ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Українська Центральна Рада

ТОМ 1

НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

*

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

*

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ
ВИЩИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ
І УПРАВЛІННЯ УКРАЇНИ

*

ПАМ'ЯТКИ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

СЕРІЯ V

ДЖЕРЕЛА
НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

MONUMENTA UKRAINAE HISTORICA

SERIES V

FONTES
HISTORIAE NOVISSIMAE

РЕДАКЦІЙНА РАДА

П. П. ТОЛОЧКО (голова)
Я. Д. ІСАЄВИЧ
В. А. СМОЛІЙ
О. Й. ПРІЦАК
П. С. СОХАНЬ
О. В. МИШАНИЧ
В. В. НІМЧУК
О. С. ОНИЩЕНКО
Т. Г. ГУНЧАК
П. П. КОНОНЕНКО
Б. В. ІВАНЕНКО
Я. Р. ДАШКЕВИЧ
М. П. КОВАЛЬСЬКИЙ
С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ
Г. В. БОРЯК
В. Ф. ВЕРСТЮК
Н. М. ЯКОВЕНКО

KIOVIAE
NAUKOVA DUMKA
MCMXCVI

Українська Центральна Рада

Документи і матеріали

У двох томах

Том 1

4 березня — 9 грудня 1917 р.

КИЇВ
НАУКОВА ДУМКА
1996

У першому томі збірника подаються протоколи засідань і сесій Української Центральної ради й Малої ради, а також протоколи Генерального секретаріату. Публікуються I, II, III Універсали, постанови, меморандуми, законопроекти, декларації, звернення, циркуляри — всього 250 документів УЦР, датованих 4 березня — 9 грудня 1917 р.

Для істориків, правознавців, політологів, викладачів вищої і середньої школи, студентів.

Упорядники:

В. Ф. Верстюк (керівник), *О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький, Г. М. Михайличенко, А. П. Огінська, Т. С. Осташко, В. М. Устименко, Є. П. Шаталіна, О. Й. Щусь, Л. В. Яковлєва*

Редакційна колегія:

В. А. Смолій (відповідальний редактор), *В. Ф. Верстюк* (заступник відповідального редактора), *Ю. М. Гамрецький, Б. В. Іваненко, Ю. Ю. Кондуфор, С. В. Кульчицький, Є. П. Шаталіна, О. Й. Щусь, Л. В. Яковлєва*

Затверджено до друку вченою радою
Інституту історії України НАН України

Редакція видань історично-культурної спадщини України

Редактор *В. О. Коваленко*

У $\frac{0503020902-041}{221-96}$ 7–96 (I кв.)

ISBN 966-00-0012-X (т. 1)
ISBN 966-00-0011-1

© В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький, Г. М. Михайличенко, А. П. Огінська, Т. С. Осташко, В. М. Устименко, Є. П. Шаталіна, О. Й. Щусь, Л. В. Яковлєва, упорядкування, 1996
© В. Ф. Верстюк, передмова, 1996
© Л. В. Яковлєва, археографічна передмова, 1996
© О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький, В. М. Устименко, О. Й. Щусь, примітки, 1996
© Т. С. Осташко, покажчик імен, 1996

ПЕРЕДМОВА

Документи збірника розповідають про Українську Центральну раду — інституцію, драматична історія якої символізує суперечливий процес відновлення української державності в XX ст. Її політика та практика є об'єктом глибокого вивчення і осмислення з метою не лише встановлення історичної істини, а й використання досвіду Центральної ради в справі творення самостійної, незалежної Української держави сьогодні.

Національно-визвольний рух гноблених народів Російської імперії складав могутній потік революційних подій 1917 р. В Україні його очолила Центральна рада. За короткий час свого існування — з березня 1917 по квітень 1918 р. — вона пройшла складний шлях від київської міської громадської організації, створеної групою української національно свідомої інтелігенції, до ініціатора й активного чинника відновлення новітньої української державності — парламенту України. На долю Центральної ради і створеного нею українського уряду — Генерального секретаріату — випало завдання колосальної ваги: відбудувати національну державу в момент крайньо несприятливий — у час світової війни, деструктивного розвитку революційного процесу, невирішеності соціальних, політичних, економічних проблем, які, мов хвилі стихії, накочувалися одна за одною на щойно закладені засади нової державності.

Подолання більшості із зазначених перепон, як не прикро це констатувати, виявилося не під силу керманичам молодої Української держави. Їхні помилки у визначенні політичних перспектив, хибність соціальних орієнтирів сьогодні очевидні, як і щире бажання служити справі державно-національного відродження України. Діяльність Центральної ради не може мати однозначних оцінок, репрезентований збірник документів переконує, наскільки суперечливою і фатальною вона була. Об'єктивно можна стверджувати лише одне: Центральна рада виступила лідером розгортання національно-визвольного руху в Україні, в результаті її діяльності на політичній карті Європи вперше у XX ст. з'явилася Українська держава.

Лютнева революція поставила останню крапку в історії російського самодержавства. Вирвавшись з лабет військово-поліцейського державного устрою, країна стрімко й імпульсивно робила кроки на шляху до свободи. В лічені дні політичне життя, майже задавлене під час світової війни, набрало широких легальних форм, небаченого до того різноголосся. Серед громадсько-політичних організацій Києва, які заявили про себе у перші дні березня 1917 р., була й Центральна рада.

Обставини, за яких це відбулося, залишилися погано з'ясованими і, очевидно, сьогодні тут мало що вдасться виправити. Певно, ми ніколи не дізнаємося, хто перший персонально і яким чином подав ідею створення саме такої організації, сформулював її назву, виявив організаційну ініціативу. Лише в загальному плані відомо, що це зробило Товариство українських поступовців. На перших порах створення Центральної ради зумовлювалося необхідністю забезпечити представництво українських організацій у київських міських громадських комітетах на зразок ради об'єднаних громадських організацій. Роль своєрідного координатора спільних дій могла підказати й відповідну назву — «Центральна рада». Тим паче, що подібна назва не була особливою новиною для українського визвольного руху. Центральною радою називався керівний орган Української радикально-демократичної партії, Рада очолювала Товариство українських поступовців. Наприкінці 1912 р. у Львові з'явилася Головна українська рада, до якої увійшли представники всіх західноукраїнських політичних течій. У роки світової війни вона трансформувалася в загальну українську раду. Гіпотетично таке пояснення назви виглядає цілком імовірним.

Як не прикро, але доводиться констатувати, що сьогодні при вивченні історії Центральної ради питань виникає незрівнянно більше, ніж знаходиться відповідей. В літературі немає єдиної думки навіть щодо точної дати створення Ради. Перший зареєстрований протокол її засідання було складено 9 березня [1] 1917 р. (І 4) [2]. М. Грушевський, незмінний лідер Ради, називав днем її створення 7 березня. З ним солідаризувався Б. Мартос [3]. До 7 березня як моменту відліку діяльності Центральної ради схиляє і факт святкування саме в цей день 20 (7 за ст. ст.) березня 1918 р. перших роковин Центральної ради. Урочисте засідання Малої ради, присвячене цій події, М. Грушевський відкрив такими словами: «Українська Центральна рада, яка організувалася у цей день рік тому назад...» [4]. У довідкових виданнях як найпоширеніша версія наводиться дата — 4 березня. Сучасний дослідник Д. Яневський висловлює сумнів щодо абсолютної достовірності цієї дати і стверджує, що «збори громадськості міста, в ході яких було створено Центральну раду, відбулися 3 березня» [5]. Його підтримує і суттєво уточнює дату заснування Ради І. В. Хміль, який вважає, що «формування складу Центральної ради відбувалося протягом двох днів (3 — 4 березня 1917 р.)» [6]. Підставою для такого твердження є два невеликі повідомлення газети «Киевская мысль» за 4 та 5 березня, які відкривають документальну частину збірника (І 1, 2). У першому з них йдеться, що вже увечері 3 березня відбулися багатолюдні збори (до 100 осіб) [7] представників українських організацій, з числа яких і було обрано 10 осіб ініціативного ядра. Наступного дня зібралися ще велелюдніші збори, на яких «всі організації об'єдналися і увійшли до складу комітету «Центральна рада». До цього комітету приєдналася також і українська молодь» (І 2). На поетапний механізм створення Центральної ради вказував М. Грушевський. Спогади Д. Дорошенка, М. Грушевського, деякі інші матеріали дають змогу реконструювати загальний хід та окремі деталі створення Центральної ради.

З початком світової війни царський уряд заборонив діяльність будь-яких українських організацій. У Києві поза цією забороною залишився лише український клуб «Родина», бо його керівники вчасно перетворили клуб на шпиталь. Навколо нього купчилися найактивніші українські діячі — тупівці, очолювані Л. Старицькою-Черняхівською, С. Єфремовим та Д. Дорошенком.

Наприкінці 1916 р. патріотичні настрої у Росії, які були досить сильними на початку світової війни, змінилися на незадоволення важким економічним становищем, військовими поразками. В суспільстві відчувалося наближення «чогось грізного і невідомого», але все це мало форму «неясних і півсвідомих передчувань» [8]. Влада, особливо у провінції, тримала країну в жорстких руках. У Києві 26 лютого 1917 р. було заборонено проводити навіть традиційну панахиду в день роковин Шевченка. Лише в одному з дитячих притулків вдалося організувати маленьке сумне і зворушливе літературне свято, після якого група інтелігенції зібралася в українському клубі «Родина». Обмінюючись думками про гнітючу ситуацію, що склалася, і її можливий розвиток, Л. Старицька-Черняхівська висловила думку, що за повної тиші й мовчання в історії не раз відбувалися зміни, до котрих завжди треба бути готовими. Ці слова справили неабияке враження на присутніх, їх практичним наслідком стало запровадження постійного громадського чергування у клубі. З цього моменту «перманентне засідання українське вже не переривалося» [9].

---

[1] Дати до 15 лютого 1918 р. подано за юліанським календарем, а з 16 лютого 1918 р. — за григоріанським.

[2] Тут і далі в дужках подаються том і номер документа.

[3] *Грушевський М. С.* Хто такі українці і чого вони хочуть. — К., 1991. — С. 6; *Мартос Б.* Перші кроки Центральної ради // Український історик. — Нью-Йорк; Мюнхен, 1973. — № 3/4 (39/40). — С. 99.

[4] *Нова* Рада. — 1918. — 22 берез.

[5] *Яневський Д. Б.* Українська Центральна рада: перші кроки до національної державності (березень — листопад 1917 р.). — К., 1990 (препринт № 1 Інституту історії України АН України). — С. 11.

[6] *Хміль І. В.* На шляху відродження української державності. (Український національний конгрес-з'їзд 6 — 8 квітня 1917 р.) // Історичні зошити. — К., 1994. — С. 4.

[7] Для порівняння відзначимо, що Київську раду робітничих депутатів було засновано на зборах, в яких взяли участь 60 осіб.

[8] *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914 — 1918). — Львів, 1923. — Ч. 1. — С. 65.

[9] *Грушевський М.* Спомини // Київ. — 1989. — № 8. — С. 128.

28 лютого в другій половині дня до Києва дійшли перші повідомлення про революційні події у Петрограді. Довідавшись про них, голова Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського союзу міст Ф. Штейнгель (член ТУП) негайно зібрав Комітет, більшість якого складали тупівці (М. Біляшівський, А. Вязлов, Д. Дорошенко, Ф. Матушевський, А. Ніковський), для інформації та консультацій. Наступного дня новину було підтверджено телеграмою Тимчасового комітету Державної думи, однак вона ще не набула широкого розголосу. Лише 3 березня інформація про події у Петрограді потрапила на сторінки київських газет і стала об'єктом повсюдних дискусій.

Того ж дня — 3 березня — в українському клубі відбулися багатолюдні збори. Крім старшого тупівського покоління українських діячів, в них брала участь студентська молодь. С. Єфремов повідомив присутніх про політичні події в столиці. Було вирішено заснувати загальноукраїнську організацію, у майбутньому Центральну раду, до ініціативного ядра якої обрали десять осіб. Однак принципи утворення такої організації викликали гостру суперечку, в ході якої визначилися дві позиції. Члени Товариства українських поступовців, які небезпідставно вважали, що саме вони останніми роками несли основний тягар української справи, пропонували, щоб саме ТУП стала основою майбутньої всеукраїнської організації. Іншим громадським, професійним, партійним, кооперативним організаціям пропонувалося активно приєднуватися до тупівських громад. Цій позиції виявили спротив українські соціал-демократи на чолі з Д. Антоновичем, які не бажали ставати під руку ТУП, бо мали з ним давні суперечності в сфері програмних і тактичних вимог.

Д. Антонович наполягав на створенні принципово нової організації, у якій би на принципі пропорціонального представництва зійшлися всі українські громадські об'єднання. Істотним недоліком його позиції було те, що реально діючою на той момент у Києві була лише одна організація — ТУП. Та це не злякало і не зупинило Д. Антоновича. Він «вишукав аж 13 професійних і всяких інших організацій Києва с.-децької закраски — до церковних хорів включно, і домагався для них представництва, аналогічного з ТУП-ом». «...Ті 13 товаришів Антоновича нікому не були звісні й саме існування їх було більш ніж проблематичне, а громадський характер їх таки й зовсім ніякий» [10], — відверто зізнавався згодом М. Грушевський. Те, що В. Антонович відчайдушно намагається в такий спосіб відтіснити ТУП на периферію політичного життя, добре розуміли і Л. Старицька-Черняхівська, і С. Єфремов, і Д. Дорошенко. Останній писав: «Розуміється, нічого не можна було принципіально мати проти того, щоб в організації парламентарного типу (а такою, властиво, й мусила стати Центральна рада), дійсно вибрані й уповноважені певною верствою представники, діставали число місць відповідно чисельності й реальному значенню заступленої ними громадської верстви. Але в організації, що виникла в революційний момент і формувалася перш за все з метою координувати український рух і стати на його чолі, уступити провід людям новим, що являються представниками значних громадських або соціальних верств тільки in spe, для людей, що досі стояли на чолі національного руху і несли за його відповідальність в найтяжчі часи, це уявлялося ділом дуже небезпечним по своїх наслідках» [11]. Так з перших днів створення Центральної ради в ній виявилися гострі політичні суперечності в питанні про характер майбутньої організації: чи буде вона ліберально-демократичною, як того прагнув ТУП, чи радикально-соціалістичною, якою її бачили українські соціал-демократи.

Дебати, що відбувалися 3 — 4 березня, завершилися перемогою Д. Антоновича. Чому так трапилося, можна лише здогадуватися. (Д. Дорошенко з цього приводу обмежується лише одним реченням: «...тому, що переспорити і переконати людей з демагогічним нахилом дуже важко, то скільки не сперечалися й не гарячилися при формуванні Центральної ради, але складати її довелося по принципу партійному» [12].)

Таким чином, створення Центральної ради не може розглядатися одномоментним актом. 3 березня, як тільки було сформульовано ідею координаційного українського центру, розгорнулася гостра кількаденна полеміка навколо принципів його організації, за якою неважко було розгледіти гостру боротьбу за майбутнє політичне лідерство в українському русі. Суперечка на декілька днів відстрочила організаційні процедури, і лише після її завершення відбулися вибори голови, його заступників, секре-

---

[10] *Там само.* — С. 129.

[11] *Дорошенко Д.* Зазн. праця. — С. 72.

[12] *Там само.* — С. 72.

таря, скарбника, членів Ради. Треба думати, що саме цей момент виборів і мала на увазі газета «Вісти з Української Центральної ради», коли повідомляла про створення Ради 7 березня (І 3).

У тому самому повідомленні йшлося про те, що фундаторами Центральної ради виступили Українське наукове товариство, агрономічно-технічне, студентські й кооперативні організації. Цікаво, що в цьому переліку називається досить сумнівний Національний український союз і зовсім не згадується Товариство українських поступовців.

Принцип формування Центральної ради забезпечив у її лавах значну кількість місць українським соціал-демократам. Поряд з Д. Антоновичем, заступником голови Ради, в документах, датованих березнем, натрапляємо на прізвища С. Веселовського, М. Вороного, М. Єремієва, І. Стешенка, В. Садовського. Ініціатори створення УЦР — тупівці — не отримали в ній домінуючого становища. Д. Дорошенко, теж обраний заступником голови Ради, вже 9 березня попросив звільнити його з посади, і по суті на тривалий час відійшов від Центральної ради, лише номінально зберігаючи своє членство в ній. Від ТУПу в березні у Центральній раді працювали С. Єфремов, Ф. Матушевський, О. Волошин та В. Науменко, якого 15 березня було обрано на посаду заступника голови Ради. В найближчому майбутньому присутність українських соціал-демократів у Центральній раді суттєво позначилась на її діяльності, надала її політиці яскраво вираженого соціалістичного характеру. Проте на початку березня взаємини між соціал-демократами і тупівцями ще не набули гостроти і навіть були схожими на компроміс. Так можна було розцінювати обрання на посаду голови Центральної ради М. Грушевського. З його поверненням до Києва тупівці пов'язували надії на «припинення всіх суперечностей і об'єднання всіх на спільній роботі задля громадського добра» [13].

* * *

Вивчаючи історію Центральної ради, не можна не звернути уваги на існування специфічного початкового етапу в її діяльності, протягом якого відбувалося становлення Ради як українського громадсько-політичного представницького органу, було здекларовано основні гасла, розроблено стратегію і тактику їх втілення в життя, а відповідно оформилася внутрішня структура, склався перший список членів Ради, висунулися керівники, утворився апарат (президія, комісії, друкований орган), сформувалися фракції, відпрацьовувався регламент роботи. З найпомітніших подій цього періоду виокремимо дві: повернення 13 березня до Києва М. Грушевського та роботу Всеукраїнського національного з'їзду (конгресу).

На перших порах функції та політичні орієнтири Центральної ради були досить невиразними з огляду на революційні події, на фоні яких започатковувалася діяльність майбутнього українського парламенту. Про це свідчила перша відозва до українського народу, підписана Центральною радою і опублікована органом ТУП, «Новою Радою», 9 березня 1917 р. Рада закликала український народ взяти активну участь в Установчих зборах, які обіцяв скликати Тимчасовий уряд, відстоювати право «на заведення рідної мови по всіх школах, од нижчих до вищих, по судах і всіх урядових інституціях», додержуватися спокою, а разом з тим гуртуватися в політичні товариства, культурні та економічні спілки, збирати кошти в Український національний фонд, обирати українців до громадських організацій, що швидко утворювалися на теренах оновленої революцією країни. Не відрізнялися масштабом висловлених ідей та прийнятих рішень і перші засідання Ради, протоколи яких наводяться у збірнику.

Переломним моментом стало повернення 13 березня з Москви М. Грушевського. Протягом чверті століття, які передували революції, своїми працями з історії України, кипучою громадською діяльністю він здобув високий авторитет серед української інтелігенції, розглядався нею як один із стовпів, проводирів нації. Наприкінці 1914 р. царською владою вченого було позбавлено права жити на території України і вислано на Волгу. То ж не випадково, що саме його обрали головою Центральної ради. «Ніхто в даний момент не підходив більше для ролі національного вождя, як Грушев-

[13] *Там само.* — С. 72.

ський, ніхто навіть і рівнятися не міг із ним щодо загально признаного авторитету й тої поваги, якою оточувало його все українське громадянство» — писав Д. Дорошенко [14].

На сторінках збірника прізвище Грушевського трапляється сотні разів. Годі думати, що історію Центральної ради можна зрозуміти без глибокого вивчення особистості її незмінного голови, його світогляду, історіософських поглядів та політичних переконань. Успіхи совєтської історіографії в цьому напрямі більш ніж скромні. Сучасна українська історіографія лише приступає до вивчення цієї теми. Пригадую, як на одному з наукових засідань відомий український історик Я. С. Дашкевич назвав М. Грушевського великим істориком і поганим політиком. Спроба відділити науковий доробок Грушевського від невдач у політиці не здається нам перспективною. Ця постать бачиться глибоко синтетичною: політик у Грушевському є органічним продовженням вченого. Пошлемося на точнішу і об'єктивнішу, на наш погляд, оцінку М. Грушевського, зроблену професором О. Оглоблиним 1966 р. з нагоди столітнього ювілею патріарха української історичної науки. «Дві основні ідеї керували Грушевським і в його науковій, і в його громадсько-політичній діяльності, — пише О. Оглоблин. — Не він їх створив, але він їм підкорився, він, може, більш ніж будь-хто з його попередників зробив для того, щоб їх зміцнити. Перша то була ідея народництва. Друга — ідея федералізму» [15]. Від себе додамо, обидві ці ідеї були наріжним каменем діяльності Центральної ради.

* * *

Уже в першій своїй статті, опублікованій газетою «Нова Рада» в середині березня, М. Грушевський висловився не за пасивне чекання поступок Україні з боку російського уряду, а за активну боротьбу за її автономію у складі оновленої федеративної Російської республіки. Це завдання, з свого боку, вимагало зміни статусу Центральної ради [16].

«...Щоб надати Центральній раді характер справжнього представництва всього організованого українського народу, рішено якомога скоріше скликати з'їзд представників організованої української людності цілої України, — зазначав М. Грушевський. — З'їзд сей призначено на Великодні свята, 6, 7 і 8 квітня. Постановлено, що кожна установа, яка визнає себе українською, — чи буде то сільська громада, чи повіт, чи союз організацій, — може послати одного представника; українські організації, які мають велике число членів, можуть прислати більше членів, пропорціонально кількості. Таким чином, українським людям, де тільки вони об'єдналися, дана буде змога взяти участь у сім з'їзді і подати на нім свій голос» [17].

Ідея скликання Всеукраїнського з'їзду виявилася надзвичайно вчасною і продуктивною. Річ у тім, що громадсько-політичний український рух протягом березня набрав неочікуваного для багатьох розмаху. Ідеї відродження, автономії України, її соціального оновлення, реалізація яких протягом багатьох десятиліть залишалася метою порівняно вузького кола української інтелігенції, з падінням самодержавства швидко охопили широкі маси людності. Ми вже згадували організації, що виступили ініціаторами створення Центральної ради, сюди слід додати мережу українських кооперативів та земств, згадати про український визвольний рух серед солдатів та офіцерів армії, врешті реорганізацію наприкінці березня ТУПу в Союз автономістів-федералістів, відновлення на початку квітня

---

[14] *Дорошенко Д.* Історія України 1917 — 1923 рр. Т. 1. : Доба Центральної ради. — Ужгород, 1932. — С. 44.

[15] *Оглоблин О.* Михайло Сергійович Грушевський // Український історик. — 1966. — № 1/2 — С. 9.

[16] Протягом березня Центральна рада залишалася київською міською організацією і до того ж малочисельною, що не давало змоги розгорнути її роботу. О. Лотоцький — голова Петроградської Української національної ради, приїхавши 24 березня до Києва, виніс враження про зародковий стан організації Ради: «Прийшов до Педагогічного музею, який здолали українці опанувати, призначивши його для приміщення Центральної ради. Вже і ембріон її існував — поки що в числі дуже обмеженому, під головуванням М. С. Грушевського. Перед складом тої Ради, в числі щось десяти людей, серед яких переважали с.-р. та с.-д. на чолі з Ткаченком та Д. Антоновичем, я склав звіт про те все, що робила й зробила Національна рада в Петрограді» (*Лотоцький О.* Сторінки минулого : У 3-х ч. — Варшава, 1934. — Ч. 3. — С. 348.)

[17] *Грушевський М. С.* Хто такі українці і чого вони хочуть. — С. 7.

діяльності Української соціал-демократичної робітничої партії та створення Української партії соціалістів-революціонерів, Селянської спілки. Всеукраїнський національний з'їзд мав об'єднати ці доволі роздрібнені, часто спорадичні й спонтанні сили, в єдиний рух під єдиним керівництвом. Ідея з'їзду знайшла повну підтримку української громадськості. На його адресу надійшло понад 350 вітальних телеграм і листів від організацій, громад, гуртків, з'їздів селян, солдатів та офіцерів, вчителів, учнів [18]. Для участі в роботі з'їзду прибули сотні повноважних делегатів. «Зал купецького зібрання переповнений, — писала «Киевская мысль» 7 квітня, — море голів, і від краю до краю котяться хвилі мелодійної української мови. Партер заповнюють делегати, кількість яких перебільшила тисячу чоловік. Але це не все, очікують ще й тих, хто не встиг прибути на сьогоднішнє засідання». Джерела розходяться у визначенні точного числа делегатів з'їзду. Одні називають 700 [19] інші — 900 [20] і навіть більше — 1500 учасників з'їзду. Гадаємо, що дві останні цифри перебільшені (можливо, включали делегатів з дорадчим голосом та гостей з'їзду), адже у виборах голови Центральної ради 8 квітня взяли участь 593 особи (I 19).

Одне з центральних питань порядку денного з'їзду було пов'язане з обранням нового складу Української Центральної ради. Близько половини (60 місць) її членів обиралися за територіальним принципом від губерній та великих українських громад за межами України. 20 місць відводилося київським громадським, військовим, професійним та науково-освітнім організаціям, чим підкреслювалася особлива роль київської інтелігенції у творенні Ради, адже такі міста, як Катеринослав, Одеса, Харків, Москва та Петроград, отримали лише по 2 місця. По 5 мандатів дісталося робітничим, селянським, студентським та кооперативним організаціям. Партійне представництво визначалося в 1 — 5 місць. Загальна чисельність нового складу Ради орієнтовно складала 100 — 150 членів, обраними на з'їзді виявилося 118 [21].

Якщо вибори від територій мали певну систему, то вибори від громадських та партійних організацій слабо піддаються якомусь логічному осмисленню. З розробленої схеми абсолютно незрозуміло, на яких підставах ті чи інші репрезентанти отримали саме таку кількість місць у Раді. Вже на з'їзді лунали голоси про необхідність збільшення норм представництва для студентів, жіночих організацій [22], промисловців, духовенства. Це свідчить про те, що ні політична, ні соціальна структури національного руху на момент з'їзду повною мірою не визначилися.

* * *

З'їзд надав Центральній раді право кооптувати до свого складу нових членів. Це право було значно розширено в «Наказі Українській Центральній раді», затвердженому другими загальними зборами 23 квітня (I 27). Рада широко ним користувалася.

З її ініціативи та за безпосередньою участю протягом травня — липня 1917 р. у Києві відбулися всеукраїнські селянський, два військові та робітничий з'їзди. Всі вони висловили повну підтримку політиці Центральної ради, обрали Всеукраїнські ради військових, селянських та робітничих депутатів. Центральна рада кооптувала ці ради, як і Генеральний військовий комітет, у число своїх членів. Рішенням п'ятих загальних зборів відбулася реорганізація складу Ради, число її членів визначалося 588 мандатами (I 57).

Влітку 1917 р. в Україні не виявилося сили, яка могла б скласти серйозну політичну альтернативу Центральній раді. Це змушені були визнати і Тимчасовий уряд, і неукраїнська революційна демократія України. Остання відмовилася від тактики протистояння українському національно-виз-

---

[18] Список організацій, установ, політичних партій, зборів, які надіслали привітання з'їзду, див.: *Хміль І. В.* Зазн. праця. — С. 56 — 61.

[19] *Винниченко В.* Відродження нації. — К., 1990. — Ч. 1. — С. 91.

[20] *Грушевський М. С.* Хто такі українці і чого вони хочуть. — С. 7.

[21] Список членів Центральної ради, обраних Всеукраїнським національним з'їздом, затверджений першими загальними зборами Ради 8 квітня, налічує 115 прізвищ, однак серед них бракує голови Центральної ради М. С. Грушевського та його заступників — В. К. Винниченка та С. О. Єфремова (I 20).

[22] Серед обраних з'їздом 118 членів Центральної ради було 6 жінок, пізніше їх кількість зросла до 15.

вольному рухові і погодилася увійти до складу Центральної ради. Їй було надано право обрати 202 дійсних членів Ради та 51 кандидата (І 83). Це було останнє масове поповнення Центральної ради [23].

За даними мандатної комісії шостих загальних зборів, розрахунковий склад Центральної ради мав 798 мандатів [24]. Найбільша їх кількість (212) належала Всеукраїнській раді селянських депутатів, Всеукраїнська рада військових депутатів мала 158 мандатів [25], Всеукраїнська рада робітничих депутатів — 100, територіальне представництво складало лише 81 мандат, решта розподілялась між політичними партіями та громадськими організаціями як українських, так і російських, польських, єврейських (І 80). Далеко не всі з цих мандатів було використано, тому список реальних членів Центральної ради виглядає коротшим. Мандатною комісією шостих загальних зборів було зафіксовано 639 дійсних членів Ради та 4 кандидати з вирішальним голосом (І 94).

Відзначимо також, що Центральну раду так і не було обрано на основі загального виборчого права, яке лише й могло засвідчити її абсолютну легітимність. Влітку 1917 р. у Раді розпочалася робота по проведенню територіального з'їзду, було створено відповідну комісію, але з'їзд так і не відбувся, оскільки восени виникла ідея проведення Всеукраїнських Установчих зборів. В необраності Центральної ради загальним волевиявленням української людності М. Грушевський вбачав її певну слабкість. У своїх спогадах він скаржився на те, що не судилося «перейти до представництва, вибраного загальним голосуванням» [26]. Цей факт використовував свого часу Тимчасовий уряд, відмовляючи Центральній раді у представництві інтересів України. Як негативний аргумент використовує його і консервативна державницька українська історіографія.

* * *

Незаперечний інтерес становить національний, соціальний та партійний склад Центральної ради. Одразу ж відзначимо, сьогодні стан вивчення джерел не дає можливості вичерпно висвітлити це питання. Відомо, що українцям належало 75 % мандатів, решта — національним меншинам. Яким же чином цю чверть (202) мандатів було розподілено між окремими національностями? Молдавани отримали 4 місця, німці й татари по 3, білоруси, чехи та греки по одному, але вони так і не скористалися своїм правом — представників до Ради не направили. Складніше визначити розподіл

---

[23] Документи свідчать, що Центральна рада й надалі передбачала розширення свого складу. Саме з цим був пов'язаний поділ представників національних меншин на дійсних членів та кандидатів. Останні входили до складу Ради з дорадчим голосом і становили той резерв, з якого мало поповнюватися представництво національних меншин із зростанням реальної кількості українців у Центральній раді. В документах засвідчено окремі випадки дії такого механізму. Так, мандатна комісія запропонувала сьомим загальним зборам ввести до складу Центральної ради по одному представникові від білорусів та чехословаків (певно, йшлося про чехословацькі частини, які у жовтні — листопаді 1917 р. перебували у Києві). На тих самих загальних зборах було одноголосно затверджено статут Морської генеральної ради. У повному складі — 20 осіб — Морська рада увійшла до Центральної ради і отримала одне місце в Малій раді. 21 листопада 1917 р. Київська об'єднана рада робітничих та солдатських депутатів на знак підтримки УЦР делегувала до її складу чотирьох представників: Н. Григор'єва, Д. Чижевського, П. Любченка, Пискунь. 12 грудня, відкриваючи восьмі загальні збори, М. Грушевський запропонував поповнити Раду на правах членів з дорадчим голосом усіма обраними в Україні членами Всеросійських Установчих зборів. Учасники сесії підтримали цю пропозицію. Однак документи, що є в нашому розпорядженні, поки що не дають змоги встановити точно, наскільки це рішення змінило чисельний склад Ради, адже значна частина обраних до Всеросійських Установчих зборів депутатів уже була членами Центральної ради.

[24] У док. 94 помилково визначено загальну кількість мандатів — 792. В літературі знаходимо й інші дані, зокрема в додатках до першого тому «Заміток і матеріалів до історії української революції» П. Христюк визначає число мандатів Центральної ради — 822. Це саме число наводить Д. Дорошенко (Зазн. праця. — С. 123). Ще більшою цифрою (848) визначає загальне число членів Центральної ради І. Нагаєвський в «Історії Української держави двадцятого століття» (К., 1993. — С. 82).

[25] Власне Рада військових депутатів мала 132 мандати і 26 — Український генеральний військовий комітет, що керував цією Радою.

[26] *Грушевський М. С.* Спомини // Київ. — 1989. — № 9. — С. 123.

мандатів між росіянами, поляками та євреями, оскільки представництво в Раді надавалося їм не суто за національною ознакою, а через квоти партійних та громадських організацій. Тут виникає питання, представникам якої національності належали 30 мандатів Київської ради робітничих депутатів, 20 — Київської ради солдатських депутатів та 10 — Ради об'єднаних громадських організацій, якщо ці організації були загальноросійськими (поряд з росіянами в них були представлені й інші національності). І все ж, приймаючи це застереження, будемо вважати, що згадані мандати належали росіянам. Тоді одержимо такі цифри: росіяни мали понад 14 % усіх місць, євреї — близько 6, поляки — 2,5 % [27].

Із 118 членів складу Центральної ради, обраного Всеукраїнським національним з'їздом, не менше 100 були інтелігентами. Як же змінився соціальний склад Ради після того, як вона завершила своє формування? Із 798 мандатів 471 володіли Всеукраїнські ради військових, селянських та робітничих депутатів. Але і тут складно розібратися, які ж люди реально стояли за цими мандатами. Першою до складу Центральної ради увійшла Всеукраїнська рада селянських депутатів. Їй належало 212 мандатів, проте на Всеукраїнському селянському з'їзді обрано було лише 134 депутати від повітів (решту передбачалося дообрати на місцях) [28]. Імовірно, що більшу частину з них становило бідніше селянство, яке складало соціальну базу Селянської спілки. Персонально про них ми знаємо дуже мало, помітної ролі в діяльності Центральної ради вони не відіграли. Керівництво радою селянських депутатів здійснював Центральний комітет Селянської спілки, обраний Всеукраїнським селянським з'їздом. Однак серед членів був лише один безпартійний селянин М. Гаркуша, решта — відомі діячі УСДРП та УПСР, такі як В. Винниченко, Б. Мартос, А. Лівицький, А. Заливчий, М. Ковалевський, П. Христюк, А. Степаненко, М. Стасюк. Цікаво, що значну кількість мандатів рада селянських депутатів так і не використала. До селян можна віднести й значну частину делегатів Всеукраїнської військової ради, принаймні солдатів, матросів, унтер-офіцерів, прапорщиків (із 132 обраних членів Ради 60 % складали солдати, 40 % — офіцери). Серед членів УГВК ми знаходимо лише двох солдатів і одного матроса, решта або військові спеціалісти (офіцери), або партійна інтелігенція (В. Винниченко, С. Петлюра, М. Полозів, М. Міхновський) [29]. Реально в роботі Центральної ради брали участь лише 100 членів Ради військових депутатів, решта повернулася в свої частини і втратила зв'язок з Києвом.

Зародковий стан вивчення діяльності Всеукраїнського робітничого з'їзду дає змогу лише фрагментарно охарактеризувати його представників у Центральній раді. Відомо, що з'їзд був нечисельним, 300 його делегатів репрезентували близько 40 тис. робітників, переважно сільськогосподарський пролетаріат. Звичайно, це була лише незначна частина від 3,5 млн робітників України. З'їзд проходив під керівництвом українських соціал-демократів, хоч, як відзначає Д. Дорошенко, «чулися сильні большевицькі нотки в промовах» [30]. При виборах Всеукраїнської ради робітничих депутатів спалахнула гостра полеміка між українськими соціал-демократами та есерами, які вимагали пропорційного представництва у раді. В результаті досягнутого компромісу було вирішено, що із 100 членів Всеукраїнської ради робітничих депутатів 75 буде обрано за територіальним принципом, а 25 персонально, при цьому 70 місць надавалося членам УСДРП, а 30 — УПСР [31]. До виконавчого комітету ради увійшли провідні діячі УСДРП та УПСР. «До президії виконкому Всеукраїнської ради робітничих депутатів, члени якої мали увійти до складу Малої ради, обрали І. О. Маєвського, М. В. Порша, В. Д. Довженка. Отже, якщо в самій раді робітничих депутатів і у виконкомі було кілька робітників,

---

[27] Наприкінці червня 1917 р. п'ятими загальними зборами було сформовано за принципом національно-пропорційного представництва комісію по підготовці «Статуту автономії України». Із 100 місць у ній 71 займали українці, 11 — росіяни, 8 — євреї, по 2 — німці й поляки, по 1 — білоруси, татари, молдавани, чехи, греки й болгари. Як бачимо, маємо незначні відмінності від наведених вище даних, що може розглядатися як додатковий аргумент на користь їх об'єктивності.

[28] *Хміль І. В.* Перший Всеукраїнський селянський з'їзд (28 травня — 2 червня 1917 р.) // Історичні зошити. — К., 1992. — № 4. — С. 30 — 34.

[29] *Щусь О. Й.* Всеукраїнські військові з'їзди // Історичні зошити. — К., 1992. — № 7. — С. 44.

[30] *Дорошенко Д.* Історія України... — С. 121.

[31] *Грищенко А. П.* Українські робітники на шляху творення національної держави (1-й Всеукраїнський робітничий з'їзд 11 — 14 (24 — 27) липня 1917 р.) // Історичні зошити. — К., 1992. — № 5. — С. 38.

то в Малій раді їхні інтереси представляли відповідно лікар, видавець, кооператор та інженер-технолог», — так оцінює соціальний склад Всеукраїнської ради робітничих депутатів А. П. Гриценко [32]. Пом'якшуючи деяку категоричність наведеного висновку, відзначимо, що згадані з'їзди, безперечно, були використані українською партійною демократією для зміцнення своїх позицій у Центральній раді [33].

Формально партії мали порівняно незначне представництво у Раді. При формуванні її складу Всеукраїнським національним з'їздом Союз автономістів-федералістів (пізніше УПСФ) отримав 5 мандатів, УСДРП — 4, УРДП — 3, УПСР — 3, самостійники — 1 місце. Відповідно до постанови п'ятих загальних зборів від 28 червня про реорганізацію Центральної ради, партійні квоти майже не змінилися: УСДРП мала 5 мандатів, УПСР — 5, УПСФ — 5, трудовики — 5. Однак реально перші три партії мали значно більшу кількість мандатів, завдяки своїм членам, проведеним до Ради через селянський, військовий, робітничий з'їзди та територіальне представництво. Загалом саме політичні партії визначили характер діяльності Центральної ради, її фракції утворювалися за партійним принципом.

У звіті про роботу третіх загальних зборів знаходимо таке визначення Центральної ради: «... коаліційний орган різних партій, кожна з котрих має свою економічну платформу» (I 35). З розвитком революції, загостренням політичної та економічної ситуації, після входження у Центральну раду неукраїнських політичних партій, про коаліцію вже не йшлося. Київські більшовики не приховували, що вони вступили до Ради лише з метою її підриву зсередини. У січні 1918 р. подібну акцію намагалася здійснити група лівих українських есерів.

Радянська історіографія визначала Центральну раду як однорідну контрреволюційну буржуазну інституцію, тоді як документи свідчать, що до її складу в різні періоди входило 19 політичних партій: українських, російських, єврейських, польських, 17 з них називали себе соціалістичними (у телеграфних переговорах з Й. Сталіним 17 листопада 1917 р. М. Порш, відкидаючи більшовицькі звинувачення у недемократичності Ради, заявив, що у її складі «є всі соціалістичні партії країни» і зовсім «немає цензових елементів» (I 211).

З протоколів та звітів про хід загальних зборів можна легко переконатися, в якій гострій міжпартійній боротьбі вони відбувалися.

Які ж партії відігравали у Раді головну роль? Сьогодні ми не маємо вичерпних даних щодо партійного складу Великої ради, однак можемо скласти про нього певне уявлення на підставі окремих документів та спогадів. Для відтворення загальної характеристики партій у Раді використаємо спогади Гольденвейзера. Він пише: «Депутати-українці поділялися на три значні фракції: українські есери, українські есдеки та соціалісти-федералісти. Українські есери були самою сильною партією у Раді; до них під кінець приєднався і Грушевський, який довго залишався безпартійним. Але разом з тим ця фракція була найбільш бідною на людей; навіть у прем'єри вона не могла висунути нікого яскравішого, ніж Голубович. Українські соціал-демократи, до яких належали Винниченко, Петлюра, Ткаченко, Порш та інші, були малочисельні... але незрівнянно більш значний персональний склад цієї фракції дещо згладжував чисельну перевагу есерів. Нарешті соціалісти-федералісти репрезентували найпоміркованіший і найкультурніший елемент української громадськості. Лідером цієї партії був шанований всіми літератор С. О. Єфремов, її газету («Нова Рада») редагував А. В. Ніковський. Як найпоміркованіша націоналістична група, соціалісти-федералісти жили порівняно у злагоді з представниками «меншин». Ці останні продовжували фігурувати в Раді приблизно в тому ж складі, який я навів у першому розділі. Приєднався тільки представник народних соціалістів, а кадети (в особі С. Г. Крупнова) ще до III Універсалу демонстративно вийшли з Ради. Найворожішою до українців, хронічно опозиційною партією були російські есери, яких репрезентував у Раді енергійний і здібний О. М. Зарубін. Меншовики з М. С. Балабановим на чолі також трималися незалежно, а іноді і мужньо. Рафес, який представляв «Бунд», говорив і орудував більше всіх; як я вже згадав, він був у цей час у полосі опозиції до українців, які досить побоювалися його гострого язика. Інші єврейські партії були представлені досить слабо» [34].

---

[32] *Там само.* — С. 39.

[33] В. Винниченко писав, що С. Петлюру до УГВК «було вибрано не за його належність до війська, а через те, що він себе заявив членом соціалістичної партії» (Відродження нації. — К.; Відень, 1920. — Ч. 2. — С. 218).

[34] *Гольденвейзер А. А.* Из киевских воспоминаний (1917 — 1920 гг.) // Революция на Украине по мемуарам белых / Сост. С. А. Алексеев под ред. Н. Н. Попова. — М.; Л., 1930. — С. 31.

Отже, найбільше представництво у Раді мали фракції партій українських есерів та есдеків. Це кинулося в очі О. Лотоцькому ще у березні 1917 р. Протягом всього існування Центральної ради вони задавали тон її діяльності, контролювали всі структури, починаючи від президії, Малої ради, Генерального секретаріату і закінчуючи окремими комісіями. Взаємини українських есдеків та есерів у Центральній раді не піддаються однозначному визначенню. Як вірно відзначив Гольденвейзер, політичний досвід лідерів українських соціал-демократів дав змогу їм протягом 1917 р. відігравати головну роль у есеро-есдеківському тандемі. М. Порш на переговорах з Й. Сталіним у листопаді 1917 р. назвав себе представником «партії, яка займає в Раді керуюче становище» (I 211). Маючи більш-менш узгоджені позиції у питаннях боротьби з Тимчасовим урядом, зазначені партії мали досить серйозні розбіжності у поглядах на соціально-економічну політику. Врешті-решт українські есери, використавши свою чисельну перевагу у Раді, перебрали у січні 1918 р. керівництво урядом УНР у свої руки, вони ж добилися реорганізації Малої ради, де отримали значну більшість. З цього приводу В. Винниченко згадував: «Моє бажання вийти з уряду й заяву про це фракціям тим легше було здійснити, що в цей же час есерівська фракція Центральної ради стала виявляти рішуче бажання взяти провід усієї політики в свої руки. Формальне право на це вона мала раз у раз, бо вона кількістю своїх голосів покривала всі інші складені до купи фракції» [35]. Розбіжності інтересів між фракціями українських партій ще яскравіше ілюструються прикладом партії соціалістів-федералістів. Діячі ТУПу (майбутньої УПСФ) у березні 1917 р. виступили ініціаторами створення Центральної ради, але з часом були витіснені на узбіччя політичного життя Ради. Д. Дорошенко писав, що «вони не грали в Ц. раді керуючої ролі» [36], розчинившись у масі новообраних членів Ради. Як ліберально-демократична партія, есери не могли згодитися з радикалізмом, який все глибше оволодівав Центральною радою. Якщо українські есдеки та есери уособлювали «настрої безоглядного максималізму», то есефи підходили «до справи» з погляду реальних можливостей її переведення» [37]. Між цими двома напрямами, свідчив О. Лотоцький, у Києві 1917 р. пролягла справжня прірва. На його думку, значна провина в цьому лежала на М. С. Грушевському як лідерові Центральної ради: «Ролі арбітра, яку готовили йому обставини, він не прийняв... Замість погодити розбіжні громадські настрої, знайти таку рівнобіжну між ними, що не виключала б співпрацю бодай на якомусь загальнішому ґрунті та давала б якийсь плюс у загальній економії національної справи, він стрімголов кинувся в обійми одної з двох протилежностей. Найперше визначився він як соціаліст та с.-р. Поза певною гумористичною стороною такого поступування була ще й друга сторона — значно сумніша. Коли став він на чолі Центральної ради та й цілої політичної акції, досить людей із старим громадським стажем українським або одійшли од активної участі в дальших подіях; і се було безперечною втратою для нашого життя, взагалі бідного на кваліфіковані сили, — або зайняли позицію, невідповідно негативну до всього, що виходило од сторони противної. З другого боку, політично недосвідчені кадри молоді, яких висунула на політичний кон революція, та які, під авторитетним впливом, у процесі взаємної співпраці з іншими елементами, могли б вирівнятися в лінії розміркованої акції, дістали, за авторитету Грушевського, атут до непримиренно різкої тактики і все більше котилися до тієї прірви, большевизуючи настрої селянства, в яку справжнім большевикам вже не трудно було скинути усю, проваджену ними, справу» [38]. Спогади Лотоцького мимоволі ще раз повертають нас до думки про витоки політичних поглядів Грушевського з його наукових концепцій. Відстоюючи ідею безбуржуазності українського народу, перетворивши її на методологічну концепцію своїх досліджень, М. Грушевський і в політиці ідентифікував націю з народними масами, відмовляючи на цій підставі в участі у процесі державотворення вищим соціальним верствам нації. Осмислюючи основи Великої України, М. Грушевський на початку 1918 р. писав, що головною з них «ще довго, коли не завсіди, буде селянство, і на нім прийдеться її будувати... Тільки те буде міцне, що збудується на нім, і горе тим течіям, партіям, планам і замірам, котрі будуть іти проти нього». І далі, що варто запам'ятати, намагаючись осягти історію Центральної ради: «Се треба мати на увазі, не захоплюю-

---

[35] *Винниченко В.* Зазн. праця. — Ч. 2. — С. 224.

[36] *Дорошенко Д.* Зазн. праця. — С. 71.

[37] *Лотоцький О.* Зазн. праця. — Ч. 3. — С. 351.

[38] *Там само.* — С. 353.

чись тими зразками, які дають західні революції і західні народи, де будувала буржуазія, а революційні елементи опиралися на пролетаріат. Наша історія йшла відмінними дорогами. Творчої, здорової, роботящої буржуазії у нас не було й нема, те що зветься буржуазією — се переважно паразитарні елементи, викохані протекцією старого режиму, нездібні до творчої праці — в більшості не творці, а марнувачі економічних засобів нашого краю» [39]. Тож не випадково, що з розвитком революції М. Грушевський все далі і далі віддалявся від ліберальних українських кіл, як не випадково і те, що несоціалістичні українські партії, на кшталт Союзу землеробів-власників та хліборобів-демократів, взагалі не отримали в Раді представництва. Чи не є це ще одним вагомим аргументом на користь оцінки Ради як органу революційної демократії?

* * *

Формування організаційних структур Центральної ради почалося практично з перших днів її існування. В повідомленні газети «Вісти з Української Центральної ради» за 19 березня, де йшлося про створення Ради 7 березня, окреслено її перші структури: президію (голова Ради, два його заступники, писар та скарбник) і дев'ять комісій.

Після Всеукраїнського національного з'їзду відбулося ускладнення структур, яке свідчило про завершення першого організаційного періоду, перетворення Ради на активний, дійовий чинник політичного життя не лише України, а й за її межами.

Згідно з демократичними організаційними принципами, вищим органом Центральної ради визнавалися її загальні збори. У «Наказі Українській Центральній раді» від 23 квітня 1917 р. зазначалося, що вони «визначають напрям і характер всієї роботи УЦР» (I 27). Збори мали скликатися не рідше, як один раз на місяць, а в разі нагальної потреби передбачалися екстрені збори. За період існування Центральної ради відбулося дев'ять загальних зборів. Упорядники збірника намагалися якомога повніше висвітлити їх роботу, публікуючи віднайдені документи. То ж лише побіжно назвемо найважливіші питання, які розглядалися кожними з них, щоб читачеві було легше орієнтуватися у великому документальному корпусі і послідовно уявити історію Центральної ради.

Перші загальні збори відбулися 8 квітня, в день завершення роботи Всеукраїнського національного з'їзду. На зборах було перевірено і затверджено список членів Центральної ради, обраної з'їздом, сформовано її виконавчий орган — Комітет Центральної ради (I 20).

Другі загальні збори (22 — 23 квітня 1917 р.) розглянули питання про українізацію війська, ухвалили перший нормативний акт діяльності Центральної ради — згаданий вище «Наказ» (I 27).

У центрі уваги третіх загальних зборів (7 — 9 травня 1917 р.) стояло питання взаємостосунків з Тимчасовим урядом, відрядження повноважної делегації до Петрограда з метою розв'язати питання про право українського народу на національно-територіальну автономію (I 35).

Четверті загальні збори (1 — 3 червня 1917 р.) заслухали звіт В. Винниченка про поїздку делегації Ради до Петербурга, а також повідомлення про відхилення Тимчасовим урядом домагань автономії. Збори постановили звернутися до українського народу із закликом «негайного закладення підвалин автономного ладу в Україні». Ця постанова стала важливою підставою проголошення I Універсалу (I 46).

П'яті загальні збори (20 червня 1917 р.) затвердили утворення Генерального секретаріату та його декларацію, ухвалили ряд резолюцій, що стосувалися реорганізації Центральної ради, поповнення її представниками національних меншин, що проживали в Україні. Збори вирішили провести у Києві З'їзд народів Росії, які прагнули федеративного устрою країни, внесли зміни до статуту Комітету Центральної ради, розширили його права та збільшили кількість членів, обговорили хід переговорів лідерів Центральної ради з делегацією Тимчасового уряду в Києві, схвалили II Універсал (I 49 — 60).

Шості загальні збори (5 — 9 серпня 1917 р.) бурхливо обговорювали ситуацію, яка виникла після відмови Тимчасового уряду санкціонувати «Статут вищого управління України», заміни його «Тимчасовою інструкцією Генеральному секретаріатові Тимчасового уряду». Було порушено питання про

---

[39] *Грушевський М.* На порозі Нової України. — К., 1991. — С. 36 — 37.

скликання Українських Установчих зборів, а також засуджено ініціативу Тимчасового уряду щодо проведення у Москві 12 серпня Державної наради (I 90 — 95).

У центрі уваги сьомих загальних зборів (29 жовтня — 2 листопада 1917 р.) був пошук виходу із ситуації, що склалася в країні після падіння Тимчасового уряду у Петрограді та збройного інциденту в Києві (I 171 — 175).

На восьмих загальних зборах (12 — 17 грудня 1917 р.) гостро дебатувалося питання про мир та землю, було обговорено хід підготовки до виборів Українських Установчих зборів (II 5 — 10).

Дев'яті загальні збори (15 — 25 січня 1918 р.) схвалили закони про землю та 8-годинний робочий день, внесли деякі зміни у закон про вибори до Українських Установчих зборів. Учасники зборів обговорили хід мирних переговорів у Бресті, ситуацію, що склалася у зв'язку з наступом більшовиків та повстанням на заводі «Арсенал», схвалили реорганізацію Малої ради, затвердили В. Голубовича на посаді голови Ради народних міністрів (II 52 — 61).

З документів збірника видно, що загальні збори, незважаючи на високі повноваження, виявилися найменш ефективною структурою Центральної ради. Політичні емоції, демагогія та популізм переважали над конструктивною політикою. Окремі сесійні засідання мали мітинговий характер, перетворювалися на словесні баталії численних партійних фракцій. Іноді ледь не доходило до вирішення справ кулаками. Ось як протокол подає обговорення II Універсалу на п'ятій сесії Центральної ради: «Після промови т. Ковалевського стався інцидент. Настрій у присутніх дуже нервовий і підвищений. Виступаючий Христюк починає говорити про те, щоб жодних переговорів не провадити; пропонує винести резолюцію в тому смислі, що ми щитаємо переговори перерваними. В секторі соціал-демократів починається шум. Чути вигуки: «Досить! Не треба! Геть!». До трибуни підбігає з стиснутими кулаками М. Авдієнко. Його інші задержують. Шум продовжується. Голова довго дзвонить» (I 59). Гостра політична конфронтація виникла між українськими соціал-демократами та есерами при обговоренні на восьмих загальних зборах аграрного законопроекту. П. Христюк згадував, що при обговоренні «Тимчасової Інструкції для Генерального секретаріату Тимчасового уряду» на шостих загальних зборах «відбулися небувало ще палкі та пристрасні дебати» [40]. Досить точну загальну характеристику з'їздам, що відбувалися в Україні, дав С. Петлюра. Вона цілком може бути віднесена і до загальних зборів Центральної ради. У листі до М. Удовиченка С. Петлюра пише, що ці з'їзди «були для мене *показником не сили* (реальної і зорганізованої) нашого народу, а демонстрацією національних емоцій, які ще треба було мільйонним масам в собі усвідомити і які повинні шляхом послідовної боротьби перетрансформуватися в певні *вольові* рухи української нації, в певні акти боротьби за свої національно-державні змагання. Спочатку я мав ілюзію, що ці з'їзди можна використати для організації національної сили. Але швидко переконався, що вони тільки «празникова одіж», і що треба шукати тих, хто чорною роботою державною уміє творити певні реальні цінності» [41]. У цьому листі С. Петлюра пише про «засліпленість партій та гуртків», що ставала на перешкоді державотворчій діяльності. І це теж має сенс; матеріали загальних зборів Центральної ради — прекрасне джерело для вивчення міжпартійної боротьби в Україні 1917 р., теми практично не вивченої істориками. Неефективність Великої ради стала очевидною для її лідерів уже влітку 1917 р. Відбувши в першій декаді серпня шості загальні збори, президія Ради, посилаючись на формальний привід — брак грошей — не скликала загальних зборів протягом двох з половиною місяців, хоч це й суперечило регламенту. Закриваючи восьмі загальні збори, М. Грушевський вважав, що вони будуть останніми в історії Центральної ради, оскільки 9 січня 1918 р. передбачалося відкриття Українських Установчих зборів. Проте сталося так, що вибори до Установчих зборів було зірвано. 11 січня Мала рада змушена була IV Універсалом проголосити самостійність України, а для затвердження цього історичного акту скликати чергові загальні збори. Вони виявилися останніми в історії Центральної ради, у лютому — квітні 1918 р. діяльність українського парламенту забезпечувалася Малою радою.

---

[40] *Христюк П.* Зазн. праця. — Т. 1. — С. 116.

[41] *Петлюра С.* Статті. — К., 1993. — С. 222.

* * *

Спочатку Мала рада діяла як виконавчий орган і називалася Комітетом Центральної ради. Перший склад цього Комітету (20 осіб) було обрано 8 квітня загальними зборами. Входили до нього президія Центральної ради (голова та два його заступники) і 17 членів. Обов'язки і права комітету було визначено «Наказом» від 23 квітня 1917 р. Комітету доручалося виконувати поточну роботу «в конкретній, постійно змінюючійся обстановці моменту» (I 27). Однак з самого початку він мав значну як організаційну, так і політичну свободу. Його повний склад, згідно з «Наказом» розширювався до 33 членів, з яких лише 20 (враховуючи голову Центральної ради та двох заступників) обиралися загальними зборами, решта поповнювалася рішеннями самого Комітету. Він також обирав голів комісій, які діяли при Центральній раді, її секретарів та скарбника. Досить швидко Комітет став керівним осередком Центральної ради, формував ініціативи, які вносилися на розгляд сесій, готував проекти найважливіших політичних рішень і навіть, як це сталося, скажімо, з I Універсалом, схвалював і проголошував їх іменем Центральної ради. В руках Комітету зосереджувалися фінанси Ради, ним контролювалася і спрямовувалася поточна робота, здійснювався зв'язок з місцями.

Наприкінці червня, після утворення Генерального секретаріату, до повноважень якого відійшли виконавські функції, відбулися принципові зміни в статусі Комітету. 23 червня інформуючи п'яті загальні збори про створення Генерального секретаріату, М. Грушевський зазначив, що створення нового виконавчого органу Центральної ради «не усуває Комітету Центральної ради, котрий має бути «Малою Центральною радою», несучи законодавчі функції в промежутках між двома сесіями» (I 52). На одному з наступних засідань з ініціативою надати Комітетові в період між загальними зборами «всі функції, що належать Центральній раді», виступив М. Шраг. Ініціатива була підтримана. 29 червня постановою п'ятих загальних зборів Комітет отримав право «вирішення всіх негайних справ, що належать до компетенції Центральної ради» (I 58). Цією ж постановою до 40 осіб розширювався його склад. На початку липня реорганізація продовжилася, Комітет поповнився на 30 % (18 осіб) політичними діячами, що репрезентували національні меншини (I 67). У ході реформування Комітет остаточно змінив свою назву, і з липня іменувався Малою радою.

1 серпня Мала рада затвердила власний регламент. Щотижня вона повинна була збиратися на чергові збори, окрім того, при потребі голова Ради міг скликати і надзвичайні. Для схвалення важливих законодавчих рішень кворум встановлювався у 2/3 загального числа членів, а для менш відповідальних — 1/2. Рішення схвалювалися простою більшістю відкритим, закритим чи поіменним голосуванням. Регламент відкривав широкі можливості для діяльності голови Ради. Він скликав і вів збори, пропонував порядок денний, керував обговоренням, підводив його підсумки, встановлював порядок голосування пропозицій (резолюцій), що надходили від фракцій (I 84). Незмінним головою Ради протягом її існування залишався М. Грушевський. Документи показують, що йому вдалося без особливих зусиль тримати Раду під своїм контролем і вести її обраним курсом. Грушевський був дієвим головою, тонким політиком, який при потребі вмів надати засіданням Центральної ради «деякі парламентські апаранси» [42]. При необхідності тиску на Раду він не зупинявся перед заявою прийняти його відставку. Широко пропагуючи свої народницькі, есерівські погляди, Грушевський протягом 1917 — 1918 рр. формально залишався позапартійним, що давало можливість, з одного боку, УПСР і в президії, і в Малій раді мати на один голос більше, а з іншого — Грушевський завжди мав широке поле для маневру.

Регламент обійшов мовчанням питання про підзвітність Малої ради перед Великою. І хоч на 6 — 9 загальних зборах заслуховувалися звіти Малої ради, вони мали швидше інформативний, а не підзвітний характер. По суті, Мала рада стала відігравати провідну роль у діяльності Центральної ради. Член Малої ради від європейської народної партії Гольденвейзер, згадуючи події 1917 — 1918 рр. у Києві, засвідчив: «Мала рада, тільки вона мала значення, так як пленум Центральної ради збирався раз на декілька місяців і, відтворюючи у розширеному масштабі те ж співвідношення сил, не вносив нічого нового» [43]. Цікава і така деталь: коли на сьомих загальних зборах бундівець Золотарьов вніс пропозицію підтвердити постанову Малої ради щодо повстання у Петрограді, голову-

---

[42] *Гольденвейзер А. А.* Указ. соч. — С. 30.

[43] *Там же.*

ючий М. Грушевський, не ставлячи пропозиції на голосування, обмежився реплікою: «постанови Малої ради мають таку саму силу, як і повної Ради». Пояснення було сприйняте без заперечень і з повним розумінням (I 172).

Мала рада формувалася на основі пропорційності між фракціями, які складали Велику раду. Позапартійний голова ради мав чотирьох заступників від чотирьох українських партій, два відповідальні секретарі президії належали до УПСР, а два — до УСДРП. У серпні з 65 членів Малої ради до українських партій належали 35, єврейських — 15, російських — 10, польських — 4 особи [44]. Найбільше місць у Малій раді — 14 — мали УСДРП та УПСР (остання не враховуючи М. Грушевського). Кількісний паритет у Малій раді між цими партіями зберігався до початку 1918 р. Вже 12 січня М. Шраг від імені фракції українських соціалістів-революціонерів виступив з вимогою «на найближчім засіданні пленуму переобрати Малу раду пропорціонально до складу Ц. ради» (II 50). Така реорганізація відбулася на IX загальних зборах. Коментуючи цю подію, «Народна воля» 24 січня 1918 р. повідомляла: «... В реорганізованій Малій раді дається по одному місцю фракціями соціалістів-самостійників, народних соціалістів та молдаванів (румунів). Решта добавочних місць дається в Малій раді фракції соціалістів-революціонерів. Всього в Малій раді має бути 82 члени відповідно фракційному складу Великої ради». Отже, 1918 р. українські есери збільшили своє представництво у Малій раді вдвічі, провід Центральної ради опинився у їхніх руках, вони очолили Раду народних міністрів УНР.

Мала рада увібрала в себе органічні риси Великої ради, однак її засідання виявилися продуктивнішими, ніж загальні збори. Більшість з найвідповідальніших політичних рішень Центральної ради було прийнято Малою радою. До її доробку слід віднести Перший, Третій та Четвертий Універсали, статут Генерального секретаріату, Конституцію УНР, закони про грошову одиницю, громадянство УНР, адміністративно-територіальний устрій України, про запровадження григоріанського календаря та середньоєвропейського часу, ратифікацію Брестського мирного договору.

Важливим структурним елементом, підпорядкованим Малій раді, були постійні та тимчасові комісії Центральної ради. Перші з них було сформовано ще в березні 1917 р. (I 9), далі утворення та діяльність комісій обумовлювалися «Наказом» від 23 квітня та регламентом Малої ради. Документи збірника розповідають про створення, склад окремих комісій, їхню діяльність.

* * *

З розбудовою Центральної ради, ростом її авторитету серед української громадськості діяльність її набувала широкого розмаху, Комітету Центральної ради все важче і важче було справлятися із зростаючим обсягом виконавської роботи. Комітет «як інституція не технічно-виконавчого характеру, не міг фізично справитися з тією роботою, та й принципово він не міг її робити» [45]. Зріла необхідність створення спеціального виконавського органу Ради. Першими з відповідною пропозицією виступили українські есери. На одному з засідань президії Центральної ради, що відбулося на початку червня, П. Христюк від імені есерівської фракції запропонував створити уряд України [46]. Фракціям есерів та есдеків пропозиція здалася надто радикальною, і вони її відхилили.

Однак вже через декілька днів ситуація принципово змінилася. Здекларувавши 10 червня I Універсалом, що «однині самі будемо творити наше життя», а головне, бажаючи довести в тій складній ситуації, яка створилася після проголошення Універсалу, що вимоги автономії не пусті слова, а послідовна політика, Комітет Центральної ради 15 червня «ухвалив організувати Генеральний секретаріат Української Центральної ради, який має завідувати справами внутрішніми, фінансовими, продовольчими, земельними, хліборобськими, міжнаціональними і іншими в межах України і виконувати всі постанови Центральної ради, які цих справ торкаються» (I 52). Тоді ж було обрано вісім перших членів Генерального секретаріату. Ними стали українські соціал-демократи: В. Винниченко (голова), Б. Мартос, С. Петлюра, В. Садовський, І. Стешенко, соціаліст-федераліст С. Єфремов, ук-

---

[44] *Дорошенко Д.* Зазн. праця. — С. 120. (Історик не називає партійність одного члена Малої ради — Юдіна, а також відносить М. Грушевського до українських есерів.)

[45] *Христюк П.* Зазн. праця. — Т. 1. — С. 77.

[46] *Там само.*

раїнський есер П. Христюк, непартійний соціаліст М. Стасюк, пізніше член УПСР, і просто безпартійний І. Барановський (І 52).

Як політична акція утворення Генерального секретаріату було надзвичайно вдалим тактичним заходом тиску на Тимчасовий уряд. У такий спосіб, згадував М. Грушевський, вживаючи шахову термінологію, Центральна рада оголосила «шах» уряду, поставила його «щільно перед загрозою конфлікту» і змусила до поступок: «Враження його було глибоке і тільки після нього всі кроки Ц. ради включно з Універсалом в очах усіх, хто не вірив українському рухові і сподівався якось його «на кривій об'їхати», переконалися в серйозності ситуації і необхідності з нею в певній мірі порахуватися» [47].

Становлення Генерального секретаріату, визначення його статусу, структури, персонального складу, функцій, прав і обов'язків виявилося проблемою не лише для Тимчасового уряду, а й для Центральної ради. Чимало зусиль їй довелося докласти до порозуміння між фракціями, з неукраїнською революційною демократією та Тимчасовим урядом. Практично протягом літа і на початку осені 1917 р. політична енергія Центральної ради зосереджувалася на проблемі конституювання Генерального секретаріату. Розв'язуючи цю проблему, Рада значною мірою розгубила той політичний капітал, який мала у травні — червні 1917 р. Коментуючи цю подію у своїх спогадах, М. Грушевський з гіркотою констатував: «...В дальнійшім сей крок привів до великих ускладнень, ся екзекутива Ц. ради «Генеральний секретаріат» ані адміністраційної машини України царської формації не могла опанувати, ані своєї окремої сфери ділання не потрапила собі вимежувати, і се засуджувало Ц.раду на гострий хронічний конфлікт з центром, розтятий, а не розв'язаний октябрьским більшовицьким переворотом» [48].

Протягом літа кількісний та персональний склад Генерального секретаріату змінювався тричі (І 74, 103, 104), що було наслідком складних політичних стосунків між Києвом і Петроградом. Лише 1 вересня Тимчасовий уряд затвердив склад Генерального секретаріату, що відкрило формальні можливості для офіційної діяльності [49]. 3-го вересня відбулося засідання Генерального секретаріату, на якому обговорювалися питання стосовно організації праці вищого розпорядчого органу України (І 112). З цього моменту засідання Генерального секретаріату стають однією з характерних ознак діяльності Центральної ради, а сам Секретаріат перетворюється на найдієвіший інструмент здійснення її політики. До 3-го січня 1918 р. відбулося 63 засідання Генерального секретаріату, на яких розглянуто понад 430 питань політичного, економічного, військового, дипломатичного характеру [50]. Особливої активності діяльність Генерального секретаріату набуває наприкінці жовтня 1917 р., коли, підштовхуваний розвитком політичних подій, він наче прагнув надолужити згаяне влітку. Починаючи з цього моменту, Генеральний секретаріат виступив з низкою політичних ініціатив, вніс на розгляд Великої та Малої рад чимало важливих законопроектів. Коли наприкінці жовтня 1917 р. у Петрограді влада від Тимчасового уряду перейшла до більшовиків, в Україні вона залишилася під контролем Генерального секретаріату, який був реорганізований в уряд УНР і поширив свою владу на всі українські губернії.

1 листопада Центральна рада прийняла ухвалу про розширення компетенції Генерального секретаріату і його складу, як це передбачалося ще в липні 1917 р.

Генеральний секретаріат поповнено секретарствами військових, продовольчих справ, юстиції, торгу і промисловості, шляхів, пошт і телеграфу. Особи, які мали її очолити отримали статус генеральних комісарів, цим, очевидно, робилася спроба формально не порушувати «Інструкцію» Тимчасового уряду. Тоді у склад Секретаріату увійшли: М. Ковалевський, С. Петлюра, М. Порш, В. Голубович, М. Ткаченко, В. Єщенко, О. Зарубін (І 174).

21 грудня Мала рада утворила Генеральне секретарство морських справ, 22 грудня Генеральний секретаріат виступив з ініціативою реорганізувати Генеральне секретарство справ національних у

---

[47] *Грушевський М.* Спомини // Київ. — 1989. — № 10. — С. 129.

[48] *Там само.*

[49] У збірнику зафіксовано і раніші сліди діяльності Генерального секретаріату (І 55, 56, 64, 75), показано його участь у боротьбі з корніловським заколотом (І 101 — 104).

[50] *Галенко О., Яневський Д.* Перший уряд демократичної України // Історичні зошити. — 1992. — № 6. — С. 27 — 52.

Генеральне секретарство справ міжнародних (II 22), на початку січня 1918 р. було сформовано три самостійні секретарства у справах великоруських, польських та єврейських.

11 січня Мала рада проголосила Україну самостійною незалежною державою, у зв'язку з чим IV Універсал повідомляв про перейменування Генерального секретаріату в Раду народних міністрів (II 49). На цей момент уряд мав такий склад: голова Ради народних міністрів і міністр внутрішніх справ — В. Винниченко, товариші (заступники) міністра — І. Красковський, О. Карпинський, Л. Абрамович; міністр закордонних справ — О. Шульгін; міністр військовий і праці — М. Порш, товариш міністра О. Жуковський; міністр судових справ — М. Ткаченко; міністр продовольчих справ — М. Ковалевський; міністр шляхів — В. Єщенко; міністр пошт і телеграфу — М. Шаповал; міністр морських справ — Д. Антонович; заступник міністра фінансів — В. Мазуренко; міністр освіти — І. Стешенко, товариш міністра — П. Холодний; міністр торгу і промисловості — В. Голубович; міністр великоруських справ — Д. Одинець; міністр польських справ — М. Міцкевич; міністр єврейських справ — М. Зільберфарб; державний контролер — О. Золотарьов, державний писар — І. Мірний [51]. Однак цьому уряду не довго довелося існувати. 12 січня в Малій раді фракція українських есерів поставила вимогу відкликати з уряду українських соціал-демократів (II 51). Це спричинилося до другої «міністерської кризи» — В. Винниченко подав у відставку. 18 січня IX загальні збори затвердили новий склад Ради народних міністрів на чолі з В. Голубовичем. За винятком двох міністрів соціал-демократів, М. Ткаченка та Д. Антоновича, кабінет заповнили члени УПСР та співчуваючі їй: А. Немоловський (військові справи), П. Христюк (внутрішні справи), С. Перепелиця (фінанси), Є. Сакович (шляхи сполучення), М. Ковалевський (продовольчі справи), Н. Григор'єв (освіта), А. Терниченко (хліборобства) [52].

У січні в зв'язку з великим обсягом поточної роботи Рада народних міністрів ухвалила створити з товаришів народних міністрів Малу раду народних міністрів, на розгляд якої виносилися б другорядні питання. При урядові УНР діяла й ціла низка різних комісій, що фрагментарно відбилося у багатьох документах збірника.

26 січня Центральна рада і уряд УНР змушені були залишити Київ, що призвело до значного скорочення членів уряду. Так, 29 січня на його засіданні було ухвалено доручити окремим міністрам (Г. Сидоренко, В. Голубович, П. Христюк) одразу по два міністерські портфелі (II 73).

У березні, після повернення до Києва, у складі Ради народних міністрів знову відбулися зміни, хоча вони кардинально не вплинули на її діяльність. Соціалістичні ілюзії і далі брали гору над реаліями державотворення у світогляді українських народних міністрів, їм катастрофічно не вистачало ні політичного досвіду, ні спеціальних знань у галузі державного управління.

У затвердженій 29 квітня 1918 р. Конституції УНР п'ятий розділ присвячувався Раді народних міністрів. Вона визнавалася вищою виконавчою владою УНР, однією з трьох гілок влади поряд з Всенародними зборами та Генеральним судом УНР. Однак ні сформувати уряд відповідно до Конституції, ні контролювати його вже не вдалося, то був останній день діяльності Української Центральної ради.

* * *

Український національний конгрес стимулював розгортання українського руху, додав йому організаційних форм, усталив стратегічні завдання. Резолюції конгресу, передруковані «Новою Радою», «Робітничою газетою», «Вістями з Української Центральної ради», набули широкого розголосу. 21 квітня конференція українського студентства визнала, що мінімумом політичних вимог студентів є «російська федерація вільних демократичних республік». Засобом досягнення цієї мети вона назвала «негайне здійснення власними силами національно-територіальної автономії України» [53]. Через декілька днів київський губернський з'їзд селянської спілки, формуючи наказ своїй делегації на Всеросійський селянський з'їзд, визнав за необхідне запровадження національно-територіальної автономії України, а в одному з пунктів наказу наголосив: «домагатись, щоб Тимчасове правительство

---

[51] *Дорошенко Д.* Історія України... Т. 1. — С. 270.

[52] *Там само.* — С. 291.

[53] *Нова Рада.* — 1917. — № 21. — Квіт.

негайно привселюдно признало право українського народу на національно-територіальну автономію» [54]. Але найбільшої сили й висоти політичного звучання ці вимоги досягли під час роботи 1-го Всеукраїнського військового з'їзду (5 — 8 травня 1917 р.) та в його резолюціях. Сам факт з'їзду, на який з'їхалися понад 700 делегатів, що представляли 900 тис. українців — військових армії і тилу, справив сильне враження на громадську думку, а його рішення, спрямовані на підтримку Української Центральної ради, й поготів. Резолюції з'їзду були однозначними: «...вимагати від Тимчасового правительства та ради солдатських і робітничих депутатів негайного оголошення особливим актом національно-територіальної автономії України» [55]. Ця вимога посилювалася пакетом резолюцій, які висловлювали УЦР загальну підтримку військових-українців і закликали до активного тиску на Тимчасовий уряд. З'їзд розгорнув кампанію українізації військових частин, обрав Український військовий генеральний комітет, який у повному складі (18 осіб) був кооптований до УЦР. Все це сприяло зміцненню становища Ради.

До Всеукраїнського військового з'їзду УЦР проявляла нерішучість у стосунках з Тимчасовим урядом. Ще у березні 1917 р. російські політичні сили ставилися до Центральної ради і українського руху без особливої зацікавленості, але вже незадовго до Національного конгресу і особливо після нього вони не пропускали можливостей для випадів проти них. Щоб зрозуміти суть справи, достатньо процитувати невеличкий фрагмент з доповіді лідера партії кадетів М. Мілюкова на VIII з'їзді партії: «Збереження державної єдності Росії — це та межа, якою продиктоване крайнє рішення партії. Розкол держави на суверенні незалежні одиниці уявляється їй абсолютно неможливим... Ми добре знаємо, що деякі з російських національностей начето йдуть далі, прагнучи до створення національно-територіального об'єднання, компетенції якого вони уявляють собі ширше, чим уявляє їх собі Центральний комітет партії» [56].

Зрозуміло, що і Тимчасовий уряд не поспішав брати під крило Центральну раду, адже російський національний і політичний менталітет зовсім виключав можливість неєдиної і ділимої Росії.

Позиція уряду, який робив усе можливе, щоб дистанціюватися від УЦР, активізація російського націоналізму в Україні, особливо чорносотенців, не створювали сприятливих умов для налагодження переговорного процесу. Рада вагалася і не зважувалася на рішучий крок. «Перший Український військовий з'їзд, що зажадав, аби Центральна рада негайно вжила рішучих заходів до здійснення даних їй Національним конгресом доручень і обрав в допомогу майбутній делегації Центральної ради до Петрограда свою спеціальну військову делегацію, поклав край ваганням і нерішучості Центральної ради», — свідчив П. Христюк [57].

16 травня до Петрограда прибула повноважна представницька делегація УЦР на чолі із заступником голови Ради В. Винниченком та С. Єфремовим. У портфелі делегації лежали: наказ делегації від Центральної ради Тимчасового уряду в справі автономії України, проекти утворення Крайової ради та Крайового комісаріату (I 44). Документи було підготовлено М. Грушевським на випадок, якщо уряд підтримає пропозиції УЦР. Головна з них полягала в тому, щоб Тимчасовий уряд висловив своє позитивне ставлення до автономії України, а вже автономію українці згоджувалися чекати до схвалення її Всеросійськими Установчими зборами. Як це не раз бувало в історії українського руху, його представники приїхали до столиці прохати урядової ласки на дещицю. Хоч М. Грушевський не раз вимагав покінчити з такою практикою, але в останній і вирішальний момент у лідерів Ради ще не вистачило ні духу, ні досвіду для радикальної постановки питання про автономію перед урядом.

Протягом двох тижнів у Києві напружено чекали повідомлень з Петрограда. Наприкінці травня українська делегація повернулася до Києва, не досягнувши бажаного порозуміння з Тимчасовим урядом і Петроградською радою робітничих депутатів. Однак поїздка спонукала членів Ради до роз-

---

[54] *Христюк П.* Зазн. праця. — Т. 1. — С. 46.

[55] *Щусь О.* Всеукраїнські військові з'їзди // Історичні зошити. — К., 1992. — № 7. — С. 64.

[56] *Революция* и национальный вопрос: документы и материалы по истории национального вопроса в России и СССР в XX веке. — Т. 3 : 1917, февраль — октябрь. — М., 1930. — С. 79.

[57] *Христюк П.* Зазн. праця. — С. 55.

думів, зняла з них певну моральну відповідальність перед урядом і створила сприятливі умови для переходу УЦР у наступ. «Наша екскурсія до Петрограда... упевнила нас в тому, що демократичний режим Росії не буде мати довгого життя і що нові революційні події можуть цілком змінити також політичні умови, в яких перебувала українська справа, — згадував лідер партії українських есерів, член УЦР М. Ковалевський. — Баланс петроградських переговорів був цілком негативний. Треба було йти революційним шляхом, шляхом доконаних фактів. І цим шляхом Українська Центральна рада після деяких вагань пішла» [58].

Прямим наслідком невтішних переговорів у Петрограді став вибух політичних пристрастей в Україні. Він був посилений забороною Керенського на проведення II Всеукраїнського військового з'їзду. 28 травня відкрився Всеукраїнський селянський з'їзд, на який прибули понад 2500 делегатів з вирішальним та дорадчим голосами. Залу Київського купецького зібрання, де відкрився з'їзд, переповнювали і люди, і емоції. Панівними на засіданнях стали вимоги самочинного проголошення автономії. «Діти нам не простять, коли ми не доб'ємося найменшого — національно-територіальної автономії. Коли не допомагають слова, то допоможуть шаблі. Прийшов час, коли ми мусимо взяти своє. Просити, кланятися ми не будемо, бо то — наше!» — так ригористично закликав вирішити справу солдат Білик, селянин з Черкащини [59]. Пролунала на з'їзді й критика УЦР за її нерішучість, але у резолюціях домагання Ради щодо автономії України були підтримані, а позиція Тимчасового уряду зазнала осуду. Не випадково «Киевская мысль» 6 червня змушена була визнати, що «минулого тижня хвилі українського народного руху підіймалися високо і круто». На цій хвилі четверті загальні збори Української Центральної ради, поповнені Всеукраїнською радою селянських депутатів, 3 червня вирішили звернутися до українського народу із закликом «організуватися і приступити до негайного закладання підвалин автономного ладу на Україні» (I 46). Формою заклику було обрано універсал, який збори зобов'язали Центральну раду негайно підготувати. «...Магічне слово «Універсал», несподівано винесе на поверхню демократичного селянського, соціалістичного, давало задоволення всім, хто прагнув демонстрації суверенності, — згадував М. Грушевський. Се слово ставило на порядок дня спомин української державності, колишньої гетьманщини, перетопленої і очищеної в огні нового революційного руху, відкликалося на підсвідомі мрії, на відновлення старих державних традицій в нових, кращих формах. Се була та містика, яка проноситься так часто в великих революційних рухах» [60].

Робота над Універсалом забрала рівно тиждень. Написаний соціал-демократом В. Винниченком перший варіант тексту здався радикал-демократу С. Єфремову надто різким, авантюристичним. Він рішуче запротестував, і Винниченко згодився на згладжування гострих кутів. 10 травня на засіданні Комітету Центральної ради в остаточному читанні було схвалено і того ж дня на II Всеукраїнському військовому з'їзді оприлюднено текст документа, що дістав назву «Універсал Української Центральної ради». 2,5 тис. делегатів з'їзду, які, незважаючи на заборону уряду, приїхали до Києва і ще напередодні з'їзду поклялися, що «не вернуться до своїх частин без автономії матері-України» [61], в урочистій тиші переповненої зали напружено ловили кожне слово декларованого В. Винниченком тексту: «...Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою Російською, хай народ український на своїй землі має право порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Вкраїні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські збори (Сойм) ... І через те ми, Українська Центральна рада, видаємо цей Універсал до всього нашого народу й оповіщаємо: однині самі будемо творити наше життя» (I 47).

Захоплено і радісно сприйняли українці проголошення Універсалу. На адресу УЦР посилалися сотні вітальних телеграм від найрізноманітніших українських організацій, окремі з них складали присягу на вірність Раді. Після повалення царизму революція в Україні пережила з проголошенням Універсалу другий за силою підйом революційного ентузіазму мас. Енергія, якою вибухнув український рух, змусила російську революційну демократію в Україні переглянути свої позиції і виз-

---

[58] *Ковалевський М.* При джерелах боротьби. — Інсбрук, 1960. — С. 342.

[59] *Хміль І.* Перший Всеукраїнський селянський з'їзд (28 травня — 2 червня 1917 р.) // Історичні зошити. — К., 1992. — № 4. — С. 10.

[60] *Грушевський М.* Спомини // Київ. — 1989. — № 9. — С. 143.

[61] *Христюк П.* Зазн. праця. — С. 71.

нати відкриту боротьбу з УЦР безпрецедентно програною. Проголошення Універсалу — акт, безумовно, і за формою, і за змістом революційний, не сприяв загальному зміцненню політичної ситуації в Росії. Універсал був не стільки причиною дестабілізації (як сьогодні вважають деякі російські історики) Тимчасового уряду, скільки наслідком того, що після повалення самодержавства проблема державного устрою Росії залишалася принципово невирішеною. Протягом декількох місяців вона відкладалася нібито на розгляд Всеросійських Установчих зборів, що по суті означало слабо приховане бажання російського політичного і державного істеблішменту зберегти Росію єдиною і неділимою. Універсал Української Центральної ради прозвучав як провісник її неминучої децентралізації за умови перетворення Росії на країну демократичну.

Здекларувавши Універсалом, що «однині самі будемо творити наше життя», і бажаючи наголосити, що це не пусті слова, Комітет Центральної ради 15 червня утворив Генеральний секретаріат, а п'яті загальні збори УЦР доручили йому самовизначитися шляхом проголошення програмної декларації, що й було зроблено 26 червня.

З цього документа видно, що Генеральний секретаріат — виконавчий орган «Центральної ради, котрому вона передає в сій сфері свою власть» (I 61). Декларація Генерального секретаріату є типовим зразком документів тієї доби. Її революційний пафос, соціалістична термінологія, густо замішані на демагогії та популізмі, тісно переплелися із щирим прагненням кардинально змінити шляхом революції старий політичний режим. Генеральний секретаріат бере на себе зобов'язання «не допустити Україну до винищення, дезорганізації та анархії», обіцяє, що з усіма дезорганізуючими силами, до яких віднесено і Тимчасовий уряд, буде боротись неухильно і нікому не дозволить «гальмувати справу будування нового життя в нашім краю» (I 61).

Універсал, створення Генерального секретаріату, його декларація, а головне активна підтримка їх широкими верствами народу і армією справили належне враження і на Тимчасовий уряд, і на російську демократію. Ще 16 червня офіційний Петроград звернувся з відозвою до українців, у якій доводив, що й раніше, й зараз «ставиться собі в обов'язок прийти до згоди з громадсько-демократичними організаціями України», щоб «забезпечити право українського народу у місцевому управлінні і самоуправлінні, в школі та суді». Але повна перебудова державного ладу, як і загальноросійської армії, на думку уряду, на даний момент неможлива. Тому він закликав «братів-українців не відриватися від спільної батьківщини і не розколювати армію» [62].

Пройшло ще два тижні, і в Петрограді зрозуміли, що такими відозвами справі не зарадити, ситуація в Україні може остаточно вийти з-під контролю і за умов невдач на фронті обернеться повною катастрофою.

29 червня до Києва прибула повноважна урядова делегація (О. Керенський, І. Церетелі, М. Терещенко) для переговорів з Центральною радою. Наслідком їх стала ухвала Тимчасового уряду: «Призначити, як вищий орган для керування крайовими справами на Україні, окремий орган — Генеральний секретаріат, склад якого буде визначено правительством у згоді з Центральною Українською радою... Через згаданий орган будуть переводитися правительством міри і заходи в житті краю і його управлінні» (I 63). Отже, протягом декількох днів відбулася дивовижна метаморфоза: Генеральний секретаріат перетворився на крайовий орган влади. Про подвійну підпорядкованість Генерального секретаріату прямо йшлося у II Універсалі: «...як орган Временного правительства, Генеральний секретаріат Центральної ради твердо йтиме шляхом зміцнення нового ладу, утвореного революцією» (I 64). Унаслідок взаємопорозуміння з Тимчасовим урядом Генеральний секретаріат поповнювався представниками національних меншин. 15 липня Мала рада затвердила генеральним секретарем пошт та телеграфу російського есера О. Зарубіна, а генеральним контролером бундівця М. Рафеса, вакантними залишилися посади секретарів праці та торгу й промисловості.

Коли крайню напруженість конфлікту, що визрівав, шляхом переговорів було знято, виявилася відмінність поглядів обох сторін в оцінці досягнутих домовленостей. 16 липня Мала рада ухвалила «Статут Генерального секретаріату» (інша назва цього документа «Статут вищого управління Україною»). О. Шульгін одразу ж назвав його першою конституцією України, а М. Зільберфарб — історичним документом, який буде мати значення не тільки для Росії, а й для Європи (I 75). Чи були підстави для таких оцінок? Якщо згадати, що з кінця XVIII ст. Україна повністю була

---

[62] Див.: *Революция* и национальный вопрос... — Т. 3. — С. 61 — 62.

підпорядкована загальноросійській юрисдикції, то прийняття «Статуту» мало справді неордин значення.

У преамбулі «Статуту» Центральна рада визначалася як орган революційної демократії усіх родів України, а її головна мета — «підготувати Україну до остаточного здійснення автоном ладу і довести її до Українських Установчих зборів і Російського Учредительного зібрання». також зазначалося, що Ц. рада утворює Генеральний секретаріат — вищий орган управління в раїні. Далі переважна більшість (з 21) статей окреслювала повноваження Генерального секрета та регулювала його стосунки як з Центральною радою, так і з Тимчасовим урядом. Ст. 1 ще підтверджувала, що Генеральний секретаріат формує Центральна рада, перед нею він відповідальність, тоді як Тимчасовий уряд лише затверджує його склад. У перервах між сесіями неральний секретаріат має підпорядковуватися Малій раді (ст. 15), а в разі конфлікту між ними с ва передається на розгляд загальних зборів (ст. 16), недовір'я з боку Центральної ради може с чинитися до відставки Генерального секретаріату. У Тимчасовому уряді запроваджувалася пс статс-секретаря у справах України, якого призначав уряд за згодою із Центральною радою (ст Тимчасовий уряд мав санкціонувати законопроекти, ухвалені Центральною радою, та затверджу бюджет України (ст. 11).

Передбачалося, що Генеральний секретаріат у складі 14 генеральних секретарів (с здійснюватиме свою владу через усі існуючі урядові органи в Україні (ст. 5), ос підпорядковуються владі Генерального секретаріату, і саме він встановлюватиме, «які органи, в межах і в яких випадках мають зноситися безпосередньо з Временним правительством» (ст. 6) невиборні урядові посади в Україні заміщуються Генеральним секретаріатом (ст. 7).

Центральна рада вважала, що «Статут» складено в межах досягнутої угоди. Аналізуючи нево-серпневі переговори з Тимчасовим урядом, М. Грушевський писав, що Центральна рада вала «Статуту» особливого значення як першого акту своєї законодавчої роботи, при цьому «у уважно і пильно стараючись знайти той спільний ґрунт, який би об'єднав демократію Украї спільних змаганнях забезпечення інтересів краю й його людності. Їх свобідного і успішного розв без нарушення відносин до демократії російської» [63].

Зовсім інакше поставився до «Статуту» офіційний Петроград, що на початку липня пер урядову кризу і майже водночас невдалу спробу більшовиків підняти повстання у столиці, пр німецькими військами фронту, втрату Східної Галичини. Під впливом згаданих подій 24 л О. Керенський сформував другий коаліційний кабінет Тимчасового уряду, в якому зміцнив по кадетів; відповідно в уряді посилилися антиукраїнські настрої.

Делегація Генерального секретаріату (В. Винниченко, Х. Барановський, М. Рафес), що виї до Петербурга на запрошення Тимчасового уряду і з метою затвердження складу секретар декілька днів не могла навіть потрапити до кабінету. Врешті-решт її було прийнято заступни прем'єра М. Некрасовим та міністром внутрішніх справ М. Авксентьєвим у присутності двох юри консультантів — Б. Нольде і О. Гальперіна, — які виявилися головними дійовими особами пер ворів. В. Винниченко писав пізніше, що позиція уряду стала зрозумілою з першого засідання. П бург не приховував, що хоче «скасувати угоду 16 (3-го за ст.ст. — *Вл. Вер.*) липня й обмежити раїнські здобутки до найменшого мінімуму» [64].

Категоричне заперечення викликав «Статут Генерального секретаріату», уряд відхилив і замінивши «Тимчасовою інструкцією». В останній однозначно стверджувалося, що Генеральний ретаріат є органом Тимчасового уряду у справах місцевого управління Україною, його повноваж поширювалися лише на Київську, Волинську, Полтавську, Подільську та частково Чернігівськ берні. Кількість секретарств скорочувалася вдвічі, з компетенції Генерального секретаріату вил лися військові, продовольчі та судові справи, шляхи сполучення, пошта і телеграф, він втрачав рогативу призначення на урядові посади. Тимчасовий уряд зарезервував за собою право в окр випадках звертатися до органів влади в Україні, минаючи Генеральний секретаріат. Останній п тично виводився за межі Центральної ради. Їхній зв'язок інструкція вбачала в тому, що Генерал секретаріат міг на свій розсуд внести для обговорення в Центральну раду пропозиції, пов'яз

---

[63] *Грушевський М.* Хто такі українці і чого вони хочуть. — К., 1990. — С. 34.

[64] *Винниченко В.* Зазн. праця. — Т. 1. — С. 312.

життям України, які він розробляв і давав на затвердження Тимчасовому урядові. З свого боку, Центральна рада могла лише висовувати кандидатів на пости генеральних секретарів, яких призначав Тимчасовий уряд (I 87).

Українська делегація протестувала проти зайнятої урядом позиції, що викликала також бурхливу негативну реакцію у Києві. В Центральній раді «Інструкцію» підтримали лише представники партії кадетів. Шості загальні збори майже повністю було присвячено обговоренню ухвали Тимчасового уряду і пошукам виходу з ситуації, що склалася. Врешті-решт визначилися дві платформи. Перша, з якою виступали українські есери, передбачала розрив стосунків Центральної ради з Тимчасовим урядом, впровадження явочним порядком «Статуту Генерального секретаріату». Сьогодні важко уявити реальні наслідки здійснення такого плану. Швидше за все він не мав би конструктивного завершення в Україні, а до істотної радикалізації загальнополітичної ситуації в Росії спричинитися міг. Питання тільки в тому, хто скористався б моментом? Генерал Л. Корнілов, якому не вистачило підтримки російської демократії у серпні, чи більшовики, яким не довелося б відтягувати повстання до кінця жовтня 1917 р.?

Більшість членів Центральної ради розуміла нереальність успішного протистояння Тимчасовому урядові і, можливо, його згубність. Тому загальні збори віддали перевагу платформі, запропонованій українськими соціал-демократами: заявити Тимчасовому урядові про негативне ставлення до його ухвали як недемократичної і навіть імперіалістичної, але при цьому залишити ґрунт для співробітництва.

Схвалена загальними зборами резолюція констатувала порушення Тимчасовим урядом угоди від 3 липня, замовчувала питання про прийняття чи неприйняття «Інструкції», однак вміщувала пропозицію «подати (з числа 14 секретарів Ради) 9 секретарів, означених в інструкції, на затвердження Тимчасового правительства» (I 95). Двозначність резолюції мала низку пояснень. М. Порш підсумовував її так: «Зостається один вихід — не відкидати цієї інструкції і почати свою революційну роботу» (I 94). М. Грушевський писав, що прийняту Радою ухвалу було продиктовано бажанням «не приймати, але й не відкидати» [65].

У такий спосіб підводне каміння, на яке урядова «Інструкція» намагалася посадити корабель Центральної ради, було обійдено. Здавалося, що вже нічого не зможе збити українців з курсу створення вищого крайового органу виконавчої влади в Україні. Але час його офіційного затвердження відстрочився майже на місяць через власні негаразди, розбрат між фракціями українських есдеків та есерів, який несподівано призвів до затяжної «міністерської кризи» Генерального секретаріату. Ця симптоматична криза може розглядатися як хрестоматійний зразок складних міжпартійних і особистих суперечностей, з яких було зіткано діяльність Ради. Ще 7 серпня на загальних зборах Винниченко оголосив про свою відставку з посади голови Генерального секретаріату, розраховуючи все ж отримати підтримку і провести свою лінію. Підтримка зборами резолюції соціал-демократів щодо «Інструкції», за яку зрештою голосували й есери, свідчила про вірність його розрахунку. Коли ж на Малій раді 10 серпня прямо стало питання про відставку, українські есери заявили, що вони не заперечують проти неї, а 11 серпня повідомили, що не візьмуть участі у формуванні нового складу Генерального секретаріату. 13 серпня Винниченко знову подав у відставку, яку цього разу Мала рада прийняла (I 100). Наступного дня формування Секретаріату було запропоновано Д. Дорошенку. Пізніше він згадував, що не зрозумів, «які властиво резони мали соціалісти-революціонери і справжній керманич цілої тої справи проф. Грушевський, коли вони усували Винниченка ... і замість Винниченка доручили справу мені, що весь час стояв осторонь і був дуже мало відомий для тих, що складали масу членів Ц. ради» [66]. Із спогадів М. Грушевського бачимо, що таким резоном було бажання Тимчасового уряду, який високо оцінив ділові якості та політичну поміркованість Д. Дорошенка на посаді головного комісара Галичини й Буковини, тоді як соціал-демократ Винниченко здавався урядові персоною непідходящою. Нами не виявлено жодних документів, які б свідчили про тиск Петрограда на Київ при визначенні особи голови Секретаріату, але після призначення Дорошенка уряд не приховував свого задоволення. В інтерв'ю журналістам заступник прем'єра М. Некра-

---

[65] *Грушевський М.* Спомини // Київ. — 1989. — № 11. — С. 123.

[66] *Дорошенко Д.* Мої спогади про недавнє-минуле. — Ч. 2. — Львів, 1923. — С. 7 — 8.

сов повідомив, що чільне місце, яке займає Дорошенко в списку генеральних секретарів, «дає підставу сподіватися, що в українському питанні не буде ніякого загострення» [67].

14 серпня Мала рада затвердила склад Генерального секретаріату (I 101), однак частина секретарів, які були включені до нього без попередньої згоди, відмовилися від запропонованих посад. 17 серпня довелося повертатися до розгляду цього ж питання, але розв'язати його знову не вдалося. Протокол повідомляє, що голова, пославшись на незгоду кандидатів і брак кворуму на засіданні Малої ради, запропонував перенести обговорення цього питання на наступний день (I 102). Так свідчить протокол, надто лапідарний, щоб з нього зрозуміти ситуацію, яка склалася на Малій раді 17 серпня. Що ж лишилося за межами протоколу, вірніше було зафіксовано в ньому скупими двома рядочками? Це декларація про наступну діяльність Генерального секретаріату, в якій Д. Дорошенко, між іншим, висловився і за тісний контакт крайового органу влади з Тимчасовим урядом. Декларація стала причиною чергових непорозумінь, тепер вже між Д. Дорошенком та М. Грушевським. Вона ще раз підтвердила зростаючий розрив між лідером Центральної ради та поміркованими колами української інтелігенції, які в революційному радикалізмі Грушевського не бачили конструктивних перспектив.

Виступ Д. Дорошенка М. Грушевський назвав присягою на вірність чиновника, пошанованого начальством, а не голови Генерального секретаріату: «Се був чистий скандал, особливо, в тодішнім моменті, коли ми збиралися вести «організовану боротьбу» з інструкцією, Тимчасовим урядом, московською нарадою, конвенцією, буржуазією і т. д.» [68]. Грушевський просив Дорошенка переробити декларацію. Той згодився, і затвердження було перенесене на 18 серпня. Д. Дорошенко виголосив запропоновану декларацію, пафос якої полягав у тому, що Генеральний секретаріат буде стояти на ґрунті згоди, досягнутої 3 липня. Того ж 18 серпня від відмовився від керівництва Секретаріатом. Знову на порядку денному постала кандидатура В. Винниченка. 21 серпня Мала рада заслухала доповідь Винниченка, в якій він оголосив новий склад Генерального секретаріату. Запропонований список схвалили лише 17 членів Малої ради, 11 — утрималися. Засіданню не вистачало кворуму, однак ухвалу було прийнято, а список надіслано до Петрограда, де його затвердили 1 вересня.

Ставши на шлях компромісних стосунків з Тимчасовим урядом, Генеральний секретаріат опинився в ролі «слуги двух господ». Але, якщо театральному персонажу з успіхом вдалося водити за носа обох своїх господарів, то Генеральному секретаріатові в ситуації швидше трагічній, ніж комічній, виявилося не під силу підтримувати одночасно опозиційну лінію Центральної ради [69] і займатися конструктивною діяльністю від імені Тимчасового уряду.

Оскільки сам уряд прикладу конструктивної роботи не подавав і до Генерального секретаріату ставився, як до пасинка, то досить швидко в Генеральному секретаріаті взяли гору опозиційні настрої. Ще на шостих загальних зборах УЦР фракція українських есерів порушила питання про необхідність скликання Всеукраїнських Установчих зборів. У вересні ця ідея опанувала Малою радою і Генеральним секретаріатом. «Мусимо зараз же й негайно приступити до організації Установчих зборів України. Інакше можемо гірко пожалкувати», — зазначав на сторінках «Народньої волі» 29 вересня М. Грушевський. Ухвала УЦР про Українські Установчі збори подіяла на Тимчасовий уряд, як червона ганчірка на бика. Розгорівся новий конфлікт. В середині жовтня Тимчасовий уряд вирішив викликати у Петроград В. Винниченка для пояснень і розпочати слідство. Було оголошено: якщо уряд не буде задоволений поясненнями, то Раду розпустить. 22 жовтня В. Винниченко виїхав до столиці. І лише жовтневі події у Петрограді обірвали на півфразі діалог Центральної ради з Тимчасовим урядом на тему автономії України. Наступні події показали, що перерва не означала завершення цього діалогу. З боку Росії його підхопили, як швидко з'ясувалося, не менш ворожі Україні політичні сили. Загострення революційних подій вивело боротьбу за автономію України за межі політичного пікірування між Києвом і Петроградом, перетворило її на один з перших актів

---

[67] Нова Рада. — 1917. — Ч. 116.

[68] *Грушевський М.* Спомини// Київ. — 1989. — № 11. — С. 129.

[69] Опозиційність УЦР до Тимчасового уряду було продемонстровано на Демократичній нараді у Петрограді, де представники Ради, отримавши відповідний наказ у Києві, різко виступали проти великодержавної політики уряду, вимагали його реорганізації на принципах однорідно соціалістичного уряду.

розгортання громадянської війни, за яку активно агітували більшовики і до якої виявилися зовсім не готовими діячі УЦР.

* * *

Телеграфні повідомлення про переворот у Петрограді почали надходити у Київ з другої половини дня 25 жовтня. Спроби більшовиків міста на спільному засіданні виконкомів рад робітничих і солдатських депутатів провести резолюцію про утворення ревкому і закликати до повстання з метою захоплення влади успіху не мали. Вирішено було перенести обговорення цього питання на спільний пленум обох рад.

Того ж дня на вечірньому засіданні Малої ради за участю представників різних політичних і громадських організацій було створено Крайовий комітет по охороні революції в Україні, відповідальний перед Центральною радою. Комітету підпорядковувалися «в порядку охорони революції всі органи влади означеної території» (I 163) і всі сили революційної демократії. Запорукою останнього мав бути сам склад комітету, до якого поряд з представниками УЦР, українських політичних партій, увійшли також представники російської та єврейської політичної демократії, в тому числі більшовики: Г. Пятаков, Й. Крейсберг, В. Затонський.

У наступні два дні події в Петрограді й місцеві проблеми, з ними пов'язані, стали центральною темою київського політичного життя. Вони активно обговорювалися в Малій раді, міській думі, на засіданнях 3-го Всеукраїнського військового та загальнокозачого з'їздів, у трудових колективах, військових частинах. На сторінках київської преси цих днів зафіксовано безліч різноманітних оцінок і проектів виходу із становища, що склалося. Навіть за матеріалами засідань Малої ради, що друкуються у збірнику, читач може переконатися у гостроті політичних дискусій, а також у тому, що з боку української більшості УЦР не було висловлено жодного слова співчуття Тимчасовому урядові, хоч і не виправдовувалися й дії більшовиків. Позиція Центральної ради була такою: відповідальність за події у Петрограді порівну поділяють і уряд, і більшовики.

Звичайно, така позиція не могла знайти підтримки проурядових сил Києва, зокрема командування штабу КВО. В його діях прослідковувалася неприхована ворожість до українців. У штабі негативно поставилися до створення Крайового комітету по охороні революції. Включення до його складу більшовиків було використано як формальну причину для невизнання чинності комітету. 27 жовтня стало очевидним, що у місті відбувається поляризація сил штабу КВО і УЦР.

Щоб не розпалювати конфлікту, зробити свою платформу якомога ширшою, а отже залучити на свій бік якомога більше демократичних організацій, УЦР 27 жовтня схвалила резолюцію про владу в країні. У ній йшлося про необхідність переходу влади «до рук всієї революційної демократії», але ніяк не до рад робітничих і солдатських депутатів, які «являються тільки часткою революційної демократії». У зв'язку з цим робився висновок: «Українська Центральна рада висловлюється проти повстання у Петрограді і буде завзято боротись з усякими спробами піддержки цього повстання на Україні» (I 165). До Крайового комітету додатково було включено двох представників від козачого з'їзду, двох — від міської думи і представника військового округу.

Проте результат виявився не зовсім таким, як очікувався. Штаб округу, незважаючи на резолюцію, відмовився від співробітництва з Крайовим комітетом, а більшовики заявили про свій вихід з Малої ради, при цьому Г. Пятаков не без пафосу кинув: «коли повстання буде приборкано і вам прийдеться почути на собі наслідки цього в боротьбі з імперіалістами, то наша партія все-таки стане вам до помочі...» (I 165). У ніч на 28 жовтня Крайовий комітет по охороні революції обговорив наслідки переговорів з керівництвом КВО. Оскільки вони виявилися негативними, комітет несподівано 11 голосами «за», п'ятьма «проти» при чотирьох, що утрималися, вирішив винести на засідання Малої ради пропозицію про свій розпуск [70]. Це дивне і малозрозуміле за тих екстремаль-

---

[70] Керівники УЦР не мали чіткого плану дій, про це свідчить у спогадах М. Галаган. Він описує ситуацію з організацією делегатів 3-го Всеукраїнського військового з'їзду у полк, який мав стати на захист Центральної ради. Коли Галаган як ад'ютант командира полку звернувся до полковника Павленка, що командував всіма українськими збройними силами у Києві, з питанням: «Що має робити полк?, то на «це своє запитання почув доволі лаконічну і разом з тим доволі оригінальну відповідь: «А чорт його знає що! Що накажуть, те й робитимем!». (*Галаган М.* З моїх споминів. — Львів, 1930. — Т. 2. — С. 16.)

них обставин рішення аргументувалося небажанням комітету нести при таких умовах відповідальність за наступні події. 28 жовтня надзвичайне засідання Малої ради обговорювало рішення Крайового комітету, намагаючись знайти вихід із становища.

Саме тоді до Києва на підтримку штабу КВО прибула з фронту козача дивізія та загони чехословаків, що здалося командуванню округом цілком достатнім для перехоплення ініціативи й нанесення удару по найбільш радикально настроєних елементах — більшовиках. О шостій годині вечора частини штабу КВО оточили Маріїнський палац, де перебували виконком рад робітничих і солдатських депутатів, а також утворений при них 27 жовтня ревком. Члени ревкому — більшовики брати Пятакови, І. Крейсберг, Я. Гамарник, М. Зарницин, І. Кулик та інші були арештовані. Від розправи козаків їх врятувало втручання представників Малої ради.

З цього моменту і в наступні два дні контроль над ситуацією у місті було втрачено, що спричинилося до збройних інцидентів на Печерську. В радянській літературі вони зображалися як героїчне збройне повстання робітників і солдатів за радянську владу, перемогою якого «підступно скористалася Центральна рада» [71]. Думається, що жовтневі події у Києві вимагають спеціального неупередженого дослідження, яке не може бути проведене в межах передмови до збірника.

Зауважимо лише, що повстання було зовсім непідготовлене, не мало ні оперативного плану, ні чітко визначеної мети. Події відбувалися спонтанно, за логікою безпосереднього бою, сутички мали локальний характер, бої точилися в основному на Печерську, навколо заводу «Арсенал». В неділю на заводі перебувало 200 — 250 бійців, з яких робітники складали лише частину, а в понеділок у зв'язку з виходом на роботу їх число збільшилося до 700. Дивує мізерна кількість військ, задіяних проти повсталих штабом КВО, і його швидка капітуляція.

Загалом події у Києві свідчили про загальну кризу влади, дезорієнтованість суспільства і його політичної верхівки подіями у Петрограді. За сотні років провінція звикла жити за імперативами центру, і їх несподіване зникнення спричинилося спочатку до повної розгубленості, і лише потім постала проблема вибору.

Справа вирішилася на користь Української Центральної ради, у якої не виявилося серйозного опонента у боротьбі за владу в Україні. На наш погляд, сприяло цьому повернення з Петрограда В. Винниченка. З його появою у Києві 28 жовтня Генеральному секретаріату було передоручено функції ліквідованого Крайового комітету по охороні революції. 29 жовтня В. Винниченко інформував сьомі загальні збори УЦР про те, що, зважаючи не політичні події у Росії, Генеральний секретаріат вирішив розширити свої компетенції на справи військові, продовольчі, шляхи сполучення. 30 жовтня загальні збори УЦР заслухали доповідь М. Грушевського про діяльність Малої ради. Доповідач говорив про Українську Республіку, яка повинна стати складовою частиною федеративної Російської держави (I 171). Наступного дня загальні збори УЦР ухвалили поширити владу Генерального секретаріату на Херсонську, Катеринославську, Харківську, Таврійську (без Криму), Холмську і частково Курську і Воронезьку губернії (I 173). Тоді ж розпочала роботу узгоджувальна комісія по виробленню умов припинення військових дій у Києві, до складу якої увійшли всі більш-менш впливові політичні сили міста, в тому числі більшовики. Для узгодження і реалізації висунених сторонами вимог було створено дві комісії, але вже на засіданні було ухвалено повернути місто до мирного становища, вивести з Києва викликані штабом війська, розформувати офіцерські, добровольчі загони, реорганізувати і демократизувати штаб КВО. Ухвала засідання повністю спростовує тезу про захоплення влади у місті Центральною радою. У ній йшлося: «Повнота влади по охороні міста покладається на Українську Центральну раду, яка діє разом з органами міського самоврядування і радами с. і р. д.» [72].

* * *

1 листопада Генеральний секретаріат призначив на посаду командуючого КВО підполковника Павленка. Того ж дня припинився страйк робітників Києва. Значна частина червоногвардійців міста влилася до загонів «Вільного козацтва». Цікаво, що більшовицький ВРК ще певний час існував, але не висловлював на початку листопада до УЦР жодних претензій щодо влади. 1 листопада Л. Пята-

---

[71] *Історія* Української РСР: У 8-ми т. 10-ти кн. — К., 1977. — Т. 5. — С. 510.

[72] *1917 год* на Киевщине... — С. 523.

ков направив на адресу Ради народних комісарів телеграму, в якій повідомляв: «Дружними зусиллями більшовицьких та українських солдатів і озброєних червоногвардійців — штаб змушений здатися»[73].

Позиція київських більшовиків цілком викристалізувалася 3 листопада на об'єднаному засіданні київських виконкомів рад робітничих і солдатських депутатів.

У запропонованій засіданню заяві більшовицької фракції наголошувалося, що крайовою владою в Україні є Центральна рада, але більшовики пропонували шляхом проведення з'їзду рад перетворити її на Центральну раду робітничих і солдатських депутатів. Ради робітничих і солдатських депутатів повинні були стати органами влади на місцях і провадити в життя постанови як УЦР, так і РНК. Цю позицію піддали жорсткій критиці російські меншовики і бундівці, які не мали претензій до Центральної ради, але не могли погодитися з існуванням РНК. Представники фракції українських соціал-демократів підтримали більшовиків за винятком пункту про переобрання Ради.

Можна сказати, що в тій чи іншій формі УЦР на початку листопада 1917 р. мала підтримку політичних сил України. Цьому сприяли, по-перше, поступове перетворення Києва протягом 1917 р. на загальноукраїнський політичний центр завдяки проголошеному УЦР гаслу автономії України. Навколо Києва об'єднувалися не лише українські політичні сили, до нього почали тяжіти організації російських та єврейських політичних партій, громадських організацій України. Звичайно, тут можна говорити скоріше про тенденцію, а не про завершений процес. Але цю тенденцію не можна було не помітити. Вона, зокрема, яскраво виявилася у виступі М. Рафеса 26 жовтня на засіданні міської думи. Лідер бундівців з приводу подій у Петрограді заявив: «Наше щастя, що ми живемо в Україні, де є Українська Центральна рада, до голосу якої прислуховується все населення...»[74].

По-друге, підтримці УЦР сприяло падіння Тимчасового уряду. Воно дало поштовх процесу розпаду колишньої Російської імперії на низку державних утворень. Цей процес об'єктивно визрівав у надрах політичного життя, але центр штучно стримував його протягом 1917 р. обіцянками федеративного устрою Росії після проведення Установчих зборів.

Наприкінці 1917 р. створення урядів та проголошення ними окремих державних утворень на території Росії стало реальною ознакою політичного життя країни. Як приклад варто назвати крайові уряди Дону і Кубані, Закавказький комісаріат, Тимчасовий Терсько-Дагестанський уряд, уряд Сполучених штатів Волги-Уралу, уряд Аласької автономії, Сибірську обласну думу, Кримсько-татарський національний уряд.

З огляду на це стає зрозумілішим прийняття 7 листопада 1917 р. Центральною радою III Універсалу, яким вона урочисто проголосила Україну Народною Республікою у федеративному зв'язку з Російською державою (I 187).

Історичне значення для українського народу проголошення III Універсалу здається загальнозрозумілим. І все ж, в історичних працях можна натрапити на критику саме цього документа як половинчатого і недалекоглядного. Критики виходять з того, що вже в листопаді 1917 р. у Центральної ради були всі можливості для проголошення повної незалежності України. На їхню думку, тоді вона могла уникнути багатьох проблем, які випали на долю України протягом наступних декількох місяців і пізніше.

Думається, такий підхід є апріорним, умоглядним. Він позбавлений, з одного боку, глибокого вивчення реальних обставин, за яких було проголошено УНР, а з іншого — продиктований бажанням бачити винуватця несприятливого для України наступного розвитку подій лише в особі керівників Центральної ради.

Згадаймо, що визначальним у діяльності УЦР протягом 1917 р. було гасло автономії України, і саме воно забезпечило Раді могутню народну підтримку. Не випадково, що вся діяльність Центральної ради 1917 р. більш-менш послідовно орієнтувалася на досягнення саме такої мети. Проголошення III Універсалу було логічним етапом боротьби за автономію України. Інше питання, чому Центральній раді не вдалося опанувати ситуацією, яка склалася в Україні наприкінці 1917 — на початку 1918 р.?

---

[73] *Там же.* — С. 354.

[74] *Там же.* — С. 317.

* * *

Документи збірника проливають світло на вивчення цієї проблеми. Та передусім варто зробити два суттєві зауваження, які стануть ключем до аналізу цих документів. По-перше, діяльність Центральної ради було визначено харизмою революційної, демократичної, національної організації. Вихід з УЦР у жовтні 1917 р. представників кадетів і більшовиків як найбільш правих, консервативних, так і найбільш лівих, радикальних політичних елементів, повною мірою засвідчує правильність цього визначення. Іншими словами, лідери Центральної ради вірили в творчі сили революції, вони розглядали її як свого роду тонку хірургічну операцію над соціальним організмом, за допомогою якої можна буде швидше й ефективніше, ніж довгим еволюційним «терапевтичним» лікуванням, позбавити суспільство притаманних йому органічних недоліків. Не випадково у III Універсалі повідомлялося, що віднині на території України «право власності на землю — поміщицькі й інші землі нетрудових хазяйств сільськогосподарського значення, а також на удільні: монастирські, кабінетські та церковні землі — касується». Рада обіцяла негайно розпочати мирні переговори, запровадити державний контроль над виробництвом, встановити 8-годинний робочий день (I 187). Усе це передбачалося зробити в межах закону і правової норми. В середині листопада УЦР прийняла закон про вибори до Всеукраїнських Установчих зборів, почалася активна підготовка законопроектів. З цією метою у Малій раді було сформовано спеціальну комісію. Плідно працював Генеральний секретаріат юстиції. 16 листопада було оприлюднено його законопроект, в якому йшлося про збереження протягом певного часу старих урядових установ та установ са́моврядування. Чинними в УНР визнавалися закони і постанови російського уряду, прийняті до 27 жовтня і нескасовані. Виключне право законотворчої діяльності до створення вищих органів влади Російської Федерації зберігалося за Центральною радою та Генеральним секретаріатом. Водночас Генеральним секретаріатом було опубліковано циркуляр для місцевих органів влади з вказівкою вжити заходів проти самочинного захвату землі, інвентаря і проти самочинної порубки лісу. Не можна не згадати і про спроби Центральної ради зберегти боєздатність старої армії. Її діяльність ,одо перетворення Південно-Західного та Румунського фронтів на єдиний Український фронт також мала позитивні результати.

Однак загальні тенденції моменту в країні на той час визначалися вже не конструктивними, а деструктивними, руїнницькими ідеями. Не випадково заява Генерального секретаріату про ставлення до Ради народних комісарів від 30 листопада починалася словами: «Безвідповідальні люди, які розуміють революцію як ламання всякого організованого життя, ведуть темну, нечесну агітацію проти Центральної ради і Генерального секретаріату» (I 232). Це друга особливість, яку треба взяти до уваги при аналізі подій кінця 1917 р.

Жовтневе повстання у Петрограді не обмежувалося простим переходом політичної влади з одних рук в інші, як це було в лютому того ж року. Воно несло в собі глибокі соціальні зрушення. Історикам неварто відмовлятися від терміна «соціальна революція», але варто уточнити своє ставлення до такої революції. Жовтнева революція не реформувала, а знищила старі державні інститути, а разом з ними юридичні і моральні закони та норми, що регулювали стосунки суспільства. Знищення старих соціальних структур, способів виробництва, форм власності обернулося громадянською війною. Росія перетворилася на країну маргиналів, людей, позбавлених стійкого соціального статусу, непереобтяжених відповідальністю перед законом і моральною нормою. Метафорично ситуація нагадувала землетрус, коли земля тікала з-під ніг, а на голову летіло каміння. Саме в таке випробування ленінським «землетрусом» потрапили керівники Української Народної Республіки. Глибокий аналіз цього явища є предметом окремої розмови. Для нас важливіше, користуючись знанням подальшого ходу історії, збагнути як колосальну провокативність такого історичного поступу, так і те, що ні наприкінці 1917 р., ні в наступні роки не знайшлося жодної конструктивної сили, внутрішньої чи зовнішньої, яка б змогла йому протистояти.

Виходячи з вищесказаного, можна дійти висновку, що не так вже принципово важливо, в якій послідовності Універсалів було проголошено Українську Народну Республіку. Сам факт появи нової держави, спроби політиків УНР надати їй демократичних ознак, зберегти її життєздатність за екстремальних умов є історичним явищем, що заслуговує на ретельне вивчення.

* * *

Наприкінці 1917 р. політична ситуація в Україні була, хоч і напруженою, але значно стабільнішою, ніж у центральній Росії. Вибори до Всеросійських Установчих зборів показали, що більшовики мають в Україні невеликий вплив. Лише 10 % усіх, хто брав участь у виборах, віддали свої голоси більшовикам, тоді як понад 75 % — українським соціалістам-революціонерам і соціал-демократам. Це спричинилося до певного спрощення оцінки ситуації. Катеринославський «Приднепровский край» 14 листопада писав: «Протягом самого короткого часу Рада народних комісарів оголосила перемир'я, видала декрети про землю, про друк, здається, про охорону праці, про державну монополію на оголошення ... оголосила всю Росію «контрреволюційною», нацькувала селян на поміщиків, робітників на «куркулів», взагалі всіх проти всіх і завмерла в чеканні результатів такої блискучої діяльності. До великого щастя країни результати ці багато мізерніші, ніж можна було побоюватися. У великій своїй більшості населення не визнає нового «уряду» і не відкликається на його заклики, від яких пахне вже не демагогією, а відвертою провокацією, яка не зупиняється ні перед чим». Недооцінили, на наш погляд, масштабів більшовизму та реальних перспектив його розвитку й лідери Центральної ради. Їм вдалося в Києві виграти у більшовиків бій за проведення Всеукраїнського з'їзду рад, що висловився за підтримку Центральної ради і засудив ультиматум Ради народних комісарів, назвавши його агресивним замахом проти УНР (I 241). Однак становище загострилось. Раднарком оголосив стан війни між Росією і Україною й направив в Україну (Харків) збройні сили на чолі з В. Антоновим-Овсієнком. Передові підрозділи більшовиків під командуванням Сіверса прибули у Харків 9 грудня. Їхню діяльність досить точно і красномовно описав Антонов-Овсієнко: «Отряд Сиверса представлялся вполне стойким. Сейчас же по его прибытию в Харьков ... у него пошли нелады с местным ревкомом. К отряду на вокзал прибыли члены местного комитета большевиков, во главе с т.Артемом, добивавшиеся от отряда отказа от каких бы то ни было враждебных действий против харьковских радовцев. С последними местные большевики объединенно работали в «Ревштабе» и не находили возможным стать в конфликт с Центральной радой, физиономия которой представлялась им еще не определившейся. Но, осмотревшись в городе, Сиверс сейчас же осознал необходимость решительными действиями обезвредить радовцев.

В следующую же ночь, по прибытию отряда, Сиверс решил захватить у радовцев бронедивизион ... Под угрозой орудий, взявших на прямой прицел ворота бронедивизиона, казармы броневиков были захвачены и все бронеавтомобили вывезены нашим отрядом. Одновременно были арестованы комендант города Чеботарев и член войсковой рады Павленко. «Радовцы» не посмели и шелохнуться»[75].

Під захист більшовицьких військ з Києва до Харкова переїхала незначна частина делегатів Всеукраїнського з'їзду рад, переважно більшовики. Об'єднавшись з делегатами III обласного з'їзду рад Донбасу й Криворіжжя, ці дві групи делегатів конституювали себе як Всеукраїнський з'їзд рад, хоч репрезентували лише 86 рад України з 300 існуючих на той час. Цей з'їзд, де цілком і повністю панували більшовики, проголосив владу рад на території Української Народної Республіки, обрав Центральний виконавчий комітет рад України, а той у свою чергу утворив радянський уряд УНР — Народний секретаріат.

Чи слід задаватися питанням, наскільки правочинними були дії більшовиків у Харкові, чи були найменші підстави для проголошення харківського з'їзду Всеукраїнським та узурпації ним влади? Ясно, що, з огляду на право, це все більш ніж сумнівно, так само, як і наділення II Всеросійського з'їзду рад законодавчою ініціативою, передання ним влади радам у Росії. Все це не витримувало критики, але у революції свої закони, які не піддаються формальній логіці та правовим нормам.

Звернемо увагу на пасивне ставлення Генерального секретаріату і Центральної ради до подій у Харкові. Допустивши утворення альтернативного уряду, не вживши рішучих заходів щодо його ліквідації, Центральна рада по суті сама всунула голову у зашморг, подальша її діяльність стала вельми проблематичною.

Виявилося, що влада Центральної ради здебільшого декларативна, особливо на місцях, де так і не було створено органів державного апарату, наділених реальною владою. Стратегічних прора-

---

[75] *Антонов-Овсиенко В.* Записки о гражданской войне: В 4 т. — М., 1924. — Т. 1. — С. 53 — 54.

хунків було допущено у формуванні національної армії, до якої керівництво Центральної ради ставилося негативно.

Важливим аспектом проблеми, який, на жаль, через певний склад документів не знайшов достатнього відбиття на сторінках збірника, є стан українського суспільства на той момент. Характеризуючи його, М. Грушевський змушений був констатувати: «Більшовицька агітація не проходила без сліду. В війську пішов повний розклад. Відділи, що стояли на фронті і в тилу, розграбовували і розкрадували військове майно, решту кидали на погибель і розходились самочинно додому, в додатку грабуючи та розбираючи часом і те, що стрічалось на дорозі. В селах все більше напливало елементу анархічного, що поривав за собою слабші частини селянства й тероризував навіть і найбільш відпорні. Грабування і нищення панських маєтків, фабрик і заводів приймало все більш масовий характер. Гинуло багатство краю, підтинались його продуктивні сили» [76].

Вірус деморалізації проник в Україну й цілком оволодів її суспільством. З останнім відбувалися дивні й стрімкі метаморфози, ніби ідея автономії України, прагнення до суверенного державного життя не збирали декілька місяців тому тисячні маніфестації, вселюдні з'їзди, не породжували море політичних пристрастей, декларацій, резолюцій. Все це було напівзабуто, як нашвидко засвоєний урок. «Ще так недавно українські вояки декларували й маніфестували свою готовність, «душу й тіло положити за свою свободу», але коли прийшов час доказати це на ділі, то виявилося, що є дуже мало нащадків «козацького роду», які стояли до розпорядимості Центральної ради» [77], — згадував М. Галаган. У Харкові українізовані частини, кількісний склад яких у декілька разів перевищував чисельність загонів Сіверса, не виявили більшовикам практично ніякого опору, те саме спостерігалося у Полтаві. Під Крутами в бій з ворогом вступила купка студентської та шкільної молоді. Невиразність стану українського суспільства передалася і політичним силам, вона стала помітною і в самій Центральній раді, де з'явилося, з одного боку, ліворадикальне угруповання, а з іншого — посилилися антиукраїнські настрої серед неукраїнської демократії.

Центральна рада була поставлена у безвихідь, у такі умови, коли у неї не було можливостей ні для довгих обговорень, ні для будь-якого політичного маневру, кожен її крок, кожне рішення диктувалися зовнішніми обставинами. 11 січня УЦР прийняла IV Універсал, яким проголосила Українську Народну Республіку «самостійною, ні від кого не залежною, вільною суверенною державою українського народу» (II 49). Але цей крок не справив, як на те сподівалися лідери УНР, особливого враження на більшовиків, запізнілими здавались й ухвали про створення армії. Під впливом подій на фронті УЦР змушена була спочатку взяти участь у брестських мирних переговорах з країнами Четверного союзу, а потім 9 лютого (н.ст.) підписати з ними угоду про мир.

Сьогодні, коли йде інтенсивне переосмислення історичного минулого, звичайно, є всі підстави для перегляду оцінок підписаного у Бресті українською делегацією миру та з'ясування окремих обставин, за яких було висловлене прохання про військову допомогу Німеччині та Австро-Угорщині. Не будемо поспішати з оцінками, скажемо лише про той безсумнівний факт, що надії Центральної ради на захист національної незалежності Української держави німецько-австрійськими військами не виправдалися: німцям і австрійцям потрібна була одночасно і міцна, і лояльна українська влада. Вони прагнули мати в Україні уряд, який би провадив зручну для них політику. Центральна рада такою владою не була.

Промандрувавши три тижні по Волині, Мала рада 9 березня повернулася до Києва, де вже з 3-го березня працювала Рада народних міністрів. На заключному етапі своєї діяльності Центральна рада прийняла низку важливих актів — земельний закон, закони про 8-годинний робочий день, про армію, герб і прапор, про громадянство і гроші, а 29 квітня — Конституцію України, побудовану на демократичних принципах. Та більшість з цих важливих документів залишилася нереалізованою. Повернувши собі владу з допомогою чужої військової сили, Центральна рада за логікою речей мала будувати свою політику так, щоб принаймні не викликати незадоволення німців, забезпечити виконання взятих обов'язків по постачанню в Австро-Угорщину й Німеччину продовольних продуктів (60 млн пудів хліба), однак вона прийняла земельний закон, в основу якого було покладено принцип соціалізації землі, її вивласнення у великих господарствах. Такий закон аж ніяк не міг сприяти

---

[76] *Грушевський М.* Ілюстрована історія України. — К., 1994. — С. 510 — 511.

[77] *Галаган М.* Зазн. праця. — Т. 3. — С. 131.

стабілізації політичного становища в Україні. З одного боку, він посилював ілюзії біднішої частини селянства, сприяв розбурхуванню революційних пристрастей, а з другого — викликав протест не лише великих землевласників-поміщиків, а й заможних селян, які в Україні традиційно з козацьких часів володіли землею на правах приватної власності. Саме селяни-власники, політичним репрезентом яких була партія хліборобів-демократів, виступили одними з ініціаторів зміни політичного режиму в Україні. «На початку квітня або при кінці березня, точно не пам'ятаю, відбулася подія, яка завдала, з одного боку, сильний удар тодішньому українському урядові, а з другого — ясно вказала той напрямок, котрим необхідно було нам повести нашу організацію, — згадував П. Скоропадський. — З Полтавщини від кількох повітів прибуло кілька сот хліборобів, що належали до Української демократично-хліборобської партії, на чолі з С. Шеметом і рішуче вимагали відкликання III Універсалу, яким, як відомо, власність на землю було скасовано. Поява цих дійсних селян — людей дійсно од плуга, які були до крайності обурені заведеними Центральною радою земельними непорядками і які одверто та в дуже різкій формі оце своє невдоволення урядові висловили, — зробила в Києві на всіх дуже сильне враження. З одного боку, всі противники Центральної ради осміліли і зараз же почали зав'язувати з прибувшою селянською опозицією контакт; з другого — в колах Ради це викликало велике замішання. Вже не можна було казати, ніби увесь народ задоволений цим Третім Універсалом: виявилося, що частина дійсного народу — працівники біля землі — зовсім не поділяє поглядів Центральної ради. Не можна було також цю селянську опозицію звати каверзою місцевих «росіян», бо вона складалася з самих найбільш переконаних українців-самостійників школи Міхновського» [78].

Нездатність Центральної ради опанувати порядком в країні сприяла консолідації консервативних сил, проводу яких, зокрема П. Скоропадському, вдалося порозумітися з німцями. Отримавши від останнього певні гарантії щодо дотримання угод Брестського миру, німці зробили все можливе, щоб державний переворот в Україні відбувся без особливих ускладнень. 29 квітня 1918 р. — день прийняття Центральною радою Конституції УНР — став останнім в її діяльності. Рада без бою, по суті добровільно, здала владу у гетьманські руки. Ні в столиці, ні на окраїнах держави переворот не викликав помітних вибухів політичного невдоволення. Якщо не брати до уваги молебня на Софійському майдані, все відбулося буденно, ніби мова не йшла про зміну одного етапу української революції іншим. Ніби не було позаду 14 місяців революційних потрясінь, злетів національно-визвольного руху, перші паростки якого були дбайливо виплекані руками діячів Центральної ради. Однак підвладне імперативам сьогодення життя не бере до уваги імперативи минулого, і політики, які забувають це нехитре правило, змушені рано чи пізно випустити державне кермо з рук, зійти на узбіччя, що зовсім не ставить під сумнів всю попередню їхню діяльність.

* * *

Вивчення діяльності Центральної ради дає підстави говорити про цілу гаму явищ, непритаманних або слабо позначених на попередніх етапах розвитку української історії. І все ж, коли б йшлося про квінтесенцію цього періоду, то нею слід визнати феномен «відродження нації». Термін цей, як відомо, був уперше широко застосований В. Винниченком для характеристики української революції. Сьогодні можна лише сперечатися, що точніше визначає суть згаданого феномена — «відродження» чи «народження» української новітньої нації. Століття перебування України у складі Російської імперії не могли не позначитися і на її народові, і на особливостях революції.

Українці терпіли не лише національний гніт з боку царизму, їхній соціальний розвиток був також деформований, вони розвивалися як неповна нація, що мала слабо розвинені верстви міського населення. Класи буржуазії та пролетаріату в Україні протягом XIX ст. були денаціоналізовані, оскільки їх формування відбувалося за умов єдиної загальноімперської господарської системи. Безбуржуазність була не щасливою особливістю українців, а істотною вадою, наслідком імперського насилля. Українське селянство, що складало переважну частину нації, мало недостатньо розвинену національну самосвідомість, воно скоріше являло собою етнічну масу, законсервовану в глибинах напівфеодальних відносин і традиційної культури. Йому загальнонаціональні проблеми бачилися че-

[78] *Скоропадський П.* Спомини. — К., 1992. — С. 88.

рез призму конкретних проблем власного господарства. І, нарешті, українська інтелігенція, яка взяла на себе весь тягар виразника національних інтересів, виступала головною рушійною силою та організатором національно-визвольної боротьби, перебувала під впливом тенденцій загальноросійського революційного руху і передусім ідей соціалізму.

Усе це відбилося на діяльності Центральної ради, якій уперше за декілька століть історії України довелося вирішувати справи творення національної держави. Історія першої у XX ст. української державної інституції виявилася короткою, але вельми повчальною. Очоливши національно-визвольний рух після перемоги Лютневої революції, Центральна рада своєю діяльністю сприяла відродженню у свідомості народу свого державницького покликання, поширенню ідеї відбудови української держави. Її позитивна роль у цьому безсумнівна. Як відзначав у спогадах М. С. Грушевський, «ми жили недаремно, наш час не проходив безслідно»[79]. Велике бачиться з відстані, і, можливо, сьогодні ми нарешті підійшли до об'єктивної оцінки Центральної ради, спираючись на найнеупередженіші свідчення її діяльності — документи.

* * *

Чи маємо ми праці, які висвітлюють діяльність Ради та її органів? Так, але мало. Більшість з них відзначаються суб'єктивністю. У радянській історичній літературі Центральна рада загалом розглядалася в негативному плані, як контрреволюційна організація, діяльність якої спрямовувалася проти влади народу, здійснюваної радами робітничих і селянських депутатів.

Праці радянських істориків мали жорстку ідеологічну заданість. Навіть поміркувані спроби окремих вчених позитивно оцінити факт входження київських більшовиків до Центральної ради як тактичний хід з метою наступного розвалу Ради зсередини, викликали бурхливу негативну реакцію комуністичної цензури. Коло джерел, якими користувалися радянські вчені, строго контролювалося і не підлягало довільному розширенню.

У наукових доробках західної історіографії, а це здебільшого твори істориків української діаспори, діяльність Центральної ради отримала об'єктивнішу оцінку. Її діяльність розглядалася в контексті реальних революційних подій 1917 р. Західні дослідники ставили собі за мету відповісти на питання, чому діяльність Ради мала саме такий характер і завершилася її падінням. Однак і цим працям притаманна проблема джерельної бази. «Важко писати історію людей і подій через шістдесят років, далеко від Батьківщини, де бракує джерел, літератури та рідної атмосфери, — зауважує І. Нагаєвський. — І досі не з'явилася друком повна збірка документів Української новітньої держави, бо й не знати, чи вдалося їх зберегти в час двох воєнних хуртовин»[80].

Частково вдалося. Велика кількість документів, що стосуються подій української революції 1917 — 1921 рр., тривалий час перебувала на спеціальному зберіганні, тобто поза межами наукового використання. Сьогодні ситуація змінилася, свідчення тому — репрезентований збірник. Він підготовлений спільними зусиллями вчених Інституту історії України НАН України та працівників Центрального державного архіву вищих органів влади і управління (ЦДАВО) України. Вперше оприлюднено максимально повну кількість документів (420), що відбивають діяльність Центральної ради, її виконавчих органів. Переважну більшість документів уперше запроваджено до наукового вжитку.

Підготовка збірника була пов'язана з подоланням значних труднощів, що виникли передусім при формуванні документального корпусу збірника. За логікою речей, його основу міг скласти фонд Центральної ради (ф. 1115), який зберігається у ЦДАВО України. Однак при ретельному знайомстві з його документами виявилося, що вони нечисленні й роздрібнені. Всього фонд об'єднує 80 одиниць зберігання, серед них нерозшифровані стенограми засідань Ради, незавірені копії або чернетки протоколів окремих її засідань, тобто документи, які при строгому застосуванні археографічних критеріїв не можуть вважатися такими, що адекватно, точно й об'єктивно відтворюють події, про які в них ідеться. Для відтворення повної картини діяльності Центральної ради довелося провадити пошуки й у фондах міністерств УНР та Української держави, які відали внутрішніми, військовими,

---

[79] *Грушевський М.* Спомини // Київ. — 1989. — № 11. — С. 143.

[80] *Нагаєвський І.* Історія Української держави двадцятого століття. — С. 3.

земельними, судовими справами, фінансами та працею, у фондах губернських комісарів, знайомитися з особистими фондами діячів Центральної ради, що дало можливість виявити цілу низку документів, яких бракує у фонді Центральної ради.

Заповнити існуючі прогалини в джерельному матеріалі і повніше розкрити діяльність Центральної ради навряд чи вдалося б без залучення до матеріалів збірника преси 1917 р. Йдеться, насамперед, про офіційний орган Ради «Вісти з Української Центральної ради», а також органів провідних українських політичних партій — «Робітничої газети», «Народньої волі» і «Нової Ради». Сьогодні у лічених бібліотеках України залишилися окремі числа цих газет, вони так само малодоступні для дослідників, як і архівний матеріал. А проте на їхніх сторінках 1917 р. вміщувалася докладна інформація про сесії Центральної ради, засідання Малої ради, діяльність Генерального секретаріату та Ради народних міністрів. Ці матеріали ґрунтовно використані упорядниками. Вміщені у збірнику документи охоплюють усі дев'ять сесій Центральної ради, протоколи Малої ради, Генерального секретаріату, Ради народних міністрів УНР, чимало матеріалів, які розкривають політичну, організаторську й законодавчу діяльність Ради, всі її чотири Універсали, найголовніші з ухвалених законопроектів та інші документи. Таким чином, вдалося документально прослідкувати історію Центральної ради від моменту її утворення до останнього дня існування, що, безперечно, є помітним кроком у вивченні теми.

Зібрані воєдино і опубліковані документи, без сумніву, допоможуть науковому вивченню історії української революції, навіть фахівці-історики знайдуть тут безліч невідомих раніше фактів, зможуть з їх допомогою рельєфніше відтворити ремінісценції політичних баталій 1917 — 1918 рр., знайти точні аргументи історичної обумовленості діяльності Центральної ради і дати їй об'єктивну оцінку.

При підготовці збірника редакційна колегія і упорядники виходили з того, що кожен відібраний документ повинен мати самостійне значення, відтворювати або значно доповнювати ту чи іншу сторінку історії Ради. Однак не можна не бачити, що не всі документи є рівноцінними. Частина протоколів чи звітів про засідання Центральної ради мають анотаційний, конспективний характер, ті чи інші питання, поставлені на розгляд, лише називаються, обставини, за яких вони розв'язувалися, та чинники, під впливом яких приймалися ухвали, не завжди чітко зазначені або й опущені. Очевидно, це поставить дослідників перед деякими труднощами, змусить до додаткової джерелознавчої роботи. Можливо, цікаві результати вдасться отримати від опрацювання нерозшифрованих стенографічних записів окремих засідань Ради, можна прогнозувати і виявлення нових документів, але сьогоднішній стан джерелознавства змушує миритися з тими недоліками, про які йшлося.

* * *

Документи пройшли відповідну археографічну обробку. Перевага віддавалася оригіналам та завіреним копіям, за браком останніх використовувалися копії, тексти яких ретельно перевірялися. Тексти без заголовків отримали їх відповідно до характеру та змісту документа.

Враховуючи унікальність документів, що входять до збірника, упорядники при археографічному опрацюванні тексту намагалися зберегти найбільшою мірою дух часу складання документів, їх мову. Тому документи публікуються із збереженням мовно-стилістичних особливостей оригіналу.

Документи і матеріали систематизовано в хронологічному порядку, мають порядковий номер і заголовки, що розкривають їхній зміст. Більшу частину протоколів засідань та матеріалів сесій Центральної ради подано під груповими заголовками. Документи датовано за часом їх підписання; в окремих випадках — за часом їх публікації.

Помилки в тексті, що не мають смислового значення, виправлено без застережень у примітках. Помилки, що мають смислове значення, усунено з поясненням у текстуальних примітках.

Пропущені в оригінальному тексті слова (прийменники, сполучники) відновлено упорядниками і взято в квадратні дужки. Загальновідомі скорочення в тексті документів збережено.

Кожний документ має пошукові дані (легенду), в яких вказано номери фондів, описів, справ, аркушів, зазначено оригінальність документа, джерело та дату публікації. У зв'язку з тим, що до збірника увійшли документи тільки ЦДАВО України — назва архіву не вказується. Матеріали з газет супроводжуються вихідними даними: назвою газет і датою опублікування.

У збірнику вміщено науково-довідковий матеріал: історичну й археографічну передмови, примітки, список скорочень, покажчик імен та перелік документів. Текстуальні примітки розміщено поаркушно.

У примітках зосереджено інформацію, що проливає світло на створення політичних партій та громадських організацій, уточнює розвиток окремих подій. Значну частину приміток складають варіанти газетної інформації про окремі засідання УЦР.

Особливе місце в науково-довідковому апараті займає покажчик імен. У ньому не лише зареєстровано декілька сот прізвищ активних учасників революційних подій, а й кожному з них дано об'єктивну характеристику. На помітних діячів Центральної ради складено біографічні довідки, при цьому уточнено десятки імен, дат народження і смерті, прослідковано щаблі політичної кар'єри. Історичну частину передмови написав В.Ф. Верстюк, археографічну — Л. В. Яковлєва.

Підбір документів здійснили: Ю. М. Гамрецький, О. Й. Щусь, Л. В. Яковлєва; археографічне опрацювання — Г. М. Михайличенко, А. П. Огінська, Є. П. Шаталіна, Л. В. Яковлєва.

Примітки до документів підготували: О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький, В. М. Устименко, О. Й. Щусь; покажчик імен та біографічні матеріали — Т. С. Осташко. Ілюстративний матеріал підібрали Ю.М. Гамрецький, О. Й. Щусь. Науково-допоміжну роботу виконала О. В. Березовська.

ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

№ 1–2

ПЕРШІ ГАЗЕТНІ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО СТВОРЕННЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

4 — 5 березня 1917 р.

№ 1

СРЕДИ УКРАИНЦЕВ

4 березня 1917 р.

Вчера вечером состоялось многолюдное собрание представителей украинских местных и некоторых провинциальных организаций и групп. Всего присутствовало свыше 100 человек, в том числе представители украинских организаций всех местных высших учебных заведений и рабочих групп. По прочтении телеграмм и личных сообщений представителей собрание единогласно приветствовало образование нового правительства и постановило оказывать ему всяческое содействие. Были выбраны представители в числе 10 человек для участия в городском и других комитетах, где потребуется представительство украинских организаций. Собрание очень горячо приняло предложение «Центральної ради» о посылке депутации в Петроград для заявления новому правительству о неотложных нуждах украинского народа. Также принято предложение о принятии неотложных мер к немедленному возобновлению украинской прессы. В связи с последним постановлением проектируется выпуск ежедневной газеты «Рада». В заключение постановлено выпустить от имени объединенных украинских организаций к широким массам городского и сельского населения воззвания о необходимости поддержания полного порядка и спокойствия, и содействия возможному ослаблению остроты продовольственного вопроса.

Киевская мысль. — 1917. — 4 марта.

№ 2

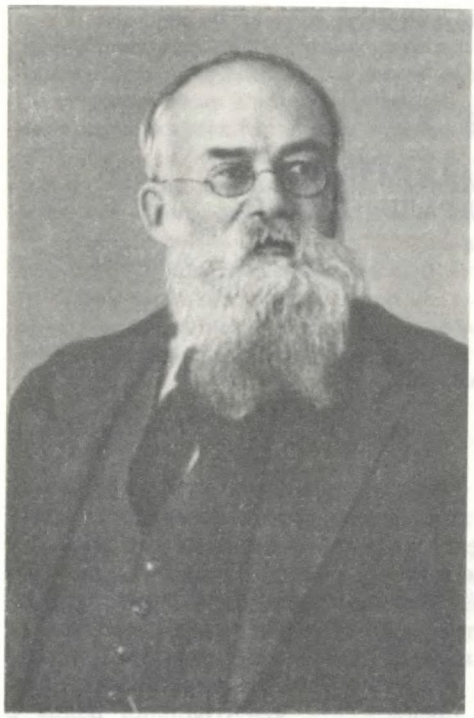
В УКРАИНСКИХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

5 березня 1917 р.

Вчера состоялось весьма многолюдное собрание членов различных украинских организаций. На собрании этом все организации объединились и вошли в состав комитета «Центральная рада». К этому комитету присоединилась также и украинская молодежь. Собранием посланы приветственные телеграммы председателю совета министров кн. Львову и министру юстиции Керенскому с выражением надежды, что в свободной России будут удовлетворены все законные права украинского народа. В Киев ожидается приезд известного украинского общественного деятеля проф. М. С. Грушевского, высланного в административном порядке в Симбирск из пределов Киевского военного округа. Приняты меры к освобождению греко-католического митрополита Шептицкого, а также к возвращению из далекой Сибири в Россию всех украинцев-галичан. Возобновляется закрытое администрацией украинское общество «Просвіта»[1]. Выпуск газеты «Рада»

временно задерживается по причинам чисто типографического технического характера. Газета выйдет на днях. В непродолжительном времени предстоит открытие в Киеве украинской гимназии.

Киевская мысль. — 1917. — 5 марта.

М. С. Грушевський.

№ 3

ПЕРША ВІДОЗВА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

9 березня 1917 р.

До Українського народу!
Народе Український!

Впали вікові пута. Прийшла воля всьому пригніченому людові, всім поневоленим націям Росії.

Настав час і твоєї волі й пробудження до нового, вільного, творчого життя після більш як двохсотлітнього сну.

Уперше, Український тридцятип'ятимільйонний народе, ти будеш мати змогу сам за себе сказати, хто ти і як хочеш жити, як окрема нація. З цього часу в дружній сім'ї вільних народів могутньою рукою зачнеш сам собі кувати кращу долю.

Впав царський уряд, а Тимчасовий оголосив, що незабаром скличе Установчі збори (Учредительное собрание) на основі загального, рівного, прямого й таємного виборчого права.

Звідти уперше на весь світ пролунає у всій своїй силі справжній голос твій, справжня воля твоя.

До того ж часу ми закликаємо спокійно, але рішуче домагатися від нового уряду всіх прав, які тобі природно належать і які ти повинен мати, великий народе, сам хазяїн на українській землі.

А в найблизшім часі право на заведення рідної мови по всіх школах, од нижчих до вищих, по судах і всіх урядових інституціях. З таким же спокоєм, але рішуче, домагайся, народе, того ж права для української мови від пастирів церкви, земств і всіх неурядових інституцій на Україні.

Народе Український!
Селяни, робітники, солдати, городяни, духовенство і вся українська інтелігенція!

Додержуйте спокій: не дозволяйте собі ніяких вчинків, що руйнують лад в житті, але разом щиро й уперто беріться до роботи: до гуртування в політичні товариства, культурні і економічні спілки, складайте гроші на Український національний фонд і вибирайте своїх українських людей на всі місця — організуйтесь!

Тільки згуртувавшись, можна добре пізнати всі свої потреби, рішуче за них заявити і створити кращу долю на своїй землі.

Народе Український!

Перед тобою шлях до нового життя.

Сміливо ж, одностайно йди на той великий шлях і в ім'я щастя свого і щастя будучих поколінь матері-України могутньою рукою твори своє нове вільне життя.

Українська Центральна рада.

Київ. Року 1917, березня 9.

Нова Рада. — 1917. — 25 берез.

№ 4—8

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

9 — 21 березня 1917 р.

№ 4

9 березня 1917 р.

Виставляються кандидатури в гласні губерніальної земської управи пп. Волошинова, Степаненка, Дорошенка і Прокоповича; більшістю голосів вибирається п. Прокопович.

У х в а л е н о: усунути п. Плеського з губерніальної земської управи.

У х в а л е н о: піддержувати кандидатуру одного робітника-українця в ... *

У х в а л е н о: обрати до комітету виборців губернатора, які, можливо, складуть раду при ньому, пп. Барановського і Крижанівського.

Визнається необхідним послати до місцевої думи гласних; виставляються кандидатури пп. Дорошенка і Крижанівського. Виявляється, що п. Стешенко не проходить як гласний, тому обирається п. Степаненко.

У х в а л е н о: в свій час реквізувати бувший царський палац, а поки що домагатись, щоб ЦР [було] передано Педагогічний музей.

У х в а л е н о: друкувати в газетах всі відозви.

В справі здобуття помешкання — звернутись до п. Порша і до Виконавчого комітету [2].

Читається привітання з Чернівців.

У х в а л е н о: просити прискорити видавання часописів.

Визнається бажаним зав'язати зносини з 254-ю Рязанською дружиною [3].

Видати популярні брошури про сучасні події в[ід] імені ЦК коштом видавничого комітету і звернутись до всіх інституцій і духовенства з проханням розповсюджувати їх. Доручити сю справу видавничій комісії.

Завести при агітаційній комісії агітаційну школу і подбати про те, щоб корисні люди, які зараз служать по різних інших місцях, були увільнені від тої служби для сеї справи — за забезпеченням їм одсрочки [від] виконання військової повинності.

Нагадати, що ЦР бере на себе працю координуючу, а комісії працюють в межах своєї спеціальності.

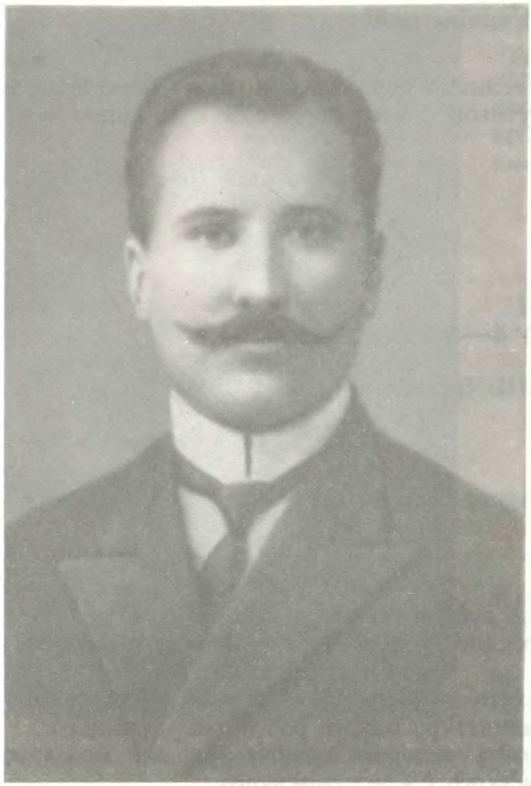
Всі заяви окремих осіб постановлено передавати управі ЦР.

Приймається прохання п. Дорошенка увільнити його від обов'язків другого заступника голови і ухвалюється 10 [березня] обрати нового заступника.

У х в а л е н о: посилати телеграми-інформації в Телеграфне агентство.

---

* Пропуск у тексті.

Д. І. Дорошенко.

Оголосити проекти комісії і почати записувати в їх бажаючих взяти участь в праці комісії.

Доручається п. Скрипникові замовити печать ЦР.

У х в а л ю є т ь с я заложення комісії для розповсюдження відозв, а вибори до неї одкладаються на завтра.

Внесено запитання, чи оповіщено п. Грушевського, що його обрано головою ЦР; відповідь — оповіщено.

Збори закінчуються.

Ф. 1115, оп. 1. спр. 13, арк. 107 — 107 зв. Незасвідчена копія.

№ 5

10 березня 1917 р.

Головує п. Крижанівський.

Зібрання вітає відпоручника Одеського керівничого комітету [4]. Відпоручник інформує зібрання про діяльність керівничого комітету. Читає телеграму до Родзянка, яку послав комітет. Послано так само домагання визволення митрополита Галицького і кардинала папського Шептицького і галичан-заложників. Крім того, комітет ухвалив робити заходи до скликання українського конгресу в Києві. Політично-національним мінімумом комітету є домагання демократичної республіки для України, себто навіть Гетьманщини і цілковитої самостійності, коли се можливо.

Далі збори переходять до квестії комісії Центральної ради. Постає питання, чи можливо засновувати комісії на зразок окремих міністерств і чи Центральна рада має право на таку широку репрезентацію.

Відпоручник Одеси каже, що до скликання конгресу Центральна рада має взяти на себе представництво всієї України. Збори на сьому погоджуються і визнають необхідним утворити комісії на зразок міністерств. Комісії мають засновуватись в залежності від постаючих потреб.

Кожна комісія мусить надрукувати в кількох примірниках свій план організації і передати його на затвердження зборів.

Справу реорганізації Центральної ради збори обговорюють і відкладають до слушного часу.

Приходе запитання Кам'янецької «Просвіти» з приводу побільшення складу зборів Кам'янецької земської управи двома відпоручниками «Просвіти». Просить моральної допомоги. Ухвалено послати телеграму, в чім і виявляється моральна запомога.

В справі арештування в Білій Церкві матроса Балтійського флоту ухвалено вдатись до губернатора Суковкіна.

В справі галичан, котрі просять інтелігентної праці в інституціях Центральної ради, ухвалено відкласти рішення до іншого часу.

У х в а л е н о: реквізувати Лук'янівський дім Т-ва тверезості, передати його Київській «Просвіті».

Доручається пп. Скрипникові і Ковалеві знайти помешкання для засідань Центральної ради.

Оговорюється справа з прапором. У х в а л е н о: польський залишити на місці, а український під час маніфестації повісити на Думі на самій горі. Прапор має бути великий.

Читається привітання Нероновича. У х в а л е н о: відповісти.

У х в а л е н о: надрукувати 300 000 відозв.

Скарбникові доручається виробити якнайшвидше фінансову програму.

Питання про кооперативні гасла відкладається на завтра.

Справа маніфестації доручається організаторові маніфестаційної комісії п. Антоновичу з тою умовою, щоб він вдався до Штабу української студентської міліції і до ради студентської, а також до хору Кошиця.

Промовцями в Союзбанк ухвалено запросити п. Вороного і п. Міхновського.

Заступником писаря обрано п. Вуса.

У х в а л е н о, щоб президіум Ради привітав п. Грушевського, коли він приїде до Києва.

На збори трамвайних робітників о 12-й год. ночі посилаються пп. Вороний і Шульгін.

Пан *Антонович* читає план маніфестації, який і затверджується.

В справі з панахидою вдались до відпоручника духовенства, який і згодився перебалакати з настоятелем Володимирського собору, і п. Гармаш доручається запросити панотця Погорілка як промовця. Про все оповістити в часописах.

Всі документи, по виконанні, віддавати Науковому т-ву, але попереду списувати з їх копії.

Ф. 1115, оп. 1, спр. 13, арк. 108 — 108 зв. Незасвідчена копія.

№ 6

12 березня 1917 р.

Головує Крижанівський.

У х в а л е н о:

1. Президіум УЦР повинен привітати М. С. Грушевського в його помешканні, а потім запросити його на збори Центральної ради.

2. Доручити справу діжурств по різних інституціях на Україні молоді. Діжурний мусить мати при собі під час діжурства чекову книжку (для збору грошей на Національний фонд) за номером і за підписом п. голови і п. скарбника.

3. Розіслати відозви в справі Національного фонду по різних інституціях на Вкраїні.

4. Оповістити в часописах про справу Національного фонду.

5. Мовою, якою Рада має звертатись, є мова українська.

6. Позаяк 14 й 15 с. м. у будинкові Педагогічного музею, переданого на потреби українського громадянства, мають відбутися збори кооперативного з'їзду, але сими днями в аудиторії музею якраз читаються лекції, і лектори платили б за користування мешканням по 75 крб. за вечір (себто разом 150 крб.), то Центральна рада вирішила, що отсі гроші повинні бути повернені кооператорам.

7. Перед кожним зібранням члени Ради, яким були на попередніх зборах дані різні доручення, мусять давати звіт з своєї діяльності для виконання доручення. З протоколів мусять подаватись відомості про постанови попередніх зборів.

8. П о с т а н о в л е н о: брати за користання музейною аудиторією з приватних осіб більш ніж по 75 крб., але тільки з тих, з кого можна (прибутки підуть на Національний фонд).

9. Доручити справу гімназій й нижчої школи комісії народної освіти, яку Рада скликати доручає пп. Стешенкові й Волошинові; ся комісія має просити запомоги в українських педагогів. Комісія повинна дбати, щоб справа народної освіти стала на Вкраїні якнайширше.

10. Просити міський виконавчий комітет усунути від діяльності директора народної школи Плеського і призначити на його місце комісара-українця.

11. Призначити при попечителеві українського комісара.

12. Доручити комісії народної освіти подбати про кандидатів на комісарів при попечителеві і замість Плеського.

Обговорення питання про агітаційну комісію

Звіт № 1. Агітація проти погромів.

Звіт № 2. Студентство залишає міліцію і йде агітувати на село.

13. У х в а л е н о: ЦР доручає агітаційній комісії розробити план агітаційної роботи і подати його на розгляд ЦР. Головою комісії призначено п. Стасюка.

Термін: 2 дні (в середу, 15-го, комісія мусить подати план).

14. Вдатись до міського виконавчого комітету з проханням, щоб він призначив агітаційній комісії якусь невеличку кількість грошей.

15. Вдатись до виконавчого міського комітету, щоб він визнав Центральну раду офіціальним органом агітації.

Ф. 1115, оп. 1, спр. 13, арк. 109 — 109 зв. Незасвідчена копія.

№ 7

13 березня 1917р.

Головує п. Крижанівський.

Голова повідомляє присутніх, що привітання п. Грушевського не відбулось, позаяк він був хворим після подорожі.

Звернено увагу на те, що постанови ЦР не виконуються, і тому нагадується п. писареві знайти машиністку за 75 крб. місячної платні і довести до ладу справу секретаріату.

У х в а л е н о: почепити прапор на будинкові, в якому збирається ЦР.

Впорядити збори жертв * на Національний фонд на кооперативному з'їзді, виставити плакати: «Тут збираються жертви на Національний фонд».

Оплатити рахунок за друкування відозв «Муравейника» на 200 крб., за які заплатило студентство.

П о с т а н о в л е н о: видавати орган ЦР, для сього обирається комісія друкарських справ, головою призначається п. Скрипник, членами: п. Коваль й п. Тищенко і дається термін до неділі (19 березоля).

Завести список членів ЦР по організаціях.

Приймаються всі постанови ради військової.

Військовому комітетові дати кімнату, а для військового бюро [5] дати столик.

Маніфестація упоряджується в неділю 19 березоля; на коли б в сей день мала відбутись яка друга маніфестація, то українська відкладається на 25 березоля.

---

* Маються на увазі пожертвування.

Маніфестаційна комісія мусить погодитись з другими комісіями і дати проект на 15 березоля.

Дати оповістку в часописі: «Не пізніш середи звертатись зацікавленим по справах маніфестації в будинок ЦР».

Пан *Крижанівський* просить ЦР увільнити його від обов'язків товариша голови, бо він обтяжений кооперативними справами. Збори ЦР просять п. Крижанівського зачекати деякий час, позаяк управа має багато праці.

Видати відозву до солдатів, при участі солдатських відпоручників.

Збільшується комісія по складанню відозв. Запрошуються до неї п. Садовський, п. Скрипник і п. Веселовський.

У х в а л е н о: прийняти в склад ЦР відпоручників Агрономічного товариства пп. Вілінського і Коробцова.

Громадянам Гадяча мусить дати відповідь прес-бюро.

Гроші на Національний фонд вносити в Союзбанк на біжучий рахунок. Давати чеки за своїм підписом доручено п. скарбникові і п. Волошинову.

Вітати кооперативний з'їзд доручено п. Веселовському.

Прочитано привітання ЦР запасного 26-го полку і Ровенського громадянства.

Збори наступні призначено на 15 березоля на 8-му год. вечора.

Ф. 1115, оп. 1, спр. 13, арк. 111 — 111 зв. Незасвідчена копія.

№ 8

15 березня 1917 р.

Головує п. Грушевський.

Збори вітають п. Грушевського.

У х в а л ю є т ь с я : почепити національний прапор на будинкові міської думи на тім місці, де був раніш царський вензель.

Вважаючи на те, що публіці, може, доведеться під час маніфестації довго чекати коло Володимирського собору, ухвалено в такім разі зробити мітинг; промовцями — пп. Вороного, Стешенка і Стасюка.

Скликати військовий мітинг, якщо ЦР признає се можливим.

Доручити управі Ради скласти резолюції, які мають бути висловлені на маніфестації.

Військо мусить бути озброєне.

Ідуть вибори представників від ЦР в губерніальну раду [6].

Замість 12 від українських повітових організацій обрати тимчасових представників. Кандидатами від ЦР — Ф. П. Матушевський, Волошинов, Антонович, Колос. Обрано пп. Волошинова, Антоновича і Матушевського.

Бажаним признається, щоб ВК продовжував свою діяльність, і постановляється просити ВК дати місце відпоручникам ЦР.

Відпоручниками повітових організацій в числі 12 душ обрано:

Таращанський повіт — Грушевського, Науменка, Прокоповича;

Чигиринський «—» — Корольова, Понятенка, Колоса;

Звенигородський «—»— Садовського, Вілінського, Зигадорчука;

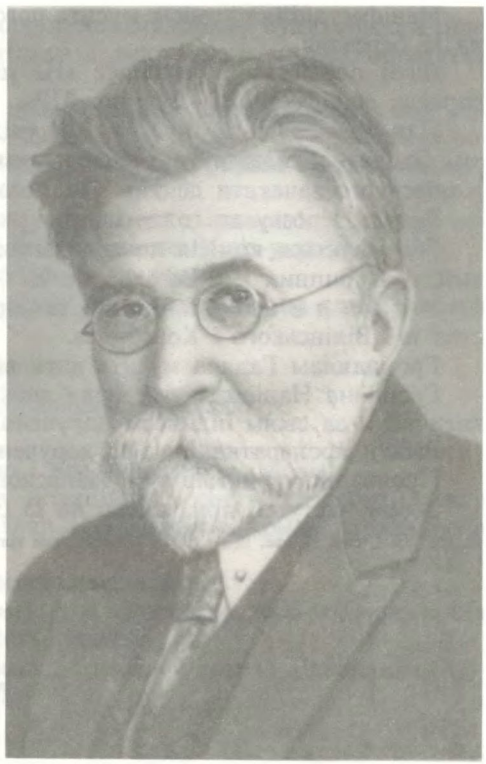
Київський «—»— Скрипника, Синицького, Шульгіна.

В справі Всеукраїнського з'їзду доручається агітаційній комісії розробити проект його на післязавтрього.

В Центральну раду запрошуються пп. Василенко й Науменко (останнього — заступником голови).

М. М. Стасюк.

М. П. Василенко.

Справа з галичанами, які просять директив до корисної праці задля рідного народу, передається в правничу комісію (№ 3 вх.).

На місце Плеського куратором...*

Ф. 1115, оп. 1, спр. 13, арк. 112. Незасвідчена копія.

№ 9

ПОВІДОМЛЕННЯ ГАЗЕТИ «ВІСТИ З УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ» [7] ПРО СТВОРЕННЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

19 березня 1917 р.

Українська Центральна рада у Києві

Українська Центральна рада у Києві організувалася 4 марта **, об'єднуючи українські організації на спільних домаганнях: територіальної автономії України з державною українською мовою, з забезпеченням прав національних меншостей — росіян і інших. Тимчасовий склад Ради з представників:

Українське наукове т-во, Українське технічне агрономічне т-во, Українське

* На цьому текст протоколу обривається.

** Так датовано у документі.

педагогічне т-во, Національний український союз, кооперативи, студентство усіх вищих шкіл м. Києва, Союз міст (городів), робітників, війська, соціал-демократичних груп і ін.

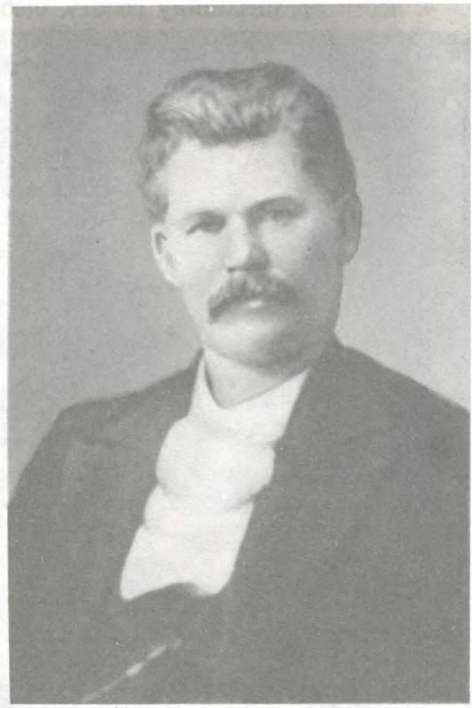
Українська Центральна рада безупинно поповнюється представниками різних груп, тутешніх і з провінції.

Президіум Центральної Української ради:

проф. М. Грушевський — голова;
п. Науменко — заступник;
п. Антонович — товариш голови;
п. Веселовський — писар;
п. Коваль — скарбник.

1. Фінансова комісія — голова п. Коваль.
2. Правнича "—" п. Ткаченко.
3. Шкільна "—" п. Стешенко.
4. Агітаційна "—" п. Веселовський.
5. Редакційна "—" п. Стешенко.
6. Друкарських справ "—" п. Скрипник.
7. Маніфестаційна "—" п. Антонович.
8. Інформаційне бюро"—" п. Шульгін.
9. Прес-бюро "—" п. Вус.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 1. — 19 берез.

І. М. Стешенко.

№ 10

ЗВЕРНЕННЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ДО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

19 березня 1917 р. *

Українці! Настав час, що народи Російської держави сподівались сотні літ! Упав царський уряд, і широко одкрилися двері до громадської праці. Час надій й творчої роботи!

Представники усіх українських груп, товариств і гуртків вибрали і призначили Українську Центральну раду у Києві, щоб вона орудувала усіма справами нашими.

Українська Центральна рада постановила:

1. Урядити сьогодні загальну українську маніфестацію;

2. Скликати на 6, 7 і 8 квітня (апреля) у Києві загальноукраїнський конгрес для установлення постійних членів Центральної Української ради;

3. Одкрити збір грошей на заснування Українського Національного фонду;

* Дата опублікування.

4. Вести організаційну роботу, щоб згуртувати всі наші реальні творчі сили і направити їх на доброцільну роботу на користь рідного краю.

Українці! Скільки де вас є, організуйтеся, виберіть одного чи двох ваших представників від кожної організації, і хай вони їдуть у Київ на Всеукраїнський з'їзд, що відбуватиметься 6, 7, 8 квітня.

... І оживе добра слава —
Слава України!

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 1. — 19 берез.

№ 11 — 12

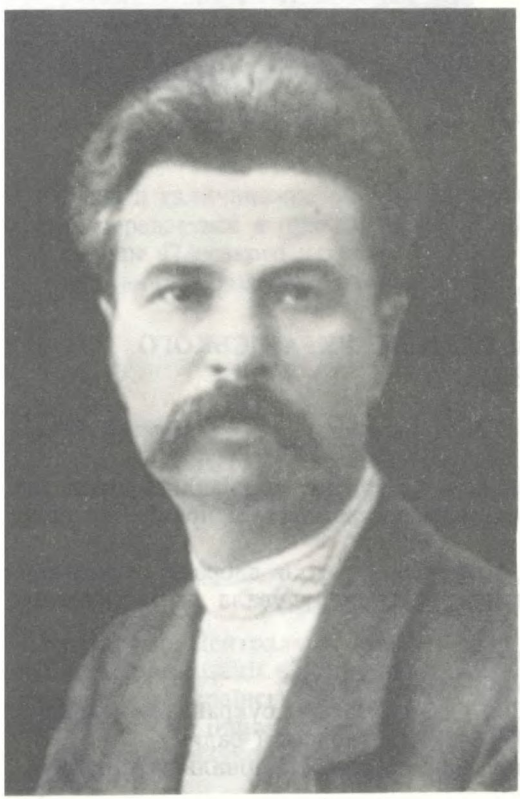
ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

20— 21 березня 1917 р.

№ 11

20 березня 1917 р.

1. Приймається п. Шемет в склад Центральної ради, як відпоручник Лубенської гімназії.

С. О. Єфремов.

2. Приймається п. Мельник від українців губернської управи.

3. Приймається, як дарунок, кінематографічний фільм (картина маніфестації 19 березня у Києві).

4. П о с т а н о в л е н о: просити правничу комісію ужити всіх засобів, щоб секвестровані кінематографи перейшли в руки ЦР, а також здобути право на монополію картини народних рухів. Всю сю справу передати агітаційній комісії.

5. У х в а л е н о: видати агітаційній комісії 20 крб. на послання агітатора до Прилуків.

6. Доручається всім комісіям виробити до 26 березня плани фінансові і передати їх п. скарбникові.

7. П о с т а н о в л е н о: в справі реконструкції складу Центральної ради кооптувати відпоручників організацій, незаступлених в Центральній раді.

8. П о с т а н о в л е н о: кооптувати п. Єфремова.

9. Питання про кооптацію пп. Винниченка, Чикаленка, Леонтовича більшістю голосів провалено.

10. Передати справу обрання 12 агітаційних агентів для губернiальної ради агітаційній комісії.

11. Послати делегацію до Тимчасового уряду з тим, щоб вона повернулась до Києва до конгресу.

Слідуюче зібрання призначається на 22 березня.

Ф. 1115, оп. 1, спр. 13, арк. 114. Незасвідчена копія.

№ 12

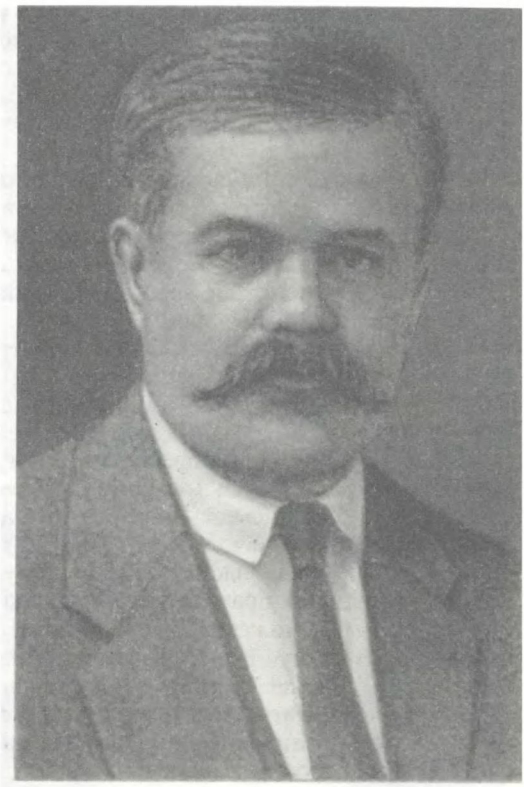
21 березня 1917 р.

1. П о с т а н о в л е н о: послати 25 березоля делегацію до Петербурга.

2. Доручити депутації звернутись до Петербурзької української ради з проханням повідомити уряд, що з Києва буде депутація до уряду і тому роль Петербурзької української ради до сеї пори була тимчасовою.

3. Кандидатами на депутатів намічаються Шемет, Шаповал, Єфремов і Дорошенко, але вибори делегатів відкладаються до слідуючих зборів.

Ф. 1115, оп. 1, спр. 13, арк. 113. Незасвідчена копія.

М. Ю. Шаповал.

№ 13

ІНФОРМАЦІЯ ГАЗЕТИ «ВІСТИ З УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ» ПРО ДЕМОНСТРАЦІЮ В м. КИЄВІ

21 березня 1917 р.

Свято вільної України 19 березоля у Києві

«До бою сто тисяч побірників стало!»

В теплих променях погожого весняного дня, що так гармонізував з урочистим настроєм вільного громадянства, розпочалось се свято.

Великими ріками й малими струмочками з 10-ї год. ранку текли люди з усіх кінців великої столиці України до головного пункту — Володимирського собору, де вище київське духовенство, тепер з власної ініціативи, правило панахиду по Шевченкові.

А перед собором стояло українське військо під козацьким прапором, маяли численні знамена й прапори організованого по групах українства (робітники, чиновники, шкільна молодь з учителями, селяни і інш.), жваво йшла продаж першого числа «Вістей з Центральної Української ради» *, розходились по руках друковані українські пісні, брошури, відозви. Пакунки сих останніх дощем падали з балконів і дахів будинків.

Сунуло з собору духовенство, окропило свяченою водою ближчі військові частини, а в 12 год. дня збори рушили в похід.

Гукнули оркестри, залунали могутнім співом численні хори, стріпонулись знамена, закипіло море людських голів!..**

От вихором налетіли вершники, зодягнені в старовинні козачі червоні жупани на чолі з п. Садовським.

Попереду йдуть представники Центральної Української ради, Українського військового комітету та комісар при Київським виконавчім комітеті п. Оберучев. За ними військо, за військом громадянство, і знову військо, знову громадянство — військо, громадянство, без ліку, без краю...

Згідно з планом, маніфестанти прямують до Хрещатика, проходять ним, зупиняються трохи перед міською управою. На ній красується вже національний стяг. Голова Української Центральної ради професор *Грушевський* держить мову до народу й Виконавчого комітету м. Києва:

«Народові українському визволеному, на вільній українській землі привіт і поклін! Товариші, браття, українці! Впали з нас кайдани, наложені царською деспотією, ми можемо наново піднести прапор наших великих предків. Сімдесят літ тому тут, у Києві, найкращі сини нашого народу — Шевченко, Костомаров, Куліш і інші — постановили добиватися визволення України з московської кормиги, перетворення її в свобідну республіку, зв'язану федеративним зв'язком з іншими словенськими народами. Лютими карами, в'язницею, засланнями, заборонами відповіло на се московське правительство. Під тяжкими заборонами тримало воно навіть наше слово. Тільки тепер впали всі обмеження, заведені ним. Україна вступає як свобідний член в свобідну спілку народів Російської Федеративної Республіки. Минули часи, коли приходилося робити великі труди для якоїсь полегші від тої неволі, в яку узято наш край. Тепер можемо самі становити о собі, будувати нашу вільну автономну Україну. Перед лицем найкращого сина нашого народу, невмирущого генія нашого слова, великого пророка нашого визволення — присягнім в сю велику хвилю всі як один муж: одностайно і однодушно всім стати на велике діло і не спочити, і рук не спустити, доки не збудуємо тої автономної вільної України.

Присягайте, браття, перед лицем народу нашого постояти за неї вірно і щиро. Амінь!»

І в відповідь несеться загальний клич: «Присягаємо, присягаємо!» ...

Рядом з п. Грушевським стоїть командуючий Київським військовим округом п. Ходорович, оддаючи честь українським знаменам, на яких горять гасла: «Хай живе вільна Україна!», «Хай живе демократична федеративна республіка!», «Хай живе на Вкраїні вільне козацтво!», «Ще не вмерла Україна!», «Слава Україні!», «Хай живе національно-територіальна автономія України!», «Самостійна Україна з вільною Росією!», «Самостійна Україна з гетьманом на чолі!» та ін. Прапорів було більш 320 одних національних та ще більш десятка червоних робітничих з українськими ж написами про міжнародну солідарність робітничого класу. Оригінальні прапори були од українців католицької віри і од чехів-бранців.

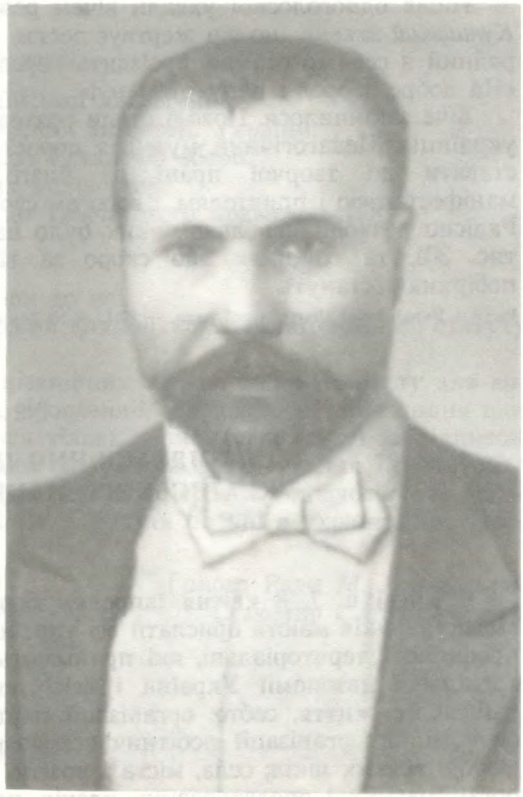
* Точна назва газети — «Вісти з Української Центральної ради».

** Тут і далі крапки в тексті.

Кожна військова часть київського гарнізону йшла з своїм жовто-синім прапором, також військові школи і школи прапорщиків.

Наші браття-галичани, що трупом синів своїх вкрили поля від Перемишля аж до Сибіру, а самі скуштували тут від царя-«освободителя» і тюрми, і голоду, кличуть нас до боротьби своїм прапором, на якому стоїть: «Домагаймося всі за одного — єден за всіх вільної України!». Виступав і Київський військовий штаб з гаслом на прапорі: «Нехай живе вільна Росія! Автономна Україна!». Привезено було п'ять вагонів поранених солдатів-українців, що забажали також взяти участь в національнім святі.

Святочному настрою маніфестації вельми допомогли військові оркестри, що було їх цілих 14, та ще 7 хорів, в тім числі один великий з'єднаний (студентський і п. Кошиця). То грають, то співають «Гей не дивуйте», «Ще не вмерла Україна», «Заповіт», «Марсельєзу» та ін. Надзвичайне враження справляє також картина повного озброєння мало не всіх військових частей, що прибули маніфестувати свої національні почуття і вимоги...

М. І. Міхновський.

З Хрещатика по Трьохсвятительській похід рушив до пам'ятника Хмельницькому. Тут, перед древньою Софією, назустріч війську, що на своїм чолі мало отамана, вийшло з церковними хоругвами духовенство. Задзвонили в дзвони...

Після короткої промови священика-українця віруюча частина української нації молилась «за мучеників України, гетьмана Богдана, Тараса і всіх, душу свою положивших за віру, родину і волю України».

По панахиді відбулась посвята корогви українського війська, а потім перше вільне прилюдне українське віче, на якому головою обрано було т. Антоновича. Промовцями на вічі виступали від духовенства *священик*, який казав на тему, що «в своїй хаті своя сила, і правда, і воля», від київського війська — підпоручик п. *М. Міхновський*. Після нього від селянства, організованого в кооперативи, говорить п. *Стасюк*, що кличе стерти з пам'яті і з п'єдесталу монумента Хмельницькому слова «волимо під царя московського».

Від українського с.-д. робітництва слово забирає т. *Веселовський*. Він каже, що нема волі без землі, немає землі без волі, і кличе до організації і дальнішої боротьби за соціалізм.

Молодь українська доручила сказати своєму бесіднику т. *Єремієву*, що вона душу й тіло положить за свою та народну свободу. Від українців-галичан тепло та щиро промовляв п. *Сабат*. Московською мовою вітав українців один з присутніх великоросів і українською — поляк п. *Барташевич*. В відповідь йому п. *голова* УЦР проголосив: «Полякам, що живуть на Вкраїні і разом з нами хочуть вірно і щиро працювати для добра України, наш братній привіт!».

Після одноголосної ухвали вічем резолюції *, що подаємо нижче, п. *Деомид Куницький* заявив, що він жертвує десять тис. на будівлю української гімназії. Огрядний з себе п. отаман проїздить перед військом, вітає його і в відповідь чує: «На добре здоров'я пану отаману!».

Віче закінчилося. Поволі стали розходитись. Знамена несуть в штаб-квартиру українців, Педагогічний музей, з порога якого чутно останній гарячий заклик ставати до творчої праці на благо визволеного народу, що величною маніфестацією і приятелям, і ворогам своїм ясно показав, хто він і чого він хоче. Радісно розходились люди, яких було на святі біля 100 тис. (бо одного війська тис. 30), та гомоніли, що скоро за вільну Україну до бою вже мільйони побірників стануть.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 2. — 21 берез.

№ 14

ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО СКЛИКАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО З'ЇЗДУ

25 березня 1917 р.

В Києві 6, 7, 8 квітня (апреля) збереться Український Національний з'їзд. Представників мають прислати всі українські організації — політичні, культурні, професійні, територіальні, які приймають домагання широкої національно-територіальної автономії України і всієї повноти політичного і культурного українського життя, себто: організації партійні; товариства культурні, просвітні і економічні; організації робітничі, селянські, військові, духовенства, службовців, молоді всяких шкіл; села, міста і повіти. Організації, які мають не більше 50-ти організованих і оподаткованих членів, посилають одного делегата з правом голосу ті, що мають понад п'ятдесят організованих членів, посилають ще по одному делегатові; ті, що мають понад сто, — по три делегати; понад двісті — по чотири; понад триста — п'ять, але не більше п'яти. Організаційні комітети, організації об'єднуючі, союзи союзів посилають по одному делегату, окрім делегацій від тих організацій, які входять у їх склад. Право участі в з'їзді мають всі організовані українці; вони можуть брати голос дорадчий за дозволом президії з'їзду, коли час дозволить. Делегати мають пред'явити письмові посвідки від старшини своєї організації з зазначенням, можливо, повної кількості членів, завдань її й обсягу діяльності; члени організацій — прості письмові посвідки від старшини.

Програма з'їзду:

6 квітня збори почнуться від 14-ї год., скінчаться в год. 11-й, перерва між 4-ю і 7-ю год.

Реферати загальноінформаційні:

1. Державне право і федеративні змагання на Україні.
2. Федералізм. Домагання демократичної Федеративної Російської Республіки.
3. Автономія широка і обмежена; національно-територіальна і національна. Домагання широкої національно-територіальної автономії України.
4. Права національних меншостей та їх забезпечення.

По кожнім рефераті короткий обмін думок та їх забезпечення.

7 квітня збори почнуться в год. 11-й, перерва від 3-х до 6-ти, кінець о год. 11-й.

---

* Не публікується.

Привітання і депутації від громадянських організацій, установ і національних груп неукраїнських.

Реферати:

1. Основні підстави організації української автономії.
2. Спосіб і порядок фактичного творення автономії України.
3. Українська автономія і Всеросійські Установчі збори.
4. Заступство інтересів національних меншостей.
5. Конкретні українські домагання до Тимчасового правительства.

8 квітня. Початок о год. 11-й.

Організація Центральної ради. Вибори до неї.

Програма організаційних зборів України для вироблення автономного статуту України.

Організація представництва на організаційних зборах. Вибір Комітету для вироблення автономного статуту України; пропозиції, зауваження і побажання щодо сього статуту (вони мають подаватися тільки в письмовій формі за підписом не менше десяти присутніх делегатів для наступного обміркування Комітетом).

Докладніші відомості про місце зборів, порядок, перевірку повноважень делегатів, надання квартир для приїжджих і т. і. будуть подані в українських часописах найближчим часом.

Голова Ради *М. Грушевський*
Секретар *С. Веселовський*

Нова Рада. — 1917. — 25 берез.

№ 15

ЗАСІДАННЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

30 березня 1917 р.

Засідання Центральної ради прилюдне було у четвер 30 березоля в великій залі Педагогічного музею. На засіданні просторе справоздання здав представник Ростовського об'єднаного комітету українських організацій. Як виявилося з відчиту, ростовські організації повели українську справу дуже енергійно. 19 березоля урядили панахиду по Шевченкові, а після панахиди на бажання зійшовшихся українців експромтом упорядили маніфестацію по цілому місту. Зібралося звиш 10 тис. люду маніфестувати українське домагання автономії України в федеративній республіці. Маніфестацію вітав французький консул і представник грузинських організацій у Ростові. Крім того, Ростовський український комітет зробив ревізію в паперах звісного Дудикевича, що шахрував з грішми галичан. Свого часу по всіх часописах обійшли звістки, [про] крутійства Дудикевича і бідування опікуваних їм галичан. Зараз ростовські українці зробили виїмки з документів, і справа Дудикевича, очевидно, виясниться на суді. Потім зробив справоздання про стан української справи на Чорномор'ї С. І. Ерастов і гаряче закликав українських с.-д. до організаційної праці на Чорномор'ї, голова Ради доложив про визвання Академії наук взяти участь в комісії, що має точно установити етнографічні межі українців, білорусинів і москалів. Від академії комісію складають академіки Перетц, Карський і Шахматов. Центральна рада постановила передати справу до українського Наукового товариства у Києві. В кінці засідання О. Я. Шульгін зложив проект рішення справ, що призначені на другий день українського з'їзду, відповідно оголошеній програмі.

Робітнича газета. — 1917. — 1 квіт.

№ 16

ЗАСІДАННЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

31 березня 1917 р.

Чергове засідання Центральної ради було у п'ятницю о першій годині по полудні. На засіданні представник студентів вніс пропозицію винести на загальноукраїнському з'їзді резолюцію відносно війни. Після довшої дискусії Центральна рада рішила, що в справі війни у українців немає однакової думки і єдина резолюція може внести незадоволення у меншості, — дражливих питань не підіймати. Було доведено до відома Центральної ради, що дехто з українців в губернському виконавчому комітеті висловлювався проти необхідності для українців-чиновників підписувати присягу з текстом в українській мові. Таке поведення українців викликало рішуче осудження Центральної ради. Далі засідання займалося справою підготовки Національного з'їзду. Слідуючі засідання Центральної ради призначено на 3 і 4 квітня о 6 год. увечері.

Робітнича газета. — 1917. — 2 квіт.

№ 17—19

МАТЕРІАЛИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО З'ЇЗДУ

6 — 8 квітня 1917 р.

№ 17

6 квітня 1917 р.

З'їзд відчинено в 2 год. дня промовою голови УЦР проф. *М. Грушевського*, короткий зміст її:

«Іменем Центральної Української ради маю честь привітати перший Національний з'їзд визволеної України. Ми розуміли, як трудно в сучасних обставинах було прибути сюди. Тим з більшою вдячністю я вітаю вас, що прибули ви численно на з'їзд. Прибули, щоби висловити гадку організованої людності українського народу, виявити і обмінятися думками про дальший напрям діяльності щодо національного будівництва. Щире признання та подяка вам за сей труд.

Обставини такого роду примусили якнайскорше скликати сей з'їзд. УЦР заснувалась з перших днів революції, поновлялась неустанно, до неї надходили заяви з різних кінців української землі з признанням ЦУР як представника українського народу. Але необхідно вкупі з зібраними представниками завершити реорганізацію Ради, порозумітися про дальший напрям діяльності, надати їй національну форму. Велике число прибувших улегшить сю роботу».

Далі промовець з вдячністю згадує тих солдатів-українців, що стали на чолі революції у Петрограді, і збори за покликом промовця шумно вітають: «Слава!». Представників солдатів тт. Овдієнка та Гайдая запрошено у склад президіуму з'їзду.

Далі професор згадує тих борців, що полягли в боротьбі за визволення України, і збори побожно співають тричі «Вічная пам'ять».

Оголошується програма сьогоднішніх зборів та починаються вибори президіуму за пропозицією промовця. Вибрано за голову з'їзду — п. Ерастова як представника Кубані, нащадків Запорозького війська; від солдатів Петроградського

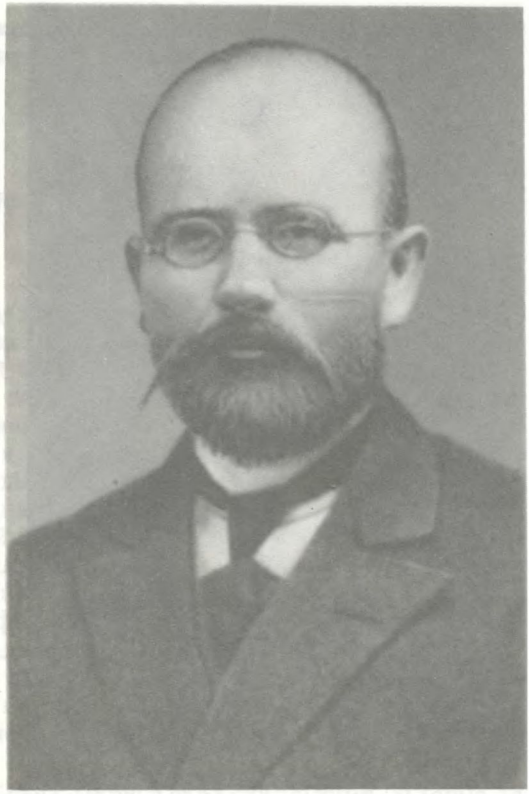
гарнізону — вищезгаданих товаришів Овдієнка та Гайдая; від солдатів Київського гарнізону — полковника Глинського та солдата Колоса; від селянства — Барановського та п. Єфремова; від організованого робітництва — п. В. Винниченка; від інтелігенції — п. Ор. Левицького та барона Штейнгеля; від духовенства — о. Погорілка. За генерального секретаря з'їзду — п. П. Богацького.

Почесним головою збори вибрали одноголосно проф. М. С. Грушевського.

На пропозицію члена К[иївського] повітового земства п. Гульбенка пом'янути борців за українську землю збори відповіли урочисто-величним співом «Як умру, то поховайте».

Тут ще голова ЦУР оголосив, що прибув на збори представник Чорноморського флоту, матрос Пилишенко з броненосця «Синоп». Його також запрошено у склад президіуму, і він відповів на се привітанням від українців Чорноморського флоту та посвідчив, що всі вони дали слово підтримувати українські інтереси активно.

Голова з'їзду п. Ерастов відчиняє роботу з'їзду, давши слово докладчикові п. *Д. Дорощенкові*, котрий виголосив реферат про «Державне право і федеративні змагання на Україні».

Х. А. Барановський.

Вслід за ним було прочитано реферати п. *Шульгіним* та п. *Матушевським* на теми: 1) «Федералізм. Домагання демократичної Федеративної Російської Республіки» і 2) «Автономія широка і обмежена, національно-територіальна і національна. Домагання широкої національно-територіальної автономії України. Права національних меншостей і їх забезпечення» [8]. Реферати сі будуть надруковані пізніше.

Референти були нагороджені голосними оплесками та вигуком: «Славно!». По прочитанні рефератів зроблено перерву до 7-ї год. вечора.

Увечір робота з'їзду розпочалась о 8-й год. Тих п'ять годин було заповнено промовами з приводу прочитаних удень рефератів. На початку дебатів загальним голосуванням було обмежено промовців лише 5-ма хв.

Промовляло лише 23 ораторів *. Дальніший запис промовців припинено. Першим говорить п. *Ф. Коломійченко* з Москви, його промову перервав величний мент — від збору Селянської спілки [9] внесено прапор з портретом Т. Г. Шевченка з написом: «Слава невмирущому Кобзареві!». Збори враз встали та проспівали «Як умру, то поховайте».

Заразом було внесено пропозицію збору Селянської спілки поставити пам'ятник Т. Шевченкові у Миколаївському садкові проти університету, на місці пам'ятника цареві Миколі І.

---

* Хто з промовців хоче, аби його промова в цілості або в скороченні була надрукована в книжці з'їзду, нехай пришле текст своєї промови до редакції «Вістей». [Прим. док.]

М. М. Ковалевський.

Далі промовляли: п. *Грищинський* — з Катеринославщини; п. *Любинський М.* — представник Київського університету; п. *Ковалевський М.* — делегат Центрального комітету української партії с.-р. [10]; п. *Туркало* — представник студентської громади м. Томська; п. *Чеховський* — делегат СДРП [11] м. Одеси; д-р *Луценко* — від Одеського керівничого українського комітету; п. *Гордієвський* — від Одеського т-ва «Українська хата»; п. *Сідлецький* — від українців римо-католицького визнання; п. *Брояківський* — від т-ва «Просвіта» в Миколаєві; п. *Чопівський* — т-ва «Праця» [12]; п. *Зайців* — член Національної ради в Петрограді [13]; п. *Мицюк* — від громади м. Середина-Буда на Чернігівщині; солдат *Дорошенко* — від української організації Київської військової округи на фронті; п. *Мельник* — делегат Щировецького відділу Української Селянської спілки (на Поділлі); п. *Довженко* — від московських організацій Української СДРП; солдат *Череватий* — від Юрківської селянської громади на Київщині; п. *Левитський* — від Єлисаветградської української громади; солдат *Овдієнко* — від української Петроградської ради солдатських та робітничих депутатів; п. *Орел* — від Ростовської над Доном української організації; п. *Касьян* — від робітників на Харківщині; п. *Нечаївська* — від Київського комерційного інституту та від українських жінок; п. *Павелко* — від віча м. Пирятина; д-р *Павловський* — від Катеринославського об'єднаного українського комітету; п. *Приходько* — від т-ва «Просвіта».

Перед промовою д-ра Луценка вступила позачергова заява п. *Міхновського*, голови т-ва ім. Павла Полуботка [14], про згоду п. Головнокомандуючого на заснування у Києві одної бригади українського війська, а п. військового міністра *Гучкова* — про згоду на заснування 2-х бригад, а при можності і більшої військової частини. Сю заяву збори зустріли гучними оплесками.

По скінченні дебатів за пропозицією проф. Грушевського було прочитано текст такої пропозиції, котра за дрібними поправками була одноголосно прийнята.

Резолюції першого дня Національного з'їзду

1. Згідно з історичними традиціями і сучасними реальними потребами українського народу з'їзд вважає, що тільки широка національно-територіальна автономія України забезпечить потреби нашого народу і всіх інших народностей, котрі живуть на українській землі.

2. Що той автономний устрій України, а також і інших автономних країн Росії, матимуть повні гарантії в федеративнім ладі.

3. Тому єдиною відповідною формою державного устрою з'їзд вважає федеративну й демократичну Республіку Російську.

4. А одним з головних принципів української автономії — повне забезпечення прав національних меншостей, які живуть на Україні.

Збори зачинено о 1-й год. ночі.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 3. — Квіт. *

№ 18

7 квітня 1917 р.

Збори відчинено в половині 12-ї год. доповненням президіуму. Вибрано п. Чеховського від м. Одеси та п. Росторгуєва від Харкова, п. Крупського — від Кронштадтського флоту. Програмою першої половини дня оголошено читання рефератів про нашу національну тактику та виголошення привітань депутацій від громадських організацій та установ і національних груп неукраїнських.

Після того вислухано попередження почесного голови з'їзду проф. *Грушевського* про потребу вести роботу з'їзду в діловім тоні та уникати мітингового тону, в який впадали деякі оратори попереднього дня.

Далі слово мали п. *Ткаченко*, котрий прочитав реферат про «Основні підстави організації української автономії», п. *Крижанівський* — про «Спосіб і порядок фактичного творення автономної України і відносин її до Російських Установчих зборів» та п. *Садовський* — про географічні і статистичні дані, з котрими належить рахуватися при творенні національно-територіальної автономії України [15].

Після короткої перерви секретарем з'їзду було оголошено частину привітань від українських громад, організацій та гуртків. Останні, що зібралось поверх 350, буде оголошено в збірникові, присвяченому нашому першому з'їздові. Нижче подаються тільки деякі з них.

Привітання представників неукраїнських громадських організацій, установ та національностей розпочались привітанням п. *Страдомського* як голови міського виконавчого комітету, його товариша, голови Київського комітету партії Народної свободи [16] *Григоровича-Барського*, члена комітету д-ра *Фруміна*, полковника *Матяшевича* — від ради офіцерських та солдатських депутатів Київського гарнізону, п. *Пожарського* — від губерніального земства; п. *Корольова* — від губерніального виконавчого комітету; п. *Суковкіна* — губерніального комісара як представника Тимчасового уряду.

Промова губерніального комісара М. А. Суковкіна

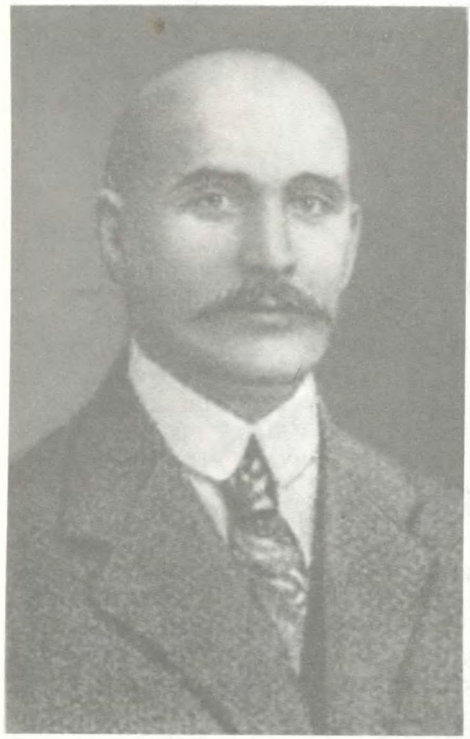
Граждане отныне свободной Украины, позвольте мне как представителю Временного правительства приветствовать Украинский Национальный съезд. Мне жаль, что я не могу сделать это на украинском языке, но я слишком ценю ваш прекрасный, певучий язык для того, чтобы портить его неумелою своею речью, и потому разрешите обратиться к вам по-великорусски.

Временное правительство за непродолжительное время своего существования уже достаточно ясно определило свое отношение к укреплению им демократического строя, который, конечно, единственно возможен на пространстве всей страны. Оно также совершенно определенно высказалось по вопросу об обеспечении свободы самоуправления национальностей. Поэтому Временное правительство не может не считаться с голосом организованного украинского общественного мнения.

Вы, граждане, собравшиеся здесь, являетесь представителями этого общественного мнения, и голос ваш смело прозвучит по всем вопросам, которые интересуют всю Украину.

---

* З квітня число місяця в газеті не вказувалося.

М. С. Ткаченко.

Уже теперь украинский народ в Киевщине, когда ему дана была возможность свободно высказаться в таком громадном большинстве, какое ему по праву принадлежит на киевской земле, выдвинул своим представителем в числе прочих общественных организаций и членов губернского исполнительного комитета, которые помогают мне в переустройстве Киевщины на новых началах свободы и права. Большинство этих незаменимых мне помощников сидят в ваших рядах, и они могут поделиться с вами тем, насколько начала местного народного самоопределения, нами совместно вырабатываемые, отличны от старого земского строя, каковые народ давно перерос и которые постепенно отваливаются, как старая шелуха. Могу прибавить, что по этим жгучим вопросам местной жизни у нас бывает горячий обмен мыслей, но разногласий до сего времени не было ни одного. Не будет также несогласия по вопросам более сложного государственного строительства между украинским народом и Временным правительством. Украинский народ, столь долгие годы не имевший возможности поднять свой голос для выражения своих нужд и предъявления своих требований, теперь не только может, но должен высказать твердо и определенно, как он мыслит местное самоуправление, какого он желает политического устройства для всей Украины. К этому голосу Временное правительство чутко прислушивается. В этом вопросе украинскому народу и только ему одному принадлежит первое слово.

Не за горами то Учредительное собрание, к которому Временное правительство бережливо ведет свободный народ, и ему будет принадлежать последнее слово для окончательного закрепления государственного строя. Но если последнее слово принадлежит Учредительному собранию, всеми нами одинаково ожидаемому, которому все мы беспрекословно подчинимся, то, поверьте, первое слово принадлежит вам, представители украинского народа.

Вы здесь на украинском своем Национальном съезде обсудите все с тою мудростью и государственным смыслом, каким всегда отличался украинский народ, и разнесете свои постановления по всему лицу великой Украины, дабы во всеоружии встретить тот счастливый миг, когда раздастся первый благовест о созыве Учредительного собрания. Мне же как представителю Временного правительства остается лишь низко вам поклониться и просить всемерно поддержать это правительство, дабы оно могло безболезненно довести страну до этого счастливого момента.

Нехай живе український народ!

Нехай живе вільна Україна вкупі з вільною Росією!

На сю промову *голова Центральної ради* відповів при кінці:

«Я сподіваюся, що висловлю гадки не тільки Центральної ради, а й всього зібрання, коли заявлю, що воно з почуттям глибокого вдоволення вислухало заяву п. губерніального комісара як представника Тимчасового правительства, що

се правительство в першу чергу буде рахуватися з голосом організованого українського громадянства в справах організації української землі на нових підставах. З свого боку, я певен, можу заявити від усіх вас, що ми, з своєї сторони, готові всемірно підтримувати Тимчасове правительство в тім переконанні, що ми будемо йти рука в руку з ним в справі укріплення нового свобідного демократичного ладу і в твореннї підстав нової організації України».

Звертаючись до з'їзду, голова Центральної ради запитав: «Чи згода на се? Чи доручаєте п. губерніальному комісарові передати таку нашу заяву Тимчасовому урядові?». З'їзд відповідає однодушно: «Згода! Згода!..».

По промові губерніального комісара голова Центральної ради просить його зайняти місце в президії. Наступають промови інших делегатів.

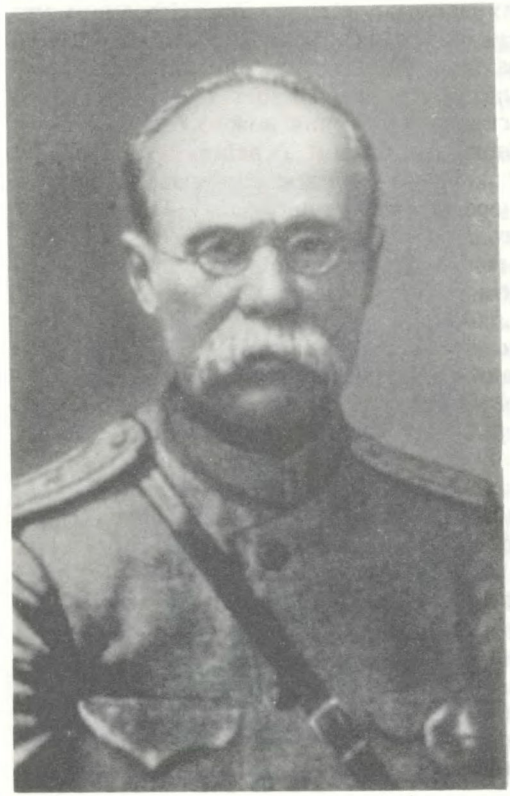
П. *Клячкіна* від російського Т-ва охорони жінок; п. *Прилежаєв* — від Київського комітету партії с.-р. [17]; п. *Синицька* — від російського Т-ва жіночої зібрання; п. *Баткіс* — від коаліційної ради київського студентства; п. *Каган* — від Єврейської соціалістичної робітничої партії[18]; п. *Куліш* — від Польського соціалістичного гуртка у Києві; п. *Франц* — від чеськословацького війська на фронті; п. *Романченко* — від ради робітничих депутатів та представника армії та флоту м. Одеси; п. *Чайка* — від української секції Київської ради солдатських та офіцерських депутатів; п. *Волошиновський* — від Київського виконавчого комітету польських організацій; п. *Биховський* — від ради об'єднаних єврейських організацій м. Києва; п. *Вондрак* — як голова Союзу чесько-словацьких товариств; п. *Коіава* — київських грузинських організацій; п. *Шаповал* — від Київського повітового земства та учительства Київського повіту; п. *Ситник* — представник робітників гутянського заводу і снарядних майстерень; від демократичного гуртка єврейських вчителів; від Батуринського єврейського гуртка; від латиських, естонських громадських організацій.

Представники неукраїнських організацій по-більшості промовляли на своїй рідній мові, а промови, незрозумілі зібранню, секретарем з'їзду читались потім у перекладі на українську мову.

Після перерви вечірнє засідання починається о 7-й год. промовою представника ради робітничих депутатів п. *Незлобіна* [19], котрого збори чекали особливо чути після необережних погроз українству «штыками» напередодні з'їзду: «Братья-украинцы! Над народами, населяющими нашу великую страну, засияло солнце свободы, для всех одинаково светлое, для всех одинаково теплое. Полоса прозябания отошла в область прошлого, началась эра возрождения, возрождается к национальной жизни и Украина. Я приветствую это возрождение. Вы съехались, чтобы обработать и отчасти создать тот материал, из которого отныне будет строиться жизнь. Киевский совет рабочих депутатов горячо приветствует вас и желает успеха в вашей творческой работе».

Ділова робота з'їзду починається виголошенням реферату п. *Понятенком* на тему: «Заступництво інтересів національних меншостей» [20] та докладом солдата *Колоса* про «Конкретні українські домагання до Тимчасового уряду». Починаються дебати з приводу вислуханого реферату та докладу. Слово бере поручик *Міхновський*, який підносить потребу досягнути два головних завдання: а) гуртування солдатів і б) утворення власного війська. Далі слово мають п. *Чеховський*; п. *Лаврентьєв* з Петрограда; п. *Копилко* з Золотоніського повіту, що прочитав постанову місцевої громади; п. *Луценко*, п. *Терещенкова*, що пропонує послати на фронт привітання солдатам; п. *Поліщук*, що вітає з'їзд від імені Галичини; п. *Крупський*, що знайомить з постановою солдатів-українців Балтійського флоту та Кронштадтської «Просвіти»; п. *Донець*, солдат з фронту; п. *Харченко*, що вітає з'їзд від солдатів-українців Кексгольмського полку; п. *Шемет*, п. *Товкач*, п. *Григор'єв*, п. *Лисичук*, п. *Дорошенко*, п. *Чопківський* — від військового клубу у Москві.

Серед дебатів на помості серед президіуму з'являється уманський єпископ *Дмитро*, котрий на українській мові сказав таке привітання з'їздові: «Від щирого

І. М. Луценко.

серця привітаю перший Національний з'їзд. Ніхто мене на цеє не збирав, ніхто сюди мене не посилав, а послало теє серце, що дала мені матір-Україна. Воно її щиро любить й дуже бажає, щоби й ті, хто працює на матір, працювали з Богом. Хай же її велику працю Бог благословляє, добро їм посилає і з ними вік живе».

Привітання також складає і п. *Черниш* від імені «Лиги защиты детства».

Після п. *Шульгін* робить позачергову заяву від імені д. Єфремова, Матушевського, свого і інших про те, що відновлюється радикально-демократична партія [21].

Голова Національного з'їзду пропонує вислухать доклад секретаря Центральної Української ради п. *С. Веселовського* про історію створення Центральної ради та її діяльність. По переслуханні того проф. *М. Грушевський* сповіщає про затвердження Тимчасовим урядом п. Д. Дорошенка комісаром Галичини і Буковини. З'їзд з радістю приймає сей факт як приклад того, оскільки уряд рахується з голосом організованого українства, котре в особі Української Центральної ради виставило п. Дорошенка кандидатом на сю посаду. Нарешті голова Центральної ради з'ясовує, оскільки важно, щоби Центральна рада була дійсним представником всіх верств і місцевостей української людності і як повинні пройти вибори до неї.

Цілоденна робота закінчується прийняттям таких резолюцій:

Резолюції другого дня Національного з'їзду

1. Український Національний з'їзд, признаючи за Російськими Установчими зборами право санкції нового державного ладу Росії, в тім і автономії України, і федеративного устрою Російської Республіки, вважає, одначе, що до скликання Російських Установчих зборів прихильники нового ладу на Україні не можуть зостатися пасивними, але в порозумінні з меншими народностями України мають негайно творити підстави її автономного життя.

2. Український з'їзд, йдучи назустріч бажанням Тимчасового правительства щодо організації і об'єднання громадських сил, признає негайною потребою організацію Крайової ради (Областного совета) з представників українських країв і міст, народностей і громадських верств, до чого ініціативу повинна взяти Українська Центральна рада.

3. Український з'їзд, визнаючи право всіх націй на політичне самоопределення, вважає: *а)* що кордони між державами повинні бути встановлені згідно з волею пограничної людності; *б)* що для забезпечення того необхідно, щоби були допущені на мирну конференцію *, крім представників воюючих держав,

---

* Можливо, йдеться про конференції, які періодично скликались країнами Антанти (див. прим. 259).

і представники тих народів, на території яких відбувається війна, втім і України.

Як додаток до 4-ї резолюції першого дня приймається:

З'їзд визнає необхідним, щоби в тих країнах Федеративної Російської Республіки, в яких український народ складає меншість людності, українському народові були забезпечені права меншості на таких же умовах, на яких на Україні забезпечуються права меншості неукраїнців.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 3. — Квіт.

№ 19

8 квітня 1917 р.

Засідання почалось в половині 1-ї год. пропозицією проф. *Грушевського* доповнити президіум вибором письменниці *Марії Грінченко (Загірної)*, д-ра *Павловського* з Катеринослава, від селян — т. *Сторубля* і від робітників — т. *Дубового*. Далі голова УЦР пропонує перейти до справ дня і тут же знайомить присутніх з тим, як Центральна рада уявляє собі організацію свою надалі і як повинні бути зроблені вибори до неї. Проф. Грушевський говорить, що хоча ЦР мала признання з усіх сторін, але вона була зложена спочатку тільки з представників київських організацій. Делегатами з місць поповнялася несистематично, тому тепер повинна бути реорганізована. Нова Центральна рада повинна бути центром українського політичного життя, вона повинна довершити організацію краю. повинна освідомлювати найширші маси України [в] політичних завданнях, що тим самим являється і освідомленням національним. Вона повинна дати почин системі організації на місцях, але з огляду на те, що не можна чекати, поки се буде завдання ідеально виконане, треба скласти зараз Українську Центральну раду на нових підставах.

Нехай представники організацій сільських, волосних, повітових і губерніальних вибе́руть своїх делегатів тимчасово, а по завершенні організації нові органи її можуть або затвердити сі вибори загальними зборами, або перемінити своїх представників.

З обміну гадок на підготовчім зібранні 26 марта (березоля), під час засідань ЦР та на з'їзді складається така схема виборів.

Представництво з місць: від 7 українських губерній (Київської, Волинської, Подільської, Херсонської, Катеринославської, Харківської і Полтавської), що в цілості залюднені українською більшістю, вибираються по 4 представники.

По губерніях Чернігівській, Кубанській, Таврії та Холмщині, де є частини * неукраїнські, вибирають по 3 представники.

По губерніях, де українці займають меншу частину губернії, — Бессарабській, Чорноморській, Воронізькій, Області Війська Донського — по 2 представники.

По губерніях, де є невелика частина українців, як Ставропольській, Курській, Мінській, Городенській — по 1 представникові.

Від більших українських городів (від Одеси, Харкова, Катеринослава), а також великих колоній українських — Петрограда та Москви — по 2 представники.

Від менших українських колоній — по 1 представникові.

Все це дасть загалом кількість понад 60 представників.

Представництво від різних верств та партій:

від військових і флотських комітетів, де є не менш 500 чоловік, — по 1 представнику; від робітництва — 5; від селянських спілок — 5; від кооперативів —

* Йдеться про частини території губерній.

5; від студентства — 5; від партій — Союзу автон[омістів]-федер[алістів] — 5; соц[іал]-дем[ократичної] — 4; радик[ально]-дем[ократичної] — 3; соц[іалістів]-рев[олюціонерів] — 3; самостійників — 1.

Представники від київських організацій: київські військові організації мають 8 представників; просвітні і професійні організації — 10 представників; наукове товариство — 1; українське духовенство — 1.

Накінець, Центральна рада має право кооптувати 15 % фахівців та представників інших національностей, що будуть йти з українцями солідарно. Повний склад тих представників дасть кількість 100 — 150 чоловік.

Для ведення біжучих справ потрібно скласти виконавчий комітет (12 — 15 [чоловік]), котрий разом з головами різних комісій та кооптованими фахівцями дадуть кількість коло 20 — 30 душ.

Це організування буде національним. Від нього треба буде перейти до організації територіальної. Українські комітети, з долини до гори, від села до губернії, дадуть ініціативу до територіальної організації в порозумінні з представниками інших національностей. Вінцем і центральним органом такої організації буде Крайова рада, котра передовсім мусить бути організацією територіальною — буде об'єднувати представників різних територій, міст, груп і національностей. Таким мусить бути орган української землі.

Свій начерк організації комітету бесідник закінчив закликом: «Ви, що стоїте на стороні нового демократичного ладу, ви, які стільки вистраждали за нього, повинні дати на місцях ініціативу і йти до утворення того ладу одностайно і солідарно».

Починається обговорення загальних пунктів організації Центральної ради. Заявляють про потребу ще деяким городам дати голос про збільшення числа представників від студентства, про те, що забуто право жіноцтва, промисловців, духовенства. Все то вимагає деяких поправок. На пропозицію дати місце представникам окупованої Галичини та Буковини вирішено дати людності того краю самій наперед висловити свою волю і бажання.

Починаються вибори членів до Центральної ради. В першу чергу поставлено вибір голови. На сю пропозицію вибрати голову збори в один голос вигукнули: «В нас голова є і буде — п. Грушевський!». Але він відхилив сю честь і просивтаки вибрати голову таємним голосуванням. Після підрахунку записок проф. Грушевський пройшов властиво одноголосно: 588 голосами за його і п'ять припадкових голосів, по одному на різних кандидатів з тут присутніх осіб. [Ви]рішено потім вибрати на з'їзді також заступників голови, пропоновано і вибрано явним голосуванням т. В. Винниченка та С. Єфремова.

По підрахуванні записок на вибори голови Центральної ради знову вибраний головою проф. Грушевський дякував не як голова, а як старий робітник за солідарність, з якою проведена робота з'їзду, — остільки важлива.

По сім дано слово представнику Галичини д-ру *Окунєвському*: «Лишень що закінчилось величезної важності діло, — казав він, — вибір Крайової Української ради, котра в найближчій будучності завідуватиме політичними справами вільної України. Галичина і Буковина від сеї організації виключені, бо єдина в сім ділі компетентна міжнародна конференція о приналежності сих ще нічого не рішила. Збори поступили, отже, по-моєму, правильно і розважно. Але все ж таки вільно, чей буде в сій великій хвилі нам галицьким українцям висказати свою велику радість, що українські лебеді знялись уже до високого могучого льоту, і зі всеї душі Вас, старших братів, до сего поздоровити. Радість наша ще й тому, що головою вашим став і наш проф. Грушевський, що найкращі сили свої нам, галичанам, посвятив. Зі скріпленим серцем дожидаєм тепер і ми нашої долі, яку нам судьба наша незабаром рішить».

Говорять ще інші промовці, між котрими особливе враження зробив селянин *М. Одинець* з Броварів на Київщині, котрий просить винести резолюцію про землю і підтримати Селянську спілку. Свою промову він кінчає словами Шевченка:

«Обніміте, брати мої, найменшого брата»... Буря оплесків покриває сі слова, а голова президії братськи цілується з промовцем.

Перед закриттям з'їзду прийнято слідуючі резолюції:

1. Український Національний з'їзд протестує проти претензій на землі непольські, заявлені тимчасовою Польською державною радою в декларації на заклик Тимчасового уряду російського до з'єднання польського народу з вільною Російською державою.

2. Український Національний з'їзд, вислухавши заяви і конкретні предложення українських делегатів армії і флоту, доручає Центральній раді ті конкретні домагання подати Тимчасовому уряду.

3. Український Національний з'їзд ухвалив послати привітання українцям на фронт.

4. Український Національний з'їзд доручає Центральній раді взяти якомога скоріше ініціативу союзу тих народів Росії, які домагаються, як і українці, національно-територіальної автономії на демократичних підставах в Федеративній Російській Республіці.

5. Український Національний з'їзд ухвалює доручити Центральній раді організувати з своїх делегатів і представників національних меншостей комітет для вироблення проекту автономного статуту України. Цей статут має бути предложений для затвердження конгресові України, організованому так, щоб він висловлював волю людності всієї території України. Санкція автономного устрою України признається, згідно з резолюцією попередніх днів, за Установчими зборами.

6. Український Національний з'їзд, вислухавши передані йому зі зборів Селянської спілки резолюції щодо заборони продажу і закладу землі і лісів, а також довгочасової оренди земель, винищування лісів, продажу, закладу та довгочасової оренди скарбів підземних (вугілля, руди та інших), постановляє передати їх Центральній раді для відповідної заяви Тимчасовому урядові.

Привітання від неукраїнських депутацій на Український Національний з'їзд

Від грузинських організацій м. Киева промовляв п. *Коіава*

На мою долю выпала счастливая роль — приветствовать от имени грузинских организаций г. Киева первый Украинский Национальный конгресс. Не одно только чувство этикета диктовало нам приветствовать вас: нечто более глубокое, искреннее привело меня сюда.

Вы, украинцы, и мы, грузины, особенно близки друг другу. Наша прошлая судьба одинакова. Украина и Грузия присоединились к России с тем условием, что они сохранят полное право национального самоопределения, но недостойные правители России нарушили договор и стремились нас задушить. Когда говорят: «Украина воскресла», я говорю: «Она не умирала никогда, но лишь теперь настали светлые дни ее жизни». Наши сердца, наполненные радостью, вместе с вами кричат: «Да здравствует свободная Украина! Да здравствует Федеративная Республика!»

Від Ради об'єднаних єврейських організацій м. Києва промовляв п. *Биховський*

Мы, представители совета объединенных еврейских организаций г. Киева, горячо приветствуем первый съезд братьев-украинцев. Великая русская революция, освободив русский народ от ига царизма, открыла перед населяющими Россию народностями широкую возможность устроения свободной национальной жизни. Естественно, что во главе этого могучего движения стала многострадальная Украина, национальный гений которой креп и развивался под молотом преследований и гонений.

Мы, евреи, веками живущие с вами бок о бок, с радостью встречаем благую весть о возрождении украинского народа.

Мы твердо верим, что коллективный разум украинского народа выработает основные начала устроения национальной жизни, при которых свободный украинский народ будет расти и крепнуть в братском единении с остальными народами России.

Від Київського латиського т-ва народної освіти (не виголошене на з'їзді)

Киевское латышское о-во народного образования горячо приветствует Украинский Национальный съезд, желает плодотворной работы по организации всех народных сил Украины для проявления их в творчестве новой, светлой, справедливой жизни в свободной, автономной Украине. Латышское о-во верит, что путь к этому — объединение всех национальностей России, стремящихся к автономии — объединение, ведущее к Российской Федеративно-Демократической Республике, при осуществлении лишь которой каждая отдельная нация придет к своему светлому великому будущему; Латышское о-во верит также, что украинский народ пойдет по этому пути и не позволит его разрушить темным силам и германскому варварскому милитаризму. Да здравствует творческий гений свободы!

Да здравствует свободный украинский народ, его светлое будущее в свободной автономной Украине! Да здравствует Всероссийское свободное Учредительное собрание! Да здравствует Российская Федеративно-Демократическая Республика!

Від Київського виконавчого комітету польських організацій на Україні промовляв п. *Волошиновський*

Вітаючи щирим серцем Український Національний з'їзд, скликаний вперше в самому серці України, в стародавньому Києві, Київський виконавчий комітет польських організацій на Україні бажає учасникам з'їзду поспіху в їх тяжкій праці при підвалинах нового життя, в сім'ї вільних народів.

Але, панове, нова сім'я вільних народів ще не склалась, ще поміж народами царює ворожнеча, ще є багато народів під'яремних, котрі ще тільки ждуть сонця своєї волі. Представниками одного з таких народів ми тут являємось перед вами. Ви тут на вашій рідній землі вже можете сказати ваше вільне непригнічене слово, виявити волю народу. Наше слово на нашій рідній землі ще досі під примусом і під гнітом. Право на нашу повну волю в нашій цілій, сукупній рідній країні, признане російським народом зараз же, як тільки він сам порвав свої довічні пута, залежне тепер од кінця війни, в котрій, дай Боже, тій стороні верх взяти, котра не для грабежу воює, але бореться щиро за волю.

Од кінця війни залежить тепер воля всіх пригнічених народів, в тім числі — ваша і наша. Наша мета тепер спільна, і всім нам треба стреміти до неї враз й згідно, плече при плечі і рука в руку. До сонця йдімо дружно, до того дня, якого віщував ваш поет Грінченко, коли «народові руку подасть народ — його брат, його друг».

Ми вірим, що той день прийде, і не буде тоді народів-ворогів, а буде згідна сім'я вільних народів. Поки що на бойовому фронті стоять ще озброєні полки ворожого народу.

Український Національний з'їзд зібрався в такий час, коли перед лицем ворога треба стояти кріпко, коли треба найбільше боятись всього, що роз'єднує й ослабляє сили.

Дай же Боже, щоб ваша теперішня праця вийшла на користь вашій країні і вашому народові, а також на користь всім народам, що так саме, як і ви, бажають собі волі, як сонця.

В єдності вільних народів будуче щастя світу.

З такою думкою ми, поляки, вітаємо вас, брати-українці, на вашому першому вільному з'їзді.

Світає ранок нового дня, нової доби братерства вільних народів.

Будинок Педагогічного музею, в якому працювала Українська Центральна рада.

Ви вже стали до праці, і в тій вашій праці на рідній ниві щасти вам Боже! Прийміть же щирим серцем це наше братерське вам бажання.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917.— № 4. — Квіт.

№ 20

МАТЕРІАЛИ ПЕРШОЇ СЕСІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

8 квітня 1917 р.

Перші загальні збори Української Центральної ради 8 квітня

Після закриття першого Українського Національного з'їзду в той же день у 10 1/2 год. вечора зібралась Українська Центральна рада у новому складі. Перевірено та занотовано повний спис членів Центральної ради, що були вибрані на з'їзді. Всіх членів знайшлося 115, вибраних від просвітніх та інших організацій м. Києва: 1) *Стешенко І.;* 2) *Старицька-Черняхівська Л.;* 3) *Мірна З;* 4) *Мірний І.;* 5) *Русова С.;* 6) *Грушевська М.;* 7) *Холодний П.;* 8) *Чопівський І.;* 9) *Плохий О.;* 10) *Цибульський К.;* 11) *Ковальський;* 12) *Яковлів.*

Від Київського наукового товариства тим часом: 13) *Вілінський О.*

Від Союзу українських автономістів-федералістів[22]: 14) *Дорошенко Д.;* 15) *Леонтович В.;* 16) *О'Коннор-Вілінська В.;* 17) *Прокопович В.;* 18) *Чикаленко Є.*

Від української демократично-радикальної партії: 19) *Матушевський Ф.;* 20) *Ніковський А.;* його заступником — 21) *Шульгін О.*

Від партії самостійників[23]: 22) *Отамановський.*

Від кооперативних організацій України[24]: 23) *Барановський Х.;* 24) *Кри-*

Л. М. Старицька-Черняхівська.

жанівський Ф.; 25) *Хотовицький М.*; 26) *Пожарський П.*; 27) *Степаненко О.*

Від Селянської спілки: 28) *Коваль В.*; 29) *Осадчий Т.*; 30) *Сніжний О.*; 31) *Стасюк М.*; 32) *Сербиненко С.*[*]

Від українського жіночого союзу: 33) *Нечаївська В.*

Від робітників взагалі (блок організацій погодився довірити киянам); 34) *Лопушенко* (залізничн[ики]); 35) *Драгомирецький* (робітн[ичий] клуб); 36) *Лисичук* (снарядн[ий] завод); 37) *Дорошко* (арсенал); 38) *Бульба* (арсенал).

Від соціал-демократичної партії: 39) *Чикаленко Л.*; 40) *Садовський В.*; 41) *Веселовський С.*; 42) *Ткаченко М.*

Від студентства м. Києва і інших міст: 43) *Полонський*; 44) *Самойлович*; 45) *Журавель*; 46) *Єремїв*; 47) *Бойко.*

Від учительства: 48) *Пащенко*; 49) *Романюк*; 50) *Бесараб*; 51) *Власенко*; 52) *Сімашкевич.*

Від Української партії соціалістів-революціонерів: 53) *Маєвський*; 54) *Христюк*; 55) *Корж Кс.*

Від м. Петрограда: 56) *Голоскевич Г.*; 57) *Вікул С.*

Від м. Москви: 58) *Шраг М.*; 59) *Сікора.*

Від м. Харкова: 60) *Тимошенко С.*; 61) *Прокопович С.*; 62) *Синявський Ол.*

Від м. Одеси: 63) *Луценко Ів.*; 64) *Романченко.*

Від м. Катеринослава: 65) *Дубовий Хв.*; 66) *Біднов В.*; 67) *Курявий П.*

Від Київської губ.: 68) *Дорошенко*; 69) *Мартиненко*; 70) *Мацько*; 71) *Біляшівський.*

Від Харківської губ.: 72) *Зайців П.*; 73) *Калиненко*; 74) *Ушкал*; 75) *Рубас.*

Від Чернігівської губ.: 76) *Шраг Ілля*; 77) *Одинець Г.*; 78) *Рубісов М.*

Від Полтавської губ.: 79) *Ковалевський М.*; 80) *Чижевський*; 81) *Токаревський*; 82) *Шемет В.*

Від Поділля: 83) *Григор'єв Н.*; 84) *Приходько В.*; 85) *Ведибіда П.*; 86) *Любинський М.*

Від Катеринославської губ.: 87) *Сторубель Ф.*; 88) *Герасимів*; 89) *Тушкан*; 90) *Кузьменко.*

Від Херсонської губ.: 91) *Мазуренко*; 92) *Микитенко*; 93) *Шелухін С.*

Від Кубані: 94) *Левитський М.*; 95) *Ерастів.*

Від Волинської губ.: 96) *Колесник П.*; 97) *Касяненко П.*; 98) *Головко О.*; 99) *Козубський Б.*

Від Ростова над Доном: 100) *Павелко В.*

Від Бессарабії: 101) *Ткаченко.*

Від Саратова: 102) *Любинська.*

Від Київського організаційного українського військового комітету: 103) прапорщик *Ган.*

---

[*] Сербиненко Андрій Миронович.

С. Ф. Русова.

Від військових депутатів київського гарнізону: 104) підполковник *Матяшевич*; 105) солдат *Овраменко*.

Від військового т-ва клубу ім. Павла Полуботка: 106) підпоручник *Міхновський*; 107) поручник *Запорожець*; 108) полковник *Піщанський*; 109) солдат *Колосів*; 110) полковник *Глинський*.

Від військової громади м. Кремінця: 111) солдат *Березняк*.

Від військової ради м. Виборга: 112) солдат *Васюк*.

Від Одеського військового коша флоту: 113) матрос *Пелішенко*.

Від Одеського військового коша військ: 114) прапорщик *Куц*.

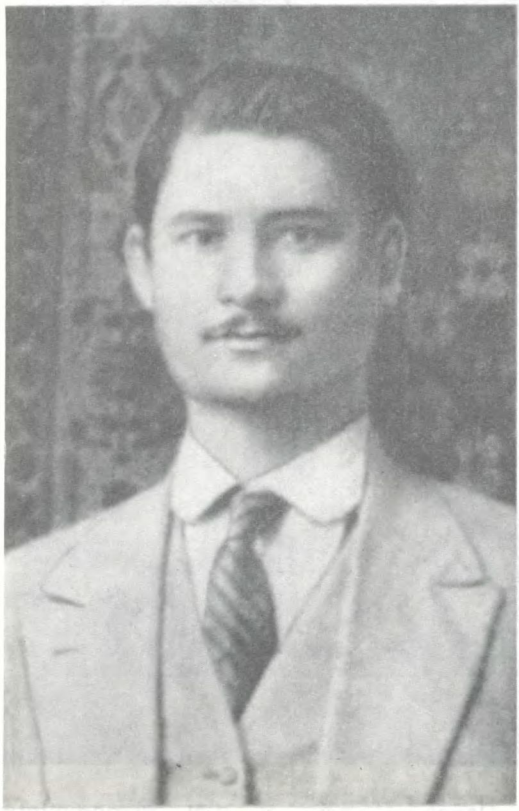
Від Кронштадтського флоту та т-ва «Просвіта»: 115) д-р *Крупський*.

Далі голова Центральної ради проф. М. Грушевський пропонує вибрати зі складу свого виконавчий комітет з 20 чоловік, а для того до президіуму, вибраного раніше, довибрати ще 17 чоловік. Вносяться пропозиції, щоби назвати сей комітет «Старшиною Центральної ради», або просто «Комітетом Центральної ради». Остання пропозиція прийнята. Оголошується список кандидатів до Комітету ЦР.

Після дебати поданий список голосується і приймається в такім складі: 1) *Барановський*; 2) *Бойко*; 3) *О'Коннор-Вілінська*; 4) *Веселівський*; 5) *Запорожець*; 6) *Коваль*; 7) *Колос*; 8) *Крижанівський*; 9) *Мірна*; 10) *Ніковський* (заступник *Шульгін*); 11) *Одинець*; 12) *Прокопович*; 13) *Стасюк*; 14) *Старицька-Черняхівська*; 15) *Садовський*; 16) *Чикаленко Л.*; 17) *Христюк*.

По затвердженні оголошеного списку членів Комітету Української Центральної ради вступають заяви до розв'язання ширшим колом присутніх різних питань:

Куц (представник війська та односельчан з Харківщини) заявляє, що його односельчани почали переділ землі, а се призвело до бійки між двома частинами села. Телеграфували п. міністрові Шингарьову і просили передати до відома Центральній раді. Делегат просить висловитись за те, щоби ніяких переділів тепер не робилось.

П. О. Христюк.

Д-р *Луценко* інформує про події в Одесі. Комісар Велихов вживає заходів проти утворення автономії України, висуваючи справу утворення Одеського обласного комітету. Оголошує він також телеграму, одержану від Одеської губерніальної управи, з дорученням бути представником для порозуміння з Центральною радою. Докладчик просить УЦР висловитись в цій справі, щоби доложити про це в Одесі.

Проф. *Грушевський* інформує збори про справу заснування такого ж обласного комітету у Києві і пропонує висловитись зборам.

М. Ковалевський характеризує київські та одеські виступи як спробу зруйнувати справу автономії України утворенням якихось крайових штатів в межах України. Промовець пропонує висловитись рішуче проти, бо справа автономії України може розбитись об обласні комітети.

В. Коваль каже, що міста, де українці складають невелику частину населення, являються лише одиницями, і в змаганнях таких міст ледве чи можна вбачати ворожі українській автономії заміри. Тим часом промовець просить УЦР стежити за цими виступами різних міст і вживати певних заходів проти них.

В сій справі промовляють іще *В. Коваль, М. Левитський,* прапорщик *Ган, Романченко, Приходько,* д-р *Луценко.*

Голова зборів, проф. Грушевський, констатує, що справа досить вияснена. Українська Центральна рада заявить, що Крайова рада може бути заснована лише по ініціативі Української Центральної ради.

Пропозиція ся не пройшла.

Засідання зачинається о 1-й год. ночі.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 4. — Квіт.

№ 21

СПИСОК ДООБРАНИХ ЧЛЕНІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Не раніше 9 квітня 1917 р.

Список членів Української Центральної ради, що вступили в склад її після 8 квітня

Від солдатів 8-го залізнодор. батальйону: 1) *Вовченко А.*
Від Таврії: 2) *Дежур-Журов Ю.*
Від духовенства: 3) священик *Погорілко.*
Від м. Одеси: 4) *Чеховський В.; 5) Чернота.*

Змінено представників

Від студентства: 1) *Охримович Ю.*; 2) *Севрюк О.*; 3) *Салтан М.*; 4) *Чечель М.*; 5) *Саливон* (кандидат); 6) *Полонський* (кандидат).

Від самостійників: 1) *Шаповал М.*

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 4. — Квіт.

№ 22

ОГЛЯД РОБОТИ КОМІТЕТУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ЗА 12 — 13 КВІТНЯ 1917 р.

Не раніше 13 квітня 1917 р.

Позика волі[25]. Від міністра фінансів Терещенка на Національний з'їзд на ім'я голови з'їзду М. Грушевського була послана телеграма[26], в котрій міністр прохав закликати всіх присутніх на з'їзді допомогти реалізації «позики волі». Ця телеграма була одержана вже після з'їзду, і заслухав її Комітет Центральної ради в засіданні 12 квітня. З огляду на те, що успіх «позики волі» має скріпити новий лад, Комітет Центральної ради визнав потрібним закликати всю людність України до участі в реалізації сеї позики і доручити організаціям і установам допомогти Тимчасовому урядові в цій важній справі. Про свою постанову Комітет Центральної ради повідомив листом міністра фінансів. Відозва Центральної ради в сій справі надрукована в № 4 «Вістей».

Оновлення Київської міської думи. На засіданні Комітету Центральної ради 12 квітня Комітетом з приводу постанови Київської міської думи про оновлення складу її новими членами було вирішено: звернути увагу міської думи на те, що часткове поновлення її складу не відповідає вимогам часу і що потрібно негайно перевести повне оновлення складу думи на демократичних підставах.

В справі усунення з катедри архієпископа Антонія[27]. Згідно з листом Харківського організаційного комітету про те незадоволення, яке викликає перебування архієпископа Антонія на Харківській катедрі, Комітетом ЦР 12 квітня було вирішено послати телеграму до Петрограда про потребу усунення архієпископа Антонія з Харківської катедри.

Губернські українські з'їзди. На засіданні 13 квітня Комітетом Центральної ради було вирішено послати листи у всі губернські міста України з проханням скликати якомога швидше губернські українські з'їзди як для того, щоб зорганізувати губернські українські ради, так і для того, щоб члени УЦР від губерній були остаточно або затверджені, або перевибрані.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 5. — Трав.

№ 23

ЗАСІДАННЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

13 квітня 1917 р.

Збори Центральної ради. На засіданні 13 квітня Виконавчий комітет Центральної ради постановив призначити збори Центральної ради на 21 і 22 квітня з участю всіх представників од губерній і міст, обраних до її складу на Національному з'їзді. Головні з справ, що мають обговорюватися на цих зборах,

слідуючі: 1) вироблення і ствердження наказу Центральної ради; 2) організація повітових і губернських українських комітетів; 3) справа виборів до земських і городських самопорядкуваннів; 4) справа національного оподаткування.

Робітнича газета. — 1917. — 16 квіт.

№ 24

ЗАСІДАННЯ КОМІТЕТУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

14 квітня 1917 р.

1. У х в а л е н о: скликати Центральну раду на 28 і 29 квітня.

2. Доручено чинам Комітету Х. Барановському та В. Садовському виробити наказ для Комітету і Центральної ради.

3. Прийнято до відомості проект упорядкування канцелярії при Комітеті.

4. У х в а л е н о: видавати раз на тиждень «Вісті Центральної ради», а до українських газет щодня давати до постійного відділу звістки «З Центральної ради».

5. Вислухано і у х в а л е н о проект фінансової комісії про грошові засоби для Центральної ради та способи їх збирання (жертви й асигновки всяких установ, національне оподаткування, День Національного фонду й позички).

Нова Рада. — 1917. — 15 квіт.

№ 25

РЕЗОЛЮЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

15 квітня 1917 р.

Щодо 3000 солдатів, які припадком, без усякої агітації з боку українських організацій, через недбальство воєнних властей зібралися в Києві і за прикладом польських легіонів домагаються формування їх в український полк, Центральна рада не бачить іншого виходу, як сформувати з них український полк і задовольнити їх бажання вийти негайно на фронт в виді української військової одиниці. Інакше сей стихійний рух, не направлений в відповідному напрямі, може викликати заколот в тилу і на фронті і тим пошкодити справі оборони і укріплення нового ладу. Формування дальших українських частин має робитися тільки з запасних тилових, а не з фронтових частин. Приналежні до фронтових частин солдати, які б опинилися надалі в Києві, не можуть претендувати на формування з них окремих українських частин. Вилучення в осібні українські частини українських військових на фронті вважається бажаним, але в даний мент полишається вищим воєнним властям.

Нова Рада. — 1917. — 20 квіт.

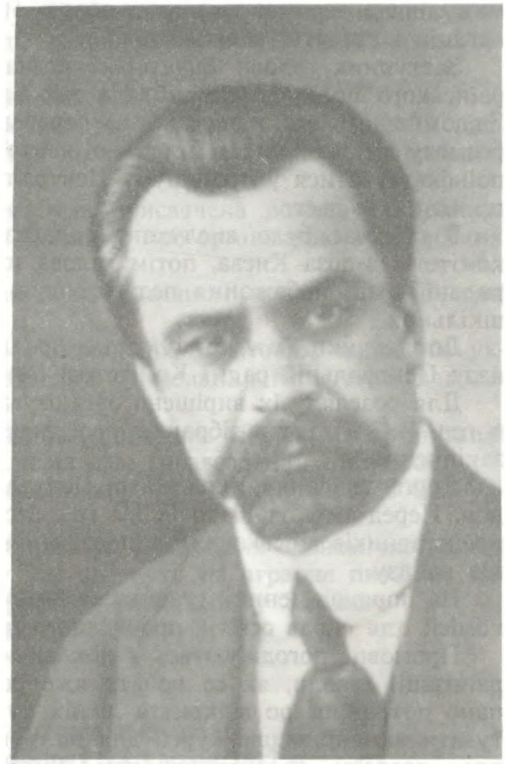
№ 26

ЗАЯВА УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

21 квітня 1917 р.

З огляду на те, що по місту уперто ходять чутки, ніби Українська Центральна рада, а також українські організації брали активну участь в агітації за сформування українського полку з 3000 солдатів, що випадково зібрались у Києві, Комітет Української Центральної ради категорично відкидає ці чутки й, з свого боку, заявляє:

1. Рух виник цілком стихійно, без якої-будь участі організованої частини ук-

В. К. Винниченко.

раїнського громадянства. Комітет Центральної ради зробив найдокладніший дослід і може з цілковитою певністю сказать, що ні одна з Київських або провінційних організацій ніякої агітації ні серед цих «трьох тисяч», ні взагалі серед військових частин не провадили.

2. Оскільки малася змога вияснити, утвореній серед солдатів-українців течії сприяв, головним чином, всім відомий факт про сформування на Україні і в Росії з поляків-солдатів національних польських частин. Сей факт, очевидно, підштовхнув до активності пробуджену революцією національну свідомість демократичних українських мас і дав лозунг відповідно польському — сформування національних частин. Сьому ж сприяло, з слів делегатів сих «3000», неознайомленість військового начальства на місцях, яке відсилало з провінції в Київ солдат, повідомивших його про своє бажання приєднатись до українських частин. Очевидно, місцеві коменданти прийняли чутки про майбутнє утворення українських легіонів з охотників (добровольців) як дійсний факт сформування українських частин з прикликаних вже військових чинів.

Лічачись з тим фактом, що стався без її відома, участі і волі, Комітет Української Центральної ради в інтересах заспокоєння країни, в інтересах оборони на фронті і закріплення революційних здобутків, вважає необхідним оголосить текстуально резолюцію Комітету Центральної ради, прийняту на засіданні 15 квітня.

Заступник голови Української Центральної ради *В. Винниченко.*
За секретаря *Євг. Онацький.*

Робітнича газета. — 1917. — 21 квіт.

№ 27

МАТЕРІАЛИ ДРУГОЇ СЕСІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

22 — 23 квітня 1917 р.

Друге загальне зібрання Української Центральної ради

Зібрання 22 квітня* відкрито в 6 год. вечора головою Центральної ради *М. Грушевським* і розпочато відчитанням протоколу перших загальних зборів УЦР, який, з деякими доповненнями, прийнято.

Потім голова ЦР подав огляд діяльності Комітету УЦ Ради за два тижні, які

* В газеті помилково вказано 23 квітня.

минули від перших загальних зборів. По сім вислухані були привітання від делегацій і привітні телеграми.

Заступник голови *Винниченко* познайомив зібрання з справою Першого українського полку[28], яка забрала так багато часу Комітетові в останнім тижні. Звідомлення його, одначе, було перервано, тому що президіум мусив вийти на розмову з начальником Київської військової округи п. Ходоровичем, який бажав поінформуватися у президіуму Центральної ради про її становище в сій справі і приїхав для сього.

В сей час було вислухано справоздання делегатів українських військових комітетів з-поза Києва, потім голова шкільної комісії *Стешенко* передав Центральній раді побажання педагогічного з'їзду і Т-ва шкільної освіти в справах шкільних.

Докладчики *Ткаченко* і *Коваль* предложили зборам від Комітету проекти наказу Центральній раді і Комітетові і фінансовий план.

Для розгляду їх вирішено організувати комісії, які мали зійтися другого дня о год. 11-й і подати зібранню свої гадки в сих справах. О год. 12-й збори було закінчено.

Друге засідання Української Центральної ради почалося 23 квітня о 2-й год. дня. Перед тим од 10 до 12 1/2 год. засідав Комітет Центральної ради з участю представників військових організацій і комісія фінансова та комісія по виробленню наказу.

На порядок денний ставиться обміркування справоздання Комітету і докладу комісії для справ освіти, прочитаного на вчорашньому засіданні.

Промовці погоджуються з докладчиком про необхідність планомірності українізації школи, як се почато вже робити в Київській шкільній окрузі. Визнано потрібним до відкриття літніх курсів українознавства для учителів улаштувати якнайшвидше курси для інструкторів. Одноголосно прийнято резолюцію про потребу заснування при Українській Центральній раді Української шкільної ради, яка візьме на себе планомірну українізацію школи по цілій Україні.

В справі українського війська, яка забрала багато часу і викликала живу дискусію, Центральна рада ухвалила резолюцію, прийняту Комітетом Центральної ради в засіданні з участю делегатів українських військових організацій:

«Українська Центральна рада, вислухавши повідомлення Комітету і українських військових організацій, п о с т а н о в л я є: «Українська Центральна рада з вдоволенням прийняла заяву вищого командування про формування Першого українського полку як прийняття принципу українізації війська.

Стоячи на принципі українізації всього життя на Україні і уважаючи українізацію війська невіддільною частиною сеї програми, Центральна рада підтримує далі постанови Комітету з 15 квітня про формування з запасних тилових частин нових українських частин і про потребу вилучення українців військових в українські військові частини. Всіх товаришів-українців військових Центральна рада закликає, аби в інтересах обезпечення волі і демократії і української свободи сповняли свої військові обов'язки вірно і непохитно, згідно з розпорядженням своїх військових властей, а товаришів-солдатів, які зібралися в Києві, закликає, аби, по виділенні з них кадру для формування Першого українського охочекомонного полку, поступили відповідно до сього заклику».

Голова військового клубу ім. гетьмана Полуботка, вернувшись з казарм від трьох тисяч солдатів-українців, що хотіли заснувати свій полк, повідомив зібрання про їхню згоду підлягти постанові військової влади.

Далі була поставлена на обміркування пропозиція про заснування при Центральній раді Військової ради. Пропозиція прийнята в такій редакції: «Українська Центральна рада має формувати в своїм складі Військову раду, складену з виборних на майбутньому військовому з'їздові членів, а також з членів Ук-

раїнської Центральної ради. До того часу військовими справами має завідувати військова комісія при Центральній раді, доповнена з складу військових організацій міста Києва».

На сім засідання перервалось і відновилось о 8-й год. вечора.

Вечірнє засідання починається розглядом проекту наказу Центральній раді. Проект зі зміною 1-го пункту і незначними поправками в інших Центральною радою ухвалений.

Друга половина вечірнього засідання була присвячена докладу скарбника Центральної ради п. *Коваля* і докладу п. *Стасюка* про організацію губернських, повітових і волосних українських рад.

Доклад п. скарбника був обміркований на ранішнім засіданні фінансової комісії і де в чім змінений.

Доклад п. Стасюка про організацію губернських, повітових, волосних українських рад в головних рисах був ухвалений і переданий Комітетові для детального розроблення.

По сім було вислухано решту справоздань і привітань військових організацій на фронті, причім особливу увагу звернули на себе справоздання і резолюції української організації 5-ї армії, яка об'єднує в своїх кружках понад 120 000 українців.

Голова Центральної ради оповістив збори про заснування економічної секції при Науковім т-ві, котра особливу увагу має звернути на аграрне питання, потребу чого підніс харківський делегат, професор університету *Зайкевич.*

На сім збори закінчились в 11 1/2 год. ночі.

Наказ Українській Центральній раді, прийнятий на загальних зборах 23 квітня 1917 р.

I. Українська Центральна рада, будучи представницьким органом всієї організованої української людності, має своїм завданням виконати волю тої людності, висловлену на Українському Національному з'їзді, себто переведення автономії України в Федеративній Демократичній Російській Республіці з забезпеченням прав національних меншостей, що живуть на території України. Переймаючи ту волю людності, УЦР тим самим переймає право ініціативи, об'єднання і керування в сьому завданні діяльності організацій, що мають в ній представництво, і виконання постанов Національного з'їзду.

II. Склад Ради обрано на з'їзді представників українських організацій, і має його поповняти сама УЦР, згідно постанови з'їзду, через кооптацію.

III. Робота УЦР провадиться через загальні збори ЦР та через Комітет ЦР.

А. Про загальні збори ЦР

1. Загальні збори УЦР визначають напрям і характер всієї роботи УЦР.

2. Загальні збори ЦР мають бути чергові та екстрені.

3. Чергові збори мають відбуватися не рідше як раз на місяць.

4. На чергові загальні збори всім членам ЦР розсилаються іменні запрошення не пізніше як за 10 день до зборів; опріч того, оповістки про чергові загальні збори подаються за 10 день до зборів по київських українських газетах, по змозі, і по газетах інших міст; в запрошеннях та оповістках має бути поданий порядок денний зборів.

5. Екстрені загальні збори скликає Комітет при нагальній потребі.

6. На екстрені загальні збори скликають членів УЦР оповістками по київських газетах і повідомляють телеграфно губернські комітети.

7. Екстрені загальні збори вважаються дійсними при всякій кількості присутніх.

Б. Про Комітет Української Центральної ради

1. Через Комітет УЦР провадить роботу Центральної ради в конкретній, постійно зміняючійся обстановці моменту.

2. В склад Комітету входять: а) обраний з'їздом президіум УЦР — голова та два заступники голови; б) члени, обрані загальними зборами ЦР в кількості 17 чоловік; в) обрані Комітетом голови комісій УЦР не більш 8-ми; г) окремі особи, кооптовані Комітетом до повного його складу з 33 чоловік.

3. Комітет обирає з-поміж своїх членів секретарів і скарбника ЦР; Комітет же вибирає і голови комісій.

4. На голови комісій можуть бути обрані і не члени ЦР, які тим самим стають членами Ради та Комітету, згідно постанови з'їзду.

5. Членами комісій ЦР можуть бути, окрім членів Комітету та Центральної ради, й інші особи з-поза складу УЦР, з вибору Комітету, по докладу голови комісії, але вони через те не стають членами ЦР.

6. Комісії утворюються Комітетом в міру потреби на ведення і розв'язання окремих справ та на підготовлення різних питаннів для Комітету і Ради; сі комісії ЦР стоять під керуванням та доглядом Комітету.

7. Комітет веде й керує роботою канцелярії ЦР.

8. Комітет повинен повідомляти якнайскоріше про постанови ЦР та Комітету губернські й повітові ради.

Постанови Української Центральної ради в справі організації губернських, повітових і міських українських рад, ухвалені Українською Центральною радою на загальних зборах 23 квітня

1. Для оборони національно-політичних прав українського народу і переведення в життя постанов щодо того національних з'їздів і Української Центральної ради засновуються губернські, повітові і міські українські ради.

2. Повітові українські ради складаються з представників: волосних комітетів по 2; партій та політичних організацій, які працюють в повіті, 4; від просвітніх, економічних та професійних повітових організацій по 2; разом 70 — 80 [чоловік].

3. Губернські ради: від кожної повітової ради по 4; від партій і політичних організацій, які працюють в губернії, по 4; від губерніальних просвітніх, економічних і професійних по 2; разом 70 — 80 [чоловік].

4. Великі міста прирівнюються до повітів і мають свої ради з 80 членів, половину яких посилають партії і політичні організації, а другу половину — економічні, просвітні та професійні організації.

5. Українські губернські, повітові і міські ради для переведення біжучих справ вибирають комітети, кількість членів яких установлюють самі ради.

6. Тимчасово там, де нема повітових просвітніх, економічних і професійних організацій, представники вибираються на повітових з'їздах таких товариств.

Постанови фінансової комісії, ухвалені на засіданні УЦР 23 квітня 1917 р.

1. Українською Центральною радою для покриття трат, яких вимагають наші національні потреби, ухвалюється необхідність національного оподаткування всього українського народу.

2. Оподаткування переводиться на принципі поступово-подоходного налогу.

3. Ті, хто має доходу більше 800 крб. на рік, оподатковуються в розмірі 25 процентів від державного поступово-подоходного налогу.

4. Хто має доходу менше 800 крб. річно, той платить 50 коп. в рік.

5. При кожному губерніальному комітетові одкриваються фінансові комісії.

6. Фінансові комісії при кожному комітетові організують оподаткування всієї української людності на території губернії.

7. Податок за 1917 р. виплачують до 1 серпня (августа).

8. Комітетові Ради доручається виробити інструкцію губерніальним фінансовим комісіям.

9. Всі зібрані гроші одсилаються в скарбницю Української Центральної ради.

1. Для побільшення коштів скарбниці Української Центральної ради комісія ухвалила влаштувати День Національного фонду[29] 9 мая* по всій Україні і по всіх містах неукраїнських, де маються українські організації.

2. В День Національного фонду повинно бути влаштовано збір грошей по вулицях, продаж українських газет і книжок, вистави, концерти, лекції, мітинги, продаж національних прапорців, ярмарки українських виробів та ін.

3. Звернутись до всіх українських газет з проханням зазначити День Національного фонду статтями про значення Національного фонду та закликом жертвувати на Національний фонд.

4. Ухвалено запропонувати всім свідомим українцям денний заробіток віддати на користь Національного фонду.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 5. — Трав.

№ 28 — 29

ГАЗЕТНІ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ДРУГІ ЗАГАЛЬНІ ЗБОРИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

22 і 23 квітня 1917 р.

№ 28

22 квітня 1917 р.

В суботу і неділю відбулись збори Центральної ради з участю представників з місць. Перші збори увечері в суботу заслухали доклад про роботу Комітету Центральної ради, справоздання представників з місць і справоздання представника шкільної комісії. Ранішнє недільне засідання було присвячене обговоренню заслуханих справозданнів і докладів, а також обміркуванню військових справ і справи наказу Центральної ради.

Робітнича газета. — 1917. — 25 квіт.

№ 29

23 квітня 1917 р.

Вечірнє засідання 23 квітня починається розглядом проекту наказу Центральній раді.

Проект зі зміною 1-го пункту і незначними поправками в інших Центральною радою ухвалений і буде опублікований в найближчім часі.

Друга половина вечірнього засідання була присвячена докладові скарбника Центральної ради і докладові п. Стасюка про організацію губернських, повітових і волосних українських рад.

Доклад *скарбника* був обміркований на ранішнім засіданні фінансової комісії і де в чім змінений.

---

* З огляду на технічні труднощі День Національного фонду постановою Комітету Центральної ради потім перенесений на «Зелені свята». [*Прим. док.*]

Центральна рада ухвалила такі пропозиції фінансової комісії:

1. Влаштувати День Національного фонду 9 мая по всій Україні і по всіх містах неукраїнських, де маються організації українські.

2. В День Національного фонду повинно бути влаштовано збір грошей по вулицях, продаж українських газет і книжок, вистави, концерти, лекції, мітинги, продаж національних прапорців і т. ін.

3. Звернутись до всіх українських газет з проханням зазначити День Національного фонду статтями про значення Національного фонду та закликом жертвувати на Національний фонд.

4. Ухвалено запропонувати всім свідомим українцям денний заробіток оддати на користь Національного фонду.

Доклад т. *Стасюка* про організацію губернських, повітових, волосних українських рад в головних рисах був ухвалений і переданий Комітетові для детального розроблення.

По сім було вислухано решту справозданнів і привітаннів військових організацій на фронті, причім особливу увагу звернули на себе справоздання і резолюції української організації 5-ї армії, яка об'єднує в своїх гуртках понад 120 000 українців.

Голова Центральної ради оповістив збори про заснування економічної секції при Науковім т-ві, котра особливу увагу має звернути на аграрне питання, потребу чого підніс харківський делегат професор університету *Зайкевич.*

На сім збори закінчились в 11 1/2 год. ночі.

Робітнича газета. — 1917. — 26 квіт.

№ 30 — 34

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ КОМІТЕТУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

26 квітня — 5 травня 1917 р.

№ 30

26 квітня 1917 р.

Засідання відбувається під проводом проф. Грушевського, в присутності С. Єфремова, Крижанівського, Стасюка, Запорожця, полковника Глинського, Старицької-Черняхівської, Винниченка, Коваля, Мірної, Ніковського та інших.

Гостем і докладчиком про поїздку в Петроград [є] Дмитро Іванович Дорошенко — комісар Галичини і Буковини.

Голова проф. *Грушевський* оповіщає збори, що на засідання спеціально в нагальній справі прибув полковник Глинський, якого повідомлено, що до Брусилова виїхала делегація від громадських інституцій Києва з метою добиватися призначення на посаду головного начальника Київської військової округи полковника Оберучева, замість генерала Ходоровича. Ходорович подається в одставку.

Глинський, потверджуючи слова проф. Грушевського, зазначає, що Оберучев, з української точки погляду, кандидат небажаний. А між тим, пост головного начальника Київської військової округи — дуже важливий пост.

На запитання присутніх, кого б українські військові могли б виставити кандидатом на цю посаду, полковник Глинський зазначає, що таких людей під рукою, власне, немає, але все-таки можна було висунути кандидатуру його одно-

фамільця інспектора ополченія Юго-Западного фронту Николая* Сергійовича Глинського. Ця посада також добра, і не знати, чи він згодиться, бо від добра добра не шукають, але спробувать можна. Щодо його авторитетності в військових кругах, то він навіть в старшому чині, ніж Ходорович, і має орден «Білого Орла». Пропонує автомобілем з'їздити до нього в Житомир і запитати його згоди особисто.

Проф. *Грушевський* вказує, що необхідно просити Дмитра Івановича Дорошенка, щоб він умовив Брусилова не призначати на посаду головного начальника Київської військової округи доти, поки не буде наданий в цій справі голос Центральної ради.

Єфремов каже, що він говорив з Оберучевим про всякі справи, і Оберучев вважає, що робити зараз українізацію армії неможливо, бо це загрожує фронту, хоча він принципіально на це і згоджується.

Дорошенко: «Брусилов не бажав, щоб комісаром на Галичину був призначений українець. Невідомо, чи зручно буде увесь час говорити про українські справи. Будуть дуже важливі теми щодо практичних всяких заходів і, таким чином, увесь час прийдеться говорити про українські справи».

Єфремов: «Раз Ходоровича убирають, то зараз же треба вияснити, хто повинен стати на його місце. Коли кандидата зараз же не буде, то наша справа програна. Вони чекать не можуть, тим більше, що Оберучева висувають всі київські громадські інституції».

[В и] р і ш е н о, щоб полковник Глинський і Запорожець поїхали до Житомира і негайно вияснили справу з кандидатурою генерала Глинського.

Про «Вісти» Центральної ради.

[В и] р і ш е н о в № 4 дати відозву про «Позику волі» і призначити передплату на «Вісти» 10 крб. до кінця року і 1 руб. 50 коп. на місяць.

Далі доклад Дорошенка.

Дорошенко каже, що задержався він в Петрограді через те, що трудно чогось добитися. «Нарешті відбулася нарада, на якій було вирішено, які права мені надати. Цікаво, що багато міністрів було проти того, щоби призначати українця. Мілюков так і казав, що на це вони пішли «скрепя сердце», щоб не йти в цьому проти Ради. Брусилов прислав представника свого і телеграму, щоб скоріше когось призначали, бо, мовляв, починається анархія, поліцію скинуто, а міліції немає. За участю представника Брусилова відбувалася і нарада. Я зазначив, що поставлю своїм завданням відновлення культурного і економічного життя в Галичині». Призначений він на основі «Положения» 3 июня 1916 р. і безпосередньо залежить від Брусилова, але, по пропозиції Мілюкова, йому надано право безпосередньо звертатися до уряду, право апеляції, тільки повідомляючи Брусилова. Гучков настоював, щоб він дбав про інтереси головним чином армії, яка знаходиться там, але Дорошенко, згоджуючись з тим, що і це буде лежати на його обов'язку, одначе, зазначив, що він повинен найбільше бути опікуном тієї позбавленої прав людності, що живе в Галичині. Представлені були також Дорошенком і кандидатури на губернських комісарів — Вязлов і Линниченко. Міністри згоджувалися, тим більше, що хоча не всі будуть українці, але затвердить нікого не затвердили, бо схвильовані сучасними подіями. Взагалі, як можна помітить, вони далеко не в курсі справ цілої Росії і багато чого не знають.

Далі Дорошенко просив Центральну раду затвердити на повітових комісарів таких осіб (все з вищою освітою): П. Л. Зайцев, Вас. Приходько, Широцький, Корчинський, Баліцький, Лоський, Маслов, Пилипчук. Всіх треба 20, але є тільки 8. Треба ще намітити своїх кандидатів. Вязлов, як стало тепер відомо, зрікається, Линниченко також. Треба, значить, когось знайти на губернських комісарів, і

---

* Так у документі.

притому таких, яких би прийняла комісія земського і городського союзу[30]. Думає виставити кандидатуру Красковського — по походженню він білорус, але тягне нашу лінію. Дуже порядна людина. До того ж він служив в земському союзі, і комісія на нього згодиться.

Грушевський. Красковський на 100 % краще Линниченка.

Дорошенко. На Буковинського ж комісара намічається кандидатура Лотоцького. Він знає Буковину, і адміністратор з нього досвідчений. Уряд його також добре знає, і він в добрих зносинах з Красковським. Якби комісія союзів згодилася на ці дві кандидатури, то була б дружня компанія.

Стасюк: «Трудно сказати, як союзи стрінуть кандидатуру Лотоцького. Притому він трішки канцелярський чоловік».

Грушевський заперечує останній характеристиці.

Прокопович висловлює сумнів, чи відповідає Лотоцький такому призначенню і чи не був би він більш корисним на іншім місці — в Петрограді. «Думаю, що його не можна відкликати з Петрограда».

Крижанівський піддержує і каже, що з Петрограда всі забираються. Хто ж, нарешті, там зостанеться? Висловлює також сумнів щодо того, який повітовий комісар вийде з Широцького. Він освічена людина, педагог і, може, був би кориснішим в педагогічній комісії.

Стасюк запитує, чи не можна на повітових комісарів попризначати когось з офіцерів.

Дорошенко не знає і додає, що треба також приймати на увагу те, що союзи всіх своїх відповідальних людей хотять поробити кандидатами.

Старицька-Черняхівська: «Лотоцький, певне, зважив все, і коли згоджується іти, то, мабуть, буде корисний і там».

Єфремов: «Як же залишити Петроград без представництва?».

Дорошенко: «Там ще зостаються Стебницький і Шульгін. Всі хотять тікати, але Шульгін наважився зостатися зовсім».

Стасюк: «З цих кандидатів, я думаю, можна тільки двох дати».

Дорошенко: «Вони все одно всі з Петрограда виїдуть. Вони самі хотять цих посад. Їх цікавить Галичина. Ваше затвердження кандидатур потрібно для докладу Брусилову».

Крижанівський: «Тут з нашого боку нема ніякого примусу. Вони не одержували чогось від нас кращого і тому їдуть в Галичину. Це ж самі лучші молоді сили».

Дорошенко запитує, чи годиться Центральна рада на кандидатів на губернські комісари?

Прокопович виставляє ще кандидатуру Петлюри.

Дорошенко нічого не має проти цієї кандидатури, але кандидатура Красковського скоріше пройде.

Кандидати на губернських комісарів, запропоновані Дорошенком, затверджуються. Петлюру [ви]рішено держати в резерві.

Так само більшістю 7 проти 3 затверджується список кандидатів Дорошенка на повітових комісарів.

Далі *Дорошенко* робить маленький доклад про Шептицького.

Шептицький, каже він, змінює свою орієнтацію — він не бачить ніякого добра в тому, щоби Галичина одійшла до польських рук. Він хотів тепер з Петрограда поїхати на Галичину, але це було б нетактовно і на Брусилова могло б справить дуже прикре враження: австрійський підданець об'їздить тил армій. Шептицький з цим сам мусів згодитися і має намір поїхати тільки до Києва, а з Києва завернути на Поділля до брата. Галицькі священики, що коло його, хотіли б, щоб йому було впоряджено якнайпишнішу маніфестацію. Але треба зазначити, що тут, окрім політичного, є і релігійний момент. Вони ще не забули про унію і хотіли би поширити її і на Україну. Треба, звичайно, буде його привітати, коли він приїде, але не занадто пишно.

Єфремов такої ж думки. Там привикли дивитися на митрополита як на голову українського народу. У нас, звичайно, ситуація трохи інша. Треба привітати, але лише так, щоб і «приличие» було «соблюдено», і зайвих балачок не здіймалося.

Грушевський запитує, чи Клуб[31] має намір влаштовувати якусь зустріч Шептицькому.

Старицька-Черняхівська (голова Клубу): «Його треба привітати як постраждавшого від старого уряду. Найкраще було б зробити прилюдне засідання всіх українських організацій в великій залі нагорі».

Винниченко: «Чого власне боятися унії?».

Дорошенко: «Не треба ставати до неї занадто близько» ...*

Грушевський: «Тепер і так уже йде чорносотенна пропаганда, що пристати до українців, це значить перейти в унію».

Винниченко: «Треба неодмінно просити Михайла Сергійовича бути в п'ятницю» ...*

Грушевський: «Так мені від одпуску мало зостанеться». Згоджується, але повстає проти того, щоби зустріч виносити на «широкий форум».

Старицька-Черняхівська: «Я зостаюся при своїй думці, що треба зібратися нагорі, тут (в залі засідань) якось неестетично».

[В и] р і ш е н о просити організації київські — «Юг» і Клуб — прислати своїх делегатів на 7-му год. вечора в п'ятницю в залу засідань.

Дорошенко передає доручення, зроблені йому Петроградською національною радою. Перша справа — це зносини з закордонними українцями. Поляки і литовці, погодившись з Мілюковим, виїхали на переговори з своїми за кордон. Петроградська національна рада запитує, чи не послати і нам кого?

Єфремов: «По «Вістнику [Союзу] визволення України»[32] видно, що вони шукають з нами якогось порозуміння.

Ця справа остається нерозв'язаною.

Дорошенко. Друга справа — це справа за правничою комісією по Установчих зборах. Треба неодмінно послати туди українських представників.

Потому справа допомоги галицьким виселенцям та полоненим в Сибіру. Поляки посилають Дзюбинську об'їхати 24 табори і буде допомагати полякам. Пропонує, щоб їй передали гроші, і вона буде передавати також і українцям. Але, знаючи галицькі українсько-польські відносини, на цей шлях не можна ставати, бо для українців буде неприємна поміч з рук поляків, треба послати свого делегата, і притому жінку, бо тоді доступ буде без всяких перешкод.

В Петрограді заснувалося бюро автономістів-федералістів з представниками інородческих колоній.

Заклалася комісія по справах печаті — треба туди представника.

На тому доклад Дорошенка скінчився, і він з проф. Грушевським кидають засідання.

Головує далі Винниченко.

Завідуючий секретаріатом докладає про ті непорозуміння, які виникли в Харкові поміж українцями.

Ніковський. В Харкові в смислі організації не все благополучно. Харків ніколи не був добрим центром. Треба зав'язати близькі стосунки.

Христюк пропонує с.-д. делегувати когось з себе, а не від Центральної ради.

Прокопович. Треба б завести регулярне справоздання з місць. Час од часу посилати емісарів, які б вводили в курс роботи Центральної ради і взнавали життя на провінції.

Одноголосно вирішено, що днів за 2 до [Дня] Національного фонду послати якогось емісара до Харкова.

---

* Крапки у тексті.

Кандидата намітити [ви]рішено на одному з слідуючих засідань. Далі розбирається справа з Степаненком[33].

Більшістю всіх проти одного вирішено Степаненка не вислуховувати.

Після обговорень резолюція Онацького («З огляду на те, що в газетах розпубліковані дані, які кидають тінь на громадську репутацію Степаненка, Комітет Центральної ради пропонує Степаненкові вийти з складу Ради до остаточного вияснення справи») одхиляється і більшістю 7, при 1 утримавшімся і 2 при особливій думці (Крижанівський, Коваль) приймається спільна резолюція, вироблена Винниченком з поправками і додатками всіх присутніх.

Ця резолюція слідує: «На підставі власного листа Степаненка, з якого видно: 1) що Степаненко, знаючи, що Плавюк є співробітником жандармського охранного відділу, не повідомив про це політичні та громадські організації, і визнаючи таке поводження недопустимим, Комітет Центральної ради вважає необхідним довести це до відома пленарного засідання Центральної ради».

На цьому збори о 1-й год. ночі зачиняються.

Голова Центральної ради
Завідуючий секретаріатом *Євг. Онацький*

27 квітня відбулось президіальне засідання під проводом голови проф. Грушевського в присутності Дм. Дорошенка.

Обговорювали інструкції Дм. Ів. Дорошенкові.

Голова Центральної ради
Завідуючий секретаріатом *Євг. Онацький*

Ф.1115, оп. 1, спр. 16, арк. 2 — 5 зв. Оригінал.

№ 31

28 квітня 1917 р.

Головує проф. Грушевський. Присутні: Винниченко, Крижанівський, Ткаченко, Стасюк, Христюк, Стешенко та інші.

Обмірковується і передається в правничу комісію резолюція в справі заборони торгівлі лісом, землею та інше. Доручається комісії представити на понеділок готову редакцію.

Обмірковується і приймається статут про губернські, повітові та волосні українські ради.

[В и] р і ш е н о організувати Комісію в справі впорядкування Дня Національного фонду. [В и] р і ш е н о запросити в комісію Антоновича, З. Мірну, Волошина, Скрипника і кого-небудь з молоді.

В ініціативну групу для закладин Київської міської української ради [в и] р і ш е н о просити Чопівського і по одному представнику від партій.

Стешенко указує на необхідність скликати особливу нараду про те, як завести українську школу в українських місцевостях.

Треба, щоб харківчани добилися від попечителя харківського скликання такої наради для Харківської округи.

В и р і ш е н о в справі українізації школи звернутися до міністра освіти безпосередньо, бо через Петроградське представництво справи йдуть дуже довго.

Стешенко здіймає питання про Всеукраїнську шкільну раду, потрібні також губернські і повітові українські шкільні ради. В цих радах можуть бути представники від земств, від учителів, од духовенства і, якщо треба, од «советов» солдатських і робітничих депутатів.

Грушевський. Ще неможливо переходити від національного до територіального принципу представництва, особливо, як прийняти на увагу ті загострення, які ми бачимо в українській справі. Повітові ради ще, може, й можна було б скласти

по територіальному принципу представництва, але губернські — вже зовсім неможливо. І взагалі губернських форм трудно держатися, бо губернії випадково складені, мають дуже різноманітне населення.

Стасюк пропонує тепер же вимагати від уряду, щоб директори і інспектори народних шкіл були обираємі, а не призначаємі.

Врешті виясняється такий склад шкільної ради: в шкільну раду входять всі педагоги — члени Центральної ради, і їм належить розробити проекти щодо дальшого її поширення і справи освіти на Україні.

В зв'язку з цією справою розглядають шкільну політику Василенка, попечителя Київської шкільної округи, і одноголосно вирішають, що вона не може задовольнити українців, тому що навіть «Мануйлов давав більше, ніж тепер дає Василенко» *(Крижанівський)*.

Стешенко. На нараді по українізації школи доклад в цій справі був Василенком доручений Коблову, запеклому нашому ворогові.

Крижанівський. Якщо буде потрібно, то треба буде перевести боротьбу цілком на громадському полі, в пресі тощо, бо та політика, що проводить зараз Василенко, є цілковито неможлива, це якась дореформена політика.

[В и] р і ш е н о запросити Василенка для переговорів в цій справі на понеділок на 8-му год.

[В и] р і ш е н о в «Вістях» надрукувати постанови педагогічного українського з'їзду, доручено Стешенкові проглянути редакцію цих постанов і принести на понеділок.

Далі приходить *Степаненко*, і йому дається слово в його справі. Він оповідає ту історію, яка вже розказана їм була в листі, поміщенім в газетах. Під час цього оповідання члени Комітету поодинці розходяться за пізнім часом, і в 1 1/2 год. ночі засідання зачинається, не винісши ніякої постанови за відсутністю членів Комітету. До кінця засідання зосталися тільки проф. Грушевський, О. Ів. Крижанівський* та завідуючий секретаріатом.

Голова Центральної ради
Завідуючий секретаріатом *Євг. Онацький*

Ф. 1115, оп. 1, спр. 16, арк. 6 — 7. Оригінал.

№ 32

1 травня 1917 р.

Головує проф. Грушевський. Присутні: Винниченко, Крижанівський, Прокопович, Мірна, Ткаченко та інші.

Проф. *Грушевський* докладає про останні звістки з Петрограда: «Про попечителів досі нічого не відомо. Нас докоряють [Петроградська національна рада], що ми не досить рішуче піддержували справу національного війська. Петроградська національна рада намічає кандидатури Нікона Красноярського на Волинь, а Парфенія — в Полтаву».

Повідомлення приймаються до відома.

[В и] р і ш е н о дозволити завідуючому прес-бюро Устименкові бувати на засіданнях Комітету.

На черзі справа організаційної комісії і агітаційного бюро при ній**. Виникають суперечки, якого принципу додержувати при запросинах до цього бюро — чи персонального, чи партійного.

---

* Ф. І. Крижанівський.

** У документі — «неї».

Крижанівський піддержує персональний принцип, бо коло цього бюро стоять студенти, люди безпартійні, які тепер повинні б були одійти, а робітників між тим немає.

Винниченко стоїть за партійне представництво, бо при агітаційній роботі важко знати, де є які організації, поміччю яких можна користуватися. Есери мають зв'язки з есерами, есдеки з есдеками, і коли хто буде являтися з предложеннями своїх послуг, то, дивлячись на його партійну приналежність, теж буде видніше, куди його треба посилати.

Скрипник. Всі партійні енергійні люди тепер страшно обтяжені роботою, і якщо вони навіть вступлять до бюро, то не справлятимуться з роботою, бо вони будуть розриватися на всі боки.

Винниченко. Непартійні люди не розуміються на ситуації, ці посади вимагають людей з певним світоглядом. Вносить пропозицію: запропонувати партіям (с.-р., с.-д., Селянська спілка, р.-д. і один персонально-безпартійний) прислати своїх представників, а якщо вони не пришлють, то тоді замістити всі 5 місць персонально.

Резолюція проходить, і крайнім строком присилки представників призначається п'ятниця.

Умови праці — 300 руб. на місяць за 8 год. праці.

Це бюро повинно бути при організаційній комісії Центральної ради, в яку входять члени Комітету Центральної ради.

Обрано до комісії Стасюка, Мірну, Бойка і [вирішено] просити есдеків прислати від себе кого-небудь з членів Комітету.

[В и] р і ш е н о закласти військову комісію. Обрано: Запорожця, Колоса, Винниченка, Бойка, Єфремова, Крижанівського, а також просити прислати по 2 представники від клубу ім. Полуботка, Організаційного комітету і української фракції при совєті воєнних депутатів.

Про День Національного фонду. [В и] р і ш е н о для Києва перенести цей день з 9 на 21 — 22 травня. [В и] р і ш е н о (9 проти 2) перенести День Національного фонду на 21 — 22 травня по всій Україні.

[В и] р і ш е н о відозву в справі «Позики волі» надрукувати (в «Вістях») і зробити відбитки для Ігнатовича — директора Державного банку.

Винниченко від імені партії с.-д. заявляє, що Центральна рада повинна звернутися до уряду з рішучими вимогами, і коли уряд не задовольнить їх, то не треба давати ні хліба, ні грошей.

[В и] р і ш е н о для військової комісії при канцелярії Центральної ради закласти військовий відділ і до того відділу запросити Гана.

Прослухавши резолюції педагогічного українського з'їзду, Комітет Центральної ради визнав потрібним надрукувати їх в «Вістях [з Української] Центральної ради».

На цьому засідання кінчається.

Голова Центральної ради
Завідуючий секретаріатом *Євг. Онацький.*

Ф.1115, оп.1, спр. 16, арк. 7 — 8. Оригінал.

№ 33

3 травня 1917 р.

Головує проф. Грушевський.

Обмірковується питання, якою мовою зноситися з центральним російським правительством. Проходить пропозиція Винниченка зноситися російською мовою.

Крижанівський зостається при особливій думці і просить внести на загальні збори Центральної ради це питання.

Чопівський. Організувалося бюро в справі виборів до міської думи в складі Драгоманова, Чопівського, Орла, Пожарського, Стасюка, Плюща. Хотіли б, щоб цю справу проводити під прапором Центральної ради. Необхідний блоковий український список, а між тим є вже чутка, що с.-д. хотять випускати свій окремий список.

Грушевський і *Винниченко* указують, що Центральна рада як парламент не може накладати марку і брати на себе ініціативу в цій справі. Цим повинна зайнятися міська українська рада.

На тому і погодилися.

Після чого відбулося засідання з *Василенком*, який просив, щоб все, що буде говоритися, зосталося цілком конфіденціальним.

Голова Центральної ради
Завідуючий секретаріатом *Євг. Онацький*

Ф. 1115, оп. 1, спр. 16, арк. 8. Оригінал.

№ 34

5 травня 1917 р.

Головує проф. Грушевський.

Грушевський зазначає, що поступило прохання Антоновича скласти текст офіціальної присяги на українській мові.

[В и] р і ш е н о передати до правничої комісії.

Грушевський докладає про лист Стебницького, який пише про кандидатуру Чубинського від Харкова в Установчі збори — він може пройти голосами кадетів.

Комітет визнає, що блокуватися з кадетами ледве чи прийдеться, і доручає Онацькому переговорити на пленумі Центральної ради в цій справі з представниками Харкова.

Поступила телеграма з Одеси. Просять прислати представника на з'їзд 15 травня.

[В и] р і ш е н о просити поїхати Винниченка.

Грушевський. Суковкін повернувся з Петрограда і бачився з Голоскевичем. Суковкін не хоче Голоскевича мати своїм помічником. Просить дати йому або Корольова, або Антоновича (Комітет згоджується).

Брусилов просить Центральну раду не настоювати на переформуванні армії, бо це небезпечно для фронту. Хотів би, щоби хтось приїхав переговорити особисто. Комітет визнає останнє також бажаним.

Грушевський продовжує доклад про подорож до Петрограда Суковкіна. Докладчиком по українських справах в уряді — Котляревський, відомий нам «приятель», співробітник «Русского слова».

Львов дуже добре поставився до справи з призначенням попечителями Харківської і Одеської округ українців.

В остаточній редакції вислух[ов]ує Комітет резолюції педагогічного з'їзду і виніс р е з о л ю ц і ю: просити шкільну раду зостановитися над виясненням засобів для переведення в життя потреби в повній українській гімназії і це побажання помістити як примітку к постановам педагогічного з'їзду в «Вістях [з Української] Центральної ради».

Голова Центральної ради
Завідуючий секретаріатом *Євг. Онацький*

Ф. 1115, оп. 1, спр. 16, арк. 8 зв. — 9. Оригінал.

№ 35

МАТЕРІАЛИ ТРЕТЬОЇ СЕСІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

7 — 9 травня 1917 р.

Треті загальні збори Української Центральної ради

Збори Центральної ради 7 — 9 травня відкрито в 11 1/2 год. ранку головою Центральної ради проф. *Грушевським*, котрий в короткім слові вітає Центральну раду від імені Комітету і дякує присутнім, що відкликнулися на запросини Комітету і, невважаючи на всілякі труднощі теперішніх подорожів, прибули з місць до Києва.

Після привітання проф. Грушевський пропонує заслухати протокол минулих зборів, який і відчитується.

З огляду на те, що читання протоколу відняло дуже багато часу, було внесено побажання, щоб записувалось все якомога докладніше, але до затвердження подавалася лише мотивація резолюцій і текст самих резолюцій. Побажання було прийнято.

Проф. Грушевський пропонує перейти до чергових справ і повідомляє, що питання порядку денного, які стояли на повістці, з тактичних мотивів Комітет вважав би потрібним зняти з обговорення.

Центральна рада, згоджуючись з пропозицією голови, переходить до біжучих справ.

Першою обговорюється справа видавання «Вістей». Комітет гадав випускати номери в кількості 5000, але Центральна рада після промов *Романюка, Вербицького, Левицького* та інших визнає потрібним видавати принаймні до 6 номер[ів] в кількості 20 000. Постановлено також звернутися до повітових комітетів з тим, щоб вияснити, скільки їм потрібно «Вістей».

Вноситься побажання, щоб в «Вістях» друкувалися привітання, які надходять до Центральної ради.

Покінчивши справу з «Вістями» і заслухавши деякі привітання, Центральна рада переходить до обговорення тих відносин, які склалися межи Центральною радою і общеруськими київськими організаціями. Проф. *Грушевський*, зазначивши ті непорозуміння, які випадали раніше, зупиняється трохи довше на останньому інциденті, який мав місце при скликанні обласного з'їзду селянських, робітничих і солдатських депутатів, коли селянські депутати покинули з'їзд[34]. В зв'язку з цим з'їздом виникла також справа А. Степаненка, якою треба зайнятися і Центральній раді. Після її обговорення Центральна рада визнала потрібним обрати особливу комісію, котра б спеціально розслідила справу А. Степаненка. Було обрано до комісії: дд. Ткаченка, Ковалевського, Романюка, Селецького і Севрюка.

По сім Центральна рада переходить до другого питання — про зносини з Тимчасовим урядом і посилкою до нього депутації, яка вияснила би як свою, так і його позицію щодо жадань українського організованого народу.

Поки що це питання остається одкритим, бо Центральна рада визнає необхідним про це переговорити в спеціальнім засіданні з представниками од військових, які в цей момент зайняті на військовім з'їзді[35].

Ранішні збори Центральної ради 7 квітня* закінчуються справозданням представника з Одеси д-ра *Луценка*, який повідомляє про сильний федералістичний рух серед молдаван, між іншим, течію, схильну до України.

О 4-й год. збори зачиняються.

По перерві о 8 1/2 вечора збори Центральної ради продовжуються і присвячуються цілковито вияснению економічної політики Тимчасового уряду щодо

---

* Так у документі. Насправді травня.

України. Цій справі присвятив доклад свій п. *Веселовський*, який зупинився на найближчих до здійснення економічних проектах Тимчасового уряду і зазначив, що Центральна рада повинна мати до цих проектів цілком ясно скристалізовану думку. Промовці, погоджуючись з основною думкою докладчика, пропонували закласти особливу економічну комісію, яка б могла детально розробити і освітити справу.

В зв'язку з цим розглядалося таке ж питання, що не раз і раніше ставало перед Центральною радою: чи може Центральна рада як така, як коаліційний орган різних партій, кожна з котрих має свою економічну платформу, чи може Центральна рада займатися розв'язанням економічних проблем, чи, може, вона повинна займатися тільки політичними справами щодо автономії України і т. д. *Садовський* і *Ковалевський* й інші висловились рішуче за те, що політика тісно зв'язана з економікою і як Центральна рада не дбатиме, економіки їй не обминуть. Для того щоб політична програма Центральної ради не висіла в повітрі, щоб почувала під собою твердий ґрунт, Центральна рада повинна, наприклад, розробляти аграрне питання — інакше вона зостанеться без головної своєї піддержки, без селянства.

Ця справа вирішується позитивно. [В и] р і ш е н о закласти економічну комісію з представників тих партій (по 2), що мають свою економічну програму, себто р.-д., с.-д. і с.-р. Кожна партія сама вибирає своїх представників і посилає їх до комісії. Комісія має право кооптації корисних їй людей, спеціалістів тощо.

На цих же зборах Центральної ради п. *Ковалевський* поставив питання про реорганізацію зборів Центральної ради. Праця Центральної ради, зазначає він, йшла непланомірно. Центральна рада збиралась на день-два, виріш[ув]ала якісь справи і знов роз'їжджалася. Причому і склад її бував різний. На одну сесію приїдуть одні, на другу — другі. Хай краще Центральна рада збирається раз на місяць, на два місяці, але на довші сесії, для яких би і Комітет Центральної ради, і комісії підготовили б багато свіжого і цікавого матеріалу. З цим зв'язано питання, щоб приїзд деяких, принаймні, членів Центральної ради, був оплачений, бо селяни, наприклад, робітники тощо, не мають змоги їздити, бо у них немає коштів.

Проф. *Грушевський* від імені Комітету зауважив, що в Комітеті не раз про це здіймалась мова, але за відсутністю коштів цього не можна було перевести в життя. При першій можливості це буде зроблено.

Засідання Центральної ради 8 травня відчиняються о 4 1/2 год. дня лише на короткий час, тому що члени військові ще не покінчили своїх занять. Воно було присвячене інформаціям з місць. Між іншим, т. *Ковальський* подав інформації про з'їзд волинський[36].

Збори Центральної ради 9 травня розпочинаються о 11 1/2 год. ранку уже в присутності допіру обраного Генерального військового комітету[37], який, згідно постанові військового з'їзду, приймав також в повному складі участь в обговоренні справи з делегацією.

Представники різних українських організацій вітають Центральну раду.

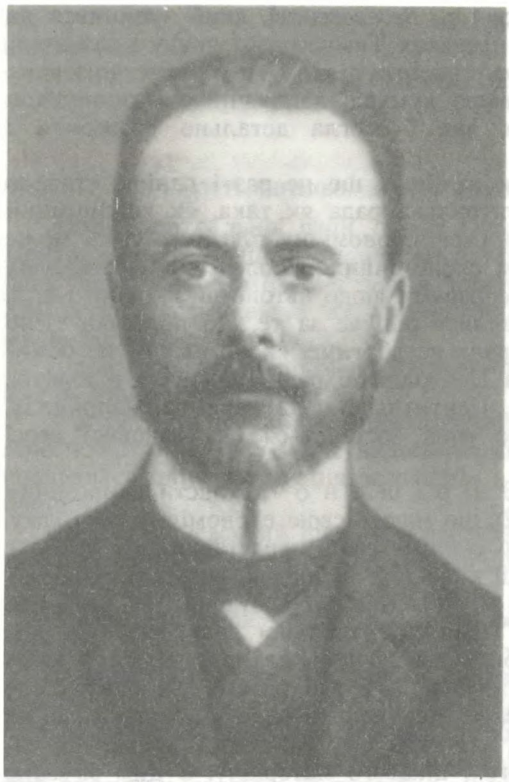
Велике число привітань оголошують військові представники на військовий український з'їзд, котрі разом з мандатами на з'їзд привезли від своїх організацій і привітання Центральній раді[38].

Крім військових, вітали Центральну раду від Подільського губернського українського з'їзду[39] д. *Любинський* і від холмщаків-біженців, проживаючих в Києві, о. *Матеюк*, котрий від імені київських холмщан просив Центральну раду обстоювати Холмщину, бо без України для Холмщини може бути лише смерть.

Після привітань Центральною радою обговорюється справа посилки делегації

---

* У тексті помилково «зняв».

А. Г. Вязлов.

до Тимчасового уряду в справі видання декларації з принциповим признанням прав українського народу на національно-територіальну автономію. Після довгих дебатів визнано, що треба послати делегацію; в цій справі докладного скомпонування і детального наказу делегації доручено розробити Комітетові Центральної ради. Комітет же повинен намітити і обрати членів делегації.

Збори Центральної ради зачинилися в 5 1/2 год. вечора.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 6. — Трав.

№ 36 — 42

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ КОМІТЕТУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

10 — 19 травня 1917 р.

№ 36

10 травня 1917 р.

Головує проф. Грушевський.

Першою обговорюється справа з виборами уповноважених в Комітет [від] Союзу городів Ю-З* фронту.

Тому що позиція при цих виборах визначалася цілком до українців ворожа, визнано бажаним, щоб ті українці, які все-таки були обрані (Моргуліс), відмовилися від участі в Комітеті.

Далі *Любинський* докладає про Подільський губернський український з'їзд і просить, повертаючи 100 руб., що були позичені Центральною радою на влаштування з'їзду, знову видати йому позику в 100 крб. на влаштування з'їзду подільської молоді.

Позику вирішено дати.

Вязлов — губернський комісар Волині, дякує Центральну раду за ту честь, яку Центральна рада йому зробила, піддержавши перед Тимчасовим урядом його кандидатуру і запитує Центральну раду, як вона подивиться на його рішення попробувати бути не тільки призначеним згори, а й вибраним знизу.

В и р і ш е н о, що Вязлов в губернськім виконавчім комітеті поставить питання про довір'я чи недовір'я (про незадоволення його кандидатурою, якщо буде відповідний (демократичний) склад Комітету).

Визначено бажаним, щоб Вязлов завтра, не гаючись, виїхав в Житомир на український губернський національний з'їзд.

Далі комітет, обговоривши питання, чи брати, чи не брати участі в вітанні французького міністра Тома, що приїздив до Києва, визнав кращим обійти це вітання.

---

* Південно-Західного.

Наприкінці засідання намітили такий склад делегації до Петрограда: Винниченко, Єфремов, Ковалевський, Сторубель, Одинець, Пилькевич, Письменний, Чернявський, Сніжний, Стенька (в Петрограді), Барановський, Мозженко.

Доручено завідуючому секретаріатом викликати Сторубля з Катеринослава, Сніжного з Узеня і Одинця з Остра.

Доручено завідуючому секретаріатом узнати адресу Мартоса, кандидатуру якого в юридичне «совещание по Учредительному собранию» Комітет визнав бажаною.

Голова Центральної ради
Завідуючий секретаріатом *Євг. Онацький*

Ф.1115, оп. 1, спр. 16, арк. 9-9 зв. Оригінал.

№ 37

11 травня 1917 р.

Головує проф. Грушевський.

Обговорюється справа з реорганізацією фінансової комісії.

[В и]р і ш е н о, щоби кожна партія (с.-д., с.-р. і р.-д.) послала своїх представників до цієї комісії і про своїх кандидатів сповістила в понеділок.

Розглядається наказ делегації до Петрограда і остаточно затверджується на вечірньому засіданні в такому вигляді.

Наказ делегації Центральної ради до Тимчасового уряду:

1. Добитися видання декларації в справі автономії України.

2. Іменування крайового комісара і поручення йому сформування Крайової ради України за порозумінням з Центральною радою.

3. Призначення в розпорядження Центральної ради засобів з «Государственного казначейства» на цілі національні, культурні і організаційні — причім на трати сего місяця має бути для неї одкритий біжучий рахунок в Государственнім банку на 5 млн. Як біжучі предмети розходів можна вказати: закупку і організацію друкарень для народних газет і літератури, підготовку підручників, стипендії для підготовки наукових сил, театрові, удержання народних інструкторів, підмогу науковим інституціям, розсилку інструкторів на провінцію, підмогу національним організаціям, організацію інформації російської преси. На найближчі видатки необхідно 500 000 валюти.

4. Допущення українських представників до участі в мировій конференції. Для підготовки має бути дозволений виїзд українських представників до нейтральних держав для порозуміння з заграничними українцями і утворення там постійного бюро.

5. Утворення Українського міністерства чи статс-секретаріату при правительстві.

6. В військових справах, крім військових резолюцій, домагання іменування українців начальниками воєнних округів; взагалі начальників воєнної управи, українізації київського гарнізону.

7. В освітніх справах негайного заіменування попечителями: Одеської округи Науменка, помічником (або окружним інспектором) Володимира Мойсейовича Чеховського; Харківської — професора Сумцова і помічником (або оружним інспектором)* Олексія Августиновича Левицького, директора Таганрозької комерційної школи — для української території округи, і поручення їм негайно переводити українізацію школи в українських місцевостях. Такі ж інструкції — кавказькому попечителеві щодо українських місцевостей. Міністерство повинно дати накази попечителям і щодо українізації в середній школі, і звернутися з

* Тепер уряд помічників в цих округах не має. [*Прим. док.*]

такими ж інструкціями до вищих шкіл, в дусі постанов секції вищої школи — негайно утворити вказані там катедри українознавства, дати засоби для паралельних курсів і т. п.

8. В справах церковних — усунення владиків-великоросів і інших неприхильних виборній організації української церкви, в дальшім плані — признання принципу автокефальності української церкви, себто освободження її від синодальної власті.

9. Дозвіл на виїзд за границю галичанам-висланцям, виїзду на Україну бранцям, відібрання фондів від москвофільських організацій (фондів публічних).

10. Заходи проти контрреволюціонної пропаганди, яка ведеться під антиукраїнським прапором.

11. Вияснення діяльності Київського виконавчого комітету солдатських і робочих депутатів і в зв'язку з цим невідповідність виділення Києва з губернії.

12. Введення українців в склад Петроградського телеграфного агентства.

13. Холмським комісаром предложити Лоського, подільським — Марковича, його помічником Степуру (присяжний повірений — тепер начальник міліції в Каменці).

Тоді ж [ви]рішено на випадок, якщо уряд зажадав би прізвище кандидата на статс-секретаря по справах України, назвати прізвища Єфремова, Мартоса, Ткаченка.

У х в а л е н о Комітетом складені проф. Грушевським декларації від імені Центрального уряду (якщо він згодиться): 1) в справі автономії України і 2) в справі утворення Крайової ради і Крайового комісарства.

Текст декларації в справі автономії такий:

«Украинский народ, добровольно соединившийся с Московским государством под условием сохранения своих государственных прав был самовольно и незаконно лишен своих автономных прав Романовыми, нарушившими заключенный с ним договор. Украинский народ не переставал добиваться восстановления своих прав ввиду того, что политические, экономические и культурные условия его существования требовали автономии его национальной области. С низложением Романовых он единодушно заявил о необходимости, в интересах трудовых масс, скорейшего осуществления широкой национально-территориальной автономии Украины.

Временное правительство, желая теснейшим образом связать в общих достижениях оба братские народы, считает своим долгом теперь же заявить, что оно считает совершенно справедливым и основательным возобновление украинской автономии, попранной царской деспотией, и, видя в ней залог прочной связи великого украинского народа с Российской державой, будет всемерно содействовать ее осуществлению, предоставляя санкцию автономии Украины Российскому Учредительному собранию».

Текст декларації в справі утворення Крайового комісаріату:

«В видах успешного согласования деятельности государственных, общественных и национальных учреждений и организаций Украины, в интересах утверждения нового строя и устранения национальных обострений учреждается должность временного краевого комиссара, с поручением организовать Краевой совет из представителей всего населения украинской территории, т.е. губерний Киевской, Подольской, Волынской, Черниговской, Полтавской, Харьковской, Екатеринославской, Херсонской и Таврической (выделение неукраинских частей из этих губерний и, наоборот, включение в состав украинской области украинских частей из смежных губерний, каковы Холмская, Гродненская, Минская, Курская, Воронежская, Кубанская область и пр., предоставляется Краевому совету, по соглашению с Временным правительством и населением этих территорий). Краевой комиссар должен являться представителем Временного правительства в Краевом совете и посредником в сношениях его с Временным правительством».

[В и]р і ш е н о: доручити завідуючому секретаріатом подбати, щоб у кожного члена делегації було по одному примірнику наказу і обох декларацій. Доручається завідуючому секретаріатом викликати телеграмою С. Єфремова і подбати про квитки 1-го класу [у] «Общества международных спальных вагонов» для членів делегації.

[В и]р і ш е н о: послати також делегацію в ставку Головнокомандуючого арміями Юго-Западного фронту в складі М. Ткаченка і полковника Поплавка, які б переговорили з міністром Керенським по дорозі в ставку, їдучи з ним в однім поїзді, в справі українізації війська.

Голова Центральної ради
Завідуючий секретаріатом *Євг. Онацький*

Ф.1115, оп.1, спр. 16, арк. 9 зв. — 11 зв. Оригінал.

№ 38

13 травня 1917 р.

Головує проф. Грушевський.

1. У х в а л е н о: опублікувати в газетах, що виїхала делегація Центральної ради до Тимчасового уряду з дорученням добиватися декларації про автономію України і поставити деякі конкретні побажання.

2. У х в а л е н о: дати позику в 500 (п'ятсот) крб. Генеральному військовому комітету.

3. У х в а л е н о: уповноважити проф. Грушевського, Стасюка, Садовського і Христюка купити друкарню Бондаренка за 65 000 (шістдесят п'ять тисяч) крб. з деякими можливими додатковими видатками.

4. Доручено завідуючому секретаріатом дати телеграму Барановському, щоб він не виїздив з Петрограда і ждав делегації.

Голова Центральної ради
Завідуючий секретаріатом *Євг. Онацький*

Ф. 1115, оп. 1, спр. 16, арк. 12. Оригінал.

№ 39

14 травня 1917 р.

Головує проф. Грушевський.

Заслухано доклади делегатів до Брусилова — *М. Ткаченка* і полковника *Поплавка.* Делегати оповіли про ті розмови, які вели по дорозі з міністром Керенським і про їх можливі наслідки. Присутній головний начальник Київської військової округи полковник *Оберучев* приймав також участь в засіданні, освітлюючи, з свого боку, доклади делегатів.

Голова Центральної ради
Завідуючий секретаріатом *Євг. Онацький*

Ф.1115, оп. 1, спр. 16, арк. 12. Оригінал.

№ 40

15 травня 1917 р.

Головує товариш голови Центральної ради Крижанівський.

1. Заслухано доклад *М. С. Ткаченка* про поїздку делегації Центральної ради з міністром Керенським до ставки. Збори Комітету ухвалили подякувати п. Ткаченкові за добре виконане доручення.

2. *Ніковський* прохає одвести під редакцію «Нової Ради» 6 кімнат на Інститутській вулиці, в помешканні бувш. губернаторської канцелярії, що тепер поступає в розпорядження Центральної ради.

Прохання задовольняється.

3. *Крижанівський* порушує справу про намічення кандидатури на посаду начальника Київської округи водних шляхів. По обговоренні ухвалено: кандидатуру Сидоренка не виставляти (+4, — 4, 3 утрималось). Кандидатура інженера Пилипчука на посаду помічника начальника округи водних шляхів ухвалюється (+7, 3 утрималось). Кандидатура Плюща на посаду інспектора округи водних шляхів одхиляється за відсутністю докладних інформацій.

4. Оголошується телеграма Лотоцького про необхідність призначення представників в «юридическое совещание по выработке проекта об Учредительном собрании» [40]. П о с т а н о в л е н о: дати телеграму Кокошкіну, що першим кандидатом призначається М. С. Ткаченко, а другий буде заіменований згодом.

5. Голова комітету Дня Національного фонду *Старицька-Черняхівська* порушує справу про те, хто буде виставляти промовців на мітингах в День фонду. У х в а л е н о, що промовців виставлятимуть партії.

6. Х р и с т ю к доклав про той стан, в якому перебуває справа з купівлею друкарні Бондаренка і Гніздовського. У х в а л е н о: доручити купити друкарню Науковому товариству, для оглядин друкарні призначити комісію в складі Стасюка, Христюка, Ткаченка, Крижанівського.

7. Пропозицію Старицької-Черняхівської вітати Керенського в Києві по поверноті з ставки ухвалено в такій формі: запропонувати привітати Керенського Київській міській українській раді.

8. Наприкінці засідання прибув голова Центральної ради проф. Грушевський і доклав про президіальне засідання 14 травня.

Голова Центральної ради
Завідуючий секретаріатом *Євг. Онацький*

Ф.1115, оп. 1, спр. 16, арк. 12 зв. — 13. Оригінал.

№ 41

17 травня 1917 р.

Головує проф. Грушевський.

1. *Крижанівський* робить доклад про друкарню Бондаренка і Гніздовського. Одна машина добра, друга маленька, а третя — американка. Дуже маленька друкарня. Але справу треба вирішити вже остаточно, бо власники друкарні не знають, що їм робити: чи заключати договір з робітниками, чи не заключати, чи приймати замовлення, чи не приймати.

Грушевський. В друкарні є один великий плюс, що вона має помешкання досить порядне, там можна буде поставити ще одну велику машину.

У х в а л е н о остаточно: друкарню купити.

Доручається п. Саливону взяти поки що на себе прийомку і завідування друкарнею. Коли приїде Лизанівський, запросити його в завідуючі друкарнею.

Доручається скарбнику виплатити тепер же за друкарню 5000 (п'ять тисяч) крб. з тим, щоб до 1 червня було виплачено все.

2. Про помешкання губернаторської канцелярії. Доручається завідуючому господарством О. Гуцалові обмеблірувати частину помешкання (1-й поверх) для общежитія для членів Центральної ради і переговорити з редакцією «Нової Ради», щоб вона задовольнилася 4, максимум 5 кімнатами.

3. Доручається п. Поплавкові знову переговорити з Брусиловим в справі виселення школи льотчиків з помешкання Педагогічного музею.

4. По докладу т. *Полозова*, члена Генерального військового комітету, вияснилося, що йому дана Генеральним комітетом командировка, між тим, він останній член президії Генерального комітету, який перебуває в цей момент в Києві. У х в а л е н о: просити Генеральний комітет вжити заходи, щоб принаймні один член президії Генерального комітету оставався в Києві.

5. По докладу *З. Мірної* про Тригоні, обраного всіма служащими відомства «государственных имуществ» на посаду «управляющего» цими «имуществами», і котрий хотів би, щоб Центральна рада піддержала його кандидатуру, у х в а л е н о запросити Тригоні на п'ятницю в 9 год. вечора на Комітет для ознайомлення.

6. По докладу о. *Ходзицького*, делегата на це засідання Комітету від українського духовенства м. Києва, про бажання духовенства бачити в Центральній раді єпископа Дмитрія членом її, хоча би шляхом кооптації, у х в а л е н о справу з кооптацією єпископа Дмитрія перенести на пленум Центральної ради.

7. Про посилку представників в «совещание по выработке закона об Учредительном собрании».

Ткаченко заявляє, що він стоїть на грунті бойкоту цього «совещания».

Шульгін: «В такому разі я опротестовую вибори Ткаченка в представники до цього «совещания».

Виявляється, що Ткаченко в даному разі стоїть лише на тій позиції, яку зайняла в цій справі його партія (с.-д.). Шульгін цим поясненням задовольняється.

[В и]р і ш е н о поки що другого кандидата не називати.

Голова Центральної ради
Завідуючий секретаріатом *Євг. Онацький*

Ф.1115, оп. 1, спр. 16, арк. 13 — 13 зв. Оригінал.

№ 42

19 травня 1917 р.

Головує проф. Грушевський.

1. В справі поширення друкарні Центральної ради у х в а л е н о: звернутися до Бердичівського виконавчого комітету, щоб дав Центральній раді одну з машин, конфіскованих в друкарні Почаєвської лаври.

2. В справі постачання паперу на потреби Центральної ради доручається Стасюкові і Христюкові закласти організацію для добуття паперу для українських організацій.

3. В и р і ш е н о: делегувати Крижанівського на національне свято в Кирилівці 21 — 22 травня [41].

4. Доручається представникові до юридичного «совещания по составлению закона об Учредительном собрании» М. Ткаченкові поклопотатися в Петрограді про предоставлення Центральній раді права посилати пошту і телеграми за пе-

чаткою Центральної ради дурно *, також подбати про те, щоб членам Центральної ради був предоставлений проїзд (безплатний) по залізницях.

5. В справі Холмщини в и р і ш е н о, згідно з домаганнями холмщаків, щоб в ліквідаційній комісії по справах Польщі [42] добиватися виділення справ Холмщини.

6. Визнано бажаним закласти книгарню Центральної ради. Доручено в цій справі завідуючому секретаріатом довідатися про помешкання бувшої крамниці «Народної торгівлі». Відчинити книгарню також в фойє Педагогічного музею.

7. Доручається Ткаченкові переговорити з литовцями і зав'язати зносини — на з'їзді литовців в Петрограді привітати [їх] від Центральної ради.

8. У х в а л е н о: скликати на 1 червня пленум Центральної ради. На повістку сесії поставлено:

1. Справоздання Комітету Центральної ради.
2. Справоздання делегації Центральної ради до Временного правительства.
3. Справоздання представників організацій.
4. Вибори комісії по організації з'їзду представників тих народів, що домагаються автономії та федерації.
5. Вибори ревізійної комісії.
6. Доповнення складу Центральної ради і її Комітету.
7. Біжучі справи.

[В и]р і ш е н о: тим членам Центральної ради, котрим подорож до Києва не буде оплачена місцевими організаціями, будуть повернені видатки з коштів Центральної ради. Для 40 чоловік буде заготовлено помешкання. Ці дві точки повинні бути визначені в повістці, що буде розіслана членам Центральної ради.

8. Заслухали лист комітету Петроградської національної ради і перейшли до виборів другого представника в «совещание по Учредительному собранию». Обрано П. Стебницького.

В 8 год. вечора прибув до Центральної ради міністр російський військовий Керенський, також начальник Київської військової округи та інші.

Голова Центральної ради проф. *Грушевський* звернувся до міністра з короткою промовою українською мовою, зазначивши свої задоволення з того, що може привітати його тут, в Центральній раді.

Користуючись тою нагодою, що член Тимчасового уряду, якого делегація Центральної ради, послана до Петрограда, могла і не побачити, сам завітав до Центральної ради, проф. Грушевський зазнайомив міністра з тими завданнями, які були покладені на делегацію, і запитав п. міністра про його погляди на зачеплені їм питання.

Керенский: «Моя просьба к вам — быть мудрыми и спокойными. Меня нельзя заподозрить в чем-нибудь шовинистическом...»

Голос: «Як і нас...»

Керенский: «Но я сейчас совершенно не в состоянии сказать что-либо вам в ответ на поставленные вами вопросы. Когда я выезжал из Петрограда, этот вопрос еще и не поднимался, и я совершенно не знаком со взглядами моих товарищей».

Не переговоривши с ними, он не может что-либо определенное сказать. Во всяком случае, его личные взгляды хорошо известны. Следовало бы строение новой России вести так, чтобы не было возможности глубоко печальных недоразумений, которые могут омрачить наш революционный порыв.

«Мне приходится встречаться во многих местах, что, казалось, обнаруживают самые лучшие стремления, которым нельзя не сочувствовать, но обнаруживаются

---

* Тобто, безкоштовно.

** Тут і далі крапки в тексті.

вдруг захватные тенденции... Я говорю не о вас, но вот Финляндия... Временное правительство не может признать ее независимою. Так и здесь. Мы находимся в тяжелом положении, так как к нам постоянно поступают всевозможные требования, но мы должны считаться с настроениями всей России. Я не знаю, в каком смысле вы говорите об автономии Украины. Я могу категорически заявить, что во Временном правительстве есть желание сделать все, что возможно, все, что по долгу и совести они могут считать возможным, позволительным брать на себя, в том числе и все, что касается автономии Украины. Но вот вы говорите про санкцию Учредительным собранием, значит, вы хотите поставить Учредительное собрание перед готовым фактом, а мы бы хотели, чтобы Учредительное собрание положило основание самому факту».

О. Ф. Керенський.

Грушевский: «Вы, однако, признаете полную законность того, что мы требуем автономии, и что это требование должно быть исполнено, поскольку оно не стесняет развития революционного движения. Мы ведь мыслим Россию как Федеративную Республику...»

Керенский: «Но признает ли Федеративную Республику Учредительное собрание? Я лично федералист, но такая, например, влиятельная партия, как с.-д., смотрит на это совершенно иначе... есть люди, думающие, что за лозунгом Федеративной Республики кроется отделение от России...»

Грушевский: «Мы мыслим Украину нераздельно с Федеративной Республикой Российской. Если бы мы стремились к полной независимости, то мы бы совершенно определенно так вопрос и поставили, тем более, что обстоятельства позволяют так поставить вопрос...»

Керенский: «Нет, нет, я говорю лишь о двух различных точках зрения. В самой русской демократии мы замечаем различные течения. Сейчас я это вижу и наблюдаю. То же, конечно, наблюдается и в некоторых национальных демократиях... В вопросе национальном очень часто забывают о всем другом и потому проникаются шовинизмом...»

Грушевский: «Это, я думаю, нас не касается...»

Керенский: «О нет, конечно... И надо надеяться, что здоровые элементы у вас все время будут брать верх, и, конечно, поскольку вы будете отстаивать общее дело, постольку может быть разрешен и украинский вопрос...»

Грушевский: «Мы ведь говорим лишь о восстановлении нас в старых правах. Мы имели документ, который у нас потом вырвали Романовы... У нас существовало право, и мы позволяем себе теперь требовать его обратно... 2 1/2 года до революции и 3 месяца после — мы уже боремся за общее дело...»

Керенский: «В жизни народа 3 месяца — ничто...»

Грушевский: «Нет уж, Александр Федорович, мы больше ждать не можем, и мы тоже можем сказать Вам, мы лишь постольку сможем поддерживать Вас, по-

скольку Вы удовлетворите желания украинского народа. От нас ведь тоже требуют, и в один прекрасный день мы сможем оставаться во главе движения сдерживающим элементом... Движение набирает стихийной силы...»

Керенский: «Мы надеемся, что вожди украинского народа имеют на народ достаточно влияния, чтоб удержать от эксцессов...»

Стасюк: «Вы говорили здесь о сепаратизме, между тем, как здесь в Киеве, не мы сепаруемся, а от нас сепаруются».

Говорит о политике исполнительного комитета и советов военных и рабочих депутатов.

Шульгин: «Помните, Александр Федорович, как я приходил к Вам там, в Петрограде, еще до революции, и Вы говорили мне, что украинский народ угнетен больше всех других народов России. Теперь он пробудился, и это было катастрофическое пробуждение. Вы видите здесь нас, представителей различных партий и взглядов; это национальное чувство — тот цемент, который сковывает всех нас в одно целое. Может быть, в русском обществе это и невозможно. Здесь это возможно, и мы представляем из себя организованное целое. То, что скажет Центральная рада, будет — это мы знаем — законом для многих. Мы пойдем к Вам, если Вы пойдете навстречу к нашим конкретным требованиям. Мы ведь требуем не невозможного и не абсурдного. Положение в опасности. Вы как федералист, как человек, побывавший в Центральной раде, Вы там, в Петрограде, должны сказать, что ставить палки в колеса нельзя. Помните, Александр Федорович, что спасение России в децентрализации, и если Россия не будет вовремя децентрализована, то она погибла...»

Луценко говорит об украинизации одесских войск...

Керенский после речи Луценко собирается уходить, спешит на поезд.

Грушевский: «Надеемся, глубокоуважаемый Александр Федорович, Вы выйдете от нас в сознании, что украинское движение не опасность для России, а опора, в которой вся Россия может найти спасение...»

Керенский: «Я вижу опасность не в движении, а в нетерпеливости, с которою мне приходится много бороться и в среде русской демократии, и которую, к сожалению, я вижу и здесь. Во всяком случае, я остаюсь вашим другом и все, что можно будет сделать, будет сделано».

Грушевский: «Только не опоздайте, Александр Федорович, удовлетворение требований украинского народа откладывать нельзя, и Центральная рада не могла бы взять на себя ответственности за последствия в случае, если бы они удовлетворены не были».

На цьому розмова з п. міністром скінчилася і засідання Комітету зачинилося.

Голова Центральної ради
Завідуючий секретаріатом *Євг. Онацький*

Ф.1115, оп.1, спр. 16, арк. 14—16 зв. Оригінал.

№ 43

ПОВІДОМЛЕННЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ПРО ХІД ПЕРЕГОВОРІВ З ТИМЧАСОВИМ УРЯДОМ РОСІЇ

30 травня 1917 р. *

Делегація Центральної ради до Центрального російського правительства

13 мая до Петрограда виїхала делегація Центральної ради і Військового генерального комітету в складі: В. Винниченко, С. Єфремов, М. Ковалевський, Г. Одинець, Д. Коробенко, І. Сніжний, м[атрос] Письменний, полковник Пилькe-

* Дата опублікування.

вич, Д. Ровинський. Цій делегації було доручено домагатися від Тимчасового уряду видання акту з принципіальною згодою на право України мати національно-територіальну автономію, призначення комісара по справах України при Тимчасовому правительстві і правительственного комісара на всю Україну з Крайовою при ньому радою, асигновки грошей на культурно-національні потреби українського народу і інші справи.

16 травня делегація в повному складі була у голови Ради міністрів кн. Львова і передала йому докладну записку *, в якій говорилося про ґрунтовні домагання українського народу. Делегація забажала, щоб правительство розглянуло записку разом з делегацією. Кн. Львов на це згодився.

17 — 18 травня делегація, поділившись на декілька груп, була у міністрів Чернова, Мануйлова і голови ради робітничих і солдатських депутатів Чхеїдзе і вела переговори в українських справах.

20 — 21 травня засідала урядова комісія разом з делегацією. По частях обговорювали докладну записку делегації Центральної ради. Але до остаточної згоди не прийшли, бо урядова комісія заявила, що задовольнити вимоги Української Центральної ради неможливо. Делегація заявила, що в такім разі Центральна рада не може відповідати за лад та спокій на Україні; виїхала з Петрограда, зоставивши ще на декілька днів трьох членів делегації ждати офіціальної відповіді уряду, але і ті, не діждавшись, виїхали.

Вісти з Української Центральної ради — 1917 — № 8. — Трав.

№ 44

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА ДЕЛЕГАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ТИМЧАСОВОМУ УРЯДУ ТА ВИКОНАВЧОМУ КОМІТЕТОВІ ПЕТРОГРАДСЬКОЇ РАДИ РОБІТНИЧИХ ТА СОЛДАТСЬКИХ ДЕПУТАТІВ З ПИТАНЬ АВТОНОМІЇ УКРАЇНИ

30 травня 1917 р **

Зріст українського руху, що так інтенсивно проявив себе в дні революції, вимагає нових методів для його оцінки, нових підходних стежок, не кажучи вже про саме фактичне ознайомлення з його проявом. Тим часом в цій галузі все лишилося по-давньому, й російські громадські кола щодо українського руху по більшості стають на старі невиразні позиції. Це вже й зараз сумно відбивається на взаємовідносинах двох братніх народів, а на будучий час загрожує дуже й дуже небажаним ускладненням, для полагодження й застереження яких повинні бути з обох сторін вжиті міри державного та громадського значення.

Для людей, що мало знайомі з історією й характером українського руху, цілком не зрозумілий той розмах, який воно проявило з перших же днів революції. Те, що вважалося ділом невеличкої купки інтелігенції, раптом набуло масового характеру: національні лозунги й вимоги стали популярними в народних масах. Пояснюється це тим, що український рух, по суті глибоко демократичний, завше стояв на ґрунті народних потреб, широко обхоплюючи їх, і завше говорив мовою приступною й зрозумілою народові про його власні справи. Ось через що з самого ж початку вільного життя рух зробився організуючою силою, спайкою, ось через що до нього підгортались все більші маси народу, справедливо бачучи

* Див. док. № 44.

** Дата опублікування

іменно тут гарантію здійснення своїх загальнолюдських і національних потреб та вимог. Відроджена українська преса щодня приносить звістки про те, як серед українських народних мас все більше й більше виявляється громадська й національна свідомість: українське село організується під гаслами, які виставив український рух. Про те ж саме говорять численні й многолюдні з'їзди, які відбувались на Україні за останній час: кооперативні, селянські спілки, військові, національні в широкому розумінні слова, педагогічні, партійні й ін. Ці з'їзди представляли в цілому мільйонну масу (сам військовий з'їзд в Києві уявляв собою 993 400 організованих солдатів) і в розв'язанні національних завдань виказали себе, як одну душу, спільну.

При всьому неоднаковому складі своїх учасників, всі названі з'їзди однодушно сходяться в національних вимогах, як політичних (автономія й федерація), так і культурних (українізація школи, громадських інституцій тощо), й визнають своїм вищим національним органом Українську Центральну раду в Києві. Центральна рада заклалась з перших днів революції з метою дати організаційні форми стихійному рухові на Вкраїні.

Будучи в центрі руху, вона дійсно послужила тією організаційною підвалиною, коло якої почали збиратись національні українські сили. Вона зуміла виробити й розповсюдити популярні та зрозумілі народні гасла нового державного ладу, і досягла значення правдивого національного уряду на Вкраїні. Особливо це стало на певний грунт після того, як на велелюдному з'їзді представників всіх організованих верств українського народу, що відбувався у Києві на великодному тижні, було відновлено та поповнено склад Центральної ради. В сучасний момент вона являється виборним органом національного представництва на Україні, авторитет і значення якого лежить у загальному визнанні його демократичними колами українського населення.

Здійснюючи тепер національно-культурну автономію українського народу, Центральна рада відіграє величезну організаційну роль, будучи натуральною спайкою для самих різноманітних верств українського народу. Строго демократична по своїому складові, збудована по зразкові правильного представництва організованих сил, вона має й необхідний їй авторитет і засоби висловлення щирих бажаннів українських народних мас, які їй доручили освітлення й оборону своїх інтересів. Голос Центральної ради — голос організованого народу. Тому він повинен мати відповідну вагу в державних справах, які торкаються побуту і упорядкування українського народу. З цього коротенького нарису видно, яку колосальну, стихійно-організаційну працю зробила за ці три місяці українська демократія.

Як же ставиться до цього воістину казкового пробудження 35-мільйонного народу російське громадянство там, на Україні? Треба з перших же слів сказати: відношення не глибоке, не зв'язане інтересами революційної Росії, навпаки, погрожуюче багатьма ускладненнями для всеї справи волі. Причин цьому багато. Головна ж з них — класові інтереси. Пануючі кола на Україні — неукраїнці. Промисловість в руках буржуазії російської, єврейської, французької; торговий капітал, а також величезна частина аграрної буржуазії складається з поляків, росіян і українців, які давно звуть себе «русскими». Так само всі адміністративні посади в руках неукраїнців. Верстви ж, яких експлуатують — селянство, більша частина городського пролетаріату, ремісники, дрібні служащі — українці.

Таким чином, в даний момент української буржуазії, котра визнає себе такою, на Україні нема. Є окремі особи, невеличкі групи, котрі гуртуються по своїх класових інтересах коло економічно пануючих класів, але класів, повторюємо, ще нема.

Через це серед українських партій досить не було жодної, яка б в свою програму не внесла ідеї соціалізму. Звичайно, ці окремі особи і групи, завдяки класовому привабленню скоро зіллються в одну компактну масу, закладуть

підвалини національно-визначеній українській буржуазії й, розуміється, боротьба за панування повинна розгорітися між буржуазними верствами всіх націй на Україні.

І от ця то перспектива боротьби і передбачення перемоги української буржуазії настроює неукраїнські пануючі верстви населення дуже вороже до всього українського руху. До цього треба додати ще й цілком національний момент. Всмоктавши з молоком самодержавія ідею централізму, звикши дивитися на Україну тільки як на Південно-Західний край Російської імперії, а на українців, як на «хохлов», що відрізняються від руських тільки деякими маленькими побутовими особливостями, не турбуючись ніколи про те, щоб познайомитись з життям цих «хохлов» та їхніми ідеалами, що ніколи не вмирали навіть під гнітом царизму — буржуазна інтелігенція не змогла, не знайшла в собі сили піднятись до правильного розуміння того процесу, що відбувався весь час. І піддаючись цим двом символам — класовому і національному егоїзму — пішла шляхом енергійного опору організації української демократії. Для цього вживали всіх можливих заходів.

Перекручуючи факти як в пресі, так і в обивательських розмовах, розпускаючи чутки про те, що «хохли хотять відділитись від Росії», що вони ж збираються вигнати з України всіх неукраїнців, бо, мовляв, їх гасло — «Україна тільки для українців», що взагалі, весь український рух без різниці соціально-політичних відмін — рух контрреволюційний, який вимагає негайного припинення. І настільки їх налякав величезний зріст цього руху, що вони заразили своїх жахом навіть демократичні кола неукраїнців. Коли в Києві повинен був зібратись Національний Всеукраїнський конгрес, по го́роду почали ширитись безглузді чутки про те, що українці мають думку оголосити цей конгрес Українськими Установчими зборами і після того вигнати всіх неукраїнців. Недивлячись на те, що програма засідання конгресу оголошена ще раніш, що в ній не було й натяку на Установчі збори, всі неукраїнські елементи, навіть і соціалістичні групи, повірили цим чуткам, перелякались і почали вживати заходів. На щастя, вони вдались до найбільш раціональних заходів, тобто спитали самих українців: чи правда це? Відповідь українців заспокоїла і розвіяла на якийсь час тяжку атмосферу.

Але наскільки заразилася і російська демократія настроєм російської буржуазії, наскільки ідея національного панування на Україні російського народу, ідея господаря-власника, глибоко в'ілась в свідомість навіть демократичних елементів, показує той занадто підвищений, ворожий настрій, під впливом якого, наприклад, у предсідателя Київської ради робітничих і солдатських депутатів на нараді соціалістичних організацій всіх національностей вирвалась погроза розігнати штиками Український конгрес. І, треба відзначити, ця погроза, ця ворожнеча, в більш або менш культурній формі, весь час гніздиться в розумінні і буржуазних, і небуржуазних кіл* неукраїнського громадянства. Ніякі запевнення українців не можуть побороти це розбурхане національне почуття хазяїна, якому хотять нанести удар з боку підвладної до цього часу національності, вдарити самим фактом існування її, її зростаючої організації і натурального (а не насильного) витіснення з позиції пануючих.

Виникає ціла низка фактів, у яких в більшій, або меншій степені виявляється ця ворожнеча. Справа Українського полку, організацію якого всі неукраїнські верстви лічили мало не загином Росії, «ножем в спину революції» і такі інші страховини, тепер, коли військова влада визнала за можливе формувати з українців цілі корпуси, яскраво показала, що люди захищали не інтереси революції і Росії, а свої класові або національні позиції.

Так саме всі ті заходи, котрі за останній час визнані пануючими в Києві не-

---

* У документі «колах».

українськими колами за необхідні, будуються на тому ж грунті і не тільки не нахиляються до затвердження і зміцнення демократичних основ, оголошених революцією, але навіть ідуть наперекір їм. Так, наприклад, постанова Київської ради робітничих і солдатських депутатів про з'їзди одверто і грубо ламає основи оголошеної волею революційного народу волі зборів.

Віднині по цій постанові в Київ скликати з'їзди можна лише з дозволу Київської ради робітничих та солдатських депутатів. І не тільки з дозволу, але і по регламентації ради. Цей захід мотивується тим, що в Києві за останній час буває дуже багато з'їздів селянських, кооперативних, солдатських. Хоч в цім мотиві і не згадується про те, що майже всі такі з'їзди були українські. одначе кожному ясно, що постанову направлено виключно проти українців.

Аналогічне з цим бажання Київського виконавчого комітету громадських організацій виділити Київ в окрему адміністративну одиницю, незалежну від цілого краю.

Признаючи, що в зросійщенім за довгі роки абсолютизму Києві перевага неукраїнського елементу недовговічна, що край з розвитком демократичних основ нового життя залле цей острів національними хвилями, пануючі елементи заходжуються обгородити його високим молом від рідної йому стихії, ізолювати його від краю.

Не маючи змоги в цій короткій записці привести всі видатні факти виявлення національної ворожнечі російського громадянства до українського відродження, ми зупиняємось на зазначених прикладах.

Але, з свого боку, ми вважаєм за свій громадський і моральний обов'язок зробити таку заяву. Таке відношення визнаєм злочинним для справи революції, яке несе за собою тяжкі наслідки для цілої Росії.

Люди, які живуть по містах України, бачать перед собою зросійщені вулиці цих міст, чують навколо жаргонну російську мову, забувають цілком про те, що ці міста тільки дрібненькі острівці в морі всього українського народу. Забувають, що через декілька років зросійщений елемент значної частини людності цих самих міст повернеться до рідної стихії, що зросійщення деяких центрів України, котре здається таким повним, є тимчасове з'явище, утворене ненормальними обставинами знищеного абсолютизму і централізму, який намагається врятувати свої позиції.

Мало того, засліплені класовим або ж національним егоїзмом, загіпнотизовані в цій примарній видимості свого національного панування, ці люди не хотять рахуватися з тим, що вже існує не тільки свідомість його в зв'язку з інтересами усеї державної цілості.

Всі ці численні з'їзди (селянські, кооперативні, партійні, загальнонаціональні), на які були делеговані представники мільйонної організованої української демократії, повинні б вже переконати всіх, що український рух — не вигадка купки інтелігентів, як його повсякчас рекомендував царський уряд російському громадянству, що це величезна сила, котра вирвалася з-під вікового утиску, що сила ця росте з кожною годиною, навіть не днем, що припинити її, як би не хотіли цього її вороги, нема вже рішучо ніякої можливості, бо прокинувся 35-мільйонний народ.

Треба повернутися до царизму, до приниження всіх прав людини й громадянина, щоб жити деякою надією на поворот української демократії до первісного стану «приниженого і закованого раба».

Бо в національнім самопочуванні вилилося перш за все в широких народних масах почуття цих прав, цієї достойності людини і громадянина. Віднині він не «хохол», не «бидло», не «мужик», а українець, тобто рівний з усим, хто до революції мав владу принижувати його.

І домагання національної школи, армії, українізації всього життя на Україні мають в корні головним чином це відроджене та визволене почуття й до-

стоїнство людини. І віра в це настільки велика в масах, що вони спочатку навіть зрозуміть не можуть, чому це їх бажання, це вільне прекрасне почуття зустрічає зле, недобре, вороже відношення до себе у тих, хто стоїть на чолі демократичного руху. В їх простій, не отруєній спокусою, психіці не вкладається ця страшенна суперечка.

Вони думають, що кожен, хто б він не був, повинен вкупі з ними радіти та веселитись їх визволенню, їх перетворенню в людей.

Не тільки радіти, але й всіма силами допомагати цьому чудесному перетворенню.

Цілком зрозуміло, що впертий опір доводить до розчарування, потім ворожнечі, а під кінець і до страшного обурення. Тепер на всіх з'їздах, зібраннях, всюди тільки й чути, що скарги, догани й погрози. І чим упертіше стоїть одна сторона, тим хвилювання з другого боку робиться палкішим, тим міцніше й глибше в'їдається недовір'я до росіян, тим ширше розливається хвиля стихійного протесту.

Неодповідальні особи не розуміють всього того, що зараз відбувається, і неначе з якоюсь метою продовжують ставити різні перепони організації українських мас. Українська Центральна рада як представницький орган в організаційній українській демократії досі грала, та й зараз грає, стримуючу та керуючу по організованому руслу роль.

Але вона могла і може це робити тільки до того часу, поки ця організація іде в контакті з натуральним розвитком народного руху. Коли через щось вона повинна буде припинити або навіть загаяти свою організаційну діяльність, вона буде знесена стихійним потоком.

До цього її може примусити негативне відношення як місцевого, так і особливо російського громадянства.

А таке негативне відношення до українського руху зауважено не тільки на Україні, а і в центральній Росії. Коли не одверто негативне, то затушоване, або ж просто байдуже.

Ми не можемо мовчати і повинні попередити всю російську демократію про надзвичайну небезпеку такого відношення.

Росія й без того перебуває в загрожуючому становищі, без того немає дисципліни в армії, немає підвозу хліба в країні.

Не можна підбурювати мільйони людей, що стоять на фронті і почувають тяжку образу своїх найблагородніших поривань.

Не можна доводити цих людей до того, щоб вони, обурені тим, що їм не задовольнили ні одного їхнього побажання, піддались стихії і кинулись на Україну, як загрожують вони в багатьох своїх заявах. Не можна доводити селян до погроз лишити цілу країну без хліба. А це роблять ті люди, які хотять сепарувати Київ від України. Натурально, що на це селяни відповідають: а що буде, коли ми сепаруємося від вас.

Ми беремо на себе сміливість звернути найсерйознішу увагу Тимчасового уряду, ради робітничих та солдатських депутатів і всієї російської демократії на сучасний стан речей і закликаємо піти нам назустріч в розв'язанні нашого тяжкого, відповідального завдання — направлення української стихії по такому шляху, який не тільки не допомагав би усе збільшуючій сварці, а навпаки, допоміг би організації сил всієї Росії. Ми закликаємо як можна уважніше прислухатись до гомону цієї стихії. Коли уряд і російська демократія піймають в ньому ті ноти, на які треба одповісти згідно, вони зроблять те, що ця стихія зробиться самим вірним, самим натхненним ділом волі Росії. Коли ж лишать все без уваги або поставляться навіть вороже, вони не знайдуть одповіді в цім гомоні, і тоді Українська Центральна рада передасть завдання цієї організації в руки тих, хто буде смілим взяти її на себе.

До самого останнього часу Українська Центральна рада вважала можливим удержуватись від того, щоб ставити які-небудь вимоги урядові, давно вже заявлені цілою низкою постанов з'їздів українського народу.

Але всезростаюче незрозуміння завдань і мети української демократії російським громадянством, а також ворожнеча його до українського руху, а, з другого боку, зростаюче недовір'я української демократії до російського громадянства і збільшуючий напір на нас з боку цієї демократії приводить нас до твердого і міцного переконання, що єдиним правильним вирішенням становища буде негайне задоволення вимог, які українська демократія в особі Української Центральної ради подає Тимчасовому урядові і раді робітничих та солдатських депутатів і які ми коротенько переказуємо тут:

1. Зважаючи на однодушні вимоги автономії України, виставлені українською демократією, сподіваємось, що Тимчасовий уряд виразить в тім чи іншім акті принципіально доброзичливе відношення до цього гасла.

2. Неминучість постановки українського питання на міжнародній конференції в зв'язку з долею Галичини і частин української землі, захоплених німцями, примушує зараз же принципіально вирішити питання про участь в цій конференції представників українського народу, бо така участь вимагає негайно вжити підготовчих практичних кроків щодо закордонної України.

3. Для всестороннього ознайомлення уряду з настроями на Україні і вимогами українського населення, а також для практичної допомоги урядові в переведенні в життя різних заходів, які викликаються особливостями життя краю, треба заснувати при Тимчасовому уряді посаду особливого комісара по справах України.

4. Для об'єднання урядових заходів по всіх губерніях з українським населенням потрібна посада особливого комісара з Крайовою при ньому радою.

5. В інтересах підвищення бойової сили армії та відновлення дисципліни необхідно переведення в життя виділення українців в окремі військові частини як в тилу, так, по змозі, і на фронті.

6. Визнану Тимчасовим урядом українізацію початкової школи треба перенести і на середню та вищу школу як відносно мови, так і дисциплін навчання.

7. Відповідальні посади як гражданської, так і духовної адміністрації на Україні треба заміщати особами, що користуються довір'ям населення, говорять його мовою і знайомі з його побутом.

8. Для задоволення національно-культурних потреб, задушених при старому режимі, необхідно одпустити з Державного казначейства в розпорядження Центральної ради відповідні кошти.

9. Необхідно дозволити в'їзд до рідного краю тим закордонним українцям, що не по правді виселені з місць свого постійного життя, а також полегшити долю бранців — українців-галичан, розташувавши їх по українських губерніях.

Члени делегації Української Центральної ради: *В. Винниченко, Д. Коробенко, Письменний, Д. Ровинський, Ол. Пилькевич, А. Чернявський, С. Єфремов, І. Сніжний, Г. Одинець.*

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 8. — Трав.

№ 45

СПИСОК НОВООБРАНИХ ЧЛЕНІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Травень 1917 р

Перевибрані такі члени Центральної ради:

Від Союзу української державності [43] замість М. Шаповала вступив *Герасимович.*

Од Холмщини вступив в члени Центральної ради представник Бердянського гуртка *О. Г. Василенко.* Від Волинської губернії обрані губернським з'їздом до Центральної ради замість О. М. Головка, П. Колесника, П. Касяненка і Б. Козубського, обраних на Всеукраїнському національному з'їзді, — *М. Кухаренко, С. Дмиш, С. Підгірський* і *Драчук.*

Від Чернігівської губернії замість М. К. Рубісова — *Єв. Онацький.*

Від Полтавщини замість М. Ковалевського, П. Чижевського, Токаревського і В. Шемета — *Мшанецький, Пиляй, Матяш, Бочковський.*

Від Архангельської української колонії (1100 чоловік) вступив представником *Андрій Данченко.*

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 8. — Трав.

№ 46

МАТЕРІАЛИ ЧЕТВЕРТОЇ СЕСІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

1 — 3 червня 1917 р.

Загальні збори Центральної ради 1 — 3 червня 1917 р.

Засідання 1 червня почалося о 1-й год. Присутніх дуже мало. Проф. *Грушевський,* одкриваючи збори, пояснює це тим, що багато членів Центральної ради на селянському з'їзді [44], який ще не закінчився, і запитує збори, чи вважають вони можливим одкласти засідання. Після балачок вирішено одкласти засідання на слідуючий день на 10-ту год. ранку, незалежно від того, чи кінчиться селянський з'їзд, чи ні. Далі *Винниченко* пропонує, щоби представник Центральної ради вніс на селянський з'їзд пропозицію про те, щоби Рада селянських депутатів (якщо вона буде обрана на з'їзді), ввійшла в склад Центральної ради для спільної праці.

Якщо ж на з'їзді вибори до Ради селянських депутатів не будуть переведені, то запропонувати з'їздові обрати на цю сесію Центральної ради делегатів (по 2 од губернії) для вирішення спільних справ.

Збори доручають переказати цю пропозицію Винниченкові. Після цього збори о 2-й год. закриваються.

2 червня почались збори в 10-й год. 20 хв. ранку [45]. Після читання і затвердження протоколу попередніх зборів, *Грушевський* робить справоздання про діяльність Комітету Центральної ради і після цього читає телеграму з Петрограда від Стебницького про те, що Тимчасовий уряд відкинув домагання Центральної ради.

Далі був заслуханий доклад крайового комісара Буковини й Галичини *Д. Дорошенка.*

Докладчик повідомляє, що він опинився в дуже скрутному становищі, коли приїхав до Галичини. Призначено його комісаром дуже пізно. «Коли я туди при-

був, — каже докладчик, — то стара влада була вже паралізована, а нової не було. Позакладались різні громадські організації, котрі взяли на себе функції влади.

Становище ускладнюється ще й тим, що населяють край представники різних народностей. Першим моїм завданням було реорганізувати адміністрацію. Всі старі начальники, які займали відповідальні посади, були замінені представниками Тимчасового уряду. Тепер вже вироблений статут для повітових і губерніальних рад за допомогою самого населення, і швидко буде приступлено до виборів рад. Далі за допомогою Союзу городів заклався Галицько-Буковинський продовольственний комітет, який буде відати всією продовольчою справою Галичини та Буковини. Шкільна справа в Галичині та Буковині ведеться окремо. Всі національності мають однакові права. Призначення української влади в Галичині і Буковині було стрінуто прихильно тільки українцями, які входять в різні громадські організації як складова частина. Ці організації не дуже охоче віддають частину своєї влади. Особливо важке становище в Чернівцях, бо там ворогують між собою кілька комітетів (виконавчий, армійський, гарнізонний і др.), кожний з яких хоче забрати всю владу в свої руки.

Далі становище ускладнюється ще й тим, що ведуть агітацію москвофіли, браття Геровські [46], які доносять на мене за «австрофільську» політику та роблять різні провокаційні вчинки». Далі докладчик зазначає, що він завше виступав як представник Центральної ради, і каже: «Мені потрібна моральна допомога, щоби я міг сказати, що я від Центральної ради і опираюсь на ту фактичну силу, яка в розпорядженні Центральної ради».

Після закінчення докладу і відповіді докладчика на запитання була ухвалена така резолюція: «Українська Центральна рада, заслухавши звідомлення крайового комісара в Галичині та Буковині, Дмитра Дорошенка, висловлює йому повне своє довір'я і дає йому право у відповідних справах говорити і працювати іменем Центральної ради як національного українського представництва».

Далі на порядку деннім доклади з місць.

Виступає матрос — представник з Кронштадта, який заявляє, що він — представник 1500 українців-матросів м. Кронштадта, які всі дивляться на Центральну раду як на український уряд, будуть його всемірно підтримувати й робити те, що скаже Центральна рада [47]. Після цього з докладами виступили: представник з Харкова — про стан організації в Харкові; представник з Вороніжа — про організацію в Вороніжі і Воронізькій губ. і представник Богодухова на Харківщині — про організацію Богодухівського повіту.

На цьому ранішнє засідання кінчається і оголошується перерва до 6-ї год. вечора.

Вечірнє засідання, яке одкрив Грушевський, починається докладом *Винниченка* про делегацію Центральної ради до Тимчасового уряду * (див. 8 ч. «Вістей») [48].

На це засідання ** прийшли всі члени Ради селянських депутатів, яка була обрана ранком цього дня. Після закінчення докладу о 6 1/2 год. стороння публіка покидає залу, і засідання ведеться закритим. В закритому засіданні обмірковувалась справа про відношення до Тимчасового уряду в зв'язку зі справозданням делегації. Обмірковування цієї справи було закінчено 3 червня на початку вечірнього засідання. У х в а л е н а резолюція, внесена фракцією с.-р., яка після поправок має таку редакцію: «Обміркувавши одповідь Тимчасового російського уряду на домагання Української Центральної ради і зважаючи на те, що признання прав українського народу на автономію відповідає його трудовим і національним інтересам, загальні збори Центральної ради, поповнені Радою се-

---

* Див. док. № 43.

** У цьому засіданні взяли участь і члени УГВК.

лянських депутатів та Військовим генеральним комітетом, признали, що одкинувши домагання Центральної ради, Тимчасовий російський уряд свідомо пішов всупереч інтересів трудового народу на Україні і всупереч ним же (урядом) проголошеного принципу самовизначення народів. Через те загальні збори Центральної ради вважають необхідним:

1. Звернутися до всього українського народу з закликом організуватися і приступити до негайного закладання підвалин автономного ладу на Україні.

2. Центральна рада вважає потрібним негайно видати до українського народу Універсал, в якому має вияснити суть домагань української демократії, представленої Центральною радою, а також ті завдання, які стоять перед нею в створенні автономного ладу на Україні разом з іншими національностями української землі.

3. Загальні збори визнають, що Центральна рада вжила всіх заходів, щоб порозумітися з Тимчасовим російським урядом в справі оголошення принципу автономії України, і з огляду на те, що стихійний зріст українського руху набирає все більших розмірів, що відмова Тимчасового уряду може той рух направити по небажаному напряму, Українська Центральна рада постановляє тепер ще з більшим напруженням сил стати до організації і направлення того руху, щоб не довести край і всю Росію до анархії й занепаду здобутків революції».

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 9. — Черв.

№ 47

ПЕРШИЙ УНІВЕРСАЛ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

10 червня 1917 р.

Універсал Української Центральної ради
до українського народу, на Україні й поза Україною сущого

Народе Український! Народе селян, робітників, трудящого люду!

Волею своєю ти поставив нас, Українську Центральну раду, на сторожі прав і вольностей української землі.

Найкращі сини твої, виборні люди від сіл, від фабрик, від солдатських казарм, од усіх громад і товариств українських вибрали нас, Українську Центральну раду, і наказали нам стояти й боротися за ті права та вольності.

Твої, народе, виборні люди заявили свою волю так:

Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від всієї Росії, не розриваючи з державою Російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Вкраїні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські збори (Сойм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Вкраїні, мають право видавати тільки наші Українські збори.

Ті ж закони, що мають лад давати по всій Російській державі, повинні видаватися у Всеросійськім парламенті.

Ніхто краще нас не може знати, чого нам треба і які закони для нас лучші.

Ніхто краще наших селян не може знати, як порядкувати своєю землею. І через те ми хочемо, щоб після того, як буде одібрано по всій Росії поміщицькі, казенні, царські, монастирські та інші землі у власність народів, як буде видано про це закон на Всеросійському Учредительному зібранні, право порядкування нашими українськими землями, право користування ними належало тільки нам самим, нашим Українським зборам (Соймові).

Так сказали виборні люди з усієї землі української.

№ 9. Ціна 15 к. **ВІСТИ** Травень (май) 1917 р.

З УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ.

УКЛАДАЄ І ВИДАЄ КОМІТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ.

Адреса: Київ, В. Володимирська, Педагогічний Музей.

УНІВЕРСАЛ

Української Центральної Ради

до українського народу, на Україні й по-за Україною сущого.

Народе Український! Народе селян, робітників, трудящого люду!

Волею своєю ти поставив нас, УКРАЇНСЬКУ ЦЕНТРАЛЬНУ РАДУ, на сторожі прав і вольностей Української Землі.

Найкращі сини твої, вибрані люде від сел, від фабрик, від салдацьких казарм, од усіх громад і товариств українських вибрали нас УКРАЇНСЬКУ ЦЕНТРАЛЬНУ РАДУ, і наказали нам стояти й боротися за ті права та вольности.

Твої, народе, вибрані люде заявили свою волю так:

Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від всієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Вкраїні дають вибрані, неслухняним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські Збори (Сойм). Всі закони, що повинні дати тот лад хут у нас, на Вкраїні, мають право видавати тільки наші Українські Збори.

Ті ж закони, що мають лад дагати по всій російській державі, повинні видаватися у Всеросійськім Парламенті.

Ніхто краще нас не може знати, чого нам треба і які закони для нас лучші.

Ніхто краще наших селян не може знати, як порядкувати своєю землею. І через те ми хочемо, щоб ніяка того, як буде одібрано то всій Рчіб поміщикські, казенні, царські, монастирські та инші земли у власність народа, як буде видано про це закона на Всеросійському Учредительному Зібранні, право порядкування нашими українськими землями, право користування ними належало тільки нам самим, нашим Українським Зборам (Соймові).

Так сказали вибрані люде з усієї Землі Української.

Сказавши так, вони вибрали з-помеж себе нас, УКРАЇНСЬКУ ЦЕНТРАЛЬНУ РАДУ, і наказали нам бути на чолі нашого народу, стояти за його права і творити новий лад вільної АВТОНОМНОЇ УКРАЇНИ.

І ми, УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА, вголосивши волю свого народу, взяли на себе великий тягар будови нового життя і приступили до тієї великої роботи.

Ми гадали, що Центральне Російське Правительство простягне нам руку в сій роботі, що в згоді з ним ми, Українська Центральна Рада, зможемо дати лад нашій землі.

Але Тимчасове Російське Правительство одкинуло всі наші домагання, одкинуло простягнену руку українського народу.

Ми вислали до Петрограду своїх делегатів (послів), щоб вони представили Російському Тимчасовому Правительству наші домагання.

А найголовніші домагання ті були такі:

Щоб Російське Правительство прилюдно офіціяльним актом заявило, що воно не стоїть проти національної волі України, проти права нашого народу на АВТОНОМІЮ.

Щоб Центральне Російське Правительство по всіх справах, що торкаються України, мало при собі нашого комісара по українських справах.

Щоб місцева власть на Вкраїні була обіднана одним представником від Центрального Російського Правительства, себ-то вибраним нами, комісаром на Вкраїні.

Щоб вони частини грошей, що збираються у Центральну Казну з нашого народу, були віддані або представникам цього народу на національно-культурні потреби його.

Всі ці домагання наші Центральне Російське Правительство ОДКИНУЛО.

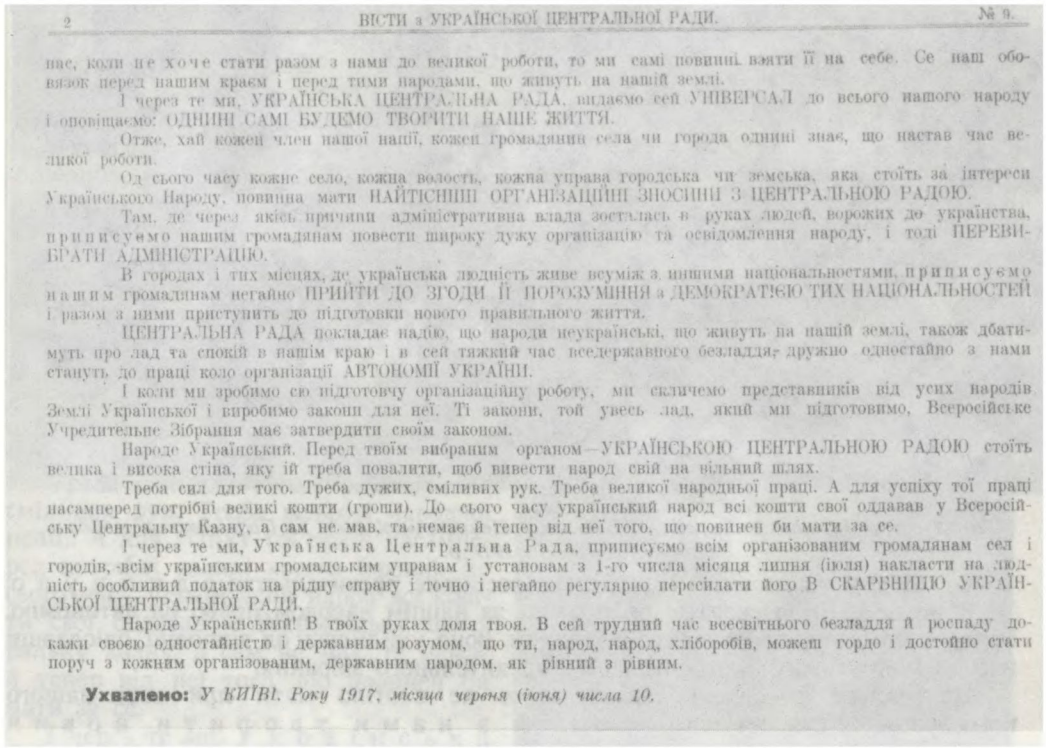
Воно не схотіло знати, що правне за нашим народом право на автономію, на право самому порядкувати своїм життям. Воно ухилилось од вирішення, одкладаючи нас до майбутнього Всеросійського Учредительного Зібрання.

Центральне Російське Правительство не схотіло мати при собі нашого комісара, НЕ СХОТІЛО РАЗОМ З НАМИ ТВОРИТИ НОВИЙ ЛАД.

Так само НЕ СХОТІЛО ПРИЗНАТИ КОМІСАРА НА УКРАЇНУ, щоб ми могли разом з ним вести наш край до ладу й порядку.

І гроші, що збираються з нашої землі, одмовилось повернути на потреби нашої школи, освіти й організації.

І тепер, Народе Український, нас примушують, щоб ми самі творили нашу долю. Ми не можемо допустити край наш на безладдя та занепад. Коли Тимчасове Російське Правительство не може дати лад у

2 ВІСТИ з УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ. № 9.

нас, коли не хоче стати разом з нами до великої роботи, то ми самі повинні взяти її на себе. Се наш обов'язок перед нашим краєм і перед тими народами, що живуть на нашій землі.

І через те ми, УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА, видаємо сей УНІВЕРСАЛ до всього нашого народу і оповіщаємо: ОДНИНІ САМІ БУДЕМО ТВОРИТИ НАШЕ ЖИТТЯ.

Отже, хай кожен член нашої нації, кожен громадянин села чи города однині знає, що настав час великої роботи.

Од сього часу кожне село, кожна волость, кожна управа городська чи земська, яка стоїть за інтереси Українського Народу, повинна мати НАЙТІСНІШІ ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗНОСИНИ З ЦЕНТРАЛЬНОЮ РАДОЮ.

Там, де через якісь причини адміністративна влада зосталась в руках людей, ворожих до українства, приписуємо нашим громадянам повести широку дужу організацію та освідомлення народу, і тоді ПЕРЕВИБРАТИ АДМІНІСТРАЦІЮ.

В городах і тих місцях, де українська людність живе всуміж з иншими національностями, приписуємо нашим громадянам негайно ПРИЙТИ ДО ЗГОДИ І ПОРОЗУМІННЯ з ДЕМОКРАТІЄЮ ТИХ НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ і разом з ними приступить до підготовки нового правильного життя.

ЦЕНТРАЛЬНА РАДА покладає надію, що народи неукраїнські, що живуть на нашій землі, також дбатимуть про лад та спокій в нашім краю і в сей тяжкий час вседержавного безладдя дружно одностайно з нами стануть до праці коло організації АВТОНОМІЇ УКРАЇНИ.

І коли ми зробимо сю підготовчу організаційну роботу, ми скличемо представників від усих народів Землі Української і виробимо закони для неї. Ті закони, той увесь лад, який ми підготовимо, Всеросійське Учредительне Зібрання має затвердити своїм законом.

Народе Український. Перед твоїм вибраним органом—УКРАЇНСЬКОЮ ЦЕНТРАЛЬНОЮ РАДОЮ стоїть велика і висока стіна, яку їй треба повалити, щоб вивести народ свій на вільний шлях.

Треба сил для того. Треба дужих, сміливих рук. Треба великої народньої праці. А для успіху тої праці насамперед потрібні великі кошти (гроші). До сього часу український народ всі кошти свої оддавав у Всеросійську Центральну Казну, а сам не мав, та немає й тепер від неї того, що повинен би мати за се.

І через те ми, Українська Центральна Рада, приписуємо всім організованим громадянам сел і городів, всім українським громадським управам і установам з 1-го числа місяця липня (іюля) накласти на людність особливий податок на рідну справу і точно і негайно регулярно пересилати його В СКАРБНИЦЮ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ.

Народе Український! В твоїх руках доля твоя. В сей трудний час всесвітнього безладдя й роспаду докажи своєю одностайністю і державним розумом, що ти, народ, народ, хліборобів, можеш гордо і достойно стати поруч з кожним організованим, державним народом, як рівний з рівним.

Ухвалено: *У КИЇВІ. Року 1917, місяца червня (іюня) числа 10.*

Перший Універсал Української Центральної ради.

Сказавши так, вони вибрали з-поміж себе нас, Українську Центральну раду, і наказали нам бути на чолі нашого народу, стояти за його права і творити новий лад вільної автономної України.

І ми, Українська Центральна рада, вволили волю свого народу, взяли на себе великий тягар будови нового життя і приступили до тієї великої роботи.

Ми гадали, що Центральне російське правительство простягне нам руку в сій роботі, що в згоді з ним ми, Українська Центральна рада, зможемо дати лад нашій землі.

Але Тимчасове російське правительство одкинуло всі наші домагання, одіпхнуло простягнену руку українського народу.

Ми вислали до Петрограда своїх делегатів (послів), щоб вони представили російському Тимчасовому правительству наші домагання.

А найголовніші домагання ті були такі:

Щоб Російське правительство прилюдно окремим актом заявило, що воно не стоїть проти національної волі України, проти права нашого народу на автономію.

Щоб Центральне російське правительство по всіх справах, що торкаються України, мало при собі нашого комісара по українських справах.

Щоб місцева власть на Вкраїні була об'єднана одним представником від Центрального російського правительства, себто вибраним нами комісаром на Вкраїні.

Щоб певна частина грошей, які збираються у Центральну казну з нашого народу, була віддана нам, представникам сього народу, на національно-культурні потреби його.

Оголошення Першого Універсалу Української Центральної ради на Софійському майдані. Червень 1917 р.

Всі ці домагання наші Центральне російське правительство о д к и н у л о. Воно не схотіло сказати, чи признає за нашим народом право на автономію, право самому порядкувати своїм життям. Воно ухилилось од відповіді, одіславши нас до майбутнього Всеросійського Учредительного зібрання.

Центральне російське правительство не схотіло мати при собі нашого комісара, н е с х о т і л о р а з о м з н а м и т в о р и т и н о в и й л а д. Так само н е с х о т і л о п р и з н а т и к о м і с а р а н а У к р а ї н у, щоб ми могли разом з ним вести наш край до ладум й порядку.

І гроші, що збираються з нашої землі, одмовилось повернути на потреби нашої школи, освіти й організації.

І тепер, народе український, нас приневолено, щ о б м и с а м і т в о р и л и н а ш у д о л ю. Ми не можемо допустити край наш на безладдя та занепад. Коли Тимчасове російське правительство н е м о ж е дати лад у нас, коли н е х о ч е стати разом з нами до великої роботи, то ми самі повинні взяти її на себе. Се наш обов'язок перед нашим краєм і перед тими народами, що живуть на нашій землі. І через те ми, У к р а ї н с ь к а Ц е н т р а л ь н а р а д а, видаємо сей У н і в е р с а л до всього нашого народу і оповіщаємо: о д н и н і с а м і б у д е м о т в о р и т и н а ш е ж и т т я. Отже, хай кожен член нашої нації, кожен громадянин села чи города однині знає, що настав час великої роботи. Од сього часу кожне село, кожна волость, кожна управа городська чи земська, яка стоїть за інтереси українського народу, повинна мати н а й т і с н і ш і о р г а н і з а ц і й н і з н о с и н и з Ц е н т р а л ь н о ю р а д о ю. Там, де через якісь причини адміністративна влада зосталась в руках людей, ворожих до українства, п р и п и с у є м о нашим громадянам повести широку дужу організацію та освідомлення народу, і тоді п е р е в и б р а т и а д м і н і с т р а ц і ю.

В городах і тих місцях, де українська людність живе всуміш з іншими національностями, п р и п и с у є м о н а ш и м громадянам негайно п р и й т и д о з г о д и і п о р о з у м і н н я з д е м о к р а т і є ю т и х н а ц і о н а л ь н о с т е й і разом з ними приступить до підготовки нового правильного життя.

Ц е н т р а л ь н а р а д а покладає надію, що народи неукраїнські, що живуть на нашій землі, також дбатимуть про лад та спокій в нашім краю і в

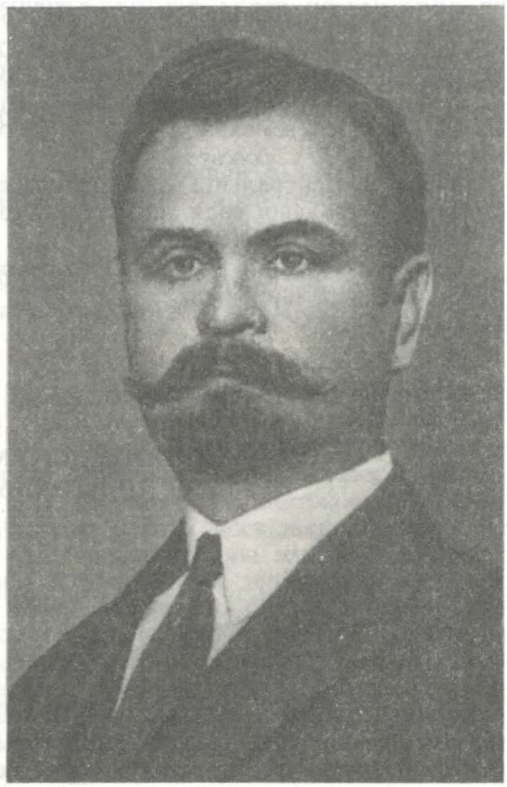
сей тяжкий час вседержавного безладдя дружно, одностайно з нами стануть до праці коло організації автономії України.

І коли ми зробимо сю підготовчу організаційну роботу, ми скличемо представників від усіх народів землі української і виробимо закони для неї. Ті закони, той увесь лад, який ми підготовимо, Всеросійське Учредительне зібрання має затвердити своїм законом.

Народе Український! Перед твоїм вибраним органом — Українською Центральною радою стоїть велика і висока стіна, яку їй треба повалити, щоб вивести народ свій на вільний шлях.

Треба сил для того. Треба дужих, сміливих рук. Треба великої народної праці. А для успіху тої праці насамперед потрібні великі кошти (гроші). До сього часу український народ всі кошти свої оддавав у Всеросійську центральну казну, а сам не мав, та немає й тепер від неї того, що повинен би мати за се.

І через те ми, Українська Центральна рада, приписуємо всім організованим громадянам сіл і городів, всім українським громадським управам і установам з 1 числа місяця липня (іюля) накласти на людність особливий податок на рідну справу і точно, негайно й регулярно пересилати його в скарбницю Української Центральної ради.

Б. М. Мартос.

Народе український! В твоїх руках доля твоя. В сей трудний час всесвітнього безладдя й розпаду докажи своєю одностайністю і державним розумом, що ти, народ, народ хліборобів, можеш гордо і достойно стати поруч з кожним організованим, державним, народом як рівний з рівним.

Ухвалено у Києві. Року 1917, місяця червня (іюня) числа 10.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 9. — Трав.

№ 48

ПОВІДОМЛЕННЯ КОМІТЕТУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ПРО ОРГАНІЗАЦІЮ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

17 червня 1917 р.

Комітет Центральної ради на останнім засіданні (15 іюня) ухвалив організувати Генеральний секретаріат [49] Української Центральної ради, який має завідувати справами внутрішніми, фінансовими, продовольчими, земельними, хліборобськими, міжнаціональними і іншими в межах України і виконувати всі постанови Центральної ради, які цих справ торкаються.

На цих же засіданнях було ухвалено призначити: головою Генерального секретаріату і генеральним секретарем внутрішніх справ — *В. К. Винниченка*, генеральним писарем — *П. Христюка*, генеральним секретарем фінансових справ — *Х. А. Барановського*, міжнаціональних справ — *С. О. Єфремова*, продовольчих — *М. М. Стасюка*, земельних — *Б. Мартоса*, військових — *С. В. Петлюру* і судових справ — *В. Садовського*.

Вчора в Центральній раді одбулося перше засідання Генерального секретаріату Центральної ради, на якому обговорювались питання, що торкаються організації роботи Секретаріату.

Чергове засідання Генерального секретаріату одбудеться сьогодні о 10-й год. ранку в Центральній раді.

Народня воля. — 1917. — 17 черв.

№ 49 — 60

МАТЕРІАЛИ І ДОКУМЕНТИ П'ЯТОЇ СЕСІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

20 червня — 1 липня 1917 р

№ 49

20 червня 1917 р

Починається о 7 1/2 год. вечора *. Головує проф. М. С. Грушевський. *Генеральний писар* читає Універсал ЦУР. *Голова* оголошує порядок денний. Вказує на необхідність для успіху праці вибори комісії для вирішення різних справ. Далі читається протокол відчиненої частини попередніх засідань ЦУР. Протокол зборами стверджується. Затим проф. М. Грушевський подає звіт діяльності Комітету ЦУР, в котрому зазначає, що бажання попередньої сесії, аби членам ЦУР була забезпечена з матеріального боку можливість прибувати на сесії, виконано. II червня в склад ЦУР увійшла обрана на II Всеукраїнському військовому з'їзді [50] Рада військових депутатів численності в 132 чоловіки. 12-го на Софійській площі відбулось читання Універсалу. II військовий з'їзд відбивав настрої переважно солдатів фронту в протилежність I, більш тиловому.

З'їзд вимагав від ЦУР рішучих кроків в своїй роботі. Сповняючи волю попередньої сесії ЦУР, а також II військового з'їзду, ЦУР видала Універсал, котрий при[й]нято на місцях з радістю і задоволенням. Рішення приступити до рішучої організаційної роботи привело до утворення виконавчого органу — Генерального секретаріату. 2-й тиждень пройшов в організації Генерального секретаріату, котрий і досі ще знаходиться в стадії формування. Се головні точки діяльності Комітету за 16 день. Вони нечисленні, але великого значення. Ми пережили історичні 2 тижні, переступили високий поріг в нашому житті. Далі голова пропонує офіціально затвердити прийняття в склад ЦУР Ради військових депутатів. Після затвердження голова виголошує: «Слава українському війську! Слава озброєному українському народові!». Збори довгим «Слава» вітають нових членів Центральної ради.

Д-й *Березняк* (голова Ради військових депутатів) щиро дякує за привітання, зазначаючи, що Рада військових депутатів і все українське військо готові всі сили, розум і завзяття покласти на працю для рідного народу і краю.

---

* На сесію прибули близько 200 членів Ради (Нова Рада. — 1917. — 22 черв.).

Підп[оручик] *Халабуденко* від 6-го корпусу, котрий почав наступлення на фронті, подає коротеньке повідомлення про початок його. Ще коли промовець їхав на II військовий з'їзд, то почали готовитись до наступлення. Однак нічого певного не було відомо. Українці корпусу ще тоді казали, що треба наступати. Коли промовець повернувся зі з'їзду, то почалось артилерійське підготовлення наступлення.

«18 червня о 9-й год. ранку всі ми, як один, перейшли в атаку з словами: «Вперед, за свободу». Видно було українські прапори. Українці-солдати казали, що завше підуть в наступлення, тільки б Тимчасовий уряд сказав, що Україна матиме автономію».

З позачерговою заявою виступає представник виконкому Полтавської ради солдатських і робітничих депутатів *Бочковський*. Він оголошує резолюцію ради про приєднання її до Універсалу ЦУР.

Текст резолюції:

«Полтавська рада робітничих та солдатських депутатів, обговоривши Універсал Української Центральної ради, виданий 10 іюня цього року, п о с т а н о в и л а: Вітаючи революційний акт Української Центральної ради, яка оголосила автономію України, Полтавська рада робітничих і солдатських депутатів закликає всі революційні організації і всіх громадян, що населяють Україну, підтримати революційні домагання українського народу, поскільки ці домагання не будуть йти всупереч інтересам інших національностей, які живуть на Україні. Разом з тим Полтавська рада робітничих та солдатських депутатів вважає, що Українська Центральна рада мусить бути поповнена представниками рад робітничих та солдатських депутатів і всіх соціалістичних партій, що існують на Україні, без різниці національностей, аби Українська Центральна рада була дійсно виразницею всеї демократії автономної України».

Далі виступає представник Київської губернської земської управи з дорученням її скласти привітання ЦУР, сказати, що управа визнає її вищу владу на Україні і прохає подбати про скоріше скликання територіального з'їзду. Відчитується затим лист Київської повітової громадської управи з проханням представництва в ЦУР, а також телеграма від 1 600 000 українців-галичан і буковинців з Америки (Філадельфія) з привітанням Центральній раді [51].

Голова пропонує тим, хто привіз писані справоздання з місць, передати їх до Секретаріату. Ухвалюється вибрати 4 комісії: 1) про склад Центральної ради; 2) по статуту автономії України; 3) по скликанню з'їзду народів Росії, що добиваються федеративного устрою держави і 4) по скликанню територіального з'їзду України.

Після перерви на 10 хв., під час котрої фракції намічають кандидатів до сих комісій, определяється склад їх.

І комісія: *Бочковський (с.-р.), Березняк (с.-р.), Огородний (с.-д.), Колос (с.-д.), Сніжний (р.-д.), Сімашкевич (р.-д.), Пащенко [безпартійний], Журавель [безпартійний].*

II комісія: пп. *Левитський (с.-р.), Шраг (с.-р.), Касяненко (с.-д.), Бабич (с.-д.), Єфремов (р.-д.), Бойко (р.-д.), Стасюк [безпартійний], Чайківський [безпартійний].*

III комісія: *Маєвський (с.-р.), Панченко (с.-р.), Дубовий (с.-д.), Висоцький (с.-д.), Шульгін (р.-д.), Прокопович (р.-д.), Карпенко [безпартійний], Голуб [безпартійний].*

IV комісія: *І. Ільченко (с.-р.), Чалий (с.-р.), Вітенко (с.-д.), Ковальський (с.-д.), Чопівський (р.-д.), Ніковський (р.-д.), Кекало [безпартійний], Калган [безпартійний]* [52].

П. Чопівський повідомляє, що у Києві заклалась міська Українська рада, котра складається з представників різних культпросвітніх організацій. Входять до неї також представники 12 околиць Києва. Прохає собі в ЦУР місця. Виникає питання, чи мають право бути присутніми на засіданнях комісій всі, хто захоче, члени ЦУР. Збори рішають, що мають право.

Д-й *Ільченко* (Уманщина): «Після того, як українці почали творити свою національну революцію, відношення до них з боку росіян значно погіршало. По-

чали закидати їм в шовінізмові. Ворожнеча зростала. Помиритись трудно було. Коли зорганізувався 5-й український полк, ворожнеча дійшла до максимуму. Совіт робітничих і солдатських депутатів випустив відозву, але називав наш рух буржуазним, і т. ін. Те саме робили російські с.-р., кажучи, що українці ховались за спинами других, коли ті робили революцію.

Далі Совіт робітничих і солдатських депутатів почав розсилати по селах агітаторів, котрі псували скрізь нашу роботу. Правда, сим агітаторам не скрізь добре поводилось, і іноді їх навіть арештовували. Часто вони ловились на брехні і на неморальних вчинках. Після видання Універсалу відношення до нас різко змінилось. Ще до сього за день до мене заходить представник Совіту робітничих і солдатських депутатів, щоб порозумітись.

Після відчитання Універсалу на вірність ЦУР присягнули полк, народ і духовенство, котре тоді якраз відбувало в Умані свій з'їзд. Свідомість серед народу шириться, число «Просвіт» росте» [53].

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 10. — Черв.

№ 50

21 червня 1917 р.

Починається о 7-й год. вечора *. Головує проф. М. С. Грушевський.

Двері засідання для сторонніх осіб закриваються. Читається протокол закритої сесії.

Після перерви двері засідання відчиняються для сторонньої публіки.

З позачерговою заявою виступає член Генерального військового комітету *Полозов*. На II військовому з'їзді було затверджено склад Генерального комітету, висловлено було йому довір'я і постановлено, що Генеральний комітет єсть вища інституція організованого українського війська [54], і всі українські вояки мусять підлягати його постановам. З'їзд висловив догану тим, хто не підлягав і не хотів підлягати постановам Генерального комітету. Зокрема, се відносилось до зорганізованого в Чернігові полку під проводом Павленка [55]. Генеральний комітет намагався перевести полк до Києва, аби далі одправити його на позиції в один із українських корпусів. Коли вони прибули до Києва, то підлягли впливові, з одного боку, каторжан, жандармів і пристава, а з другого — недисциплінованих українських елементів, котрі умовляли їх не їхати на фронт, а залишитись тут, у Києві, бо тут наш фронт, тут треба боронити волю України. Ешелон сей став вимагати від Генерального комітету, щоб той одягнув їх, озув, видав зброю — тоді тільки вони підуть на фронт. Генеральний комітет зробити сього не може, бо се мають право робити лише в запасних полках. Генеральний комітет переконався, що люди сього ешелону просто не хотять йти на фронт, прикриваючись лише своїм українством. Через се Генеральний комітет, витративши всі засоби, поставив ешелонові категоричне домагання, аби до певного числа вони вирушили на фронт в один з запасних українських полків по вказівці Генерального комітету, інакше Генеральний комітет уважатиме їх неукраїнцями і відцурається їх. Після сього прибула від ешелону делегація з такими домаганнями: «Одягніть нас, озуйте! Дайте нам відпочити (невідомо після чого, зі слів т. Полозова), і тоді лише під українським прапором, озброєні і сформовані в окремий полк ім. гетьмана Полуботка, ми підемо на фронт». Генеральний комітет відмовився змінити свою постанову. Через деякий час ешелон змінив свій тон і заявив, що він підлягає постановам Генерального комітету. Генеральний комітет потребував, щоб ешелон зараз одправився на фронт. Ешелон знов зрікся, сказавши, що піде

* Зранку делегати працювали в комісіях.

через 3 дні, але і сього не зробив. Тоді Генеральний комітет зрікся їх. Вони пробували підбурити другі українські ешелони, котрі проходили через Київ, але, завдяки допомозі Української ради військових депутатів, сього їм зробити не вдалось. Зараз відбувається нарада їх з представниками полку ім. Богдана Хмельницького і українців київського гарнізону. Прохано послати туди делегатів ЦУР і Генерального комітету, аби сказати там їм авторитетне слово Центральної ради.

Д-й *Шульгін* пропонує послати сказати їм, що хто уважає себе організованим українцем, той мусить коритись постановам Генерального комітету.

Д-й *Сивошапка* пропонує ужити найрішучіших заходів. Козак І-го полку каже, що до сього ешелону в Чернігів приїздили самостійники, обіцали їх перевезти до Києва, озброїти і там залишити. Треба їм роз'яснити, бо вони не знають, хто такий Генеральний комітет: чи то д. Полозов, чи п. Міхновський?

Д-й *Мельник*, бравший участь в переговорах з ешелонами, каже, що ешелон заявив, ніби серед них нема каторжан і жандармів. Їх відіпхнули. Решта солдатів справжні патріоти-українці. Вони вимагають, щоб їх одправлено було на фронт як українську часть. Вони хотять, щоб ЦУР і Генеральний комітет були визнані російською владою правомочними, щоб з ними рахувались росіяни. Тоді ешелон послухає Генеральний комітет і поїде на фронт, а бажає він лише залишити в Києві кадр для запасного полку. На думку д. *Мельника*, гостро ставитись до ешелону не можна, бо їх підтримують усі українці Київської округи. Ешелон хоче, щоб Київ було українізовано.

Д-й Ковалевський (с.-р.) вказує на неоднаковість характеристики непокірного ешелону, поданої різними членами делегації, котра ходила їх умовляти. Треба вияснити справжній характер сих 5000 солдатів, хто вони, чого хотять.

Д-й *Винниченко* каже, що Генеральний комітет офіціально дав ЦУР характеристику ешелону. Коли враження окремого індивідуума з Комітету не совпадають з нею, то се особиста справа сього індивідуума. Треба, щоб ЦУР послала зараз на нараду до представників ешелону повноважну делегацію, щоб нейтралізувати той недобрий настрій, який панує серед 5000 солдат[ів], який може бути заразою для решти українського війська.

У х в а л ю є т ь с я послати на збори представників українців-вояків київського гарнізону делегацію ЦУР, в склад якої, опріч Генерального комітету, входять Винниченко, Ковалевський, Шульгін, Стасюк, Діденко, Пугач, Левченко.

Продовжуються доклади з місць.

Поза чергою забирає слово *М. Левітський*, котрий вітає ЦУР від Т-ва українських правників.

Д-й *Чеховський* (Одеса). На черзі стоїть в Одесі реорганізація керівничого українського комітету.

Партії українські поширились і розрослись. Варто зазначити відношення між російськими та українськими організаціями. Се начало помічатись під час кризи міністерства. Почались наради, куди запрошувались представники українських організацій. Вирішено було домагатись утворення коаліційного міністерства. З ініціативи українських с.-д. ухвалено було домагаться від Тимчасового уряду принципіального зазначення відношення до автономії народів. Сю постанову довелось нагадати пізніше, коли почалась справа з маршовими українськими ротами. У солдатів-українців виникло питання, чи йти на фронт, чи залишитись в Одесі в зв'язку з певним відношенням Тимчасового уряду до українських домагань і взагалі до українців. Наприклад, з екіпажем «Синопу», котрий був цілком українським, зроблено було такий експеримент, що українців там залишилося дуже мало. Врешті, роти на фронт пішли завдяки Українській військовій раді. Члени російських демократичних організацій виявили повне нерозуміння українського руху, і се було причиною багатьох непорозумінь. Приходилось багато роз'ясняти росіянам, що уявляє з себе український рух, тоді вони поставилися трохи інакше. Скликано було спільне засідання російських та українських організацій для обговорення військових справ. Всі принципіально віднеслись при-

хильно до автономії України, казали лише, що не час тепер заводити. Коли представник Військової української ради почав читати постанови Ради по-українському, то почалась справжня обструкція, пор[учику] Вержбецькому не давали говорити. З трудом удалось навести порядок. Знов почали доводити росіянам, що український рух єсть цілком революційний, що, навпаки, перешкода є чином контрреволюційним. Запропонована була врешті на обміркування резолюція, що в командуючих центральних російських колах затримують революційний український рух на місцях і сим створюють розрухи, що УЦР вибрана так само, як і решта демократичних організацій, що її робота правильна, не руйнуюча, а будуюча, приготовляюча Україну до Установчих зборів. Резолюція ся не була при[й]нята і питання осталось одкритим. На обласному фронтовому з'їзді [56] утворилась сильна українська фракція, котра спричинилась до того, що з'їздом винесені були резолюції, прихильні до українців. Там же утворився був блок з неросіянами.

На обласному учительському з'їзді піднесена була справа з націоналізацією школи. Вислухані були доклади українців *Чеховського, Клепацького* та єврея пр[иват]-доц[ента] *Кагана.* Майже одноголосно ухвалено було націоналізацію шкіл. Після сього виступив ображений професор *Ланге* і почав казати, що в такому разі треба вимагати також націоналізації великоруської школи. Бачучи підтримку, почали підносити голови притаївшиїся учителі, ставленики Лєвашова. Коли з привітанням по-українському виступила учителька з Катеринославщини, то вони почали галасувати і не давали їй говорити.

На виборах в міську думу українці йдуть самі. Мають намір виставити 2 списки: соціалістичний і безпартійний. Цікавим фактом єсть з'явлення української організації, котра сама себе називає мазепинці-самостійники. Соціально-економічного програму вони досі ще не виставили жодного.

Боб (Брацлавщина) докладає про останні події у м. Брацлаві. 15 червня у Брацлав на курси українознавства почали з'їздитись з повіту учителі та учительки. Помістились вони в городській гімназії. Улаштували собі спільну кухню. На 18-те у Брацлаві призначено було повітовий селянський з'їзд. 17 червня великий натовп старообрядців-кацапів та міщан кинулись на учителів, повигонили їх з будинку гімназії, зруйнували кухню, посуд побили, страву змішали з болотом. Коли розпочався з'їзд селян, то той самий натовп напав на селян і почав їх розганяти. Іншого помешкання для з'їзду не було. Вирішили відбути його на вулиці, але ті самі кацапи і міщани не дали можливості зробити сього. Ветеринарного лікаря, котрий пропонував устроїти з'їзд на вулиці, натовп мало не вбив, подер на ньому одіж. Коли селянин Боб покликав міліцію, щоб вона боронила від юрби, то його також схопили і побили. Прийшлося влаштувати з'їзд в сусідньому селі [за] 9 верстов від міста.

Бала (Київщина) вказує, що в Канівському повіті сила українського руху росте; свідомість своїх національних та економічних інтересів серед селянства також збільшується. Авторитет УЦР серед населення збільшується з кожним днем. На повітовому з'їзді селяни ухвалили визнати УЦР своїм вищим урядовим органом і потребували сього також від повітового комісара. Послали Временному правительству протести проти того, що він відмовився задовольнити домагання УЦР. Урочисто відчитано було і визнано Універсал УЦР.

Збори зачиняються об 11-й год. вечора. Слідуюче засідання призначається на 22 червня о 6-й год. вечора.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 11/12. — Черв.

№ 51

22 червня 1917 р.

Починається о 6-й год. вечора. Головує проф. М. С. Грушевський. Подається звіт про переговори з так званим полком ім. гетьмана Полуботка.

Говорить д. *Вротновський-Сивошапка* (член Української Ради військових депутатів): «Прибувши на нараду, ми застали там біля 100 делегатів, з котрих половина була представники полку [ім.] Богдана Хмельницького, а решта від полуботківців та Київського гарнізону. Промови тт. Петлюри, Винниченка та інших членів делегації не мали впливу на слухачів, зустрічались ними холодно, тоді як промови Майстеренка та Гудієнка, проводирів полуботківців, зустрічались оплесками. Врешті було постановлено руба питання: хто має стояти на сторожі інтересів українського народу, чи ЦУР з Радою військових депутатів та Генеральним військовим комітетом, чи 5000 полуботківців? Чи признають полуботківці авторитет ЦУР і чи будуть вони кориться постановам її, чи ні? Тоді виступив Гудієнко і вніс пропозицію таку: полуботківці будуть коритись ЦУР, коли її постанови будуть добрими. Після сього була виголошена промова, котра вплинула на полуботківців, і під час голосування всі піднесли руку за те, що будуть коритись ЦУР без застережень».

Д-й *Журавель* повідомляє, що ще зранку в полк [ім.] Богдана Хмельницького прибули представники полуботківців з прап[орщиком] Майстеренком. Стали провадити там агітацію. Полк захвилювався. Коли прибули представники УЦР, то настрій вже трохи улігся, на зборах були переважно представники 1-го полку, полуботківців було лише 6 чоловік. Кінчилося все добре: скорились УЦР. Після сього представники Ради військових депутатів залишилися. Почалися розмови з представниками 1-го полку. Козаки почали подаватись, кажучи, що вони знаходились під впливом пр[апорщика] Майстеренка. Казали, тут якесь непорозуміння. Коли спитали полуботківців, чи підуть на фронт, ті сказали, що підуть, коли їх одягнуть та узують. Зброї та формування окремого полку вже не вимагають. Позаяк одежу і обув можуть видати лише запасні части[ни], то погодилися, що полк[овник] Капкан випише все необхідне для 1-го полку, а послі буде видано се для полуботківців.

Д-й Гречка каже, что УЦР треба звернути увагу на се діло. Серед полуботківців не всі погані. Вони прийшли сюди, чувши, що УЦР потрібна піддержка. Треба ужити заходів, щоб вони, розійшовшись, не рознесли про УЦР недобрих чуток. Д-й. Гречка знаходив там своїх односельчан. Єсть, очевидно, там кілька поганих людей, котрі крутять голову решті. Решта ж чекає поради від УЦР. Треба до них відноситись тепло, попіклуватись за них, бо вони босі, голі, 4 дні не дістають їжі, валяються слабі. Бо інакше, які б патріоти вони не були, але коли чоловік голодний, то трудно сподіватись від нього добрих і розумних вчинків.

З позачерговою заявою виступає д. *Романченко* (с.-д.): «Українська фракція Всеросійського з'їзду рад робітничих і солдатських депутатів [57] вітає УЦР з виданням Універсалу. З початку з'їзду мало було надії зібрати українську фракцію, бо не тайна, як відносяться до українців органи російської революційної демократії. Але національний український рух зробив своє діло. Почали приїздити товариші з певним поглядом на національну справу, котрі в ній зайняли певну позицію. Українську фракцію, що налічувала 18 чоловік, піддержувала постійна група, котра складалась з 3 більшовиків, 2 інтернаціоналістів с.-р. [58], 2 меншовиків [59], 20 с.-р. Насамперед ми заявили президіумові, що склали фракцію і вимагаємо місце в президії. Як звичайно буває з українцями, се місце ми одержали лише через 2 тижні після того, як подали заяву, себто перед закриттям з'їзду. Першим нашим виступом було висловити недовір'я Тимчасовому урядові за його політику щодо українців. З початку відношення до нас було насмішкувато во-

рожим, але коли ми получили піддержку від більшовиків та інтернаціоналістів с.-р., то се відношення змінилось. В офіційній пресі і в «Известиях Петроградского Совета рабочих и солдатских депутатов» про наші виступи зазначалось дуже коротенько, а в стенограмах наших протестів через щось не було. Коли почалась підготовка більшовиків до демонстрації [60], ми знов виступали. Було відомо, що контрреволюційні сили рішили використати сю демонстрацію для виступу на вулиці. З'явилась відома вам відозва з'їзду. Під нею був також підпис нашої фракції. Се в пресі було зазначено, бо се було потрібне, приймаючи на увагу велике число українців-солдатів в Петрограді. Після сього знов почалась стара політика замовчування наших виступів. Далі почалась наша робота і в національній комісії. Якраз тоді вийшов Універсал. Відношення до нас стало сугубо ворожим, але в національній секції на її роботі воно відбитись не могло, бо там були переважно представники недержавних націй» [61].

Виступали представники Києва *Чижевський* і *Петренко*, котрі доводили, що української культури нема, що українські соціалісти — се якесь непорозуміння, а р.-д. — се сама настояща чорна сотня. Сі представники Києва прохали як українці, щоб російська демократія навчила їх, українців, розуму. Української нації, по-їхньому, нема; бо що то, мовляв, за нація, котра під час війни не мала своєї преси і не видавала жодних відозв?

На се їм вказувалось, що вони, очевидно, зле поінформовані, що коли б вони хотіли бачити сі відозви, про котрі згадують, то треба було питати їх в ділах прокуратури Київської та Одеської; газети, як от «Наше життя», друкувались на ротації солдатами-укр[аїнцями] у сьому місті, Петербурзі. Ми хотіли винести свою резолюцію по національному питанню, але нас попередив Центральний комітет з'їзду, запропонував свою резолюцію. § 5 сієї резолюції в її першій редакції, в зв'язку з Універсалом, був дуже гостро направлений спеціально проти українців. Але при допомозі «Бунду» [62], литовців, естів та грузинів сей § вдалось змінити так, що він, як відомо, направився скоріше проти Тимчасового уряду. Коли вносили поправку про «самоопределение народов вплоть до отделения», то меншовики хотіли замість цього поставити «признаем широкую автономию». Поправка «вплоть до отделения» була прийнята при допомозі литовців, причому «Бунд» утримався від голосування. На загальних зборах з'їзду ся поправка також була прийнята як уступка більшовикам, котрі, до речі, завше підтримували нас, заявляючи, наприклад, що Тимчасовий уряд, коли треба виступити проти українців, то стає дуже рішучим, коли треба виступити проти буржуазії, то сеї рішучості йому дуже бракує, що коли б, мовляв, не знищені були ордени, то теперішні міністри заслужили б їх за українську справу більше, ніж старі царські міністри за жидівську. Коли складався Центральний комітет з'їзду, то нас знов обійшли, не давши в ньому місця. Ми склали з приводу сього протест. Після видання Універсалу українська фракція з'їзду відбула спільне засідання зі всіма українськими організаціями Петрограда. Була винесена резолюція, вітаюча Універсал, Центральну раду і вважаюча останню найвищим органом українського народу. Резолюція ся прийнята була одноголосно при 1-му утримавшімся — д. Нестеренкові, югоросові, членові ради селянських депутатів, депутатові Полтавщини. Після сього ухвалено було всім їхати на Україну, щоб провадити там роботу в дусі прийнятих резолюцій. Те саме ухвалила українська фракція Всеросійської ради солдатських депутатів.

Далі продовжуються доклади з місць.

Д-й Костюшко (Гельсінгфорс): «Матроси Балтійського флоту, солдати та робітники-українці розпочали організацію в Гельсінгфорсі з самого початку революції, коли невідомо ще було, що робиться на Україні, бо російські газети замовчували се. Влаштували велику українську маніфестацію. Заснували Українську раду. Після І військового з'їзду ми спробували українізувати міноносець «Україна». Виконавчий місцевий комітет спершу дав на це дозвіл, але незабаром взяв його назад, боячись, що після «України» українці-матроси запретендують на

дредноути «Полтава» та «Севастополь». 30 травня у Гельсінгфорсі відбувся обласний в Фінляндії український з'їзд, військовий. Винесена була постанова заснувати в Гельсінгфорсі Крайову раду в Фінляндії. Зараз там же відбувається II обласний військовий з'їзд в справах організаційних [63]. На зборах загальних вирішено було послати свого представника до УЦР привітати і визнати її єдиним заступником інтересів українського народу».

Ященко (Козелецький повіт) розповідає про антиукраїнську агітацію в повіті. «Коли я приїхав з селянського Всеукраїнського з'їзду, селяни мене радісно вітали і ухвалили всі резолюції, прийняті на з'їзді. Але знайшлась учителька, котра почала мутити народ, кажучи, що ті українці хотять народ повернути назад у кріпацтво, щоб народ їх не слухав. Селяни мало не повернули назад. Коли я хотів вдруге зібрати з'їзд селян, то голова комітету сього мені не дозволив. Але все-таки мені вдалось зібрати селян. Після розмов народ знов почав мені вірити. Тоді з'явились статистики, переписчики, котрі почали розказувати, що після сього, як вони перепишуть землі, Учред[ительне] собр[аніє] дасть їх селянам, українці ж нічого не дадуть. Знов розбили народ. Якраз я получив повістку, щоб їхати на сесію УЦР. Голова комітету почав агітувати за те, щоб мене не пускати. Коли прийшов Універсал, народ знов об'єднався, сказав, що тепер, опріч УЦР, більш нікому не повірить. Коли я мав їхати, то мені з комітету не хотіли давати коней та грошей на дорогу. Я заявив, що все-таки поїду. Голова тоді сказав мені, що здійме мене з учоту (бо я швець, і як такий числюсь в шевській майстерні на учоті). 20 с. м. мене мали зняти з учоту. Я заявив, що все ж таки поїду працювати для народу. Коли ж мене виключать з учоту, то я тоді піду служити, але Україні, а не Москві».

Далі дає повідомлення про переговори з ешелонами полуботківців д. *Винниченко*: «На вчорашній нараді були представники полку [ім.] Богдана Хмельницького, ешелону полуботківців та 4 чоловіки від одної з місцевих дружин. Заявили, що хотять, аби їх перетворили в 2-й запасний ім. гетьмана Полуботка полк. Конкретні їхні вимоги: одягнути, озути, дати лікарню. Одним словом, вони мають на увазі зостатись на довший час в Києві. Пояснюють свої домагання тим, що коли їх не сформують в окремий полк, то на фронті вони можуть опинитись не в українському корпусі, а десь інакше, де їх зустрінуть вороже. Моє враження, що сі люди дійсно бояться їхати в неукраїнські части[ни]. Але такий настрій використали ті елементи в ешелоні, котрі власні, особисті інтереси прикривають патріотизмом. Такі елементи вчора виступали вороже проти УЦР і Генерального комітету. Вони єсть і серед полку [ім.] Богдана Хмельницького, і серед тих, що називають себе 2-м запасним полком. Я не думаю, однак, щоб серед полку [ім.] Богдана Хмельницького було їх багато. Вчорашні наші переговори мали метою зазнайомити людей з УЦР, з її політикою і роботою. Недивлячись на останню промову делегації УЦР, оплески слухачів і вислід голосування, я маю сумнів щодо наслідків голосування».

Виступає делегат від ешелону, козак *Осадчий*: «Ми представники злощасного 2-го полку. Багато дечого він перетерпів. Ми прийшли прохати УЦР, щоб вона віднеслася до нас прихильно, ми хочемо боронити нашу Україну, щоб УЦР розпорядилась дати нам їсти, бо ми вже четвертий день сидимо без хліба. Ми голі, босі, без офіцерів, без організації, котра єсть необхідною, щоб їхати на фронт вільними козаками. У багатьох з нас просрочені документи, і нам скажуть, що ми дезертири, коли ми явимось незорганізованими в часть. Ми боїмось, що нас зустрінуть вороже, як купу дезертирів, як вже зустрічали деякі ешелони в 41-му корпусі. Ми прохаємо дати нам лікарську допомогу, бо люди хворіють, не маючи їжі. Прохаємо упорядкувати полкову канцелярію, що для нас вельми необхідно. Нарешті ми прохаємо не забувати нас своєю порадою, присилати нам газети і літературу. Просимо навідуватись до нас, бо нас бочться, ніби ми якісь звірі, каторжани, розбійники. Про нас наговорили бозна-чого, ми ж люди, як всі. Просимо зняти з нас через пресу ту грязь, котру кинули на нас з радістю російські

газети і дехто з членів Генерального комітету. Се для нас найважніше. Прохаємо задовольнити наші домагання, подані Генеральному комітету 19 червня. Рада козаків доручила нам, делегатам, висловити УЦР повне своє довір'я, а також Генеральному комітетові, котрий нас зрікся. Тов. Винниченко казав, ніби наш полк довіряє УЦР постільки, поскільки її вчинки будуть добрими. Се заявив не наш представник, а від полку [ім.] Богдана Хмельницького».

Член Генерального комітету д. *Петлюра:* «Фактично справа про одправку ешелону виглядає так: 4 тижні назад почали збиратись люди. До того часу з наказу Генерального комітету одправлено було 4 ешелони в українські корпуси. Коли приїхали з Чернігова 700 чоловік, справа загальмувалась. Вони заявили, що на фронт не поїдуть, доки не скінчиться військовий з'їзд, бо, казали вони, можливо, що прийдеться боронити з'їзд і Центральну раду. Коли з'їзд скінчився, Генеральний комітет знов звелів їм їхати на фронт, але вони знов не послухали. В сей час якраз Генеральний комітет приступив до організації 1-го запасного полку. Для сього з розпределительного пункту взято було 1000 чоловік. Формування — се справа складна і тяжка. Генеральний комітет старався, щоб до сього полку прибули новобранці зі всіх повітових міст України. Разом з 1000 новобранців з розпределительного пункту прийшли ще 2600 чоловік, котрі мусили йти на фронт як маршова рота.

Вони почали перешкоджати роботі Генерального комітету. Почались з їх боку погрози по адресі Генерального комітету. Генеральний комітет, вичерпавши всі засоби, аби вислати їх на фронт, прийшов до постанови, що сі люди з авторитетом Генерального комітету не згоджуються, хоч II військовий з'їзд, ніби передбачаючи такі випадки, виніс спеціальну резолюцію [64]. Але се оказалось даремним. Представники сих «2600» звернулись 19 червня до Генерального комітету з такими домаганнями:

1. Ми просимо признати нас 2-м козацьким полком ім. гетьмана Полуботка;
2. Признати виборну нашу старшину;
3. Просимо порад і літератури;
4. Вимагаємо зброї, одежі, їжі.

Ми сказали, що Генеральний комітет знає, що можна зробити і чого не можна. Генеральний комітет мусить не порушувати загальну пляну дислокації і поповнення частин, щоб йому не сказали, що він стоїть на перешкоді загальному ділу. Опріч того, Генеральний комітет кориться постановам УЦР. Генеральний комітет прохав полуботківців не вносити дезорганізації своїми самочинними виступами і не руйнувати української справи. З технічного боку формувати полк як бойову одиницю треба не місяць і не два. Через се ми сказали, що не можемо задовольнити всіх сих домагань, бо відповідаємо не лише перед сими «2600», а перед цілою Україною. Ми прислухаємось до всіх голосів, але голос окремої групи не єсть для нас закон. Кожну свою постанову Генеральний комітет повинен виносити мудро, маючи на увазі наказ II військового з'їзду. Наші прикази — се закон для організованого українського війська. Через се ми заявили 19 червня, що коли вони не скоряться нашій постанові і не поїдуть на фронт, ми будем уважати їх за дезорганізаторів. Нам вони заявили, що підуть. Все було нами приготовлено, поїздні состави ждуть на вокзалі, а люди не йдуть. Ми тратимо свій авторитет в очах військової округи. Нам закидають, що ми не можемо одправити на фронт 1000 своїх «украинцев». З нами граються сих «2600»! Допустити сього ми не можемо. Нас підводять, кажучи, що поїдуть на фронт, а послі, в назначений день, не з'являються. Ми приготовляєм на розпределительному пункті гроші, начальників ешелону, а в останню хвилину люди йти не хотять. Се було причиною тому, що 19 червня Генеральний комітет заявив тим «2600», що він зрікається їх».

Козак *Осадчий*: «Коли прибули люди з Чернігова, то на розпределительному пункті, на Васильківській вул., їм прийшлось дуже погано; ночували на вулиці,

в болоті, в антисанітарних умовах. Якраз тоді заборонили військовий з'їзд. Щоб підтримувати своїх, ми вирішили не їхать на фронт. Коли від Генерального комітету явився для переговорів з нами пр[апорщик] Селецький, то не зібрав усіх людей і не заявив, що він офіційний представник Генерального комітету, а вів переговори з окремими групами наших людей. Люди не знали, хто з ними розмовляє, а боялись провокації з боку наших ворогів, через се ухвалили арештувати пр[апорщика] Селецького. Добре, що з'явився я, котрий знав особисто пр[апорщика] Селецького і роз'яснив людям, кого вони збираються арештувати. Явне непорозуміння, котре, однако ж, дало повод д. Петлюрі обвинувачувати нас в ворожому відношенні до Генерального комітету. Почасти, дійсно, ми не виконували розпоряджень Генерального комітету, але причиною сьому є відсутність точних вказівок з боку Генерального комітету. Ми були певні, що нас зачислять до 1-го полку, всі люди були в сьому переконані, виявилось, однак, що се не так. Тоді ми ухвалили домагатись, щоб з нас сформували окремий полк. Сього ми домагались, бо нам розказували, приїхавши із фронту, що наші ешелони одправляють в неукраїнські корпуси, а в чужі, де до них ставляться дуже вороже. Коли ми захотіли йти в 1-й запасний полк, то полк[овник] Оберучев вислав проти нас 2 ескадрони кірасирів, 2 дружини і 4 кулемети. Нас звідси висилають, а в Київ замість нас присилають москалів. Ми домагаємось українізації київського гарнізону, а Генеральний комітет нас в сьому не піддержує».

Прап[орщик] *Велічко:* «Генеральний комітет не може відмінити своїх постанов. Практично вимог козаків задовольнити не можна. На се існують певні правила, котрих Генеральний комітет змінити не може. Центральна рада може ухвалити, щоб з сих козаків було сформовано полк, а що на се скаже Тимчасовий уряд та українська демократія? Вони скажуть, що УЦР переймає на дорозі тих солдатів, що їдуть на фронт, городових і каторжан і формує з них свої полки, і в той час, коли на фронті іде наступлення.

Ми просимо товаришів: «Відмовтесь від своїх домагань! Йдіть на фронт! Ми з болем дивимось на вас, обідраних та голодних, але зрозумійте, що обставини змушують Генеральний комітет не задовольнити ваших домагань. Скорітесь волі українського народу».

Д-й Волошко, представник «2600», «заявляє, що серед них нема дезертирів. «Генеральний комітет не захотів розібрати і довідатись гаразд, що ми за люди. Нас не 2600, а понад 5000, з них багато невоєннообязаних».

Прап[орщик] *Полозов,* член Генерального комітету: «Таких, що мусять їхати на фронт, 2600. Се ті, хто з формального боку російських урядових правил являються дезертирами. Тут казали, що люди босі і голі. Генеральний комітет одягти і озути не може, бо він не має «требовательных ведомостей», котрі знаходяться лише в запасних частях. Їжу Генеральний комітет діставав людям доти, доки вони знаходились в його розпорядженні, себто визнавали авторитет Генерального комітету і корились його розпорядженням».

Дебати з приводу так званого полку ім. гетьмана Полуботка вичерпані. Оголошується перерва на 10 хв. Після перерви з приводу дебатів вносяться резолюції. Ставиться під голосування резолюція, внесена фракцією с.-р. Фракції с.-д. і безпартійних соціалістів заявляють, що при голосуванні будуть підтримувати резолюцію фракції с.-р. Приймається наступна резолюція більшості при 3 голосуючих проти резолюції і 8 «воздержавшихся»:

«Українська Центральна рада, вислухавши доклади делегації товаришів солдатів, що мешкають в Грушках, і членів Центральної ради, які були надіслані 21 червня на об'єднане засідання представників української частини місцевого гарнізону, постановила: 1) закликати товаришів солдатів, що мешкають в Грушках, до національної, громадської дисципліни, яка мусить керувати озброєною

революційною демократією; 2) в інтересах української національної справи запропонувати товаришам солдатам негайно виконати приказ Генерального комітету і виступити до указаного Комітетом українського запасного полку».

Збори слідуючі призначаються на п'ятницю, 23 червня, на 7-му год. вечора.

Збори зачиняються об 11-й год.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 11/12. — Черв.

№ 52

23 червня 1917 р.

Починається о 7-й год. вечора. Головує проф. М. С. Грушевський, котрий докладає про створення Генерального секретаріату. На попередній сесії обговорювалась потреба створення виконавчого органу, розмежування функцій законодавчих і виконавчих. Тоді докладчик від фракції с.-д. докладно намалював картину такого виконавчого органу. Але тоді ся справа стояла в площі теоретичній. Після видання Універсалу неможливим було оставатись в сій площі. Треба було приступити до реалізації роботи, проголошеної в Універсалі. Після видання Універсалу Комітет Центральної ради поставив на чергу дня се питання. Комітет уважав, що в зв'язку з обставинами він повинен передати свої виконавчі функції новому органові, і вирішив зараз же формувати сей орган під назвою Генерального секретаріату, не чекаючи початку нової сесії, бо тиждень часу між тим моментом і черговою сесією в нинішних обставинах — великий промежуток. У х в а л е н о було принцип коаліційного розпределення посад між партіями. Далі у х в а л е н о було, що створення Генерального секретаріату не усуває Комітету Центральної ради, котрий має бути «Малою Центральною радою», несучою законодатні функції в промежутках між двома сесіями.

Склад Секретаріату запроектовано такий:

внутрішні справи — т. Винниченко;
фінансові —"— — т. Барановський;
військові —"— — т. Петлюра;
юстиції —"— — т. Садовський;
освіти —"— — т. Стешенко;
міжнаціональні —"— — т. Єфремов;
земельні —"— — т. Мартос;
продовольчі —"— — т. Стасюк;
Генеральний писар Секретаріату — т. Христюк.

Затим голова прохає прийняти до відома рішення Комітету, рішити, чи правильно він поступив, утворюючи Генеральний секретаріат, і затвердити його, після чого він подасть зборам план своєї діяльності.

Д-й *Винниченко* повідомляє, що Генеральний секретаріат подасть звіт зі своєї діяльності не раніше понеділка.

Єремїв (с.-д.). Коли Генеральний секретаріат виступив перед УЦР, то його зустрінуто оплесками; отже, нічого й говорити про те, чи визнають збори потрібним його заснування. Але все ж таки збори не чули ще докладного повідомлення про призначення Секретаріату, про круг його компетенції. Хотілося б почути.

Д-й *Ковалевський* (с.-р.), вказуючи на те, що Генеральний секретаріат являється дитиною революції, котра у нас відбувається, заявляє, що фракція с.-р. вважає його правомочним правительством, котре повинно організувати Україну і вести її до кращого життя. «Ми повинні висловити віру, що Генеральний секретаріат піде шляхом реальної роботи, вважаючи на життєві обставини. Тільки таким шляхом можна довести Україну до мирного життя, здобути згоду з іншими

народами України. Зараз ми не можемо вказати круг компетенції Генерального секретаріату. В часи революції зазначити се точно дуже трудно. Саме життя определить його. Ми ж можемо зараз вказати лише основу діяльності Генерального секретаріату; можемо сказати, що військовий секретаріат повинен завідувати справами українізації війська; земельний — підготовляти земельну реформу на Україні і т. д.»

В заяві т. Єреміїва звучала нотка незадоволення з того, що Центральну раду поставлено було перед фактом існування Генерального секретаріату, що, мовляв, створено було його, не питаючись попередньо УЦР. Але дивного в сьому нічого нема. Революційне життя вимагає сього. «Ми можемо лише висловити Генеральному секретаріатові повне довір'я, до якого будемо кликати увесь народ. Будемо лише вимагати, щоб Генеральний секретаріат високо ніс прапор українського правительства. Велике довір'я вимагає великої роботи. Її ми сподіваємось від Генерального секретаріату».

С. В. Петлюра.

Шульгін (р.-д.): «Мушу внести деякі корективи до промови т. Ковалевського. Говорю як член Центрального комітету радикально-демократичної партії. Зараз ми не можемо говорити про уряд України, бо ми зараз лише національне представництво, а не всієї території України. Оголошуючи Генеральний секретаріат правительством України, ми зробили б насильство над національними меншостями. Зараз іде розмова про порозуміння з ними і навіть після того, як воно наступить, то і тоді ми не можемо говорити про правительство, коли ми не хочемо засновувати самостійної держави. Скажемо лише, що ми маємо власть крайову, котра має певні функції. І до згоди з меншостями ми зараз маємо досить широкі функції: саме підготовлять автономію, переводити українську власть, творити статут автономії; творити українську школу, ставити економічні завдання. УЦР працювала в сьому напрямі і раніше, але не підіймала справ економічних. Тепер саме життя поставило на чергу сі питання. Генеральний секретаріат як орган виконавчий УЦР має певні завдання, але фактом свого існування не знищує Петроградського уряду. Через се нам треба вияснити, як ми ставимося до Тимчасового уряду. Тут справа складна, і при вирішенні сього питання Українською Центральною радою потрібна велика увага. Сам Універсал не дає на се точної одповіді. Ми маємо велику моральну силу, але як ми повинні поставитись до Тимчасового уряду? Уряд веде свою лінію, ми йому не перешкоджаємо, але слідкуємо за ним. Коли постанови його не порушують наших прав, ми пропускаємо їх, в противному разі накладаємо на них своє «veto». Оте право «veto» і єсть найголовніше право УЦР. Я проти того, щоб кожна постанова Тимчасового уряду проходила через нас, бо ми не маємо потрібного апарату для переведення в життя сих постанов. Тоді б ми вносили в життя дезорганізацію, що не лежить в наших інтересах. Ми повинні йти і йдемо до творення автономного життя в порозумінні з іншими національностями України».

Перший склад Генерального секретаріату. Стоять (зліва направо): П. О. Христюк, М. М. Стасюк, Б. М. Мартос. Сидять (зліва направо): І. М. Стешенко, Х. А. Барановський, В. К. Винниченко, С. О. Єфремов, С. В. Петлюра.

П[ан] *голова* зауважує, що д. Шульгін говорить від свого власного імені, а не від Комітету УЦР, що питання про взаємини з Тимчасовим урядом буде поставлене на обговорення окремо.

Д-й *Сивошапка*: «Коли піднесено було питання про ствердження Генерального секретаріату, то мимоволі прийшлось пригадати той революційний шлях, по котрому ми йдемо. Ми вступили в той третій етап революції, котрий на своїх хвилях виніс Генеральний секретаріат. Діло не в назві, а в завданнях, які стоять перед Генеральним секретаріатом, в тій роботі, яка стоїть перед ним. Аби робота була планомірною, мусимо ствердити його і висловити йому повне наше довір'я».

Єремїв (с.-д.): «Коли я казав попередню свою промову, то не мав на увазі викликати дебати з приводу ідеї заснування Генерального секретаріату, а сподівався лише виступу члена Комітету, який утворив Генеральний секретаріат, щоб почути від нього докладніші відомості про ціль заснування Генерального секретаріату і його функції. Ми, що хочемо боронити Генеральний секретаріат перед народом, мусимо почути се, що почасти вже і почули від д. Шульгіна, хоч і не дуже виразно. Не може бути й розмови про наше недовір'я до Генерального секретаріату, котрий налічує в своєму складі 4 члени нашої партії. Але не треба забувати, що за нашими спинами стоять робітники, і коли ми зараз стоїмо на позиції національної боротьби, то не треба забувати також і за боротьбу класову».

Ковалевський (с.-р.): «Д-й Шульгін впадає в протиріччя, кажучи, з одного боку, що ми лише національне заступництво, а з другого боку, приписуючи нам право накладати «veto» на розпорядження Тимчасового російського уряду. На Україну повинні йти лише ті закони, які стверджує УЦР. Д-й Шульгін каже, що ми не можемо називатись правительством, бо не порозумілись з національними меншо-

стями. Се так, але ж ми збираємось з ними порозумітися; Генеральний секретаріат не думає робити над ними жодного насильства. Боятись нам нічого і не треба повертати назад колеса української революції».

Від імені фракції вносить формулу переходу.

Ковальський (с.-д.): «Перед нами питання великої ваги, до котрого треба віднестись дуже уважно; обміркувати гаразд, перше ніж прийти до того чи іншого висновку. Одні вказували тут, що генеральні секретарі — се міністри України; другі гадають, що се лише спеціалізація в осередку самого Комітету Центральної ради для більш продуктивної роботи в справі підготовлення автономного ладу на Україні. Я дозволю собі звернути увагу на те, що факт утворення правительства України з примусовою владою остільки зміняє характер життя на Україні, що коли б Комітет УЦР мав його на увазі, то, безумовно, вказав би на се. В статуті УЦР говориться про те, що загальний характер роботи по організації українського народу надається загальними зборами Ради; Комітет же являється виконавчим органом. Утворення правительства остільки важний вчинок, що Комітет УЦР не міг би зважитись на нього без затвердження УЦР. Отже, ми й бачимо, що Генеральний секретаріат було утворено за 5 день до скликання сесії УЦР, щоби ми висловили свою думку щодо функцій Секретаріату».

Личко: «Я кажу від імені селян. Мене дивує, що дехто хоче поставити в хвіст тих, хто повинен стояти на чолі народу і вести його по шляху, на котрий пхає нас революція. П[ан] Шульгін злякався того, що у нас буде міністерство. Але се потрібно, УЦР єсть орган законодавчий, а потрібний ще її виконавчий орган; ним буде Генеральний секретаріт. І так кажуть, що УЦР йде в хвості народу. Коли б не було з тими, що тягнуть народ назад, те саме, що сталось з Мілюковим і Родзянком! Народ постепенно, по щаблях, підіймається наверх, так не спихайте ж його назад».

Тушкан: «Утворення Генерального секретаріату я не зустрічаю як новость, бо про се була мова ще на попередній сесії. Тоді ще говорилось, що до кожної галузі треба приставити відповідального чоловіка. Діла єсть багато; з ним треба розібратись, для сього і утворено Генеральний секретаріат. Яку вагу йому надати, се само діло вкаже, а тим часом ми ухилились від пропозиції голови сказати, чи добре зробив Комітет, утворивши Генеральний секретаріат. Я гадаю, що ми повинні ухвалити утворення його, а бачучи, хто увійшов в склад Генерального секретаріату, мусимо сказати, що довіряємо йому».

Висоцький (с.-д.): «Коли твориться революція, то не питають про закономірність. Генеральний секретаріат — се дитина революції, а вимога життя — значить закон. Що ж має робити Генеральний секретаріат? Йти тою стежкою, котру пропонував д. Шульгін, не можна. Обмежитись одними «veto» не можна, треба творити свої закони, бо одним «veto» задовольнити життя не можна. Ми мусимо приступити до революційної творчості. Треба лише застерегти наш Тимчасовий уряд, щоб він не зробив тої самої помилки, котру зробив російський Тимчасовий уряд, не вступивши в порозуміння з національними меншостями. В які ж форми виллється робота Генерального секретаріату, се покаже саме життя».

Григор'єв (соціаліст): «Приступаючи до будування свого життя, і з самого початку зробивши помилку, ми робимо її і далі. Я маю на увазі те, що ми ще досі не порозумілись з національними меншостями на Україні. Перше мусимо осягти се порозуміння і лише після того приступити до утворення правительства. До порозуміння ми не повинні затверджувати Генерального секретаріату як правительство, а лише як своє національне представництво. Момент вимагає, аби перше робити діло, а послі чіпляти вивіску. Мусимо спершу підготовити ґрунт для нашого правительства, а після, почувши силу за собою, утворювати його».

Любинський (безпартійний). Хто був на селі, той не буде сумніватись, що ство-

рення Секретаріату було необхідним. Він буде мати роботу. Піддержку серед мас мати він буде, бо являється соціалістичним.

Запис промовців вичерпано. Вносяться резолюції. Першою оголошує свою резолюцію фракція с.-р. З приводу неї відбувається дискусія.

Д-й *Шульгін* вказує, що приєднався б до резолюції с.-р., коли б в ній слово «правительство» було замінено словами «вищим революційним органом українського народу». Се було б важно з тактичного боку. З точки погляду державного права слово «правительство» ужите бути не може.

Ковалевський від фракції с.-р. заявляє, що фракція погоджується з тим, що з тактичних причин не варто б уживати слово «правительство». Через се фракція пропонує відкласти голосування резолюції до оголошення декларації Генерального секретаріату.

Ухвалюється відкласти голосування резолюції до того часу, коли Генеральний секретаріат не подасть своєї декларації.

Приймається формула переходу до чергових справ, запропонована фракцією с.-р.: «Вітаючи в принципі ідею заснування Генерального секретаріату, стверджуючи склад його, дожидаючи якнайскоріше оголошення декларації Секретаріату, Центральна рада переходить до чергових справ».

Поза чергою з привітанням виступають представники сільськогосподарського з'їзду Київської округи, улаштованого провінціальним відділом Київської ради робітничих і солдатських депутатів.

Після промов підносять в подарунок Центральній раді портрет Т. Шевченка, випалений * на дереві. З приводу сього одним з членів Ради висловлюється побажання, щоб барельєф бувшого наслідника Олексія в залі засідань Центральної ради було знято і натомість повішено подарований портрет Шевченка.

З привітаннями Центральній раді виступають депутати Діївської волості та від українців 54-го пішого Мінського полку.

Оголошується перерва на 1/4 год. Після перерви з докладом виступає д. *Шраг* від комісії по підготовці вироблення статуту автономії України.

Перше питання, що виникло в комісії, се що комісія має робити. Комісія зрозуміла своє завдання в тому стані, що має виробити склад другої комісії, котра вже займеться виробленням самого статуту. Наслідком робіт нинішньої комісії являються слідуючі пункти:

Комісія по підготовці статуту України на зборах своїх 20, 21, 22 і 23 червня ухвалила слідуючі постанови:

1. Задля вироблення статуту автономії України мусить бути організована спеціальна комісія в складі 100 чоловік з представників української і інших, що живуть на Україні, національностей.

2. Представники мусять бути надіслані кожною нацією окремо, пропорціонально кількості кожної, рахуючи одного представника на 1 % людності (національно-пропорціональне представництво).

3. Безумовне право представництва в комісії мають всі ті національності, які складають на Україні не менше 1 % населення. Всі ж інші нації, які живуть на Україні і складають менш 1 %, мають право надсилати делегата до комісії, лише заявивши самій комісії про своє бажання надіслати його і одержавши на те згоду комісії.

Сі три пункти Центральною радою ухвалюються. За пізнім часом збори зачиняються об 11-й год.

Слідуючі збори призначаються на 24 червня о 7-й год. вечора.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 13. — Лип.

---

* У документі «випечений».

№ 53

24 червня 1917 р. [65]

Починається о 7-й год. вечора. Головує проф. М. С. Грушевський. Поза чергою слово забирає член виконавчого комітету Всеросійської ради селянських депутатів д. *Гордієнко.* Від імені української фракції Всеросійської ради селянських депутатів [66] вітає УЦР і розказує, що прийшлося пережити там українцям з приводу роботи Центральної ради.

«Коли заборонили II військовий з'їзд, там всі перелякались. В Раді селянських депутатів почалась тривога. Почувши про те, що з'їзд збирається явочним порядком, рішили вибрать комісію для розслідування сієї справи, щоб з'їзд заборонити силою. В комісію увійшли 3 великороси і 3 українці, з них один «югоросс» з Херсонської губ., д. Пічкуров, представник армії Румунського фронту. Ми вказували на те, що хоч діло торкається тільки військового з'їзду, але воно знаходиться в зв'язку з всіма українськими справами, виложеними в декларації Центральної ради. Ми мусимо мати матеріали до сієї справи не лише з воєнного міністерства, але й з українських організацій і Міністерства внутрішніх справ. Спершу комісія одправилась в військове міністерство. Там знайшли вже 102 телеграми з різних кінців Росії, навіть від наших бранців з Германії, з протестами проти заборони з'їзду. Зібравши матеріали, котрі ми все ж уважали недостаточними, щоб освітити українські справи для росіян, рішили розглянути українську справу в исполнительному комітеті совєта селянських депутатів. Якраз в Петрограді були тривожні дні; робота тяглася довго, днів 10. Коли робота підходила до кінця, вийшов Універсал. Комісія покинула розглядати декларацію Центральної ради і військовий з'їзд і взялась за Універсал. Він зробив враження розірвавшоїся бомби. Обурення було страшне. Не хотіли навіть читати Універсалу, кажучи, що досить одного слова «Універсал», котре вказує, що Центральна рада бере на себе функції верховної влади. Нам закидали в нелояльності, коли довідалися, що ми піддержуємо Універсал. Закидали в анархізмі. Велике враження зробило те місце з Універсалу, де говорилось про оподаткування. Вирішено було винести свою резолюцію відносно Універсалу. Мякотін заявив, що він добре знає Україну, що народ український остаточно обрусів і автономії не хоче, що сього домагається лише купа інтелігенції. Резолюцію винесли 4 голосами проти двох.

Ми стали домагатись, щоб комісія судила про українське питання не по тих матеріалах, які зібрала в Петрограді, а щоб поїхала на Україну і там переконалась в тому, що те, що там діється, не анархія, а здоровий національний рух. Коли почалися дискусії, то одразу видно було, що їм бракує матеріалів. Найбільше їх піддержував наш землячок Пічкуров, котрий казав, що Центральна рада всаджує ніж в спину революції, губить Росію і Україну. Всі промови, направлені проти нас, були подруковані в газетах. Питирим Сорокін вимагав оружного засмирення «изменившей Малороссии». Однако ж, наші пояснення зробили великий вплив. Коли прийшлось виносити резолюцію, то виявилась нерішучість. Людей було багато, а голосувати було нікому. Рішили перенести на другий день. Увесь другий день йшли спори. Вечором, поставивши головою чоловіка дуже ворожого до українців, поставили резолюцію на обговорення. Обговорення тягнулись від 8-ї вечора до 3-ї год. ночі. Рішено було прийняти. А коли на другий день поставили резолюцію під голосування, то багато людей од голосування утрималось, і резолюція була прийнята невеликою кількістю голосів. А на слідуючий день багато з тих, що голосували за прийняття резолюції, чухали потилицю і говорили про необхідність порозуміння. Після прийняття резолюції піднято було питання про посилку комісії на Україну для вияснення настроїв на містах».

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 13. — Лип.

Д-й *Ковалевський* (с.-р.) виступає з позачерговою заявою такого змісту: «Зараз поступила звістка про те, що Полтавські губернські земські збори визнали Центральну раду і ухвалили асигнувати в розпорядження її 200 000 крб. Полтавці показали, що стоять на висоті розуміння моменту. Слава Полтавщині!» (*Довгі оплески і «Слава».*)

Д-й *Винниченко* дає звіт про відбувшуся спільну нараду виконавчого комітету київських організацій з представниками Центральної ради і фракцій її. На самому початку засідання з докладом про стан продовольчої справи на Україні виступив д. *Черниш.* Він доводив до відома зборів, що справа стоїть погано, що замовлення Київської губернської продовольчої комісії від російського уряду не можуть бути виконані, що недохват з кожним місяцем побільшується. Причини сього різні — розстройство транспорту, брак мануфактури і т. п., але найважніше те, що селяни не хотять везти хліба, доки Українська Центральна рада не дасть своєї санкції. Мало розбиратись питання про утворення територіального органу, але вийшло так, що питання се відклалось, а почали обговорювати питання продовольче. Вияснилось з дебатів, що воно тісно зв'язане з крайовим органом; все зводилось до Центральної ради. Деякі промовці вказували, що селяни не хотять везти хліба через те, що неправильно зрозуміли Універсал. Таким доводилось, що їх твердження безпідставне. Врешті всі промови зводились до утворення крайового органу. «Моє враження таке: неукраїнська демократія силою обставин прийшла до переконання, що УЦР єсть правовий орган, котрий стає на стежку державності; що вони не протестують всі проти сього, а хотять порозуміння; що справа з утворенням крайового органу стоїть реально перед нашими очима, що нею треба зайнятись зараз же, бо з півночі насувається анархія, і з нею треба боротись. Се вони почувають і простягають нам руку для спільної боротьби. Нам треба піти їм назустріч. Треба спокійно виставити свої цілі і способи, яких думаємо вжити для осягнення сих цілей. В кінці сієї наради зроблено було реальний крок. Вибрано комісію з представників партій, різних організацій, національних також, по 1 чоловікові від кожної. Вибрано бюро сієї комісії. Бюро має скликати комісію, котра виробить проект утворення крайового органу».

На сьому ж засіданні обговорювалось становище в Києві. Серед засідання хтось прийшов з заявою, що на Подолі йде погром. Сей момент, очевидно, послужив психологічною причиною зміни програму дня. Перейшли до обговорення погромів. Знов промови привели до УЦР. Вказувалось на те, що утворення крайового органу приведе до порядку в самому Києві.

Міліція не на висоті. Мешканці починають звертатись за поміччю до полку [ім.] Богдана Хмельницького. Полк відмовився охороняти порядок, заявивши, що кориться лише Центральній раді. Все вказує, що треба об'єднати власть, утворивши крайовий орган. З приводу порядку в Києві ухвалено, щоб сьогодні зібрались всі місцеві організації з ЦР для намічення заходів, щоб припинити початок погромів з боку контрреволюціонерів. Тут грає роль та сама чорна сотня, що завше виступала проти українців. В продовольчій справі на всій Україні ухвалено було утворити особ[ливу] організацію, котра має йти в контакті з відповідним секретарем УЦР.

Д-й *Шраг* (с.-р.) доповнює звіт д. Винниченка: «Раніш ніж д. Черниш звернувся з своїм докладом, було багато розмов про те, якими уважати збори. Росіяни настоювали на тому, щоб збори були повноважними, щоб рішення їх були обов'язковими. Очевидно, там не дуже прийшлось до вподоби, що були представники фракцій Центральної ради. Враження зоставалось таке: з одного боку, вони хотіли, щоб збори мали рішаючий характер, а з другого боку, боялись, як би на голосування не вплинули присутні члени фракції Центральної ради. Ми їх заспокоїли, вказавши, що Центральна рада нас не уповноважила рішати тут якісь справи, а уважала се зібрання лише за нараду. Нарешті збори ухвалено було визнати за нараду. Представники Генерального секретаріату зайняли вичікуючу позицію щодо порядку денного і, ухилившись від голосування при установленні

його, не ужили свого авторитету, чим спричинились до того, що на порядок денний поставлені були такі питання, як продовольче. Ми були здивовані сим, бо прийшли, щоб прийняти участь в обговоренні того, якими шляхами йти до порозуміння, а опинились при обговоренні зовсім інших справ. Нарешті промовець дає генеральному секретареві такі питання:

1. Через віщо він займав вичікуючу позицію на нараді?

2. Через віщо утримувався від голосування, тоді, як се було важно, наприклад, при установленні порядку денного?

3. Через що він голосував тоді, як вчора було ухвалено не вирішувати на сій нараді жодних справ?

Лисенко (безп[артійний]) заявляє, що, на його думку, на вчорашньому зібранні недооцінювано УЦР, поставивши її на рівень з виконавчим комітетом, радою коаліційного студентства, давши Центральній раді, як і їм, одне місце в утвореній на нараді комісії. Нас покликали не для того, щоб дуже хотіли порозумітись з нами, а через те, що самі стоять на такому шляху, коли далі прийдеться втратити всякий вплив і владу. Вони хапаються за Центральну раду, як за соломку. З одного боку, вони хотіли б, щоб Центральна рада щось робила, зверталась з відозвами до народу, солдатів, але й самі хотіли б властувати. Сьогоднішні балачки були нікчемні, і далі на такі балачки щоб УЦР не ходила, а як вони хотять порозумітись з нами, то нехай йдуть до нас.

Тушкан: «Ставилось питання про те, чому селяни не везуть хліба. Се зрозуміло; народ почасти прийняв участь в війні, але не до остатку. Народ не зовсім довіряє тому, що робиться. Приїздять додому солдати з різних місць Великоросії, кажуть, що сидять по запасних частях і звідти їх на фронт не посилають. А народ і жалується, що і хліб позабирали, і людей, й нічого з того не виходить. Хліб єсть потроху, але щоб люди віддали те, що зберегли на чорний день, треба багато віри до уряду, а тим часом уряд забороняє з'їзди, не задовольняє домагань Центральної ради і т. п. Тут і авторитет Центральної ради ледве чи поможе».

Проява (селянин): «Кажуть, що селяни [не] везуть хліба, що вони проти Універсалу. Се неправда. Але до селянина йдуть з кілком. Чим селянин оре? Яку платню беруть? Ми довіряємо всім, але нам не дадуть заліза, одежі. Треба за їх подумать».

Личко: «Я запитую збори: чи мав право т. Винниченко голосувати за ту крайову інституцію? Ми йшли, щоб поговорити про шляхи порозуміння, а не вирішувати щось. Чи можемо ми допустити, щоб був якийсь крайовий орган поруч з Центральною радою? Коли населення про це почує, то як воно реагує на се?! Воно тоді не знатиме, де ж власть? Не зрозуміє ще ось чого. Коли д. Лєпарський і К^0 не можуть справитись із своїми обов'язками, то звертають очі на Центральну раду. Як не може, то нехай покине, а секретар по внутрішніх справах знайде йому замістителя».

Єремїв (с.-д.): «Я вийшов сюди не для того, щоб обороняти т. Винниченка, але хочу дещо спростувати. Товариші с.-р. питали зі здивуванням, чому тов. Винниченко не голосував при встановленні порядку денного. Але так і повинно було бути, бо ми були гістьми. Тов. Винниченко вів правдиву лінію, а не політиканствував, як інші. З промов і докладів ясно було, що насувається голод, а се такий чинник, котрий змушує робити діло, а не політиканствувати. І за се слава т. Винниченкові».

Ковалевський (с.-р.): «Наша фракція дуже далека від того, щоб вирішувати кому слава, чи т. Винниченкові, чи якому іншому. Ми хочемо вказати на те, що далі недопустиме таке трактування Центральної ради, як досі. Ми мусимо сказати, що вона єсть найвищою крайовою владою українського народу, і хоче переводитись в територіальний орган. Ми мусимо звернути увагу як слід на неуважність до Центральної ради, котра виявилась в тому, що розбирались не ті справи, для якої кликано було нас. Настала пора, коли треба, щоб та рука, яка

до нас простягнена, дотягнулась до Педагогічного музею, коли хотять порозуміння. Треба справи з порозумінням поставити ясно. Ми кажемо, що ми хочемо порозуміння, але се не значить, що ми мусимо постійно ходити на засідання об'єднаного комітету. Не може бути сумніву в тому, що ми хочемо порозуміння з ними, але нехай вони ставлять справу серйозно».

Павелко: «Ясно було, що вони надумали трактувати УЦР як орган, рівний собі. Ми йшли на зібрання, як на нараду, вони ж хотіли надати їй обов'язковий характер. Після постанови на порядок дневний продовольчої справи робилось враження, ніби вони хотять скористуватись з авторитету Центральної ради, щоб винести певні постанови. Щирості в бажанні порозумітись не було видно, а лише одволікання справи.

Д-й Садовський дає одповідь замість д. Винниченка. Спростовує фактичні неточності в промовах попередніх ораторів. Комісія, обрати котру вирішили на нараді, не буде виносити жодних обов'язкових постанов, а лише має характер согласительний, виробити лише основи до порозуміння. Суть сьогоднішньої постанови наради одповідає потребам порозуміння з національними меншостями. Мусимо утворити умови, при яких демократія різних національностей могла б спільно працювати. Наше значення визнається. Зараз можна почати розмову про порозуміння. Треба забути старе; керуючись потребами моменту, треба йти до об'єднання. Зараз умови його ми можемо утворити; умови такі, котрі б одповідали нашому значенню.

Висоцький (с.-д.): «Ми обібрали комісію по складу Української Центральної ради. Її план буде взято за основу порозуміння. З промов видно, що зараз утворюється нова організація, паралельна нашій комісії. Цікаво, які будуть взаємини між нами? Чи певну стежку вибрала Центральна рада для порозуміння? Центральна рада уявляє з себе істинне представництво українського народу, ті ж організації, з котрими Центральна рада хоче порозумітися, чи представляють вони з себе представництво національних меншостей? Таким шляхом йти не можна, бо він непевний. До згоди він не приведе, а може нізвести Центральну раду до значення місцевого органу, як виконавчий комітет Києва. Я не вірю в щирість їх бажання порозумітись, бо якби воно було, то їхня рука дотягнулась би і до Педагогічного музею, як казав т. Ковалевський».

Д-й *Садовський* дає знов одповідь. На комісії, яка утворена сьогодні, наші представники представляють як основу для згоди постанови комісії Центральної ради по складу її.

Величко (с.-р.) вважає, що Центральну раду на сьогоднішній нараді просто «объегорили».

Ставиться під голосування і приймається слідуюча формула переходу, запропонована фракцією с.-р.: «Вважаючи дуже бажаним співробітництво неукраїнських демократичних організацій з виконавчими органами Центральної ради, зазначаючи з задоволенням, що в сих організаціях теж єсть таке бажання, і маючи на увазі, що таке співробітництво можливе лише при признанні ними Української Центральної ради найвищим правомочним органом українського народу, Українська Центральна рада переходить до чергових справ».

Поза чергою виступає член виконавчого комітету Всеросійської ради селянських депутатів Пічкуров. Вітаючи Центральну раду як представництво вільної України, він далі пробує виправдатись перед Центральною радою в своїх вчинках як член виконавчого комітету і т. п., але збори не бажають його слухати [67].

Збори зачиняються об 11-й год. Слідуюче засідання завтра о 3 1/2 год. дня.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 14. — Серп.

Починається в 3 1/2 год. дня. Головує проф. М. С. Грушевський.

Д-й *Шраг* закінчує доклад комісії в справі вироблення статуту автономії України *.

«*Примітка.* По підрахункові при бажанні всіх населяючих Україну національностей прийняти в комісії участь, представників національних меншостей на Україні буде: від москалів 11 чоловік, євреїв 8 чоловік, німців 2 чоловіки, поляків 2 чоловіки, білорусинів, татарів, молдаванів, чехів, греків і болгарів по 1 чоловіку, а всього 29 чоловік. Залишається українцям місць в комісії 71».

Щодо сієї примітки, то Центральною радою ухвалюється, що статистичні дані мають бути перевірені президіумом комісії. Всі національності мають самі розпределити делегатів поміж своїми організаціями, але як побажання комісія виносить слідуючі додатки:

Додаток 1. Ті національності, що мають об'єднуючі національні організації (поляки, росіяни, білоруси, чехи, німці), надсилають представників від того об'єднуючого органу.

Додаток 2. Бажане розпределення представників від москалів таке: по одному надсилають центральні комітети слідуючих партій: соціалістів-революціонерів, соціал-демократів меншовиків, соціал-демократів більшовиків, кадетів; три місця дається «советам общественных организаций» з побажанням, аби були представлені совіти округів: Київського, Харківського і Одеського; 4 місця заповнюють совіти робочих і солдатських депутатів з побажанням представництва також вищезгаданих трьох округів.

Додаток 3. Бажаний розділ представників між різними організаціями нації єврейської такий: 5 місць даються соціалістичним партіям: 3 — позасоціалістичним організаціям.

Додаток 4. Поляків: 1 — від соціалістичних партій обов'язково.

71 представник від українців поділяються таким чином: 30 членів обирає з свого составу Українська Центральна рада, 11 чоловік обирають губернські українські організації — по одному на губернію, 30 чоловік — українські правничі, економічні, фінансові, поштові, залізничі, духовні та культурно-просвітні організації.

Щодо сього §, то Центральна рада ухвалює, аби статистичні дані були перевірені та представництво від губернських українських організацій було остаточно установлене тим бюро, що буде обрано.

Додаток 1. Своїх 30 делегатів до комісії УЦР обирає так: 24 чоловіки від 6 фракцій — по 4 від кожної, останні 6 від пленуму Центральної ради персонально.

Додаток 2. 11 делегатів від губерній обираються в з'єднаних засіданнях української губерніальної ради і всіх тих українських товариств, партій, організацій і установ, які в місті, де знаходиться українська губерніальна рада, існують.

До сього додатку Центральною радою ухвалюється коректив: там, де нема губерніальної української ради, делегати обираються іншими українськими організаціями, які існують в місті.

Додаток 3. Останні 30 чоловік делегатів поділяються по такій схемі. Надсилають:

---

* Початок доповіді М. Шрага див. у док. № 52.

1. Знавці державного права (Всеукраїнське правниче т-во)	12	чоловік.
2. Фінансові та економічні установи (українські банки 1, Центральний кооперативний комітет 2, статистичні 1, Центральний земельний комітет 1)	5	—"—
3. Залізнодорожники (союз)	3	—"—
4. Пошта та телеграф (Всеукраїнський союз)	2	—"—
5. Культпросвітні установи (Наукове т-во 1, вища школа 1, середня — 1, нижча школа 2)	5	—"—
6. Духовенство	1	—"—
7. Флот (Чорноморський)	1	—"—
8. Військо (Рада військових депутатів 1, Генер[альний] ком[ітет] 1)	2	—"—
Разом	31	чоловік.

Комісія розпочинає свою діяльність зараз же, як тільки збереться 50 чоловік її, по оповіщенні всіх запрошених націй, установ і організацій, не чекаючи поки вибори до неї будуть доконче переведені.

ЦУР на сій же сесії обирає 30 членів майбутньої комісії, котрі з свого кола обирають тимчасовий президіум до початку діяльності самої комісії.

Тимчасовий президіум мусить приготувати матеріали для комісії, намітити план діяльності її, наготовити проект наказу комісії і разом з секретаріатом Центральної ради і останніми обібраними членами майбутньої комісії скликати саму комісію.

Термін, не пізніш котрого, на думку нашу, має бути скликано комісію по виробленню статуту автономії України, є 10 липня 1917 р.

Голова *М. Левітський*
Секретар *М. Шраг*

Далі з позачерговою заявою виступає делегат підготовчої команди київських шкіл прапорщиків і приносить Центральній раді вибачення за уміщену в ч. 13 газети «Голос воїна» [68], котра видається при команді, статтю під заголовком: «Австрійська орієнтація».

Поза чергою виступає представник фракції с.-д. т. *Ковальський* з побажанням, щоб серед правників-спеціалістів в комісії по виробленню статуту автономії були знавці фінансового права і контрольного діла.

Далі виступає д. *Шульгін* з докладом від комісії по скликанню з'їзду народів автономістів-федералістів.

Подавши коротко відомості про виникавші в різні часи союзи народностей автономістів-федералістів, подає резолюції, вироблені комісією. Після сього дебатується питання, кого запрошувати на з'їзд, чи лише народи, що мають свою територію, чи взагалі всіх тих, хто обстоює ідею федералізму. Ухвалюється принцип скликання з'їзду, прийнятий комісією.

Протокол

Вибрана 20 червня комісія, в котру ввійшли представники від фракцій: Маєвський (с.-р.), Панченко (с.-р.), Дубовий (с.-д.), Висоцький (с.-д.), Шульгін (р.-д.), Прокопович (р.-д.), Карпенко (безпартійний), Голуб (безпартійний) і кооптований Любинський, обібравши головою т. Шульгіна і секретарем т. Любинського, заслухала в першому засіданні доклад голови і, обміркувавши в двох других зборах виголошені ним тези, доводить до відома повного складу Центральної ради прийняті після голосування постанови:

І. В з'їзді мають взяти участь представники тих народів або тих областей, котрі добиваються національно-територіальної або територіальної автономії і фе-

дерaтивного устрою всієї держави. Народи, не об'єднані цією спільною думкою, можуть бути репрезентовані лише представниками тих партій і груп, які стоять на вищезгаданому ґрунті.

Примітка. На думку комісії, в з'їзді візьмуть участь: фіни, поляки, ести, латиші, литовці, білорусини, грузини, вірмени, калмики, башкири, сарти, гірські народи Кавказу, сибірські народи, туркмени, євреї, киргизи, молдавани, кілька мусульманських народностей, від кожного козачого війська, декотрі партії, області і партійні групи великоросів (донці, сибіряки) і другі. Примітка ся не голосується, а передається лише до відома Генеральному секретаріатові.

II. Надаючи однаково велику вагу голосові кожного народу, незалежно від його території, кількості та національно-культурного розвитку, Центральна Українська рада закликає всіх прислати на з'їзд однакове число представників, а саме — не більше десяти.

Примітка. Області, які домагаються для себе автономії та федеративного устрою держави, мають так само прислати не більше 10 чоловік.

III. Ініціатива з'їзду належить УЦР, яка встановлює основи майбутнього з'їзду і доручає фактичне переведення своїх постанов Генеральному секретаріатові, який має порозумітись в сій справі з представниками окремих народів, а найперше з тими національними організаціями, які існують в Києві.

Примітка. В справі з'їзду Генеральному секретаріатові доручається негайно випустити до народів Росії відозву від імені Центральної ради з закликом до єднання.

IV. Порядок денний з'їзду намічається Генеральним секретаріатом згідно з побажанням УЦР, але остаточний вигляд порядку д[ен]ного має бути встановлений самими учасниками з'їзду.

Примітка. На думку комісії, на порядку деннім мусять бути поставлені питання: 1) майбутній федеративний устрій держави; 2) державна мова і мова окремих федеративних частин; 3) принципи і проект розмежування автономних одиниць; 4) права національних меншостей; 5) організація союзу народів; 6) шляхи до здобуття федеративного устрою; 7) біжуча політика і тактика федералістів; 8) обсяг компетенції Центрального органу федерації.

Примітка ся не голосується, а подається лише як матеріал Генеральному секретаріатові.

V. Вважаючи на велику авторитетність постанов майбутнього з'їзду і на негайну потребу порозумітись з окремими народами, ідучими до спільної мети, УЦР доручає Генеральному секретаріатові скликати з'їзд не пізніше кінця липня місяця в місті Києві.

Голова *Шульгін*

Секретар *Любинський*

Вноситься позачергова заява слідуючого змісту: «Для підтримання порядку і тиші під час засідань УЦР пропонуємо: *a*) провіряти членські посвідчення при вході; *b*) заборонити сидіти на естраді і стояти в проходах; *c*) для догляду за порядком у залі і кулуарах установити розпорядчиків». З приводу сієї заяви ухвалюється вибрати комісію по 1 чоловіку від кожної фракції для вироблення зовнішнього порядку під час засідань. Виступає докладчик від комісії по скликанню територіального з'їзду т. Ковальський.

Після того, як доклад було прочитано і почались дебати з приводу докладу в цілому, виявилось, що постанови комісії по скликанню територіального з'їзду не согласовані з постановами комісії по виробленню статуту автономії України. Виявилась необхідність в порозумінні між обома вищезгаданими комісіями. З приводу сього збори ухвалюють не приступати до детального обговорення докладу по пактах, а зробити се після того, як обидві комісії порозуміються між собою і доклади їх будуть согласовані.

Після сього слово дається докладчикові від організаційної комісії Центральної ради т. Коржеві.

Після запитань докладчикові і його одповідів ухвалюється дебати з приводу докладу відкласти до слідуючого дня.

Збори зачиняються о 7-й год. вечора.

Слідуюче засідання призначається на 26 червня о 10-й год. рано.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 14. — Серп.

№ 55

26 червня 1917 р.

Починається о 10 1/4 год. рано. Головує М. С. Грушевський.

Робляться доклади з місць.

Висоцький (Херсонщина): «Біля Одеської с.-д. організації утворена була селянська секція, котра видала і розповсюдила біля 80 000 відозв. Після 1-го селянського з'їзду заснувався в Одесі обласний комітет, куди увійшли ворожі до українства елементи. Почалася боротьба з селянською секцією; врешті остання зникла. Всю роботу взяв в свої руки обласний комітет Селянського союзу [69] з російськими с.-р. на чолі. В Херсоні відбувся губернський селянський з'їзд, улаштований нашими людьми. Мав він цілком український характер. Прийнято на ньому українські резолюції. На з'їздах, улаштованих не нашими, виносились антиукраїнські резолюції. Селянство організується неукраїнцями. Тільки тепер ми беремось за роботу. Думаємо скликати губернський національний з'їзд, заснувати губернську раду селянських депутатів. Учительство денаціоналізоване, земство не тільки не українізовано, але й недемократизовано».

Лященко (Севастополь) вітає УЦР від Чорноморської громади. Подає склад громади: матроси, солдати, робітники. Заснувався в Севастополі військовий клуб ім. кошового Сірка. При заснуванні Громада зустріла прихильне відношення з боку громадських організацій і адмірала Колчака. З ростом Громади виявилось неприхильне відношення до українців, головним чином з боку російських с.-д. Закидали в буржуазності Громади, але гострих проявів ворожнечі не було. Громада має с.-р. фракцію, має декілька комісій. Ведеться видавнича діяльність. Влаштовано було національне свято. Громада звертається з проханням до Центральної ради звернути увагу особливу на Чорне море, на працю чорноморських громад.

Приходнюк (Сквирський повіт) від імені селянського з'їзду вітає УЦР. Селянський з'їзд, вислухавши Універсал, ухвалив визнати Центральну раду за найвищу владу і обложив селян податком по 10 коп від десятини, а хто землі не має, той мусить віддати однодневний заробіток в скарбницю Центральної ради.

Дубовий (Катеринославщина) повідомляє про загальний стан справ. Селяни на губерніальному з'їзді відкинули * національно-територіальну автономію під впливом російських с.-р., котрі ведуть агітацію, не відаючи часто, що роблять. Під впливом їх агітації в повітах дано було наказ делегатам не протестувати на з'їзді проти того, що запропонує президіум. Українські організації на Катеринославщині не слабші, ніж в інших губерніях, але там сильні російські соціалістичні організації, котрі зараз, користуючись у населення довір'ям як соціалісти, псують нам роботу. Через те мусимо посилати туди організаторів-агітаторів теж соціалістів, бо «просто українці» будуть одразу збиті з позицій російськими соціалістами.

Тушкан (Катеринославщина): «В Петрограді сидять міністри-соціалісти, а на місцях такі люди, що здається, ніби ще панує старий лад. На Катеринославщині

* У документі «викинули».

завше проводилась спеціальна русифікація. Учителі призначались завше великороси. Губернська управа осталась старою, кадетського напрямку. До кадетів влились всі чорносотенні елементи, котрі шукають тепер притулку. Про се вони одкрито заявляють. По губернських і повітових управах сидять чиновники старого завіту, кадетського духу. Елемент контрреволюційний. Як се не дивно, а до руху кадетсько-чорносотенного прилучаються і російські соціалістичні організації, коли треба виступати проти українців. Сі елементи дурять селян, залякують їх різнею, котра, мовляв, буде між кацапами і українцями, коли останні будуть домагатись автономії. Діють на нерви селян. Сим і пояснюється, чому з'їзд селянський відкинув національно-територіальну автономію. Під кінець з'їзду багато селян підходили до мене і казали, що буде таки по-нашому, бо люди ще не всі розібрали, що то таке територіальна автономія. Бо росіяни розказують селянам, що автономія — се означає буде границя, на котрій стоятиме українське військо і битиметься з москалями. Три повіти на з'їзді стояли за автономію, а решта була на роздоріжжі. Злучилась стара панська партія з російськими с.-р. централістами і проводять одну думку. Все в їх руках. На учительські курси виписали спеціально кадетських професорів, котрі проводили в своїх лекціях ту думку, що Україна без Росії пропаде. Таку саму лінію проводили на повітовому з'їзді учителів. Сила у них велика. Однак становище, з нашого погляду, не безнадійне. В основі успіху української ідеї лежить не теперішня робота, а історичні та етнографічні традиції».

Д-й *Левитський* пропонує збільшити наші агітаційні сили на Катеринославщині, бо там ведеться планомірна антиукраїнська робота, з котрою треба сильно боротись, щоб її повалити.

Коваленко (Таращанський повіт): «У нас все зорганізовано. Агітацію взяли на себе учителі. Збирать гроші на рідну справу. Всі селяни, получивши Універсал, доручили мені вітати УЦР».

Кощавка (Золотоніський повіт): «Справа стоїть добре і через те, що менше побувало у нас опікунів з російського табору. Просвітня робота почалась давненько, ще за старого ладу. Бракує свідомих людей».

Швець виступає з позачерговою заявою: «Вчора представники Ради селянських депутатів були на зборах, які утворили крайовий комітет по паливу. Збори ще не закінчились. Сьогодні о 1-й год. вони продовжаться. Треба обібрати представників від Центральної ради; але щоб се був чоловік свідомий в сій справі, то пропоную доручити Комітетові Центральної ради зробити се. Опріч того треба, щоб там були представники українського робітництва; треба також послати представників на з'їзд по паливу в Петрограді».

Сибірний (Костянтиноградський повіт) оповідає про сутичку з військовим начальником. В повіті багато селян-поміщиків, котрі об'єднались біля члена Державної думи Коваленка і ведуть антиукраїнську агітацію.

Біленко (Богодухівський повіт) повідомляє, що українська справа йде добре там, де єсть наші представники. Де їх нема, там ведеться сильна кадетська агітація.

Шапаренко: «Селяни відносяться до Центральної ради якнайкраще. Їх побажання: чи не можна всіх податків платити в Центральну раду».

Чиранівський (Волинь): «Справа по губернії йде не дуже важно. Я від Ровенського повіту. Після з'їзду в Києві я об'їхав 9 волостей повіту. Справа пішла добре. Коли селянам роз'яснилось, хто вони, чого їм треба домагатись, то вони без всяких суперечок згоджувались. Заклались спілки. Після Універсалу, прийнятого людністю гарно, ухвалено обложити себе податком по 10 коп. з десятини на рідну справу».

Зозуля (Чигиринський повіт): «Формується Чигиринський полк. Мені причини сього пояснили, що в с. Лебедині донські козаки надавали нагайок з наказу ради солдатських депутатів. Отже, мусимо формувати свій гарнізон, щоб не було у нас таких «рад». В повіті вся власть і земство в руках цензовиків [70]. Констатую факт, в повіті були козаки і били народ нагайками».

Калиненко: «В Харківській губ. розгардіяш. Причиною сего селянські організації, заведені росіянами. Приходиться їх валити і заводити свої. Треба, щоб організаційна комісія звернула на Харківщину свою увагу. На губернському селянському з'їзді ухвалено було вітати Центральну раду».

Брусило (Сосницький повіт) помітив серед селян психологічну рису, більш всього вони бажають миру. Вони не вірять в мир без анексій і контрибуцій, бо Мілюков, покидаючи посаду, сказав, що як не він, то його заступник буде провадити його політику.

Робітники на повіті краще зорганізовані, ніж селяни. До Універсалу в повітовому комітеті були вони слабі. Але після Універсалу селяни перевибрали комітет, зробивши його українським, і асигнували 3000 крб. у скарбницю Центральної ради.

Швець (Черкаський повіт): «В Черкаському повіті багато наших ворогів, так добре зорганізованих, що тепер вже з ними трудно боротись. Іноді вас провокують, селян також. Комісар — наш ворог».

Руденко (Чигиринський повіт) стверджує, що начальство повітове єсть причиною ворожого відношення до нас. Селянство потроху організується.

Невгад (Васильківський повіт): «Селяни прихильно поставились до Центральної ради і Універсалу. Але люди, як лози, хиляться туди, звідки віє організаційний вітер. Через те треба збільшити наші організаційні сили».

Список промовців з докладами з місць вичерпаний.

Засідання закривається о 12 1/4 год.

Слідуюче засідання призначається на 8-му год. вечора.

Починається о 8-й год. вечора. Головує проф. М. С. Грушевський. З позачерговою заявою від фракції с.-р. виступає тов. *Біляшівський*, котрий пропонує, аби Центральна рада ужила заходів, щоб полонені в останніх боях січові стрільці-українці [71] не висилались за межі України.

Далі голова пропонує на рішення питання, чи закінчити сесію, бо вже кінчився тиждень, призначений для неї, чи продовжити, бо єсть ще важні невирішені справи: доклад комісії про поповнення складу Центральної ради, доповнення президії, реорганізація Комітету, котрий утратив багато членів після сформування Генерального секретаріату.

Опріч того, треба вибрати з пленуму Центральної ради кілька членів до комісії по складанню статуту автономії України. Треба ще вибрати деякі комісії. Комісія по скликанню територіальних зборів мусіла подати доклад наново. Маються ще декілька справ в зв'язку з моментом. Питання ставиться під обговорення.

Двоє промовців стоять за продовження сесії. Фракції с.-д. і безпартійних піддержують їх; д. *Любинський* пропонує, щоб праця Центральної ради була і рано, і ввечері. Фракція с.-р. стоїть також за продовження сесії, але з умовою, щоб сесія закінчилась не пізніше 30 червня. Ся пропозиція піддержується фракцією р.-д. У х в а л ю є т ь с я: сесію продовжити по 30 червня включно.

Голова Центральної ради прохає директиви відносно тих членів Центральної ради, котрі вже здержались і не мають на що жити.

У х в а л ю є т ь с я: надати касі право видавати гроші за утримання тим, хто пред'явить посвідчення, що йому гроші видані лише на 7 день, з тим, щоб на їх мандатах було про се зазначено і щоб по їх повороті гроші були повернені в касу Центральної ради.

Ставиться на обміркування питання про доповнення складу президії Центральної ради. Проситься фракції обговорити сі питання якнайскоріше, чи вибирати по фракціях, чи від пленуму. Пропонується також справа з секретаріатом, котрий фактично не існує і обов'язки котрого виконуються членами бюро секретаріату. Фракція с.-р. пропонує не обирати членів президії сьогодні, а зробити се завтра, вибирати від пленуму при попередньому порозумінні фракцій між собою.

До сієї пропозиції приєднуються фракції с.-д., р.-д. і безпартійні. У х в а л ю-

є т ь с я: вибрати 4 товариша голови, 4 секретарів. Реорганізація Комітету Центральної ради. В Комітеті ся справа розглядалась при відокремленні Генерального секретаріату. Тоді було ухвалено, щоб доти, доки Центральна рада буде працювати з перервами, залишалась делегація Центральної ради або Мала Центральна рада, до котрої звертався б Генеральний секретаріат за вирішенням різних важних справ. Інші висловлювались за знищення Комітету. Справа серйозна. Бажано було б, щоб вибрана була в сій справі комісія. У х в а л ю є т ь с я: вибрати в сій справі комісію і доручити їй подати пленуму доклад не пізніше слідуючого дня. Голова пропонує вибрати комісії, комісї обираються. Поза чергою дається слово для привітання представнику Пензенського гарнізону. Далі дається директива Генеральному секретаріатові делегувати своїх представників на засідання комісії для вироблення форм згоди з неукраїнською демократією м. Києва. Тов. *Пугач* пропонує в сій комісії зовсім участі не брати, бо тоді буде кілька комісій, що займаються одним і тим самим, бо Центральною радою така комісія вже намічена. Ухвалюється відчитати запрошення, а обговорювання відкласти до приходу Генерального секретаріату. Оголошується перерва на 15 хв. Після перерви голова Генерального секретаріату читає декларацію Генерального секретаріату *. Оголошується перерва на 15 хв. Після перерви починаються виступи фракцій з приводу декларації.

Д-й *Бойко* від фракції р.-д. дає слідуючу одповідь на декларацію: «Дбаючи про закріплення здобутків революції на Україні, а через те і в Росії, покладаючи надії в переведенні в життя своїх національно-політичних планів на могутню організацію народних мас на Україні і на порозуміння з іншими народами Росії, фракція р.-д. партії з задоволенням приймає заяву Генерального секретаріату про той план своєї діяльності, який поведе до організації української демократії і до згоди з національностями української землі. Вважаючи, що такий шлях повинен довести край до ладу, до забезпечення прав трудового народу і розвитку рідної культури, фракція висловлює повне довір'я Генеральному секретаріатові, всіма силами допомагатиме в його великій роботі відбудування вільної України».

Д-й *Гермайзе* від фракції с.-д. пропонує відложити обміркування декларації, беручи на увагу те, що справа ся дуже важлива і що декларація не була подана заздалегідь фракціям на обговорення.

Ковалевський (с.-р.): «Декларація намітила план роботи. Вона не єсть щось нове в нашому житті; вона являється висновком соціалістичної і демократичної думки, через се фракція с.-р. вважає можливим висловитись з приводу неї. Треба зазначити важніші пункти, зачеплені в декларації. Перше — се порушення фінансової політики, котра, як відомо, грає велику роль. Може, завдяки поганій фінансовій та економічній політиці український народ доведено до нинішнього його становища. Ми вважаємо, що Центральна рада і Генеральний секретаріат повинні закласти основи фінансової політики і привести до створення українського бюджету. Важне місце в діяльності Генерального секретаріату повинна зайняти земельна справа. Се також зазначено в декларації. На наш погляд, в декларації не досить сказано про 2 пункти: 1) військо; треба було зазначити, що конечним пунктом діяльності Військового секретаріату повинно бути перетворення постійної армії на народну міліцію; 2) нічого не сказано про Українські Установчі збори. Говориться там лиш про територіальний з'їзд. Скоро відбудуться Російські Установчі збори: туди ми повинні йти цілком зорганізованими. Генеральному секретаріатові треба було зазначити, що одним з чергових його завдань єсть скликання Українських Установчих зборів, котрі б виявили повну волю українського народу і національних меншостей. Однак фракція висловлює повне довір'я Генеральному секретаріатові і бажає, щоб він викристалізував точки, українська демократія піддержить його своєю силою. Раз

---

* Див. док. № 61.

ми стали на шлях народоправства, то мусимо дбати, щоб іти по цьому напрямку вперед і бажаємо, щоб Генеральний секретаріат високо тримав прапор українського народоправства». Пропонує формулу переходу.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 14. — Серп.

Д-й *Вротновський-Сивошапка* (позапартійний соціаліст): «Пам'ятаючи, що Генеральний секретаріат єсть дитина революції, ми мусіли б триматись в сій площі. Але після декларації Генерального секретаріату мусимо дещо підкреслити: 1) щодо шкільної справи, то бажаємо, аби звернуто було увагу на ворожі течії, котрі зараз існують, і треба всі ворожі сили усунути; 2) в військовій справі треба зазначити, щоб Генеральний секретаріат виходив з постанов військових з'їздів; 3) продовольча справа також не досить освітлена».

Пропонує формулу переходу. Вислухавши декларацію Генерального секретаріату УЦР, висловлює йому своє повне довір'я і покладає надію, що Генеральний секретаріат негайно, твердо і рішуче проводитиме на Україні автономний лад, невважаючи ні на які перешкоди.

Д-й *Любинський* (націонал-революціонер): «Фракція задовольнена тим, що виконавчий орган не дав в своїй декларації нічого нового. Виконавчий орган не відчуває тих сил, на які має опертись. На Україні, опріч організованих, єсть ще багато неорганізованих, але реальних сил, на котрі також можна опертись. Переходячи до самої декларації, мушу зазначити, що в шкільній справі можна було б взяти більший темп. В декларації не зазначено, яким способом буде відбуватись координація діяльності окремих секретарів. В цілому декларація нас задовольняє».

Пропонує формулу переходу: «Заслухавши декларацію Генерального секретаріату УЦР, вважаючи, що коли Генеральний секретаріат і далі піде правдивим шляхом, зазначеним в декларації, то швидко стане не тільки морально, але і фактично правомочним урядом України. УЦР висловлює Генеральному секретаріату повне довір'я і переходить до чергових справ».

Д-й *Клепацький* (трудовик): «Фракція взагалі ухвалює зміст декларації і дає до неї деякі поповнення і директиви. 1. Щодо освіти, то треба завести окремого попечителя, котрий би об'єднував нинішні 3 округи: Київську, Харківську та Одеську. Українізація шкіл повинна бути переведена негайно. Справа шкільна дуже важна; се α і ω * автономії. Зараз вона надається найбільше до здійснення. 2. В декларації не підкреслено відношення до Тимчасового уряду, за виключенням того випадку, коли він буде ворожим до організації. 3. Небагато зазначено про суд. Генеральний секретар по судових справах повинен звернути велику увагу на вибори суддів. В університеті повинна бути катедра українського цивільного права. 4. Треба зорганізувати Секретаріат праці, приймаючи на увагу також інтереси й інтелігентних трудеників. 5. Щодо війська, то треба не лише домагатись українізації війська, а треба також подбати, щоб з Києва виведено було донських козаків, котрі на з'їзді заявили, що пустять в хід нагайки, коли сього зажадає Тимчасовий уряд. Гарнізон в Києві повинен бути українським. 6. Нічого в декларації не сказано про галичан; не звернута увага на те, щоб в мирній конференції брав участь увесь український народ». Пропонує формулу переходу.

Фракція с.-д. висловлює довір'я Генеральному секретаріатові, але від участі в голосуванні ухиляється.

В зв'язку з пізньою годиною ухвалюється збори припинити. Збори зачиняються об 11-й год.

Слідуючі призначаються на 27 червня на 11-ту год. ранку.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 15/16. — Верес.

---

* Альфа і омега (*гр.*).

№ 56

27 червня 1917 р.

Починається об 11 1/2 год. Головує проф. М. С. Грушевський [72].

Поза чергою виступає з привітанням делегат 113-го піш[ого] Староруського полку.

Далі починається обмірковування докладу організаційної комісії.

Д-й *Пугач* гадає, що організаційна робота повинна бути поставлена зовсім на інших основах. З самого початку революції різні інституції, як-от земство, взялись за організацію людності, але провадили вони в життя лише свої бажання. Провадили таку ж роботу різні партії, ради робочих і солдатських депутатів, але кожна інституція по-своєму. Треба, щоб всі агітатори і інструктори працювали в одному напрямку, були об'єднані одною метою. Селяни не знають, кого слухати, по чиїх совітах робити. Нам треба винести постанову, щоб організаційна Комісія об'єднала роботу різних інституцій, що провадять агітацію. Треба, щоб Генеральний секретаріат в справах внутрішніх увійшов в порозуміння з різними інституціями, котрі ведуть агітаційно-організаційну працю, щоб вся така робота була сконцентрована в Центральній раді.

Д-й *Корж* як докладчик відповідає попереднім промовцям. Питання про перехід організаторів з одних губерній і повітів до других дебатувалось на з'їзді інструкторів, і там ухвалено було, що сього робити не можна, бо навіть в таких місцях, де справи стоять краще, населення ще не гаразд освідомлене. Коли інструктори-агітатори виїдуть, їхня робота може бути зіпсована ворожими силами. Щоб справу з організацією поставити гаразд, треба не зміняти робітників з місць, а приготовити нові сили і кинути їх туди, де вони потрібні.

Зараз улаштувати підготовчі курси, після котрих кадри інструкторів-агітаторів збільшаться. Ті, що єсть на місцях, вже зорієнтувались, вивчили умови роботи на місцях і т. п. Студентство, оскільки се було можливим, притягнуто до роботи. Організаторам на місцях доручено було притягнути до роботи всі місцеві сили, учителів і т. п., але їх мало. Організаційна комісія зараз реорганізується. Перше вона складалась з представників політичних партій, зараз має складатись з представників рад робітничих, солдатських та селянських депутатів. Щодо координації роботи, то оргкомісія входила в порозуміння з земствами, губернськими комітетами там, де сього хотіли такі інституції. Контакт був лише з земствами українізованими. Контакт з різними інституціями можливий лише тоді, коли сі інституції визнають авторитет УЦР. Досі на такому шляху стоять лише Полтавщина і Київщина. В справі докладу ухвалюється резолюція, запропонована фракцією с.-р. [73]: «Заслухавши доклад організаційної комісії, Центральна рада висловлює побажання, аби на сю справу було звернено особливу увагу і, не рахуючись з коштами, вжито всіх заходів для побільшення кадрів інструкторів і розіслано їх по Україні, а також увійдено в порозуміння з губернськими земствами, виконавчими комітетами і просвітами, щоб їх організаційні і агітаційні бюро провадили організацію на місцях в згоді з Центральною радою».

Продовжуються дискусії з приводу декларації Генерального секретаріату [74].

Д-й *Збаражський* вказує, що в декларації нічого не сказано про загальну освіту, а це єсть найважніше, бо з розвитком освіти серед народу зникне і мілітаризм. Треба звернути увагу на позашкільну освіту. Треба, щоб школа була вільною.

Д-й *Крижанівський*: «Генеральний секретаріат мусить ужити негайних заходів в справі українізації мирового суду, щоб мировими суддями були люди, котрі знають нашу мову, звичаї. Для сього треба подбати попереду про українізацію земств і городів, котрі будуть вибирати суддів. Треба, щоб в судових палатах були наші люди, бо 90 % діл, котрі там розбираються, — се селянські діла. При університетах треба завести кафедри цивільного українського права. Багато

справ у нас розбирається на підставі звичаєвого права нашого, з котрим в університетах зовсім не знайомляться. Треба також організувати трудову інтелігенцію, бо партії про них не дбають. Треба, щоб для різних чиновників заложені були професійні союзи».

Д-й *Біляшівський* вказує на те, що в декларації не згадується ні одним словом про наше мистецтво. Генеральний секретаріат мусить про се подбати.

Ставиться на обміркування формула переходу фракції с.-р.

Д-й *Винниченко* вказує на те, що в фракції с.-р. говориться про Українські Установчі збори. Пропозицією скликати їх Генеральний секретаріат ставиться в тяжке становище неможливості виконати постанову Центральної ради.

Д-й *Ковалевський* від імені фракції с.-р. прохає оповістити перерву для порозуміння з іншими фракціями.

Д-й *Винниченко* пропонує, щоб питання про Українські Установчі збори було поставлено на спеціальне обговорення Центральної ради, коли не тепер, то в ближчу сесію.

Д-й Тушкан: «Ідея національно-територіальної автономії шириться серед населення і російського громадянства на Україні помалу. Через те Установчі збори українські були б неповними. Треба попереду скликати територіальний з'їзд, порозумітись з представниками національних меншостей. Сей з'їзд спричиниться до успіху Установчих зборів.

Оголошується перерва на 20 хв.

Після перерви поза чергою виступає представник Сквирської повітової земської управи.

Оголошується формула переходу фракції с.-д.:

1. Українська ЦР, заслухавши декларацію, висловлює Генеральному секретаріатові як органові революційної української демократії своє повне довір'я; вважає, що зміст декларації є вірним синтезом діяльності ЦР і тих завдань, які вона собі намічала до сього часу.

2. Українська Центральна рада і Генеральний секретаріат як її виконавчий орган будуть і далі послідовно провадити свою працю, котра має на меті задоволення господарсько-економічних потреб широких народних мас — так українських, як і національних меншостей на Україні.

3. Українська Центральна рада і Генеральний секретаріат мають на меті і далі провадити свою революційну творчу роботу в постійному контакті з революційною демократією цілої Росії в особі Всеросійської ради робітничих, солдатських та селянських депутатів.

4. Центральна рада вважає необхідним розглянути в найближчому часі такі найважніші питання: а) відношення до війни, а також до майбутньої міжнародної мирної конференції і до участі в ній представників України російської, Галичини і Буковини; б) про забезпечення прав українського народу поза межами України, де він складає меншість; в) про перетворення українського війська в народну міліцію; г) про якнайскоріше утворення органу для постійного контакту з національними меншостями України.

Зазначивши всі ті точки, Центральна рада переходить до чергових справ.

Формула переходу фракції с.-р.: «Заслухавши декларацію Генерального секретаріату, Українська Центральна рада висловлює йому повне довір'я.

Вважаючи Генеральний секретаріат найвищим народоправним органом українського народу і його найвищою владою; маючи на увазі, що в інтересах українського трудового народу взагалі являється скликання Українських Установчих зборів; визнаючи потрібним, щоб Генеральний секретаріат в чергову сесію Центральної ради представив доклад про Українські Установчі збори, Центральна рада переходить до чергових справ».

Фракція р.-д. знімає з голосування свою резолюцію.

Фракція позапартійних соціалістів так само.

Фракція націонал-революціонерів [75] приєднується до резолюції с.-р.

Більшістю голосів приймається резолюція фракції с.-р. Поновлюється питання про те, хто має посилати делегацію на комісію з представниками національностей Києва по утворенню крайового органу влади [76]. Ухвалюється резолюція с.-р.:

«Вислухавши запрошення Київських виконавчих комітетів в справі організації для порозуміння з національними меншостями і вважаючи таке порозуміння дуже бажаним в найближчому часі, Центральна рада доручає сю справу Генеральному секретаріатові в справах міжнаціональних».

Далі з докладом в фінансових справах виступає генеральний секретар *Барановський* [77].

Далі засідання переривається.

Слідуюче засідання призначається на 7-му год. веч[ора].

Починається о 7-й год. вечора. Головує проф. М. С. Грушевський. Поза чергою виступає з привітанням [представник] від українців гарнізону г. Іркутська. Після сього обмірковується доклад т. Барановського.

Д-й *Любинський* (н.-р.) вказує, що проектований податок посімейний гірший за той, про котрий говорилось в Універсалі. Насамперед приходиться скасувати постанову Універсалу, що незручно. Опріч того, посімейний налог ляже тягарем на селян переважно, бо сім'ї поміщика заплатити 3 крб. нетрудно.

Д-й *Рубас* (с.-р.): «Скасувати податок, установлений Універсалом, не слід. Податок на землю повинен залишитись. А сей посімейний податок повинен залишитись для тих, хто землі не має».

Д-й *Коваленко* гадає, що Генеральний секретаріат вніс проект через те, що не мав часу виробити кращої системи оподаткування. «Обложити сім'ї неможливо. У нас воно давно не практикувалось. Та і сім'я буває різна, особливо тепер, під час війни, коли в одній сім'ї залишилась лише жінка або жінка і діти, а єсть, з другого боку, сім'ї, де єсть кілька жонатих. Бачимо нерівність. Для одних податок буде легким, а для других тяжким. Універсал уже розійшовся, зроблені заходи, щоб виповнити оподаткування, установлене ним, і скасування того податку викличе негарне враження. В останні часи у нас рідко практикувалась система подушного оподаткування, нарешті зовсім зникла, замінившись оподаткуванням землі, і повернення його викличе неприхильність населення. Крім того, генеральний секретар не сказав, чи сей податок добровільний чи обов'язковий. Ми бажали б, щоб не порушувати оподаткування, заведеного Універсалом; нехай Генеральний секретаріат представить нам другу систему оподаткування замість спроектованого ним посімейного».

Д-й *Огородній* (с.-д.), торкаючись основ фінансової політики, представлених генеральним секретарем, каже, що «вони не викликають ні у кого сумнівів щодо їх цілесообразності. Добре також, що в зібранні податку мається на увазі спертись на українізовані земства, а особливо на кооперативи. Система ж оподаткування сім'ї не витримує критики, бо сім'ї неоднакові, зарібки їх також. Для потреб переведення автономії України треба багато грошей, але нехай той більше платить, хто більше має. Пропоную завести прогресивно-подоходний податок, податок, котрий мав би моральну силу».

Д-й *Збаражський*: «Коли Генеральний секретаріат прочитав проект посімейного оподаткування, то негайно я перенісся в ті бажані времена, коли Володимир Святий, а за ним Ярослав Мудрий збирали податки «від диму». Але тоді не було соціалістів, і ніхто й не догадувався про прогресивно-подоходний налог, котрого тепер вимагають соціалісти і взагалі демократи. Його і я вимагаю, протестуючи проти налогу «від диму», хоч би він, як пояснює генеральний секретар, і зараховувався при виплаті прогресивно-подоходного налогу. Я обстоював би той податок, який установлено Універсалом, тільки треба зробити його також прогресивно-подоходним і установити його треба незалежно від загальнодержавного прогресивно-подоходного налогу».

Д-й *Коваленко*: «Щоб мати гроші, нехай Генеральний секретаріат остановить-

ся на такій системі, яка найскорше приведе до цілі. Можна б брати з сім'ї по три карбованці, але тоді, коли б вся сім'я мала доходу більше 1000 крб. річно».

Д-й *Марцинюк* (селянин): «Платіж від душі пригадує подушне, котре нам в'їлось в боки. Сім'ї неоднакові. Найкращим буде податок від десятини».

Д-й *Пугач*: «Коли виступив генеральний секретар в справах фінансових, то він заявив, що се дуже важна справа; через се треба бути дуже уважним при розгляданні її. Основна наша думка — се перевести оподаткування на підставі прогресивно-подоходного налогу. З докладу генерального секретаря видно, що в основу його проекту сей податок і положено. Генеральний секретар вказував на те, що для зібрання сього податку потрібен апарат, котрого ми не маємо, через се мається на увазі використати те, що з 1 серпня Тимчасовий уряд заводить по цілій Росії прогресивно-подоходний налог. Свою національну справу ми ведемо окремо. Загальнодержавні обов'язки ми виконуємо і довго ще будемо виконувати, доки справа у нас не буде налажена. До прогресивно-подоходного налогу ми готуємся. Він буде з 1 серпня. Тоді ми прилучимо себе до того апарату. Але до 1 серпня гроші нам також потрібні. Остається або покинути думку дістати гроші зараз, або якимсь чином взяти їх тепер же. В докладі т. Барановського сказано, що оподатковуються сім'ї, котрі можуть заплатити 3 крб., хто не може, ті не заплатять, бо такі і послі, після заведення прогресивно-подоходного налогу, платити не будуть. Тут нема жодної несправедливості. Зараз ми берем зі всіх однаково, але коли будемо збирати прогресивно-подоходний налог, то хто повинен буде платити більше, тоді з того більше і візьметься. Вбачаючи в проекті Генерального секретаріату ідею і початок прогресивно-подоходного налогу, пропоную затвердити його.

Д-й *Барановський* дає пояснення. В докладі звернуто увагу на прогресивно-подоходний налог. А опріч нього заводиться ще і посімейний. Він являється податком тимчасовим. Опріч того, він заводиться перед прогресивно-подоходним. Щоб завести прогресивно-подоходний налог, треба багато часу. В Росії його заведено ще в 1916 р., але досі по ньому не прийнято ані одної копійки. Хоч заведення його остаточно призначено на 1 серпня, але великий сумнів, чи це вдасться зробити. Грошей більше зараз має той, хто працює: швець, скажімо, в селі має більше від селянина, котрий має 10 десятин. А городські землі, котрі коштують мільйони за десятину? Оподаткування по 10 коп. з десятини при сих умовах було б дуже нерівним. Приймаючи се на увагу, Генеральний секретаріат вирішив установити посімейний податок, бо він тимчасовий, одноразовий і має статистичне значення, бо покаже, скільки у нас на Україні сімей, котрі «дозріли» до державного розуміння справ. Хоч 10 коп. з десятини заплатити легше, але зібрати їх трудно. Хоч при посімейному налогові поступленій буде менше, але сума буде більша.

Далі промовець дає пояснення про техніку зібрання податку — через що не можна збирати загальнодержавних податків до Центральної ради і брати з них собі скільки слід, а решту відсилати Тимчасовому урядові: «Не маємо апарату для зібрання, а анархістами бути не хочемо».

Д-й *Пиленко* (селянин): «Коли сказати нам в селі, що кожну сім'ю обложити на 3 крб., то се внесе велике незадоволення. Коли ж брати податок від десятини, то всі охоче згоджуються. А ті, що не мають землі, як от ремісники, ті нехай платять 1 крб., чи як?»

Д-й *Касіка* (селянин): «Время не ждет, деньги нужны. Чтобы завести прогрессивно-подоходный налог, надо много времени. Нельзя пропустить таких, которые имеют мельницы, сад и т. п. Вот таких надо обложить непременно».

Д-й *Томашевський*: «Прогресивно-подоходний налог можна завести лише тоді, коли заведуть його в Росії. Але гроші нам потрібні тепер. Посімейний налог буде непопулярним. Треба знайти іншу систему».

Д-й *Єремїв* (с.-д.) доводить також, що налог сей буде непопулярним і може спричинитись до втрати популярності Центральною радою. Треба бути оберож-

ним в установленні нових норм. Проектований налог небезпечний. Незрозумілим являється бажання скасувати налог, установлений Універсалом. Се може показати, що ті, хто видали Універсал, Центральна рада, самі стоять на [не]твердому ґрунті. Ми не можемо відступати від Універсалу ні на один крок.

Д-й *Панченко* (с.-р.) вказує на те, що для оподаткування тих, хто має доходи не з землі, можна скористуватись статистичними даними з земств.

Д-й *Касяненко* (с.-д.): «Хоч налог являється і добровільним, але термін «посімейний» недавно вжито, бо се нагадує населенню неприємні для нього часи «подушного». Я дивлюсь на сей налог, як на позику: хто заплатить тепер 3 крб., той їх не заплатить при заведенні прогресивно-подоходного налогу. Але краще було б, щоб була заведена якась пропорціональність».

Д-й *Ільченко*: «Посімейне оподаткування, безусловно, буде непопулярним. Скрізь воно викличе обурення і підірве авторитет ЦР. Найкраще завести оподаткування подесятинне. Після Універсалу селяни одразу почали вводити його в життя. Ті ж, хто землі не має, а[ле] свідомі українці — ті самі обкладають себе 1 % з свого місячного жалування».

Д-й *Личко* (селянин, с.-р.): «Якби мали вже автономію, то заводили б все на основі фінансового права, а поки ми в перехідному стані, то треба рахуватись зі звичками і психологією народу. А тут всі вказували на непопулярність посімейного налогу. Коли на селах читали Універсал, то казали, що треба платити податки в ЦР. Може, вони не іскушені в політиці, але утворюється становище, з котрого треба шукати виходу. Я стою за налог тільки з десятини, тим більше, що селяни охоче заводять його самі. Треба видати відозву від ЦР, щоб якомога давали гроші на рідну справу. На це народ відгукнеться».

Д-й *Барановський*: «Справа з оподаткуванням завше і скрізь викликала найбільше дебатів і непорозумінь. Так і у нас. Може, Генеральний секретаріат невдало взяв назву «податок», бо в дійсності се не податок, а «единовременный взнос». Вводячи в інструкцію до Універсалу [78] 10 коп. з десятини, зробили помилку, бо дали селянам можливість думати, що, мовляв, коли настала ЦР, то і податки стали зовсім іншими. Це небезпечно, особливо маючи на увазі, що незабаром податки будуть збільшені в кілька разів у порівнянні з нинішнім. З огляду на це, пропоную не виносити жодної певної резолюції, а вибрати фінансову комісію для детального перегляду проекту.

У х в а л ю є т ь с я: передати розгляд проекту до комісії, котра складається по 1 чоловіку з фракцій і груп з правом кооптації.

Оголошується перерва на 15 хв.

Після перерви поза чергою виступає з привітанням представник Вовковецької волості Роменського повіту.

Оголошується склад комісії фінансової: *Калиненко (с.-д.), Пиленко (с.-р.); Рубас (с.-р.); Хотовицький (трудовик); Христич (позапартійний соціаліст); Томашевський (націонал-революціонер).*

Оголошується склад комісії по реорганізації Комітету ЦР: *с.-д. — Бабич, Огородній; с.-р. — Прокопович, Рубас; позапартійні соціалісти — Кекало, Чайківський; трудовик Коваль.*

Оголошується склад комісії по наказу Генеральному секретаріатові: *с.-д. — Гермайзе, Ковальський; с.-ф. — Холодний, Чопівський; трудовик Крижанівський; позапартійний соціаліст Власенко; Шинкар; с.-р. — Любинський, Павелко.*

Обираються члени президіуму для доповнення нинішнього товаришами голови: *Шраг (с.-р.), Веселовський (с.-д.), Ніковський (с.-ф.), Крижанівський (трудовик).* Секретарями: *Чечель (с.-р.), Постоловський (с.-р.), Чикаленко (с.-д.), Левченко (с.-д.).*

Призначається і ухвалюється порядок дневний слідуючого зібрання:

1. Доклади комісій: *а)* по складу ЦР; *b)* по скликанню територіального з'їзду; *с)* по фінансових справах.

Слідуюче засідання призначається на 28 червня [о] 5 1/2 год. вечора.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 15/16. — Верес.

№ 57

28 червня 1917 р.

Починається о 6-й год. вечором*. Головує проф. М. С. Грушевський.

На порядкові дневному доклад комісії по складу ЦР. Докладчик т. Огородній заявляє, що перед комісією стояло два завдання: 1) переглянути дотеперішній склад ЦР; 2) виробити проект поповнення Центральної ради представниками української нації і національних меншостей. Спершу комісія вирішила скасувати представництво професійних, благодійних, просвітніх та інших товариств, як не маючих ясної політичної фізіономії, що тепер, коли з'явились справжні хазяїни української землі, таке представництво єсть непотрібним. Але комісії було зауважено, що таке представництво установлено Національним з'їздом**, постанов котрого не можна зміняти, поки не відбудеться другий з'їзд. Комісія з сим аргументом погодилась і справу перерішила. Тоді представники фракції с.-р. заявили, що не можуть далі брати участі в роботах комісії, доки не дістануть директив від фракції. Діставши їх, вони заявили, що фракція с.-р. не погоджується з таким рішенням і представники її виходять з комісії. Комісія, таким чином, кінчала роботу в складі 6 чоловік.

Постанови комісії по реорганізації національного складу Української Центральної ради:

1. УЦР як орган української революційної демократії складається головним чином з рад робітничих, селянських та військових депутатів.

2. Доповнюється такий склад УЦР територіальним представництвом від губерній, великих міст та колоній по постановах Національного Всеукраїнського з'їзду [див. № 4 «Вісти»].

3. Комісія признає бажаним усилити партійне представництво, давши порівну по 5 місць партіям с.-д., с.-р., с.-ф. та трудовій партії [79].

4. Комісія пропонує затвердити представництво професійних, економічних та просвітніх організацій.

5. Щоб не було подвійного представництва, комісія пропонує скасувати представництво від: *а)* Селянської спілки (5 душ), котру заступає тепер в складі ЦР Рада селянських депутатів; *б)* військових частин (12 — 15), котрих заступає тепер Рада військових депутатів.

Остаточно національний склад УЦР має бути такий:

I.	1. Рада селянських депутатів:	212
	2. «—» військових «—»	132
	3. «—» робітничих (майбутня)	100
	4. Військовий генеральний комітет	27
		471
II.	5. Територіальне представництво:	
	а) від губерній	52
	б) «—» великих міст	23
	в) «—» колоній	6
		81
III.	6. Представництво партійних та політичних організацій:	
	а) соціалісти-демократи	5
	б) соціалісти-революціонери	5

* Зранку працювали комісії.

** Див. док. № 19.

в) соціалісти-федералісти	5
г) трудова партія	5
	20

IV. 7. Представництво професійних, просвітніх та економічних організацій:

а) учительська спілка	5
б) кооперативи	5
в) студентство	5
г) духовенство	1
	16

Разом депутатів 588

Постанови комісії в справі проекту поповнення національного складу УЦР представниками народів, що живуть на Вкраїні в меншості:

1. Необхідність перетворення національної Української Центральної ради в Крайову раду — Тимчасовий крайовий парламент, передбачений ще на Всеукраїнському Національному з'їзді. Позаяк українська революційна демократія майже вся представлена в складі Української Центральної ради; позаяк по деяких містах порозуміння з революційною неукраїнською демократією вже налагоджується; позаяк інші обставини політичного життя сприяють тому, що УЦР становиться політичним центром на Україні, комісія пропонує Центральній раді визнати необхідність зараз же починати процес перетворення національної Української ради в Тимчасовий крайовий парламент.

2. Комісія пропонує зборам Центральної ради доручити сю справу Генеральному секретаріатові УЦР.

3. Найбільше відповідаючим інтересам діла засобом поповнення національного складу УЦР комісія пропонує визнати пропорціональне представництво.

На підставі сього принципу національним меншостям дається число депутатських місць в складі УЦР згідно з численністю населення сих національних меншостей на Україні.

4. Комісія пропонує додержуватись таких умов щодо розпреділення сих мандатів:

а) переважне представництво від неукраїнської людності повинно бути від організованої революційної демократії, себто від рад робітничих та солдатських депутатів і соціалістичних партій;

б) тільки тим національностям, котрі не виділили з себе соціалістичних партій, мандати передаються через загальні національні організації.

Всі точки сих постанов ЦР ухвалюються.

Ухвалюється: передати до Генерального секретаріату як матеріал до робіт комісії наступний, конкретний план розпреділення місць:

а) повітовим радам робітничих та солдатських депутатів по 1 мандату, а всього 100 — 108:

б) 6 радам губернських городів (крім Києва, Одеси, Харкова, Катеринослава) по три мандати, всього 18;

в) радам великих городів: Київ — 8, Одеса — 8, Харків — 5, Катеринослав — 5; разом 26.

Разом з іншими радами губернських городів	44
Політичним партіям:	
соціал-демократам меншовикам	2
"—" більшовикам	2
бундівцям	2
соціалістам-революціонерам	2
народним соціалістам [80]	2

об'єднаним соціалістам-сіоністам 2
«Поалей Ціон» [81] 2
Польській партії соціалістів [82] 2
білоруській «—» 2
Разом 18

Національним організаціям, які не виділили з себе соціалістичних партій, по 1, коло 7
Всього 177

Д-й *Шульгін* подає короткий звіт про нараду під керівництвом П. Суковкіна в справі полагодження відносин між ЦР і національними меншостями в справі утворення крайового органу. В нараді брали участь члени соціалістичних партій різних національностей, виконавчого комітету рад робітничих і солдатських депутатів, к.-д. Збори були нечисленні. «Представники мали мандати не лише від Києва, а [й] від областей. Ухвалено було, що зібрання приймати постанов обов'язкових не може, а носитиме характер приватної наради. У представника к.-д. ми спитали, а як вони односяться до останніх слів Мілюкова, що український рух ведеться на німецькі гроші. К.-д. заявили, що вони не поділяють сих думок Мілюкова, ми розказали їм про наш план утворення крайового органу; зазначили, що під нинішню хвилю нема чого утворювати нового органу, бо ЦР має вже авторитет у населення і довір'я, ми розповіли про умови, на яких вони могли б увійти в склад ЦР, що для сього єсть необхідним визнання принципу національно-територіальної автономії України. Відбулись довгі дебати. Постанов не винесено, але в процесі дебатів багато зазначилось ними, що вони визнають національно-територіальну автономію України і роботу ЦР вважають творчою. Дехто вказував, чи не буде розбиттям революційних сил утворення крайового органу. Ми вказували на можливість порозуміння, і коли досі його нема, то виною сьому Тимчасовий уряд. Вони на се нічого не одповіли, але висловили бажання переговорити з представниками Тимчасового уряду. Вони сказали, що потрібні ще деякі умови, але принципіально вони згодні увійти в склад ЦР. Враження від наради таке, що порозуміння близьке і наш план буде прийнято. Правда, дехто вимагав більшого % представництва [83]. Ухвалено було зібратись ще раз. Думка Секретаріату, що наш план реальний».

Д-й *Любинський* питає докладчика, з яким планом перетворення Центральної ради знайомили представників національних меншостей.

Д-й *Шульгін* одповідає: «З планом Генерального секретаріату».

Д-й *Ковалевський* підкреслює, що в основу згоди між Центральною радою і національними меншостями повинна лягти думка, щоб не створювати якогось нового органу, а поповнити склад ЦР представниками меншостей.

Далі поза чергою виступає представник з 36-ї дивізії* піхоти з привітанням ЦР від українців-вояків.

З другим позачерговим привітанням виступає представник Крайової ради П'ятигорська, Єсентуків, Кисловодська та Георгієвської кріпості.

За тим докладом від комісії по скликанню територіального з'їзду виступає д. *Ковалевський.*

Резолюція про комісію по скликанню територіальних українських зборів

1. Українська Центральна рада, поповнена представниками національних меншостей, стверджує по зробленні Генеральним секретаріатом внутрішніх справ в порозумінні з Генеральним секретаріатом в справах міжнаціональних проект що-

---

* Дивізія дислокувалася під Двінськом (Північний фронт).

до організації і складу комісії при Генеральному секретаріаті по скликанню українських територіальних зборів.

2. Комісія має складатись в абсолютній більшості з українців, але без додержання в повній мірі принципу пропорціональності, з огляду на бажаність якомога повнішого представництва в комісії всіх значних політичних партій національних меншостей для найбільшого використання політичних сил всіх народів України в справі утворення на місцях могутнього організаційного апарату по скликанню територіальних зборів.

3. Ся комісія має бути утворена негайно після поповнення Української Центральної ради представниками національних меншостей.

4. Ся комісія має:

а) виробити проект організації складу місцевих органів по скликанню територіальних зборів;

б) накреслити обсяг території, людність якої має бути представлена на територіальних зборах України;

в) виробити ту чи іншу систему виборів;

г) розпреділити всю територію України на виборчі округи:

д) виробити проект бюджету для переведення виборів.

5. Постанови, що будуть прийняті комісією по всіх зазначених в попередній статті пунктах, мають бути предложені Генеральним секретаріатом на ухвалу Української Центральної ради, поповненої представниками національних меншостей.

6. В справі переведення виборів комісія має об'єднувати всі місцеві органи по скликанню територіальних зборів.

7. Час скликання територіальних зборів України має бути встановлено поповненою національними меншостями Центральною радою після докладу комісії, але територіальні збори України мусять відбутись перед Всеросійськими Установчими зборами.

8. На територіальних зборах України: а) має бути стверджено вироблений спеціальною комісією проект автономного статуту України перед винесенням його на Всеросійські Установчі збори;

б) має бути достигнута остаточна згода між всіма народами України щодо спільної політики і тактики на Всеросійських Установчих зборах.

Всі ці резолюції Центральною радою ухвалюються.

Далі виступає з докладом від фінансової комісії д. *Рубас.*

П р о т о к о л засідання тимчасової фінансової комісії Української Центральної ради. В склад комісії увійшли: 1) генеральний секретар *Х. А. Барановський* і представники фракцій і груп; 2) *К. С. Калиненко (УСДРП);* 3) *Хидченко (УПСР);* 4) *О. К. Рубас (с.-р.);* 5) *Є. П. Томашівський (УНРП);* 6) *Я. Г. Христич (група позапартійних соціалістів),* а також кооптовані особи; 7) *Т. Марцинюк (УПРС);* 8) *І. Діденко (УПСР);* 9) *З. Філенко (УПСР);* 10) *В. Т. Шепель (позапартійний соціаліст).*

Головою комісії обрано *Х. А. Барановського* і писарем *К. С. Калиненка.* Засідання відбулись ввечері 27 червня і зрання 28 червня.

З доручення Центральної ради обговорювався доклад генерального секретаря в фінансових справах про оподаткування на українські справи.

Позаяк при обговорюванні докладу генерального секретаря в Центральній раді ніяких суперечок з приводу загальних основ найближчої роботи фінансового секретаріату не виникло, а також не виникло ніяких суперечок відносно оподаткування населення українським подоходним налогом та з приводу технічних питань переведення оподаткування, то комісія спинилась на пункті поземельного податку. Після довгих дискусій по цьому питанню винесено такі постанови [84]:

1. Встановлюється на 1917 р. український прогресивно-подоходний налог в

розмірі четвертини ставок загальноросійського подоходного налогу, і цей український налог платиться Центральній раді. Сей український подоходний налог має платити, незалежно від платні Російській державі, кожна особа, установа та підприємство, котрі обложені загальнодержавним подоходним налогом.

2. Встановлюється український поземельний налог, яким оподатковуються на 1917 р. по 10 коп. з десятини усякі землі: селянські, приватних власників, церковні, монастирські і ті казенні, котрі здаються в оренду; за казенні землі, які здаються в оренду, платять орендатори.

Примітка 1. Сільськими земельними власниками вважаються ті, що мають землі полевої, усадебної або лісової взагалі не менше як 1 десятину.

3. Встановлюється на 1917 р. разовий заробітний податок, і всі кола населення сільського, містечкового і городського, а також всі установи і підприємства, які не підлягають подоходному налогу, мають в якийсь певний день, призначений Генеральним секретаріатом, оддать в УЦР четвертину свого денного заробітку.

Примітка. Хто в призначений Секретаріатом день не матиме грошового заробітку, той має віддати Центральній раді четвертину грошового заробітку першого за призначеним Секретаріатом заробітнього дня.

4. Позаяк вищенаведені податки призначаються на будування автономного ладу на Вкраїні, то податкам сим підлягає все населення України, а також ті українці, які живуть поза межами України.

Голова комісії *Х. Барановський*

Члени: *Рубас, Хидченко, Томашівський, Христич, Марцинюк, Шепель*

Писар *Калиненко*

Пункти сі Радою ухвалено. Збори зачиняються об 11-й год. Слідуючі призначені на 29 червня об 11-й год. ранку.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 15/16. — Верес.

№ 58

28 червня 1917 р.

Починається об 11-й год. ранку. Головує Микола Шраг. Ставиться на обміркування питання про продовження сесії.

Д-й *Холодний* гадає, що продовження сесії залежить від того, оскільки комісії по наказу Генерального секретаріату і Центральної ради встигнуть закінчити свої роботи.

Д-й *Касяненко* від імені комісії по наказу Центральній раді звертається до Центральної ради з проханням, щоб вироблення статуту Центральної ради було доручено Комітетові Центральної ради, котрий доложив би проект статуту Центральній раді в найближчу сесію. А тепер можна користуватись старим статутом.

Д-й *Любинський* заявляє, що фракція н.-р. стояла б за те, щоб Центральна рада засідала без перерви. Через се фракція буде голосувати за продовження сесії. Нема мотивів, щоб припинити сесію. Як на причину вказують на жнива. Але селянство може спромогтись на те, щоб в Центральній раді було по 2 чоловіки від повіту.

Д-й *Ковальський* (с.-д.) гадає, що розроблення статутів Центральної ради і Генерального секретаріату треба доручити Комітетові Центральної ради, бо члени Центральної ради потрібні на місцях. Дебати з приводу сього вичерпані. Приймається пропозиція:

«Сесія припиняється сьогодні, а вироблення статутів Генерального секретаріату і Центральної ради доручається Комітетові Центральної ради з тим, щоб в найближчу сесію він представив його на затвердження Центральній раді».

До сієї пропозиції ухвалюється додаток: «Коли виявиться в зв'язку з приїздом міністрів, що будуть важні справи, котрі вимагатимуть присутності нашої надалі, то про продовження сесії питання вирішиться сьогодні вечором».

2. Обирається ревізійна комісія по 1 члену від фракцій.

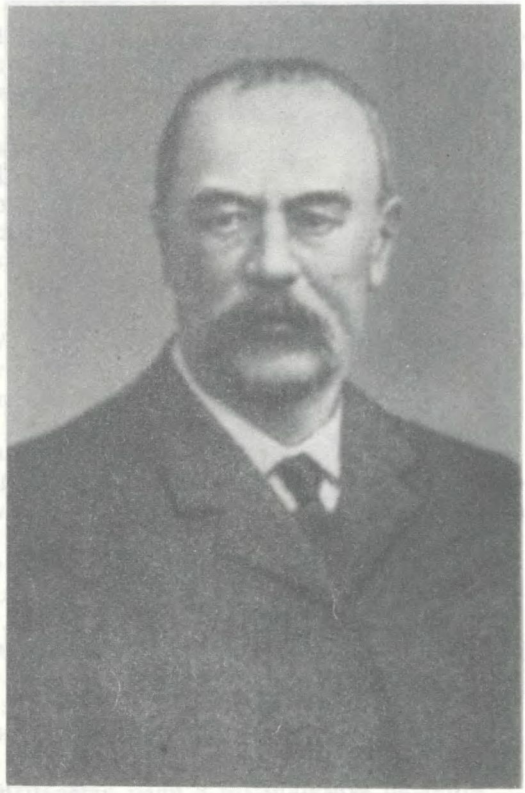
Склад комісії: с.-д. *Калиненко*, с.-р. *Левітський М.*, с.-ф. *Бойко*, позапартійний соціаліст *М. Шаповал*, н.-р. *Ліхнякевич*, трудовик *Хотовицький*.

3. Обираються 30 членів до комісії по складанню проекту статуту автономії України [85]:

Від фракції с.-р.: *Шраг*, *Чечель*, *Кияниця*, *Збаранський*; с.-д.: *Вікул*, *Калиненко*, *Чикаленко*, *Ковальський*; р.-д.: *Єфремов*, *Шульгін*, *Прокопович*, *Ніковський*; трудовиків: *Грушевська*, *Сніжний*, *Коваль*, *Вротновський-Сивошапка*; н.-р.: *Павелко*, *Химерик*, *Павловський*, *Любинський*.

Від пленуму ЦР: *М. С. Грушевський*, *Ілля Шраг*, *Біляшівський*, *Гермайзе*, *Огородній*, *Пожарський*.

4. Від комісії по новому складу Комітету Центральної ради докладчиком виступає д. *Огородній*.

І. Л. Шраг.

Після читання докладу [86] дебатується питання про характер Комітету: чи він має бути органом законодавчим, чи виконавчим, чи тим і другим разом, яке його відношення до Генерального секретаріату, які права Генерального секретаріату в Комітеті і т. п. [87]

Д-й *Шраг* [88] пропонує, аби Комітет Центральної ради під час розпуску Ради мав всі функції, що належать Центральній раді.

Докладчик пропонує поділити одповідальність між Генеральним секретаріатом і Комітетом.

Приймається пропозиція д. Шрага. Поправка товариша докладчика також приймається. Після постатейного читання і поправок Центральною радою ухвалюються і приймаються постанови комісії в такій редакції.

П о с т а н о в и комісії по реорганізації Комітету Центральної ради, ухвалені на зборах Центральної ради 29 червня 1917 р.

1. Зважаючи на те: а) що переживаємий нами час вимагає вирішення найважніших справ, які щодня висуває життя; б) що Генеральний секретаріат як орган виконавчий не може брати на себе всі відповідальності за правильне вирішення їх і в) не має можливості взяти на себе всю роботу за браком відповідних органів, комісія вважає потрібним існування постійного органу Комітету Центральної ради, який розробляє і вирішує всі найважніші негайні справи, які виникають між сесіями Центральної ради, а саме:

а) скликання загальних чергових зборів Центральної ради, коли сама Центральна рада не встановила терміну, а також призначення і скликання позачер-

І. І. Мірний.

гових зборів Центральної ради; *б*) підготовка докладів і матеріалів для сесії Центральної ради; *в*) поповнення складу Генерального секретаріату в перерві сесії; *г*) взагалі вирішення всіх негайних справ, що належать до компетенції Центральної ради.

2. Справи, що належать до компетенції Центральної ради, вирішені Комітетом під час перерви сесії і переведені в життя, подають в найближчій сесії Центральної ради до затвердження.

3. Збори Комітету бувають чергові і надзвичайні: *а*) чергові збори відбуваються раз на тиждень, в дні, ухвалені Комітетом, а надзвичайні — по потребі, з ініціативи голови Комітету або його заступника, а також по заяві на письмі не менш як 5 членів Комітету; *b*) скликає збори голова або його заступник; *с*) засідання Комітету дійсні при кількості не менше 2/3 членів Комітету для справ законодавчого характеру і не менше 1/2 членів для інших справ.

Примітка: коли кворуму (для зібрань з кворумом в 1/2 числа членів) не зібралось, то слідуючі збори дійсні при всякому числі членів.

4. Всі питання в Комітеті розв'язуються звичайно більшістю голосів.

5. Склад Комітету: комітет Центральної ради складається з 40 осіб: 22 члени від фракцій Центральної ради (с.-р. — 8, с.-д. — 8, с.-ф. — 3, н.-р. — 1, трудовик — 1, позапартійний соціаліст — 1), 9 [членів] від президіуму Центральної ради і 9 — від пленуму Центральної ради, по 3 — від кожної з рад робітничих, селянських та військових депутатів.

Оголошується перерва на 10 хв.

Після перерви головує д. Веселовський.

З позачерговою заявою від фракції с.-ф. виступає д. *Бойко.*

Заслухавши доклад делегатів з Катеринослава про економічні справи Катеринославського заводського та Донецького районів, конференція УПСФ ухвалила: через фракцію соціалістів-федералістів пропонувати Центральній раді:

1. З огляду на те, що 1 липня вводиться державна монополія паливом Донецького басейну, поставити на увагу Генеральному секретаріатові потребу забезпечення інтересів краю і народу.

2. З огляду на зріст безробіття тепер і особливо під час демобілізації армії промисловості доручити Генеральному секретаріатові подбати про перегрупування робочих сил в зв'язку з кризою південної промисловості.

3. Щоб справа з шлюзуванням дніпровських порогів, яка стоїть на черзі і має велике значення для всього нашого краю, була переведена в життя лише за згодою і під контролем Генерального секретаріату Центральної ради.

• Так у тексті.

Заяву сю схвалюється передать до Генерального секретаріату.

З позачерговою заявою від фракції с.-р. виступає т. *Ковалевський*. Зміст заяви — доручити Генеральному секретаріатові освіти, аби українські архіви, що знаходяться в Великоросії, було повернено на Україну.

Пропозиція ухвалюється.

Засідання зачинається о 2-й год. дня.

Вечірнє засідання. Головує проф. М. С. Грушевський.

Оголошується список кандидатів до Комітету Центральної ради.

Фракція с.-д.: 1) *Пожарський;* 2) *Ткаченко;* 3) *Авдієнко;* 4) *Ковальський;* 5) *Огородній;* 6) *Бабич;* 7) *Лисетчук;* 8) *Кизима.*

Фракція с.-р.: 9) *Пугач;* 10) *Корж;* 11) *Панченко;* 12) *Демерлій;* 13) *Марцинюк;* 14) *Терещук;* 15) *Діденко;* 16) *Букша.*

Фракція с.-ф.: 17) *Мірний;* 18) *Прокопович;* 19) *Холодний.* Позапартійні соціалісти: 20) *Чопівський* (кандидат *Кекало*).

Трудовиків: 21) *Сивошапка-Вротновський* (1-й заступник *Коваль*, 2-й — *Сніжний*).

Націонал-революціонерів: 22) *Любинський.*

Від рад робітничих, селянських і військових депутатів входять по 3 від кожної: голови та їх заступники. Президіум Центральної ради — 9 душ входить в цілому.

Поза чергою виступає з привітанням делегат 2-го запасного саперного батальйону і заявляє, що батальйон оголосив себе 1-м українським саперним батальйоном.

Поза чергою виступає з привітанням делегат від 265-го пішого Вишневолоцького полку.

Оголошується перерва до 8 1/2 год. вечора [89].

Після перерви засідання розпочинається о 9-й год. вечора. Головує проф. М. С. Грушевський.

Відбувається нарада президіуму Центральної ради з президіумом фракцій.

Після наради голова оголошує засідання зачиненим [90].

Слідуюче засідання призначається на 30 червня о 1-й год. дня.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 15/16. — Верес.

№ 59

30 червня 1917 р.

Починається о 1 1/2 год. дня. Головує проф. М.С. Грушевський.

Засідання об'являється закритим.

З докладом про переговори з російськими міністрами виступає т. *Винниченко.*

Відчитується проект Універсалу Центральної ради*, який вона має випустити після переговорів Церетелі з Радою міністрів і одночасно з урядовим оповіщенням про згоду з Центральною радою.

Після читання проекту тексту Універсалу одним з членів фракції с.-р. вноситься пропозиція обміркувати і обговорити зміст Універсалу і внести свої поправки.

Д-й Винниченко вказує на те, що змін в тексті жодних бути не може; або прийняти його в такому виді, як він єсть, або зовсім відкинути; змінити в ньому нічого не можна, бо се єсть та остаточна форма, на якій погодились обидві сторони. Прохає якомога скоріше сказати своє слово, бо маємо в розпорядженні

* Далі йде текст Другого Універсалу, який вміщено у збірнику (див. док. № 64).

тільки 1/2 год., після котрих буде вже пізно. Зараз т. Церетелі чекає одповіді Центральної ради, щоб по прямому проводу передати текст Універсалу Временному правительству, котре зараз засідає в Петрограді. «Якщо ми через півгодини не скажемо свого слова, то на сьогоднішньому засіданні Временного правительства справа ся не буде розглянута, і згода буде відсунута на невідомий час, бо сьогодні вночі т. Церетелі виїде до Петрограда, і тоді ми мусимо звичайним шляхом вести дальші переговори з Временним правительством. Коли ж ми дамо одповідь зараз, то ще сьогодні вечором буде згода Временного правительства і завтра в газетах одночасно з правительственною декларацією ми зможемо видати свій Універсал».

Оголошується перерва на 15 хв.

Після перерви фракція с.-д. вносить формулу переходу до чергових справ.

Тов. *Ковалевський* (с.-р.) гадає, що жодної формули переходу приймати не можна, доки не маємо перед собою тексту урядової декларації про згоду.

Тов. *Винниченко* гадає, що Центральна рада може обмірковувати один Універсал, і сього досить, бо урядова декларація вся збудована на Універсалі. Нам важно ухвалити те, що ми робимо. Через се, на мій погляд, нема перешкод для винесення формули переходу. Основи урядової декларації відомі.

Тов. *Христюк* вказує, що з технічного боку не можна представити тексту урядової декларації, чого вимагає Центральна рада, бо зараз т. Церетелі робить те саме, що і Генеральний секретаріат: як ми вимагаємо від ЦР ухвалити текст Універсалу, так само Церетелі вимагає від Тимчасового уряду ухвалити текст декларації.

Тов. *Єремїв* (с.-д.) гадає, що момент сей в переговорах з Тимчасовим урядом остільки важний, що варт було б зазначити його якоюсь формулою переходу.

У х в а л ю є т ь с я: голосування формули переходу відсунути і сесію продовжити.

За прийняття проекту Універсалу голосувало 114 душ, проти 61, утрималось 23. Таким чином, проект згоди прийнято.

Поступає від фракції с.-р. позачергова заява наступного змісту:

«Українська Центральна рада доручає генеральному секретареві в справах військових, аби всі члени Центральної ради, обібрані до Ради на місцях під час свого перебування на польових роботах чи на поправці з шпиталів, були увільнені од повернення до своїх частин, поки вони носять високе ймення члена Української Центральної ради».

Пропозиція ся приймається.

Поступає позачергова заява від т. *Плохого*, котрий передає заяву Головного комітету Південно-Західних залізниць, щоб до складу Центральної ради було прийнято 6 представників від Комітету.

Справа ся передається до комісії по складу Центральної ради, котру ухвалюється просити продовжити свою роботу.

Після сього засідання закривається.

Слідуюче призначене на 30 червня о 8 1/2 год. вечора.

Починається о 9-й год. вечора. Головує М. С. Грушевський. Відповіді від Тимчасового уряду нема. Церетелі жде її з хвилини на хвилину. Сам він збирається виїхати о 10-й год. вечором. Виясняється питання з представництвом національних меншостей в Комітеті і Генеральному секретаріаті.

Виступає від фракції соціалістів-революціонерів *М. М. Ковалевський:*

«Позволю собі після сьогоднішнього бурхливого дня, після того, як Центральна рада ухвалила текст Універсалу-згоди, торкнутися питань, зачеплених там. Сьогодні в свому політичному житті ми зробили були великий крок. В разі позитивної відповіді Тимчасового уряду ми поруч з великою моральною владою здобуваємо велику владу державну. Через се нарада, про котру говоримо, повинна бути тут.

Вони повинні прийти сюди і порішити вкупі з нами ті питання, які випливають з обставин. Се не єсть «местничество». Тепер центр ваги переходить сюди. Я хотів би зазначити, що раз ми берем на себе державну владу, то основою переговорів повинно бути, що ми даємо національним меншостям місця не більше 30 %, і поділити їх пропорціонально неукраїнським народностям. Справедливо буде дати 30 % і в Генеральному секретаріаті, себто з 12 портфелів 2 — 3 повинно бути віддано неукраїнській демократії. Се єдиний правильний вихід з ситуації. Після Другого Універсалу, коли нас буде оповіщено державною владою, центр ваги переходить сюди. Було б вчасним запросити представників національних меншостей сюди. Засідати повинна не вся Центральна рада. Сесію ми закриємо. Ми вибрали Комітет, до нього увійшли члени пропорціонально численності фракцій, таким чином, Комітет відбиває настрій і характер Центральної ради цілої. Комітет і повинен взяти на себе переговори і порозуміння з національними меншостями. Директиви ж Комітету в сій справі ми повинні дати такі: не більше 30 % місць в Комітеті і Центральній раді і не більше 3 місць в Генеральному секретаріаті. Ініціатива повинна виходити від нас. Ми призначили засідання для вироблення представництва на завтра о 8-й год. Вони просили, щоб на засіданні побільше було членів соціалістичних партій. Я хотів би ще звернути увагу на те, що після нашої дуже скорої постанови ухвалити представлений нам текст Універсалу-згоди у багатьох з наших товаришів з'явилось почуття незадоволення. Виникло воно з того, що ми дуже скоро вирішили справу величезної ваги. Але се часто буває. З огляду на важність справи, уважаю потрібним звернути увагу наших генеральних секретарів, що можна було зробити так, щоб голоси при балотіровці питання не розбились. Незадоволення помічається серед багатьох. Причиною головною сьому єсть справа, котра всіх нас дуже хвилює і недосить вияснена. Треба, щоб її було вияснено. Се єсть справа військова. Багато з нас думає, що прийняттям сієї згоди ми зробили крок назад, що ми не тільки не набули нічого, але й стратили. Се треба вияснити, щоб ні в одного з нас не осталось жодних знаків запитання. Чи Генеральний комітет єсть, чи його нема? Чи полки українські будуть формуватись, чи ні? Чи даємо ми сим Універсалом обов'язательство припинити формування українського війська, чи ні? Чи взагалі даємо ми сим Універсалом вексель припинити нашу попередню діяльність, чи ні? Ось питання, на котрі повинна бути дана одповідь! Один з моїх товаришів по фракції влучно висловився, що віднині з сим Універсалом барометр українського руху впав. Се так, але не через те, що ми подались назад, а через інші причини. Досі ми були силою протестуючою. Протестувати легше, ніж творити. Се треба мати на увазі, бо власне тепер до творчої роботи ми і приступаємо. Поки Центральна рада створить апарат, щось зробить для трудящого народу, пройде багато часу. Про се треба пам'ятати. Треба побільше покласти сил, щоб зробити діло. В практичній роботі треба тепер рішучо йти по шляху єднання всіх сил. Треба звернути увагу на всі ті громадські ячейки, які десь єсть. Перехід з позиції протестантів в положення творців життя може відбитися на нашій психології, і се, товаришу Чалий, єсть причина упадку барометра. Ми повинні сказати, що Універсал сей єсть перший лише ступінь, котрий дасть нам змогу окопатись, закріпити свої позиції. Він не одкидає основної нашої думки — про Установчі Українські збори. Не треба думати, що ми вже здобули все, як дехто думає. І коли ми будемо дивитись так, коли будемо се пам'ятати, то багато зробимо».

Тов. *Винниченко*: «Закиди, які можна зробити Генеральному секретаріатові, він приймає, але переносить їх на обставини революційного життя. Приїздять міністри досить несподівано. В день приїзду самого хотять зобачитись. Зобачившись, кажуть:«Ми знаємо, чого ви хочете, і ми вам даємо навіть більш, ніж ви

хотіли, бо ми хочемо, щоб справи революції в Росії доведено було до кінця». Церетелі можна вірити, можна вірити його щирості. А він просто нам сказав, що, роздивившись ближче український революційний рух, російська демократія зобачила не те, чого сподівалась. Вони нам щиро заявили, що сподівались зустрінути в нас людей типу «кронштадтців» [91]. Але, каже, коли ми зобачили, що з вами можна робити діло, то ми й говоримо вам: беріть і робіть! Наше становище під сю хвилю непевне, як про се й зазначено в декларації Генерального секретаріату: ми знаходимось в зоні переходу від влади моральної до державної. І се становище відбивається і на нашій мові; се й викликало нарікання з різних боків на нашу нещирість; нам закидали, ніби ми хитруємо. Але се неправда: не нещирі ми і не хитруємо, а тілько відбиваємо в свої непевних словах таке ж непевне становище, в якому перебуваємо. Через те, коли представники уряду сказали нам, що для ладу і спокою вони самі переведуть нас через сю непевну зону, виведуть нас з сього непевного становища, то нам оставалось лише погодитись на се, бо се було наше бажання, про котре ми заявляли і в Універсалі, і в декларації. І коли згода настала, коли ми здобули те, чого домагались, то се нас приголомшило: і нас, і вас; бо, скажемо одверто, ми розраховували на довгу боротьбу, а тепер, оказується, нема з чим боротись. Се і єсть психологічна причина того незадоволення, яке дехто з вас почуває. Се так само, як людина, котра, зібравшись бігти і вже розбігшись, раптом з якихось причин мусить зупинитись: вона почуває, розуміється, незадоволення.

Перед нами розвивається картина творчості, намальована т. Ковалевським. Тепер ми приступимо до переведення основ автономії України, себто наших програм, поставлених на Національному з'їзді, близьких до здійснення. Невідомо, яким темпом наш розвиток піде далі, але досі сей темп дуже швидкий. Ви пригадайте собі етапи нашої подорожі за останні пару місяців: Національний з'їзд, делегація до Петрограда, Універсал і, нарешті, ми вже стоїмо перед фактом переходу до нас державної влади.

Очевидно, далі темп нашого життя таким швидким не буде, бо далі одних виступів, заяв і актів мало; далі потрібна активна робота. Досі ми казали, що у нас нема засобів, щоб переводити сю роботу; ми виправдувались сим. До нас звертались люди за ділом, а ми не мали фактичної влади. Тепер ми маємо змогу просто йти до населення з готовим апаратом. Тепер ми підемо не лише з закликом до організації, а почнемо робити саму організацію. Ми можемо тепер взятись і за освіту народу, за робітниче питання, за підготовку аграрної реформи. На одному лозунгові автономії далеко зайти ми не можемо. Тепер ми мусимо висунути всі питання, які цікавлять демократію, представлену в Центральній раді. Тепер Центральна рада покаже, які групи населення вона представляє, дасть вказівки своєму виконавчому органові — Генеральному секретаріату, діяльність котрого полягає в бажаннях народу.

Ми все беремо в свої руки, переводимо українізацію установ.

Коли з'являться Універсал і правительственна декларація, процес українізації і автономізації піде незрівнянно швидшим темпом. Сьогодні ми хоч і поспішили, але зробили велике діло. Величезні труднощі лягають на нас віднині. Апарати, які даються нам в руки, вимагають людей, а де їх взяти? Виникає небезпека, що чи хоч, чи не хоч, а прийдеться звертатись до національних меншостей. Іншої небезпеки бути не може. Боятися, що нас «об'єгорять», нема чого, бо влада до нас переходить не через якісь дипломатичні переговори, а через нашу силу. Може бути ще небезпека через непорозуміння з меншостями, котрі заселяють наші городи, бо українізація міст не піде так скоро, як освідомлення населення сіл. Мене тільки і турбує, якби вони не робили перешкод нашому рухові, коли вони зобачать, що ми маємо не такі великі сили, які вони уявляли.

Порозуміння між щиро демократичними елементами можливе, але чи порозуміються між собою елементи буржуазні?

У багатьох виникає сумнів: чи придбали ми щось в військовій справі? Моє переконання, що і тут ми посунулись вперед. Досі Генеральний комітет мав функції організаційні; командної влади він не мав. На військових з'їздах про організаційну лише владу Генерального комітету і говорилось, про командну і не згадувалось, бо се була б загроза двоєвластям в армії. Значить, коли Генеральний комітет лишається з тими самими організаційними функціями, то тут ми нічого не теряємо. А що він таким остається, а не нищиться зовсім, як дехто думав, се факт. Але єсть і деяке досить значне придбання. Досі Генеральний комітет добивався свого представництва при штабах, але через різні причини йому ставились перешкоди, як і українізації військових частин. Тепер ми придбали те, чого без успіху домагався досі Генеральний комітет: ми маємо своє представництво військове при військовому міністрі, при Верховному головнокомандуючому і при штабах [92]. А се і значить, що українізація частин не припиняється. Коли Центральна рада буде органом крайової влади, коли зобачать, що ми не в стані протестантів, а організаторів, то не буде причин ворогуванню проти ідеї українства, що помічалось досі. І з часом ворожнечі до нас не буде, а як будуть якісь перешкоди, то технічного характеру. На більші уступки в військовій справі російський уряд йти не може. Представники його заявили, що зрічуться влади, а двоєвластя в армії допустити не можуть. Таким чином, і в військових справах придбання єсть. В промежуток часу між II військовим з'їздом і приїздом міністрів Генеральний комітет представлявся як власть командна, але се уявлялось лише в будуччині. Ми гадали йти іншими шляхами. Але що розгортало перед нами те майбутнє, се нам невідомо. В тому, що Генеральний комітет як владу командну не затверджено, нема нічого дивного, а як організаційна інстанція він затверджений буде безумовно. Таким чином, Генеральний комітет не втеряв ніч[ого]. І тут ми придбали. Може, не стільки, про скільки дехто мріяв; бо дехто мріяв про окрему українську армію, з окремим головнокомандуючим; сього нема, але сього військові з'їзди і не домагались. Мотив психологічний, щодо вимагання окремої армії, тепер відпадає, бо перше на армію ми дивились як на силу, котра здобуде нам те, що ми зараз вже маємо.

(Тут промовець перериває свою бесіду, бо його до телефону кличе т. Церетелі. Через 5 хв. промовець вертається і продовжує.)

Зараз дзвонив Церетелі і сказав, що правительство радилось і не могло винести ніякої постанови. Правительство вимагає від Церетелі і його товаришів, щоб вони негайно повернулись до Петрограда і подали більше інформації. Треба мати на увазі, що в Кабінеті міністрів єсть всього 5 соціалістів, що там єсть, опріч них, і буржуазні елементи, котрі бояться втратити своє становище. Церетелі сказав, що він і решта соціалістів зроблять все, щоб здійснити згоду. Міністри-кадети вимагають точного зазначення меж України. Зараз Церетелі пропонує устроїти спільне засідання з представниками національних меншостей в справі порозуміння.

Коли говорив з нами Церетелі, то легко згоджувався з нашими вказівками, але тепер, очевидно, буржуазна частина Кабінету вимагає того самого, чого вимагали від нас під час делегації: точного зазначення границь території.

З розмови з т. Церетелі видно, що він щиро вірить в те, що добуде свого, бо запевняв мене, що боїться, як би ми не видали свого Універсалу пізніше за урядову декларацію.

Ітак, товариші, виясняється питання і з формулою переходу; тепер і я бачу, що помилявся, коли думав, що нема причин, щоб відсувати прийняття формули переходу».

Ковалевський (с.-р.): «Товариші! Я думаю, що те, що ми почули зараз, вияснює

---

* У тексті «бачиться».

справу. Ми хочемо вірити в щирість Церетелі, але політика відкидає щирість. В політиці покладатись на щирість ніколи не можна. Нам було сказано: будь ласка, дайте згоду! Ось умови: або так, або не так! І тепер ми повинні сказати те саме правительству: ось наші умови! Або так, або не так! І тепер ми не повинні йти на жодні дальші переговори. Чого ми підемо? Ми свої слова вже сказали. Ми взяли високий тон і думаємо його держати. Ми не забуваймо, що в Міністерстві сидить 8 буржуїв, що се міністерство не революційне, а коаліційне, котре ми, с.-р., вважаємо нездібним довести Росію до Учредительного зібрання. Я не хочу підносити вашого настрою, товариші! Хочу лише, щоб ви стояли на ґрунті реальної боротьби. Ми повинні твердо стояти на свому. Ми повинні сказати т. Церетелі, що зараз ми можемо погодитись на нинішніх умовах, але що рух український глибшає, що через 2 тижні, можливо, ми не погодимось на нинішні умови. Звертаюсь до вашого холодного розуму, товариші, і кажу: наш обов'язок стояти на нинішній межі твердо і попередити їх. Ми і так багато дечим поступились; од них залежало, пристати на сю згоду чи ні. Тепер ми мусимо відкинути всі почуття і керуватися холодним розсудком, бо хто керується почуттям, той може зробити великі помилки. Зараз ми повинні стати на межі і твердо на ній стояти. Мусимо сказати, що ждемо одповіді цілком офіціальної. Двох думок не може бути. Повинні ми робити своє діло, як і досі робили. Коли правительство скаже своє слово, то ми знов тут зберемся і знов скажемо своє слово».

(Церетелі знов дзвонить. Тов. Винниченко заявляє, що Церетелі хоче відповіді: чи буде ЦР продовжувати переговори з національними меншостями.)

Тов. *Винниченко* пропонує, щоб голова ЦР пішов до Церетелі і заявив йому про рішення Центральної ради. Голова відмовляється. Ставиться під голосування питання: чи посилати делегацію від ЦР для переговорів з київськими організаціями, доки не получена одповідь Временного правительства? Збори дають одповідь: Ні! Тов. Винниченко йде до телефону. Повертаючись, продовжує.

Тов. *Винниченко*: «Товариші! Я в дуже тяжкому становищі. Наша справа гальмується. По совісті кажу, що ми трохи погарячились. В нас заговорило [по]чуття. Коли я заявив нашу постанову Церетелі, він її не зрозумів, як, по правді, і я не розумію. Правительство вимагає пояснень. «Але, — каже т. Церетелі, — я вас запевняю, що се наше остаточне рішення. І коли після сього ви не хочете нам вірити, то я не маю права принижувати гідності Тимчасового уряду і Центральної ради і йти до вас». Церетелі сказав, що «коли ви зриваєте відносини, то і я мушу їх зірвати». Факт той, що Церетелі образився. Тепер питання: чи ми поставимо нашу справу на ґрунт [по]чуття, чи на ґрунт холодного розуму? Адже ж ми до приїзду міністрів самі рішили йти на нараду з національними меншостями в справі порозуміння! Чому ж тепер ми відмовляємось? Треба вернутись до холодного розуму і піти на нараду з російською демократією. Ми повинні туди йти і робити те хороше діло, котре йде на користь нашому народові».

Стасюк: «Я спокійно говорити зараз не можу. Справа стоїть так: або ви даєте нам сьогодні рішучу одповідь, або наші переговори будуть перервані. Очевидно, те, що міністри сюди приїхали, було потрібне для того, щоб в Петрограді розбиралось фінляндське питання. Тепер, очевидно, гострість становища зменшилась, і Временне правительство знаходить можливим трохи подумати над своїм попереднім рішенням щодо справ України».

Стешенко: «Церетелі ображений не нами, а російським урядом, котрий не повірив Церетелі. Бо нам Церетелі казав, навіть вдвох з Терещенком вони можуть довести сю справу до кінця, що потрібні лише формальні зносини з Петроградом, а виявилось інше».

Тов. *Винниченко:* «Товариші! Не гайте часу! Церетелі жде одповіді. Благаю вас стати на шлях розумної роботи. Дозвольте Генеральному секретаріатові йти на нараду, бо ви рвете зносини, руйнуєте всю роботу!»

Личко (с.-р.): «Товариші! Давайте візьмемось за холодний розум. Коли через

пару день ми не дістанемо одповіді від Тимчасового уряду, то тоді будемо мати в руках великий козир. Тоді ми маємо право сказати, що ми готові були йти до згоди, а коли її не сталось, то не наша вина в тому».

Ковалевський: «Так, ми можемо сказати Винниченкові: ведіть переговори з Церетелі, але про ніякі конкретні основи ми Вам уповноважень дати не можемо. Ідіте, т. Винниченку, провадьте переговори в тих межах, в яких вони провадились і досі».

Після промови т. Ковалевського стався інцидент.

Настрій у присутніх дуже нервовий і підвищений. Виступаючий *Христюк* починає говорити про те, щоб жодних переговорів не провадити; пропонує винести резолюцію в тому смислі, що ми щитаємо переговори перерваними. В секторі с.-д. починається шум. Чути вигуки: «Досить! Не треба! Геть!» До трибуни підбігає з стиснутими кулаками М. Авдієнко. Його інші задержують. Шум продовжується. Голова довго дзвонить. Чути голоси: «Досить обговорювати! Давайте під голосування!» Нарешті шум вдається припинити. Ставиться під голосування питання: Чи Центральна рада дозволяє т. Винниченкові продовжувати переговори з т. Церетелі в присутності неукраїнської демократії? Одповідь зборів: «Так, дозволяється!» Тов. Винниченко, відходючи, каже: «Щиро дякую вам, товариші».

Далі у х в а л ю ю т ь с я такі питання: 1) кандидатів до членів Комітету ЦР обирати можна; 2) дається право поповнення Комітету ЦР представниками національних меншостей в тому %, який буде установлено погоджуючою комісією; 3) сесія продовжується. Засідання закривається о 1-й год. ночі.

Слідуюче засідання призначається на 1 липня о 10-й год. ранку.

Ф. 1115, оп. 1, спр. 21, арк. 9 зв. — 15 зв. Оригінал*. Рукопис.

№ 60

1 липня 1917 р.

Засідання закрите.

Починається о 12 3/4 год. Головує проф. М. С. Грушевський.

З привітанням виступає делегат від 36-го пішого Орловського полку та делегат від 7000 українців Самарського гарнізону.

Далі виступають командировані до Переяслава в справі Носаря [93] делегати.

Величко: «Ми були командировані до Переяслава. На місці нічого, про що писали буржуазні газети, нема. Носарь, опріч добра для трудового народу, нічого більш не зробив. Євреї образились на нього через те, що він облаяв «Київську мисль» [94], назвавши її «жидівською газетою», коли вона його оббрехала. Забастували там земські служащі. Докладно сього я не розслідував, бо не мав сього на меті. Однак довідався, що причиною було те, що Носарь установив платню в земській лікарні 5 коп. замість 30, як було раніш. Проти нього повстають поміщики, а земський елемент, очевидно, проти нього по непорозумінню. Заарештовано його в Полтаві незаконно. Населення обурене. Нас прохали, щоб ми ужили всіх заходів, щоб увільнити його з-під арешту. До українців він ставиться прихильно. Невідомо, за що його арештовано. Кажуть, що біля нього єсть кілька людей непевних. Але він міг про се і не знати, бо біля 20 літ не був на місці».

Личко: «Я також підтримую т. Величка і кажу, що ми негайно повинні ужити всіх заходів, аби Носаря увільнили з в'язниці. Травля Носаря була піднята

* Оригінальність визначається за записом останнього засідання сесії, підписаного секретарем.

головним чином за хліб, який збирався для армії, і коли він обстоював широке освідомлення населення, куди йде хліб».

Член виконавчого комітету Полтавської ради робітничих і солдатських депутатів: «Тут казали, що Полтавська рада робітничих і селянських депутатів мішається не в своє діло.

Я пробув 2 місяці* в сій раді і стверджую, що вона ніколи в чужі діла не мішалася і їздила тільки тоді в чужі міста, коли її запрошували, як от до Костянтиноградського повіту і до Переяслава. Опріч того, рада має проти Носаря матеріали, по котрім він підлягає уголовній відповідальності. Через се я пропоную, щоб Центральна рада раніше ніж винесе свою постанову в справі Носаря, зазнайомилась би з сими матеріалами». У х в а л ю є т ь с я: справу з Носарем передати до Генерального секретаріату.

Тов. *Садківський* докладає про віче народне в с. Ставищах Таращанського повіту. Віче відбулось урочисто. Селяни були з прапорами. Виступали представники єврейських організацій м. Тараща, котрі щиро вітали українців, заявили, що євреї цілком приймають Універсал і будуть підтримувати Центральну раду.

Тов. *Лихнякевич* від імені 83 членів Ради військових депутатів заявляє про скрутне матеріальне становище сих членів і прохає, щоб Центральна рада встановила денну потребу членів і видала їм всім гроші.

М. С. Грушевський пояснює, що єсть принципіальна постанова, згідно з котрою кожний член Центральної ради має право дістати від неї суточні гроші, якщо він не отримає їх від тої організації, яка його посилає.

Тов. *Сивошапка* вказує, що Рада військових депутатів вже дістала грошову позику від Центральної ради і що тепер треба б видати таку саму позику.

У х в а л ю є т ь с я: Центральна рада видає Раді військових депутатів грошову позику до 14 000 крб., рахуючи по 5 крб. на сутки кожному з 83 чоловік з 4 червня по 1 липня.

Генеральний секретар *Барановський* вказує, що до нього багато людей звертається за грішми, і пропонує встановити якийсь певний порядок видачі грошей.

Голова пояснює, що президії рад селянських і військових депутатів вже фактично перевіряють, кому слід видавати.

Генеральний секретар Винниченко робить доклад про нараду об'єднаних київських організацій [95] з міністром Церетелі. «Коли я прийшов на нараду, то застав уже, що нарада відбувалася, і справа стояла так, буцім стався повний розрив між Центральною радою і українцями разом з Тимчасовим урядом. Церетелі, не діждавшись відповіді вчора від мене, поїхав просто на засідання. Хоч він і лічив, що се єсть привід для повного розриву, однак на нараді зоставлено було місце і для мене. Одразу перейшли до обміркування етнографічних меж України. Мною було зазначено, що ми уважаємо 10 губерній за безспорні, решта — як частей інших губерній — повинні бути обслідувані. Деякі з присутніх не згоджувались з тим, що окремі губернії, як-от Бессарабія, українські. Вказували також як на сумнівні на губернії Катеринославську, Херсонську. Характерна заява Терещенка, що Бессарабська губ. мусить бути включена в адміністративному відношенні в українську область. Дехто вказував, що окремі части[ни] Бессарабії не можуть бути виключені, бо вони навколо оточені українцями. Вказували на те, що тепер фактично матимемо в своїх руках владу для переведення автономії. Коли перейшли до обміркування процентного складу представництва в Центральній раді, то виникли різкі суперечки. Деякі члени наради і навіть міністри обстоювали, щоб національним меншостям в Центральній раді дано було 50 % місць, 25 % національним представникам і 25 % радам робітничих і солдатських депутатів. Що ж до того, щоб дати національним меншостям 25 % місць, то на-

---

* У тексті помилково «2 роки».

рада рішучо постала проти сього, заявивши, що се для них єсть абсолютно «неприемлемым», і, з свого боку, питали мене, чи се єсть наша остання вимога. Я сказав, що неуповноважений про се говорити, але висловив свій погляд, що принцип пропорціонального представництва єсть демократичний і справедливий.

Нарада тяглася до 4-ї год. ночі, і я, не будучи уповноваженим на се, все ж таки згодився на утворення комісії по одному представникові від партій, яка остаточно вирішить справу з порозумінням.

Коли ми вертались вже з засідання, то Церетелі, кажучи, що його дуже здивувало очевидне, як йому здавалось, бажання Центральної ради зірвати переговори, вказував на те саме, на що вчора вказав т. Личко: «Адже ж ми маємо тепер в своїх руках великий козир, бо коли б згода не сталась, то ми маємо право сказати, що виною сьому не ми».

Збори зачиняються о 3-й год. дня.

Засідання закрите.

Починається о 6-й год. вечора. Головує проф. М. С. Грушевський. Поза чергою виступає з привітанням делегат від 33-го пішого Єлецького полку і делегат від 4-го пішого запасного полку. Далі виступає член Генерального комітету генерал *Кондратович:* «Ми маємо зараз величезні здобутки. Ми здобули велику владу. Я був присутнім на нараді з міністрами і чув всі розмови з ними. Тов. Винниченко казав, що маємо здобути велику владу, але я питаю: чи можемо ми сю владу твердо утримати в своїх руках, коли ми не будемо мати того, на що спирається всяка влада, особливо тепер? Я кажу про військову силу. Генеральний комітет, як заявив міністр Керенський, не може розпоряджатися українським військом. А коли ми не можемо розпоряджатися, то як ми можемо об'єднувати і керувати тими, кого ми кликали і кличемо до єднання?! Утворюється для Генерального комітету трагічне становище; ми не знаємо, що тепер ми маємо робити. Життя кличе нас до розпорядження, а сили і права на се ми не маємо. До нас приходять заяви від різних своїми силами сформувавшихся українських частин, що вони іншої влади поза Генеральним комітетом не визнають і чекають від нас розпоряджень. Так заявив полк в Умані, так заявили і інші част[ини]. Що ми маємо їм одповідати? Які повинні бути наші кроки? Ми не знаємо, яку позицію нам зайняти і просимо від Центральної ради вказівок».

Член Генерального комітету підполковник *Поплавко:* «Не будемо говорити про те, чи буде затверджено Генеральний комітет, чи ні. Розглянемо те, що сказав військовий міністр. А він заявив, що територіальне комплектування військ до кінця війни неможливе. Але ж треба рахуватись з тим, що рух серед українського війська єсть і на фронті, і в тилу. Ми кличемо людей до організації, але зараз їм нічого не даємо. Досі ми говорили українським воякам, що кличемо їх до організації, щоб спільними силами здобувати автономію. А тепер ми мусимо втирать очки тим людям, котрі до нас звертаються, мусимо говорити туманними фразами, яких ніхто не розуміє. Ми стоїмо перед «полуботківщиною». Коли ми не задовольнимо тих бажань, з якими йдуть до нас люди, то знайдуться інші, котрі заграють на бажаннях людей і поведуть їх за собою. Ми стоїмо перед загрозою втеряти всякий авторитет і вплив на маси. Ми не знаємо, що нам далі робити і просимо Центральну раду дати нам директиви».

Кувда: «Ми сьогодні весь день чуємо про те, що українські частини виділяються, що їх не визнають, не дають їм нічого, ні одежі, ні хліба. А тому, на мою думку, військова влада над українськими частинами повинна бути в руках українського Генерального комітету».

Член Генерального комітету *Петлюра:* «Я і деякі інші мої товариші були проти такої постановки питання, яку перед вами виложили попередні промовці. І зараз скажу, чому так. Представники російського уряду сказали, що вони визнають єдину владу на Україні — Центральну раду, котра має керувати всіма

Ю. Є. Капкан.

справами. І се цілком правдиво. Зараз ми бачимо стихійний рух серед українців так на фронті, як і в тилу. Сей рух небезпечний, коли його не направити в певне русло. Але ми знаємо, що увесь революційний рух на Вкраїні утворила Центральна рада як найвищий орган, що керує сим рухом і об'єднує його. Нам кажуть, що те представництво при штабах, яке матиме Центральна рада, не дасть спромоги зробити того, що треба. Я думаю, що діло Центральної ради зробити так, щоб там були не окремі люди, а цілі штати з керуючим органом при Центральній раді.

Але я хочу звернути увагу на невідповідальну роботу, свідому роботу невідповідальних людей, котрі серед українських солдатів кидають гасла, що підривають наш авторитет. Вони кидають гасла, які нищать всю нашу роботу. Вони сіють недовір'я і до Генерального комітету, і до Центральної ради».

Командир полку [ім.] Богдана Хмельницького підполковник *Капкан:* «Єдина власть для нас — то єсть велике щастя. Але коли та власть з щербиною, то вже негаразд. Коли Центральна рада не може розпоряджатися військом, то власть її неповна. Візьмемо хоч би українізацію війська. Ми хочемо її переводити, але не маємо сили сього робити. Я получив приказ вирушити зі своїм полком на фронт. Я відтягував, скільки міг, сей вихід, вважаючи, що полк потрібен в Києві. Далі чекати я не можу. Я получив ствердження попереднього приказу і мушу сідати в вагони. Ослушником приказів і порушателем дисципліни я бути не можу. Тому прохаю Центральну раду як найвищу українську владу сказати мені сьогодні, що я маю робити».

Тов. *Личко* (с.-р.): «Раз ми зварили кашу, то мусимо її їсти. Раз ми щось підписали, якусь згоду, то мусимо її додержати. Але я скажу, що ідея українська серед війська жива і дуже сильна, і ми повинні одкрито сказати російському урядові, що коли він не хоче бути свідком анархії серед війська, то мусить признати авторитет Генерального комітету і надати йому владу розпоряджатись».

Тов. *Шкільний:* «Ідея українська росте стихійно серед війська, і нікому її не спинити, а через те ми мусимо звернути туди свою увагу, щоб сей рух пішов не шляхом анархії, а шляхом організації, і через це ми мусимо якомога скоріше організувати Генеральний секретаріат в справах військових».

Тов. *Горемика:* «Зараз порушена справа про існування Генерального комітету. Але ся справа тісно зв'язана з існуванням самої Центральної ради. Візьмім осю неділю. Центральна рада зробила великі кроки і тому, що опиралась на організоване військо і на Генеральний комітет. Тому знищення Генерального комітету буде дуже шкідливим і для Центральної ради, і для цілої України».

Тов. *Ярошенко* теж гадає, що Генеральний комітет повинен існувати.

Тов. *Павелко:* «Ми маємо внесення Генерального комітету і бачимо, що він в скрутному становищі. Ми не можемо розширити його влади. Але ми бачимо, що український рух шириться: він сам поширить і владу Генерального комітету. Ми не можемо підписувати такої угоди, яка обмежує нас, і ми не повинні йти за т. Петлюрою, а йти за другими».

Тов. *Демерлій:* «Відомо, що всяка революція опирається на силу і наша також. Сею силою і було військо. Український рух серед війська дуже поширився, і се було причиною, чому російський уряд визнав нас за поважну силу і пішов шукати згоди з нами. Тому нам не треба теряти зв'язків з військом».

Тов. *Ковальський* (с.-д.): «Великі історичні часи ми переживаємо, і вони вимагають від нас великої розваги. Подивімось, що мав наш Генеральний комітет? Яку він має силу досі? Фактично сили він не мав, і тепер, із здобуттям Центральною радою фактичної сили, Генеральний комітет не тільки нічого не втратив, а багато набув. Бо Центральна рада бере в свої руки весь державний апарат. І коли б ми порвали цю згоду, то багато втратили б».

Генеральний секретар *Мартос:* «Міністри нам не казали: «Богданівців убрать на фронт», — як тут дехто казав. Вони питали нас: «Чи маєте ви силу?» — «Маємо». — «Можете послати богданівців на фронт?» — «Можемо». — «Ну, так от, після того, як ми з вами погодимось, покажіть, що ви маєте силу і пошліть богданівців на фронт». Ми заявили, що знаходимо се непотрібним тепер, а як треба буде, то тоді пошлемо. Коли поставлено було питання про затвердження Генерального комітету, то вони спитали нас: «В чому ж ми маємо його затверджувати? В командному праві — не можемо, а як всякий інший комітет громадського характеру, як-от корпусний чи армійський, він не потребує нашого затвердження. Хай Комітет існує при Центральній раді, нехай відає те, що відав досі, а ми знаємо лише одну Центральну раду. Ми будемо прислухатися до голосу Центральної ради в військових справах, будемо робити все, що зможемо. Посилайте своїх делегатів до мене, до штабів, і там вони будуть підтримувати ваші домаг[ання]. Зваживши, чи вигідніше нам брати власть зараз, чи ні (бо були серед нас і такі, котрі стояли проти того, щоб брати власть), ми рішили власть взяти. Ми не хочемо брати на себе відповідальності за воєнні діла, бо серед нас нема одної думки щодо війни. Комітет генеральний свою попередню роботу продовжувати може, так що тут ми нічого не втратили».

Свідерський звертає увагу на те, як справа стоїть на місцях. Раніше, коли формувались українські роти, то дозволяли вибирати собі командирів. Далі, коли будуть формуватись сі роти, то обирати собі старшину вже не дозволять.

Член Генерального Комітету *Личко:* «Я один з тих, котрі стояли, щоб перенести сю справу з військом сюди на розгляд Центральної ради. До сього часу ні Рада, ні Генеральний комітет фактичної влади не мали. Тепер вся влада переходить до крайового органу — Центральної ради. І тепер Центральна рада може дати розпорядження, що Генеральний комітет — єсть орган революційного українського війська і тільки він їх об'єднує. Се буде законом для всіх».

Вноситься кілька формул переходу до чергових справ.

Тов. Кизима зауважує, що ми не можемо винести з приводу Генерального комітету жодних резолюцій через те, що Генеральний комітет обрано з'їздом, і він існує до того часу, доки ми не отримаємо відповіді від Тимчасового уряду, що б змінило нашу позицію і відношення до Генерального комітету. Приймається формула переходу, запропонована фракцією с.-р.:

«Заслухавши доклад Генерального секретаря про переговори його з представниками Временного правительства, вважаючи, що основою дальших переговорів повинно бути цілковите признання Временним правительством Української Центральної ради, поповненої представниками неукраїнської демократії, і Генерального секретаріату — найвищими державними установами України: рівно ж забезпечуючи діяльність Генерального військового комітету як організаційного

центру українського війська; даючи Генеральному секретаріатові уповноваження тільки на сих основах вести переговори з Временним правительством і тільки при задоволенні сих вимог шляхом видання Временним правительством декларації, зредагованої вкупі з Генеральним секретаріатом 29 і 30 червня сього року, причому ся декларація повинна бути видана, згідно з обіцянкою міністрів, якнайскоріше; лише тоді, уповноважуючи Генеральний секретаріат видати Універсал, ухвалений Центральною радою в засіданні 30 червня, Українська Центральна рада переходить до чергових справ».

Поза чергою виступає командир полку [ім.] Богдана Хмельницького підполковник *Капкан:* «Я одержав рішучий наказ виступити негайно на фронт з полком. Тому виношу се на рішення Центральної ради — нехай вона скаже своє слово, що я маю робити».

Тов. *Панченко:* «На мою думку, ся справа повинна бути розв'язана не Центральною радою, а Радою військових депутатів. Центральна рада зв'язана зараз переговорами з Временним правительством, і вона, на мій погляд, рішенням, щоб полк лишився у Києві, не повинна порушувати згоду».

Тов. *Петлюра:* «Дозвольте мені сказати правду про сей полк. Ще два тижні тому, коли не помиляюсь, організаційний комітет звернувся до вищої військової влади з заявою, шо полк цілком готовий. Тепер звертаються до вас як до законодавчої влади з запитанням, чи виконувати ті постанови військової влади, котрі явились наслідком згаданої заяви організаційного комітету. Я гадаю, що такі, чисто адміністраційні, справи не повинні розглядатись Центральною радою».

Павелко (н.-р.): «Ми вже раз порішили, що Центральна рада військових справ не розв'язує, тому я пропоную передати сю справу до військових організацій. Але мене дивує, чому се всі українські частини виводяться з Києва».

Тов. *Ковальський* вносить пропозицію зняти сю справу з обговорення пленуму Центральної ради. Пропозиція приймається.

Голова пропонує, згідно з докладом т. Винниченка, обрати до согласительної комісії 5 членів.

У х в а л ю є т ь с я: обрати по 1 чоловіку від фракцій: с.-д., с.-р., с.-ф., трудовиків і позапартійних соціалістів.

Призначається засідання Комітету Центральної ради на 5 год. вечора 2 липня.

Слідуючу сесію Центральної ради доручається скликати Комітетові.

Голова *М. С. Грушевський*, закриваючи сесію, говорить про те, що під час сесії нинішньої зроблено багато. Багато членів Центральної ради, можливо, розїдеться з гіркою думкою, що [зі] згодою з Временним правительством утворилось якесь непевне становище. Вказує на те, що не буває такого становища, з якого з честю не можна було б вийти.

Сесія закривається о 12-й год. ночі при співах «Заповіту» і «Ще не вмерла Україна».

Голова Центральної ради

Секретар *Мик. Чечель*

Ф. 1115, оп. 1, спр. 21, арк. 16 — 20 зв. Оригінал. Рукопис.

№ 61

ДЕКЛАРАЦІЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

27 червня 1917 р. *

Шановні збори!

Центральна рада досягла в своїй національно-політичній діяльності серйозного, відповідального моменту. З виконавчого органу поєднаних партійних і громадських груп, яким вона була в початку революції, вона стала вищим і не тільки виконавчим, але й законодавчим органом всього організованого українського народу.

Ми в своїй особі, в особі Української Центральної ради, даємо картину формації влади, але влади цілком нової, сучасної, опертої на зовсім інші підвалини, ніж стара європейська, і особливо російська, дореволюційна власть. Не фізичне та економічне насильство; не темнота, затурканість і економічна залежність класів поневолених; не застрахування та гіпнотизування релігією; не нацьковування одної частини пригноблених на другу — не такі засоби дали нам, зібраним отут, право і силу вирішувати норми життя, обов'язкові для кожного, хто визнає себе українцем.

Це право родилось і виросло з одного довір'я, чистого, не підмішаного ніяким примусом, законним чи незаконним. І Центральна рада, приймаючи на себе ту волю і довір'я народу, стала невідділеною, органічно злитою частиною цього великого цілого.

Кожний день поширює й поглиблює ту сконцентровану волю. Різні формації української демократії підливають у спільний резервуар могутньої сили, самі в той же час черпаючи з його.

І в сей момент ми стоїмо якраз на самій важній, але в той же час на самій критичній, порі нашого формування. Ми вступили в ту зону, де стираються межі двох влад — моральної і публічно-правової.

Ми вже не можемо сказати, в якій саме половині більше чи менше стоїмо. Розмір і сила нашої моральної влади остільки розрослися, що вона сама собою, під натиском логічного ходу подій без болю й без заколоту перетворюється у справжнє народоправство.

Народ своїм чуттям найкраще розуміє ідею справжнього народоправства, ідею демократичної влади, яка іде знизу, а не згори, яка є для народу, а не народ для неї. Українська демократія сконцентрувала свою волю в Центральній раді, в ній поклала найкращу оборону своїх інтересів і через те тільки їй і може вірити. А звідси вже випливає зовсім логічний висновок: коли довір'я, то довір'я до кінця, в усіх сферах як національного, так економічного, політичного і державного життя.

Тут нема ворожнечі до Петрограда, але є цілковита байдужість до його, бо українська демократія має свою власну владу, яку сама витворила і якій цілком довіряють.

Але легше довіритись, ніж справдити чиєсь довір'я. А особливо, коли те довір'я походить од частини во ім'я інтересів цілого, бо ми поки що представники довір'я не всього цілого, а тільки певної частини його. Ми знаємо, що та частина є велика,ми знаємо, що друга частина силою природнього ходу життя дійде незабаром до того самого.

Але поки вона не дійшла, поки ці частини не злились в одне ціле, процес нашого формування, значить, теж не скінчився. А через те не закінчився й про-

* Дата опублікування документа.

цес перетворення моральної влади в публічно-правову, повномочну, з усіма властивими їй компетенціями, функціями і апаратами.

І от завдання Центральної ради в сей критичний, переходовий, момент є прискорення цього процесу, допомога йому.

Генеральний секретаріат як виконавчий орган Центральної ради, котрому вона передає в сій сфері свою повну власть, тільки так і розуміє своє призначення.

Головним завданням Центральної ради до деякого часу було об'єднання української демократії на ґрунті тільки національно-політичних домагань.

Але життя потроху розсунуло ці вузькі рамці. Самих національно-політичних домагань стало мало, час ставить вимоги ширші: народ хоче об'єднатись для задоволення і розв'язання всіх питань, які висуває йому і економічна, і соціальна обстановка. І через те Центральна рада мусіла поширити свою платформу, мусіла стати національним Соймом, в якому мають освітлюватися і розрішатись всі ті питання, які висуває життя.

І тому-то утворення Генерального секретаріату було необхідним щаблем розвитку іншого представницького органу. Тому-то інститут Генерального секретаріату має обхоплювати всі потреби українського народу. Згідно з цими потребами, поділено роботу між окремими секретарями: по внутрішніх справах, фінансових, судових, продовольчих, земельних, освітніх, межинаціональних, праці, доріг, військових, торгу, промисловості.

Найпершою перешкодою до планомірного переведення цієї роботи є недостача політико-соціальної і національної свідомості і мала організованість народних мас. В цьому криється найбільша погроза і загальним здобуткам революції, організації автономного ладу на Україні, котрий є найкращим закріпленням тих здобутків.

Цією стороною життя нашого народу має займатись Генеральний секретаріат по внутрішніх справах. В його концепції має бути вся справа організації, агітації, пропаганди. В Секретаріаті внутрішніх справ мають бути сконцентровані різні громадсько-адміністративні апарати, утворені українською демократією до сього часу. Вони досі існували і працювали окремо, відірвано один від одного, не поєднані одним планом, одною системою. Тепер це має бути один апарат, складений з різних частин, але під керівництвом генерального секретаря внутрішніх справ.

Організація і освідомлення мас є перша, необхідна, найголовніша підвалина дальшого будівництва. А слідуючим щаблем сього будівництва, заснованого на свідомості і організованості, є перебудова місцевої і загальнокрайової адміністративної влади; сільські, містечкові та волосні адміністративні органи, земські управи, повітові комісари, городські думи, губернські комісари, словом, вся організація влади може стати в органічний зв'язок з Центральною радою тільки тоді, коли демократія, яка утворює ці органи, стоїть також в тісному зв'язку з Центральною радою.

І це є друге завдання Секретаріату в справах внутрішніх: себто пристосування всього адміністративного механізму до потреб організованої, усвідомленої демократії і підготовлення за допомогою цього самого апарату ще дальшого щабля — організації єдиної крайової автономної влади в порозумінні з демократіями інших національностей на Україні.

Маючи на увазі, що той стан, який зайняла Центральна рада, — є стан будування нового політичного життя на Україні з усіма наслідками, які випливають з цього стану, Генеральний секретаріат в справах фінансових вважає необхідним розробити основи фінансової політики на Україні.

Звісно, фінансової справи ми не можемо зразу ставити на цілком державний ґрунт, а повинні обходитись поки що засобами, які мають в своїй основі майже виключно моральну силу. Одначе, разом з цим мається на думці вести підготовчу працю так, щоб і Україна в фінансових справах могла стати цілком

на державний ґрунт тоді, коли їй прийдеться ці справи впорядкувати як автономній державі.

Завданням Секретаріату в справах судових має бути підготовка судових інституцій на Україні до тих форм і того стану, в якому вони мають бути в автономній Україні. Ця робота має розпадатись на підготовку справи українізації та демократизації суду і виробу відповідних законопроектів, котрі б намітили ті форми суду, які відповідали б автономному ладу на Україні.

Секретаріат в справах міжнаціональних має на меті об'єднати роботу всіх національностей Росії для боротьби за автономно-федеративний лад Російської Республіки та для порозуміння українців на цих основах з іншими національностями. На першому плані перед Секретаріатом міжнаціональних справ стоїть скликання з'їзду представників народів та областей Росії і підготовлення матеріалу до сього з'їзду. Поруч стоїть справа якомога скорішого порозуміння з демократією національних меншостей на Україні.

В справі народної освіти Секретаріат має на меті насамперед з'єднати в своїх руках все керування шкільною освітою, а власне: догляд за переведенням на місцях українізації школи, організації видання підручників, відшукання і приготування учителів для шкіл та поміч в згуртуванню їх у професіональні товариства.

В справі позашкільної освіти Секретаріат має на меті запомогу культурним товариствам. Для здійснення своїх завдань у шкільній справі Секретаріат має подбать про створення Всеукраїнської шкільної ради, яка носитиме територіальний характер, а зараз має скористуватися існуючим органом влади, як-от шкільні округи, або громадськими інституціями, з якими зав'яже самі тісніші стосунки. Для постійного зв'язку з місцями Секретаріат має на меті завести своїх спеціальних комісарів по народній освіті.

Секретаріат в справах земельних в першу чергу має подбати про правильну організацію волосних, повітових і губернських комітетів по Україні та рад селянських депутатів; має направляти діяльність цих організацій на шлях громадського порядкування не тільки земельною власністю, але і сільськогосподарським інвентарем. Щоб об'єднати діяльність земельних комітетів, Секретаріат має подбати про утворення Українського крайового земельного комітету.

Разом з тим той же Секретаріат має подбати про утворення українських кооперативних центрів.

В цілях підготовки до Установчих зборів Секретаріат має підготовити на підставі постанов Всеукраїнського селянського з'їзду проект земельного закону. В тому числі і ту його частину, яка повинна розмежувати компетенцію Всеросійського парламенту і Українського Сойму в земельних справах.

В продовольчій справі Секретаріат ставить своєю задачею об'єднати роботу продовольчих органів на Україні і внести в неї ту планомірність, якої їй досі бракувало. Перед Секретаріатом стоїть основна задача створити Всеукраїнський центральний продовольчий комітет, який має забезпечити автономію України в продовольчій справі та подбати про відповідне постачання українським хліборобам потрібних в їх господарствах продуктів та знаряддя.

Завданням Секретаріату в справах військових є українізація війська як в тилу, так, по змозі, на фронті, пристосування військових округ на Україні і організації їх до потреб українізації війська.

Ведення роботи Генерального секретаріату у всіх згаданих справах в зазначених вище межах вимагає впорядкування відповідної канцелярії, і тому в склад Секретаріату введено генерального писаря, найближчим завданням якого являється — завідування ділами всього Генерального секретаріату, бути зв'язком між окремими генеральними секретарями у внутрішніх організаційних справах Секретаріату, відповідна постановка інформації про діяльність Генерального секретаріату, між іншим, і через періодичний орган Генерального секретаріату.

Приступаючи до великої відповідальної роботи, сподіваючись на повне довір'я і піддержку Центральної ради, Генеральний секретаріат покладе всі сили, щоб

виконати ту роботу на користь відродженого народу українського і тих національних меншостей, що разом з ним заселяють Україну.

Усі наші зусилля будуть іти на те, щоб не допустити Україну до винищення, дезорганізації та анархії. І хто б ту дезорганізацію не вносив нам, чи темні сили контрреволюції, чи анархістичні елементи українства, чи помилки і ворожнеча Тимчасового центрального уряду, ми з усіма дезорганізуючими силами будемо боротись неухильно і нікому не дозволимо гальмувати справу будування нового життя в нашім краю.

Генеральний писар *П. Христюк*

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 10. — Черв.

№ 62

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

29 червня 1917 р.

На засіданні були — В. Винниченко, Х. Барановський, Б. Мартос, С. Петлюра, М. Стасюк, І. М. Стешенко, В. Садовський, С. Єфремов, П. Христюк.

Терещенко:

«1. Мы прибыли сюда в качестве представителей Временного правительства. Цель — укрепление завоеваний революции — фронта, прав граждан, наций — общие интересы общей родины и интересы отдельных национ[альностей] — должны быть обеспечены.

Я уверен, что мы достигнем здесь соглашения, обеспечив единство революц[ионного] фр[онта]».

2. *Церетели:* «Главный вопрос — взаимоот[ношения] между правительством и Центр[альной] радой. С этого нужно и начать — прямо с Универсала. Там в Универсале выдвинута программа: приемлемая. Есть там только один неприемлемый момент — самочинное провозглашение краевой власти. Я думаю, прошлые недоразумения не помешают соглашению, совместному сотрудничеству правит[ельства] с [Центральной радой].

1. Признаете ли Вы, что путь совместного установления норм местного самоуправления — наилучший?"

Грушевский и *Винниченко*: «Да».

«2. В Универсале сказано, что правительство отослало народ укр[аинский] в Учредит[ельное] собрание по вопросу об автономии. В среде правительства — много сторонников федеративного строя.

Нужно такую форму признания автономии со стороны правительства, при которой санкция осталась бы за Учред[ительным] собр[анием].

Мы считаем, что здесь фактически нужно создать твердую власть, нужно фактически создать автономный строй, но провозглашать этот принцип считаем ошибочным, так как тогда и другие народы захотят того же.

Мы желаем сразу сделать все; необходимо полное единство. Это единство нужно восстановить, и правит[ельство] пойдет на все в устройстве автон[омной] жизни на Украине.

Начнем с того, [что]:

1. С каким составом и какой компетенции должен быть краевой орган — фактически управл[яющий] областью?

2. Вопрос о фронте и укр[аинские] войска — будем говорить после приезда Керенского.

3. Нужно провозглашение Центр[альной] радой соглашения с Врем[енным] правит[ельством].

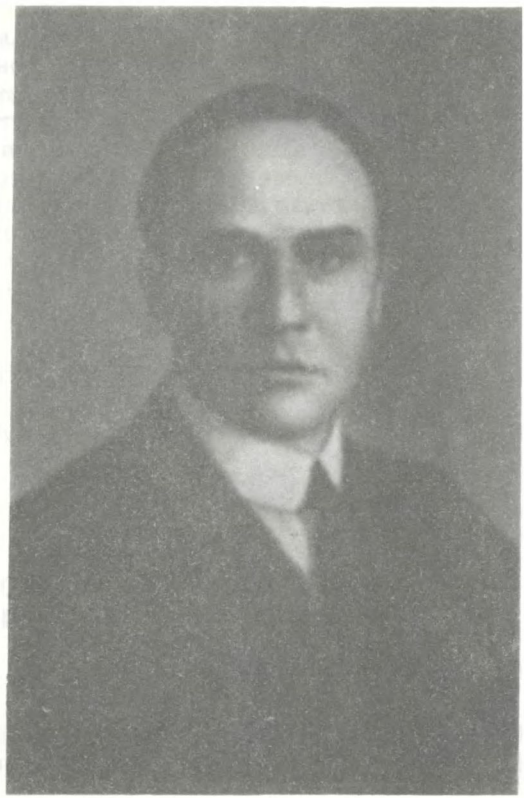
О составе органа. На намеченных основаниях.

У вас уже намечается соглашение с революц[ионной] демократией края. Мне казалось бы, что в будущем органе должны быть представ[ители] Рады и других организаций, может быть, лучше было по 50 % с той и другой стороны. Во всяком случае, вопрос о % соотношении есть вопрос частный. Должно быть соглашение — это важно».

Мартос указывает, что если в Центр[альной] раде будет 50 % представ[ителей] городских организаций, то это может подорвать доверие к Раде со стороны крестьянского населения.

Терещенко: «Не нам, членам Врем[енного] правит[ельства], вдаваться в подробности соглашения между вами и неукр[аинской] демократией — это явно местное».

1. *Церетели:* «Итак, вопрос решен. В том акте, который явится следствием этих переговоров, будет указано, что Центр[альная] рада пополнится представит[елями] неукр[аинской] демократии, явится краевым органом.

М. І. Терещенко.

Теперь относительно комиссаров. Правительство идет и здесь навстречу. Желательно иметь такое лицо в Петрограде, как передат[очный] пункт между Врем[енным] прав[ительством] и Центр[альной] радой. Желательно было, чтобы вы наметили такое лицо».

2. Само собою, ни один закон, касающ[ийся] Украины, не будет проведен правит[ельством] без соглашения с Центр[альной] радой.

3. *Церетели:* «Между нами должно быть достигнуто самое полное соглашение. Перейдем к автономии. Автономия для Укр[аины]...* нужно подготовлять сейчас проект автон[омии] Украины на Учредит[ельное] собрание. В то же время нужно ясно заявить, что положен [конец] всяким разговорам об отделении и так далее.

Власть заявит, что все, что тут делается, — это с согласия Центр[альной] власти и для Учред[ительного] собр[ания].

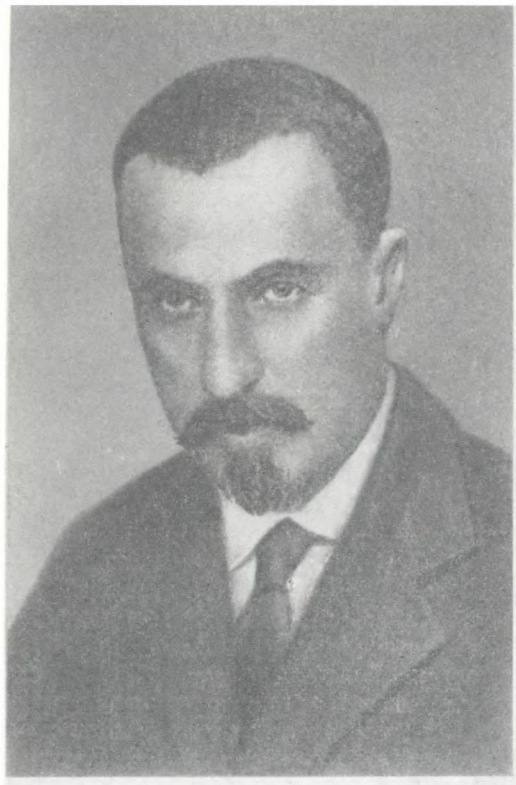
С другой стороны, статус должен остаться.

С военным вопросом нужно погодить до приезда [Керенского]. Мы и тут достигнем соглашения. Итак, мы пришли к соглашению, что краевой орган и орган Временн[ого] правит[ельства] на Украине — верховный орган краевого управления по местным делам — по существу, это будет широкая автономия — способ выражения».

Баранов[ский]: «Лучше и правильнее назвать местным народным органом, санкционир[ованным] правит[ельством]. Потом финансовый вопрос: ненормально

---

* Пропуск у тексті.

І. Г. Церетелі.

то положение, когда идет парал[лельное] обложение — особенно невыгодно это для центрального правит[ельства]».

Терещенко: «Нужна большая осторожность во взимании и расходовании денег. Наш революц[ионный] тыл ослаблен финансов[ым] ничтожеством местных орган[ов] самоупр[авления] — городов, земств. Местные сборы можно мыслить как надбавки в пользу местн[ого] органа в определ[енном] % к взимаемому госуд[арственному] налогу. Но этот вопрос предварит[ельно] нужно обсудить с министром финансов».

Барано[вский]: «Дополнительное обложение едва ли можно признать целесообразно. Центр всероссийск[ий] должен быть единым, но мы должны получить средства не путем надбавки, а путем сметных ассигнований по бюджету, утвержд[енному] краевым органом — Радой».

Церетели: «Если будет точно [с]формулировано, что это будет орган Времен[ного] правит[ельства], то средства, безусловно, будут отпущены на расходы по управлению краем».

4. *Церетели*: «С вашей стороны важно заявление, что вы отлагаете вопрос до Учредит[ельного] собрания, а будете подготовлять автономное устройство».

Церетели: «Что касается Секретариата, то здесь одна ошибка — та, что Секретариат организован без санкции правит[ельства].

Теперь один вопрос. Насколько вы сильны? Мы хотим, чтобы вы были здесь сильной властью.

Вот у вас есть полк [им.] Б[огдана] Хмельниц[кого], утвержденный правит[ельством]. Важно для Украины и для России, чтобы они пошли на фронт. Нам известно, что некоторые полки не особенно охотно идут на фронт, хотя Ген[еральный] вийськ[овый] комит[ет] и Ц[ентральная] рада высказались за отправку на фронт.

Если бы оказалось, что вы имеете сильную власть и полки могли бы по первому же приказу выступить на фронт — тогда бы и в военном вопросе все можно было бы устроить наилуч[шим] образом».

Терещенко: «Мне как украинцу хотелось бы снять даже самую тень подозрения того, что украинские полки уклоняются от выхода на фронт».

Петлюра: «До тех пор, пока не будут изданы соотв[етствующие] акты высшей воен[ной] властью, за своевременный выход ручаться нельзя».

Терещенко: «Коснемся польского съезда».

Церетели: «Нам нужно ехать в Петроград сегодня или, в крайнем случае, завтра. Мы желаем выехать после того, как будет здесь составлен соответствующий акт о соглашении с Врем[енным] правит[ельством]. Акт этот можем составить мы или вы. Акт должен быть издан как той, так и другой стороной одновременно».

Церетели: «Декларация Центр[альной] рады будет иметь значение для всех народов России, поэтому желательно было подчеркнуть, что Центр[альная] рада осуждает путь захватов, идет вместе с правител[ьством].

Правительство через день-два утвердит вашу декларацию и заявит, что путь устройства местной жизни пойдет путем, намеченным Радой.

Вечером мы будем иметь переговоры с областными организ[ациями] в Киеве. Там мы заявим, что между Централ[ьной] радой и предст[авителями] Врем[енного] правительства вполне достигнуто соглашение, и выскажем уверенность, что и местные организации придут к соглашению с вами.

Я хотел бы, чтобы соглашение наше не носило характера уступки демократич[ескому] националистическому украинскому движению — националистической деревне».

Б. Мартос говорит, что украинское крестьянское движение отнюдь не националистическое.

Ф. 1115, оп. 1, спр. 18, арк. 21 — 24 зв. Чернетка. Рукопис.

№ 63

ПОСТАНОВА ТИМЧАСОВОГО УРЯДУ ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

3 липня 1917 р

Генеральний секретар по внутрішніх справах В. Винниченко одержав з Петрограда од міністрів Тимчасового правительства Керенського, Терещенка і Церетелі таку телеграму:

Вислухавши повідомлення міністрів Керенського, Терещенка і Церетелі по українському питанню, Тимчасове правительство вирішило: «Призначити як вищий орган для керування крайовими справами на Україні окремий орган — Генеральний секретаріат, склад якого буде визначено правительством в згоді з Центральною Українською радою, доповненою, на справедливих основах, представниками других народів, сущих на Україні, в особі їх демократичних організацій. Через згаданий орган будуть переводитись правительством міри і заходи в житті краю і його управлінні. Вважаючи, що питання про національно-політичний устрій на Україні і про засоби вирішення в ній земельного питання в межах загального закону про перехід землі до рук працюючих мас мусить бути вирішено Установчими зборами, Тимчасове правительство прихильно поставиться до розроблення Українською Центральною радою проекту національно-політичного статуту України в тому розумінні, в якому сама Рада буде вважати відповідним інтересам краю, а також про форми вирішення в краю земельної справи · для внесення цих проектів на Установчі збори. Тимчасове правительство, вважаючи необхідним під час війни зберігати бойову єдність армії, не лічить можливим допустить міри, які можуть порушити єдність організації і керування, як наприклад, зміна в сучасний момент загального мобілізаційного плану шляхом негайного переходу до системи територіального комплектування військових частин або надання керівничих прав яким-небудь громадським організаціям. Разом з тим правительство вважає можливим далі сприяти тіснішому національному об'єднанню українців в війську через формування окремих частин виключно українцями, поскільки цей спосіб, на погляд військового міністра, буде можливим з технічного боку і не порушить бойової сили армії. В найближчім часі, для більш планомірного і успішного досягнення цієї мети, Тимчасове правительство вважає можливим запросити до осягнення цієї задачі самих вояків — українців; для цього в згоді з Центральною радою можуть бути коман-

дировані осібні делегати-українці, котрі будуть при кабінеті військового міністра, Генеральному штабові і Верховному головнокомандуючому.

Що ж торкається до військових українських комітетів на місцях, то вони проводять свою працю на загальних основах, причому їх діяльність повинна провадиться в згоді з діяльністю інших військово-громадських організацій».

Після прийняття цієї постанови, члени партії «Народної свободи» Шингарьов, Мануйлов і Шаховський вийшли зі складу Тимчасового правительства. Зміст ухваленої постанови буде надруковано третього в вечірніх газетах. Одночасно з цим необхідно оголосити Вашу відозву.

Підписали: *Керенський. Терещенко. Церетелі.*

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 10. — Черв.

№ 64

ДРУГИЙ УНІВЕРСАЛ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

3 липня 1917 р.

Громадяни землі Української!

Представники Временного правительства повідомили нас про ті певні заходи, яких Временне правительство має вжити в справі управління на Україні до Учредительного зібрання. Временне правительство, стоячи на сторожі завойованої революційним народом волі, визнаючи за кожним народом право на самоозначення і відносячи остаточне встановлення форми його до Учредительного зібрання, простягає руку представникам української демократії — Центральній раді, і закликає в згоді з ним творити нове життя України на добро всієї революційної Росії.

Ми, Центральна рада, яка завжди стояла за те, щоб не одділяти Україну од Росії, щоб вкупі з усіма народами її прямувати до розвитку та добробуту всієї Росії і до єдності демократичних сил її, з задоволенням приймаємо заклик правительства до єднання і оповіщаємо в с і х г р о м а д я н У к р а ї н и:

Українська Центральна рада, яка обрана українським народом через його революційні організації, незабаром поповниться на справедливих основах представниками інших народів, що живуть на Україні, від їх революційних організацій, і тоді стане тим єдиним найвищим органом революційної демократії України, який буде представляти інтереси всієї людності нашого краю.

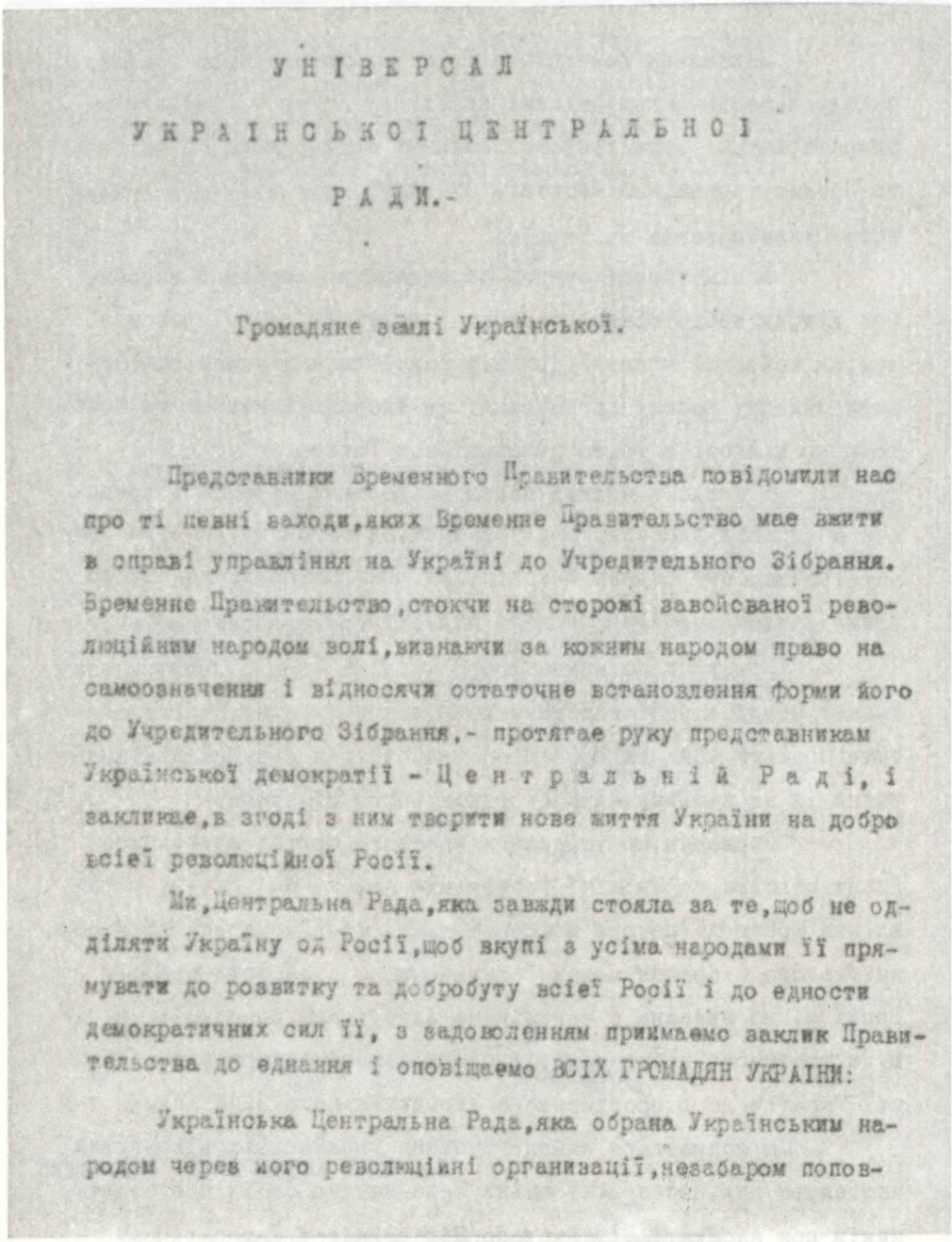
Поповнена Центральна рада виділить наново з свого складу окремий одповідальний перед нею орган — Генеральний секретаріат, що буде представлений на затвердження Временного правительства як носитель найвищої крайової влади Временного правительства на Україні.

В цім органі будуть об'єднані всі права і засоби, щоб він як представник демократії всієї України і разом з тим як найвищий крайовий орган управління, мав змогу виконувати складну роботу організації та впорядкування життя всього краю в згоді з усією революційною Росією.

В згоді з іншими національностями України і, працюючи в справах державного управління як орган Временного правительства, Генеральний секретаріат Центральної ради твердо йтиме шляхом зміцнення нового ладу, утвореного революцією.

Прямуючи до автономного ладу на Україні, Центральна рада в згоді з національними меншостями України підготовлятиме проекти законів про автономний устрій України для внесення їх на затвердження Учредительного зібрання.

Вважаючи, що утворення крайового органу Временного правительства на Україні забезпечує бажане наближення управління краєм до потреб місцевої людності в можливих до Учредительного зібрання межах і визнаючи, що доля всіх народів Росії міцно зв'язана з загальними здобутками революції, ми рішуче ставимось проти замірів самовільного здійснення автономної України до Всеросійського Учредительного зібрання.

УНІВЕРСАЛ

УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ

РАДИ.-

Громадяне землі Української.

Представники Временного Правительства повідомили нас про ті певні заходи, яких Временне Правительство має вжити в справі управління на Україні до Учредительного Зібрання. Временне Правительство, стоячи на сторожі завойованої революційним народом волі, визнаючи за кожним народом право на самоозначення і відносячи остаточне встановлення форми його до Учредительного Зібрання,- протягає руку представникам Української демократії - Центральній Раді, і закликає, в згоді з ним творити нове життя України на добро всієї революційної Росії.

Ми, Центральна Рада, яка завжди стояла за те, щоб не відділяти Україну од Росії, щоб вкупі з усіма народами її прямувати до розвитку та добробуту всієї Росії і до єдности демократичних сил її, з задоволенням приймаємо заклик Правительства до єднання і оповіщаємо ВСІХ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ:

Українська Центральна Рада, яка обрана Українським народом через його революційні організації, незабаром попов-

виться на справедливих основах представниками инших народів, що живуть на Україні, від їх революційних організацій, і тоді стане тим єдиним найвищим органом революційної демократії України, який буде представляти інтереси всієї людности нашого краю.-

Поповнена Центральна Рада виділить наново з свого складу окремий одповідальний перед нею орган - Генеральний Секретаріат, що буде представлений на затвердження Временного Правительства, яко носитель найвищої краевої влади Временного Правительства на Україні.

В цім органі будуть об'єднані всі права і засоби, щоб він, як представник демократії всієї України і разом з тим, як найвищий краевий орган управління, мав змогу виконувати складну роботу организації та впорядкування життя всього краю в згоді з усією революційною Росією.-

В згоді з иншими національностями України і працюючи в справах державного управління, як орган Временного Правительства, Генеральний Секретаріат Центральної Ради твердо йтиме шляхом вміцнення нового ладу, утвореного революцією.-

Прямуючи до автономного ладу на Україні, Центральна Рада, в згоді з національними меншостями України, підготовляє тиме проекти законів про автономний устрій України для внесення їх на затвердження Учредительного Зібрання.-

Вважаючи, що утворення краевого органу Временного Правительства на Україні забезпечує бажане наближення управління краєм до потреб місцевої людности в можливих до Учредительного Зібрання межах і визнаючи, що доля всіх народів Росії міцно звязана з загальними здобутками революції, ми рішуче ставимось проти замірів самовільного здійснення автономії України до Всеросійського Учредительного Зібрання.-

Що торкається комплектування українських військових частей, то для цього Центральна Рада матиме своїх представників при кабінеті Військового Міністра, при Генеральному Штабі і при Верховному Головнокомандуючому, які будуть брати участь в справах комплектування окремих частин виключно

українцями, поскільки таке комплектування, по определенню Військового Міністра, буде являтись з технічного боку можливим без порушення боеспособности армії.

Оповіщаючи про це громадян України, ми твердо віримо, що українська демократія, яка передала нам свою волю, разом з революційною демократією всієї Росії та її революційним Правительством прикладе всі свої сили, щоб довести всю державу, і з'окрема Україну, до повного торжества революції.

Голова Української Центральної Ради

М Грушевський

Генеральний Секретаріат
Української Центральної Ради:

Голова Генерального Секретаріату В Винниченко

Генеральні Секретарі: [illegible]

Генеральний Писарь [illegible]

У Київі. 1917 року липня 3-го дня.

Другий Універсал Української Центральної ради.

Що торкається комплектування українських військових частин, то для цього Центральна рада матиме своїх представників при кабінеті військового міністра, при Генеральному штабі і при Верховному головнокомандуючому, які будуть брати участь в справах комплектування окремих частин виключно українцями, поскільки таке комплектування, по определенню військового міністра, буде являтись, з технічного боку, можливим без порушення боєспособності армії.

Оповіщаючи про це громадян України, ми твердо віримо, що українська демократія, яка передала нам свою волю, разом з революційною демократією всієї Росії та її революційним правительством прикладе всі свої сили, щоб довести всю державу, і зокрема Україну, до повного торжества революції.

Голова Української Центральної ради *М. Грушевський*

Генеральний секретаріат Української Центральної ради:
Голова Генерального секретаріату *В. Винниченко*
Генеральні секретарі: *Х. А. Барановський, М. Стасюк, О. Шульгін, В. Садовський, Б. Мартос, Ів. Стешенко*
Генеральний писар *П. Христюк*

У Києві. 1917 року, липня 3-го дня.

Ф. 1115. оп 1. спр. 5. арк. 10 — 11. Оригінал.

№ 65 — 69

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАНЬ МАЛОЇ РАДИ

2 — 7 липня 1917 р

№ 65

2 липня 1917 р

Починається о 5-й год. вечора. Збори проводить голова М. С. Грушевський.

Д-й *Огородній* докладає постанови комісії по реорганізації складу Центральної ради, ухвалені вже повною Радою.

Д-й *Стасюк* вважає, що представництво від національних меншостей неодмінно мусить бути з місць, бо коли воно буде лише з одного Києва, то це може бути причиною непорозуміння.

Д-й *Садовський* пропонує вирішити, скільки %% місць в Центральній раді і Малій раді дається національним меншостям.

Д-й *Стасюк:* «Зараз ми мусимо вирішити принципово, скільки місць в %% ми даєм представникам національних меншостей, бо остаточно склад Центральної ради зараз установити не можна, бо не можемо уникнути абсентеїзму селянських і військових депутатів».

Д-й *Ковальський* гадає, що «ми до справи процентового відношення мусимо підходити з іншого боку; ми мусимо мати на увазі фактичне відношення революційних сил на Україні».

Д-й *Винниченко:* «Я гадаю, що завше ми мусимо виходити з принципу справедливості. І коли виходити з цього принципу, національні меншості мусять пристати на цей принцип і згодитися на 25 %. Але ми маємо городи, де більшість населення не наша, та ще до того чужі гарнізони: для них ми мусимо додати 10 %. Тим більше, що, приймаючи на увагу, що ради солдатських та робітничих депутатів грають велику роль на Україні і що вони можуть на цьому опертися, а ще, зважаючи на такі центри, як Харків, Катеринослав та Одеса, котрі можуть

більш вороже відноситися до нас, ми, в крайньому разі, мусимо погодитись на цих 35 %».

Д-й *Демерлій:* «Я мушу зауважити, що по багатьох повітових містах рад роб[ітничих] і солд[атських] деп[утатів] нема і 10 % надбавки це багато».

Д-й *Чалий:* «Мене фракція с.-р. уповноважила виходити з принципу 70 % українцям, 20 % нацменшостям, 10 — соціалістичним партіям».

Ставиться на голосування пропозиція, щоби виходити з 25 %, за цю пропозицію 8 голосів; за 28 % — 8 голосів, за 30 % — 10 голосів. Приймається пропозиція Д. Стасюка, що коли національні меншості будуть виходити і твердо обстоювати 50 %, то ми станемо на 25 %.

В комісію по справі переговорів з національними меншостями вибираються дд. *Ткаченко* (с.-д.), *Чалий* (с.-р.), *Ніковський* (с.-ф.), *Кекало* (безпартійний соціаліст). *Сивошапка* (трудовик).

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 17. — Жовт.

№ 66

3 липня 1917 р.

Збори проводить голова М. С. Грушевський.

На черзі дня питання про нараду з представниками національних меншостей і питання про взаємне відношення між Генеральним секретаріатом і Малою радою.

З докладом від делегації виступає д. *Ткаченко,* який інформує, що на нараду зібрались представники різних революційних організацій. Головне, що вони самі зауважили, що представництво в Секретаріаті для них необов'язкове. На менше як 45 % вони не згоджуються, мотивуючи се тим, що городи́, котрі по своїй суті являються революційними центрами, в більшості представлені ними.

Д-й *Ткаченко:* «Ми повинні стояти на строго формальному ґрунті. Ми маємо постанову Центральної ради, що Комітет може поповнюватись лише пленумом Центральної ради, і тому ми мусимо придержуватись сеї постанови».

Д-й *Ніковський*: «Коли національні меншості заявляють, що вони є крайова організація, то можна би з ними погодитись, але належить взяти в них поруку на це».

Д-й *Грушевський:* «Нам треба розглянути справу з фактичного боку. Бо коли ми будемо відтягати, то ми непевні, що уряд не візьме назад того, що вже дав. Тому ми мусимо зараз утворити сильну владу».

Д-й *Садовський* вважає, що справа з поповненням дуже серйозна, і тому пропонує скликати через півтора тижня Центральну раду.

З докладом по другому питанню виступає д. *Огородній.* Вказує на постанову Центральної ради. Комітет Центральної ради є законодавча інституція, відповідальна перед Центральною радою. Генеральний секретаріат — це інституція виконавча і в своїй діяльності підлягає Комітетові.

Д-й *Стасюк* вважає, що необхідно утворити комісію, котра встановила б принцип взаємовідносин між Комітетом Центральної ради і Генеральним секретаріатом.

Д-й *Винниченко* каже, що таке становище є ненормальним. Комітет має право законодавче, а коли се так, то він має право переглянути постанови Центральної ради.

Позачергово виступає д. *Петлюра:* «Ми маємо наказ від Головнокомандуючого, щоби полк [ім.] Богдана Хмельницького вийшов на фронт. Так само наказано українському полку з Умані вийти в друге місце і заступити там другий полк. Треба, щоб Комітет вирішив практично, як до цього ставитись, і установив лінію поводження Генерального комітету».

О. М. Пилькевич.

Д-й *Винниченко* каже, що ситуація Генерального комітету не змінилась. що він остається тим, чим був раніше. Лишається йому змінити печатку, додавши в ній слова «Центральної ради», і робити своє діло так, як се робив досі.

Д-й *Корж* не погоджується з думками д. Винниченка, вказуючи на те, що коли Генеральний комітет працював досі, то він хоча не мав власті, але й не мав відповідальності.

Д-й *Поплавко* попирає думку д. Коржа і жадає від Комітету практичних вказівок в різних справах діяльності Генерального комітету.

Д-й *Петлюра:* «Ми маємо прикази щодо полку, котрий мусить вийти 5 липня, але ми маємо відносно сього полку і певні обов'язки. Щодо оборони проти контрреволюційного руху, то ми маємо місцеві «частини», як-от понтонний батальйон і 2-й саперний, а через це ми мусимо полк одправити».

Д-й *Крижанівський:* «Я був у начальника округу Оберучева і виніс враження, що він не тільки не вірить в те, що полк вийде, але навіть певен, що Центральна рада мусить бути проти цього».

На черзі дуже важна справа з полком [ім.] Полуботка.

Д-й *Садовський:* «Я думаю, що ми мусимо розв'язати сю справу в той спосіб, аби збутись мілітаристичних впливів, які б вони не були. Ми мусимо позбутись військової диктатури, яка може нам загрожувати».

Д-й *Стешенко* настоює на тому, аби полк залишити. «На це ми маємо не тільки моральну підставу, але й погляд Оберучева, який гадає, що нам мілітарна підпора обов'язково потрібна».

Д-й *Поплавко* подає середню вихідну. Полк [ім.] Полуботка залишити, але з тим, щоби вони усунули від себе всі непевні елементи.

Д-й *Шульгін* рішуче заявляється за висилкою полку.

Полковник *Пилькевич:* «Ми підійшли до справи не з належного боку. Ми повинні мати на увазі, що ми, Генеральний комітет, сили не маємо, що зауважив і Керенський, а тому ми приказів видавати не можемо і відповідати за них теж не можемо».

Список промовців вичерпано. Вносять резолюції.

Приймається резолюція д. Петлюри: «В тих випадках, коли до Генерального комітету звертаються різні українські військові частини з запитаннями, чи йти на фронт, чи ні, і для яких постанови Генерального комітету являються з їх власної волі обов'язковими, то Генеральний комітет має право давати вказівки відповідно до загального становища, на якому в даному моменті стоїть Центральна рада».

Приймається пропозиція, аби звернутися до Верховного головнокомандуючого, аби полк [ім.] Богдана Хмельницького залишити в Києві.

Постановлено до докладу генерального секретаря по освіті — одпустити в його розпорядження на покупку паперу 5 000 крб.

Слідуюче засідання призначається на 4 липня в 6 год. вечора.

Вісти з Української Центральної ради — 1917 — № 17. — Жовт.

№ 67

4 липня 1917 р.

Збори починаються о 7 1/2 год. вечора. Проводить голова М. С. Грушевський.

На черзі дня питання: 1. Про суточні для членів Малої ради; 2. Президію Малої ради; 3. Поповнення складу Малої ради представниками національних меншостей; 4. Відсотки для національних меншостей в Малій раді; 5. Кількість членів національних меншостей в Генеральному секретаріаті; 6. Вибір членів Центральної ради для проголошення Універсалу для населення м. Києва.

У х в а л е н о: По 1: *а*) Кожний член Малої ради має подати заяву до Секретаріату з домаганням 5 крб. суточних під час його перебування в Києві; *б*) заява подається без мотивів. При недостачі дозволяється повищена норма суточних 8 крб.

По 2. Президія Центральної ради є і президією Малої ради.

По 3. Коли представники національних меншостей київських революційних організацій заявлять, що вони репрезентують собою весь край, то дати їм це представництво, зоставивши за собою право переглянуть це представництво і замінить, коли виникнуть протести з провінції.

По 4. Максимумом відсотків для національних меншостей признано 30 %.

По 5. Генеральний секретаріат має розробити план поповнення його національними меншостями і прийти з цим планом перед Малу раду з 30 % відношенням.

По 6. Для оголошення Універсалу для населення м. Києва 5 липня с.р. обрано: дд. М. Ковалевського, Чечеля, Пугача, Бойка, Авдієнка, Бабича, Ковальського*. Демерлія, Чайківського, Лисенчука.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 17. — Жовт.

№ 68

5 — 6 липня 1917 р.

Збори проводить голова М. С. Грушевський.

На черзі дня справи: 1. Події з полком [ім.] Полуботка; 2. Розмежування функцій Генерального секретаріату і Малої ради, і приміщення Генерального секретаріату.

З докладами виступали: дд. *Ковалевський, Грушевський, Мартос*, генерал *Кондратович, Березняк.*

У х в а л е н о: По 1. Доручити генеральному секретарю по військових справах, щоби він негайно розглянув події з полуботківцями, вияснив дійсний стан справи. випустив окремі повідомлення до населення м. Києва з вияснением правдивого характеру подій і зложив справоздання на слідуючому засіданні Малої ради.

По 2. Генеральний секретаріат не має права рішаючого голосу на засіданнях Малої ради, так як цього права не дала йому Центральна рада. Дотеперішня

* У документі помилково «Ковалевського».

канцелярія лишається при Центральній раді, Генеральний секретаріат повинен підшукати собі помешкання і завести свою канцелярію.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 17. — Жовт

№ 69

7 липня 1917 р.

Починається о 7-й год. вечора. Головує М. С. Грушевський.

Засідання закрите.

На черзі дня — [робота] над процентовим відношенням для національних меншостей.

Дебати по цьому питанню зайняли ціле засідання і резолюції не винесено.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 17. — Жовт.

№ 70

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

8 липня 1917 р.

На засіданні були В. Винниченко, І. Стешенко, Б. Мартос, В. Садовський, Х. Барановський, С. Петлюра, О. Шульгін, П. Христюк.

Головою був Винниченко, секретарем Христюк.

1. Заслухали повідомлення *І. Стешенка* і *Б. Мартоса* про переговори з полуботківцями в Грушках 7 липня і про здачу полуботківцями зброї полкові [ім.] Богдана Хмельницького. Мартос і Стешенко заявили, що, на їх думку, при одправці полуботківців на фронт треба видати їм посвідчення, в якому було б сказано, що Рада визнає їх полком ім. Полуботка і буде клопотатись про затвердження полку правительством. Далі Стешенко повідомив про ті умови, на яких полуботківці згодились оддати зброю. Умови ці такі:

«1. Полк Центральна рада визнає на папері і буде настоювати перед міністром і Генеральним штабом про затвердження полку; 2. Рада дає прапора; 3. Начальники остаються теперешні при полку, і Центральна рада буде клопотатись про їх затвердження (крім тих, проти затвердження котрих будуть подані важні причини); 4. З ешелонами одправляються члени Центральної ради для обстоювання прав признаного полку; 5. Обмундирування видається до посадки; 6. До посадки робиться пильний огляд козаків, через те що між козаками єсть багацько хворих; 7. Центральна рада береться клопотать про жалування для козаків з 1 червня і кормові за ті дні, за котрі козаки не получали харчів (11 днів); 8. При ешелонах повинна бути організована медична допомога; 9. Зброя, яка єсть при полку (винтовки, шаблі, кулемети, револьвери, патрони і ін. бойовий припас), оддається по наказу Центральної ради; 10. Козаки видають всіх уголовних, видачі яких буде домагатися прокурор».

Після цього *В. Винниченко* прочитав відповідь начальника кабінету військового міністра, що полуботківцям не може бути дана назва полку; таку назву, як ні до чого не обов'язуючу, можна було б дати, на думку начальника кабінету, полуботківцям на місці.

Генеральний секретар по справах військових С. Петлюра доложив про ті заходи, яких вжив Генеральний військовий комітет для того, щоб доставити полуботківців на фронт в Український корпус. Після обміркування справи ухвалили:

1. Видати полуботківцям таке свідоцтво: «Центральна рада цим посвідчує, що після того, як козаки з Грушок зложили зброю і увільнили себе од злочинних елементів, Центральна рада, приписуючи їм негайно іти на фронт, визнає можливим, щоб козаки ці йшли на фронт під назвою полку ім. П. Полуботка; але, не маючи права затвердити полк, буде клопотатись про затвердження його перед Временним правительством». *2.* Генеральний військовий комітет як орган організаційний в справах військових має подбати про те, щоб козаки з Грушок пішли до одної дивізії і, по можливості, до одного полку і щоб тому полку було дано назву полку ім. П. Полуботка. *3.* Коли правительство через обставини воєнного часу цього не зможе зробити, тоді козаки мають вступити в ту військову одиницю, яку їм вкаже військова власть; *4.* При ешелонах полуботківців мають бути командировані представники Центральної ради для супроводу полуботківців і полагодження справи на місці; *5.* Дальше ведення справи з полуботківцями на основі зазначених вище постанов доручено генеральному секретареві по справах військових С. Петлюрі.

Х. Барановський і Б. Мартос голосували проти того, щоб видати полуботківцям зазначене вище свідоцтво. *Барановський* прохав занести в протокол таку його особисту думку в цій справі: «Генеральний секретаріат та Центральна рада не можуть і не мають права давати ту чи іншу назву військовим частям». *Б. Мартос* подав таку свою особливу думку (і просив занести її до протоколу): «Позаяк Генеральний секретаріат не згодився з моєю пропозицією написати ясно грушківцям, що Центральна рада не може визнати їх полком; при переговорах з делегатами не було спростовано слів Ковалевського, що Центральна рада визнала їх полком ім. П. Полуботка, а тепер Генеральний секретаріат одмовляється дати на папері посвідчення його визнання — я не можу бути солідарним з рештою Секретаріату і прохаю довести це до відомості Комітету Центру. На разі, коли буде визнано можливим моє співробітництво в Секретаріаті надалі, я заявляю, що у військових справах брати участі не згоден».

11. В справі з полком ім. М. С. Грушевського — доручено генеральному секретареві Петлюрі одправити негайно полк цей на фронт, керуючись принципіальними вказівками, які зроблені відносно полуботківців. Чергове засідання призначено на біжучий день в 8 год. вечора.

Голова Генерального секретаріату
Генеральний писар *П. Христюк*

Ф.2592, оп. 1, спр. 2, арк. 2. Оригінал.

№ 71 — 73

З МАТЕРІАЛІВ ЗАСІДАНЬ МАЛОЇ РАДИ

9 липня — 2 серпня 1917 р.

№ 71

9 липня 1917 р.

Головує М. С. Грушевський.

Генеральний секретар *Садовський* робить доклад про з'їзд працівників цукроварної промисловості. На з'їзді виявилося, що Київський рафінадний завод об'явив локаут і завод закрився. З'їзд постановив звернутися до Центральної ради, щоби розслідити справу.

Д-й *Крижанівський* гадає, що коли комісії не вдається полагодити справи, треба буде конфіскувать завод в державну власність.

Д-й *Любинський* вважає, що це діло Генерального секретаріату. а Мала рада може тільки додати 2 своїх делегатів.

У х в а л е н о: Делегувати в комісію при Генеральному секретаріаті двох членів Малої ради дд. Ковальського і Масюка.

Генеральний секретар Шульгін докладає про розпреділення місць національних меншостей в Генеральному секретаріаті, котре ще не є остаточним, так як Генеральний секретаріат в цілому ще не розглядав справи.

Д-й *Крижанівський* каже, що належить негайно утворити інститут державного контролю, віддати його національним меншостям, щоби заперечити фантастичні чутки серед населення про володіння Центральною радою дуже великими сумами.

Д-й *Висоцький* гадає, що доки нема ще статуту Генерального секретаріату, доти не можна про це все говорити.

Д-й *Крижанівський* вказує на це, що 11 липня с. р. вже буде спільне засідання з національними меншостями, а є постанова, що статут Секретаріату мусить бути розглянений до того часу.

Д-й *Єремїв* вважає, що конституцію можна розглядати разом з національними меншостями.

Д-й *Шульгін* попирає думку д. Єреміїва.

Д-й *Мірний* вказує на це, що, як свідчить російська преса, національні меншості гадають звести Генеральний секретаріат на рівень дорадчої інституції при Центральному уряді. То ми повинні прийти перед них з певними конкретними думками.

У х в а л е н о: Аби на засідання, що відбудеться 11 липня, Генеральний секретаріат представив на розгляд проект Конституції. Перше засідання з національними меншостями назначається на 14 липня с. р.

Читається протест Польського виконавчого комітету в справі представництва національних меншостей в Центральній раді.

В дискусії по сій справі забирали голос дд. *Ніковський, Єремїв, Крижанівський, Ткаченко, Гермайзе.*

Ухвалюється пропозиція, щоби Мала рада звернулась через Генеральний секретаріат до національних меншостей з повідомленням про умови згоди і з закликом до організації.

Після докладу д. Чикаленка про полуботківців виноситься у х в а л а: Генеральний секретаріат повинен негайно розслідити, чому обіцяних полковником Оберучевим і Оболешовим грошей на харчування і жалування полуботківцям не видали, хліба не видають і досі. Кірасири [96] роблять над ними насильства і побої. Про фактичний стан справи Генеральний секретаріат має донести Центральній раді.

В справі присланого до Києва полку донських козаків у х в а л е н о:

Тому що: 1. Полк ім. Богдана Хмельницького і київський гарнізон є вірні революції; 2. Козаки під час революції виявили себе елементом, неприхильним українській справі; 3. До революції козаки були збройною силою, яка обороняла старий лад; 4. В Києві не заходить потреба збільшування гарнізону — Мала рада вважає необхідним, аби цей полк вийшов з Києва, і доручає Генеральному секретаріатові вжити в цій справі відповідних заходів.

Генеральний секретар *Петлюра* докладає про становище на фронті.

Дебати по цій справі відложено до слідуючого засідання.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 17. — Жовт.

№ 72

11 липня 1917 р. [97]

Збори дуже численні [98]. Проводить збори М. С. Грушевський.

На засідання явилися перший раз представники національних меншостей, яких *М. С. Грушевський* привітав слідуючими словами: «Вітаю вас, товариші, вже не як гостей, а як товаришів-співробітників. Я певен, що наша спільна праця виведе Україну на шлях розцвіту і повної згоди».

Д-й *Гольдштейн* (представник єврейської соціал-демократичної робітничої партії «Поалей Ціон»), відповідаючи на привітання, каже: «Наш погляд на розв'язання національного питання — це національно-територіальна автономія, і тому ми будем підтримувати відроджений український народ в його стремліннях».

Д-й *Розенштейн* (представник сіоністської організації) відповідає по-староєврейськи, а опісля перекладає на російську мову: «Ми бажаємо зібрати розпорошену масу єврейського народу і забезпечити йому автономно-територіальне життя в Палестині, і тому наш погляд на національну справу такий: ми будемо всіма силами підтримувати відроджений український народ в його змаганнях на користь всім нам любої України» [99].

Д-й *Доротов* (совіт робітничих і солдатських депутатів): «Ті непорозуміння, які роз'єднували нас, однині мусять зникнути. Ми прийшли сюди з чистим серцем, і я вітаю цей перший день згоди між демократіями України».

Д-й *Винниченко:* «Вітаю Вас від імені Генерального секретаріату України. Віднині ми будем творити волю демократії всієї України».

Д-й *Зільберфарб* (представник об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії): «Я певен в тому, що ми будемо творити не тільки спільне життя, а й утворим зразок автономного життя не тільки для всієї Росії, але й для цілого світу».

Д-й *Таск* (совіт робітничих і солдатських депутатів): «Революція створила друге чудо. Треба було бути сліпим, щоби не побачити того могутнього національного руху, що охопив всю Україну. Разом з цим зникло й те недовір'я у меншостей, яке було в початках революції. І я вітаю цей день від щирості як день нашого порозуміння».

Д-й *Ковальський* (від імені УСДРП): «Країна національного і економічного пригнічення не може стати в ряди вільних народів. Тому наше відродження, наше порозуміння з меншостями поведе нас у сім'ю вольних народів шляхом до соціалізму».

Д-й *Ковалевський* (фракція с.-р.) вітає національні меншості від імені українських соціалістів-революціонерів.

Д-й *Страдомський* (ком. * гор. Києва): «Початок згоди був вже між нами ще в перших числах марта під час революції. І я вітаю цей перший день нашого об'єднання на користь любої нам України».

На цьому привітання скінчено [100].

Д-й *Винниченко* запитує представників національних меншостей, чи вони вже намітили кандидатів у Генеральний секретаріат. Його зараз викликають до телефону з Петрограда, і він мусить дати відповідь.

Д-й *Зільберфарб* одповідає, що ще не намітили, тому що двічі не відбулися збори, де мали намітити кандидатів.

Д-й *Балабанов* (російський с.-д.) вважає, що було б бажано наперед знати, для чого і на яку працю намічати кандидатів.

Д-й *Ткаченко* (український с.-д.): «Склад Генерального секретаріату і поділ

---

* Комісар Тимчасового уряду по м. Києву.

портфелів остаточно ще не вирішені, але це показує, що ми нічого не нав'язуєм, а хочемо працювати вкупі. Час не жде. Положення таке, що вимагає од нас найбільшої праці. Тому я звертаюсь до вас, аби ви йшли также щиро й відверто, а напрямок праці виявиться у самій роботі».

Голова *Грушевський* запитує представників національних меншостей, чи всі організації прислали своїх представників?

Д-й *Доротов* (російський с.-д.) відповідає, що всі, крім більшовиків, які заявили, що вони одмовляються від участі в Центральній раді [101].

Д-й *Крижанівський* (Українська трудова партія) питає, яке буде представництво національних меншостей в Центральній раді?

Д-й *Ковалевський* (український с.-р.) одповідає, що представники меншостей в Комітеті будуть і в Центральній раді, а ширше представництво вони вирішать самі, в процентному відношенні.

На черзі заява уповноваженого голови Комітету Південно-Західних залізниць *Шумицького* з проханням переглянути постанову про участь їх представників в Центральній раді.

На внесення д. *Ковалевського* доручено д. *Огородньому* справу з виясненням цього питання.

Генеральний секретар *Петлюра* повідомляє, що його викликає в ставку Головнокомандуючий Брусилов в зв'язку із подіями на фронті.

Слідуюче засідання назначено на п'ятницю, 14 липня 1917 р.

Вісти з Української Центральної ради — 1917. — № 17. — Жовт.

№ 73

14 липня 1917 р.

Ввечері 14 липня в залі засідань Педагогічного музею відбулось друге засідання Малої ради (Комітет Центральної ради), доповненої представниками національних меншостей України. На цьому засіданні були мало не всі 18 нових членів-неукраїнців.

Засідання розпочалось коло 7-ї год. під проводом М. Грушевського.

Спочатку ставиться на обміркування справа з доповненням Генерального секретаріату, але з генеральних секретарів мало хто є на засіданні, і через те справа ця відкладається.

Представник київського виконавчого комітету повідомляє, що одно з тих 18 місць в Малій раді, котрого зреклись більшовики, віддано Київській раді військових депутатів.

М. Ковалевський робить внесення, щоб збори переглянули відношення до українського війська [102].

Промовець радить подати Генеральному комітетові більше влади і авторитету, щоб він справді міг розпоряджатись українським військом.

Рафес (бундівець) запитує, як Ковалевський практично уявляє собі цю справу, і той відповідає, що, на його думку, Генеральний комітет повинен мати право формувати окремі військові части[ни] та порядкувати ними, підлягаючи при цьому владі російського військового міністерства [103].

Після О. Шульгіна та В. Винниченка бере слово *Л. Чикаленко*, котрий каже, що справа ця стоїть більш серйозно, ніж це здебільшого думають [104].

Солдат *Зіновій* (з Петрограда): «Коли ми почули про Центральну раду та про українське військо, то почали і собі формуватись, а тепер ми в такім становищі, наче нас з одної хати вивели, а до другої не завели, — ми лишились серед мосту і не знаємо, до якого берега іти».

Виступає ще кілька промовців, і наостанку *М. Ковалевський* знов докладно

розповідає, що, на його думку, треба зробити, і радить зараз обрати комісію, до якої ввійшли б і спеціалісти в військовій справі і яка конкретизувала б думки про націоналізацію війська та про українізацію Південно-Західного фронту. Зосібна треба вивести Генеральний комітет з того смішного становища, в яке він попав через те, що його досі ще нігде не переведено по приказах і взагалі офіціально не признано.

Тут же збори обирають комісію для вироблення вказівок Генеральному секретаріатові в військовій справі. До комісії обрано: *Л. Чикаленко* (український с.-д.), *Чечель* (український с.-р.), *Бойко* (український с.-ф.), полковник *Пилькевич* (від Генерального військового комітету) і від неукраїнців — *Рябцов* та *Рафес*.

Після виборів комісії робиться невеличка перерва, за якою оголошується проект нової структури Генерального секретаріату *.

По проекту склад Генерального секретаріату збільшується до 14 членів таким способом, що до попередніх секретаріатів по окремих справах добавляються ще такі: пошт і телеграфів, шляхів, промисловості, праці та віросповідних справ.

З приводу проекту розпочинаються жваві балачки.

О. Шульгін та *В. Винниченко* доводять потребу утворення Секретаріату віросповідних справ, а *Рафес* каже, що такий секретаріат непотрібний, бо він або повинен перевести справу відокремлення церкви від держави, і тоді йому нічого буде робити, або, в противнім разі, буде представляти одну пануючу церкву. Повстає *Рафес* і проти Військового секретаріату, бо, на його думку, існування цього Секретаріату суперечить умові з російським правительством, а також і проти секретаріатів пошт та телеграфів і шляхів, бо це, мовляв, справи загальнодержавні і ніяким чином вони не можуть і не повинні входити в обсяг автономної України.

М. Ткаченко, згоджуючися з Рафесом, що пошти і телеграфи, а також залізниці є справді господарчим нервом країни, каже, що через це саме Генеральний секретаріат і повинен взятись за полагодження цих економічно-господарських справ, котрі тепер в дуже поганому стані, і настоює на потребі утворення Секретаріату віросповідних справ.

Рудницький (представник Польського демократичного централу) доводить, що замість окремого Секретаріату віросповідних справ краще утворити відділ по ліквідації їх при Секретаріаті внутрішніх справ. На цій пораді, після кількох промовців, всі погоджуються.

Б. Мартос, зазначивши, що багато залізниць в Росії не було проведено тільки через те, що за дозволом треба було звертатися до петербурзького правительства, доводить, що мусить бути утворено на Україні особливий орган, котрий би взявся за дослідження місцевих потреб в залізницях і керував би їх провсденням, бо потреба в нових залізницях дуже велика і відкладати цеї справи до Установчих зборів неварто. Крім того, треба взятись за урегулювання пасажирського і товарного руху та перевозок продуктів продовольства, бо всі спроби урегулювати ці справи з центру не дали жодних наслідків. Таким чином, все це доводить негайну потребу утворення Секретаріату шляхів.

А. Ніковський, згадавши про значення шляхів для культурного розвитку країни взагалі, спинився ще і на тому, що Секретаріат шляхів має відати не тільки залізницями, а також і шосейними та водними шляхами, з котрих такі великі артерії, як Дніпро та Дністро, поскільки вони судоходні, лежать цілком в межах України; так само велике місцеве значення мають і шосейні шляхи, і через те завідувати ними всіма повинен окремий крайовий орган.

Балабанов (російський меншовик) каже, що українцям треба було братися до автономії не з того кінця, і залякує, що українці занадто багато хотять на себе

---

* Див. док. № 75.

взяти. На його думку, багато дечого не треба прилучати до обсягу автономії України, бо це справ не поліпшить, а може тільки здискредитувати самий принцип автономії. До таких небезпечних справ, на думку Балабанова, належать і залізниці.

Дуже влучно боронили принцип автономізації залізничної і взагалі дорожньої справи на Україні представники єврейських організацій — Літваков, Гольдельман та Корнгольд.

Літваков доводить, що децентралізація тільки сприяє кращому веденню державного господарства, на що *Балабанов* зауважує серед промови Літвакова, що не завше і децентралізоване господарство буває добрим. «Германія є до певної міри державою федеральною, в ній суть баварські, саксонські і інші залізниці, але через це вона ще досі не переможена в війні», — коротко і влучно відповідає на репліку Балабанова Літваков.

Гольдельман каже, що якби хто за часів царату порадив завести на Україні крайове земство, то ніхто з присутніх, напевне, не сперечався б з тим, як сперечаються з заведенням автономії. Відомо, що кожне земство завідує шляхами, так само ними мало б. завідувати і крайове земство — чому ж тоді цею самою справою не повинен завідувати орган автономної України?

Корнгольд з власної практики наводить приклади, як часом буває трудно дістати дозвіл на те, щоб перевезти по залізниці якусь важку річ з Лівобережжя на Правобережжя, чим показує, що тої хваленої єдності залізниць, про котру говорив Рафес, в Росії зовсім нема, і обстоює утворення Секретаріату шляхів.

В. Винниченко робить позачергову заяву, що зараз йому треба повідомити по телеграфу петроградських міністрів про склад доповненого Генерального секретаріату, і запитує, кого намітили в секретарі неукраїнські організації.

Представники меншостей на це заявили, що російські есери намітили Зарубіна, есдеки Гінзбурга, бундівці Рафеса і поляки В. Редліха.

З приводу кандидатури Рафеса виникає довга і завзята суперечка через те, що Літваков, а також і інші представники єврейських партій кажуть, що вони не вважають Рафеса за представника єврейських організацій в Генеральному секретаріаті, бо його проведено помимо цих організацій, а за допомогою меншовиків.

В балачках з цього приводу беруть участь кілька промовців, і з цього приводу постає питання — чи представництво в Генеральному секретаріаті конче має бути національним, чи просто може бути персональним. З балачок виявляється, що з тої умови, яку заключила Центральна рада з російським правительством, зовсім не слідує, що представництво має бути національне. Там говориться тільки про те, що Генеральний секретаріат повинен бути доповнений і сформований наново Центральною радою, доповненою представниками національних меншостей, а потім новий склад його має бути представлено на затвердження російському правительству.

Балачки в цій справі затяглись пізніше 12-ї год. ночі, і нарешті було ухвалено обрати особливу комісію [105], яка розглянула б справу з доповненням Генерального секретаріату і наслідки своєї праці доложила на слідуючім засіданні Малої ради, котре призначено на 15 липня в 3 год. дня.

Нова Рада. — 1917. — 18 лип.

№ 74

15 липня 1917 р.

Розпочинається в 4 год. дня. *М. Ткаченко* робить доклад від комісії в справі реорганізації Генерального секретаріату.

Комісія зробила проект доповнення Генерального секретаріату незалежно від того, чи будуть там представники національних меншостей.

Намічено комісією доповнити Генеральний секретаріат такими особами: Голубович * (секретар шляхів), Дрелінг (торгівлі та промисловості), Зарубін (пошт і телеграфів) та Рафес (контролер). Крім того, комісія радить Секретаріат міжнаціональних справ назвати Секретаріатом охорони прав національних меншостей з секретарем О. Шульгіним та його товаришем — Зільберфарбом (єврей) і Міцкевичем (поляк), а кандидат від росіян ще не намічений.

Після досить довгого обміркування проекту комісії, причому представник сіоністів п. *Сиркін* домагався, щоб при секретареві по охороні прав меншостей було по 2 товариші від кожної національності, ухвалюється проект комісії.

Остаточно затверджується Генеральний секретаріат в такім складі:

Голова Генерального секретаріату і секретар внутрішніх справ *В. Винниченко.*
Секретар земельних справ — *Б. Мартос,*
фінансових справ — *Х. Барановський,*
судових справ — *В. Садовський,*
освітніх справ — *І. Стешенко,*
продовольчих справ — *М. Стасюк,*
військових справ — *С. Петлюра,*
шляхів — *Голубович,*
охорони прав національних меншостей — *О. Шульгін,*
пошт і телеграфів — *Зарубін*
і контролер — *Рафес.*

Представником Генерального секретаріату при Тимчасовому правительстві затверджено *П. Стебницького.*

Лишились ще вільними посади двох секретарів — праці і торгу і промисловості.

У х в а л ю є т ь с я, що П. Стебницький як статс-секретар по справах України має входити в склад російського Тимчасового правительства, а не Генерального українського секретаріату.

Потім *М. Ткаченко* докладає проект наказу Генерального секретаріату, який виробила особлива комісія, а *О. Шульгін* від імені Генерального секретаріату подає деякі поправки до проекту комісії.

Коло справи наказу здіймаються палкі суперечки. Особливо багато балачок велося коло першої — декларативної — частини наказу. Балачки затягаються за 8[-му] год. і через те справа відкладається на другий день.

Наостанку заслуховується доклад Комісії по військовій справі і у х в а л ю є т ь с я з деякими поправками вироблена в цій справі комісією слідуюча резолюція:

1. Комітет Центральної ради знаходить необхідним послідовне переведення комплектування і реорганізації на Україні на національно-територіальних підставах армії в тилу і частин, одведених в тил для реорганізації, поскільки це не заважатиме боєспособності армії.

2. Комітет вважає необхідним, щоб на Україні гарнізони для охорони спокою в краю по можливості складалися з людей місцевого походження.

3. Комітет, посилаючись на згоду з Тимчасовим правительством, вказує на не-

---

* У документі помилково «Голубовський».

обхідність негайного признання шляхом приказу військового міністра українських рад військових депутатів — ротних, батальйонних, полкових, армійських та Всеукраїнської — на тих же основах, на яких функціонують такі самі воєнні організації загальноросійські.

4. Для переведення в життя завдань пунктів 2 і 3 Комітет знаходить необхідним утворення при Генеральному секретаріаті спеціального розпорядчого органу, підлягаючого верховній командній владі.

Ця резолюція зараз же посилається навздогін генеральним секретарям Винниченкові, Барановському та Рафесові, котрі за півгодини перед цим виїхали до Петрограда.

Заслухується ще телеграма, в котрій козачий з'їзд двох армій в Бердичеві запрошує Центральну раду прислати на з'їзд своїх представників.

Після коротеньких дебатів збори постановляють делегувати на з'їзд козака Левка Чикаленка, і засідання на цьому закривається в 9 год. вечора.

Нова Рада. — 1917. — 18 лип.

№ 75

16 липня 1917 р

Починається коло 12 1/2 год. дня. Заслухуються деякі дрібні справи [106], після яких *П. Христюк* докладає бюджет Генерального секретаріату.

При цьому виявляється, що деяким товаришам секретарів визначається значно більша платня, ніж самим генеральним секретарям. Так, наприклад, — коли всі секретарі дістають по 500 крб. в місяць, то товариш секретаря фінансових справ має діставати 750 крб., а два товариші секретаря земельних справ — по 800 крб. місячно.

Затверджується тільки три бюджети — фінансових, судових та земельних справ, а потім, по пораді Балабанова, розгляд бюджету відкладається і збори вертаються до обміркування незакінченого напередодні наказу, або, як ще його називають, статуту Генерального секретаріату.

Починають знов обговорення з самого початку і вносять різні поправки. Між іншим, *Скловський* (російський с.-р.) радить надалі звати Центральну Українську раду — Центральною радою України, щоб цим зазначити, що вона є органом не національним, а крайовим. На це йому відповідають, що таке значення само собою ясне, а *М. Ковалевський* вказує, що коли піти таким шляхом, то можна дійти і до «Центральної ради Юго-Западного краю». Скловський поправку здіймає.

Нова Рада. — 1917. — 18 лип.

Вечірнє засідання.

Засідання одкриває проф. М. Грушевський як голова.

Генеральний писар *Христюк* поза чергою доводить до відома телеграму комісара Галичини і Буковини Дм. Дорошенка про те, що темні сили намагаються учинити в Чернівцях погроми. Контррозвідка 8-ї армії робить арешти українців, цілком лояльних до російського Тимчасового уряду. Телеграма приймається до відома...*

Після цього на голосування ставиться статут в цілому.

Статут Генерального секретаріату

---

* Опущено частину тексту про хід голосування параграфів статуту.

На підставі згоди з Временним правительством від 3 липня 1917 р. орган революційної демократії всіх народів України — Українська Центральна рада, що має підготувати Україну до остаточного здійснення автономного ладу і довести її до Українських Установчих всенародних зборів і Російського Учредительного зібрання, — утворює Генеральний секретаріат, який являється вищим органом управління на Україні.

Діяльність Генерального секретаріату зазначається тимчасово такими головними пунктами:

§ 1. Вищим крайовим органом управління на Україні є Генеральний секретаріат Української Центральної ради, який формується Центральною радою, відповідає перед нею і затверджується Временним правительством.

§ 2. Формування Генерального секретаріату Центральна рада здійснює через свій Комітет.

§ 3. Центральна рада затверджує Генеральний секретаріат в цілому, висловлюючи йому довір'я.

§ 4. В склад Генерального секретаріату входить 14 генеральних секретарів, а саме секретарі: в справах внутрішніх, фінансових, військових, продовольчих, земельних, юстиції, освіти, національних, торгу і промисловості, пошт та телеграфів, праці, доріг, генеральний контролер та генеральний писар.

Примітка: при секретареві в справах національних назначається три товариші секретаря — від великоросів, євреїв і поляків. Товариші секретаря по ділах своєї нації мають право докладу і рішаючого голосу по цих справах в Генеральному секретаріаті. Товариші секретаря в справах національних затверджуються Комітетом Ради.

§ 5. Свою власть Генеральний секретаріат здійснює через всі урядові органи на Україні.

§ 6. Всі урядові органи на Україні підлягають власті Генерального секретаріату.

Примітка: Генеральний секретаріат установлює, які органи, в яких межах і в яких випадках мають зноситись безпосередньо з Временним правительством.

§ 7. Всі урядові посади на Україні, коли вони не виборні, заміщаються Генеральним секретаріатом або підвладними йому органами.

§ 8. При Временному правительстві має бути статс-секретар по справах України, якого призначає Временне правительство по згоді з Центральною радою.

§ 9. Статс-секретар має пильнувати інтереси України у всій роботі Временного правительства і в разі потреби пересилати законопроекти через Генеральний секретаріат на розгляд Центральної ради.

§ 10. Генеральний секретаріат передає на санкцію Временного правительства ті законопроекти, які розглянула й ухвалила Центральна рада.

§ 11. Генеральний секретаріат передає на затвердження Временного правительства тимчасові фінансові обрахунки видатків на потреби України, які розглянула і ухвалила Центральна рада.

§ 12. Тими коштами, які надходять на рахунок Центральної ради, розпоряджається Генеральний секретаріат по бюджету, ухваленому Центральною радою.

§ 13. Генеральний секретаріат ті справи, які він вважає найбільш важливими, передає на розгляд Центральної ради.

§ 14. Діяльність Генерального секретаріату, відповідального перед Центральною радою, контролюється нею шляхом запитань по всіх справах.

Примітка: порядок запитаннів має бути зазначений окремим наказом.

§ 15. В перервах поміж сесіями Центральної ради Генеральний секретаріат відповідає перед Малою радою, яка виконує всі її функції, окрім зазначеної в § 3.

§ 16. Коли Генеральний секретаріат не згоджується з постановою Малої ради в якій-небудь справі, остання переноситься на розгляд Центральної ради, яка скликається негайно.

§ 17. Коли Центральна рада висловлює недовір'я Генеральному секретаріатові, він подає в одставку.

§ 18. Всі акти Центральної ради і Комітету контрасигнуються Генеральним секретаріатом.

§ 19. Всі закони Временного правительства мають силу на Україні з дня проголошення їх в крайовому урядовому вістникові на українській мові.

Примітка: в екстрених випадках Генеральний секретаріат проголошує їх іншим способом.

§ 20. Всі закони, адміністративні приписи і постанови, проголошені українською мовою, публікуються також і на мовах російській, єврейській і польській.

§ 21. В справах внутрішнього розпорядку роботи Генеральний секретаріат сам виробляє свій наказ.

Статут приймається одноголосно.

По скінченні голосування промовляє д. Шульгін: «Дозвольте, товариші, вітати вас в день історичної ваги. Ми прийняли наказ, видання якого буде надзвичайно важливе в історії України. Цей наказ є перша конституція України».

Д-й *Сухових*: «Як представник національної меншості, я кажу, що ми переживаєм великий момент. І як представник партії с.-р., яка завжди уявляла собі майбутній державний устрій на принципі федерації, я бачу в цьому новому документі перший камінь того прекрасного будинку нашого життя, який, я певен, ми здобудемо».

Д-й *Рудницький*: «Я щиро вітаю від імені польської демократії в особі вашій весь український народ в його перших кроках до організації державно-правового життя».

Д-й *Літваков*: «Цей історичний день має вагу не тільки для України, але і для всього світу. Те, над чим сушили голови кращі люди, во ім'я чого лилася кров, зараз переводиться практично. Зараз на практиці здійснюється національне братерство народів».

Д-й *Грушевський:* «Дозвольте і мені висловити свою радість з приводу того, що тут сталося. Багато років я працюю для здійснення спільного мирного життя народів на нашій території. Я завжди гадав, що не насильством, а взаємними уступками можна встановити спосіб сожительства, який би забезпечив права всіх народів».

Д-й *Зільберфарб*: «Я вітаю вас з прийняттям великого історичного документа, який буде мати значення не тільки для Росії, але і Європи. Те, що не змогла установити культурна Європа, робимо ми. Для України випала велика честь встановити форми братерського сожительства народів. Я бачу з боку українців щире безпосереднє бажання зробити братерське єднання народів».

Д-й *Ткаченко*: «Українська соціал-демократія ще на початку свого зародження боролась за автономний лад, за волю українського народу. Українська соціал-демократія твердо стоїть на переконанні, що тільки через національну волю ми наблизимось до інтернаціоналу, до соціалізму. Ми вітаємо першу конституцію прав українського народу».

Д-й *Шраг* виступає з привітанням від української партії соціалістів-революціонерів [107].

На останку на внесення Рудницького ухвалюється одноголосно постанова, що національним українським фондом розпоряджаються представники українських фракцій Центральної ради, які мають окремі засідання.

Засідання закінчилось об 11-й год. ночі.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 18. — Листоп.

№ 76

18 липня 1917 р.

Головує проф. М. Грушевський.

Дається слово *представнику Київської губернської ради* [108] *і виборчого бюро по земству*, який вносить заяву, що селянство Київщини зрікається брати участь в виборах до земства. Це діється тому, що селянство взагалі ставиться ворожо до назви «земство». Подібні звістки є з Подільської, Волинської, Ставропольської і інших губерній. Селянство без Центральної Української ради нікого не слухає, тому необхідно видати відозву до селянства. *Другий представник* заявляє, що селянство по деяких місцях замість назви «земство» утворює «волосні управи». Центральна рада повинна вжити заходів, аби була одна назва. В цій справі вибирається комісія [109].

Секретар докладає про бажання Лубенського дворянства подарувати Центральній раді дім у Лубнах. Мала рада постановляє, перше ніж прийняти подарунок, доручити Лубенській українській раді зібрати інформації про стан, в якому находиться майно [110].

Потім приймається до відома, що замість д. Рафеса, котрий увійшов в склад Генерального секретаріату, членом Центральної ради від «Бунду» входить д. Золотарьов.

Після докладу д. *Петлюри* про поїздку в ставку Головнокомандуючого Брусилова, який обіцяв, що зробить все можливе в справі українського війська [111], засідання закривається і назначається на 20 липня.

Ухвалюється бюджет секретаря освіти.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 18. — Листоп.

№ 77

20 липня 1917 р.

Головує проф. М. Грушевський.

Генеральний секретар *Шульгін* докладає про постанову Генерального секретаріату відносно смертної кари і військових судів [112]. Постанову має передати д. Винниченко в Петроград.

Д-й *Понятенко* від імені Генерального секретаріату робить доклад про біженців. Справа біженства подекуди в прифронтовій полосі нагадує старі часи відступлення 1915 р. У х в а л ю є т ь с я, що Центральна рада повинна мати своїх представників при армії і що треба утворити крайовий орган, що керував би справою біженців [113].

У х в а л ю є т ь с я бюджет генерального писаря.

На черзі доклад комісії про вибори до земства і про зміну назви «земство» *.

У х в а л е н о: видати «Циркуляр до комісарів, повітових та волосних, харчових та земельних управ та комітетів і до всіх інших інституцій та урядовців на Україні. Зараз по всій Україні одбувається робота надзвичайної ваги, а саме: провадяться вибори до місцевого самоврядування. Українська Центральна рада приписує зазначеним вище урядовцям та інституціям ужити всіх заходів, аби допомогти тим установам, яким доручено керувати технікою виборів, провести цю справу якнайкраще».

Далі комісія вносить проект відозви до населення в справі виборів до земства:

---

* Доповідач Й. Л. Скловський.

«Старий лад навіки загинув, а разом з ним загинули й усі старі порядки. Замість громадських та інших установ, які за старого ладу були будовані так, що скрізь мали силу тільки пани, нині заводяться нові народні установи. Так, замість старого цензового земства заводиться справжнє народоправство, і зараз скрізь по всій Україні мають відбутись вибори гласних до волосних та повітових народних рад, котрі потім оберуть з себе волосні та повітові народні управи, до яких од земства перейдуть усі діла та майно. Ці установи будуть заведені замість волосних правленій, замість повітових цензових земських управ та продовольчих управ, і хоча вибори до них будуть провадиться на основі закону про земство, виданого Временним правительством, але не треба вважати на це слово «земство», бо ці нові народні установи нічого спільного з старим цензовим земством не мають, а будуть вести діло так, як того забажає сам народ через своїх виборних людей. Разом з тим треба пам'ятати, що по тих списках, які зараз складаються на селах до цих виборів, будуть одбуватися вибори і в Установчі Українські збори та Російське Учредительне зібрання. Українська Центральна рада закликає увесь народ жваво й дружно стати до виборів у ці народні установи, та, вибираючи кращих людей, треба пам'ятати, що тим самим ми затверджуємо всю ту волю та права, які здобуті народом через революцію».

Відозва ся ухвалюється [114].

Засідання закривається о 12-й год. 15 хв. ночі.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 18. — Листоп.

№ 78

ЗАСІДАННЯ КОМІТЕТУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

22 липня 1917 р. [115]

Присутні члени Комітету: Левченко, Вротновський-Сивошапка, Чечель, Демерлій, Єреміїв, Крижанівський, Маєвський, Постоловський, Шраг, Огородній, Ковалевський, Крупнов, Корж, Авдієнко, Рудницький, Пугач, Бойко, Грушевський, Порш, Бабич, Ніковський, Яковлів (заступник Мірного), Кушнір (заступник Холодного), Скловський, Літваков, Ковальський, Балабанов, Василенко, Золотарьов, Чикаленко, Довженко, Степаненко. Присутні також генеральні секретарі.

На повістці дня доклад обласного комісара Галичини і Буковини Дм. Дорошенка.

Засідання починається о 8-й год. вечора.

Головує М. С. Грушевський.

Д-й *Дорошенко*: «Мені хотілося б доложити Центральній раді деякі факти з окупації російським військом Галичини і Буковини [116]; розказати, що переживали мешканці краю.

На Галичину і Буковину останній час звертали мало уваги, бо тут було багато свого діла. Було призначено туди комісарами людей, відомих Центральній раді. Нова власть мала організувати нові порядки, почистити старі власті і вести політику на інших основах, котрі зводились до слідуючого: поскільки не буде шкідливим для інтересів армії, можна полегшити становище місцевого населення, відновити місцеве самоврядування, суд, школи; вести політику в дусі толерантності релігійної і національної.

З такими завданнями явилась нова власть.

Працювати прийшлось в тяжких умовах.

Сі умови і призвели до руїни краю. Річ у тому, що розположена була величезна армія, котру край сей мусів годувати. Се було причиною постійних реквізицій. Вся людність, опріч того, обтяжена була примусовими

роботами і підводною повинністю, котра дуже тяжко відбивалась на інтересах людності.

Ніхто не був хазяїном своїх коней і возів. Перекидали людей з підводами іноді за сотні верст. Люди йшли непевні, чи повернуться назад. Тяжкими були для людності примусові роботи. Вимагались постійні наряди для ремонту доріг. Скрізь можна було бачити дітей, жінок і чоловіків на сих роботах. Людність опинилась в положенні рабів завойованої області. Таке становище випливало не з спеціального ворожого відношення до місцевої людності, а з необхідності задоволення вимог розположеної армії. Тяжке становище людності збільшувалось тим, що дисципліна у війську впала. Серед солдатів утворився погляд такий: ми вас завоювали — значить, все наше: і ви, і що у вас єсть. Хоч скрізь висувалися лозунги «без анексій і контрибуцій», але солдати уважали, що можна брати, і брали які хотіли контрибуції. Почались розбої. Убиток австрійського підданця не уважалося за щось недопустиме, особливо се було там, де розположена була «дика» дивізія. Боротись з ними було дуже трудно, бо вони покривали один одного.

В Косівському повіті, наприклад, зарізано було д-ра (єврея) і його сім'ю. В другому місці зарізано було священика і ще одну сім'ю. В Бродах убивства і грабежі зробились явищем побутовим. В маю місяці там щодня забивали до десяти душ. Найбільш терпіла людність єврейська. За поміччю звертались до різних комітетів — армійських тощо. Ті робили, що могли: випускали відозви, але се мало помагало.

Так само стояла справа з реквізиціями.

Треба знати, що галицький селянин дуже любить свою худобу. Се єдина підтримка населення. Реквізицією завідував п. Григоренко. Він набрав собі помічників з-посеред місцевих правобережних аграріїв, котрі шукали увільнення від військової служби. Міністерство хліборобства дивилось на справу так: взяти від населення все, що можна взяти. Жалю до населення ніякого. Реквізиції не торкались поміщиків, ксьондзів, а падали усім тягарем на селянство. Реквізиції підлягають певним законам: не можна брати останньої корови, тільної, треба платити гроші за реквізоване. Але тут бувало багато зловживань. Гроші з казначейства брались, а селянам не платилось. Брали хабарі. Наприклад, з'явились для реквізиції в село, де незадовго перед тим вже була реквізиція. Селяни указували на се і прохали не реквізувати худоби. Реквізитори запропонували селянам відкупитись по 3 крб. від штуки. Селяни заявили, що потребують декілька часу, щоб зібрати потрібну суму, а тим часом священик, догадавшись, що то за реквізитори, дав знати комісарові. Приїхали, щоб арештувати їх, але вони втекли до ударного батальйону; звідки їх дістати вже не можна було. Таких прикладів багато. Коли завели продовольчі комітети з участю місцевого населення, то Міністерство хліборобства почало з ними уперту боротьбу. Боролось також з комісарами, доводячи військовій владі, що поки реквізицією відало міністерство, то військо було сите; а тепер, коли се перейшло до комітетів і комісарів, військо голодує. Болючою для селян була справа з потравами. Кожний солдат знаходив можливим спасати, що хоче. В комісаріаті повно було скарг. Звертались до військових комітетів, ті роз'ясняли солдатам, випускали відозви, але се мало помагало, бо серед них панував погляд, що в завойованому краю все можна.

Утворилась суперечність: йшли під прапором свободи, а робили страшенні насильства. Відновити школи і суди було неможливо, бо будинки були зайняті військовими організаціями.

Загалом узявши, треба сконстатувати факт, що і в часи свободи галицька людність сією свободою не скористувалась.

Одною рукою я видавав відозви про свободу, а другою — підписував наряди на роботи, повинності і т. ін.

Трудно було щось робити, бо вища військова влада не переймала ніяких апеляцій, стоячи на тому погляді, що все мусить бути принесено в жертву інтересам

армії. Коли я ставав в оборону інтересів місцевої людності, то сьому в кращому разі дивувались, а в гіршому — називали се австрофільством.

В штабах армій і в контррозвідках багато людей старого режиму. Там Георгієвські москвофіли *, котрі зводять партійні рахунки; там багато увільнених мною урядовців старого генерал-губернаторства. Люди озлоблені, стараються помститись на своїх ворогах. Сим пояснюється багато арештів таких, як-от арешт в Чернівцях одного доктора, члена магістрату, с.-д., обвинуваченого в шпіонстві. 15 липня там же контррозвідкою VIII армії арештовано було 67 чоловік. Оскільки арешт був безпідставним, видно з того, що комісія по сьому ділу, утворена з представників військової прокуратури і різних комітетів, одноголосно ухвалила, що всі арештовані негайно повинні бути увільнені від арешту.

Наступання на Калуш і Галич йшло поруч з погромами й насильствами. Людність терпіла не тілько від самого наступання, зв'язаного з руїною, але спеціально і від війська, котре грабувало.

В Калуші був спеціально організований погром, котрий тягнувся шість день. Найбільшу участь брала в ньому «дика» дивізія. Насилували жінок, після чого їх забивали. Відривали пальці разом з перснями, грабували помешкання. Щоб вигнати звідти людей і розбити двері, кидали в вікна ручні гранати; а коли люди вибігали з домів, то в них також кидали гранати. Був планомірно організований спеціально український погром. Видко було організацію досвідчених людей, людей добре знайомих з місцевими відносинами. На чолі розвідочних команд, що йшли спереду, були місцеві москвофіли і бувші поліцейські, що служили тут за старого режиму.

Тільки сим і треба пояснити, що всі українські організації були розгромлені, тоді як польські, наприклад, стались цілими.

Треба знати, що настрій людності по той бік бойової лінії був для нас перед нашим наступанням дуже прихильним. Всі місцеві газети заспокоювали населення, попереджаючи його, щоб не було біженства, бо на нас, мовляв, іде революційна армія, армія українська, котра несе нам свободу. Був пущений пароль: сидіти, не з місця.

Людність жила нашим життям, нашими українськими інтересами. Газети робили враження, ніби вони виходять в Києві, а не у Львові.

Вони всі заповнялись матеріалом з нашого життя. Нас чекали як визволителів. Уявіть же собі, що відчуло се населення, коли воно зобачило Калуш. Д-р Куровець мені розказував, що його будинок солдати осаждали два дні, щоб забрати його племінниць — двох дівчат. Випадково врятував його один з російських офіцерів. Люди були напівзбожеволілі.

Коли відступали з Станіславова, то зробили там погром. Ще за чотири дні до нашого наступання в Станіславові був погром. Пущено було чутку, що місцева людність переховує дезертирів і харчові продукти, щоб зустріти австрійське військо.

Почали громити крамниці в центрі міста і розгромили 7 чи 8. Енергійними заходами повітового комісара і гарнізонного комітету погроми вдалося припинити. Вибрано було 32 комісії, котрі ходили по місту, обдивлялись будинки і наліплювали на вікнах білі картки з написом, що в будинку нічого небезпечного не знайдено. Коли військо відступало, то Станіславів розгромлено зовсім. Був погром і в Тернополі. Коли почалось відступання, коли військо побігло, кидали все: зброю, чоботи, одежу, харчі. Аж коли почули голод, то кинулись на села і почали їх грабувати. А за цією першою хвилею втікачів почалось планомірне відступання. Тоді видано було наказ забрати всіх чоловіків у вікові 18 — 43 літ; всю худобу і коні. Але зробити цього фізично було неможливим. Робити се

---

* Йдеться про братів Геровських.

мусіла міліція, але її було мало — по 50 чоловік на повіт; були се солдати 3-ї категорії та ще й піші, коней не мали і зайняті були евакуацією самих себе. Планомірної евакуації та реквізиції провести було не можна, а без цього вона переверталась у грабіж. Я звернувся до військової влади з проханням, чи не можна не робити реквізицію, але Головнокомандуючий Корнілов і комісар Савінков стали на ту позицію, що не робити сього не можна, бо це в інтересах нашої армії. На другий день видано було розпорядження нищити і палити хліб, але і сього зробити не можна було планомірно. Населення кинулось до комісарів за допомогою, але ті зробити нічого не могли. За худобу видавались розписки, написані як-небудь, і на декотрих траплялись печаті гімназій.

Ось та картина, яка спостерігалась в Галичині при відступанні армії.

Коли відступання буде йти через нашу територію, то галицька практика повинна указати, щоб до людності на місцях відносились обережніше.

Було б до речі, щоб Центральна рада зробила від себе відповідні кроки в сьому смислі.

Щодо Галичини і Буковини, то події там належать до історії, але нехай вони будуть нам пересторогою. Ніяким способом не треба творити біженства, котре поставило б людність в дуже тяжке становище при нинішніх продовольчих обставинах. І тепер вже людність відноситься вороже до біженців.

Треба людей зоставляти на місцях, але не саму лише людність, а й організації і власті, котрі б сю людність репрезентували, щоб навіть в разі окупації неприятель знайшов дійсне представництво, а не якесь випадкове, людей з темним минулим, як се бувало не раз в Галичині».

Далі докладчикові дають запитання:

Тов. *Єремієв*: «Чи тільки військова влада була проти того, щоб не забирати всієї худоби у населення, чи також і комісар Савинков?»

Одповідь: «Комісар Савинков, співчуваючи населенню, все ж настоював на тому, що все мусить бути принесено в жертву інтересам армії».

Тов. *Рудницький*: «Чи наказ евакуірувати всіх чоловіків від 18 — 43 літ відноситься також і до Поділля та Волині, чи тільки до Галичини?»

Одповідь: «Не знаю».

Тов. *Масевський*: «Докладчик казав про те, що на роботи забирались діти від 10 літ. Чи були на се якісь прикази?»

Одповідь: «На роботи забирають дітей через те, що нема дорослих. На роботах з робочими десятники поводяться зле, часто б'ють. Нема кому вступитись за населення. Щодо жінок, то мушу зазначити, що не раз їх вимагають нібито для роботи, а послі оказується — для спеціальних потреб. Утворилось трагічне становище: робочі потрібні; місцевих бракує; привозили з сторони, навіть китайців, але до останньої міри відносились обережно, бо на них дивились, як на зайві роти. Приходилось брати людей. Порядку при наборі робочих і на самих роботах не було. Міліція не виправдала надій, які на то покладались, і оказалась не раз гіршою за стару поліцію, бо так само брала хабарі, дбала лише про власні інтереси, про збільшення жалування, а про охорону населення і порядок не думала. Як і стара поліція, вона уживала кулачні розправи з населенням». Далі починається обмін думок з приводу докладу.

Тов. *Скловський*: «Тов. Дорошенко казав, що з прикладу Галичини нам треба зробити висновки на будучину. У нас, в виконавчому комітеті Ради військових депутатів, єсть відомості, котрі точнісінько совпадають з тим, що казав т. Дорошенко. Що торкається Міністерства хліборобства, то те, що воно робило в Галичині, робить і в інших місцях Росії. В сьому міністерстві зміна відбулась лише в Петрограді, на місцях же все залишилось по-старому.

Щодо контррозвідки, то се дійсно контрреволюційні кубла, котрі тепер, очевидно, замишляють якусь акцію.

Міліція також погана. Туди попала значна частина з бувшої поліції та жан-

дармерії. Вони забрались також і в військові части[ни]. А позаяк кожний з них більше знає за звичайного солдата, знає дещо в політиці, то вони взяли в свої руки полки і повели перед в розкладі їх. Вони, знаючи всі тонкості канцелярщини, зуміли через писарів зробити так, що пройшли до полків без документів, так що ніхто не знав, що вони бувші поліцейські та жандарми; пройшли туди цілими «пачками»; в деяких полках їх було по 100 і більше чоловік. А позаяк серед них багато людей сміливих, добрих промовців, то скоро в частях вони позаймали видні становища, увійшовши до полкових, а то навіть і вищих комітетів. Ми повинні вказати на се військовій владі і вимагати, щоб їх звідти було забрано. В одному не зовсім згоджуюсь з т. Дорошенком, а саме: щоб не забирати зовсім у населення худоби. Тут становище драматичне: забирати — для населення ям; не забирати не можна, бо се харчовий продукт, котрий зараз має таке саме значення, як патрони або снаряди. Треба йти по рівноподіляючій: зоставляти населенню те, без чого воно не може прожити, а решту забирати, щоб з сього не було користі ворогові».

Тов. *Ковалевський*: «Мушу, з свого боку, зазначити, що Міністерство хліборобства, яке відає реквізицією, єсть, очевидно, організація класова, котра пильно глядить своїх інтересів. З випадкової розмови з одним з них я переконався, що їм ходить головним чином о те, щоб зберегти свою класову лінію поводження на фронті. Але ся дрібниця в порівнянні з тим, що ми чули від т. Дорошенка і що наводить мене на сумні думки. Такій установі, як Центральна рада, не слід керуватись почуттям в своїй роботі, але не слід також залишити без уваги ті явища, з котрими ми зараз познакомились.

Все вказує на те, що настав момент для заключення миру. Він, сей момент, настав не через те, що армія одступає, що, одступаючи, вона несе з собою той жах, про котрий ми зараз чули, а через те, що ми не бачимо тих перспектив, котрі могли б нас захопити для дальшого ведення війни.

Ми повинні зняти питання про мир, бо дальше провадження війни веде не тільки до нищення нашого краю, а й взагалі культури. Мовчання дальше неможливе. Однаково ми повинні висловитись про те, як ми дивимось на війну.

Зараз ми повинні стати на точку погляду інтересів трудового народу, і се приведе нас до думки про те, що миру треба домагатись всіма силами».

Тов. *Ніковський* до порядку: «Тов. Ковалевський порушив питання про війну і мир. Позаяк на сьогоднішній повістці сього питання нема, то пропоную вирішити: чи ми будемо його зараз обмірковувати, чи призначимо для сього спеціальне засідання».

Тов. *Балабанов*: «Все одно ми повинні про се висловитись, але доконче в одкритому засіданні, щоб кожний ніс одповідальність за свої слова. Взагалі ми повинні уникати закритих засідань. І те, що говорив т. Дорошенко, треба було б говорити в одкритому засіданні».

Тов. *Ковалевський* і *Ковальський* від імені фракції с.-р. і с.-д. піддержують слова т. Балабанова щодо закритих засідань. Тов. *Дорошенко* пояснює, що він прохав закрити двері з мотивів чисто тактичних.

«Згоджуюсь з т. Скловським, що контррозвідка — се контрреволюційні кубла. Але справа з контррозвідкою дуже делікатна. Наша армія багато терпить від шпіонажу, і контррозвідка потрібна; але поставлена у нас вона дуже погано. Вона у нас провадить ще непевну політичну роботу і, таким чином, занімається не своїми справами. Сама військова влада визнає, що теперішня контррозвідка не на місці і робляться заходи коло її реорганізації. І не лише контррозвідку треба почистити, а взагалі викинути з штабів всі чорні елементи. Мене самого контррозвідка називала австрійським шпіоном за те, що я повставав за галицьку людність.

Міністерство хліборобства — чисто класова організація, котра підтримувала контрреволюціонерів в боротьбі і травлі мене. Коли заснувались продовольчі

комітети, то Міністерство хліборобства почало боротьбу з ними через те, що там були представники місцевого населення. Роботу повели дуже тонко. Спровокували штаб, від котрого я получив телеграму з запитаннями, чи дійсно я перешкоджаю робити реквізиції, як се їм відомо.

Становище складне. Контрреволюційні гнізда єсть в штабах і контррозвідках: з ними треба боротись планомірно. Такі люди оточують ген[ерала] Корнілова. Він про се знає, але зробити з ними щось трудно, бо приходиться поза вали оцінювати з боку їх бойової вартості. Біда не в тому, що вони арештовують людей десяток чи два, а в тому, що се справжні контрреволюціонери, котрі до того ж розпоряджають великими засобами в своїх руках, як шифри, автомобілі тощо".

Тов. *Єремїв* спиняється на Міністерстві хліборобства, з котрим йому приходилось зноситися по роду служби. Вказує, що в складі сього відомства ніякої зміни не відбулось, що там все так, як було при старому ладі. Торкаючись д. Григоренка, вказує, що се людина, добре відома в Києві, де він робив свою кар'єру в землеустроітельній комісії. А тепер в дорогих нашому серцю місцях він веде свою ізлюблену роботу.

«На погляд т. Скловського, ми, люди штатські, не повинні втручатись в чисто військові справи, якою являється реквізиція. Але коли діло йде о хліб, то тут не треба бути стратегом, а просто людиною і трохи економістом. Треба обчислити, скільки треба населенню, що їм треба залишити, бо руйнувати населення неможливо також».

Тов. *Ніковський* додає до характеристики Григоренка, що недавно у нього в Києві робили трус, як у справжнього контрреволюціонера.

Тов. *Шульгін*: «Не так давно ми виносили постанови, що треба нести оборону краю всіма засобами. Сього ми не зрікаємось і тепер. Але постає тепер друге питання: як буде переводитись евакуація. Приходиться думати не тілько про ворога під німецьким прапором, але й того, що, відступаючи, нищить країну. Генеральний секретаріат в сьому смислі виніс певні постанови.

Треба послати делегацію до вищої військової влади в сій справі. З нею можна говорити. Спільна мова у нас є, бо вона також не хоче біженства.

Центр уваги може не стільки у головного начальства, скільки на місцях, де не виконуються бажання вищої влади. На місцях робиться так само, як робилось за старих порядків. Через се треба послати комісарів, котрі на місцях слідкували б за евакуацією. Треба б також утворити центральний орган, біля котрого об'єднувались би всі міри по евакуації».

Тов. *Порш*: «Тов. Шульгін каже, що діло йде не про накази, а про їх виконування. Але мені привіз з ставки один чоловік відомості, що єсть накази нищити все. Але припустім, що таких наказів нема, то і се не повинно нас спиняти в наших заходах.

Смертна кара заведена. Коли вона заведена для одних, то перекинеться і на других. Контрреволюція почалась. Не можна виривати окремих фактів з загального положення. З нього і треба виходити. Корабль революції повернувся вправо. Се треба пам'ятати. З сього погляду, заходи, котрі рекомендує т. Шульгін, не приведуть до нічого. Посилка делегації до Корнілова ні до чого не доведе. Треба, щоб т. Дорошенко скоріше одправлявся до революційного уряду і революційної демократії і там розказав те, що ми чули.

Корнілов хоче звести комітети до хозяйственних інституцій. Ми хочемо посилати комісарів. Вони підуть на волю тих самих воєнно-польових судів.

Пора революційній демократії оцінити момент і підняти свій голос».

Тов. *Руднщький*: «Згоджуюсь, що події при фронті і введення кари смерті треба ставити в зв'язок з моментом, переживаємим революцією. Але, на мій погляд, треба прийняти пропозиції Генерального секретаріату, стоячи на тій позиції, що ми як правно-політична організація мусимо ужити всіх сил, щоб оборонити наш край від нищення. Ми повинні винести резолюції в сьому смислі. Мені здається,

що недопустимою єсть евакуація чоловіків 18 — 43 літ, бо се єсть самий активний елемент, котрий нам потрібен для тої роботи устрою правно-політичного життя України, котра повинна йти своєю чергою незалежно від руху фронту».

Тов. *Балабанов*: «Ми обміркували вже раз ті питання, які сьогодні знов піднесено: про біженство, комісарів, центральний орган і т. ін. Ми винесли вже певні постанови і тепер нового нічого не скажемо. Що ж до Міністерства хліборобства, що там залишились всі старі елементи, то се загальне зло не виключно української території, а й загальноросійське. У нас се буде завданням Генерального секретаріату — зайнятись його чисткою. Мені не зовсім зрозумілий єсть радикалізм т. Порша. Не можна так песимістично дивитись на пропозицію Генерального секретаріату. Поки ми ще маємо революційну власть, мусимо виконати все, що можемо. Поки революційна демократія не зійшла з сцени і не хоче зійти, вона повинна заявити, що хоче мати своїх представників там, де вони їй потрібні. Песимізм т. Порша зараз ще не виправдовується».

Тов. *Понятенко* інформує, що майже всі постанови Комітету щодо біженців і комісарів вже виконано. Послані телеграми головнокомандуючому з проханням одмінити реквізиції і призвати комісарів Центральної ради до армії. Тов. Винниченкові також передано до Петрограда.

Тов. *Чикаленко*: «Вносяться різні пропозиції: телеграми, делегації. Але до кого звертатись, коли правительства нема [117]. Раз ми взяли певну лінію, бажаємо твердої власті і чекаємо лише затвердження нашого у власті, а того, хто повинен нас затвердити, нема, то щоб продовжувати ту організаційну роботу серед населення, за яку ми взялись, ми повинні звернутись за признанням до того, у кого зараз єсть власть, а вона зараз, очевидно, у Корнілова. З докладу т. Дорошенка бачу, що мусимо подбати, аби разом з населенням залишились репрезентанти його. Опріч того, мусимо постаратись, щоб в нашому розпорядженні була військова сила, на котру ми могли б положитись і котра могла б [захистити] нас від того, що робилось в Калуші, Станіславові і Тарнополі».

Тов. *Шульгін*: «Ми мусимо зараз тут мати більше, ніж коли, тверду власть. Але ми потребуємо затвердження чи то від Петербурга, чи від Корнілова. Самі себе проголошувати властю ми не хочемо. В сьому смислі ми і будемо сьогодні телеграфувати Винниченкові. Ми повинні також утворити тверду власть на місцях».

Голова пригадує, що коли Комітет хоче передати якісь директиви Винниченкові, то се треба зараз робити, бо скоро він підійде до апарату.

Тов. *Балабанов* пропонує передати Винниченкові, щоб він настоював на скорішому затвердженні Секретаріату, але не слід казати йому, щоб делегати вертались назад, як се пропонував т. Чикаленко, бо тепер дуже скрутний час і не можна забувати того, що зараз робиться в Петрограді. «Взагалі се було б легковажним, а в відношенні до України ще ... я назвав би якимсь сильнішим терміном».

Тов. *Чикаленко* гадає, що не варт телеграфувати Винниченкові, щоб він настоював на найскорішому затвердженні Секретаріату, бо т. Винниченко і сам се добре знає, а чекати там також нічого, бо тут треба робити діло. Хто буде там затверджувати Секретаріат, коли там нема правительства.

Тов. *Золотарьов* знаходить, що т. Чикаленко нервується. Такій установі, як Комітет Центральної ради, не слід на підставі газетних звісток визнавати, що нема правительства; т. Винниченкові на місці краще видно. Треба послати Винниченкові телеграму, щоб він нас повідомив гаразд, коли можна сподіватись затвердження.

Тов. *Ковальський*: «Не можу погодитись з думками, що зараз нема влади. Коли нема повного міністерства, то єсть центри демократичних організацій, котрі можуть виділити власть. Тов. Порш казав, що нам загрожує контрреволюція. Але нам загрожує також і необачність в поступованні демократії. Ми повинні йти в

контакті з російською революційною демократією, котра пішла нам назустріч. З нею треба порозумітись».

Генеральний секретар Шульгін читає телеграми з Петрограда від делегації.

Тов. *Мартос*: «Маємо в своєму розпорядженні для одповіді 50 хв. Пропоную обговорити такі питання: 1. Як ми ставимось до організації правительства; 2. Як ми ставимось до зміни програми, котру пропонують к.-д.; 3. Чи відкликати генеральних секретарів з Петрограда. По п. 3 приймається резолюція тов. Порша: «Висловлюючи довір'я генеральним секретарям, делегованим Центральною радою для переговорів з Тимчасовим урядом в справі Генерального секретаріату, Українська Центральна рада, вважаючи на надзвичайну гостроту моменту, прохає подбати о якнайскоріше розрішення дорученої справи».

Відбувається дискусія по 1 і 2 пунктах.

Тов. *Мартос*: «Для нас ясно, що винні в кризисі кадети. Вказувалось, що участь кадетів у міністерстві не єсть доконче необхідною. Очевидно, що там також так думають. Мені здається, що коли навіть союз соціалістів з к.-д. і відбудеться, то він не буде прочний. Через се ми мусимо сказати, що ми не настоюєм на ньому, а коли згодом к.-д. не буде, то можемо погодитись на радикально-соціалістичному міністерстві. Від декларації Временного правительства 8 липня не відступати».

Тов. *Рудницький*: «Згоджуюсь з тим, що сказав т. Мартос, але своєї думки про склад міністерства ми не повинні висловлювати, бо се не буде тактовно. Ми не повинні навчати братній руський народ, як він має розрішати аграрне питання, зв'язане з складом міністерства, як і інші питання».

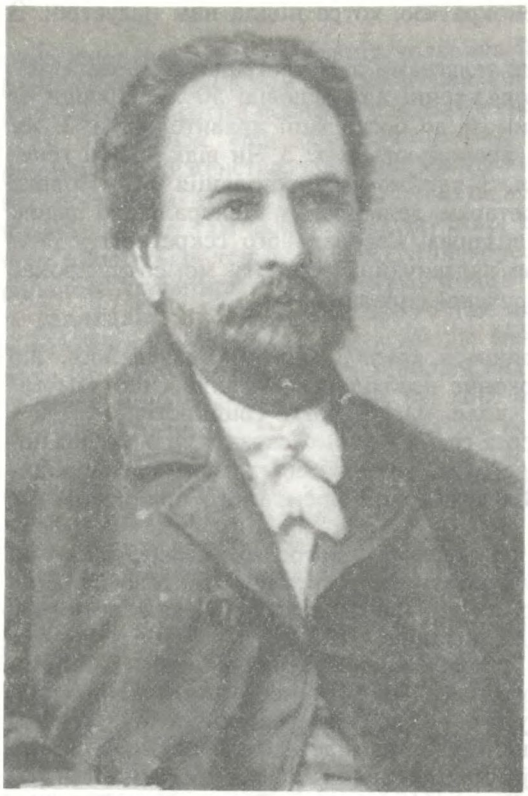
Тов. *Золотарьов*: «Становище якраз протилежне. Центральна рада — орган великого політичного значення. З одного боку, ми можемо бути точкою опори для політики Тимчасового уряду, з другого — ми заінтересовані в ній. Ми повинні визнати принцип коаліційного міністерства на підставі платформи 8 липня і збудувати його з тих, хто цю платформу може прийняти. Ми думаємо, що радикальна буржуазія може її прийняти. К.-д. провадять гру. Вони затягують кризу. Ми повинні сказати Тимчасовому уряду, що коли к.-д. ще затягнуть кризу, то ми згодні на створення коаліційного міністерства, радикально-соціалістичного, на платформі 8 липня; що таке міністерство ми піддержимо. Се може відіграти прискорюючу роль».

Тов. *Маєвський* знаходить, що ми не повинні зовсім висловлюватись про принцип міністерства, з одного боку, через те, що нас ніхто про це не питає, а з другого боку, ми не повинні забувати, що це міністерство нам чуже, се — міністерство великоруського народу. Коли ж ми визнали б принцип коаліційного міністерства, то це повинна бути коаліція національностей, щоб, коли говоримо, що хочемо рятувати Росію, то давайте рятувати всім, хто в сьому заінтересований.

Тов. *Порш* висловлюється проти т. Маєвського, бо доля всеросійської революції — се доля нашої революції. «Хотів би додати мотивіровку до резолюції т. Мартоса: позаяк буржуазія (к.-д.) показала себе ворожою до платформи 8 липня, то пора перестати шукати в них спілки і стати на шлях утворення радикально-соціалістичного міністерства».

Тов. *Літваков* гадає, що коаліційний уряд будується не на географічному принципі, а на класовій угоді. Через се не згоден ні з т. Маєвським, ні з т. Рудницьким.

Тов. *Крижанівський* стоїть на тій же точці погляду, що й т. Рудницький. «Коли ми уважаємо себе на положенні публічно-правової інституції, то мусимо бути обережними у вислові довір'я тому Х, який уявляє з себе Временне правительство. Ми переживаємо часи всяких можливостей. Керенському прийшлось ввести смертну кару. Може, ми стоїмо перед диктатурою. Стоячи перед невідомою будуччиною, я пропонував би утриматись від висловлення своєї думки щодо складу правительства».

Є. Х. Чикаленко.

Тов. *Балабанов* знаходить, що Центральна рада цілком до речі висловлювала свою думку щодо утворення Временного правительства. Коли б Центральна рада була сеймом, ну тоді б ще подумали. Я стояв би не на спеціально рад.-соц. міністерстві, а просто на коаліційному міністерстві з представниками буржуазії, котрі прийняли б платформу 8 липня.

Тов. *Стешенко* знаходить помилковою позицію тов. Рудницького. «Таку позицію ми зайняли б тоді, коли б стояли на ґрунті самостійництва. І так ми відчули на собі наслідки того, що не звертали уваги на те, що робиться в Петрограді. Знаходжу рацію в принципі, висунутому тов. Маєвським. Так робилось у Європі, але в сей момент нам треба прийняти участь в складанні міністерства, не входячи в нього, бо там буде наш статс-секретар, а в той спосіб, щоб ми висловились, як ми відносимось до тієї умови, яка заключається між соціалістами і буржуазією».

Тов. *Порш*: «Приєднуюсь до т. Стешенка. Позиція тов. Рудницького не витримує політичної критики. Як орган, котрий не має зараз публічно-правового характеру, ми мусимо виступити. Ми бачимо в Петрограді розтерянність, бажання знайти союзника серед революційної демократії».

Тов. *Садовський* гадає, що наша думка про організацію Тимчасового уряду повинна бути висловлена. «Що ж до конструкції його, то ми повинні стати на думці про необхідність коаліційного міністерства».

Тов. *Мартос* гадає, що наші представники в Петрограді можуть сказати, що на Вкраїні соціалісти можуть зустріти повну піддержку, і участь к.-д. для нас не єсть необхідною. Україна завше уявляла з себе найбільший ґрунт для соціалістичних ідей, і через це для неї цілком приємлимо чисто соціалістичне міністерство.

Тов. *Маєвський* вказує, що «бажання, аби у міністерстві були виключно соціалісти, се — бажання к.-д., бо вони хотять, щоб коли случиться катастрофа, одповідальність за ню несли соціалісти. Соціалісти хотять, щоб у міністерстві були к.-д. І ті, і другі відпихають від себе шар власті. Через те нам, соціалістам, не слід вимагати, щоб у міністерстві були виключно соціалісти».

Тов. *Авдієнко* гадає, що краще соціалістам зовсім вийти з міністерства, ніж торгуватись.

Дебати скінчені. Вноситься дві резолюції.

Резолюція т. *Порша*:

«Оцінюючи сучасну кризу тимчасового революційного уряду і беручи на увагу, що торгово-промислові великобуржуазні круги і їх політичні партії досить показали себе ворожими програмові революційної демократії, Українська Центральна рада уважає, що затяжний урядовий кризис при сучасному становищі на

фронті є надто небезпечний з погляду контрреволюції, що розв'язання його повинно бути негайним і що при утворенні нового уряду ні в якім разі не можна ламати програму революційної демократії».

Резолюція т. *Золотарьова*:

«Українська Центральна рада знаходить, що при сучасних умовах тільки уряд, котрий опирається на всі живі сили держави, може посідати на всю повноту влади; що такий коаліційний уряд може здійснити завдання революційної творчості на основі платформи Тимчасового уряду від 8 липня.

Що в тому разі, коли к.-д. відмовляться від участі в складі уряду, останній повинен бути сформований без участі к.-д., але при участі інших груп буржуазії, що визнають цю платформу; що сформованому в контакті і при участі совітів робітничих, солдатських та селянських депутатів урядові УЦР обіцяє повну піддержку при умові дотримання ним згоди УЦР з Тимчасовим урядом від 8 липня».

Більшістю голосів приймається резолюція тов. Золотарьова.

Засідання зачинається о[б] 11-й 1/4 год.

Слідуюче засідання призначається на вівторок, 25 липня, на 6-ту год. вечором.

Голова

Секретар *М. Чечель*

Ф. 1115, оп. 1, спр. 20, арк. 1 — 4 зв.

№ 79

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ КОМІТЕТУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

25 липня 1917 р. [118]

Присутні члени Комітету: Левченко, Любинський, Кушнір, М. С. Грушевський, М. Чечель, Л. Чикаленко, Бабич, Огородній, Демерлій, Панченко, Маєвський, Розенштейн, Балабанов, Таск, Довженко, Гольдельман, М. Зільберфарб, Ткаченко, Бойко, М. Шраг, Терещук, Висоцький, Марцинюк, Постоловський, М. Порш, М. Єреміїв, П. Плевако (заст. Букші), Севрюк (заступ. Чалого), Сиркін, Рудницький, Матушевський, Іоселевич, Логочев, Золотарьов, Пугач, Доротов, Крижанівський, Авдієнко, Вротновський-Сивошапка, Березняк, Гермайзе, Літваков, Кизима.

Головує М. С. Грушевський.

І. На повістці дня скликання пленуму Центральної ради.

Голова *М. С. Грушевський*: «Президія звернула увагу на те, що по наказу ми мусимо скликати кожний місяць повне засідання Центральної ради. Крім того, деякі із членів Комітету, з огляду на становище, вважали б необхідним знати погляд цілої Центральної ради на деякі питання. Отже, з огляду на це все, президія і вважає необхідним якнайскоріше скликать повні збори Центральної ради і для цього призначила 5 серпня».

Тов. *Любинський*: «Наша фракція принципіально стояла завше за те, аби Центральна рада засідала без перерви. Тому я вітаю це рішення президії і гадаю, що, зважаючи на скрутне становище, ніхто не буде цьому перечить».

Тов. *Балабанов*: «Я вважаю, що скликати зараз Центральну раду зараз трохи незручно, позаяк не будуть представлені всі меншості. Час був малий, і ми не встигли зробить що-небудь у цьому напрямі. Ще з Києвом можна бути певним, але провінція не підготована. От, наприклад, Полтава завдяки непорозумінню ніяк не може скликати обласного з'їзду. Тому я вважав би, чи не можна одкласти скликання повного складу Центральної ради до 15 серпня».

Тов. *Зільберфарб* теж вважає, що скликати зараз повну Центральну раду неможливо, позаяк представників меншостей з міст не можна було скликати, а думка їх в цей час була б цінна.

Тов. *Таск*: «Я, навпаки, вважаю за необхідне, що треба якнайшвидше скликати повну Центральну раду.

Зараз момент такий, що чекати ніколи. Щодо представництва меншостей, то звичайно лучше було б якби вони були представлені всі, але врешті це не так важно, позаяк всі зацікавлені найперше в установленні ладу» [119].

Тов. *Стешенко* від імені Генерального секретаріату вважає за необхідне якнайшвидше скликати повну Центральну раду і підтримує президіум Центральної ради.

Тов. *Любинський*: «Ми і представники меншостей повинні звернуть більше уваги зараз на совіти солдатських і робітничих депутатів на місцях. Ці революційні органи демократії швидше можуть бути представлені, і голос їх буде мати значення».

Тов. *Рудницький* вносить пропозицію, аби меншості, які входять в склад Комітету Центральної ради, виробили порядок представництва від меншостей в пленумі Центральної ради і представили це на затвердження Комітету. В комісію ще входить і товариш секретаря по міжнаціональних ділах.

Пропозиція ухвалюється.

Приймається додаток тов. Гольдмана:

«Скликає комісію Секретаріат по міжнаціональних справах».

Тов. *Маєвський*: «До скликання Центральної ради ми мусимо потурбуватись про те, щоб члени Центральної ради одержували більшу дієту.

Всякі совіти робітничих і селянських депутатів ухвалюють про видачу в 10 крб. Центральна рада якось мало про це турбувалась. Отже, і раніш помічалось, що не всі члени могли приїжджати, бо не всі були забезпечені. Тепер нам треба якось цього уникнути. Коли нема грошей, то звертатись до громадських організацій, земств і т. ін. Взагалі треба грошей добути і становить для членів Центральної ради щось повне».

Тов. *Довженко*: «Я гадаю, що коли буде кватира, то досить і 5 крб. Коли ж кватири не буде, то буде мало 15 і 20 крб., бо в більшості кватири не можна знайти, номери позаймані. Отже, на мою думку, треба, аби Генеральний секретаріат подбав про кватири. Можна реквізувать принаймні Купецький Кабок або інший який театр, бо якось ніяко, що Центральна рада не має помешкань. Крім того, Генеральний секретаріат повинен звернутись до заводчиків і фабрикантів, щоб вони не чинили перешкод робітникам, які мають їхати на сесію Центральної ради».

Тов. *Садовський*: «Заходи до фабрикантів будуть вжиті». Тов. *Гольдельман* вважає, що незалежно від того, де і як хто одержує, ми повинні установить якусь дієту.

Тов. *Єремїв*: «Я гадаю, що ми приїжджаємо сюди не для того, щоб гроші заробляти, а працювати. Тому треба установить мінім[ум], по якому можна прожить».

Тов. *Стешенко* гадає, що ми можем установить мінімум, але шукати десь грошей ми повинні одкласти до приїзду генерального секретаря в справах фінансових тов. Барановського [120].

У х в а л е н о: установить для всіх членів Центральної ради під час сесії суточних десять (10) крб., що внести в повістку.

Тов. *Зільберфарб*. В газетах з'явився протест Бессарабського исполнительного комітету і Офіцерської спілки проти того, що Центральна рада бажає буцімто включить Бессарабію до України. Це виникло, очевидячки, в зв'язку з переговорами з міністрами, коли Терещенко висловив думку, що Бессарабію, певне, доведеться прилучить до України. І для того, щоб розвіять це непорозуміння, він від

імені секретаря по міжнаціональних справах вносить резолюцію, яку прохає розглянуть, щоб потім оголосити.

Тов. *Любинський*: «Раніш всього я вважаю, що непорозуміння вийшло через те, що вони не звернулись в цій справі до Центральної ради, а підняли протести в печаті».

Тов. *Висоцький*: «Коли говорити про Бессарабію, то тільки треба мати на увазі молдаван, бо єсть повіти, які заселені українцями, і вони нічого не будуть мати проти прилучення до України».

Тов. *Єремієв*: «Раніш всього ми повинні заявить, що Центральна рада не мала на меті включать до України чужі області, а в тім і Бессарабію».

Тов. *Крижанівський*: «Я вважаю, що цією резолюцією ми нічого не зробим. Ми повинні сказать про цю справу принципіально, бо коли ми так напишем, як гадає секретар, то нам не повірять, а скажуть, що ми вивертаємось».

У х в а л е н о: Передать Генеральному секретаріату, аби він з'ясував, що Центральна рада не мала наміру включати Бессарабію до України і взагалі в цій справі розмов не вела і рішень не виносила.

Генеральний секретар *Садовський* читає повідомлення Винниченка з Петрограда [121]. Далі заявляє, що єсть постанова Центральної ради скликати з'їзд націй, які стоять на принципі федерації. Генеральний комітет * як орган власті не міг нічого зробити в цій справі. Для цього необхідна громадська організація. «А час іде і до нас звертаються деякі нації з запитаннями, коли буде скликано цей з'їзд. Тому я радив би помимо Секретаріату вибрать комісію, яка б зайнялась цією справою».

Тов. *Маєвський*: «Центральна рада ухвалила передать справу скликання національностей, що визнають федерацію, Генеральному секретаріатові. Я певен був, що тоді Генеральний секретаріат не зможе цього виконати. От тільки, коли він не покладавсь на себе, то мовчав, а коли лишилось кілька день повідомляє, що не може цього зробити. Лишається нам вибрать зараз же комісію».

Тов. *Крижанівський*: «Нам взагалі треба вияснити чи Генеральний секретаріат єсть наш орган, чи виконавчий орган Временного правительства, а то він чомусь не виконує наших постанов».

Тов. *Веселовський* вважає, що справа з скликанням націй, що стоять на погляді федерації, має велику принципіальну вагу, і тому ми мусим з цим поспішить.

Тов. *Садовський* знов підтверджує, що Генеральному секретаріатові як органові крайової влади незручно скликати цей з'їзд, тому прохає вибрать комісію.

Тов. *Крижанівський*: «Коли Генеральний секретаріат, вважаючи себе органом крайової влади, не може скликати цей з'їзд, то ми мусим когось вибрати при Центральній раді — секретаря чи що, який би виконував наші доручення в цій і інших справах».

Тов. *Маєвський*: «Прийнявши наказ Секретаріату, ми допустили деякі помилки. Так, наприклад, не досить ясно, що за Секретаріат утворили — національних справ чи міжнаціональних. З'ясувавши це, ми зможем швидше орієнтуватись, хто може скликати такі з'їзди, як цей».

Тов. *Любинський* зауважує, що якраз т. Маєвський не приймав участі в виробленні цього статуту і його обговоренні. Отже, звичайно, трудно йому судить.

Тов. *Порш*: «Ми займаємось зараз метафізикою. Розбираєм, національний чи міжнаціональний. Ми утворили Генеральний секретаріат по національних справах і при ньому три товариші. Всі справи по зносинах ідуть через весь Секретаріат. І тому утворювать іще якийсь Секретаріат чи зверх секретаря смішне. Я вношу пропозицію припинить дебати».

---

* Мається на увазі Генеральний секретаріат.

Тов. *Рудницький* вносить мотивовану резолюцію, від якої потім зрікається. «Я бачу, що зараз виходить непорозуміння. З приводу того, що змішують орган крайовий з національним. В дальшій праці, коли остаточно утвориться українська фракція з партійним поділом, такі справи, як ця, і будуть нею розв'язуватись».

Тов. *Ткаченко* вносить пропозицію від фракції с.-д.: «Вибрать комісію від Комітету Центральної ради».

Пропозиція ухвалюється.

Тов. *Крижанівський* вважає, що в сю комісію «ми повинні вибрать представників від фракцій».

Тов. *Гольдельман* теж вважає, щоби в комісію вибрать представників від всіх фракцій, щоби по можливості були представлені всі думки.

Тов. *Висоцький* гадає, що «ми знов плутаємо. Ми мусимо вибрать представників, які стоять на принципах федералізму».

Тов. *Літваков* підтримує тов. Гольдельмана.

У х в а л е н о: вибрать комісію із представників фракцій, в яку ввійшли тов. Огородній, Кушнір, Любинський, Золотарьов, Сиркін, Севрюк, Зільберфарб.

Тов. *Панченко*: «Я звернусь до початку телеграми, яку читав тов. Садовський. Там зазначено, що дехто вважає, що цей статут — прямо-таки конфедерація і, певно, робляться заходи, аби переробить його. Ми пам'ятаєм стару кадетську комісію, ми пам'ятаєм, як «Рѣчъ» висміювала ту угоду Временного правительства з Центральною радою. Тепер вони знову роблять заходи, аби цей статут, який ми однодушно ухвалили, змінить. Тому нам необхідно ужить рішучих заходів і прохати Генеральний секретаріат аби цього не було зроблено.

Тов. *Христюк* [122]: «Ми всі прийняли постанову, аби все це по можливості було затверджено. Зараз ще рішучого нічого нема, відбуваються тільки приватні наради».

Тов. *Ткаченко* гадає, що можливості зміни єсть. Отже, ми повинні зараз постановить принципіально.

Тов. *Панченко* від фракції с.-р. пропонує, що ми зараз повинні принципіально ухвалити, що ніякі зміни неможливі.

Тов. *Петлюра*: «Я не розумію тов. с.-р., які зараз настоюють на винесенні постанови. Я вважаю, що коли генеральні секретарі і не матимуть принципіальної постанови, то будуть робить тільки ті зміни, які можливі».

Тов. *Літваков* вважає, що ця нервовість не відповідає дійсності. «Нічого такого немає, що могло би зараз нас турбувать. Ті, кого ми посилали, вміють вести переговори і вони зроблять все, що можна зробить».

Тов. *Висоцький*: «Коли їхали наші секретарі, то тоді були Церетелі, Керенський, Терещенко. Тепер ситуація не та. Зараз вступили кадети — барон Нольде і т. д., відомі взагалі своїми виступами, і наше принципіальне підтвердження справі не помішає».

Голова об'являє перерву на 10 хв. для вироблення порядку денного для пленуму Центральної ради. Після перерви оголошуються повістки, які ухвалюються.

Програм сесії: 1. Вибір комісії по перевірці мандатів; 2. Поповнення Української Центральної ради Радою робітничих депутатів; 3. Поповнення Української Центральної ради представниками неукраїнських організацій; 4. Справоздання Комітету (Малої ради); 5. Справоздання Генерального секретаріату і його програма; 6. Сучасний момент; 7. Установчі збори України; 8. Установчі збори Всеросійські; 9. Економічна політика, заходи в справах земельних, робочих і продовольчих; 10. Біжучі справи.

Члени Центральної ради дістають на прожиток денно по 10 крб. в секретаріаті Української Центральної ради.

Далі продовжуються перервані дебати.

Тов. *Порш*: «Я думаю, що треба підтримувать ідею всякого нового представництва і це не буде образливим для Генерального секретаріату. Отже, ми по-

винні ясно зазначить, що ніяких змін § 19 не може бути, бо то єсть питання принципіальне».

Тов. *Золотарьов*: «Важно, що справа не така непевна, що ми повинні щось зазначать. Пункти всі принципіальні. Але ж не видно ще з того, що могло би порушить ці пункти».

Тов. *Шраг*: «Я не згоден з тов. Літваковим, що в заяві с.-р. єсть нервозності. Я гадаю, що то не нервозність, а серйозне відношення до справи. Я якраз вважаю, що наші товариші в Петрограді роблять помилку. Зараз ввійшли в склад уряду кадети, і наші товариші ведуть з ними якісь наради. При всьому нашому поважанні до них ми все-таки повинні підтвердить наші постанови».

Тов. *Крижанівський*: «Коли виникли ці балачки, то видно, що єсть неясність. Очевидячки, дехто гадає, що можна щось і змінить. Але я гадаю, що коли виробили наказ і передали нашим представникам, то ніякого торгу не може бути. Ми повинні це потвердить».

Тов. *Таск*: «Коли я був в Петрограді, то один з міністрів прямо заявив, що статут розходиться із угодою і що українці хотять більшого. Тепер того міністра вже нема. Взагалі я мушу сказать, що в Петрограді якось всі перелякані, приголомшені. Аж дивно. І от, виходячи із всього, треба сказати, коли давались певні накази нашим представникам, то ми повинні їх підтримувать. Коли ж ми послали вести переговори, то нехай роблять своє діло».

Тов. *Доротов* вважає, що рано ще говорить, як про це казав дехто, що наші представники пішли по ложному путі. «Ми маємо тільки інформаційні відомості, і тому посилка телеграми зайва».

Тов. *Петлюра*: «Я вважаю, що хвилюємось безпідставно. Ми не маємо ще нічого того, що дехто вважає, що ми зараз хочемо більшого, не відповідає дійсності. Фактично становище краю погіршало. І тому ми хочемо найбільшого, що може встановити наш лад. Що ж до переговорів, то їх фактично ще нема, а єсть тільки приватні наради для уяснення становища. Отже, покладемся на мудрість товаришів. Єдине, що ми можем зараз зробить, то це передать по проводу, аби вони не відступали від позиції».

Тов. *Севрюк* вважає, що обставини змінились «і ми мусимо на це зважати. Коли ми посилали, то було одно, а тепер друге. І через се ми повинні підтвердить свій погляд».

Тов. *Висоцький*: «Те, що говорив т. Таск, тільки підтверджує те, що ми мусимо-таки телеграму послати. Зараз в Петрограді якийсь білий терор. Там налякані і роблять «Крен». І ми як частина революційної демократії повинні внести туди свіжого повітря».

Тов. *Панченко* вносить резолюцію від фракції с.-р.: «Доручити генеральному секретареві сповістити делегованих до Петрограда секретарів, що мимо зміненої політичної кон'юнктури, Комітет Центральної ради стоїть на попередньому становищі і що статут Генерального секретаріату повинен бути стверджений Тимчасовим урядом без змін принципового характеру, які можуть бути зроблені тільки за згодою Центральної ради».

Резолюція т. *Літвакова*:

«Заслухавши звідомлення про телеграму генеральних секретарів в Петрограді і не знайшовши в них офіціальних матеріалів задля обміркування про становище справи, Рада переходить до чергових справ».

Більшістю голосів проти 3 ухвалюється резолюція с.-р.

Засідання закривається о[б] 11-й і 1/2 год. вечором.

Слідуюче засідання призначається на п'ятницю, о 6-й год. вечором, 28 липня.

Голова

Секретар *Я. Левченко*

Ф. 1115, оп. 1, спр. 20, арк. 5 — 6 зв.

№ 80

ПРОТОКОЛ ЕКСТРЕНОГО ЗАСІДАННЯ КОМІТЕТУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

27 липня 1917 р.

Присутні: М. С. Грушевський, Я. Левченко, Крижанівський, Чечель, Чикаленко, Висоцький, Гермайзе, Любинський, Кизима *, К. Сухових, Ковальський, Бабич, Терещук, Шраг, Ісаєвич (заст. Ковалівського), Плевако (заст. Чалого), Салтан (заст. Букші **), Марцинюк, Кушнір, Панченко, Веселовський, Постоловський, Авдієнко, Ткаченко, Голубович, Літваков, Бойко, Маєвський, Крупнов, Вротновський-Сивошапка, Березняк, Порш, Розенштейн, Балабанов, Корж, Огородній, Севрюк (заст. Бігуна).

Головою М. С. Грушевський.

І. На порядку денному справа з розстрілом козаків полку імені Богдана Хмельницького.

Представник Генерального комітету т. Левитський про ті матеріали, які зібрані їм і членами Генерального комітету: «Матеріали можна розбить на 3 части[ни]. Станції Товарна, Пасажирська і Пост-Волинський. Перший ешелон погрузили в 3 год., за ним почали грузить і другий. Коли погрузили ешелони, то начальник ешелону, завідуючий посадкою, сказав до козаків, що нам треба швидше їхати, бо за нами мають їхати донські козаки.

Який був настрій, видно з того, що козаки-богданівці стали кричать: «Слава донцям». Паровозів не подавали довго. Підходили перекупки продавати свій товар. Козаки були веселі. Нарешті ешелон рушив. Дехто з ешелону став салютувать. Далі все переплуталось. Як свідки показують, почали стріляти з Батиєвої гори. В другий ешелон вже стріляли кругом до Київ-1-го. Коли приїжджали до мосту на ст. Київ-1, то почали стрілять із Селянської вул. Стріляли із Степановської вул. залігших та чоловік 30 кірасирів. Недивлячись на се, козаки-богданівці нічого не робили. І як показують ті ж численні свідки, що якби козаки полку Богдана стріляли, то було б багато побито з публіки. Вони поїхали далі, в них стріляли з Кадетської рощі і далі.

Не доїжджаючи до [ст.] Пост-Волинський, вони спинились.

Обдивившись, вони побачили, що єсть троє убитих і поранені. Зробивши перев'язку, вони рушили далі. На Посту-Волинськім їх спинили, тоді вже багато спало. Спершу їх обстріляли кірасири з кулеметів. Потім почали виводить. Оруже було зложене в вагонах. Недивлячись на се, з ними і з офіцерами поводились визиваючо грубо, били прикладами. Так, наприклад, унтер-офіцер кірасир сам казав, що «коли ми відібрали від одного вінтовку, то потім прикладами добили його». Взагалі, як видно зі всього, це було організовано свідомо. Доказ в цьому, що, починаючи від станції Товарної до Пасажирської, весь час стріляли із засади.

Ще один сторож на вокзалі розказував, що кірасири сховались за вагони і стріляли. Єсть ще посвідчення селян, що приїхали з Боярки. Дві селянки показують, що коли йшли вони, то один солдат з полку Богдана, мабуть поранений, лежав у картоплі. Коли він зобачив їх, то став вставати. Але тут ішли два козаки, мабуть донці, бо з червоними лампасами на штанях, підбігли до нього і зарубали».

Тов. *Велічко* читає дознаніє, яке він робив із ранених і селян. Далі читає посвідчення одного козака полку [ім.] Богдана: «Я в го́роді одстав від ешелону.

---

* У документі помилково «Кузьма».

** У документі помилково «Букил».

Щоб швидше знайти його, я зайшов до коменданта станції. Там було багато офіцерів і комендант Цицович, який робив розпорядження. «Треба, — казав він, — допустить їх до Пост-Волинського і там розоружити». Один з офіцерів спитав його: «А куди ж дівать вінтовки?». На це Цицович відповів: «Вінтовки привезете сюда до мене». Другий з офіцерів сказав: «У мене в школі погані вінтовки, чи не можна мені забрать?». Тоді Цицович відповів: «То можете забрать собі».

Тов. *Гермайзе*: «Те, що я буду казать, буде моє враження. Я ходив з товаришами на вокзал і на Пост-Волинський. Для нас, Ради військових депутатів, усі ці події були несподіванкою. До нас вчора перед одправкою прибули делегати від полку [ім.] Богдана, які прохали у нас поради, як їм поводитись на путі і на фронті. Була вибрана комісія, в яку ввійшов і я. Все було якнайкраще. Як почули про події, то пішли вранці туди. Прийшовши на станцію, ми почали оглядать вагони і взагалі путь. Як і побачив, що там було дуже багато людей, які теж оглядали. Серед них велась війна проти Центральної ради. Так, один кірасир вів цю агітацію, і його дослівно слова були: «Ходім розженем Центральну раду». Коли я як депутат попрохав його до коменданта, щоби вияснить його фамілію, то він став сперечатись і не схотів, а пішов у дежурну кімнату до своїх кірасирів, куди пішов і я. Кірасири зустріли мене вороже, і я був незапевнений за свою цілість і, певно, було б погано, якби не діжурив патруль із другої військової школи. Нарешті нам удалось визвать їхнього командира ескадрону Девлер-Гільдєєва. І коли я попрохав його, що мені треба узнать фамілію солдата, бо він вів погромну агітацію, то він став читать мені нотацію, що я-де не маю права оскорблять солдата. Що ж до проти української агітації серед кірасирів, то, певно, вона була, бо відношення кірасирів до українства не те, яке мені доводилось чути як соціал-демократу під час моєї праці. Так, коли я запитав одного кірасира, то він прямо сказав, що «ми били хохлов и будем бить». Селяни із Борщагівки розказували, що не раз кірасири виїжджали до Києва усмирять українців, і коли стомлені вертались, то хвалились: «Нехай, ми з ними розправимось». І з цього видно, що тут була система обізлить людей. Як поводились кірасири видно з того, що коли на Посту-Волинськім із потягу вийшов офіцер полку [ім.] Хмельницького, то кірасир вдарив його прикладом в лице і закривавив. Штабс-капітан Дмитрієв, що командував кірасирами, бачив це і ще заарештував офіцера. Далі свідки показують, що коли козаки полку [ім.] Богдана повиходили із вагонів, то кірасири обкружили їх, і іден вийняв шаблю і простромив одного козака в спину. Ті ж свідки показують, що коли ешелон прибув, то кулемети були вже розставлені. Стріляти потреби не було ніякої, а все-таки штабс-капітан Дмитрієв скомандував одкрить огонь».

Тов. *Єремієв* вносить позачергову заяву, що виконавчий комітет Всеукраїнської Ради робітничих депутатів прохає, аби її, вважаючи на важливість справи, допустити на засідання Комітету Центральної ради з рішаючим голосом.

Тов. *Ткаченко* не [з]находить можливим і потреби в тім, аби допустить виконавчий комітет Ради робітничих депутатів на засідання з рішаючим голосом.

Тов. *Салтан* від фракції с.-р. теж проти такого допущення.

У х в а л е н о: допустити виконавчий комітет Всеукраїнської ради робітничих депутатів на засідання Комітету Центральної ради з дорадчим голосом.

Тов. *Вротновський-Сивошапка* читає показання свідків.

Тов. *Левицький* розказує, як Цицович вів себе весь час підозріло. Так, коли оглядали вагони з слідчими, то він, оглядаючи все, шукав куль богданівців і, звичайно, не знаходив, бо всі були з виходом від кірасирів. Тоді він кидався на дірочки від гвіздків: «Вот, вот смотрите, стреляли богдановцы». Він же, коли вже слідство почалось, усунув слідчого Васильківського тільки тому, що побачив, що

той українець; хоч цей район входить в його участок. Він прямо сказав: «Вы можете быть свободны, у нас есть свой», — і призначив поручика Плетньова. Коли Васильківський зауважив: «Як же, я вже розпочав слідство», — то Цицович добавив: «Нет, вы свободны». Що ж до того, хто давав всі розпорядження, то ніхто нічого не знає. По чиєму наказу арештовано козаків і офіцерів, теж ніхто не знає — ні слідчий, ні прокурор такого розпорядження не давали.

Тов. *Коркушко*: «Я розпитував козаків полку [ім.] Богдана, чи були в них патрони, то вони сказали, що їм набоїв не давали, а так, де в кого було по кілька штук».

Тов. *Садовський* докладає про вжиті заходи винуватців події і розпоряджень. Добитись зараз нічого не можна. Всі одмовляються. Одне ясно, що влада військова в цьому замішана і, як-от Цицович, в повідомленнях намагається довести, що на вокзалі стався мятеж з боку полку [ім.] Богдана. Але військовий слідчий не знайшов там ніякого мятежу і відмовився вести слідство.

Тов. *Панченко*: «Тов. Садовський сказав, що слідчий зрікся вести слідство. Чи не скажете, товариш, як ставиться до цього Оберучев?»

Тов. *Садовський*: «Оберучев настоює на слідстві з чисто юридичного боку».

Тов. *Панченко*: «Я ще хочу запитати тов. Садовського, чи вжиті заходи проти погромної агітації в пресі, як-от «Киевская мысль»?»

Тов. *Сивошапка* розповідає, як штабс-капітан Молотов як слідчий казав начальнику ешелону: «Ну я вам покажу!».

Тов. *Стасюк*: «Я хочу запитати: чи буде вестись слідство і як дивиться на це представник революційної Росії Оберучев, і чому держать арештованих козаків-богданівців?".

Тов. *Коркушко*: «Зараз приїхали селяни із Борщагівки, які розказують, що козаки-богданівці стоять на полі, оточені кірасирами і кулеметами, і коли селяни принесли їм їсти, то кірасири не допустили, а ще сказали, що підождеш до 6 год. вечора, то ми їх нагодуємо їхнім тілом і напоїмо кров'ю».

Тов. *Петлюра* повідомляє, що на його телеграму в ставку головнокомандуючого Південно-Західного фронту йому відти відповіли, що «Главкоюз» призначив особливу слідчу комісію з генералом на чолі.

Головнокомандуючий звелів також випустити заарештованих офіцерів-українців. «Балакав я також з Оберучевим про ту погромну агітацію протиукраїнську, яка ведеться серед кірасирів і донців. Оберучев запевнив, що він ручиться, що ніякого погрому в Києві не буде».

Тов. *Понятенко*: «Я хочу запитать т. Петлюру, чи вжито що-небудь до того, щоби увільнить арештованих і нагодувати їх?»

Тов. *Петлюра*: «Я балакав з Оберучевим про це, і він сказав, що дасть зараз же розпорядження».

Тов. *Маєвський*: «Ці події іначе не можна назвати, як погром. Із всього видно, що цей погром був улаштований не без відома Оберучева. І коли він запевняє, що погромів більше не буде, то видно, ця справа в його руках і він керує ними по свойому бажанню. Ми не маємо зараз і, певно, не будемо мати ніяких документальних посвідчень, що це було ним організовано, але ми знаємо, що війська, які орудували там, підлягають Оберучеву. Маємо ми також цілий ряд вказівок на те, що це було не випадковістю, а що засади були розставлені раніш. Слідкуючи за діяльністю Оберучева за останні 3 — 4 тижні, ми вже тривожились. Раніш, ніж одправить на фронт полк [ім.] Богдана, він виписав сюди донців і кірасирів. Отже, із почуття самоохорони ми маємо право вимагати, аби його змістили. А слідство покаже, чи єсть тут його вина, чи нема».

Тов. *Доротов* протестує проти того, що Оберучева безпідставно обвинувачують в робленні погромів. «Маєвський сказав, що Оберучев устроїв погром, я прохаю це підтвердить, позаяк у нас завтра засідання «совѣта рабочих депутатовъ» і я мушу піднять це питання».

Тов. *Ткаченко* заперечує, що обвинувачення нема, а єсть лише здогади.

Тов. *Самойлович* (військовий депутат): «Я буду розказувать те, що казали мені селяни і міліціонер Микулинський. Коли він зачув стрільбу, то пішов на вокзал і побачив: в одному із будинків під вокзалом засіло 6 чоловік, вкритих шинелями, які стріляли в богданівців. Він висловлює свою думку, що то стріляли кірасири. Селяни розказували, що там на полях лежить ще чимало забитих богданівців. Коли стріляли, то деякі порозбігалися, а решта стоїть серед поля, оточена кірасирами з двома кулеметами.

Богданівці ще від учора нічого не їли і не пили. Їм не дають ні сумок, ні шинелів. Селяни приносили їсти, та кірасири не допустили».

Тов. *Маєвський*: «Ми знаєм про настрій козаків і кірасирів. Ми знаєм про ту агітацію, котра серед них ведеться. Ми знаєм, що сеї пори все, як чутки. Кажуть, що юнкерів поставлено було ще удень. Все вказує на те, що ми маєм перед собою щось організоване, підготовлене. Побічних доказів досить коли не для того, щоб обвинуватити полковника Оберучева, то щоб ми з чуття самоохорони домагались його усунення, поки слідство його не реабілітує».

Тов. *Садовський* питає, від чийого імені говорить т. Маєвський, кажучи «ми».

Тов. *Маєвський*: «Ми — київські обиватслі».

Тов. *Мартос* пропонує перейти до діла; припинити обмін думок, викликати Оберучева і до нього звернутися з запитаннями. Обговорити, як забезпечити інтереси слідства. Чи можна зоставити Оберучева на посаді.

Тов. *Панченко* пропонує перейти до обговорення питання по суті.

Пропозиція приймається.

Тов. *Чикаленко*: «Ходив на розмову з п[олковником] Оберучевим. Оберучев тричі сказав: «Я — начальник округи і з свідомістю повної відповідальності виголошую слова; кажу, що я гарантую Центральну раду і її орган як урядову владу від усіх замахів, з чийого боку вони не були б». Товариші, вбачаючи небезпеку нібито проти одних українців, зв'язували се з Оберучевим. Сі події такого ж сорту, як і в Нижнім Новгороді, як і скрізь. Се виникло під впливом утоми війною. Єсть групи, котрі хотять використати анархію. Подія з козаками полку ім. Б. Хмельницького така, як і в других містах бувала, наприклад в Умані.

Національного моменту сюди не треба приточувати. Люди (кірасири) озлоблені тим, що їх постійно викликають проти українців. Сим пояснюються озлобленість і жорстокість.

Зараз іде скрізь чорносотенна агітація; через те треба дивитись на небезпеку з сього боку. В Києві чорносотенна агітація приспособилась лише до місцевих умов, зробилась антиукраїнською. Ся подія не виходить з ряду подій загальних. Обвинувачення проти Оберучева направлені не по адресу. В Київській військовій окрузі він один новий чоловік, решта ж усі старі. З боку їх треба шукати потурання властей. Ми повинні вимагати переміни командного складу на Україні. Не зміни Оберучева як чоловіка, а як такого, котрий робив «попустительство» влади».

Тов. *Салтан*: «Не маєм матеріалу для обвинувачення когось. Але з оповідань сьогоднішніх видно, що люди, котрі повинні стежити за порядками, сього не вміли зробити. І се, звичайно, відіб'ється на наших відносинах до Росії».

Від фракції с.-р. пропонує промовець домагатися утворення слідчої комісії з представників фракцій Центральної ради і Генерального секретаріату: «Треба ще забезпечити охорону Центральної ради; на слова Оберучева покладатись тяжко. Через се пропоную, щоб Генеральний секретаріат ужив відповідних заходів. Треба, щоб Комітет доручив Генеральному секретаріатові спростувати ті відомості неправдиві, які з'явились в сьогоднішній пресі. Аби Генеральний секретаріат ужив заходів, щоб звірства з козаками полку [ім.] Б. Хмельницького не повторились. Треба створити такі умови, щоб подібне до сьогоднішнього не повторювалось.

Через се треба: 1) полк [ім.] Б. Хмельницького повернути; 2) зробити так, щоб гарнізони на Україні були українськими; 3) вивести з Києва донців та кірасирів, а на їх місце поставить кубанських козаків.

Не можу обвинувачувати п[олковника] Оберучева на підставі тих матеріалів, які маються. Але п[олковник] Оберучев не хоче працювати в контакті з Українським Генеральним військовим секретаріатом. Се приводить до різних неприємних наслідків.

Оберучев неприхильно ставиться до українізації війська, і се не може сприяти установленню добрих відносин між ними і українцями.

Очевидно, таку людину в Києві терпіти не можна. Через се фракція с.-р. домагається, щоб Оберучева було з Києва усунено.

Ми ще домагаємся, щоб над його діяльністю було встановлено слідство.

Ми домагаємся, щоб нового начальника округи було призначено в порозумінні з Українською Центральною радою. Тільки сим можна забезпечити спокій тут і на фронті серед українців. Коли російська влада хоче, щоб ми боронили Росію від ворога, нехай вона нам забезпечить спокій в тилу.

Се потрібно і для нас, і для Росії».

Тов. *Крижанівський*: «Поки слідча комісія не закінчить слідства, я свого останнього слова сказати не можу. Але очевидно, що мирне сожительство нам з донцями і кірасирами неможливе. Я не стану їх обвинувачувать. Може, се є група порядку, але ми знаєм, що то є порядки в старому значенні слова. Полки сі з Києва треба усунути, тим більше, що перед нами завдання — охорона краю. І от в сей момент нам приходиться вести дрібну боротьбу тут, у себе. Се ненормально. Се становище повинно бути усунено. Коли ми рішили обороняти рідний край до останнього, то мусимо взяти і військову владу в свої руки. Оберучева я знаю; як діяча, як партійну людину я поважаю. Але як адміністратор він не на місці. Тим більше, що в нього єсть... * — се українська справа.

Хоч він нас і заспокоює, що волос з нашої голови не впаде, але се нас ставить в ніякове становище; бо ми звикли не на таку силу опиратись. Наша сила не в сьому. Се гарні слова, але я сумніваюсь, щоб міг виконать се чоловік, котрий себе не може оборонити».

Поза чергою дає показання *Самойлович*.

Тов. *Шраг*: «Вчора скоїлась трагічна історія. Солдат[ів]-українців, що їхали на фронт боронити волю, було розстріляно козаками. По чийому наказу було се зроблено, невідомо. Але факти, нам доложені, свідчать, що козаки полку [ім.] Б. Хмельницького в сьому не винні. Видно, що нас і досі не хотять зрозуміти. Нас травили і травлять. Хтось хоче розпалить національні страсті. Винна в сьому і преса — не лиш чорносотенна, але і соціалістична, котра натравлює одну націю на другу. Не так винні донці та кірасири, як ті, хто їх розпропагандував. Настав момент, коли треба стати до боротьби з сим чорносотенством. Ми скрізь чуємо випади проти українства. Далі терпіти сього ми не можемо, повинні боротися.

Я не приєднуюсь до висновків т. Маєвського, що Оберучев був виною погромних виступів, але згоджуюсь, що він не на своїому місці. Се показали події з військовим з'їздом, Грушками і, нарешті, тепер. Через се його треба найскорше зняти з посади».

Тов. *Сухових*: «Я уважно слухав матеріали, які нам докладали. З чистою совістю можу сказати, що сих матеріалів недосить, щоб уявить собі всю картину. А все ж по окремих фактах можна судити, що тут має місце робота якихось темних «підпольних» сил. Видно, що кірасири були підготовлені. Я лічу, що

---

* Пропуск у тексті.

зібрання являється відповідальним за долю революції. Через се наші кроки мусять бути зважені. Ми бачим, що йде нацьковування на демократію.

Недопустимо все валить на людину, революційне минуле якої відомо. Стаючи на такий грунт, ми робимся іграшкою в руках тих же темних сил. Замість боротьби з ними ми направляєм свої стріли на людину, яка являється соціалістом-революціонером.

Генеральний секретар сповістив, що «Главкоюз» постановив скласти комісію для розслідування. Ця комісія обійме питання узько, з чисто військової точки погляду. Ми не маєм права виносити свої постанови на підставі тих матеріалів, які маємо до сього часу. Ми повинні скласти свою комісію для розслідування сього діла в цілому, охопить питання з усіх боків. Вона може дійде до коріння, найде тих людей, які керували сим ділом. Маючи сей матеріал, ми зможемо найти істину. А до тої пори ми мимоволі будем зосереджувать свою увагу на одному п[олковникові] Оберучеві, вихід якого, єдиного революціонера в штабі, будуть вітати темні сили не менше, як багато дехто з вас».

Тов. *Доротов*: «Попередні два товариші определили межі змагання. Ми шукаємо стрілочника, якого шукали і раніше, та й не знаходили. Мені доводилось раніше бувати на десятьох мітингах у день, і я бачив, як кидались українці на євреїв та росіяни на українців і т. д.

Ми бачили, що темні сили, які були раніше, і тепер увесь час ведуть ту ж роботу, і нам треба не кидать обвинувачення один одному, а повинні направити всю свою діяльність на боротьбу з контрреволюцією, яка підіймає голову.

Вони купчаться скрізь, особливо по монастирях. Я бачив під час виборів, як монахи на Печерську йшли і одверто проповідували: «Не голосуйте ви за тих, хто хотять відділитись від Росії, не голосуйте за № 1 і т. д.».

Я звертаюсь до вас, товариші. Нехай не буде між нами поділу, нехай не буде ні росіян, на яких кидають увесь час обвинувачення, що вони контрреволюціонери, ні українців. Бо царський уряд 300 літ агітував і не давав змоги усім порозумітись та йти разом усій демократії до спільної мети. Треба шукати винних серед контрреволюційних сил м. Києва, які добре зорганізовані».

Тов. *Кушнір* вважає, що необхідно в зв'язку з подіями вияснити роль п[олковника] Оберучева. «Необхідно вибрати комісію. Ся комісія владнає, може, і стосунки між органами демократії. Особливо се необхідно для провінції, бо відомо, що організації російської демократії поза Києвом ведуть прямо чуть не погромну агітацію проти українства. Він вказує на Одесу і т. ін. Ся комісія повинна якнайскорше розслідувати сі взаємовідносини, щоби надалі демократія могла йти спільно. Але ми повинні заспокоїти фронт; дати туди якусь певну відповідь.

Погоджуюсь з тою думкою, що в подіях минулої ночі була провокація. Певні шпіонські організації, в інтересах котрих є викликати в війську розбрат на національному ґрунті, розбити єдність революційних сил і до того здискредитувати саму ідею українського війська».

Тов. *Літваков*: «Як еврей скажу, що коли вислухував оповідання про вчорашні події, мені здавалося, що я переживаю згадки про наше минуле. Ми переходим в підвищений настрій і можем прийти до таких постанов, яких і не слід би приймати. Видно, що в сьому ділі є таємна рука. Її ми і повинні найти, склавши необхідну комісію. Се єдиний вихід з теперішнього становища».

Тов. *Крупнов*: «З фактичного матеріалу, викладеного перед нами, мою увагу зупинив на собі один штрих: коли ешелон ішов по путі, то почулись постріли з боку Степанівської та Жилянської вулиці. Ці постріли не могли належати ні до богданівців, ні до кірасирів. До кого ж вони належать? Ці постріли були по ешелону, який ішов захищати фронт. Яка мета сих пострілів? Очевидно, щоби полк не пішов на фронт. Тому потрібні були постріли. Крім того, потрібно було посіяти ворожнечу між росіянами та українцями. Ми повинні сказати, що сими пострілами своєї мети не досягли.

Повинно бути закладено слідство зо всіма гарантіями безсторонності і повноти розсліду. Слідство повинно бути поставлено так, щоб ті цілі, які ставили собі провокатори, стріляючи, були розкриті».

Тов. *Ровинський*, член Генерального комітету: «Я зараз їздив до п[олковника] Оберучева від Генерального комітету з вимогами, аби козаків полку [ім.] Б. Хмельницького було нагодовано, а заарештованих випущено. На це п[олковник] Оберучев відповів, що вони вже нагодовані, а щодо того, щоб випустити арештованих, то він знісся з прокурором, який запротестував, що до завтрього він не може випустить. А завтра теж невідомо. Далі я запитав, чому це так, що козаків полку [ім.] Б. Хмельницького заарештовано, а кірасири гуляють. В людей, які йшли боронити край, стріляли, а ті, що сидять тут, гуляють на волі. Се він замняв, а далі обіцяв дати відповідь завтра в 10 год. ранку».

Тов. *Сухових* прохає голову оборонить його від тов. Маєвського.

Тов. *Маєвський* пояснює, що в партії с.-р. нема погромщиків, але там бувають «Азефи».

Тов. *Балабанов* гадає, що нема ще матеріалу, щоби винести ті постанови, які внесли українські с.-р. Згадуючи про погромну агітацію та провокацію, вони зв'язували її з п[олковником] Оберучевим. «Ми повинні зробить політичні висновки з того, що говорилось сьогодні. Всі зусилля повинні бути направлені на боротьбу з чорною сотнею. Боротьбу не словами, а ділом. Резолюція с.-р. з сього погляду нічого не дає. Вони кажуть — треба усунути п[олковника] Оберучева, але зміна осіб нічого не дасть. Усунення кірасирів та донців теж нічого не дасть, бо замість них будуть такі ж самі другі. Всі такі міри поведення по лінії українізації війська до мети не доведуть. Приєднуюсь до пропозиції тов. Сухових. Тільки треба, щоб комісія склалась не лише з Комітету Центральної ради, а з інших революційно-демократичних організацій, щоби її постанови були авторитетні для всіх».

Тов. *Салтан* спростовує слова Балабанова, нібито фракція с.-р. називала вчинки п[олковника] Оберучева погромними і провокаційними. Сього ні офіціально, ні неофіціально промовці партії не казали. Щодо слів тов. Маєвського, то він сам заявляв, що до фракції не належить. Фракція протестує проти поведінки тов. Маєвського на сьогоднішнім засіданні. Він сам відповідає за свої вчинки.

Тов. *Розенштейн*: «Факти, які приводили докладно, дійсно кошмарні. Люди йшли захищати фронт і падають жертвою провокації. Але Комітет Центральної ради не повинен виносити рішення, основаного на гарячковості. Зараз ми всі схвильовані. Не можна також обвинувачувати окремих людей тільки на підставі ще не зафіксованих фактів. Ми повинні бути об'єктивні. Але нам треба сказать тим українським частинам на фронті, аби їх заспокоїти, що всі винуватці будуть покарані. Отже, я приєднуюсь до пропозиції тов. Сухових про заснування комісії».

Тов. *Ткаченко*: «Ми констатуємо факти, ми ставимо се на національний ґрунт, коли ми кажемо се про п[олковника] Оберучева. Не торкаючись його політичної фізіономії, ми кажем, що як адміністратор він не годиться. Але, товариші, це явище, сей розстріл є наслідок контрреволюції. Се — продовження подій в Петрограді. І в значній мірі сьому винні ви, товариші. Що зробили ви в соціальному питанні? Чи змінили ви по всіх установах старих реакціонерів? Ні, були тільки одні слова. Се все є відбиток того політичного маразму, що опанував Петроградом. А на фронті осе прорив. Обвинувачують «большевизм». Не одкидаю, що по часті могло і це бути, але в значній мірі се є заходи контрреволюційних сил. Їм треба розбить армію, розбить революційну єдність. А ви накинулись на Леніна. Отже, маєте наслідки контрреволюції. Вона є серед росіян, і є серед українських елементів. І тут винні ви, товариші. Що ви зробили, щоб допомогти нам? Щоб організувати, освідомити сей стихійний національний рух? Нічого. Ви навіть не розуміли його і ставились вороже. Ви вели проти нього агітацію, неправдиво

освітлюючи його, і на вас лежить тепер обов'язок сказати туди — наверх і всюди, щоб надалі сього не було. Між нами в соціальному питанні різниці нема, і ми мусимо створити єдність революційних сил. Я приєднуюсь до резолюції товаришів про утворення комісії».

Дебати припиняються. Вносяться резолюції с.-р., тт. Сухових і Ткаченка.

В основу приймається резолюція фракції с.-р.

Після поправок резолюція приймається в такім вигляді:

«Комітет Української Центральної ради, обміркувавши події, котрі виникли в Києві 26 липня під час виїзду частини полку ім. Богдана Хмельницького на фронт, стверджує:

1) що дальше посилання на фронт полку ім. Богдана Хмельницького, а також взагалі перебування його в сей час на фронті представляється цілком неможливим з огляду на той настрій обурення, котрий цілком натурально запанував у згаданім полку після розстрілу його ешелонів 26 липня;

2) що інтереси розвитку революції вимагають негайної українізації всіх гарнізонів на Україні;

3) що діяльність начальника Київської військової округи полковника Оберучева, з огляду на його небажання через вороже відношення до справи українізації війська працювати в контакті і згоді з Українською Центральною радою та його нетактовні розпорядження, вже не перший раз викликають в Києві серйозні заворушення серед місцевого населення та війська;

4) що такий характер діяльності полковника Оберучева не дає також ніякого забезпечення спокою в Київській військовій окрузі, і зокрема в Києві, надалі.

З огляду на се, Комітет Центральної ради ухвалює зажадати від військового міністра та від інших російських військових властей по приналежності:

1) аби негайно було припинено дальшу висилку [на] фронт полку ім. Б. Хмельницького до його цілковитого заспокоєння, а також повернено той ешелон полку, котрий вже вийшов;

2) аби в інтересах революції і спокою краю було негайно виведено з Києва кірасирів та донців та заміщено їх складеними з місцевої людності частями в порозумінні з Українською Центральною радою;

3) аби полковника Оберучева було негайно усунено з посади начальника Київської військової округи і нового начальника округи було призначено в порозумінні з Українською Центральною радою.

Комітет Української Центральної ради стверджує, що тільки негайне сповнення сих жадань може внести певне заспокоєння в українські військові маси та запобігти захитанню справи оборони українським військом України й Росії».

Сю резолюцію Комітет Української Центральної ради ухвалює передати належним російським властям по телеграфу срочно.

Тов. *Балабанов* заявляє, що національні меншості голосували проти резолюції, а особливо проти тих місць, де говориться про оцінку діяльності п[олковника] Оберучева, позаяк знаходить неможливим оцінювати її на підставі тих матеріалів, які були представлені.

Тов. *Сухових* просить занести в протокол, що він явився сьогодні для обговорення подій з богданівцями, а не для того, щоб судити тут п[олковника] Оберучева. «Був доклад про сі справи, про них я і мав міркування, а про діяльність полк[овника] Оберучева тут докладу не було».

На цьому збори закриваються.

Секретар

Ф. 1115, оп. 1, спр. 20, арк. 8 — 11.

№ 81

ВІДОЗВА ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

27 липня 1917 р.

До громадянства України

Старий лад навіки загинув, а разом з ним загинули й усі старі порядки. Замість громадських та інших установ, які за старого ладу були збудовані так, що скрізь мали силу тільки пани, нині заводяться нові народні установи. Та замість старого цензового земства заводиться справжнє народоправство, і зараз скрізь, по всій Україні, мають одбутися вибори гласних до волосних та повітових народних рад, котрі потім оберуть з себе волосні та повітові народні управи, до яких од земства перейдуть усі діла та майно (імущество).

Ці установи будуть заведені замість волосних правленій, замість повітових цензових земських управ та продовольчих управ, і хоча вибори до них будуть провадитись на основі закону про земство, виданого Временним правительством, але не треба вважати на це слово «земство», бо ці нові народні установи нічого спільного з старим цензовим земством не мають, а будуть вести діло так, як того забажає сам народ, через своїх виборних людей. Разом з тим треба пам'ятати, що по тих списках, які зараз складаються на селах, до цих виборів будуть одбуватися вибори і в Установчі збори та Російське Учредительне зібрання.

Українська Центральна рада закликає увесь народ жваво й дружно стати до виборів у ці народні установи, та, вибираючи кращих людей, пам'ятати, шо тим самим ми затверджуємо всю ту волю та права, які здобуті народом через революцію.

Генеральний секретаріат Української Центральної ради

Київ, 27 липня 1917 [р.]

Робітнича газета. — 1917. — 30 лип.

№ 82

ГАЗЕТНИЙ ЗВІТ ПРО ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

28 липня 1917 р.

В початку засідання генеральний секретар *Садовський* доклав зборам про розмову Секретаріату з головою Генерального секретаріату В. Винниченком, який перебуває в Петрограді. Секретаріат передав Винниченкові подробиці кривавих подій 26 іюля.

Після цього т. *Зільберфарб* запропонував зборам прийняти проект поповнення Великої ради представниками національних меншостей, який виробила комісія. З приводу цього проекту виникли розмови. Більшість присутніх незадоволена тим поділом місць, який пропонує комісія. Кілька промовців висловлюється за те, що в Велику раду треба запросить представників і од тих національностей, які живуть на Україні в невеликій кількості, як, наприклад, німці, білоруси, молдавани, татари. Виникли також розмови з приводу кількості представників національних меншостей в Центральній раді. Комісія, що виробила проект, виходила з того, що в Раді має бути 570 членів-українців, таким чином, на долю національних меншостей припало 247 місць — 30 % всього складу.

З цього приводу висловлюється т. *Загородній*, який зазначає, що кількість членів українців значно менше 570 через те, що не всі повіти послали своїх представників в Центральну раду, а деякі повіти вже й не пошлють, бо захоплені

ворогом. Він пропонує зменшити поставлену кількість 570 членів відповідно дійсності, і зменшити також в тій же пропорції і кількість місць для національних меншостей.

Збори ухвалюють передати проект знову в комісію; комісію доповнюють президіумом Малої ради.

Член Військового генерального комітету пор[учик] *Левицький* просить слова поза чергою і каже, що йому тільки що по телефону з палацу повідомили про якийсь заколот на Печерську. Якісь люди почали намовляти народ проти донців, які начебто забили одного богданівця. Забитого привезли на автомобілі. Кажуть, зібралася велика юрба, яка дуже вороже настроєна проти донських козаків. Можна ждати бійки. П[оручик] Левицький прохає, аби кілька душ поїхали зараз на Печерськ і полагодили справу.

Звістка дуже знервовує збори. Кілька душ зараз виходять з зали засідання.

В розмовах з приводу цієї звістки всі висловлюють ту думку, що темні сили продовжують свою провокаційну роботу, бажаючи знову скористуватися нервовістю громадян для якихось невідомих цілів. Одноголосно ухвалюється скласти відозву до громадян з закликом додержувати спокою. Засідання закінчилось о 11-й год. вечора.

Народня воля. — 1917. — 30 лип.

№ 83

ПОСТАНОВА КОМІСІЇ В СПРАВІ ПОПОВНЕННЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

29 липня 1917 р.

На засіданні Комітету Центральної ради 28 липня заслухано було доклад комісії по поповненню Центральної ради (пленуму) представниками національних меншостей, після чого прийнято було таку п о с т а н о в у:

«Поповнити існуючу комісію президіумом Центральної ради і доручити їй зафіксувати число членів Центральної ради й розпреділити місця національних меншостей, не усуваючи представників тих народів, які, хоча в малому числі, постійно мешкають на території України, положивши в основу поповнення представниками революційних організацій меншостей, а в разі відсутності їх — громадськими чи культурно-просвітніми».

Згідно з цією постановою, 29 липня відбулося засідання комісії, котра винесла слідуючі постанови:

1. Число членів Центральної ради від неукраїнських партій та організацій определяється подвійно: *а)* відносно теоретичного числа членів українців і *б)* відносно дійсного числа, обраного досі.

2. Таким чином, всі неукраїнські партії та організації обирають до Центральної ради 202 членів дійсних і 51 до них кандидатів.

3. Кандидати мають право дорадчого голосу під час засідань і вступають в дійсні члени по мірі поповнення Центральної ради українцями від тих повітів, міст та організацій, де вибори досі не відбулись.

4. Порядок вступу кандидатів определяється неукраїнською частиною Комітету Центральної ради.

5. Серед неукраїнських членів Центральної ради повинно бути не менше 60 % представників з провінціальних організацій, причому обов'язково повинні бути репрезентовані Харківський та Одеський райони.

6. Між окремими національностями і партіями 202 місця в Центральній раді розпреділяються так: євреї 50, «совет рабочих депутатов» 30, «совет военных депутатов» 20, поляки 20, с.-д. 20, с.-р. 20, «совет общественных организаций» 10,

кадети 10, нар.-соц. 4, молдавани 4, німці 3, татари 3, греки 1, чехи 1, білоруси 1, менеміти 1, болгари 1 (запасних місць 3).

7. 51 кандидатське місце розподіляється так: євреї 13, «совет рабочих депутатов» 8, поляки 6, «совет военных депутатов» 6, с.-д. 6, с.-р. 6, «совет общественных организаций» 3, кадети 2, нар.-соц. 1.

Нова Рада. — 1917. — 30 лип.

№ 84

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

1 серпня 1917 р.

Збори * починаються о 7-й год. вечора. Головує проф. М. С. Грушевський.

Д-й Ткаченко виступає як докладчик комісії і читає проект регуляміну (наказу) роботи Малої ради:

Розклад роботи Малої ради і її комісій
Про збори Малої ради

1. Збори Малої ради бувають чергові і надзвичайні. Чергові збори відбуваються раз на тиждень в дні, призначені Малою радою, а надзвичайні по потребі і з ініціативи голови Малої ради або його заступника, також по заяві на письмі не менше як 5 членів Малої ради.

2. Збори скликає голова або його заступник через секретаріат Центральної ради іменними запрошеннями з означеним порядку денного.

3. На початку засідання члени записуються до списку присутніх. Перевірка кворуму відбувається і під час засідання, коли це буде потрібно.

4. Засідання Малої ради дійсні при кількості не менше 2/3 членів Малої ради для справ законодавчого характеру і не менш 1/2 членів для інших справ.

Примітка: коли кворуму (для зібрань з кворумом є 1/2 членів) не буде, то слідуючі збори дійсні при всякому числі членів, але тільки щодо розв'язування справ, поданих на попереднє невідбуте засідання.

5. Почавши збори, голова вносить всі справи, що їх мають розглядати загальні збори.

6. Члени Малої ради подають в президіум до відкриття зборів всі справи, які вони вносять на нараду.

7. Загальні збори встановлюють чергу, якою мають рішатися справи.

8. Змінити чергу справ можна тільки особною постановою зборів.

9. В справах негайних збори радяться поза чергою.

10. Всі негайні справи мають перше поступити до голови.

11. До іншої чергової справи можна перейти, розглянувши тільки попередню.

12. Голоси члени забирають, попросивши письменно про це голову.

13. Ніхто не може говорити в одній справі більше як два рази: перший раз 15 хв., другий — 5 хв.

14. Перше (необмежне) і останнє (20 хв.) слово в кожній справі належить докладчикові.

---

* Присутні: п. Чечель, Кушнір, Любинський, Гольдельман, Шац (Анін), Розенштейн, Діденко, Шраг, Кизима, Ткаченко, Матушевський, Огородній, Постоловський, Рудницький, Ніковський, Чикаленко, Крижанівський, Грушевський, Маєвський, Іоселевич (заст. Крупнова), Севрюк (заст. Коржа), Лисенчук, Довженко, Балабанов, Смирнов, Ковальський, Ковалевський, Левченко, Єреміїв, Веселовський, Гермайзе, Панченко, Салтан (заст. Букші), Крупнов, Марцинюк, Пожарський, Чайківський, Верле, Березняк, Порш (ф. 1115, оп. 1, спр. 20, арк. 12).

Примітка. Збори можуть дозволити докладчикові в особливих випадках подавати репліки окремо кожному опонентові, але не більш як 5 хв.

15. Зміна черги промовців по згоді їх.

16. Генеральні секретарі мають слово поза чергою, але не для дебатів

17. Кожний член має право заявити про ламання приписів цього ладу.

18. Кожний член може вимагати занести до протоколу той чи інший момент засідання.

19. Заяви щодо порядку вносяться до президії письменно: промовець, одержавши слово до порядку, говорить не більше 3 хв.

20. Голова по суті предмету говорить в чергу, передаючи головування заступникові.

21. Голова веде збори і з приводу цього ніяких уваг чи суперечок не може бути, окрім випадків, означених в § 17.

22. Голова кличе бесідника до порядку, як той ухилиться в бік.

23. Обговорення справи припиняється, чи час промов членів обмежується по заяві не менше 5 членів, як згодиться на це більшість зборів. Се ставиться на обговорення, але говорять тільки двоє: один «за», другий «проти». Потім внесок цей йде на голосування.

24. По обговоренні кожна справа йде на голосування.

25. Всякі внески, як і резолюції до них, додаються письменно, і їх можна взяти назад перед голосуванням.

26. Перед голосуванням голова викладає всі внески і говорить, як буде давати їх на голосування.

27. По сім ніяких внесків в справі, поданій на голосування, не може бути.

28. Про постановку на голосування конкретних пропозицій кожний може висловлюватись один раз і не більше як 2 хв.

29. Питання формулювати ясно, щоб відповідь могла бути «так» чи «ні».

30. Відмінки внесків голосують перше як самі внески.

31. Пропозиція, щоб справи зараз по суті не розглядати, голосується перша.

32. Коли внесено відміну (поправку), то одному бесідникові дається слово «проти», другому «за», якщо збори постановлять розпочати про це дискусію.

33. Відмінки (поправки) внесків прийняті тим, хто поставив внесок, окремо від внеску не мають голосуватись.

34. Відміни внесків, що ухилюють різко від основного внеску, голосуються перші.

35. Коли голосують перехід до чергових справ, першим голосується простий перехід, а потім мотивований.

36. Кожний член має голос тільки за себе.

37. Голосування може бути закритим (записами), відкритим (піднесенням рук) чи поіменним.

Додаток: а) щоб голосування було закритим, треба щоб до цього зголосилось не менше як 5 членів Малої ради; б) щоб голосування було поіменним, треба щоб до цього зголосилось не менше 10 членів; в) коли одна частина членів вимагає закритого голосування, а друга поіменного, то спосіб голосування вирішується більшістю зібрання.

38. Голоси тих, хто утримався, не рахувати щодо розв'язання справи, але рахувати для кворуму.

39. Рішає проста більшість.

40. Коли голоси нарівно, справа відпадає.

40 а. Провадяться протоколи зібрань по можливості стенографічно. Протоколи роздаються членам Малої ради, котрі можуть внести до них свої поправки не пізніше як через день після роздачі протоколів.

41. Для розгляду і підготовки різних справ збори можуть виділяти в разі потреби з свойого складу комісії.

42. До розв'язання законодавчих справ Мала рада береться тільки вислухавши доклад в цій справі комісії.

43. Склад комісії визначається кожного разу окремо.

44. Всі внесені як членами Малої ради, так і Генеральним секретаріатом проекти законів, постанов, приписів тощо до передачі їх комісіям роздаються членам Малої ради до їх обговорення.

45. Комісіям надається право кооптації осіб з дорадчим голосом.

46. Перші збори комісії скликає президіум Малої ради. Комісія обирає голову і писаря. Комісія веде протоколи своїх засідань. По скінченні роботи комісії, вона обирає члена-докладчика на збори Малої ради, а в разі потреби і члена-докладчика.

47. У внутрішній роботі комісії мають підлягати приписам цього ладу.

На засіданні Малої ради 11 серпня * у х в а л е н о додати до наказу:

«Засідання Малої ради відкриті. В виключних випадках Мала рада більшістю 2/3 голосів може ухвалити лічить засідання закритим. В закритих засіданнях Малої ради беруть участь тільки члени Малої ради і заступники до них, Генеральний секретаріат і ті окремі особи, які будуть допущені на се засідання».

На засіданні Малої ради 12 серпня * у х в а л е н о:

«Всі проекти бюджетів одпечатувати і раніше до розгляду подавати всім членам Малої ради».

Проект наказу приймається з слідуючими поправками і додатками:

§ 13. Приймається в редакції: «Ніхто не може говорити в одній справі більше як 2 рази; перший раз 15 хв., другий раз 5 хв.».

§ 37. Приймається в редакції: «Голосування може бути закритим (записками), відкритим, тобто піднесенням рук, або поіменно. До цього параграфа приймається три додатки: *1)* щоб голосування було закритим, треба, щоб цього зажадало не менше 5 членів; *2)* щоб голосування було поіменним, треба, щоб за тим заявилось не менше 10 членів; *3)* коли одна частина членів вимагає закритого голосування, а друга поіменного, то спосіб голосування вирішується більшістю голосів присутніх членів».

Додається § 40 а : «Протоколи зібрань ведуться по можливості стенографічно. Протоколи роздаються членам Малої ради, котрі можуть внести до них свої поправки не пізніше як через день після роздачі протоколів».

§ 44. Приймається в редакції: «Перші збори комісії скликає президіум Малої ради», а дальше все в редакції комісії [123].

На цьому покінчено дискусію над регуляміном Малої ради. Опісля Мала рада заслухує доклад генерального секретаря *Садовського* про переговори секретарів-делегатів в Петрограді за останні дні. Справа затвердження Секретаріату, по словах докладчика, ще не вирішена, і загалом справа якось затягується. В петербурзьких кругах якось не хочуть вірити про згоду Центральної ради з національними меншостями. Д-й Садовський повідомляє Малу раду, що до Петербурга вислано ще двох секретарів дд. Міцкевича і Зарубіна як делегатів од національних меншостей, щоби розвіяти всякі сумніви щодо нашої згоди з меншостями [124].

Д-й *Шульгін* повідомляє, що Генеральний секретаріат рішив провадити свою працю незалежно від того, чи буде він затверджений, чи ні [125].

---

* Так у документі. Йдеться про доповнення тексту наказу і необхідність його затвердження на черговому засіданні 11 серпня. Доповнення на цьому засіданні були ухвалені. Те саме стосується питань наступного засідання 12 серпня, згадуваного у цьому документі (Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 22/23. — Листоп.).

Д-й *Балабанов* заявляє, що ані він, ані його товариші по фракції не можуть одобрити постанови Генерального секретаріату. Фракція російської соціал-демократичної робітничої партії меншовиків стоїть твердо на платформі згоди 2 липня с. р. і вважає що поки нема остаточної згоди з Тимчасовим урядом щодо Секретаріату, доти фракція займає вичікуюче становище щодо своєї тактики в найближчій будуччині.

Д-й *Шульгін* каже, що його хибно зрозуміли. Генеральний секретаріат не думає «захоплювати» влади в свої руки, але незалежно від затвердження рішив вести дальше справи, доручені йому Центральною радою.

Д-й *Гольдельман*: «Д-й Балабанов помиляється, коли каже, що він висловлює думку всієї неукраїнської демократії. Від імені партії «Поалей Ціон» заявляємо: «Ми прийшли сюди з тою думкою і переконанням, що, чи буде затверджений Генеральний секретаріат, чи ні, ми будемо працювати там, де твориться крайовий орган демократії для будування автономії України. Ми не дивимось на стремління зволікти згоду з українською демократією як на захист інтересів національних меншостей. Ми не знаєм, як буде реагувати Центральна рада в разі конфлікту з Тимчасовим урядом, але заявляємо, що яке б не було відношення Тимчасового уряду, наша партія завше буде йти по дорозі з Центральною радою» [126].

Д-й *Матушевський* від імені ППС-лівиці заявляє свою солідарність з заявою д. Гольдельмана.

Д-й *Рудницький* теж приєднується від імені Польського демократичного централу[127] до заяви д. Гольдельмана [128].

Д-й *Іоселевич* заявляє, що партія кадетів стоїть на тій самій точці погляду, що й партія меншовиків, і приєдналася б до його заяви, коли б Генеральний секретаріат заявив те, що думає д. Балабанов. Але так як Генеральний секретаріат не думає захвачувати влади, заява д. Балабанова є передчасною [129].

Д-й *Верле* радить на випадок незгоди з Тимчасовим урядом організувати народ, скликати територіальний з'їзд, який єдиноправний передати нам владу на Україні [130].

Д-й *Мартос* бачить велику непослідовність Тимчасового уряду. Після згоди 2 липня Тимчасовий уряд сповістив на всю Росію, що на Україні створюється крайова влада. До Генерального секретаріату зголошуються зі всіх сторін з домаганнями виконувати цю владу. Зараз уряд не хоче затвердити Секретаріат і через те секретарі не можуть розвинути своєї діяльності. Таке становище доводить край до безладдя, і тому Мала рада мусить доложити всіх сил, щоби статут про Секретаріат був затверджений [131].

Оголошується перерва на 1/4 год.

Після перерви *представник ППС фракції революційної* вносить запитання в справі відмови його партії представництва в Центральній раді [132]. Для вирішення цього питання обирається комісія, в склад якої входять дд. Порш, Ткаченко, Панченко, Шраг і Грушевський. До комісії як докладчики, без права рішаючого голосу, входять представники заінтересованих партій.

Генеральний секретар *Мартос* читає резолюцію, прийняту Генеральним секретаріатом в зв'язку з переговорами: «Обміркувавши повідомлення з Петербурга, Генеральний секретаріат уважає, що, незважаючи на тяжкі умови праці, які являються наслідком зволікання затвердження Тимчасовим урядом Секретаріату, необхідно продовжувати роботу, яку йому доручила Центральна рада».

Д-й *Ковалевський* проголошує заяву фракції у. с.-р.: «Фракція с.-р. вважає, що наші секретарі в Петербурзі стоять якраз на становищі згоди 2 липня с. р. Другий Універсал і декларація Тимчасового уряду встановили і определили наші відношення з російською демократією і Тимчасовим урядом. Партія у. с.-р. заявляє, що коли би навіть і угоди не було, партія стоїть за те, щоб Центральна рада йшла шляхом революційного створення державної влади на Україні. Згода з

Тимчасовим урядом є лиш средством, що облегшує нашу роботу. Фракція с.-р. настоює на тому, щоб статут Генерального секретаріату був трактований як статут, а не як інструкція Тимчасового уряду, яка кожної хвилі може бути змінена. Фракція задоволена тим, що Генеральний секретаріат встановив повний термін щодо затвердження Секретаріату. Генеральний секретаріат повинен бути в повному складі при відкритті сесії Центральної ради».

Д-й *Ткаченко* від фракції с.-д. приєднується до заяви с.-р. і вносить формулу переходу: «Вислухавши доклад Генерального секретаріату в справі переговорів з Тимчасовим урядом про затвердження Секретаріату, Мала рада переходить до чергових справ».

До формули переходу приєднуються дд. Ніковський від фракції с.-ф., Любинський від націонал-революціонерів, представники партії «Поалей Ціон», ППС-лівиця, Об'єднаної єврейської соціал-демократичної [робітничої] партії, а д. Крижанівський від Української трудової партії.

Д-й *Балабанов* від імені РСДРП, «Бунду» і совєта робочих депутатів заявляє, що представники цих організацій і партій утримуються від голосування, тому що вона заключає в собі ухвалу кроків Генерального секретаріату. Ці організації вважають, що нинішня стадія переговорів не викликає необхідності в цих кроках загалом і, зокрема, в тому, щоби Генеральний секретаріат в повному складі був присутнім на сесії Центральної ради в її перших днях.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. № 19. — Листоп.

№ 85

РІШЕННЯ КОМІСІЇ В СПРАВІ РОЗПОДІЛУ МІСЦЬ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ РАДІ МІЖ ПРЕДСТАВНИКАМИ ПОЛЬСЬКИХ ТА ЄВРЕЙСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

2 серпня 1917 р.

Комісія по розпределенню місць між національностями польською та єврейською в Українській Центральній раді на засіданні 2 серпня постановила:

1. 20 місць, належних полякам, розпреділяються таким чином: ППС 7 місць; фракції соціалістів-революціонерів ППС 5 місць, Демократичному централові 9 місць.

З 9 місць, що належать Демократичному централові, він мусить 4 передати найбільш радикальним елементам в смислі соціальному з кола Польського виконавчого комітету.

2. 50 місць, належних євреям, розпреділяються так: «Бундові» 13 місць, СЄРП — 13 місць, сіоністам — 13 місць, «Поалей Ціон» — 9 місць, ПЄДС [133] — 2 місця.

Крім того, євреї мають обрати ще 13 заступників депутатам, які поділено так: «Бунд» — 4, ОСП — 3, сіоністи — 3, «Поалей Ціон» — 3.

Ця постанова комісії затверджена президіумом Центральної ради.

Нова рада. — 1917. — 3 серп.

№ 86

ЗВЕРНЕННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ ДО РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ДЕМОКРАТІЇ РОСІЇ

4 серпня 1917 р.[*]

Контрреволюція, користуючись тимчасовим кризисом власті, подіями на фронті і продовольчою розрухою, намагається підняти голову, гадаючи, мабуть, що сучасний момент підходящий для початку активних виступів. Особливо виявляється це у Києві, який завжди був гніздом реакції. Діячі старого ладу і їх газети вже давно почали боротьбу з революцією, і вона щодалі все більш погрожує революційним силам. Чорносотенні газети більш усього нападали на Центральну раду з самого початку революції. Тепер, коли в склад Центральної ради ввійшли представники всієї демократії краю, коли український рух став центром, коло якого згуртувались всі соціалістичні і революційні течії України, боротьба з Центральною радою зробилась лозунгом темних сил реакції. Борючись з українством, намагаючись заплямувати його в очах темних мас, прихильники старого порядку справедливо гадають, що тим самим вони ведуть боротьбу з самою революцією. В своїй агітації вони не цураються ніяких засобів, пускають завідомо брехливі чутки і наговори про якісь-то зносини Центральної ради з австро-германськими державами, про користування якимись темними грішми і т. ін.

В останні дні все частіше приходять відомості про заговори прихильників старого ладу, які на першу чергу ставлять боротьбу з Центральною радою і Генеральним секретаріатом. В місцевих газетах з'явилися відомості про таємні збори офіцерів, прихильників старого ладу, які ставлять своїм лозунгом боротьбу з українцями і євреями.

Вважаючи нижче свого достоїнства доказувати неправдивість брехливих чуток про якісь зносини з австро-германськими колами, ми вказуєм на контрреволюційну небезпеку, яка користується розпалюванням національної ворожнечі.

Закликаючи через це революційну демократію всієї Росії до рішучої боротьби з контрреволюційними силами, нагадуємо, що доля революції в Росії тісно зв'язана з долею революції на Україні, що Центральна рада, яка об'єднала коло себе всі революційні сили України, стоїть на сторожі загальноросійської революції.

За голову Генерального секретаріату *В. Садовський*
Генеральний писар *П. Христюк*

Народня воля. — 1917. — 4 серп.

№ 87

ТИМЧАСОВА ІНСТРУКЦІЯ ГЕНЕРАЛЬНОМУ СЕКРЕТАРІАТОВІ ТИМЧАСОВОГО УРЯДУ НА УКРАЇНІ

4 серпня 1917 р.

Временным правительством утверждена следующая временная инструкция Генеральному секретариату на Украине.

1. Впредь до разрешения вопроса о местном управлении Учредительным собранием по делам местного управления Украиной высшим органом Временного

[*] Дата опублікування.

правительства является Генеральный секретариат, назначаемый Временным правительством по представлениям Центральной рады.

2. Полномочия Генерального секретариата распространяются на губернии: Киевскую, Волынскую, Подольскую, Полтавскую и Черниговскую за исключением уездов Мглинского, Суражского, Стародубского и Новозыбковского, они могут быть распространяемы и на другие губернии или части их в случаях, если образованные в сих губерниях на основании постановления Временного правительства земские учреждения выскажутся за желательность такого распространения.

3. Генеральный секретариат образуется из генеральных секретарей по ведомствам внутренних дел, финансов, земледелия, просвещения, торговли и промышленности и труда, а также секретаря по национальным делам и генерального писаря; кроме сего, при Генеральном секретариате состоит для контроля по его делам генеральный контролер, участвующий в заседаниях Генерального секретариата с правом решающего голоса.

Из числа секретарей, не менее четырех, должны быть замещаемы из лиц, не принадлежащих к украинской национальности.

При секретаре по национальным делам устанавливаются три должности: товарища секретаря, с тем, чтобы все четыре наиболее многочисленные национальности Украины имели каждая своего представителя в лице секретаря или одного из его товарищей.

4. Генеральный секретариат рассматривает, разрабатывает и представляет на утверждение Временного правительства предположения, касающиеся жизни края и его управления. Предположения эти могут быть предварительно их представления Временному правительству внесены на обсуждение Центральной рады.

5. Полномочия Временного правительства по делам местного управления, входящих в компетенцию перечисленных в статье 3 ведомств, осуществляются при посредстве генеральных секретарей. Ближайшее определение сих дел последует в особом приложении.

6. По всем делам, означенным в предшедшей статье, местные власти края обращаются к Генеральному секретариату, который, по сношению с Временным правительством, передает распоряжения и указания последнего местным властям.

7. Генеральный секретариат представляет кандидатов на правительственные должности, предметы ведения которых входят в круг означенных в статье 5 дел и которые замещаются по назначению Временного правительства.

8. Сношения высших государственных установлений и отдельных гражданских ведомств с Секретариатом и отдельными секретарями, по принадлежности, а равно последних с высшими государственными установлениями и ведомствами, производятся через особого, назначаемого Временным правительством, комиссара Украины в Петрограде; в том же порядке направляются законодательные предположения и проекты, относящиеся лишь к местным делам Украины, равно как и меры общегосударственного значения, возникшие в отдельных ведомствах или обсуждаемые междуведомственными и ведомственными комиссиями и требующими, ввиду особого отношения их к Украине, участия представителя управления комиссара в означенных комиссиях.

9. В срочном и не терпящем отлагательств случаях высшие государственные установления и ведомства сообщают свои постановления местным властям непосредственно, извещая одновременно о сих распоряжениях Секретариат.

Министр-председатель *Керенский*

Министр юстиции *Зарудный*

Петроград, 4 августа 1917 г.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 20/21. — Листоп.

№ 88

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

5 серпня 1917 р

Головує проф. М. С. Грушевський *.

На черзі дня справоздання генерального секретаря д. Винниченка про переговори з Тимчасовим урядом.

Д-й *Винниченко:* «В перших днях нашого приїзду в Петербург справа стояла так, як і з першою делегацією. Всі одволікали і не видно було кінця тим зволіканням. Нарешті почались переговори. Спочатку розбирались як принципіальні, так і практичні питання, як обсяг території, права і обов'язки Секретаріату. Так, відносно Катеринославщини, Херсонщини і Харківщини вказувано було, що ці губернії не висловились за приєднання до Української Центральної ради. І навіть Кокошкін заявив, що єсть економічне тяготіння цих губерній утворити окрему обласну одиницю. Ми були одверті і вказували, що, хотя й постанов земств нема, але селянство на своїх з'їздах висловилось за автономію і Українську Центральну раду. Мені ще невідома була постанова Катеринославського земства асигнувати 50 тис. крб. Українській Центральній раді.

Справа посувалась туго, і були моменти, коли ми роздратовані гадали, чи не кинути все і не їхати додому. Але відповідальність, яку ми взяли на себе, змушувала нас бути уважнішими і випробувати всі засоби.

Нарешті справу передано в юридичну комісію, на чолі якої стояли Гальперін і барон Нольде. Прочитавши наш статут, барон Нольде зразу сказав, що це більше як федерація, це цілковита унія. Такої автономії не має ні один народ на світі. Особливо вони звернули увагу на § 19 статуту.

Юридична комісія виробила свою інструкцію. Коли ми розглянули її, то зразу сказали, що вона для нас не до прийняття.

Умову нашу з 3 липня з Церетелі, Керенським і Терещенко вони приймали як зло, як певний обов'язок по векселю, що дістався їм в спадщину, і який платити вони не дуже хотять. Єдиний чоловік, що хоть трохи нас підтримував і розумів нас, це Авксентієв. Всі були проти секретарів доріг, пошт і телеграфів і військового. Неясно стояла справа зі секретарем по продовольчих справах. Але долю його рішив Чернов, який від'їжджаючи, лишив записку, що вважає секретарство по тих справах за недопустиме, тому що продовольча справа потребує єдності.

Нарешті засідання міністрів почали відбуватися закрито. Коли ми запитали про причини, то дістали одповідь, що винесена постанова, щоби засідання уряду відбувалися без посторонніх осіб.

Деякі з міністрів дуже хотіли, щоб ми пішли на розрив.

Ще до повідомлення Малої ради ми, я і т. Рафес, рішили їхати, лишивши для переговорів трьох товаришів: Барановського, Зарубіна і Міцкевича.

Без їх згоди уряд видав свою інструкцію» **.

Навівши всі негативні риси інструкції Временного правительства, д. Винниченко все ж таки бачить в ній позитивні риси, які поможуть нам закріпити наші позиції і радить інструкцію прийняти.

---

* Присутні: Левченко, Лисенчук, Березняк, Ткаченко, Матушевський, Рудницький, Маєвський, Довженко, Плевако, Душкан, Золотарьов, М. Шраг, Літваков, К. Сухових, С. Гольдельман, Ковальський, Кушнір, Кизима, Огородній, Любинський, Висоцький, Вротновський-Сивошапка, Чечель, Смирнов, Рябцов, Сараджев, Марцинюк (ф. 1115, оп. 1, спр. 20, арк. 14).

** Див. док № 87.

Д-й *Рафес*: «Я хочу доповнити повідомлення т. Винниченка. На цю інструкцію ніхто з нас згоди не давав. Вона була видана поза нами. Треба вам сказати, що нам в значній мірі помішав інцидент з полком [ім.] Богдана Хмельницького. Другою перешкодою було фінляндське питання [134], яке газети ставили в зв'язок з українським рухом і прямо висловлювались, що необхідно проти українців вжити таких же рішучих заходів, як і проти фінляндців. Третьою гальмою це було загальне політичне положення. Церетелі, самий послідовний, вийшов в одставку, а до власті вернулося праве крило, яке властиво через українське питання 5 липня вийшло в одставку».

Навівши далі позитивні риси інструкції, д. Рафес гадає, що вона являється все-таки здобутком, який не слід одкидати. «На цих перших окопах Українська Центральна рада, укріпившись, піде далі до боротьби за свої справедливі домагання».

Д-й *Винниченко* читає телеграму від секретарів, що лишилися в Петрограді і які радять прийняти інструкцію.

Д-й *Крижанівський* дивується, що «секретарі дають нам інструкції, тоді як ми вже привикли генеральним секретарям давать свої інструкції».

Д-й *Гутман* запитує, чи може Временне правительство відносно генеральних секретарів обмежує їх число тільки портфелями, тоді як без портфелів може бути таке число секретарів, яке ухвалила Центральна рада.

Д-й *Винниченко*: «Це запитання має рацію, але, мабуть, треба буде запитати Тимчасове правительство».

Д-й *Крижанівський* радить зі взгляду на пізній час відложити обговорення цього питання по суті на слідуючий день.

Д-й *Ковалевський* запитує Винниченка, як відносилось правительство до подій із розстрілом полку [ім. Б.] Хмельницького.

Д-й *Винниченко*: «Коли ми одержали телеграму, то віддали її зараз Савинкову, який дуже схвилювався і побіг зараз же до Керенського. Але потім вийшов уже більш спокійний, і сказав, що комісія все розслідить».

Д-й *Любинський* запитує, на якій основі Временне правительство вилучило із території України Катеринославщину, Харківщину і Херсонщину.

Д-й *Рафес*: «Тимчасове правительство дивиться на це питання з етнографічного і економічного боку. Кокошкін, приміром, вважає, що може статись так, що Харківщина буде мати нахил до економічного об'єднання з Катеринославщиною і Херсонщиною. Але рішуче вони не предрішають цього питання, а лишають на волю населенню».

Д-й *Золотарьов* пропонує зараз розглянути це питання принципіально, бо, певно, буде глибока різниця в поглядах, отже, в тіснішому засіданні його лучше розглянути до сесії Великої ради.

Ставиться на голосування пропозиція, аби доклад д. Винниченка розглянути негайно, не чекаючи сесії.

Більшістю ухвалено розглянути на Малій раді.

Дальше ухвалюються дебати по докладу одкласти на слідуюче засідання.

Д-й *Сухових* докладає про слідчу комісію для розслідження розстрілу богданівців. Постанова Малої ради про утворення слідчої комісії не була чомусь передана Тимчасовому правительству і завдяки наказу генерала Корнілова комісія опинилась в становищі цілком приватної організації. Як приватна інституція слідча комісія нічого не може робити.

Д-й *Крупнов* радить одкласти це питання аж до того часу, коли буде вирішене кардинальне питання про наше відношення до Тимчасового правительства.

Пропозиція ухвалюється.

Ухвалюється так само пропозиція д. *Довженка*, щоби слідча комісія не-

офіціально продовжувала свою роботу, бо як вже зібрані, так ще не зібрані матеріали можуть загинути.

Засідання закривається о 12 1/2 год. ночі.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 19 — Листоп.

№ 89

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

6 серпня 1917 р.

Головує проф. М. Грушевський *.

На черзі дня продовження дебат[ів] в справі докладу генерального секретаря Винниченка [135].

Після коротких уваг д. Крижанівського відносно київської преси і її становища щодо інструкції забирає слово д. Рафес.

Д-й *Рафес*: «Я хочу взяти слово по суті питання. Інструкцію, яку ніхто з секретарів не підписував, Мала рада може прийняти і може відкинути [136]. Питання про територію можна розглядати в такій площі: чи можем ми стати на такому становищі, щоби можна було відрізувати від себе губернії і повіти. Постановка питання про етнографічні і економічні інтереси, які висунуло Временне правительство, поставивши ці питання в залежність від плебісциту, може бути нами прийнята. Думаю, що з приводу цього питання викликати конфлікт неварто.

Відносно відкинення деяких секретарів, то ми повинні також прийти до якихнебудь висновків. Временне правительство в деяких випадках, як відносно секретарів доріг, пошт і телеграфів, військового, виходило із загального становища, що не можна ламати єдності. Незатвердження ж секретаря по продовольчих справах було і для нас неожиданністю, тому що й правительство само запевниться в тім, що на Україні з Петрограда управлять не можна.

Але саме головне, так це те, що Тимчасове правительство не хоче лічити наш Секретаріат Секретаріатом Центральної ради, а просто своїми чиновниками. § 9 в цьому відношенні не тільки обмежує нас, але й може звести цілком нанівець всю нашу роботу. Тимчасовий уряд хотів замаскувати свою інструкцію цим і параграфом звести нанівець всі наші спроби, і ми мусимо згодитись з думкою Церетелі, що між нами стоїть стіна недовір'я: уряду до нас і нас до уряду. Тому ми повинні сказати, чи приймемо цю інструкцію, чи підемо на одвертий розрив; але коли ми приймемо останнє, то ми повинні бути запевнені, що всі органи земські і городські підтримають нас. Я гадаю, що вони на це не підуть.

Відносно представництва меншостей в Секретаріаті, то я, не змовившись по цьому питанні з другими товаришами, висловлюю свою думку. Коли нам представлять дев'ять місць, то ми повинні мати тільки трьох представників, на підставі тої умови, яку ми підписали. Ми мусимо сказати Тимчасовому урядові, що на підставі умови ми можемо мати тільки три місця, а четверте оставляємо представникам більшості — українцям.

Достоїнство інструкції — її кавчукове свойство — розтяжимість; але ми з часом зможемо її розтягнути».

---

* Присутні: А. Постоловський, Марцинюк, Бойко, Ковалевський, Ісаєвич (заст. Діденка), Плевако, Масюк (заст. Демерлія), М. Літваков, Логачев, К. Василенко, А. Золотарьов, Смирнов, С. Гольдельман, Порш, Кизима, Гермайзе, Кушнір, Ткаченко, Огородній, Любинський, М. Лисенчук, Я. Левченко, Вротновський-Сивошапка, Панченко, Чопківський, Рудницький, С. Сараджев, Корж, Масевський, Балабанов, Гутман, Сухових, Рябцов, Березняк, І. Діденко, Мірний, М. Шраг, М. Єреміїв, Яковлів, Веселовський, Авдієнко (ф. 1115, оп. 1, спр. 20, арк. 16).

Д-й *Садовський*: «Товариші в розмовах вказували на негативні сторони інструкції, яка не може нас задовольнити. Але при розгляді її ми мусимо стати не на точку задоволення, а на ту політичну ситуацію, реальні сили, якими ми володіємо. Сил у нас для боротьби немає. Революція є буржуазною; влада перейде до рук буржуазії, а від неї сподіватися більше нічого!» Д-й Садовський радить прийняти інструкцію, бо в ній маємо закріплення наших прав.

Д-й *Довженко* радить роз'їхатись по місцях і провадити організаційну роботу, бо лише такою роботою можна роздобути якусь силу, якусь власть [137].

Д-й *Маєвський* розбирає інструкцію і заявляє, що коли б у нас не було революції, то ми, одержавши цей папірець, зраділи б, але тепер цього зробити не можна. «Місяць тому назад ми тут сказали, — кінчить свою промову Маєвський, — що статут є перша наша конституція, наш мінімум, від якого ми відступити не можемо. Тиждень тому цю думку ми висловили тут знову і послали секретарям до Петрограда. Тепер ми не можемо змінити свою волю і приймати цю інструкцію, бо це тільки було б знищенням нашої попередньої роботи і наших бажань» [138].

Д-й *Золотарьов*: «Різниця між тим, що ми виробили, і тим, що нам дали, величезна. Після довгих суперечок ми прийняли відомі основи і сказали однодушно: «Хай буде так!». І коли ми подивимося, які наслідки вийшли із переговорів, то побачим, що пішов здвиг управо. І коли ми будемо розглядати ту точку погляду Тимчасового уряду про етнографічну і економічну єдність, то тут також побачимо, що є здвиг управо від тої позиції, на якій стояли ми і міністри Церетелі, Керенський і Терещенко. Але, недивлячись на це все, ми не повинні йти на розрив, тому що це спричиниться до розриву демократії.

Відносно організації сил на місцях, то я мушу сказати, що ми повинні звернути на це якнайбільшу увагу. І тоді ця тимчасова інструкція може бути прийнята як основа, яку можна буде розширити».

У х в а л ю є т ь с я пропозиція д. Панченка дати перше слово представникам фракцій.

Д-й *Літваков*: «Мені про цей документ говорити багато не прийдеться. Перший документ нашої згоди — це документ Церетелі. Коли ми приймали статут, то я як представник Об'єднаної соціалістичної єврейської робітничої партії голосував за братерство народів, а тут з вільної згоди нам накидають насильно братерство, якого ми не хочемо.

Власть Української Центральної ради набуває сили, як мені під час моїх поїздок доводилось бачити, постільки, поскільки Центральна рада вмішується в економічне, політичне і взагалі громадське життя» [139].

Д-й *Крупнов* (конституційний демократ): «Кожний політичний акт є результатом реального відношення сил. Моє відношення до інструкції Временного правительства предопределено двома моментами: відношенням до Тимчасового уряду і до змісту цього документа. Кажуть, що Тимчасовий уряд є чисто кадетський, але ж в ньому є соціалісти, він опирається і на совіти робітничих і солдатських депутатів — представників революційної демократії, а через це цей акт не є актом контрреволюційним. Зміст акту дає нам державно-правові норми, є базою, на якій ми можемо далі розвивати бажання українського народу. І коли ми підійдем до інструкції з точки погляду державно-правового, то ми згодимось, що цей акт є той максимум, на який міг згодитися Тимчасовий уряд. На ньому зійшлись погляди і Нольде, і Церетелі, і Гальперіна» [140].

Д-й *Балабанов*: «Тов. Садовський розвинув точку погляду політичну відносно інструкції, тов. Рафес і Крупнов — правову. Я хочу розглянути це питання з загального погляду. Що тичиться обмеження території, то на основі інструкції ми зможемо розширити ці межі, бо акт надає нам фактично для цього право. Щодо угоди Центральної ради з Тимчасовим правительством, то ми знаємо відношення до неї кадетів, які скористувались цим і пішли на одкритий розрив, вийшовши

зі складу правительства [141]. При їх допомозі стався і прорив на фронті. І хоч д. Крупнов каже, що інструкцію складали знавці державного права, але я скажу, що вони можуть дуже добре знати державне право, але бути поганими політиками.

І ганебний акт кадетів занесений в історію.

Що ж тичиться прийняття інструкції, то ми повинні сказати, чи маємо ми йти на одкритий розрив. Коли підемо по шляху одкритого розриву, то ми повинні перейти од моральної влади до фактичної».

Д-й Менчковський: «Російська революція накреслила не тільки соціальну революцію, але й національну — вона видвигнула «самовизначення народів».

На інструкції лежить класова печать і вона є чисто класовим документом. Коли ми поглянемо на територію, то бачимо, що цю інструкцію складала московська буржуазія. Через що викреслено Харківщину? Бо там є уголь, руда і інші підземні багатства. Чому не згадується про Катеринославщину? Бо без Кривого Рога московська промисловість не зможе розвиватись. Ми бачимо, що не в інтересах московських капіталістів позбутися цих губерній. Звідси і ця тенденція обрізати, обуздати, вирвати, що тільки можна. Навіть, як поглянем на продовольчу справу, то й тут бачимо, що московська буржуазія потурбувалась вирвати її з рук українського народу, бо знає, що це може послужити українському народові знаряддям для дальшої боротьби. А без українського хліба голодна Росія прожити не може. Чотири місця секретарів для меншостей — це кістка, кинена між народи України, але на це національні меншості не підуть. Бо добре бачимо бажання московської буржуазії посварити народи України.

Що ж робити з цим актом? Ми вели бій, і треба сказати, що й надалі ми не відступимо зі своїх позицій» [142].

Д-й *Крижанівський*: «Коли Центральна рада до цього часу вела успішно свою роботу, то це тому, що вона підходила до найбільш пекучих питань. Коли ми проаналізуємо цей документ, то побачимо, що з наших рук виймаються всі ці питання. Продовольча справа сама гостра, а генерального секретаря усунено. Ми стоїмо на порозі безладдя, на порозі голодних бунтів». Промовець заявляє, що «по розгляді цього документа треба сказати, що фактично без організації своїх сил, організації селянства ми зробити нічого не зможем».

Д-й *Ковалевський*: «Я висловлюю свою думку і думку фракції українських соціалістів-революціонерів. З § 6 інструкції ми бачимо, що Секретаріат не є органом місцевої влади, а грамофоном петроградської власті. Через це ми не зможемо утворити відповідальну власть, якої вимагає сучасний момент.

Інструкція не являється актом згоди, тому ми повинні просто ігнорувати її бо вона нас не зобов'язує ні до чого. Нам потрібна тверда влада в краю; тому я пропоную не приймати інструкції, затвердити Генеральний секретаріат, хай він провадить своє діло далі» [143].

Тов. *Винниченко* вказує, що в Петрограді слова «революція», «демократія» неприличні. Так як Центральна рада є органом революційним, то тут слова «Временне правительство» можуть стати теж неприличними.

Д-й *Сиркін*: «Закиди проти статуту я чую і від партій, що стоять у керма держави, і бачу ще ці заходи з боку революційної демократії, яка весь час заявляє, що ще не час, зачекайте і т. д.». Переходячи до інструкції, докладчик заявляє, що нема не тільки писаної, але й оружної сили, яка змогла б задержати національний рух [144]. «Переходячи до відношення між нами і Петроградом, — кінчить промовець, — ми повинні одкинути милість магнатів і перейти до творчої спільної роботи з меншостями на Україні».

Д-й *Сухових* зазначає, що перший етап української революції — це було недовір'я до російської демократії, але скоро намітився і другий етап українського революційного руху. Він почався від згоди, і з цього часу українська демократія пішла разом з демократіями інших національностей [145].

Д-й *Винниченко*: «Коли ми розглядатимем фактичне відношення сил, то можемо сказати, що інструкція відкриває для нас широке поле як моральної, так і публічно-правової роботи. І мене дивують деякі товариші, які так песимістично дивляться на цю справу. Товариші із меншостей дивляться багато бадьоріше. Товариші вказують, що нам дали не те, чого ми хотіли. Так. Але цей здобуток не є подачка, а є побіда. Отже, ми маємо дуже багато. Нас визнають як парламент не тільки тут, а й поза межами Росії. Приймаючи цей акт, ми повинні сказати, що переходимо до того організованого правового і політичного життя, яке тільки і ствердить нас як компактну масу.

Коли товариші із меншостей вказують на те, щоби зміцнити згоду між демократіями, то я бачу тут рацію, бо єдиний фронт мусить керувати нами і в нашій дальшій боротьбі.

Я бажав би, щоб винесена була така резолюція, в якій ясно буде зазначено наш здобуток, як також і те, що ми на цьому не остановимося, а будем дальше провадити боротьбу за наші конечні вимоги» [146].

Дебати закінчені.

Засідання закривається о год 11-й.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 19 — 21. — Листоп

№ 90 — 95

МАТЕРІАЛИ ШОСТОЇ СЕСІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

5 — 9 серпня 1917 р.

№ 90

25 липня 1917 р.

Комітет Центральної ради ухвалив скликати сесію Центральної ради на 6 год. вечора в суботу 5 серпня.

Програма сесії:

1. Вибір комісії по перевірці мандатів.
2. Поповнення Української Центральної ради Радою робітничих депутатів [147].
3. Поповнення Української Центральної ради представниками неукраїнських організацій.
4. Справоздання Комітету (Малої ради).
5. Справоздання Генерального секретаріату і його програма.
6. Сучасний момент.
7. Установчі збори України.
8. Установчі збори Всеросійські.
9. Економічна політика, заходи в справах земельних, робітничих і продовольчих.
10. Біжучі справи.

Ф. 1115, оп. 1, спр. 20, арк. 6

№ 91

5 серпня 1917 р.

Починається о 7-й год. вечора.

Збори * провадить голова М. С. Грушевський. На черзі дня: 1. Затвердження протоколів попередньої сесії. 2. Вибір мандатної комісії. 3. Поповнення Української Центральної ради Українською Радою робітничих депутатів і представниками національних меншостей.

Голова підносить питання про затвердження протоколів попередньої сесії і зазначає, що протоколи дуже довгі і їх відчитування займе багато часу.

На пропозицію д. *Любинського* ухвалено протоколів не відчитувати, доручивши їх затвердження президіуму Центральної ради.

Дальше вирішується питання про склад мандатної комісії.

Д-й *Крупнов* ставить внесення сформувати комісію так, щоби в ній були заступлені всі організації, що вислали своїх делегатів в Центральну раду.

Внесення приймається.

Представники поодиноких партій призначують од себе делегатів в мандатну комісію. Переводяться вибори, після яких голова проголошує склад комісії: Українська соціал-демократична робітнича партія — д. Сохацький; Українська партія соціалістів-революціонерів — д. Зозуля; українські трудовики — д. Пасовський; українські націонал-революціонери — д. Марченко; українські позапартійні соціалісти — д. Хоміцький; «Бунд» — д. Золотарьов; партія російських кадетів — д. Безрадецький; сіоністи — д. Маховер; російська трудова партія — д. Кулак; Об'єднана єврейська соціалістична робітнича партія демократів — д. Ратбель; Єврейська соціал-демократична робітнича партія (»Поалей Ціон») — д. Стерлін; єврейські об'єднані демократи — д. Оснос.

У х в а л ю є т ь с я додатково, що партії, які ще не вислали своїх представників, можуть це зробити пізніше.

В справі поповнення Центральної ради Українською Радою робітничих депутатів виступає з докладом д. *Єремієв*, який вітає Центральну раду від І Всеукраїнського робітничого з'їзду і повідомляє, що Всеукраїнський робітничий з'їзд, на якому було 400 представників, які представляли собою біля 40 000 зорганізованого робітництва, обрав з свого складу 100 чоловік до Всеукраїнської Ради робітничих депутатів, які — по наказу з'їзду — одночасно входять в склад Центральної ради. Докладчик пропонує прийняти їх в склад Центральної ради як повноправних членів. Пропозиція приймається одноголосно.

Дальше розбирається питання про поповнення Центральної ради представниками національних меншостей. З докладом по цій справі виступає *д. Ткаченко.*

Докладчик повідомляє про хід переговорів з національними меншостями. Комісія по поповненню Малої і Великої Центральної ради при переговорах мала на увазі перш за все те, щоби Центральна рада була чисто демократичним органом, щоби входили туди представники і неукраїнських організацій, щоби були заступлені всі партії. Комісія погодилася на 30 % для національних меншостей як в Малій, так і в Великій Центральній раді.

Д-й *Любинський* звертає увагу на те, що Київська рада робітничих депутатів вимагає представництва лиш від неукраїнського складу ради, тоді як при угоді давалося 30 % замість 24 %, маючи на увазі противне.

Д-й *Кістер* вважає, що партія російських народних соціалістів є покривджена в представництві. На 199 неукраїнських місць його партії признано всього 4 місця.

---

* На першому засіданні у Троїцькому народному домі були присутні близько 300 членів Центральної ради.

Голова *М. С. Грушевський* гадає, що цю справу належить передати мандатній комісії.

Д-й *Врублевський* запитує, чому в Центральну раду не ввійшли більшовики?

Д-й *Ткаченко* пояснює, що більшовики відказалися від участі в Центральній раді і їх місце перейшло до ради робітничих депутатів. Мотивів відказу більшовики не подали.

Д-й *Сиркін* розбирає питання про представництво з принципіального боку, а саме: кожній національності належить признати свободу в виборі своїх представників, бо лиш тоді в Центральній раді будуть заступлені і всі нації і всі найширші круги кожної зокрема. Мала рада поповнила ошибку. Вона стала на становиську, що в Центральній раді повинні бути представлені перш за все революційні соціалістичні партії. У всіх народів, як і у євреїв, соціалістична точка погляду не є точкою погляду загальною, і тому віддати перевагу представникам соціалістам, значить зменшити правдивість представництва національностей. Єврейська народна демократична партія, від якої говорить промовець, вважає, що представництво, пропоноване комісією, одностороннє і не може представити колективної волі єврейського народу.

Д-й *Стасюк* пропонує передати справу мандатній комісії.

Д-й *Маховер* вважає це питання принципіальним і просить переглянуть його на повному засіданні Центральної ради.

Д-й *Іванов* радить не передавати справи мандатній комісії, але вибрати окрему комісію по цьому питанні.

Д-й *Ковалевський* вносить пропозицію, щоби питання про представництво передать в мандатну комісію, яка, обміркувавши справу, прийде з докладом перед Центральною радою. Пропозиція ухвалюється.

Слідують привітання Центральній раді.

Д-й *Гутман* вітає Центральну раду на єврейській мові, на українську мову переклав це привітання д. Єреміїв.

Д-й *Гольдельман* вітає Центральну раду від єврейської партії «Поалей Ціон»: «Ми являємся представниками тієї групи єврейського народу, яка вважає, що остаточне вирішення єврейського питання буде лиш тоді, коли єврейська більшість в Палестині дістане національно-територіальну автономію. Тому також ми не можемо не вітати Центральної ради, яка добивається національно-територіальної автономії. Але разом з тим, ми мусимо мати на увазі, що ті національності, яких меншість живе з представниками українського народу, буде мати можність на автономних засадах вирішувати ті питання, що торкаються цієї нації.

Україна переживає зараз дуже тяжкі часи. Грізні події на фронті, з одної сторони, і контрреволюційні затії, з другої — наказують нам йти рука в руку з представниками українського народу, вони кажуть нам спокійно і твердо вирішити питання про створення єдиної і сильної влади на Україні, щоби захистити здобутки революції. Я вірю, що наша спільна праця доведе нас до здійснення нашої спільної ідеї — ми здобудем національно-територіальну автономію України».

Д-й *Золотарьов* вітає Центральну раду з дорученням з'їзду організації «Бунду»: «Коли в Росії панувала залізна рука буржуазії, тоді вже було ясно, що нині — завтра російська демократія підніме разом з українським народом знамя свободи. І зараз наше перше завдання лежить в тім, щоби добитися національного самовизначення, яке охватило би народ всієї території і яке включало би туди ті елементи, що будуть боронити права національностей. Тому також, коли ми говорим про автономію, то ми думаєм перевести в життя завдання не лиш ті, що стоять перед українським народом, але також ми маємо на увазі і інтереси других народів, що живуть на території України, в тім числі і єврейський народ. Але видвигаючи ці завдання, «Бунд» не думає відказатися від загального завдання, класової части[ни] політичного соціалізму. Ми вважаєм, що

лиш через класову боротьбу можлива є дорога до інтернаціоналізму. Ми вважаємо необхідним боронити права національностей, при яких кожна національність могла би організуватися, але одночасно ми будемо стреміти, щоби вся робота йшла вкупі з демократією всієї Росії. Єврейський пролетаріат вірить, що союз між демократіями всіх народів Росії створить силу, якої не переможе навіть і найсильніша контрреволюція. Наше завдання — це з'єднання революційної демократії, створення такого революційного органу, на який можуть опертися всі, і якому не будуть страшні ніякі удари, з якої би вони сторони не походили».

Д-й *Сиркін*: «Наш народ віддав всі свої сили ідеї свободи і з цією думкою ми, сіоністи, прийшли сюди, щоби творити нове, свобідне життя України Велика російська революція видвигнула клич самоуправління національностей і я впевняю вас, що ми, євреї, будем все і всіма силами помагати тим, що хотять творити щастя свого народу на широких демократичних основах. В останніх часах була кинена клевета на визвольний рух українського народу, клевета, що клеймить свободу. І ми осуджуємо цю інтригу і заявляєм, що ми разом з вами будем творити велику роботу і не оставимо вас в ваших стремліннях до повної свободи».

Д-й *Рудницький*: «Сто літ кривавої боротьби переносив польський народ, а з ним і польська демократія. Зараз над нами засіяло сонце свободи і через те ми можем більше як хто-небудь зрозуміти той народ, що стремить до цієї волі. Ми прийшли до Центральної ради і кажемо, що польська демократія буде працювати з вами, українцями. Ми знаємо, що прийдеться ще нам переживати тяжкі хвилини, але ми, польська демократія, не покинемо вас, а будемо всі з вами. Хай живе вільна Україна!».

Д-й *Лукашевич* вітає Центральну раду від Польської соціалістичної партії, фракції революційної: «Революційна демократія організується в тривожний час і український народ бере на себе важку задачу. Ми творимо сильний революційний орган, ми творимо територіальну автономію України. Зараз підіймають голову всі темні сили; але ми повинні знати одно: нам нічого оглядатися на Петроград, а йти раз обраним шляхом, щоби здійснити ті цілі, для яких гинули сотні найкращих наших синів. В партії, представником [якої] являюся я, ви найдете завше вірного і неодступного друга».

Д-й *Ковалевський* вітає від імені фракції українських соціалістів-революціонерів національні меншості і висказує свій жаль і здивування, що нема привітання від найбільшої нації— російської.

Д-й *Порш*: «Коли навіваються темні хмари на український народ, ці привітання мають велике значення. Але тут мало привітань. Нам треба перейти до діла. В ці тривожні дні вся демократія без різниці націй мусить стати до боротьби з контрреволюцією. І тому я від імені Української соціал-демократичної робітничої партії кличу всіх до дружньої спільної роботи».

Д-й *Чопівський* вітає Центральну раду від імені партії соціалістів-федералістів.

Д-й *Блонський*, представник 12-ї армії, заявляє, що коли Центральній раді грозитиме яка-небудь небезпека — армія прийде, щоби оборонити Центральну раду: «Ми, — заявляє бесідник, — будем вас піддержувати і чекаєм наказу од вас».

Д-й *Гольдельман* вітає Центральну раду від Російської трудової народно-соціалістичної партії.

Д-й *Коган* виступає з привітанням від Сумського совєта робітничих і солдатських депутатів. Бесідник звертає увагу, що в такий грізний час повинні ми залишити дорікання одній нації або групі, а мати на увазі єдність фронту так перед ворогом, як і в тилах краю.

На цьому кінчається перше засідання. Слідуюче призначується на завтра [о] 10 1/2 год.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 20/21 — Листоп.

№ 92

6 серпня 1917 р

Починається об 11-й год. ранку. Головує проф. М. С. Грушевський. На черзі дня: 1. Справоздання діяльності Малої ради. 2. Доклади генеральних секретарів про свою працю і переговори з Тимчасовим урядом.

Голова *М. С. Грушевський*, відкривши засідання, робить доклад про роботу Малої ради за час перерви між сесіями повної Центральної ради. Першим ділом Малої ради були переговори з національними меншостями в справі поповнення їх представниками Малої і Великої Центральної ради. Після двотижневих переговорів Мала рада була поповнена і приступила до організації Генерального секретаріату і вироблення його статуту. Ця робота була дуже тяжка і відповідальна, але через те, що представники національних меншостей щиро взялися за працю, статут був нарешті одноголосно ухвалений і переданий по телеграфу в Петербург. Був також і вироблений наказ (регулямін) Малої ради. Згадавши про ті події, які трапилися за останній час в Києві, так і по всій Україні, Росії і на фронті, як також незвичайно трудні і прикрі обставини сучасного політичного моменту, голова Грушевський прохає Центральну раду дати директиви для дальшої роботи Малої ради і, посилаючись на свої літа та на втому від напруженої праці, просить увільнити його від посади голови Центральної ради.

На знак великого довір'я і пошани збори вітають М. Грушевського овацією.

З приводу докладу голови Центральної ради відкриваються дебати.

Д-й *Чопівський* каже, що треба просити М. С. Грушевського зостатися головою Центральної ради.

Д-й *М. Ковалевський* спиняється над тими засобами, якими борються «революційні» російські власті з українським рухом. «Кожний день приносить нам нові сліди гніту українського народу. Тимчасовий уряд йде всупереч інтересам українського селянства. Він не довіряє земельним комітетам і другим громадським установам, а навпаки, він думає вести продовольчу справу, спираючись на оружну силу. По селах, де є хліб, розставляється кавалерія, щоб можна було силою забрати у селян хліб, коли вони не схотять віддати його добровільно. В справі нападу на богданівців генерал Корнілов видає приказ про скасування слідчої комісії Малої ради і передає цей приказ через штаб Київської округи. Члена Генерального військового комітету полковника Поплавка обвинувачують, що нібито він закликав до непослуху якийсь полк, котрого Поплавко ніколи в вічі не бачив.

Шлях Тимчасового уряду для нас ясний. Він не затвердив статуту, який був складений на основі згоди 3 липня; він не затвердив Генерального секретаріату, через що ми не могли ширше повести свою роботу, але й за той час сам нічого не зробив. Це все, одначе, не повинно нас зраджувати в нашій дальшій роботі. І коли ми сьогодні розглядаємо діяльність Малої ради, ми не можемо не висловити їй свою подяку за одно велике діло — за створення крайового правового органу Центральної ради».

Промовець висловлює особливу подяку голові М. С. Грушевському за його щиру і енергійну працю і просить його зостатись і надалі головою Центральної ради.

Виступа[ють] ще з приводу докладу д. *Любинський* і д. *Крижанівський*, після чого приймається така формула переходу, внесена фракцією українських соціалістів-революціонерів:

«Заслухавши доклад про діяльність Малої ради, Центральна рада висловлює їй своє довір'я і не приймає одставки голови Центральної ради».

Голова *М. С. Грушевський* заявляє, що, зважаючи на бажання Центральної ради, він згоджується і надалі залишитись головою. Цю заяву зустрічають присутні гучними оплесками.

Доклади генеральних секретарів

Генеральний секретар *Садовський* робить коротенький доклад про загальну діяльність Генерального секретаріату за останній місяць. Промовець вказує на те, що Генеральний секретаріат як неутверджена влада дійсної праці проявив мало. Він організував підготовку до тої роботи, яку повинен був вести після формального затвердження.

Генеральний секретар *Петлюра* дає справоздання про українізацію війська *, причому між іншим зазначає цілу низку думок бойових генералів, котрі визнають справу націоналізації війська бажаною і корисною на фронті.

Ті ж, хто повстав проти націоналізації війська, або не розуміють, або не хотять розуміти користі цієї справи. Під час останнього великого відступання російського війська, українські частини були тим елементом, на який в той час спирався порядок у війську. Коли один з членів Генерального комітету, бувши останніми днями на фронті, запитав командира того полку, до якого послали «полуботківців», чи задоволений він ними, то той відповів: «Давайте нам якнайбільше таких «бунтовщиків». Коли на фронті і на Україні буде переведено формування війська по національно-територіальному принципу, то справа революції в Росії може опертись на українське військо, як на камінну гору. Українське військо задушить всяку контрреволюцію в самому її зародку [148].

Це розуміють російські контрреволюціонери, і через те вони так завзято виступають проти формування українського війська. Вони хотять підрубати ту гілляку, на якій сидить вся російська революція.

Треба всьому громадянству взятись до того, щоб розвіяти туман наклепів, який стоїть коло українізації війська, а також якнайширше заходитись біля культурно-просвітньої справи серед вояків.

Таким чином, за час війни можна буде підготувати великі кадри свідомих і організованих працівників на культурній ниві, коли вони повернуться додому.

Генеральний секретар *Мартос* в своєму доклади про діяльність Секретаріату земельних справ зазначує, що йому приходилося працювати в дуже несприятливих обставинах [149]. Земельне питання на Україні дуже загострене і його треба було негайно вирішувати. Фахових сил по земельному питанні в нас мало, а ті що є, стоять зараз або на фронті або працюють в організаціях на оборону. Всі заходи і старання Секретаріату про звільнення тих людей находили перепони зі сторони російської влади і остались без позитивних наслідків. Щодо організації на місцях, [то] треба зауважити, що мимо перешкод робота наладжується. Земельні комітети ведуть свою роботу, і вони зробили би вже досі багато, коли б Тимчасовий уряд пішов назустріч їхній роботі. Тим часом уряд видає розпорядження, звичайно по телеграфу, собі взаїмно суперечні, а це все припиняє справу. Бесідник доказує, що тільки український сойм зможе дати порядок в земельному питанні на Україні і звертається з закликом, щоби Центральна рада доложила всіх сил на повстання єдиної сильної крайової влади.

Генеральний секретар *Шульгін* [150] і д. *Зільберфарб* роблять доклади про діяльність Генерального секретаріату по національних справах.

Генеральний секретар *Стешенко* докладає про діяльність Секретаріату освіти. Діяльність секретаріату обіймала дві галузі: освіту і мистецтво. Секретаріат веде підготовчу роботу на закладення українського університету і української академії мистецтв. Далі йде праця над українізацією школи народної і середньої. В багатьох місцях цілі волості звертаються до земств, щоб у них було заведено українські народні школи, а земства, як, наприклад, на Херсонщині, Катеринославщині і Таврії, відповідають, що у них на це нема грошей. Бесідник каже, що нічого покладатись на земства та на офіціальних російських керівників

* За його даними, українізовано вже до 20 000 чоловік (ф.1115, оп. 1, спр. 21, арк. 29 зв.).

просвітньої справи на Україні, а треба взяти цю справу самому громадянству до своїх рук і подбати, щоб для українських шкіл знайшлись і потрібні підручники, і кадри вчителів [151].

В. Винниченко робить доклад про переговори з правительством в Петербурзі.

Коли генеральні секретарі приїхали до Петербурга, то становище правительства було дуже хитким і зразу було ясно, що вирішити справу затвердження Секретаріату за 2 — 3 дні не вдасться.

Коли Церетелі прочитав проект статуту Генерального секретаріату, вироблений Комітетом Центральної ради, то дуже здивувався. На його думку, статут виходив за межі порозуміння 2 липня. Церетелі казав, що статут встановлює уже федеративні стосунки між Центральною радою та російським правительством і зазначав, що, на його думку, крім статуту, треба виробити й інструкцію. Церетелі звертав увагу на те, що статут уявляє з себе умову двох держав, і коли б між Центральною радою та російським правительством не дійшло до остаточного порозуміння, то Україна мала б стати незалежною державою.

Юридична комісія, призначена правительством для розгляду статуту Генерального секретаріату, зразу ж поставилась до статуту дуже вороже і стала чіплятись до кожного слова в ньому. Перша нарада секретарів з комісією мала дуже гострий характер. Члени комісії казали, між іншим, що нібито Катеринославщина заявила, що вона не хоче прилучатись до автономної України. Але згодом приїхав до Петербурга губернський комісар Катеринославщини і повідомив, що губернський з'їзд Катеринославщини постановив визнати Центральну раду своїм правительством і асигнував їй певні кошти. Проте ця звістка на членів комісії не дуже-то вплинула — вони стали викручуватися іншими способами і гнути на своє.

Член комісії кадет Нольде весь час вдавав, що він стоїть на демократичному ґрунті і через те доводив, що територія автономної України мусить бути визначена «волеизъявлением» місцевої людності. Генеральні секретарі сказали Нольде, що вони погоджуються на те, щоб запитати людність кожного повіту чи губернії, але тоді треба запитувати не тільки про територію, а також про компетенцію Генерального секретаріату та про його відношення до правительства, причому зазначили, що в деяких повітах людність уже висловилась за те, щоб Генеральний секретаріат був зовсім незалежним від російського правительства. Це дуже сконфузило кадетів і з інструкції цей уступ був потім викинений.

Так само «демократично», аж до космополітизму, трактувала комісія судову справу. Члени комісії казали, що треба йти до того, щоб суд був єдиний у всьому світі, і через те зовсім не треба заводити на Україні окремого суду та вищого судового органу, як спеціальний секретаріат. Генеральним секретарям приходилось доводити російським ученим такі зрозумілі всім речі, як те, що суд повинен стояти як можна ближче до кожного народу та його побуту, провадитись на народній мові і таке інше, але від панів Нольде та Гальперіна всі докази відскакували, як горох від стіни. Ті ж самі розмови велись про залізниці та про пошту і телеграф.

Після юридичної комісії, котра кілька днів обговорювала справу, вона стала розглядатись на засіданнях правительства. Правительство обговорювало справу три рази і ні [до] якого рішення не прийшло.

Генеральні секретарі участі в цих засіданнях правительства не брали.

З приватних розмов з деякими членами правительства почувалось, що їх зовсім українська справа не обходить. Було таке враження, наче те правительство — то холодна безпричастна стіна, від якої нічого не доб'єшся. Таке відношення викликало тільки роздратування і виникало бажання покинути все та їхати назад до Києва.

Ясно видно було, що нове правительство дивиться на порозуміння 2 липня, як на борг, котрий воно одержало в спадщину і мусить виплачувати, отже, як і всякий спадкоємець, правительство цього боргу хотіло виплатити якнайменше.

На заяву генеральних секретарів, що вони бажають брати участь в нарадах правительства про українську справу, їм в цьому відмовлено. Проте не можна думати, що затвердження такої інструкції, яку прийняло правительство, сталось через те, що не було кому освітити як слід справи.

З розмови, яку мали секретарі з міністром внутрішніх справ Авксентьєвим, виявилось, що серед петербурзьких діячів панує цілковите зневір'я в справі революції. Вони, як видно, переконані, що революція спадає і що треба йти до кадетів за поміччю, щоб хоч трохи врятувати справу. В цій розмові брали участь губернські комісари України, і коли один з них закинув, між іншим, Авксентьєву, що він же соціаліст-революціонер, то той відповів, що есером він є в партії, але в міністерстві він уже не соціаліст-революціонер.

Некрасов в розмові з Винниченком по телефону, коли Винниченко зауважив, що в Центральній раді мають велику перевагу як українські, так і неукраїнські ліві демократичні партії, сказав, що це його зовсім ні в чому не переконує.

Кокошкін в розмові з секретарями одверто сказав, що він проти згоди 2 липня і проти утворення Генерального секретаріату, але коли згода була зроблена, то приходиться уже на неї вважати, лише треба повернути Генеральний секретаріат в межі згоди 2 липня, з яких він вийшов в своїм статуті. Коли Кокошкіну зауважили, що скасування Секретаріату продовольчих справ може призвести до того, що місцеві продовольчі комітети відмовляться підлягати російському продовольчому міністерству, то Кокошкін зрозумів це як погрозу, розсердився і сказав, що загрожувати нема чого, «бо і правительство може загрожувати»; а на другий день в «Речи» з'явилась відома передова стаття, котра радила правительству розігнати Центральну раду — стиль статті нагадував стиль Кокошкіна.

Інструкція прийнята була правительством уже після виїзду з Петербурга Винниченка та Рафеса.

З тої телеграми, яку прислали Генеральному секретаріатові вчора з Петербурга секретарі Барановський, Міцкевич та Зарубін, після наради з губернськими комісарами України, можна зрозуміти, що правительство чекає відповіді Центральної ради на інструкцію і тоді, певно, затвердить Генеральний секретаріат в тому складі, який установить Центральна рада, згідно з інструкцією. В присланій з Петербурга телеграмі генеральні секретарі і губернські комісари радять прийняти інструкцію.

Після цього докладу засідання закінчується в 4 год. дня. Слідуюче засідання пленуму призначається на ранок другого дня, а сьогодняшній вечір призначається для засідань фракційних та Комітету Центральної ради, на яких і має обговорюватись попереду доклад Винниченка та інструкція.

Вісти з Української Центральної ради — 1917. — № 20/21. — Листоп.

№ 93

7 серпня 1917 р.

Починається о 12 1/2 год. дня [152]. Головує зразу д. Шраг, потім М. С. Грушевський. На черзі дня обговорення інструкції Тимчасового уряду.

Після відкриття засідання * виступають з привітаннями Центральній раді дд. *Вітkамчак* — від народних вчителів усієї Холмщини, *Гр. Коваленко* — від Всеукраїнського з'їзду фельдшерів і акушерок і *Оснос* — від єврейських громадських організацій.

Опісля починається обговорення інструкції.

* Присутніх близько 450 чоловік (Нова Рада. — 1917. — 8 серп.).

Генеральний секретар *Рафес* доповнює доклад, зроблений головою Генерального секретаріату д. Винниченком. До самих переговорів і до інструкції треба підходити з іншого боку. Інструкція не відповідає зовсім згоді з 2 липня. Але вона являється відбиткою тих політичних відносин і комбінацій, які зараз панують в Петербурзі. Делегація їхала з тим, щоби статут був затверджений в цілому. Коли делегати приїхали в Петербург, то політичне положення зовсім змінилося. Наслідком виступу більшовиків 3 — 5 липня [153], наслідком прориву фронту і коли в Росії підняла голову контрреволюція, кадети, які були вийшли з Тимчасового уряду, увійшли знову в правительство. Делегація переконалася, що хоч поодинокі члени Тимчасового уряду, передовсім кадети, є противні згоді, але Тимчасовий уряд в цілому не піде на розрив з Центральною радою, навпаки, він хоче вдержати повну зв'язь з нею. Таким чином, боротьба звелася до того, щоби цей крайовий орган Центральної ради був дійсно органом влади, щоби йому не мішали в роботі. Інструкція не відповідає інтересам Центральної ради, бо вона вповні відповідає інтересам Тимчасового уряду. Делегація переконалася, що в даний момент від Тимчасового уряду не можна більше добитися і що гірше, що в Росії нема сили, яка могла би зрушити Тимчасовий уряд з зайнятої ним позиції. Бесідник каже, що хоч інструкція не відповідає інтересам Центральної ради, але в цілому ідея інструкції відповідає тому, чого хотіла Центральна рада.

Д-й *Любинський* говорить змістовну довгу і запальну промову, в якій доводить, що інструкція не тільки не відповідає нашим жаданням, а ще наносить нам в своїх окремих пунктах кілька національних образ і ми повинні її безусловно і рішучо відкинути. Наостанку промовець пропонує проект обгрунтованої і гострої резолюції. Резолюція буде подана пізніше.

Д-й *Винниченко* перше ніж говорити по суті, заявляє, що він виходить з складу Генерального секретаріату і буде говорити як член Центральної ради і фракції соціал-демократів.

Згоджуючись з тим, що інструкція є жалю вартим папірцем, котрий може лише викликати обурення у кожного українця, і цілком погоджуючись з критикою цієї інструкції, промовець закликає уважно розміркувати над тим, як до неї поставитись.

«Інструкція не є порозуміння — воно було 2 липня — це є наш здобуток. Порівнюючи з тим, чого ми домагалися 2 місяці тому назад, коли ми хотіли признання тільки принципу автономії та призначення комісара для України, то тепер ми маємо фактичну автономію і Генеральний секретаріат. В такім самім розумінні трактується наша справа, автономія України, в французьких та німецьких газетах. Коли місяць тому назад ми в своїй декларації зазначали, що стоїмо на порозі публічно-правової власті, то тепер цей поріг уже переступлено і Генеральний секретаріат є справжньою публічно-правовою владою.

Другий здобуток — це поєднання української демократії з демократіями національних меншостей на Україні. Це поєднання усуне внутрішню боротьбу між демократіями України і дасть можливість всі демократичні сили використати на боротьбу за спільні ідеали.

Коли ми не приймемо цього здобутку, котрий дає нам інструкція, то широкі демократичні маси не зрозуміють нас. Відкинення інструкції було б похоже на те поводження дитини, коли вона, домагаючись фунта цукерків, не хоче взяти півфунта, якого їй дають».

Доводячи корисність такої установи, як Генеральний секретаріат, промовець нагадує, що з його поміччю легше буде переводити організацію національно-демократичних сил, вести боротьбу з контрреволюцією, котра досить сильна на Україні, і допомагати переведенню виборів до Установчих зборів.

Д-й *Шраг*, критикуючи інструкцію, вказує на те, що вона не дає генеральним секретарям навіть права особистих докладів в російській Раді міністрів. Петер-

бурзькі міністри вдають, що їм невідомо те, як людність східних та південних українських губерній висловлюється за автономію України. Інструкція не надає також жодного права статс-секретареві України при Тимчасовому правительстві. 9-й розділ інструкції явно касує все те, що в ній дається перед тим.

Промовець закликає піти революційним шляхом і відкинути інструкцію в тій чи іншій формі, бо вона дає безмежний простір для самоволі російського правительства у всіх справах України.

По скінченні промови д. Шрага оповіщається перерва на обід до 7-ї год. вечора.

Четверте (вечірнє) засідання

Починається о 8-й год. вечора: головує д. Шраг. На черзі дня: продовження дебатів над інструкцією.

Д-й *Золотарьов* висказує погляди єврейської соціал-демократичної партії «Бунд» на інструкцію. Промовець підходить до інструкції з юридичного боку і дивиться на неї як на акт, що творить певну юридичну владу на Україні. Інструкція не може вдоволити демократії України. В ній проявляється повне недовір'я до України. Це недовір'я стало ясним, коли ближче приглянемося до інструкції. Інструкція не говорить ясно, що таке орган крайової влади; чи являється він просто передаточним органом, чи має він також самостійне право на місцях здійснювати свої постанови. В інструкції не сказано також, чи місцеві органи підлягають владі Секретаріату. Візьмем § 2, котрий старається означити географічні границі України, викинути ті части[ни], які до неї по суті не належать, як північні повіти Чернігівщини і т. д. Делегати заявляють, що Тимчасовий уряд керувався етнографічним принципом. А коли так, то саме принцип етнографічний вимагає, щоби Генеральному секретаріатові були підчинені провінції, в яких більшість становить українське населення [154]. Така постановка справи доказує, що Тимчасовий уряд свідомо відноситься недовірливо до України. Дальше інструкція назначає неукраїнській демократії 4 місця в Секретаріаті тоді, коли Тимчасовий уряд знає добре, що неукраїнська демократія згодилася на 3 місця. Найбільш небезпечним являється § 9 інструкції. Він ставить роль Секретаріату в гірше положення, чим губернаторів за старого режиму; загалом треба сказати, що інструкція нас ніяк не може вдоволити. Перед демократією України є дві можливості: або інструкцію прийняти, або відкинути всяку згоду і піти на шлях цілковитого розриву. Партія, котрої представником являється промовець, стоїть за прийняття інструкції [155]. Вона вважає, що здійснення конечних потреб національностей на Україні, це ніщо інше, як боротьба за загальноросійську революцію, що доля російської революції определяє й долю української революції. Єдність революційного фронту — от се цей лозунг, що каже нам прийняти інструкцію, бо розрив доведе до упадку революції і стане великим злом як для Росії, так і для України.

Свящ[еник] *Матіюк* говорить як представник Холмщини. Промовець протестує проти прилучення Холмщини до Польщі і протест свій попирає 270 приговорами великих і малих комітетів Холмщини, в яких холмський народ жадає прилучення до України.

Опісля промовець переходить до критики інструкції: «Тут підносять кличі, щоб прийняти інструкцію, бо вона все-таки дає нам, українцям, побіду». Це, на думку промовця, така сама побіда, як в 1915 р., коли російська армія одступала на цілому фронті, але все-таки тодішні провідники казали, що ми переможці. Минуло всього місяць від згоди з Тимчасовим урядом і сьогодні ми бачимо, що з цієї згоди не осталось нічого і можна сказати, що через місяць і з цієї інструкції також не останеться нічого, бо ясно, що Тимчасовий уряд робить все, щоби лиш довести до розриву з українською демократією» [156]. Вкінці промовець заявляє, що цілий холмський народ буде підпирати Центральну раду в боротьбі

за автономію і прохає Центральну раду вжити всіх заходів, щоби було скасовано прилучення Холмщини до Польщі.

Генеральний секретар *Шульгін* доводить, що не можна ставати на шлях боротьби з російським правительством, бо ця війна, як би її не уявляти, поведе до великого нещастя наш край.

Наслідком такої війни буде відступання на фронті, і тоді Україні прийдеться пережити весь той жах, всі ті погроми, які пережила допіру Галичина.

Шлях реальної політики повинен полягати не в тому, щоб відкидати інструкцію або згоджуватись на неї. Згоди тут не треба, бо вона була уже 2 липня. Цю інструкцію нам прислали тільки до відома. Вона не є кроком назад і не порушує Другого Універсалу. Нам здається, що інструкція є кроком назад через те, що ми після Другого Універсалу утворили статут Генерального секретаріату, який є по суті статутом коли не федеративного штату, то принаймні дуже широкою автономією. Статут є нашим максимумом, а не мінімумом, і далі цього максимуму ми не підем навіть тоді, коли будемо ставити свої домагання остаточно на Установчих зборах.

Промовець радить на підставі § 4 інструкції, котрий дає Генеральному секретаріатові право розробляти і подавати правительству законопроекти, виробити проект нової інструкції, нового статуту, який і подати на затвердження правительству, а всі українські організації повинні домагатись від правительства затвердження цього нового статуту.

Д-й *Ісаєвич* зазначає, що правительство видало не статут, а інструкцію, і в цьому велика різниця. Правительство зробило це не через те, що не визнавало за собою права на важний крок, бо воно ж уже в других випадках робило ще важніші кроки, як, наприклад, скасування, а потім знов відновлення кари на смерть, та інші закони. Покладатись на те право, яке вбачає д. Шульгін в § 4, не можна, бо пункт цей говорить тільки про те, що Генеральний секретаріат може розробляти законопроекти і подавати на затвердження правительству, але в ньому нічого не сказано про те, чи повинно правительство ці проекти затверджувати. «Ми не хочемо розриву з демократією, не ми його викликали, а веде до нього само правительство, котре і повинно подбати про задоволення наших домагань і, таким чином, запобігти розривові і всьому тому лихові, котрий цей розрив за собою потягне. Коли інструкція є базою, то тільки базою до дальшого упадку, а не до дальших здобутків» [157].

Д-й *Григор'єв* думає, що не народ для держави, а держава для народу. Держава повинна служити інтересам народу, коли ж вона не задовольняє цієї вимоги, то вона й непотрібна. Національний наш конгрес зробив велику помилку тим, що задавив голоси самостійників, збештав * їхню ідею і, вирішивши наперед волю народу українського, став на шлях федерації, рішуче відкинувши думку про самостійність. «Треба хоч тепер дати волю агітації всім напрямкам української думки, бо цим предрішенням волі нашого народу, цією нашою довірливістю скористувались росіяни і тепер ми мусимо боротись з ними нерівною зброєю.

Російський народ як такий досі ще не виявив своєї політичної думки і не може бути мови про наше довір'я чи недовір'я цьому народові. Ведуть політику лише певні частини цього народу, певні партії. Їх-то політику ми знаємо і тільки про довір'я до них може бути мова. Нас російські партії завше закликали до довір'я, але нам вони не вірили і не вірять, що показує ця сама інструкція. Щоб боротися з ними однаковою зброєю, то треба нам засвоїти собі їхню тактику. Нам не треба з ними ворогувати, але не треба також наперед висловлювати свого безумовного довір'я, як ми робили досі. Живімо, як брати, але торгуймося, як кадети.

---

* Відкинув, зігнорував.

Церетелі якось сказав, що національне самоозначення кінчається там, де починається роз'єднання демократій. Це фраза гарна, але конкретний зміст в ній зовсім невеликий, бо на кожному кроці до самоозначення можна висувати це «роз'єднання». Петербурзький «совет рабочих и солдатских депутатов» не злякався признати суверенне право кожного народу на цілковите державне відокремлення, а ми цього злякались. Нам кажуть, що «государствоведы» не вважають можливим зробити того чи цього, що таке ніде ще не робилось. А ми скажемо, що ті люди, котрі творили нові державні форми, ніколи не радились з ученими «государствоведами», які для нас є пророками чи оракулами. Ми хочемо творити нову форму державного життя, і коли «государствоведы» не знають ще цієї нової форми, то нехай тепер візьмуть та запишуть її в свої книжки. Не знати, по якому підручнику учили «государствоведы» історію, бо учні ще з 1-ї кляси знають, що Запоріжжя було на Катеринославщині і що це теж Україна, а юридична комісія зі всіма своїми Нольдами не знає цього!

Коли б правительство не бралось вирішувати справу автономії практично, то можна було б задовольнитись принципіальним признанням автономії, але коли воно береться за практичне вирішення, то нехай же відразу вирішує так, як нам треба. Ми не хочемо тепер же творити автономію, ми хочемо і можемо її підготовляти всіма способами, які нам здаються найкращими. Коли ми приймемо інструкцію, то покажемо, що ми ще не доросли до політичного життя. Нам треба йти тим шляхом, котрим йшли наші учителі в цій справі — торгуватися. Передати інструкцію в юридичну комісію, і нехай вона маринується там років кілька... (*гучні оплески*), а Генеральний секретаріат нехай працює тим часом по тому статутові, який ми виробили і затвердили. Ми не відкидаємо інструкції, але вона здається нам непідходящою, як непідходящим здався тимчасовим діячам наш статут".

На цьому засідання скінчується в 11 1/2 год. вечора.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 20/21. — Листоп.

№ 94

8 серпня 1917 р.

Починається о 1-й год. дня. Головує проф. М. С. Грушевський. На черзі дня: продовження дебатів над інструкцією.

Поза чергою дається слово делегатові Н. * гренадерського корпусу з привітанням.

Представник від українців гренадерського корпусу вітає Центральну раду і в палкій промові радить їй «сміливо зробити стрибок через те провалля, яке стоїть тепер перед нею», а вояки-українці всією силою підтримають її.

Далі знов продовжується обговорення інструкції.

Д-й *Чопівський* доводить, що Центральна рада за останній місяць не тільки нічого не придбала, а ще багато втратила зі свого авторитету. Дійшло до того, що сьогодні командуючий військом погрожує арештувати двох членів Всеукраїнської ради військових депутатів, коли вони негайно не виїдуть на фронт.

«Коли ми приймемо цю інструкцію, то це буде не реалізація, а компрометація ідеї автономії. Коли ми візьмемо з рук правительства цю куцу автономію, то тоді ми що завгодно візьмемо. Тоді правительство побачить, що ми згодні на все і через § 9 відбере і те, що тепер дало. Нема чого лякати нас роз'єднанням з неукраїнською

* Так у документі, очевидно, «Н-ського».

демократією, бо тепер уже не може бути й мови про утворення якогось іншого крайового органу, як це думали зробити перше. Таким органом може бути тільки Центральна рада, а всяка інша організація, яка схотіла б взяти на себе функції крайового органу, лишиться тільки острівцем серед розбурханого українського моря. Сподіватися, що Генеральний секретаріат по інструкції зможе провадити організаційну роботу, не можна, бо Петербург засипить його таким бумажним дощем, що йому ніколи буде думати про організацію. Нам кажуть, що, прийнявши інструкцію, ми займем певну позицію, але військова наука каже, що краще окопатись просто в полі, ніж займати кепську позицію. Нам кажуть, що інструкція є нашою перемогою, але ще одна така перемога і нашій автономії буде кінець. Треба міцно триматись і ми скоро дочекаємось, що кадетські міністри капітулюють перед нами і перед тими обставинами, котрі наближаються» [158].

З огляду на те, що записано більше 60 промовців і кожен з них говорить дуже довго, вноситься і ухвалюється зборами порада — дати висловитись тільки по одному промовцеві з кожної фракції, а решту записаних позбавити слова.

Поки фракції намічають своїх промовців, представник мандатної комісії робить доклад про її роботу.

Склад Центральної ради. Доклад мандатної комісії

В праці мандатної комісії виявились деякі питання, котрі перешкоджають рішучості постанов її без вказівок на це Центральної ради, а через се комісія пропонує винести для сього деякі постанови.

1. Розглядаючи документи Української Центральної ради, комісія знайшла, що деякі члени мають по два і по три мандати, чим зменшують дійсну кількість членів Центральної ради, а через се комісія в сьому питанні пропонує винести таку постанову: кожний член Центральної ради повинен мати тільки один мандат.

2. Критерієм своєї роботи комісія прийняла постанови Центральної ради з 28 червня 1917 р. по докладі «Комісії по реорганізації національного складу Центральної ради» * та постанови «Комісії по поповненню Центральної ради представниками національних меншостей» з 29 липня 1917 р.

З першого документа видно, що коли комісія складала остаточну кількість членів Центральної ради, то керувалась у сій справі постановами Національного з'їзду 6 — 8 квітня біжучого року, які вважала непорушними. Принципи представництва, ухвалені на з'їзді, були також зафіксовані сією комісією, але комісія зробила помилку, не включивши в склад Центральної ради особливого представництва від Національного з'їзду, на котрому було обрано окремо голову і двох його заступників, які потім не ввійшли в схему представництва. Позаяк двоє із сих членів не були потім вибраними ні одною організацією, тепер повинні були б позбавитися права участі в Центральній раді, але, зважаючи на непорушність постанов Національного з'їзду, комісія пропонує поповнити склад Центральної ради трьома місцями.

3. Тому що член Українського військового комітету Винниченко має мандат від Національного з'їзду і зовсім не може бути перевибраний до Третього військового з'їзду, комісія пропонує представництво Військового генерального комітету лічити замість 27 — 26.

4. Тому що принципи для роботи комісій повинні бути найясніші, комісія пропонує затвердити такий поділ територіального представництва: 52 місця для губерній повинні розділитись так:

Від Київської, Подільської, Волинської, Херсонської, Полтавської, Харківської та Катеринославської по чотири — разом 28 місць.

---

* Див. док. № 57.

Від Чернігівської, Холмської, Таврійської та Кубані по три — разом 12 місць.

Від Бессарабської, Чорноморської, Воронізької і Донської області по два — разом 8 місць.

Від Ставропольської, Курської, Мінської та Гродненської по одному — разом 4 місця.

23 місця від великих міст (городів) комісія пропонує розділить так: від Києва 13, а Одеси, Катеринослава, Харкова, Москви і Петрограда по 2.

Мандатна комісія в засіданнях своїх 5, 6, 7 та 8 серпня 1917 р., розібравши всі мандати членів Української Центральної ради і підрахувавши їх по групах, визнала числовий склад Центральної ради таким:

Ч.	Члени Центральної ради	Повинно бути всіх членів	Скільки обрано	Скільки присутніх
1.	Від Національного з'їзду 6—8 квітня біжучого року	3	3	2
2.	Від Всеукраїнської ради селянських депутатів	212	149[159]	92
3.	Від Всеукраїнської ради військових депутатів	132	132	100
4.	Від Всеукраїнської ради робітничих депутатів	100	100	80
5.	Українського військового генерального комітету	26	26	15
6.	Від губерній, великих міст та колоній	81	67	8
7.	Від політичних партій	20	10	8
8.	Від професійних, просвітніх та економічних організацій	16	16	9
9.	Від національних меншостей на Україні			
	а) від російських соціал-демократів	20	17	17
	б) від російських соціалістів-революціонерів	20	18	18
	в) від партії народної свободи	10	9	2
	г) від партії «народных социалистов»	4	4	4
	д) від «совета рабочих и солдатских депутатов»	50	31	31
	Польські партії:			
	е) від Демократичного централу	5	3	3
	ж) від соціал-демократів польських	4	1	1
	з) від Польської соціалістичної партії (лівиця)	7	7	7
	і) від польських соціал-демократів (PPS)	4	—	—
	Єврейські партії:			
	к) від «Бунду»	13	13	13
	л) від «Поалей Ціону»	9	9	9
	м) від сіоністів	13	13	13
	н) від Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії	13	13	13
	о) від Єврейського демократичного об'єднання	2	2	2
	п) від громадських організацій	10		
	р) від молдаванів	4		
	с) від німців	3		
	т) від татар	3		
	у) від білорусів, чехів, греків, болгар та менонітів по одному	5		
	ф) запасних місць	9		
	Усіх	798 *	643	447

У в а г а. Число членів Всеукраїнської ради військових депутатів 132 не відповідає, по заяві Всеукраїнської ради військових депутатів, фактичному становищу, тому що 32 члени Військової ради після Всеукраїнського військового з'їзду вибули на фронт і до сього часу не повернулися, а також про себе не подавали ніяких звісток. Через бойове становисько нема вже ніякої надії, щоб вони і повернулися, а через се в Військовій раді фактично налічується 100 членів.

Число 643 через зазначену увагу буде відповідати дійсності 643–32 = 611.

1. Згідно з постановою Центральної ради д. Винниченко повинен числитись

* У документі помилково 792.

від Національного з'їзду 6 — 8 квітня 1917 р., д. Висоцький повинен числитись від Всеукраїнської ради робітничих депутатів, д. Луценко — від Українського військового генерального комітету. Дд. Осадчий, Діденко, Мачушенко, Бабич та Гаркуша від Центрального комітету Селянської спілки. На місця останніх 5 членів повинно бути обрано нових членів від повітів. Замість д. Луценка, комісія визнає дійсним членом Центральної ради його заступника д. Клепацького.

Мандат д. Якова Довбишенка на члена Центральної ради від м. Харкова комісія визнала недійсним, позаяк від м. Харкова вже є два члени. Д-й Синявський, замість котрого прислано Довбишенка, рахувався тільки кандидатом, а через се комісія визнала д. Довбишенка також кандидатом в члени Центральної ради від м. Харкова і визнає за ним тільки право дорадчого голосу.

3 *. Розглядаючи мандати представників колоній, комісія була поставлена в скрутне становисько, тому що в протоколах Центральної ради ніде остаточно не зазначено, яким колоніям призначено 6 місць. Се питання комісія вирішила так, прохання керченської громади на окреме представництво одкинуто, тому що м. Керч є в Таврії, котрій належить три місця. Тому що представник від Рязані на сесію не явився, а делегат з Північного Кавказу д. Переверзів подав останнім своє прохання, котре було вже зверх 6-ти і повинно бути одкинуто, комісія найшла можливим останні 6 мандатів рахувати дійсними, а представника з Північного Кавказу Переверзіва лічити до них кандидатом і через се дати йому право дорадчого голосу.

Загалом, що торкається сього пункту, то комісія доводить до відома Центральної ради, що кількість 6 місць для колоній досить мала. З розвитком українського самовизначення наші земляки, що живуть поза межами України, будуть прохати представництва в Центральній раді, а через се комісія вважає необхідним прохати Центральну раду видати загальні принципи колоніального представництва.

4. Мандат представника полтавської групи «Поалей Ціону» д. Воробйова комісія визнала недійсним, тому що місця дійсних членів «Поалей Ціону» зайняті обласними представниками. По добавочному мандатові від обласної організації «Поалей Ціону» д. Воробйов признається кандидатом з правом дорадчого голосу.

5. Члени Малої ради: від Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії Літваков, від виконавчого комітету громадських організацій Доротов, від російських соціалістів-революціонерів Сухових та Сараджев, від «совєта рабочих депутатов» Смірнов та Логачев і від «совєта солдатских депутатов» Таск як [такі, що] не мають мандатів бути членами Центральної ради, повинні рахуватися неправомочними, причому Літваков, по заяві обласної організації, визнається кандидатом з правом дорадчого голосу, а останні товариші не мають і дорадчого.

6. Комісія звертає увагу, що більшість членів Всеукраїнської ради селянських депутатів, військових і робітничих, обраних тимчасово всеукраїнськими з'їздами, а також представники, обрані на Національному з'їзді 6 — 8 квітня, до сього часу не перевибрані на місцях, що потрібно згідно з постановами з'їздів, а також значна кількість повітів України зовсім не представлені в Центральній раді.

7. Що ж торкається принципового становища про представництво національних меншостей в Центральній раді, то з огляду на те, що, з одного боку, народні соціалісти і молдавани прохали дати їм місце в Малій раді, а сіоністи, з другого боку, заявили претензію на неправильне по суті становисько представництва в Центральній раді єврейської нації політичними партіями, які не виявляють собою волі всього єврейського народу, і що представники останнього повинні бути вибрані державною волею всієї єврейської нації на Україні, мандатна комісія признає себе недосить компетентною в вирішенні сих питань і постановила довести се до відома загальних зборів Центральної ради.

8. Взявши разом всі ці уваги і вказівки, мандатна комісія признала на сій сесії персональний склад Центральної ради таким:

---

* У документі пункт 2 пропущено.

Від Національного з'їзду (6— 8 квітня 1917 р.)

1. Грушевський Михайло Сергійович.
2. Винниченко Володимир Кирилович.
3. Єфремов Сергій Олександрович.

Від Центрального комітету Селянської спілки

4. Бабич Борис.
5. Гаркуша Макар Сидорович.
6. Діденко Іван Петрович.
7. Заливчий Андрій.
8. Ковалевський Микола Миколайович.
9. Левицький Андрій.
10. Мартос Борис.
11. Мачушенко Володимир Сидорович.
12. Михайличенко Гнат.
13. Онищенко Антін Юхимович.
14. Осадчий Тихон Іванович.
15. Пугач Ісаак.
16. Стасюк Микола Михайлович.
17. Степаненко Аркадій * Степанович.
18. Христюк Павло Оникійович.

Від Всеукраїнської ради селянських депутатів

19. Артюх Андрій Романович.
20. Багрій Карпо.
21. Бала Михайло.
22. Баніта Гриць.
23. Белебеха Федір Аврамович.
24. Білик Микола Якимович.
25. Блонський.
26. Боб Іван.
27. Бабенко Іван Микитович.
28. Богацький Пантелеймон.
29. Бойко Платон.
30. Бондаренко Іван.
31. Брусило Йосип Йосипович.
32. Букша Кіндрат.
33. Буланчук Денис.
34. Бурлюк Павло.
35. Буцький Яків Юстинович.
36. Василенко Михайло Іванович.
37. Вашай Антін.
38. Вдовиченко Олекса.
39. Велигодський Петро Андрійович.
40. Величко Мефодій Андрійович.
41. Волощук Андріян Якович.
42. Гавриленко Іван Степанович.
43. Гавриленко Юхим.
44. Гайдук Артем.
45. Галькер Лука.
46. Герасимчук Іван.
47. Гармаш Євтихій.
48. Гончарук Гриць.
49. Грищенко Маркіян Дмитрович.
50. Гуленко Корній Кіндратович.
51. Давидчук Євген Никифорович.
52. Довгий Іван Григорович.
53. Жуков Леонід Омелянович.
54. Журик Микола.
55. Захаров Прокіп.
56. Захарчук Кіндрат.
57. Завірець Тимофій.
58. Зіновій Яків Якович.
59. Ільченко Олекса Пантелеймонович.
60. Іляшенко Роман Іванович.
61. Карабут Іван.
62. Касіка Грицько Антонович.
63. Кіяниця Максим Кузьмич.
64. Клунний Петро.
65. Ковчан Ананій Павлович.
66. Коломієць Олекса.
67. Кондратюк Максим.
68. Копитець Федір.
69. Косицький Іван Петрович.
70. Котляр Олекса.
71. Кривда-Соколенко Петро.
72. Куличенко Яків Іванович.
73. Лісовий Прокіп.
74. Майстренко Павло.
75. Майстро Іван.
76. Макаренко Кузьма Григорович.
77. Манько Демид Федорович.
78. Марцинюк Трохим Пилипович.
79. Марченко Максим.
80. Маслій Онуфрій.
81. Масовець Іван.
82. Матвієнко Іван.
83. Машичів Пантелеймон.
84. Мельник Авксентій Федорович.
85. Меренець Іван.
86. Місевич Кость Федорович.
87. Миколайчук Іван Маркович.
88. Михайленко Павло.
89. Михайлець Василь Григорович.
90. Мовчанюк Каленик Якович.
91. Мудряк Андрій.
92. Мурляк Дмитро.
93. Невгад Іван Іванович.
94. Немудрий Василь Андрійович.

---

* У документі — Андрій.

95. Одинець Сергій.
96. Онипко Борис Григорович.
97. Осипів Михайло.
98. Осипчук Митрофан.
99. Ощановський Василь.
100. Павленко Павло.
101. Павличенко Тимофій.
102. Пальковський Тимофій.
103. Панченко Льонгин.
104. Пархоменко Петро Юхимович.
105. Патерило Грицько Пилипович.
106. Помазан Василь Якимович.
107. Пономаренко Федір Федорович.
108. Приходнюк Гнат Єремійович.
109. Прохоренко Іван.
110. Проява Опанас Григорович.
111. Пугач Ісаак.
112. Рижій Іван Петрович.
113. Рогозинський Гриць.
114. Романенко Хома Миколайович.
115. Руденко Ларіон Йосипович.
116. Рудий Федір.
117. Рудик Роман Петрович.
118. Сагайдак Степан.
119. Саморуха Парфен Никифорович.
120. Семеняга Тиміш Петрович.
121. Сеньків Гнат Захарович.
122. Сергієнко Гриць.
123. Сивокінь Василь Адріанович.
124. Слюсаренко Микола.
125. Соболів Кузьма.
126. Сотник Павло.
127. Мойсеєнко Євген Ігнатович.
128. Степаненко Тиміш Степанович.
129. Стецюк Абрам.
130. Терещук Матвій.
131. Тимофієнко Олександр.
132. Федина Овсій Юркович.
133. Федорушко Петро.
134. Хвиленко Захар Омелянович.
135. Химерик Василь.
136. Хоменко Олександр.
137. Циба Іван Миколайович.
138. Черановський Маркіян.
139. Черешнюк Михайло.
140. Черниця Лаврентій.
141. Чернопищук Тадей.
142. Чеботар Микита.
143. Чубар Василь.
144. Шаровський Василь Михайлович.
145. Швед Василь Тимофійович.
146. Швець Федір Петрович.
147. Шелудько Ларіон.
148. Якут Кузьма.
149. Яременко Нечипір.
150. Яценко Максим.
151. Ященко Федір.

Від Всеукраїнської ради військових депутатів

152. Авдієнко Михайло.
153. Артеменко Павло Максимович.
154. Бабій Тихон Онуфрійович.
155. Балабан Сава Парфенійович.
156. Бас Яків Спиридонович.
157. Батієвський Андрій Гаврилович.
158. Березняк Саватій Іванович.
159. Бойченко Кирило Захарович.
160. Бондар-Обміняний Матвій Платонович.
161. Бондаренко Іван Омелянович.
162. Величко Кость Павлович.
163. Войтенко Павло Макарович.
164. Воропай Пилип Юхимович.
165. Вротновський-Сивошапка Кость Германович.
166. Врублевський Микола Євтихійович.
167. Герасименко Петро Володимирович.
168. Гермайзе Йосип Юрійович.
169. Голуб Віктор Андрійович.
170. Гусенко Андрій Федорович.
171. Дембський Іван Полікарпович.
172. Демерлій Павло Ксенофонтович.
173. Довгопольський Іван Артемович.
174. Дубинський Кость Петрович.
175. Дудкін Іван Григорович.
176. Журавель Андрій Андрійович.
177. Заїченко-Жадько Володимир Якович.
178. Знахаренко Гаврило Васильович.
179. Зозуля Яків Максимович.
180. Зятина Сергій Максимович.
181. Іванов Іван Миколайович.
182. Іванченко Євтихій Якович.
183. Калган Тихон Іванович.
184. Корабчевський Киріон.
185. Карпенко Іван Григорович.
186. Касяненко Григорій Іванович.
187. Кекало Василь Васильович.
188. Кіт Василь Васильович.
189. Кизима Лука Прокопович.
190. Кобилянський Люцій Ремигович.
191. Коваленко Данило Ілліч.
192. Коваленко Юхим Григорович.
193. Колесник Дмитро Севастьянович.
194. Колесниченко Порфирій Титович.
195. Ковальський Матвій Дем'янович.

196. Козимчук Савка Васильович.
197. Кондрашко Трохим Степанович.
198. Копійка Данило Самійлович.
199. Корнієнко Тихон Фомич.
200. Коркішко Влас Якимович.
200а. Коркушко Василь Іванович.
201. Коробко Василь Петрович.
202. Котляр Федір Михайлович.
203. Кощавка Василь Михайлович.
204. Крохмаль Григорій Миколайович.
205. Курявий Пилип Софронович.
206. Куценко Никифор Ілліч.
207. Куцяк (Чалий) Петро Васильович.
208. Левадний Яків Родіонович.
209. Левченко Яків Прокопович.
210. Лещенко Вакул Максимович.
211. Линник Василь Кіндратович.
211а. Линик Никифор Антонович.
212. Лисенко Григорій Євдокимович.
213. Лисенко Степан Петрович.
214. Лисовський Павло Семенович.
215. Личко Денис Іванович.
216. Лихнякевич Анастасій Васильович.
217. Малашко Михайло.
218. Марченко Іван Дмитрович.
219. Масюк Микита Дмитрович.
220. Мельник Софрон Іванович.
221. Меюс Петро Кузьмич.
222. Мірошник Олекса Григорович.
223. Мірошник Петро Петрович.
224. Мосієнко Тихон Іванович.
225. Набокін Іван Терентійович.
226. Надобко Сергій Федорович.
227. Назаренко Павло Пилипович.
228. Наконечний Никодим Артемович.
229. Наріжний Олександр Петрович.
230. Околот-Околотенко Дмитро.
231. Павловський Михайло Кузьмович.
232. Паливода Панас Семенович.
233. Паночині Сергій Сергійович.
234. Панченко Михайло Юрійович.
235. Пасовський Леонід Захарович.
236. Пащенко-Пасько Андрій Іванович.
237. Попів Варлаам Михайлович.
238. Постоловський Антін Олексійович.
239. Прокопович Кость Олександрович.
240. Рашавець Микола Карпович.
241. Речмедило Корній Мойсейович.
242. Рябчинський Василь Григорович.
243. Савон Архип Наумович.
244. Садківський Федір Гаврилович.
245. Самойлович Микола Павлович.
246. Свідерський Микола Олександрович.
247. Скачко Марко Олександрович.
248. Скуйбіда Никифор Якимович.
249. Семенець Григорій Трифонович.
250. Сибірний Павло Данилович.
251. Слюсарчук Спиридон Кирилович.
252. Сокольвак Михайло Семенович.
253. Солониченко Іван Мефодійович.
254. Сочинський Михайло Андрійович.
255. Ситник Пантелеймон Іванович.
256. Степура Іван Никифорович.
257. Стовбуненко-Заїченко Я. В.
258. Сухий Захар Петрович.
259. Сушкевич-Сухоребрик Ю. І.
260. Тележинський Михайло Ф.
261. Ткалич Іван Мефодійович.
262. Ткаченко Олекса Іванович.
263. Тютюнник Юрко Осипович.
264. Удод Борис Логвинович.
265. Усенко Іван Васильович.
266. Фурсевич Гнат Осипович.
267. Халабуденко Опанас Семенович.
268. Харченко Олександр Іванович.
269. Хідченко Кирило Григорович.
270. Хомицький Микола Кондратович.
271. Цьома Грицько Сергійович.
272. Чапківський Олександр Степанович.
273. Чечель Петро Іванович.
274. Шаповал Харитон Трохимович.
275. Шинкар Микола Іларіонович.
276. Шкільний Антін Пилипович.
277. Шкляр Василь Прохорович.
278. Шкода Кость Іванович.
279. Юда Данило Павлович.
280. Якименко Григорій Фомич.
281. Ярошенко Іван Остапович.

Від Всеукраїнської ради робітничих депутатів

282. Безпалий Гнат Іванович.
283. Білінський Петро Платонович.
284. Бондаренко Яків Миколайович.
285. Борзенко Іван.
286. Борисенко Павло Якович.
287. Бульба Володимир.
288. Бурдун Левко Тимофійович.
289. Буслович Олександр Михайлович.
290. Вербіленко Іван Гаврилович.
291. Вирва Ілько Давидович.
292. Висоцький Зиновій.
293. Воробєв Гаврило Юхимович.
294. Гайдар Трохим Тодосійович.
295. Гелюх Арсеній Никифорович.
296. Герасимів Гриць Костянтинович.
297. Гланько Федір Хомич.

298. Грущенко Олекса Володимирович.
299. Гунько Кирило Никифорович.
300. Дігун Іван Нестерович.
301. Дубовий Федір Євдокимович.
302. Довженко Василь Данилович.
303. Дорошко Федір Васильович.
304. Драгомирецький Антін Григорович.
305. Драник Роман Григорович.
306. Дудич Володимир Самійлович.
307. Дудник Карпо Герасимович.
308. Духовський Володимир М.
309. Єреміїв Михайло Михайлович.
310. Єфименко Тимофій.
311. Жидачівський Василь.
312. Захарченко Настя Дмитрівна.
313. Здраствуй Степан Якович.
314. Зінченко Семен Єлисейович.
315. Касяненко Євген Іванович.
316. Качура Сергій Гордійович.
317. Клер Олімпіада Григорівна.
318. Ковенко Михайло.
319. Копійко Зиновій Самійлович.
320. Коробчанський Петро Іванович.
321. Коробченко Данило.
322. Красько-Кращенко Оверко Н.
323. Курсенко Василь Трифонович.
324. Лисенко Кіндрат Павлович.
325. Лиситчук Михайло Степанович.
326. Лисиченко Дмитро.
327. Лисиченко Марія.
328. Лобода Никифор Маркович.
329. Лопушенко Іван.
330. Маєвський Йозеф Альбінович.
331. Майорко Михайло Григорович.
332. Макаренко Тодосій Якович.
333. Монченко Микола.
334. Німець Федір Михайлович.
335. Оліфер Іван Корнійович.
336. Осипенко Степан Петрович.
337. Отченаш Дмитро Лукич.
338. Паламарчук Ксенофон Сільвестрович.
339. Петренко Микола Трофимович.
340. Пісоцький Анатоль Андрійович.
341. Плевако Петро Антонович.
342. Позиненко Василь Якович.
343. Полотай Антін Пантелеймонович.
344. Попівський Василь Семенович.
345. Поплавський Станіслав.
346. Порш Микола Володимирович.
347. Різниченко Федір Микитович.
348. Рожченко Іван Григорович.
349. Романченко Іван.
350. Сагайдачний Гнат Мартинович.
351. Саган Іван Данилович.
352. Садовський Ілько.
353. Самсогин Валентин Андрійович.
354. Сокальський Іван Васильович.
355. Соколан Корній Семенович.
356. Сохацький Василь Феофанович.
357. Стахів Роман Данилович.
358. Сулизь Панас Харитонович.
359. Табурлянський Терентій.
360. Тернюк Григорій Федорович.
361. Тертичний Сава Мефодійович.
362. Тимошенко Данило Хомич.
363. Тимошенко Андрій.
364. Ткаченко-Гордієнко Андрій.
365. Томильченко Михайло Мінович.
366. Тригубенко Іван Михайлович.
367. Трохименко Павло Петрович.
368. Фамошняк Григорій Федорович.
369. Химиченко Петро Омелянович.
370. Холод Павло Дементійович.
371. Хоменко Павло Сильвестрович.
372. Чеховський Антін.
373. Чудинов Микола Степанович.
374. Чуприна Онуфрій Йосипович.
375. Шевченко Юлія.
376. Шлейченко Авксентій.
377. Шпирів Сергій Васильович.
378. Шумицький Андрій Андрійович.
379. Юдченко Григорій Климович.
380. Яценко-Жук Антін Іванович.
381. Федѐнко Іван.

Від Українського генерального військового комітету

382. Білецький Спиридон.
383. Глібовський Юрій.
384. Горемика-Крупчинський І. М.
385. Граждан Степан.
386. Жуковський Олександр.
387. Іванів Михайло.
388. Капкан Юрій.
389. Кедровський Володимир.
390. Колос Сергій Григорович.
391. Кондратович Лука.
392. Левицький Микола Григорович.
393. Луценко Іван Митрофанович.
394. Матяшевич Василь Федорович.
395. Певний Аполон.
396. Петлюра Симон Васильович.
397. Павленко Віктор.
398. Пилькевич Олександр Меркурійович.
399. Письменний Степан.

400. Полозов Михайло Миколайович.
401. Поплавко Віктор.
402. Потішко Василь.
403. Ровинський Дмитро Демидович.
404. Скрипчинський Петро Васильович.
405. Сливинський Олександр.
406. Селецький Федір Йосипович.
407. Чернявський Арсеній.

Від територіального представництва

408. Біднов Василь Олексійович.
409. Біляшівський Микола Федорович.
410. Бочковський Леонард.
411. Василенко Олександр Григорович.
412. Відибіда Петро Порфирович.
413. Вікул Сергій.
414. Вілінський Олександр Валентинович.
415. Герасимів.
416. Голоскевич Григорій Костянтинович.
417. Григор'єв Никифір Якович.
418. Грушевська Марія Сильвестрівна.
419. Дежур-Журов Григорій Михайлович.
420. Дмиш Семен Данилович.
421. Драчук Давид.
422. Єрастів Степан.
423. Зайців Павло Іванович.
424. Калиненко Кирило.
425. Клепацький Павло.
426. Ковальський Микола.
427. Кузьменко Микола Лаврентійович.
428. Кухаренко Микола.
429. Левитський Микола Васильович.
430. Любинський Микола Михайлович.
431. Мазуренко Петро Іларіонович.
432. Матеюк Антін Васильович.
433. Мандрика Микита Іванович.
434. Матяш Роман Якович.
435. Мацько Денис Мак[а]рович.
436. Мірна Зінаїда Василівна.
437. Мірний Іван Іванович.
438. Микитенко Петро Савич.
439. Мшанецький Петро Іванович.
440. Огородній Михайло.
441. Одинець Гаврило Матвійович.
442. Онацький Євген Дементійович.
443. Павелко Василь.
444. Паланичка Федосій.
445. Підгірський Самійло.
446. Пиляй Кирило Петрович.
447. Плохий Овсій Трофимович.
448. Приходько Віктор Кіндратович.
449. Прокопович С.
450. Рубас Олексій Костянтинович.
451. Русова Софія Федорівна.
452. Старицька-Черняхівська Людмила Михайлівна.
453. Стешенко Іван Матвійович.
454. Сторубель Федір Фомич.
455. Тимошенко Сергій Прокопович.
456. Тимченко Євген Костянтинович.
457. Ткаченко Данило Федотович.
458. Тушкан Павло Федорович.
459. Холодний Петро Іванович.
460. Христич Яким Ігнатович.
461. Чопівський Іван Адріянович.
462. Цибульський Кузьма.
463. Шаповал Микита Юхимович.
464. Шелухін Сергій Павлович.
465. Шраг Ілля Людвикович.
466. Шраг Микола Ілліч.
467. Ушкан Іван Опанасович.
468. Яковлів Андрій Іванович.

Від колоній

469. Григоренко Іван.
470. Данченко Аркадій.
471. Дяченко Євген Іванович.
472. Костюшко Лука Олександрович.
473. Крупський Олександр Іванович.
474. Любинська Клавдія.

Професіональне, просвітнє та економічне представництво

475. Барановський Христофор Антонович.
476. Бойко Василь Сидорович.
477. Крижанівський Федір Іванович.
478. Погорілко Павло Ферамонович.
479. Пожарський Петро Никифорович.
480. Полонський Андрій Матвійович.
481. Салтан Микола Васильович.
482. Севрюк Олекса Олександрович.
483. Степаненко Олекса.
484. Хотовицький Микола Олек.
485. Чечель Микола Флорович.

Від політичних організацій

486. Базяк Ісаак.
487. Веселовський Сергій Феофанович.
488. Ісаєвич Дмитро.
489. Корж Кузьма.
490. Кушнір-Якименко Макар Олександрович.
491. Ніковський Андрій.
492. Сквирський Володислав.

493. Ткаченко Михайло.
494. Чикаленко Лев Євгенович.
495. Шульгін Олександр Якович.

Від учительства

496. Бесараб Петро Кіндратович.
497. Власенко Іван Герасимович.
498. Пащенко Олімпіада Михайлівна.
499. Романюк Семен Миколайович.
500. Симашкевич Микола Васильович.

Від національних меншостей

501. Абрамович Соломон Ісакович.
502. Айзенштадт Мордух Лейзерович.
503. Аласін.
504. Олександров Н.
505. Алексієв С.
506. Аптекар Лев Ілліч.
507. Балабанов Михайло Соломонович.
508. Балаховський.
509. Батраков.
510. Безрадецький.
511. Бергельсон Давид.
512. Бердичевський Сергій Ілліч.
513. Бойченко.
514. Боцула.
515. Брегман Йосип.
516. Булнер.
517. Бутенко.
518. Билинін Олександр Іванович.
519. Василенко Костянтин Прокопович.
520. Вельвовський.
521. Верле Готфрід.
522. Вірний Бенеш-Лейб Давидович.
523. Віленський Марк Григорович.
524. Вишневський Володислав.
525. Волошин Василь.
526. Ворожко Яків Федорович.
527. Ганжа Р.
528. Гарбер Натан Ілліч.
529. Гармашов Олексій.
530. Гартинський Микола Михайлович.
531. Гельман Мойсей.
532. Гельфман.
533. Гельфонс.
534. Гендельман Яків.
535. Гербер Анна.
536. Гершенгорн Олександр Сидорович.
537. Гольберг Хаїм Йосипович.
538. Гольдельман Ізраїль.
539. Гольц Павло Семенович.
540. Грінберг Мойсей Абрамович.
540 а. Грінфельд.
541. Гуревич.
542. Гацкевич.
543. Дешевий.
544. Друганов.
545. Дурач Теодор.
546. Духоний Бенціон Срульович.
547. Ейдельман.
548. Жарко.
549. Зайченко.
550. Зайцев.
551. Залужний.
552. Заславська-Круповецька Г. Г.
553. Збаражський Ананій Степанович.
554. Зільберфарб.
555. Золотарьов.
556. Івинський Генріх.
557. Іоселевич Матвій Остапович.
558. Каганов* Еля Цудиківна.
559. Козачок.
560. Камінний.
561. Карпенко Олексій Петрович.
562. Кістер Юрій Павлович.
563. Коган Михайло Йосипович.
564. Коломієць Янкель Йосипович.
565. Колтун.
566. Косинський В.
567. Крупнов Семен Герасимович.
568. Кулак Вікентій Аполлонович.
569. Лагунов Борис.
570. Лагунов Соломон.
571. Левін.
572. Левіт.
573. Левітський Валерій.
574. Лещинський.
575. Лібензон Ілля Савелійович.
576. Лисенко.
577. Маршак Яків Ізраїлович.
578. Матушевський.
579. Маховер.
580. Мельник Ю.
581. Мендель Яків Григорович.
582. Мейзлер Герман Шл.-Бірович.
583. Менчиковський Фенікс Якович.
584. Моржеєвський Болеслав.
585. Морозов Василь Якович.
586. Назаренко.
587. Новицький Віктор Ізмайлович.
588. Нусінов Абрум.
589. Окольський.

---

* Так у тексті.

590. Оснес Ісаак Тимофійович.
592*. Перенада.
593. Перченок Вульф Гіршевич.
594. Піскун.
595. Питько.
596. Пліс Никифор Кирилович.
597. Рабинович Лідія.
598. Рабкін.
599. Радбиль Юхим Веніамінович.
600. Рафес.
601. Ревзина.
602. Ревуцький Авраам Самойлович.
603. Рожанський Олекс. Йосипович.
604. Розенштейн Мойсей Борисович.
605. Ролік.
606. Рубінов Лейб Мойсейович.
607. Рудкевич Ян.
608. Рудницький Валеріан.
609. Сапожников Авраам.
610. Симоновський.
611. Сиркін Наум Соломонович.
611а. Сквирський Володислав.
612. Головін.
613. Скловський Михайло.
614. Скринников Олександр.
615. Смачевський.
616. Смирнов Василь Андрійович.
617. Соколов.
618. Соловей.
619. Соробков.
620. Стерлін Лев Мордухович.
621. Тільман Гафт.
622. Толпін Яків Гершович.
623. Трахтенберг.
624. Тьомкін.
625. Фінкельштейн Соломон Григорович.
626. Фіялек.
627. Фомичов.
628. Фрідковський.
629. Фрідман Ісаак Симонович.
630. Фухс С.
631. Хащеватський Мойсей Ізраїлович.
632. Цихонь Роман.
633. Цорін Лев Якович.
634. Шальман.
635. Шапіра Мейєр Оснерович.
636. Шведов Пилип Іванович.
637. Шлейфер Давид.
638. Шрага Лейб Симонович.
639. Лукашевич Кіндрат.
640. Островський Зельман Соломонович.

Комісія визнає, що на сю сесію нижче указані заступники членів Центральної ради мають право рішучого голосу, позаяк вони замінюють дійсних членів:

1. Від Кронштадта Дубрівний Олекса.
2. « — » Гельсінгфорса Ковальський Андрій.
3. « — » Польського демократичного централу Гаштецький.
4. « — » Тржецяк.

Нарешті комісія констатує, що на сій сесії, окрім вище зазначених кандидатів до членів Центральної ради, є присутніми і користуються дорадчим голосом такі кандидати:

1. Від студентства Саливон.
2. « — » народних соціалістів Вількенштейн.
3. « — » Польського [демократичного] централу Старчевський.
4. « — » «Бунду» Душкан.
5. « — » Вайсберг.
6. « — » Альтер.
7. « — » Вайнштейн.
8. « — » «Поалей Ціону» Корнгольд.
9. « — » Возняковський.
10. « — » сіоністів Балаховський.
11. « — » Білоцерківський.
12. « — » сіоністів Фішер.
13. « — » Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії Гутман.

Таким чином, на сесії Центральної ради є дійсних членів 639 і кандидатів з правом рішучого голосу 4, а всього 643. Користуються ж дорадчим голосом 13.

Голова мандатної комісії *Безрадецький*
Секретар *Зозуля*

---

* Збій пагінації у тексті документа.

Після докладу мандатної комісії продовжуються дебати над інструкцією.

Д-й *Косинський* говорить від Партії народної свободи (конституційні демократи). Він довго і широко об'ясняє погляди партії кадетів на державний устрій, а опісля переходить до критики інструкції. Промовець в цілому приєднується до аналізу, який зробив д. Винниченко. Інструкція, по словах промовця, — це той максимум, який міг дати Тимчасовий уряд, маючи на увазі єдність і цілість Російської держави, і з неї ми повинні бути вдоволені. Інструкція являється базою, на якій Україна може будувати своє національно-політичне відродження [160].

Д-й *Гутман* від Об'єднаної єврейської соціалістичної партії згоджується з попередніми критиками інструкції і, вказуючи на її хиби, все-таки радить її прийняти і, по можливості, скористуватися перш за все тим, що вона дає [161]. Йти на розрив з Тимчасовим урядом промовець не радить, бо «до цього хотять нас спровокувати контрреволюційні партії, щоби при горожанській війні завести свої буржуазні порядки. Зараз не час підіймати нову революційну хвилю, бо така спроба в цей момент не вдасться». Треба зачекати більш слушного моменту, котрий, на думку промовця, повинен в недалекім часі наступити.

Цією промовою закінчується засідання. Слідуюче призначається на 6 год. вечора.

Шосте (вечірнє) засідання Центральної ради

Починається в 6 1/2 год. вечора. Головує проф. М. Грушевський.

На початку засідання затверджуються постанови мандатної комісії, опісля знов виступають фракційні промовці в справі відношення до інструкції.

Д-й *Сиркін*: «Товариші! Тут, і на Малій раді, ми мали нагоду вислухати закиди, що інструкція являється роботою кадетської партії. З другого боку, ми вислухали промови, які вичерпували критику інструкції. Національне питання не дістало ще належного йому освітлення. Тут винна не лише кадетська партія, але й російська інтелігенція. Російська інтелігенція почуває якийсь страх перед ідеєю національного визволення. Вихована на кабінетних історіях 60-х років, вона не може звикнути до цієї думки, що не може бути життєвою загальна революція, коли немає відродження народу, який складає собою ту чи іншу державну одиницю; що це якась утопія; що національне питання — це питання тристепенної ваги, що це те, що можна відложити, та неначе це не йде в унісон з загальною революційною лінією. Цієї помилки у нас придержувались довго, навіть в соціал-демократичних партіях. І лише в останніх роках соціал-демократична партія і російська інтелігенція починають признавати, що не можна творити свободи інакше, як лише шляхом освобождення поодиноких народів від цього гніту, який вони несли на собі. Прийшла російська революція і вона одкрила цю проблему у всій її глибині. Ми побачили, що тепер починається будування на основах розкріпощення народів. Це буде діяться аж до того часу, доки революція буде міцна і сильна. Наступить упадок і в цей момент наступить упадок напруження в національнім скріпленні сил. Коли мене запитають, чи являється ця інструкція хартією, я скажу ясно: «Ні»! Вона не являється автономною хартією, хартією національного відродження. Но коли ви мені задасте питання, чи являється ця інструкція точкою опори для дальшої боротьби, я скажу: «Так»! Це є опірна точка в боротьбі за повну і широку автономію України.

Теоретичне право треба замінити на право реальне. Є одна задача — це дорога накоплення життєвих сил, постепенна творчість, розвій сил, які дрімали у народі, які сковували його кайданами. Тепер треба йти дорогою визволення народу. На сьому документі не треба остановлятись і усипляти цим народню енергію. Ціль боротьби в тім, щоби вона була успішна; для цього треба, щоби, прийнявши якийсь побідний акт, йти дальше по дорозі боротьби. Треба мати віру в національне відродження».

Генеральний секретар фінансових справ *Х. Барановський*, який тільки що повернувсь з Петербурга, з свого боку, робить доклад про переговори з Тимчасовим правительством в справі затвердження Генерального секретаріату.

Повідомлення Барановського було те саме, яке робив Винниченко, лише в деяких місцях більш докладне [162]. Наостанку промовець закликає прийняти

інструкцію, «бо інакше ми зіграєм на руку тим своїм ворогам, котрі намагаються нас на цьому спровокувати. Інструкція буде першим каменем в фундаменті, на якому буде строїтися автономія України».

Д-й *Гольдельман* («Поалей Ціон»): «Ми всі стояли на тій точці зору погляду *, що революційні рухи розвиваються осібними руслами. Але від цього ані трошки не ослаблюється позиція великоруського революційного руху; тому що ми визнаєм, що революційний рух українського народу направлений на освобождення народу і не йде наперекір великоруському рухові. Побіда українського революційного руху, яким являється національний рух українців, є побідою великоруської революції. З цієї плоскості я думаю розглянути питання про інструкцію. Один із попередніх ораторів говорив, що головними кругами російської інтелігенції цей національний рух непризнаний. Я не стану перечити, що деякі групи національний рух визнавали як недосить революційний, але я думаю, що соціалісти в змаганнях поневоленого народу бачать революцію. Коли соціаліст цього національного руху не признає, то лише тому, що він помиляється. Цілком протиположне відношення до даного руху несоціалістів. Коли ми бачимо соціалістичну групу, яка визнає національний рух даного народу не совпадаючим із революцією, і в той саме час бачимо групу несоціалістів, яка так само думає, то ми не можемо сказати: буржуазія кермується імперіалістичними інтересами, а для соціалістичних груп це определенно тимчасове непорозуміння». Бесідник дальше вказує, що це ми бачимо в роботах Центральної ради. Коли соціалісти других народів зійшлися в одній роботі з українськими соціалістами, то місяць цієї роботи довів до того, що ті непорозуміння, про які раніше говорено, зм'ягчилися і бесідник надіється, що при спільній роботі вони цілком щезнуть.

Переходячи до оцінки інструкції, д. Гольдельман говорить, що ця інструкція, невважаючи на те, що вона видана Тимчасовим правительством, подиктована не соціалістами, а буржуазією, яка кермується і імперіалістичними інтересами. Революційний рух в Росії, з моменту широкого розвою українського руху, вступив у нову фазу, фазу боротьби угнетенних класів національних.

«Що таке статут? Статут Генерального секретаріату є декларацією автономного ладу, і там нема нічого, що нагадувало б федерацію. В статуті ясно сказано, що всі закони України має затверджувати російське правительство, а при федерації цього не може бути. Статут є максимумом тих домагань, які можна було виставити в обставинах того моменту, коли ми були на верху революційної хвилі. Інструкція — це жмут, який вирвано з статуту тепер, коли революційна хвиля спала.

Нашим завданням тепер повинно бути збільшення авторитету Центральної ради, зорганізування коло неї широких демократичних мас, щоб ці організовані маси національностей України протиставити новому буржуазному централізмові. Інструкція заставляє нас потурбуватись про долю тих українських губерній, котрі по інструкції не входять в територію автономної України.

Коло Центральної ради повинні також організуватись національні інститути інших національних меншостей для спільної боротьби. Коли ж ми не приймаємо інструкції, то тоді не буде і цього крайового органу, яким є тепер Центральна рада, і через те не буде і такого організуючого крайового осередку. Центральна рада повинна коло себе мати маси українського і неукраїнського населення. Сотворити свій авторитет для того, щоби бути надійною обороною проти буржуазного централізму, який в тім випадку не посміє підняти свого голосу, коли український рух сильно піде вперед». Бесідник читає резолюцію, яка опісля на голосування не ставиться.

Після промови Гольдельмана оповіщається на годину перерва для порозуміння фракцій і вироблення спільної резолюції.

По скінченні перерви, під час якої більшість фракцій, а головне фракція ук-

---

* Так у документі.

раїнських соціалістів-революціонерів, в своїй більшості пристають до проекту резолюції, виробленого українською соціал-демократичною фракцією, висловлюється і решта фракційних промовців.

Д-й *Дубинський* (від єврейського демократичного «Объединения») вважає, що відкидати інструкцію небезпечно, бо це поведе до розриву не тільки з правительством, а і з російською демократією. Не все те добре, що штовхає вліво, бо це штовхання вліво не завше доводить до бажаних наслідків.

Ф. Крижанівський (від українських трудовиків): «Цей клаптик паперу, який являє інструкція, не може задовольнити тих реальних потреб, які ставить життя [163]. Нам кажуть, що ми розіб'ємо порозуміння з правительством і тим самим з національними меншостями, хоч би й через те, що петербурзьке правительство не є ще їхнім правительством. Генеральний секретаріат буде провадити організаційну роботу, але він уже не буде нашим органом, а тільки крайовим органом Тимчасового правительства.

Що ж нам робити з інструкцією? — кінчає свою промову бесідник. — Тепер Центральна рада цієї інструкції прийняти не може. Ми не можем взяти відповідальності за Секретаріат, бо Центральна рада у власті стояти не буде. Отже, я думаю, що від цього ми ще не йдемо на розрив з Тимчасовим правительством».

Д-й *Рудницький* (від Польського демократичного централу): «Перше, ніж ставити питання: чи йти на згоду, чи ні, треба спитати, чи є з ким йти на згоду. (*Оплески.*) Це правительство, котре вводить кару на смерть і видає прикази про арешти і висилку людей, не може вважатись справді демократичним правительством. До того ж правительство і не питає нашої згоди — воно просто видає закон, невважаючи на нашу думку.

Центральна рада повинна затвердити весь Генеральний секретаріат з тим, щоб ті секретарі, справи яких визнає правительство, були послані до затвердження правительства і виконували розпорядження Центральної ради і розпорядження Тимчасового правительства. Ми не приймаємо інструкції, бо вона нам не підходить, але ми і не розриваємо з правительством. Ми тільки використовуємо ті нові обставини, в яких опинилась наша справа».

Д-й *Порш* (український соціал-демократ)[164]: «Відстоюючи інтереси революційної демократії, ми повинні поставити питання: що сталось, що є і що має бути. Революційна демократія в російську революцію мобілізувала всі свої сили, коли ж в революційному рухові зробився перелом, то ясно, що над революцією поставити хреста ще не можна.

Тут говорять, що цей документ, який викликав на наших зборах немало гострої осуди, треба відкинути. В самому документі ми мусимо шукати, що робити, а чого не робити. Підходим до цього документа не з критикою, а з поглядом, яку суму прав ми маємо по цій інструкції. Закінчуючи одну частину своєї роботи, почнемо організацію, яка дасть можливість вийти на широку дорогу. Коли побачимо новий підйом сил демократії, то ми досягнемо більшого як те, що ми одержали. Ми цей акт підписуєм і приймаєм як здобуток революції. Коли для нас ясно, що революція ще поширіться, перетвориться в широкий демократичний рух на Україні, то й ясно, що раз буде рух революційної демократії, то й документ цей розшириться.

Тут пропонують цю інструкцію відкинути і от на цій стороні я дозволю собі зупинитися. В той час, який ми переживаємо зараз, коли треба тактики, яка б зорганізувала широкі маси народні, ви кидаєте клич до боротьби. В той час, коли маси живуть незорганізовані, ця тактика мусить бути відкинена. Для нас зостається один вихід — не відкидати цієї інструкції і почати свою революційну роботу. Коли ми віримо в новий підйом революції і революційних сил, рево-

люційна демократія найде нові форми боротьби. Дозвольте мені запропонувати резолюцію, яку виробила наша фракція». (Резолюція буде подана нижче *.)

Панченко (український соціаліст-революціонер) заявляє, що фракція соціалістів-революціонерів приєднується до проекту резолюції українських соціал-демократів з поправкою про те, що інструкція не задовольняє не тільки українську, но і неукраїнську демократію.

Бойко (від українських соціалістів-федералістів), *Матушевський* (від лівиці Польської соціалістичної партії) та *Лукашевич* (від революційної фракції Польської соціалістичної партії) також висловлюються за прийняття інструкції.

Список промовців в цім вичерпаний і дебати з приводу інструкції закінчено о 12-й год. ночі.

Голосування резолюції українських соціал-демократів, котрій забезпечена після приєднання соціалістів-революціонерів велика більшість, відкладається на другий день.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 20/21, 22/23.
Листоп.

№ 95

9 серпня 1917 р.

Починається о год. 11-й ранку.

Головує проф. М. Грушевський.

Голова зборів повідомляє, що міністр пошт і телеграфів Некрасов сповістив Українську Центральну раду про те, що її запрошують прислати 5 своїх представників на московську нараду [165] 12 серпня.

Питання про посилку представників передається в комісію, в котру делеговано по одному членові від кожної фракції, з тим, щоб ця комісія вирішила, чи братиме Центральна рада участь в московській нараді, чи ні.

Генеральний контролер *Рафес*, взявши слово для позачергової заяви, прочитує телеграму від делегатів Генерального секретаріату Міцкевича та Зарубіна, котрі ще й досі зостались в Петербурзі, що вони, по дорученню Генерального секретаріату, запитували у Тимчасового правительства, як воно пояснить те недовір'я до українського народу, котре видно з інструкції.

Правительство ухвалило на певному своєму засіданні видати до інструкції ширше пояснення.

Пояснення це має такий зміст:

«Згідно з інструкцією Тимчасове правительство затвердить трьох секретарів-неукраїнців, замість чотирьох, з тої причини, що Генеральний секретаріат буде складатись не з 14, а з 9 членів.

Розділ 9-й інструкції, в якому говориться про можливість безпосереднього сповіщення правительством своїх розпоряджень при негайній потребі місцевим властям, виправдовується обставинами військового часу, бо не можна не дати Тимчасовому правительству можливості безпосередньо зноситись з місцевими властями в час війни.

Комісара по справах України при Тимчасовому правительстві призначено буде по згоді з Генеральним секретаріатом.

Докладне визначення компетенції генеральних секретарів зроблено буде за їх безпосередньою участю після затвердження їх Тимчасовим правительством».

Представник фракції «Поалей Ціон» *Менчиковський* поза чергою заявляє протест проти замовчування і перекручування промов, сказаних представниками цієї фракції, яке регулярно ведеться газетою «Киевская мысль».

---

* Див. с. 250 — 251.

До цього протесту приєднуються представники: сіоністів — *Маховер*, українських соціалістів-революціонерів — *Полозов*, соціал-демократів — *Висоцький* та націонал-революціонерів — *Любинський*.

На черзі наказ Центральній раді і Малій раді, який читає д. *Чечель*. (Наказ (регулямін) був вже поміщений в одному із попередніх номерів «Вістей»*.)

Д-й *Онацький* (український соціаліст-революціонер) по прочитанні наказу зауважує, що перш усього цей наказ складено не Центральній раді, а Малій раді, а дальше, щоб він не перешкоджав роботі пленуму Центральної ради, так треба змінити § 13-й.

До § 13-го приймається поправка, що промови декларативні не обмежуються.

Д-й *Чечель* від імені президії Центральної ради пропонує § 27-й викинути з наказу зовсім, бо ним можуть зловживати і таким чином може він спричинятися до обструкції.

Пропозиція ухвалюється.

Д-й *Онацький* вносить новий параграф: «Нова чергова сесія Української Центральної ради скликається не пізніше, як через місяць після попередньої. Повістки розсилаються за два тижні, а як термін менший від двох тижнів, то члени Центральної ради оповіщаються телеграмою».

Наказ в цілому ставиться на голосування і зо всіма вище зазначеними поправками більшістю голосів приймається.

Д-й *Любинський* робить доклад про роботу комісії по підготовці автономного статуту України.

В наказі комісії, який був вироблений на V сесії Центральної ради, змінюється § 6-й про скасування високого кворуму.

Д-й *Шлейченко* (український соціаліст-революціонер) поза чергою заявляє, що київський «Исполнительный комитет объединенных организаций», який розділяв місця між київськими неукраїнськими організаціями в Центральній раді, не повідомив організації російських соціал-демократів більшовиків про те, що вони мають право брати участь в роботах і послати своїх представників до Центральної ради.

Представник «Исполнительного комитета киевских объединенных организаций» в одповіді заявляє, що він повідомив був в свій час Малу раду про те, що більшовики відмовились брати участь в роботі Центральної ради.

На черзі голосування резолюції з приводу інструкції Тимчасового уряду Генеральному секретаріатові.

Д-й *Балабанов* від імені російських соціал-демократів меншовиків пропонує прийняти таку резолюцію: «Українська Центральна рада признає, що опублікована Тимчасовим правительством інструкція не дає тих гарантій, які потрібні для крайової власті, яка посідає відповідну силу і авторитет.

Але разом з тим, беручи під увагу, що інструкція містить в собі признання принципу автономного устрою України і негайного створення в ній особного крайового органу управління, являється безсумнівним завоюванням української і всеросійської демократії, що загальні норми крайового органу, який твориться інструкцією, можуть послужити вихідною точкою для дальшого розвою крайового органу і для створення в краю твердої революційної власті;

виражаючи певність, що Тимчасове правительство, стоячи на основах програми 8 іюля, буде здійснювати свою власть в дусі згоди з Українською Центральною радою і 3 іюля;

признаючи дальше, що відмова в представленні Секретаріату на затвердження Тимчасовому правительству на підставі опублікованої інструкції в сучасних обставинах неминуче потягне за собою розрив загальнореволюційного фронту, в той час,

---

* Див. док № 84.

як представлення Секретаріату на затвердження і признання будуючогося крайового органу буде базою для дальшого укріплення революційної власті на Україні і приведе до закріплення єдності української і неукраїнської демократії;

Українська Центральна рада представляє Генеральний секретаріат, перед нею відповідаючий, на затвердження Тимчасового правительства».

Д-й *Сараджев* від імені російських соціалістів-революціонерів вказуючи, що інструкція є плодом боротьби буржуазії з демократією і перемогою демократії, вважає інструкцію за твердий ґрунт, на якому Українська Центральна рада зможе розпочати свою творчу роботу і певен в тому, що врешті Україна дістане повну автономію.

Фракція російських соціалістів-революціонерів буде голосувати за резолюцію українських соціал-демократів з деякими поправками.

Д-й *Бойко* від імені українських соціалістів-федералістів пропонує таку резолюцію:

«Вислухавши доклад Генерального секретаріату про переговори його з Тимчасовим урядом і інструкцію з 4 серпня 1917 р., і беручи на увагу:

1) що актом 3 липня за Генеральним секретаріатом забезпечена влада над всією Україною, а не частиною її, як то зазначається інструкцією;

2) що після акту 3 липня Генеральному секретаріатові належить керування всіма справами на Україні, тоді як інструкція в § 3 зовсім не згадує про такі важні для краю справи, як судові, військові, продовольчі та інші;

3) що після того ж акту всі міри і заходи в житті краю і його управління переводиться урядом через Генеральний секретаріат, а § 9 інструкції одкриває широку можливість порушувати права Генерального секретаріату;

4) що правомочність Генерального секретаріату як такого і кожного секретаря зокрема висловлена в інструкції цілком невиразно і тим же § 9 може бути зведена нінащо: Українська Центральна рада, поповнена представниками неукраїнської демократії, визначає, що інструкція Тимчасового уряду від 4.VIII 1917 р. перейнята старим централізмом і недовір'ям до демократії народів на Україні сущих, одностороннє порушуючи акт 3 липня, не відповідає складеній згоді і не задовольняє потреб краю щодо організації вищої крайової влади і тим самим позбавляє можливості розгорнути широку роботу по закріпленню здобутків революції і оборони краю — приймає інструкцію до відомості.

Зважаючи ж на те, що Генеральний секретаріат в складі, що передбачається інструкцією, являється першим публічно-правовим кроком в просуванні Української Центральної ради до автономної України в складі Федеративної Російської Республіки, Українська Центральна рада вважає потрібним виділити з нинішнього складу Генерального секретаріату Української Центральної ради Генеральний секретаріат по інструкції 4 серпня як вищий орган Тимчасового уряду в краю в особі генеральних секретарів справ внутрішніх, фінансових, земельних, освітніх, торгу і промисловості, праці, національних справ, генерального контролера і генерального писаря і представити їх Тимчасовому урядові на затвердження».

Д-й *Гольдельман* від фракції «Поалей Ціон» приєднується до резолюції українських соціал-демократів.

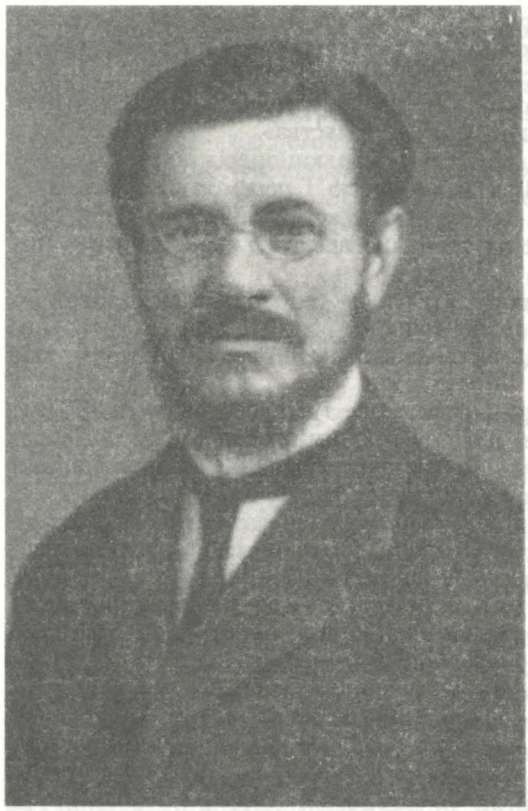
Д-й *Гутман* від єврейської об'єднаної соціалістичної робітничої партії заявляє, що його фракція буде голосувати за резолюцію українських соціал-демократів, поповнену українськими соціалістами-революціонерами.

Д-й *Касика* висловлює протест з приводу відокремлення 4-х повітів Чернігівщини.

Д-й *Довгорученко* від Харківщини протестує проти відокремлення Харківщини.

Д-й *Семеняк* від Херсонщини протестує проти відокремлення Херсонщини.

Д-й *Кістер* від фракції російських народних соціалістів приєднується до резолюції українських соціал-демократів.

Ф. П. Матушевський.

Д-й *Любинський* від фракції українських націонал-революціонерів заявляє, що їх фракція голосуватиме за свою резолюцію.

Д-й *Позиненко* від Катеринославщини протестує проти поділу України.

Д-й *Шаравський* від Катеринославської ради селянських депутатів протестує проти відокремлення Катеринославщини.

Д-й *Христич* від Таврії протестує проти анексії таврійських земель Тимчасовим урядом.

Д-й *Левитський* від Херсонщини протестує проти анексії запорозьких старих земель.

Д-й *Коковський* від Польського демократичного централу заявляє, що його фракція приєднується до резолюції українських соціал-демократів з поправками українських соціалістів-революціонерів.

Д-й *Матушевський* від лівиці ППС* приєднується до резолюції українських соціал-демократів.

Д-й *Бойко* від українських соціалістів-федералістів заявляє, що його фракція приєднується до резолюції українських соціал-демократів.

Д-й *Крижанівський* від фракції українських трудовиків заявляє, що члени його фракції голосуватимуть за ту резолюцію, яка кому подобається.

Д-й *Шаповал* (український соціаліст-революціонер) заявляє, що меншість українських соціалістів-революціонерів зовсім утримується від голосування.

Д-й Крупнов від кадетської фракції читає резолюції: «Заслухавши доклад Генерального секретаріату о переговорах з Тимчасовим правительством і опубліковану ним інструкцію Генеральному секретаріатові, Українська Центральна рада, знаходячи, що інструкція творить правову базу для закономірного осягнення справедливих змагань народів, живучих на Україні, приймає інструкцію і переходить до чергових справ».

Але опісля фракція конституційних демократів свою резолюцію знімає і приєднується до резолюції російських соціал-демократів, не пояснюючи мотивів.

На цьому заяви припиняються.

У х в а л ю є т ь с я пропозиція д. Порша не перечитувати резолюцій, а зразу приступати до голосування [166].

Фракція націонал-революціонерів і меншість українських соціалістів-революціонерів, протестуючи, покидають залу [167].

Потім виясняється непорозуміння, бо кожна резолюція, перед тим як ставити її на голосування, окремо читатиметься вся.

Після 5-хвилевої перерви ставиться на голосування резолюція українських соціал-демократів з поправками українських соціалістів-революціонерів.

---

* У документі «PPS».

«По докладу Генерального секретаріату Української Центральної ради про переговори з Тимчасовим правительством в справі затвердження Генерального секретаріату, а також заслухавши інструкцію Генеральному секретаріатові од 4 серпня с. р., Українська Центральна рада, визнаючи, що інструкція:

1) продиктована недовір'ям до змагань всієї демократії України;

2) перейнята імперіалістичними думками російської буржуазії щодо України;

3) ламає згоду Української Центральної ради з Тимчасовим правительством од 3 июля*;

4) не дає змоги демократії України утворити власть на всій території, заселеній українським народом;

5) зменшує і ослаблює значення влади Генерального секретаріату, не обхоплюючи всіх крайових справ і потреб населення України (справа продовольча, військова, судова, доріг, пошт і телеграфу);

6) перешкоджає утворенню єдиної революційної власті;

7) визнаючи, наперекір згоді української і неукраїнської демократії, невідповідну по відношенню націй в краю кількість (4) генеральних секретарів для представлення в Центральній раді неукраїнських національностей, вона має намір розбити єдність української і неукраїнської демократії;

і 8) цілком не одповідає потребам і бажанням не тільки українського народу, але й національних меншостей, які живуть на Україні.

Українська Центральна рада вважає потрібним твердо і рішуче вказати Тимчасовому правительству:

а) що інструкція од 4 августа с. р. стоїть в суперечності зі згодою Центральної ради з Временним правительством од 3 липня, з якої тільки могла й може виходити Центральна рада в своїй роботі підготовлення всієї України до автономного ладу, Українських Установчих зборів і Всеросійського Учредительного собранія;

б) що інструкція стоятиме на перешкоді дійсній роботі по організації краю, викликаючи зайві і непотрібні загострення, ослаблюючи силу і твердість революційної власті;

в) що в інтересах добрих взаємовідносин між Україною і Росією необхідно в найкоротший час зробити заходи щодо переведення в життя тих норм взаємовідносин між Тимчасовим правительством і відповідальним перед Центральною радою Генеральним секретаріатом, які випливають зі згоди 3 июля.

В інтересах найшвидшого встановлення доброго ладу, закріплення і поглиблення здобутків революції на Україні, переведення потрібних для цього заходів, Українська Центральна рада вважає необхідним:

а) подати (з числа 14 секретарів Ради) 9 секретарів, означених в інструкції, на затвердження Тимчасового правительства;

б) доручити Малій раді і Генеральному секретаріату виробити статут, що визначав би взаємовідносини між Українською Центральною радою і її Генеральним секретаріатом;

в) доручити Генеральному секретаріатові виробити ряд законопроектів в справі планомірного задоволення потреб трудящих мас людності, а саме: в справі робітничій, земельній, харчовій та освітній;

г) порушити перед Тимчасовим правительством справу війни і миру, скасування смертної кари і інших репресій;

д) негайно взятися до підготовчої роботи до скликання Установчих зборів України і «Всероссийского Учредительного собрания»;

е) звернутися до усіх націй України, вказавши на всі хиби тимчасової

---

* У документі помилково «3 июня».

інструкції, і закликати трудящі маси людності всієї України до організованої боротьби за свої інтереси і за об'єднання коло Української Центральної ради».

Резолюція зразу голосується. За резолюцію голосує 247 голосів, проти 36*, утрималось 70**, зрікається від голосування 1.

Потім ставиться на голосування резолюція українських націонал-революціонерів.

«Заслухавши справоздання генеральних секретарів, в котрому вони докладно розказали про свою роботу, направлену до найкращого положення політичного, економічного та культурного життя на Україні та про ті справедливі заходи, яких вони вжили для, можливо, повного порозуміння з другими народами, живучими як в межах, так і поза межами України, Українська Центральна рада, після пильного обміркування доложених ними відомостей висловлює свою думку і волю такими постановами:

Велика революція 1917 р., початком котрої був блискучий державний переворот, розвиваючись в напрямку соціальної та національної революції, продовжується, не спиняючись, і не спиниться, незважаючи на заходи ганебних контрреволюційних груп, до тої пори, поки одвічні жадання поневолених народів і класів не наберуть цілком виразних життєвих форм, для того щоб народи Росії, зібравшись спочатку на окремі самостійні Установчі збори, не ствердили там потрібних їм соціальних реформ і не виявили своєї суверенної волі щодо окремого або спільного життя народів і підписали потому на спільному Установчому зібранні федеративну згоду народів.

Тимчасовий петроградський уряд, одержавши владу спадщиною від незаконної влади монарха, сформований майже виключно з представників одної великоруської народності, кілька раз переформований на протязі революції, зрікшись виконувати в теперішньому складі і сповняти історичні акти, підписані найближчими своїми попередниками, не може вважатись урядом для всіх народів Росії, а вважаючи на заяви декотрих членів цього уряду про їхню неодповідальність в роботі перед тими партійними групами, які дали їм до рук портфелі, не може вважатись навіть виразником волі великоруської частини Російської держави, і через це постанови Тимчасового петроградського уряду не можуть бути ні для кого обов'язковими.

Вважаючи продовження світової війни для українського народу цілком небажаним і кличучи народи всього світу до якнайскорішого миру на основі самовизначення націй, Українська Центральна рада вважає потрібним одночасно сповістити, що в своїй справедливій роботі за волю вона ніколи не покличе український народ до таких засобів, котрі б могли ослабити єдність і міць військового фронту, бо Українська Центральна рада, борючись за повну політичну, економічну і культурну волю українського народу в тих державних формах, які він сам для себе зажадає, має своєю метою неуклінно боронити Україну від всякого гніту, хто б і звідки б його не ніс на Україну.

Відсутність Тимчасового уряду, авторитетного для всіх народів Росії, може довести не тільки до окремих анархічних виступів контрреволюційних груп, але і до цілковитої руїни майбутньої Вільної Спілки Народів, що для Української Центральної ради цілком небажано, і через те Українська Центральна рада закликає всі народи Росії прискорити і докінчити організацію свого національного життя для того, щоби представники всіх народів, зібравшись разом, змогли якнайскоріше встановити основи майбутньої згоди і утворити новий Тимчасовий уряд, авторитетний для всіх народів і одповідальний перед ними.

Беручи на увагу те, що всі ганебні, несправедливі і глибоко недемократичні

---

* Це були представники націонал-революціонерів і безпартійних соціалістів.

** За матеріалами «Народньої волі» від 10 серпня 1917 р. утримались 76 (меншовики і кадети).

вчинки і накази петроградського уряду, направлені на повне політичне, економічне і культурне знищення українського народу, в добу революційну, так як і в часи монархії, проходили і проходять не тільки без опору, але навіть без жодного політичного протесту з боку російської демократії, Українська Центральна рада констатує той сумний факт, що російська демократія або занадто слаба, або занадто нечисленна і неорганізована для того, щоб до голосу її прислухався петроградський уряд і щоб в солідарності з нею могли бути зацікавлені революційно-демократичні органи других народів Росії.

Висловлюючи свій сум з приводу того, що населення України в своїй боротьбі за волю мусить вживати крайніх засобів, Українська Центральна рада закликає працюючий український народ зберігати всіма силами природні багатства, якими так щиро наділяє нас родюча українська земля, і не ділитись ними ні з ким, поки сусідні нам народи не згодяться так само ділитись виробами їхньої промисловості, виплеканої стараннями монархів і своєю політичною владою, яку так незаконно намагається захопити в свої руки самодержавний великоруський народ.

Стоячи на грунті повного самовизначення народів і нерозривної єдності українського народу в його етнографічних межах, Українська Центральна рада гаряче протестує проти наміру Тимчасового петроградського уряду розмежувати політично-адміністративним кордоном неподільну територію України, населення котрої в спільнім бажанні жити в найміцнішому союзі, без огляду на приналежність до тої чи іншої нації, так міцно з'єдналось в Українській Центральній раді.

Висловлюючи своє повне довір'я генеральним секретарям, Українська Центральна рада приписує їм стоять і надалі коло тих галузів роботи, які вони так успішно провадили до сеї пори, керуватись в своїй роботі виключно постановами Української Центральної ради, зберігати повсякчасний повний контакт з Малою радою, а одночасно Українська Центральна рада закликає всю людність України вжити всіх заходів для того, щоб робота генеральних секретарів, піддержана повним довір'ям Української Центральної ради, не зустрічала жодних перепон і находила повну піддержку серед всіх народів і верств України.

Маючи певні відомості про те, що прекрасно зорганізоване і перейняте високими ідеями гарної любові до рідного краю, наше українське військо в тилу і на фронті приймає близько до серця всі події, які так чи інакше відбиваються на долі України або близьких для нас поневолених братніх народів, Українська Центральна рада закликає своїх вірних синів і братів захищати її, спокійно виконувати покладену на них роботу до тої пори, поки ні одна ворожа рука не посміє чим-небудь пошкодити спокійній напруженій роботі Української Центральної ради».

За резолюцію подано 21 голос, проти не голосується [168].

Після цієї резолюції ставиться на голосування резолюція позапартійних соціалістів.

«Приймаючи на увагу, що інструкція Тимчасового правительства не являється здійсненням згоди 3 липня, що ця інструкція не є відповіддю на вимоги Центральної ради, як вищого крайового органу, Українська Центральна рада цілком ігнорує інструкцію Тимчасового уряду, лічить себе вільною од усяких згод з урядом і переходить до чергових справ».

За резолюцію голосує 1 голос, проти не голосується.

Після цього переходять до читання і голосування кожного пункту окремо резолюції українських соціал-демократів.

Після внесених поправок резолюція українських соціал-демократів голосується в цілому. За резолюцію в цілому голосує 227, проти — 16, утрималося — 62.

Фракції російських соціал-демократів меншовиків і «Бунду», позаяк їх ні одна поправка не була прийнята, відмовилися від голосування [169].

По прийнятті інструкції голова Генерального секретаріату д. *Винниченко* вносить слідуючу заяву:

«З огляду на затвердження інструкції і нових умов роботи Секретаріату, Генеральний секретаріат, виходячи з цілком формальних ділових мотивів, подає в одставку в повному своєму складі вкупі з товаришами секретарів, але буде виконувати свої обов'язки до того часу, доки Мала рада сформує новий склад Секретаріату».

Д-й *Чопівський* від імені Всеукраїнської ради військових депутатів вносить заяву, що військова влада робить заходи, щоби розпустити Раду військових депутатів. Це питання переноситься на вечірнє засідання.

Засідання кінчається в 4 год. дня.

Вечірнє засідання

Починається засідання в 7 год. вечора. Головою М. Грушевський.

З приводу внесення Всеукраїнської ради військових депутатів про те, що начальство київської військової округи намагається розіслати членів цієї Ради по тих частях, в яких вони служили перше, і таким чином скасувати Раду військових депутатів, ухвалюється така постанова, внесена д. *Поршем*:

«В справі Всеукраїнської ради військових депутатів Центральна рада доручає Генеральному секретаріатові вжити всіх заходів до того, щоб існування Всеукраїнської ради військових депутатів було забезпечено, як членів Центральної ради».

Резолюція приймається одноголосно.

Д-й *М. Любинський* читає доклад комісії по скликанню З'їзду народів-федералістів. Українська Центральна рада ухвалила 27 червня скликати З'їзд народів-федералістів і доручила Генеральному секретаріатові скликати його не пізніше кінця липня б.р., але через різні причини цей з'їзд не було скликано.

Зважаючи на те, що Генеральний секретаріат відмовився брати справу скликання з'їзду на себе, що заставило Українську Центральну раду вибрати для сього особливу комісію, — комісія пропонує пленуму винести в цій справі такі постанови:

1. Ініціативу по скликанню З'їзду народів-федералістів Українська Центральна рада бере на себе.

2. Обібрати комісію з 10 чоловік, яка би відала всіма справами щодо З'їзду народів. Склад комісії пропонують такий: 3 українські соціал-демократи, 3 українські соціалісти-революціонери, решта по одному представникові від малих фракцій.

3. Строк з'їзду призначити на 7 — 10 вересня б.р. [170]

Всі три пропозиції ухвалюються.

Питання про сучасний момент ухвалюється не розглядати.

На черзі дня питання про Українські Установчі збори.

Д-й *Ісаєвич* від фракції українських соціалістів-революціонерів висловлює погляд фракції про відношення до Українських Установчих зборів.

Український народ має право на самовизначення на підставі проголошеної формули російського уряду про самовизначення народів. Одним з кращих засобів до такого самовизначення є Установчі збори, і український народ повинен сам виявити своє суверенне право на Українських Установчих зборах. Напевне, скликання їх зустріне великі перешкоди, але цим питанням ми не повинні займатися. Фракція українських соціалістів-революціонерів пропонує вибрати комісію, яка зайнялась би підготовчою роботою до скликання Українських Установчих зборів. Не Генеральний секретаріат, а комісія Української Центральної ради повинна виробити закон, бо Генеральний секретаріат повинен бути виконавчим органом.

Д-й *Єремієв* (український соціал-демократ): «Зараз над нами нависли хмари чорних сил, які з'їхались в Москві. Вони будуть вирішати такі питання, які мали

розв'язати революційні ради робітничих і солдатських депутатів. Будуть вирішати ті, які вже цілком скомпрометовані, і з ким ми не рахувались. Але в рішенні цих справ зацікавлена вся російська демократія. Отже, якнайшвидше скликання Всеросійських Установчих зборів повинно стати нашим завданням. Але Росія уявляє з себе складові частини, мало між собою зв'язані. Єрмак покорив Сибір, і якби пішов далі, то, може, й завоював би Китай. Отже, коли тепер зібрати Установчі збори, то доведеться рішати справи цілком чужі. Тому-то ми повинні подбати, щоб на Установчих зборах всі народи мали право самі рішати свої справи. На Всеросійські Установчі збори ми повинні піти, але ми там повинні заявити, що воля українського народу повинна бути суверенною. Свою волю ми найкраще можем виявити тільки на Українських Установчих зборах, а через те повинні, невважаючи ні на які фактичні перепони, скликати їх якнайскоріше».

Ставиться на голосування спільна резолюція українських соціалістів-революціонерів і українських соціал-демократів:

«Стоячи на становищі нічим не обмеженого самовизначення націй, вважаючи, що тільки само населення України може рішати про політичний лад України та про її відношення до Росії, Українська Центральна рада вважає необхідним скликати якнайскоріше Установчі збори етнографічної України.

В цій цілі Українська Центральна рада мусить негайно обрати комісію, яка повинна виробити виборчу ординацію до Українських Установчих зборів і в порозумінні з Генеральним секретаріатом внутрішніх справ та органами місцевого самоуправління скликати їх».

Більшістю голосів резолюція приймається.

Д-й *Севрюк* (український соціаліст-революціонер) робить доклад комісії про посилку делегації на московську нараду. Докладчик зазначає, що комісія до певної якоїсь думки не прийшла і доручає пленуму вияснити своє відношення до московського совещанія. Українські соціалісти-революціонери, українські соціал-демократи, руські соціал-демократи — більшовики, «Поалей Ціон» і інші фракції постановили не посилати делегатів. Єврейська соціалістична робітнича партія і єврейське об'єднання демократичне — висловилися за посилку делегації, українські соціалісти-федералісти зазначають, що таке мале представництво є глум над нами, а через це ми не можем брати участі на нараді. Від російських соціалістів-революціонерів і соціал-демократів заявляють, що в них це питання не обговорювалось, а через те вони від імені всіх говорити не можуть.

Д-й *Порш* (український соціал-демократ) зазначає, що ніяка соціалістична організація не може взяти участі в такій нараді, як московська. Там беруть участь такі представники, як члени 4-х перших дум, більшість буржуазії московської, яка не може висловити думок революційної демократії. Коли глянем, що там є лише представники громадських організацій, а від правительственних інституцій нема, а Українська Центральна рада — крайовий орган, то тим більше Української Центральної ради там не повинно бути.

Д-й *Севрюк* (український соціаліст-революціонер) зазначає, що московська нарада має ствердити реакційний курс і Центральна рада не повинна там посилати своїх делегатів.

Проти висилання делегатів промовляє д. *Лебедев* (російський соціал-демократ більшовик) і заявляє, що демократія може взяти участь в совещанії лише для того, щоби його розігнати*.

На голосування ставиться резолюція: «Чи посилати на московську нараду від

---

* З приводу вступу більшовиків у Центральну раду М. Лебедевим була зачитана на ранковому засіданні 9 серпня 1917 р. декларація, текст якої опубліковано в збірнику документів «Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции: март — ноябрь 1917 г.» (К., 1957. — С. 711 — 713). — Див. прим. 169.

Центральної ради делегацію?». Більшістю голосів проти 25 утримавшихся резолюція ухвалюється, щоб не йти на совещаніе.

Д-й *Порш* (український соціал-демократ) зазначає, що справа московської наради відкинена без мотивування. Тому він пропонує, щоб фракції українських соціалістів-революціонерів і українських соціал-демократів порозумілися і винесли мотивовану резолюцію.

Ставиться на голосування слідуюча резолюція:

«Вислухавши запросини Тимчасового правительства прислати представників Центральної ради на московську нараду, Українська Центральна рада визнає:

1) що нарада, котру скликає в ближчі дні Тимчасове правительство в Москві, не може висловити волі і голосу народу цілої країни як через визначений згори склад її учасників, так і через спосіб їх обрання;

2) що через це московська нарада не може спричинитися ні до встановлення доброго ладу в державі, ні до закріплення та поглиблення здобутків революції;

3) що, навпаки, московська нарада через особливий, здебільшого великобуржуазний, склад її учасників може спричинитись до зміцнення організованої боротьби контрреволюційних сил Росії;

4) що тільки Всеросійські Установчі збори в цілій державі, а Українські Установчі збори на Україні, можуть висловити несфальшовану, справжню, волю народну і утворити справжній демократичний лад в формі демократичної федеративної республіки — вважає неможливим і навіть шкідливим брати участь в згаданій нараді».

Резолюція приймається одноголосно.

Слово дається делегатові 1-го українського ім. Богдана Хмельницького полку д. *Шаповалові*, який заявляє, що коли полк вийшов із Вінниці похідним порядком, його оточила кавалерійська дивізія. Кілька днів не давали нічого їсти, помагали воякам селяни. Делегат просить, щоб Центральна рада подбала, аби полкові відпускали харчі, як і всім другим воякам, щоб зняли оточення і щоб увільнено полковника Капкана.

У х в а л ю є т ь с я віддати сю справу в вибрану для сього комісію.

Голова *М. Грушевський* зазначає, що на сьогоднішніх зборах люди почувають себе перевтомленими, всі важніші справи розглянено вже, крім того, кожний день коштує кілька тисяч карбованців, які виплачуються з Національного фонду, зважаючи на це все можна сьогодні закінчити сесію Центральної ради.

Більшістю голосів у х в а л е н о VI сесію Української Центральної ради закрити сьогодні.

В кінці засідання обговорювалось питання про тверді ціни на хліб та на фабричні вироби. Висловлювались в цій справі переважно селяни, котрі доводили, що коли не встановлено твердих цін на фабричні вироби, за котрі з селян деруть в двадцятеро, то не повинно бути твердих цін і на хліб. бо інакше це може довести до того, що селяни відмовляться продавати хліб по твердих цінах й позакопують його в землю.

Наостанку прийнята була в цій справі така п о с т а н о в а:

«Вважаючи на те, що ціни на всі вироби промисловості виросли непомірно і важким тягарем лягають головним чином на біднішу сільську та міську людність, Центральна рада висловлює певність, що Тимчасове правительство і Генеральний секретаріат негайно зроблять рішучі заходи, щоб якнайскоріше були введені тверді ціни на всі головніші товари і вироби промисловості, а також подбають про правильний їх поділ».

Засідання закривається о 12 1/2 год. ночі [171].

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 22/23. — Листоп.

№ 96

ЗВЕРНЕННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ В. ВИННИЧЕНКА ДО НАСЕЛЕННЯ ПРИФРОНТОВОЇ СМУГИ УКРАЇНИ

15 серпня 1917 р.[*]

Від генерального секретаря Центральної ради по внутрішніх справах

Населення з багатьох місць прифронтової полоси звертається до Генерального секретаріату з запитанням про те, як йому поводитися в випадках одходу наших військ. З цього приводу секретар по справах внутрішніх доводить до відома населення слідуюче:

Генеральний секретаріат стоїть на тому, що населення тих місць, з яких одходить військо, повинно зоставатись на місцях.

Необхідність цього походить з таких причин: 1. Продовольча справа як в губерніях Лівобережної України, так і в губерніях центральних стоїть так, що наплив більшої чи меншої кількості евакуйованих загрожує недостачою харчу не тільки для евакуйованих, а й для сталого населення; 2. У згаданих губерніях бракує по містах та містечках вільних мешкань для розселення евакуйованих; 3. Зривання з місць і переїзди евакуйованих внесуть безладдя в транспортування з фронту і на фронт, при якому безладді мають якнайбільше втратити евакуйовані.

Закликаючи населення з місць відходу наших військ зоставатись на місцях, секретар по справах внутрішніх в той же час прохав вище військове командування аби: *а)* на місцях відходу військ була б зоставлена відповідна кількість харчових припасів для потреб місцевого населення; *б)* аби для потреб господарства зоставлялось на кожне господарство по парі коней, одної корови і хліборобське знаряддя і *в)* аби вивозилось або нищилось при відході тільки те, що стоїть понад необхідну для населення норму.

Комісарам Волинської та Подільської губерній дані в цьому напрямі відповідні вказівки.

Генеральний секретар справ внутрішніх

Винниченко

Нова Рада. — 1917. — 15 серп.

№ 97 — 105

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАНЬ МАЛОЇ РАДИ

10 — 30 серпня 1917 р.

№ 97

10 серпня 1917 р.

Збори[**] веде проф. М. Грушевський.

На порядку деннім одставка Генерального секретаріату.

---

[*] Дата опублікування.

[**] Присутні: Я. Левченко, А. Постоловський, Діденко, І. Довгий, В.Хвиленко, І. Кизима, П. Куцяк, Чечель, М.Любинський, Ковалевський, М. Шраг, С. Гольдельман, М. С. Грушевський, М. Кіяниця, К.Корж, Панченко, Димерський (заст. Плевако), М. Єреміїв, Чопівський, Гермайзе, Гутман, Маєвський, Ткаченко, Огородній, Бабич, Севрюк, Ісаєвич (заст. Пугача), М. Порш, Мірний, Сиркін, Кушнір, Драгомирецький, Ковальський, В. Бойко, Березняк, Крижанівський, В. Рудницький (ф. 1115, оп. 1, спр. 20, арк. 19).

Позачерговий внесок від фракції українських соціалістів-революціонерів робить д. *Ковалевський* і звертається із запитанням до генерального секретаря д. В. Винниченка відносно його інтерв'ю з кореспондентом паризьких газет.

Д-й *Винниченко*: «Коли тут йде мова про інтерв'ю з кореспондентом газети «Журнал», так це є повне перекручення. Я ніколи не ховав своїх думок. Я говорив тільки те, що до революції в Росії була дійсно германофільська течія, але тепер, коли Росія здобула собі демократичний лад, така течія неможлива, бо демократична Росія більше дасть для України, ніж монархічна Австрія або Германія". Бесідник заявляє, що в розмові могло виникнути непорозуміння, бо він говорив по-російськи, а кореспондент по-французьки. Спростування на це все бесідник послав Керенському.

Дальше представники партій — українських соціалістів-революціонерів, українських соціал-демократів, українських соціалістів-федералістів — складають заяви, що їх партії не поділяли і не поділяють австрійської чи німецької орієнтації.

Д-й *Ковалевський* від фракції українських соціалістів-революціонерів вносить формулу переходу: «Заслухавши пояснення тов. Винниченка в справі його інтерв'ю з французькими журналістами, Мала рада, задовольняючись цими поясненнями і посвідчуючи, що в складі Центральної ради нема ніяких германофільських течій і що все те, що наведено в інтерв'ю, являється інсинуацією, переходить до порядку денного» [172].

Дальше збори переходять до наради про одставку генеральних секретарів. Голова об'являє перерву для наради фракцій на 1/2 год. Після перерви голова зборів оголошує, що фракції до згоди не прийшли, і тому вибір генеральних секретарів одкладається на завтра на 6-ту год. вечора.

Дається слово для внеску генеральному секретареві військових справ *Петлюрі*: «До нас звернувся Генеральний штаб, аби ми вибрали представників до штабу для полагодження справ українського війська. Генеральний комітет розглянув це і намітив кандидатів: полковників Пилькевича, Жуковського і прапорщика Полозова».

Внескодавець підтримує ці кандидатури і просить Малу раду їх затвердити.

Д-й *Порш* запитує, чи ці представники мають якісь директиви від Генерального комітету, про які тут не треба розказувати, але які потрібно для цього, щоб було ясно, що мають робити ці представники. Тому треба ці директиви, на думку бесідника, написати на папері.

Д-й *Петлюра* відповідає, що директив нема, але такі директиви будуть дані. Представники мають розв'язувати всякі тактичні справи, як справа з виздоровівшими, українська школа прапорщиків в Києві і т. д.

Д-й *Порш* прохає занести це в протокол.

Дається слово представникові полку [ім.] Богдана Хмельницького офіцерові *Шаповалові*: «Центральна рада постановила передати нашу справу комісії, але комісія ще не зібралась, і ми не знаємо, з чим зараз повернути і що сказати товаришам. Делегація хоче відповіді, чи Центральна рада дбає про нас, чи ні. Нас ображають, над нами глузують, називають дизертирами, морять голодом. Я прохаю вас, шановні збори, дати відповідь, чи ви визнаєте нас своїми, чи ні».

Д-й *Петлюра* зазначає, що комісія зберe матеріали, і на підставі цих матеріалів Генеральний секретаріат військових справ вжиє всіх заходів.

Після дискусії над цією справою [173] д. *Ковалевський* вносить таку резолюцію: «Справу з полком [ім.] Богдана Хмельницького передати до Генерального комітету і Генерального секретаріату військових справ, аби вони докладно розібрали порушені справи і вжили всіх заходів для полагодження цієї справи».

Резолюція ухвалюється.

Засідання закривається о 12 1/2 год. ночі.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 22/23. — Листоп.

№ 98

11 серпня 1917 р.

Збори провадить проф. М. Грушевський.

Одкриваючи збори голова зазначає, що з огляду на це, що фракції ведуть ще наради в справі формування Секретаріату, то зараз будуть розглядатися біжучі справи.

Д-й *Чечель* повідомляє, що раніш ще Лубенські дворянські збори подарували Центральній раді будинок. Тепер Лубенська земська управа повідомляє, що будинок в повній справності і коштує багато більше, ніж борг. Отже, Мала рада повинна рішити, чи приймає цей дім, чи ні. У х в а л е н о: дар Лубенського земства прийняти, доручивши Генеральному секретаріатові подбати про його юридичне затвердження.

Дальше читається повідомлення про пожертвування 200 пуд. муки на українське військо. У х в а л е н о: передати хліб 1-му запасному полкові [174].

На черзі дня справа з Секретаріатом. У х в а л ю є т ь с я: засідання зробити закритим. Під час закритого засідання приймається пропозиція *д. Рафеса*: «Засідання Малої ради мають бути всі відкриті. В виключних випадках Мала рада більшістю 2/3 голосів може ухвалити зробити засідання закритим. В закритих засіданнях Малої ради беруть участь тільки члени Малої ради і заступники їх, Генеральний секретаріат і окремі особи, які будуть окремо допущені на це засідання». Пропозиція ухвалюється.

У х в а л ю є т ь с я цю постанову додати до наказу Малої ради [175].

Після дискусії над одставкою Генерального секретаріату *д. М. Ковалевський* від імені фракції українських соціалістів-революціонерів вносить формулу переходу: «Заслухавши заяву Генерального секретаріату про вихід в одставку, Мала рада, з огляду на зміну політичної ситуації, одставку приймає і переходить до чергових справ». Формула переходу голосується. Голосують «за» — 14 голосів, «проти» — 24, «утрималось» — 3.

Д-й *Ткаченко* від імені фракції соціал-демократів вносить таку формулу переходу: «Вислухавши заяву Генерального секретаріату про одставку, Мала рада постановляє одставки не приймати». Формула переходу ухвалюється голосами: «за» — 23, «проти» — 14, «утрималось» — 4 [176].

Д-й *Христюк* заявляє, що, зважаючи на партійну дисципліну і по особистих мотивах він складає з себе обов'язки генерального писаря. Генеральний секретар Винниченко від імені Секретаріату заявляє, що Секретаріат не настоює на прийнятті одставки і погоджується взяти одставку назад.

Засідання закривається [об] 11 1/2 год ночі.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 22/23. — Листоп.

№ 99

12 серпня 1917 р.

На початку засідання заслухується кільканадцять привітань та постанов різних громад та організацій і, між іншим, заклик до «объединения» від «Русско-славянского общества» в Москві. Заслухується ще кілька дрібних справ і затверджуються місячні обрахунки деяких окремих органів Центральної ради.

Принагідно виявляється, що кореспонденція з провінції до Центральної ради дуже запізнюється, наприклад, лист з Василькова ішов до Центральної ради більше місяця. *М. Любинський*, який є секретарем комісії в справі з'їзду народів, при цьому повідомляє, що одна телеграма, одержана в київській телеграфній конторі 5 серпня, доставлена комісії тільки 12 серпня.

Після досить довгої перерви збори приступили до обговорення справи реконструкції Генерального секретаріату. *Винниченко* повідомляє, що з метою поновлення складу Генерального секретаріату велись переговори з фракціями українських соціалістів-демократів і соціал-революціонерів, але переговори ці ні до чого не довели, бо соціалісти-революціонери рішуче заявили, що не дадуть своїх членів до Генерального секретаріату.

Порш радить перевести реконструкцію Генерального секретаріату таким способом, щоб в склад його ввійшли нові члени незалежно від фракцій, а тільки зважаючи на їхню здатність до роботи.

М. Ковалевський каже, що фракція соціалістів-революціонерів під час переговорів йшла на великі уступки, але зважаючи на те, що ці уступки ні до чого не довели, то тепер фракція підтверджує, що вона не може взяти участі в формуванні Генерального секретаріату.

Центральний комітет партії українських соціалістів-революціонерів також згодився з тактикою фракції і п о с т а н о в и в відкликати із складу Генерального секретаріату решту своїх членів — Барановського та Голубовича.

Виступали ще кілька чоловік з різними думками в цій справі, але нарешті, виявилось, що всі розмови не матимуть жодних наслідків, коли фракції не дійдуть між собою до згоди в цій справі. Через те ухвалено відкласти справу ще на день з тою надією, що фракції соціал-демократів та соціалістів-революціонерів зможуть дійти до якоїсь згоди.

Нова Рада. — 1917. — 15 серп.

№ 100

ОДСТАВКА ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

13 серпня 1917 р.

Відкривається засідання тільки в 9 1/2 год. вечора.

В. Винниченко заявляє, що досі не вдалось вияснити нового складу Генерального секретаріату і тому, на його думку, варто було б самому Комітетові Центральної ради взяти справу формування Генерального секретаріату в свої руки. Між іншим, всі генеральні секретарі віддали свої портфелі В. Винниченкові і він ними може розпоряджатись.

М. Порш радить на закритому засіданні обговорити деякі пункти принципіального значення і тоді може вияснитися той ґрунт, на якому можливо сформувати новий Генеральний секретаріат. Разом з обговоренням принципіальних пунктів можуть вияснитись і можливі особисті кандидатури.

Севрюк зауважує, що фракція українських соціалістів-революціонерів вирішила ніякої участі в формуванні Генерального секретаріату не брати, а те, що радить Порш, і є по суті формуванням кабінету, то при закритих дверях фракція соціалістів-революціонерів участі в засіданні не буде брати.

Подає ще кілька реплік *Шульгін*, *Шраг* і *Порш*, котрий радить зовсім скінчити зараз засідання, бо обговорювати далі нічого, через те, що поданого на затвердження Малої ради кабінету секретарів нема.

Гутман зауважує, що В. Винниченко згадував, що у нього ще є деяка надія скласти кабінет, а тому можна ще один день зачекати.

В. Винниченко: «За один день не можна буде скласти кабінету, бо деякі кандидати мешкають навіть не в Києві». На його думку, фракція соціалістів-революціонерів утворила дуже трудні умови для конструювання нового кабінету, так потрібного тепер для краю, і через те В. Винниченко одмовляється формувати кабінет і здає свої уповноваження.

Севрюк вносить формулу переходу, в котрій сказано, що одставка Генерального секретаріату приймається.

В. Рудницький зауважує, що відмовитись формувати кабінет ще не значить вийти в одставку і запитує Винниченка, як він сам розуміє свою заяву.

В. Винниченко пояснює, що він виходить в одставку разом зі всіма іншими секретарями, портфелі котрих у нього в руках, бо знає, що його особа є причиною того, що найбільш впливова фракція, яка має значення особливо в селянських масах, не хоче дати своїх членів в Генеральний секретаріат. При таких умовах кризис може затягнутись на досить довгий час, а тепер необхідно мати в краю тверду і єдину владу — через те він вважає своїм обов'язком скласти свої уповноваження.

П р и й м а є т ь с я внесена есерами така формула переходу:

«Вислухавши заяву голови Генерального секретаріату про вихід Генерального секретаріату в одставку, Комітет Центральної ради, з огляду на сучасний політичний момент, одставку приймає і переходить до чергових справ».

М. В. Порш

Далі збори переходять до обговорення справи з формуванням нового Генерального секретаріату.

М. Порш радить визначити зараз когось на голову Генерального секретаріату і доручити йому скласти кабінет.

М. Ткаченко думає, що утворення кабінету одною особою є фікція. Треба дати можливість фракціям порадитись у цій справі, а для цього необхідно зараз зробити перерву.

Збори цю пораду приймають і оповіщається перерва на півгодини.

Після перерви *М. Ткаченко* повідомляє, що фракція соціал-демократів визнала можливим доручити формування кабінету одній особі, а *Севрюк* від соціалістів-революціонерів заявляє, що ця фракція вважає кращим доручити справу президіумам фракцій. Голосуванням ухвалюється остання порада.

У х в а л ю є т ь с я: доручити президіумам фракцій вирішати справу до 6-ї год. вечора другого дня, коли буде слідуюче засідання Малої ради.

На цьому засідання скінчується в 11 1/2 год. вечора.

Нова Рада. — 1917. — 15 серп.

№ 101

14 серпня 1917 р.

Збори веде проф. М. Грушевський.

На порядку дня формування Секретаріату.

Д-й *Ткаченко*: «Вчора було доручено формування Генерального секретаріату президіумам фракцій. Склад Секретаріату намічено такий: голова і секретар внутрішніх справ — Дорошенко, секретар міжнаціональних справ — Зарубін, товариші його — Міцкевич і Зільберфарб, секретар земельних справ — Савченко-Більський, товариш його — Мартос, секретар освіти — Стешенко, контролер — Рафес, генеральний писар — Лотоцький, фінансів — Дрелінг або хтось другий, секретар торгу і промисловості — Веселовський, секретар праці — Винниченко, товариш його Михайлов. По затвердженні Секретаріату Малою радою він буде посланий на затвердження Тимчасовому правительству».

Д-й *Ковалевський*: «Фракція українських соціалістів-революціонерів хотіла брати якнайактивнішу участь в формуванні Генерального секретаріату, але, не прийшовши до згоди з другими фракціями, доручила мені заявити, що по мотивам, які вже тут були виложені, вона утримується від голосування. Але, з огляду на сучасний момент, заявляю, що фракція українських соціалістів-революціонерів не буде в ближчому часі чинити перешкод в роботі Секретаріату».

Д-й *Рафес* звертає увагу на це, що фракція українських соціалістів-революціонерів участі в голосуванні не приймає, але в Секретаріаті єсть один з партії українських соціалістів-революціонерів. Чи він є з дозволу фракції і чи буде фракція підтримувати Секретаріат?

Д-й *Ковалевський*: «Товариш, який входить в Секретаріат, именно тов. Савченко-Більський є рядовий член партії, фракція його не намічувала, а намітили другі фракції. Що ж до піддержки Секретаріату, то я вже заявляв, що фракція, зважаючи на момент, буде підтримувати Секретаріат до того часу, поки ситуація не зміниться».

Ставиться на голосування список Генерального секретаріату. Ухвалюється голосами: 21 «за», «утрималося» — 13.

Доручено президіуму Центральної ради подати список на затвердження Тимчасового правительства [177].

Збори закриваються о год. 10-й вечора.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 22/23. — Листоп.

№ 102

17 серпня 1917 р.

Збори веде проф. М. Грушевський.

На черзі дня справа з формуванням Генерального секретаріату.

Д-й *Дм. Дорошенко*: «Мала рада доручила мені скласти Генеральний секретаріат. З огляду на обставини Секретаріат повинен мати діловий характер. Ближчим завданням його діяльності має бути закріплення крайової влади як бази для автономії. В відношенні до Тимчасового уряду мусить бути тісний контакт в його роботі по закріпленню здобутків революції».

Дальше д. Дорошенко оголошує список секретарів.

Не дали ще своєї згоди д. Туган-Барановський (секретар фінансових справ) і А. Лотоцький (генеральний писар). Крім цього, входять ще два секретарі без портфелів: д. Рафес і К. Василенко.

Д-й *Севрюк*: «Для нас незрозуміла з докладу тов. Дорошенка його заява, що

йому доручено скласти Генеральний секретаріат. Між іншим, Мала рада на останньому засіданні уже затвердила склад Секретаріату».

Д-й *Порш* пояснює, що д. Дорошенко пропустив одну річ в своєму докладі, а саме, що деякі з кандидатів відмовились, і само собою зрозуміло, що д. Дорошенко як затверджений голова повинен був взятись за таке формування.

Д-й *Зільберфарб* зауважує, що в декларації Дорошенка нема того, що було все раніш, а іменно: не згадується про охорону прав меншостей.

Д-й *Дорошенко*: «Це не була декларація, а я лише намітив деякі моменти щодо ближчих завдань, без яких не міг би взятись до формування Секретаріату».

Д-й *Петлюра* ставить запитання, чи довго ще буде тягтися криза з формуванням Секретаріату. Таке становище зле одбивається на справах і дальше проволікання може принести несправимі шкоди.

Д-й *Рафес* заявляє, що він, давши згоду на свою кандидатуру секретаря без портфеля, поставив умовою, що буде мати конкретну працю, рівну з другими.

Д-й *Рудницький* заявляє, що кандидатура д. Шульгіна на секретаря міжнаціональних справ для цієї польської партії, яку бесідник представляє, бажана, і партія буде його підтримувати. Дальше бесідник запитує Дорошенка, чи мав він наради з представниками національних меншостей відносно товаришів секретаря міжнаціональних справ.

Д-й *Дорошенко*: «Я лічив, що генеральні секретарі мають право вибирати собі своїх товаришів і посилати на затвердження».

Д-й Рудницький запитує, чи знав Дорошенко про це, що товаришів генерального секретаря по міжнаціональних справах затверджує Мала рада.

Д-й *Дорошенко*: «Ні, це було мені невідомо».

Д-й *Винниченко* запитує, чи Мала рада виробила платформу діяльності Секретаріату.

Д-й *Порш* знаходить, що на Малій раді платформи Секретаріату не слід вироблювати і радить перейти до затвердження Секретаріату.

Д-й *Винниченко* зазначає, що Секретаріат повинен робити свою програму і тактику, бо може трапитись так, що партії не будуть згодні і це викличе нову кризу.

Д-й *Порш* зазначує, що новий Секретаріат не є «непомнящий родства», а спадкоємець. Коли Секретаріат затверджується в цілому, то кожний секретар зокрема складе свій програм.

Дальше розглядається склад Секретаріату.

Д-й *Дорошенко* зауважує, що Мала рада мусить ствердити ті положення, які він висунув, позаяк він не зможе перейти дальше до формування.

Д-й *М. Ковалевський* знаходить, що платформа Секретаріату була ухвалена Малою радою раніше і оголошена Секретаріатом, а позаяк новий Секретаріат є спадкоємець, то нема рації знов обговорювати і ухвалювати платформу. Потім бесідник запитує, чому 11 секретарів, а не 9, або 14. Це нове положення і його треба обговорити.

Д-й *Дорошенко* настоює на своїм. «Два секретарі будуть без портфелів. Коли мої положення не будуть прийняті, я примушений буду скласти свої обов'язки».

Д-й *Ковалевський* від фракції українських соціалістів-революціонерів прохає зробити перерву для наради фракцій. Це ухвалюється.

Одкриваючи після перерви збори, голова заявляє, що з огляду на це, що Секретаріат не одержав ще відповіді від кандидатів, а також з огляду на це, що зараз нема кворуму, треба перенести збори на завтра.

Засідання закривається о 11-й год. ночі.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 24. — Груд.

№ 103

18 серпня 1917 р.

Головує проф. М. Грушевський.

Розглядаються біжучі справи.

Генеральний секретар освіти *Стешенко* прохає одпустити на організацію Народного університету 25000 крб. Це одноголосно ухвалюється.

Далі д. Стешенко підносить справу «Докладної записки Коаліційної ради київського студентства», яка просить організувати комісаріат з участю Цетральної ради. Наукова секція при Секретаріаті ухвалила заснувати такий комісаріат з участю представника від генерального секретаря по народній освіті[178].

Д-й *Зарубін* заявляє, що Київський університет займає виїмкове * становище в ряді інших університетів[179]. «Це здавна гніздо реакції. Я стою за автономію університету, бо інакше наука не може процвітати. Але у Київському університеті була не наука, а політика на першому плані. Ми бачимо, що скрізь тепер життя змінилося. Навіть стара поліція замінена міліцією. А в Київському університеті не сталося ніякої зміни. Коли скрізь старі місця були замінені новими революційними елементами, то Київський університет по перевороті вибрав демонстративно старого ректора Цитовича, який був обложив його лавою поліцейських. Коли б контрреволюція підняла голову, Київський університет буде її фортецею. Я не зачіпаю питання про українізацію університету, бо це питання іншої площі, але треба звернути саму пильну увагу на те, щоб там були зроблені потрібні зміни»[180].

Генеральний секретар *Петлюра*: «Справа Київського університету має для нас значення, бо там учаться наші діти, наші брати. Але, крім того, ми можемо стати і перед тим, як це сталося у Львівському університеті. Був університет, але молоді українські наукові сили не могли там працювати. Фактично це робив і Київський університет, який, завдяки реакційності, ізолював наші молоді наукові сили, які мусили йти десь поза Україну. Позаяк цей університет має реакційні заміри, то ми повинні вжити революційних заходів»[181].

Д-й *Рудницький* заявляє, що справа університетська дуже важна, але орган парламентарний — Мала рада — не може тратити часу на такі питання. Тому пропонує віддати це виконавчому органові — генеральному секретареві народної освіти, який виробить конкретну постанову в цій справі, а Мала рада це розгляне і або прийме, або відкине цю постанову.

Генеральний секретар *Стешенко*: «Я вніс сюди цю справу, тому що вона є негайна і, крім того, принципова. Політика професури, вибір ректором Цитовича, якого вибрано ще на три роки — все це вимагає певного погляду Центральної ради. І тому принципіальне вирішення Малою радою дасть нам ті підстави, на яких ми мусимо надалі направляти свою роботу».

Д-й *М. Шаповал* згоджується з тим, що утворення комісаріату в університетській справі необхідне, і пропонує передати цю справу генеральному секретареві освіти, аби він виробив положення і подав його на розгляд Малій раді.

Д-й *Гольдельман* заявляється проти утворення комісаріату, бо «тим самим ми дамо темним силам зброю в руки, бо тоді вони казатимуть, що ми напали на їхню фактичну автономію».

Генеральний секретар *Стешенко* зауважує, що з поглядами реакційної групи ми повинні лічитись оскільки, постільки це справа науки, а не політики, яка може йти проти Тимчасового уряду.

Д-й *Єремїв* знаходить, що ми мусимо тут йти обережно, у всякому разі ми

---

* Так у документі.

мусимо стати на правовому ґрунті. І єдиний вихід — це представити студентству організувати своє представництво в раді університету.

Д-й *Рудницький* заявляє, що Центральна рада не може брати в комісаріаті ніякої участі, бо парламент не може брати представництва в якійсь городській самоуправі, чи деінде.

Дебати припиняються. У х в а л ю є т ь с я одноголосно: «Мала рада, заслухавши доклад генерального секретаря Стешенка в справі Київського університету, доручає генеральному секретареві народної освіти виробити цілий ряд конкретних мір і подати їх потім на затвердження Малої ради».

Д-й *Дм. Дорошенко* оголошує список генеральних секретарів: голова Секретаріату і секретар внутрішніх справ — *Дм. Дорошенко*, секретар освіти — *Ів. Стешенко*, земельних справ — *Савченко-Більський*, фінансів — *Туган-Барановський*, генеральний контролер — *Зарубін*, торгу й промисловості — *Штейнгель*, праці — *Порш*, генеральний писар — *Лотоцький*, комісар при Тимчасовому уряді — *Стебницький*. Нема поки що згоди від Тугана-Барановського.

Тому що на попереднім засіданні не всі були вдоволені з декларації д. Дорошенка, він декларацію поповнює: «Стоячи на ґрунті згоди з 3 липня 1917 р., новий Секретаріат має провадити загальний напрямок політики попереднього Секретаріату, ставлячи на перше місце творчу ділову роботу по будуванню автономного життя на Україні з забезпеченням прав всіх національних меншостей, захищаючи Україну як від внутрішнього непорядку та контрреволюції, так і від зовнішнього ворога. Декларацію про напрямок своєї ділової роботи Генеральний секретаріат подасть після остаточного свого сформування. Генеральний секретаріат в своїх відносинах до Центральної ради та Малої ради буде керуватися статутом, виробленим Малою радою 15 липня 1917 р.». Далі д. Дорошенко заявляє, що йому зараз потрібно поговорити де з ким з кандидатів по телефону.

Голова *М. Грушевський* пропонує за цей час розглянути декілька дрібних справ. Першою з них є справа зі ста тисячами *, які прислано з Америки на його адресу[182].

Д-й *Ковалевський* пропонує, з огляду на це, що голова уряду Керенський закинув: «Відки взялись 30 серебреників?», вибрати комісію із представників меншостей, яка докладно розпізнає, звідки і для чого прислані ці гроші. По закінченні дебат[ів] над цією справою у х в а л е н о: «Вислухавши заяву голови Центральної ради М. Грушевського про прислані із Нью-Йорка через «Механік Метальбанк» сто тисяч (100000) крб., Мала рада доручає Генеральному секретаріатові одержати ці гроші і віддати по призначенню і переходить до чергових справ". Далі читається протест катеринославського губерніального і повітового селянських з'їздів проти поділу України. Це приймається до відомості.

Голова *М. Грушевський* оголошує, що на засіданні Малої ради є присутнім товариш міністра праці Гвоздьов, який за браком часу має піти, тому пропонує привітати його. Всі встають.

Д-й *Гвоздьов*: «Я дуже вдоволений, що маю честь побувати на ваших високих зборах і чути вітання. Мушу зазначити, що уряд покладає велику надію на самодіяльність на місцях. З цим вітаю вашу працю і бажаю успіху».

Голова *М. Грушевський*: «На останній сесії Центральної ради було ухвалено скликати Всеукраїнські Установчі збори. Отже, ми повинні це питання розв'язати і перейти до практичної роботи».

Д-й *Порш* знаходить, що тут говорити нічого, справа ухвалена, тільки не вибрана комісія, отже лишається вибрати комісію.

Д-й *Севрюк* гадає, що та комісія мусить обговорити також ті принципи, для чого власне скликаються Установчі Українські збори.

---

* Гроші ці було зібрано американськими українцями і прислано для передачі українцям — виселенцям з Галичини, Буковини та прифронтових місцевостей Росії (Нова Рада. — 1917. — 19 серп).

Д-й *Порш* знаходить, що комісія по виборах це одне, а обговорення принципів — друге, і тому пропонує вибрати дві комісії.

Дебати в цій справі припиняють, і голова заявляє. що дальше засідання об'являється закритим.

Д-й *Дорошенко* зрікається посади секретаря і від формування Секретаріату. Фракція українських соціалістів-революціонерів заявляє, що вона проти кандидатури В. Винниченка нічого не має і перешкод чинити не буде; на запитання, чи пошлють українські соціалісти-революціонери людей в Секретаріат, фракція заявляє, що не буде ставити перешкод окремим своїм партійним товаришам входити в склад Секретаріату.

Ставиться на голосування пропозиція: «Доручити д. Винниченкові скласти Генеральний секретаріат». Ухвалено голосами: 17 при 10 утримавшихся. Дальше засідання ухвалюється одкласти на 11-ту год. вечора.

Засідання одкривається о 12-й год. ночі.

Головує М. Грушевський.

Д-й *Винниченко* читає список генеральних секретарів: голова Секретаріату і секретар внутрішніх справ — *В. Винниченко* , фінансів — *Туган-Барановський*. освіти — *Ів. Стешенко*, земельних справ — *Савченко-Більський* . його товариш — *Мартос*, торгу й промисловості — *Черниш*, національних справ — *Шульгін*, товариші його — *Зільберфарб*, *Міцкевич*, контролер — *Зарубін*, праці — *Веселовський*, його товариші — *Рафес* і *Михайлов*, генеральний писар — *О. Мицюк*, комісар при Тимчасовому уряді — *Стебницький*.

Д-й *Ковалевський* дивується, що російські соціал-демократи не приймають участі в формуванні Секретаріату.

Д-й *К. Василенко* заявляє, що російські соціал-демократи меншовики не можуть зараз дати людей, бо нема вільних.

У х в а л е н о, що вісім секретарів, предложені Винниченком, приймаються до відома всіма голосами, проти 1, утрималося 4.

Засідання закривається о 1-й год. ночі.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 24. — Груд.

№ 104

21 серпня 1917 р.

Головує проф. М. С. Грушевський. На черзі дня: сформування нового Секретаріату, вибір комісії для вироблення плану виборів до Українських Установчих зборів, висилка представника Генерального військового комітету до ставки Головнокомандуючого.

На початку засідання голова *Грушевський* виступає з позачерговою заявою в справі організації «Союзу визволення України» *. Воєнне міністерство з Петербурга проголосило «матеріали» про діяльність «Союзу визволення України», в яких згадується теж і про Центральну раду. Голова пригадує постанову Центральної ради в цій справі[183] і ще раз зазначує, що Центральна рада не стоїть ні в яких зносинах з «Союзом визволення України».

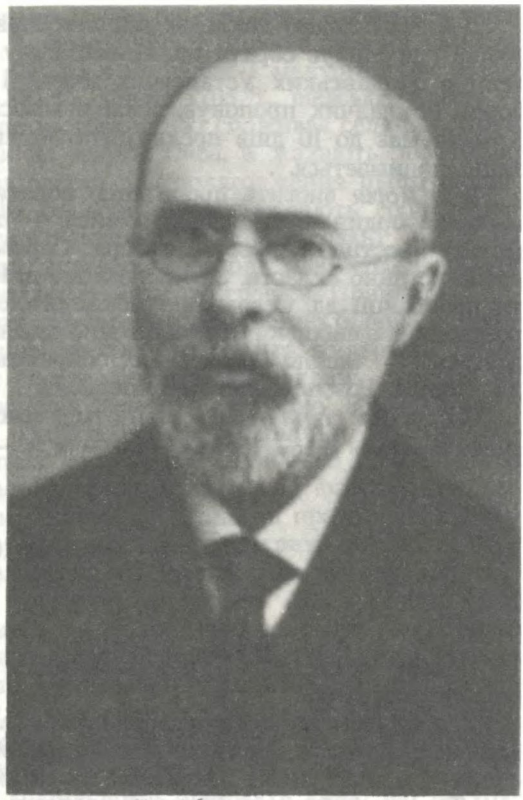
Генеральний секретар *Винниченко* проголошує список новосформованого Секретаріату. Голова Секретаріату і секретар внутрішніх справ — *В. К. Винниченко*, освіти — *Ів. Стешенко*, фінансів — *М. Туган-Барановський*, земельних справ — *М. О. Савченко-Більський*, товариш секретаря земельних справ — д. *Мартос*. національних справ — *О. Я. Шульгін*, товариші — д. *Міцкевич* і *Зільберфарб*.

* Див. док.

контролер — *О. М. Зарубін*, генеральний писар — *О. І. Лотоцький*, комісар України — *П. Я. Стебницький*, праці — д. *Веселовський*.

Д-й *Веселовський* звертає увагу, що в справі Секретарства праці приходила до д. Винниченка делегація з певними домаганнями і тому промовець прохає зняти його кандидатуру.

Генеральний секретар *Винниченко* заявляє, що до нього приходила делегація від союзу професійних організацій, яка заявила, що хотіла б бачити свого представника секретарем праці. Коли це бажання делегації не буде сповнено, то робітники не будуть піддержувати Генерального секретаріату. З дискусії виявилося, що делегація не представляє собою всіх робітничих організацій, багато з їх зовсім не висловлювалися в цій справі, а навіть деякі є проти цього. Делегація навіть не намітила свого кандидата на цей пост. Промовець просить прийняти прочитаний склад Секретаріату.

П. Я. Стебницький.

В справі кандидатури д. Веселовського розвинулася широка дискусія, в якій забирали голос дд. *Гольдельман*, *Порш*, *Довженко*, *Ткаченко*, *Веселовський*, *Розенштейн* і *Крижанівський*. Після дискусії голова *М. Грушевський* поставив на голосування список, предложений генеральним секретарем Винниченком. За список без імені д. Веселовського голосували 15 членів, утрималися 9, проти не голосував ніхто. По кількості голосуючих виявилося, що нема кворуму, через те голова проголошує перерву на 1/2 год.

Після перерви приймається така формула переходу: «Заслухавши доклад д. Винниченка про склад наміченого ним Генерального секретаріату, Мала рада постановляє затвердити Генеральний секретаріат і подати його на затвердження Тимчасовому урядові в такому складі: голова Секретаріату і секретар внутрішніх справ — *В. К. Винниченко*, освіти — *І. М. Стешенко* *, фінансів — *М. І. Туган-Барановський*, земельних справ — *М. О. Савченко-Більський*, товариш секретаря — д. *Мартос*, міжнародних справ — *О. Я. Шульгін*, товариші секретаря — дд. *Міцкевич*, *Зільберфарб*, контролер — *О. М. Зарубін*, генеральний писар — *О. Г. Лотоцький*, комісар України при Тимчасовому уряді — *П. Я. Стебницький*. За список голосували 17 членів, утрималися 11 **, проти не голосував ніхто.

Голова *Грушевський* повідомляє, що Генеральний військовий комітет пропонує на представника Української Центральної ради при Головнокомандуючім полковника Павленка і прохає, щоби Мала рада затвердила його. Пропозиція приймається одноголосно.

---

* У документі помилково І. К. Стешенко.

** Утрималися соціалісти-революціонери.

Д-й *Зільберфарб* докладає про створення комісії для Українських Установчих зборів і пропонує обрати дві комісії: одну юридичну, котра має означати компетенцію Українських Установчих зборів, і другу, що має предложити план виборів. Докладчик пропонує, щоби в комісії входили представники всіх фракцій. Комісія має до 10 днів предложити Малій раді проект цієї компетенції. Пропозиція приймається.

Д-й *Порш* вносить пропозицію обрати комісію, яка займеться виробленням виборчої ординації. Завдання комісії — це вироблення такої ординації, щоб як можна простіше перевести вибори. Справа з виборами дуже складна, і комісію треба негайно скласти. За пропозицію д. Порша промовляє д. Ковалевський, проти пропозиції дд. Севрюк і Розенштейн. У х в а л е н о: вибрати комісію для розроблення виборчої ординації до Українських Установчих зборів. Комісія складається з 5 членів. Трьох з них обирають зараз, а два опісля. В комісію обрано дд. Порша, Розенштейна і Чопівського.

Засідання кінчається в 10 1/2 год. вечора.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 24. — Груд.

№ 105

27 серпня 1917 р.

Головує проф. М. С. Грушевський. На черзі дня — доклад і дебати в продовольчих справах.

З докладом по цій справі виступає д. *Литвиненко*: «Свій доклад про продовольче питання я почну з того, що певних статистичних відомостей від губернських комітетів ми не одержали. Не знаємо також, скільки хліба домагається од нас Тимчасовий уряд. В своєму докладі я буду опиратися на статті, які були поміщені в органі Міністерства торгу і продовольствія. Всім відомо, що продовольче питання стоїть дуже гостро і трагічно. До нас доходять звістки про голодові бунти в Москві, Петербурзі, губерніях — Костромській, Могилівській, Чернігівській, Смоленській і т. д. Цікаво поставити собі питання, через що держава в таких умовах, що не має досить хліба, аби задовольнити потреби армії і людності? Продовольче питання стояло гостро давно, не лише після революції, але також і до неї. З анкети, зорганізованої міністром Шингарьовим, вияснилося, що загалом одержано лише половину тої кількості хліба, якої було треба. По відомостях російського торгово-промислового з'їзду, потреба армії в хлібі за май була лише до 60 % заспокоєна. Потреби армії і людності були близько 8 млрд, а хліба доставлялося менше половини потрібної кількості. Треба було брати запаси давніх років, і вони майже зовсім вичерпались. Після Тарнопільських і Чернівецьких подій і після Ризької катастрофи[184] багато хліба попало німцям. Герве каже, що в Тарнополі осталося 15 млн пудів хліба і дуже багато цукру. Те саме було в Чернівцях і під Ригою. Через те і хліб, який повинен був піти на голодні губернії, йде на фронт, хоч були й такі випадки, що хліб повертав до Москви, а не на фронт. Третьою і найважнішою причиною недостатка хліба — це політика Тимчасового уряду, котрий в продовольчій політиці зовсім пішов слідами старого уряду, встановлюючи тверді ціни на продукти сільського хозяйства. В квітні с. р. уряд підвищив ціни хліба на 60 % і постановив, що ті ціни будуть для 1917 і для майбутнього 1918 р., незважаючи на те, що обставини, в яких приходилося селянству працювати, були не ті, як в 1916 р. Ціни на ремінь, залізо і інші фабричні вироби піднялися значно, а селянству прийшлося продавати хліб по твердій ціні. По фактичних відомостях, ці тверді ціни були такі, як собівартість хліба, а то декуди й нижчі, ніж собівартість хліба для селянина, а ціни на залізо, ремінь і мануфактуру зростали з кожним днем. Через те селя-

нин, щоби добути потрібні речі, переплачує дуже багато, витрачаючи не лише свій заробіток, але й основний капітал. В 1916 р. приріст ціни на збіжжя виносив на жито 205 %, пшеницю 230 %, овес 480 %, а на залізо і мануфактуру був у два до три рази більший, і так: залізо 810 %, сірники 705 %, шевські вироби — 905 %. Зараз, очевидно, цей процент буде на товари, які споживає селянин, тричі більший, чим в 1916 р. Через те селяни не везуть хліба, а жадають, щоб були унормовані ціни на мануфактуру. Є два шляхи для полагодження цього питання: 1) або знести * тверді ціни на хліб, бо вони не відповідають собівартості хліба, або 2) тверді ціни на мануфактуру повинні бути пристосовані до цін на хліб. Але ні одного з них не можна зараз перевести, бо коли прийдеться ламати тверді ціни, то треба буде державі переплачувати багато грошей. Прийдеться випустити багато паперових грошей і через те дорожнеча буде ще більша. І Тимчасовий уряд висловився, що тверді ціни на хліб не будуть збільшені. Щодо твердих цін на мануфактуру, то уряд постановив зложити окрему комісію по цьому питанні. Вона працювала, але вислідів її роботи не видно. В Москві продовольче міністерство забирає матерії і розділяє їх між губерніями. Але цієї мануфактури на українські губернії припало дуже мало, по 100 до 1000 аршинів на губернію, головне через те, що лише 50 % одержуваної від фабрикантів мануфактури розділяється між губерніями. Других 50 % мають право фабриканти продавати своїм попереднім покупцям. Очевидно, що фабриканти ведуть велику спекуляцію. На цих 50 %, залишених фабрикантам Тимчасовим урядом, вони дорогою спекуляції наживають те, що втратили на перших 50 %. Таку саму політику Тимчасового уряду бачимо ми і в других справах. Коли одна фірма металевих виробів звернулася до Тимчасового уряду, аби той збільшив ціни для поставок, бо робочі руки стали дорогі, то Тимчасовий уряд збільшив ціни на металеві вироби, навіть на ті, що вже були погружені на залізниці. Опісля тверді ціни були збільшені на металеві вироби усіх заводів, але лише до нових перемін. Отже, бачимо, що тверді ціни не установлюються так, як на хліб, а лише з застереженням «до нових перемін», поки промисловці підіймуть крик, що їм убуток. Ще один факт яскраво характеризує економічну політику Тимчасового уряду. Коли возчики буряків виробили ціни, по яких будуть працювати, то цукроварники підняли крик, що матимуть великі втрати. Тоді продовольче міністерство заспокоїло їх тим, що зобов'язалося підвищити ціни на цукор. Така політика Тимчасового уряду мусила довести країну до повного розвалу. Селяни, які досі доставляли зерно і хліб, побачивши і зрозумівши як слід політику Тимчасового уряду, перестали підвозити хліб. І так вияснилося, що в Харкові в липні с. р. з 1485 вагонів хліба, призначених для армії, погружено всього 131, а з 682 вагонів, призначених для людності — 43; в серпні з 1295 вагонів для армії погружено 9, а з 877 вагонів для людності погружено 1 вагон.

З вищесказаного можна винести такі висновки: Українська Центральна рада повинна негайно звернутися до Тимчасового уряду з домаганням встановлення твердих цін на мануфактуру і другі фабричні вироби, потрібні для господарства. Тверді ціни мусять бути встановлені негайно, бо лише при таких умовах українське селянство буде давати хліб для армії і голодних губерній. На Україні повинен постати окремий крайовий продовольчий орган. Цим органом являється Генеральний секретаріат продовольчих справ, який неодмінно мусить бути затверджений Тимчасовим урядом. Українська Центральна рада повинна рішуче запротестувати проти такої економічної політики Тимчасового уряду.

Д-й *Стасюк* вказує, наскільки скептично треба ставитися до того, що хлібна монополія може мати успішну будучність. Монополія хліба в Росії мусить скінчитися невдачею, бо ані створено організацій, що поведуть цю справу, ані

---

* Так у документі.

зроблено перепису хліба. Продовольчі комітети не всюди поставали. В деяких губерніях їх зовсім не закладено, бо всі думали, що цим займуться земства. В багатьох губерніях, як, наприклад, в Харківщині і Полтавщині, появилася професія контрабандистів з голодних російських губерній, котра підносить ціни на хліб. В Полтавській губернії контрабандисти платять 15 крб. за пуд хліба тоді, коли Тимчасовий уряд назначив ціну 3 крб. за пуд. Ясно, що селянин не продасть хліба за 3 крб., коли йому дають 15 крб. Ця контрабанда переводиться дуже широко: вивозять хліб не пудами, а цілими вагонами. Дуже багато винен тут Тимчасовий уряд, який пішов слідами своїх старорежимних попередників і не рахується з запасами даної губернії. В Київській губернії, наприклад, маємо на серпень 11 млн пудів наряду тоді, коли за цілий минулий рік Київська губернія доставила 25 млн пудів хліба. Цього вона ані доставити, ані вивезти не може.

«Талановиті» розпорядження Корнілова і Пешехонова довели до повної продовольчої руїни[185]. На селі зараз маса паперових грошей, але хазяйського капіталу нема ніякого. Сахарну монополію можна було перевести, бо маємо всього 780 сахарних заводів[186], але хлібної монополії ніяк перевести не можна, бо це коштуватиме колосальні суми і ні до чого не доведе. Тут треба зробити одне: хлібну монополію треба наложити на великі хазяйства, і вони дадуть більше хліба, ніж треба для армії і людності, а на селян можна накласти хлібну подать. За це стоять вже поодинокі губерніальні продовольчі комітети, бо вони надалі бачать, що хлібна монополія засуджена на загибель і ще більший продовольчий розвал.

Генеральний секретар *Мартос*: «Тимчасовий уряд передає продовольчу справу вже в треті руки. Були земельні комітети, опісля продовольчі, а зараз ці останні мають бути скасовані, а ціла продовольча справа має перейти в руки так званих уповноважених, як за старого режиму. Отже, селянство буде зовсім усунене від впливу на земельні відносини. Селянство ждало, що буде розв'язана земельна справа, та її відложено до Установчих зборів і, таким чином, селянство зовсім втратило вплив на улаштування цієї негайної справи. Генеральний секретаріат звернув вже на це увагу і виробляє закон, по якому земельним комітетам надаються дуже широкі права в вирішуванні конфліктів між селянством і урядом. Рада повинна винести одповідну резолюцію в цій справі і послати її в головний земельний комітет в Петербурзі. Центральна рада мусить також винести рішучий протест проти способу переводження реквізиції, яку переводиться з нарушенням елементарних законів. Ці реквізиції по наказу Корнілова — це та сама грабіж, про яку так широко говорив на одному з засідань Малої ради д. Дорошенко в Галичині». Промовець приєднується до думки д. Литвинснка, аби в Москву вислати делегатів за мануфактурою для України. «Мануфактуру повинні ми передати українському центральному кооперативному комітетові, і він подбає, щоби вона була одповідно розділена по губерніях України».

Д-й *Барановський* каже, що на мануфактуру не можна зараз накладати монополію через те, що як введуться тверді ціни на мануфактуру, то її зовсім не буде, так як нема хліба. Мануфактурні вироби — складне діло, і коли говорити про монополію мануфактури, то треба також й говорити про монополію сирівця для мануфактури. Промовець стоїть за те, щоби скасувати хлібну монополію, тоді появиться дешевий хліб для людності, для армії можна лишити тверді ціни. Щодо мануфактури — промовець радить ввести монополію на ті фабричні вироби, яких підрахунок (учот) можна легко перевести.

Д-й *Чикаленко* гадає, що в сучасний момент країну може спасти не монополія одна або друга, але мир, і таку резолюцію повинна винести сьогодні Мала рада.

Д-й *Рудницький* вважає, що так як доклад д. Литвиненка не є законопроектом, внесеним Генеральним секретаріатом, тому також й думки і проекти д. Литвиненка не можуть бути як слід обговорені. Треба, щоби Генеральний секретаріат опрацював законопроект в продовольчій справі, передав його на розгляд фракцій,

щоби всі могли в ньому розглянутися. Мається враження наче би справа навіть в Секретаріаті не була ще як слід обдумана і вирішена.

Д-й *Порш* каже, що ми стоїмо перед основним питанням. Генеральний секретаріат мусить дати нам програму діяльності в нашому краю. Ця програма мусить бути одноцільна; промовець приєднується до думки д. Рудницького.

Д-й *Веселовський* теж гадає, що справу належить передати в окрему комісію по цьому питанні. За таку комісію промовляли ще дд. Розенштейн і Мартос.

Д-й *Рудницький* ставить конкретну пропозицію: «Мала рада постановляє вибрати комісію, зложену з 13 душ при участі трьох генеральних секретарів (земельних, продовольчих і внутрішніх справ), і доручає їй виробити до чергового засідання проект мір, котрі являються негайними у вирішенні продовольчої кризи в зв'язку з загальною політикою і питанням про війну і мир». По пропозиції д. Рудницького вибрано комісію в слідуючому складі: дд. Мартос, Винниченко, Литвиненко, Барановський, Веселовський, Стасюк, Кушнір, Порш, Сухових, Матушевський, Василенко, Гольдельман і Чикаленко.

На цьому закінчено засідання[187].

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 24. — Груд.

№ 106

ТЕЛЕГРАМА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ДО МІНІСТРА-ПРЕДСІДАТЕЛЯ КЕРЕНСЬКОГО І КОМІСАРА ПРИ ВРЕМЕННОМУ ПРАВИТЕЛЬСТВІ ПО СПРАВАХ УКРАЇНИ СТЕБНИЦЬКОГО *

28 серпня 1917 р.

З огляду на небезпечність моменту, коли контрреволюція одверто виступила проти Временного правительства і нового ладу, коли в краю можливі контрреволюційні вибухи і всякі руйнуючі виступи і заколоти, Українська Центральна рада з метою боротьби з контрреволюцією і для захисту завойованої волі, що може виконати авторитетна тверда влада, прохає Временне правительство поспішити з затвердженням Генерального секретаріату в такім складі: голова Секретаріату і секретар по внутрішніх справах — Володимир Кирилович Винниченко, освіти — Іван Матвійович Стешенко, фінансів — проф. Михайло Іванович Туган-Барановський, земельних справ — Михайло Олександрович Савченко-Більський, міжнаціональних справ — Олександр Якович Шульгін, контролер — Олександр Миколайович Зарубін, генеральний писар — Олександр Ігнатович Лотоцький, комісар при Временнім правительстві по справах України — Петро Януарович Стебницький.

Питання про секретаря праці не вирішено. Можливо, що буде не українець. Прізвище дамо пізніше.

Голова Української Центральної ради *Грушевський*

Секретар *Постоловський*

Народна воля. — 1917. — 29 серп.

* Послати цю телеграму було ухвалено на денному засіданні Малої ради 28 серпня 1917 р

№ 107

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

28 серпня 1917 р

Збори починаються в 12 год. ранку. Головує проф. М. С. Грушевський. На черзі дня наради над сучасним політичним моментом в зв'язку з виступленням Корнілова. Засідання об'являється закритим *.

У х в а л е н о: видати відозву до всієї людності України. Відозва приймається в такій редакції:

«Від Української Центральної ради. Люті вороги волі народної та нового ладу піднялися, щоб повернути панування царя та його слуг. Скориставшись з того великого лиха, що сталося в останні дні на фронті, Верховний головнокомандуючий генерал Корнілов, той самий, що дався добре взнаки трудовому селянству, повстав проти Тимчасового уряду. 26 серпня с. р. він разом із іншими генералами зажадав, щоб Тимчасовий уряд передав всю владу державну до його рук. А коли Тимчасовий уряд рішуче відкинув таке злочинне домагання та скинув його з посади, генерал Корнілов розіслав скрізь накази до війська та людності, щоби вони не слухались Тимчасового уряду, а щоби слухались тільки його. Народи землі української! Робітники, селяни, солдати і всі інші громадяни нашого краю! Велике тяжке лихо сталося би, коли б генералу Корнілову вдалося повернути народ і військо проти уряду. Полита кров'ю народною, завойована тяжкими жертвами воля була би знищена, селянство і робітництво було би вкрай зруйноване та вкинуте в колишню страшну панську та царську неволю. І тому Українська Центральна рада кличе всю людність України до дружньої боротьби проти Корнілова, проти всіх темних та ворожих сил. Українська Центральна рада кличе всіх людей землі української не слухатись наказів Корнілова і інших ворогів революції. Українська Центральна рада оповіщає всіх громадян сіл і городів України, що законний уряд в Росії тільки Тимчасовий російський уряд, а на Україні — Українська Центральна рада та її Генеральний секретаріат. Українська Центральна рада та Тимчасовий уряд стали в добрій згоді разом до оборони народних прав, до боротьби з ворогами революції і взяли владу до своїх рук. Народи України! Настав небезпечний час. Станьмо ж дружно і міцно коло Тимчасового уряду і Української Центральної ради на оборону нового ладу. Напружте свої сили до того, щоб не допустити повороту старих порядків. Сила організованого свідомого народу непереможена».

Слідуюче засідання назначається на 9-ту год. вечора.

Починається в 9 год. вечора. Збори веде М. С. Грушевський. На черзі дня дальші дебати з приводу виступлення Корнілова. Засідання об'являється закритим.

У х в а л е н о: 1. Центральна рада доручає Генеральному секретаріату негайно виробити проект боротьби з контрреволюцією в краю; 2. Центральна рада пропонує Комітетові оборони революції в Києві[188] виробити план оборони міста Києва і завчасу мобілізувати всі живі і матеріальні сили, необхідні для виконання цього плану.

Слідуюче засідання назначається на 30 серпня с. р.

Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 24. — Груд.

---

* Засідання відбувалося за зачиненими дверима.

№ 108

ТЕЛЕГРАМА ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ РАДАМ РОБІТНИЧИХ, СОЛДАТСЬКИХ І СЕЛЯНСЬКИХ ДЕПУТАТІВ НА УКРАЇНІ

29 серпня 1917 р.

Для об'єднання боротьби з контрреволюцією Українська Центральна рада закликає всі ради робітничих, солдатських і селянських депутатів бути в безперервних стосунках з нею і повідомляти Генеральний секретаріат про всі виявлення ворожого відношення до Временного правительства, до Центральної ради і її Генерального секретаріату.

Генеральний секретаріат

Народня воля. — 1917. — 29 серп.

№ 109

ТЕЛЕГРАМА ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ ДО ГУБЕРНІАЛЬНИХ ТА ПОВІТОВИХ КОМІСАРІВ І ДО ГРОМАДСЬКИХ УСТАНОВ

29 серпня 1917 р.

Вважаючи на небезпеку, яка загрожує краю і всій Росії з боку контрреволюції, Генеральний секретаріат, згідно з постановою Центральної ради, як найвищий орган правительственної власті на Україні, працюючи в тісному контакті з Временним правительством, наказує вам не виконувати розпоряджень Корнілова і інших начальників, коли ті розпорядження не підтверджені Генеральним секретаріатом, приготуватися до боротьби з контрреволюційними виступами; негайно доводити до відома Генерального секретаря по внутрішніх справах про всякі ворожі виступи прити Временного правительства, Центральної ради і її Генерального секретаріату.

Генеральний секретаріат

Народня воля. — 1917. — 29 серп.

№ 110

ВІДОЗВА ДО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ З ПРИВОДУ ЗАКОЛОТУ КОРНІЛОВА

29 серпня 1917 р.

До населення!

Горожани!

Замах контрреволюціонерів з генералом Корніловим на чолі на верховну владу держави ставить перед органами влади на місцях завдання рішучої боротьби з проявами контрреволюції. Закликаючи горожан до спокою і оборони інтересів

революції, заявляємо, що всі замахи на здобутий революцією лад, звідкіля вони б не йшли, буде подавлено всіма засобами військової і горожанської влади.

Генеральний секретаріат Української Центральної ради
Командуючий військами Київської військової округи *К. Оберучев*
Військовий комісар Київської військової округи *І. Кирієнко*
Комісар Тимчасового уряду м. Києва *М. Страдомський*
Київський міський голова *Є. Рябцев*
Начальник міліції *А. Лепарський*
Виконавчий комітет ради робітничих депутатів
Виконавчий комітет ради солдатських депутатів
Київське Центральне бюро професійних спілок

Представники політичних партій: українських соціалістів-революціонерів, українських соціал-демократів, соціал-демократів меншовиків, соціал-демократів більшовиків, соціалістів-революціонерів, «Бунду», Об'єднаної єврейської соціалістичної партії.

Робітнича газета. — 1917. — 29 серп.

№ 111

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

30 серпня 1917 р.

Засідання починається в 8 год. вечора. Головує проф. М. С. Грушевський. На черзі дня: затвердження бюджету Генерального секретаріату з 1 серпня по 1 вересня с. р. і дальші дебати над сучасним політичним моментом.

З позачерговою заявою виступає д. *Шраг*, котрий подає склад комісії по Установчих зборах, а саме: дд. *Севрюк* — український соціаліст-революціонер, *Ковальський* — український соціал-демократ, *Хотовицький* — український трудовик, *Паночині* — український націонал-революціонер, *Золотарьов* — «Бунд», *Гутман* — Єврейська соціалістична робітнича партія і *Корчинський* — соціаліст-федераліст.

Д-й *Порш* також позачергово подає склад фінансової комісії Центральної ради: дд. *Порш, Чопівський, Розенштейн, Тшещак, Тушкан.*

Д-й *Любинський* позачергово прохає доповнити українську репрезентацію в справі З'їзду народів. В склад української репрезентації щодо З'їзду народів обираються від української соціал-демократичної робочої партії дд. *Врублевський, Бабич, Довженко*; від Українських соціалістів-революціонерів — *Базяк, Севрюк, Салтан*; від соціалістів-федералістів — *Бойко. Кушнір*; від української трудової партії — *Сивошапка.*

Д-й *Христюк* відчитує бюджет Генерального секретаріату з 1 серпня по 1 вересня 1917 р. Одночасно повідомляє, що при складанні бюджету Генеральний секретаріат керувався даними з затвердженого бюджету за попередній місяць.

Д-чій *Плевако* висказує побажання, щоби гроші, які одержує Секретаріат після його затвердження, були повернені в скарбницю Центральної ради.

Д-й *Рудницький* ставить пропозицію, щоби з бюджету військових справ вичеркнути пункт, де говориться про удержання соціалістичної бурси, бо коли гроші мають бути повернені з податків, які платять люди різних переконань, то не можна брати видатків на удержання соціалістичної бурси, а суму цю асигнувати з українського Національного фонду.

Бюджет Генерального секретаріату приймається одноголосно з поправкою д. Рудницького в такому виді:

а) Генеральне секретарство справ внутрішніх 3828 крб. 33 коп.

б) Генеральне секретарство справ військових 19840 крб.
в) Генеральне секретарство освіти 17767 крб. 50 коп.
г) Генеральне секретарство справ судових 750 крб.
д) Генеральне секретарство справ національних 1500 крб.
е) Генеральне секретарство справ продовольчих 800 крб.
ж) Генеральне секретарство справ фінансових 4000 крб.
з) генеральний писар 9770 крб.

Р а з о м: 58255 крб. 83 коп. (П'ятдесят вісім тисяч двісті п'ятдесят п'ять карбованців 83 коп.) *.

На покупку електричної арматури і меблів в гостиниці «Савой» ухвалюється 10000 крб. (десять тисяч карбованців). Загальна сума бюджету з 1 серпня 1917 р. виносить 66755 крб. 83 коп.

Генеральний секретар *Петлюра* подає деякі відомості про авантюру Корнілова, про те, що між Каледіним і ставкою йшли переговори, про непевне становище Новочеркаська, який охороняється козаками. Опісля представляє невідрадний стан Києва: на базарах і уличних мітингах ведеться одверта пропаганда за Корнілова. Появилося багато непевних людей, котрі, користуючись моментом, піддурюють темні маси. Центральна рада повинна звернути на це увагу і прийняти одповідні міри.

Д-й *Сивошапка* наводить кілька фактів, з яких яскраво видно, що в Києві йде контрреволюційна пропаганда. Офіцери-кавелеристи одверто говорять, що поки що вони прикриваються спасінням Отчизни, але в слушний мент вони піднімуть флаг Корнілова.

Д-й *Салтан* питає, чи Генеральний секретаріат, зважаючи на грізний стан на Україні, має план про оборону краю, а якщо ні, то коли його виробить?

Генеральний секретар *Винниченко* одповідає, що такий план вже вироблено, але, щоби його здійснити треба, щоби військова влада була в контакті з громадською владою. Такого контакту з начальником Київ[ської] окр[уги] Оберучевим і комісаром Кирієнком нема; вони ярі вороги українського руху. Вони прикриваються симпатіями до українців, але кожний їх рух і слово просякнені ворожнечою до українського руху[189]. Отже, з ними входити в контакт немає можливості. І план, хоч би найкращий, останеться планом, коли не було сили виконати його. Треба найти якийсь вихід. Контакт між військовою владою і Секретаріатом мусить бути, інакше наша країна загине.

Д-й *Довженко* теж наводить декілька прикладів ворожого відношення Оберучева і Кирієнка до українського руху.

Д-й *Руднищький* питає, через що Генеральний секретаріат як революційна влада на Україні віддав справу охорони революції особому «Комітетові по охороні революції», а не взяв цієї охорони на себе.

Генеральний секретар *Винниченко* одповідає, що «Комітет по охороні революції» існує лише для Києва. Його влада не поширюється на цілу Україну.

Генеральний секретар *Петлюра* подрібно розказує про те, як він хотів нав'язати зв'язки з поодинокими городами України в справі спільної акції проти контрреволюційного руху Корнілова і не міг цього зробити через перешкоди, які ставили Кирієнко і Оберучев[190].

Д-й *Гутман* теж підкреслює, що контакт з військовою владою мусить бути, і ставить пропозицію, щоби Генеральний секретаріат взяв на себе оборону революції в краю. Комітет охорони революції і так не приймає мір поза Києвом. Представник Секретаріату в «Комітеті охорони революції» повинен вимагати, щоби Комітет зажадав від Оберучева прихильного полагодження жадань Секретаріату. А коли Оберучев відкажеться, тоді Генераль-

---

* У документі помилково «п'ятдесят шість тисяч сімсот п'ятдесят п'ять карбованців 83 коп.»

ний секретаріат і Комітет повинні звернутися до Тимчасового уряду з жаданням заміщення Оберучева.

Д-й *Шаповал* каже, що він і д. Скрипчинський як представники від українців входять в «комітет по охороні революції». І коли вони зажадали від Оберучева допущення в Комітет і представника від Генерального секретаріату, то Оберучев і Кирієнко заявили, що вони не допустять до того, щоби представник Секретаріату був в Комітеті. Центральна рада повинна найти силу, з якою може зачати оборону українства, і боротьбу мусить починати від того, щоби тих людей не було на таких відповідальних місцях[191].

В дальшій дискусії по цьому питанню забирали голос дд. *Золотарьов, Ткаченко, Довженко, Шаповал, Винниченко, Ковалевський, Салтан і Гутман.* Вкінці приймається резолюція фракції українських соціалістів-революціонерів в такій формі: «Зважаючи на вороже відношення командуючого Київською військовою округою Оберучева і військового комісара Кирієнка до української справи, а через те на неможливість установити організаційний контакт в справі оборони революції, Центральна рада вважає дальшу присутність даних осіб на чільних військових постах за небезпечну для свободи і оборони революції в краю» *.

Генеральний секретар *Мартос* позачергово заявляє, що прийшла телеграма від Керенського, що ціла авантюра з Корніловим вже скінчилася без кровопролиття. Верховним головнокомандуючим назначається Керенський, начальником штабу генерал Алексєєв. Виновники повстання будуть передані судові.

Д-й *Золотарьов* ставить слідуючу резолюцію: «Заслухавши доклад Генерального секретаріату Центральної ради про ліквідацію контрреволюційної спроби генерала Корнілова, Центральна рада висказує переконання, що по здачі діл Верховного головнокомандуючого Корнілов буде переданий суду».

Д-й *Ковалевський* ставить ще одну резолюцію: «Центральна рада постановляє представити негайно Тимчасовому урядові на затвердження, відповідно зі згодою від 14 липня с. р., кандидата на офіціального представника Генерального секретаріату Української Центральної ради при Київській військовій окрузі».

Обидві резолюції ухвалюються одноголосно. На цьому закінчується засідання.

Вісти з Української Центральної ради. — 1918. — № 24, 25. — Січ.

№ 112

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

3 вересня 1917 р.

Присутні: тт. Винниченко, Савченко-Більський, Стешенко, Рафес, Шульгін. Пізніше приходить Зарубін.

Голова — Винниченко, писар — тимчасово Шульгін.

На порядку денному організаційні питання.

У х в а л е н о:

1. Зібрання Генерального секретаріату відбуваються щодня рівно о 7-й год. вечора.

2. Кворум для засідання определяється так: всі генеральні секретарі, які присутні в місті і виконують свої обов'язки, без трьох. Але кворум не може бути нижчим 5.

---

* За цю резолюцію голосували всі члени Малої ради, крім двох, котрі утрималися від голосування (Нова Рада. — 1917. — 1 верес.).

[1.] Далі обмірковуються інші організаційні питання, причому висловлюються такі думки: товариші генеральних секретарів не можуть заміняти генеральних секретарів, коли відповідні секретарі виконують свої обов'язки і присутні в городі. Коли на засіданні Генерального секретаріату вирішується питання, яке торкається спеціальності відповідного товариша генерального секретаря, то він має бути запрошеним на засідання Генерального секретаріату. Коли генеральний секретар виїздить, то він бере на те дозвіл від Генерального секретаріату і передає свій Секретаріат і свій голос на засіданнях одному з товаришів.

По загальнополітичних питаннях не має права голосу ніхто з товаришів секретарів.

Дехто з присутніх (т. *Рафес*) висловився за більш широкі права товаришів. Шульгін нагадував також, що товариші генерального секретаря по національних справах мають більш широкі права, ніж інші товариші генеральних секретарів.

У х в а л е н о: скласти спеціальне положення про товаришів генеральних секретарів на підставі цих розмов, а також виробити наказ для Генерального секретаріату в цілому. Доручено це Зарубіну і Шульгіну.

2. Обмірковувалось питання про пресу на Україні.

Тов. *Зарубін* вказав на гостру полеміку поміж російською і українською пресою, що Генеральний секретаріат позбавлений буде міцної підтримки з боку преси, що треба вжити рішучі заходи, аби припинити гострий тон в пресі, який так само може призвести до загострення відносин міжнаціональних. О. М. Зарубін говорив, що велись вже переговори відповідними партійними організаціями, щоб вплинути на редакцію «Киевской мысли», яка надалі, можна сподіватись, не буде писати ворожих до українства статей. Інші секретарі обіцяли переговорити з редакторами «Народньої волі», «Робітничої газети» і «Нової Ради».

М. Г. Рафес говорить, що на спільному засіданні меншовиків, соціалістів-революціонерів і «Бунду» вияснилось, що напрямок «Киевской мысли» відносно українства не висловлює думки ні однієї з цих партій.

Обговорювалося питання про офіціальний орган Генерального секретаріату, про його назву і мову. Питання одкладено надалі.

Далі на черзі поставлено питання про інформацію за українську справу: необхідно бути завше в курсі того, що пишуть за Генеральний секретаріат та інші як в російській, так і в закордонній пресі. Доручено Генеральному секретарству по національних справах широко поставити діло інформації. В справі помешкання заслухано доклад В. К. Винниченка і доручено О. Я. Шульгіну повести переговори за помешкання для Генерального секретаріату і організувати справу з квартирами для генеральних секретарів.

Голова Генерального секретаріату *В. Винниченко*
За генерального писаря *О. Шульгін*

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 2, 3, 5. Оригінал. Рукопис.

№ 113

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

4 вересня 1917 р.

Присутні: дд. Винниченко, Зарубін, Савченко-Більський, Стешенко, Міцкевич, Рафес і Шульгін.

Голова — Винниченко, писар — Шульгін.

Заслухано: доклад О. Шульгіна в справі помешкання.

У х в а л е н о: зайняти вільні зали двірця.

По справі оборони революції прочитав доклад *т. Петлюра* (доклад і протокол засідання комісії з приводу утворення крайового органу охорони революції до протоколу прикладається *).

Після довгого обмірковування справи ухвалено таку резолюцію:

«Заслухавши доклад т. Петлюри і вважаючи, що окремий орган по охороні революції не є потрібен в сучасний момент, Генеральний секретаріат вважає можливим, щоб Генеральний секретар по внутрішніх справах утворив би при своєму Секретаріаті відповідний дорадчий орган для контакту з громадськими інституціями».

Голова Генерального секретаріату *В. Винниченко*
За писаря *О. Шульгін*

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 4. Оригінал. Рукопис.

№ 114

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

5 вересня 1917 р.

Збори веде д. Веселовський. На черзі дня: затвердження Секретаріату, затвердження бюджету Секретарства земельних справ, З'їзд народів, біжучі справи.

Д-й *Веселовський* повідомляє, що Тимчасовий уряд затвердив Секретаріат, запропонований Центральною радою, і звертається до секретарів, щоби подали свою гадку щодо плану діяльності Секретаріату.

Генеральний секретар *Винниченко* заявляє, що про план і програму сьогодні тяжко говорити. Декотрих секретарів ще нема; коли вони зберуться, тоді можна буде говорити про програму.

Д-й *Золотарьов*: «Від імені російських соціал-демократів і соціалістів-революціонерів, «Бунду» і об'єднаних єврейських організацій доручено мені сказати, що в лиці Центральної ради ми звертаємось до демократії України по поводу затвердження Генерального секретаріату і ждем декларацій його діяльності. А тепер заявляємо, що будемо піддержувати всяку платформу, яка буде в дальшій боротьбі за автономію України і яка буде основуватися на єдинстві всієї української і неукраїнської демократії. Гадаю, що коли ми разом відбили наступ Корнілова і контрреволюції, то тактику, построєну на об'єднанні сил демократії, треба заховати для дальшого розвитку автономії України, щоби кожний народ, що живе на Україні, мав право на свобідний розвиток, а Секретаріатові як органові крайової влади обіцяємо повну піддержку».

Д-й *Сиркін*: «Сіоністична фракція гаряче вітає перший, затверджений революційним урядом Генеральний секретаріат автономної України, як першу тверду основу для дальшого розвитку народних творчих сил на щастя України і народів, на ній живучих. Разом з тим сіоністична фракція вважає своїм обов'язком зазначити, що, беручи на увагу трудності, які супроводили творення першого вищого крайового органу, фракція наша, не хотячи ще більше утрудняти справи, не пред'являла єврейських національних завдань. Але ми зазначаєм, що неприсутність в Генеральному секретаріаті представника єврейської нації — по числу третьої в краю — не може і не повинна вважатися симптомом небажання признати за єврейською нацією права на представництво в Генеральному секретаріаті. Достоїнство націй України і моральний авторитет Генеральному секретаріату будуть повністю забезпечені тоді, коли до будови нового свобідного життя будуть прикликані представники всіх націй».

---

* У справі їх немає.

Д-й *Самокишка* вітає Центральну раду від військової Ради штабу армії Румунського фронту, дякує за велику працю, яку доводиться вести Центральній раді в цей трудний мент, і заявляє, що армія Румунського фронту на поклик Центральної ради вся стане в її обороні.

Генеральний секретар *Мартос* прекладає додатково бюджет Секретарства земельних справ і прохає його затвердити. При тім промовець накреслює широку програму діяльності Секретарства.

В дискусії над докладом д. Мартоса забирали голос дд. *Любинський, Веселовський, Плевако, Винниченко і Крижанівський.*

На внесення д. *Гутмана* приймається бюджет в цілому по проекту д. Мартоса на місяць вересень з додатком, щоби збільшити оклади відповідно до дорожнечі.

Д-й *Любинський* подає відомості про З'їзд народів. Ініціатором з'їзду являється українська репрезентація Центральної ради, зложена з 10 чоловік і вибрана пленумом Центральної ради. Вона вже уконституювалась і почала свою роботу. 17 с. м. розіслано телеграми, в котрих зазначено, що з'їзд одбувається 8 вересня і триватиме тиждень. Згідно з побажанням Центральної ради, запрошення на з'їзд вислано лише тим народам і групам, які визнають в своїй програмі федеративний устрій. Деякі народи і групи вже заявили, що приїдуть на з'їзд. Свої справоздання промовець кінчив заявою, що треба асигнувати більше коштів на видатки по справах з'їзду.

Після коротенької дискусії ухвалено асигнувати на кошти з'їзду народів 3 тис. крб.

Д-й *Веселовський* підносить питання про Демократичну нараду. Центральна рада повинна вирішити, чи висилає своїх делегатів на нараду, чи ні.

Д-й *Гутман* гадає, що Центральна рада повинна вислати своїх представників. На нараді рішатимуться справи загальнодержавні і тому присутність українських делегатів конечна.

Д-й *Ковалевський* від фракції українських соціалістів-революціонерів заявляє, що його партія рішила брати участь в нараді з мотивів, протилежних тим, задля яких не брала участі в московській нараді. Там йшла організація контрреволюції, а тут організується революційна демократія, і тому Центральна рада як революційний орган демократії повинна взяти участь в Демократичній нараді.

Д-й *Гутман* каже, що наші делегати повинні виїхати з певними домаганнями. Вони мусять мати од нас певні директиви, і тому радить 9 числа с. м. скликати ще засідання перед виїздом делегатів.

Д-й *Порш* «Поскільки ми стоїмо перед кризою власті і оскільки революційна демократія робить перші кроки в будуванні власті, постільки революційна демократія України в цій кризі не може бути байдужа і вона мусить забрати рішучий голос. Коли революційна демократія стала перед проблемою організації власті, і коли вона стала прислухатись до голосу на місцях, то тут вона виступає спільно з демократією усіх націй. І на цій нараді мусять мати місце наші представники Селянської спілки, Всеукр[аїнських] рад солд[атських] і робітн[ичих] депутатів, і від нашого голосу буде залежати ліквідація шкідливого погляду про можливість коаліції з буржуазією. Тому я піддержую пропозицію д. Гутмана».

Д-й *Любинський* від націонал-революціонерів, *Рафес* від «Бунду», *Довженко* від Української соціал-демократичної робітничої партії заявляють, що їх фракції постановили брати участь в Демократичній нараді.

Одноголосно приймається постанова, щоби взяти участь в Демократичній нараді 12 вересня с. р. Кількість делегатів не визначається сьогодні, а на другому засіданні. На 9 вересня с. р. у 6 год. вечора призначається засідання для вироблення інструкції делегатам на Демократичну нараду.

• У документі «узнають».

Д-й *Корчинський* заявляє, що в комісію по Установчих зборах явилися представники більшовиків. Комісія не могла прийняти їх в свій склад, позаяк більшовики не входять в склад членів Центральної ради, і тому просить, щоби Мала рада дозволила кооптувати до комісії представника від більшовиків. Згідно з внесенням промовця, Мала рада ухвалює доручити комісії по Установчих зборах прийняти в свій склад представника більшовиків.

Вкінці д. *Скловський* підносить справу інциденту між головою М. С. Грушевським і кореспондентом «Киевской мысли»[192].

На внесення д. *Рафеса* ухвалено передати цілу справу на розгляд президіуму Центральної ради, щоби установити фактичний стан справи.

Слідуюче засідання — 9 вересня с. р.

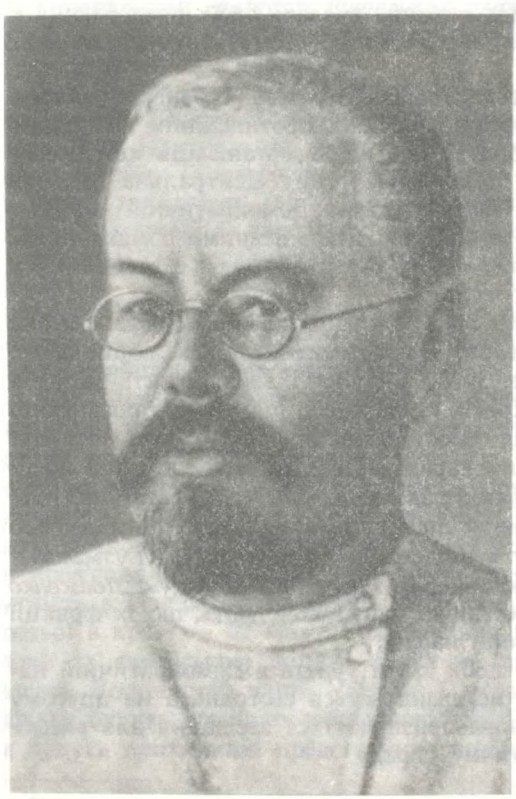
Вісти з Української Центральної ради. — 1918. — № 25. — Січ.

№ 115

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

8 вересня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Зарубін, Лотоцький, Савченко-Більський, Стешенко, Туган-Барановський, Шульгін.

М. І. Туган-Барановський.

Постановлено: просити секретаря в справах фінансових поїхать в Петроград для переговорів з Временним правительством в справі потрібних для існування Секретаріату грошових асигновок.

Постановлено: доручити комісарові при Временному правительстві зняти перед правительством такі справи:

1. Про асигнування авансом на видатки Секретаріату одноразово на протязі перших двох місяців, вересня і жовтня, 2315000 руб.;

2. Про утворення Временної управи комісара в справах України в Петрограді на взір Управи комісара в справах Кавказу в Петрограді (постанова Временного правительства 30 травня с. р.);

3. Про надання урядовцям Секретаріату тих самих прав щодо військової повинності, які зазначено в ст. VIII постанови правительства 30 травня с. р. про Управу комісара в справах Кавказу в Петрограді;

4. Про видання Временним правительством акта до офіціальних установ на Україні, щоб вони зверталися у всіх справах до Генерального секретаріату, відповідно до ст. 6-ї

інструкції, з зазначенням у тому акті, що офіціальною мовою на Україні стає мова українська, на яку поволі і має перейти все діловодство.

Запропоновано окремими секретарями і прийнято Секретаріатом до уваги таких кандидатів в товариші секретарів: національних справ — Міцкевича і Зільберфарба, внутрішніх справ — Красковського, земельних справ — Мацієвича і Мартоса, генерального писаря — Багрія.

Прийнято до уваги заяву секретаря в справах фінансових, що він запропонує посади своїх товаришів Храневічеві та Пекарському.

Голова Генерального секретаріату *В. Винниченко*

Генеральний писар

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 6. Оригінал.

№ 116

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

9 вересня 1917 р.

Починається в 9 год. вечора. Головує проф. М. С. Грушевський. На черзі дня справа участі в Демократичній нараді[193].

Д-й *Гутман*: «Питання, яке буде обговорюватись на Демократичній нараді, це питання бути чи не бути російській революції, питання про склад Тимчасового уряду. Форма коаліції, яка була дотепер, зжила себе. Кадети, які скомпрометували себе корніловщиною, не можуть бути допущені до влади. Але час на чисто соціалістичне міністерство ще не настав. Ми не можемо йти слідами кадетів, лиш обрахувати свої сили і поступати обережно, щоби не зробити ошибки. Міщанство, котре не пішло за Корніловим, служить гарантією, що воно піде з демократією. Але коли власть перейде в руки самих лиш совітів, то воно піде проти демократії. Отже, власть в свої руки повинні зараз взяти город, земства, кооперативи, національні організації і трудовий народ, котрі найбільше заінтересовані в успіхах революції. Другим питанням являється програма уряду. Тут боєвим пунктом повинно бути питання про війну і мир. Головним домаганням повинно бути відкриття мирних переговорів. Але ми повинні вести переговори на основі програми революційної демократії під лозунгом самоозначення народів і мир без анексій і контрибуцій. Дальшим нашим домаганням повинно бути: заведення державного контролю над торгівлею і промислом, до Установчих зборів земля не повинна бути розхищена і Установчі збори повинні розпоряджатися земельним фондом, декларування національно-територіальної автономії народів, рада при уряді по національних ділах з представників усіх націй, відміна смертної кари, розпуск Державної думи і совіта, заведення робітничої міліції. Одним словом, власть повинна бути сформована з соціалістичних елементів, представлених на нараді, і груп буржуазії, яка прийме ту програму, але не в лиці кадетів».

Д-й *Маєвський*: «Причина хаосу, який зараз панує в Росії, лежить в централізмі, бо є неможливо правити з Петрограда такою великанською державою. За революційного уряду нічого не змінилося, навпаки, стало навіть гірше, бо міністри, які за старого режиму вели доручене їм діло кілька літ або місяців, тепер заміняються щокілька днів і навіть не можуть приступити до роботи. На Демократичну нараду ми повинні покласти якнайменше надій. Нове міністерство, хоч би воно було створене і самим Богом, нічого не дасть. Перше міністерство Мілюкова дало найбільше, друге менше, а дальші зовсім нічого не дали. Реакція, яку ми зараз переживаємо, була неминуча, бо уряд стояв на точці централізму. Тому завданням делегації повинно бути: роз'яснити в Петербурзі,

що поки Росія буде управлятися петроградським централізмом, доти порядку не буде. Уряд повинен бути зложений не з представників пануючої нації, а з представників усіх народів Росії. Треба створити коаліцію не в смислі петроградських партій, а в смислі об'єднання всіх народів Росії. Такий уряд буде мати піддержку, бо кожний народ знатиме, що його судьба у власних його руках».

Д-й *Севрюк* складає заяву від фракції українських соціалістів-революціонерів Фракція українських соціалістів-революціонерів заявляється проти коаліції, бо коаліція веде Росію до гибелі, і лише революційний соціалістичний кабінет зможе вивести Росію з пропасті. Построєна таким чином власть мусить включити в свою програму всі домагання і лозунги демократії, як припинення війни, заключення миру, проголошення недійсними договорів, заключених старим урядом, конфіската земель поміщицьких, церковних і монастирських і передача їх в руки трудового народу, промисловий контроль над продукцією, передача власті в руки представничих органів, а на Україні в руки Української Центральної ради, скасування буржуазного поділу України на дві часті, скликання Установчих зборів всіх країн, а українських — перед Російськими Установчими зборами. Фракція українських соціалістів-революціонерів пропонує слідуючий наказ делегації, що їде на нараду (гляди кінцеві резолюції).

Д-й *Садовський* вважає, що наша делегація повинна домагатися коаліційного уряду. Революція є буржуазна і вона не може вийти за межі, в яких відбувається буржуазна революція, недивлячись на запал мас. Влада мусить опиратися на коаліції тих класів, які творять революцію. Тому, коли ми хочемо твердого ладу, необхідно, щоби в творенні цієї влади брали участь буржуазні класи. Коаліційна влада повинна опиратися на декларації 8 липня і програми демократичної частини Московського совіщанія. На питання д. Шрага д. Садовський одповідає, що він говорить від свого імені, а не від фракції.

Д-й *Веселовський* теж думає, що наша делегація повинна заявитися за коаліційний кабінет, бо в той час, коли основи громадського життя підірвані, то треба кликати до організації всі живі сили краю, в тім числі і буржуазію, котра до певної міри являється також революційною.

Приймається пропозиція д. Севрюка з поправкою д. Стасюка, щоби дати голос наперед представникам фракцій і організацій.

Д-й *Порш*: «В цей трудний мент закликано нас разом з усією революційною демократією Росії подати голос в справі кардинального питання. Багато пережила революційна демократія від початку революції, багато експериментів було зроблено, щоб повести революцію на широку дорогу, і досить було часу, щоби зробити висновки про кардинальні питання революції. Ми стали перед питанням організації власті. Не в перший раз воно стануло перед нами, але в перший раз визвано всю демократію до центру, щоб вона подала свій голос, і від хору голосів буде залежати, як вирішиться справа. Для нас від початку революції було ясно, що власть не може бути збудована на принципі коаліції. Тут говорилось, що іменно класові інтереси мусять привести до порозуміння, до згоди, але разом з тим не було спроби показати, які ті класові інтереси поміщика і селянина, нації, що вимагає в процесі відродження власних форм і принципу централізму, споживача і продуцента. Тут говорилось більш на основі ідеалізму, чим реалізму Коли політика має будуватись на реальних силах, то мусимо ті сили ясно зазначити, і коли вірно, що російська революція є продукт робочих класів і селянства, то треба двигати революцію, спираючись на них і задовольняючи їх інтереси. Маємо досить досвідів. В справі земельній бачимо, що коли поміщики були перелякані великим масштабом революції, то мимо невдачних законів земельних демократія революційна панувала в рухові і її потреби задовольнялись, але дальше бачимо, що в певний мент поміщики скористувались законом про земельні комітети на основі коаліції при допомозі правительства, і разом з тим спинилось задоволення потреб селянства і розрух в хазяйстві збільшився. Цей

досвід показує, що як центральна власть, так [і] місцеві органи, призначені до ведення земельної політики, в ніякім разі не можуть бути коаліційні. Природа тих класів не може бути примирена і коаліція, утворена на такій суперечності, дасть лише параліч власті. Коли підійдем до питання війни, бачимо теж ті самі наслідки. Доки коаліційне правительство було залякане революційним рухом, дотя проводило усі лозунги революції, але коли переляк минув, правительство коаліційне припиняє заходи пролетаріату до спинення війни і вічного миру. І коли хочемо, щоб ті питання стали актуальні, мусимо усунути від власті ті класи, які все і всюди є імперіалістичні. І чим швидше знищимо принцип коаліційності, тим швидше дійдем до цілі. Політика, яка виходила з класів пануючих, одною рукою писала ноти про мир без анексій і контрибуцій, а другою — війну [до] побідного кінця. Справа миру є невідкладна, і тим розбудимо рух за мир серед тих народів, де пролетаріат є з певною свідомістю. Спиняючись на відносинах націй, мушу зазначити, що Україна як за часів старого режиму, так і тепер визискувалась на користь Петрограда, головно тепер, коли потреби війни того вимагають; отже, з тою справою не можна чекати до Установчих зборів, бо вони можуть і цілий рік працювати, і мусить бути покладений кінець фінансовій експлуатації. Дальшим пунктом, який поручила обстоювати Всеукраїнська рада робітничих депутатів, — розширення території України і компетенції власті Генерального секретаріату. З вирішенням цеї справи до Установчих зборів не можемо ждати, бо хочемо, щоб революція несла полегкості зараз. Щодо продовольчої справи, то правительство виявило повне банкрутство. Коли перед ним стало питання про продовольство армії і центру, то ясно було, що таким краєм, який може годувати, є Україна. Ні одної хвилини українська революційна демократія не відкидала думки про спільність революції, прийти на поміч і дати змогу пережити продовольчу кризу. Кликати на такі жертви і тверді ціни можна було, знаючи вагу нашого краю і роблячи заходи, щоб дати компенсації нашому народному хазяйству. Брався хліб поза межі України, отже, треба було дати мануфактуру і товари для ремонту хазяйства, яке має загальнодержавне значення. Так, правительство не рішилось поставити контролю над тисячею фабрик. Це була не трудність технічна, а класова, і вступити на цей шлях можна тільки по трупі буржуазії. Отже, не треба нам слухати тих, що кличуть до коаліційного міністерства і радять пождати до Установчих зборів, бо вони або щиро, або нещиро помиляються; а треба стати на шлях рішучої політики, основаної на задоволенні потреб широких народних мас і на аналізі класових інтересів, її треба вести до Установчих зборів і під час їх, і це вирішить про продуктивність Установчих зборів як в Росії, так і на Україні».

Д-й *Березняк*: «Коли стоїть питання, чи має бути коаліція, чи власть перейде до рук соціалістів, то двох думок бути не може. Досвід минувшого, корніловщина доказує, що революція не може йти дальше по руслу, на який пхали її буржуазні класи. Досвід коаліційної власті з людьми, що давно вмерли для революції, це величезна помилка для революційної демократії, яку треба негайно виправити *. Власть повинна перейти в руки соціалістів, відповідальних перед органами революційної демократії. Ми жадаєм закінчення війни, знесення смертної кари, переведення воєнних і соціально-економічних реформ, не чекаючи Установчих зборів. В області розв'язання національних проблем в Росії і на Україні революційна демократія поповнила цілий ряд ошибок. Вона не піддержала викиненого Україною лозунга федерації, не піддержала статуту о Конституції України 16 июля ** і помирилась з імперіалістичним актом розділу України, з інструкцією Генеральному секретаріатові. Наші домагання такі: 1) утвердити ста-

---

* У документі «направити».

** Див. док. № 75.

тут о Конституції України, прийнятий Українською Центральною радою 16 іюля; 2) утвердити Генеральний секретаріат по ділах продовольства, юстиції, доріг, пошт [і] телеграфів і воєнного; 3) включити в компетенцію Генерального секретаріату Катеринославську, Харківську, Херсонську і Таврійську губернії, крім Криму, установивши для більш точного розмежування принцип референдуму. Реорганізація армії по національно-територіальному принципу. По війні піднесем голос за розоруження і заміну армії міліцією».

Д-й *Скловський*: «Багато ораторів висловлювало декларації і резолюції, які ми не раз чули, але ніхто не звернув увагу на тривогу дня, судьбу революції, всеї Росії і України. Говорили про класові інтереси, а забули, що є війна, і що вона визвала масу складних процесів. Моральна сила революції велика, вона здержала корніловщину; та корніловщина страшна другим, вона зробила революцію в мозгах обивателів, і не можна точно сказати, чи там нема перелому. В такий трудний час взяти відповідальність одній класі трудно і така власть не тривала б довше [як] десять днів. Буржуазія є всюди — в міністерстві, Центральній раді, городській думі — і вона йде за нами, як полонена, в силу історичної необхідності. Кадетів до власті допустити не можна, але всі інші класи, що з'єднаються коло платформи 8 іюля, мусим прийняти, коли хочем закріплення свободи і революції».

Д-й *Корчинський* від соціалістів-федералістів заявляє, що найважнішим завданням являється мир і в нім спасіння революції. Тому фракція соціалістів-федералістів висловлюється за соціалістичне міністерство.

Д-й *Ковалевський* від Ради селянських депутатів: «Заки говорити про те, що українське селянство поклало в основу наказу на Демократичну нараду, мушу спростувати слова т. Скловського, що буржуазія була в плєну пролетаріату; тоді я спитаю, чому революційна демократія дала мужицького міністра Чернова в заложники буржуазії. Говорилось, що правительство йде за декларацією 8 іюля, а ми бачимо, що воно від неї відходить і не йде шляхом, який йому зазначила революційна демократія. Висказувалось рівно ж співчуття селянству, згадувались твверді ціни, але я мушу заявити, що селянство організоване не хоче підвищення цін, воно охоче піде на жертви для спасіння держави, лише хоче, щоб скрізь в державі запанував новий лад, який забезпечує його інтереси. Домагається поширення компетенції земельних комітетів та передання в їх розпорядження земельних багатств нашого краю, щоб селянство мало можність користуватись ними на справедливих началах. Селянство домагається заключення миру, протестує проти поділу України».

Д-й *Любинський* прилучається до заяв українських соціалістів-революціонерів і стоїть за тим, що все мусить творитися до Установчих зборів.

Д-й *Ткаченко*: «Протягом шістьох місяців ідуть розмови про власть. Погляд, який мали в тій справі українські соціал-демократи, здійснюється. Ми дійшли до менту, коли пролетаріат мусить взяти власть. Протягом 6 місяців виявилось, що нічого не можна зробити без основного задоволення потреб народних мас; отже, коли знаєм, яка має бути робота, то ясно, якої треба власті, щоб ту роботу виконати. Коли ми відмовились брати участь в московській нараді, то нам докоряли, що ми розбиваємо єдність, тепер, коли ми берем участь, кажуть: «Робіте як слід, лише ідіть в напрямі коаліційного міністерства». В московській нараді не брали ми участі тому, бо там не було єдності, тепер єдність є і ми хочемо її і скажемо революційній демократії: «Ідіть разом з нами і революція буде урятована». Тут сказано, що не хочем коаліції з буржуазією, а працюємо з нею в Центральній раді. Я скажу, що інша є робота, а що інша організація. Орган виконавчий революційної демократії мусить виконувати роботу революційної демократії, а буржуазія, яка хоче працювати з нами, нехай прийде, а ми їй не відмовимо.

Кризис власті вже був кілька разів. Він буває тоді, коли буржуазія Росії і всесвітня стоїть на переломі, і вона тоді схиляється в сторону миру. Що мир на-

ближається — це безперечно, бо буржуазія, знаючи перемогу революції в Росії і знаючи, що вона може бути і в других краях, піде на мир — і наслідком чого є кризис власті.

Приклонники коаліційного міністерства говорили, що соціалістичне міністерство не зможе нічого зробити, коли б це сталося, то мусим сказати, що соціалізм збанкротував, але я пішов би на таку дискредитацію, лише щоби був мир.

Які домагання треба нам поставити, щоб соціалістичне міністерство приступило до мирних переговорів, до утворення сильної крайової власті, яка задовольнила би потреби селянства, до переведення земельних реформ в цілому об'ємі, до контролю над продукцією і поділом. Автономні змагання України мусять бути переведені повністю, і тільки тоді Тимчасове правительство буде спиратися вповні на Українську демократію».

Д-й *Золотарьов*: «Сьогодні я говорю з тяжким чувством, бо дійсно є анархія, коли ми сьогодні не можем найти спільного язика, коли сьогодні випливають нові лозунги, яких ми перше не чули і робиться незрозумілим, яка буде платформа, котра об'єднить усі народи. Партія, яка недавно говорила про Установчі збори, тепер говорить про осібні для кожної нації принципи національної курії; т. Маєвський говорив о петроградськім централізмі, т. Порш, що Україна повинна бути хазяйським центром і що її експлуатують Москва і Петроград, т. Любинський назвав правительство таким миропомазаником, як царі. Коли говорилось про кризис коаліції, то це є кризис форми коаліції, а не її суті. Нема класи, яка б взяла на себе основну задачу революції, і не думаю, щоб хто міг сказати, що пролетаріат є тою силою, організованою, яка достаточно володіє усім апаратом краю. Можна строїти ілюзії, що пролетаріат є силою такою, може в Росії ілюзії зрозумілі, коли є партії, які на основі ілюзії організують стихію, ведуть за стихією маси і готовлять гибель революції. Тим більше дивно, що робиться в Центральній раді, де так привикли важити кожний крок. Через корніловщину кадети відійшли від власті, і ми шукаємо других елементів, хочем сотворити широку базу на основі платформи 8 июля, бо одному класу неможливо організувати революцію. Ми хочемо зібрати сили держави, в голові котрих піде пролетаріат, і за ним підуть усі елементи, які заінтересовані в революції. І це треба зробити на нараді. Щодо делегації Центральної ради, то треба дати якийсь один наказ, але коли той наказ буде відходити від коаліції, то меншості не будуть мати можливості взяти в нім участі».

Голова проф. *Грушевський*: «Оратори вичерпані, приступаєм до части[ни] резолютивної».

Д-й *Порш* высказується проти наказу, бо питання про власть визначено ініціаторами наради, а наші делегати зорганізуються в Петрограді в українську репрезентацію і вироблять декларацію на основі думок, які тут були висказані.

Д-й *Крижанівський* від трудової української партії заявляє, що українські трудовики коаліційного міністерства не будуть піддержувати, а в Центральній раді, коли є думка за соціалістичне міністерство, треба цей принцип проголосувати.

Д-й *Гутман* настоює, щоб включити в склад делегації меншості, які на резолюцію більшості не згодяться.

Севрюк: «Центральна рада мусить своє відношення до питання висказати ясно і наказ мусить бути даний. Дивує мене, що дехто висловлюється проти наказу».

Ткаченко обстоює надання імперативного мандату *, бо переговори мають характер дипломатичного свойства. Центральна рада мусить дати наказ, щоб склад правительства спирався на всю революційну демократію усіх народів, щодо миру і фактичного здійснення автономії. «Я проти поділу місць між національностями, бо Центральна рада є органом всіх народів і з огляду на особливий характер делегації».

Приймається більшістю пропозиція т. Севрюка за припинення дискусії.

Приймається пропозиція 18 голосами проти 11 за надання делегатам Української

---

* Обов'язковий наказ виборців своєму депутатові у представницький орган

Центральної ради імперативного мандату на Демократичну нараду в Петрограді.

Ставляться на голосування резолюції.

Д-й *Порш* ставить пропозицію: чи домагатись коаліційного міністерства, чи революційно-демократичного.

Приймається 17 голосами проти 8 перший пункт наказу в стилізації українських соціалістів-революціонерів: «Сформування однорідного революційно-соціалістичного уряду, відповідального перед демократіями усіх народів Росії».

Приймається більшістю голосів другий пункт наказу: «Передача усіх поміщицьких, монастирських і церковних земель до Установчих зборів в завідування земельних комітетів».

Приймається більшістю голосів третій пункт наказу в стилізації українських соціалістів-революціонерів, з додатком т. Порша «державної і крайової власті», в такому виді: «Встановлення контролю державної і крайової власті над продукцією і поділом».

Приймається більшістю голосів четвертий пункт наказу в стилізації українських соціалістів-революціонерів: «Передача в завідування крайових органів власті найважніших галузей промислу».

Приймається більшістю голосів п'ятий пункт наказу в стилізації українських соціалістів-революціонерів: «Оподаткування великого капіталу і майна та конфіската військових прибутків на користь окремих країв і цілої держави».

Приймається більшістю голосів шостий пункт в стилізації українських соціалістів-революціонерів: «Признання за усіма націями права на нічим не обмежене самовизначення».

Приймається більшістю голосів сьомий пункт наказу в стилізації українських соціалістів-революціонерів: «Скликання для кожного краю, який того домагається, національно-крайових суверенних Установчих зборів».

Приймається більшістю голосів восьмий пункт наказу в стилізації українських соціалістів-революціонерів: «Передача всієї власті на Україні в руки Української Центральної ради і її Генерального секретаріату, складеного на основі статуту Центральної ради з 16 липня сього року».

Приймається більшістю голосів дев'ятий пункт наказу в стилізації українських соціалістів-революціонерів: «Проголошення недійсними таємних дипломатичних договорів».

Приймається більшістю голосів десятий пункт наказу в стилізації т. Гутмана: «Прийняття рішучих кроків до заключення миру, для чого негайно звернутись з предложенням (з представленієм) до союзників про відкриття мирних переговорів».

Приймається більшістю голосів одинадцятий пункт наказу в стилізації українських соціалістів-революціонерів: «Негайного скасування смертної кари».

Приймається більшістю голосів дванадцятий пункт наказу в стилізації т. Гутмана: «Розпуск Державної думи і Державної ради».

Приймається більшістю голосів тринадцятий пункт наказу в стилізації т. Гутмана: «Скликання Установчих зборів в назначений строк, без дальшої проволоки».

Наступає 5-минутна перерва для порозуміння в справі вибору делегатів.

Приймається пропозиція більшістю голосів, щоби делегатів на Демократичну нараду вибирати списком[194].

Вибирається дев'ять делегатів на Демократичну нараду в Петрограді: тт. Шаповал, Чечель, Христюк, Довгий, Порш, Ткаченко, Вікул, Бабич, Довженко. Від Всеукраїнської ради військових депутатів назначаються такі делегати: Березняк, Куцяк, Величко .

Слідуюче засідання відкладається до повороту делегатів з Петрограда.

Вісті з Української Центральної ради. — 1918. — № 25. — Січ.

Усього на Демократичну нараду було послано 15 депутатів — делегатів УЦР. Крім вищезгаданих, від Ради селянських депутатів обраний Д. Ісаєвич.

Сидять (зліва направо): П. О. Христюк, М. Ю. Шаповал, М. В. Порш, М. С. Ткаченко.

№ 117 — 119

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

11 — 13 вересня 1917 р.

№ 117

11 вересня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Зільберфарб, Лотоцький, Міцкевич, Савченко-Більський, Стешенко, Шульгін.

Після докладу генерального писаря п о с т а н о в л е н о:

1. Вияснити справу реквізиції помешкань для потреб Секретаріату і спинитись в першу чергу на реквізиції гостиниці «Франція» і дому Попова (проти дворця);

2. Заснувати господарську комісію при генеральному писареві з представників кожного секретарства та з сторонніх осіб, що можуть бути для справи корисні;

3. Зробити ремонт в помешканні б[увшої] гостиниці «Савой»;

4. Купити потрібні предмети канцелярської обставини та канцелярського приладдя.

Вислухано повідомлення секретаря в справах земельних, що д. Черниш прин-

ципіально згоджується прийняти Секретарство торгу і промисловості і остаточну відповідь дасть 17 вересня.

П о с т а н о в л е н о: заснувати при Секретарстві земельних справ продовольчий відділ і разом доручити секретареві земельних справ скласти записку про заснування окремого спеціального Секретаріату в справах продовольчих.

Голова Генерального секретаріату *В. Винниченко*

Генеральний писар

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 11. Оригінал.

№ 118

12 вересня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Зарубін, Зільберфарб, Лотоцький, Міцкевич, Савченко-Більський, Стешенко, Шульгін.

В справі заміщення посади секретаря праці і його товариша п о с т а н о в л е н о: запросити д. Василенка на секретаря праці і д. Рафеса на його товариша, зазначивши, що останньому Секретаріат надає право постійної присутності: на засіданнях Секретаріату з дорадчим голосом, але без іменування «заступником», для якого іменування не має формальної основи в законі.

Прийнято запропоновану секретарем освіти кандидатуру д. Холодного на товариша секретаря освіти.

Вислухано доклад секретаря внутрішніх справ та директора його канцелярії про організаційні заходи в зв'язку з демобілізацією армії.

П о с т а н о в л е н о: доручити секретареві внутрішніх справ увійти в зв'язок з відповідними установами, передати вияснення окремих сторін справи по окремих секретарствах і виготувати мотивований доклад.

Голова Генерального секретаріату *В. Винниченко*

Генеральний писар

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 12. Оригінал.

№ 119

13 вересня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Зарубін, Лотоцький, Савченко-Більський, Стешенко, Шульгін. З початку засідання докладав справи в. о. юрисконсульта *Володковський.*

Вислухано доклад в. о. юрисконсульта Секретаріату *Володковського* в справі найму Секретаріатом помешкання в домі Київської міської думи (ч. 38 по Хрещатику).

П о с т а н о в л е н о: звернути увагу міської думи, що в цих кондиціях, які запропоновано Секретаріатові, порушено закон 4 серпня 1917 р.

Заслухано доклад його ж в справі реквізиції помешкань та інших речей і підприємств для потреб Секретаріату.

П о с т а н о в л е н о: звернутися до Временного правительства, щоб Секретаріатові було надано право реквізиції.

Вислухано доклад голови Секретаріату *Винниченка* про потребу більш активного характеру діяльності Секретаріату і про поширення його діяльності в порівнянні з тими межами, які зазначено в нинішній інструкції для його.

П о с т а н о в л е н о: скласти комісію, в яку мають увійти Красковський, Міцкевич, Лотоцький, Шульгін, Володковський і яка має в три дні виготовити і подати на розгляд Секретаріатові проект нової інструкції.

П о с т а н о в л е н о: виготовити протоколи попередніх засідань Секретаріату, а надалі установити, щоб в самий день засідань основні точки протоколу підписувалися головою Секретаріату та генеральним писарем, а самий протокол прочитувався і підписувався на ближчому засіданні.

П о с т а н о в л е н о: на ближчий час з початку кожного засідання Секретаріату складати порядок засідання, а надалі, коли робота Секретаріату увійде у нормальні умови, розсилати секретарям наперед оповістки з програмою засідань.

Доручено генеральному писареві, поки організується інформаційне бюро, подавати в пресу відомості про діяльність Секретаріату.

Заслухано проект циркуляра секретаря освіти до директорів та інспекторів казенних початкових, середніх і вищих шкіл про обов'язкове заведення українознавства в школах.

П о с т а н о в л е н о: запитати шкільний округ (і доручити се секретареві освіти), який проект в сій справі послав він безпосередньо на затвердження міністерства.

Вислухано доклад секретаря в справах хліборобства про дім удільного відомства.

П о с т а н о в л е н о: послати в Міністерство хліборобства телеграму про необхідність зайняти те помешкання для потреб Секретаріату і до відповіді Міністерства того помешкання не займати.

Секретаріат освіти доложив прохання Надії Берестковоі про дозвіл одкрити їй музичну школу у Києві.

П о с т а н о в л е н о: прохання задовольнити.

Вислухано заяву секретаря-контролера про листи секретаря освіти до адміністрації міської бібліотеки з застереженням, що в відносинах до громадських організацій належить заховувати найбільшу обережність.

П о с т а н о в л е н о: прийняти до уваги сю заяву і визнати, що секретар освіти в сій справі не порушив вимог обережності.

Надписано: «в домі», «Шульгін».

Вислухано заяву секретаря-контролера, що він не був присутнім при обсужуванні справи про офіціальну мову на Україні в засіданні 8 вересня**.

В. Винниченко, О. Шульгін, О. Зарубін, М. Савченко-Більський, І. Стешенко

Генеральний писар *О. Лотоцький*

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 14 — 15. Оригінал. Рукопис.

---

* Так у тексті. Йдеться про застереження слів, додатково внесених генеральним писарем до протоколу.

** Див. док. № 115.

№ 120 — 126

МАТЕРІАЛИ РОБОТИ З'ЇЗДУ НАРОДІВ

8 — 15 вересня 1917 р.

№ 120

Загальні враження

8 вересня 1917 р.

На перший день з'їзду зібралось всього 50 делегатів. Прибули представники білорусів, латишів, естів, литвинів, кримських татар, грузинів, донських козаків і євреїв. Від багатьох інших народів надійшли телеграми, що їхні представники їдуть на з'їзд[195].

Отже, внизу зала засідань Педагогічного музею має чимало вільних місць, зате по хорах повнісінько гостей. Не тільки всі місця зайняті, але і стоїть багато людей. Квитки на хори розібрані були ще 5 вересня, коли їх почали видавати. Перед відкриттям з'їзду в вестибюлі музею зібралась сила бажаючих попасти хоч на хори, але квитків уже не було.

Відкриття з'їзду

Відкрив з'їзд голова Центральної ради *М. Грушевський* в півдругої години дня.

«Іменем Центральної ради, яка взяла на себе почин скликання з'їзду, я маю честь оповістити це зібрання відкритим. Ще Національний український з'їзд дав Центральній раді доручення скликати З'їзд народів, але вона не дуже квапилась скликати його, сподіваючись, що за цю справу візьметься якась інша установа або національна організація. Спочатку з'їзд призначено було раніше, але через деякі причини його відложили до цього дня... Дуже приємно, що ви всі, незважаючи на відомі труднощі дороги, з'їхались сюди...

Ще раз вітаю вас від імені Центральної ради і оповіщаю з'їзд відкритим».

Президіум з'їзду

Після короткого інформаційного докладу секретаря організаційної комісії з'їзду М. Любинського[196] з'їзд обирає президіум.

За почесного голову з'їзду обрано проф. М. Грушевського.

За голів Х. Бахман (латиш), Й. Бараташвілі (грузин), В. Бєльський (литовець) і М. Шраг (українець).

За секретарів А. Сеттаров (татарин) і А. Пісоцький (українець).

Президіум зайняв свої місця за столом під гучні оплески присутніх, після чого оповіщено було невеличку перерву.

Знов розпочато було засідання під проводом Й. Бараташвілі. Засідання це тяглось не більше 1 1/2 год.

Висловились тільки представники Центральної ради, Тимчасового правительства, Генерального секретаріату, Київської міської думи і поляків.

Промова М. Грушевського

«Високоповажані товариші і дорогі гості! Очевидно, не припадково так трапилось, що З'їзд народів зібрався в Києві. Київ здавна був огнищем федеративної ідеї. Не говорячи про давніші часи, уже Кирило-Мефодіївське братство цілком поважно поставило питання про федеративний устрій Росії. З тої пори ідея ця безперестанно жила на Україні, дожидаючись кращих часів.

В новіші часи М. Драгоманов знову підносить ідею федерації і не тільки в

Росії, а і в цілій Європі. Ще пізніше, уже тим поколінням, до якого належу я, ідея федералізму піднесена була українським представництвом, в першій Державній думі, але для цього ще і тоді не прийшла пора».

Згадавши далі про поборників ідеї федералізму — неукраїнців, промовець спиняється коротко на діяльності В. Обнінського і запрошує присутніх вшанувати пам'ять цього діяча вставанням. *(Всі встають.)*

Зазначивши про ту опозицію, з якою ставились до ідеї федералізму не тільки праві, а почасти і ліві російські елементи, проф. М. Грушевський вияснив, що українське громадянство не розуміє нового вільного устрою держави без федерації і ніколи від цього гасла не відступить.

Під кінець промови вказав на ті ознаки, які свідчать про піддержку ідеї федералізму також і іншими народами Росії[197], і, висловивши щире привітання делегатам від імені Центральної ради, закінчив висловом надії, що ідея федералізму надалі буде служити народам провідним компасом.

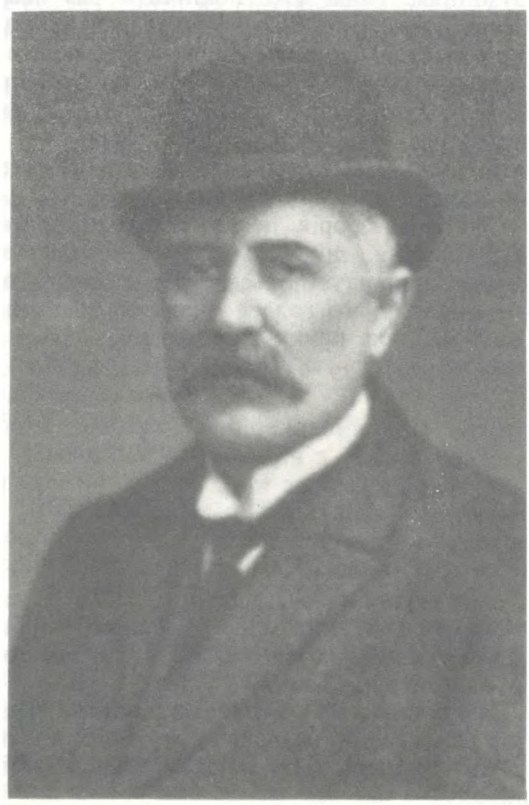
Промова М. Славинського

Представник Тимчасового правительства М. Славинський, привітавши з'їзд, зазначив той факт, що З'їзд народів Росії зібрався не в столиці держави, а в Києві. Цей з'їзд повинно би було скликати само правительство, але воно тепер занадто заклопотане. «В тому, що з'їзд скликаний не російським правительством, а Центральною радою, нема нічого дивного, бо в наш час не повинно бути централізму і поділу на державні і недержавні народи, а всі народи мають бути державними... (*Оплески.*)

Сама громадянська воля в державі ще не забезпечує народів від національного гніту. Таке забезпечення можливе тільки при автономному ладові.

Новий лад в Росії уже оповіщено республіканським. Установчі збори, безсумнівно, підтвердять це. Вони назад не підуть, а можуть піти тільки далі вперед[198]. Уже і тепер ми зібрались в Києві — столиці фактично автономної України. (*Оплески.*)

Правительство іде назустріч тій праці, що веде не тільки до автономії, а і до федерації. (*Оплески.*) Та до чистих форм федеративності в Росії ми ще не скоро дійдемо. В першу пору автономія країв і народів Росії буде виявлятись в різних формах: від крайового земського самоуправління до широкої національно-територіальної автономії. Для цього прийдеться багато попрацювати. Народи і краї Росії уже до цеї праці взялись. Правительство, з свого боку, утворило особливу нараду в справі крайової реформи... Тільки спільною працею утворено буде в Росії демократичну федеративну республіку».

М. А. Славинський.

Промова О. Шульгіна

Генеральний секретар національних справ О. Шульгін на початку промови зазначив, що Генеральний секретаріат національних справ буде в своїй праці керуватись вказівками і постановами цього з'їзду.

Згадавши про той страшний національний гніт, який панував над українським народом до революції, і перейшовши коротенько [до] подій останнього часу. часу національного відродження України після революції. О. Шульгін підкреслив той момент, коли українська і неукраїнська демократії на Україні прийшли до порозуміння, і висловив певність, що це порозуміння назавше останеться[199]. На цьому з'їзді повинно утворитись ширше порозуміння і об'єднання всіх демократій Росії для спільної праці на добро кожного народу всеї держави.

Наостанку коротко висловлюються ще два промовці.

Київський міський голова *Є. Рябцев*, зазначивши. що ніде в Росії автономістичний рух не виявився в такій бурхливій формі, як на Україні[200]. вітає членів з'їзду як представників народів, котрі теж прагнуть автономії та федерації, і висловлює сподіванку, що скоро Росія буде зватись демократично-федеративною республікою.

Представник Польського демократичного централу *Кнолль*, заявивши. що поляки, прагнучи самостійної Польської держави, в з'їзді федералістів участі не візьмуть, щиро вітає з'їзд і бажає йому успішної праці.

Промовець також зазначив, що самостійна Польська держава не буде зазіхати на сусідське добро, а буде жити в добрій злагоді та братерстві з своїми сусідами. Сила народів держиться не багнетами, а братнім порозумінням. Пора уже покінчити раз назавше з розбоями і грабіжництвом народів народами. Від цеї пори кожен народ повинен бути господарем в своїм краю. Де б не жили поляки між іншим народом, то вони завше будуть дбати про добробут того краю і підпирати справедливі змагання того народу, який в більшості жиє в даному краю. Так само поляки будуть поводитись на Україні до господарів цього краю — українців — і сподіваються, що ті національні меншості, які жиють на польських землях, будуть платити їм тою ж самою доброзичливістю.

Голова зборів, подякувавши представникові поляків за привітання з'їздові і вважаючи на заяву поляків, що вони в з'їзді не будуть брати участі як дійсні його члени, запрошує польське представництво остатись на з'їзді за почесних гостей.

Після цього голова оповістив, що засідання скінчено і слідуюче призначено на 11 1/2 год. ранку другого дня.

Нова Рада. — 1917. — 10 верес

№ 121

9 вересня 1917 р

Розпочинається засідання* в 12 год. дня. Головує [В.] Бєльський. Делегатів на початку засідання мало. Ще менше, проти вчорашнього, членів Центральної ради. На хорах також нема і половини тої публіки. що була першого дня. — то було свято, а сьогодення будень день.

На початку засідання голова вчорашнього засідання Й. Бараташвілі повідомляє, що на нараді, яку мали члени з'їзду вчора ввечері, ухвалено з'єднати докупи два розділи порядку денного з'їзду: привітання і повідомлення з місць.

* На цьому засіданні вже були присутні представники молдаван та естонців.

Перше слово дається представникові місцевого комітету партії російських соціалістів-революціонерів *[К.] Сухових.* Промовець розповідає коротенько історію партії і її відношення до національної справи і до ідей автономії та федерації. Більш докладно він спиняється на відношенні «русской революционной демократии» до української справи, згадуючи вчорашні слова О. Шульгіна про вороже відношення до цеї справи як російських реакціонерів, так і революціонерів. В цій часті промови Сухових виправдовував таке відношення російських революційних партій тим, що, мовляв, національний рух не завше буває демократичним і революційним, та що діячі національного руху готові бувають часом віддати здобутки революції за свої національні і буржуазно-класові інтереси. Промова взагалі була досить плутана. Притягнено було для чогось «натравливание национальностей в Закавказье» ще за царського ладу, густо пересипано промову такими виразами, як «общие интересы революции», «задачи революционной демократии» і таке інше.

Представник «Трудовой народно-социалистической партии» [*Я.*]*Гендельман* каже, що ця партія ніколи іначе не розуміла справжнього народоправства і самоозначення народів, як в формі федерації і широкої автономії країв і народів. Коли вийшов перший Універсал Центральної ради і з цього приводу стали шириться наклепи, що Україна хоче відокремитись і т. ін., то бувший тоді з'їзд партії доручив своїм київським делегатам спростувати ці наклепи. Партія і тепер вітає з'їзд і бажає йому поспіх в його праці.

[М.]Гіндес прочитує досить довгу декларацію від імені організації євреїв-сіоністів. В декларації висловлюється погляд партії на способи забезпечення прав національних меншостей і побажання, щоб нарешті здійснені були ідеали справедливості і волі.

Від Об'єднаної єврейської соціалістичної партії говорив *[М.]Шац[-Анін].* Він виставляв домагання забезпечення національних прав тих меншостей, котрі ні в якім краю Росії не мають більшості, а всюди є в меншості. Таке забезпечення можливе через персонально-національну автономію. Тільки через це забезпечення прав всіх національностей утворено буде той міцний ґрунт, на якому зможуть держатись здобутки революції в Росії.

[Б.]Борохов, представник «Поалей Ціон», говорить про двобічну федерацію в Росії: федерація країв і федерація народів. Підкреслює також, що національні права таких народів, котрі ніде не жиють в більшості (як, наприклад, євреї), повинні особливо забезпечуватись державою через основні закони держави.

Голова Українського військового генерального комітету *С. Петлюра:* «Український рух захопив всі шари українського народу.

Зовсім неправдиво говорять, нібито спочатку національний рух спирався тільки на пануючі шари української людності. Рух ширився з самого початку в демократичних масах, як в війську, так і на місцях. Такі запідозрювання завше були до всякого національного руху. Запідозрювання ці виникають навіть у наших товаришів, революціонерів по переконаннях, з тої звички централістичного думання, від яких вони і досі не можуть визволитись. Через це їм так трудно порозумітись з нами.

Далі промовець говорить про українізацію війська і, між іншим, каже, що щоби не трапилось, а від цієї справи українці не відступляться і не залишать її. Він уґрунтовує націоналізацію війська з погляду інтересів як бойових, так і чисто культурних, а також в інтересах використовування голосів вояків-українців під час виборів до Установчих зборів[201].

Я твердо переконаний, що Росія стоїть на краю загибелі, коли вона не звернеться до живого джерела сили народів, які її складають. Всі ми — українці, татари, грузини і всі інші — народи державні, є хазяї Росії і всі повинні нею правити... В цьому рятунок нашої долі», — закінчує С. Петлюра.

Промову вкривають гучними оплесками.

К. Лукашевич, представник Польської партії соціалістичної, вітаючи з'їзд, висловлює думку, що природним завершенням прагнення народу до волі є утворення незалежної національної держави. Цю думку поділяє і та партія, від імені якої промовець виступає. Поляки уже майже досягли свого ідеалу і тепер бажають всім іншим народам утворити своє життя так, як самі того хотять.

[А.]Долгов, представник козаків Південно-Західного фронту. Згадує, що так само, як і національні рухи, козацький рух весь час обвинувачують в контрреволюційності. Козацтво завше було оборонцем пригноблених і ніколи не накладе кайданів на кого б то не було. Про це свідчить і присутність на цьому З'їзді народів представників козаків. Козаки зорганізувались і об'єднались для того, щоб боронити свої козачі вольності і права. Козаки сподіваються тільки на власну і на міцну організацію.

І. Мачаваріані, представник грузинської національ-демократичної партії, привітавши батьківщину Шевченка, згадує, що і Грузія, і Україна в свій час пристали до спілки з Росією, але Росія Романових обернула ту спілку в неволю. Тепер ярмо скинуто і треба думати не про те, щоб розірвати старі договори, а про те, щоб ці договори поновити[202]. Потрібна міцна організація і об'єднання національностей, щоб добитись визволення своїх країн, бо ніяка велика держава, а особливо малокультурна, не признає по добрій волі прав малих народів.

Х. Бахман, представник латиських організацій, досить докладно розповідає про становище та історію латиського народу. На край латишів уже здавна зазіхали різні сусідні народи, але народ латиський завше давав їм належний опір. Уже сама назва Балтійського моря (від латиського слова «балтс» — білий) свідчить про те, що латиші з самої давньої пори жиють на берегах цього моря. Латишам найбільше прийшлось витерпіти від німецького гноблення, а в останні часи не менше і від російського. Тепер латиші вірять, що коли їм і іншим народам забезпечені будуть національні права, то аж тоді Росія стане на справедливий шлях.

На цій промові ранішнє засідання скінчується і оповіщається перерва до 4-ї год. вечора.

Після обідньої перерви засідання відновлюється о 4 1/2 год. вечора. Продовжуються привітання і справоздання з місць.

Першим виступив представник латиської соціал-демократії *К. Сержант*, а після нього представники мусульманів — *Юсуф Мусуфал, бек Ізіров* та *Ожел-Башли*[203].

Надзвичайно гарну, повну вогню і експресії, промову сказав член президіуму з'їзду грузин *Бараташвілі*, котрого всі присутні як внизу, так і на хорах майже за кожною фразою перепиняли оплесками. Деякі місця цеї промови викликали щирий ентузіазм[204].

[А.]Вольдемар, представник литвинів, розповів про організацію литовського народу і його прагнення. Литвини бажають утворення незалежної Литовської держави, але розв'язати цю справу не так легко, бо питання про Литовську державу є питанням міжнародним. В той час, як Польську державу признали обидві воюючі коаліції, на признання держави литовської не спромоглась до сеї пори ні одна з воюючих сторін[205].

Другий представник литвинів — *[В.]Бєльський* — приєднується до думок, висловлених його попередником. Промовець каже, що литваків не дуже втішить, коли з Литви утворено буде під чиєюсь опікою державу-буфер. Такої незалежності литвини не хотять. Їх метою не є державна незалежність як така, вони розуміють цю незалежність як продукт самотворчості народної. Литовські соціалісти хотять, щоб Литва ввійшла в федерацію з іншими народами, але коло Литви є три незалежні держави, і ще не знати, до якої з них Литва пристане. Коли же прийдеться ввійти в федерацію, то Литва мусить бути самостійною державою, незважаючи на мізерність власних культурних сил[206].

Деякі соціалісти в Росії вважають негайне розв'язання національних питань «ударом в спину революції», але чому вони не вважають таким «ударом» декретування в Росії республіки до Установчих зборів і вирішення інших важних державних справ? Тільки поглиблення здобутків революції може спасти державу від таких з'явищ, як корніловщина і інші подібні.

Після цеї промови *М. Грушевський* в позачерговій заяві повідомляє, що зараз в цій самій залі почнеться засідання Малої ради, і запрошує членів з'їзду залишитись на цьому засіданні гістьми.

Голова зборів оповіщає засідання скінченим, і слідуюче засідання призначається на 11-ту год. ранку другого дня.

Нова Рада. — 1917. — 10 верес.

№ 122

10 вересня 1917 р.

Засідання починається в 11 1/2 год. ранку. Головою М. Шраг. Продовжуються повідомлення з місць.

Виступає спочатку представник естів, а потім представник кримських татар *[С.]Ідрісов*, котрий в своїй промові, згадавши, між іншим, про те, як росіяни відмовляють недержавним народам в праві на самоуправління через те, що вони, мовляв, ще некультурні, каже, що коли стати на такий погляд, то може на всьому світі знайдеться 2 — 3 народи, котрі мають право жити незалежним державним життям. Кожний малокультурний народ може скоро стати висококультурним, коли він житиме вільно і незалежно. Не треба забувати хоч би того факту, що малокультурна Болгарія, ставши самостійною державою, досягла високого рівня культури. А Україна, коли приставала до спілки з Московщиною, була без порівняння культурніша від неї[207].

Еміне Ханим Шабарова, привітавши з'їзд від імені татарських жінок, коротенько розповіла про жіночий рух серед кримських татар.

[А.]Исхакова вітає з'їзд від імені Кримсько-татарської учительської спілки. Промовниця каже, що досить уже народам покладатись на те, що хтось їх доведе до пуття. Ті привідці досить добре показали, що вони ні до чого не здатні. Треба народам самим шукати собі дороги. Ті народи, котрі вважали себе культурними і казали іншим народам іти, куди вони скажуть, призвели всіх до всесвітньої бійки. Недержавні народи багато уже голів поклали то за визволення Сербії, то ще за якісь ідеали, а що ж вони за це мають? Їм тільки показують кулак. Татари довго вірили, що вони справді некультурний народ, і придивлялись до інших народів — де між ними самий культурний. Але поводження цих «культурних» народів ясно показало, що вони нічим не кращі від татар. Вони ведуть на фронти мільйони людей і гублять їх там не знати за що. Треба надалі життя народів упорядковувати так, щоб всі жили вільно і щоб один не душив другого.

Карасьов, представник донських козаків: «Донське козацтво на своєму з'їзді сказало, що воно буде боронити єдину неділиму Росію. Але це було тоді, коли Петроград залицявся до козаків. Тепер, коли ми бачимо, що гнилий Петербург нічого не дає, а стара Москва оглухла, то і ми їм можем сказати «до побачення». Україну обкидали болотом, але болотом кидається той, хто сам зліплений з болота. На донців теж лиють помиї, кажуть, що ми бунтівники. Так, ми бунтівники, але бунтівники проти тих, хто іде проти волі народів. Ми почуваємо майже те саме, про що тут вчора говорив Петлюра. Ми співчуваєм*

* У документі «спочуваєм».

націоналізації війська, бо самі бачимо, що і нас, козаків, розкидають, розпорошують, посилають на поліцейську службу, нацьковують на солдатів. Ми цього не хочемо і не раз уже заявляли протести. Коли тепер зібрані народи скажуть, що в Росії повинна бути федерація, то ми, безумовно, будемо боронити федерацію. Даремні всі заходи російського правительства посварити нас зо всіма народами — ми завше будемо не з правительством, а з народами боротись за волю»[208].

Після козака дається слово для привітання командуючому Київською військовою округою *[К.] Оберучеву.* Як тільки Оберучев з'являється на катедрі, то з хорів розлягається голосне сичання. Зауваживши, що це сичання йому байдуже, бо засноване воно на непорозумінні, Оберучев говорить теплу промову-привітання, в котрій закликає не вважати на те, що на з'їзд зібралось мало людей, а сміливо і завзято працювати коло упорядкування держави на добро всіх її народів та для здобуття землі і волі[209].

По скінченні промови Оберучева деяка частина хорів плеще, а більшість уперто сичить. Це змагання тягнеться майже хвилину, аж поки голова зборів закликає публіку на хорах до порядку.

Забирають слово два представники молдаван *[Ф.] Іонку* та *[В.]Чижевський.* Перший згадує в своїй промові деякі моменти з історії Бессарабії та утиски, яких зазнали молдавани від російського правительства. Теперішні російські діячі не [на]багато краще ставляться до змагань молдаван. На доказ промовець приводить цитату з одної резолюції російських соціалістів-революціонерів, де говориться, що молдаванський національний рух ховає в собі сепаратистичні нахили, і через те цей рух небезпечний для Російської держави[210].

Після цих, порівнюючи, дрібних промов велику і гарну промову говорить проф. М. Грушевський, а після нього М. Славинський.

М. Грушевський бере слово як представник української народності: «Говорити про українську демократію — значить говорити про українську народність, бо ці поняття покриваються одно другим. Хоч на Україні і є капіталісти та поміщики, але вони цілком чужі народові українському. Ще Костомаров з гордістю згадував, що мова українська ніколи не поганилась устами тих, котрі вихвалюють царів та інших гнобителів. Через те зрозуміло, чому з самого початку революції національна, а разом з нею і політична свідомість так швидко захопили широкі маси українського народу»[211].

Промовець коротенько розповідає історію формування Центральної ради і її праці аж до останнього моменту, коли ця праця обмежується, в надії, що її далі будуть провадити Українські Установчі збори. «Недовір'я до федеративного руху деяких російських демократичних груп можна пояснити тільки спадковістю старого царського централізму. Новий лад дивився досі на ідею федералізму так само, як і царат, що це є сепаратизм. Можна сподіватись, що цей з'їзд знищить такий хибний погляд і таке відношення. Федералізм є принципом об'єднуючим і зберігаючим єдність Росії. Правительству повинно бути ясно, що в цей момент тільки федералізм зможе об'єднати народи і краї Росії та зберегти її від остаточного розвалу.

Україна не йде через федерацію до самостійності, бо державна незалежність лежить не перед нами, а за нами. Ми уже раніше об'єднались з Росією як незалежна держава і своїх прав ніколи не зрікались. Ми визнаємо за народами необмежене право на самоозначення аж до відокремлення і сформування власної держави і готові тішитись разом з ними, коли вони осягнуть поставлену собі мету — під тою тільки умовою, щоб ця одержана незалежність не була засобами для панування і використ[овув]ання народностей, які опиняться в меншості в цій новій державі. З імперіалізмом та визискуванням народів, поставлених в більш сприятливі історичні, географічні та інші умови, ми будемо боротись, і будемо завше обстоювати федералізм. Я вірю в

силу людського розуму, людського колективу і в те, що цей колектив зможе досягнути кращої будучини. Вірю, що ця фаланга, яка тут формується, переможе все на своїм шляху і досягне своєї мети.

Будемо сподіватись, що правительство зречеться свого байдужого відношення до наших змагань і піде по тому шляху федералізму, на який ми кликали його уже кілька місяців тому назад. Коли б воно зробило це ще спочатку, то ми не були б свідками тих гірких подій, які трапились за цих півроку. Можна сподіватись, що правительство тепер покличе всі народи до порядкування державою. Ми не будемо казати, що ми дуже любимо Російську республіку, бо до сеї пори ми від неї нічого доброго для себе не бачили. Цей старий участок, в якому нас держали безсрочно, «до окончания переписки», не може викликати у нас симпатії. Наші симпатії може придбати той «палац народів», який ми хочемо зробити з Росії.

Отже, тут ми повинні розробити план цього «палацу народів», в якому всім нам повинно житись вільно і гарно. Будемо сподіватись, що представник Тимчасового правительства передасть йому, що, на нашу думку, Росію зможе врятувати від загибелі тільки федерація.»

Промова проф. М. Грушевського часто перепинялась дружніми оплесками всіх присутніх, а по скінченні промови, котру під кінець промовець говорив з великим захопленням, йому зробили бучну овацію. Це була справді одна з найкращих промов на цьому з'їзді.

М. Славинський, представник правительства, відповідаючи на слова М. Грушевського, заявляє, що він цілком поділяє всі думки, висловлені тільки що Грушевським, і що Керенський доручив йому передати з'їздові, що нова Росія не може бути централізованою, а тільки децентралізованою.

«За волю Росії всі народи лили свою кров. Під час повстання в Петербурзі половину повстанців — вояків в Павловськім і інших полках — складали українці. Перша сотня, що кинулась на оборонців старого ладу, складалась з донських козаків. І через те здобутою волею будуть користуватись всі народи. Тут в промовах чулись нотки, що правительство — це щось чуже. Така думка помилкова. Вона іде ще від тої звички старих часів, коли правительство справді було ворожим до народів. Теперішнє правительство виходить з народу і дбає про добро всіх громадян[212]. Тепер нема спеціально правительственних кіл і в склад міністерства можуть входити з різних кіл і течій. Ті групи, що досі стояли за централізм, починають тепер пройматись ідеями автономізму і федералізму. Недавно до мене прийшов був один з представників кадетської партії і покаявся, що він цілий вік стояв за централізм, але тепер прийшов до тої думки, що рятунок Росії тільки в федералізмові. Тільки спільною працею всіх живих сил всіх народів Росії, спільною їх працею з правительством може бути досягнено збудування нової демократичної федеративної республіки Росії».

Промова М. Славинського також вкрита була однодушними оплесками.

Після невеликої перерви говорять ще деякі промовці.

Латиш *[З.] Мейєрович* згадує в своїй промові про ті наклепи, які ширились про латиські полки. Про них говорили, що вони не хотять боронити Росії, збираються відкрити німцям фронт і таке інше. Але цих наклепів тепер не треба спростовувати, бо вони уже спростовані тим фактом, що латиські полки під час останнього прориву німців коло Риги перші наклали головами. Держава вимагає від громадян жертв. Латиші уже всим пожертвували. Вони позбулись свого краю, своїх осель і своїх рідних. Організовані і неорганізовані реквізиції і навіть грабунки знищили господарства, позбавили їх худоби і всього іншого. На домагання національностей правительство, через свого голову Керенського, відповіло на московській нараді відомими всім словами про «поцілунок Юди та 30 срібняків» на адресу України. Проте можна сподіватись, що після шестимісячних помилок правительство інакше поставиться до змагань народів. Право на таку сподіванку

промовцеві дає та розмова з Керенським, котру він мав кілька днів тому. Хоч та ж сама розмова показала, що Керенський не зовсім довіряє латишам, бо в розмові він, між іншим, запитав, чи не відділиться часом Латвія зовсім, коли їй дати самоуправління.

Наостанку промовець дякує Центральній раді за скликання з'їзду і закликає представників народів закласти на цьому з'їзді міцний союз народів-федералістів для оборони гасла федералізму. Промовець радить також скликати Установчі збори народів Росії, коли можна буде, то ще до загальних Всеросійських Установчих зборів.

Представник забайкальських бурятів доктор *Ямпілов* повідомляє, що національний рух серед бурятів почався ще кілька років тому назад, але російське правительство його всіма способами душило, і висловлює гадку, що тепер при об'єднанні всіх бувших недержавними народів Росії, котрих є коло 100 млн, вони зможуть упорядкувати державу так, як самі захотять.

Представник Білоруської Центральної ради *Михайловський* в своїй промові нагадав, що Білорусь була батьківщиною визначних людей, як Косцюшко, Міцкевич, Достоєвський і інші, котрі потім забули свою рідну мову, покинули Білорусь і пішли працювати та творити культурні вартості для сусідніх багатших народів. Далі промовець побіжно розповів про організування білорусів в національних формах і висловив сподіванку, що Білорусь здобуде собі краще життя.

Від «совета всех казачьих войск» висловив привітання з'їздові [*К.*]*Иванов*. Промовець угрунтовує участь козацтва в З'їзді народів тим, що козаки в свій час складали, до певної міри, окрему державу на Дону, входили через послів в стосунки з іншими державами, між іншим і з Московським царством, та видержками з історичних документів доводить, що козаки аж до царя Петра I не вважали себе чиїмись підданцями, поки цей цар силою і страшними карами приборкав козацьке повстання і з поміччю звиклого до рабства московського народу наклав на них кайдани. Промовець висловив сподіванку, що народи Росії приймуть козаків в свою сім'ю і будуть підпирати домагання козаків на Установчих зборах.

«Правда коле очі, — каже козак, — але нехай вона проколе очі тому, кому їх треба проколоти. (*Вибух оплесків.*) Ми повинні одверто сказати, що народ в Росії темний, а правительство не дбає про те, щоб цей народ просвітити і освідомити. Між народом ведуть агітацію непевні люди, котрі мають досить грошей.

Нас, козаків, може задовольнити тільки демократична республіка на основах широкої федерації. Коли ж хтось захоче повернути самодержавство, то ми всі станемо Стенькою Разіним і здобутої волі у нас ніхто не зможе відібрати».

Вкінці промовець прочитує слідуючу декларацію «Совета казачьих войск»:

1. Демократична республіка на основі федерації повинна бути упорядкована по прикладу Північноамериканських Штатів.

2. Загальнодержавною мовою повинна бути російська, а в межах кожної федеративної одиниці — своя національна мова.

3. «Совет Союза казачьих войск» підтримує тільки ті нації, котрі прагнуть федеративного устрою Російської республіки.

4. «Совет» вважає можливим закінчення війни тільки після цілковитого розгрому пруського мілітаризму, в ім'я рятунку Батьківщини і здобутої революцією волі.

5. «Совет» вважає, що міцний ґрунт для самостійного життя народів Росії дадуть тільки широкі національні організації, об'єднані в одну могутню спілку народів російських.

Наостанку виступає з невеликою промовою представник закавказьких мусульман [*М.*]*Векілов*[213]. Цею промовою і закінчується привітання та повідомлення з місць.

Засідання скінчилось аж коло 5-ї год. вечора, і через те вечірнього засідання в цей день ухвалили не робити, а замість того приїжджі гості мали оглянути трохи Київ.

Нова Рада. — 1917. — 12 верес.

№ 123

11 вересня 1917 р.

Засідання відкрилось коло 12-ї год. дня під головуванням Бєльського.

На початку засідання доповнено було президіум з'їзду такими особами: від українців М. Любинський, від євреїв Сиркін, від естонців Юргенштейн, від молдаван Чижевський, від тюркських федералістів Рустамбеков і від козаків Долгов[214].

Потім висловив з'їздові привітання поручик *Габідулін** від імені національного блоку вояків одного з фронтів, а також зробив повідомлення один з членів з'їзду, котрий пізно приїхав і не міг зробити цього в свій час, представник центрального комітету тюркської партії федералістів Закавказзя — *Рустамбеков*[215]. Далі розпочинаються доклади по пунктові програми з'їзду: «Будучий федеративний устрій держави».

Доклад Ю. Гаєвського

«Федерація в зв'язку з теорією державного права» — такий титул мав перший доклад, прочитаний Ю. Гаєвським (український соціаліст-революціонер).

Докладчик, в першу чергу, вияснив різницю між формами децентралізованої простої і децентралізованої складної держави, а також між федерацією та конфедерацією. В простій децентралізованій державі автономній частина прав і влади дається крайовим органам самоуправи центральною державною владою, тоді як в складній децентралізованій державі (федеративній) окремі краї, об'єднуючись, зрікаються деякої части[ни] своєї власті по взаємному договору і передають цю частину власті спільному центральному органові. Федерація (державна спілка) і конфедерація (спілка держав) далеко не однакові форми державного об'єднання. Федерація уявляє з себе одну державу, причому складові її частини також мають характер держав, об'єднаних для якоїсь мети в кількох ділянках адміністративного апарату. Конфедерація не є єдиною державою, — це зв'язок держав, об'єднаних в інтересах військової оборони, але цілком незалежних одна від другої. Частина держав — членів конфедерації можуть закласти між собою спілку, тоді як така ж частина держав — членів федерації не мають такого права.

Виходячи з того, що при федерації суверенні держави-члени наділяють деякими правами і владою центральний орган влади, докладчик доводить, що унітарна держава (хоч би будучи просто децентралізованою, з автономією країв) не може перетворитись в федерацію актом центральної суверенної державної власті. Які б широкі права не було надано окремим краям таким актом, то все-таки це буде тільки автономія, а не федерація. Перетворити державу на федерацію — з погляду теорії державного права — можуть тільки суверенні самостійні народи. І правительство, хоч би воно і хотіло, не має права декретувати федеративної республіки — для цього воно повинно закликати народи і віддати в їхні руки цю справу. Народи Росії після знищення царату юридично стали вільними і самостійними, і тепер вони зовсім незалежно, не питаючись у цент-

* Представник національної ради 12-ї армії.

рального правительства, можуть виробляти свої конституції, формуватись в державі і по добрій волі приєднуватись чи не приєднуватись до майбутньої Російської федеративної держави. Першим кроком на цьому шляху повинно бути скликання Установчих зборів кожної нації і кожного краю, котрі виявили би свою суверенну волю. Тільки після цих крайових Установчих зборів можна говорити про скликання Всеросійських Установчих зборів. До тої ж пори безграмотно буде говорити про декретування цими Всеросійськими Установчими зборами федеративної республіки. Той факт, що на Всеросійських Установчих зборах будуть представники різних націй і країв, нічого не значить, бо всі вони будуть представниками одної держави, а для декретування федеративної республіки повинні зібратись представники держав — членів майбутньої федерації. Так було і на Установчих зборах Північноамериканської федерації — там були не представники федерації, а представники окремих штатів.

Доклад було уважно вислухано і по скінченні вкрито оплесками.

Другим докладчиком по цьому ж пунктові програми виступив професор *[А.]Вольдемар* (представник литовців). В своєму докладі він заперечував деякі тези докладу Ю. Гаєвського, основуючись на тому, що цей доклад збудований був на теоретичних даних, а життя завше випереджує теорію. Через це саме професор Вольдемар доводив, що та комісія в справі крайових реформ, котру утворило тепер російське правительство, ні до чого, бо поки комісія буде збирати матеріали, то життя втіче далеко вперед. Так само докладчик радив не зафіксовувати в основних законах майбутньої федерації того, що загальнодержавною мовою повинна бути російська, бо тепер це цілком природно, через те, що ніяка інша мова не була б тепер придатна для міжнаціонального порозуміння в Росії, але років через 30 життя може висунути наперед якусь іншу мову, і тоді цей пункт в основному законі буде тільки заважати.

Після цього докладу зроблено було перерву на обід до 5-ї год. вечора.

По обіді засідання розпочинається рівно в 6 год. вечора. Спочатку прочитуються надіслані з'їздові телеграфні привітання, а потім виступає з докладом на тему: «Федералізм з економічного боку» п. *Борохов*, член партії «Поалей Ціон».

Доклад [Б.]Борохова

Докладчик фактами доводить, що національний характер того або іншого народу та географічні умови кожного краю впливають так або інакше на розвиток різних галузів промисловості. Навіть в такій державі, як Північноамериканські Штати, де на всьому просторі перемішано багато різних народів і де нема тих спеціальних обмежень для того чи іншого народу, які були в Росії, вони працюють переважно в одних галузях промисловості і не беруться до других. Євреї, наприклад, мають в своїх руках мало не все виробництво готової одежі в Штатах і тільки коло 8 процентів працюють коло хліборобства; переважна частина гірництва в тих же Штатах находиться в руках італійців і мало не все виробництво спирту у німців, а набої для гармат в останній час виробляють переважно слов'яни.

Докладчик зазначує заслуги українських економістів, котрі перші почали розробляти економічне питання з погляду національного та крайового і, посилаючись на праці цих економістів, показує, як централістичне хазяйствування російського правительства виснажувало окраїни Росії — і найбільше Україну — на користь центральних губерній, а зокрема Петербурга та Москви. Різними залізничними тарифами правительство примушувало везти хліб з України в Лібавський порт і призводило до занепаду такого близького і зручного українського порту, як Одеса. Централізм ставить окраїни відносно центру в такі самі відносини експлуатованого до експлуататора, в яких звичайно бувають колонії відносно метрополії.

Але таким самим шкідливим, як і централізм, докладчик вважає і крайній сепаратизм, котрий доводить до утворення зовсім відокремленої держави, бо такий сепаратизм, на думку докладчика, може призвести до економічного занепаду[216]. Закінчує докладчик закликом до всіх народів, щоб вони організувались національно та економічно, подібно до того, як зорганізувалась Україна, і з поміччю цього організування не допустили до економічної руїни своїх країв, а потім, на економічному ґрунті, можна буде найкраще всім об'єднатись.

Докладчик дуже сподобався аудиторії, і вона привітала докладчика голосними оплесками.

Цим докладом і закінчився день роботи з'їзду. Після пленарного засідання відбулись ще вечірні наради національних фракцій, а пізніше засідання «сеньйорен-конвенту» з'їзду.

Слідуюче пленарне засідання призначено було на 10-ту год. ранку 12 вересня.

Нова Рада. — 1917. — 12 верес.

№ 124

12 вересня 1917 р

На початку ранішнього засідання 12 вересня* виступив четвертий і останній докладчик про майбутній федеративний устрій держави *І. Маєвський* (український соціаліст-революціонер).

Доклад І. Маєвського

У самий перед докладчик звернув увагу на те, що всі автори брошур і книжок, котрі писали про автономію та федерацію, завше помилялись і змішували ці дві форми державного устрою. Кожен такий автор намагається провадити ту думку, що нібито автономія країв переходить у федерацію, але така думка показує або нерозуміння справи, або страх перед тим, щоб часом автора не обвинуватили в сепаратизмові. Всі ці автори випускають з виду той факт, що завше федерацію попереджувала конфедерація, а конфедерацію — цілковита державна незалежність країв — членів федерації.

Так було зо всіма сущими федераціями. Північноамериканська федерація виникла після того, як англійські сатрапії в Америці повстали проти Англії і стали цілком незалежними державами, нічим між собою не зв'язаними. Згодом уже, під впливом боротьби з червоношкірими та інших чинників, американські держави об'єднались в конфедерацію, а потім і в федерацію. Те саме показує і приклад Швейцарії та Австралії, котра шляхом повільного сепарування від Англії, яка, будучи навчена прикладом американських колоній, не дуже наскакувала на Австралію і через те не довела її до цілковитого відокремлення — опинилась в федеративних з нею відносинах.

Ця сама федерація англійської метрополії з бувшими колоніями показує ще і те, що федерація є дуже гнучкою формою державного устрою. При цій формі можуть об'єднуватись навіть держави, відокремлені і віддалені величезними просторами. Через те цілком можливо, що такі далекі краї, як Україна та Іспанія, під впливом спільних інтересів колись об'єднаються в федерацію.

Коли прослідити еволюцію сущих на світі федерацій, то ясно виділяються в цій еволюції чотири фази: 1) державна окремність кожного члена федерації; 2) злучення їх в конфедерації; 3) об'єднання в федерацію і 4) розвиток значення центральних органів федерації за рахунок крайових органів і через це саме —

* На цьому засіданні головував А. Долгов, представник Війська Донського.

унітаризація держави. Найкраще це видно на прикладі Північноамериканських Штатів, котрі тепер стали майже зовсім унітарною державою. Цей самий процес, тільки більш повільно, іде також в Швейцарії і в інших федераціях.

Причиною цього явища є те, що під впливом централізму виникають в державі центробіжні, сепаратистичні прагнення, тоді як федералізм викликає центротяжні прагнення, котрі доводять до унітаризації нації чи території держави.

Головною думкою докладу була та, що теорія федерації не дає відповіді на питання про те, яку компетенцію повинні мати в федерації центральні органи власті і які повинні бути функції органів окремих частин федерації; через те питання це може і повинно бути вирішено виключно з огляду на інтереси окремих народів Росії; федерація ж, як незвичайно гнучка форма державного устрою, дасть можливість, згідно з інтересами народів Росії, надати центральним органам федерації який завгодно обсяг компетенції — від самого малого до самого широкого. Тільки точне вияснення інтересів всіх народів Росії та їхніх бажань дасть можливість вирішити цю справу.

Другого докладу «Про державу і місцеві мови» прочитав *[Б.]Бороховв*[217].

Державна мова (російська), на думку докладчика, повинна бути заведена по всіх школах Росії як предмет навчання і вживатись при зносинах загальнодержавних установ з установами крайовими та з населенням всіх країв. Крайові установи можуть вести канцелярське листування з місцевим населенням на одній крайовій мові (на Україні по-українськи, в Бессарабії по-молдаванськи та ін.), але чиновники повинні вміти кількох крайових мов (наприклад, на Україні, крім української, також і єврейської, польської та російської) і складати з цих мов іспити, коли поступають на посаду. Вкінці докладчик радив не чекати признання прав місцевих мов Установчими зборами, а зараз же здійснювати ці права, а за прикладом Центральної ради, котра видала Другий Універсал на чотирьох місцевих мовах, користуватись місцевими мовами зараз же по всьому просторі Російської держави.

«Про забезпечення прав національних меншостей» зробив доклад п. *М. Шац-Анін*[218]. Докладчик доводив, що правительство повинно декретом признати право кожної нації на утворення екстериторіальної національної спілки, після чого нація зможе скликати свої національні Установчі збори для виявлення свого колективного бажання щодо устрою держави. Також обстоював докладчик принцип персонально-національної автономії для таких національностей, як євреї, котрі ніде не складають більшості. Вкінці докладчик висловив думку, що заважати перемозі революції буде те з'явище, що великоруська національність, навіть в особі своєї передової демократії, не дійшла ще до національної свідомості та що у неї ще занадто панує думка: «Держава — це ми». Коли поруч з федеративним устроєм забезпечено буде кожній нації право на персонально-національну спілку, то тоді Велика Російська Федерація стане авангардом всесвітньої культури.

Після цього докладу зроблено було невеличку перерву, в якій було кілька разів сфотографовано тут же в залі членів з'їзду разом з президіумом і окремо самий президіум.

Доклад М. Кушніра

По відновленні засідання окремого докладу про персонально-національну автономію прочитав *Сиркін* (єврей-сіоніст)[219], а після нього *М. Кушнір* (український соціаліст-федераліст) зробив доклад про принципи і проекти поділу Росії на штати. Докладчик зазначив, що вороже відношення до ідеї федерації великоруської народності може дуже загальмувати справу перетворення Росії на федеративну державу. Можна сподіватись, що великороси не захотять виділятись на своїй території в окремий штат і утворювати своїх крайових органів власті, як сойм і

таке інше, а будуть домагатись, щоб їхні крайові справи вирішувались центральними федеральними органами власті.

Дехто з великоросів радив такі проекти поділу Росії на штати, по котрих етнографічну територію України треба поділити на кілька штатів. Докладчик згоджується з тою думкою, що федерація, утворена по самому національному принципу, буде уявляти з себе дуже нерівномірний поділ на штати, бо поруч з такими величезними штатами, як Сибір, Московщина та Україна, будуть такі маленькі, як Латвія, Естонія, Грузія та інші. На думку М. Кушніра, можна було б поділити Росію на великі штати так, щоб деякі з них, як Україна та Московщина, виділити по національному принципу, а інші, як Сибір, Кавказ, Туркестан тощо — по принципу крайовому, з тим, щоб в цих штатах окремі невеликі краї чи національні території, як, наприклад, на Кавказі, в Туркестані та в Сибіру, мали ще і свої осібні автономії. Сибір варто було б розділити на три або чотири штати і в кожному цьому штаті міг би мати автономію на своїй землі кожен окремий сибірський народ, а також амурські та інші козаки, коли б вони того схотіли.

Докладчик припускає також можливість сформування окремого козачого штату з земель донських, кубанських та терських козаків. З другого боку, коли прийняти проект великих штатів з автономіями країв всередині їх, то тоді б до штату України могла б прилучитись і Кубанщина, при бажанні її людності, а може, і ще деякі землі, заселені українцями, але віддалені від України.

Певного виробленого проекту поділу держави докладчик не дав, обмежившись переглядом можливих комбінацій та звернувши увагу на велику трудність перевести такий поділ, котрий міг би всіх задовольнити, особливо вважаючи на те, що майбутня Російська федерація повинна б бути прикладом і початком федерацій цілих суходолів, як Євразія та Африка, бо в наш час виникають проекти федерацій, яких не може задовольнити федерація тільки європейська чи навіть російська.

Справа поділу ускладнюється ще й тим, що такі численні народи, як, наприклад, великороси, виробляючи конституцію свого штату, напевне, будуть давати більший обсяг компетенції центральним органам управління федерації, тоді як малі народи захочуть більше компетенції залишити крайовим органам. Коли такі різні проекти конституцій подано буде на розгляд Всеросійських Установчих зборів, то вони просто не зможуть погодити їх всіх і виробити з них єдиної федеральної конституції, бо ця конституція буде суперечити тим чи іншим крайовим конституціям. Щоб погодити ці суперечності між прагненням різних народів, треба після утворення на цьому з'їзді Спілки народів-федералістів завести також постійну Раду народів з представників різних країв та національностей. Ця Рада повинна негайно взятись за вироблення проектів конституцій крайових та загальнофедеральної, котрі ще до Всеросійських Установчих зборів повинні бути подані на розгляд та затвердження національних установ кожного народу.

Останнього коротенького доклада прочитав п. *Р. Лащенко* про відношення окремих штатів до центральних органів федерації в зв'язку з ідеєю конфедерації[220]. Цим докладом і закінчилось засідання коло 4 1/2 год. вечора. Вечірнього пленарного засідання ухвалено було не робити, а розпочати працю по секціях.

На 8-му год. вечора членів з'їзду було запрошено «на шклянку чаю» до клубу українських автономістів-федералістів.

У середу 13 вересня також пленарного засідання не буде, а будуть працювати секції. Слідуюче пленарне засідання призначено на 10 1/2 год. ранку 14 вересня.

З приводу демонстрації проти п. Оберучева

Під кінець вчорашнього засідання голова зборів *[А.]Долгов*, представник козаків, зробив заяву з приводу статті Народіна в «Киевской мысли», де говорилось,

що нібито члени Військового генерального комітету вийшли з зали, коли з'явився п. Оберучев, та що українці з числа публіки на хорах стали на п. Оберучева сичати після того, як члени з'їзду, нібито, вітали його оплесками.

Справді, такі оплески були, але не з боку членів з'їзду, а з боку тої ж публіки, тільки неукраїнської. Росіяни та «общероси» почали вперед демонстративно плескати п. Оберучеву, а українці потім стали так само демонстративно сичати. Можна сказати, що одна демонстрація спровокувала до другої.

Отже, заява голови вчорашніх зборів з цього приводу була такого змісту: «В зв'язку з неправдивим освітленням подій, що трапились під час виступу на З'їзді народів начальника Київської військової округи п. Оберучева, в сьогоднішнім числі «Киевской мысли», по дорученію президіуму маю честь заявити: 1) що з членів Українського військового генерального комітету в залі засідань був тільки доктор Луценко, який зовсім не брав участі в демонстрації проти п. Оберучева; 2) що члени З'їзду народів в демонстрації, або в виявленні прихильності чи неприхильності до п. Оберучева, жодної участі не брали і 3) що голова зборів М. Шраг вчасно закликав публіку, яка робила демонстрацію, до порядку».

Нова Рада. — 1917. — 13 верес.

№ 125

14 вересня 1917 р.

Останні доклади. Засідання * відкривалось в 12 год. дня[221]. Спочатку збори заслухали нові привітання, прислані з'їздові, а потім взяв слово представник литвинів професор *[А.]Вольдемар* для докладу про «Мировий конгрес і недержавні народи».

Докладчик, попередивши, що те, про що він буде говорити, певне, здається з'їздові занадто реакційним, почав доклад з того, що на майбутньому мировому конгресові, як це було і завше, не буде представників народів, а лише представники держав — дипломати. Отже, перед народами постає питання: як взяти участь в мировім конгресі. Представництво на конгресі завше підпирається військовою силою. Народи цеї сили не мають, а мають її держави. Тому представники національностей можуть попасти на мировий конгрес тільки як представники держави. Держава може послати на конгрес таке представництво, в складі якого будуть представники різних націй[222]. Але голос на конгресі буде мати тільки офіціальний представник держави, котрий повинен бути свідомим в національних справах. Для того, щоб краще можна було боронити і забезпечувати права народів, треба при міністерстві міжнародних (закордонних) справ утворити особливу нараду по національних справах. Про це повинні подбати самі народи, і їм треба домагатися від правительства, щоб така нарада була утворена і щоб членами цеї наради були також і представники народів. За поміччю цеї наради можна буде вияснити суперечні питання в національних справах і боронити права народів в міжнародних стосунках.

Представник Ради національних соціалістичних партій, яка є в Петербурзі[223], привітав з'їзд і розповів про організування Ради національних соціалістичних партій і про її минулу та план майбутньої праці.

*[І.]Шахтман*** зробив доклад про участь єврейства в міжнароднім мировім конгресі. Докладчик доводив, що єврейському народові повинно бути забезпечено

---

* На засіданні головував М. Рустамбеков.

** У документі «Шехтман».

міжнародним конгресом національно-територіальну автономію в Палестині, і запрошував з'їзд прийняти постанову, яка підпирала б ці автономістичні домагання євреїв.

Дебати

Доклад Шахтмана* був останнім на з'їзді. Зараз же за ним розпочалось обговорення прочитаних докладів.

[М.]Шац-Анін висловився проти того, щоб з'їзд виносив резолюцію за національно-територіальну єврейську автономію в Палестині, де живе всього 100 тис. євреїв на 700 тис. арабів. Єврейство зовсім не домагається жодної території — ні в Палестині, ні в іншім краю. Євреям треба тільки скрізь забезпечити національні права меншості. Ніякої творчої національної праці в Палестині не провадиться. Євреї десятками тисяч виселяються з Росії, але велика більшість їх їде не до Палестини, а до Америки і інших країв[224].

[Б.]Борохов («Поалей Ціон») заперечував Вольдемарові, котрий казав, що право народів на участь в мировій конференції спирається тільки на військову силу. Народи можуть скористатись і з того, що великі держави також заінтересовані в тому чи іншому становищі певної нації. Крім того, народи мають завше свою велику внутрішню силу, помимо війська, на котру держави теж вважають. Отже, навіть і тим народам, котрі не мають власних держав, не треба зменшувати своїх домагань. Промовець також обстоював єврейську автономію в Палестині.

Виступило ще кілька промовців[225], час котрих було обмежено п'ятьма хвилинами. Двоє з цих промовців — представники кронштадтського блоку національностей (більшовик і більшовичка), котрі були членами з'їзду з дорадчим голосом, зняли невеличкий бешкет[226]. Вони намагались досить гостро полемізувати де з ким з докладчиків та з тими промовцями, котрі робили повідомлення з місць, але голова навертав їх говорити до програми з'їзду, і з цього між ними та головою виникали суперечки; публіка, особливо з хорів, підтримувала голову оплесками, а на більшовиків сичала. Один з цих промовців дорікав з'їздові тим, що на нього не запрошено представників всіх партій, а тому з'їзд цей, на думку промовця, не можна вважати правомочним. Цю думку промовець обіцяв всюди поширювати.

Більшовиками було вичерпано спис промовців, і на цьому засідання скінчилось. Слідуюче і останнє пленарне засідання з'їзду, на котрому мають прийматися постанови, призначено було на 1-шу год. дня 15 вересня.

Особовий і національний склад З'їзду народів

Делегатів з рішаючим голосом було на з'їзді 84 чоловіки. По національностях делегати поділялись так, як осьде подаємо.

Українців — 8 чоловік: М. Шраг (соціаліст-революціонер), О. Севрюк (соціаліст-революціонер), М. Салтан (соціаліст-революціонер), В. Садовський (соціал-демократ), М. Любинський (націонал-революціонер), М. Кушнір (соціаліст-федераліст), М. Корчинський (соціаліст-федераліст), В. Довженко (соціал-демократ).

Білорусів — 7 чоловік: С. Рак-Михайловський (білоруська соціалістична громада), І. Корбуш (білоруська соціалістична громада), І. Красковський (соціаліст-революціонер), І. Льосик (соціал-демократ), І. Фарботко (безпартійний), Павлина Мядзіянко (безпартійна), Л. Галькевич (безпартійний).

Грузинів — 2 чоловіки: І. Бараташвілі (соціаліст-федераліст) та І. Мачаваріані (соціал-демократ).

Естонців — 4 чоловіки: К. Аст (соціал-демократ), А. Бірк (революціонер-демократ), О. Штрандман (Естонська трудова партія) і А. Юргенштейн (Естонська демократична партія).

---

* У документі «Шехтман».

Євреїв — 11 чоловік: Б. Борохов («Поалей Ціон»), М. Гіндес (сіоніст), І. Гоголь (сіоніст), С. Гольдельман («Поалей Ціон»), П. Дубинський (Єврейське демократичне об'єднання), М. Лазерсон (Єврейське демократичне об'єднання), Н. Сиркін (сіоніст), М. Розенштейн (сіоніст), І. Хургін (Соціалістична єврейська робітнича партія), М. Шац-[Анін] (Соціалістична єврейська робітнича партія), І. Шахтман (сіоніст).

Козаків — 9 чоловік: В. Бєлогородцев (Терського війська), А. Долгов (Донського війська), К. Іванов (Амурського війська), К. Морква (Кубанського війська, українець), Половодов (Уральського війська), І. Свеколкін (Донського війська), І. Скажутін (Забайкальського війська), Н. Шумилін (Донського війська), Ф. Чудінов (Оренбурзького війська).

Латишів — 10 чоловік: К. Бахман (народний демократ), Р. Берзін, А. Бояр (народний демократ), М. Бруненек (Латиська демократична партія), Я. Вушкальн (Демократична партія), К. Залтс (соціал-демократ меншовик), С. Камбала (безпартійний), З. Мейєрович (Латиська селянська спілка), С. Новицький (безпартійний), К. Сержант (соціал-демократ).

Литвинів — 9 чоловік: Ю. Білло (соціал-демократ), В. Бєльський (Соціалістична народна партія), А. Вольдемар (Партія національного поступу), А. Граврогк, І. Тумас, А. Туменас, С. Чурляніс, І. Янкевич, М. Марковський.

Молдаван — 6 чоловік: С. Гольбан, Г. Даскал, Ф. Іонку, В. Казакліу, І. Кодрян, В. Чижевський.

Росіян — 3 чоловіки: І. Скловський, К. Сухових і Г. Тесленко-Приходько. Всі три — члени київської організації Російської партії соціалістів-революціонерів. Великорос з них тільки один Сухових, тоді як Скловський — єврей, а Тесленко-Приходько — українець по походженню.

Татар — 10 чоловік: Д. Гамзаєв, Джафер-Сайдамет, Б. Джіаншаєв, А. Ісхакова, С. Ідрисов, Ю. Музафаров, А. Озен-Башли, А. Сеттаров, О. Челебієв, Є. Шабарова.

Тюрків — 5 чоловік (сюди входять представники закавказьких та закаспійських мусульман): М. Векілов, Ю. Везіров, А. Алібеков, Д. Садиков, Ш. Рустамбеков.

Крім того, з дорадчим голосом було на з'їзді 6 членів-поляків. З дорадчим голосом вони були через те, що як самостійники активної участі в З'їзді народів автономістів-федералістів брати не хотіли. Це були слідуючі особи: М. Гордон, Р. Кнолль, К. Кулеша, К. Лукашевич, В. Рудницький, І. Славинський.

Нова Рада. — 1917. — 16 верес.

№ 126

15 вересня 1917 р.

На початку засідання, котре розпочалось коло 3-ї год. дня, взяв слово представник трансільванських румунів, що складають окрему частину в російському війську, *Север Боку* і привітав з'їзд промовою, сказаною по-французьки.

Друге привітання висловила з'їздові *делегація від першого Всеукраїнського жіночого з'їзду* [227]. З'їзд відповів на привітання жінок довгими і голосними оплесками.

Представник 34-го Українського корпусу [228], вітаючи з'їзд, сказав, що корпус, як один чоловік, буде стояти за ту справу, коло котрої працює З'їзд народів. Із ставки надійшла телеграма, що одну з дивізій цього корпусу не знати за яку провину хотять розформувати. Це показує тільки загальну ворожнечу до українського війська. Корпус нізащо не допустить цього розформування. Коли ж будуть намагатись розформувати дивізію, то весь корпус опиниться в Києві.

Прочитано було також кілька телеграфних привітань. Між іншими з Томська надіслано слідуючу телеграму: «Вітаємо з'їзд від імені конференції сибірських громадських і національних організацій, яка постановила, що найкращим устроєм країв і народів Росії буде федеративний устрій. Сподіваємося, що спільна праця народів підготовить ґрунт і забезпечить проголошення Установчими зборами конституції Російської Федеративної Республіки. Посилаємо постанови своєї конференції і просимо конче надіслати нам матеріали вашого з'їзду на адресу: м. Томськ, Центральному сибірському організаційному комітетові. Комітет утворено конференцією сибірських організацій для скликання 8 жовтня крайового з'їзду в Томську. Цей з'їзд повинен вирішити питання про бажаний для Сибіру і сущих тут народів крайовий устрій» [229].

Після привітаннів з'їзд приступив до голосування вироблених секціями та редакційною комісією постанов. Крім основної постанови про федеративний устрій Російської держави, доложеної проф. [А.] Вольдемаром, та постанов про участь недержавних народів в мировій конференції, організацію Ради народів і інших загальних постанов, прийнято було також постанови, вироблені окремими національними секціями з'їду. Єврейська секція не подала своєї постанови, бо члени цеї секції не могли погодитись між собою відносно питання про Палестину. Поляки заявили з'їздові свою окрему декларацію. Всі ці постанови прийнято було з'їздом одноголосно.

Подяка козаків

Коли з'їздом прийнята була постанова козачої секції, яку [постанову] докладав представник «совета всех казачьих войск» *[К.] Іванов*, то докладчик цей звернувся до своїх товаришів-козаків з такими словами: «Перше, ніж зійти з цеї історичної трибуни, я запрошую всіх присутніх тут козаків встати... (*козаки встають зі своїх крісел*) і земним поклоном подякувати проф. М. Грушевському, котрий подав думку скликати сюди всіх нас, а також всій Україні та всім братам і сестрам, представникам народів, що прийняли нас до свого кола і готові підпирати наші домагання».

Всі делегати-козаки, котрі сиділи окремою групою в середньому секторі, низько кланяються М. Грушевському і всьому з'їздові. З'їзд однодушно вітає козаків оплесками. Іванов підходить до М. Грушевського, і вони цілуються під овацію всіх присутніх.

Делегація на Демократичну нараду

По скінченні голосування постанов з'їзд ухвалив послати на Демократичну державну нараду в Петербурзі п'ятьох своїх представників. Тут же обрано було представниками таких осіб: Бєльського, Борохова, Долгова, Вольдемара і Везірова.

Прощальні промови

Перед закриттям з'їзду виступили з промовами *проф. М. Грушевський, М. Славинський, О. Шульгін* і деякі представники національностей. *М. Грушевський* зустрічається при виході до трибуни бучною овацією всього з'їзду і всієї публіки. Овація переходить в апофеоз.

«Високоповажні товариші, — починає промовець, коли овація затихає, — наша восьмиденна нелегка праця приходить до кінця. Всі ми прийшли сюди ісповідниками федеративного принципу і ні в кого у нас не було сумніву щодо цеї справи. Проте треба було ще раз зважити всі ці питання, обміркувати їх в зв'язку з справою оборони держави, економічними справами і з відносинами між народностями та краями. І все це ми докладно обміркували. З кожним кроком в своїй праці ми переконувались, що між нами нема жодних принципіальних суперечностей. Ми, крім того, побачили, що нас об'єднує не абстрактна математична точка, а реальна платформа, на котрій ми сміливо можемо будувати наше

нове життя... Тільки тепер, коли ми заклали на цій твердій платформі початок нашого майбутнього — Раду народів, — ми починаємо бачити ту батьківщину, якої досі не мали. Нехай же жиє майбутня федеративна республіка! Нехай живуть народи! Нехай вони дадуть нам згоду і наблизять нас до великої мети братерства народів! (*Оплески.*)

Дозвольте висловити наше задоволення з того, що Тимчасове правительство доручило своєму представникові взяти участь у нашій праці. (*Всі присутні при цих словах встають і вітають М. Славинського оплесками.*)

Від імені з'їзду я звертаюсь до Вас, Максиме Антоновичу, — говорить далі проф. М. Грушевський, повертаючись просто до М. Славинського, який слухає стоячи, — ми в своїй праці ні з чим не таїлись від Вас. Ви мали доступ на всі наші закриті засідання і чули все, про що ми говорили, бачили, як щиро ми всі ставились до справи, і тепер, повізши наші постанови до Тимчасового правительства, засвідчите перед ним наше щире бажання якнайкраще упорядкувати Російську державу».

Промовця знов вітають овацією. Голова дає слово представникові правительства М. Славинському, якого теж вітають оплесками та покликами «Слава».

М. Славинський напочатку зазначає, що трудно було уявити собі спочатку такий блискучий кінець, який має тепер цей перший З'їзд народів. «Можна було сподіватись, що права окремих народів стануть в суперечність з суверенними правами того цілого, в чому ці народи є частинами. Тепер треба сподіватись, що всі ці народи, з представників яких складається з'їзд, будуть з'єднані спільною думкою з тим народом, котрий тут був мало представлений, та з Тимчасовим революційним правительством Російської республіки, котра — я вірю в це — скоро стане федеративною...» (*Оплески, поклики «Слава».*)

Згадуючи про той з'їзд представників народів, котрий відбувся кільканадцять років назад і на котрому промовець теж був, він зазначив, що і тоді, так само як тепер, представники народів висловлювали однакові думки. Цю постійну вірність народів Російській державі, незважаючи на те, що старе правительство зробило все можливе для того, щоб ці народи розбіглись від Росії, куди очі бачать, промовець пояснив прихильним відношенням до них російської демократії. Завдяки цьому народи тепер зійшлись і подали один другому руки, щоб утворити нову державу на основі волі, рівності і братерства. До сеї пори між демократичними партіями різних народів не було єдності в поглядах на ідею федерації, але тепер і в цьому питанні демократії народів об'єднались. Після того, як революція знищила панування невеликої купки, влада перейшла до демократичних мас одного тільки народу. Та для того, щоб держава була дужою і тривалою, треба, щоб всі народи Росії взяли участь в творчій державній праці.

Вкінці промовець висловив сподіванку, що наслідком тих великих і тяжких жертв, які несуть народи в нинішній війні, виросте як російська, так і європейська та всесвітня федерація.

О. Шульгін — генеральний секретар міжнаціональних справ — сказав коротеньку промову, в котрій зазначив, що українська національна політика і до революції йшла в згоді з політикою інших недержавних народів Росії, а тепер цей зв'язок ще поглибшав і поширшав. З'їзд вдався краще, ніж того сподівались. В нім взяли участь навіть ті народи, котрі перше не висували автономістичних домагань. Навіть з Сибіру, від котрого нема на з'їзді представництва, надіслано телеграму, котра дає підстави сподіватись, що і цей край пристане до федеративних змагань народів Росії.

Звернувши увагу на те небезпечне становище, в якому тепер опинилась Російська держава, промовець висловив думку, що тепер, після З'їзду народів, Росію буде врятовано, та що її буде перетворено в федерацію, яка з прекрасної мрії народів обернеться тепер в дійсність.

Промовця привітали щирими оплесками.

Гарну, пройняту високим ентузіазмом промову сказав *Сиркін*, який зазначив, що цей з'їзд вперше дав можливість показати національне обличчя. «До цього часу в Росії ми бачили тільки національну пику, котра жадала крові, котра всюди шукала і нюхала, чи нема де зради, котра на всіх накладала кайдани і всім затикала рота... Може нам скажуть, що ми романтики і мрійники, але історія показує, що те, що було колись тільки мрією, згодом ставало дійсністю. От се і дає силу і рух цілим народним масам та заставляє їх іти вперед до кращої будуччини. Нехай же живуть в нас ці золоті мрії, нехай вони об'єднують нас в єдину спілку. Нехай живе Спілка народів!...»

Гарячу запальну промову сказав *[І.] Бараташвілі*, котрий всіх присутніх запрошував завітати в вільну Грузію після того, як всі народи досягнуть тої мети, до якої вони тепер ідуть.

Виступали також з коротенькими і щирими промовами *[І.] Луценко*, *[К.] Сержант*, *[Х.] Бахман* та *[І.] Шахтман*, котрий гарними словами дякував проф. М. Грушевському за його щире відношення до всіх національностей і висловив побажання, щоб кожен народ мав такого невтомного працівника і заступника національних інтересів, як професор. (*Збори піддержують слова промовця оплесками.*)

Останні щирі промови сказані були представниками білорусів та молдаван.

Закриття з'їзду

М. Грушевський, закриваючи з'їзд, згадав мрії кирило-мефодіївських братчиків-федералістів і той проект майбутнього Собору народів, який вони утворили. Проект цей було написано Костомаровим і через кілька днів конфісковано. В кінці цього рукопису стояли слова: «Вір мені — це буде, буде!». Тепер я, будучи не ентузіастом, а вважаючи себе реальним політиком, прощаюсь з вами цими самими словами і повторю вам: «Вір мені — це буде, буде»! [230]

З цими словами проф. Грушевський рівно в 6 год. вечора 15 вересня оповістив з'їзд закритим.

Нарада народів

Сьогодні має розпочати свою працю обрана на з'їзді в тимчасовому складі Рада народів, яка, по постанові з'їзду, має постійно перебувати в Києві і підготовляти матеріали для майбутньої федеральної конституції Російської республіки [231].

Нова Рада. — 1917. — 16 верес.

№ 127

ПОСТАНОВИ З'ЇЗДУ НАРОДІВ

15 вересня 1917 р.

На останньому засіданні З'їзду представників народів Росії 15 вересня прийнято було слідуючі постанови:

1. Про федеративний устрій Російської держави

З'їзд народів, скликаний в Києві Центральною Українською радою, обміркувавши на засіданнях своїх з 8 по 15 вересня справу майбутнього устрою Російської держави, спинився після спеціальних докладів та обговорення на слідуючих тезах:

1. Головною хибою державного устрою Росії як при старому ладові, так і після революції, є надмірне зосередкування законодавчої та виконавчої власті.

2. Ґрунтована на цьому принципі державна машина не може справно йти і гальмує розвиток держави.

3. Недивлячись на велику господарчу різноманітність країв і народів Росії, зосередкування власті затримує розвиток господарської самодіяльності людності, спричиняється до визискування окраїн неробочими класами центру, а тим самим і до господарського занепаду цього осередку.

4. Упорядкування цілої низки економічних справ життя трудового населення — як земельна та переселенська справа, громадська допомога та таке інше — потребують гнучкого і різноманітного національно-адміністративного апарату, пристосованого до місцевих та побутових особливостей людності.

5. Коли небувала по своєму напруженню в світі війна поставила перед державною машиною особливі вимоги щодо швидкості та продуктивності її роботи, то вона показала цілковиту свою нездатність, не можучи задовольнити самі необхідні життєві потреби і досить часто пригнічуючи громадську працю, яка могла б задовольнити ці потреби.

6. Теперішнє безладдя як на фронті, так і в тилу, по всіх ділянках державного життя, має своїм джерелом централістичний лад.

7. Для рятунку держави від тої руїни, яка на ню чигає, конче треба зараз же перебудувати державу на зовсім нових підвалинах, які не ницили б жодної можливості централізації.

8. Треба мати на увазі, що історія виробила два типи державного устрою для величезних держав, краї яких всі коло купи, а саме — або централістичний (унітарний), або федеративний.

9. Головне домагання сучасної демократії — широка участь громадян в державному житті та налог до порядкування цим життям законодавчим, а не адміністративним способом (наприклад, обрахунки видатків) — можливе тільки при федеративному устрою держави.

10. Республіканський лад може міцно стояти тільки в федеративній державі, бо в зосередкованих державах легко можна робити зміни державного ладу через захоплення осередкових установ.

11. Осередкова влада може мати довір'я всіх шарів людності і мати силу тільки при федеративному устрою.

12. Через те, що Росія складається з багатьох народів, які мають більшу чи меншу національну самосвідомість, різноманітну національну культуру, історичне минуле і в економічному відношенні вони складають окремі своєрідні кола, то єдино придатною формою федерації є така, котра основана на національній підставі.

13. Великі краї, заселені одною національністю, можуть по бажанню або поділитись на кілька федеративних одиниць, або, лишаючись одним федеративним цілим, дати автономію окремим частинам краю.

14. Ті національності, котрі — як, наприклад, єврейська — розпорошені по всій державі і ніде не мають свого краю, користуються правом мати екстериторіально-персональну автономію.

Вважаючи на згадані міркування, З'їзд народів, скликаний Центральною радою, визнає, що Росія повинна бути федеративною демократичною республікою.

2. Про загальнодержавну та крайові мови

Вважаючи: а) що беззаконні заходи скинутого царського правительства до цілковитої русифікації народів викликали в цій справі багато недоречностей, які дуже шкодять культурному життю республіки; б) що справедливе визначення права народів Росії на рідну мову, яке б забезпечувало вільний шлях до широкого розвитку самостійних національних культур, є негайною потребою і повинно бути зроблене зараз же до Установчих зборів; в) що повноправні в цім відношенні громадяни повинні все-таки взяти на себе і низку обов'язків, які об-

межуватимуть права їхніх мов, але які потрібні з огляду на державний добробут, З'їзд народів, скликаний Центральною Українською радою, постановив:

1. З часу революції всі мови республіки стали цілком рівноправними і через те в майбутній Російській Федеративній Республіці має бути назавше забезпечено цілковиту волю всім мовам в приватних та приватноправових зносинах.

2. Головні революційні органи майбутніх окремих держав — частин федерації повинні признати одну або кілька мов даного краю за крайові мови для зносин адміністративних органів з громадянами, а також з центральними органами федеративної одиниці та між собою; такими крайовими мовами мають бути мови всіх народностей, число яких в даному краю достигає певної кількості, визначеної законом.

3. Вільні громадяни Російської Федеративної Республіки повинні признати російську мову, яка найбільше зрозуміла більшості людності, мовою загальнодержавною для зносин центральних органів федеративних одиниць з центральними органами федерації та між собою.

4. Школа, церква, суд повинні бути відносно мови, як і в усіх інших відношеннях, цілком вільними і керуватись тільки бажанням заінтересованих осіб, а через те признання мови загальнодержавної не дає їй жодної переваги в справі шкільній, церковній та судовій над іншими мовами республіки.

3. Рада народів

Виходячи з засад, наведених в постанові про майбутній устрій Російської республіки та про шляхи до його здійснення, З'їзд народів, скликаний Центральною Українською радою, постановив:

1. Для розроблення і переведення в життя всіх тих заходів, котрі будуть потрібні для здійснення всіх тих завдань національного та крайового автономно-федеративного будівництва і для організування Спілки народів, утворити складений на вказаних далі засадах особливий повномочний орган — Раду народів.

2. В склад Ради народів має ввійти по 4 члени від кожного народу, який мав представництво на з'їзді.

3. При голосуванні кожен народ має два голоси, незалежно від числа присутніх на даному засіданні повноправних членів Ради народів, представників цього народу.

4. Раді народів належить право приймати в свій склад представників від тих народів, котрі не брали участі в з'їзді, ці нові члени мають ті самі права, що і інші дійсні члени Ради.

5. Раді народів надається право запрошувати по своєму бажанню потрібних для праці людей з правом дорадчого голосу.

6. Раді народів надається право утворювати при собі всі ті установи, котрі будуть потрібні при її праці, і зробити для цього відповідні видатки.

7. Для об'єднання праці національних військових організацій при Раді народів може бути утворено Осередковий військовий комітет.

8. В справі своєї внутрішньої організації Рада народів сама повинна виробити постійний регламент.

8. Місцем перебування Ради народів є місто Київ, але при потребі Рада може засідати і в іншому місті.

4. «Совет национальностей»

В праці, скерованій як до внутрішнього перебудування республіки, так і до забезпечення зовнішнього її добробуту під час війни та при виробленні найбільш зручних і для всіх народів однаково придатних умов почесного миру, Тимчасове правительство заінтересоване в піддержці та авторитетних вказівках з боку всіх народів Росії, і через те З'їзд народів постановив вказати Тимчасовому правительству на потребу перетворення «Особого совещания по областной реформе» в особливий «Совет национальностей» при Тимчасовому правительстві, який має бути органом для оборони інтересів народностей.

5. Про Установчі збори

З'їзд народів вважає, що, незалежно від скликання Всеросійських Установчих зборів, повинні бути скликані на демократичних підвалинах крайові Установчі збори, котрі мають установити як норми відношень країв до центральних органів федерації, так і певні форми внутрішньої організації автономних установ даного народу чи краю.

6. Про мирову конференцію

Виходячи з тих засад: а) що майбутня конференція повинна проходити під гаслом повного права всіх народів на самоозначення; б) що при визначенні майбутніх державних кордонів і встановленні міжнародних забезпечень (гарантій) будуть вирішуватись життєві питання всіх народів, в тім числі і позбавлених власної держави, а через те і свого міжнародного представництва; в) що при встановленні нових державних кордонів одна держава не повинна передавати другій і ділити народи без їхньої на це волі; г) що представники Росії на мировій конференції повинні домагатись скасування всяких громадянських, політичних, національних та віроісповідних обмежень по всіх державах міжнародного забезпечення прав національних меншостей, З'їзд народів, скликаний Центральною Українською радою, постановив, що в представництво Росії на мировій конференції повинні входити і представники заінтересованих недержавних народів.

Про сучасний момент

Заслухавши повідомлення про можливі небезпечні для республіки події і вважаючи, що близькі загибельні події вимагають, щоб негайно вжито було певних заходів, які сприяли б збільшенню бойової сили війська, З'їзд народів, скликаний Центральною Українською радою, постановив:

1. Конче потрібно проголосити принцип повного самоозначення народів; Російська республіка повинна бути проголошена федеративною та демократичною і повинна здійснювати цей принцип в своєму упорядкуванні; цілковите, негайне проголошення її федеративності може надати рації та ясності обставинам війни і сприятиме заключенню почесного миру, котрого прагнуть всі народи.

2. Тільки націоналізація російського війська під керівництвом революційно-демократичних національних організацій та відповідне упорядкування тилу при участі тих самих організацій може піднести здатність держави до самооборони та наблизити досягнення почесного миру.

3. Негайно розпочати швидке і систематичне розгруження фронту від всіх зайвих людей, мало здатних до війни при зимових обставинах, а також від непотрібної сили худоби та ременанту, що значно зменшить безлад і врятує Росію від загибелі.

Про національно-персональну автономію

Вважаючи на те: а) що цілковите територіальне розмежування заселяючих Росію народів неможливе; б) що між ними є народи, котрі не складають більшості ні в однім краю; в) що національно-територіальна автономія не вирішує остаточно питання національних меншостей та малих націй, З'їзд народів, скликаний Центральною Українською радою, постановив:

1. Кожен з населяючих Росію народів має право на національно-персональну автономію, тобто на організування нації в публічно-правову спілку, до якої можуть входити всі члени даного народу на всім просторі держави;

2. Обсяг правування, а також і певні форми внутрішньої організації національно-автономної установи визначаються національними Установчими зборами певного народу, скликаними на основі вселюдного, рівного, безпосереднього, таємного, пропорціонального і без різниці пола голосування;

3. Державний закон забезпечує національним меншостям, кількість яких до-

сягає в певному краю визначеного законом числа, право користуватись своєю мовою як в місцевих державних чи крайових установах, так і в установах місцевого самоуправління.

Про білорусів

З'їзд народів Росії, скликаний Центральною Українською радою, вислухавши заяву представників Центральної ради білоруських організацій про те, що значній частині Білорусії, захопленій ворогом, загрожує небезпека бути відірваною від решти Білорусії, і вважаючи, що такий насильний поділ був би найбільшим порушенням права білоруського народу на самоозначення — вважає потрібним, щоб Тимчасове правительство негайно видало декрет про автономію Білорусії в межах Російської демократичної федеративної республіки з конечним прилученням до автономної Білорусії також всіх захоплених ворогом міст і місцевостей в етнографічних межах розселення білоруського народу.

Про козацтво

Заслухавши доклад представників «союза казачьих войск» про козацтво по історичних даних, З'їзд народів Російської республіки постановив:

1. Признати козацтво самостійною галуззю між народами Російської республіки, яка [галузь] утворилась через особливі обставини історичного буття і має всі права на незалежне існування.

2. Всіма засобами підпирати змагання козацтва до упорядкування свого життя на основі самоозначення.

3. Вітати приєднання до З'їзду народів вільного козацтва як повноправного члена до кола вільних народів Російської демократичної республіки, федеративного перебудування котрої вони домагаються.

Про Латвію

Вислухавши заяву латиських представників про те:

а) що частини Латвії — Курляндська губернія і деякі повіти Ліфляндської губернії — захоплено Германією,

б) що германське правительство уже виявило замір прилучити захоплені місцевості Прибалтійського краю до Германії,

в) що латиський народ на своїх сеймах та з'їздах останніх двох років виявив свою волю, щоб всі землі, заселені латишами в етнографічних межах під назвою «Латвія», а саме: Курляндська губернія, південна частина Ліфляндської губернії, Режицький, Люцицький та Двінський повіти Вітебської губернії та заселені латишами смуги суміжних губерній — були злучені в одну демократичну одиницю в Російській Федеративній Республіці,

г) що бажане латиському народові злучення частин Латвії не знайшло до сеї пори підмоги з боку Тимчасового правительства,

д) що непевне становище латиського народу і невідомість про дальшу долю захоплених місцевостей Латвії та про відношення Тимчасового правительства і російських демократичних кіл до справи окупації непокоїть латиський народ як в межах Росії, так і в захоплених місцевостях, З'їзд народів постановив: звернути увагу Тимчасового правительства на потребу негайного видання особливого декрету про об'єднання всіх згаданих частин Латвії та про утворення автономної латиської демократичної одиниці, яка шляхом самоозначення має ввійти в склад Російської федеративно-демократичної республіки.

Про литовську справу

Стоячи на ґрунті суверенного права кожного народу та вважаючи, що правительство не вправі вирішувати долю народів і країв без їхньої згоди, а також заслухавши заяву литовських представників:

1) що Всеросійський Литовський сейм в Петрограді висловився в червні 1917 р. за утворення суверенної Литовської держави в етнографічних межах, форму котрої повинні визначити Литовські Установчі збори, скликані на демократичних підвалинах;

2) що Тимчасове правительство уже після проголошення права народів на самоозначення прилучило своїм декретом Сувалкську губернію до майбутньої незалежної Польщі та передало польському ліквідаційному комітетові справу порядкування установами Сувалкської губернії, хоча під час виборів до всіх державних дум людність ясно виказала свою волю, обираючи за представників лише литвинів та даючи їм накази домагатись прилучення до автономної Литви Сувалкської губернії, за виїмком тої части[ни] її, людність якої забажає остатись при Польщі;

3) що захопивши мало не всю Литву, Германія береться тепер до вирішення справи політичного існування Литви, а через те настає час, коли і Росія повинна виявити своє відношення до прав литовського народу, З'їзд народів постановив звернути увагу Тимчасового правительства на конечну потребу видання особливого декрету, яким повинно бути признане право литовського народу на утворення суверенної Литовської держави з частин російської та прусської Литви, а також з литовської частини Сувалкської губернії, при додержанні засад самоозначення.

Декларація поляків

Член польського представництва на з'їзді п. Лукашевич прочитав на останньому засіданні від імені київської групи Польської партії соціалістичної (лівиці) слідуючу заяву:

«Київська секція Польської партії соціалістичної (ППС), будучи виразницею інтересів революційного польського пролетаріату та трудового селянства Польщі і в той же час заступаючи інтереси місцевого польського пролетаріату, що здавна живе на Україні як національна меншість, стоячи на ґрунті своєї програми і тактики та вважаючи:

а) що ґрунтовне та всебічне перебудування державного організму і громадянства на широких демократичних підвалинах може бути осягнуто тільки при умові цілковитої політичної незалежності;

б) що всяке підлягання іншій державі затримує розвиток громадянства, всіх творчих сил народу і, збільшуючи визискування підлеглих другій державі трудящих народних мас, ослаблює сили революційного пролетаріату та трудового селянства в їхній класовій боротьбі за визволення з економічного, політичного та національного гніту;

в) що тільки при умові цілковитої політичної волі свого краю революційний пролетаріат може з успіхом провадити свою класову боротьбу за осягнення конечних соціалістичних завдань, Польська партія соціалістична відносно революційного пролетаріату Польщі є виразницею ідеї цілковитої самостійності Польщі. Будучи в той же час заступницею інтересів місцевого польського пролетаріату та трудовго селянства на Україні, як національної меншості, і вважаючи: *а*) що з погляду інтересів робочого пролетаріату і трудового селянства пригноблених народів федеративний устрій Російської держави дає найбільш сприятливі умови для боротьби пригноблених народів за своє національне визволення; *б*) що федерація є добровільною братерською спілкою вільних всередині і незалежних одна від другої держав; Польська партія соціалістична приєднується до революційного руху української демократії — поскільки українська демократія майбутній федеративний зв'язок з Росією грунтує на державності України.

Нова Рада. — 1917. — 17 верес.

№ 128 — 129

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

18 — 19 вересня 1917 р.

№ 128

18 вересня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Савченко-Більський, Зарубін, Рафес, Василенко, Стешенко, Шульгін, Міцкевич, Туган-Барановський, Лотоцький, Зільберфарб.

Вислухано пропозицію секретаря-контролера переглянути п. 4 протоколу № 3 про видання Временним правительством акта, що «офіціальною мовою на Україні стає мова українська, на яку поволі і має перейти все діловодство».

П о с т а н о в л е н о: 1. Першу половину того пункту, а саме: «офіціальною мовою на Україні стає мова українська» треба розуміти так, що мова українська має повне право офіціально вживатися поруч з мовою російською, при забезпеченні язикового права меншостей; 2. Уступ про мову діловодства остається без зміни. Постанову прийнято 4 голосами проти 2, двоє не голосували. Проти голосували дд. Зарубін та Василенко; 3. Повідомити про сі дві точки постанов телеграфно Временне правительство через комісара в справах України в Петрограді; 4. Діловодство в Секретаріаті провадиться мовою українською; 5. Товариші секретаря в національних справах ведуть зносини і діловодство мовою даної національної меншості.

Вислухано виготований секретарем в справах освіти циркуляр до шкіл про обов'язкове заведення українознавства в школах на Україні.

П о с т а н о в л е н о: 1. Циркуляр змінити в тім напрямі, що школам рекомендується заводити українознавство, коли єсть відповідні для того учителі; 2. Послати повідомлення про се попечителеві Київської округи і одночасно в Міністерство освіти.

Вислухано текст оповіщення людності і офіціальних установ про Генеральний секретаріат України. Постановлено доручити секретареві в справах національних виробити проект тексту того оповіщення.

Додано: «офіціально». Додано ще: і «Савченко-Більський» *

В. Винниченко, М. Міцкевич, М. Туган-Барановський, О. Зарубін, О. Шульгін, М. Савченко-Більський, К. Василенко, М. Зільберфарб, І. Стешенко

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 18. Оригінал.

№ 129

19 вересня 1917 р.

П р и с у т н і: Винниченко, Лотоцький, Шульгін, Савченко-Більський, Стешенко, Міцкевич, Рафес, Василенко, Туган-Барановський, Зарубін, Зільберфарб **. При обговоренні проекту інструкції Генеральному секретаріатові присутнім був докладчик юрисконсульт Володковський.

Заслухано і ухвалено текст оповіщення до людності і офіціальних установ на Україні.

---

* Так у тексті. Дописано від руки.

** Дописано від руки.

П о с т а н о в л е н о: Надрукувати його на чотирьох мовах і доручити техніку справи оповіщення генеральному писареві в порозумінні з головою Секретаріату.

Вислухано доклад юрисконсульта Володковського з обміркованим в окремій комісії проектом інструкції Генеральному секретаріатові.

П о с т а н о в л е н о: загальних тезисів інструкції не виробляти і доручити кожному генеральному секретарю виробити інструкцію для свого секретаріату, котра повинна бути доповненням і розвитком інструкції Тимчасового уряду 4 серпня б.р. Вироблені інструкції вносити в Секретаріат, а не в комісію...

В. Винниченко, О. Лотоцький, М. Туган-Барановський, К. Василенко, М. Рафес, О. Зарубін, І. Стешенко, О. Шульгін, М. Савченко-Більський, М. Зільберфарб.

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 19. Оригінал.

№ 130

ПОВІДОМЛЕННЯ ГАЗЕТИ «НОВА РАДА» ПРО ПЕРШЕ ЗАСІДАННЯ РАДИ НАРОДІВ

19 вересня 1917 р

У суботу 16 вересня відбулися перші збори Ради народів, обраної на З'їзді народів. Перші збори ствердили остаточну редакцію постанов З'їзду народів і ухвалили довести їх до відомості Тимчасового правительства через П. Стебницького, представника Української Центральної ради при Тимчасовому правительстві. Розглянуто було також мандати обраних членів Ради народів та обрано тимчасовий президіум, головою якого є М. С. Грушевський.

Більшість членів з'їзду уже роз'їхались для докладів на місцях про роботу з'їзду. До канцелярії Ради народів, яка міститься в помешканні Української Центральної ради, надходить ще багато привітань на ім'я З'їзду народів.

Нова Рада. — 1917. — 19 верес.

№ 131 — 134

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

20 — 23 вересня 1917 р

№ 131

20 вересня 1917 р

П р и с у т н і: Винниченко, Шульгін, Савченко-Більський, Зільберфарб, Стешенко, Зарубін, Рафес, Василенко, Туган-Барановський, Лотоцький.

Вислухано заяву генерального контролера, що він дає згоду на плату міській управі оренди за найм помешкання в умовленій сумі. Про текст контракту доручено генеральному писарю порозумітися з генеральним контролером.

Вислухано і зроблено уваги до першої половини інструкції Секретарству земельних справ.

Вислухано заяву секретаря по національних справах про потребу негайно виготовити законопроект про Секретарство по продовольчих справах.

П о с т а н о в л е н о: доручити виготувати сей законопроект секретареві в справах земельних і, до затвердження продовольчого Секретарства, установити

в Секретарстві земельних справ третю посаду товариша секретаря для порядкування продовольчою справою.

Вислухано пропозицію голови Секретаріату затвердити д. Гольдельмана на посаду голови крайової біржі праці.

П о с т а н о в л е н о: одкласти вирішення сеї справи до порозуміння д. Гольдельмана з секретарем праці.

В. Винниченко, К. Василенко, О. Зарубін, М. Рафес, О. Шульгін, О. Лотоцький, М. Савченко-Більський, М. Туган-Барановський, М. Зільберфарб, Ів. Стешенко

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 20. Оригінал.

№ 132

21 вересня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Шульгін, Савченко-Більський, Мацієвич, Туган-Барановський, Рафес, Василенко, Зарубін, Міцкевич, Стешенко, Лотоцький.

Вислухано другу частину інструкції Секретарству земельних справ і уваги до неї. П о с т а н о в л е н о: інструкцію затвердити.

П о с т а н о в л е н о: інструкцію кожного Генерального секретарства направляти Временному правительству окремо.

П о с т а н о в л е н о: установити, щоб кожний секретар, покидаючи передчасно засідання, повідомляв про се голову зборів.

Доручено секретареві в справах освіти зробити в дальшому засіданні доклад в університетській справі.

Вислухано і прийнято пропозицію секретаря в справах фінансових про видання від імені Секретарства заклику до людності мати довір'я до нових казначейських знаків, які випускає Міністерство фінансів.

Вислухано і прийнято пропозицію товариша секретаря праці установити освідомлення Секретаріату в справі виборів до Установчих зборів.

Вислухано доклад голови Українського військового комітету про його переговори з Ставкою в військовій справі.

Добавлено: «П о с т а н о в л е н о: Інструкцію затвердити». Закреслено: «іату», надписано: «ства». Закреслено: «виробляти» *.

В. Винниченко, О. Лотоцький, М. Савченко-Більський, М. Зільберфарб, М. Туган-Барановський, Ів. Стешенко, М. Міцкевич, О. Зарубін, К. Василенко, М. Рафес, О. Шульгін

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 21. Оригінал.

№ 133

22 вересня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Василенко, Зарубін, Зільберфарб, Лотоцький, Міцкевич, Рафес, Савченко, Стешенко, Туган-Барановський, Шульгін.

1. Вислухано доклад голови Військового комітету в справі законопроекту про «Вільне козацтво». По обміні думками п о с т а н о в л е н о: перейти до обговорювання самого законопроекту в одному з ближчих засідань.

2. Вислухано законопроект секретаря в справах освіти про заснування Академії мистецтв.

---

* Доповнення та зміни зроблено в оригіналі від руки. Ці слова вилучено з 3-го абзацу.

П о с т а н о в л е н о: доручити секретареві освіти виготовити записку до законопроекту і самий законопроект переробити відповідно звичайним щодо сього діловим вимогам.

3. Вислухано прочитаний головою Секретаріату проект Універсалу до людності України від імені Секретаріату.

П о с т а н о в л е н о: призначити на 23 вересня удень спеціальне засідання для докладнішого обговорювання Універсалу.

П о с т а н о в л е н о: до затвердження штатів Секретаріату видати авансом таку щомісячну плату служащим Секретаріату: генеральним секретарям — 1 000 руб., товаришам секретарів — 833 руб., директорам — 750 руб., помічникам їх — 600 руб., начальникам відділів — 400 руб., помічникам їх — 300 руб., канцелярським служащим по 150, 200, 250 і 300 руб., сторожам по 100, 120, 150 руб.

В. Винниченко, К. Василенко, М. Туган-Барановський, М. Рафес, Ів. Стешенко, О. Шульгін, О. Лотоцький, О. Зарубін, М. Савченко-Більський, М. Міцкевич

Ф. 1068, оп. 3, спр. 1, арк. 22. Оригінал.

№ 134

23 вересня 1917 р

Присутні: Винниченко, Шульгін, Міцкевич, Зарубін, Стешенко, Савченко-Більський, Лотоцький.

Прочитано проект Універсалу до людності України від імені Секретаріату і зроблено уваги до того Універсалу.

П о с т а н о в л е н о: доручити голові Секретаріату внести в проект Універсалу зміни і додатки відповідно зробленим увагам.

Вислухано доклад голови Секретаріату про усунення командуючим Київською військовою округою комісара, якого генеральний секретар внутрішніх справ призначив в Крайовий земельний союз.

П о с т а н о в л е н о: офіціально запитати командуючого Київською військовою округою, на яких підставах зроблено їм таке розпорядження.

В. Винниченко, О. Зарубін, Ів. Стешенко, О. Лотоцький, М. Савченко-Більський, М. Міцкевич, О. Шульгін

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 23. Оригінал.

№ 135

ЗАЯВА ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ УКРАЇНИ ПРО РОЗГОРТАННЯ СВОЄЇ ДІЯЛЬНОСТІ

24 вересня 1917 р *

Від Генерального секретаріату України

Найвищий крайовий орган влади на Україні —Генеральний секретаріат, покликаний до життя волею революційної демократії через її орган — Українську

* Дата опублікування.

Центральну раду — і затверджений актом Тимчасового правительства 4 серпня цього року, докінчуючи роботу над своєю внутрішньою організацією і приймаючи до рук владу над краєм, оповіщає про це людність України і всі правительственні і громадські установи, яким належить звертатися до його по силі ст. 6-ї інструкції Генеральному секретаріатові *.

Докладніше про те, які справи належать до кожного Секретарства, буде оповіщено окремо.

Генеральні секретарі приймають тих, хто до їх має справи, в помешканні Генерального секретаріату (Київ, Хрещатик, № 38) щодня, крім свят, від 12-ї до 2-ї год. дня.

Голова Генерального секретаріату, генеральний секретар внутрішніх справ
В. Винниченко
Ствердив генеральний писар *О. Лотоцький*

Нова Рада. — 1917. — 24 верес.

№ 136

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

25 вересня 1917 р

Присутні: секретарі Винниченко, Василенко, Зарубін, Лотоцький, Савченко-Більський, Стешенко, Туган-Барановський, Шульгін: товариші секретарів — Красковський, Міцкевич, Рафес.

Вислухано і прийнято проект статуту Українського земельного комітету.

Вислухано проект декларації Секретаріату.

П о с т а н о в л е н о: вибрати комісію з трьох осіб (і вибрано секретарів Винниченка, Василенка і Лотоцького) для редактування декларації.

Вислухано і прийнято пропозицію голови Секретаріату, щоб голова Військового комітету Петлюра був присутнім на засіданнях Секретаріату з дорадчим голосом.

П о с т а н о в л е н о, щоб з правом дорадчого голосу був присутнім на засіданнях Секретаріату, коли обмірковуватиметься продовольча справа, товариш секретаря земельних справ, якому буде доручено справу продовольчу.

Вислухано заяву секретаря освіти про потребу звернутися до Временного правительства в справі асигнування коштів на друк шкільних підручників.

П о с т а н о в л е н о: доручити секретареві освіти виробити законопроект в сій справі, обрахунок і пояснюючу записку.

В. Винниченко, О. Шульгін, Ів. Стешенко, О. Лотоцький, М. Савченко-Більський, М. Зільберфарб

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 24. Оригінал.

* Див. док. № 87.

№ 137

ЗВЕРНЕННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ ДО ГУБЕРНСЬКИХ І ПОВІТОВИХ КОМІСАРІВ

26 вересня 1917 р.
Циркулярно
Пп. губерніальним і повітовим комісарам

Події останніх часів («корніловщина», антиєврейська агітація і всякі інші форми і прояви контрреволюційного та протидержавного руху) вимагають од органів влади як в центрі, так і на місцях пильно стежити за всякими непевними з боку контрреволюційності елементами, припиняти агітацію їх проти органів революційної влади і революційно-демократичних організацій і рішуче всіма силами, які є в розпорядженні влади, боротися з такими чи іншими активними контрреволюційними випадами.

На Україні органом вищої крайової влади є Генеральний секретаріат України — виконавчий орган, затверджений Тимчасовим урядом Російської республіки. Се треба завжди і твердо пам'ятати всім і кожному. Генеральному секретаріату справ внутрішніх відомо, що по деяких місцях на Україні безупинно ведеться контрреволюційна агітація і, між іншим, в формі агітування проти Центральної ради і її Генерального секретаріату, а також обурююча одну частину населення проти другої агітація проти українства взагалі, і місцева влада не вживає рішучих заходів, аби таку агітацію припиняти.

Генеральний секретаріат справ внутрішніх пояснює, що таке відношення до своїх обов'язків взагалі і до справи боротьби з контрреволюційною агітацією (в яких би формах вона не проводилась), зокрема, ніяким чином їм не буде попускатися. Праця злочинців-контрреволюціонерів і погромщиків, хто б вони не були, повинна припинятися негайно, рішуче і послідовно, і в кожнім випадку, коли є певні вказівки на контрреволюційні вчинки тих чи інших осіб, такі справи повинні передаватися до відповідних органів судової влади.

Особи місцевої адміністрації, котрі не будуть відповідним чином виконувать своїх обов'язків взагалі і щодо боротьби з контрреволюцією, зокрема, будуть негайно наказом генерального секретаря справ внутрішніх усунені з своїх посад і в тих випадках, коли в їх діяльності розслідування найде бездіяльність влади і потурання, будуть віддаватись під суд.

Се належить довести до відомості всіх органів і осіб адміністрації вам підвладних.

Підписав: генеральний секретар справ внутрішніх *В. Винниченко*

Затвердив: директор адміністративно-політичного відділу *Абрамович*

Діловод *П. Гаєнко*

м. Київ, вересня 26 дня, 1917 р.

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 25. Друк. прим.

№ 138

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

26 вересня 1917 р.

Відкривши засідання в 7 1/2 год. вечора, *М. Грушевський* повідомив, що від Генерального секретаріату поступила заява, що по формальних причинах Генеральний секретаріат не зможе сьогодні оголосити своєї декларації. Так само відпадає і другий пункт сьогоднішнього порядку денного — про доповнення Генерального секретаріату.

Через те голова порадив заслухати звідомлення делегації Центральної ради, яка була на Всеросійській Демократичній нараді і тепер повернулась. Перший доклад про Демократичну нараду зробив *М. Порш*, а потім інші члени делегації.

М. Порш зазначив на початку свого докладу, що хоч з самого початку Демократичної наради було ясно, що національне представництво на ній занадто мале, але воно і згодом не було збільшене, в той час як представництво різних професійних організацій та партій збільшувалось весь час. Далі докладчик розповів відомі з газет перипетії праці Демократичної наради і, між іншим, підкреслив той незрозумілий факт, що та комісія, якій було Демократичною нарадою доручено виробити проект передпарламенту, взялася до організації власті. Яким чином стався такий метаморфоз — нікому не зрозуміло, і хіба історія колись це вияснить.

Найбільш вразило представників національних організацій відношення до них переважної більшості Демократичної наради. Коли почали виступати представники національностей, то в залі лишився тільки президіум, а решта членів наради, крім представників національних меншостей, повиходили. Президіум поставився також небезсторонньо. Він намагався зовсім позбавити слова представників національностей, коли ж ті запротестували, то їм хотіли скоротити час промов наполовину. Промовці і на це не згоджувались, заявивши, що коли їм буде зменшено час промов, то вони покинуть збори. Тоді голова зборів сказав, що «кто протестует, тому будет дана полная порция». Під час самих промов представників національностей весь час перебивали вигуками та грюканням по столах. Петербурзькі газети також намагалися збештати всіх «инородцев», пишучи про них так, наче б це були якісь дикуни та людожери.

Вкінці М. Порш прочитав стенографічний запис своєї промови, котру він сказав на Демократичній нараді. В стенограмі зазначено, що промовця часто перебивали.

М. Шаповал, який був членом комісії, котра мала виробити проект передпарламенту, зробив доклад про роботу цеї комісії. Церетелі з самого початку став збивати комісію двадцяти, щоб вона не захожувалась коло вироблення проекту передпарламенту, залякуючи, що коли не буде утворено зараз же коаліційного міністерства, то все загине.

Враження М. Шаповала від всеї Демократичної наради таке, що її було скликано не для того, щоб дізнатись про думку всеї демократії Росії, а щоб накинути демократії думку гуртка керівників, який складається з Церетелі, Керенського, Чхеідзе, Авксентьєва, Дана та Гоца. Цій компанії байдуже, що думає революційна Росія, їй треба було тільки через Демократичну нараду підперти свій власний авторитет. Отож Церетелі раз у раз і виступав, коли треба було боронити погляди цеї компанії [232].

В той час, як з «инородцами» торгувались за кожних 5 хв. для їхніх промов, Церетелі виступав щодня і в чергу, і поза чергою, по два і по три рази кожного дня. Коли більшість наради голосуванням ясно показувала свою думку, котра не сходилась з думкою Церетелі і К°, то зараз виступав Церетелі і починав «роз'яс-

няти». Так він переробив при редагуванні і резолюцію і добавив туди від себе, що передпарламент має затверджуватись Тимчасовим правительством, коли всі представники груп і партій говорили тільки про те, що правительство має бути відповідальним перед передпарламентом (Демократичною радою). Це перекручування призвело до того, що більшовики покинули засідання Демократичної наради, що дало можливість провести відомі резолюції. Наостанку Церетелі «роз'яснив» відповідальність правительства перед Демократичною радою в тому розумінні, що ця відповідальність має бути не фактичною, а моральною, всупереч думці всеї Демократичної наради, котра розуміла цю відповідальність тільки фактичною.

Після Шаповала давали звідомлення *М. Ткаченко* та *П. Христюк*, котрий головним чином говорив про відношення петербурзьких газет до української делегації і взагалі до представників національностей. Всі ці газети, як праві, так і ліві, коли не перекручували промов українців, то замовчували їх або висміювали [233].

Гутман, котрий був на Демократичній нараді представником єврейської соціалістичної партії, намагався боронити поводження Церетелі та його товаришів, але все-таки мусив признати, що вони порушили вказівки Демократичної наради.

По скінченні повідомлень *В. Винниченко* та *С. Петлюра* поставили кілька запитань, на котрі відповідав *М. Порш*. Враження його в цих справах, про котрі було запитано, слідуючі.

Керенському не пощастило виправдатись щодо участі в корніловському замаху, недивлячись на всі його намагання. Демократична нарада не дала жаданих добрих наслідків. Демократія опинилась коло розбитого корита. Передпарламент не контролює власті, і вона перед ним не відповідає ні фактично, ні формально [234]. В передпарламенті є 7 членів-українців, 2 — від Центральної ради, а решта — від інших організацій з України.

Щодо тривкості та здатності до праці нового правительства, про що запитував В. Винниченко, М. Порш відповів, що нове правительство, на його думку, не більш тривке від старого.

На цьому засідання було скінчено в 10 1/2 год. вечора.

Слідуюче засідання, на котрому Генеральний секретаріат має оголосити свою декларацію, призначено на п'ятницю, 29 вересня.

Нова Рада. — 1917. — 28 верес.

№ 139

ЗВЕРНЕННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ ДО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

27 вересня 1917 р

Від Генерального секретаріату України

Офіціально

Народе України! Волею і словом революційного парламенту твого, Української Центральної ради, в тісній згоді з правительством революційного всеросійського народу ти обрав і поставив нас, Генеральний секретаріат, на чолі власті, сказавши нам творити нове і вільне життя у нашім краю.

Во врем'я люте і трудне поклав на нас ти це високе і тяжке завдання. Війна — ота вогненна і кривава спадщина царя Миколи Другого, дощенту вито-

чила сили і в злидні кинула краї багаті, плодовиті. Державне хазяйство розхиталось, занепало. Із півночі великої Російської республіки суне голод. На заході четвертий рік пала і не вгаса вогонь війни, і погасити його не в силі народ многострадальний.

Великий переворот, утворений народами Росії, розніс високі чорні мури царської неволі. Увесь старий монархічний лад скасовано. У вогні, чаду, в напруженій борні з занепадом революційна демократія примушена творити новий лад державного та соціального життя.

Край веселий і багатий, нашу тиху Україну, теж зруйновано, зубожено. І ти, народе тихої Вкраїни, так само став до творення свого життя і нас покликав до тої славної, великої роботи.

Ми ж, волю твою волячи, без сумніву та без вагання стали там, де нас призначено, і як вищий орган влади України з свідомістю великого завдання ознайомимо * всіх громадян.

Найпершою задачею ми становимо собі зміцнити новий республіканський лад на Україні. Старому царському ладу не може бути і не буде вороття.

Сотні літ народ український поневірявся у національному безправстві, в утисках, в знущаннях. Тепер, відроджений, оновлений, хазяїном ввіходить він у рідний край до вільного життя. Але століття тих страждань, державна мудрість і спільний інтерес є запорукою тому, що ні одна нація, яка живе на вкраїнській землі, не знатиме насильства в своїх правах національних.

І ми, Секретаріат України, кермуючись оцим неписаним законом демократій всієї нашої землі, готуючи свій край до автономного життя в великій федерації республіканської Росії, оповіщаємо, що не допустимо ніяких утисків або знущання з прав національних чиїх-будь. Бо тільки згода націй та братерське співжиття дадуть Україні той бажаний новий лад.

Трудящі маси, робітництво, селянство та тії з них, що вдягнені в солдатські шинелі, поклали край старим порядкам політичним. Так само мусить бути край тому порядкові, коли економічно дужі класи безоглядно панували над класами працівників. Генеральний секретаріат України непохитно стане на сторожі прав трудящих мас. Але, крім всесвітнього нещастя, крім війни, безладдя в господарстві, ще інші темні та злочинні сили штовхають нас в безодню. Свідомі та несвідомі вороги народу, свобод і революції вчиняють над населенням безчинство, грабежі, насильства.

Ми рішуче попереджаємо усіх безчинників і ворогів революції: властю революційного народу України ми неухильно, без вагання будемо боротись з ними і переслідувати кожний вчинок, що вносить безлад і заколот у край.

У час лихоліття і недолі Україна встала до будування нових форм свого життя, і тим сильнішою, твердішою повинна бути влада, якій доручено провадити ту роботу.

Тому до всіх демократій звертаємо наше слово.

Народе України, в твоїх руках порядок, лад і вся майбутня доля нашої землі! Без згоди, без співробітництва, без дружної охочої піддержки тобою обраної влади не може бути творіння вільного ладу. Бо тільки дружними зусиллями, бо тільки з'єднані напруженням одної волі всіх ми здержимо наш край на кінчику безодні і може одведем і виведем міцним, здоровим, незруйнованим на шлях великої майбутності.

Генеральний секретаріат України

Київ, 27 вересня 1917 р.

Робітнича газета. — 1917. — 1 жовт.

---

* В оригіналі «ознаймуємо».

№ 140 — 142

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

27 — 29 вересня 1917 р.

№ 140

27 вересня 1917 р

Присутні: Василенко, Зарубін, Лотоцький, Савченко-Більський, Стешенко, Туган-Барановський, Шульгін; товариші секретарів — Зільберфарб, Міцкевич, Рафес.

Прочитано проект декларації *, редактований спеціальною комісією, і зроблено до його уваги.

В. Винниченко, Ів. Стешенко, О. Лотоцький, М. Савченко-Більський, М. Зільберфарб, О. Шульгін

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 26. Оригінал.

№ 141

28 вересня 1917 р

Присутні: секретарі Василенко, Зарубін, Лотоцький, Савченко-Більський, Стешенко, Туган-Барановський, Шульгін; товариші секретарів: Зільберфарб, Міцкевич, Рафес.

Прийнято кандидатуру А. В. Ніковського на комісара м. Києва.

Вислухано проект статуту Української Академії мистецтв у Києві.

П о с т а н о в л е н о: визнаючи бажаним в принципі заснування в Києві вищої художньої школи, доручить секретареві освіти розробити законопроект про таку школу з відповідними до його матеріалами.

В. Винниченко, О. Шульгін, І. Стешенко, О. Лотоцький, М. Савченко-Більський, М. Зільберфарб

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 27. Оригінал.

№ 142

29 вересня 1917 р

Присутні: секретарі Винниченко, Василенко, Зарубін, Лотоцький, Савченко-Більський, Стешенко, Туган-Барановський, Шульгін; товариші секретарів — Зільберфарб, Міцкевич.

Вислухавши уваги в справі циркуляра секретаря внутрішніх справ про боротьбу з контрреволюцією, постановлено перейти до біжучих справ.

Прочитано і прийнято остаточну редакцію декларації Секретаріату.

Вислухано заяву секретаря праці, що кандидатура Гольдельмана на посаду голови Київської біржі праці Секретарством праці приймається.

В. Винниченко, О. Шульгін, Ів. Стешенко, О. Лотоцький, М. Савченко-Більський, М. Зільберфарб

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 28. Оригінал.

---

* Див. док. № 143.

№ 143

ДЕКЛАРАЦІЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ УКРАЇНИ

29 вересня 1917 р.

Генеральний секретаріат, утворений волею демократії України, в ній черпаючи свою силу, на неї спираючись в своїй діяльності, має провадитися принципами і директивами, що вироблені демократією України, представленою в Центральній раді, і за всю діяльність відповідає перед цим своїм революційним демократичним парламентом.

Разом з тим Генеральний секретаріат, признаний і затверджений як вищий орган влади на Україні Тимчасовим правительством, тим самим стає в тісні державно-правові відносини до найвищих органів влади Всеросійської республіки.

В «Інструкції» Генеральному секретаріатові ці відносини точно не зазначені. Тому-то Генеральний секретаріат, в першу чергу, розробляє по всіх секретарствах ті норми, якими мають визначатися межі компетенції кожного секретарства і всього Секретаріату в цілому.

Основою нового життя кожна нація вважає право на своє національно-державне самовизначення. Українська демократія голосом своїх з'їздів, організацій і революційного парламенту — Центральної ради — виразно визначила майбутній національно-політичний стан свій як рівноправного, державного тіла в федеративній республіці Росії. Стоячи твердо на визначеній позиції, що має на увазі єдність Російської Федеративної Республіки, Генеральний секретаріат в своїй національно-політичній роботі простуватиме до тої мети, і організаційними, творчими засобами має забезпечити українському народові державне право на його землі. Основи будучого ладу України, після умови з Временним правительством 3 липня, має виробити Українська Центральна рада в виді автономного статуту України; цим займається спеціальна комісія Центральної ради, і Генеральний секретаріат ставить своїм завданням, з свого боку, всяко улегшати й допомогти роботі цеї комісії. Проект статуту має бути внесений в Українські й Всеросійські Установчі збори. Першою умовою майбутнього державного ладу України має бути об'єднання всієї української землі і всього українського народу в одній автономній одиниці. Для забезпечення справедливих прав всього нашого народу, що прагне миру, на основі самовизначення націй Генеральний секретаріат уживає всіх заходів, щоб на мирній конференції, яка обговорюватиме наслідки війни, були серед делегації і представники українського народу. Дбаючи про права українського народу, Генеральний секретаріат однаково справедливо і уважно ставитиметься до національних прав і домагань усіх національностей, що заселяють територію України. Ніякого насильства, ніякого ламання права самовизначення націй на Україні допущено не буде.

Для найсправедливішого виявлення волі демократії України повинні бути скликані всенародні Українські Установчі збори, і для того Генеральний секретаріат негайно приступить до складання відповідного законопроекту.

Переходячи до ближчих завдань, Генеральний секретаріат має на меті перш за все зміцнити і розвинути здобутки революції. Війна, економічне винищення держави несуть за собою темне, несвідоме невдоволення широких народних мас. На цьому ґрунті ростуть анархія і контрреволюція. Генеральний секретаріат через Секретарство внутрішніх справ буде всіма силами рішуче боротись зо всіма проявами безладдя і контрреволюційними замахами за допомогою демократичних органів місцевого самоврядування.

На тому ж ґрунті війни і економічної руїни в краю поширюється епідемія грабежів, самосудів, анархістичних виступів безвідповідальних груп. Генеральне

секретарство внутрішніх справ вважає за найкращий спосіб боротьби з цим лихом активну, організовану самодіяльність і самооборону людності. Для того Секретарство виробляє законопроект про організації «Вільного козацтва» [235], які силою самого життя, здорового інстинкту широких демократичних мас стали виникати по всіх усюдах України. Правильно організоване, організаційно зв'язане з вищим органом влади революційної демократії краю — Генеральним секретаріатом, «Вільне козацтво», що буде в розпорядженні органів місцевого самоврядування, має стати твердою опорою Секретарству внутрішніх справ у боротьбі з елементами безчинства і злодіяцтва.

Передбачаючи великі труднощі, при переведенні демобілізації, Секретарство внутрішніх справ організує в своєму складі демобілізаційний відділ, входить в тісні організаційні зносини з відповідними організаціями та установами, військовими та громадськими, щоб об'єднати всі засоби в один широкий план забезпечення місцевої людності під час демобілізації.

Довершенням великої російської революції мають бути Установчі збори Всеросійські. Секретарство внутрішніх справ буде всіма належними і підлеглими йому апаратами допомагати і сприяти організації виборів. Найбільш певним засобом для того Секретарство внутрішніх справ вважає заснування в його складі бюро по виборах, а також цілий ряд з'їздів, як з'їзд комісарів, представників народних управ (земств) і міських самоуправ та інших громадських установ, на які Генеральний секретаріат спиратиметься в своїй органічній роботі. Одним з найважніших завдань своїх Генеральний секретаріат ставить сприяти широкому розвиткові діяльності місцевих самоуправ та поширенню їх компетенції. Це має стати головною умовою встановлення ладу на Україні.

Утворена революцією велика Російська Федерація має спиратись на трудящі народні маси і пролетаріат. Інтереси трудящих мас повинні завше стояти на чолі і перед ними мусять поступатися інші інтереси.

І тому перетворення централістичної Російської імперії в федеративну республіку само по собі ще не задовольнить всіх завдань, що повстали з розвитком революції. Політична революція має повести і до перетворення соціального устрою народів, що заселяють Росію.

З цього огляду на чільне місце на Україні, як і по других краях Російської держави, висувається земельне питання. Трудящим масам України належить право на землю, що вони її обробляють. Ця вимога має бути задоволена. Остаточне вирішення земельної справи належить Українським і Всеросійським Установчим зборам. І Генеральний секретаріат ставить собі завдання розробити для внесення на Всеросійські та Українські Установчі збори план земельної реформи на Україні.

На ближчу чергу Генеральне секретарство по земельних справах ставить собі упорядкування земельних відносин через місцеві земельні комітети з широкою компетенцією щодо розпорядження земельними фондами та з широкими засобами їх діяльності, організацію агрономічних сил на Україні та об'єднання всієї справи агрономічної допомоги. Буде поширено шкільну та позашкільну сільськогосподарську освіту, хліборобську кооперацію, особливо хліборобські артілі.

Поруч з підготуванням переходу землі до рук трудящого народу Генеральне секретарство земельних справ підготовлятиме перехід всіх лісів у національну власність. Для того Генеральне секретарство має виробити план організації лісоводства на основі національної культури і експлуатації лісу з розробкою його державно-громадським способом; для збільшення ж запасу лісу має виробитись план меліорації і використання всіх ялових земель на Україні. Охорона лісів та інших природних багатств України від грабіжницької експлуатації та нищення звертає на себе увагу Секретарства.

Визнаючи, що в теперішнім часі неможливо скасувати капіталістичну форму промисловості і торгу, Генеральний секретаріат одначе ж вважає, що інтереси трудящих мас вимагають державного контролю і регуляції господарського життя, для чого в осередку економічного життя України в найближчому часі має стати Економічний комітет, він має регулювати всю справу постачання та поділу харчів, сирих матеріалів та палива, і разом регулювати всю промисловість і торг. Для поліпшення економічного життя України в першу чергу повинно ужити засобів, щоб розвивалися продуктивні сили краю та піднялася продуктивність праці, що так занепала.

У справі фінансів України Генеральне секретарство фінансів признає необхідним найперше виробити основи для розмежування в напрямі децентралізації спільнодержавних і спеціально-місцевих українських фінансів. Україна повинна мати свій спеціальний бюджет поруч з загальнодержавним. Побільшання державних доходів України мусить статися через підвищення оподаткування маючих верств людності. Для того потрібно ввести прогресивне оподаткування маєтків та податок на незаслужений приріст їх вартості.

Але недосить знайти нові джерела державних доходів, так само потрібно знайти способи для того, щоб платилися ті податки, які вже установлено. Треба зауважити, що всі прямі податки не платяться; тому потрібно, щоб українські адміністративні органи, яким поручено побирати ці доходи, виявили в цім напрямі належну діяльність. Приближення влади до людності України завдяки автономії повинно в великій мірі допомогти цьому. В найближчому часі буде вироблено законопроект про те, що на чолі всіх кредитових установ України має стати Національний український банк, до якого мусять перейти всі справи Київської контори державного банку та всіх його відділів на території України. Діяльність Національного банку має бути погоджена з діяльністю другої центральної кредитової установи на Україні — Українського народного банку.

Надзвичайно важна справа регуляції економічного життя, організації праці та її законодатної охорони. Для того найперше потрібно планомірно проводити програму робітничої політики, що тісно зв'язана обставинами нинішнього тяжкого часу і направлена до закріплення за робочим людом революційних здобутків та до утворення нових соціально-політичних установ, що дають робочому людові змогу шляхом законодатним забезпечувати свою працю (палати праці, промислові суди та ін.).

Допомагаючи в цім усім заходам Міністерства праці, спираючись на піддержку робітничих організацій і бачучи в згоді з ними запоруку повної користі, Секретарство праці, з свого боку, доложить усіх сил на те, щоб якнайповніше упорядкувати робітничу справу на Україні. Особливу увагу воно звертає на робітницьку справу в хліборобстві і сільськогосподарчій промисловості.

Стоячи на принципі повної свободи коаліції, завойованої робітничим класом, Секретарство праці при неминучих у сучаснім громадянстві колізіях між працею і капіталом буде обороняти інтереси господарського розвитку в цілості, намагаючись закріпити вплив примиряючих інституцій і допомагаючи установляти колективні умови. В сфері соціального забезпечення Секретарство праці надає першорядне значення проведенню в життя нових поширених законів забезпечення.

Війна не повинна ні на хвилину одхиляти від підготовлення демобілізації промисловості. Заходи, до яких треба братися в боротьбі з безробіттям для регуляції робітничого ринку і для заснування сіток бірж праці з крайовою біржою на чолі, складають теж одне з найближчих завдань Секретаріату.

На полі народної освіти напротязі цього академічного року має бути вироблений і по змозі здійснений проект нової по змісту і по формі школи на Україні, на підставах демократичних і національних, причому кожна народність в своїх культурних пориваннях матиме відповідне задоволення при передачі завідування освітньою справою національних меншостей з боку товаришів генерального сек-

ретаря національних справ і при загальнім контролі генерального секретаря освіти. Так само будуть зроблені заходи до того, щоб на протязі року утворились відповідні курси для учителів і видані були підручники та шкільні пособія як українські, так і інші, а також мають готуватися кадри лекторів для українських університетів та іншої вищої школи. Буде змінено форму шкільної управи в напрямі демократизації.

Буде одкрито в Києві Педагогічну академію, народні університети, буде звернено особливу увагу на позашкільну освіту за допомогою всіх просвітніх товариств на Україні. Буде зроблено заходи, щоб вищий контроль над всіма школами не тільки середніми, але й вищими, при захороні автономії вищої школи, належав Генеральному секретаріатові.

Інтереси національної умілості найдуть собі повного заступника в Генеральному секретаріаті, і в тій цілі засновано в Секретарстві освіти відділ мистецтва.

Генеральний Секретаріат, обстоюючи права українського народу через Секретарство національних справ, оборонятиме, забезпечуватиме національні меншості від юридичних і фактичних обмежень в громадських і політичних відносинах, сприятиме реорганізації на основах свободи і демократизму існуючих національних організацій і утворенню нових установ для вдоволення потреб їх національного життя. Взагалі Секретарство національних справ слідкуватиме за національним життям народів України і сприятиме встановленню добрих між ними відносин. Разом з тим Секретарство справ національних має бути заступником українських інтересів не тільки на Україні, але і за її межами. Щоб бути завжди в курсі національного життя і національних відносин, секретарство закладає інформаційний відділ, що рівночасно подаватиме найширші відомості про національне життя на Україні.

Ось ці завдання, які ставить собі Генеральний секретаріат в найближчу чергу і яких має додержувати в своїй діяльності. Слід при тім зазначити, що та діяльність його, особливо в перший час, поставлена в досить тяжкі обставини, з якими треба рахуватися. Перш за все доводиться організувати саму техніку цілком нової адміністративної машини, заводити і установляти нові, що не мають для себе традиції, відносини адміністративних осіб та інституцій. А що найважніше — діяльність Генерального секретаріату обмежена самою сферою його компетенції. Інструкція Генеральному секретаріатові не затвердила його компетенції в справі продовольчій, дорожній, поштово-телеграфній, судовій та військовій.

Генеральний секретаріат вважає, що в цей грізний, відповідальний час ніяка організація краю не може провадитись без повної, цілковитої компетенції його в сфері продовольчої справи, і визнає необхідним негайне затвердження Секретарства продовольчих справ; вже виробляється для того і відповідний законопроект. Так само заінтересована Україна в справі транспорту та поліпшення дорожньої справи, особливо в зв'язку з майбутньою демобілізацією. Не втручаючись в сферу загальної залізнодорожньої політики, Генеральний секретаріат визнає за собою право контролю над правильним виконанням планів і розпоряджень центрального правительства в справі транспорту, право представлення Міністерству доріг до призначення на посади чи зміщення з них відповідних урядових осіб, право проведення доріг шосейних та інших ґрунтових, порядкування шляхами водяними. Для того Генеральний секретаріат вважає необхідним затвердження Секретарства доріг, так само як і Секретарства пошт і телеграфів з аналогічним до Секретарства доріг обсягом компетенції.

В справі суду на Україні Генеральний секретаріат визнає необхідним, щоб апарати суду було краще пристосовано до місцевого населення відповідно до нових національних форм життя на Україні, а для цього потрібне затвердження Секретарства судових справ в складі Генерального секретаріату.

Організація українських військових частин іде безупинно. Будучи органічною

потребою відродженої української нації, вона, як показали факти, стає позитивним фактором як в справі оборони на фронті, так і в справі охорони революції в державі. Генеральний секретаріат, маючи на меті надати по змозі більше планомірності в формуванні українських військових частин, визнає для сього необхідним затвердження Секретарства військових справ. Признаючи, що командна влада мусить бути єдина, а так само мусить бути єдина система оборони, визнаючи цю компетенцію за Верховним командуванням і Військовим міністерством, Генеральний секретаріат визнає разом з тим, що Секретарству військових справ мусить бути надано компетенцію і відповідні права в сфері організації і формування українських військових частин і зосібне право представлення військовій верховній владі на затвердження і усунення військових чинів в військових округах на території України і в усіх українських частинах війська.

Секретаріат виробить всі згадані проекти про затвердження секретарів і поведе їх шляхом законодатним.

По силі § 1 «Інструкції Генеральному секретаріатові» в сферу компетенції Генерального секретаріату входять лише п'ять губерній української землі. Цей механічний болючий поділ українського національного тіла теж складає чималу перешкоду для широкої та планомірної органічної праці Генерального секретаріату України і мусить бути найшвидше скасований, для чого є певні формальні основи в самій інструкції, згідно з якими буде зроблено всі певні заходи.

З повною ясністю, розуміючи всі ті труднощі та перешкоди і все ж оддаючи всю свою працю для творення перших основ державного життя України, Генеральний секретаріат в сей історичний момент більш, ніж коли, мусить черпати свою силу з самого джерела тої сили — волі народу. Як орган влади революційної демократії України, представленої в її революційному парламенті — Центральній раді, Генеральний секретаріат є перейнятий глибоким переконанням, що його робота можлива лише в повному єднанні з тими революційно-демократичними силами, і що лише в довір'ї, співчутті та співробітництві з ними полягає весь успіх його діяльності.

Нова Рада. — 1917. — 30 верес.

№ 144

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

29 вересня 1917 р.

Обговорення декларації Генерального секретаріату

На засіданні Малої ради 29 вересня, котре голова Центральної ради М. Грушевський відкрив коло 7 1/2 год. вечора, з самого початку прочитано було головою Генерального секретаріату *В. Винниченком* декларацію Генерального секретаріату, подану у вчорашньому числі «Нової Ради» *.

Зараз же по скінченні декларації виступив з позачерговою заявою п. Крупнов, представник кадетів, котрий заявив, що, на думку партії конституційних демократів («народной свободы»), Генеральний секретаріат як орган російського правительства повинен би публікувати всі свої акти не тільки по-українськи, а також і по-російськи («на общегосударственном языке»). Пан Крупнов скаржився, що у кадетів є аж три добрих знавці української мови, але коли вони гуртом стали розбирати присланий їм проект декларації, писаної по-українськи, то один витлумачував деякі місця так, а другий — інакше, і врешті не знати, як треба

* Див. док. № 143.

розуміти. Через те кадети просять на будуче різні проекти та матеріали присилати писаними по-російськи.

На це *В. Винниченко* відповів, що всі акти Генерального секретаріату, звернені до всієї людності України, будуть оповіщатись на чотирьох мовах: українській, єврейській, польській і російській. Що ж до того, щоб подавати всякі проекти, а до того ще і всі належні матеріали на інших мовах, то це технічно неможливо, бо все діловодство в Генеральному секретаріаті ведеться по-українськи.

Ф. Крижанівський додав до цього, що він в домаганні кадетів бачить новий прояв російського імперіалізму.

Крупнов на це ще хотів відповісти, але збори голосуванням ухвалили розмови про мову припинити і перейти до обговорення самого змісту декларації.

Заяви українських фракцій

Першим представником з-між українських фракцій виступив лідер українських соціалістів-революціонерів *М. Ковалевський*, котрий заявив, що одною з задач Генерального секретаріату є підготовлення України до федеративного устрою. З задоволенням побачила фракція українських соціал-революціонерів з декларації, що Генеральний секретаріат одною з найперших своїх задач ставить скликання Українських Установчих зборів. Однак фракція вважає хибою декларації те, що вона не провела виразної межі між компетенціями Українських Установчих зборів і «Всероссийского Учредительного собрания».

Настав час, коли треба уже ясно розмежувати компетенції цих двох установ. Декларація також мало підстав дає для того, щоб судити про план Генерального секретаріату в справі народної освіти — не згадано там ні про вселюдну та безплатну освіту, ні про відношення до загальнодержавних університетів на Україні. Декларація не порушує справи миру, хоча Центральна рада в свій час виразно зазначила потребу закінчення війни. Говориться в декларації про невтручання Генерального секретаріату в загальну залізничну політику. На думку фракції, якраз треба, щоб Генеральний секретаріат в цю політику найдіяльніше втручався. Так само повинен мати Генеральний секретаріат вплив на продовольчі справи та взагалі зреалізувати постанову Центральної ради про утворення всіх 14 Генеральних секретарств. Крім того, треба подбати про українське представництво на всесвітній мировій конференції [236], про що фракція вважає потрібним нагадати Генеральному секретаріатові. Настав час, коли треба вернутись до статуту Генерального секретаріату і утворити з нього міцний орган власті, котрий би міцно взяв до своїх рук всі справи на Україні, закінчив М. Ковалевський.

А. Ніковський від імені фракції соціалістів-федералістів висловив вдоволення з декларації і зазначив, що в ній ясно поставлено 4 основних принципи, котрі виникли в лоні Центральної ради. Ці принципи такі: об'єднання всіх українських земель в єдину федеративно-автономну одиницю, забезпечення прав національних меншостей, делегування представника України на мирову конференцію і, нарешті, ідея Української Установчої ради, котра найшла собі почесне місце в декларації. Крім того, в круг уваги Генерального секретаріату входять по декларації справи судові, військові, продовольчі та інші, котрі ще не є тепер в компетенції Генерального секретаріату, і фракція вірить, що незабаром Генеральний секретаріат буде відати і цими справами.

Після цієї промови А. Ніковський прочитав від імені своєї фракції слідуючу формулу: «Фракція українських соціалістів-федералістів вважає, що прочитана декларація Генерального секретаріату являється формулою тих поглядів та національно-політичних домагань, котрі ставить в своїй діяльності Центральна рада. Окрім того, бачимо в цій декларації намір безпосередньо приступити до здійснення волі українського народу та охопити всі ділянки нашого національно-політичного, економічного та культурного життя, керуючись принципами справжнього демократизму. Разом з тим Генеральний секретаріат, не ми-

рячись з тими обмеженнями, які поставила йому урядова інструкція *, має дбати про негайне затвердження інших секретарств. Тому фракція соціалістів-федералістів вітає цей свідомий, твердий і ясний план роботи та кличе українське громадянство прийти йому на поміч словом і ділом».

Від фракції українських соціал-демократів зробив заяву *М. Ткаченко*, котрий з задоволенням вітав декларацію, але все-таки зробив їй деякі закиди. Декларація могла би бути в деяких справах більш рішучою. Між іншим, варто було зазначити в декларації, що Україна має бути окремою республікою в Російській Федерації. Так само виразніше треба було підкреслити, що всі українські землі повинні бути мировою конференцією об'єднані в одне ціле [237]. Декларація не зовсім закінчена, і в ній не введено цілої низки потрібних моментів, але українські соціал-демократи будуть її підтримувати. Вкінці промовець прочитав формулу переходу, котра пізніше була прийнята Малою радою.

Від імені фракції Української трудової партії виступав *Ф. Крижанівський*, який, висловивши загальне задоволення декларацією, зробив окремі закиди щодо її змісту.

С. Петлюра, привітавши декларацію від імені Генерального військового комітету, запевнив Генеральний секретаріат в цілковитій піддержці українського війська [238].

Заяви російських фракцій

Крупнов, представник фракції кадетів, зробив декларації чимало закидів [239]. Українські Установчі збори, на думку промовця, не мають права вирішувати питання про форму управління та про основи земельної реформи — право це належить тільки загальноросійським Установчим зборам. Центральна рада не парламент, а установа, яка має «совещательный характер», і через те кадети гадають, що Генеральний секретаріат не повинен бути перед нею відповідальним. Хибою декларації, з погляду кадетів, є і те, що Генеральний секретаріат думає в своїй діяльності спиратись, головним чином, на трудові класи людності і дбати перш всього про їхні інтереси. Не згоджувався промовець і з тим, що на мирову конференцію послано буде представника України, і найгостріше заперечував проти утворення «Вільного козацтва», котре, на думку представника партії «народной свободы», само може спричинитись до розрухів та безладу.

Нарешті п. Крупнов сказав, що коли Генеральний секретаріат не дасть йому задовольняючих пояснень в згаданих справах, особливо щодо компетенції Українських Установчих зборів, то кадети поставляться до декларації неприхильно і будуть голосувати проти довір'я Генеральному секретаріатові.

Скловський, висловлюючи погляд на декларацію фракції російських соціалістів-революціонерів, заперечував думці про потребу організування «Вільного козацтва» [240] та не згоджувався на те, що треба утворити всі 14 генеральних секретарств, але зрештою висловив цілковите задоволення декларацією.

Балабанов заявив загальне задоволення декларацією від фракції російських соціал-демократів меншовиків [241].

Заяви єврейських фракцій

Сиркін щиро привітав декларацію від імені фракції сіоністів і прочитав досить довгу мотивовану заяву цієї фракції.

Гольдельман, висловивши від імені «Поалей Ціону» задоволення декларацією, зазначив, що фракція сподівалась від Генерального секретаріату згадки в декларації про принцип персонально-національної автономії. Далі промовець докладно доводив конечну потребу утворення Секретарства продовольчих справ.

Дубинський заявив від імені фракції єврейської народної партії, що фракція задоволена декларацією [242].

---

* Див. док. № 87.

Літваков, представник фракції «серпівців», також висловив загальне задоволення декларацією і заявив, що вона щасно обминає різні суперечності і йде середнім шляхом, котрий може задовольнити більшість.

Голосування формули переходу

По скінченні фракційних заяв голова зборів М. Грушевський сповістив, що Генеральний секретаріат не буде зараз відповідати на окремі закиди представників фракцій, а доручив президіумові заявити, що висловлені закиди він прийме до серйозної уваги. По цьому голова зборів хотів ставити на голосування формулу переходу, але *Крупнов* заявив, що він би бажав перед голосуванням почути від Генерального секретаріату деякі пояснення, а *Літваков* зауважив, що закиди були де в чому навіть протилежні, і не знати, які з них візьме до уваги Генеральний секретаріат.

Тоді *В. Винниченко* зробив коротке пояснення, що декларація є дуже важним актом, в котрій кожне слово обмірковувалось всім складом Генерального секретаріату, через те і відповідь на кожен закид також треба було б окремо обговорювати, а на це нема часу. Щодо розуміння Генеральним секретаріатом компетенції Українських Установчих зборів, про котрі запитував Крупнов, то цю справу всюди і на всіх мовах однаково розуміють.

По цьому поставлена була на голосування і прийнята слідуюча формула переходу:

«Заслухавши декларацію Генерального секретаріату, визнаючи твердість його намірів і вимагаючи від нього невідкладного і непохитного переведення в життя зазначеного в декларації мінімуму та поставлених перед Україною в ході революції завдань переходового характеру, при одночаснім поширенні та поглибленні їх, аж до сповнення всіх завдань революції в цілім обсягу, Центральна Українська рада висловлює Генеральному секретаріатові довір'я і переходить до чергових справ».

Проти цієї формули подав голос тільки один Крупнов, а Маєвський утримався від голосування, всі ж інші члени Малої ради голосували «за» [243].

Генеральний секретар праці

Вкінці збори заслухали і прийняли до уваги заяву про те, що в склад Генерального секретаріату входить новий член — К. Василенко, котрий буде секретарем праці.

К. Василенко — член Партії російських соціал-демократів меншовиків і співробітник «Киевской мысли».

Нова Рада. — 1917. — 1 жовт.

№ 145 — 146

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

2 — 3 жовтня 1917 р

№ 145

2 жовтня 1917 р

Присутні: секретарі Винниченко, Лотоцький, Савченко-Більський, Стешенко, Туган-Барановський, Шульгін, товариш секретаря Зільберфарб.

У х в а л е н о кандидатуру В. П. Мазуренка на посаду товариша секретаря промисловості і торгу.

---

[243] «За» було подано 24 голоси (Робітнича газета. — 1917. — 1 жовт.).

1. Вислухано заяву секретаря фінансів, що для платні жалування служащим Секретаріату за вересень довелося кредитуватися на 75 000 руб. в Союзбанкові на два тижні, позаяк кредит на содержання Секретаріату ще не переведено з Петрограда.

Тим служащим Секретаріату, що мають одночасно інші посади, постановлено платити суточні гроші, виходячи з розміру секретаріатського окладу.

2. Вислухано письмену заяву директорів Секретарства внутрішніх справ про постійну участь їх в засіданнях секретарства з правом дорадчого голосу.

Вважаючи на технічні обставини засідань Секретаріату і на певну щодо сього практику, постановлено запрошувати на засідання Секретаріату директорів в тих випадках, коли присутність того чи іншого директора визнає потрібним відповідний секретар для пояснення справи.

П о с т а н о в л е н о: доручити комісарові в справах України клопотатися, щоб військова влада дозволяла тим агрономам, що перебувають зараз у війську, прибути на агрономічно-економічний з'їзд у Києві 22 — 26 жовтня с. р.

П о с т а н о в л е н о: доручити генеральному писареві скласти комісію, що виробила б основні точки законопроекту про Українські Установчі збори і доложити Секретаріатові.

3. Вислухано заяву голови Секретаріату, що голова Військового генерального комітету одмовився приймати участь в засіданнях Секретаріату, поки не станеться формального затвердження Секретарства військових справ.

4. Вислухано прочитану секретарем національних справ записку про заснування комісії в справі боротьби з погромами.

П о с т а н о в л е н о: передати записку в Секретарство внутрішніх справ, де відповідні проекти розробляються.

Подано генеральним писарем до відомості секретарів про потребу найскорішого виготування по окремих секретарствах проектів інструкцій, штатів і обрахунків.

Прийнято пропозицію голови Секретаріату про заснування Секретарства відбудування і відповідний законопроект доручено виготовити Секретарству земельних справ.

Доручено секретареві земельних справ прискорити складання законопроекту про Секретарство продовольчих справ.

В справі заснування в Києві Академії мистецтв п о с т а н о в л е н о: визнати потрібним з'їзд художників для обговорення справи, заснувати спеціальний комітет (жюрі), що взяв би до своїх рук справу заснування Академії, і на збори Секретаріату 6 жовтня запросити для пояснень одного з ініціаторів справи Української Академії мистецтв.

В. Винниченко, О. Шульгін, О. Лотоцький, М. Савченко-Більський, М. Зільберфарб

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 29 — 29 зв. Оригінал.

№ 146

3 жовтня 1917 р.

Присутні: генеральні секретарі Винниченко, Лотоцький, Савченко-Більський, Стешенко, Туган-Барановський, Шульгін, товариші генеральних секретарів Зільберфарб і Красковський.

Вислухано і прийнято пояснюючу записку про демобілізацію і законопроект про неї в першім читанні.

Вислухано пропозицію генерального секретаря фінансів, щоб повернути Ук-

* У документі «Секретаріату».

раїнській Центральній раді з коштів Секретаріату ті видатки, що зроблено з її коштів на потреби Генерального секретаріату в місяці вересні, про повернення ж їй видатків на Секретаріат за попередній час виробити відповідний законопроект.

В. Винниченко, О. Шульгін, Ів. Стешенко, О. Лотоцький, М. Савченко-Більський, М. Зільберфарб

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 30. Оригінал.

№ 147 — 148

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАНЬ МАЛОЇ РАДИ

5. 10 жовтня 1917 р.

№ 147

5 жовтня 1917 р.

На цьому засіданні, яке почалось коло 9-ї год. вечора під проводом М. Грушевського, обговорювались законопроекти Секретарства земельних справ.

Генеральний секретар земельних справ *Савченко-Більський* перед читанням законопроектів зробив докладне звідомлення про стосунки секретарства з тими установами, котрі мають йому підлягати.

Деякі з цих установ зовсім не зносяться з секретарством, посилаючись на те, що вони не мають про це розпорядження Тимчасового правительства. Багато маєтностей бувшого «удільного відомства» [244], котрі тепер мали б перейти до завідування Секретарства земельних справ, перебувають ще в завідуванні російського міністерства. Між цими маєтностями є кілька цукроварень, котрі свої величезні зиски, в кількасот мільйонів карбованців в рік, віддають і по сей час російському правительству. Один рафінадний завод, що купує у цих бувших «удільних» цукроварень цукровий пісок, платить за нього гроші просто в Петербург.

Такий стан справи позбавляє секретарство потрібних йому коштів, а все це через те, що Тимчасове правительство отягається з виданням відповідного циркуляра. Для цього секретарство і виробило докладну інструкцію, яка визначила б стосунки підлеглих установ з Секретарством земельних справ.

Проект інструкції

Самий проект інструкції прочитав товариш генерального секретаря *Мацієвич*. По цьому проекту до Секретарства земельних справ переходять всі права і влада Міністерства хліборобства в межах України. Секретарство відає сільським господарством та зв'язаною з ним народною працею, підготовляє земельну реформу, завідує державними маєтностями, дбає про поліпшення сільського господарства, промисловості та промислів, порядкує переселенням, лісами, водами, а також рибними та звіровими ловами. Всі установи Міністерства хліборобства, кіннозаводства, ветеринарія, меліорація, межова справа, установи Києво-Подільського та Волино-Холмського управління державними маєтностями та порядкування маєтностями бувшого «удільного відомства» в межах України [245].

По скінченні читання виникли суперечки про те, чи приступати до розгляду та затвердження інструкції зараз, чи передати проект в комісію, як того вимагає наказ Центральної ради.

Деякі члени, особливо *М. Ткаченко*, настоювали на тому, щоб наказу не порушувати і передати проект в комісію. Це саме піддержували деякі представники національних меншостей з того погляду, що вони не можуть ще добре розібратись в проекті інструкції, бо не вміють ще як слід української мови.

Інші члени Малої ради доводили, що на цей раз треба відступити від наказу, бо земельні справи, про які тут ходить[ся], такі нагальні, що їх ніяк не можна відкладати.

Нарешті погодились на тому, що постатейне читання переведено було по-російськи і проект інструкції з невеликими поправками було Малою радою прийнято *.

Крайовий земельний комітет

Після інструкції Мала рада розглянула і цілком прийняла вироблений тим самим Секретарством земельних справ статут Крайового українсько-земельного комітету.

Докладчиком в цій справі виступав товариш секретаря земельних справ *Б. Мартос.*

Крайовий земельний комітет має порядкувати земельними справами не тільки в межах п'яти губерній теперішньої автономної України, а також і в інших українських губерніях, коли місцеві земельні комітети забажають цього [246].

Відношення до передпарламенту [247]

М. Шаповалом порушено було справу про відношення Центральної ради до російського передпарламенту.

Річ в тім, що представники Центральної ради, послані на Демократичну нараду до Петербурга, не були там визнані за представників Центральної ради, а брали участь в нараді як представники національних груп. Коли на нараді обирали представників до передпарламенту, то з представників Центральної ради в склад передпарламенту обрано було від українців М. Шаповала та М. Порша.

З огляду на це, обидва ці члени передпарламенту запитують: чи вони там будуть представниками Центральної ради, чи національних партійних груп.

Скловський радив докладно обговорити це складне питання в окремому засіданні Малої ради, а *Ткаченко* сказав, що М. Порш і М. Шаповал повинні входити в передпарламент представниками національних партій, а не Центральної ради, котра сама має бути парламентом і через те не повинна входити в передпарламент.

Після ще кількох виступів ухвалено було вважати обох членів передпарламенту — Порша і Шаповала — представниками національних груп, а питання про участь Центральної ради в передпарламенті обговорити окремо в одному з слідуючих засідань.

Мова виборчих карток

В кінці засідання п. *Рафес* підняв питання про те, на яких мовах мають бути видруковані на Україні виборчі картки (бюлетені).

В 60-му розділові статуту про вибори до Установчих зборів сказано, що картки повинні бути видруковані державною, тобто російською, мовою, але по заяві групи, яка подала список, картки можна друкувати і мовою тої групи.

Таким чином, на Україні картки могли б друкуватись російською та українською мовою як мовою більшості. Але поляки та євреї також можуть зажадати, щоб картки було друковано і їхніми мовами; через те п. Рафес порадив визнати на Україні дві офіціальні мови — українську і російську, тоді польська та єврейська мова вважатимуться неофіціальними і виборчі картки, по бажанню поляків чи євреїв, можна буде друкувати також і цими мовами.

Для того, щоб це узаконити, п. Рафес дав пораду поклопотатись перед пра-

* Проти голосували два російські есери.

вительством, щоб розділ 60-й статуту про вибори було зредаговано так: «Списки оголошуються російською і українською мовами».

Така порада одноголосно була Малою радою прийнята, і засідання скінчилось коло 1-ї год. ночі.

Нова Рада. — 1917. — 7 жовт.

№ 148

10 жовтня 1917 р.

Справа Української Установчої ради

На цьому засіданні обговорювалась справа скликання Української Установчої ради. Через те збори Малої ради були незвичайно численні. Був навіть меншовик Балабанов, котрий довгий час «бойкотував» Малу раду і не ходив на засідання місяців зо два.

З приводу скликання Української Установчої ради виникли палкі суперечки між меншовиками, «Бундом» та російськими есерами, з одного боку, і українцями — з другого; і через те це засідання було найбільш інтересним за останній час.

Головою зборів був М. Грушевський.

Доклад О. Севрюка

Доклад про Українську Установчу раду зробив О. Севрюк (український соціаліст-революціонер), якого збори слухали з великою напруженою увагою.

Докладчик зазначив, що справу скликання Української Установчої ради порушила Партія українських соціалістів-революціонерів ще на початку революції і з тої пори справа ця обговорювалась на кожному партійному з'їзді та на кожних зборах. Зрештою партія прийшла до думки про конечну потребу скликання суверенної Української Установчої ради. З цим згодні і інші українські партії.

Після обговорення цієї думки на останній сесії Центральної ради обрано було з членів Ради особливу комісію, котрій доручено розробити план скликання Установчої ради України. В склад комісії ввійшли також представники фракцій національних меншостей, а більшість цих представників на збори комісії раз у раз не приходили і через те 5 засідань комісії підряд не могли відбутись. Дальше зволікати справи було неможливо, і частина членів комісії вирішила подати справу на розгляд Малої ради, котра може справу принципіально вирішити, і доручити особливій комісії, разом з Генеральним секретаріатом, виробити докладний законопроект про скликання Української Установчої ради. Строку комісії можна дати тижнів два, давши їй також право запросити до своєї роботи досвідчених в виборчій справі осіб.

Думка про скликання Установчої ради України дуже поширена поміж людністю, котра прихильно ставиться до цієї думки, і до есерів не раз надходили з різних кінців України запитання, як стоїть ця справа та коли будуть вибори. Деякі повіти навіть намітили уже своїх кандидатів до Української Установчої ради і просять партію завести їх в списки кандидатів.

Промова Рафеса

Представник «Бунду» Рафес зауважив спочатку, що, певне, до думки про Українську Установчу раду ставляться не так щиро [248], як казав докладчик Севрюк, коли комісія 5 раз підряд не могла відбути засідань... *

* Тут і далі крапки у тексті.

Думка про скликання Української Установчої ради зазначена була і в декларації Генерального секретаріату, але там не говорилось про суверенність цієї Ради і через те з тою думкою всі погодились. Коли ж справа іде про суверенність, то тут уже треба побалакати. Під словом «суверенність» в історії революції розуміють цілковиту незалежність... Єдину волю народу можуть виявити Всеросійські Установчі збори, і цій волі всі повинні скоритись. Коли ми стоїмо за неподільність Росії, то не повинні говорити про суверенність. Можливість розриву з Російськими Установчими зборами відразлива для нас і ми з цим будемо боротись. Коли треба виявити волю українського народу, то для цього досить підготовити, а потім скликати крайовий сойм України, який їй, напевне, дадуть Російські Установчі збори [249].

Промова М. Ткаченка [250]

Відповідав Рафесові один з лідерів українських соціал-демократів М. Ткаченко: «Все, що говорив Рафес, точнісінько відповідає ідеології кадетів (*сміх*) та нагадує статті Браза в «Киевской мысли», котрий радив Генеральному секретаріатові тягнути до суду самостійників...

Воля народу може бути виявлена тільки суверенно — це підтвердив і петербурзький «совет рабочих депутатов», котрий згодився, що всі народи мають право на самовизначення аж до цілковитого відокремлення.

Україна може бути з Росією в таких стосунках, як, наприклад, Канада з Англією. Суверенність сама по собі ще не значить самостійності, бо хоч кожен штат Північноамериканської федерації має суверенність, але ж всі штати складають єдину державу.

Рафес радить чекати Російських Установчих зборів, котрі «дадуть» федерацію...(*сміх*). Ми чекаємо ще з березня. Коли б ми слухали Рафеса з самого початку, то тепер ми тут уже не сиділи б, і Рафес також не сидів би тут (*сміх*)... Ми хочемо федерації, але коли там і далі будуть виявляти стару впертість, і признають за нами тільки елементарні права, то ми на це не згодимось!..» (*сміх*). [251]

Промова Балабанова [252]

Лідер київських меншовиків Балабанов доводив, що найкраще і найзручніше виявляти волю народів Росії на Всеросійських Установчих зборах. Можна також зробити це на крайових і національних соймах, але такий спосіб, на думку Балабанова, гірший.

«Ткаченко і його товариші хотять добитись поділу і потім, скликаючи сойми, виявляти волю людності. Отож треба досконально вияснити, що значить домагання суверенної Української Установчої ради — тактичний хід, чи не цілком ясне політичне поняття. Українські соціал-демократи змістом своїх резолюцій показують, що вони прагнуть до самостійності. Проти такого налогу (тенденції) Української Установчої ради ми будемо змагатись... В самий перед треба скликати Російські Установчі збори. Нехай українці не перебільшують своїх сил, бо здобутки революції досягнуто спільними силами».

Скловський, представник російських есерів [253], запевняв, що його партія завше буде обстоювати федеративний устрій, але суверенність не погоджується з поняттям федерації, як його розуміє ця партія. На думку промовця, українські есери також ішли досі тим самим шляхом, але тепер вони почали збиватись на шлях самостійництва. Докладчик, наприклад, згадував про «федерацію республік» — з першого погляду, це тільки гра слів, але суть тут також уже друга, це зовсім не те, що «федеративна республіка»...

Коли українці бажають відділитись від Росії, то тоді їм треба і суверенності, коли ж такого бажання нема, а є тільки бажання федеративного устрою Росії, то треба просто взятись до підготовчої праці по скликанню національного сойму.

Шехтман сперечався з Балабановим і доводив, що не може бути двох розумінь самоозначення, а лише одне — для всіх народів однакове [254].

Промова Маєвського

І. Маєвський зазначив спочатку, що, очевидно, серед російської демократії є дві думки про самоозначення народів. Найкраще показують це ті умови миру, які оголосила цими днями російська демократія. Там говориться про цілковите право на самоозначення тих народів, котрі перебувають під кормигою ворожих держав. Там признається це право і за ельзас-лотарингцями, і за албанцями та іншими народами. Що ж до народів Росії, то російська демократія згадала лише про поляків та литовців, бо їхню самостійність уже признала Германія, а про українців та інші народи Росії навіть не згадано.

Балабанов доводив, що народам Росії найкраще самоозначуватись на петербурзьких чи московських Установчих зборах, але він не каже, що цей спосіб буде найкращим також для Польщі та Литви. Треба бути послідовним і признати [за] всіма народами однакове право та дати можливість найкращим способом самоозначуватись.

Проаналізувавши різні історичні приклади державних сполучень, промовець доводить, що завше об'єднуються ті, навіть далекі одна від другої незалежні держави, котрі мали між собою різні зв'язки (моральні, економічні та політичні). Коли такі зв'язки між Україною та Московщиною є, то Україна ніколи не відділиться, коли ж таких природних зв'язків нема, то ніякими заходами такого відділення не спинити. Коли до української справи і далі буде те саме відношення, яке було впродовж останніх шести місяців, то, безумовно, це доведе до цілковитого відокремлення України від Росії.

Скликати Українську Установчу раду зараз, на думку Маєвського, може бути вигідним тільки для Московщини, а не для України, бо справжню волю народу Установча рада України може виявити тільки в відповідних обставинах, а не тепер, коли в Києві працює і контррозвідка, і не знати, який буде тут командуючий військом, і таке інше. Отже, квапитись скликати Установчу раду зовсім не треба, бо це буде на руку тільки ворогам України, а самій Україні може тільки пошкодити. Скликати Раду можна буде аж тоді, коли самі українці будуть мати владу на Україні цілковито в своїх руках.

Тьомкін (бундівець) доводив, що Установча рада України непотрібна і шкідлива. Найбільше, що можна припустити для України, на думку промовця, це Установчий сойм.

Рафес (бундівець) говорив дуже сердито і намагався збештати Маєвського за його вирази «петербурзькі» та «московські» Установчі збори, а далі доводив, що ніяким чином не треба допустити відділення України, і що Установчий сойм України повинен мати право вирішувати тільки внутрішні українські справи, але не торкатись тих справ, що стосуються як-небудь і до Росії.

«З того, що говорив Маєвський про несприяючі обставини для скликання зараз Установчої ради, з його слів про контррозвідку та про командуючого військом, я догадуюсь, — каже Рафес, — що Маєвський бажав би, щоб з України, під час скликання Установчої ради, виведено було російське військо...»

«А так, так», — потверджує *І. Маєвський.* (*Дехто сміється.*)

В кінці промови Рафес, наче б бажаючи посварити між собою українців, почав доводити, що українські есдеки не дбають про перемогу пролетаріату над іншими класами на Україні, і що вони навіть допустились великого приниження самої ідеї пролетарської зверхності тим, що голову Всеукраїнської Ради робітничих депутатів М. Порша згодились поставити в кандидатському українському спискові до Установчих Російських зборів на тринадцятому місці...

«Divide et impera» (розділяй і пануй), — зауважив на це *І. Маєвський.*

Збори на цю увагу відповіли голосним сміхом, а Рафес зніяковів.

Промова Мартоса

Б. Мартос (український соціал-демократ), зауваживши, що суперечки весь час ідуть коло слова «суверенність», котре кожен може, коли схоче, розуміти по-своєму; промовець пообіцяв цього слова уникати в своїй промові, щоб не дати приводу «злонамеренным элементам» (*сміх*) викривляти його в різні боки.

«Коли російські демократи кажуть, що самоозначення можна розуміти двояко, то я скажу, що у мене є ще третє розуміння», — каже Мартос під сміх більшості зборів. — Нам радять покладатись на Російські Установчі збори... А як вони нічого не дадуть? Хіба з росіянами цього не трапляється? От правительство признає наші права, затверджує Генеральний секретаріат, а Сенат не хоче «розпублікувати».

Коли Церетелі був у Києві, то він казав, що російські соціалісти все дадуть українцям, але за кадетів він не може ручитись. Тепер же ясно, що і на самого Церетелі не можна покладатись, і можна бути певним, що Російські Установчі збори нічого не дадуть нам, особливо, коли там будуть Чернови та Церетелі, котрих так завзято проводять російські соціалісти на Україні».

Наостанку промовець заявив, що хоч він зовсім не є прихильником самостійності України, але коли росіяни і далі будуть встрявати в українські справи так, як це було досі, то цим вони нарешті поставлять Україну в становище Ельзас-Лотарингії [255].

Промова В. Винниченка

«Суверенність» — це значить, що я сам собі пан, коли ж хтось має цю суверенність мені визначити, то це уже не буде суверенність. Так само суверенність Української Установчої ради може виявитись навіть в цілковитому відокремленні України, але ж нема підстав думати, що це конче так і станеться, як декому через щось здається.

Поводження росіян, і зокрема російського правительства, з Україною зовсім не сприяє тісному єднанню. Тимчасове правительство тільки обіцяє багато, але нічого не дає. Генеральному секретаріатові, наприклад, обіцяли дати на початок його роботи 300 тис. крб., але досі ще нічого не прислано, і Секретаріат мусить позичити для себе гроші під векселі. В той же час правительство дає земському та міському союзові цілими мільйонами разом і навіть «совету рабочих депутатов» дало 2 млн на культурно-просвітні видатки. А затверджений правительством орган крайової влади — Генеральний секретаріат — не може навіть реквізувати для себе потрібного помешкання, не може ввійти в службові стосунки з підлеглими йому установами та особами, бо правительство досі не спромоглось розіслати потрібних формально обіжників.

Правда, Генерального секретаріату не хоче затвердити Сенат, але на це я дивлюсь з гумористичного погляду, так само, як і само російське правительство... Я навіть забув про саме існування Сенату, і тільки після того, як він відмовився розпублікувати інструкцію, згадав: «Ага, є ще якийсь там Сенат...»

Ми, українці соціал-демократи, проти державної самостійності, але ми ніколи не зарікались і не зарікаємось, що коли умови політичні та економічні, що сприяють класовій боротьбі пролетаріату, відповідно зміняться, то і ми не змінимо наших поглядів. Соціал-демократи не повинні мати жодного абсолюту, коли ж для російських соціал-демократів є абсолютом Російська держава, то я їх з тим не вітаю», — закінчив Винниченко [256].

Промова Порша

М. Порш (український соціал-демократ) зазначив, що коли воля якоїсь нації може бути неуважнена державою, то від проголошеної російською демократією волі самоозначення народів не лишається нічого. Демократія в своїх умовах миру ані словом не згадала ні про Галичину та Буковину, ні про Україну та інші народи, що живуть в Росії. Очевидно, ті товари, які російська демократія пускає

за кордон, забороняються в Росії. Всім народам признається право вирішити свою волю, але коли вони жиють в певній державі, то цього права їх позбавляють.

Тут говорилось, що боротьба пролетаріату буде йти не в таких сприятливих умовинах, коли Україна буде складати окрему державу, але цього ніхто ніколи і нічим не довів. Те світове господарство, про котре стільки говорять, є лише абстракцією. Ніхто не зможе довести, що українському пролетаріатові не буде полегшена боротьба класова в самостійній Українській державі. Але російська демократія може бути певна, що український пролетаріат буде прагнути федеративного зв'язку з Росією. Російський пролетаріат повинен твердо стояти на проголошених ним принципах і показати, що для нього справді не існує держав. Це можна показати тільки тоді, коли росіяни не будуть боронити вільно виявляти свою волю кожному народові.

Промова М. Шаповала

М. Шаповал (український соціаліст-революціонер) просто і логічно доводив, що коли Установча рада одного народу може бути суверенною, то так само вона повинна бути суверенною і у другого народу. Виходячи з цього, промовець сказав, що треба признати собі цілковиту волю вчинків і усувати ті сили, котрі заважають народові виявляти свою волю...

Промовець звернув увагу на той централізм в думанні («русоцентризм»), від котрого ніяк не може визволитись російська демократія. Не можна ділити волі і говорити про половину чи четвертину волі, воля може бути тільки повною, інакше нема жодної волі.

Російські революціонери не признавали за Миколою II права засилати їх на Сибір, а на петербурзькій Демократичній нараді вони ж гукали на українців: «В Якутскую область!»

(«Это была юмористика, а не логика Демократического совещания», — виправдовується *Сухових.*)

Так само, як російська революційна демократія всіма засобами, навіть терористичними, боролась ще за часів першої революції з абсолютизмом, ми, українські революціонери, будемо боротись з «русоцентризмом», яких би засобів для цієї боротьби не прийшлось вживати.

Умови миру, виставлені «російською» демократією (начебто всією демократією Росії), шанують право на самоозначення тих народів, які пробувають під пануванням центральних держав, але про самоозначення Ірландії, України, Кавказу та інших народів проти німецької коаліції не згадують нічого. Очевидно, цим народам остається сподіватись, що за їхні права обстануть німці... [257]

Балабанов намагався ще виправдати російську демократію тим, що вона, мовляв, хоче дати народам Росії та Англії цілковиту волю самоозначення і через те нічого не згадує про них в своїх умовах миру. Коли б міжнародний конгрес вмішувався в справу самоозначення народів, то це не дало б їм повної волі, а демократія російська іменно дбає про інтереси народів...

«Слабо» — зауважує *Маєвський* на ці викручування Балабанова.

О. Шульгін (соціаліст-федераліст) в своїй промові також доводив, що український народ, як і кожен другий, має цілковите право на політичне самоозначення.

Внаслідок обговорення вирішено було утворити організаційний комітет, а в суботу обрати комісію для вироблення законопроекту про скликання Української Установчої ради.

«Немецкая интрига»

Під кінець засідання *М. Грушевський* повідомив збори, що в петербурзькій газеті «Живое слово» надруковано таку замітку:

«В составе Украинской Центральной рады есть 11 или 12 офицеров австрий-

ского и германского генеральных штабов, помогающих нашим украинцам «самоопределяться».

Все эти друзья и товарищи господ Винниченко и Грушевского сфотографированы, и снимки с соответствующим текстом официальным путем доставлены Временному правительству. Представители иностранных держав заинтересовались этим, но, как слышно, решено этому делу хода не давать»...

Прочитавши наведену замітку, *М. Грушевський* нагадав, що в складі Центральної ради нема ні австрійських, ні германських підданців.

В такому розумінні і послано було відповідь представникові України при Тимчасовому правительстві П. Стебницькому.

М. Шаповал висловив гадку, що варт би було фотографії тих «австрійців та германців» прислати до Києва, щоб подивитись, чи нема їх справді в Центральній раді під чужими прізвищами.

На «Живое слово» ухвалено не звертати жодної уваги, бо така газета цього не варта.

Нова Рада. — 1917. — 12 жовт.

№ 149 — 152

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

9 — 11, 13 жовтня 1917 р.

№ 149

9 жовтня 1917 р.

Присутні: генеральні секретарі — Винниченко, Лотоцький, Савченко-Більський, Стешенко, Шульгін; товариші секретарів: Зільберфарб, Мірний, Міцкевич.

Ухвалено кандидатуру І. І. Мірного на товариша генерального писаря.

Вислухано доклад голови Секретаріату про подорож в ставку Південно-Західного фронту.

П о с т а н о в л е н о: вдруге подати на затвердження Временного правительства кандидатуру А. В. Ніковського на комісара м. Києва.

П о с т а н о в л е н о: прискорити справу заснування Секретарства продовольчих справ і доручити цю справу до ближчої уваги Секретарства земельних справ.

П о с т а н о в л е н о: утворити комісію про розгрузку м. Києва, доручивши попередні інформації в сій справі товаришеві генерального писаря.

Обговорено і прийнято кандидатуру генерала Скоропадського на командуючого Київським військовим округом в порозумінні з Військовим генеральним комітетом.

Вислухано і прийнято поправки Центральної ради по законопроектах про інструкцію Секретарству земельних справ та Український земельний комітет.

Обговорено справу заснування організацій «Вільного козацтва» і п о с т а н о в л е н о: повести сю справу шляхом законодатним і доручити спеціальній комісії виправити проект статуту «Вільного козацтва».

Прийнято кандидатуру А. Михайлова на посаду товариша секретаря праці.

В. Винниченко, М. Міцкевич, М. Савченко-Більський, О. Шульгін, О. Лотоцький, І. Стешенко, І. Мірний.

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 31. Оригінал.

№ 150

10 жовтня 1917 р.

Присутні: генеральні секретарі — Винниченко, Лотоцький, Савченко-Більський, Стешенко, Шульгін і товариші секретарів — Зільберфарб, Мірний, Міцкевич.

Вислухано доклад представника від ініціаторів заснування Української Академії мистецтв професора *Павлуцького* про необхідність заснування у Києві Академії мистецтв, про її завдання і організацію. З доклада п. Павлуцького і пояснень генерального секретаря освіти вияснилося, що справа заснування Академії і вибору журі Академії обговорювалася в колах громадянства, близьких до українського мистецтва, з участю комітету національного театру, членів Українського наукового товариства, художників, архітекторів та ін.

У х в а л е н о: признати принципіально заснування у Києві державної Української Академії мистецтв на основі представленого проекту статуту Академії конче потрібним. Прохати професора Павлуцького доповнити пояснюючу до статуту записку, після чого докладно розглянути статут, виготовити належний законопроект, перевести через Центральну раду і подати до Тимчасового уряду на затвердження. Прохати Секретарство освіти подати до преси відомості і пояснення в справі заснування Академії.

У х в а л е н о кандидатуру Філіповського на посаду 3-го товариша секретаря земельних справ для зарядження продовольчим відділом.

В. Винниченко, О. Шульгін, Ів. Стешенко, Ів. Мірний. М. Савченко-Більський, М. Міцкевич

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 34. Оригінал.

№ 151

11 жовтня 1917 р.

Присутні: генеральні секретарі — Винниченко, Савченко-Більський, Стешенко, Шульгін, заступник генерального писаря Мірний, товариш секретаря Міцкевич.

Обговорено питання про трудне становище Секретаріату в зв'язку з невиразною політикою в цій справі Тимчасового уряду.

П о с т а н о в л е н о: 1) прохати голову Генерального секретаріату виготовити записку до Тимчасового правительства для ознайомлення з станом справи і вимогами Секретаріату; 2) якнайшвидше виготовити і надіслати Тимчасовому правительству інструкції по всім секретарствам.

Вислухано і обговорено доклад генерального секретаря освіти в справі видання циркулярів до директорів середніх і інспекторів вищих початкових шкіл і директорів нижчих початкових шкіл про заведення з біжучого року як обов'язкових предметів української мови і українознавства (української літератури, історії та географії) і ухвалено редакцію циркулярів.

П о с т а н о в л е н о: подати до преси відомості про доручення виконувати обов'язки секретаря торгу і промисловості генеральному секретарю фінансів п. Туган-Барановському і про призначення товаришем генерального секретаря торгу і промисловості В. П. Мазуренка.

Вислухано заяву генерального секретаря освіти, що драматична школа для робітників уже закладена.

У х в а л е н о: до засідання Центральної ради 29 жовтня 1917 р. подати справоздання по всім секретарствам і статут «Вільного козацтва».

На засідання комісії Малої ради 14 жовтня (о 7-й год. вечора) для вироблення

повістки засідання Центральної ради [на] 29 жовтня призначити представниками Секретаріату Абрамовича і Садовського. На засідання комісії Малої ради в справі Установчих зборів того ж дня (о 8-й год вечора) призначити представниками тих самих осіб.

По докладу Генерального секретаря освіти у х в а л е н о: прийняти утримання будинку Педагогічного музею на кошти Генерального секретаріату.

По докладу Генерального секретаря Шульгіна п о с т а н о в л е н о: звернутися до Міністерства фінансів з проханням передати будинки Т-ва тверезості у м. Києві Генеральному секретаріату для цілей освітніх, доручивши переведення цієї справи комісії з представників Секретарства освіти і юрисконсульства.

В. Винниченко, І. Мірний, М. Савченко-Більський, І. Стешенко, О. Шульгін

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 35. Оригінал.

№ 152

13 жовтня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Лотоцький, Шульгін, Туган-Барановський, Стешенко, Савченко-Більський, товариші секретарів — Мірний, Красковський, Зільберфарб.

Заслухано і у х в а л е н о перероблений проект записки до Тимчасового уряду про стан справи й вимоги Секретаріату.

В. Винниченко, М. Туган-Барановський, О. Шульгін, М. Савченко-Більський, І. Стешенко, І. Мірний, І. Красковський, О. Лотоцький

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 38. Оригінал.

№ 153

МЕМОРАНДУМ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ УКРАЇНИ ТИМЧАСОВОМУ УРЯДОВІ РОСІЙСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

13 жовтня 1917 р.

В сучасний грізний і відповідальний мент для всієї Росії, Генеральний секретаріат України вважає своїм моральним і горожанським обов'язком звернути серйозну увагу Тимчасового уряду на крайнє ненормальні умови, в які поставлено місцеву владу в краю.

Україна в складі губерній, які підлягають Генеральному секретаріатові, несе на собі як прифронтова полоса весь тягар воєнних умов, котрий особливо збільшується через дезорганізованість військових частин. Загальний заколот, який і без того дається прикро відчувати завдяки близості фронту, особливо ускладнюється повним незабезпеченням майна й навіть самого життя внаслідок сваволі проходящих солдатів і частих анархічних виступів. При таких обставинах зовсім неможливі нормальне життя й нормальна праця місцевого населення, яке, однак, має давати армії допомогу своїми силами і засобами. Становище зробилося дуже грізним і не тільки для України, але й для всієї Російської Республіки, яка в данім випадку дуже заінтересована з огляду на стратегічний стан і економічне значення краю. При таких умовах необхідні рішучі заходи для встановлення ладу, необхідна послідовно видержана система управління краєм і передусім повнота влади крайового органу управління — Генерального секре-

таріату. Його прикликала до життя й діяльності воля революційної демократії України і, згідно з угодою з Тимчасовим урядом з 3 липня * й з інструкцією Генеральному секретаріатові з 4 серпня **, він є вищим органом влади на Вкраїні. При сьому не можна випускати з уваги ту дуже важну обставину, що сей останній акт — інструкція Генеральному секретаріатові — значно обмежуючий компетенцію крайового органу управління в порівнянні з обсягом її відповідно угоді з 3 липня, є тим мінімумом прав Генерального секретаріату, далі яких не можна було йти й на який українська демократія пристала з великими труднощами в переконанні, що в будуччині революційний уряд Росії не зможе не піти назустріч необхідним потребам життя краю. І, дійсно, життя видвинуло невідкладні потреби, для виповнення яких незабаром буде внесено Генеральним секретаріатом ряд законопроектів, в тім числі, в першу чергу, законопроекти про поповнення Генерального секретаріату України секретарями справ продовольчих і військових. Помирюючись з інструкцією 4 серпня, й українська й неукраїнська демократії України керувались міркуваннями про невідкладність справи, маючи на увазі якнайшвидше здійснення завдань налагодження життя краю й охорони в йому ладу й здобутків революції.

Але на шляху до переведення сих завданнів в життя стоять дуже серйозні перешкоди.

Головною з них є відношення Тимчасового уряду до Генерального секретаріату, яке в значній мірі не відповідає ним же затвердженій інструкції Секретаріатові. Відповідно п. 5 інструкції, уповноваження Тимчасового уряду переводяться в життя за посередництвом генеральних секретарів, як і відповідно п. 6 тієї ж інструкції, місцеві власті краю звертаються до Генерального секретаріату, який по порозумінні з Тимчасовим урядом передає розпорядження й вказівки уряду місцевим властям. А тим часом напротязі півторамісячного існування Генерального секретаріату не було ні одного випадку, щоби Тимчасовий уряд звернувся до Секретаріату. В той же час центральні управління міністерств не тільки що самі, всупереч інструкції, безпосередньо зносяться з місцевими урядовими і громадськими установами України, але ще (як, наприклад, міністерства хліборобства, освіти, торгу й промисловості) дають місцевим своїм органам ясні вказівки держатися старого порядку зносин з центральною владою.

Такі вчинки не можна назвати законними. Інструкція Генеральному секретаріатові 4 серпня сего року офіціально видана за підписом міністра — голови Тимчасового правительства і з контрасигновкою міністра юстиції, має без сумніву характер акту законодавчого, обов'язкового до виконання для всіх, в тому числі і перш за все для Тимчасового правительства.

Систематичне порушення Тимчасовим правительством виданого ним самим законодавчого акту не може бути переконуюче обґрунтовано на тому формальному міркуванні, що ще не видано докладну інструкцію Генеральному секретаріатові з ближчим означенням його діяльності. Ця остання інструкція має визначити окремі сторони діяльності Генерального секретаріату, в загальних же, але досить ясно закреслених рисах, ця діяльність вказана в офіціальному акті 4 августа і має переводитись негайно в напрямкові, зазначеному згаданим актом. Само Тимчасове правительство, затвердивши Генеральних секретарів ще півтора місяці тому, запевне, не мало на оці робити перешкоди для їх діяльності протягом так довгого часу, а велику прифронтову країну залишати в той же час без близької для неї власті. Під теперішню хвилю більш ніж колись інше, треба додержуватись правила, що «промедление смерти подобно» і Тимчасове правитель-

---

* Див. док № 63.

** Див. док. № 87.

ство, що само постало з виру революції, не може ґрунтувати своєї політики в справі відношення до так важливої в державному житті Росії країни, виходячи з міркувань виключно формального характеру. Політика ця повинна будуватися на вимогах самого життя, недвозначно висловлених всією демократією України в напрямкові, як вже було зазначено, організації власті для встановлення ладу та охорони здобутків революції.

Проте, справедливість вимагає сказати, що вчинки вищих органів Тимчасового правительства не тільки не сприяють організації власті в країні, але й просто спричиняються до дезорганізації її. Місцеві органи врядування, що ставляться свідомо і поважно до таких важливих актів Тимчасового правительства, як акти 3 липня і 4 серпня, вважають Генеральний секретаріат вищим органом врядування України, через котрий вони повинні мати зносини з Тимчасовим правительством. Вповні виразною в такому напрямкові є позиція губерніальних та повітових комісарів, з'їзд котрих відбувся в Києві 3 — 4 жовтня *. Так само розуміють своє відношення до вищої крайової власті земські самоврядування та багато інших так урядових, як і громадських установ, що вже вступили в офіціальні стосунки з Генеральним секретаріатом. Тому безпосередні звертання до них вищих органів Тимчасового правительства, викликаючи в таких установах природне здивування, спричиняються до нерішучості і непевності їхньої діяльності, від котрої саме тепер і в даному краю особливо вимагається перш за все певність і рішучість.

В той же час в уживаному з боку Тимчасового правительства відношенні до Генерального секретаріату вбачають для себе сприяючий ґрунт місцеві контрреволюційні елементи, що недвозначно проводять тенденції, політично засуджені інструкцією 4 серпня. Звідси — завзята агітація проти Генерального секретаріату, що знов покликала до життя ту страшну національно-громадську боротьбу, котру вдалося було загасити порозумінням 3 липня. На цьому ґрунті утворюється тривожний, дуже підвищений до Тимчасового правительства настрій не тільки серед інтелігентних кіл, але і в широких масах, котрі вже недалекі від того, щоб втратити віру і в обіцянки правительства і взагалі в те, що якась власть існує.

З огляду на все це Генеральний секретаріат висловлює своє глибоке переєвідчення, що так далі справа провадитись не може, штучно утвореній неозначенності його становища конче потрібно покласти край. Тимчасове правительство Російської Республіки повинно стати до чинної допомоги Генеральному секретаріатові в здійсненні ним своєї власті. Для цього треба визнати потрібним вжити слідуючих заходів:

1. Перший ступінь в даному напрямкові повинно зробити саме Тимчасове правительство, здійснюючи свої повноваження в справах місцевого врядування через Генеральний секретаріат, згідно ст. 5 інструкції.

2. Потім, згідно ст. 6 тої ж інструкції, місцеві власті в своїй діяльності мають підлягати крайовому органові Тимчасового правительства — Генеральному секретаріатові.

Проекти частинних інструкцій для окремих секретарств буде вироблено Генеральним секретаріатом негайно, причім одну з таких інструкцій — інструкцію Секретарству земельних справ — представляється на затвердження Тимчасового уряду. Зараз же до видання докладних інструкцій, затвердження яких може затягнутись, необхідно, як на те вже вказував Генеральний секретаріат, видати урядовий акт про те, що підвладні Генеральному секретаріатові установи порозуміваються з Тимчасовим урядом через його посередництво. Зокрема, в сьому акті необхідно згадати, що офіціальні особи й установи мають обов'язково приймати письма, складені українською мовою.

---

* У документі помилково «вересня».

3. Необхідно послідовно додержуватись ст. 7 інструкції 4 серпня відносно назначення осіб на посади, причім на ті урядові посади, які, згідно з цією статтею, обсаджуються по назначенню Тимчасового уряду. Генеральний секретаріат має представляти своїх кандидатів.

Цю статтю порушено, між іншим, назначенням комісаром м. Києва К. П. Василенка, замість запропонованого на ту посаду А. В. Ніковського. Генеральний секретаріат не може признати сього назначення й настоює на своєму кандидатові.

4. Організація крайової влади й планове її здійснення неможливі без згідної діяльності з місцевою військовою владою; тому є необхідним, щоби командуючий військом округи і комісар Тимчасового уряду при нім були назначені по порозумінні з Генеральним секретаріатом. Ті ускладнення, які мали місце при бувшім командуючім округою, діяльність котрого різко йшла всупереч місцевим потребам, роблять лишнім мотивування сієї пропозиції. Также необхідно перевести нинішнього київського військового комісара Кирієнка, діяльність якого викликає не менш різкий осуд в широких політичних колах; спільна праця з ним є для Секретаріату зовсім неможлива.

5. Для забезпечення Секретаріату відповідними робітниками необхідно дати служащим Секретаріату одсрочку від військової служби, про що вже було зроблено в свій час заяву й зараз справу сю подається до затвердження Тимчасового уряду.

6. Разом з тим Генеральний секретаріат настоює на якнайшвидшім виповненні своєї заяви про надання йому права реквізиції помешкань, перевозових засобів й інших підприємств, необхідних для організації його діяльності.

Всі наведені засоби прямо необхідні для організації влади Генерального секретаріату, який лише при виповненні вказаних умов може цілком нормально, без дуже небажаних ускладнень, здійснити ті уповноваження, які передав йому Тимчасовий уряд інструкцією з 4 серпня. Інакше не можна зорганізувати сильну владу краю, без якої йому грозить анархія, цілковите знищення та страшна взаємна різня, особливо при стихійнім руху з фронту дезорганізованих солдатських мас. Такі передбачення для недалекого майбутнього не є перебільшеними, бо Генеральний секретаріат достаточно освідомлений про дійсний стан краю та про ті настрої, які ростуть з кожним днем. Уявляючи собі з повною ясністю картину майбутнього, Генеральний секретаріат все-таки буде якнайрішучіше боротися з загальним заколотом, який запанував. Прикликаний до діяльності живими силами країни, він цілковито віддає свою волю й енергію, при піддержці сих сил, на наладження краю. Часу пропущено багато, безладдя збільшилося, але Генеральний секретаріат вірить, що грізні перспективи на майбутнє, коли він і не відверне їх, то в кожному випадку значно ослабить, якщо Тимчасовий уряд дасть йому ті засоби для організації влади, про які сказано вище.

Генеральний секретаріат якнайрішучіше звертає увагу Тимчасового уряду, що край находиться на останнім щаблі повного розладу, і відкладання здійснення запропонованих заходів грозить дуже прикрими наслідками.

Підписали:

Председатель Генерального секретаріату, секретар внутрішніх справ

В. Винниченко

Генеральний писар *О. Лотоцький*

13.X 1917 р. Київ.

Робітнича газета. — 1917. — 25 жовт.

№ 154

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

16 жовтня 1917 р.

Присутні: генеральні секретарі — Винниченко, Стешенко, Савченко-Більський, Туган-Барановський, Шульгін; товариші секретарів — заступник генерального писаря Мірний, Міцкевич, Зільберфарб.

Обговорено справу з статутом «Вільного козацтва» і доручено комісії остаточно переробити проект статуту.

Вислухано заяву секретаря по земельних справах про скликання ним Українського агрономічно-економічного і продовольчого з'їзду.

У х в а л е н о: з'їзд скликати.

По докладу генерального секретаря по міжнаціональних справах ухвалено кандидатуру Одинця на товариша секретаря по отділу справ великоруської національності.

Вислухано заяву секретаря освіти в справі придбання ще однієї пишучої машини для Секретарства освіти.

У х в а л е н о: справу передати до господарчого комітету.

З пропозиції товариша секретаря Зільберфарба обговорено питання про виготовлення печаток по Секретарству міжнаціональних справ на мовах єврейській і польській, ухвалено для Секретарства залишити єдину печать, а для товаришів секретаря по міжнаціональних справах виготовити особливі печатки на мовах єврейській і польській з відповідним текстом.

З пропозиції Генерального секретаря освіти ухвалено звернутися до губерніальних комісарів України через Секретарство освіти з проханням надсилати до Секретаріату усякі цінні старовинні речі-знахідки.

Вислухано заяву секретаря освіти про посилку телеграми уряду про необхідність призначати директорів середніх шкіл не по обранню педагогічних рад, значна частина яких складається з учителів, назначених при старому режимі.

В. Винниченко, М. Савченко-Більський, Ів. Стешенко, М. Зільберфарб, О. Шульгін, М. Міцкевич, І. Мірний

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 41 — 41 зв. Оригінал.

№ 155

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ СТОСОВНО ЗАЯВИ ПРО УКРАЇНСЬКІ УСТАНОВЧІ ЗБОРИ

17 жовтня 1917 р.

Присутні: генеральні секретарі — Винниченко, Савченко-Більський, Стешенко, Туган-Барановський, Шульгін; товариші — заступник генерального писаря Мірний, Міцкевич, Зільберфарб.

Вислухано і остаточно ухвалено текст заяви Секретаріату в справі Українських Установчих зборів. Заяву доручено голові Генерального секретаріату оголосити у Малій раді 17 жовтня * і передати до преси.

В. Винниченко, М. Савченко-Більський, Ів. Стешенко, О. Шульгін, М. Зільберфарб, М. Міцкевич, І. Мірний

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 42. Оригінал.

---

* Див. док. № 156.

№ 156 — 157

З МАТЕРІАЛІВ ЗАСІДАНЬ МАЛОЇ РАДИ

17, 19 жовтня 1917 р.

№ 156

17 жовтня 1917 р.

Новий товариш генерального секретаря

На початку засідання, котре відкрито о 8 1/4 год. вечора під головуванням М. Грушевського, генеральний секретар національних справ О. Шульгін повідомив Малу раду, що товаришем секретаря національних справ від росіян призначено Д. Одинця, члена Народно-соціалістичної партії.

Як відомо, при секретареві національних справ є три товариші: від поляків, євреїв і росіян. Отже в той час, як поляки та євреї призначили своїх товаришів секретаря національних справ ще спочатку, росіяни отягалися з цим аж до сеї пори.

Заява Генерального секретаріату

Після повідомлення О. Шульгіна В. Винниченко прочитав від імені Генерального секретаріату нижчеподану заяву, зроблену Секретаріатом з огляду на ту полеміку та непорозуміння, котрі виникли з приводу відношення Генерального секретаріату до скликання Української Установчої ради.

Заява мала такий зміст:

«Генеральний секретаріат України, визнаючи разом зі всією демократією Російської держави право кожної нації на повне самоозначення, тим самим визнає і за українським народом право вільно і без всяких обмежень виявити свою волю на Українських Установчих зборах.

Разом з тим Генеральний секретаріат, твердо стоячи на ґрунті своєї декларації 29 вересня *, яку ухвалено всіма фракціями Центральної ради проти одного голосу представника партії «народной свободы», і вважаючи, що українська демократія голосом своїх з'їздів, організацій і революційного парламенту — Центральної ради — виразно визначила майбутній національно-політичний стан свій як рівноправне державне тіло в Федеративній Республіці Росії, — свою роботу буде вести в напрямі цієї позиції — «єдності Російської Федеративної Республіки».

Коли комісія Центральної ради закінчить вироблення законопроекту про скликання Української Установчої ради, то Генеральний секретаріат розгляне цей законопроект, подасть його на увагу Центральній раді і передасть на затвердження Тимчасовому правительству» **.

Пояснення В. Винниченка

Після офіціальної заяви від імені Генерального секретаріату В. Винниченко прочитав свої особисті пояснення з приводу своєї ж промови, сказаної на попередньому засіданні Малої ради. Подаємо тут ці пояснення В. Винниченка дещо скороченими.

«На засіданні Малої ради я говорив і тепер повторяю: «Я вважаю, що всяке державне збудування тільки тоді може бути міцним, коли в основу його поставлено не примус, а добру волю складових його частин. Російська Федерація по-

---

* Див. док. № 143.

** Засвідчену копію цієї заяви див.: ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 43.

винна бути збудована на таких іменно основах. Через те суверенність Українських Установчих зборів є конечною умовою непримушеного виявлення волі демократії України.

Але суверенність тої волі зовсім не має виявлятись неодмінно в бік відділення від всієї Росії і самостійності. Я казав у тій промові і знов тепер повторю, що як марксист я принципіально ніяких абсолютивних політичних цінностей признати не можу. Політичні форми якогось соціального організму залежать від певної комбінації основних факторів — економічних, національних, культурних, історичних і інших. Через це кожний совісний і щирий марксист ніколи не може зарікатись ні від яких політичних лозунгів. Коли б комбінація основних факторів склалася так, що надбудова їх, політична форма вимагала б необхідність самостійності, я мусів би признати й цю форму, хоча цього для України й не передбачаю.

Революція знищила царизм, а з ним і всякі підстави для одчаю та для самостійницьких і австро-германських орієнтацій. Тепер, коли в демократичній Федеративній Республіці Росії розгортаються перед кожною нацією такі широченні, такі захоплюючі перспективи національно-політичного будівництва, творчості, розвитку, багатства — ніяких орієнтацій, крім федеративної республіканської Росії серед більш-менш одповідальних революційно-демократичних політичних груп українства, немає і бути, розуміється, не може.

Мало того, я скажу більше: не зарікаючись ні від якої політичної форми, навіть самостійництва, коли б того вимагали соціально-економічні та інші умови, і коли б то сприяло меті всякого соціаліста — соціалізмові, я в той же час для цієї мети, для соціалізму, знайшов би в собі мужність одмовитись від всяких національно-політичних форм, коли б я переконався, що вони шкодять соціалізмові. В цьому різниця між національними соціалістами і просто націоналістами. Для соціаліста національний розвиток є необхідна, природна і корисна умова та засіб наближення людськості до вищих форм соціального життя, а для націоналістів це є самоціль, остання мета, на якій вони зупиняться, застигнуть і потім посунуться вже назад...*

Комбінація основних фактів соціально-політичного життя України не вимагає самостійності, як політично-державного оформлення його.

Чи вимагатиме в дальшому майбутньому?

На це нічого певного в даний момент ніхто не одважиться сказати. Але не зарікаючись ні від яких форм, що можуть виникнуть колись з необхідності, можна мати й тепер певні бажані ідеали, які намічаються і самим життям.

Такі ідеали виразно точно зазначені всією організованою українською демократією: це Федерація Російської Республіки і участь в ній України як рівного з іншими державного тіла.

І Центральною радою, і Генеральним секретаріатом це заявлено в самих точних недвозначних виразах. Шукати якогось іншого захованого змісту в сих заявах нема ніякої потреби. Коли б Центральна рада мала самостійницькі ідеали, вона б так само твердо, одверто і ясно виявила б їх, як виявила свої федералістичні змагання.

І тому мимоволі виникає питання: для чого, з якою метою вбачають за цими змаганнями сепаратизм і самостійництво? Для чого так усильно показують пальцями на те, чого немає? Щоб одвернути симпатії од самої ідеї федералізму? Коли це роблять кадети, противники федерації, коли вони через це виступають із Центральної ради, коли стараються здискредитувати її, то це зрозуміло.

Але для чого ідуть слідом за ними ті групи меншостей, в програмі яких стоїть федералізм, — це незрозуміло.

---

* Тут і далі крапки у тексті.

Одначе ясно і зрозуміло повинно бути для всіх одно: не в інтересах ні неукраїнської, ні української демократій знову вертатись в фазу національного напруженого недовір'я, підозрілості, ворожнечі. Це не може сприяти утворенню порядку і нового життя на Україні, що є метою всіх. Наш край в особливо загрожуючому стані, і всі національності його зійшлись і погодились на цій меті. Чи варто ж її міняти на дезорганізацію, безладдя і громадянську війну?

Не думаю, щоб це могло вабити кого-небудь, крім ворогів революції і нових форм політичного життя. А тому меншостям треба, одкинувши вишукування того, чого немає, та ясно і виразно сказати: чи поділяють вони ті цілі й домагання, які самі ухвалили і прийняли в декларації Генерального секретаріату. Коли ні, то тоді, розуміється, їм треба зробити так, як зробили представники партії «народной свободы», і, подавши їм руки, стати з ними до спільної боротьби проти федералістів.

Коли ж гадають, що декларацію Генерального секретаріату вони приймали свідомо і щиро, коли почувають, що через три тижні ідеї декларації не стали їм чужі та ворожі, то для непорозумінь і ворожнечі з українською демократією грунту немає і треба не кадетам, а нам подати ще міцніше руку й разом, як і до цього часу, іти до спільної мети: до будування нових, кращих форм соціального, політичного й національного життя».

(Перерва)

По скінченні пояснень В. Винниченка мала бути внесена одна справа від Генерального військового комітету, але один з представників «русского Бунда» (меншовики, есери та «Бунд») попросив зробити невелику перерву, під час котрої російські фракції, з огляду на пояснення В. Винниченка, хотять порадитись між собою і внести відповідну резолюцію.

Перерва тяглась хвилин 20.

По відновленні засідання розпочались суперечки ще більш завзяті і палкі, ніж на попередньому засіданні Малої ради.

Присутніми на засіданні були мало не всі члени Малої ради, багато членів Центральної ради і повні хори публіки (засідання відбувалось в головній залі Педагогічного музею).

Дебати

Розпочались дебати виступом представника «русского Бунда» *М. Балабанова*, що прочитав таку формулу переходу, вироблену російськими фракціями:

«Вислухавши декларацію Генерального секретаріату і вважаючи, по-перше, що право українського народу на «повне самоозначення» через Українську Установчу раду повинно бути погоджено з волею всіх народів, що живуть в Росії, виявленою на Всеросійських Установчих зборах, і, по-друге, що підтвердженням в декларації «єдності Російської Федеративної Республіки» признається принцип суверенності Всеросійських Установчих зборів відносно всіх частей Росії — Центральна рада переходить до чергових справ».

Мотивуючи формулу переходу, Балабанов зазначив, що «русский Бунд» не уявляє собі вирішення національного питання в Росії без погодження волі народів на Всеросійських Установчих зборах і через те думає, що тільки в цій площині можна підходити до Української Установчої ради. Коли Секретаріат говорить про «єдину» Російську республіку, то він повинен признати, що верховним органом цієї держави є Всеросійські Установчі збори, суверенні відносно всіх частин Росії.

М. Ковалевський від імені фракції українських соціалістів-революціонерів заявив, що фракція рішуче не погоджується з думкою, висловленою в заяві Генерального секретаріату, що законопроект про Українську Установчу раду має бути розроблено Генеральним секретаріатом і затверджено Тимчасовим правитель-

ством. Ні за Генеральним секретаріатом, ні — тим більше — за російським правительством фракція українських соціалістів-революціонерів не визнає права на розроблення і затвердження такого законопроекту. Це може зробити тільки Центральна рада. Через те фракція українських соціалістів-революціонерів буде голосувати проти формули переходу меншовиків.

Після цього знов почались «принципіальні» суперечки, що тяглись до самого кінця засідання.

Рафес (бундівець), заявивши, що бундівці будуть голосувати за формулу, почав сперечатись з М. Ковалевським і доводити, що суверенність Українській Установчій раді потрібна тільки тоді, коли б вона мала проголосити самостійність України, в іншім же випадку суверенності не треба. Суверенними повинні бути тільки Всеросійські Установчі збори. Українську Установчу раду ми приймаємо тільки як орган «представительный». Ті, що хотять розширити право Установчої ради, підкопуються під Російські Установчі збори.

Сараджев (російський соціаліст-революціонер) висловив думку, що тільки суверенні Всеросійські Установчі збори повинні виявити волю всіх частин Росії. «Коли українці хотять федерації, то вона повинна бути такою, як я собі уявляю (*сміх*). Наша партія одверто і чесно іде до своєї мети...» («А Савінков?» — *чуються голоси.*)

Літваков («серпівець»): «Дебати чогось зійшли на Російські Установчі збори... Суверенність розуміють різно. Дехто думає, що суверенність повинна виявитись в захопленні чужих країв... (*сміх*), а інші вкладають в це слово розуміння нейтралітету і не передрішають волі та компетенції Установчої ради. Установча рада не так-то раптом виявить ще волю народу. Може бути ще десять Українських Установчих рад, поки воля народна виявиться вповні. В наш революційний час це не так легко. Що значить погодження національних воль в єдиній суверенній волі? І як можна говорити про установлення федерації Російськими Установчими зборами, коли тільки одна російська фракція (соціалістів-революціонерів) поділяє ідею федерації...».

М. Стасюк (український соціаліст-революціонер): «Повну суверенність можуть мати при федерації федеральні Установчі збори тільки разом зі всіма крайовими Установчими зборами...

Нехай російські есери скажуть, що буде, коли Всеукраїнські Установчі збори не згодяться на федерацію. Демократична нарада в Петербурзі виявила саме ганебне відношення до націй, і ми певні, що на Всеукраїнських Установчих зборах це відношення виявиться ще більше.

Чому російські соціалісти не кажуть і полякам та литовцям, що Всеросійські Установчі збори вирішать також долю Польщі та Литви, чому вони не закликають на свої Установчі збори також поляків та литовців?

Я запитую російських соціалістів, чи вважають вони ще правосильною резолюцію Петербурзької ради робітничих і солдатських депутатів про право кожного народу на самоозначення аж до цілковитого державного відокремлення.

Тутешні російські соціалісти кричать, що українці приховують самостійницькі прагнення і на цьому хочуть зробити комерцію (*сміх*). Вони самі знають, що цього нема, але їм треба збаламутити темні голови і таким чином виграти виборчу кампанію...».

Стасюкову промову, що була самою палкою і самою уїдливою, вкрито було довгими оплесками членів Ради та публіки на хорах.

М. Порш (український соціал-демократ): «Коли російські партії кажуть, що федерація може бути утворена тільки з самостійних держав, і разом повстають проти виявлення суверенної волі кожного народу, то як же може бути утворена федерація? Для чого потрібні ці суперечки при ясній і виразній позиції українських соціалістичних партій, котрі з самого початку поставили принцип федерації і весь час за нього боролись? Російські партії борються з федералізмом і ми їх, як меншовиків, так і російських есерів, федералістами не вважаємо».

Григор'єв — від Київського «совета солдатских депутатов». З якого часу

російські партії заходились коло справи федерації. Вони почали це тільки з цього літа і через те не дивно, що вони бачать тут тільки «туман», як вони не раз висловлювались. Нехай ближче ознайомляться з справою...

М. Туган-Барановський (український соціаліст-федераліст) намагався помирити росіян з українцями, доводячи, що між Всеросійськими і Українськими Установчими зборами нема такої суперечності, яку вбачають тут росіяни. Виходячи з того, що навіть найперший і найвищий суверен — особа, внаслідок суперечності своїх інтересів з інтересами інших суверенних осіб, підлягає все-таки громаді, погоджуючи свій особистий суверенітет з її суверенітетом, промовець доводив, що і в державній федерації суверенними є члени її, але вони врешті також погоджують свою суверенність з цілим, хоч певна противність між інтересами частин і цілого лишається назавжди. Зазначивши, що суперечка між українцями та росіянами в справі суверенітету Української Установчої ради прибрала уже таких форм та розмірів, що загрожує великою державною небезпекою, проф. Туган-Барановський закликав противників до згоди і порозуміння.

Ця промова була самою спокійною і поміркованою за все засідання.

І. Маєвський (український соціаліст-революціонер). Самоозначення і суверенітет — це те саме. Як же це розуміють росіяни, коли вони визнають право на самоозначення і не визнають суверенітету народу? Як може народ виявити своє самоозначення, не маючи суверенітету?

Далі виступали ще по другому разові деякі з попередніх промовців, котрих обмежено було по наказу п'ятьма хвилинами.

Особливо в'їдливо з цих промовців говорив *Рафес*, з котрого аж іскрила лють.

Українські соціал-демократи внесли ще свою формулу переходу, в котрій висловлювалось довір'я Генеральному секретаріатові і говорилось, що законопроект про Українську Установчу раду повинно бути подано російському правительству лише до відома.

Представник українських соціалістів-федералістів *М. Кушнір* зазначив в своїй промові, що законопроект про Установчу раду треба подати на затвердження Тимчасового правительства, як і хоче зробити Генеральний секретаріат.

Дебати затяглись до 1-ї год. ночі, і врешті не було прийнято жодної формули переходу з приводу заяви Генерального секретаріату, бо обговорення ще не зовсім вияснило справу.

Ухвалено було відкласти голосування формули на слідуюче засідання, котре призначено на четвер, 20 жовтня, о 8-й год. вечора.

Запитання

З приводу звістки кореспондента «Русского слова» про те, що російське правительство вирішило припинити видачу Генеральному секретаріатові коштів і віддати його під суд за участь в справі скликання Української Установчої ради, а також викликати В. Винниченка до Петербурга для пояснень в цій справі — Генеральний військовий комітет і Всеукраїнська рада військових депутатів запитали Малу раду, що їй відомо в цій справі і чи правдива ця звістка.

М. Грушевський відповів, що президіумові Центральної ради нічого в цій справі не відомо і запитав генеральних секретарів, від імені яких В. Винниченко сказав, що Генеральний секретаріат також не має про це жодних відомостей.

Нова Рада. — 1917. — 19 жовт.

№ 157

*19 жовтня 1917 р.**

Комісари Центральної ради при українізованих дивізіях

На початку засідання * заслухано було внесення Військового генерального комітету про те, щоб при кожній з 15 дивізій, котрі тепер призначено для українізації, було по одному представникові — комісарові Центральної ради, що доглядав би за переведенням українізації і повідомляв час від часу Центральну раду про стан справи. На думку Військового комітету, цими комісарами найкраще було б призначити членів як Генерального комітету, так і Всеукраїнської ради військових депутатів.

Мала рада без обговорення прийняла внесення Генерального комітету.

Комісари Центральної ради в комітеті постачання війську Південно-Західного фронту

На запрошення голови комітету постачання військові Південно-Західного фронту п. Матяшевича, щоб при цьому комітеті був представник Центральної ради, Мала рада призначила своїм представником в комітеті постачання М. Шаповала, члена Малої ради, українського соціаліста-революціонера [258].

У х в а л е н о також від імені Центральної ради звернутись до людності за поміччю військові харчами та теплою одежою, бо само інтендантство не в силі настачити всього потрібного.

Справа миру

М. Ковалевський від імені фракції українських соціалістів-революціонерів вніс позачергову заяву про справу замирення.

Вважаючи на те, що відповідальні російські органи докладно уже обговорювали справу миру, а революційна російська демократія навіть вирядила свого представника на Паризьку конференцію союзних представників, фракція українських соціалістів-революціонерів також порушує перед Центральною радою цю справу. Російська демократія дуже піклується в наказі, який вона дала своєму представникові на Паризькій конференції [259], про долю різних країв та народів, а про Україну та українські землі [260] не згадує нічого.

Нагадавши також про те, що міністр закордонних справ в своїй останній промові досить ясно зазначив своє вороже відношення до самоозначення українського народу, а Мілюков навіть піддержав наклеп про німецьку піддержку українського руху, фракція закликає Центральну раду висловити протест з приводу мирної програми російської демократії, виставити свою мирну програму і домагатись участі представника Центральної ради в мировій конференції, тим більше, що є відомості, що навіть представник козаків має взяти участь в конференції.

По коротких дебатах вирішено було докладно обговорити цю справу в найближчому засіданні, а тим часом передати справу окремій комісії з представників фракцій.

Запитання сіоністів

Сиркін від імені фракції сіоністів запитав Генеральний секретаріат з приводу розказу Секретарства внутрішніх справ комісарам України, щоб вони у всіх справах, що стосуються до внутрішнього життя євреїв (коробочний збор [261], обрання рабинів тощо), слухались вказівок товариша генерального секретаря, що відає

---

* Опущено виклад про загальну обстановку на засіданні. [Прим. у газ.]

єврейські справи. Грунтуючись на інструкції Генеральному секретарству національних справ, д. Сиркін назвав згаданий розказ комісарам протиконституційним і протидемократичним, бо він вилучає єврейський народ з-між інших народів і ставить його в якесь особливе становище, як це було в дореволюційні часи. Коробочний збір є тим пережитком, котрий давно уже треба скасувати, а до виборів рабинів не повинні мішатись ті люди, котрі нічого спільного з вірою не мають, справа виборів рабинів повинна належати цілком людям релігійним.

В кінці своєї довгої промови Сиркін оголосив слідуюче запитання Генеральному секретарству національних справ:

«а) чи відомо Секретарству про розісланий з почину товариша секретаря, що відає єврейські справи, розказ, який суперечить найпростішим правам єврейського народу не тільки на самоозначення, а навіть на найменшу автономність в справах внутрішнього упорядкування єврейського громадського життя?

б) коли відомо, то що Секретаріат думає в цій справі зробити?»

Відповідав на запитання д. Сиркіна товариш генерального секретаря національних справ д. *Зільберфарб*, котрий говорив на адресу Сиркіна досить прикрі речі, так що голова вкінці мусів закликати його до порядку.

Рафес також дуже нападав на Сиркіна та на партію сіоністів.

Генеральний секретар *О. Шульгін* в своїй відповіді на запитання доводив, що в розказі комісарам відносно внутрішніх єврейських справ нема нічого протидемократичного і протиконституційного.

Літваков говорив також проти виступу сіоністів, а *Шахтман* (сіоніст) та ще раз *Сиркін*, обидва дуже влучно боронили свою позицію, ґрунтуючись на тому, що єврейський народ, як і кожен інший, повинен бути сувереном в своїх внутрішніх справах.

«Сіоністи ще десять років назад були федералістами, і не тим «федералістам» від вчорашнього дня, котрі носять за пазухою камінь на Центральну раду, личить робити сіоністам докори в нещирості до Центральної ради», — закінчив свою промову Сиркін, маючи на увазі докори Рафеса.

По скінченні дебатів прийнято було з цього приводу формулу переходу з висловом довір'я генеральному секретареві національних справ.

Запитання українських соціалістів-революціонерів

М. Шаповал вніс від імені фракції українських соціалістів-революціонерів запитання з приводу призначення за комісара міста Києва К. Василенка без порозуміння з Генеральним секретаріатом, яке призначення порушує інструкцію Генеральному секретаріатові, затверджену Тимчасовим правительством.

«Коли Тимчасове правительство само порушує закони, то чи не може відціль кожен зробити висновок, що всім можна порушувати закони, — каже М. Шаповал...*(«Можна», — чуються голоси.)* Що зробив Генеральний секретаріат, щоб таких порушень закону з боку правительства на будуче не траплялось?»

На запитання М. Шаповала *В. Винниченко* відповів, що Генеральний секретаріат розглядав уже цю справу на своєму засіданні і ухвалив не визнавати К. Василенка комісаром м. Києва, а разом з тим повідомив Тимчасове правительство, що і надалі Генеральний секретаріат буде вважати недійсними такі розпорядження правительства, котрі порушують закон.

О. Севрюк також від фракції українських соціалістів-революціонерів запитав Генеральний секретаріат, чи йому відомо про те, що залізниці України та Дніпровські пороги передано в користування чужостороннім капіталістам (французьким та англійським). Чутки про це доходять до партії українських соціалістів-революціонерів з багатьох місцевостей України і дуже хвилюють місцеву людність.

В. Винниченко відповів, що до Генерального секретаріату також доходили чут-

ки про передачу залізниць України в чужі руки, але з тої причини, що окремого Секретарства шляхів нема і Генеральний секретаріат зносин в цих справах з міністерством шляхів не має, то певних відомостей у нього теж нема; проте Секретарство внутрішніх справ доручило своїм органам на місцях подати йому певні відомості в цій справі. Коли такі відомості будуть, то Генеральний секретаріат повідомить про те Центральну раду.

Після оголошення ще двох запитань — про те, чому досі не випускають заарештованих «полуботківців», як це обіцяв Керенський, та про земельні комітети, зроблено було перерву.

Про Установчу раду

Під час перерви, котра почалась після дванадцятої години ночі, фракції мали нараду в справі вироблення спільної формули переходу по питанню про Українську Установчу раду.

По відновленні засідання *М. Ткаченко* (український соціал-демократ) оголосив слідуючу формулу:

«Вислухавши заяву Генерального секретаріату і ще раз підкреслюючи потребу єдності Федеративної Російської Республіки, признаючи, що воля народів України до самоозначення може бути виявлена тільки через Установчу раду України і що таким чином виявлена воля народів України буде погоджена з волею всіх народів Росії, виявленою через Всеросійські Установчі збори, і висловлюючи певність, що права народів України будуть цілком забезпечені на Всеросійських Установчих зборах, Мала рада переходить до чергових справ».

Представники російських фракцій та «Бунду» заявили, що формула їх не задовольняє, але, бажаючи поновити єдність української та неукраїнської демократії, а також з огляду на вороже відношення до України протиреволюційних російських кіл, вони своєї формули не вносять і будуть голосувати за формулу, внесену М. Ткаченком.

Представники інших фракцій національних меншостей заявили, що вони цілком приєднуються до формули, і при загальних оплесках формулу було одноголосно прийнято.

Закриваючи засідання, голова зборів *М. Грушевський* сказав невелику промову, в котрій висловив сподіванку, що виявлена в такій поважній справі згода всіх партій буде і надалі сприяти творчій праці Центральної ради.

Нова Рада. — 1917. — 21 жовт.

№ 158

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

18 жовтня 1917 р.

Присутні: генеральні секретарі — Винниченко, Зарубін, Стешенко, Туган-Барановський, Шульгін; товариші секретарів — Зільберфарб, Мазуренко, Міцкевич, заступник генерального писаря Мірний.

Обговорено справу поїздки в Петроград на заклик Тимчасового уряду для вияснення справи політичного становища на Україні; ухвалено поїздку у найближчому часі. Про виїзд секретарів ухвалено повідомити по телеграфу Тимчасове правительство і дати відомості до преси.

Запропоновано Секретарству внутрішніх справ виробити законопроект про заміну старого земства народними радами і управами і подати на розгляд Малої ради.

З пропозиції секретаря міжнаціональних справ обговорено і ухвалено відозву до свідомого українського громадянства в справі єврейських погромів *. Пропоновано Секретарству внутрішніх справ: 1) видати циркуляр до губерніальних комісарів з наказом ужити найрішучіших заходів проти єврейських погромів, маючи на увазі і політичний бік справи; 2) вияснити, де і які військові частини маються зараз в розпорядженні комісарів, як їми зручніше скористуватися на випадок розрухів і погромів і порозумітися в справі кращої військової охорони краю з головнокомандуючим Юго-Западного фронту Володченком; 3) знестися негайно з київським губерніальним комісаром для вжиття найрішучіших заходів для припинення погрому в м. Погребищі, вияснення і потягнення до суду винних.

Заслухано і прийнято до відомості листа комісара України при Тимчасовому уряді Стебницького. Секретарству внутрішніх справ доручено повідомити Стебницького про те, що Богуцький під час його приїзду до Києва був освідомлений про бажання Секретаріату мати на посаді комісара м. Києва Ніковського, а не Василенка.

Заслухано і прийнято до відома привітання перших Кременчуцьких повітових зборів народної ради, скликаних на підставі нового закону.

Заслухано надіслану до Секретаріату заяву Верхньодніпровської повітової народної земської управи про постанову Верхньодніпровської повітової народної ради (земське зібрання) приєднати Верхньодніпровський повіт до автономної України. У х в а л е н о: передати переведення справи до Секретарства міжнаціональних справ і подати належні відомості до преси.

Вислухано прохання Туркестанської української громади про потребу призначення комісара в українських справах у Туркестані; доручено передати справу на розгляд до Секретаріату міжнаціональних справ.

В. Винниченко, М. Савченко-Більський, І. Стешенко, М. Зільберфарб, О. Шульгін, В. Мазуренко, М. Міцкевич, І. Мірний

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 44-44 зв. Оригінал.

№ 159

ВІДОЗВА ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРЯ МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ СПРАВ «ДО СВІДОМОГО ГРОМАДЯНСТВА УКРАЇНИ»

18 жовтня 1917 р.

Сумні звістки надходять з різних частин України: крім звичайних грабіжок, пожеж та іншого, помічаються наміри утворити єврейські погроми та грабувати єврейське майно. Злочинні агітатори, користуючись темрявою народу, хотять розпалити почуття національної ненависті, яке умілою рукою сіяли слуги царського ладу. І Генеральний секретаріат, що має карати злочинців-грабіжників, не зможе сам запобігти цьому лихові, коли всі свідомі українці, в першу чергу, а разом і досвідчені громадяни з інших національностей України не будуть одностайно боротися з погромами і цією злочинною агітацією.

Нехай знає і пам'ятає кожний українець: справою честі нашого народу є захищати права, життя і добробут усіх народів, що живуть на Україні. Нас гнітили, але ми гнітити не повинні нікого, бо знаємо, як тяжко жити в ярмі.

Але кожний українець повинен розуміти і те, що справа нашого вільного

* Див. док. № 159.

життя ще надто хистка. Нам потрібні великі сили і матеріальні і духовні. Допускаючи розвиток національної ненависті — єврейські погроми, ми тим самим одвернем од себе цілий народ. Ми накладаємо темну пляму на совість нашу, зробимо наш народ в очах цілого світу негідним до вільного життя.

Відроджена Україна не повинна знати погромів. Це справа нашої національної честі. І тому всі свідомі українці повинні зі всією енергією допомогти Секретаріатові і місцевій адміністрації в боротьбі їх з тим прокляттям старого ладу.

Генеральний секретар справ національних *О. Шульгін.*

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 45. Копія *.

№ 160 — 161

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

20 — 21 жовтня 1917 р.

№ 160

20 жовтня 1917 р.

Присутні: генеральні секретарі — Винниченко, Стешенко, Савченко-Більський, Зарубін, Шульгін; товариші секретарів — Мірний, Мазуренко, Зільберфарб, Міцкевич.

З пропозиції секретаря по земельних справах ухвалено видати, згідно з прикладеним до протоколу обрахунком, 4500 крб. на організацію продовольчого з'їзду.

Вислухано і обговорено перероблений, згідно з вказівками Генерального секретаріату, проект статуту «Вільного козацтва».

У х в а л е н о: роздати примірники статуту усім секретарям і остаточно переглянути статут в засіданні 21 жовтня.

Вислухано надісланий и. д. ** комісара м. Києва проект закону про надання прав мировим суддям засуджувати «профессиональных преступников» до Сибіру. Згідно з негативним заключенням юрисконсульства визнано неможливим передати законопроект до Центральної ради як порушуючий основні принципи існуючих законів.

Вислухано надіслану до Секретаріату заяву представників Холмського губерніального виконавчого комітету про холмську справу і проект телеграми Тимчасового уряду у цій справі. Доручено проект телеграми роздати секретарям для ознайомлення і докладно обговорити справу у найближчому засіданні.

Вислухано і обговорено проект закону про одсрочку військової служби служачим у Секретаріаті і пояснюючу записку до нього.

У х в а л е н о: передати законопроект і записку на розгляд Центральної ради.

У х в а л е н о: передати на розгляд юрисконсульству числа... *** часопису

---

* Подається як додаток до протоколу засідання Генерального секретаріату від 18 жовтня 1917 р., на якому ухвалено текст відозви (див. док. № 158).

** «Исполняющего должность».

*** Крапки у тексті.

«Киевлянина» для дання заключення про те, чи дають право вміщені там статті потягти авторів статей до відповідальності.

Вислухано заяву товариша генерального писаря про те, що з розмови його з прокурором Київської судової палати виявилося, що їм, всупереч газетним чуткам, не одержано від Тимчасового правительства ні особисто, ні по телеграфу абсолютно ніяких доручень в справі потягнення Генерального секретаріату або Центральної ради до відповідальності, чи до розпочатку слідства в цій справі.

В. Винниченко, О. Шульгін, М. Савченко-Більський, Ів. Стешенко, І. Мірний

Ф. 1063, оп. 3, спр.1 арк. 46 — 46 зв. Оригінал.

№ 161

21 жовтня 1917 р.

Присутні: генеральні секретарі — Винниченко, Зарубін, Лотоцький, Савченко-Більський, Стешенко, Туган-Барановський, Шульгін; товариші генеральних секретарів — Мазуренко, Мірний.

Обговорено справу про подорож генеральних секретарів до Петрограда. У х в а л е н о: 22 жовтня виїхати до Петрограда Винниченкові, Стешенкові й Зарубіну для переговорів з Тимчасовим правительством в справі політичного становища на Україні. У х в а л е н о: подати до преси певні відомості в сій справі (текст прикладається) *.

Остаточно переглянуто і ухвалено проект статуту «Вільного козацтва». Статут вирішено передати на розгляд Центральної ради.

На час відсутності В. К. Винниченка у х в а л е н о доручити виконання обов'язків генерального секретаря внутрішніх справ і голови Секретаріату — генеральному писареві О. Г. Лотоцькому.

У х в а л е н о: послати телеграму Стебницькому з дорученням сповістити про від'їзд генеральних секретарів до Петрограда і про потребу негайно призначити засідання Тимчасового уряду або побачення секретарів з головою уряду.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно: за директора канцелярії

Діловод.

Ф. 2592, оп. 1, спр. 2, арк. 21 зв. Копія. Склограф. прим.

№ 162

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

24 жовтня 1917 р.

Засідання розпочалось в 9 год. вечора. Головою зборів — проф. М. Грушевський. Членів Малої ради не дуже багато. Публіки на хорах так само.

Земельна справа

Спочатку товариш генерального секретаря земельних справ п. *Мацієвич* зробив повідомлення про свою подорож до Петербурга, де він клопотався перед правительством про затвердження вироблених Секретарством земельних справ земельних законопроектів. Всі клопоти товариша генерального секретаря ніяких

* Не виявлено.

наслідків не дали. Правительство всякими способами отягається з затвердженням законопроектів.

М. Шаповал (український соціаліст-революціонер) з приводу повідомлення п. Маціевича зазначив, що отягання з упорядкуванням земельної справи робить величезну шкоду. Селянство уже згубило надію дістати землю «законним» шляхом і починає виробляти свої «законопроекти», котрі подекуди уже переводяться в життя. Коли Тимчасове правительство отягається з земельною справою, то Центральній раді цього робити не слід. Треба самій Центральній раді провести і розпублікувати земельні закони та скликати Крайовий земельний комітет для докладного вирішення земельної справи.

Скловський (російський соціаліст-революціонер) радив «самочинно» не проводити земельного закону, а зачекати, поки його затвердить російське правительство, а поки що послати до Петербурга телеграму з проханням поквапитись з вирішенням земельної справи.

М. Ковалевський (український соціаліст-революціонер): «Російське правительство навмисне отягається з затвердженням земельних законопроектів. Поради Скловського ми як державна установа не можемо послухатись, бо для чого посилати ще телеграму до правительства, коли до нього їздив товариш генерального секретаря».

Промовець приєднався до думки М. Шаповала про потребу видання земельних законів самою Центральною радою і зазначив, що це буде не «самочинність», як казав Скловський, а самодіяльність, котру Центральна рада повинна виявляти [262].

М. Ткаченко (український соціал-демократ) запитує Скловського, що, на його думку, треба робити Центральній раді, коли правительство і після тої телеграми, яку Скловський радив послати, не затвердить законопроекту. Як російські есери можуть вважати себе революційною партією і оборонцями народу, коли вони радять відкладати ті справи, які для народу треба вирішити якнайскоріше? Крайовий земельний комітет є такою установою, котру може утворити і затвердити законодатним шляхом сама Центральна рада яко автономний орган, бо такі справи цілком належать до компетенції автономних органів.

Тьомкін («Бунд») намагався довести, що після прийняття останньої резолюції, українські соціалісти повинні у всьому іти в згоді з росіянами, а не ставати на революційний шлях, і також радив просити телеграмою правительство, щоби воно затвердило законопроект.

Маціевич (товариш генерального секретаря) нагадував, що в Петербурзі йому міністри нічого не заперечували в законопроекті.

М. Ковалевський: «Щодо єдності Російської Федеративної Республіки, то можу заспокоїти тов. Тьомкіна, що коли Центральна рада прийме один, чи два, чи сто законів, то від цього Російська республіка ще не розвалиться... * Це занадто дорого коштує — мати Центральну раду і Генеральний секретаріат тільки для того, щоб посилати від них правительству телеграми. Чи не через те товариші-росіяни так завзято гальмують розв'язання земельної справи на Україні раніше, ніж в Росії, що вони бояться, як би цим самим українська автономія не дістала в свої руки великого козиря?..»

Сараджев (російський соціаліст-революціонер): «Тов. Ковалевський кепсько доводив свою думку, коли підпирав її тим, що Генеральному секретаріатові дорого коштують телеграми [?]... Бажаючи перевести законопроект про земельні комітети, Центральна рада стає на шлях сепаратизму...»

М. Ткаченко: «Товариші-росіяни стали одвертими: вони є революціонерами тільки з дозволу правительства і боронять всі його вчинки...»

---

* Тут і далі крапки у тексті.

По скінченні дебатів поставлено було на голосування два проекти резолюції в цій справі — М. Ткаченка та Тьомкіна. Резолюції ці доповнюють одна другу і через те обидві їх було прийнято.

Резолюція М. Ткаченка: «Заслухавши повідомлення товариша генерального секретаря земельних справ, Центральна рада вважає потрібним, щоб Генеральним секретаріатом негайно було розроблено законопроект про передачу землі в розпорядження земельних комітетів і обов'язково внесено на розгляд Центральної ради в найближчу сесію, незалежно від розгляду його в формально складеним Крайовім земельнім комітеті».

Резолюція Тьомкіна: «Заслухавши повідомлення товариша генерального секретаря земельних справ і вважаючи, що законопроект, ухвалений Малою радою на минулих засіданнях, вимагає найскоршого затвердження його Тимчасовим правительством і переведення в життя — Мала рада постановляє повідомити про це генеральних секретарів В. Винниченка, І. Стешенка та О. Зарубіна, які тепер в Петербурзі, та комісара по справах України і доручити їм довести цю постанову до відома Тимчасового правительства» [263].

Запитання про погроми

Після деяких порівнюючи дрібних повідомлень Генерального секретаріату, *В. Рудницький* від імені Польського демократичного централу вніс Генеральному секретаріатові запитання, чи відомо Секретаріатові про ті погроми, убивства та грабежі, які тепер так часто робляться дикими юрбами солдатів, і яких заходів думає Генеральний секретаріат вжити для того, щоб цей безлад припинити.

«Годі уже засипати край відозвами та іншими бумажками! Треба взятися за справжне діло, бо інакше всі здобутки нашої культури загинуть від диких вандалів, котрі насувають з фронту... І тут лишились уже не місяці і навіть не тижні, а може дні...

Чи Генеральний секретаріат не хоче нічого робити, чи він не може... Я думаю, що він скоріше не може, через ті умови, в які поставлено всю його працю. Але ж треба негайно щось робити, бо так далі ніяк не можна...»

В. Рудницький весь час говорив дуже гаряче і схвильовано.

Відповідав на запитання генеральний писар *О. Лотоцький*, котрий повідомив про ті заходи до забезпечення в краю ладу, які робить Генеральний секретаріат. Мається на думці цілковито реорганізувати міліцію, для якої мають бути заведені осібні школи. Також покладаються надії на «Вільне козацтво». Крім того Генеральний секретаріат клопотався, щоб повітовим та губерніальним комісарам військова влада давала при потребі озброєну військову силу для допомоги міліції, коли вона сама не зможе зробити належного опору погромщикам. Як Главкоюз, так і Главковерх прихильно і зі спочуттям ставляться до цих заходів Секретаріату і обіцяли давати його органам військо.

В. Рудницький на пояснення генерального писаря заявив, що вони його цілком не задовольняють: «Те, що Главкоюз прихильно ставиться до заходів Генерального секретаріату, а Главковерх співчуває йому, ані трохи не полегшує долі тих моїх братів і сестер, котрих грабують і вбивають, — каже інтерпелянт. Треба якихось реальних заходів. Сама міліція тут нічого не поможе... Ті люди, котрі тепер проходять через Україну, лишать на ній тільки голу землю, бо вони з Україною нічим не зв'язані. Нам і нашим дітям тут треба жити і ми повинні боронити свій край. Коли ті харцизи будуть почувати, що на Україні вони зустрінуть не тільки опір міліції, а опір збройної сили місцевої людності, то тоді вони не будуть так сміливо руйнувати нашого краю».

Справа миру

М. Ткаченко зробив доклад від імені комісії, яка розглядала справу замирення, і прочитав проект постанови в цій справі.

В постанові говорилось про потребу участі представника України в мировій конференції. Домагання це мотивувалось, між іншим, тим, що російська демократія своїм відношенням до справи миру доказала, що вона іде в цій справі за приводом російського правительства і своїм поводженням тримає сторону всесвітньої буржуазії.

А. Ніковський (український соціаліст-федераліст) заявив, що фракція соціалістів-федералістів приєднується цілком до думки про потребу участі представника України в мировій конференції, але не поділяє погляду українських соціал-демократів та соціалістів-революціонерів на російську демократію. На думку фракції соціалістів-федералістів, російська демократія просто не знайома як слід з економічними інтересами окремих країв, а може і цілої Росії, і через те представник її на конференції не зуміє добре обороняти крайових інтересів. Навіть гасло «без анексій і контрибуцій» витлумачується інакше. Представник України повинен брати участь і в такій конференції, як теперішня паризька, і у всіх інших конференціях. Так само конче потрібно цьому представникові ознайомитись зі всіма договорами, які заключило російське правительство з союзниками коштом українського народу, бо ці договори робились не тільки без огляду на принцип інтересів національностей, а взагалі без всякого принципу.

Скловський приєднався до думки про участь представника України в мировій конференції, але відмовився подати голос за прочитану Ткаченком резолюцію через те, що в ній говориться, що російська демократія іде в налигачі у російського правительства та всесвітньої буржуазії.

Виступало ще чимало промовців і суперечки затяглись геть за 12 год., так що резолюції не було прийнято, а ухвалено передати вирішення питання на сесію повної Центральної ради.

Нова Рада. — 1917. — 26 жовт.

№ 163

ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО СТВОРЕННЯ КРАЙОВОГО КОМІТЕТУ ОХОРОНИ РЕВОЛЮЦІЇ В УКРАЇНІ

25 жовтня 1917 р.

25 жовтня вночі на закритому засіданні Комітету Центральної Української ради враз з київськими революційними організаціями прийнято таку постанову:

«Центральна рада одноголосно постановила утворити революційний Комітет для охорони революції на Україні. На всій території України Комітет має розпоряджатися всіма силами революційної демократії і йому підчиняються в порядку охорони революції всі органи влади означеної території. Комітет є відповідальний перед Українською Центральною радою та негайно приступає до діяльності».

В склад Комітету від Центральної ради ввійшли: *Ткаченко* (український соціал-демократ), *М. В. Порш* (український соціал-демократ), *О. А. Севрюк* (український соціаліст-революціонер), *М. М. Ковалевський* (український соціаліст-революціонер), *А. Ніковський* (український соціаліст-федераліст), *Матушевський* (український соціал-демократ), *Пятаков* (російський соціал-демократ, більшовик), *М. Шаповал* (український соціаліст-революціонер) і *Гольдельман*. Крім того, від партій й організацій ввійшли: від російських соціалістів-революціонерів — *С. Сараджев*, українських соціал-демократів — *Пісоцький*, Генерального військового комітету — *С. Петлюра*, голов[ного] залізничного комітету — *Шумицький*, Всеукраїнської ради військових депутатів — *Тележинський* і *Касяненко*, Київської ради робітничих депутатів — *Крейсберг*, від соціал-демократів більшовиків — *Затон-*

ський, «Бунду» — *Рафес*, Об'єднаної єврейської соціалістичної партії — *Зільберфарб*, представники Київської ради солдатських депутатів і представники Харкова, Катеринослава і Одеси.

Робітнича газета. — 1917. — 27 жовт.

№ 164

ПОСТАНОВА КРАЙОВОГО КОМІТЕТУ ПО ОХОРОНІ РЕВОЛЮЦІЇ В УКРАЇНІ

26 жовтня 1917 р.

Обов'язкова постанова

Крайовий комітет по охороні революції на Україні, утворений Українською Центральною радою, при участі всіх революційно-демократичних організацій краю, оголошує:

1. Всякого роду погроми, бешкети і непорядки будуть нещадно придушуватись всіма засобами, які маються в розпорядженні Комітету, аж до збройної сили.

2. Всякі прояви контрреволюційної агітації, спроби нацькувати одну частину населення на другу і підбурити до безпорядків на ґрунті продовольчих труднощів будуть рішуче подавлятись і виновні понесуть найтяжчу кару.

3. В цілі охорони спокою в краю забороняється до одміни сеї постанови, зібрання і мітинги під одкритим небом і всякі інші виступи на вулиці.

4. Всім властям на Україні пропонується вжити всіх заходів, які є в їх розпорядженні, до непохитного виконання сеї обов'язкової постанови.

Комітет певен в тому, що населення краю зуміє оцінити серйозність становища й прикладе всіх сил до охорони революції і спокою в краю.

Крайовий комітет по охороні революції на Україні

Київ, 26 жовтня 1917 р.

Народня воля. — 1917. — 27 жовт.

№ 165

МАТЕРІАЛИ НАДЗВИЧАЙНОГО ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

26 жовтня 1917 р.

Це надзвичайне засідання розпочалось коло 8-ї год. вечора і було присвячено обговоренню становища в зв'язку з повстанням в Петербурзі.

Головував проф. М. Грушевський.

Діяльність революційного Комітету

На початку засідання *М. Ковалевський* зробив доклад про діяльність Крайового революційного комітету по охороні революції на Україні.

Всі політичні організації краю об'єднались в Крайовому комітеті і ні одної з них Комітет не допустить до якихось самостійних виступів. Всі військові частини в Києві стоять напоготові. Комітет постановив, що всі громадські та військові власті повинні підлягати йому і слухатись його розпоряджень. Про це було повідомлено військового комісара Кирієнка та начальника військової округи Кве-

цинського, але тих 9 комісарів, що послав до штабу округу Комітет, Кирієнко сказав заарештувати. Потім Комітет доручив С. Петлюрі ввійти в порозуміння з Кирієнком і Квецинським, та Кирієнко заявив, що він з Крайовим революційним комітетом не бажає числитись. Таке відношення привело зараз же до образи Генеральному секретаріатові. З Одеси викликали до телеграфного апарата генерального писаря О. Лотоцького, але варта на телеграфі не допустила його до апарата, невважаючи на те, що він показував посвідчення генерального секретаря. Вартові відповіли, що Кирієнко наказав генеральних секретарів до телеграфного апарата не допускати.

Пробували вплинути на Кирієнка через київський комітет меншовиків (Кирієнко меншовик), та це також не помогло — Кирієнко відмовився тим, що коли, мовляв, в склад Крайового революційного комітету входять і представники більшовиків, то значить Крайовий комітет заодно з більшовиками і проти Тимчасового правительства. Крайовий революційний комітет, приймаючи в свій склад представників всіх організацій, в тім числі і більшовиків, поклався на заяви всіх цих організацій, що ніхто з них сепаратно виступати не буде, і це найкраще забезпечить порядок.

Кирієнко робить якісь заходи і звозить до Києва різні військові частини.

Комітет гадає, що далі такого становища двоєвластя не можна терпіти і вважає, що Кирієнко повинен передати посаду військового комісара тій особі, яку призначить Центральна рада. В Києві за цей день утворено ще два комітети для охорони спокою — при міській думі та при раді робітницьких депутатів — і Крайовий комітет має думку об'єднати їх в один та послати туди свого представника.

Дебати

По скінченні Ковалевським докладу *А. Ніковський* запитав, чи відомо Крайовому комітетові, що по вулицях ходять, а також в багатьох місцях стоять цілком різні патрулі. Такі подвійні патрулі стоять, наприклад, коло Державного банку і коло інших установ. Отже, чи не думає Крайовий комітет, що між цими патрулями може виникнути бійка.

М. Ковалевський відповів, що одні з цих патрулів ставляться Крайовим комітетом, а другі — Кирієнком та Квецинським (командуючий військом); коли ж між цими патрулями стануться бійки, що можливо, то це буде з вини Квецинського та Кирієнка.

Далі Ковалевський повідомив, що вчора на засідання Малої ради приходила делегація від козачого з'їзду [264], яка заявила, що козаки стоять за охорону ладу та революції і хочуть ввійти по цій справі в стосунки з Радою. Сьогодні ж до Крайового революційного комітету прийшли два делегати від козачого з'їзду, обрані в склад Комітету, але їм сказали, що Мала рада не передбачала такого представництва, а тому, перше ніж прийняти в склад Комітету козачих представників, треба подати це на ухвалу Малої ради, до того ж козаків прийняли з правом дорадчого голосу. На козачий з'їзд Комітет послав для порозуміння своїх членів Шаповала та Полозова, котрі, коли повернуться, то повідомлять докладно Малу раду про погляди козаків та можливість єднання з ними.

Рафес зазначив, що Мала рада зробила помилку, обмірковуючи напередодні справу в закритому засіданні. Це дало привід і можливість ворогам Центральної ради ширити про ню сьогодні неправдиві чутки і через те козаки мають зовсім хибний погляд на заміри Центральної ради. Тому треба, щоб Мала рада зробила постанову, де б докладно виявила свій погляд на справу [265].

Туган-Барановський погодився з думкою Рафеса [266] і зазначив, що Крайовий комітет повинен би бути в якихось стосунках з Генеральним секретаріатом, котрий має і сам окремий орган для боротьби з заколотами і контрреволюцією — Секретарство внутрішніх справ. Отже, треба цю справу докладно обговорити і вияснити.

За порадою Ковалевського зроблено було перерву, під час якої відбулись по цьому питанню фракційні наради.

По відновленні засідання представник більшовиків Затонський нагадав, що, входячи напередодні в склад Центральної ради, більшовики ставили ту конечну умову, що Центральна рада не буде іти проти більшовиків і не допустить посилки з України війська на Петроград. Коли ж тепер Мала рада висловить осуд повстанню більшовиків, то вони знов вийдуть зі складу Малої ради.

Маєвський нагадав більшовикам, що і напередодні Мала рада не допускала можливості захвату власті на Україні радами робітницьких і солдатських депутатів.

Літваков (євр. об.) *: «Як на Україні, так і в цілій Росії ми не повинні припускати можливості захоплення власті радами робітницьких та солдатських депутатів. Ми повинні винести рішучий осуд більшовицькому повстанню».

Промови козаків

Представник козачого з'їзду, міністр шляхів Кубанської республіки *Рябцев*, котрий прийшов з товаришем в Малу раду для порозуміння, зауважив на початку промови, що, на його думку, меншість українців прямує в бік самостійності та в бік Австрії, і більшість в бік Москви [267].

Козачий з'їзд схвильований тим, що арештують юнкерів, хотять заарештувати штаб округи і що арсенал в непевному становищі. На ці сумніви представник хотів би почути пояснення.

«Для мене ясно, що Центральна рада клопочеться про лад на Україні, а що робиться в решті Росії, те Раду не дуже обходить. Козаки хоч федералісти, але вони державники і думають також про долю всієї держави.

Тепер державної власті в Росії фактично нема, а Центральна рада в першу голову дбає про Україну. Більша половина козацтва стоїть тепер на Україні і ми як військові люди подбаємо про спокій як на Україні, так і в цілій державі. В цьому у нас однакові шляхи і тому ми могли б іти рука в руку.

Представники Центральної ради, що були на козачому з'їзді, сказали, що «нам нема жодного діла до центральної власті». Значить, тепер тільки ми, козаки, є єдиною силою, на котру може спиратись державна справа. Наш виконавчий орган, утворений з'їздом, послав нас, щоб ми вияснили ваше відношення до становища. Ми не хочемо мішатись до ваших справ, але ми не згоджуємось на те, щоб були далі арешти юнкерів і бажаємо, щоб це було відмінено».

«Як же ж це ви не вмішуєтесь?» — запитує *І. Маєвський*.

«Ми гадаємо, що доки є тут такі установи загальнодержавні як пошта, телеграф, Державний банк тощо, доки військо стоїть на фронті, то воно повинно бути під владою центрального правительства».

Другий делегат козацького з'їзду, оренбуржець, в коротенькій промові закликав Малу раду висловитись ясно, чи думає вона творити загальнодержавний лад; коли ж ні, то нехай буде дозволено взяти в свої руки всі загальнодержавні установи тій єдиній «силі розуму», котра ще є — козакам [268].

І. Маєвський (український соціаліст-революціонер) висловив своє обурення з приводу заяв козаків, котрі говорять з Україною не як республіка з республікою, не як рівний з рівним, а намагаються силою взяти Україну під свою кормигу.

Що сказали б козаки, якби котрийсь український полк захопив пошту чи телеграф на тій підставі, що це загальнодержавна установа? Коли б козаче правительство у себе арештувало якихось юнкерів чи що, то чи потерпіли б вони чиєсь вмішування в цю справу і чи стали б вони комусь за це відповідати. Очевидно, козаки признають свободу тільки для себе, а для других, в тім числі і для України, ні.

---

* Представник Єврейської об'єднаної соціалістичної робітничої партії.

Висловилось коротенько ще кілька промовців, переважно в справі порядку денного, після чого ухвалено було дебати припинити і вносити вироблені фракціями резолюції.

Першу резолюцію прочитав *В. Бойко* від фракції українських соціалістів-федералістів, другу — *М. Ковалевський* від фракції українських соціалістів-революціонерів.

З приводу внесених резолюцій знов розпочались дебати.

М. Ткаченко: «Як на Україні, так і в цілій Росії ми стоїмо проти того, щоб ради робітничих і солдатських депутатів забирали владу в свої руки. Ця влада повинна перейти до рук всієї революційної демократії».

Поршова промова

Після меншовика *Левіна*, котрий весь час говорив не до діла, а про свого товариша Кирієнка, виступив *М. Порш*, котрий ще раз роз'яснив Левіну, котрий вперто цього не хотів розуміти з слів Ткаченка, що українські есдеки проти петербурзького повстання.

Звертаючись до козаків, Порш нагадав їм, як вони боролись за свої крайові права і примусили вивести з Донщини драгунів, котрі стояли там для оборони загальнодержавної промисловості. Також промовець підкреслив козакам, що в Центральній раді нема жодних австрофілів, як вони думають. Далі промовець зауважив, що українська демократія і Центральна рада також заінтересовані в устрою цілої держави, так, що коли козаки в своїх захватних замірах щодо України грунтуються тільки на цьому, то у них ґрунту під ногами нема жодного.

Ми думаємо, що правительство не повинно було користуватись збройною силою для боротьби з масовим рухом і через те ми не хочемо його в цьому піддержувати, — каже Порш [269]. Козаки тут ставили нам багато різних питань, тепер я хочу поставити їм питання: чи думаєте ви, живучи тепер в нашому краю, піддержувати наші домагання, щоб ті загальнодержавні установи, які в ваших краях є уже в ваших руках, підлягали на Україні Центральній раді. Товариш козак сказав, що він є на Кубані міністром шляхів, а чи знає він, що це саме, дозволене їм, не дозволено нам. Коли козаки скажуть, що вони, як федералісти, будуть нас піддержувати, то я скажу, що нам не по дорозі — закінчив Порш.

Дебати з приводу резолюції тяглись кілька годин. Промовці з російських фракцій і «Бунду» домагались, щоб Мала рада висловила в резолюції осуд більшовикам [270]. Ще раз виступив з промовою козак *Рябцев*, і сказав між іншим, що не можна зовсім рівняти України до якої-небудь козачої області, бо козаки є вояки і «государственний елемент». Висловив цю думку Рябцев з приводу запитання, як поставились би козаки, коли б якийсь український полк став в їхнім краю захоплювати загальнодержавні установи.

Резолюція

Нарешті коло 2-ї год. ночі прийнято було третю резолюцію, внесену *М. Ткаченком*:

«Признаючи, що влада як в цілій державі, так і в кожному окремому краю повинна перейти до рук революційної демократії і вважаючи недопустимим перехід всієї влади до рук рад робітницьких та солдатських депутатів, які складають тільки частину організованої революційної демократії, Центральна Українська рада висловлюється проти повстання в Петрограді і буде завзято боротись зі всякими спробами піддержки цього повстання на Україні».

Вихід більшовиків і заява козаків

По прийнятті резолюції лідер більшовиків *Г. Пятаков* зробив Малій раді слідуючу заяву: «Коли в Петербурзі уже три дні іде бій, то ясно, що ми маємо діло не з повстанням, а з широким народним рухом.

Входячи в склад Малої ради, ми сподівались, що зможемо працювати разом з вами. Тепер же, прийнявши цю резолюцію, ви не тільки збештали партію більшовиків, а поставились з осудом і до робітників та солдатів. Через те наша фракція виходить зі складу Малої ради, лишаючи за собою волю поступування.

Коли повстання буде приборкано і вам прийдеться почути на собі наслідки цього в боротьбі з імперіалістами, то наша партія все-таки стане вам до помочі... Тепер же ми ідемо від вас [271]».

Після цієї заяви більшовики Пятаков, Затонський і Крейсберг покинули засідання [272].

Представник козацького з'їзду *Кузнецов* заявив, що прийнята Малою радою резолюція є цілковита згода в поглядах.

Нова Рада. — 1917 28 жовт.

№ 166

ЗВЕРНЕННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ «ДО ВСІХ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ»

27 жовтня 1917 р.

До всіх громадян України

В Петрограді зчинилися криваві події, що загрожують погубити здобутки революції. Частина населення Петрограда, за проводом більшовиків, повстала озброєна проти Тимчасового правительства і хоче накинути свою волю всій Російській Республіці.

Генеральний секретаріат України як вища крайова влада, створена Українською Центральною радою і ствердженa Тимчасовим правительством, закликає населення України до спокою. Разом зі всіма революційними силами України Генеральний секретаріат буде рішуче боротись зі всякими спробами підтримувати петроградське повстання.

Громадяни України! Виявіть себе вірними оборонцями волі і ворогами анархії, яка може віддалити Всеросійські та Українські Установчі збори і привести до загину рідний край.

Генеральний секретаріат України

Ф. 1063, оп. 3, спр.I, арк. 48. Копія.

№ 167

ВІДОЗВА КРАЙОВОГО КОМІТЕТУ ОХОРОНИ РЕВОЛЮЦІЇ В УКРАЇНІ

27 жовтня 1917 р. *

Громадяни України!

На вулицях Петрограда йде боротьба між Тимчасовим правительством та Петроградською радою робітничих та солдатських депутатів.

Вороги революції та волі народної можуть скористуватися цією боротьбою

* Дата опублікування.

для того, щоб повернути старий царський лад та вкинути народ у неволю.

В цей грізний час вся революційна демократія, робітництво, селянство та військо неодмінно повинні згуртувати свої сили для того, щоб зберегти спокій та добрий лад на Україні.

Зважаючи на це, Українська Центральна рада утворила 25 жовтня (октября) Крайовий комітет по охороні революції, котрому й доручила усякими засобами, разом з Генеральним секретаріатом Ради, боротися з ворогами революції, зберегти спокій в краю та боронити всі завоювання революції.

До Крайового комітету по охороні революції Українська Центральна рада, пославши своїх представників, закликала слідуючі революційні організації і партії:

1. Український Військовий генеральний комітет;
2. Українську Раду військових депутатів;
3. Раду солдатських депутатів Київської округи;
4. Головний комітет доріг України;
5. Українську соціал-демократичну робітничу партію;
6. Українську партію соціалістів-революціонерів;
7. Російську соціал-демократичну робітничу партію (більшовиків);
8. Російську соціал-демократичну робітничу партію (меншовиків);
9. Російську партію соціалістів-революціонерів;
10. «Бунд»;
11. Єврейську об'єднану соціалістичну робітничу партію і
12. Ради солдатських і робітничих депутатів Києва, Харкова, Катеринослава і Одеси.

Крайовий комітет по охороні революції оповіщає всіх громадян України, що всі громадські, військові тилові власті, а також і всі організації революційної демократії мусять твердо і неуклінно виконувати всі його накази і приписи.

Комітет заявляє, що він не допустить ніяких виступів проти інтересів революції, що всі такі ворожі революції виступи Комітет буде рішуче подавляти всякими способами, навіть озброєною силою, котра стоїть під орудою Комітету.

Власть Комітету, котрий об'єднує всі органи революційної демократії, всі революційні соціалістичні партії нашого краю як українські, так і неукраїнські, поширена на всю Україну, на всі дев'ять губерній — Київську, Волинську, Полтавську, Чернігівську, Харківську, Херсонську, Катеринославську і Таврійську.

Крайовий комітет по охороні революції закликає всю людність до спокою, а всі революційні і демократичні організації об'єднатися в місцеві комітети для охорони революції під проводом Крайового комітету.

Громадяни України!

До спокою, праці і дружної оборони революції вас кличе Крайовий комітет.

Крайовий комітет по охороні революції на Україні при Українській Центральній раді

Народня воля. — 1917. — 27 жовт.

№ 168

ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО УХВАЛУ ПЕРШОЇ СЕСІЇ «РАДИ НАРОДІВ»

27 жовтня 1917 р.

Від 24 до 27 жовтня в Києві відбувались засідання першої сесії «Ради народів», обраної на З'їзді народів [273].

В справах, що обговорювались на сесії після цих докладів та повідомлень,

прийнято було «Радою народів» відповідні постанови, головніші з котрих тут подаємо.

1. Обміркувавши в своїх засіданнях 24 — 27 жовтня питання про «Всероссийское Учредительное собрание», «Рада народів» постановила взяти в ньому участь.

2. Для об'єднання праці всіх депутатів, що поділяють погляди З'їзду народів на федеративний устрій Росії, та для переведення федеративного принципу у «Всероссийском Учредительном собрании», «Рада народів» вважає потрібним утворити комісію з депутатів.

3. Вислухавши заяви своїх членів, «Рада народів» доручає місцевим організаціям поквапитись з скликанням місцевих національних та крайових установчих рад.

4. Вважаючи потрібним об'єднання організацій народів Росії, «Рада народів» постановила утворити початковий гурт з Українського військового комітету та місцевих військових національних організацій для скликання конференції представників національних військових частин.

5. Заслухавши повідомлення представників латишів, естонців і кавказьких мусульман про безладдя і насильства, що чиняться деякими частинами російського війська в прифронтових місцевостях, заселених латишами, естонцями та мусульманами, «Рада народів» постановила просити національні військові організації взяти під свою охорону місцеву людність і довести про це все до відомості головнокомандуючих фронтами і всіх послів союзних держав.

6. Заслухавши заяву представників естонців і латишів про розпорядження начальника постачання Північного району про реквізицію всіх харчових запасів в Естляндській, Ліфляндській та Вітебській губерніях, чим людність краю доводиться до справжнього голоду, «Рада народів» постановила протестувати проти поданих реквізицій і звернути увагу правительства на потребу негайного скасування розпорядження про реквізицію, про що також повідомити всі згадані в розділі 5 установи.

7. «Рада народів» вважає, що після скликання місцевих установчих рад, повинен бути скликаний Конгрес народів для погодження праці місцевих установчих рад та згоди в спільних справах, що порушуватимуться на «Всероссийском Учредительном собрании».

Вістник Генерального секретаріяту Української Народньої Республіки. — 1917. — 23 листоп.

№ 169

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

28 жовтня 1917 р.

Почалось засідання коло 3-ї год. дня під головуванням проф. М. Грушевського. Присутні мало не всі члени Малої ради; особливо багато представників національних меншостей. Є також представник козачого з'їзду та представники ще деяких київських політичних організацій.

Ліквідація Крайового комітету

Це надзвичайне засідання скликано було для заслухання докладу бувшого Крайового революційного комітету. Доклад зробив голова цього Комітету *М. Порш.*

Докладчик спочатку роз'яснив справу з заарештованням Крайового комітету. Ті солдати, що були заарештували Комітет, хотіли взяти двох присутніх на засіданні Комітету представників штабу військової округи, бо ті вояки розуміли арешт в штабі комісарів Крайового комітету також як закладництво. Арештова-

но було цих комісарів, як заявили представники штабу, через те, що нібито зрозуміли їх приход до штабу, як бажання захопити в свої руки штаб, хоч в посвідченнях у них було ясно написано, що вони посилаються туди як комісари.

Розповідаючи далі про переговори Комітету з штабом округи, М. Порш зауважив, що поводження комісара Кирієнка під час цих переговорів відносно українців було таке, що проти нього протестували навіть представники козачого з'їзду. Поводження це не тільки не сприяло порозумінню, а ще викликало більше роздратування.

Не порозумівшись в багатьох питаннях зі штабом, Крайовий революційний комітет в своїй більшості ухвалив припинити свою діяльність, але меншість з цим не згодилась і постановила передати питання на розгляд Малої ради.

В кінці докладу М. Порш додав, що вночі видано було приказ від імені штабу округи і Крайового комітету, щоб одну військову частину перевести в певне місце і держати її там весь час. Але Крайовий комітет такої постанови не робив, так що іменем Крайового комітету користуються, як маркою, щоб придати більше ваги своїм приказам [274].

В. Винниченко, котрий тільки сьогодні рано повернувся з І. Стешенком та О. Зарубіним з Петрограда, прочитав дві телеграми. В одній, від начальника штабу Головнокомандуючого, сповіщалось, що всюди більшовиків приборкано і наказувалось не допускати повстання в Києві [275].

Друга телеграма була від начальника Київської військової округи, котрий запитував, що Генеральний секретаріат думає робити з приводу заходів більшовиків до розгону Генерального секретаріату і Центральної ради. Телеграму цю привіз Винниченкові ад'ютант начальника округи. Коли В. Винниченко запитав ад'ютанта, для чого штаб округи поставив перед Центральною радою і Генеральним секретаріатом кулемети та броньові автомобілі, то ад'ютант відповів, що це для оборони від більшовиків. В. Винниченко попросив ад'ютанта передати начальникові округи, щоб він наказав прийняти з-перед Генерального секретаріату та Центральної ради кулемети та броньовики, і щоб наперед не квапився «боронити» ці установи без їх прохання.

Далі виступили ще представник козаків *Рябцев* та *Рафес,* а потім знов *В. Винниченко,* котрий сказав, що Генеральний секретаріат посилає Наштаверхові телеграму, де говорить, що заходи до охорони спокою робляться, але цьому дуже перешкоджає комісар Кирієнко, котрого Секретаріат просить забрати з Києва.

На особі Кирієнка дуже багато спиняються, але викликається це тим, що Кирієнко весь час вносить непорозуміння і доки він буде тут, доти Генеральний секретаріат не може поручитись за спокій. Можливо, що Кирієнко справді має якісь особливі доручення, щоб робити певні заходи відносно українців.

С. Петлюра говорив з приводу арешту українськими вояками Крайового революційного комітету і зазначував, що це зроблено було невідповідальними вояками, котрих спровокував до цього вчинку арешт по приказу Кирієнка українських комісарів.

Вісті з Петрограда

По скінченні промови С. Петлюри *Тьомкін* зробив позачергову заяву, що допіру по безперервному проводу одержано з Петербурга відомості, що там більшовицьке повстання остаточно приборкано; військо, яке було в Петербурзі, піддалось військові Керенського, привідці більшовиків зникли.

На цю звістку почулись ріденькі оплески.

І. Маєвський (український соціаліст-революціонер) дивується, що Крайовий комітет вирішив припинити свою діяльність в цей час, коли більшовики беруть верх, коли рух збільшується і розростається, коли можна думати, що події при-

беруть величезного розміру. Певне Комітет рішив припинити свою діяльність через те, що він не може стояти на чолі революції, і скористувався непорозумінням зі штабом округи тільки як приключкою, бо на території Комітету є цілих 3 військових округи.

Але треба було в такім разі цьому Комітетові раніше уступитись, щоб дати змогу поставити на своє місце другий комітет.

М. Порш заперечував Маєвському і доводив, що Комітет не міг робити інакше, ніж він робив [276].

І. Маєвський: «Для чого утворювати було якийсь Комітет, коли у нас є Генеральний секретаріат і Центральна рада, які мають авторитет в краю. Кирієнко висить в повітрі, бо те правительство, якого представником він є, тепер заарештовано і невідомо, кого тут Кирієнко представляє. Генеральний секретаріат є крайовим правительством, яке повинно розпоряджатись і якого, будьте певні, всі будуть слухатись».

М. Порш та *М. Ковалевський* [277] пристають до думки Маєвського про передачу всієї справи охорони революції Генеральному секретаріатові.

Постанова козацького з'їзду

М. Ковалевський запитав представника козаків, чи справді козачий з'їзд прийняв ту постанову, яку надруковано в вечірніх газетах.

В постанові говориться, що козачий з'їзд рішив «боротись з многовластям в Києві», віддати всю владу в краю і в Києві штабові Київської округи разом з комісаром Кирієнком; а владу в свої руки в Києві з'їзд бере з огляду на становище, утворене на Україні, і на те, що тут стоїть більша половина всіх козаків.

Рябцев (козак) відповів, що в його присутності такої постанови з'їзд не робив, а ту постанову, що зроблена з'їздом, він (Рябцев) забув з собою взяти. Може ця постанова була прийнята в його відсутності — він цього не знає і нічого певного сказати не може.

М. Порш. Коли така постанова справді є та коли козаки справді візьмуться «заводити» спокій і пожежа перекинеться на села, то це буде щось далеко страшніше за петербурзьке повстання. Треба, щоб товариш козак докладно вияснив нам справу з своїм виконавчим комітетом.

Заява М. Грушевського

М. Грушевський як голова Центральної ради і голова бувшого З'їзду народів, зробив заяву, що коли в завтрашніх газетах не буде спростовано оголошеної сьогодні постанови козачого з'їзду, то всі можливі через ню наслідки упадуть на голову козаків. Після цієї постанови всі народи, які брали участь разом з представниками козаків в З'їзді народів, повинні будуть від козаків відмежуватись, бо очевидно, що козаки, представники яких стоять на позиції федералізму і демократизму, зійшли з цієї позиції.

Заява проф. М. Грушевського зроблена була схвильованим голосом і вкрита рясними оплесками присутніх.

Після цієї заяви *Рябцев* зробив ще деякі пояснення і пішов на свій з'їзд.

Настрій моменту в місті

Величко [278 — 279] в позачерговій заяві повідомив, що всі київські військові школи зробили постанову, що вони ні в якому разі не будуть виступати проти Центральної ради. Козацькі полки також заявили, що вони будуть слухатись приказів штабу доти, поки ці прикази не будуть направлені проти Центральної ради. На верховодів козачого з'їзду козаки нарікають, що вони ведуть непевну позицію. Козаки бояться, що їх хотять спровокувати і просять скоріше вияснити справу.

В штабі весь час іде нарада. Збираються утворити якийсь комітет, але не мо-

жуть нічого зробити, бо не знають відношення Центральної ради.

Звістка про перемогу Керенського над більшовиками одержана не з офіціального джерела.

Заходи генерала Трегубова

Красковський — представник Генерального секретаріату — повідомив, що генерал Трегубов послав три відділи війська до палацу для заарештування ради робітницьких депутатів. Про це Трегубов повідомив міський Комітет охорони революції після того, як дав розпорядження військові, хоч перед тим він сидів в Комітеті на нараді цілих 5 год. і нічого про це не говорив (*«Охорона революції», «Контрреволюція», — чуються голоси).*

На запитання Порша Красковський додав, що представники козачого з'їзду на цій нараді не виявляли ясного відношення до поступування Трегубова, а інші козаки, які часто приходили на нараду, заявляли, що вони проти українців не підуть.

Зараз же з цього приводу Мала рада, за порадою Порша, послала комісію з трьох своїх представників, щоб запобігти можливій сутичці між військом Трегубова та радою робітничих депутатів.

Постанова про охорону революції

Після п'ятихвилинної перерви Мала рада ухвалила слідуючу постанову:

1. Загальне керівництво всіма розпорядженнями властей по охороні революції на всю Україну скупчується в руках Генерального секретаріату, який в своїй діяльності спирається на органи революційної демократії краю;

2. Керівництво військовими властями віддається штабові військової округи під контролем комісарів від Комітету охорони революції.

Вісті з краю

М. Ковалевський повідомив, що від комісара Румунського фронту д. Харито надіслано телеграму, що в Одесі вся влада в руках представників Центральної ради. Подібні телеграми одержано також і з Полтави та інших міст.

Критична хвиля

Далі в дуже напруженій атмосфері ідуть дебати з приводу посилки Трегубовим війська на раду робітничих депутатів.

Всі схвильовані. Безперестанно вносяться різні поради про негайні заходи. Хтось повідомляє, що на Царській площі уже іде стрілянина. Одні радять послати представників Малої ради, другі — спитати по телефону штаб, треті кажуть, що тепер, після прийняття резолюції, цією справою відає Генеральний секретаріат.

«Не можна ані хвилини гаяти, бо там уже може йде бійка, — каже М. Порш. — Більшовики мають досить зброї і вони так легко не дадуть себе заарештувати. Перше ніж їх візьмуть, поляже чимало того війська, котре на них послано. Покиньмо балачки і зараз же оберім трьох членів комісії, котра нехай їде і не допустить бійки».

Цю пораду було прийнято і зараз же доручено комісії в складі М. Ткаченка, П. Христюка та Сараджева їхати на місце можливого бою.

На цьому засідання скінчилось коло 7-ї год. вечора. Ухвалено знову зібратись в 10 год. на нове засідання, з огляду на те, що хід подій цього буде потребувати.

Нова Рада. — 1917. — 29 жовт.

№ 170

ЗВЕРНЕННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ «ДО ВІЙСЬКА І ГРОМАДЯН УКРАЇНИ»

31 жовтня 1917 р.

На Україні ллється кров! Одні части[ни] війська йдуть проти других. Жертви серед війська й мирного населення великі.

Продовольча робота по забезпеченню фронту і тилу не виконується, в той час як країні загрожує голод.

У Києві на улицях йде бій.

Генеральний секретаріат України, вища крайова влада, в ім'я спасіння країни вимагає, щоб всі частини війська, всі граждане України негайно припинили напад один на одного.

На Україні нема за що вести криваву боротьбу. Українська Центральна рада обрана всіма народами України і являється виразницею волі всієї революційної демократії. По суті се Крайова рада селянських, робочих і солдатських депутатів. Всі війська і всі партії повинні признавати власть Генерального секретаріату Української Центральної ради і всеціло підлягати його розпорядженням.

Досить крові!

Хто буде продовжувати вести криваву боротьбу, той ворог отчизні і революції!

Генеральний секретаріат України

Вістник Генерального секретаріату України. — 1917. — 6 листоп.

№ 171 — 175

МАТЕРІАЛИ І ДОКУМЕНТИ СЬОМОЇ СЕСІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

29 жовтня — 2 листопада 1917 р.

№ 171

29 жовтня 1917 р.

Сьома сесія Центральної ради, призначена на 29 жовтня, одкривається того ж дня в залі Педагогічного музею.

Небагато з'їхалось членів Ради. Внизу в залі не зайняті усі місця, а зате галерея переповнена публікою, з якої 200 білетів одержали учасники 3-го національного з'їзду Київщини [280].

Голова Центральної ради *Михайло Грушевський*, одкриваючи сьому сесію Центральної ради, виясняє причини, через які Комітет Ради (Мала рада) не скликав сесії до сього часу. Причини ті чисто технічного та грошового характеру.

Остання сесія коштувала 20 000 крб. з Національного фонду. А фонд цей, зложений з добровільних жертв українців, був майже увесь витрачений на удержання Генерального секретаріату.

Після того Грушевський читає програму роботи сесії:

Порядок дня:

1. Справоздання Комітету Центральної ради;
2. Справоздання Генерального секретаріату;
3. Питання миру;

4. Законопроект про Українські Установчі збори;
5. Законопроекти Генерального секретаріату;
6. Доклад комісії автономного статуту;
7. Об'єднання українських земель.

Цей порядок Рада приймає одноголосно.

Голова Ради *Грушевський* читає доклад про діяльність Комітету Ради (Малої ради). Зміст докладу такий:

Першою і найважнішою справою після шостої сесії було сформування Генерального секретаріату, яке одбувалося під гнітом свідомості неприхильного відношення російського правительства до Центральної ради.

Коли тільки Генеральний секретаріат сформувався, прийшли відомі події корніловщини і прикували на цілий тиждень увагу Малої ради. Після того Мала рада вироблювала програму, яку наші делегати мали проголосити на Демократичній нараді. Із цієї програми М. Грушевський підчеркує домагання однорідного соціалістичного міністерства. Час Демократичної наради, в якому Рада рішила не збиратись, був заповнений З'їздом народів. Цей з'їзд, що одбувався при діяльній участі Малої ради, лишив по собі великий слід в будівництві національного життя народів Росії.

З поворотом делегації почався новий період діяльності Малої ради. Він підтвердив розчарування демократією російською. Демократична нарада дала лиш основи коаліційному міністерству, створивши передпарламент. Ми не послали в передпарламент своїх делегатів. Ми втратили надію на російську демократію. Тому звернули більшу увагу на організацію свого соціального, політичного і національного життя. Декларація Генерального секретаріату, яку всі прийняли, крім кадетів, виявила програму внутрішнього будівництва України.

Усі наші фракції однодушно признали, що треба негайно скликати Установчі збори України. Це лягло в основу діяльності Малої ради в останній період. Енергічно працювали дві комісії: по скликанню Установчих зборів і по виробленню автономного статуту. Ясно вирисувались ті тяжкі перешкоди в сповненні резолюцій Центральної ради. Ми зустрічались з саботажем і перешкодами Временного правительства.

«Побачите, — каже Грушевський далі, — що Генеральний секретаріат в своїй роботі зустрічав перешкоди та ігнорування центрального правительства, яке зоставило його без контакту з собою. Найважніший законопроект, представлений нами, про організацію Крайового земельного комітету зостався без уваги центрального правительства. Побачите, які перешкоди в упорядкуванні внутрішніх відносин Центральна рада і Секретаріат зустрічали в своїй діяльності од місцевих органів центрального правительства, які й досі не підпорядковані Центральній раді і Секретаріатові.

Ті факти ствердили переконання, яке виростає в нас, оскільки старий режим, від якого ніби одреклась революційна Росія, одповідав змаганням не лише великоруської буржуазії, але й демократії; незважаючи на упадок старого режиму, од якого не одмежувалась революційна Росія, міністерство соціалістів, російських соціал-демократів, які зайняли провідні становища в центрі й на місцях, те міністерство заховало глибоко централістичний дух, який диктував репресії проти самодіяльності громади, проти національної і обласної самоорганізації.

Ті органи старої тактики творили перешкоди на кожному кроці, ставили палки в колеса тим силам, які революційна демократія України — Українська Центральна рада — глибокою, мудрою роботою об'єднала в своїм колі.

Побачите, як наш орган власті зустрічає перешкоди зі сторони тих діячів, які словами нібито стоять на тій платформі, що й демократія Центральної ради.

Високі збори! Я думаю, що ви, зважуючи і критикуючи діяльність комітету Ради, оцінюючи його помилки і слабість сил, звернете увагу на тяжкі перешкоди, які стояли і стоять перед Радою. Ті перешкоди викликають потребу рішучої

боротьби, холодної та обдуманої, щоби велику силу інерції — не стихійної, а обдуманої — переговорити і через те відкрити шлях до мети, що стоїть перед нами усіма, перед Малою радою, а ця мета — Українська Демократична Республіка в федеративнім зв'язку з народами і областями Росії.

Республіка та стоїть перед нами як велике завдання, яке ми сповнимо і дамо до санкції Українських Установчих зборів, скликання яких ми підготовляємо і мусимо здійснити в найкоротшому часі». (*Гучні оплески.*)

М. Ковалевський од імені фракції українських соціалістів-революціонерів заявляє, що його фракція думала, що Секретаріат не зможе вести свою роботу в межах інструкції правительства. І при твореннї Секретаріату ставила йому такі умови, щоб він переступив, як треба, ті межі інструкції.

Але інші партії не згодились на те і тому здержались од формування Секретаріату.

Саме життя показало, що Секретаріат мусів зійти зі шляху інструкції. Він опинився в дуже прикрому становищі — між інструкцією і вимогами революції. Через ту інструкцію не полагоджено земельного закону і закону про Крайовий земельний комітет.

А тепер, в цей великий момент революції, коли й неукраїнська демократія виявляє прихильність до найвищої власті в краю, нам слід ясно поставити наш лозунг — Української Демократичної Республіки у федерації з народами і областями Росії [281].

Рада ухвалює внесену українськими соціалістами-революціонерами таку формулу переходу:

Формула переходу

«Заслухавши справоздання Комітету Центральної ради з його діяльності за час од шостої до сьомої сесії Центральної ради, Українська Центральна рада ухвалює основний напрямок діяльності Комітету і висловлює йому, як і президії Центральної ради, повне довір'я».

Вечірнє засідання

Вечірнє засідання одкривається о 5 1/2 год. вечора. Виступає голова Генерального секретаріату *Винниченко* [282].

«Перші часи роботи Генерального секретаріату, — заявляє він, — пройшли на зміцнення самого Секретаріату в більш моральному смислі. Кожна державна власть твориться не днями, а віками. Перші дні нашої діяльності пройшли на самоорганізації. Ми зустріли великі перешкоди з боку російської буржуазії, яка в правительстві має значний вплив. Кадети, які є проти автономії України, ясно виявляли, що вони тільки з примусу дають нам право. Правительство не давало ніяких грошей, хоч Секретаріат не збирав податків з України; воно старалося місцеві власті роз'єднувати з Секретаріатом. Временне правительство пішло навіть так далеко, що призначило у Києві свого комісара без згоди Секретаріату; це правительство ігнорувало Секретаріат свідомо чи несвідомо.

В останній час правительство обговорювало питання, чи не оддати б Секретаріат під слідство, і на свої засідання не запросило комісара Стебницького. Душею усього походу і ложних інформацій був Гальперін. Ми поїхали в Петроград, щоб домагатись пояснень од правительства, але воно вже було заарештовано.

Через те саме Генеральний секретаріат мусить зайнятись усіма справами, які правительство зоставило за собою (*оплески*), і хоче призначити комісарів: військового, по продовольчих і залізничих справах, які матимуть в Секретаріаті рішучий голос.

Генеральний секретаріат думає видати оповіщення про план своєї діяльності на усі українські губернії, а також підчинити собі й військову власть. Секретаріат не може зостатись байдужим, коли в Київ приводиться чуже військо для

порядку. Тільки українські частини можуть з увагою поставитись до подій в своїм краю.

Вкінці-[кінців] Секретаріат буде старатись створити фактичну автономію і федерацію України з Російською Республікою».

Після того *Ткаченко* подав звідомлення про події останньої ночі в Києві, коли штаб військової округи розгромив раду робочих і солдатських депутатів *, коли цей штаб пішов явно на контрреволюцію [283].

Оповідання Ткаченка викликали глибоке обурення усіх членів Центральної ради.

Христюк намалював теж незвичайну у нас картину контрреволюції. Офіцери штабу округи заявляли, що вони «не можуть розбиратись, де більшовик, а де меншовик». Штаб прикликав таке військо, яке готове кожної хвилини піти проти штабу і громити все кругом себе та знищити здобутки революції [284].

Звідомлення генеральних секретарів

Генеральний секретар війни ** Петлюра виступає з короткою заявою про те, що вночі з 29 на 30 жовтня сподіваються виступу більшовиків.

Цей виступ являється тільки наслідком безтактності штабу Київської військової округи. Цей штаб заарештував непотрібно раду робочих і солдатських депутатів, підбурив проти себе деякі військові частини. Вже деякі частини обстрілюють з гармат іскрову станцію [285]. Що ж торкається українських частин, то вони поки що тримаються нейтрально. Але між військом є товариські відношення.

Вже прийшов чехословацький одділ [286], який зайняв дворець. Єсть звістки, що сюди йдуть ще деякі кавалерійські частини.

Далі генеральний секретар інформує, що комісія при штабі працює в дуже прикрих обставинах.

Генеральний секретар освіти *Стешенко*, складаючи звідомлення з своєї діяльності, заявляє, між іншим, що нове міністерство освіти — кадетське — зоставило старий жандармський інститут — інспекторів. Секретаріат добивався увільнення од військової служби учителів, але даремне.

Далі секретар виявляє, як правительство нищить свою інструкцію, коли зноситься прямо з шкільною округою і піддержує округу. А та округа каже, що Секретаріат — «частное учреждение». Коли не буде у нас двоєвластя і коли народ створить свій скарб, а це можливо тільки при повній волі України — тоді й справа освіти піде на кращу дорогу [287].

Од Секретарства внутрішніх справ читав доклад *Красковський*.

Генеральний секретар фінансів *Барановський* виголосив коротке звідомлення, в якому вказав на те, що правительство не виконує своєї власної інструкції. Воно заводить сахарну монополію, яка може взяти з України мільйони грошей, і ні словечком не говорить про це Секретаріатові.

Ми стоїмо нижче всякого земства, яке має право накладати податки, яке має свої власні бюджети, а ми одержали тільки мізерних 300 000 [крб.] на всю Україну. А проте, ідея самоуправління лежить глибоко в народі також і в хозяйській області.

Генеральний секретар вказує, як стара і нова власть висосують соки з України через створення промисловості у Великоросії, через зберігательні каси, які дають Петроградові мільйони наших грошей. У нас є найкращі умови для хозяйського життя — Україна найщасливіша земля з погляду природних багатств.

---

* У Києві на той час існували дві окремі ради — рада робітничих депутатів та рада солдатських депутатів.

** Так у документі — йдеться про секретаря військових справ.

Але ті багатства можуть лиш тоді піти на службу народу, коли ними буде орудувати вільний народ. *(Гучні оплески.)* [288]

Генеральний секретар *Савченко-Більський* складав звідомлення про велику і важну роботу Земельного секретарства та *О. Шульгін* — про Міжнаціональне секретарство.

Резолюція

Про контрреволюційні виступи штабу округи *

«Заслухавши доклади делегатів, посланих Центральною радою до штабу Київської округи в цілях мирного полагодження вчиненої штабом облоги ради робочих і солдатських депутатів, і зважаючи:

1. Що заходами комісії з представників Центральної ради, города і штабу вдалось прийти до згоди з обложеними в справі видачі ними військової зброї на основі особистої недоторканості усіх, що сиділи в палаці, як соціал-демократів — більшовиків, так і представників інших партій (меншовиків, соціалістів-революціонерів);

2. Що, одначе, всупереч умовам згоди було впущено в дворець юрбу розлютованого війська, котре створило повний розгром рад і різних партійних соціалістичних організацій, знищило всю їхню підготовчу роботу по виборах до Установчих зборів, розгромило все партійне діловодство;

3. Що, ображаючи жінок та інших присутніх членів совіта робочих і солдатських депутатів і служащих палацу, військо робило всупереч умовам згоди особисті труси по розпорядженню помічника комісара Григор'єва і в кінці й арешти;

4. Зважаючи на таке ламання штабом згоди з революційною демократією, як і на невміння штабу і нездатність його орудувать тими військовими масами, які він без згоди революційної демократії невідомо для чого і невідповідно обставинам зібрав в Києві;

5. Що розгром військом дворця прибрав характер явно контрреволюційного походу проти рад і тим проти всієї демократії, там представленої, який виявився в ганебному поводженні з представниками і членами різних соціалістичних партій, в антисемітичному настрої окремих осіб серед війська і в знищенні і в знущанні над революційними емблемами і прапорами;

Центральна рада вважає необхідним негайне увільнення всіх заарештованих в палаці осіб, особливо з огляду на повну відсутність всякої спроби повстання з їх боку, і вважає недопустимим для оборони революції, щоб штаб розпоряджався військом без погодження і контролю всієї революційної демократії, і вважає необхідним негайне виведення частин, які штаб прикликав у Київ.

Народня воля. — 1917. — 31 жовт.

№ 172

30 жовтня 1917 р.

Ранішнє засідання [289]

Центральна рада вислухала доклад *М. Грушевського* про роботу комісії по виробленню автономного статуту України.

Конституція Української республіки визнає, що найвищу суверенну власть мають Українські Всенародні збори. Вона оддає часть власті федеральному парламентові Росії.

---

* Резолюцію було внесено українськими соціал-демократами. (Робітнича газета. — 1917. — 31 жовт.)

Українські Установчі збори

Другий доклад зробив *О. Севрюк* від комісії, яка виробляла проект закону про скликання Української Установчої ради. Проект розроблено досить докладно, незважаючи на те, що комісія, обрана Малою радою, мала дуже небагато часу.

З приводу цього докладу одноголосно прийнято було слідуючу резолюцію:

«Заслухавши доклад комісії про головні засади закону про вибори до Української Установчої ради, Центральна рада ухвалює ці засади і доручає Малій раді остаточно ствердити весь закон і перевести вибори до Української Установчої ради».

Біжучий момент у Києві

М. Ткаченко повідомляє, що штабом розпочато наступ війська проти понтонного батальйону та артилерійського парку, котрий через цей наступ може обстрілювати штаб і місто тяжкою артилерією. Щоб запобігти цьому, Центральна рада послала М. Ткаченка та М. Туган-Барановського до штабу, де вони домагались, щоби негайно було зміщено Кирієнка та генерала Трегубова і повідводили військо, послане на понтонерів та артилерійський склад. Штаб на ці домагання рішуче не згодився і хоче тих нібито «повстанців» силою приборкати, віддати під військовий суд і послати на фронт.

М. Порш додає до цього, що гірська батарея обстрілює Костянтинівську військову школу. Більшовики тут ні при чому, бо вони зріклись виступів. Військо було спровоковане до виступу проти штабу розгромом всіх «советов депутатов». 29 жовтня сформувався новий «совет солдатских депутатов», котрий того ж вечора прийняв таку постанову:

«Вважаючи, що при відсутності зв'язку з центральною владою, єдино правомочним органом військових і громадських справ України в цей момент є Центральна Українська рада, виконавчий комітет ССД КВО постановляє:

1. «Революційний комітет» повинен бути утворений при Центральній раді, по принципу, затвердженому нею 26 жовтня, з конечною умовою збільшення представництва від «совета солдатских депутатов» до трьох чоловік;

2. Військові і громадські власті України підлягають тільки «революційному комітетові»;

3. Ухвалюючи створити цей «революційний комітет», виконавчий комітет «совета солдатских депутатов» рішуче заявляє, що буде боронити існування і діяльність «революційного комітету» всіма засобами».

Сьогодні в місті оповіщено уже загальний страйк. Південно-Західні залізниці також застрайкували, щоб таким способом припинити криваву бійку, переставши підвозити до міста контрреволюційне військо з фронту.

Резолюція з приводу докладів Генерального секретаріату

Фракцією українських соціалістів-революціонерів внесено було і одноголосно зборами прийнято слідуючу резолюцію:

«Заслухавши доклади Генерального секретаріату про його діяльність та доповнення Секретаріату комісарами по справах військових, продовольчих, залізничних, почти та телеграфу і судових, Центральна рада постановляє затвердити цих комісарів і переходить до чергових справ».

Заява залізничників

В позачерговій заяві представник Південно-Західної залізничної спілки *Далматов*, привітавши Центральну раду як крайовий парламент, повідомив, що «Всеросійський залізничний союз» постановив не перевозити того війська, котре посилається для розгрому революційних організацій. Союз залізничників обов'язується допомагати тільки тій організації, яка візьме на себе завдання утворити однорідне соціалістичне правительство, відповідальне перед органами революційної демократії.

Телеграму про це з Петербурга від «Вікжел» [290] одержано було в Києві коло 2-ї год. ночі і розіслано по всіх станціях Південно-Західної залізниці з приказом від Київського залізничного комітету затримувати на залізницях те військо, яке їде боротись з революційними організаціями.

В другій телеграмі «Вікжел» сповіщав на 12-ту год. ночі 29-го загальний залізничний страйк, але в слідуючій телеграмі говориться, що страйк відміняється, бо з почину «Вікжел» в Петербурзі почалась нарада між ворожими сторонами з приводу організації нового соціалістичного правительства.

Далі представник залізничників сказав, що вони уже радились з В. Винниченком і прийшли з ним до цілковитої згоди. Залізничники бачать в Генеральному секретаріатові якраз ту організацію, яка не вмішується в боротьбу, відкидає її і через те може взяти на себе організацію власті в краю.

Залізничники вважають, що в складі Генерального секретаріату повинно бути утворено Секретарство залізниць всієї України, яке треба було завести з самого початку. Тоді б залізничники не витерпіли б того, що їм прийшлось витерпіти за останній час.

Українському військові залізничники цілком вірять (*оплески*) і думають, що воно повинно тільки боронити справу революції, але ні на кого не нападати.

Генеральний секретаріат уже повідомив залізничників, що він згоден на сформування нового соціалістичного правительства, в яке ввійшли б всі соціалістичні партії, від самих лівих аж до народних соціалістів. Тепер залізничники бажали б ще почути думку Центральної ради.

Заява фракцій

Голова зборів *М. Грушевський*, зауваживши, що Центральна рада уже раніше висловила свою думку в цій справі, запрошує фракції, не роблячи особливої наради, зложити свої заяви в цій справі.

На це запрошення фракція українських есерів, а за нею есдеків, есерів, трудовиків та всі неукраїнські фракції зробили заяви, що вони погоджуються з думкою залізничників про потребу утворення соціалістичного правительства.

Прилучення Слобожанщини

Представник Української ради Слобожанщини *Сіверо-Одаєвський* зробив поза чергою заяву, що на Слобожанщині уже зміщено всіх комісарів і на їхні місця обрано українців. Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів в Харкові, а також інші організації Слобожанщини постановили прилучити Слобожанщину до автономної України. Як в Харкові, так і по всій Слобожанщині влада цілком в руках українців. Комендантом міста Харкова також українець...

Кожну фразу цього промовця вітано було бурхливими оплесками.

Народня воля. — 1917. — 31 жовт.

Вечірнє засідання

Вечірнє засідання починається в 9 год. вечора, бо перед тим одбувались фракційні наради.

К. Лоський повідомляє в позачерговій заяві про постанову Київської городської української ради, в якій сказано, щоб вся влада належала Центральній раді, щоб спокій у Києві охороняли не козаки, а українське військо.

Представник поштово-телеграфного з'їзду Іваненко вітає Центральну раду од імені з'їзду і читає постанови з'їзду про те, щоб проголосити Українську Демократичну Республіку та завести Секретарство пошт і телеграфів.

Становище юнкерів

Представник юнкерів-соціалістів *Маршак* заявляє, що становище юнкерів-соціалістів дуже прикре. Військова власть посилає юнкерів проти солдат[ів], і во-

ни змушені битись зараз проти своєї волі. Все громадянство вважає юнкерів прибічниками реакції, а солдати думають, що всіх юнкерів треба вибити.

Юнкери-соціалісти стоять за соціалістичне міністерство. Вони не хотять битись з солдатами і просять Центральну раду, щоб вона взяла в охорону соціалістів-юнкерів і погодила ворожі сторони.

Земельний законопроект

Товариш секретаря земельних справ *Мацієвич* читає законопроект про передачу землі в розпорядження земельних комітетів. Це тимчасовий законопроект, який не порушує основ володіння, не одміняє земельної власності.

Сіверо-Одаєвський (український соціаліст-революціонер) вносить з приводу законопроекту резолюцію, яку Рада приймає 96 голосами (проти 65 соціал-демократів і російських соціалістів) *. Зміст резолюції такий: «Заслухавши доклад Земельного секретарства про передачу земель в розпорядження земельних комітетів і визнаючи цю справу негайною, Українська Центральна рада приймає законопроект до відома і доручає Комітетові Ради після детального обміркування і доповнення ухвалити і через Секретаріат перевести в життя, ідучи невпинно до соціалізації землі».

Делегація військового з'їзду

Неронович од імені делегації 3-го Всеукраїнського військового з'їзду [291] передає Центральній раді як парламентові привіт од імені з'їзду. З'їзд представляє собою ясно виявлену волю зорганізованого вояцтва, а того вояцтва три мільйони й сто тисяч. Неронович читає резолюцію військового з'їзду, в якій з'їзд домагається, щоб Центральна рада проголосила Українську Демократичну Республіку.

Члени Ради вітають військову делегацію гучними оплесками, а навіть вигуками.

Телеграма Полтавської ради робочих, солдатських та селянських депутатів

Секретар Ради читає таку телеграму:

«Полтавська рада робочих, солдатських та селянських депутатів 28 жовтня прийняла слідуючу резолюцію:

Рада признає Українську Центральну раду, яка рішила разом з революційними органами взяти власть в свої руки для боротьби з контрреволюцією, як найвищу крайову власть».

Мала і Велика рада

Представник «Бунду» *Золотарьов* вносить пропозицію, щоб Центральна рада потвердила постанову Малої ради з приводу повстання в Петрограді.

Голова *Грушевський* роз'яснює, що постанови Малої ради мають таку саму силу, як і повної Ради.

Представник «Бунду» висловлює своє задоволення поясненням голови [292].

Народня воля. — 1917. — 1 листоп.

№ 173

31 жовтня 1917 р.

Розпочалось засідання в чверть на першу годину дня. Головою спочатку М. Грушевський, потім — Ф. Крижанівський.

* «Нова Рада» від 3 листопада 1917 р. подає дещо інші дані: 97 — «за», 72 — «проти».

В. Бойко зробив доклад про прилучення «позаавтономних» частин України. Проект цей внесено було від імені фракції соціалістів-федералістів. Докладчик підпирав свої твердження про потребу злучення під владою Генерального секретаріату всіх українських земель постановами різних повітових установ занексованої України, які домагаються прилучення своїх повітів.

Дебати з приводу докладу було обмежено, через що висловились про це тільки два промовці — *М. Левицький* та *Висоцький*. Обидва промовці спинялись на тій протиукраїнській агітації, яку ведуть на півдні України, а особливо на Херсонщині, російські соціалісти [293].

Доповнення до докладу В. Бойка зробив священик *Матеюк* в справі прилучення до України Холмщини.

В справі об'єднання земель України внесено було дві резолюції — одну докладчиком, а другу фракцією есерів, але за порадою фракції українських соціал-демократів ухвалено було обидві ці резолюції взяти за основу і доручити виробити спільну резолюцію окремій комісії.

Далі чимало часу забрав доклад мандатної комісії і затвердження Центральною радою кількох нових представництв від деяких українських організацій на Україні та по колоніях.

На початку третьої години зроблено було обідню перерву.

На початку вечірнього засідання *Рафес* заявив протест з приводу насильства більшовиків над соціалістичною пресою. Більшовики заборонили друкувати партійну газету «Бунду» інакше як під їхньою цензурою. З цього приводу Рафес запрошував Центральну раду висловити свою думку і осудити поводження більшовиків.

А. Пісоцький (український соціал-демократ) порадив Центральній раді зняти внесок Рафеса з обговорення і зовсім не спинятись над ним як окремим випадком політичної боротьби.

З цього розгорілись палкі дебати: *Рафес* вніс побажання, щоби кожна фракція заявила свою думку про цю справу. Побажання було прийнято, першим висловився *Ілля Шраг* (український соціаліст-федераліст), що запропонував протестувати проти боротьби більшовиків з друкованим словом і, осуджуючи їх, доручити Генеральному секретаріатові вжити потрібних заходів для забезпечення волі слова. Інші неукраїнські фракції також приєднались до цієї думки, але, крім того, промовці «Бунду», меншовиків та «серпівців» протестували проти фракції українських соціал-демократів за те, що її представник радив не зупинятись над таким болючим випадком порушення волі слова.

Промовці зазначали, що, невважаючи на оповіщений загальний страйк, цього дня вийшли все-таки три газети — «Киевлянин», «Народня воля» та «Робітнича газета». Не дивно, коли чорносотенний «Киевлянин» порушує страйк, оповіщений пролетаріатом, але штрейкбрехерство «Робітничої газети» можна пояснити хіба тим, що ця газета тримається більшовицького напрямку, і через те більшовики дозволяють їй виходити.

А. Пісоцький пояснював вихід «Робітничої газети» тим, що, мовляв, страйковий комітет завше має право робити винятки під час страйку для деяких категорій підприємств. До таких «окремих категорій» преси ніби належать «Робітнича газета» і «Народня воля».

Фракції українських соціал-демократів, видимо, було прикро в тому становищі, до якого призвів її промовець, але вона його все-таки підтримувала до кінця.

Подано було в цій справі дві резолюції — одну від українських соціал-демократів, в якій говорилось, що справа здіймається з обговорення, і другу — від українських соціалістів-федералістів, до якої зробив додаток «Бунд». «За» резолюцію соціал-демократів подала голоси тільки їхня фракція та ще кілька чо-

ловік трудовиків, а «проти» — всі інші і один з соціал-демократів, Л. Чикаленко. Величезною більшістю прийнято було другу резолюцію разом з додатком «Бунду» в такій редакції:

«Вважаючи недопустимим і протестуючи проти насильства над волею друку, з якого б боку воно не виходило, Центральна рада передає справу Генеральному секретаріатові, якому доручає вжити всіх заходів для оборони волі слова».

Морська рада

Голова морської секції військового з'їзду *В. Лотоцький* зробив доклад про українізацію Чорноморського флоту і про організування Генеральної морської ради, проект статуту якої докладчик подав до відомості Центральної ради.

Заслухавши доклад і проект статуту Морської ради, Центральна рада ухвалила передати справу для докладного розгляду особливій комісії.

Головою зборів *М. Грушевським* поставлено питання про те, чи сесія Центральної ради має бути скінчена в цім засіданні.

У х в а л е н о пропозицію українських соціалістів-революціонерів продовжувати сесію, аж доки політичне становище в краю зовсім виясниться.

Постанова про з'єднання українських земель

М. Салтан прочитав вироблену комісією спільну в цій справі постанову. З приводу голосування розпочались загальні дебати, бо заступники меншостей ухилились од голосування.

Представники меншостей один по одному заявили, що вони стоять за приєднання тих земель, але під умовою переведення плебісциту, бо, мовляв, невідома воля людності тих місцевостей, або коли за це висловляться місцеві земства, як зазначено і в інструкції.

Постанову поставлено було на голосування другий раз і прийнято всіма голосами, кілька ж представників од меншостей удержались від голосування.

Зміст постанови слідуючий:

«Розглянувши питання про становище тих українських земель, що по інструкції російського правительства від 4 серпня 1917 р. зосталися поза межами автономної України, Центральна рада,

1) виконуючи волю трудящого народу, висловлену в численних постановах селянських, національних та загальнотериторіальних — губерніальних та повітових — з'їздів і різних політичних та громадських організацій відмежованих частей України;

2) вважаючи, що поділ України, як наслідок імперіалістичної політики російської буржуазії щодо України, загострює національну боротьбу, порушує єдність революційних сил демократій України і тим самим веде край до цілковитого безладдя і зросту контрреволюції, у х в а л и л а:

«Поширити в повній мірі владу Генерального секретаріату на всі відмежовані землі України, де більшість людності є українською, а саме — Херсонщину, Катеринославщину, Харківщину, материкову Таврію, Холмщину, частину Курщини та Вороніжчини».

Справа Ф. Степаненка *

Особлива комісія, що розглядала матеріали в справі Ф. Степаненка, зробила доклад, з якого ясно було видно, що Плав'юк зовсім не був провокатором, як його звала «Киевская мысль», а Ф. Степаненко, тим більше, ні в чому не був винен.

Додаткові пояснення в цій справі зробили тт. *Паламарчук* та *М. Ковалевсь-*

---

* Мова йде про О. Ф. Степаненка. Див. прим. 33.

кий, після чого прийнято було Центральною радою внесену українськими есерами резолюцію, в якій зазначено, що доклад прийнято до відомості.

Холмська справа

Потому внесено було одним з представників Холмщини докладну мотивовану резолюцію в справі прилучення до України Холмщини.

Проти цієї резолюції виступали з промовами представники польського громадянства. Внаслідок цих промов резолюцію холмщаків було відкинуто, а замість неї ухвалено внесену есерами, де говориться, що справу з Холмщиною треба передати на розгляд в Секретарство національних справ для порозуміння з комісаром по справах польських.

На цьому і скінчено було засідання коло 12-ї год.

Нова Рада. — 1917. — 3 листоп.

№ 174

1 листопада 1917 р.

Призначене на 11-ту год. ранку, це засідання почалось тільки коло 3-ї год. дня. До тої пори з самого рання провадились засідання фракцій та наради Генерального секретаріату і переговори його з фракціями в справі доповнення Секретаріату новими генеральними комісарами.

Події минулої ночі

В самім початку цього невеличкого засідання, котре тяглось всього годину і кілька хвилин, зробив доклад про останні події в Києві *М. Порш.*

Ще напередодні ввечері до Центральної ради з'явилась делегація від київських юнкерів, які найбільш завзято боронили Кирієнка, і заявила, що юнкери «признають» за Центральною радою право на внутрішнє упорядкування України і просять тільки дати їм можливість виїхати з Києва, щоб в іншім місці спокійно закінчити свою військову науку.

Друга делегація була від козаків, які заявили, що вони вважають потрібним забратись з України, бо не мають завданням заважати самоозначенню українського народу. Вони признають, що Центральна рада є вищим органом на Україні і тільки просять не заважати їм вільно виїхати до Новочеркаська та до інших місць.

Далі докладчик спинився на історії «мировых переговорів» зі штабом округи. Напередодні вироблено було умови «миру» з штабом та міською думою. По цих умовах міська дума має дбати про порядок в місті, відповідальність за державне майно та лад в краю бере на себе Генеральний секретаріат, а військом порядкує військова округа. Згоди було остаточно досягнуто і списано на папері — лишалось тільки підписати її, але вночі штаб округи розбігся невідомо куди і Київ опинився без військової власті. Через те визнано було потрібним призначити тимчасового начальника військової округи підполковника Павленка.

Згодом виявлено було, що Кирієнко, Квецинський і весь штаб сховались в артилерійській школі, де їх було затримано для того, щоб вияснити, через що і з якою метою вони хотіли втекти з Києва [294].

Ту позицію, яку зайняла в цій сутичці Центральна рада, іменно — що сутичка повинна бути розв'язана мирним способом — треба додержувати, на думку докладчика, і далі.

Помічник комісара Південно-Західного фронту *Н. Григор'єв* виправдовувався в своїх вчинках, кажучи, що на фронт з Києва приходили звістки, нібито ця головна база Південно-Західного фронту в руках анархістів. Фронт вирішив, що

він мусить «боронити своє достояніє» в тилу, і нарада комісарів фронту доручила п. Григор'єву вести на Київ певне військо — чехословаків.

Далі п. Григор'єв розповідав про події останніх трьох днів в Києві і між іншим докладно розказав, як напередодні вночі те військо, що привезено було з фронту і обійняло штаб округи, зрозумівши, що його хотять заставити боротись з українським народом, покинуло штаб, який воно боронило, напризволяще і розійшлось по своїх казармах. Тоді розбігся і весь штаб, не вспівши навіть про це повідомити його, офіціального представника фронту.

Григор'єв запевняв, що проти українців військо ніколи не піде і обіцяв підписати відповідну умову з Генеральним секретаріатом про те, що вся влада в краю переходить до рук українських організацій.

Нові генеральні секретарі та комісари

В. Винниченко повідомив, що по постанові Центральної ради і за згодою фракцій, крім деяких меншостей, з якими не пощастило переговорити, намічено слідуючих осіб для доповнення Генерального секретаріату:

М. Ковалевський — по продовольчих справах;

М. Порш — праці;

М. Ткаченко — судівництва;

С. Петлюра — по військових справах;

Голубович — торгу і промисловості;

Єщенко — шляхів;

О. Зарубін — виконуючий обов'язки генерального секретаря пошт і телеграфів.

Крім того, один з представників національних меншостей входить в склад Секретаріату без портфеля і разом з тим буде виконувати обов'язки генерального контролера.

Товариші генерального секретаря національних справ — Міцкевич, Зільберфарб та Одинець матимуть в Раді генеральних секретарів право рішаючого голосу і будуть вважатись комісарами по справах польської, єврейської та російської національностей на правах генеральних секретарів.

Решта генеральних секретарів лишаються ті самі, що і були.

Один з представників національних меншостей заявив, що деяких фракцій на засіданні нема, через що варт би було почекати з голосуванням, доки вони порадяться.

Зроблено було коротеньку перерву, після якої *В. Винниченко* повідомив, що представники меншостей домагаються, щоб в складі Генерального секретаріату було 6 їхніх представників, а тому бажають, щоб був ще один їхній член Секретаріату без портфеля. Генеральний секретаріат, з свого боку, на це пристає.

Представник фракції російських народних соціалістів та єврейських сіоністів заявили протест з приводу того, що меншості ставлять себе в якесь відокремлене становище.

Фракція «Бунду» заявила, що вона висуває кандидатуру Золотарьова на посаду генерального контролера, але лишають за собою право помінятись цією посадою з меншовиками.

Подані кандидатури на генеральних секретарів та комісарів було Центральною радою одноголосно стверджено.

Нова Рада. — 1917. — 4 листоп.

№ 175

2 листопада 1917 р.

Це останнє засідання почалось коло другої години дня. Головою М. Грушевський. Членів Центральної ради небагато. Гостей на хорах також не дуже численно.

Спочатку іде доклад мандатної комісії про деякі зміни мандатів та допущення по одному представникові від білорусів і чехословаків [295].

Статут Морської ради

Другий доклад зроблено було представником комісії, що розглядала проект статуту Морської генеральної ради *. Морська рада [296] має бути представництвом всіх українських організацій моряків та портових робітників Чорного і Балтійського морів. Складається Морська рада з 20 душ, які всі входять в склад Центральної ради і мають одного представника в Малій раді.

Тьомкін («Бунд») звернув увагу, що утворення Морської ради і разом з тим інкорпорація її в Центральну раду може означати, що Центральна рада хоче зробити Чорноморський флот українським. Такої справи, як українізація флоту, котра має велику вагу для цілої держави, не можна вирішувати так раптово. Зрештою Тьомкін згоджується на утворення Морської ради, але хоче, щоб цього не розуміти так, що Чорноморський флот належить Україні.

Після додаткових пояснень докладчика проект статуту було одноголосно прийнято.

З приводу біжучих подій

Після короткої перерви *М. Порш* повідомляє, що нічого особливого за цю добу не трапилось. Делегації, яка їздила на «Пост-Волинський» до «ударників», не пощастило умовити їх вернутись на фронт. Вони конче хотять дістати і приборкати більшовиків.

Українські частини на фронті, довідавшись, що Центральна рада в небезпеці, рушили з фронту до Києва. Перед штабом фронту виникла небезпека, що фронт лишиться без війська і комісар фронту Іорданський звернувся до страйкового комітету залізниць, щоб вони не перевозили з фронту українського війська. З свого боку, Іорданський ручається за спокій на фронті і згоден забрати назад з-під Києва свої ешелони, коли українські також вернуться.

В Києві тепер ще проявляє свою діяльність «Воєнно-революціонний комітет» [297], який має завданням боротись з тими, хто іде проти більшовиків. Було б небажано, щоб подібна організація вносила дезорганізацію в справу заспокоєння краю, і питання про цей комітет розглядатиметься в Генеральному секретаріаті.

Після вчорашнього засідання помічник фронтового комісара п. Григор'єв взяв на себе відповідальність за те, що умову з Центральною радою буде додержано і, крім того, підписав заяву, що він не матиме нічого проти заняття посади начальника військової округи підполковником Павленком. Коли ж Григор'єв повідомив про це комісара Іорданського, то той відповів телеграмою, що Григор'єв увільняється з посади помічника комісара.

З Катеринослава надійшли відомості, що генерал Каледін з козачим військом хоче захопити в свої руки весь вугляний район і йде до Катеринослава. Зайняв уже Юзівку і ще деякі місця. Катеринослав також готується до «зустрічі» козацького генерала.

---

* Доповідь зробив М. Чечель.

Запитання

З приводу повідомлень про події внесено було кілька запитань.

Літваков («СЄРП» *) запитав Порша, що це значить, що в той час, коли Генеральний секретаріат начебто взяв до своїх рук всю владу, більшовицький «революціонний комітет» в Києві видав відозву, надруковану сьогодні в «Робітничій газеті». В кінці відозви стоїть: «Хай жиє влада рад робітничих і солдатських депутатів!» Яких заходів вжито, щоб Київська рада робітничих і солдатських депутатів стала на своє місце громадської організації, котра ні до чого не мішається? [298]

Балабанов від фракції меншовиків також піддержує запитання Літвакова і додає до цього, що «революційний комітет» більшовиків оповістив, що він відносно преси буде поводитись згідно з новим законом Леніна, котрий нічим не відрізняється від подібних законів старого режиму. Промовець запитує, що робить Генеральний секретаріат, щоби захистити волю слова і які закони в цій справі він вважає для себе обов'язковими.

М. Порш, зауваживши, що він виступає не як представник Генерального секретаріату, відповів, що Генеральний секретаріат, погляд якого на ці справи відомий, не думає ділитись владою з «революційним комітетом».

Рафес («*Бунд*») зауважує, що Генеральний секретаріат не подбав ще про те, щоб увільнено було з-під арешту друкарню «Киевлянина». Промовець також радить Центральній раді сьогодні ж винести резолюцію про те, що вибори до Установчих зборів повинні відбутись в призначений строк — 12 листопада.

М. Порш відповів, що всі згодні з тим, що треба рішуче готовитись до виборів в Установчі збори. Що ж до різних дрібних порад, які дають тут Генеральному секретаріатові, то вони лишні, бо Секретаріат має свій план заходів. Промовець порадив дебати про це припинити, що і прийнято було більшістю зборів [299].

Закриття сесії

М. Порш від імені фракції соціал-демократів порадив закінчити сесію Центральної ради в цьому ж засіданні, щоб члени з місць могли зараз же роз'їхатись і пильно взятись до організування людності на місцях. В цій справі вирішено було зробити фракційні наради, для чого зроблено було перерву.

Після перерви есери заявили, що вони приєднуються до поради есдеків, і збори одноголосно ухвалили в цьому ж засіданні сесію Центральної ради закінчити.

Заслухано було ще кілька дрібних справ, по чому в 4 1/2 год. вечора голова оповістив сьому сесію Центральної ради скінченою.

Нова Рада. — 1917. — 4 листоп.

№ 176

ЗВЕРНЕННЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ДО ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

1 листопада 1917 р.

Громадяни!

Українська Центральна рада оповіщає отсим все населення: 31 жовтня сього року, внаслідок бурхливих подій в городі Києві, відбулася згода між представниками Української Центральної ради, рад робітничих і військових депутатів, Київського городського самоврядування, Українського генерального військового комітету, помічника комісара Південно-Західного фронту та різних політичних партій та організацій.

* Соціалістична єврейська робітнича партія.

Ця згода мала на меті положити кінець розвиткові анархії в городі і забезпечити лад і спокій для нормального ходу життя.

Одначе, зовсім несподівано, в ніч з 31 жовтня на 1 листопада головний начальник Київської воєнної округи з усім штабом, без попереднього повідомлення відповідних властей, в тому числі і помічника комісара Південно-Західного фронту, покинув підлеглі йому установи, що обслуговували тил і фронт, і через те поставив воєнні установи й частини в крайньо важке становище.

З огляду на те, Українська Центральна рада, приступаючи до організації найвищої крайової влади на Україні в повному складі, визнала за необхідне негайно доповнити Генеральний секретаріат п'ятьма генеральними комісарами, і в першу чергу — Генерального комісара військових справ, якому доручено призначити відповідну людину на посаду головного начальника Київської воєнної округи.

Разом з тим Українська Центральна рада доручає назначеному генеральному комісарові військових справ і тимчасовому виконуючому обов'язки начальника Київської воєнної округи, сповістивши про се всі власті України, негайно приступити до відновлення правильного постачання арміям на фронті і в тилу всіх необхідних засобів.

Всім військовим і громадським властям, всім урядовим особам та установам предписується точно й негайно виконувати всі розпорядження новопризн[аче]ного виконуючого обов'язки начальника Київської військової округи підполковника Павленка.

Українська Центральна рада зазиває всіх громадян і солдатів до спокою та мирної праці.

Українська Центральна рада і її виконавча влада — Генеральний секретаріат — вжиє всіх заходів, щоб установити лад і спокій, не допускаючи ніяких самовільних, анархічних виступів, що можуть внести неспокій та безладдя.

Українська Центральна рада, орган революційної демократії України, і її Генеральний секретаріат, що опирається в своїй діяльності на всі організації і являється однорідним революційно-демократичним урядом України, певні в тому, що їм спільними заходами вдасться осягнути намічену мету.

До спокою, до праці, громадяни — селяни, робітники й солдати.

Українська Центральна рада

Народня воля. — 1917. — 2 листоп.

№ 177

РОЗПОРЯДЖЕННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ ПРО НЕДОТОРКАНІСТЬ ОСОБИ ТА ЇЇ ЖИТЛА

1 листопада 1917 р.

В останні дні невідомі особи, не маючи ніяких уповноважень, дозволяють собі спиняти на вулицях городян, вимагають від них документів, роблять труси і арешти. Генеральний секретаріат внутрішніх справ доводить до відома городян м. Києва, що приватним особам робити арешти, труси та перевіряти документи городян у домах і на вулицях забороняється. Громадянам, до котрих будуть звертатися з вимаганням документів та виконання трусів, не маючи на те офіціальних уповноважень, пропонується звертатись по допомогу в найближчий район міліції і до військових патрулів, котрим доручена охорона міста.

Осіб, котрі самочинно роблять труси, належить затримувати і віддавати до відповідальності по всій строгості законів.

Вістник Генерального секретаріату України. — 1917. — 6 листоп.

№ 178

ЗАЯВА С. В. ПЕТЛЮРИ ПРО ВСТУП НА ПОСАДУ ГЕНЕРАЛЬНОГО КОМІСАРА ВІЙСЬКОВИХ СПРАВ УКРАЇНИ

2 листопада 1917 р.

Постановою Української Центральної ради мене назначено генеральним комісаром військових справ України. Подаю сю постанову вищого органу України до відома всіх військових установ, частин і чинів Київської й Одеської військових округів, а також південного району Московської військової округи.

Як член Генерального секретаріату Центральної ради, я в своїй діяльності генерального комісара військових справ України руководитимусь загальною політикою Центральної ради й вказівками Генерального секретаріату.

Як представник революційної військової влади на Вкраїні, здобутої революційними зусиллями, я безупинно стоятиму на стороні охорони інтересів революційної військової демократії на Вкраїні, як української так і невкраїнської. Тому в сучасний прикрий мент для України, кличу всю революційну армію з уроджених України тісно згуртуватися для оборони інтересів революції, для оборони нового ладу й вищої революційної влади на Вкраїні — Центральної ради й її Генерального секретаріату.

Беручи на себе вищу військову владу на Вкраїні, я не вважаю можливим торкатися розпоряджень, які відносяться до компетенції головнокомандуючих фронтами, де вся повнота влади повинна належати головнокомандуючим сими фронтами.

Всі розпорядження в тилу виходять виключно від Генерального військового комісаріату України через командуючих підчиненими округами або їх уповноважених. Приказів, які виходять від кого-небудь, не уповноваженого на се генеральним військовим комісаром України, не треба виповняти. Про такі розпорядження негайно доносити відповідних уповноважених Генерального військового комісаріату України.

Генеральний комісар військових справ України *С. Петлюра.*

Робітнича газета. — 1917. — 4 листоп.

№ 179 — 180

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

2 — 3 листопада 1917 р.

№ 179

2 листопада 1917 р.

Засідання (ранішнє) 2 листопада.

Присутні: генеральні секретарі — Винниченко, Лотоцький, Савченко-Більський, Стешенко, Зарубін, Шульгін, генеральні комісари — Золотарьов, Петлюра, Порш, Ткаченко, товариші — Зільберфарб, Мірний, Міцкевич, Красковський.

Вислухано звідомлення *Ткаченка* про стан справи на Печерську і про зносини помічника комісара Юго-Западного фронту Григор'єва з комісаром Іорданським,

з яких виявилося, що Іорданський подіями і поведінкою Григор'єва у Києві незадоволений; справа з ударними батальйонами, висланими на Київ, остаточно не вияснена.

Вислухано доклад *Петлюри* про стан військовий (про організацію штабу, про прибуття українського війська до Києва і т. ін.) і про повідомлення їм ставки про військові справи, про призначення Петлюри генеральним комісаром і про заходи, вжиті для постачання війську харчів і військового знаряддя.

Вислухано доклад полковника *Пилькевича* про діяльність Військового генерального комітету (дано розпорядження подавати снаряди на фронт з подвійною енергією, полагоджено порядок у Дарниці, де вже всі розпоряд[ження] Генерального комітету виконуються, до солдатів українських частин видано наказ додержувати порядку, підтримувати дисципліну і взагалі всією поведінкою своєю підтримувати честь українського війська).

Вислухана надіслана Володченком телеграма Духоніна з ставки Верховного головнокомандуючого з приводу сучасних подій.

Вислухано заяву *Пилькевича* про те, що Іорданський просить потвердити українським полкам, щоб вони не знімалися з прифронтових місцевостей, бо це може оголити фронт.

Обмірковано заяву помічника комісара Юго-Западного фронту *Григор'єва* про те, що він зараз уже не може взяти участь в справі призначення Павленка в. о. командуючого Київською військовою округою, бо Квецинський уже повернувся на свою посаду. Визнано неможливим повернути на посаду Квецинського, який потайці залишив свій пост і виїхав з міста (на Шулявку).

Одноголосно у х в а л е н о: 1) підтвердити призначення підполковника Павленка тимчасово в. о. командуючого Київською військовою округою і увійти в зносини з ставкою Верховного головнокомандуючого в справі затвердження цього призначення; 2) повідомити Квецинського, штаб і інші установи при штабі про становище справи, послати Квецинському та Кирієнку через Зарубіна та Савченка-Більського мотивовану заяву про причини зміни їх і затримання. Заяву цю передати також у ставку Верховного головнокомандуючого, у ставку Юго-Западного фронту та Іорданському; 3) пропонувати Квецинському здати справи Павленкові, а Кирієнкові — комісаріату при штабі.

Вислухано інформації *Порша* про біжучі події на Печерську, про переговори з більшовиками, про помічений уже перехід українських по складу частин на Печерську на бік Центральної ради.

Вислухано пропозиції Порша в справах фінансових, адміністраційних і земельних.

Доручено Туган-Барановському вияснити стан фінансів і доложити Секретаріату.

Вислухано доклад *Петлюри* в справі міської міліції і про причини зміщення Лепарського і тимчасового призначення Анохіна в. о. начальника міліції.

Вислухано звідомлення *Анохіна* в справах міліції.

У х в а л е н о: постанову Генерального комітету про арешт Лепарського одмінити як допущену помилково. Анохіна тимчасово залишити виконувати обов'язки начальника міліції, як людину, що організувала бойові дружини і має на них великий вплив, що дуже важно під цей час. Доручити генеральному контролеру Золотарьову та Красковському порозумітися у цій справі з городським самоврядуванням, а також в справі призначення городським комісаром Ніковського.

Вислухано інформації *Зарубіна* в справі пошти і телеграфу на Україні.

Вислухано заяву *Одиниця* про становище в Арсеналі. У х в а л е н о: накладати штраф за спізнення на засідання Секретаріату більш ніж на 15 хв. по 50 коп. за кожну хвилину.

В. Винниченко, М. Зільберфарб, М. Ковалевський, О. Шульгін, О Зарубін,

С. Петлюра, М. Савченко-Більський, В. Голубович, М. Ткаченко, І. Стешенко, М. Міцкевич, І. Мірний

Засідання (вечірнє) 2 листопада

Присутні: Винниченко, Лотоцький, Шульгін, Туган-Барановський, Зарубін, Савченко-Більський, Голубович, Ткаченко, Стешенко, Ковалевський; товариші — Мірний, Міцкевич, Мазуренко, Холодний, Одинець.

Вислухано заяву *Винниченка* про те, що до Києва прибув помічник начальника снабженія Огородников, щоб дізнатися у Секретаріаті, чи буде Секретаріат допомагати постачати на армію усього потрібного для війська, і пропонувати свою допомогу в сформуванні нового штабу, коли Генеральному комітету не вистачить для того своїх сил. Йому дано відповідь, що Секретаріат вживе усіх сил для постачання усього потрібного для армії.

Вислухано доклад Туган-Барановського про стан фінансів на Україні взагалі, про засоби полагодити справу і про потребу видання в цій справі належного законодатного акту.

У х в а л е н о: доручити Туган-Барановському виробити потрібні проекти. Постановлено одкрити кредит в один мільйон карбованців із средств Державного казначейства на біжучі потреби Генерального секретаріату.

Вислухано доклад *Зарубіна* і *Савченка-Більського* про переговори у штабі з Квецинським та Кирієнком.

У х в а л е н о: одноголосно пропонувати Квецинському і Кирієнку перебалакати з ставкою Верховного головнокомандуючого і по телеграфу подати прохання про одставку, а тоді здати справи (діла), після чого вважати їх цілком вільними.

П о с т а н о в л е н о:

1) доручити Петлюрі організувати штаб, зносини з ставкою і з усіма належними інституціями;

2) доручити Винниченкові і Петлюрі обміркувати, вияснити і повідомити снабюз на його запитання, в яких відносинах тепер має бути командуючий Київською військовою округою з ставкою та снабюзом (безпосередньо чи через генерального комісара по військових справах), куди перевести донських козаків і т. ін.

Оголошено телеграму Володченка і Іорданського про усунення Керенського, переговори про утворення нової правительственної власті, здатної утихомирити край і довести до Установчих зборів.

Вислухано складений Винниченком проект загальної відозви Генерального секретаріату до всіх установ і громадянства України *. У х в а л е н о: проект помножити і після ознайомлення з ним докладно обговорити.

У х в а л е н о: заснувати при голові Секретаріату тимчасову комісію по охороні порядку в складі 6 членів (Винниченко, Ткаченко, Ковалевський, Порш, Петлюра і Зільберфарб).

Вислухано доклад *генерального писаря* про заяву козачого сотника Шатова про роль Кирієнка в останніх подіях, про неправдиве інформування їм козаків в українських справах і намовляння козаків проти Центральної ради як австрофільської і зрадницької установи.

Вислухано заяву *Петлюри* про упорядкування штабу. Доручено Петлюрі негайно знестися по цих питаннях з ставкою Верховного головнокомандуючого.

Вислухано доклад *Лотоцького* про розмову його з Вирубовим по прямому проводу. Вирубов прохає найшвидше прибути, запитує, чи правда, що 34-й корпус викликано з фронту Генеральним секретаріатом, і просить дати розпорядження щоб корпус зостався на фронті.

---

* Див. док. № 181.

Доручено Лотоцькому виїхати з Дорошенком до ставки якнайшвидше і повідомити, що 34-й корпус Генеральним секретаріатом не викликався. Вислухано телеграму Іорданського про порушення залізничної путі під Фастовом і заслухано пояснення Петлюри в сій справі.

У х в а л е н о: телеграфувати Іорданському, що військо, вислане їм до Києва, треба завернути, аби не викликати нового заколоту у Києві, і що всі засоби полагодити розібрані залізничим забастовочним комітетом путі будуть ужиті.

В. Винниченко, О. Шульгін, М. Ковалевський, І. Стешенко, І. Красковський, І. Мірний, О. Зарубін, В. Голубович, М. Савченко-Більський

При цьому додаєм особу заяву.

Д о д а т о к д о п р о т о к о л у

Особое мнение

На заседании Генерального секретариата от 2 ноября 1917 г. из докладов генеральных секретарей А. Н. Зарубина и М. О. Савченко-Бильского выяснилось, что генерал Квецинский и его штаб категорически утверждают, что их переезд в Николаевское юнкерское училище произошел из соображений безопасности и имел в виду исключительно перемену местонахождения штаба.

В связи с указанными докладами Генеральный секретариат тогда же принял решение предложить генералу Квецинскому и его штабу подать в отставку, на что, по словам докладчиков, генерал Квецинский заранее изъявил свое согласие, и снестись по этому поводу телеграфно с Верховным главнокомандующим.

Это решение Генерального секретариата, однако, до вечера 3 ноября выполнено не было, чем создалось для штаба Киевского военного округа крайне неопределенное юридическое положение.

Считая, 1) что при наличности имеющихся в распоряжении Генерального секретариата данных поведение чинов штаба не может быть в настоящее время квалифицировано как самовольное оставление своих постов, 2) что генерал Квецинский и его штаб не должны нести на себе неблагоприятных последствий, вытекающих из ошибки тех лиц, которые не выполнили постановлений Генерального секретариата от 2 ноября; считая также, 3) что вина в неопределенном положении генерала Квецинского и его штаба в значительной своей части падает также на противоречивые распоряжения и заявления помощника комиссара Юго-Западного фронта Григорьева, мы, нижеподписавшиеся, не можем согласиться с мерами, направленными к фактическому задержанию штаба, и полагаем, что единственно правильным выходом из создавшегося кризиса был бы путь добровольного соглашения генерала Квецинского с представителями Генерального секретариата, с немедленным освобождением штаба.

Все сказанное в одинаковой мере относится и к комиссару Киевского округа Кириенко.

А. Зарубин, Д. Одинец, М. Савченко-Бильский

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 49 — 50, 53, 54 — 54 зв. Оригінал *.

№ 180

3 листопада 1917 р.

Присутні: Винниченко, Зарубін, Шульгін, Савченко-Більський, Стешенко, Голубович, Ковалевський, Порш, Петлюра, Золотарьов, Мірний, Міцкевич, Зільберфарб, Одинець, Мазуренко, Красковський.

Вислухано доклад полковника *Пилькевича* у військових справах (у штабі ге-

* Текст додатку до протоколу рукописний.

нерал Брейслер дав деякі розпорядження по організації штабу; козаків згідно з бажанням Генерального секретаріату з Полтавщини, куди вони вийшли з Києва, спроваджено на Правобережну Україну; ударні батальйони зроблено розпорядження вивести з-під Києва; начальником штабу призначено буде полковника Трухачова; Брейслер прохає ужити засобів, щоб прикази більшовиків про те, щоб артилерійські склади і тилові артилерійські майстерні не видавали нічого без дозволу Ради солдатських депутатів і Центральної ради, не виконувалися. Полтавський губернський комісар прохає вивести з Ромен і повіту 18-й запасний полк, але Брейслер уважає його порядним полком).

Обговорено питання про домагання більшовиків, про ширення їми чуток, ніби вони в повному контакті з Радою, ніби у штабі міститься і їх штаб, і з Павленком вони в повній згоді, і прикази йдуть за підписом його і представника більшовиків, які чутки відхиляють від Ради симпатії певних кіл населення. Вирішено зібрати в цій справі найширші відомості і тоді обговорити питання докладніше. Павленкові доручено оповістити, що прикази дійсні тільки за його підписом.

У х в а л е н о резолюцію про те, що до міського самоврядування мусять знов перейти усі права щодо міліції, позаяк потреба в надзвичайній військовій охороні міста уже минула (текст резолюції прикладається) *. Через Секретарство внутрішніх справ повідомити про це Генеральний військовий комітет, штаб і міське самоврядування.

В справі реквізиції міською думою пекарень у х в а л е н о, маючи на увазі наглу в тому потребу, реквізицію дозволити (про що подати в думу телефонограму).

Вислухано доклад *Зарубіна* про справи пошти і телеграфу. Позаяк між Всеукраїнською поштово-телеграфною спілкою і Всеросійським союзом виникають іноді непорозуміння, то всі можливі скарги в цій справі він просить передавати виключно до нього.

Вислухано телеграму з Катеринослава «председателя Комитета почтово-телеграфных служащих» *Штефана* з проханням повідомити, чи визнає Центральна рада потрібною майбутню забастовку залізничних шляхів, пошт і телеграфу. Доручено Зарубіну повідомити, що на Україні утворено однорідну революційно-демократичну владу, і тому на Україні страйку ні з якого погляду не повинно допустити (російський текст прикладається*).

Вислухано позачергову заяву *Павленка* про бажання Квецинського і Кирієнка негайно виїхати до Бердичева. Доручено Павленкові повідомити їх про попередню постанову Секретаріату в цій справі, коли ж Квецинський і Кирієнко в одставку, згідно з попередньою умовою, не подадуть, ужити негайно усіх заходів, щоб їх увільнила вища інстанція, а тоді прийняти від них справи і вважати цілком вільними.

По докладу *Порша* обговорено і у х в а л е н о: 1) доручити генеральному комісару по військових ділах розробити ряд мір по заведенню дисципліни в військах та встановлення єдності командування; 2) доручити генеральному комісарові по військових справах разом з секретарем внутрішніх справ виробити систему мір по охороні спокою та порядку в Києві і краю за поміччю військової сили і муніципальної міліції (патрулі, інспектіроване міліції і т. ін.); 3) доручити генеральному секретареві по справах внутрішніх звернутися до всіх комісарів повітових, губерніальних та міських з подвійною енергією приступити до заведення порядку, згідно з директивами Генерального секретаріату, котрі мусять бути негайно преподані; 4) доручити генеральному секретареві по справах внутрішніх виступити з оповіщенням, що на місцях органами влади являються

---

* Не виявлено.

комісари і органи місцевого самопорядкування, котрі працюють під проводом Генерального секретаріату і що коло організацій місцевого самопорядкування мусить для піддержки їх в боротьбі з анархією з'єднатися вся демократія; 5) оповістити населення про нову владу на Україні і про склад українського правительства.

Обговорено пропозицію про призначення тимчасового комісара Генерального секретаріату при Київській Казеній палаті (з пропозиції управителя Казенною палатою) для переведення видачі одного мільйона карбованців в розпорядження Секретаріату. Вирішено призначити на сю посаду в. о. директора кредитного відділу Афанасьєва.

Генеральному секретареві фінансів Туган-Барановському ухвалено дати відпустку для поїздки до Петрограда 3 листопада; виконання обов'язків секретаря фінансів доручити, згідно з проханням Туган-Барановського, Мазуренкові.

У х в а л е н о, згідно з пропозицією генерального комісара по продовольчих справах Ковалевського, кандидатури на товаришів генерального комісара Коліуха та Стасюка.

Вислухано і прийнято до відомості заяву *Савченка-Більського*, що Філіповський, товариш генерального секретаря по земельних справах, виходять зі складу Секретаріату.

Вислухано пояснення *Петлюри* з приводу призначення їм на посаду начальника передвіженія військ Шумицького. У х в а л е н о: пропонувати Петлюрі порозумітися з ставкою про увільнення з посади хворого начальника передвіженія війська і призначення тимчасовим в. о. Шумицького.

Вислухано пояснення *Петлюри* про причини завернення на фронт 34-го корпусу (корпусу раніше було дано бойового приказу). Доручено ужити заходів, щоб замість 34-го корпусу у Київ прибули інші українські військові сили.

Вислухано заяву *Красковського* про загрожуючий стан на Поділлі (солдати і дезертири руйнують містечка і маєтки).

Доручено Петлюрі негайно ужити всіх заходів для військової охорони Поділля і Волині.

Обговорено остаточно і у х в а л е н о текст відозви Генерального секретаріату до громадянства, урядових і громадських установ.

У х в а л е н о: на засіданнях Генерального секретаріату у першу чергу обговорювати справи військові, щоб не затримувати без потреби генерального комісара по військових справах Петлюру.

У х в а л е н о: згідно з пропозицією генерального комісара по судових справах Ткаченка, кандидатуру в товариші генерального комісара Квітку.

Вислухано звідомлення контролера Золотарьова про переговори з міською думою в справі комісаріату м. Києва. У х в а л е н о: залишити на посаді поки що Ніковського і остаточно порозумітися з міським самоврядуванням.

В. Винниченко, В. Мазуренко, В. Голубович, М. Міцкевич, І. Мірний, М. Зільберфарб, О. Золотарьов, О. Шульгін, М. Порш

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. *55* — *56* зв. Оригінал.

№ 181

ВІДОЗВА ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ ДО ГРОМАДЯН, УРЯДОВИХ І ГРОМАДСЬКИХ УСТАНОВ

3 листопада 1917 р.

Від Генерального секретаріату України

Генеральний секретаріат України оповіщає всіх громадян, всі установи — урядові, політичні, громадські на Україні:

Центральне правительство всієї Росії не має спромоги керувати державним життям. Цілі краї зосталися без направляючих центрів. Через се росте руїна політична, господарська і громадська.

З огляду на це Секретаріат поповнено тимчасово генеральними комісарами в справах: продовольчих, військових, судових, пошт і телеграфу, доріг.

Компетенція Генерального секретаріату поширюється на губернії, де є більшість українського населення. Через те Херсонщина, Харківщина, Катеринославщина і Таврія (без Криму) включаються в територію єдиної України.

Всім установам усіх губерній, а також громадянам єдиної України всіх національностей належить в усіх справах звертатись до відповідних секретарств Генерального секретаріату.

Всякі чутки і поголоски про сепаратизм, про відділення України від Росії — або контрреволюційна провокація, або звичайна обивательска неосвідомленість. Центральна рада і Генеральний секретаріат твердо і виразно заявили, що Україна має бути в складі Федеративної Республіки Російської як рівноправне державне тіло. Сучасне політичне становище сеї постанови ні трошки не міняє.

Поки мир між воюючими державами не встановлено, робота на фронті не повинна спинятись. Армія мусить бути одягнена, нагодована, озброєна. Генеральний секретаріат в згоді з відповідною центральною військовою владою вживатиме всіх заходів, щоб задовольнити всі потреби армії.

Вибори до «Всероссийского Учредительного собрания» повинні одбуватись, як призначено, 12 листопада (ноября), коли до сього часу не буде одмінено для всієї Росії. Громадянам і установам треба мати се на увазі і прикласти всієї енергії, щоб вибори було переведено точно, активно, численно.

Незабаром буде ухвалено Центральною радою і оповіщено Генеральним секретаріатом закон про Українські Установчі збори. Виборчим інституціям радиться взяти це на увагу і після виборів до «Всероссийского Учредительного собрания» виборчих апаратів не касувати.

Виробляється план військової охорони всієї України від погромів, грабежів і всякого безчинства. Комісарам губернським і повітовим буде дано в допомогу військові частини. Комісари мають провадити рішучу і енергійну боротьбу з безладдям і злочинствами безвідповідальних людей. В справі боротьби з анархією і заведення доброго ладу на місцях Генеральний секретаріат має опиратися на місцеві органи самовпорядкування, котрі і являються органами місцевої влади, коло котрої повинна об'єднатися для їх піддержки вся місцева демократія.

Докінчується розроблення законопроекту регулювання земельних відносин і про передачу нетрудових земель в розпорядження земельних комітетів. Закон буде видано незабаром. До того часу всі захватні своєвільні вчинки радиться припинити.

Всім установам, інституціям, урядовим особам радиться всі накази та доручення Генерального секретаріату виконувати точно і швидко.

Громадянам України радиться бути дійсно вільними громадянами, а через те активно і охоче стати на допомогу всім інституціям в важкій і спільній справі утворення порядку на Україні і охорони всіх великих здобутків Всеросійської революції.

Генеральний секретаріат України

Вістник Генерального секретаріяту Української Народньої Республіки. — 1917. — 23 листоп.

182

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

4 листопада 1917 р.

Присутні: генеральні секретарі і комісари — Винниченко, Стешенко, Савченко-Більський, Шульгін, Зарубін, Голубович, Ткаченко, Порш, Ковалевський; генеральні товариші — Мазуренко, Мірний, Зільберфарб, Одинець.

Вислухано звідомлення голови Секретаріату *Винниченка* про біжучі події, обговорено питання в справі утримання у Києві і на всій Україні спокою в зв'язку з виступами більшовиків, наміренням їх дискредитувати Центральну раду і захопити владу в свої руки. У х в а л е н о: ужити всіх заходів ідейної боротьби з більшовизмом для безкровного полагодження справи і тільки на випадок оружного виступу ужити сили.

Вислухано звідомлення *Пилькевича* про оружну силу більшовиків і про українські військові сили у Києві.

Вислухано звідомлення *Зарубіна* про стан справи з поштою і телеграфом у Полтаві, Катеринославі, Одесі.

Генеральним комісаром по судових справах *Ткаченком* доложено телеграму з Вінниці в справі 40 солдатів, засуджених за пропаганду більшовизму і братання на фронті. Доручено Ткаченкові відповісти на телеграму, що потрібні заходи до визволення ув'язнених будуть ужиті після одержання доповнюючих даних, які негайно мусять бути подані до Секретаріату.

З пропозиції *Мазуренка* і *Голубовича* ухвалено доручити «Київському заводському совещанію» виробити законопроект про об'єднання «Заводських совещаній» Харківського, Одеського та Київського в Українську раду.

Вислухано доклад *Мазуренка* про стан фінансів, про нараду в цій справі з представниками кредитових установ і про міри, потрібні для полагодження фінансової кризи. Визнано потрібним припинити висилку до центральних установ капіталів удільного відомства, для чого призначити комісаром Секретаріату при Київській удільній окрузі Г. О. Афанасьєва *.

У х в а л е н о з пропозиції Голубовича кандидатуру професора Ганицького у товариші генерального секретаря торгу і промисловості.

Вислухано заяву *Стешенка* про необхідність дати Секретарству право надання гімназіям прав без санкції центральної влади. Тимчасовим предсідателем п. *Ткаченком* дано пояснення, що зараз тимчасово генеральні секретарі мають усі права міністрів, отже, й право надання гімназіям прав.

Оголошено телеграму Володченка про те, що він, згідно з бажанням Секретаріату, одкликає назад війська, вислані до Києва, просить Секретаріат вислати свого представника в ставку, а своїх висилає до Києва, просить вжити заходів до припинення агітації на фронті, бо українські части[ни] можуть залишити фронт.

Оголошено заяву «з вимогами» головного страйкового (стачечного) комітету Південно-Західних залізниць від 4 листопада. У х в а л е н о, не відповідаючи на заяву по суті, повідомити тільки про те, що Главкоюзом Володченком, після зносин з Генеральним секретаріатом, видано розпорядження одкликати на фронт усі війська, вислані перед тим до Києва.

Вислухано телеграму про захват воєнних припасів на Пост-Волинському українським полком. Доручено Петлюрі зробити належні розпорядження в цій справі.

---

* У документі помилково С. І. Афанасьєв.

Вислухано заяву *Ковалевського* про потребу доповнити склад продовольчих управ. У х в а л е н о: для тісного контакту продовольчих органів з трудовим селянством в склад губерніальних і повітових продовольчих управ включити по два представники од відповідних рад селянських депутатів.

Вислухано телеграму з Харкова, що закликаний на пост генерального комісара шляхів інженер Єщенко виїхав уже до Києва.

Вислухано повідомлення *командира чесько-словацького полку* про те, що друга половина полку 5 листопада виходить до Києва.

Вислухано доклад *Винниченка* про переговори з ставкою Верховного головнокомандуючого. Перехристов — голова «Общеармейского» комітету повідомляє про заходи скласти однорідне міністерство з представників соціалістичних партій — од більшовиків до народних соціалістів — і про невиразне поводження більшовиків у цій справі, запитує, чи не може Рада прислати у ставку свого представника, просить не вимагати 34-го корпусу, а обмежиться 156-ю дивізією. Належні пояснення дано Винниченком: розв'язання питання про послання представника відкладено.

Вислухано доклад *М. Порша* про переговори з Мартосом (у ставці Південно-Західного фронту). Володченко і Іорданський цілком визнають Раду й Секретаріат; їх незадоволення призначенням Шумицького і бентежать чутки про контроль Пятакова при комісаріаті Київської військової округи. Генерал Табуї (Франція) дуже цікавиться переворотом на Україні, вітає федеративну Україну, але боїться австрійського впливу. Поршем дані пояснення у всіх цих справах.

Обговорено питання про послання делегата на Дон. Остаточно питання не розв'язано.

В. Винниченко, М. Порш, О. Шульгін, В. Мазуренко, І. Мірний, В. Голубович, М. Зільберфарб

Ф. 1063 оп. 3, спр. 1, арк. 60 — 61. Оригінал.

№ 183

ІНФОРМАЦІЯ ЧЛЕНА СТАВКИ ВЕРХОВНОГО ГОЛОВНОКОМАНДУЮЧОГО ПРО НАСЛІДКИ ПЕРЕГОВОРІВ З ПРЕДСТАВНИКАМИ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

Не раніше 6 листопада 1917 р.

6 листопада, разом з представниками Генерального секретаріату — О. Лотоцьким * і Д. Дорошенком, а також при участі представника «Общеармейского» комітету штабс-капітана Перекристова і поручика Нікольського, в штабі Верховного головнокомандуючого визначено такі загальні засади з приводу порушених представниками Генерального секретаріату справ:

1. Для осягнення можливо більшої згоди в роботі штабу Верховного головнокомандуючого з виконавчими органами Центральної Української ради в справі українізації частин фронтового війська і вирішення питань, зв'язаних з життям українських частин, окрім безпосередніх зносин штабу Главковерху з Секретарством по військових справах, при штабі має бути представник цього Секретарства. Після призначення Секретарством цього представника про нього оповіщається для відомості фронтовому військові в приказі Верховного головнокомандуючого.

---

* У документі помилково А. Лотоцький.

2. Справу територіального формування війська ставка вважає бажаною і буде підтримувати перед правительством здійснення цієї справи.

3. Ставка вважає конечним і приступає до скупчення українських частин других фронтів на Південно-Західному і Румунському фронтах, оскільки це не суперечить оперативним вимогам. Скупчення цих корпусів і частин на двох згаданих фронтах не повинно заважати оперативним пересуванням цих частин по всіх фронтах.

4. Для скорішої організації призначених до цього корпусів і дивізій, ставка зараз же вживає таких заходів: дозволяється поодиноке і гуртове вилучення українців з кожної частини, по можливості, в окрему роту (команду, батарею, ескадрон) чи батальйон, вважаючи по численності української частини. Ці вилучені части[ни] або, по можливості, переводяться в українізовані корпуси та дивізії по розпорядженню головнокомандуючих фронтами. В тих самих корпусах та дивізіях вони можуть об'єднуватись в окремі частини по розпорядженню командуючих арміями, начальників відповідних корпусів та дивізій. Здійснення цих заходів робиться по згоді з Генеральним секретаріатом.

5. Щодо утворення фронтових українських комітетів, які в правовому і матеріальному відношенні прирівнюються до подібних загальновійськових комітетів, то з боку Ставки і «Общеармейского» комітету при Ставці заперечень нема. Стосунки між загальновійськовими і українськими фронтовими комітетами, а[ж] до затвердження правительством належного статуту, будуть по згоді між цими комітетами.

6. Призначення начальників Київської та Одеської військових округ робиться ставкою по згоді з Генеральним секретаріатом.

7. Порозумівшись зі ставкою і з відповідними штабами, генеральний секретар військових справ може викликати до свого штабу офіцерів та чиновників для роботи.

8. В українських частинах фронтового війська особи вищого командного складу призначаються по згоді з Генеральним секретаріатом, за винятком таких випадків, які викликаються бойовими обставинами, причому і в цих випадках Генеральний секретаріат повідомляється.

9. Назви для українських частин і форма для них затверджується ставкою по згоді з Генеральним секретаріатом.

Розглянувши подані постанови і вважаючи, що в цей час, коли нема можливості дістати вказівки центральної верховної власті, визнаючи конечну потребу переведення в життя вищезгаданих заходів, цим заявляю свою згоду.

Підписав заступник тимчасово в.о. Верховного головнокомандуючого генерал-лейтенант *Духонін.*

Вістник Генерального секретаріяту Української Народньої Республіки. — 1917. — 23 листоп.

№ 184
ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

6 листопада 1917 р.

Присутні: генеральні секретарі і комісари — Винниченко, Шульгін, Стешенко, Порш, Ткаченко, Золотарьов, Зарубін, Зільберфарб, Міцкевич, Одинець, Мірний.

Обговорено проект 3 Універсалу Центральної ради.

Визнано необхідним проект помножити і знов докладно обговорити 7 листопада.

В. Винниченко, М. Порш, О. Шульгін, М. Міцкевич, І. Мірний, М. Зільберфарб, О. Золотарьов

Ф. 1063 оп. 3, спр. 1, арк. 63. Оригінал.

№ 185

ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПОЗАЧЕРГОВЕ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

6 листопада 1917 р. *

Хоч оповіщено було, що засідання скликається на 6-ту год. вечора, але розпочалось тільки в чверть на десяту. До тої пори засідали українські фракції соціал-демократів та соціалістів-революціонерів, які виробляли і обговорювали текст Третього Універсалу.

Але оголосити Універсалу на цьому засіданні не пощастило. Було тільки заслухано повідомлення *М. Порша* про події та обставини сучасного моменту.

Головою на засіданні був професор М. Грушевський.

Повідомлення М. Порша.

Загальне становище характеризується відношенням у місті, а також стосунками з ставками Главковерху і Главкоюзу.

Ті реквізиції та труси, які робляться в Києві, переводяться без відома революційного комітету більшовиків [300]. Цей комітет робив деякі реквізиції помешкань, але коли б Центральна рада заявила, що їй ті помешкання потрібні, то комітет скасує реквізицію.

В ставці Південно-Західного фронту тепер перебуває товариш генерального секретаря Б. Мартос, який веде там переговори в справі призначення начальника Київської військової округи, становища окремих організацій та пересування військових частин. Головнокомандуючий Володченко та комісар Іорданський признають за Центральною радою і Генеральним секретаріатом найвищу власть на Україні, і тільки бажають, щоб Секретаріат не вмішувався в оперативні справи, бо це могло б пошкодити фронтові.

Главкоюз ще турбується тим, що Кирієнко та Квецинський затримані, але, певне, скоро найдено буде порозуміння і тоді має бути вироблена умова згоди про розмежування компетенції з обох боків. Згоду цю має підписати з боку Центральної ради Мартос, а з другого боку — Володченко та Іорданський.

В ставці Главковерху велика дезорганізація. Центру власті нема і нема сили взятись до його утворення. Ідуть переговори про утворення соціалістичного міністерства з участю всіх соціалістичних партій — від більшовиків до енесівців.

В Петрограді між самими більшовиками — незгода. Проти більшовиків — решта демократії. Незгода ця остільки велика, що деякі народні комісари уже подались в одставку: Риков — комісар внутрішніх справ, Теодорович — комісар харчових справ і Шляпников — комісар праці. Ім висловили співчуття Рязанов, Дербишов, Федоров і Ларін.

Незгода йде не тільки в фракції більшовиків, але й серед самого петербурзького пролетаріату. Представники заводів заявили, що вони примусять більшовиків поступитись дечим, аби уникнути дальшого пролиття крові.

Відношення до України в ставці Главковерху з боку фронтових комітетів, які тепер являються найбільш діяльними організаціями, здебільшого прихильне.

В прифронтових місцевостях зростає безладдя.

З Поділля та Волині надходять відомості, що там, коли не буде зараз же вжито належних заходів, скоро край буде зовсім зруйнований. Ставка Главкоюзу також заінтересована в тому, щоб у краю був добрий лад і, з свого боку, думає вжити відповідних заходів. Таких самих рішучих заходів у цій справі має вжити й Генеральний секретаріат, через що до ставки виїхав генеральний військовий комісар С. Петлюра, щоб налагодити спільну діяльність у цій справі.

---

* Дата засідання.

Українське військо як у Петрограді, так і в інших місцях під час повстання трималось осторонь, бо не мало жодних вказівок од Центральної ради та Військового генерального комітету.

По скінченні цих повідомлень Літваков запитав: з якої, власне, причини скликано було ці надзвичайні збори Малої ради, бо ті відомості, які тільки що подав М. Порш, можна було й так прочитати завтра в газетах.

На це йому було відказано, що фракція українських соціал-демократів має подати з приводу цих повідомлень заяву, але не подала її через те, що генеральні секретарі попросили зробити невелику перерву для обміркування дуже важної справи.

Оголошуючи перерву, голова запросив українські фракції лишитися в залі для наради. Перерва тривала щось коло години, і коли засідання було відновлено, то виявилось, що всі представники національних меншостей пішли додому; лишився тільки один В. Рудницький, представник Польського демократичного централу.

З огляду на відсутність меншостей, засідання зараз же знов було закрито і призначено зібратись на другий день в 12 год. дня. Закриваючи збори, голова Центральної ради оповістив, що на порядку денному завтрашнього засідання стоїть оголошення нового Універсалу.

Нова Рада. — 1917. — 8 листоп.

№ 186

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

7 листопада 1917 р. [301]

Почалось засідання тільки в 9 1/2 год. вечора.

Промова М. С. Грушевського

Відчинивши засідання, голова Центральної ради *М. Грушевський* звернувся до присутніх з такими словами:

«Високі збори! Грізний момент кривавої боротьби в Росії і на Україні, коли нема центральної власті, коли повстала і все ширіться громадянська війна, що переходить уже і на Україну, вимагає від українських партій рішучих кроків, щоб зміцнити власть, зробити Україну базою революції і відси боронити здобуток революції в цілій Росії. В такий час і для здійснення таких завдань потрібні героїчні засоби. Після довгих міркувань і сумнівів Генеральний секретаріат прийшов до тої думки, що для того, щоби крайова власть стала справжньою фактичною властю, під нею повинна бути міцна підвалина і такою підвалиною може бути тільки проголошення Української Народної Республіки, яка буде повноправним тілом в міцній спілці народів Росії...

(За цими словами вибухає грім оплесків та покликів «Слава!». Овація довго лунає в залі. Всі в захопленні повставали з місць. Тільки гурт представників «меншостей» не поділяє загальної радості і стоїть мовчки і неначе понуро.)

— Це, що ми досі вважали прерогативою Української Установчої ради, є тепер конечною потребою, котру ми мусимо задовольнити зараз. Кілька день тому назад ви чули тут постанову Третього Всеукраїнського військового з'їзду, який був представництвом 3 мільйонів озброєного люду — ця постанова домагалась проголошення Української Республіки. Від тої пори українські фракції цілий тиждень радились про це і тільки вчора прийшли до згоди, що далі цього акту відкладати не можна. Але вчора Універсалу не можна було ще оголосити, бо його вироблення було скінчено пізно; до того представники меншостей просили

відкласти проголошення, щоб вони також могли обміркувати зміст Універсалу. Отже, дозвольте оголосити цей акт тепер...»

Всі встають з місць. В залі настає велична тиша. М. Грушевський читає поданий у нас вчора Універсал, який всі вислухують з великою увагою.

На обличчях присутніх відбивається внутрішній захват. Всі почувають, що це великої ваги історичний момент.

Тільки при найбільш виразних словах Універсалу тиша враз переходить в овацію і — знову тиша.

Читання Універсалу скінчено. Грім оплесків на останню фразу про скликання Української Установчої ради переходить в спів «Ще не вмерла Україна», потім «Заповіт», після якого оголошено перерву на 10 хв.

Поіменне голосування

По відновленні засідання М. Салтан вніс від фракції українських соціалістів-революціонерів побажання, щоб голосування Універсалу переведено було поіменно. Проти побажання не висловився ніхто.

Присутніми під час голосування були 47 членів Малої ради. Не було чоловік 5 — 6.

За Універсал подано було 42 голоси (всі українці та євреї); проти ніхто; утримались 5: меншовики Кононенко та Балабанов, російські есери Скловський і Сараджев та представник Польського демократичного централу В. Рудницький.

«Таким чином, постанову про Українську Республіку прийнято», — виголошує М. Грушевський, повідомивши про наслідки голосування. В відповідь лунає нова овація.

Привітання і заяви

Після голосування почались привітання з приводу оголошення Республіки та заяви представників фракцій меншостей.

Перше слово бере Бараташвілі, член Ради народів, грузин. Його зустрічають оплесками.

«Слова і промови блякнуть перед тим Універсалом, якого тут було проголошено, але я не можу утриматись, щоб не привітати від імені грузинів-федералістів цей найбільший історичний акт.

Центральна рада розрубала цим актом Гордіїв гудз і український народ тепер вільний. Той централізм, що був джерелом утисків над народами, Центральна рада роздушила і стерла.

Звалено той стовп, на якому стояв імперіалізм Російської держави... Революція творить нові закони, і на підставі законів революції Україна стала вільною. Народ український вибрав собі шлях, з якого починається нове життя. Хто хоче зміцнити на землі волю і справедливість, той повинен іти з українським народом і з Українською Республікою... Я хочу, щоб Україна була тою камінною скалою, на яку б спирались всі народи.

Нехай живе Українська Республіка!» — закінчив промовець під дружні оплески зборів.

Далі зробили заяви по мотивах голосування представники неукраїнських фракцій.

Одинець (російський трудовик), вітаючи самий Універсал, зазначив, що в ньому перейдено самі крайні межі лояльності, а саме тим, що там говориться про нове упорядкування судівництва. Промовець боїться, що тими реформами, а також реформами земельними в краю може бути викликано ще більше безладдя.

Літваков (Соціалістична єврейська робітнича партія) доводив, що краще було б зачекати з проголошенням Української Республіки, але проте «серпівці» сподіваються, що в новій державі добре житиметься всім народам і, «перемагаючи свої побоювання», вітають цей акт.

Сиркін (сіоніст), також вітаючи Універсал, висловив сумніви, чи не принесе проголошення Української Республіки лиха національним меншостям України.

Кононенко (меншовик) мотивує своє утримання від голосування тим, що, на думку меншовиків, Центральна рада не повинна була робити того, що належить Установчій раді.

Заява В. Рудницького

Після привітань Гольдельмана («Поалей Ціон») та Золотарьова («Бунд») [302] виступив поляк В. Рудницький, який, запевнивши, що його фракція щиро тішиться, що Україна своїм державним устроєм прилучається до кола вільних народів, заявив незгоду з проголошенням цього акту, на який повинна мати право тільки Установча рада України. Далі промовець протестував з приводу того, що Універсал проголошує перехід землі в розпорядження земельних комітетів без викупу.

«Таке упорядкування земельної справи може шкідливо відбитись на закордонних стосунках України, — каже п. В. Рудницький. Руйнуючи добробут великого числа поляків, виселяючи їх з тих місць, де вони жили, новий акт позбавляє їх можливості скористуватись своїми правами під час виборів до Російських та Українських Установчих зборів. З огляду на прийняття цього акту, я складаю своє уповноваження члена Центральної ради, про що повідомляю і свою партію, передаючи на її ухвалу, чи буде вона далі користуватись зі свого права мати в Центральній раді свого представника».

Левинський (Р. Р. S-лівиця) заявив, що він не тільки згоден з Універсалом, але навіть закинув Рудницькому реакційність і закінчив словами: «Так само і ми зробили б з польською шляхтою і з польськими поміщиками» (*бурхливі оплески*).

Останнє привітання сказав голова Генерального секретаріату *В. Винниченко*, який вітав українську демократію з великим актом, що повинен стати підвалиною нового кращого життя.

Збори, з свого боку, вітали В. Винниченка оплесками.

В кінці засідання Мала рада ухвалила, що всі генеральні комісари з правами генеральних секретарів надалі мають також зватись генеральними секретарями [303].

Закриваючи засідання М. Грушевський оповістив, що в четвер о 1-й год. дня на Софійському майдані має бути оголошено Універсал всьому народові.

Нова Рада. — 1917. — 9 листоп.

№ 187

ТРЕТІЙ УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

7 листопада 1917 р.

Народе український і всі народи України!

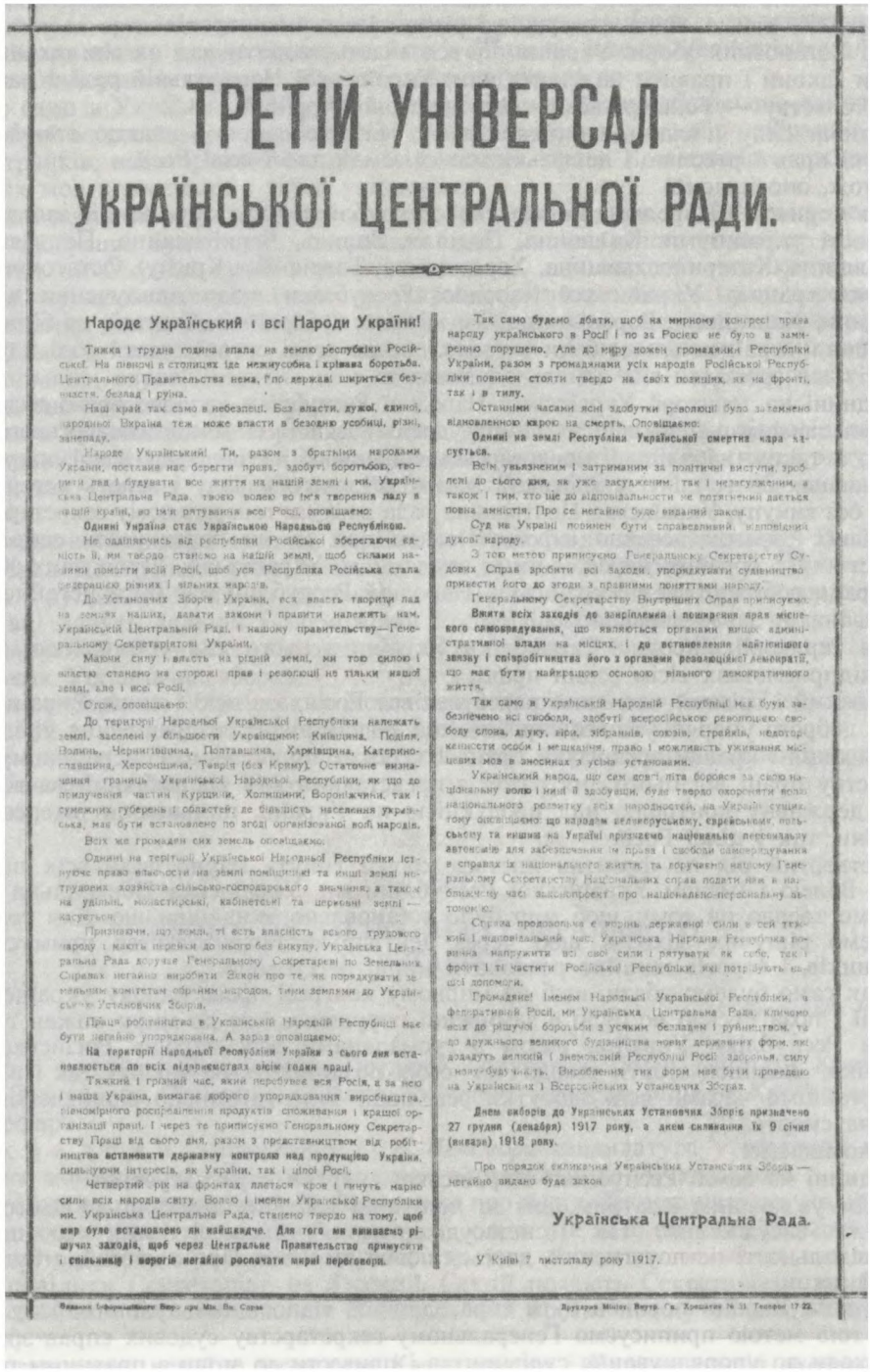
Тяжка і трудна година впала на землю республіки Російської. На півночі в столицях іде межиусобна і кривава боротьба. Центрального правительства нема, і по державі ширіться безвластя, безлад і руїна.

Наш край так само в небезпеці. Без власті дужої, єдиної, народної Україна теж може впасти в безодню усобиці, різні, занепаду.

Народе український! Ти разом з братніми народами України поставив нас берегти права, здобуті боротьбою, творити лад і будувати все життя на нашій землі. І ми, Українська Центральна рада, твоєю волею во ім'я творення ладу в нашій країні, во ім'я рятування всеї Росії, оповіщаємо:

Віднині Україна стає Українською Народною Республікою.

Не відділяючись від республіки Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо

ТРЕТІЙ УНІВЕРСАЛ
УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ.

Народе Український і всі Народи України!

Тяжка і трудна година впала на землю республіки Російської. На півночі в столицях іде нікчемна і кривава боротьба. Центрального Правительства нема, і по державі ширяться безладдя, безлад і руїна.

Наш край так само в небезпеці. Без власти, дужої, єдиної, державної Україна теж може впасти в безодню усобиць, різні, занепаду.

Народе Український! Ти, разом з братніми народами України, поставив нас берегти прав, здобутої боротьбою, творити лад і будувати все життя на нашій землі і ми, Українська Центральна Рада, твою волю во ім'я творення ладу в нашій країні, во ім'я ратування всієї Росії, оповіщаємо:

Однині Україна стає Українською Народньою Республікою.

Не одділяючись від республіки Російської зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими помогти всій Росії, щоб уся Республіка Російська стала безпечною рівних і вільних народів.

До Установчих Зборів України, вся власть творити лад на землях наших, давати закони і правити належить нам, Українській Центральній Раді, і нашому правительству—Генеральному Секретаріятові України.

Маючи силу і власть на рідній землі, ми тою силою і властю станемо на сторожі прав і вольности не тільки нашої землі, але і всієї Росії.

Отож, оповіщаємо:

До території Народньої Української Республіки належать землі, заселені у більшости Українцями: Київщина, Поділя, Волинь, Чернигівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь Української Народньої Республіки, як що до приключення частин Курщини, Холмщини, Воронежчини, так і сумежних губерень і областей, де більшість населення українська, має бути встановлено по згоді організованої волі народів.

Всіх же громадян сих земель оповіщаємо:

Однині на території Української Народньої Республіки існуюче право власности на землі поміщицькі та інші землі нетрудових господарств сільсько-господарського значіння, а також на удільні, монастирські, кабінетські та церковні землі — касується.

Признаючи, що земля, ті есть власність всього трудового народу і мають перейти до нього без викупу, Українська Центральна Рада доручає Генеральному Секретареві по Земельних Справах негайно виробити Закон про те, як порядкувати земельним комітетам обраним народом, тими землями до Українських Установчих Зборів.

Праця робітництва в Українській Народній Республіці має бути негайно упорядкована. А зараз оповіщаємо:

На території Народньої Республіки України з сього дня встановляється по всіх підприємствах восім годин праці.

Тяжкий і грізний час, який переживає вся Росія, а за нею і наша Україна, вимагає доброго упорядкування виробництва, пильнішого розподілення продуктів споживання і кращої організації праці. І через те приписуємо Генеральному Секретарству Праці від сього дня, разом з представництвом від робітництва **встановити державну контролю над продукцією України**, пильнуючи інтересів, як України, так і цілої Росії.

Четвертий рік на фронтах ллється кров і гинуть марно сили всіх народів світу. Волею і іменем Української Республіки ми, Українська Центральна Рада, станемо твердо на тому, **щоб мир було встановлено як найшвидче. Для того ми виявляємо рішучих заходів, щоб через Центральне Правительство примусити і сполучників і ворогів негайно розпочати мирні переговори.**

Так само будемо дбати, щоб на мирному конгресі права народу українського в Росії і по за Росією не було в замиренню порушено. Але до миру ножен громадянин Республіки України, разом з громадянами усіх народів Російської Республіки повинен стояти твердо на своїх позиціях, як на фронті, так і в тилу.

Останніми часами ясні здобутки революції було затемнено відновленою карою на смерть. Оповіщаємо:

Однині на землі Республіка Української смертна кара касується.

Всім увязненим і затриманим за політичні виступи, зробленні до сього дня, як уже засудженим, так і незасудженим, а також і тим, хто ще до відповідальности не потягнений дається повна амністія. Про се негайно буде виданий закон.

Суд на Україні повинен бути справедливий, відповідний духові народу.

З тою метою приписуємо Генеральному Секретареству Судових Справ зробити всі заходи, упорядкувати судівництво привести його до згоди з правними поняттями народу.

Генеральному Секретареству Внутрішніх Справ приписуємо:

Вжити всіх заходів до заміцнення і поширення прав місцевого самоврядування, що являються органами вищих адміністративної влади на місцях, і **до встановлення найтіснішого звязку і співробітництва його з органами революційної демократії**, що має бути найкращою основою вільного демократичного життя.

Так само в Українській Народній Республиці має буди забезпечено всі свободи, здобуті всеросійською революцією: свободу слова, друку, зібрань, союзів, стрейків, недоторканности особи і мешкання, право і можливість уживання місцевих мов в зносинах з усіма установами.

Український народ, що сам довгі літа боровся за свою національну волю і нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей, на Україні сущих. Тому оповіщаємо: що народам великоруському, єврейському, польському та иншим на Україні приналежно національну персональну автономію для забезпечення їм права і свободи самоврядування в справах їх національного життя, та доручаємо нашому Генеральному Секретаріятові Національних Справ подати нам в найближчому часі законопроект про національно-персональну автономію.

Справа продовольча є корінь державної сили і сей тяжкий і відповідальний час Українська Народня Республіка повинна напружити всі свої сили і рятувати як себе, так і фронт і ті частини Російської Республіки, які потребують від неї допомоги.

Громадяне! Іменем Народньої Української Республіки, а федеративній Росії, ми Українська Центральна Рада, кличемо всіх до рішучої боротьби з усяким безладом і руйнищтом, та до дружнього великого будівництва нових державних форм, які дададуть великій і знеможеній Республиці Росії здоровля, силу і могутність. Вироблення тих форм має бути проведено на Українських і Всеросійських Установчих Зборах.

Днем виборів до Українських Установчих Зборів призначено 27 грудня (декабря) 1917 року, а днем скликання їх 9 січня (января) 1918 року.

Про порядок скликання Українських Установчих Зборів — негайно видано буде закон.

Українська Центральна Рада.

У Київі 7 листопаду року 1917.

Видання Інформаційного Відділу при Мін. Вн. Справ

Друкарня Міністер. Внутр. Сп. Хрещатик № 33. Телефон 17-22.

Третій Універсал Української Центральної ради.

станемо на нашій землі, щоб силами нашими помогти всій Росії, щоб вся республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів.

До Установчих зборів України [304] вся власть творити лад на землях наших, давати закони і правити належить нам, Українській Центральній раді, і нашому правительству — Генеральному секретаріатові України.

Маючи силу і власть на рідній землі, ми тою силою і властю станемо на сторожі прав і революції не тільки нашої землі, але і всієї Росії.

Отож, оповіщаємо:

До території Народної Української Республіки належать землі, заселені у більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь Української Народної Республіки щодо прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини і суміжних губерній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлене по згоді організованої волі народів.

Всіх же громадян сих земель оповіщаємо:

Віднині на території Української Народної Республіки існуюче право власності на землі поміщицькі та інші землі нетрудових хазяйств сільськогосподарського значення, а також на удільні, монастирські, кабінетські та церковні землі, касується. Признаючи, що землі ті є власність всього трудового народу і мають перейти до нього без викупу, Українська Центральна рада доручає генеральному секретареві по земельних справах негайно виробити закон про те, як порядкувати земельним комітетам [305], обраним народом, тими землями до Українських Установчих зборів.

Праця робітництва в Українській Народній Республіці має бути негайно упорядкована. А зараз оповіщаємо:

На території Народної Республіки України з цього дня установлюється по всіх підприємствах вісім годин праці.

Тяжкий і грізний час, який перебуває вся Росія, а з нею і наша Україна, вимагає доброго упорядкування виробництва, рівномірного розподілення продуктів споживання і кращої організації праці. І через те приписуємо Генеральному секретарству праці від цього дня разом з представництвом від робітництва встановити державну контролю над продукцією на Україні, пильнуючи інтересів як України, так і цілої Росії.

Четвертий рік на фронтах ллється кров і гинуть марно сили всіх народів світу. Волею і іменем Української Республіки ми, Українська Центральна рада, станемо твердо на тому, щоб мир було встановлено якнайшвидше. Для того ми вживемо рішучих заходів, щоб через центральне правительство примусити і спільників, і ворогів негайно розпочати мирні переговори.

Так само будемо дбати, щоб на мирному конгресі права народу українського в Росії і поза Росією не було в замиренні порушено. Але до миру кожен громадянин Республіки України, разом з громадянами всіх народів Російської республіки, повинен стояти твердо на своїх позиціях як на фронті, так і в тилу.

Останніми часами ясні здобутки революції було затемнено відновленою карою на смерть.

Оповіщаємо:

Однині на землі Республіки Української смертна кара касується.

Всім ув'язненим і затриманим за політичні виступи, зроблені до цього дня, як уже засудженим, так і незасудженим, а також і тим, хто ще до відповідальності не потягнений, дається повна амністія. Про се негайно буде виданий закон.

Суд на Україні повинен бути справедливий, відповідний духові народу.

З тою метою приписуємо Генеральному секретарству судових справ зробити всі заходи до упорядкування судівництва і привести до згоди з правними поняттями народу.

Генеральному секретарству внутрішніх справ приписуємо:

Вжити всіх заходів до закріплення і поширення прав місцевого самоврядування, що являються органами вищої адміністративної влади на місцях, і до встановлення найтіснішого зв'язку і співробітництва його з органами революційної демократії, що має бути найкращою основою вільного демократичного життя.

Так само в Українській Народній Республіці має бути забезпечено всі свободи, здобуті всеросійською революцією: свободу слова, друку, віри, зібраннів, союзів, страйків, недоторканості особи і мешкання, право і можливість уживання місцевих мов в зносинах з усіма установами.

Український народ, сам довгі роки боровшися за свою національну волю і нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей на Україні сущих, тому оповіщаємо, що народам: великоруському, єврейському, польському та іншим на Україні признаємо національно-персональну автономію для забезпечення їм права і свободи самоврядування в справах їх національного життя та доручаємо нашому Генеральному секретарству національних справ подати нам в найближчому часі законопроект про національно-персональну автономію.

Справа продовольча є корінь державної сили в цей тяжкий і відповідальний час. Українська Народна Республіка повинна напружити всі свої сили і рятувати як себе, так і фронт, і ті частини Російської Республіки, які потребують нашої допомоги.

Громадяни! Іменем Народної Української Республіки в федеративній Росії ми, Українська Центральна рада, кличемо всіх до рішучої боротьби зі всяким безладдям і руїнництвом та до дружнього великого будівництва нових державних форм, які дадуть великій і знеможеній Республіці Росії здоровля, силу і нову будуччину. Вироблення тих форм має бути переведено на Українських і Всеросійських Установчих зборах.

Днем виборів до Українських Установчих зборів призначаємо 27 грудня (декабря) 1917 р., а днем скликання їх — 9 січня (января) 1918 р.

Про порядок скликання Українських Установчих зборів негайно видано буде закон.

У Києві, 7 листопада 1917 р.

Нова Рада. — 1917. — 8 листоп.

№ 188

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

8 листопада 1917 р.

П р и с у т н і: Винниченко, Петлюра, Голубович, Порш, Шульгін, Ковалевський, Золотарьов, Стешенко, Єщенко, Ткаченко, Одинець, Мірний, Красковський, Зільберфарб.

У х в а л е н а з пропозиції *С. В. Петлюри* кандидатура у товариші генерального комісара по військових справах підполковника Жуковського.

Обговорено пропозицію *В. К. Винниченка* про поділ Секретаріату на секції для більш продуктивної праці Секретаріату. У х в а л е н о: питання більшої ваги розглядати у повному складі Секретаріату, для перегляду ж менш важливих справ поділити Секретаріат на 3 секції. Секції подають Секретаріату прийняті постанови лише на затвердження (затверджений проект поділу на секції прикладається) *.

Постановлено негайно визволити Квецинського і Кирієнка з-під охорони на

* Не виявлено.

підставі 3-го Універсалу Центральної ради [306]. Доручити І. М. Стешенкові негайно виїхати у штаб з дорученням до полковника Павленка у цій справі і вжити заходів, щоб з боку військової охорони не було перешкоди до вільнення названих осіб.

Обговорено проект умови з ставкою В. Г. Лотоцького і Дорошенка * і зміни проекту, пропоновані Петлюрою; ухвалено текст умови і постановлено при переговорах з ставкою намагаться оскільки можна, щоб зміни проекту були прийняті, одначе не вважати ці умови ультимативними.

Вислухано інформації про переговори з ставкою. Вислухано телеграму Володченка про те, що 14-й український полк самовільно хоче йти до Києва, 34-й і 6-й корпуси ще стоять, але теж хочуть до Києва. Справу передано до розпорядження Петлюрі. У х в а л е н о: порозумітися з ставкою, щоб частину 34-го корпусу вжити разом з кубанцями для охорони краю, бо дезертири, військові частини, а почасти й селяни чинять великі розрухи, нищать маєтки, грабують сахарні.

Розглянуто прохання *Савченка-Більського* про одставку в зв'язку з 3-м Універсалом Центральної ради. У х в а л е н о: одставки не приймати, поки не буде оголошено пояснення до Універсалу. Проект пояснення доручено скласти товаришеві генерального писаря. До преси ухвалено подати відомості про те, що в Секретаріаті спішно виготовляється пояснення до 3-го Універсалу Центральної ради (по земельному питанню).

Вислухано заяву про те, що на Полтавщині совітом охорони революції припинено часопис «Полтавский день» і що у Києві «Киевлянин» [307] досі не виходить. Винесено резолюцію: з боку Генерального секретаріату немає жодної перешкоди до того, щоб у Києві «Киевлянин», а на Полтавщині «Полтавский день» виходили. Повідомити совіт революції і полтавського губернського комісара.

Доручено Генеральному секретарю Ткаченкові якнайшвидше скласти проект закону про амністію.

Доручено Золотарьову скласти проект закону про організацію контролю в Українській Республіці.

У х в а л е н о: прохати всіх секретарів скласти якнайшвидше проект штатів усіх Секретарств.

Вислухано повідомлення *Стешенка* про увільнення Квецинського та Кирієнка.

Вислухано доклад про прохання прибувшої з Одеси делегації вжити заходів до порозуміння в Одесі між Одеською українською радою і місцевим революційним комітетом. Справу обговорено і у х в а л е н о: послати до Одеси (а після — до Херсону і Катеринослава) емісара Антоновича і когось з євреїв — членів Генерального секретаріату (Золотарьова або Зільберфарба), призначити у Одесу «политического» комісара Генерального секретаріату і вияснити, чи потрібен там адміністративний комісар. В Одесі визнано бажаним усунути Луценка і Поплавка, по можності висунути Мацана, ужити заходів, щоб курінь гайдамацький реорганізувати й демократизувати [308]. В справі цій перебалакати з делегацією і поінформувати їх щодо позиції Секретаріату доручено голові Секретаріату Винниченкові.

В. Винниченко, О. Шульгін, В. Голубович, І. Мірний, М. Зільберфарб, О. Золотарьов, М. Порш

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 66 — 66 зв. Оригінал.

---

* Див. док. № 183.

№ 189

ПОВІДОМЛЕННЯ ГАЗЕТИ «НАРОДНЯ ВОЛЯ» ПРО ПРОГОЛОШЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

9 листопада 1917 р.

На площі Б. Хмельницького

Учора город Київ святкував велике свято — проголошення Української Народної Республіки [309].

На площі Б. Хмельницького о 1-й год. дня зійшлись майже усі військові частини гор. Києва з жовто-блакитними та червоними прапорами. Прибули теж дві сотні українських козаків з Кубані та легка артилерія. Крім великої сили народу, взяли теж участь робітники залізнодорожних майстерень з червоними та українськими прапорами, студенти Народного університету зі своїм прапором, учні середніх і народних шкіл, а також діти з біженських захистів.

Уся площа, на якій стоїть пам'ятник Б. Хмельницького, площа перед Михайлівським монастирем та всі сусідні вулиці залиті народом. Порядок бережуть кінні міліціонери.

Перед самим пам'ятником площа пуста, вільна од народу. Вона призначена для генеральних секретарів, членів Центральної ради та для духовенства. В 2 год. з'являється голова Центральної ради Грушевський.

Зійшовши з автомобіля, М. Грушевський в товаристві офіцерів штабу обійшов стройні колони вояцтва, котрі взяли на караул.

Із собору св. Софії виходить 30 пар священиків та 5 єпископів. Задзвонили в Софійському соборі та в Михайлівському монастирі усі дзвони. Заграли оркестри «Коль Славен!..».

Коли процесія духовенства спинилась на місці, де мало правитись молебствіє, голова Центральної ради *Грушевський* звернувся до народу з промовою, в якій зазначив всю урочистість і важливість моменту. Після промови Грушевського, генеральний секретар по продовольчих справах *М. Ковалевський* прочитав Універсал Центральної ради [310].

Народ кілька раз перебивав читання Універсалу вигуками «Слава!».

Після молебствія архієпископ Алексій звернувся до народу з словом, в якому одмітив страждання України і воскресіння її до нового життя.

Залунало «Слава Українській Народній Республіці», а оркестри заграли гімн «Ще не вмерла Україна».

Генеральний секретар Петлюра в товаристві командуючого округом Павленка, голови «Морської генеральної ради» — Лотоцького, коменданта Києва — генерала Цицовича та французьких, англійських і румунських консулів і місій обходить все військо, яке стоїть «струнко» — під караул. Пізніше військові частини пройшли парадним маршем перед Генеральним секретаріатом та чужоземними гістьми.

Першими пройшли українські юнкери, потім представники донських козаків. Коли донці зрівнялись з генеральними секретарями представник донського козацтва сказав:

«Донські козаки вітають вільну Україну: «Нехай живе Українська Народна Республіка!» Генеральний секретар *Петлюра*, а за ним і весь народ одповів: «Слава донцям!»

Пізніше пройшов перший український полк георгієвських кавалерів, далі полк богданівців, курінь ім. Т. Шевченка, київські дружини, артилерійський дивізіон, дві сотні кубанських козаків, яких народ вітав з незвичайною радістю, далі перший запасний український полк, понтонери, зустрінуті гучним «Слава!»,

полк полуботківців, бойовий курінь українських соціалістів-революціонерів, київське «Вільне козацтво» (бувша «красна гвардія»).

Генеральний секретар Петлюра вітав усіх окликом «Слава!», а народ повторяв цей оклик.

О 4-й год. парад закінчився, але ще довго неслися згуки «Слава!», якими проводив народ українське військо по головних вулицях Києва.

Народня воля. — 1917. — 10 листоп.

№ 190 — 191

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

9 — 10 листопада 1917 р.

№ 190

9 листопада 1917 р.

Присутні: Винниченко, Золотарьов, Мазуренко, Петлюра, Голубович, Стешенко, Ткаченко, Порш, Ковалевський, Красковський, Мірний, Одинець.

Вислухано: 1) звідомлення голови Секретаріату про переговори з ставкою і про телеграму «общеармейского» комітету з приводу зміщення Духоніна і заявлених йому домагань народних комісарів [311]; 2) повідомлення Володченка, що він прапорщика Криленка не визнає Головнокомандуючим; 3) телеграма Удовиченка про положення у ставці Південно-Західного фронту і про те, що тепер великі надії покладаються на українське правительство; 4) звідомлення від генерального писаря Лотоцького і Дорошенка з ставки.

Вислухано доклад голови секретаріату про розмову з представником «Вікжеля», якому вияснено нашу позицію щодо більшовиків і до справи з складанням нового центрального правительства, яке Генеральний секретаріат визнає можливим лише в формі федеративного правительства.

Обговорено питання про неминучу потребу скласти центральне правительство на основі федеративній (бо тільки таке правительство буде авторитетним і для фронту, і для всієї держави), а також питання про закінчення війни і заключення миру. Внесено постанову:

1. Генеральний Секретаріат визнає потрібним негайний мир.

2. Разом з тим визнає, що успішні і скорі переговори в справі миру з союзними і ворожими державами може вести тільки правительство, уповноважене і визнане всім народом Росії або більшою його частиною.

3. Визнає, що правительство народних комісарів Петрограда фактично не являється правительством, визнаним навіть більшою частиною населення держави.

4. Вважає, що таким правительством в Російській державі може бути тільки однорідне, соціалістичне міністерство [312].

5. При сучасному розпаді революційної демократії в центрах, на думку Генерального секретаріату, таке правительство може бути утворено спільними силами правительств України, Дону, Кавказу, Кубані і інших областей разом з центральними органами всеросійської революційної демократії [313].

6. Генеральний секретаріат вважає потрібним негайно приступити до переговорів із згаданими правительствами і організаціями для утворення такого правительства спільними силами. Разом з тим Генеральний секретаріат визнає:

1) що заклик правительства народних комісарів до фронту приступити до ве-

дення неорганізованих переговорів в справі миру самими солдатами неминуче відтягує початок мирних організованих переговорів;

2) що сей заклик, віддаляючи мир, дезорганізує армію, котра, як і вся людність держави, хоче негайного миру і, оголяючи фронт, одкриває широкий доступ ворогові в Росію;

3) що сей заклик, коли він переведений масами вояцтва в життя, може потягти за собою новий захват части[ни] України ворожими австро-германськими арміями.

В. Винниченко, М. Ткаченко, І. Стешенко, М. Порш, Д. Одинець, В. Голубович, І. Мірний

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 68 — 68 зв. Оригінал.

№ 191

10 листопада 1917 р.

Присутні *: Винниченко, Шульгін, Ткаченко, Порш, Петлюра, Золотарьов, Зарубін, Ковалевський, Стешенко, Зільберфарб, Одинець, Мірний, Мазуренко.

Вислухано звідомлення *Мазуренка* про переговори з Доном про складання центрального правительства при участі крайових правительств (відповідь буде дана негайно після наради).

Вислухано повідомлення *Золотарьова* і *Порша* про подані їми інформації до ставки про стан справи у Києві.

Вислухано звідомлення *Порша* про те, що останніми днями у Києві швидким кроком іде розкол серед бувших більшовиків. Робітництво, особливо на Шулявці, одколюється від «Красної гвардії» і закладає «Вільне козацтво».

Вислухано повідомлення про вісті від *нашого представника з ставки.* Універсал викликав у ставці велике схвилювання, алс протесту не викликав. Престиж українського правительства сильно побільшився. Вислухано доклад *Петлюри* про організацію «Порядок» на чолі з Марковим II [314], про агітацію з боку цієї організації і про її сили (дуже багато грошей і нібито 2 000 000 війська).

Вислухано заяву *Винниченка* про те, що товариства заводчиків повідомили Генеральний секретаріат, що вони не можуть зробити виплату грошей за браком їх. Ставиться на обговорення питання про полагодження фінансової справи на Україні. Вносяться пропозиції вияснити справу з фондом забезпечення паперових грошей України, видать спеціальні грошові бони, видати посвідчення державного банку про брак паперових знаків, оповістити робітників про причини неможливості видати їм платні, звернутися до людності з закликом вносити всі податки, але не одсилати їх до Петрограда, і повідомити про ті заходи, які вживає тепер Генеральний секретаріат для полагодження грошового кризису, видати заклик вносити золото і золоті речі, ввести винну монополію, бо пияцтво поширюється нелегальним шляхом.

П о с т а н о в л е н о: 1. Київську контору державного банку тимчасово перетворити в Центральний банк України; 2. Звернутись до всіх відомств гражданських і військових встановити свої бюджети на ноябрь та декабрь 1917 р., а також на півріччя 1918 р.; 3. Видати розпорядження, щоб всі урядові установи та підприємства свої прибутки направляли до Київської контори державного банку; 4. Звернутись до населення з оповіщенням про ті заходи, які робить Генеральний секретаріат в справі полагодження грошового кризису.

---

* Ранкове засідання.

Винниченко читає виписку з протоколу засідання комісаріату при штабі КВО. *Лоський* (представник Генерального секретаріату при штабі КВО) прохає затвердити комісара при штабі якомога скоріше, бо комісар Временного правительства намагається приступити до виконання своїх обов'язків, *Ткаченко* пропонує справу одсунути. Ткаченко читає прохання політехнічного інституту про тимчасову грошову допомогу для виплати робітникам майстерень, які містяться в інституті, 32 565 руб. 89 коп.

У х в а л е н о: прохання Київського політехнічного інституту задовольнити. *Голубович* вносить справу з охороною підприємств збройною силою, бо при відсутності такої охорони загубить силу в інших сферах. Треба видати закон про охорону народного добра. Вноситься пропозиція видати оповіщення про охорону майна іноземних підданців. У х в а л е н о: Генеральний секретаріат находить необхідним дати на охорону заводів і підприємств іноземних підданців і доручає генеральному секретареві торгу та промисловості і міжнаціональних справ скласти спис підприємств і заводів, які належать закордонним підданцям і передати цей спис до відома генеральних секретарств внутрішніх і військових справ для негайного переведення в життя заходів по охороні. В справі земельних маєтків закордонних підданців вирішено, що ці маєтки переходять на загальних підставах до Установчих зборів до рук земельних комітетів. Справа про відшкодування земельним власникам — іноземним підданцям — буде розв'язана Установчими зборами.

Винниченко вносить заяву про те, що через делегатів-козаків ставка Главковерху прохає прислати Кубанську козачу дивізію для допомоги проти війська Криленка, який іде з Петрограда. П о с т а н о в л е н о: Кубанську козачу дивізію при заміні іншою частиною в тижневий строк відпустити в розпорядження ставки Главковерху.

В. Винниченко, М. Ткаченко, І. Стешенко, М. Зільберфарб, В. Мазуренко, М. Ковалевський, І. Мірний, С. Петлюра, О. Шульгін, О. Золотарьов

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 70 — 71. Оригінал.

10 листопада 1917 р.

Присутні *: генеральні секретарі і комісари — Винниченко, Ткаченко, Зарубін, Золотарьов, Шульгін, Порш, Стешенко, Зільберфарб, Одинець, Мірний.

Обговорено справу про увільнення учителів з війська.

У х в а л е н о: доручити секретарю освіти разом з Генеральним комітетом по справах військових виробити проект і подати на розгляд Секретаріату.

Вислухано звідомлення Винниченка про те, що на Полтавщині і Харківщині, згідно відомостям з ставки, має бути поставлений корпус донських козаків.

У х в а л е н о: доручити Петлюрі порозумітися з ставкою, щоб були поставлені не донські, а кубанські козаки.

У х в а л е н о: негайно утворити при штабі округи комісаріат у складі представників Генерального секретаріату, Генерального військового комітету, Всеукраїнської ради військових депутатів, совіту солдатських депутатів, совіту робітничих депутатів, міської думи, ісполнительного комітету Південно-Західного фронту і Південно-Західних залізниць.

П о с т а н о в л е н о, щоб до військового телеграфу допускалися тільки члени Генерального секретаріату і уповноважені Генерального секретаріату, генерального комісара по військових справах і командуючого Київською військовою округою. Контрольна лєнта повинна залишатися у комісара на телеграфі.

Вислухано повідомлення *Мазуренка* про розмову з Доном по прямому прово-

* Вечірнє засідання.

ду. Цього дня у Новочеркаську буде нарада з приводу пропозиції Секретаріату, після чого Секретаріат негайно буде повідомлено про постанову донців.

По докладу *Пилькевича* визнано конче потрібним негайно поставити до телеграфу сильну охорону з богданівців.

Вислухано заяву *Пилькевича* про пропажу у Кирієнка грошей під час арешту. П о с т а н о в л е н о: доручити Пилькевичу докладно розслідувати цю справу.

В. Винниченко, М. Ткаченко, Ів. Стешенко, О. Зарубін, І. Мірний, О. Шульгін, М. Зільберфарб, О. Золотарьов

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 69 — 69 зв. Оригінал.

№ 192

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

10 листопада 1917 р.

На початку засідання голова Центральної ради *М. Грушевський* доводить до відома, що на порядку стоїть справа організації центральної влади в Росії [315]. Поки ж ще не зійшлися секретарі, Рада обмірковує інші точки.

Установчі збори

Докладає в цій справі т. *Севрюк*. Комісія завершила свою працю. В основу покладено статут виборів до «Учредительного собрания». Найбільші зміни зроблено, звичайно, в визначенні території. Україна ділиться на 10 виборчих округ: Волинську (з вилученням окупованих ворогом частин), Подільську, Київську, Полтавську, Катеринославську, Херсонську, Харківську з Грайворонським повітом Курської губ. і Чернігівську з Путивльським повітом Курської губ., Таврійську з повітів Бердянського, Дніпровського, Мелітопольського і, нарешті, Острогожську, в котру входять Острогожський, Валуйський, Бірюч[ан]ський та Богучарський повіти Вороніжчини та Новооскольський повіт Курщини.

Крім того, полишається право окремим адміністративним одиницям, суміжним цій території, заявити про день складання списків Всеукраїнській в справах виборів до Українських Установчих зборів комісії постановою повітового народного (земського) зібрання бажання взяти участь в Українських Установчих зборах. Тоді комісія прилучає їх до суміжної виборчої округи і в зв'язку з тим збільшує число депутатів від округи [316].

Зміни у виборчій техніці суть більше стилістичного характеру, крім однієї — допущення систематичної участі представників рад робітничих, селянських і солдатських депутатів у виборчих комісіях [317].

Значно улегшує вибори прийнятий порядок голосування — звичайними картками з одним лише номером, як то робилося на виборах до міських дум.

Кандидатський список складається українською мовою, але група подавців списку має право вимагати, щоб у відповідному оголошенні списків було окружною комісією вміщено переклад списку на іншу, вказану групою, мову. В разі такої вимоги, група мусить одночасно подати переклад і вказати можливий на місці спосіб його видрукування.

Після докладу і кількох дрібних запитань обговорення законопроекту відкладається на 11 листопада.

Судова формула

Секретар Центральної ради *Єремієв* докладає законопроект Генерального секретаріату судівництва про формулу судових вироків. Законопроект дуже короткий:

«Суд на Україні твориться іменем Української Народної Республіки» [318].

Тьомкін («Бунд») вимагає передачі законопроекту в комісію.

Літваков (ОЄСРП) вимагає того ж «саме тому, що законопроект такий простий».

Голосуванням законопроект приймається 27 голосами проти одного. «Меншості» утримуються.

Новознайдені приятелі

Являється делегація від козачих частин, що ще тимчасово затрималисъ тут. Голова її, підосавул *Пузанов* * заявляє, що вони явилися «засвідчити почуття радості з приводу видання Універсалу». Пузанов зазначає, що «колективізм (?!) центральної власті не дав нічого доброго» і «наступила крайня пора об'єднання вільних народів».

Як один з фундаторів «південно-східної федерації козаків і вільних народів степу», Пузанов указує що він не з усіма точками Універсалу годиться.

Він признає, наприклад, що землі, взяті у Катерини пияцтвом і розпустою, мусять перейти до народу без викупу, але забирати так само землю, здобуту дідами «в лаптях» власним досвідом і трудом — не годиться.

Пузанов спішить, одначе, оговоритися, що він не нав'язує своєї думки всій делегації (тим часом делегація мовчить) і кожного разу визнає за українським народом і Центральною радою порядкувати у себе дома по-своєму. Козаки всякими засобами будуть піддержувати Центральну раду і її законодавство на підставі Універсалу. Закінчує козак «Славою» Україні і її привідцям. (*Оплески.*) [319]

Чорноморці

Того дня до Києва прибув перший ешелон чорноморського куріня. Багато матросів сидить на хорах. Внизу являється делегація для привіту.

Привіт складає *Христич*, заявляючи, що курінь віддає себе до послуг Центральній раді і боронитиме її всіма засобами (*бучні оплески*).

Організація центральної влади

Докладає голова Генерального секретаріату *В. К. Винниченко*. «Питання, що стоїть у нас на порядку, не нове. Справа формування нового уряду відібрала вже багато часу і крові. Уряду фактично нема, а він якраз необхідний. Вся країна в загрожуючому стані. Фронт майже розвалився.

В цей момент Рада народних комісарів розпочала справу миру. Її спосіб — безпосередньо звертатись до солдатських мас — викликає сумніви в своїй доцільності. Ні союзницькі, ні ворожі уряди не відповіли на заклик до миру, мотивуючи своє відношення тим, що вони не хочуть вступати в переговори з урядом, невизнаним більшістю населення.

З огляду на грізний момент, Генеральний секретаріат ухвалив поставитись активно до організації влади. Попередні способи формування уряду не давали добрих наслідків. Тому Секретаріат пропонує свій метод. Він дуже простий. Треба, щоб уряд спирався на реальні сили. Вони тепер розбіглися по країнах. Є вже досить сформовані республіки — Дон, Кубань, Кавказ. Організується Сибірська республіка [320], є чутка про заснування Поволзької. Як бачимо, саме життя вишговхує на гору федеральну будову Російської республіки.

Щоб з'єднати уряд в одне ціле, треба єднати його не з центру, що розвалюється, а з тих окраїн, що ще здорові.

Перемир'я і встановлення миру конче потрібне і необхідне, але все це треба робити тим, хто має авторитет і силу, щоб прискорити мир, Генеральний секре-

---

* В. Пузанов — представник Великого військового кругу.

таріат ухвалив звернутись до ставки, до республік і до впливових демократичних організацій, аби приступити до конструкції влади з соціалістів — від більшовиків до енесів.

В ставку — в загальноармійський комітет передано слідуючі постанови Секретаріату: 1) негайно приступити до переговорів про мир; 2) успішні переговори може вести тільки уповноважений на те уряд, що спирається на більшість народу; 3) уряд народних комісарів не являється урядом, визнаним більшістю населення; 4) таким урядом може бути тільки однорідне соціалістичне міністерство; 5) такий уряд можуть утворити республіки, що вже зорганізувалися, з участю авторитетних діячів політичних організацій; 6) Генеральний секретаріат негайно розпочинає в сій справі переговори з республіками Дону, Кубані і іншими.

По прямому проводові були зроблені заходи, щоб поговорити з Донською республікою [321], але там зараз відбувається засідання і відповідь, можливо, прийде завтра. В ставці є зараз Чернов. Ми ставили їм умову відповісти до 10-ї год. Але її ще нема. Ставка Південно-Західного фронту одповіла, що всіма силами буде підтримувати нашу пропозицію, але поміч ця буде більш моральна, бо сил в ставці зараз нема. Був у нас і представник «Вікжеля». Проти пропозиції він нічого не має, але пропонує на ній не настоювати, бо формування такого уряду забере багато часу» [322].

Винниченко далі повідомляє, що ставка пропонувала призначити осідком федерального уряду наш Київ, але Генеральний секретаріат цю пропозицію одхилив [323].

Доклад Винниченка обговорюється кількома промовцями [324]. *Маєвський* висуває проект федеральної ради, щоб не виникало різних непорозумінь при поділі портфелів.

Після промов т. *Порша* (український соціал-демократ [325]) і *Скловського* (російський соціаліст-революціонер) на голосування ставиться формула переходу *Золотарьова* («Бунд»): «Заслухавши повідомлення Генерального секретаріату в справі організації центральної влади в Російській республіці, — ухвалити всі пропозиції Генерального секретаріату і доручити йому вести працю в цім напрямку».

Формулу прийнято. Слідуюче засідання 11 листопада о 8-й год. вечора.

Робітнича газета. — 1917. — 12 листоп.

№ 193

ЗВЕРНЕННЯ С. В. ПЕТЛЮРИ ДО ВОЇНІВ-УКРАЇНЦІВ

11 листопада 1917 р.

11 листопада ввечері було передано по безперервному дротові, а також і по радіо-телеграфу в ставку Верховного головнокомандуючого, по всіх штабах фронтів, армій, корпусів і дивізій слідуючу телеграму: «Заклик до всіх українців по фронтах правительства Української Республіки.

Сформовано правительство Української Республіки — Генеральний секретаріат. Нове правительство стоїть на сторожі порядку в краю і здобутків революції. Заклику до війська народних комісарів Петрограда в особі Леніна і інших як правительства, якого не визнала більшість людності, не треба слухатись. Генеральний секретаріат Української Республіки веде переговори з загальноармійським комітетом і областями Росії про сформування центрального правительства з представників національностей і центральної революційної демократії, котра одна тільки може бути правомочною, щоб почати переговори про перемир'я. Всякі інші переговори принесуть нещастя, одкриють фронт для супротивника і призведуть до розшматування української землі.

Як генеральний секретар по справах військових Української Республіки, звертаюсь, уповноважений українським правительством, до всіх українців на фронті з проханням і приказом твердо стояти в цей небезпечний час на сторожі фронту і порядку. В частях, спиняючи всякі спроби самовільних вчинків, не допускати братання і перемир'я.

Я вірю, що в цей час всі українські частини пособлять правительству Української Республіки виповнити свій обов'язок перед рідним краєм і недопустять до розгрому її супротивником.

Генеральний секретаріат вживає всіх заходів до того, щоб переговори про перемир'я було почато правомочним центральним правительством, в склад якого ввійдуть представники Центральної ради і інших народів та областей.

Генеральний секретар військових справ Української Республіки *Петлюра».*

Нова Рада. — 1917. — 14 листоп.

№ 194

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

11 листопада 1917 р.

Присутні: Винниченко, Зарубін, Золотарьов, Ткаченко, Ковалевський, Голубович, Стешенко, Одинець, Мірний, Мазуренко, Мартос.

Обговорено проект пояснення до Універсалу. Доручено комісії остаточно редагувати текст пояснення.

Обговорено питання про признання обласного революційного комітету в Одесі. У х в а л е н о резолюцію: «Визнаючи, що вся Херсонщина, в тім числі й Одеса, входить в сферу компетенції власті Української Центральної ради і Генерального секретаріату, Секретаріат разом з тим, в інтересах порозуміння і згоди з місцевою революційною демократією, визнає обласний революційний комітет в Одесі в складі 11 представників Одеської ради і 14 представників революційної демократії Одеси. У х в а л е н о: остаточно емісарами до Одеси командирувати Антоновича та Золотарьова, політичним комісаром призначити Чеховського».

У х в а л е н о пропозицію про поширення закону про реквізиції на Генеральний секретаріат. Законопроект постановлено доручити скласти юридичній комісії при генеральнім писарстві. У х в а л е н о: при господарчому відділі генерального писарства призначити комісара в справі реквізицій (при існуючих реквізиційних комісіях як у Києві, так і по всій Україні).

У х в а л е н о: скласти при Секретарстві торгу і промисловості поміжвідомственну економічно-фінансову комісію для розглядання справ економічних, фінансових і т. ін. Переведення цієї справи доручити генеральному комісару Голубовичу.

В. Винниченко, М. Ткаченко, І. Стешенко,
В. Мазуренко, М. Зільберфарб, М. Ковалевський,
І. Мірний, О. Золотарьов

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 72. Оригінал.

№ 195

МАТЕРІАЛИ НАДЗВИЧАЙНОГО ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

11 листопада 1917 р.

Засідання одкриває голова Центральної ради М. Грушевський в 9 3/4 год. вечора [326].

Од імені комісії по виборах в Українські Установчі збори виступає *Севрюк* [327]; він читає законопроект про вибори в Українські Установчі збори по пунктах, які й приймаються — кожен окремо.

При читанні пункта про те, хто має право брати участь в Українських Установчих зборах, Мала рада рішає, що участь беруть громадяни Російської республіки.

Законопроект спирається взагалі на законі до Російського «Учредительного» зібрання, але в ньому вводиться дуже значна поправка, яка говорить, що рештки голосів кожного списку, на бажання виборців даної округи, можуть бути з'єднані з рештою голосів різних партій в інших округах. Це має велике значення, особливо для малих партій. Коли вибраний може бути тільки той, хто одержить 100 000 голосів, то малі партії, які ніколи не зберуть 100 000 голосів в даній окрузі були б позбавлені представництва; по закону Центральної ради ті партії за 10 день до виборів можуть внести пропозицію до Всеукраїнської виборчої комісії, щоб їх голоси з'єднати з усіх округ, і зможуть в цей спосіб вибрати своїх представників.

Мала рада приймає законопроект [328] і обирає М. Мороза головою Всеукраїнської виборчої комісії. М. Мороз є зараз головою Київської окружної виборчої комісії.

Протест проти прилучення Холмщини і Галичини до Польщі

Член Ради *Салтан* (український соціаліст-революціонер) заявляє, що вже справджуються чутки, що Холмщину, часть Волині і Східну Галичину та Буковину прилучено до Польщі, тому Центральна рада може вже виступити з протестом проти насильства над частиною українського народу. Промовець пропонує Центральній раді резолюцію протесту, яка поки що одкладається, і приймається внесення *Бердичевського* (меншовик) про вибір комісії для вироблення протесту проти насильного приєднання Полісся, Холмщини, частини Волині до Польщі та проти наміру зробить те саме зі Східною Галичиною та Буковиною.

Привіт од грузинів

Од імені грузинів Києва виступав з привітанням *Нотадзе*. Він читає резолюцію, в якій зібрання київських грузинів без різниці партій висловлює «свою щиру і безмежну радість з приводу проголошення Української Народної Республіки», а далі — висловлює певність, «що піднятий вами прапор — символ федерації — не лишиться самотнім і що другі народи так само свідомо і гордо піднесуть цей прапор».

Народня воля. — 1917. — 14 листоп.

№ 196

ПОСТАНОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ЩОДО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ЗАКОНУ ПРО ВИБОРИ ДО УКРАЇНСЬКИХ УСТАНОВЧИХ ЗБОРІВ

11, 16 листопада 1917 р.

I

Згідно з Універсалом 7 листопада 1917 р. Українська Центральна рада, за внесенням комісії для виготовлення проекту Закону про вибори до Установчих зборів Української Народної Республіки, постановила:

1. Затвердити розділ I (глави I — X) Закону про вибори до Установчих зборів Української Народної Республіки.

2. Здати роботу по переведенню виборів на Головну комісію по справах виборів до Українських Установчих зборів та на існуючі окружні, повітові та городські комісії по справах виборів до Російських Установчих зборів.

3. Здати роботу по складанню виборчих списків на ті установи, котрі вели цю роботу під час виборів до Російських Установчих зборів.

4. Доручити Генеральному секретаріатові звернутися до губерніальних, повітових народних (земських) та городських управ і судових установ з пропозицією ствердити своїх представників в виборчих комісіях, котрим доручається переведення виборів до Установчих зборів Української Народної Республіки.

5. Здати на Генеральне секретарство внутрішніх справ безпосередні виконавчі заходи, потрібні щоб технічно налагодити вибори до Українських Установчих зборів для найшвидшого їх переведення та успішного ходу.

6. Розв'язувати сумніви, які виникатимуть при переведенні сього Закону, доручається Головній комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів, яка стоїть на чолі всієї виборчої справи.

7. Вибори членів Установчих зборів Української Народної Республіки від місцевостей, населенню яких ст. 2 сього Закону полишається право заявляти про своє бажання взяти участь у виборах до Українських Установчих зборів, перевести негайно після відповідних заяв про це органів місцевого самоврядування тих місцевостей.

Київ, 11 листопада 1917 р.

II

1. Затвердити розділ II Закону про вибори до Установчих зборів Української Народної Республіки.

2. Здати на Генеральне секретарство військових справ безпосередні виконавчі заходи, потрібні щоб технічно налагодити вибори до Українських Установчих зборів для найшвидшого їх переведення та успішного ходу.

3. Розв'язувати сумніви, які виникатимуть при переведенні цього Закону, а також видавати постанови в розвиток і доповнення сього Закону доручається Головній комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів.

Київ, 16 листопада 1917 р.

З оригіналом протоколу згідно:
Тов. голови Української Центральної ради *Ан. Ніковський*
Секретар *Я. Левченко*
Затвердив: генеральний писар України *О. Лотоцький*

Закон про вибори до Установчих зборів Української Народньої Республіки. — К., 1917 — С. 3.

№ 197

ЗАКОН ПРО ВИБОРИ ДО УСТАНОВЧИХ ЗБОРІВ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

11, 16 листопада 1917 р. *

Р о з д і л п е р ш и й.

Глава І. Загальні статті

1. Установчі збори Української Народної Республіки складаються з членів, обраних людністю на основі загального, без різниці полу, і рівного виборчого права, через безпосередні вибори і таємне голосування, з додержанням принципу пропорціонального представництва.

2. Для переведення виборів до Українських Установчих зборів утворюються такі виборчі округи:

Волинська (за винятком частин, зайнятих ворогом), Катеринославська, Київська, Полтавська, Подільська, Харківська (з прилученням Грайворонського повіту Курської губ.), Херсонська, Чернігівська (з прилученням Путивльського повіту Курської губ.).

Понад те утворюються виборчі округи: Острогозька, в яку входять Острогозький, Валуйський, Бірюч[ан]ський і Богучарський повіти Воронізької губ. та Новооскольський повіт Курської губ.; Таврійська, в яку входять Бердянський, Дніпровський та Мелітопольський повіти Таврійської губ.

Крім того, полишається право окремим адміністративним одиницям, суміжним зазначеній в сім Законі території, заявити про день складання списків Головній комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів постановою повітового народного (земського) зібрання про своє бажання взяти участь в виборах до Українських Установчих зборів — і тоді Комісія прилучає їх до суміжної виборчої округи.

Кількість членів Українських Установчих зборів, що мають бути обрані від кожної округи, встановлюється осібно.

Для подання голосів виборчі округи діляться на виборчі участки.

Глава ІІ. Про виборче право

3. Право участі в виборах до Установчих зборів Української Народної Республіки мають громадяни Російської республіки обох полів, котрим до дня виборів вийде 20 років.

П р и м і т к а. Служащі у війську мають право участі в виборах, якщо до дня виборів вони дійдуть літ, установлених для останнього дострокового призову. Основи, на яких вони приймають участь у виборах, встановлені розділом ІІ сього Закону.

4. В виборах не беруть участі признані законним порядком за безумних або божевільних, а також глухонімі, котрі під опікою.

5. Права участі в виборах позбавляються:

1) засуджені правосильними судовими вироками, коли їм раніш не повернуто прав стану: *а)* на каторжні роботи (в каторгу), доки не минуло десятьох років по відбутті цієї кари; *б)* на заслання, на завдання в арештантські роти, на посадження в поправчій дім, тюрму або кріпость з позбавленням чи обмеженням прав стану — доки не вийшло 5 років по одбутті кари;

2) засуджені за крадіж, за винятком зазначеного в пункті 2 ст. 171 «Устави про кари», до котрих присуджують мирові судді (Звід законів, т. XV, вид. 1914 р.),

---

* Дати постанов, якими були затверджені розділи І і ІІ Закону. (Див. док. № 196.)

за шахрайство, за присвоєння або розтрату довіреного добра, за винятком розтрати, зазначеної в другій частині ст. 177 тієї ж устави і в другій частині ст. 1681 (по Продовженню 1912 р.) «Уложення про кари уголовні і поправчі» (Звід законів, т. XV), переховування краденого, покуп або прийняття в заставу способом промислу свідомо краденого, фальшивство, лихварство, давання й брання хабарів, а також за зводництво і потурання розпусті (Звід законів, т. XV, Статут карний, вид. 1909 р., ст. 524 — 526, 526[1], 527 і 529), так само за вчинки, що мали на меті порушити вільність і правильність виборів у законодатні установи і в органи самоврядування, доки не вийшло 3 літ по одбутті кари;

3) невиплатні довжники, признані правосильною судовою постановою зловмисними банкротами, доки не вийшло 3 літ по такім признанні, і

4) служащі у війську, що самовільно покинули військо (постанови уряду Російської Республіки 26 травня 1917 р., Збір законів, ст. 683, приказ армії і флоту 31 травня 1917 р., № 17), за винятком тих з-поміж них, котрі до виходу строку, призначеного на оскарження виборчих списків, представляють належні посвідчення або в тім, що їх відлука признана вартою уваги, або в тім, що вони свою провину надолужили дальшою славною службою, або в тім, що суд вироком їх оправдав чи то засудив на кару, несполучену з позбавленням прав.

6. Служащі у війську, незалежно від випадків, перелічених в попередній (5) статті, позбавляються права участі в виборах також і тоді, коли правосильними вироками признано їх винуватими в злочинствах, указаних в частині третій ст. 162 і в ст. 163 Військової карної устави (Звід військових постанов 1869 р., кн. XXII, вид. 4) і в частині третій ст. 162 і в ст. 163 Військово-морської карної устави (Звід морських постанов, кн. XVI, вид. 1915 р.), а також у відповідних злочинствах, зазначених в ст. 165[1] Військової устави карної і в примітці до ст. 165 Військово-морської карної устави, якщо винуватець добровільно не покрив розтрачене й переведене добро (Звід військових постанов 1869 р., кн. XXII, вид. 4, ст. 168, Звід морських постанов, кн. XVI, вид. 1915 р., ст. 167), а також як від дня одбуття кари не вийшло 3 літ. Кому поміж служащих у війську одбуття накладених на них судом кар (ст[атті] 5 і 6) одкладено до кінця війни, того не позбавляється права участі в виборах.

7. Право участі в виборах в кожнім виборчім участкові мають лиш особи, записані в виборчий список участка.

8. Право бути обраним в кожній виборчій окрузі належить кожній особі, яка має право участі в виборах (ст[атті] 3 — 6), хоч би її було записано до виборчого списку в другій окрузі або зовсім не було записано до виборчих списків.

П р и м і т к а: ст. 117 Статуту про губернські повітові земські установи до Українських Установчих зборів не стосується.

9. Не допускаються до участі в виборах ті з-поміж записаних у виборчих списках осіб, котрі до часу виборів втратять свої виборчі права (ст[атті] 4 — 5), а також і ті, котрі до того часу будуть позбавлені волі, або на підставі правосильних судових вироків, або внаслідок притягнення судовою владою як обвинувачених за якесь злочинство, з призначенням для них — держання під сторожею за спосіб перепинення.

10. Члени роду, що працювали у Росії, не можуть ані вибирати, ані бути обрані до Українських Установчих зборів.

Глава III. Про установи, котрі завідують переведенням виборів до Українських Установчих зборів

11. Переведення виборів доручається:

1) головній, окружним, повітовим і городським комісіям по справах виборів до Українських Установчих зборів та участковим виборчим комісіям і

2) городським і поселковим управам та волосним народним (земським) управам.

12. Головна комісія по справах виборів до Українських Установчих зборів знаходжується при Українській Центральній раді. В її склад входять: голова і 15 членів по обранню Української Центральної ради.

П р и м і т к а: При розгляді питань щодо окремих груп і категорій виборців — від різних національностей, крайніх земель, тощо, на засідання Головної комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів запрошуються з дорадчим голосом представники тих груп чи категорій виборців.

13. Головній комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів доручається:

1) загальне пильнування ходу виборів і обміркування засобів, необхідних для їх прискорення;

2) вироблення і надання загальних інструкцій та постанов на доповнення чи розвиток сього Закону та інструкцій про його здійснення;

3) складання списку осіб, обраних у члени Українських Установчих зборів;

4) заходи до оброблення статистичних та інших даних щодо виборів до Українських Установчих зборів і

5) розпорядження кредитами, що відпускаються Українською Центральною радою на переведення виборів.

14. Головна комісія по справах виборів до Українських Установчих зборів передає Українським Установчим зборам після їх відкриття виборове діловодство, прислане від окружних комісій по справах виборів до Українських Установчих зборів.

15. Окружна комісія по справах виборів до Українських Установчих зборів утворюється в кожній виборчій окрузі, має на чолі голову губерніальних (обласних) народних (земських) зборів або його заступника та складається з товариша предсідателя окружного суду по адміністративному відділу або його заступника, двох членів, обраних городською управою губерніального (обласного) города і двох членів, обраних губерніальною (обласною) народною (земською) управою.

Понад те в склад комісії після вказаного в ст. 51 строку входять з правами членів по одній особі від кожної групи виборців, котра подала кандидатський список (ст. 44), так і по одному члену від рад селянських, робітничих і солдатських депутатів губернського города.

16. Окружним комісіям по справах виборів до Українських Установчих зборів доручається: 1) доглядати за вчасним утворенням і відкриттям повітових комісій по справах виборів до Українських Установчих зборів; 2) затверджувати поділ виборчих участків після внесення повітових і городських комісій по справах виборів до Українських Установчих зборів і розглядати всі заяви про недоладності, допущені при тому поділі; 3) оповіщувати до загальної відомості той день, коли городські і поселкові управи і волосні народні (земські) управи мають приступити до складання виборчих списків, наглядати, щоб ці списки були вчасно скінчені і виставлені до загального перегляду; 4) приймати і розглядати кандидатські списки, нумерувати їх, виставляти їх на загальний перегляд і передавати списки повітовим і городським комісіям по справах виборів до Українських Установчих зборів городським і поселковим управам та волосним народним (земським) управам і участковим виборчим комісіям; 5) робити розпорядження про придбання виборчих конвертів, виборчих карток тощо або здавати цю справу на повітові і городські комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів; 6) переводити підрахунок голосів в окрузі, виясняти результати виборів і оповіщати їх до загальної відомості; 7) видавати членам Українських Установчих зборів належні посвідчення про їх обрання; 8) передавати все виборове діловодство Головній комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів і 9) порядкувати кредитами, призначеними для переведення виборів в даній окрузі.

17. Повітова комісія по справах виборів до Українських Установчих зборів має

на чолі адміністративного суддю і складається з двох мирових суддів по обранню мирового з'їзду чи тої установи, яка його заступає, з двох членів по обранню повітової народної (земської) управи і двох по обранню місцевої городської управи.

Понад те при розгляді комісією справ, зазначених в пп. 1 — 3, 5 і 6 ст. 19, в склад комісії після вказаного в ст. 51 строку входить з правами членів по одній особі від кожної групи виборців, що подала кандидатський список і вказала свого представника до цієї комісії (ст. 44), і по одному члену від рад селянських, робітничих і солдатських депутатів повітового города.

18. В губерніальних (обласних) городах і в городах з людністю понад 50000 жителів утворюються осібні городські комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів. Ці комісії мають на чолі члена окружного суду по обранню суду і складаються з двох мирових суддів по обранню мирового з'їзду чи тої установи, яка його заступає, і чотирьох членів по обранню місцевої городської управи.

Понад те при розгляді городськими комісіями по справах виборів до Українських Установчих зборів справ, зазначених в пп. 1 — 3, 5 і 6 ст. 19, в склад комісій, після вказаного в ст. 51 строку входять з правами членів по одній особі від кожної групи виборців, що подала кандидатський список і вказала свого представника до цієї комісії (ст. 44), і по одній особі від рад селянських, робітничих та солдатських депутатів даного города.

В склад повітових комісій по справах виборів до Українських Установчих зборів, що находяться в зазначених в цій статті городах, замість членів від городської управи входять члени по обранню повітової народної (земської) управи.

19. Повітовим і городським комісіям по справах виборів до Українських Установчих зборів доручається: 1) наглядати за вчасним утворенням і відкриттям участкових виборчих комісій; 2) представляти окружній комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів проекти поділу повіту або города на виборчі участки; 3) наглядати, щоб виборчі списки були вчасно скінчені і виставлені до загального перегляду; 4) розглядати протести і скарги на складання виборчих списків, а також на інші неправильні вчинки городських, поселкових управ і волосних народних (земських) управ; 5) дбати за оповіщення виборців про кандидатські списки; 6) визначити кількість поданих по повіту і городу голосів за кандидатські списки і 7) передавати виборове діловодство окружній комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів.

20. Участкова виборча комісія складається з чотирьох членів по обранню городської чи поселкової управи або волосної народної (земської) управи, в тім числі голови і секретаря.

Понад те, в склад комісії входять з правами членів по одній особі від кожної групи виборців, що подала кандидатський список і вказала свого представника до цієї комісії (ст. 44).

21. Участковим виборчим комісіям доручається в данім виборчім участкові приймати виборчі картки і робити перший їх підрахунок.

22. Установи місцевого урядування і самоврядування повинні допомагати комісіям по справах виборів до Українських Установчих зборів і участковим виборчим комісіям у виконанні покладених на них цим законом обов'язків.

23. Всякі акти і письма по справах виборів до Українських Установчих зборів, як ті, що подаються урядовим, судовим, адміністративним і громадським установам і урядовим особам всіх відомств і установ, так і ті, що видаються від цих установ і осіб, вільні від гербової та інших оплат.

Глава IV. Про виборчі списки

24. Для переведення виборів до Українських Установчих зборів складаються списки виборців, окремо по кожному виборчому участку.

Ніхто не може бути вписаний у виборчі списки більш як в одному участку.

25. Складання виборчих списків доручається городським і поселковим управам і волосним народним (земським) управам по приналежності.

26. День, коли ці управи (ст. 25) беруться до складання виборчих списків, визначається розпорядженням Головної комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів і оголошується окружними комісіями до загальної відомості таким способом, який найбільше забезпечує широке оповіщення про це людності.

27. У виборчий список участка вписуються особи, що мають право участі в виборах, живуть в участку по день початку складання виборчого списка, хоч би вони на час і відлучилися з цього участку.

28. Особи, що прибули в межі виборчого участку пізніше того дня, коли було розпочато складання виборчих списків (ст. 26), можуть бути заведені в виборчий список участка лиш на підставі їх про те заяв, які треба подавати в городську чи поселкову управу або в волосну народну (земську) управу через весь час складання списків і ще п'ять днів по тім дні, коли списки будуть оголошені до загальної відомості. Разом з тою заявою вони подають також заяви про вилучення їх з списків по попередньому місцю пробування, і ця заява пересилається управою куди слід.

П р и м і т к а: 1) військові чини: *а*) увільнені від військової служби призову 1895, 1896, 1897, 1898 і 1899 рр.; *б*) увільнені назавше або тимчасово від військової служби по хворобі чи по раненню; *в*) що поступили на лікування до госпиталів і лазаретів, а також ті, що повертаються з госпиталів і лазаретів до військових частин; *г*) що користуються тимчасовим одпуском і командировкою, переведені по розпорядженню начальства в склад інших військових частин, а також всі особи, що змінили місце свого перебування по причині евакуації або інших розпоряджень начальства, можуть бути вписані в додаткові виборчі списки по новому місцю їх пробування чи перебування до дня, призначеного для остаточного оголошення виборчих списків; 2) перелічені вище виборці вписуються в додаткові виборчі списки лише після їх про те заяв. При поданні тих заяв військові чини і особи повинні обов'язково подати проходні свідоцтва, пашпорти або інші відповідні їм документи, на котрих установи, що складають виборчі списки, роблять помітку, яка свідчить про внесення в список тих, хто такі документи подав.

29. В виборчім спискові пишеться прізвище актове або кличне кожного виборця, його ймення, по батькові, літа і місце проживання виборця. Список для кожного участка укладається в альфавітнім порядкові прізвищ.

30. Виборчий список зараз по його виготовленні і в кожнім разі, не пізніше як за 17 днів до дня виборів, оповіщається до загальної відомості способом, який найбільш забезпечує можливість перегляду цього списку.

31. На протязі 10 днів по оповіщенні виборчого списку до загальної відомості, представник місцевої адміністративної власті може заявляти протести, а особи, що мають право участі в виборах, можуть подавати скарги на неправильність чи неповність цього списку. Ці протести й скарги подаються до городської чи поселкової управи або волосної народної (земської) управи.

32. Городська чи поселкова управа або волосна народна (земська) управа своєю силою полагоджує, коли визнає вартими уваги: 1) скарги на невнесення в виборчі списки, якщо ці скарги подано не пізніше, як за п'ять день до кінця вказаного в ст. 31 строку, і 2) скарги на уміщення хибних відомостів в виборчих списках. Про полагодження таких скарг управи повідомляють тих, хто їх подавав.

33. Всі інші скарги, а також протести пересилаються городською чи поселковою управою або волосною народною (земською) управою негайно по одержанні і не пізніш як на другий день в повітову чи городську комісію по справах виборів до Українських Установчих зборів. При скарзі чи протесті управа подає своє пояснення.

34. Якщо в протесті або скарзі заперечуються виборчі права яких-небудь осіб, то ці особи повідомляються про те городською чи поселковою управою або волосною народною (земською) управою.

35. Не пізніш, як за два дні до кінця зазначеного в ст. 31 строку оповіщається до загальної відомості додатковий виборчий список.

В цей додатковий список вписуються тільки: 1) особи, вказані в ст. 28 і в примітці, яких заяви визнані вартими уваги, коли вони в свій час не були вписані в виборчий список, і 2) особи, вказані в ст. 32, яких скарги задоволені управою.

Додатковий виборчий список складається з додержанням правил ст. 29.

36. Протести і скарги на додатковий список подаються порядком, показаним в статтях 31, 33 і 34 до кінця визначеного в ст. 31 строку.

37. Протести і скарги розглядаються в дводенний строк повітовою чи городською комісіями по справах виборів до Українських Установчих зборів на прилюднім засіданні, порядком, установленим для розгляду справ адміністративними суддями, згідно з законом про адміністративні суди (Збір законів, 1917 р., ст. 692). При цьому мають право взяти участь в справі, окрім особи, що подала протест чи скаргу, і представника управи, що складала запротестований список, також і ті особи, яких виборчі права в цім випадкові заперечуються.

38. Постанови повітової і городської комісій по справах виборів до Українських Установчих зборів можуть бути в дводенний строк запротестовані і заскаржені до окружного суду по адміністративному відділу. Проте, подавання таких протестів і скарг не припиняє виборового діловодства.

39. Окружний суд по адміністративному відділу розглядає ці протести і скарги в дводенний строк.

40. Виборчі списки, після їх виправлення, в строк 2 днів, на підставі присудів повітової і городської комісій по справах виборів до Українських Установчих зборів, а в відповідних випадках і окружного суду по адміністративному відділу, не пізніше як за 2 дні до дня виборів знов оповіщуються до загальної відомості способом, який найкраще забезпечує можливість перегляду цих списків.

Глава V. Про кандидатські списки

41. Вибори до Українських Установчих зборів виконуються через подавання голосів за один із поданих кандидатських списків.

42. Кандидатські списки подаються окружній комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів групами виборців не пізніше як за 14 день до дня виборів.

43. Кожний з кандидатських списків мусить бути власноручно підписаний не менш як 100 особами, що мають право участі в виборах у даній окрузі. В списку повинно бути вміщено прізвище, ймення, по батькові і місце проживання кожного з поставлених кандидатів. До списку мають бути долучені заяви всіх кандидатів про їх згоду вибиратися в даній окрузі по цьому спискові. На спискові може бути зазначена назва тої організації, що його подала.

44. Група, що подає кандидатський список, повинна вказати свого представника, якого вона обрала для зносин з окружною комісією по справах виборів до Українських Установчих зборів і для участі в цій комісії. Коли представника не вказано, то за такого визнається перший з підписаних під заявою. Щоб діставати додому оповістки окружної комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів представник групи повинен подати свою адресу в тім городі, де пробуває комісія; коли він того не зробить, то оповістка вважається за вручену, як вона була виставлена в поміщенні комісії. Окрім того, група виборців, котра хоче, щоб її представники ввійшли в склад повітових і городських комісій по справах виборів до Українських Установчих зборів та участкових виборчих комісій, вказує осіб, яких треба долучити до кожної з тих комісій.

45. Кожний виборець може підписати тільки одного кандидатського списка; в тому випадку, як той самий виборець підписав два або кілька списків, його підпис визнається дійсним тільки на тому списку, котрий був поданий до окружної комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів раніше.

46. Кількість поставлених у списку кандидатів може бути й менша від кількості членів Українських Установчих зборів, які мають бути обрані в цій виборчій окрузі, але не повинна перевишати цю кількість більш як наполовину.

47. Той самий кандидат може бути виставлений і в кількох виборчих округах, але не більше як у трьох.

48. Ставити того самого кандидата на різних списках в одній і тій самій виборчій окрузі невільно.

49. В тім, що кандидатського списка прийнято, окружна комісія по справах виборів до Українських Установчих зборів видає розписку з зазначенням місяця, дня і години прийняття списку.

50. В разі, коли поданий кандидатський список не одповідає вимогам, зазначеним у статтях 43, 45 — 48, окружна комісія по справах виборів до Українських Установчих зборів оповіщає про се не пізніш, як на другий день представника групи. Заяви з поправленням тих хиб можна подавати не пізніше як за 12 день до дня виборів.

51. Подані кандидатські списки згідні з умовами, зазначеними в статтях 43, 45 — 48, нумеруються окружною комісією по справах виборів до Українських Установчих зборів в тому порядку, як вони надходять. З тою нумерацією, а також і з назвами організацій, якщо вони зазначені на списках (ст. 43), кандидатські списки виставляються в поміщенні комісії не пізніше як за 10 день до дня виборів і потім негайно розсилаються окружною комісією по справах виборів до Українських Установчих зборів повітовим і городським комісіям по справах виборів до Українських Установчих зборів, городським і поселковим управам і волосним народним (земським) управам, а також і участковим виборчим комісіям і публікуються до загальної відомості.

52. Кандидатський список складається українською мовою, але група, яка подала список, має право одночасно з поданням списку вимагати, щоб в відповідному оголошенні списків було окружною комісією вміщено переклад списку на іншу мову, яку вкаже група. В разі подання такого вимагання, група мусить одночасно подати переклад тексту та вказати спосіб його видрукування, технічно можливий до виконання на місці.

53. Кожна група виборців, що заявила виборчий список по одній з виборчих округ, може, не пізніш як за три дні до дня виборів, подати до Головної комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів заяву про поєднання лишку голосів, котрий може бути по її спискові, з такими ж лишками по списках, заявлених в інших виборчих округах.

Таке поєднання лишків можна робити лише з одним із списків по кожній із решти виборчих округ.

П р и м і т к а: спосіб встановлення лишків і поділ кандидатських місць між окремими їх поєднаннями зазначені нижче в ст. 89 — 93.

54. Зазначені в попередній статті (53) заяви Головна комісія реєструє в тім порядкові, в якім вони надходять, і визнає їх дійсними після того, як буде встановлено взаємне погодження заяв про поєднання. Номери поєднаних списків і перелік округ, що ввійшли в кожне поєднання, оповіщаються до загальної відомості за день до [дня] виборів.

Глава VI. Про подавання і підрахунок виборчих карток

55. Голосування переводиться через подавання виборчих карток.

56. Виборчі картки повинні бути на зверхній вигляд одноманітні. Зразок виборчих карток установлює для усіх виборчих округ Головна комісія по справах

виборів до Українських Установчих зборів, яка подає його до загальної відомості не пізніше як за 17 днів до дня виборів.

57. Кожна виборча картка повинна містити в собі слова «Список №...» і номер одного з поданих в даній окрузі кандидатських списків.

58. Конверти до виборчих карток повинні бути одноманітні, непрозорі, без жодних знаків, з витиском печаті окружної, повітової або городської комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів, а також повітової, волосної народної (земської) та городської управи.

59. Виборчі картки та конверти до них виготовляються заздалегідь, за розпорядженням окружної комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів (ст. 16, п. 5).

60. Виготовлені виборчі картки і конверти розсилаються за розпорядженням окружної комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів городським і поселковим управам та волосним народним (земським) управам.

61. Городська чи поселкова управа, або волосна народна (земська) управа завчасу заготовляє для всіх виборців, внесених в списки кожного виборчого участку, іменні посвідчення. В цих посвідченнях зазначається імення виборця, по батькові і прізвище (актове або кличне), його адреса, виборчий участок, номер, під яким виборець числиться в виборчому списковi, а також вказується час і місце подавання голосів.

62. Городська чи поселкова управа, або волосна народна (земська) управа не пізніше як за три дні до дня виборів доручає кожному виборцеві іменне посвідчення та виборчу картку. Особам, які мають право одержати іменні посвідчення та виборчі картки, але з якоїсь причини їх не дістали, видаються посвідчення в відповідній управі до кінця виборів, а виборчі картки і змісти кандидатських списків в участковій виборчій комісії під час переведення виборів.

63. Городська чи поселкова управа, або волосна народна (земська) управа виготовляє скриньки з одним прорізом до вкидання виборчих карток і здає їх до розпорядження участковим виборчим комісіям.

64. Городська чи поселкова управа або волосна народна (земська) управа віддає до розпорядження участковій виборчій комісії окреме для кожного виборчого участку поміщення.

65. В кожному виборчому поміщенні задля забезпечення тайни голосування улаштовується одне або кілька закритих поміщень, в яких виборець вкладає без свідків виборчу картку в конверт.

66. Засідання участкової виборчої комісії прилюдні. В призначений до подавання голосів день голова комісії в присутності членів її і осіб, які на цей час прибули, оголошує засідання комісії відкритим. Голова упевняється, що скриньки цілі і порожні, і що в кожній з них є тільки по одному прорізу, зачиняє і опечатує скриньки і запрошує виборців розпочати подавання виборчих карток. На протязі всього часу подавання виборчих карток обов'язкова присутність в засіданнях комісії щонайменше трьох її членів.

67. В виборчому поміщенні відбуваються тільки вибори. Вивішування відозв, роздавання брошур і плакатів, поширювання виборчих карток, виголошування промов і взагалі всяка передвиборча агітація забороняється як в кімнатах, де подаються виборчі картки, так і на сходах, в переходах і в коридорах, через які входять в ці кімнати, а так само не ближче п'яти сажнів до входа до них знадвору. Голова участкової виборчої комісії пильнує, щоб в виборчому поміщенні у весь час виборів був додержаний повний порядок, і випроваджує усіх, хто його порушує.

68. У виборче поміщення не впускається:

1) осіб озброєних і

2) осіб явно нетверезих.

69. Голові надається право в разі конечної потреби, за постановою комісії, вимагати від відповідних цивільних і військових властей, щоб відрядили чинів

міліції або військових команд. Зазначені чини міліції і військові команди цілковито підлягають голові і орудують виключно з його розпорядження.

70. Якщо хто порушує порядок або не піддається розпорядженням комісії чи її голови, то комісія може постановити, щоб в поміщення, де відбуваються вибори, були введені чини міліції або військова команда. Без дозволу голови комісії в означене поміщення не може бути впроваджена жодна озброєна сила.

71. Вибори починаються в призначений Українською Центральною радою день і тягнуться три дні. Участкові виборчі комісії повинні бути відкриті до подавання виборчих карток протягом перших двох днів виборів в городах і поселках від 9-ї год. ранку до 9-ї год. вечора і в волостях — від 8-ї год. ранку до 8-ї год. вечора, а на третій день виборів в городах і поселках від 9-ї год. ранку і в волостях — від 8-ї год. ранку до 2-ї год. дня.

72. Виборець подає виборчу картку особисто.

73. Виборець вручає своє іменне посвідчення до рук одному з членів участкової виборчої комісії, котрий зазначає в виборчому списку про явлення виборця і дістає від комісії конверт на вложення в нього виборчої картки. Коли виникне сумнів щодо особи виборця, комісія перед виданням виборцеві конверта має право вимагати посвідчення особи виборця.

74. Одержавши конверт, виборець виходить у закрите поміщення (ст. 65), де вкладає в конверт виборчу картку. Повернувшись, виборець передає заліплений конверт голові участкової виборчої комісії, котрий перед його очима вкидає конверт в виборчу скриньку.

75. В перші дні виборів в городах і поселках о 9-й год., а в волостях о 8-й год. вечора двері виборчого поміщення зачиняються, а потім приймання виборчих карток продовжується тільки від тих виборців, котрі вступили в це поміщення до зазначеного часу. Скінчивши приймання виборчих карток, голова проголошує, що подавання їх в цей день закінчено і накладає печать на прорізі виборчих скриньок. Потім всі присутні виходять з поміщення, де відбувалося подавання голосів, а це поміщення з розпорядження голови запечатується до ранку другого дня і при дверях приставляється сторожа.

76. Третього дня виборів доступ виборців до виборчого поміщення припиняється о 2-й год. дня, а по тім приймання виборчих карток продовжується тільки від тих виборців, котрі вступили в поміщення до зазначеного часу. По закінченні подавання виборчих карток голова проголошує, що голосування скінчено і робить розпорядження відчинити двері поміщення. Опісля комісія перш за все робить підрахунок конвертів, не розпечатуючи їх. Якщо кількість конвертів не рівняється кількості виборців, котрих явлення зазначене в виборчім спискові (ст. 73), тоді про це треба зробити в протоколі відповідну замітку. По тім конверти відкриваються і прочитуються виборчі картки.

77. Признаються за недійсні: 1) виборчі картки, які не відповідають вимогам статтів 56 і 57; 2) картки незаповнені; 3) картки, які підписав виборець, або які мають в собі замазані, підшкрябані місця або познаки, або вкладені в конверти з такими познаками і 4) картки, вкладені в конверт в кількості понад одну в один конверт, якщо зміст їх не є цілком тотожний. Але якщо зміст таких карток є тотожний, то за дійсну признається тільки одна з них.

78. Питання про дійсність виборчої картки, коли виникне сумнів, вирішує більшістю голосів участкова виборча комісія. В разі рівності голосів дає перевагу голос голови.

79. Виборчі картки, признані за дійсні, підраховуються окремо для кожного кандидатського списку.

80. Про все, що діється в участковій виборчій комісії від часу відкриття й до закриття її засідань, списується протокол. До цього протоколу, зокрема, вписуються всі розпорядження голови і постанови комісії, рівно і заяви, які можуть робити виборці, що були присутні в комісії.

В нім зазначається, опріч того, кількість виборчих карток, поданих за кожний кандидатський список, а також вказується кількість карток, признаних за недійсні, з поясненням підстав, на силі яких вони признані за такі. Протокол підписує голова, члени комісії і усі присутні особи, які того схочуть.

81. Протокол участкової виборчої комісії пересилається до повітової або городської комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів. До протоколу долучаються в окремих пакетах: 1) виборчі картки, признані комісією за дійсні; 2) картки, признані комісією за дійсні, але заперечувані будь-яким з членів комісії; 3) картки, признані комісією всупереч поглядові окремих її членів за недійсні, та 4) картки, одноголосно признані комісією за недійсні.

82. Повітова або городська комісія по справах виборів до Українських Установчих зборів по розгляді протоколів участкових виборчих комісій і долучених до них виборчих карток остаточно вирішує, які картки признаються за дійсні і скільки голосів подано в кожнім виборчім участкові та в цілім повіті або городі за кожний з поданих кандидатських списків.

83. Протокол засідання повітової або городської комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів разом з протоколами участкових виборчих комісій пересилається в окружну комісію по справах виборів до Українських Установчих зборів. До цього протоколу долучаються виборчі картки, зазначені в пунктах 2 — 4 ст. 81.

84. Засідання повітових і городських комісій по справах виборів до Українських Установчих зборів, на яких розглядаються протоколи участкових виборчих комісій і підраховуються подані виборчі картки, відбуваються прилюдно.

Глава VII. Про встановлення результату виборів

85. Окружна комісія по справах виборів до Українських Установчих зборів на підставі протоколів засіданнів повітових та городських комісій робить загальний підрахунок голосів, відданих в цілій виборчій окрузі за кожний з поданих кандидатських списків, а після цього загальна кількість членів Українських Установчих зборів, які мають бути обрані в даній окрузі, поділяється між поданими списками пропорціонально до кількості голосів, поданих в цілій окрузі на кожний з цих списків. Порядок такого поділу зазначено в статтях 87 і 88.

86. Якби в призначений на переведення виборів строк вибори не відбулися в однім або кількох участках, а загальна кількість виборців, які через те не брали участі в виборах в цих участках буде не менш як одна п'ята частина загальної кількості виборців даної округи, тоді Головна комісія по справах виборів до Українських Установчих зборів негайно дає розпорядження про переведення в цих участках поновних виборів. Те ж право має Головна комісія і в тім разі, коли заздалегідь було видно, що вибори в такій або більшій кількості участків не можуть відбутися у призначений строк.

Але якби загальна кількість таких виборців в зазначених участках не досягла вказаного числа, а також, якби в разі призначення поновних виборів ті вибори не відбулися, тоді окружною комісією по справах виборів до Українських Установчих зборів при загальнім підрахункові голосів, поданих в даній виборчій окрузі, не беруться до лічби такі участки, в яких вибори не відбулися.

87. Кількість голосів, відданих в цілій окрузі за кожний з кандидатських списків, ділиться послідовно на числа 1, 2, 3, 4 і т. д.; з-поміж одержаних від такого поділу часток виділяються найбільші частки в кількості, рівній числу членів Українських Установчих зборів, які мають бути обрані в даній окрузі; частки ці виписуються в порядку їх зменшування. Остання з цих часток є виборчий знаменник.

Кількість членів Українських Установчих зборів, яка припадає на кожний список, визначається через поділ кількості голосів, відданих даному спискові, на виборчий знаменник.

Якщо при такому розкладі місць членів Українських Установчих зборів між кандидатськими списками останнє місце припаде на два або кілька списків, то перевагу належить признати кандидатові того з цих списків, за котрий подано більшу кількість голосів. При рівності голосів питання вирішує жереб.

88. Коли при переведенні розкладу, вказаного в попередній (87) статті, на який-небудь з кандидатських списків припаде кількість членів Установчих зборів, яка перевишатиме кількість вказаних в тім спискові кандидатів, то відповідна кількість місць членів Українських Установчих зборів полишається без заміщення.

89. Окружна комісія по справах виборів до Українських Установчих зборів негайно після скінчення поділу місць по даній виборчій окрузі сповіщає Головній комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів виборчий знаменник даної округи, а також лишки голосів, що після поділу (ст. 87) випали на кожний з кандидатських списків. Лишком визнається також число голосів, менше виборчого знаменника, котре подано за який-небудь заявлений список.

90. По одержанні Головною комісією по справах виборів до Українських Установчих зборів відомостей про лишки, одержані всіма списками по всіх виборчих округах, комісія робить поєднання сих лишків, згідно зареєстрованим заявам груп виборців, що подали списки (ст[атті] 53 і 54).

91. По одержанні відомостей про виборчі знаменники всіх округ (ст. 89) Головна комісія по справах виборів до Українських Установчих зборів знаходить по способу середнього арифметичного — середній виборчий знаменник для всіх округ.

Потім комісія робить поділ суми лишків кожного поєднання на сей середній виборчий знаменник. Частка в цілих числах, що одержиться від сього поділу, показуватиме кількість кандидатів від даного поєднання.

92. Членом Українських Установчих зборів визнається кандидат того списку, який має найбільший лишок. Решта місць поділяється між іншими списками даного поєднання в порядку зменшування кількості голосів (лишків).

93. Кожному з зазначених в попередній статті (92) окружному списку надається право в особі представника групи виборців, що заявила сей список, одмовитися від одержаних місць до Українських Установчих зборів на користь другого по черзі (ст. 92) списку.

94. Пойменовані в кожному списку кандидати залічуються до складу членів Українських Установчих зборів в порядку внесення їх в список, починаючи від першого.

95. Головна комісія по справах виборів до Українських Установчих зборів, одержавши відомості про вибір одної і тої самої особи в кількох виборчих округах, пропонує їй, щоб у три дні по одержанні від комісії повідомлення про теє, зголосилася, від якої округи вона воліє прийняти обрання. В разі, якби ця особа в зазначений строк не подала відповідного зголошення, вважається вона обраною в тій окрузі, в якій дістала найбільше число голосів.

Глава VIII. Про порядок вступлення на місце членів, які виступають з Українських Установчих зборів

96. На місце членів, що виступають з Українських Установчих зборів, вступають в послідовному порядку члени зі складу того кандидатського списку, по якому вони були обрані.

97. Якщо в даному списку немає кандидата, щоб вступив на місце члена, який виступить з Українських Установчих зборів, то вакантне місце цілком не підлягає заміщенню.

Глава IX. Про забезпечення вільності і правильності виборів

98. Винуватий в самовільнім здійманні, розірванні, закритті або зміненні привселюдно виставлених виборчих відозв, оповісток або списків, які виходять від

груп виборців, що подали свої кандидатські списки на виборах до Українських Установчих зборів, має бути покараний арештом на строк не більше одного місяця або грошовою карою не більше як 100 крб.

99. Винуватий в тім, що самовільно вдерся в поміщення, які призначені для передвиборової агітації і знаходяться в розпорядженні групи виборців, котра подала кандидатський список, або в знищенні чи попсуванні літератури, яка призначена для передвиборової агітації і знаходиться в розпорядженні відповідної організації, або в погрозах чи насильствах супротив осіб, що орудують від імені цієї організації, має бути покараний посадженням у тюрму на строк не більше шести місяців.

100. Винуватий в оголошенні свідомо неправдивих відомостей про факти, що торкаються особи кандидата або приватного його життя, з метою підкопати довір'я до його чи до представленої через його організації або досягти обрання інших кандидатів, має бути покараний посадженням у тюрму або арештом.

101. Винуватий в сфальшуванні або переробці зазначеної в ст. 43 заяви кандидата про свою згоду вибиратися до Українських Установчих зборів в даній окрузі по даному кандидатському списку, має бути покараний посадженням в поправчий дім.

Тій самій карі підлягає винуватий в поданні до окружної комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів свідомо йому сфальшованої або переробленої заяви кандидата про свою згоду вибиратися в даній окрузі і по даному списку.

102. Винуватий в розповсюдженні свідомо неправильних кандидатських списків і свідомо не дійсних виборчих карток має бути покараний посадженням у тюрму.

103. Винуватий в намаганні перешкодити чинностям передвиборових зібрань, скликаних організацією виборців, яка подала кандидатський список, або чинностям комісій по справах виборів до Українських Установчих зборів чи участкових виборчих комісій через насильства, погрози, надужиття власті чи бешкети, має бути покараний посадженням у тюрму.

Якщо той вчинок подіяно кількома озброєними людьми і наслідком цього була перепинена діяльність зазначених зборів або комісій, то винуватий має бути покараний посадженням у поправчий дім.

104. Духовна особа, яка під час богослужіння або безпосередньо після цього в храмі або іншому призначеному для богослужіння місці буде намагатися через проголошення промови, поширювання писань або іншим способом вплинути на вибори до Українських Установчих зборів, має бути покарана посадженням у тюрму на строк не більше як шість місяців.

105. Винуватий в поставленні на вибори до Українських Установчих зборів своєї кандидатури більш як в трьох виборчих округах, має бути покараний арештом на строк не більше як три місяці або грошовою карою не більше як у тисячу карбованців.

106. Винуватий в тім, що через насильство над особою, заборонені погрози, обману, зловживття власті або економічної залежності перешкодив у вільнім виконанні виборчого права особою, яка має право участі в виборах до Українських Установчих зборів, має бути покараний посадженням у тюрму.

Намагання підлягає карі.

107. Винуватий в тім, що через бешкет, настрашування або зупинення комунікації перешкодив частині виборців скористуватись їх виборчим до Українських Установчих зборів правом, має бути покараний посадженням в поправчий дім на строк не звиш трьох років.

Намагання підлягає карі.

108. Винуватий в перешкоді правильному переведенню виборів в поміщеннях участкових виборчих комісій через насильство, погрози, бешкет, попсування ви-

борчих списків, карток чи скриньок або через насильство над особою членів виборчих комісій, має бути покараний посадженням у поправчий дім.

Якщо той вчинок подіяно кількома озброєними людьми і наслідком цього вибори не могли відбутися, то винуватий має бути покараний каторгою на строк не більше як шість років.

109. Винуватий в переведенні передвиборової агітації в поміщеннях, де відбуваються вибори, або в порушенні порядку під час виборового орудування, в неслухняності на розпорядження голови виборчої комісії покинути виборче поміщення, має бути покараний арештом.

110. Винуватий в підмовлюванні виборця через обіцянки або через достачення маєткової чи особистої вигоди самому виборцеві або членові його сім'ї, щоб утримався від виборів до Українських Установчих зборів або щоб голосував згідно з умовою, має бути покараний посадженням у тюрму.

Намагання підлягає карі.

Цій самій карі підлягає виборець, який зажадав або прийняв маєткову чи іншу особисту вигоду задля вказаної в першій частині цієї (110) статті мети.

111. Винуватий в підмогоричуванні виборців з метою прихилити їх до голосування в Українські Установчі збори наруч свою чи інших осіб має бути покараний арештом.

112. Винуватий в тім, що свідомо подав голос на виборах до Українських Установчих зборів, не маючи на те права або втративши його, має бути покараний арештом.

Цій самій карі підлягає винуватий в голосуванні на виборах до Українських Установчих зборів більше одного разу, хоч би і в різних виборчих округах чи участках або в голосуванні замість другої особи, хоч би і на її прохання.

113. Винуватий в тім, що навмисне сфальшував результати голосування при відбиранні, підрахункові чи оголошенні виборчих карток, або в тім, що навмисне попсував чи викрав подані виборчі картки чи виборові діловодства, або в тім, що фальшивим способом досипав виборчих карток або переінакшив виборові діловодства, має бути покараний посадженням у поправий дім на строк не більше трьох років.

Намагання підлягає карі.

114. Винуватий у протизаконному розголошуванні тайни голосування на виборах до Українських Установчих зборів має бути покараний арештом.

115. Член виборчої комісії або інша урядова особа, винувата в навмисному порушенні Закону про вибори до Українських Установчих зборів з метою вплинути на результат виборів на користь або шкоду тому чи іншому кандидатському списку чи кандидатові, якщо за це не підлягає більш суворій карі, має бути покараний арештом.

116. Судові полишається, понад вказаних в цих статтях карах, засуджувати винуватого:

1) за вчинки, вказані в статтях 99, 101, 103, 106, 107, 108, 111 і 115 — на позбавлення права участі в виборах до законодавчих установ і органів самоурядування на строк до п'яти років з оголошенням присуду;

2) за вчинки, вказані у статтях 100, 106, 110, 111 і 113 на грошову кару не більш трьох тисяч карбованців;

3) за вчинки, указані в статтях 99, 102, 103, 106, 110, 111 і 115, якщо винуватою є урядова особа, на позбавлення посади.

117. До виложених в цій IX главі постанов пристосовується глава перша Статуту карного 22 березня 1903 р. (Звід законів, т. XV, вид. 1909 р.).

118. Право переслідування винуватих у переступних вчинках, указаних в сій (IX) главі, належить, на правах покривдженого, кожній особі, яка має право участі на виборах до Українських Установчих зборів.

119. Переслідування винуватих за вчинки, вказані в статтях 96 — 99, 102, 103

і 107, може наступити лиш на протязі трьох місяців від дня переведення виборів, а винуватих в решті вчинків, указаних в цій (IX) главі, на протязі шістьох місяців.

120. Справи про переступні вчинки, вказані в цій (IX) главі, за котрі встановлено кару тюрмою або більш сувору, відаються окружними судами з участю присяжних, а справи про решту переступних вчинків відаються мировими суддями.

Глава X. Про трати на вибори до Українських Установчих зборів

121. Виборцям не виплачується жодної винагороди ні за втрату часу, ані в зворот видатків на харчування та дорогу.

122. Видатки на складання виборчих списків відносяться на кошти відповідних городських та земських установ з тим, що опісля поверне 75 % цих видатків державна скарбниця.

123. На видатки на діловодство комісій по справах виборів до Українських Установчих зборів уділяються за постановою Головної комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів осібні суми на рахунок кредитів, асигнованих Українською Центральною радою з державної скарбниці на переведення виборів до Українських Установчих зборів.

124. Члени Головної і окружної комісій по справах виборів до Українських Установчих зборів дістають осібну винагороду за кожне засідання.

125. Членам повітових і городських комісій по справах виборів до Українських Установчих зборів визначається винагородження з кредитів, зазначених в ст. 123. Членам участкових виборчих комісій призначається винагорода із земських і городських сум по приналежності, в мірі, визначеній тими земськими зборами або городськими думами. Постанови цієї (125) статті не поширюються на тих членів комісій, котрі стають ними як представники від різних груп виборців, що подали кандидатські списки, і на представників рад селянських, робітничих і солдатських депутатів.

126. Видатки в справі видання і прилаштування поміщень для знадоби участкових виборчих комісій і повітових, городських та окружних комісій по справах виборів до Українських Установчих зборів, зарівно видатки на паливо та освітлення, кладуться на кошти відповідних городських і земських установ.

Розділ другий

Глава I. Про порядок виборів в армії, флоті і тилу

127. Право участі в виборах до Українських Установчих зборів мають ті військові, котрі в момент призову їх на військову службу жили на території одної з округ, означених в ст. 2 Закону.

128. Вибори в військовім районі і в тилу переводяться на загальних підставах, зазначених в розділі I сього Закону, з одмінами і винятками, зазначеними в сьому (II) розділі.

129. Ті військові, що, згідно ст. 127, мають виборче право і перебувають в тилу на території одної з округ, означених в ст. 2 Закону, беруть участь у виборах вкупі з населенням тих виборчих округ, в межах яких розташовані їх частини, команди, установи та організації, до яких вони належать, голосуючи за спільні з сими округами кандидатські списки. Визначена сею статтею спільна з цивільним населенням участь армії в виборах частин армії і флоту переводиться на підставі долучених до сього правил.

Щодо виборів військовими, які, згідно ст. 127, мають виборче право і до дня приступу до складання виборчих списків пробувають в військовому районі або в тилу поза межами округ, зазначених в ст. 2 Закону, то для переведення сих виборів утворюються виборчі округи по одній на кожний фронт чи на кожну військову округу.

131. В військовому районі, в Балтійському і Чорноморському флоті, а також в військових округах, що поза межами України, беруть участь в виборах до Українських Установчих зборів, голосуючи за осібні кандидатські списки:

1) військові служащі, що належать до військових частин, установ, організацій та закладів, що обслуговують військо;

2) команди кораблів і берегових частин Балтійського і Чорноморського флоту і служащі в установах сих флотів;

3) такі особи обох полів, які служать при військові, при командах кораблів та берегових частин Балтійського і Чорноморського флоту і мають 20 років: *1)* чини цивільного відомства; *2)* духовні особи всіх віроісповідань і *3)* інші особи, що служать хоч би й по вільному найму, в тім числі і робітники по різних частинах військового управління, а також в установах і закладах, що обслуговують потреби армії і флоту і безпосередньо підлягають відомству військових і військово-морських начальників та ще особи, зазначені в ст. 149.

132. Коли військова частина або установи чи організації, що обслуговують військо, були перекинуті із якої-небудь виборчої округи в іншу і коли вони прибули в нову округу після того, як уже були складені виборчі списки, але до передостаннього дня виборів, то для подання голосів на своїому новому місці вони утворюють осібні виборчі комісії, котрі приймають од виборців записки, зазначаючи про подання голосів в виборчому списку або виписці з виборчого списку, котра видається сим частинам, установам або організаціям перед їхнім відбуттям із попередньої округи.

Подані голоси підраховуються на загальних підставах і відсилаються в відповідну повітову або городську чи фронтову, або військово-окружну комісію тої виборчої округи, з котрої прибули зазначені виборці.

Глава II. Про порядок виборів у військовому районі та військових округах поза межами України

133. Фронтова чи військово-окружна виборча округа утворюється з військових частин, установ та закладів, що обслуговують військо (ст. 131, п. 1 і 3) і розташованих в військових районах чи округах, котрі підлеглі командуючим арміями фронту, а в округах — начальникам військових округ. Непідлеглі командуючим арміями частини, установи і заклади, котрі існують за державним кордоном, як в районах, підлеглих командуючим арміями фронту, так і поза межами цих районів, голосують в складі відповідних фронтових виборчих округ.

134. Для переведення виборів на фронті утворюється п'ять фронтових виборчих округ: Північного фронту, вкупі з військом, що перебуває в Фінляндії і непідлегле командуючому Балтійським флотом, Західного фронту, Південно-Західного, Румунського і Кавказького фронтів.

135. Для подання голосів виборці у фронтових чи військово-окружних виборчих округах розподіляються по виборчих участках, котрі утворюються згідно статей 141 і 142.

136. Завідування переведенням виборів у фронтових і військово-окружних виборчих округах доручається нижчеозначеним установам, що провадять свою роботу під загальним доглядом Головної комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів:

1) фронтовим та військово-окружним комісіям по справах виборів до Українських Установчих зборів;

2) участковим комісіям по справах виборів до Українських Установчих зборів.

137. Фронтова або військово-окружна комісія по справах виборів до Українських Установчих зборів утворюється в кожній фронтовій або військово-окружній виборчій окрузі і складається, окрім окружного комісара по виборах, призначеного Головною комісією, котрий входить обов'язково в склад фронтової або військово-окружної комісії, з шести членів і трьох кандидатів по обранню

найбільших, вказаних окружним комісаром, військових українських організацій фронту або військової округи по одному від кожної. Голова, його товариш і секретар обираються комісією із числа її членів. Для правомочності зборів комісії потрібна присутність голови або його товариша і двох членів комісії.

Понад те в склад комісії входить з правами члена, котрий завідує діловодством, особа з юридичною освітою, запрошена комісією після зносин, якщо се треба буде, з начальством особи, яку запрошують.

138. Фронтові або військово-окружні комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів мають права і обов'язки з відповідними одмінами, які накладені сим законом (статті 16 і 19), як на окружні, так і на повітові та городські комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів.

139. Участкова комісія по справах виборів до Українських Установчих зборів складається з семи членів і трьох кандидатів, котрих обирають організації, вказані окружним комісаром (ст. 142). Голова, його товариш і секретар обираються комісією з числа її членів.

Понад те в склад комісії в назначений в ст. 164 строк входять з правами членів по одній особі від кожної групи виборців, котра заявила кандидатський список і вказала свого представника, що має бути включений в склад даної комісії (ст. 162).

140. Участковим комісіям по справах виборів до Українських Установчих зборів надаються права і обов'язки участкових виборчих комісій (ст. 21 Закону), а також городських, поселкових та волосних народних (земських) управ, за винятком складання виборчих списків (ст. 25), котре доручається полковим і відповідним їм канцеляріям, які в даному разі провадять свою роботу за одповідальністю командирів військових частин та начальників установ і закладів, що обслуговують військо, під доглядом участкових комісій по справах виборів до Українських Установчих зборів.

141. Негайно після видання цього Закону командири окремих військових частин та начальники установ і закладів, що обслуговують військо, повинні виявнити кількість військових (ст. 131), що згідно ст. 127 мають виборче право, і подати відомості про це в таємному порядку в штаб фронту або військової округи на ім'я комісара по виборах до Українських Установчих зборів, з зазначенням місця перебування військової частини чи установи або заклади, до яких ті військові належать. Відомості ці повинні бути послані так, щоб були одержані в штабі заздалегідь, але не пізніш, як за 25 день до дня виборів, призначеного Українською Центральною радою.

Разом з тим командири військових частин та начальники установ і закладів, що обслуговують військо, доводять до відома окружного комісара по виборах, при яких частинах, установах та закладах і в якому місці існують місцеві виборні військові українські організації.

142. На підставі даних ст. 141 окружний комісар повинен: 1) визначити, які саме, згідно ст. 137, військові українські організації повинні обрати представників до фронтової або військової окружної комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів і на який день і в яке місце ці представники з належними посвідченнями повинні прибути; 2) поділити виборчу округу на окремі воєнські виборчі участки, керуючись умовами зручності при голосуванні, приймаючи притому як загальне правило за основну одиницю окрему частину (полк, бригаду і т. ін.), і зазначити, з яких саме військових частин, установ і закладів, що обслуговують військо, складається кожний військовий виборчий участок; 3) установити, з яких саме українських військових організацій мають ввійти представники в склад участкових комісій по справах виборів до Українських Установчих зборів, а також в який день і в якому місці ці представники з належними посвідченнями повинні зібратись для обрання президіуму (голови, його товариша та секретаря) комісії і для початку виборової справи.

Відповідні відомості окружний комісар по виборах подає командирам військових частин та начальникам установ і закладів, що обслуговують військо, а також місцевим військовим українським організаціям, рахуючися з тим, щоб ці відомості були одержані на місцях не пізніше як за 20 день до дня виборів.

143. Копія протоколу першого зібрання комісії, на якому був визначений персональний склад її і обраний президіум, негайно подається фронтовою або військово-окружною комісією — Головній, військовими участковими — фронтовій або військово-окружній комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів.

144. Для переведення виборів до Українських Установчих зборів складаються списки виборців, окремо по кожному військовому виборчому участку. Ніхто не може бути вписаний в виборчі списки більш, аніж по одному участку.

145. Не пізніш як за двадцять день до початку виборів в кожній фронтовій або військово-окружній виборчій окрузі (статті 130, 134) канцелярії полків або інших військових частин чи установ або закладів, що обслуговують військо, починають складати виборчі списки.

146. Виборчий список частини, що уявляє окремий виборчий участок, може бути з розпорядження участкової комісії складений по ротах, ескадронах або інших підрозділах даної частини з окремим в кожній частині списку алфавітом.

147. Коли виборчий участок складається з різних військових частин, закладів або установ, виборчі списки діляться на частини, відповідні військовим частинам, установам і організаціям, котрі входять в склад виборчого участку (ротам, ескадронам, батареям, госпіталям тощо), причому в межах кожної частини списку прізвища виборців пишуться в алфавітному порядку.

148. В виборчий список військового участку вписуються ті особи, що, згідно ст. 127, мають право участі в виборах і входять в склад частини, установи або закладу і на день складання сього списку пробувають на місці.

Особи, що перебувають в коротких командировках і одпусках, вносяться в виборчі списки своїх частин, установ або закладів.

149. В лазаретах і госпіталях для хворих і поранених військових в виборчий список вписуються зазначені в ст. 131 сього Закону особи, ще ті, що мають право участі в виборах і в день складання списку лікуються в лазаретах і госпіталях.

150. Зазначені в статт[ях] 131 і 149 особи, котрі прибули в військові частини або установи чи заклади, що обслуговують військо, пізніш як за 20 день до початку виборів в кожній фронтовій або військово-окружній виборчій окрузі (ст[атті] 130, 134) вписуються в виборчий список тільки після їхньої заяви про се на протязі всього часу складання списків.

151. В виборчім спискові зазначається актове або кличне прізвище кожного виборця, його ймення, по батькові, літа (або рік призову) і службове становище (або чин).

152. Виборчий список повинний бути складений у всякому разі не пізніш як за 15 день до початку виборів в кожній фронтовій або військово-окружній виборчій окрузі (ст. 134) закладу.

153. Виборчий список негайно після складання оголошується в відповідній частині перед ротами, ескадронами, сотнями і т. і[н]. військовими підрозділами, що входять в склад даного виборчого участку, і після сього виборцям надається право огляду його. Під час огляду виборцями списку, в години, призначені участковими виборчими комісіями, в полковій або відповідній їй канцелярії встановлюється обов'язкове діжурство хоч би одного члена виборчої комісії.

154. На протязі п'яти днів після того, як буде складено виборчого списка, начальник військової частини чи установи або закладу, що обслуговують військо, може заявляти протести, а особи, котрі мають право участі в виборах, можуть подавати скарги на неправильність або неповність сього списку.

Зазначені скарги і протести мають подаватись в військові участкові комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів.

155. Військові участкові комісії, коли знайдуть протести або скарги заслуговуючими уваги, роздивляють і задовольняють їх в дводенний строк, в противному разі пересилають їх з своїми поясненнями в той же строк до фронтових або військово-окружних комісій.

Коли наслідком задовольнення протесту або скарги було виключено кого-небудь з виборчого списку, то справа негайно пересилається до фронтової або військово-окружної комісії, причому особі, котру виключили із списку, надається право подати скаргу до зазначеної комісії в дводенний строк.

156. Коли в протесті або скарзі заперечуються виборчі права окремих осіб, то військова участкова комісія повідомляє про се сих осіб.

157. Протести і скарги, які надійшли, фронтові або військово-окружні комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів розглядають в одкритих засіданнях в дводенний строк.

На сих засіданнях мають право бути, окрім осіб, котрі подали протести і скарги, також особи, котрих виборчі права в даному разі заперечуються.

158. Виборчі списки виправляються в дводенний строк на підставі винесених постанов фронтової або військово-окружної комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів. Виправлені списки повинні бути складені не пізніш як за два дні до початку виборів в кожній фронтовій або військово-окружній виборчій округі (ст[атті] 130, 134), після чого виборцям надається право оглядати зазначені списки.

159. Число кандидатів, заявлених в кандидатських списках, по кожній фронтовій виборчій округі не повинно бути більше двадцяти, а в військово-окружних виборчих округах не більше десяти кандидатів.

160. Кандидатські списки заявляються (ст. 42) не пізніш, як за 12 день до початку виборів в кожній фронтовій чи військово-окружній виборчій округі.

161. Заяви про поєднання лишків голосів, одержаних кандидатськими списками, подаються до Головної виборчої комісії не пізніш як за три дні до початку виборів в кожній фронтовій або військово-окружній виборчій округі (ст[атті] 53 і 167).

162. Група виборців, котра хоче, щоб її представники були включені в склад участкової комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів зазначає осіб, котрі мають бути включені в згадану комісію.

163. Коли заявлений список не відповідає вимогам, зазначеним в статтях 43 і 45 — 48, фронтова або військово-окружна комісія по справах виборів до Українських Установчих зборів повідомляє про се в дводенний строк представника групи. Заяви, котрі усувають зазначені хиби, можна подавати не пізніш аніж за десять день до початку виборів в кожній виборчій округі (ст. 167).

164. Кандидатські списки нумеруються фронтовою комісією по справах виборів до Українських Установчих зборів в порядкові їх одержання і з такою ж нумерацією, а також з згаданими в ст. 43 партійними означеннями, негайно оповіщаються військовим участковим комісіям по справах виборів до Українських Установчих зборів і оповіщаються до загального відома не пізніш як за сім день до початку виборів в кожній фронтовій або військово-окружній виборчій округі (ст[атті] 130 і 134).

165. Виборчі записки і іменні посвідчення подаються виборцям не пізніш аніж за три дні до початку виборів в кожній фронтовій або військово-окружній виборчій округі (ст. 167).

166. У іменних посвідченнях, котрі видаються виборцям, що входять в склад військових частин, закладів і установ, адреса заміняється назвою сих частин, закладів і установ.

167. У виборчих округах Північного, Західного, Південно-Західного і Румунського фронтів вибори починаються в призначений Центральною радою день ви-

борів і тягнуться сім день. У виборчій окрузі Кавказького фронту вибори починаються в призначений Центральною радою день і тягнуться 11 день. Військові участкові комісії можуть в залежності від умовин бойової обстанови призначати день, в який має початись приймання виборчих записок, і пізніший від того дня, котрий призначений для початку виборів, з тією ж, однак, умовою, щоб приймання скінчилося не пізніш дня скликання Українських Установчих зборів.

168. Військові участкові комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів повинні бути одчинені для подавання виборчих записок з 8-ми год. ранку до 8-ми год. вечора. В останній день виборів військові участкові комісії повинні бути одчинені для подавання записок з 8-ми год. ранку і до 2-ї год. дня.

Глава III. Про порядок виборів у флоті

169. Для переведення виборів у флоті утворюються дві флотські виборчі округи — Балтійська і Чорноморська, котрі складаються з команд кораблів і берегових команд флоту, а також військових частин служащих і робітників в установах флоту (ст. 131, пп. 2 і 3), підлеглих командуючим Балтійського і Чорноморського флоту.

170. Команди кораблів і берегових частин Чорноморського флоту і служащі в установах сього флоту, котрі з причин бойових обставин не матимуть змоги взяти участі в виборах до Українських Установчих зборів в Чорноморській флотській виборчій окрузі, включаються згідно з їхньою заявою, постановою Чорноморської флотської комісії по справах виборів до Установчих зборів в склад Румунської або Кавказької фронтової виборчої округи.

171. Команди кораблів і берегових частин і служащі в установах нижче поіменованих флотилій входять в склад таких виборчих округ: флотилій Чудського озера — в склад округи Північного фронту, Урмійсько-Ванської флотилії — в склад округи Кавказького фронту і Дунайської флотилії — в склад округи Румунського фронту.

172. Команди решти кораблів і берегових частин і установ морського відомства, понад перечислених в статтях 169 і 171, включаються в склад тих окружно-військових виборчих округ, в портах яких перебувають бази сих кораблів або на території котрих перебувають зазначені частини і установи.

173. Вибори у флоті (статті 169 — 172) проводяться згідно з правилами глави II цього розділу, за винятками, зазначеними нижче (статті 171 — 181), і доручаються таким установам, що провадять свою діяльність під керівництвом Головної комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів:

1) Балтійській і Чорноморській флотським комісіям по справах виборів до Українських Установчих зборів і

2) корабельним і відповідним їм (дивізійним, портовим, екіпажним і т. п.) комісіям по справах виборів до Українських Установчих зборів.

174. Чорноморська і Балтійська флотські комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів утворюються згідно з правилами ст. 137.

175. Флотським комісіям по справах виборів до Українських Установчих зборів надаються права і обов'язки, доручені сим законом як окружним, так і повітовим комісіям по справах виборів до Українських Установчих зборів.

Понад те Чорноморській флотській комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів доручається вирішати питання про внесення в відповідних випадках (ст. 170) команд кораблів і берегових частин і служащих в установах Чорноморського флоту — в склад виборчих округ Румунського або Кавказького фронту.

176. Корабельні комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів чи відповідні їм комісії утворюються згідно з правилами ст[атей] 139 і 142.

Понад те в строк, зазначений ст. 164, в склад комісії входять з правами членів по одній особі від кожної групи виборців, що заявила кандидатський список і зазначила свого представника, котрий має бути включений в склад даної комісії (ст. 162), при умові, коли сей представник входить в склад команди, частини або установи.

177. Корабельним або відповідним їм комісіям по справах виборів до Українських Установчих зборів надаються права і обов'язки, котрі доручені сим Законом участковим виборчим комісіям, а також городським, поселковим і волосним народним (земським) управам, окрім складання виборчих списків.

178. Складання виборчих списків доручається під доглядом корабельних або відповідних їм комісій по справах виборів до Українських Установчих зборів корабельним або відповідним їм комітетам по належності.

179. Повідомлення про внесення частин Чорноморського флоту в одну із зазначених в ст. 170 виборчих округ подаються Чорноморською флотською комісією по справах виборів до Українських Установчих зборів відповідним фронтовим комісіям по справах виборів до Українських Установчих зборів не пізніш аніж за 23 дні до початку виборів в відповідній флотській виборчій окрузі (ст. 181).

180. Надане ст. 154 начальникові військової частини право протесту проти помічених ним неправильностей і неповності виборчих списків надається в відповідних випадках командирові корабля або начальникові морської військової частини або установи.

181. Число кандидатів, заявлених в кандидатських списках, по кожній флотській виборчій окрузі не повинно бути більше трьох для Балтійського і п'яти — Чорноморського флоту.

182. В Балтійській і Чорноморській виборчих округах вибори починаються в призначений Українською Центральною радою для всієї Української Народної Республіки день і тягнуться 14 день.

183. Корабельні і відповідні їм комісії по справах виборів до Українських Установчих зборів повинні бути одкриті для подавання виборчих карток з 8-ми год. ранку до 8-ми год. вечора. В останній день виборів корабельні і відповідні їм комісії одкриті для подавання карток з 8-ми год. ранку до 2-ї год. дня.

Закон про вибори до Установчих зборів Української Народньої Республіки. — К., 1917. — С. 4 — 29.

№ 198

МАТЕРІАЛИ НАДЗВИЧАЙНОГО ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

12 листопада 1917 р.

Назначене на 4 год. після обіду засідання Малої ради одкривається тільки в 6 год.

Комісія для розгляду законопроектів

Мала рада рішає обрати комісію з 25 членів Центральної ради, представників од усіх фракцій; та комісія буде розглядати законопроекти, які вноситимуться Генеральним секретаріатом в Центральну раду спішним порядком.

Інтерпеляція

А. Ніковський од імені фракції соціалістів-федералістів вносить інтерпеляцію до генерального секретаря освіти в справі грошової прибавки учителям «за обрусение». І досі шкільна округа видає учителям з Московщини грошові додатки

до жалування — «за обрусение». Такі додатки видавало царське правительство московським, а також лівобережним учителям за те, що вони русифікували Україну. І до сього часу ці гроші видаються.

Шкільна округа пояснює, що ці гроші виплачуються як додаток на дорожнечу, хоч йдуть в старій формі «прибавка за обрусение».

А. Ніковський питається генерального секретаря освіти, чи відомо йому про ті недостойні Української Республіки «прибавки на обрусение» і як відомо, то що Генеральний секретаріат думає в цій справі зробити? [329]

Холмська справа

Представник холмських українців о. Олесіюк * вніс слідуючу резолюцію, яку Рада одноголосно ухвалила:

«Зважаючи на те, що населення, вигнане з Холмщини та Підлясся [330], находиться в тяжкому матеріальному та духовному становищі, а робота евакуйованих адміністративно-громадських установ майже зовсім припинена і не обслуговує потреб Холмської та Підляської людности, а також згідно з волею цієї людности, виявленою на з'їзді холмщаків 25 — 27 серпня 1917 р., Центральна рада ухвалює:

1. До дійсного прилучення частини Холмщини та Підлясся, де більшість українського населення, це населення та всі евакуйовані адміністративно-громадські інституції Холмщини і Підлясся підлягають владі та опіці Генерального секретаріату України.

2. Генеральний секретаріат має зробити відповідні заходи до встановлення певного адміністративно-політичного ладу для населення Холмщини та Підлясся.

3. В порозумінні з громадськими холмськими організаціями Генеральний секретаріат має призначити комісара Холмщини та Підлясся, піддавши під його владу всі адміністративно-громадські установи цих земель.

4. Щодо установ Холмщини та Підлясся, зв'язаних з установами губерній Королівства Польського, які тепер ліквідуються (суд, шляхи, емерітальна каса), то розділ та ліквідація їх мають бути зроблені комісією по справах Королівства Польського в порозумінні з Генеральним секретаріатом» [331].

Вшанування пам'яті убитого моряка

Центральна рада, вислухавши повідомлення, що на Подолі останньої ночі вбито (хуліганами) чорноморського моряка Костюченка, пошанувала пам'ять невинної жертви повстанням з місць та рішила вложити вінок на його труну.

Протест Центральної ради

Як відомо, германське і австрійське правительства вирішили приєднати до Польщі українські землі: Холмщину, Підлясся, окуповану Волинь і Галичину.

З цього приводу український парламентський клуб в Австрії протестує проти такого вчинку центральних імперій.

Учора це питання було знято фракцією Української Малої ради на засіданні. Фракція українських соціалістів-революціонерів разом з українськими соціал-демократами запропонувала прийняти таку резолюцію... **

Народня воля. — 1917. — 14 листоп.

---

* У документі помилково о. Олексіюк.

** Її текст подається в протоколі засідання Малої ради від 14 листопада 1917 р. (див. док. № 201).

№ 199

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

13 листопада 1917 р.

Присутні: Винниченко, Лотоцький, Стешенко, Шульгін, Ткаченко, Золотарьов, Голубович, Мазуренко, Зарубін, Коліух, Міцкевич, Мірний, в. о. тов. генерального секретаря внутрішніх справ Саліковський, Петлюра, Зільберфарб, Ганицький, Одинець, Ковалевський.

Вислухано доклад генерального писаря *Лотоцького* про подорож до ставки Верховного головнокомандуючого, про порозуміння з ставкою в справах військових і про переговори в справі організації центрального правительства.

Вислухано доповнення і пояснення у цій справі від *Д. І. Дорошенка.*

Вирішено заснувати комісію по охороні краю при Секретарстві внутрішніх справ під головуванням товариша секретаря внутрішніх справ з представників по одній особі від секретарств військових справ, земельних, продовольчих, судових, шляхів, міжнаціональних, а також єврейських і польських.

Вислухано доклад комісії по складанню статуту «Вільного козацтва». Обговорено пропоновані комісією зміни і додатки до попереднього тексту і затверджено статут остаточно.

Обговорено справу з поясненням до 3-го Універсалу. Прийнятий проект пояснення постановлено оголосити від імені Генерального секретаріату.

Вислухано інформації *Мазуренка* в справах фінансових. Скликана їм нарада фінансова визнала найбільш слушним під цей час не складати окремого бюджету України, бо зараз дуже важко виділити видатки на війну і розділити прибутки від залізниць, косвених налогів і т. ін., а обмежиться виясненням рахунку тільки звичайних видатків на першу половину 1918 р., рахуючи видатки і на Генеральний секретаріат, і на поширення діяльності просвітньої, культурної, адміністративної і т. ін., себто утворити федеративний розпис видатків. Потрібні кошти на покриття цих видатків повинні бути передані до розпорядження українського правительства. Видати якісь свої грошові знаки зараз неможливо, бо золотого фонду на Україні нема, державне ж майно, як землі тощо, зараз не може вважатися за твердий ґрунт у такій справі. Гроші з центру зараз почали знов надходити акуратно, і криза грошова минула. У х в а л е н о: якнайшвидше скласти розходний розпис і утворити особливу фінансову комісію. Усім генеральним секретарствам пропоновано виробити на 20 листопада штати секретарств і обрахунки видатків.

Вислухано заяву голови Генерального секретаріату *Винниченка* і генерального секретаря *Шульгіна* в справі політичної бесіди з Масариком і Максою. Визнано необхідним, щоб перш ніж призначити офіціальну політичну бесіду в цілях розв'язання деяких чеських і інших питань, голова Секретаріату порозумівся в цій справі з Генеральним секретарством справ міжнаціональних.

Обговорено питання про Секретарство демобілізації. У х в а л е н о: утворити не окреме секретарство, а міжвідомственний демобілізаційний комітет. Справу цю доручити генеральному секретареві військових справ і торгу й промисловості. Установа ця і штати.

Вислухано доклад генерального секретаря освіти про існування закону виплати чиновникам, уродженцям внутрішніх губ[ерній], особливої доплати за «обрусение» краю. Доручено секретарю освіти звернутися в цій справі до Центральної ради, аби закону цього було знищено.

У х в а л е н о, щоб копії усіх циркулярів, що видаються по окремих секретарствах негайно подавалися голові Секретаріату і генеральному писарєві.

П о с т а н о в л е н о, щоб копії журналів засідань Генерального секретаріату посилалися всім генеральним секретарям.

В. Винниченко, В. Мазуренко, М. Міцкевич, І. Мірний, В. Голубович, О. Лотоцький

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 73 — 73 зв. Оригінал.

№ 200

СТАТУТ «ВІЛЬНОГО КОЗАЦТВА» УКРАЇНИ

13 листопада 1917 р. *

§ 1. Назву «Вільне козацтво» мають тільки ті організації, які засновуються на підставі ухваленого Генеральним секретаріатом Української Народної Республіки статуту «Вільного козацтва» на Україні.

§ 2. В селі чи місті, незалежно від кількості дворів, закладається тільки одна громада товариства «Вільного козацтва».

Голова Генерального секретаріату *Винниченко*
Генеральний писар *Лотоцький*

I

Мета і район діяльності товариства

§ 1. Товариства під назвою «Вільне козацтво» закладаються на Україні для об'єднання громадян України без різниці національності і полу.

Стоячи на ґрунті закріплення здобутків революції, товариства ставлять своєю метою фізичний і духовний розвиток своїх членів, громадянське виховання їх і підтримування спокою на Україні. Під час війни «Вільне козацтво» бореться з дезертирством, при демобілізації вживає всіх заходів, щоб не був порушений порядок та спокій населення, охраняє громадян та добро мешканців від знищення їх і грабування.

§ 2. Для здійснення своїх завдань товариства організовують зібрання, лекції, курси, читання, подорожі; дбають про поширення книжок, газет і взагалі літератури; видають журнали, брошури, закладають власні бібліотеки; улаштовують концерти, вистави, організують хори, гімнастичні курси і спортивні регулярні вправи.

Для охорони громадського спокою і добробуту товариства закладають кінні і піші муштрові отряди козаків і козачої молоді, пожарні дружини і інші організації.

§ 3. Товариства мають права юридичної особи і можуть всіма законними способами здобувати і відчужувати права маєткові, в тім числі право власності і інші права в майні нерухомім, зав'язувати умови, приймати на себе обов'язки, позивати і відповідати на суді, а також приймати жертви і одержувати спадщину по заповітах.

§ 4. Всі існуючі на Україні закони і розпорядження законної влади як для окремих членів товариства, так і для всього товариства в цілому обов'язкові і ніяких постанов, котрі суперечили б сим законам і розпорядженням, товариства встановляти не можуть.

---

* Дата затвердження статуту.

II

Про членів товариства

§ 5. До товариства може бути обраний кожен мешканець України не молодше 16 років, не обмежений в правах карним законом, який визнає статут і буде йому безумовно коритися.

У в а г а: Ті козаки, що на дійсній військовій службі, можуть бути тільки співробітниками, котрі працюють в товаристві в часи вільні від службових обов'язків.

§ 6. Коли місцеве населення найде потрібним заснувати товариство «Вільного козацтва», ініціатори цієї організації підбирають членів-учредителів не менше 20 чоловік, які затверджуються волосною народною управою (в містах — міською управою). Затверджені громадою 20 чоловік учредителів надалі переводять техніку організації товариства «Вільного козацтва». Згідно статуту товариства, список членів-учредителів сповіщається повітовому комісарові. Останній має право протесту проти кожного з учредителів. Підставність протесту вирішує повітова управа.

§ 7. Члени товариства діляться на дійсних, почесних і співробітників.

§ 8. Дійсними членами вважаються учредителі товариства, а також ті, що прийняті надалі зборами громади товариства; члени приймаються зборами простою більшістю голосів присутніх членів по заяві і за рекомендацією трьох членів товариства, які і відповідають перед товариством за вчинки рекомендованого їми кандидата.

§ 9. Почесними членами обираються загальними зборами громади товариства ті особи, котрі положили особливі заслуги перед товариством і громадянством, по заяві 10 членів, більшістю 2/3 присутніх на зборах членів.

§ 10. Члени виходять з складу товариства: *а)* з своєї волі, *б)* якщо на протязі трьох місяців не заплатять членських внесків, *в)* коли їх буде виключено з громади постановою загальних зборів громади товариства за порушення статуту або за інші вчинки, а також постановою повітової народної управи (в містах — міської управи). Загальні збори громади товариства знімають питання про виключення членів по мотивованій заяві одного з членів товариства, волосної народної управи (в містах — міської управи) або повітового чи губерніального комісара.

§ 11. Дійсні і почесні члени беруть участь з правом рішучого голосу в усіх зібраннях і закладах громади товариства. Співробітники мають право дорадчого голосу в усіх зібраннях і закладах товариства.

III

Організація товариства

§ 12. В селі чи місті, незалежно від кількості дворів, закладається громада товариства «Вільного козацтва».

У в а г а: В кожному населеному місці має закладатися тільки одна громада «Вільного козацтва».

§ 13. Справами громади порядкують: *а)* загальні збори, *б)* рада громади та *в)* ревізійна комісія.

§ 14. Загальні збори визначають характер і напрямок діяльності громади в своїому районі згідно з завданням § 1; розглядають щорічно справоздання та обрахунки, вибирають урядових осіб і вирішують питання про вибори і виключення членів, а також і інші питання. Загальні збори скликає рада не менше як два рази на рік. Надзвичайні збори відбуваються, коли найде це потрібним рада, або ревізійна комісія, або 1/10 частина членів громади; на випадок відмови ради скликати загальні збори, їх скликає ревізійна комісія.

§ 15. Загальні збори вибирають щоразу з-поміж себе голову зборів і писаря; сих обов'язків не можуть виконувати члени ради і члени ревізійної комісії і козацька старшина.

§ 16. Справи на загальних зборах вирішуються більшістю голосів присутніх членів; коли голоси поділяються рівно, голос голови дає перевагу; вибори почесних членів і виключення членів рішається 2/3 присутніх членів таємним голосуванням (кульками чи записками). Вибори ради відбуваються також таємним голосуванням.

§ 17. Загальні збори вважаються дійсними, коли є присутніх 1/2 членів громади.

§ 18. Якщо збори громади не відбудуться за браком потрібного числа членів, то вже другі збори для обговорення тих же питань повинні бути скликані не пізніше двох тижнів і вважаються правомочними і при меншому числі членів, але не менше як 1/10 всіх членів громади.

§ 19. Рада громади складається з п'яти членів: голови, його товариша, писаря, його товариша і скарбника. Крім того, в склад ради входить сотник муштрової сотні.

§ 20. Членами ради і старшинами можуть бути тільки повнолітні члени громади.

§ 21. Ревізійна комісія складається з трьох членів, обраних на загальних зборах.

§ 22. Голова і його товариш, члени ревізійної комісії і другі виборні особи вибираються на один рік. Для заміни всіх виборних на той же строк вибираються кандидати в числі, назначеному загальними зборами.

§ 23. Рада збирається в призначені для цього дні або коли її скличе голова, чи по заяві не менше як двох членів ради.

§ 24. Рада є представник громади і повинна бути на місці осідку громади, виконувати постанови зборів і порядкувати всією діяльністю громади.

§ 25. Рада відповідає за цілість грошових сум і майна громади.

§ 26. Ревізійна комісія має право, коли найде потрібним, робити ревізію грошових сум, книжок і всього майна громади і обов'язково не менше одного разу на рік.

§ 27. Усякі акти, умови, довіреності від імені товариства мусять бути підписані трьома членами ради, в тім числі і писарем. Всякі інші переписки — двома членами.

§ 28. Громади «Вільного козацтва», які заснувались по селах і містах, об'єднуються в волосні, повітові і губерніальні громади.

§ 29. Волосні громади порядкують справами товариства в районі волості, повітові — в районі повіту, губерніальні — в районі губернії.

§ 30. Ради громад — волосних, повітових та губерніальних складаються з 5 членів: голови, його товариша, писаря, його товариша і скарбника, котрі вибираються на один рік. Крім того, в склад їх входять: в волосну раду — курінний і представник од волосної народної управи (в містах — міської управи), в повітову — полковник і представник повітової народної управи і в губерніальну — кошовий отаман і представник губерніальної народної управи.

§ 31. Ревізійні комісії — волосні, повітові і губерніальні складаються з трьох чоловік, котрі вибираються на один рік.

§ 32. Для заміни всіх виборних осіб, показаних в § 30 і 31, обираються кандидати в числі, визначеному загальними зборами.

§ 33. Справами громад — волосних, повітових та губерніальних порядкують: а) загальні збори, б) ради громад та в) ревізійні комісії.

§ 34. Загальні збори ради визначають характер та напрям діяльності громади в своєму районі, згідно з § 1 розглядають щорічно справоздання та обрахунки і вибирають урядових осіб і вирішують інші питання.

§ 35. На загальних зборах громади сільської (в містах — міської) обираються представники в загальні збори — волосні, повітові та губерніальні по розчоту: до волосних — один представник од кожних 50 чоловік громади, до повітових —

один од 100 членів (але не менше одного представника від кожної громади). Загальні губерніальні збори складаються з представників, обраних на загальних зборах по одному од кожної волості.

У в а г а: вибори переводяться одночасно з виборами волосної ради.

§ 36. Представники на загальні збори волосні, повітові і губерніальні обираються на один рік. До кожного представника обирається заступник.

IV

Організація військова

§ 37. В кожній громаді можуть закладатися з членів громади товариства, кінні і піші отряди вільних козаків, котрі звуться муштровою сотнею незалежно від кількості козаків.

§ 38. Козаки муштрової сотні вносяться в список дійсних козаків сотні тільки по витриманні іспиту в знанні статуту та інструкції, коли вони зарекомендували себе як активні і корисні для громади члени. До того ж часу вони лічаться кандидатами. Іспит сей робить старшина сотні. По видержанні іспиту в знанні статуту і інструкції при зачисленні козака дійсним членом муштрової сотні, козак складає в руки старшини урочисту присягу.

§ 39. В склад сотні увіходять ті члени громади, що закладають сотню, а надалі приймаються зборами сотенної козацької ради простою більшістю голосів присутніх членів, по рекомендації трьох козаків сотні.

§ 40. Козаки виходять з сотні в випадках, передбачених § 10 сього статуту, а також тоді, коли їх виключено буде загальними зборами козаків за порушення статуту, інструкції і інші вчинки.

§ 41. Порядкують справами сотні: *а*) сотенні козацькі збори і *б*) сотенна старшина в складі сотника, підсотника і писаря.

§ 42. Компетенція і порядок розв'язання справ на сотенних козацьких зборах определяються §§ 13, 14, 15, 16, 17 сього статуту.

§ 43. Сотенна старшина обирається сотенними козацькими зборами і затверджується, окрім сотників, загальними зборами всієї громади. Сотника загальні збори громади представляють на затвердження полковника.

§ 44. Зборами обирається бунчужний, скарбник, складник і на випадок походу обозний і кашовар.

§ 45. Кожна сотня ділиться на чоти, чота на рої, рої на зони по 4 — 6 чоловік зона. На чолі чоти стоїть чотник (старший або молодий урядник), роя — ройовий (молодший урядник або приказний), зони — зонний (приказний), котрі вибираються зборами козаків і затверджуються сотенними.

§ 46. Сотні (що заснувалися по селах і містах в межах волості) об'єднуються в курінь.

§ 47. Справами куреня порядкують: *а*) збори представників козаків куреня по 1 од 25 козаків і *б*) старшина куреня в складі курінного, його заступника і писаря.

§ 48. Збори козаків куреня скликаються не менше як один раз на рік, вони: *а*) вибирають курінного, його заступника і писаря, *б*) розглядають щорічні справоздання старшини та обрахунки і вирішують інші питання, що торкаються куреня.

§ 49. Курінна старшина вибирається зборами представників куреня і затверджується, окрім курінного, волосною громадою; курінного ж волосна рада представляє на затвердження кошовому отаманові.

§ 50. Курені повіту об'єднуються в полк.

§ 51. Справами полку порядкують: *а*) збори представників козаків полку (по 1 від 50 козаків) і *б*) полкова старшина в складі полковника, його товариша і писаря.

§ 52. Збори козаків полку вирішують питання, показані в § 48 п. *б*.

§ 53. Полкова старшина обирається сотниками і курінними і затверджується, окрім полковника, повітовою громадою. Полковника ж повітова громада представляє на затвердження генерального секретаря справ внутрішніх.

§ 54. Полки губернії об'єднуються в кіш.

§ 55. Справами коша порядкують: *а)* збори представників козаків (по 1 од 100) і *б)* кошова старшина в складі кошового отамана, його 2 товаришів і писаря.

§ 56. Збори коша вирішують питання, показані в § 48 п. *б.*

§ 57. Кошова старшина обирається курінними і полковниками і затверджується генеральним секретарем справ внутрішніх по представленню губернської громади.

§ 58. На чолі всіх об'єднаних кошів стоїть генеральний секретар внутрішніх справ або його товариш, для сього призначений Генеральним секретаріатом.

§ 59. Сотник, курінний, полковник і кошовий отаман, в порядку підлеглості мають право усувати тимчасово підвладну старшину, повідомлючи про се старшину вищої посади. Останній такі постанови представляє на затвердження тієї ради, в склад якої він входить.

§ 60. Генеральний секретар внутрішніх справ, чи його товарищ, має право усунути з посади кожного з козацької старшини, крім кошового, останнього може змістити Генеральний секретаріат.

§ 61. Про заснування муштрової сотні при організації «Вільного козацтва» рада товариства повинна оповістити повітову народну управу, повітового комісара. Останній сповіщає Генеральне секретарство внутрішніх справ, а старшина доносить громаді.

§ 62. Сей же порядок додержується також при об'єднанні сотень у курені, куренів у полки і полків у коші.

§ 63. Діяльність муштрових сотень по охороні порядку на місцях переводиться під керівництвом відповідних органів місцевої влади (начальника міліції, комісара), коли сотня виступає на охорону разом з міліцією, а у випадках негайних, при відсутності представників місцевої влади, коли сотня виступає самостійно під керівництвом своєї старшини, в таких випадках козацька старшина, виступаючи з козаками на охорону, повідомляє одночасно про це місцеву адміністрацію, звертаючись до неї за вказівками і розпорядженням.

§ 64. Трус, арешти і т. ін. «Вільне козацтво» має робити тільки по дорученню відповідних органів влади адміністративної чи судової.

§ 65. Вимагання адміністративної влади про допомогу по охороні порядку і спокою як для окремих козаків, так і для муштрових сотень, куренів, полків і кошів обов'язково.

§ 66. За допомогу по охороні громадського спокою «Вільне козацтво» ніякої плати не одержує.

§ 67. Докладно права і обов'язки як окремих козаків, так і козацької старшини встановлюються особ[лив]ою інструкцією, затвердженою генеральним секретарем внутрішніх справ.

§ 68. Всякі питання, які не можуть бути розв'язані товариством, передаються на розглядання до вищої організації в порядку підлягання.

V

Кошти

§ 69. Кошти товариства складаються: *а)* з членських вкладок, *б)* жертв, субсидій і *в)* доходів з вистав, концертів, відчитів, видавництва і т. ін.

§ 70. Дійсні члени щомісячно вносять до скарбниці громади, до якої вони належать, вступні і щомісячні внески, розмір яких определяється загальними зборами.

§ 71. Рада кожної громади щомісяця пересилає 25 % своїх прибутків до волосної скарбниці, кожна волосна рада пересилає 25 % своїх прибутків у повітову скарбницю, повітова рада стільки ж пересилає до губерніальної скарбниці.

А. В. Певний.

VI

Діловодство

§ 72. Кожна рада сільська, місцева, волосна, повітова, губерніальна, а також кожна сотня, курінь, полк і кіш мають своє діловодство, котрим керує писар. Мають свої печатки і прапори.

VII

Скасування товариства

§ 73. Кожна громада може бути скасована постановою загальних зборів громади більшістю 2/3 голосів. Крім того, постановою повітової народної управи мож[уть] бути скасован[і] сільська і волосна громади, постановою губерніальної народної управи — сільська, волосна і повітова громади; генеральним секретарем справ внутрішніх — сільська, волосна і повітова громади; Генеральним секретаріатом — губерніальна громада.

При скасуванні громади порядок розпорядження всім майном і діловодством її визначається загальними зборами громади.

Вістник Генерального секретаріяту Української Народньої Республіки. — 1917. — № 4. — 9 груд.

№ 201

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

14 листопада 1917 р.

Засідання почалось в 8 год. 45 хв. вечора при малім числі членів Малої ради. Гостей на хорах також не дуже багато.

Головою М. Грушевський.

На початку засідання голова зборів зробив коротенький доклад від мандатної комісії [332].

Привітання інвалідів

Голова виконавчого комітету Київської спілки інвалідів висловив повіншування Центральній раді з приводу проголошення Української Республіки і запевняв, що всі інваліди, яких в Києві є 3 000, а в Київському повіті 9 000, всі стануть на оборону Центральної ради, коли їй загрожуватиме небезпека з правого або з крайнього лівого боку. Вкінці промовець просив звернути увагу на нужденне становище інвалідів, бо інакше не можна поручитись, що інваліди не почнуть виступати гуртом на вулицях, щоби звернути на себе увагу.

Крайовий комітет в справі відстрочок

М. Шаповал виступив з докладом законопроекту про одстрочки призову на військову службу. Згідно з законопроектом при Генеральному секретарстві

військових справ повинно бути утворено головний комітет по одстрочках. Цьому комітетові мають підлягати всі існуючі губернські та повітові комітети по одстрочках. Головний комітет має в своїй діяльності керуватись незалежними законами Російської Республіки [333]. Крім того, сам головний комітет одстрочок буде видавати в цій справі належні інструкції. Одстрочки комітет даватиме тим служащим Генерального секретаріату, кому належить йти до війська, а також викликати з війська потрібних людей, після порозуміння зі ставкою та з російським військовим міністерством.

Законопроект прийнято було в редакції комісії.

Прибавка «за обрусение»

Потім давав пояснення з приводу запитання А. Ніковського про прибавку учителям «за обрусение» генеральний секретар освіти *І. Стешенко.* Секретарство запитувало про цю справу Київську шкільну округу, яка сама розуміє недоречність таких прибавок учителям, що походять з Московщини і навіть з Лівобережної України, але просить лишити ці прибавки окремим особам з огляду на дорожнечу. Щоби зовсім скасувати такі прибавки, то треба законодатним шляхом скасувати «положение о преимуществах по гражданской службе».

А. Ніковський, зауваживши, що ці прибавки тепер дістають чогось тільки члени бувшого «Союза русского народа» та інші подібні особи, і що прохання про прибавки підписує не попечитель округи, а його помічник п. *Ліперовський*, якого на цю посаду призначено без порозуміння з Секретарством освіти, вніс таку формулу переходу:

«Вислухавши пояснення генерального секретаря освітніх справ на запитання фракції соціалістів-федералістів про прибавки учителям за обрусіння краю, Центральна рада 1) доручає Генеральному секретаріатові внести в Центральну раду законопроект про скасування спеціальних прибавок за обрусіння краю чиновникам всіх відомств;

2) доручає Секретарству освіти стати в такі відносини з Київською шкільною округою, коли ця установа була йому справді підлеглою, і переходить до чергових справ».

Формулу цю прийнято було одноголосно.

Про Палестину

Представник фракції сіоністів *Н. Сиркін* зробив позачергову заяву з приводу надрукованої в газетах декларації англійського правительства, в якій висловлено прихильність Англії до утворення в Палестині національного єврейського осередка [334], і запросив Малу раду прийняти таку резолюцію:

«Заслухавши позачергову заяву з приводу декларації про надання єврейському народові можливості утворити в Палестині національний осередок при забезпеченні прав неєврейських народностей, Центральна Українська рада висловлює певність, що цей історичний акт, який в основі своїй погоджується з маніфестом міжнародного соціалістичного бюро в Стокгольмі про умови миру [335], викличе серед демократичних кіл вільної України, де скупчено багато єврейського народу, почуття великого задоволення, що поруч зі всією повнотою громадянських, політичних і національних прав, які вміщуються в проголошеній Третім Універсалом національно-персональній автономії, цей акт дає можливість єврейському народові утворити автономію національно-територіальну».

З приводу цієї заяви виникли запальні суперечки між присутніми на засіданні євреями.

Шац[-Анін] («серпівець») доводив, що Мала рада не повинна приймати резолюцію Сиркіна, бо декларація Англії видана тільки для того, щоби прихилити на свій бік євреїв по всьому світу. Крім того, євреї не мають жодного права на Палестину, бо перше ніж там була єврейська держава, край цей належав хана-

неянам; потім прийшли євреї і силою вигнали хананеян з їхньої землі, через якийсь час євреїв силою вигнав з Палестини другий народ. Тепер в Палестині є всього 100 тис. арабів, і бажання утворити в Палестині єврейський осередок показує тільки імперіалізм Англії та деякої частини єврейства. Отже, повстаючи проти цього імперіалізму, а також боронячи національні права арабів, промовець закликав Малу раду відкинути резолюцію.

Балабанов також виступав проти резолюції, а *Гольдельман* і *Скловський* боронили її.

Представник українських соціал-демократів *Є. Неронович* по мотивах голосування заявив, що прийняття резолюції Сиркіна можна зрозуміти як прихильність до імперіалістичних захоплень країв, а також як бажання виселити євреїв з України, та з огляду на те, що між самими євреями нема в цій справі згоди, есдеки від голосування утримуються.

До цієї заяви прилучились українські есери та поляки.

При голосуванні резолюції за неї подано було 6 голосів, проти 3 і утрималось 16.

Боротьба з безладом

М. Шаповал вніс запитання до Генерального секретаріату:

Яких заходів вживається для боротьби з безладом, що безперестанно ширить-ся на Україні [336]? Конче треба вжити рішучих заходів за поміччю військової сили, бо самі відозви та заклики нічого не помагають.

В. Винниченко пояснив, що Генеральний секретаріат посилає уже в більші міста та на залізничі станції відділи певного українського війська, котрому даються накази вживати рішучих заходів для боротьби з заколотами. Утворено також окрему комісію, яка має дбати про лад в краю і виробить для боротьби з безладом окремий план. Особливу увагу має бути звернено на додержання спокою в Києві.

Докладніші відомості про боротьбу з безладом Генеральний секретаріат має подати в слідуючому засіданні Малої ради.

Організування центральної власті

Відповідаючи на запитання про стан справи організування центрального російського правительства [337], *В. Винниченко* сказав:

«Офіціальних відомостей про стан справи ми не одержали ні з Дону, ні від ставки. В ставці була нарада в цій справі, але вона не прийшла ні до чого [338]. У донського правительства нарада йде тепер. Наші представники мають говорити з Доном по другій справі і разом запитають також про це».

Протест

На самому кінці засідання прийнято було Малою радою слідуючу резолюцію з приводу заміру центральних держав прилучити до Польської держави окуповані частини Волині, Холмщину та Підлясся:

«Ознайомившись з протестом українського парламентського клубу в Австрії проти наміру прилучення тих земель Холмщини, Підлясся та окупованої частини Волині, де більшість людності є українська, до Польського королівства та проти дальшого удержування українських територій Галичини в однім з польськими землями конституційнім союзі, з вужчими чи ширшими автономними правами останнього і вважаючи з свого боку такі наміри насильним замахом на право самовизначення української людності, що живе на тій території, Українська Центральна рада постановляє:

1) признати недопустимим насильне відірвання від території Української Народної Республіки окупованих Австрією та Германією українських земель Холмщини, Підлясся та Волині;

2) звернути увагу міжнародної демократії на рішучий протест організованої української демократії Галичини та Буковини проти наміру рішати долю вказаних земель всупереч волі їх людності;

3) вжити всіх заходів до того, щоб людності австрійської України дано було фактичну можність вільно висловити свою волю щодо дальшого свого політичного існування;

4) виконання цих постанов доручити Генеральному секретаріатові України» [339].

Нова Рада. — 1917. — 16 листоп.

№ 202

ЗАКОН ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ПРО ВІДСТРОЧКУ ПРИЗОВУ НА ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ І ВІДКОМАНДИРУВАННЯ З ВІЙСЬК ГРОМАДЯН УНР

14 листопада 1917 р.

1. Для полагодження усіх справ щодо одстрочки воєннозобов'язаним громадянам Української Народної Республіки на ввесь час війни установлюється Головний комітет по одстрочках при Генеральному секретарстві військових справ.

2. Компетенція Головного комітету установлюється згідно з законами Російської Республіки з 6 грудня (декабря) 1915 р. і 25 квітня (апріля) 1917 р., а також сим законом.

3. В склад Головного комітету входять: а) товариш генерального секретаря військових справ; б) 2 члени по призначенню генерального секретаря військових справ; в) по 2 члени від військового відділу Генерального секретарства внутрішніх справ і торгу та промисловості; г) по 1 членові від Генерального секретарства доріг, фінансів, освіти, земельного, праці і судового; д) по 1 членові від Всеукраїнської ради військових депутатів і Морської генеральної ради; е) по 1 членові від Всеукраїнських рад робітничих і селянських депутатів, крайового професійного робітничого союзу і ж) по 1 членові від комітетів воєнно-промислових і фронтових, земського і городського союзів.

4. Доповнення Головного комітету представниками інших установ і організацій робиться далі по постановах самого Комітету.

5. Предсідателем Головного комітету є товариш генерального секретаря військових справ, а заступника йому обирає Комітет.

6. В своїй діяльності Головний комітет керується вищевказаними законами Російської Республіки і додатками та інструкціями, що їх видано, а також своїми постановами, що для Української Республіки являються остаточними.

7. В розвиток сього закону Головний комітет має видати обов'язкові для всіх громадян Республіки інструкції, пояснення, правила та постанови.

8. Зокрема, Головному комітетові підлягають справи по одстрочках для урядовців Генерального секретаріату та інших вищих установ Української Республіки, а також справи про тимчасове одкомандирування з війська спеціалістів і інших воєннослужащих до установ, організацій і підприємств на території Української Республіки.

9. Всі окружні, городські й повітові комітети по одстрочках на території Ук-

раїнської Республіки цілком підлягають в своїй діяльності Головному комітетові, установленому сим законом.

10. Перевести сей закон, негаючись, в життя доручається Генеральному секретарству військових справ.

З протоколом згідно:
Товариш голови Української Центральної ради *Ан. Ніковський*
Секретар *Я. Левченко*
Ствердив: генеральний писар України *О. Лотоцький*

Вістник Генерального секретаріяту Української Народньої Республіки. — 1917. — 1 груд.

№ 203

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

14 листопада 1917 р.

Присутні: генеральні секретарі і комісари: Винниченко, Лотоцький, Шульгін, Зарубін, Стешенко, Золотарьов, Порш, Мірний, Зільберфарб, Міцкевич, Голубович, Одинець.

Обговорено питання про присягу Українській Республіці.

Доручено генеральному секретарю Ткаченку виробити проект закону в цій справі, після чого докладно обговорити питання.

Обговорено з пропозиції Винниченка справу про скаргу делегації шахтарів з Дону. Доручено Шульгіну та Поршу завтра по прямому проводу перебалакать з представниками донського правительства.

Обговорено питання про посилку політичного представника (посла) до донського правительства. Ухвалено послати Левицького, члена Генерального військового комітету.

Обговорено питання про делегацію за кордон окремої людини або цілої комісії для інформування закордонної преси і громадянства в українській справі. Вирішення питання одсунуто до представлення докладу в цій справі (генеральним секретарем Шульгіним).

В. Винниченко, М. Порш, М. Міцкевич, О. Лотоцький, І. Мірний, В. Голубович, М. Зільберфарб, О. Золотарьов, О. Шульгін

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 74. Оригінал.

№ 204

ВІДОЗВА ЗЕМЕЛЬНОГО СЕКРЕТАРСТВА

14 листопада 1917 р.

Волею революційного народу обрана Українська Центральна рада порішила, а Універсалом від 7 листопада 1917 р. й оголосила, що однині в нашій країні, в нашій Народній Українській Республіці, право власності касується. Касується то право власності на землі сільськогосподарського значення, як поміщицькі, так само і на інші землі нетрудових хазяйств: духовенства, купецтва, міщан і других власників. Касується власність на нетрудові землі, себто такі, на яких хазяїн сам

своїми руками і руками своєї сім'ї, хоч би й з допомогою машин, не працює (не в силах обробити, а мусить держати постійних робітників). Землевласників же, котрі мають площу землі в розмірах трудового господарства, що мають трудові землі, скажемо, менш як 50 десятин, Універсал не зачіпає. Така трудова власність по Універсалу не скасована, а остається собі як і досі була. Справа з такою власністю буде розглянута на Установчих зборах. Опріч того касується право власності на землі удільні, монастирські, кабінетські та церковні.

Визнавши, що землі ті є власність всього трудового народу, Українська Центральна рада доручила генеральному секретареві земельних справ негайно виробити тимчасовий законопроект, як земельним комітетам порядкувати тими землями. Виконуючи це доручення, Секретаріат розробляє і незабаром внесе в Центральну раду законопроект, в якому буде встановлено:

а) категорії земель, на які скасовується право власності і які підлягають передачі в розпорядження земельних комітетів;

б) порядок передачі тих земель;

в) категорії населення, яке одержить цю землю у користування і на яких основах.

А тим часом через те, що всі нетрудові хазяйства оповіщені тепер власністю всього трудового народу, кличемо населення під страхом тяжкої кари:

а) не руйнувати цього народного добра, а зберігати його як своє;

б) не захоплювати самочинно земель та реманенту, бо самоправством можна не найти, а загубити землю і волю.

Безземельні та малоземельні нехай звертаються до волосних та повітових земельних комітетів і ті комітети візьмуть на увагу їх потреби. Вслід за цим циркуляром видається закон, котрий і встановить порядок такої передачі земель.

Земельним комітетам доручається негайно:

а) переписати в маєтках, котрі одбираються, робочу худобу, реманент та господарські будівлі;

б) взяти під охорону весь маєток (опріч домового та усадебного господарства), взяти під охорону і пильнувати, аби цей маєток не обезцінювався, щоб на той рік був забезпечений звичайний урожай.

При проведенні закону про землю, Секретарство подбає про служащих цих маєтків, щоб вони не остались без заробітків, буде оберігати їхні інтереси, як і взагалі інтереси всього трудящого люду. Секретарство закликає цих служащих зберігати маєтки, де вони працюють, і виповняти всі свої обов'язки совісно.

Деякі хазяйства мають велике значення для всього нашого краю, як от господарства селекційні, що заготовляють добрий посівний матеріал, кінські заводи, розсадники племінної худоби тощо; такі господарства Секретарство візьме в свої руки або доручить їх громадським організаціям. Кличемо берегти їх як добро всенародне.

Українські ж Установчі збори, що зберуться 9 січня 1918 р. в Києві, установлять постійний закон про перехід нетрудових господарств до рук всього трудового народу.

Отже, кличемо український трудовий люд не чинити розрухів, погромів, бешкету та безладдя і тим не мішать нашій роботі. Залишайся спокійним, тоді і ми зможемо спокійно робить і твердою рукою чим швидше провести тебе на обітовану землю.

Товариш генерального секретаря земельних справ: *Мартос*

Директор відділу сучасних земельних справ: *О. Мищок*

Діловод канцелярії Земельного департаменту: *О. Чубун*

Народня воля. — 1917. — 16 листоп.

№ 205

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

15 листопада 1917 р.

Присутні: Винниченко, Лотоцький, Голубович, Стешенко, Міцкевич, Зільберфарб, Петлюра, Одинець, Зарубін, Єщенко, Маціевич, Золотарьов, Ткаченко, Порш, Мазуренко, Мірний.

Розглянуто справу про делегацію робітників з Донщини. *Генеральний писар* повідомляє, що розмова в цій справі генерального секретаря Шульгіна з представниками донського правительства не відбулася, бо коло прямого проводу у призначений час представників Дону не було. По обговоренні справи вирішено знестися по телеграфу з Доном в справі робітників, а по виясненні справи остаточно обговорити справу з посилкою на Дон представника Генерального секретаріату (офіцера полку [ім.] Богдана Хмельницького Галагана замість Левицького, раніш пропонованого). Переведення цієї справи доручити генеральному секретареві праці Поршу.

Вислухано повідомлення голови Секретаріату *Винниченка* про те, що в Брянську має формуватися козачий корпус, але представники козаків просять, щоб корпус було сформовано на Україні з кубанців і уральців. *Петлюра* пояснює, що це цілком небажано, бо коли корпус буде формуватися, то їм не можна буде користуватися для охорони краю, бо такі корпуси не можна розбивати на частини дрібніші за полки, населення ж буде незадоволене постоями козаків. Бажано було б залишити Кубанську дивізію для охорони, коли це неможливо, то краще згодитися навіть на вивід кубанців з України для формування корпусу в Брянську. Доручено Петлюрі: 1) ужити всіх заходів, щоб було залишено Кубанську дивізію для охорони на Україні; 2) послати до Кубанської дивізії з пропозиції їх представників агітаторів-українців для поінформування козаків в українських справах, бо до їх часто з'являються агітатори-більшовики, які ведуть пропаганду між козаками згідно з своїми інтересами.

Вислухано звідомлення про те, що ніби у Полтаві починають брати гору більшовики, які цими днями арештували і змінили прокурора суду іменем Генерального секретаріату. Генеральний секретар *Ткаченко* заявляє, що головою комітету охорони революції у Полтаві є українець Криворотченко, який запевняє, що більшовицького в комітеті нічого немає. Доручено генеральному секретареві Ткаченкові перемовитися по прямому проводу з Криворотченком або з ким іншим з комітету, аби вияснити цю справу.

По докладу генерального секретаря *Зарубіна* ухвалено дати йому дозвіл виплатити тимчасово суточні служащим пошти і телеграфу з місцевих коштів.

По докладу *генерального контролера* ухвалено доручити йому порозумітися з управителем Київської казенної палати в справі видачі 30 000 крб. на виплату урядовцям київської контрольної палати додаткової платні по закону 5 і 8 серпня с. р.

Обговорено питання про фінансові справи в зв'язку з тим, що більшовицьке центральне правительство може припинити висилку нам грошей, позаяк ми його не визнаємо. У х в а л е н о: 1) доручити Секретарству фінансів *а*) виробити разом з фінансовою комісією фінансовий план; *б*) телеграфувати генеральному секретареві Туган-Барановському про конечну потребу негайного повороту його до Києва; 2) доручити усім секретарствам якнайшвидше виробити штати і обрахунки по належних секретарствах; 3) доручити Секретарству фінансів скласти міжвідомствену комісію для остаточного вирішення сміти Генерального секре-

таріату; 4) вияснити можливих кандидатів на генерального секретаря фінансів (коли б Туган-Барановській зрікся) і його товаришів.

Згідно з докладом *Мазуренка* про необхідність покрити кредити на видачу пайків жінкам запасних. У х в а л е н о пропонований їм проект циркуляра до управителів казенними палатами в цій справі і циркуляр цей подати до відомості управління по військовій повинності центрального міністерства внутрішніх справ і обстоювати якнайшвидше затвердження цього кредиту. Вислухано заяву Маціевича в справі державних маєтків на Україні. У х в а л е н о, маючи на увазі: 1) загальну реформу управління державними маєтностями на Україні, провідною думкою якої являється по затвердженому Українською Центральною радою статуті Генерального секретарства по земельних справах завідування ними губерніальними земельними комітетами під загальним доглядом і керуванням Секретарства; 2) небажаність до проведення цієї реформи порушувати їх і руйнувати існуючі організації — постановлено: *1)* прийняти до завідування загальним секретарством управління в цілому його складі; *2)* припинити усяку передачу цих маєтків надалі управлінням; *3)* повернути назад до управління уділів 6 тих маєтків, що вже були на протязі листопада передані; *4)* припинити усяке надсилання грошей і других засобів до центральних установ.

Вислухано доклад *Маціевича* про потребу охорони пам'ятників природи на Україні. Визнано охорону пам'ятників бажаною. Подбати про охорону доручено Секретарству земельних справ.

По докладу генерального секретаря *Ткаченка* на підставі § 5 постанови Української Центральної ради про затвердження закону про вибори до Українських Установчих зборів у х в а л е н о: 1. Дати дозвіл інституціям місцевого самоврядування (волосним, повітовим та губерніальним народним (земським) управам, а також городським і поселковим управам) до того часу, коли вони одержать державні кошти на видатки по переведенню виборів до Українських Установчих зборів — позичково тратить на цю справу гроші з усіх тих капіталів, які вони мають в своєму розпорядженні (себто страхових громадських, волосних та сільських позичкових кас і банків, перехідних сум і інших капіталів). Про таку тимчасову позичку відповідні народні (земські) чи городські управи повинні зробити свою постанову. 2. Державні і громадські установи Української Народної Республіки, а також приватні організації і окремі особи, котрі мають пишучі машинки, мусять під час складання і полагодження виборчих списків до Українських Установчих зборів негайно і безсуперечно виконувати роботу по складанню і полагодженню виборчих списків і іншу переписку, яка буде доручена їм установами, котрі по закону керують і провадять вибори до Українських Установчих зборів.

Приватним організаціям і окремим особам за виконану роботу призначається плата в розмірі, визначеному відповідною інституцією згідно з місцевими умовами.

Коли ці установи, організації і приватні особи одмовляться од цього, то адміністративна влада повинна, по заяві відповідної інституції, негайно реквізувати потрібну пишучу машину і передати її в розпорядження тій інституції, якій потрібна ця машина. Інституція, котра одержала машину, як тільки мине потреба в ній, повинна повернути її власникові цілу і непопсовану. 3. Усі періодичні органи преси, які під час переведення виборів до Українських Установчих зборів будуть виходити на землі Української Народної Республіки, мусять друкувати на видних місцях оповіщення установ, що переводять вибори, у тих числах, які будуть зазначені відповідною установою. 4. Членам головної, окружних, повітових, городських, участкових комісій по справах виборів до Українських Установчих зборів, а також інструкторам і другим агентам призначених комісій, які матимуть відповідні посвідчення, надається право проїзду по

залізницях з усякими потягами, право одержувати позачергово квитки на проїзд, право користуватися помешканням службових вагонів та відділів. У тих випадках, коли перелічені у цьому особи не вправляться взяти квитки на проїзд, вони виплачують у касу залізниці плату лише в такому розмірі, який зазначений по тарифу од станції виїзду до станції приїзду. Проїзд воїнськими потягами може бути по згоді з адміністрацією потяга. 5. Маючи на увазі дуже короткий час, за який потрібно перевести вибори до Українських Установчих зборів, усі поштово-телеграфні інституції Української Народної Республіки мусять: *а)* негайно по одержанні (поза чергою) передавати по адресі телеграми установ і інституцій, котрі керують і переводять вибори; *б)* стежити за тим, щоб листовна кореспонденція цих установ і інституцій надсилалася по адресі негайно і в сохранності. 6. Військова влада тих частин, які знаходяться на землі Української Народної Республіки, також по змозі мусить негайно, чим тільки буде можна, допомагати установам і інституціям, що керують і переводять вибори, а саме: 1) відпускати в розпорядження цих установ і інституцій писарів і інших військових, що зможуть вести писарську роботу; 2) давати наряди солдатів для виконання доручень зазначених установ і 3) при потребі і змозі давати військові підводи та автомобілі для розвозу виборчих матеріалів і т. ін.

7. Виконування обов'язків окружної комісії по Острогожській виборчій окрузі тимчасово доручити Острогожській повітовій комісії.

У х в а л е н о: доручити генеральному писареві скласти проект установи при Генеральному секретаріатові особливого управління в справах віри.

З пропозиції голови Генерального секретаріату у х в а л е н о кандидатуру на товариша генерального секретаря справ внутрішніх Абрамовича.

З пропозиції генерального писаря у х в а л е н о призначити тимчасовим комісаром по реквізиціям (при реквізиційних комісіях) директора господарського відділу Шеремецинського.

Переглянуто питання про комісії (секції) Генерального секретаріату. Вирішено, щоб усі постанови секцій, які мають характер законодавства, неодмінно передавалися на розгляд Генеральному секретаріату і вносилися в звичайному порядку в Українську Центральну раду, про всі ж інші постанови секцій повідомляються тільки голова Генерального секретаріату і генеральний писар, від яких залежить передача справи на розгляд Генеральному секретаріату.

Вислухано звідомлення генерального секретаря *Петлюри* 1) про подорож до Житомира, де відбулося урочисте оголошення Української Народної Республіки; 2) про одвідини його членами англійської і французької місій, які особливо цікавилися відношенням українського правительства до народних комісарів, станом українського війська і тим, як воно ставиться до приказів Криленка.

В. Винниченко, Т. Ткаченко, М. Міцкевич, І. Стешенко, Д. Одинець, О. Зарубін, В. Мазуренко, В. Єщенко, В. Голубович, С. Петлюра

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 76 — 78. Оригінал.

№ 206

РОЗ'ЯСНЕННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ З ЗЕМЕЛЬНОГО ПИТАННЯ, ВИКЛАДЕНОГО В ТРЕТЬОМУ УНІВЕРСАЛІ

16 листопада 1917 р. *

Від Генерального секретаріату Української Народної Республіки.
(Офіціально)

До Генерального секретаріату надходять запитання про те, як треба розуміти ті або інші думки останнього Універсалу Української Центральної ради. Особливо численні прохання про пояснення деяких думок Універсалу про земельну справу. Генеральний секретаріат, щоб не було допущено неточного тлумачення, вважає конечно потрібним дати пояснення насамперед про цю справу, найбільш інтересну для людності.

В справі земельній, як і в інших, Універсал тільки проголошує загальні підвалини, що повинні лягти в основу відповідних законів, які Центральна рада доручила Генеральному секретаріатові виробити в порядку негайності.

Такими загальними підвалинами, зазначеними в Універсалі в справі земельній, є скасування права власності на згадані в Універсалі землі та перехід тих земель до трудового народу без викупу.

Щодо скасування права власності на ці землі, то його треба розуміти так, що право власності переходить до народу Української Республіки, а значить від дня оголошення Універсалу дотеперішнім власникам забороняється землю продавати, купувати, заставляти, дарувати чи передавати кому-небудь у власність якимибудь способами, бо ці землі Українська Центральна рада вважає власністю не окремих осіб чи установ, а всього народу, причому це скасування власності, як і весь земельний лад на Україні, мають підтвердити і остаточно встановити Українські Установчі збори.

До Установчих же зборів ці землі передаються в завідування вибраних народом земельних комітетів, які і будуть порядкувати ними, як то зазначено в Універсалі, на основі спеціального закону, що Генеральне секретарство земельних справ має негайно виробити, а Центральна рада розглянути і затвердити.

Через це, оберігаючи все народне хазяйство: машини, ліси, будинки, коней, худобу і інше, дбаючи про порядок на Україні, Універсал не дозволяє ніяких самовільних захоплень земель і всякого добра, порубок лісів тощо, бо такі захоплення і порубки неминуче зруйнують відтепер уже народне багатство та викличуть розрухи і сварки в краю і серед селянства.

Разом з тим Генеральний секретаріат має на оці подбати про забезпечення інтересів служащих і робочих, що працюють по економіях і підприємствах сільськогосподарського характеру.

Так само щодо оплати боргів, які лежать на землі та сільськогосподарських маєтках, а також питання про форму і розмір громадської допомоги тим, хто понесе тяжкі втрати через земельну реформу; все це має бути розглянуто і вирішено на Установчих зборах, через те в Універсалі нічого про це й не говориться.

Цілком виразно в Універсалі зазначено, що право власності скасовується тільки на землі нетрудових господарств, тому всі землі трудових господарств, які

* Дата опублікування.

б вони не були: чи то селянські, чи козачі (на Чернігівщині та Полтавщині), чи які інші, остаються у власності теперішніх хазяїв.

Так само виразно зазначено в Універсалі, що право власності касується на землі сільськогосподарського значення.

Отже, право власності на землі, які належать містам, містечкам і селам або находяться під дачами, садибами, огородами, садами, під спробними полями і станціями, а також під копальнями, каменоломнями, заводами, фабриками і таке інше — Універсалом не касується.

За лісами Генеральний секретаріат визнає особливе значення і в скорому часі будуть видані тимчасові постанови про розпорядження цим народним добром до того часу, поки питання про них буде остаточно розв'язано Установчими зборами. Тепер же рубати ліси без дозволу повітових земельних комітетів ніхто не має права.

Взагалі Універсал не тільки не дає права самовольно розпоряджатись землями або сільськогосподарським реманентом, кіньми, скотом і т. ін., а признаючи його добром всенародним, передає все під догляд і в розпорядження повітових та губернських земельних комітетів при допомозі комітетів волосних.

Підписали: голова Генерального секретаріату *В. Винниченко*
За генерального секретаря в справах земельних *Б. Мартос*
Ствердив: генеральний писар *О. Лотоцький*

Нова Рада. — 1917. — 16 листоп.

№ 207

РОЗПОРЯДЖЕННЯ В. К. ВИННИЧЕНКА ГУБЕРНСЬКИМ КОМІСАРАМ ПРО ОРГАНИ ВЛАДИ НА МІСЦЯХ

16 листопада 1917 р. *

Влада комісарів

В. Винниченко розіслав губернським комісарам України таку телеграму:

«Доручаю повідомити всі громадські і правительственні установи, що губернські та повітові комісари, а також їхні помічники є однині органами влади Генерального секретаріату і як такі повинні лишитися на своїх місцях. Ніхто, крім Генерального секретаріату, не має права усувати комісарів та їх помічників з посад».

Нова Рада. — 1917. — 16 листоп.

* Дата опублікування.

№ 208

ПРОТОКОЛ НАДЗВИЧАЙНОГО ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

16 листопада 1917 р. *

Цього разу Мала рада приймала досить цікавого гостя: делегата від вояків мусульман, полковника Якубовича, посланого особливою організацією — «Широ» [340] — що має «мусульманізувати» військові частини російської армії. «Широ» спеціально доручило Якубовичу роздивитися, що робиться на Україні. Мусульман в армії 1 1/2 мільйона. Деякі частини вже мусульманізовано. На Південно-Західному фронті цього ще не зроблено і «Широ» надіється тут на допомогу Центральної ради. «Я дуже радий зі всього, що тут бачив і перекажу все це на Волгу», — говорить *Якубович.*

Клерикальні справи

Генеральний писар *О. Лотоцький* докладає, що нині всякі духовні інституції існують на Україні без всякого об'єднання і не мають представництва в Генеральному секретаріаті. Лотоцький пропонує закласти при Секретаріаті особливий комітет для порядкування релігійними справами Української Народної Республіки [341].

Рафес («Бунд») цікавиться, ділами якої релігії буде заправляти цей комітет. Двох, чи трьох? Я думаю, що тим тільки утворюється зв'язок церкви з державою. Коли духовенство бажає організуватися, йому ніхто не перешкоджає. Але не Генеральному секретаріатові турбуватися про це. У внесенні Лотоцького нема предмета для законопроекту. Генеральний секретаріат міг хіба внести законопроект про регуляцію життя релігійних товариств.

Винниченко поясняє, що в Генеральному секретаріаті законопроекту немає. Секретаріат мав заснувати лише особливе управління церковних справ, котре підготовляло б законопроект про відділення церкви від держави для внесення його в Українські Установчі збори. Треба зазначити до того ж, що це проектовано з-під ініціативи громадян і духовенства, що учащають в цій справі останніми часами до Секретаріату [342].

Неронович (український соціал-демократ) зазначає, що духовенство України — густо і чорно реакційне. Воно бажає утворити готовий апарат, щоб використати його в своїх цілях тоді, коли на порядок дня стане питання про відділення церкви від держави. Ніякого зв'язку між державою і духовенством не повинно бути.

Левицький (український соціал-демократ) зазначає, що є справи громадського характеру, що належать до церкви. Наприклад, реєстрація родин, шлюбів і т. ін. Цими справами Генеральний секретаріат мусить зацікавитись. А як організується духовенство, що поставить над собою чи синод, чи патріарха це його діло [343].

Врешті Мала рада доручає Генеральному секретаріатові внести конкретний законопроект в цій справі, коли знайде це потрібним.

Удержавлення коштів на Центральну раду

Фракція українських соціал-демократів вносить законопроект з такими тезами: 1) Центральна рада як державна інституція удержується на державні кошти; 2) члени Центральної ради під час сесій одержуть 15 крб. денно; 3) члени Малої ради мають ту ж дієту за весь час свого перебування в Малій раді; 4) канцелярія і комісії ЦР також утримуються на державний кошт.

Законопроекта [в]принципі прийнято і передано в комісію законодавчих внесків для деталізації.

---

* Дата опублікування.

Вільна Палестина

Рафес протестує проти винесеної на минулому засіданні резолюції в справі англійського загравання з євреями, щодо утворення єврейського територіального центру в Палестині. Він доводить, що 6 голосів проти 3, коли 16 утрималося не єсть відношення Малої ради. Крім того, питання ще й не було поставлене на повістку [344].

Комісія законодавчих внесків

З огляду на силу праці, що насунула на Малу раду після революції, виникла нагла потреба організувати постійну комісію законодавчих внесень.

В склад комісії ввійшли:
Українські соціал-демократи: *Левицький, Галаган, Скнарь, Пісоцький, Ковальський, Неронович.*
Українські есери: *Шаповал, Ісаєвич, Севрюк, Салтан, Лотоцький, Березняк.*
Українські соціалісти-федералісти: *Корчинський, Яковлєв і Кушнір.*
Меншовик *Аптекарь.*
Російський есер *Сухових* *.
Бунд[івець] *Тьомкін.*
ОЄСРП — *Шац*[-Анін].
«Поалей Ціон» — *Корнгольд.*
Народний соціаліст *Юдін.*
PPS (лівиця) — *Івінський.*
Сіоніст — вступить потім.
Від президії ввійде також 2 члени.

Робітнича газета. — 1917. — 18 листоп.

№ 209

ПЕРЕГОВОРИ ПО ПРЯМОМУ ДРОТУ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРЯ ПРАЦІ М. ПОРША З ПРЕДСТАВНИКОМ ВІЙСЬКОВОГО УРЯДУ ДОНУ ПОЛЯКОВИМ

17 листопада 1917 р. **

— У апарата член військового правительства *Поляков.* Чим можу служити?
— У апарата генеральний секретар праці *Порш.* Справа ось така: в Генеральний секретаріат і до Центральної ради звертаються представники робітничих і селянських організацій Катеринославської губернії і Донської області з приводу загострення становища кам'яновугільної промисловості, утвореного обов'язковими постановами військового отамана донського козацтва, виданими 2 листопада [345], а також через те, що норми сих правил представники військового уряду пристосовують на місцях. Загострення заключається в тому, що робітничі організації та їх виконавчі органи не можуть спокійно й нормально працювати. Адміністрація заводів, шахт і рудників одбирає від робітничих організацій раніш уступлені помешкання, виселяє членів робітничих організацій з заводських по-

* У документі помилково Суховик.

** Дата опублікування.

мешканнів, увільняє з роботи небажаних собі представників робітників без виповнення законних приписів, а розщитаних робітників представники адміністрації військового уряду виселяють поза межі області Донської, холостих через три дні, сімейних на протязі тижня. Загострення дійшло до того, що в чистяківському гірн[ич]опромисловім районі в перших днях листопада прийшло до кривавої сутички, в результаті котрої було вбито кілька робітників і шість козаків. До сутички прийшли внаслідок арешту предсідателя ради робітничих депутатів по розпорядженню отамана Каледіна. Значення таких ускладнень в Донській області виходить далеко поза межі місцевих відношень. В робітничій масі росте велике невдоволення, що може по найменшій причині викликати страшенну катастрофу. Беручи на увагу повний і збільшуючий розстрій гірн[ич]озаводської промисловості, Генеральний секретаріат праці вважає необхідним вказати військовому урядові ті наслідки, які може потягнути за собою гострий конфлікт між військовим урядом і робітниками та селянами гірничої промисловості при задержанні того самого напрямку політики військового уряду в відношенні до робітничих організацій.

Робітники збираються кинути шахти й рудники та масою перенестися в найближчу Катеринославську губернію. Не говорячи вже про те, що масовий відплив робітників грозить утворенням колосальної армії безробітних, яка й без того росте всюди з причини економічного безладдя, Генеральний секретаріат праці звертає увагу військового уряду, що наслідком припинення роботи в кам'яновугільнім районі буде повний розвал залізничного транспорту, нечуваний заколот в області фабрично-заводської промисловості, а особливо спинення виробу цукру, так необхідного для армії і тилу, в тім числі козацьких областей. Беручи все те під увагу, Генеральний секретаріат праці прохає військовий уряд якнайшвидше вияснити становище в гірн[ич]озаводськім районі та зробити негайно заходи, забезпечуючі повну волю діяльності робітничих і селянських організацій, які б могли відвернути грізний для цілої держави конфлікт. Генеральне секретарство праці прохає дати відповідь на сю заяву в екстреннім порядку, щоби Генеральний секретаріат і Центральна рада могли внести заспокоєння в різні делегації, що звертаються до них за допомогою.

Відповідає *Поляков*: «Військовий уряд з повною свідомістю уявляє собі ті наслідки, які ждуть країну в результаті повного розвалу вугільної промисловості в межах Донської області, та лише й тому він робить всякі заходи, щоби утворити умови на місцях, при яких могла б спокійно й нормально працювати та частина робітників, що потребує оборони від анархічних елементів. Такі умови треба було утворити для військових бранців, бо анархія, розвиваючись безупину, грозила затопленням шахт. Оскільки я знаю, обов'язкова постанова військового отамана обмежує діяльність тільки злочинного елементу, а зовсім не торкається й не обмежує працю тих організацій, які представляють волю здороводумаючих робітничих мас. Стоячи на місцях, військові частини в ніякому випадку не вмішуються в боротьбу гірничих робітників і промисловців. Вони власне мають охоронити район від тих наслідків і катастроф, про які ви говорите. Щодо наведених вами випадків, то боюсь, що в них правди небагато, не більше, як в тих військах, які розказують про те, що Каледін попалив міста, розстріляв раду робітничих і солдатських депутатів і т. ін. Необхідно вам всі ті факти провірити через безпосереднє порозуміння з тими організаціями, які потерпіли через переведення в життя постанов військового отамана його агентами. Військовий уряд робить заходи для охорони промисловості, а не особистих інтересів промисловців і ніколи не дозволить, щоби, користуючись тим, промисловці шкодили здобуткам робітників. Ваші вказівки я передам урядові та, без сумніву, він вживе необхідних заходів, але одночасно він буде дуже вдячний Генеральному секретаріатові, коли він в усіх таких випадках точно провірятиме факти, йому подані. Якщо вони дійсно мають місце, тоді військовий уряд ніколи не відмовиться від

співпраці Секретаріату в справі вияснення дійсного становища та дійсних намірів військового уряду, якими він керується при проводженні в життя тих чи інших заходів. Вашу заяву-бо я передам негайно по телефону».

Порш: «Якщо я вас зрозумів як слід, то ви радите нам провіряти на місці факти, які вам подають різні делегації. Ми годимось в сій справі з вами та скористаємось з вашої пропозиції. Чи правильно я вас зрозумів?»

Поляков: «Довкола імені Каледіна утворилося тепер так багато провокаційних чуток, що останніми часами до нас часто приїжджають делегати від різних організацій і не було випадку, щоби сі делегати від'їздили звідсіль невдоволеними. Може бути в деяких випадках і вам нелишнім було б пізнати обставини на місцях. Більш нічого не маю сказати. До побачення».

Робітнича газета. — 1917. — 17 листоп.

№ 210

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

17 листопада 1917 р.

Присутні: Винниченко, Лотоцький, Шульгін, Стешенко, Петлюра, Порш, Зарубін, Голубович, Ковалевський, Єщенко, Мазуренко, Міцкевич, Одинець, Мірний, Ткаченко.

Вислухано доклад генерального писаря *Лотоцького* про прибуття до Києва бувшого тов. міністра Хижнякова *, який повідомив, що у Москві серед демократичних кіл виникла думка утворити нове центральне правительство, однорідно соціалістичне, але без більшовиків і з участю представників правительств федеративних країв, а також декого з бувших членів Тимчасового правительства, щоб можна було вважати, що влада від Тимчасового правительства перейшла приємственно до нового правительства. Організувати нове правительство бажано було б у Києві. Коли українці згодяться, то зараз він телеграфує у Петроград і звідти пришлють представника для офіціальних переговорів.

У х в а л е н о: повідомити Хижнякова, що офіціально входити у переговори з представником Тимчасового правительства, Генеральний секретаріат вважає не зовсім зручним, бо становище Тимчасового правительства зараз зовсім не вияснене і навіть позиція цілком невиразна, бо в той час, коли деякі члени Тимчасового правительства пробувають невідомо де, другі арештовані, в часописах з'являється від імені Тимчасового правительства ніким не підписана відозва до армії і громадянства, в якій до того ж виголошені зовсім не ті провідні думки, що були висловлені в пропозиції Хижнякова.

Обговорено докладно питання про потребу негайно скласти центральне правительство. Визнано бажаним: 1) взяти ініціативу в справі утворення центрального правительства у свої руки; 2) вести переговори у цій справі з представниками федеративних країв і у Петрограді з представниками демократії, починаючи від більшовиків, що мають у Великоросії найбільшу силу; 3) переговори повинні вестися на платформі визнання правительства однорідно соціалістичного на федеративній основі; 4) для переговорів з представниками демократичних організацій і партій вислати до Петрограда своїх делегатів. Остаточне вирішення справи ухвалено одкласти до завтрашнього засідання.

Вислухано доклад *Одинця* про розмову по прямому проводу з ставкою Вер-

* В. В. Хижняков — товариш міністра внутрішніх справ у Тимчасовому уряді.

ховного головнокомандуючого. Главковерх просить повідомити, чи не вважає Генеральний секретаріат і Центральна рада можливим, щоб ставка переїхала до Києва, бо у Могилеві залишатися їй незручно через близькість до нього міст, зайнятих більшовиками. Питання обговорено, і у х в а л е н о порозумітися в цій справі з Радою і остаточно вирішити питання на завтрашньому засіданні.

Вислухано звідомлення *Порша* про фронтовий з'їзд, про нове правительство козачих республік і про переговори з Петроградом в справі центрального правительства, розв'язання національного питання більшовиками і в справі українських частин, які намагаються повернутися з Петрограда на Україну, і негайної висилки з Петрограда у звичайному порядку грошей на Україну, які останнім часом затримуються і в належній кількості не висилаються.

Розглянуто поданий Петлюрою проект організації Секретарства військового і взагалі Українського військового управління в зв'язку з оголошенням Української Республіки. Проект ухвалено в принципі, детальне ж обговорення одкладено до ближчого засідання, коли члени Секретаріату докладно ознайомляться з схемою пропонованої організації.

Вислухано і обговорено звідомлення генерального секретаря *Петлюри* про українські частини з броневиками і кулеметами, що виступили вже з Петрограда до Києва в кількості коло 9000 чоловік.

Обговорено і ухвалено проект закону про амністію *, пропонований генеральним секретарем Ткаченком.

У х в а л е н о: видати Секретарству освіти авансом 20000 крб. для Т-ва шкільної освіти з 25000 крб., асигнованих Київській шкільній окрузі.

В. Винниченко, М. Ткаченко, М. Міцкевич, І. Стешенко, В. Голубович, М. Порш, І. Мірний

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 79 — 79 зв. Оригінал.

№ 211

ПЕРЕГОВОРИ ПО ПРЯМОМУ ДРОТУ ПРЕДСТАВНИКА ЦК УСДРП М. ПОРША ТА ЧЛЕНА КИЇВСЬКОГО ОБЛАСНОГО КОМІТЕТУ РСДРП(Б) С. БАКИНСЬКОГО З ПРЕДСТАВНИКОМ РАДНАРКОМУ РОСІЇ Й. СТАЛІНИМ

17 листопада 1917 р.

Порш: «Коло апарату член центрального комітету УСДРП Порш і член обласного комітету більшовиків Бакинський. Говорить Порш. Наша партія хотіла би вияснити погляд центрального комітету більшовиків на національні питання взагалі, а зокрема — в відношенні до України. Наша партія, як і вся Центральна рада, думає, що центральну владу має бути утворено всією організованою демократією держави та що центральний уряд має бути соціалістичний. На Україні вищою крайовою владою є Центральна Українська рада, а формою урядування на Вкраїні є Українська Народна Республіка в федеративнім зв'язку з загальнодержавним організмом Росії. Для встановлення конституції Української Республіки скликаються Українські Установчі збори, причім крайнім строком виборів в Установчі збори назначено 27 грудня, праця Установчих зборів має початися — 9 січня. На гадку нашої партії, можна вже й зараз в певних рамцях, по взаємному порозумінні центру й областей, встановити федеративну форму

* Див. док. № 215.

Російської республіки. На гадку нашої партії, в організуванні центрального органу демократії, на який має спиратися центральний уряд, мають взяти участь і республіканські уряди областей на спільній платформі діяльності влади.

Крім питання про мир, землю й інші в платформу має бути включено визнання республік, що вже повстали.

З огляду на те, нашу партію цікавить питання, як ставиться центральний комітет більшовиків до тих пунктів? Чи він визнає принципово вищою крайовою владою до Установчих зборів Центральну раду й її право в обсягу управління та законодавства вирішати всі питання місцевого соціально-економічного, політичного й національно-культурного життя? Крім того, нас цікавить інформація від вас, в якому становищі находиться справа об'єднання всієї демократії в однім центральнім органі.

Жду відповіді на сі питання, а опісля поставлю кілька практичних питань, які народні комісари повинні негайно вирішити».

Сталін: «Я відповідаю. Я уповноважений від уряду народних комісарів. Погляди партії більшовиків на національну справу відомі: читайте резолюцію конференції з квітня[346]. Коли вам хочеться почути погляд уряду Російської Республіки на національне питання, то я можу вам служити».

Порш: «Дуже рад».

Сталін: «Я відповідаю. Питання, які ви поставили підлежать рішенню не партії більшовиків, а центральній владі, обраній Другим Всеросійським з'їздом рад робітничих і солдатських депутатів і признаній недавнім з'їздом рад селянських депутатів.

Погляди сеї влади на національне питання такі: признання за кожною нацією права на повне самовизначення аж до відокремлення й утворення самостійної держави. Волю нації означається через національні Установчі збори. Коли воля нації висловиться за федеративну республіку, тоді уряд не може мати нічого проти того. Влада в країні, як і інших областях, має бути в руках усієї суми робітничих, солдатських і селянських депутатів, включаючи сюди й організації Ради. В сій області є велике поле для угоди між Центральною радою й Радою народних комісарів. Щодо автономії — приміром України — то вона має бути повна, необмежена комісарами зверху. Не може бути ніякої опіки, ніякого нагляду над народом українським.

В справі влади й її складу можу сказати таке: 15 листопада вночі відбулося об'єднання Центрального виконавчого комітету ради солдатських і робітничих депутатів й аналогічного органу ради селянських депутатів, утвореного на недавнім з'їзді селян. В уряд увійдуть ліві соціалісти-революціонери. Праві соціалісти-революціонери і праві меншовики виключили себе з революційної демократичної коаліції.

Фронт, його дев'ять десятих, за Раду народних комісарів. Військові операції до 19 листопада спинено. Справа йде про перемир'я на всіх фронтах. На ноти, послані в союзні посольства, відповіді ще немає. 19 листопада чекаєм переговорів про перемир'я.

Я бажав би знати, чи погляд вашої партії є поглядом Центральної ради в усіх справах, а особливо національних? Чи ви представник Центральної ради, чи лише вашої партії?

Я хотів би ще сказати, що сьогодні представники Петроградської секції Ради, за згодою Ради народних комісарів, взяли українські національні реліквії — прапори й інші речі, відібрані в українців в епоху Катерини II, щоби перевезти їх на Вкраїну *.

---

* Цього так і не сталося.

Я хотів би запитати, які відношення ваші й Центральної ради до місцевих більшовицьких організацій? Чи Рада народних комісарів може рахувати на прихильність Ради після всього того, що я сказав вам про погляди Ради народних комісарів на національне питання й владу».

Порш: «Я — представник партії, яка займає в Раді керуюче становище. Одночасно я член Генерального секретаріату як секретар праці. Генеральний секретаріат — се уряд Української Народної Республіки, сформований Центральною радою 1 листопада. Моя особиста гадка: співпраця Центральної ради при організації центрального органу демократії і як джерела загальнодержавної влади, в напрямку, вказаному мною на початку, можлива. Відношення до місцевих більшовицьких організацій характеризується тим, що місцевий обласний комітет більшовиків домагається скликання обласного з'їзду рад робітничих, солдатських і селянських депутатів України для вибору нового складу Центральної ради. На нашу гадку, Центральна рада по своєму складу се є власне рада робітничих, селянських і солдатських депутатів, вибраних на з'їздах селян, робітників і солдатів, причім останній з'їзд представників солдатів від 4 млн душ закінчився тільки 1 листопада с. р. Разом з тим ми визнаємо, що назначення виборів в Українські Установчі збори робить лишнім цей з'їзд, який стане тільки перешкодою в праці Генерального секретаріату в справі спішного переведення соціально-економічних реформ, намічених в Універсалі Центральної ради, виданім 7 листопада, який, певно, вже вам відомий. Такі взаємини нервують всі демократичні українські й навіть неукраїнські організації й не дають спокійно працювати в ожиданні повторення в Києві московських подій. Щодо петроградського відділу Ради, то із ним Центральна рада є в повнім контакті. Здається я дав відповідь на всі ваші запитання. Коли більше питань у вас нема, то дозвольте поставити вам два практичні запитання. Питання перше: українські частини військові Петроградської округи, зокрема Петрограда, бажають перейти на Вкраїну, але, як се заявила делегація, в Петрограді роблять їм перешкоди. Чи не можна прохати вас про допомогу, щоби їх зовсім зрозумілі домагання було виповнено? Питання друге: місцеві відділи державного банку, обслуговуючи фронт і тил, а також і промисловість, мають великі труднощі в грошовім обороті через брак грошових знаків. Ся обставина викликає серйозні ускладнення в промисловості, особливо в такій сезонній промисловості, як бурякоцукрова, не кажучи про те, що брак грошей може викликати неспокій в робітничій масі, якій, як служащим, так і урядовцям, нічим платити. Тому прохання доставити всім відділам Державного банку на Вкраїні достатній кількості грошей. Я скінчив».

Сталін: «Відповідаю. На перше запитання можу відповісти, що сьогодні або завтра кілька тисяч вояків-українців, за згодою Головнокомандуючого, виїде на Україну. Нічого й говорити, що в звичайний час місцем побуту українських вояків може бути Україна. Але війна ускладнює справу і без дозволу відповідних військових частин вільне переношення тих чи інших національних груп армії приходиться довести до мінімуму. Про се говорю, як про правило, знаючи, що всяке правило має винятки. Щодо другого питання, то я повідомлю про се Раду народних комісарів і не сумніваюся ні на одну хвилину, що вона зробить усі необхідні заходи.

Тепер я попрохав би товариша Сергія».

Сергій Бакинський: «Жду запитаннів».

Сталін: «Яке становище в Києві?»

Бакинський: «Влада в руках Центральної ради, яка не вважає можливим передати її на місцях радам робітничих і солдатських депутатів [347]. Се зневолює нас дуже скептично поставитись до слів тов. Порша, що Рада є з'їздом рад робітничих і солдатських депутатів. Тому домагаємося негайного скликання Всеукраїнського з'їзду рад робітничих і солдатських депутатів, виходячи з погляду, що влада до Українських Установчих зборів не може оставатися в руках Української Центральної ради, а повинна перейти в краю до з'їзду рад робітничих

і солдатських депутатів, а на місцях до рад робітничих і солдатських депутатів.

Вчора приїхав з Харкова тов. Лугановський і доніс, що й там Центральна рада веде боротьбу з радами робітничих і солдатських депутатів. Становище досить гостре, але гадаю, що донесення тов. Порша про можливість повторення московських подій не мають основ. Ми до сієї пори, вступивши в офіціальний контакт з Українською Центральною радою, все-таки не йдемо на розрив з українськими соціал-демократами і соціалістами-революціонерами, представники котрих в Київських радах робітничих і селянських депутатів противляться здійсненню принципу про перехід влади до рад робітничих і селянських депутатів навіть на місцях[348]. У всякому випадку треба признати, що становище достаточно серйозне й треба його поважно обміркувати. Ми готуєм на найближчий час обласний з'їзд рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, а також з'їзд партії нашої області враз з Харківською областю. Чи приїхав до вас тов. Пятаков і чи поінформував вас докладно про становище?»

Сталін: «Я чув від його все про Київ. Ми всі гадаєм, що, безусловно, необхідний крайовий з'їзд рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. Ми не розуміємо того недовір'я, з яким тов. Порш відноситься до ідеї такого з'їзду. На нашу гадку, взятися до скликання з'їзду повинні ви — кияни, одесці, харківці, катеринославці й ін., звичайно, з Центральною Українською радою. Коли Рада відмовиться працювати з вами в сій справі, що є для нас маловіроятним, то скликайте його без Ради. Влада рад робітничих і солдатських депутатів має бути прийнята на місцях. Се та революційна заповідь, від якої ми відступити не можемо, і дивуємось, як може Центральна рада спорити проти аксіоми. Сими днями приїде до вас тов. Зинов'єв і ви будете мати змогу побалакати про справи, які вас інтересують. Поки що все *.

Порш: «Прошу тов. Сталіна остатися при апараті. Погляд, що Центральна рада є недемократична, суперечить фактичному становищу й політиці Ради, витриманої з перших днів її початку в усіх політичних і соціально-економічних питаннях. В складі Центральної ради немає цензових елементів, бо кадети вийшли з неї давно. В її складі є всі соціалістичні партії країни від трудовиків починаючи. В неї входять більш 200 селянських людей, вибраних на з'їзді селянських представників від населення областей, більш 150 представників робітничих депутатів, більш 150 вибраних на останньому з'їзді депутатів від солдатів й около 70 предстаників усіх соціалістичних партій країни. Коли ви цікавитесь докладним складом Центральної ради, вам буде вислано його завтра. Про політичну й економічно-соціальну платформу Ради тов. Бакинський промовчав. Мовчатиму й я, але можу необхідні відомості щодо того подати документами й спеціальними актами. Щодо приєднання до України Радою губерній зверху — мушу заявити, що ви дуже помиляєтесь: ще до Універсалу катеринославський, харківський і херсонський селянські з'їзди висловились за прилучення до України. Катеринослав-

---

* У цьому місці в документі бракує важливої частини розмови. Подаємо її текст.

«*Сталин*: — Еще раз повторяю, наше общее мнение — немедленно созвать краевой съезд рабочих, солдатских и крестьянских депутатов на Украине. Вопросы о советской власти в центре и на местах не допускают никаких уступок. Иного способа образования краевой власти и иной ее формы я себе не могу представить. Мне непонятно недоверие Рады к идее Советской власти.

Бакинский: — Это недоверие объясняется тем, что по конструкции и по составу Рада далеко не демократическое учреждение.

Сталин: — Это должно быть так. Да и понятно из того, что Центральная рада сверху присоединяет к себе все новые и новые губернии, не спрашивая жителей этих губерний, хотят ли они войти в состав Украины.

Мы все здесь думаем, что в таких случаях вопрос должен и может быть решен лишь самим населением путем опросов, референдума и проч. Поскольку Центральная рада этого не делает, а совершенно произвольно и сверху аннексирует новые губернии, она сама разоблачает себя как организацию недемократическую. Съезд советов Украины должен дать, между прочим, мнение о способе опроса населения по вопросу о принадлежности к той или иной области. Я кончил».

(1917 год на Киевщине: Хроника событий. — К., 1928. — С. 534).

ська і, коли не помиляюсь, Харківська й Одеська ради робітничих і солдатських депутатів висловились за прилучення. От і все».

Робітнича газета. — 1917. — 19 листоп.

№ 212

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

18 листопада 1917 р.

Присутні: Винниченко, Лотоцький, Стешенко, Шульгін, Петлюра, Порш, Голубович, Єщенко, Мазуренко, Зарубін, Одинець, Міцкевич, Мірний, Ткаченко.

Вислухано і обговорено доклад генерального секретаря Шульгіна про переговори з представниками Франції та Румунії; докладно обмірковано пропозицію представника французів про заведення при Українській Республіці офіціального представника Франції «комісара» (посла), акредитованого при Генеральнім секретаріаті і у Франції — українського представника, а також пропозиції, щодо грошової позички, присилки інструкторів для перетворення української армії, улаштування залізничної справи. Вислухано додаткове звідомлення Петлюри про розмову з представниками Франції та Англії. Постанови не винесено, ухвалено знову обговорити питання у ближчому часі.

Остаточно обговорено і прийнято розглянутий на попередньому засіданні проект організації Військового секретарства (відомства).

Розглянуто остаточно питання про переїзд ставки на Вкраїну. У х в а л е н о: задовольнити бажання ставки переїхати на Вкраїну, але не в Київ, а в Чернігів, або в Ніжин на умовах: 1. Ставка повинна офіціально звернутися в цій справі до Генерального секретаріату. 2. Ставка не повинна бути політичним центром для Временного правительства і т. ін. 3. При ставці повинен бути заведений комісаріат з представників від демократичних організацій і федеративних правительств держави.

Розглянуто прохання генерального секретаря Стешенка про видачу позичок українським та єврейським організаціям на друкування підручників. Пропоновано Стешенкові передати прохання в звичайному порядку — перше у Секретарство фінансів та в контроль, а тоді з заключенням їх подати до Генерального секретаріату.

В. Винниченко, М. Ткаченко, М. Порш, М. Міцкевич, І. Мірний, І. Стешенко, В. Голубович

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 80. Оригінал.

№ 213

ЗВЕРНЕННЯ ВІДДІЛУ ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК СТАРОВИНИ І МИСТЕЦТВА ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРСТВА НАРОДНОЇ ОСВІТИ ДО НАРОДУ ПРО ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

19 листопада 1917 р. *

М. Ф. Біляшівський.

До громадян Української Народної Республіки

Маючи на увазі, що розрухи на Україні все зібльшуються, відділ охорони пам'яток старовини й мистецтва (искусства) Секретарства народної освіти звертається до всіх культурних громадян з-поміж солдатів, селян, духовенства, сільської інтелігенції, до всіх, хто відчуває тісний зв'язок з рідною країною, з гарячим закликом — шанувати рідну культуру і не допускати загибелі нашого добра: не псувати і не нищити пам'яток старовини, не допускати до грабунку і розгрому панських дворів та будинків, де часто переховуються дуже цінні старі папери, книги, картини, старі меблі, вжити всіх засобів, щоб зберегти усе це і передати до музеїв, де вони стануть у великій пригоді для нашої освіти, для науки й культури, де будуть служити не для одної людини або родини, а для усього народу.

Голова відділу *М. Біляшівський*

Робітнича газета. — 1917. — 19 листоп.

№ 214

МАТЕРІАЛИ НАДЗВИЧАЙНОГО ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

19 листопада 1917 р.

Надзвичайне засідання українського парламенту скликане було президією з огляду на бажання фракцій меншостей, аби Мала рада негайно висловила своє відношення до Ради народних комісарів, з одного боку, і до перемир'я — з другого.

* Дата опублікування.

На початку зборів комісія законодавчих внесень пропонує ухвалити законопроект про амністію[349].

Генеральний секретар судівництва *М. С. Ткаченко* пояснює, що виробити закон було досить важко, бо коаліційна влада силу політичних злочинів кваліфікувала як карні.

Недивлячись на те, що справа досить суха, виникають дебати, котрі оживляє головним чином бундівець Тьомкін. Його бентежить, що закон про амністію поширено не тільки на територію Української Народної Республіки, але ще й на Південно-Західний та Румунський фронти та Чорноморськи[й] флот. Тим способом Рада ніби готує політичні конфлікти, наприклад, з Молдаванською Республікою.

З Генерального секретаріату Тьомкіну пояснюють, що фронти і флот тісно сполучені командуванням з Військовим секретарством і тому суть одним цілим з територією Республіки, а тому не поширити на них амністії — ніяк неможливо[350].

Законопроет ухвалено.

Внесення меншостей

Після цього починається «большой день»[351].

Балабанов (меншовик), посилаючись на розмову т. Порша з народним комісаром Джугашвілі-Сталіним *, вимагає, щоб Мала рада визначила своє відношення до «більшовицької влади», як і до справи миру. Щоб Генеральний секретаріат відповів, що він зробив у справі організації центральної влади[352].

Порш (український соціал-демократ): «Я ще раз стверджую, що я говорив як член партії з доручення Центрального комітету її. Балабанову не подобається, що я потурбувався за гроші і тим ніби вступив в офіціальні зносини з Радою народних комісарів.

Що ж? Може, до Балабанова не звертаються робітники з Арсеналу, котрим було б дуже скрутно, якби на Україні забракло грошей. І вже напевне до Балабанова не звертаються ті українські військові части[ни], котрі цілком природно хотять нині переїхати з півночі на українські фронти. Балабанову не доведеться турбуватися життям мас, ми ж, партія пролетаріату, партія масового значення, для задоволення потреб наших мас — ми звертаємось до всіх».

Далі т. *Порш* вказує внескодавцям, що коли їхнє внесення розуміти як інтерпеляцію, то воно буде невірно сформульоване і Генеральний секретаріат, не передбачаючи можливості інтерпеляції, не готувався до неї. Коли ж вони бажали вияснити позицію Ради, вони мусили би поставити доклад, де б вияснили свою позицію і про центральну владу, і про справу миру. Коли ж ініціатори такого докладу не мають, і ніхто інший теж за них з докладом не виступає, навряд чи можна цю справу обговорювати.

Тьомкін і *Балабанов* протестують проти наміру Порша зняти висунуту ними справу з повістки, спираючись на чисто формальні причини. Вони просять їхні заяви рахувати за доклад, «хоч би й слабенький» і розпочати дискусію.

Неронович (український соціал-демократ): «Коли тільки ставиться в Малій раді питання про товаришів більшовиків — повторюється малюнок, котрий ми бачили тут в перших днях октябрської революції. Робиться спроба зняти це питання або якось обійти його боком. Тим часом заперечуване кілька день назад правительство щодня кріпне і так чи інак робить важливі відповідальні кроки.

Тепер уже на народних комісарів говорити «так звані» пізно.

Те, що ми обмірковуємо тут цю справу, показує, що центр нашої уваги переходить з Дону до Петрограда.

Заплутану імперіалістами справу з владою та миром нині починає розв'язу-

---

* Див. док. № 211.

вати сам фронт. А з огляду на таку позицію фронту, Раду народних комісарів починають визнавати і «так звані» союзники.

Рада народних комісарів — це справжнє, реальне правительство Великоросії, далеко більш реальне, ніж те проектоване, що мусило скластися з федерації міфічних величин, як республіка Дон, Кубань, Кавказ і інші, та позбавлені реальної політичної ваги різні армійські комітети. І нам потрібно якнайшвидше вступити в контакт з Радою народних комісарів. Всеукраїнська рада військових депутатів обмірковувала вже це питання і доручила мені її резолюцію членам Малої ради:

«Визнаючи, що Українська Центральна рада своїм Універсалом стала на шлях задоволення широких соціально-політичних потреб української демократії, ВРВД постановляє: 1). Домагатися від Центральної ради, аби вона вжила всіх заходів, щоб Генеральний секретаріат негайно приступив до переведення в життя всіх намічених у тому Універсалі соціально-політичних реформ; 2). В справі наближення миру Центральна рада повинна через Генеральний секретаріат порозумітись з народними комісарами та демократіями інших країн Росії, що визнають негайність розпочаття мирних переговорів і приступити зараз же до розв'язання справи загальнодемократичного миру»[353].

Промова т. Нероновича і резолюція Всеукраїнської ради військових депутатів справляє велике враження на ініціаторів дискусії.

Балабанов намагається довести, що Генеральний секретаріат і Центральна рада зійшли з стежки, яку вказувала їм резолюція в справі організації центральної влади федеративним шляхом[354].

Порш як член партії пояснює, що лінія Генерального секретаріату не змінилася.

Резолюція, крім того, недвозначно вказувала, що потрібно в цій справі порозуміння всіх партій (і більшовиків також) і всіх центральних організацій демократії. Очевидно, не можна викинути з рахунку і Центральний виконавчий комітет з'їзду рад робітничих і солдатських депутатів, котрий вчора представляв тільки робітників і солдат, а сьогодні представляє і селян, завтра до нього вступить «Вікжель», післязавтра, можливо, поштово-телеграфна спілка і т. д.

Хіба можна ігнорувати інституцію, база котрої все далі розвивається? Нині тов. Неронович прочитав нам резолюцію ВРВД, котра представляє три з половиною мільйони озброєного українського народу. Резолюція ця — є синтез політичної думки цієї маси і повинна бути взятою під пильну увагу[355].

Шац (ОЄСРП) признається, що стара влада в справі миру наробила багато помилок, але більшовики так виправляють ці помилки, що нам потім їхню роботу уже ніяк не виправити. Більшовики як певна група проламали льодовий мур, що одгороджував нас від миру, взявши на себе ту ініціативу, котрої ні одна з наших партій не зважувалась на себе взяти.

Але на тому їхня роль мусить і обмежитись. «Мавр зробив своє діло, а тепер хай іде з Богом»[356].

Балабанов знову говорить щось плутане про політичну лінію Малої ради: «Порш каже, що стара резолюція зберегла свою силу, а, тим часом, що від неї лишилося? Одна гола формула, без жодного конкретного змісту». Далі в промові йдуть лементації про «властиву Поршеві лінію питання» і т. ін.

Внаслідок дискусії вияснюється, що ініціатори її самі розуміють ніяковість своєї позиції. Спроба зробити «большой день» безславно провалилась.

Тьомкін подає писану заяву в президію з проханням скликати на понеділок засідання для обговорення інтерпеляції Генеральному секретаріатові в такій формулі:

«Що зробив Генеральний секретаріат для утворення центральної влади, згідно до постанови Малої ради?

Яке відношення Генерального секретаріату до переговорів Криленка про перемир'я?»

За згодою інтерпелянтів, надзвичайного засідання не призначається. Справу буде обмірковувати чергове засідання сьогодні о 8-й год. вечора (рівно!).

Робітнича газета. — 1917. — 21 листоп.

№ 215

ЗАКОН ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ПРО АМНІСТІЮ

19 листопада 1917 р.

Згідно з Третім Універсалом, проголошеним 7 листопада 1917 р. Українською Центральною радою, щодо загальної політичної амністії у х в а л е н о:

1. Увільнити від особистої відповідальності і кари з усіма їх наслідками осіб, що вчинили на території Української Народної Республіки до 7 листопада 1917 р. включно вчинки, зазначені:

А. В артикулах 100, 101, 123 — 127, 131 Статуту карного (Уголовного уложения св. 3, т. XV, вид. 1909 р.), а також в артикулах 129, 130, 132 цього ж Статуту, оскільки вчинки, що передбачаються отсими останніми 3 артикулами, не мають характеру державної зради.

Б. В артикулах 1034^{3}, 1034^{4}, (пп. 1 — 4) 1034^{5}, 1358^{1}, 1358^{2}, 1359^{3}, 1359^{10} Статуту про кари («Уложения о нак[азании] угол[овном] і испр[авлении]»).

Сила цієї постанови простягається також на всі заборонені законом вчинки, вдіяні при виконанні одного із вчинків, зазначених в цім артикулі.

2. Особам, засудженим за зазначені в попереднім артикулі вчинки на позбавлення або обмеження прав, а також і дітям їх, народженим по проголошенні вироків, повернути всі права, які їм належали до засуду, окрім прав щодо маєтності.

3. Особам, що вдіяли до 7 листопада 1917 р. включно політичних мотивіві заборонені карними законами вчинки, незгадані в артикулі 1 сього закону, надати право звертатися до приналежних судових установ з проханням про увільнення їх від відповідальності і кари та надання їм пільги, зазначеної в артикулі [треть]ому сього закону. Прохання розглядаються в розпорядчих засіданнях. Просителі і їхні повірені мають право подавати судовим установам пояснення на словах і на письмі. Скарги на постанову суду подаються порядком, зазначеним в арт. 893 — 899 Статуту процесу карного («Устава уголовного судопроизводства»).

4. Сила сього закону простягається на справи підсудні як загальним і мировим судовим установам, так і військовим судам.

5. Виконання постанов, зазначених в попередніх артикулах сього закону, здати на приналежні судові установи, коли вироки ще не постановлено, або вони не вступили в законну силу, або не повернені до виконання, у всіх останніх випадках — на прокурорський догляд.

II

Українська Центральна рада оголошує амністію служащим у війську на території Української Народної Республіки, а також в районах армії Південно-Західного і Румунського фронтів і Чорноморського флоту, що вдіяли до 7 листопада 1917 р. включно вчинки, зазначені в військовому та воєнно-морському уставах про кари, і у х в а л ю є:

1. Всіх служащих в війську, котрі нині, по відбутті кари, числяться в статті штрафованих, перевести в стать бездоганно служащих.

2. Всім засудженим на віддання в дисциплінарні батальйони або на замкнення в військових і військово-морських тюрмах числити в строк дійсної служби той час, який вони перебували під сторожою задля виконання судових про них вироків («Устав о воинской повинности» від 1915 р., арт. 25).

3. Увільнити від особистої відповідальності з усіма наслідками осіб, котрі вдіяли переступні вчинки, зазначені в артикулах 104, 108, 111, 113, 114, 116, 121, 122, 122^{1}, 122^{2}, 124, 125, 127^{1}, 2 ч. 128; 2 ч. 129, 130, 131, 132, 141, 142, 144 (§ 1, 3, 6, 7, 8), 145,

147, 151; 1 ч. 152, 153, 154, 154[1], 155, 161, 171, 173; ч. 1. 174, 190, 191, 192, 193, 196, («Воинский устав о наказаниях» і відповідних артикулах Воєнно-морського уставу).

4. Осіб, котрі вдіяли переступні вчинки, зазначені в 104[1], 105, 106, 107, 110, 112, 117, 118, 146, 245, 245[1], 246, артикулах «Воинского Устава о наказаниях» і відповідних актикулах Воєнно-морського устава увільнити від особистої відповідальності на їх прохання, коли вони доведуть, що вдіяли ті вчинки з політичних мотивів. Ті прохання вирішуються приналежними військовими судами в розпорядчих засіданнях. Просителі і їхні довірені мають право подати судові пояснення на словах і на письмі. Судові ухвали в сих справах підлягають оскарженню в загальнім порядку.

5. Служащих у війську, котрі до 7 листопада 1917 р. включно як на території України, так і поза нею, самовільно покинули свої військові частини для переходу в українські військові частини і фактично вступили на службу туди до зазначеного вище дня, увільнити на території України від суду і кари.

6. Виконання постанов, зазначених в відділах 1 — 5 частини другої сього закону, доручити як особам і установам, згаданим в відділі 5 часті першої сього закону, так і військовому морському начальству, військовим окружним і військовим місцевим судам, а також військовим і військово-морським прокурорам по приналежності.

З оригіналом протоколу згідно:
Тов. голови Української Центральної ради *М. Шраг*
Секретар Центральної ради *А. Постоловський*

Вістник Генерального секретаріяту Української Народньої Республіки. — 1917. — № 2. — 23 листоп.

№ 216 — 217

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

20 — 21 листопада 1917 р.

№ 216

20 листопада 1917 р.

Присутні: Винниченко, Ковалевський, Голубович, Єщенко, Мазуренко, Лотоцький, Зільберфарб, Шульгін, Зарубін, Міцкевич, Порш, Мірний, Абрамович, Ткаченко.

Вислухано прохання генерального писаря *Лотоцького* про увільнення його від обов'язків генерального писаря і п о с т а н о в л е н о: одставку генерального писаря прийняти. Обов'язки генерального писаря доручається виконувати товаришу генерального писаря І. Мірному.

Вислухано увідомлення генерального секретаря *Зарубіна* про внесення служащими пошти й телеграфу заяви про конечну потребу збільшення їм платні і про організацію видачі їм товарів по заготовчій ціні. У х в а л е н о: 1) скласти міжвідомствену комісію для перегляду окладів служащих усіх відомств; 2) доручити секретареві продовольчих справ дати розпорядження продовольчим управам про улаштування одпуску поштово-телеграфним служащим товарів по заготовчій ціні.

По докладу генерального секретаря *Зарубіна* обговорено питання про труси

на пошті, які солдатські та робітничі депутати примушують робити поштових служащих, аби вияснити, чи не пересилаються в посилках харчові припаси. Вирішено, що поштово-телеграфні служащі не повинні допускати таких трусів посилок.

Переглянуто змінений проект закону про заснування Української Академії мистецтв. Проект ухвалено і доручено секретареві освіти внести його на розгляд Центральної ради.

Вислухано і обговорено заяву *голови Секретаріату* про одержання звістки, що Духоніна убито[357] і що матроські ешелони послано нібито до Києва для розгрому Центральної ради.

Генеральним писарем *Лотоцьким* оголошено передане по телефону запрошення Генерального секретаріату негайно прибути на нагальне засідання Центральної ради.

Ів. Стешенко, В. Голубович, М. Порш, І. Мірний, В. Винниченко, М. Ткаченко, М. Зільберфарб, М. Міцкевич, Єщенко

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 81. Оригінал

№ 217

21 листопада 1917 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Єщенко, Голубович, Порш, Зарубін, Мазуренко, Одинець, Стешенко, Зільберфарб, Петлюра, Шульгін, Мірний, Жуковський.

Обговорено докладно питання про тимчасове замирення і про мир. Вислухано інформації генерального секретаря *Шульгіна* про переговори в цій справі з представниками союзних держав і генерального секретаря *Петлюри* про зносини з Щербачовим, який просить прислати представника від Генерального секретаріату для участі в переговорах в справі тимчасового замирення.

Обговорено пропозицію оголосити об'єднання Південно-Західного та Румунського фронтів в один об'єднаний Український фронт для кращого переведення справи тимчасового замирення і охорони України. На підставі виставлених членами Секретаріату поглядів накреслено положення промови голови Секретаріату в Малій раді від імені Генерального секретаріату. У х в а л е н о: вести переговори про мир від імені Української Народної Республіки і для переговорів про тимчасове замирення вислати своїх представників на Південно-Західний і Румунський фронти; переговори в цій справі переводити з відома і по змозі в порозумінні з союзними державами і в злагоді з організаціями, що ведуть ці переговори на інших фронтах; визнаючи, що справа миру може бути переведена тільки властю, яку визнаватиме уся держава, вжити заходів до негайного утворення центрального правительства однорідно-соціалістичного на федеративних основах.

В. Винниченко, І. Стешенко, О. Шульгін, В. Голубович, М. Зільберфарб, М. Ткаченко, І. Мірний, М. Порш

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 82. Оригінал.

№ 218

МАТЕРІАЛИ НАДЗВИЧАЙНОГО ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

21 листопада 1917 р.

Це засідання мало бути звичайним, які бувають по вівторках увечері, але з огляду на те, що в понеділок увечері одержано було телеграму від Головнокомандуючого Румунським фронтом[358], президіум Центральної ради постановив скликати надзвичайне засідання Малої ради в вівторок о 1-й год. дня.

Через фракційні наради засідання розпочалось тільки о 3-й год. в великій залі. Членів Малої ради не дуже багато, зате на хорах повно публіки.

Відкривши засідання, *М. Грушевський* повідомив про телеграму Головнокомандуючого Румунським фронтом. Генерал *Щербачов* сповістив Центральну раду, що по згоді з румунським правительством, він заключає перемир'я на Румунському фронті і має розпочати з супротивником мирові переговори, на які запрошує Центральну раду прислати й свого представника[359].

На порядку денному засідання першим стояло запитання неукраїнських фракцій до Генерального секретаріату, але голосуванням вирішено було це запитання поставити на другому місці, а попереду обговорити справу замирення.

Перемир'я і мир

Докладчиком в цій справі виступив *Є. Неронович* ([український] соціал-демократ), який зазначив, що треба розрізняти мир і перемир'я, бо коли перемир'я є уже фактом, то мир ще лежить в будучині. На думку докладчика, треба подбати про те, щоби справа миру не була цілком в руках московського правительства народних комісарів, а конче треба повернути справу так, щоби на чолі справи миру стояла Українська Республіка.

«Коли Україна візьме в свої руки справу миру, то цим ми візьмемо на себе прерогативи незалежної держави, але так і мусить бути. Цим ми тільки доведемо до кінця своє національне самовизначення. Таке становище ми повинні використати не для сепаратного миру, а повинні ввійти в порозуміння з союзними правительствами, щоби досягти загального миру. Навіть через голови союзних імперіалістичних правительств ми повинні звернутись до демократичних мас воюючих держав і разом з ними досягнути бажаного демократичного миру.

Ми не можемо казати: мир — і більше нічого. Через цей мир нам треба довершити суверенність нашого народу. З союзними імперіалістичними правительствами ми підемо говорити для того, щоби здобути собі ту трибуну, з якої на весь світ зможемо проголосити свої потреби й домагання».

Далі виступають фракційні промовці. *М. Чечель* ([український] соціаліст-революціонер): «Досі в Росії нема того центрального правительства, яке б могло заключити бажаний мир. На перемир'я, котре заключають самі маси, нам прийдеться тільки дати свою згоду. Але як же з самим миром? Тут, очевидно, нам прийдеться стати на позицію цілком незалежної держави. Негаючись, ми повинні, здійснюючи свої державні права, вступати в мирові переговори, а не чекати поки утвориться центральне правительство в Росії»[360].

М. Кушнір ([український] соціаліст-федераліст) висловив думку, що Центральна рада повинна взяти справу миру в свої руки, але повинна разом з тим зазначити, що вона мислить тільки загальний мир, в заключенні якого повинні взяти участь демократії всієї Європи. Інакшого миру партія українських соціалістів-федералістів не уявляє собі.

Бундівець *Тьомкін* та «серпівець» *Шац* заявили, що вони хотять вперед знати погляд на справу миру Генерального секретаріату, а тоді вже висловлять і свою думку.

М. Ткаченко, виступаючи як член фракції ([українських] соціал-демократів), а не [як] член Генерального секретаріату, заявив незгоду з тими способами, якими більшовики взялись творити мир. Тепер, коли знищено ставку Верховного головнокомандуючого і фронти опинились самотніми, Центральна рада повинна взяти в свої руки справу миру, бо покладатись на «Совет народных комиссаров», котрий і досі ще не визнав Української Республіки, не можна.

Шац («серпівець»): «Ставка Румунського фронту визнає власть Української Республіки і через те за всі вчинки цієї ставки Українська Республіка повинна відповідати. Перемир'я треба санкціонувати, це так, але справи миру не може вирішувати частина Російської держави. З заяви соціал-демократів та соціалістів-революціонерів видно, що Мала рада повернула на новий шлях. Вона хоче зробити Україну самостійною державою, похоронивши разом з тим Російську державу. Мала рада цього не повинна робити. Для цього треба скликати Велику раду... Ми хочемо, щоби Мала рада заявила, що вона не хоче заключити миру для України коштом Росії».

М. Шраг ([український] соціаліст-революціонер), відповідаючи Шацові, сказав, що Центральна рада зовсім не думає заключати миру для України коштом Росії, але взятись до мирних переговорів вона примушена становищем на фронті та тим, що центрального правительства в Росії тепер нема, — є тільки крайові правительства: Донщина, Україна, Кубань і ін. Коли пустити тепер справу миру напризволяще, то це загрожуватиме загибеллю не тільки Україні, але і всій Росії.

Щоб краще запевнити неукраїнців, що Центральна рада зовсім не зійшла з шляху федералізму, *М. Шраг* прочитав слідуючу резолюцію фракції українських соціалістів-революціонерів.

«Не визнаючи власті народних комісарів властю всеросійською і не входячи в оцінку того, чи ця власть відповідає волі всієї великоруської демократії, Центральна рада числиться з Радою народних комісарів як з фактичною властю великоруського центру.

З огляду на те, що сучасний момент вимагає негайного перемир'я і ведення переговорів про мир в загальноросійському масштабі, і вважаючи, що в цій справі сепаратні виступи загальмують негайне переведення миру в можливому порозумінні з союзниками Центральна рада вважає потрібним скласти для ведення мирових переговорів всеросійську однорідно-соціалістичну федеральну Раду міністрів.

Вважаючи, одначе, на такий момент, на розвал фронту та на руїну України, а також задовольняючи домагання всієї української демократії, Центральна рада вважає конче потрібним заключити перемир'я на Румунському та Південно-Західному фронтах і через те постановляє послати своїх представників на ці фронти для ведення переговорів у справі перемир'я».

«Отже, ми думаємо, що переговори про мир треба негайно розпочинати», — закінчив М. Шраг. (На хорах гучні оплески.)

Скловський (російський соціаліст-революціонер): «Коли Центральна рада піде по шляху негайного миру, то вона тим приєднається до тої справи, котру обманом розпочали більшовики. Неронович казав, що союзники звернулись до України з запрошенням погодитись з нею. Чому ж нам про це нічого не каже Генеральний секретаріат? Може б і ми згодились на ці переговори, коли б Генеральний секретаріат докладно розказав нам, до чого запрошують Україну союзники. Ми не знаємо чого союзники хотять. Може, й вони нас хотять обманути. Може, вони на мировій конференції і Україну обмануть? А як не обмануть, то через що? Коли ми всі кажемо: геть з таємною дипломатією! — то не треба і на цей раз ховатись з тим, що кажуть українцям союзники»[361].

Гольдельман («Поалей Ціон») від імені своєї фракції висловив думку, що Центральній раді слід узяти в свої руки справу миру, бо це зорганізує ті часткові перемир'я, які робляться на фронті, але Центральна рада повинна заключати

мир тільки в порозумінні з союзниками. Крім того, зараз же по скликанні Установчих зборів повинно бути поставлено справу утворення центрального правительства Росії, яке одно тільки матиме певне право заключити мир від імені всіх народів держави[362].

Балабанов (від імені російських меншовиків і «Бунду») залякував, що Германія, ведучи переговори про мир, разом з тим, нібито, збирається наступати на Україну коло Ковеля. На думку Балабанова, союзники, входячи в якісь стосунки з Україною, напевне хотять в згоді з нею обдерти Росію, а може, візьмуть потім під свою кормигу і Росію і Україну. Може, союзники тепер ввійшли в сепаратні стосунки не тільки з Україною, а й з Доном, і може, тепер Каледін з ними веде переговори про мир не тільки коштом Росії, а й України.

«Центральна рада, — каже наостанку Балабанов, — повинна проти власті «Совета народных комиссаров» подбати про утворення другої авторитетної державної власті, котра б мала право заключити мир»[363].

На цьому було в 5 год. вечора оголошено перерву до 7 1/2 години, ухваливши наостанку послати від імені Центральної ради телеграфне привітання Крайовій раді Бессарабії, котра сьогодні має відкритись, та Раді Башкирської Республіки[364].

Погляд Генерального секретаріату

Після перерви засідання розпочалось тільки в 9 год. 20 хв. вечора. Членів Малої ради більше, ніж на ранішньому засіданні[365].

Зразу ж виступив з відповіддю на запитання меншостей голова Секретаріату *В. Винниченко.*

Думка впливових фракцій Малої ради про мир і перемир'я ані трошки не розходиться з думкою Генерального секретаріату, котрий думає, що треба негайно почати мирові переговори. Про такий свій погляд Генеральний секретаріат повідомив уже послів союзних держав. Англійці й французи прислали вже до нас свого посла. Генеральний секретаріат також вважає потрібним в тій чи іншій формі порозумітись з тими організаціями, з тою силою, яка зайняла певну позицію в справі перемир'я на інших фронтах. Генеральний секретаріат також не може поминути того, що правительство народних комісарів має певне значення серед широких мас, але він не вважає його правительством цілої Росії й через те думає, що справу миру повинно вести те правительство, яке буде спиратись на широкі кола російської революційної демократії та організовані крайові республіки. Через те черговим завданням Генерального секретаріату є утворення центрального однорідно-соціалістичного правительства, складеного на основі федералізму. Зараз же по ухвалі Малої ради постанови про мир Генеральний секретаріат думає розпочати переговори з союзниками по радіо-телеграфу.

Щодо того, чи робили союзні посли які-небудь обіцянки Генеральному секретаріатові, то маю сказати, що ніяких таких обіцянок, про які тут сьогодні було говорено, союзники нам не давали[366].

Скликання Великої ради

З приводу пояснень В. Винниченка ніхто не взяв слова, і через те поставлено було на чергу слідуюче питання — про скликання сесії Центральної ради.

Голова зборів М. Грушевський нагадав, що по наказу сесію Центральної ради можна скликати не раніше як через 10 день після постанови про це Малої ради.

Виникає питання про те, чи взагалі є потреба скликати сесію Центральної ради тепер, коли на місцях потрібні люди для підготовчої роботи перед виборами до Установчої ради.

За негайність і потребу скликання висловився від фракції [українських] соціал-демократів *Є. Неронович.*

Більшістю голосів * вирішено скликати восьму сесію Центральної ради 12 грудня.

Постанова в справі миру

Після досить довгої промови Є. Нероновича, котрий зазначив, що неукраїнські фракції Центральної ради завше гальмували її роботу і згоджуються з чимсь завше тільки тоді, коли їх поставлено перед фактом, та відповіддю на цю промову Скловського, внесено було фракціями соціалістів-революціонерів та соціал-демократів постанову про мир.

Перед самим голосуванням виступив з довгою промовою *Тьомкін*, який вніс також проект резолюції від неукраїнських фракцій (крім Польської партії соціалістичної).

Ухвалено було всіма 29 ** голосами проти 8 неукраїнців постанову, внесену есерами та есдеками, з поправкою М. Салтана, в такій редакції:

«Від імені Української Народної Республіки Українська Центральна рада, визнавши потрібним негайно приступити до перемир'я, одночасно повідомляє про це союзні держави, зважаючи:

1) що справу миру від імені всієї Російської Республіки може вести лише центральний соціалістичний орган федеральної влади;

2) що спроби утворення такої власті до сього часу не вдалися;

3) що при сучасних обставинах така влада може утворитись лише в процесі переведення миру;

4) що інший шлях будування цієї влади міг би тепер затягнути справу миру і пошкодити їй,

Центральна рада приступає також до активного переведення справи миру.

Тим Центральна рада виповняє віддавна висловлену волю українського народу і вже не раз виносила постанови про негайний мир, в чому досі ставало на перешкоді Тимчасове правительство.

Для цього Центральна рада постановляє:

1) послати представників від Генерального секретаріату на фронти для ведення переговорів в справі перемир'я;

2) звернутися зараз же від імені Української Народної Республіки як до союзних, так і до ворожих держав з пропозицією розпочати мирні переговори, довівши про це до відома нейтральних держав;

3) одночасно повідомити про це Раду народних комісарів та правительства інших республік Росії для координації ведення цеї справи.

Разом з тим Центральна рада приступає до негайного вироблення конкретної програми миру для предложення її від імені Української Народної Республіки народам Росії, а також союзним і ворожим державам як основу для переговорів».

Нова Рада. — 1917. — 23 листоп.

---

* Їх забезпечили представники УПСР.

** У тексті помилково 295.

№ 219 — 220

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

22 — 23 листопада 1917 р.

№ 219

22 листопада 1917 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Шульгін, Ковалевський, Золотарьов, Голубович, Петлюра, Єщенко, Порш, Стешенко, Абрамович, Зільберфарб, Красковський, Мірний, Мазуренко.

Обговорено питання про відносини українського війська і командуючих військовими округами до Верховного головнокомандуючого Криленка взагалі і в справі заключення тимчасового замирення зокрема. У х в а л е н о, з огляду на постанову Центральної ради в справі миру, доручити генеральному секретарю справ військових увійти в зносини з ставкою Главковерху в справах миру і в справах, що торкаються українського війська на всіх фронтах.

Обговорено справу про Шумицьких[367] в зв'язку з зайнятою ними позицією щодо Ради і Секретаріату. У х в а л е н о: доручити генеральному секретарю Єщенку ужити заходів, аби припинити їх небажаний вплив на інших служащих.

Обговорено питання про послання на фронт делегацій для участі в заключенні і переведенні тимчасового замирення. У х в а л е н о: послати на Південно-Західний фронт тов. генерального секретаря Красковського та капітана Удовиченка, на Румунський фронт — члена Центральної ради Любинського та поручика Левицького. Вироблено основні тези інструкції, якою мають керуватися делегати при складанні умов тимчасового замирення; остаточна редакція доручена комісії з Генерального секретарства військових справ, міжнаціональних, судових, товариша генерального писаря та членів делегації. (Приложення перше.) Делегатам наказано зноситися з Генеральним секретаріатом у всіх випадках, коли доведеться відступати від інструкції. В справі замирення на Чорному морі ухвалено дати відповідні доручення капітану 2-го рангу Акимову.

Доручено генеральному секретарю по міжнаціональних справах повідомити правительства союзних держав і їх місії у Києві, що ми узялися до переговорів про тимчасове замирення для того, щоб організовано його перевести, що ж до миру, то ми визнаємо мир тільки загальний, а не сепаратний, про що наші делегати під час переговорів мають заявити і представникам воюючих проти нас держав.

Обговорено і прийнято пропоновані генеральним секретарем по судових справах законопроекти про признання існуючих законів і порядок видання нових і про державні інституції в Українській Народній Республіці (приложення до протоколу).

Обговорено і у х в а л е н о пропозицію рішуче заборонити служащим Генерального секретаріату, окрім секретарів, одночасно бути і членами Центральної ради; визнано принципіально небажаним, щоб генеральні секретарі і служащі Генерального секретаріату займали одночасно посади в інших державних та громадських інституціях, одержуючи платню на обох посадах. Вирішено остаточно обговорити це питання, коли будуть розглядатися штати Генерального секретаріату.

З пропозиції голови Генерального секретаріату, генерального секретаря справ внутрішніх, призначено за товариша генерального секретаря справ внутрішніх

члена Сідлецького окружного суду Карпинського. По докладу Золотарьова у х в а л е н о гарантувати позичку Подільській губернській управі від Подільського союзу кредитових товариств на видатки по справах виборів до Установчих зборів в розмірі 75 % від 60000 крб.

В. Винниченко, М. Ткаченко, О. Шульгін, М. Зільберфарб, І. Стешенко, М. Порш, І. Мірний

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 83 — 83 зв. Оригінал.

[Д О Д А Т О К ДО ПРОТОКОЛУ]

ІНСТРУКЦІЯ КОМІСАРАМ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ В СПРАВІ ВЕДЕННЯ ПЕРЕМИР'Я

1. Комісари повинні в своїй діяльності керуватися постановами Центральної ради і Генерального секретаріату і працювати надалі в тісному контакті з цими вищими органами Української Народної Республіки.

2. Тимчасове перемир'я має переводитися в напрямку досягнення загальноєвропейського демократичного миру.

3. Умови, вироблені для перемир'я на Західному фронті, можуть лягти в основу договору, але потребують обов'язкових корективів в пунктах 9 і 15 (див. нижче) *.

4. Твердо поставить питання про право переміщення військових українських частин з заміною їх іншими.

5. Для спостереження за дійсним переведенням умов перемир'я при штабах фронту повинні бути представники сторін.

6. Демобілізація принципіально цілком недопустима (цього питання самим зовсім не піднімать).

7. Запропонувати випустити заложників, яких в свій час захопив, головним чином в Галичині, старий уряд. Справа торкається притому также тих з них, які мають більш як 50 років або суть священиками. В обмін за цих заложників пропонувати випустити декого з задержаних підданців Росії.

В усякому ж разі розглядать галицьких заложників як мешканців близької нам країни, в судьбі котрої ми зацікавлені.

8. Обмін воєнно-полонених є цілком небажаний.

Всяка торгівля поміж солдатами австро-німецькими і російськими недопустима.

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 150. Оригінал.

№ 220

23 листопада 1917 р.

(Денне)

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Голубович, Шульгін, Зільберфарб, Золотарьов, Петлюра, Ковалевський, Мірний.

Обговорено питання про з'єднання фронтів Південно-Західного та Румунського у єдиний Український фронт[368]. У х в а л е н о резолюцію:

«Події, що відбулися в ставці Главковерху нарушили оперативну связь фронтів, що загрожує українській території небезпекою з огляду на всякі можливості аж до підписання умов миру.

Початі переговори про перемир'я вимагають об'єднання і координування цієї

---

* Повного тексту інструкції виявити не вдалося. На інструкції позначка: «Надрукувать 1 примірник».

справи на всім Українськім фронті і цільності його для додержання умов перемир'я обома воюючими сторонами. Тоді уся територія Української Народної Республіки може бути дійсно захищена.

Тому-то Генеральний секретаріат оголошує фронти Західно-Південний і Румунський єдиним фронтом — Українським, входячи щодо Румунського фронту в порозуміння з румунським правительством і автономною Молдавією, і ставить той єдиний фронт в усім об'ємі роботи і завдань під загальний свій керунок і повідомляє про це ставку Главковерху для координування роботи українського фронту з іншими фронтами Російської Республіки.

Зоставляючи поки поділ Українського фронту на дві частини, як вони були досі, Генеральний секретаріат приступає одночасно до вироблення форм найтіснішого контакту між штабами Південно-Західного і Румунського фронтів.

В зв'язку з тим Генеральний секретаріат вважає необхідним існування спеціальних комісаріатів при тих штабах із представників військових організацій, рад і комітетів.

Одночасно виконуючи давні бажання українського народу всіма своїми силами захищати свій фронт, Генеральний секретаріат оповіщає всі українські військові частини на всіх фронтах, що ним приймаються всі заходи для переведення українських частин інших фронтів на фронт Український, рахуючись з загальним становищем фронтів.

Всі частини неукраїнські на Українськім фронті повинні знати, що оборона Українського фронту охороняє також і єдність усього фронту всієї Росії і дає можливість перевести мир на користь всіх народів Росії.

Тому неукраїнські військові частини повинні виконувати совісно і чесно свої обов'язки по охороні Українського фронту, бо спільна охорона цього фронту захищає спільні інтереси народів всієї Росії.

В сій спільній роботі по охороні всього фронту братиме участь дружня і братня румунська армія і частини молдавських військ.

Проголошуючи перемир'я на Українськім фронті іменем Української Народної Республіки, Генеральний секретаріат вважає необхідним дальшу роботу по негайному переведенню миру вести в порозумінні з союзними державами».

В. Винниченко, І. Стешенко, В. Голубович, О. Шульгін, М. Зільберфарб, М. Ткаченко, І. Мірний, М. Порш

(Вечірнє)

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Золотарьов, Єщенко, Стешенко, Міцкевич, Зільберфарб, Голубович, Порш, Шульгін, Мазуренко, Коліух, Ганицький, Мірний.

Обговорено і у х в а л е н о «Проект тимчасових правил управління справами допомоги біженцям на Україні» (проект прикладається до журналу) *. Потрібні кошти — 1 млн крб. ухвалено видати позичкою в розпорядження Секретарства внутрішніх справ і звернутися до «Особого совещания» по біженецьким справам, щоб гроші ці негайно було повернуто з його коштів.

Вислухано телеграму продовольчого комітету з запитанням, чи підлягають владі Генерального секретаріату північні повіти Чернігівщини (в справі виборів до Українських Установчих зборів); в и р і ш е н о, що всі повіти Чернігівщини до розмежування після Установчих зборів підлягають владі Секретаріату.

Вислухано доклад генерального секретаря *Стешенка* в справі увільнення з посад Ліперовського, Іванова та Николайчика. Доручено Секретарству освіти подати до загальної відомості роз'яснення в цій справі.

По докладу генерального секретаря Стешенка у х в а л е н о видати тимчасову позичку на видання підручників Т-ву шкільної освіти 200 000 крб. і Со-

---

* Не виявлено.

юзу єврейських учителів 50 000 крб. за певні %% на умовах, які будуть вироблені юрисконсультством при генеральному писарстві, постанову цю доручити Секретарству освіти перевести через Центральну раду.

Докладно обговорено питання про конечну потребу узяти справу складання центральної влади до своїх рук. У х в а л е н о звернутися в цій справі з декларацією до всіх автономних крайових урядів і до Народного совіту у Петрограді, прохаючи їх прислати до Києва своїх представників на нараду для утворення загальнодержавної власті на певних умовах (декларація прикладається до журналу) *.

З пропозиції тов. генерального писаря обговорено питання про призначення окремого секретаря для ведення журналів засідань Генерального секретаріату (одного з діловодів канцелярії генерального писаря). Призначення секретаря принципіально визнано бажаним, але остаточне вирішення питання одкладено до обговорення питання про реформування Генерального писарства.

На запитання тов. генерального секретаря Красковського, делегата в справі заключення тимчасового замирення, дано додаткові вказівки і пояснення до інструкції, складеної комісією в цій справі.

Вислухано інформації Пилькевича по справах військових і охорони міста і краю, про наказ Криленка командуючому Київською військовою округою виконувати всі його розпорядження. Справа докладно обговорена, у х в а л е н о прохати Секретарство військових справ при участі Секретарства шляхів і внутрішніх справ негайно приступити до вироблення оперативного плану охорони міста, краю і залізних доріг і кордонів, переведення цієї справи доручити полковнику Пилькевичу; на наказ Криленка командуючому військовою округою не відповідати, призначити, з пропозиції генерального секретаря Петлюри, командуючим Київською військовою округою голову Вітебської української військової ради генерала Байова.

З пропозиції генерального секретаря Стешенка у х в а л е н о допустити на службу по Секретарству освіти бувшого єпископа Нікона.

В. Винниченко, М. Ткаченко, О. Шульгін, М. Зільберфарб, І. Стешенко, М. Порш, М. Міцкевич, І. Мірний

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 85 — 86 зв. Оригінал.

№ 221

ЗВЕРНЕННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ ДО УРЯДУ ПІВДЕННО-СХІДНОГО СОЮЗУ КОЗАКІВ, ГОРЦІВ І НАРОДІВ ВІЛЬНИХ СТЕПІВ **

23 листопада 1917 р.

На основании постановления Центральной Украинской рады о необходимости образования общегосударственной власти Генеральный секретариат в качестве правительства Украинской Народной Республики обращается к правительству Юго-Восточного союза казаков, горцев и народов вольных степей с нижеследующим.

Принимая во внимание необходимость безотлагательной разработки условий всеобщего демократического мира, каковые условия могут быть предложены во-

* Див. док. № 221.

** Аналогічне звернення було направлено на адресу Тимчасової Сибірської обласної ради Сибірської республіки (ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 91).

ющим сторонам лишь общероссийской авторитетной властью, управомоченной всеми народами Российской Республики, Генеральный секретариат ныне же полагает необходимым приступить к образованию центрального российского правительства и с этой целью обращается ко всем существующим органам краевой власти, а именно, к правительству Кавказа, к правительству Сибири, к органу автономной Молдавии, к органу власти автономного Крыма, к органу власти автономной Башкирии и к остальным организованным областям, а равно и к Народному совету в Петрограде с предложением немедленно вступить в переговоры с Генеральным секретариатом об образовании социалистического правительства Росии на основе следующей платформы:

1) заключение общего демократического мира,

2) своевременный созыв Всероссийского Учредительного собрания.

В случае вашего согласия Генеральный секретариат просит не отказать в немедленном сообщении по прямому проводу, к какому сроку ваши представители могли бы прибыть в Киев для участия в совещании, созываемом Генеральным секретариатом для вышеуказанной цели.

Принято на заседании Генерального секретариата

23 ноября 1917 года.

Верно:

Директор канцелярии генерального писаря *

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 89. Засвідчена копія.

№ 222

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

24 листопада 1917 р.

Присутні: Винниченко, Порш, Ткаченко, Голубович, Зільберфарб, Шульгін, Стешенко, Коліух, Абрамович, Петлюра, Золотарьов, Мірний, Мазуренко.

Обговорено справу про ліквідацію комітету Південно-Західного фронту Всеросійського союзу городів і інших організацій, зв'язаних з війною. Вирішено доручити генеральному секретарю продовольчих справ скласти комісію для розроблення плану ліквідації з тих секретарів, що мають зв'язки з функціями цих організацій; поволі приступили до ліквідації названих організацій і установити догляд за їх діяльністю; план ліквідації подати у найближчому часі на розгляд Генеральному секретаріатові.

Обговорено питання про Броварський важкий дивізіон, який через делегатів прохає вияснити його становище. Доручено Пилькевичу вияснити цю справу і доложити Секретаріату. Йому ж доручено вияснити справу з призначенням комісаром по реквізиції автомобілів Шумицького, який тепер гальмує справу з реквізицією автомобілів для Генерального секретаріату.

Обговорено питання про подорожі секретарів по більших містах України з метою установи ближчих взаємовідносин Секретаріату з місцевими установами, організаціями і населенням взагалі. У х в а л е н о: визнати подорожі вельми бажаними, але не виїздити з Києва разом більш 2 — 3 секретарів.

Вислухано і обговорено доклад полковника *Пилькевича* про стан оборони краю, військові сили і розглянуто вироблений комісією план охорони м. Києва.

---

* Підпис нерозбірливий.

Обговорено запитання донських козаків, чи маємо ми послати до їх своїх представників, бо вони своїх вже вислали.

У х в а л е н о: зачекати з висилкою, доки буде одержано відповідь їх на ноту Секретаріату в справі утворення центрального уряду.

Вислухано інформації *Мазуренка* в справі фінансів, про переговори з Петроградом і про прийнятий фінансовою нарадою проект видання українських грошей (бон) з забезпеченням фондом цукровим і %% паперів.

Вислухано доклад *Петлюри* про розмову по прямому дроту з Криленком[369]. На запитання Криленка вирішено повідомити його, що Генеральний секретаріат 1) визнає, що конфлікт з Доном треба розв'язати не збройною силою, а порозумінням з донським правительством; 2) Генеральний секретаріат категорично висловлюється проти пропуску війська на Дон через територію Української Республіки, бо це може викликати криваві сутички на Україні; 3) Генеральний секретаріат не вважає можливим силоміць затримувати на Україні донців, визнаючи, що демократія козацька має таке саме право вільного переїзду, як і всяка інша демократія; 4) Генеральний секретаріат зносився вже з Каледіним в справі тих утисків, які чиняться в Донеччині робітникам на шахтах, і Каледін згодився ці утиски негайно припинити, в цій справі Генеральний секретаріат засилає негайно на Донець своїх уповноважених; 5) Генеральному секретаріату неясно, у яку саме комісію запрошує Криленко делегатів Української Республіки, у комісію по заключенню миру чи тимчасового замирення, і через те до вияснення по цьому питанню відповіді Секретаріат дати не може370.

Визнано конче потрібним, аби не виникло з цього непорозуміння, оголосити у пресі наші умови тимчасового замирення на наших фронтах.

Вислухано звідомлення *Коліуха* про скрутний стан продовольчої справи у Києві і в краю; постачання хліба на станції припинилося, а той хліб, що вже був на станціях, силоміць забирають і вивозять до Росії солдати і всякі невідомі люди; доручено секретарям продовольчих і військових справ ужити проти цього рішучих заходів. Вислухано пояснення Петлюри про те, що заходи до охорони залізниць і кордонів уже вжито і через 2 — 3 дні справа більш-менш налагодиться.

В. Винниченко, М. Ткаченко, М. Зільберфарб, І. Стешенко, А. Золотарьо , В. Мазуренко, С. Петлюра

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 93 — 93 зв. Оригінал.

№ 223

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

25 листопада 1917 р.

Засідання присвячене законопроектам ділового характеру. Головує М. С. Грушевський.

Судові внесення

Генеральний секретар судівництва *М. С. Ткаченко* вносить законопроект про право Української Народної Республіки. Згідно до законопроекту, таким правом, обов'язковим на території України, визнаються всі закони російського правительства, видані до 27 жовтня, котрі не суперечать Універсалам Центральної ради і не змінені її законодавством. Це законодавство надалі твориться Центральною радою іменем Української Народної Республіки в повнім обсязі до сформування органу влади Російської Федерації, коли мусить наступити розмежування компетенції в сфері законодавства між ним і Центральною радою, чи тим загальноукраїнським органом, що має її замінити.

Так само і всякі інституції державного характеру, що існували до 7 листопада на Україні, лишаються надалі з їхнім діловодством і штатами, але як органи Української Народної Республіки і до їх змін в порядкові законодавства республіки. Особи, що тримають посади, лишаються на них без особливих прохань чи заяв.

Тьомкін («Бунд») протестує проти того, що законопроект не був даний депутатам на руки завчасу.

Йому пояснюють, що справа негайна, до того ж законопроект внесено було на розгляд комісії законодатних внесень.

Однак при голосуванні законопроекту «меншості» утримуються.

Законопроект ухвалено.

Дієта

Слідуючим законопроектом є внесення українських соціал-демократів про утримання Української Центральної ради на державний кошт. Внесення, прийняте вже принципіально на одному з попередніх засідань, тепер докладається комісією законодатних внесень.

Комісія внесла невеличкі редакційні поправки, а також оплату проїзду членів Великої ради з дому і додому. Оплата проїзду буде робитися по тарифові 1-ї кляси, як членів колишньої Державної думи.

Законопроект ухвалено.

Інтерпеляція

Тьомкін від російських соціалістів-революціонерів, соціал-демократів і «Бунду» вносить інтерпеляцію, котра має на меті вияснити: 1) якої політики має триматися Генеральний секретаріат в справі миру, коли б намічений ним шлях організації всеросійської влади не призвів до бажаних наслідків і 2) чи думає Генеральний секретаріат, що єдиним повноважним джерелом влади може бути лише Всеросійське Установче зібрання і що Генеральний секретаріат мусить його підтримувати поспіль з іншими організованими краями та всією російською демократією?

В зв'язку з інтерпеляцією фракція меншовиків просить до відповіді Генерального секретаріату почекати з затвердженням її кандидата на генерального секретаря Кононенка.

Обговорення інтерпеляції призначено на сьогоднішнє засідання.

Доклад Голуквиборів *

Голова «Голуквиборів» *Мороз* повідомляє про діяльність комісії. Було скликано нараду голів окружних виборчих комісій: Волинської, Київської, Полтавської, Подільської, Харківської. Голова Катеринославської говорив по прямому проводові. Були також представники повітових — Острогожської, Путивльської, Валуйської і ін. На місцях до виборів в Українські Установчі збори — великий інтерес. Але в цей момент дезорганізації життя працювати дуже трудно. Тому треба взяти це на увагу і дати комісії в разі потреби міняти другорядні строки, щоб вона могла управитись з виборчою процедурою до 27 грудня.

Крім того, комісія просить надати їй право вносити зміни в виборчу геометрію **, бо деякі з повітів, що тепер прилучені до губерень, хотять утворити з себе незалежні округи.

Комісія ще не має докладних відомостей з місць, але на основі практики виборів до Всеросійських Установчих зборів і взявши під увагу ті зміни, які вно-

---

* Головна комісія по виборах до Українських Установчих зборів.

** Визначення виборчих округів пропорційно до кількості населення.

сяться в цю справу українським виборчим статутом, що зменшує видатки на виборче діловодство, — уложила приблизний нарис видатків. Вибори коштуватимуть 4 386 000 крб. Комісія прохає негайно асигнувати їй третину цієї суми — 1 500 000 крб.

Мала рада дає згоду на внесення «Голуквиборів», виключаючи права на зміну виборчої геометрії, з огляду на протест Є. Касяненка (український соціал-демократ), котрий доводить, що цим в значній мірі було б зашкоджено принципові пропорціональності[371].

Після намічення порядку денного VIII сесії Центральної ради засідання закривається.

Чергове засідання має відбутися у вівторок 28 листопада о 8 год. вечора (рівно!). На повістці, окрім інтерпеляції «меншостей», стоять справи: асигновки 200 000 крб. Секретаріату народної освіти, 50 000 крб. Секретаріату єврейських національних справ та про порядок інтерпеляцій.

Робітнича газета. — 1917. — 28 листоп.

№ 224

ЗАКОН ПРО ВИКЛЮЧНЕ ПРАВО ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ВИДАВАТИ ЗАКОНОДАВЧІ АКТИ УНР

25 листопада 1917 р.

I

До сформування Федеративної Російської Республіки і утворення її конституції виключне і неподільне право видавати закони для Української Народної Республіки належить Українській Центральній раді.

II

1. Всі закони і постанови, які мали силу на території Української Народної Республіки до 27 жовтня 1917 р., оскільки вони не змінені і не скасовані Універсалами, законами і постановами Української Центральної ради, мають силу і надалі як закони і постанови Української Народної Республіки.

2. Право видавати розпорядження в обсягу урядування на основі законів належить генеральним секретарям Української Народної Республіки.

Для видання таких розпоряджень зостаються в силі розпорядження російського правительства, які були видані до 27 жовтня 1917 р., оскільки вони вже не змінені або не скасовані Українською Центральною радою та Генеральним секретарством.

III

1. До прийдучих змін законодавчим порядком полишаються в силі і всі державні уряди і установи, які зоставалися на території Української Народної Республіки по день 7 листопада 1917 р. з дотеперішнім їх ділокругом, урядження і штатами як уряди і установи Української Народної Республіки.

2. Це положення тим часом, до погодження з іншими частинами Російської Федерації, має стійність і до урядів і установ, які обіймають тільки почасти територію Української Народної Республіки, і тільки в тій мірі, в якій їх діяльність поширюється на українську територію.

3. Всі особи, які займали посади державної служби по день 7 листопада 1917 р. на території Української Народної Республіки чи то за призначенням російського правительства, чи то за обранням органами самоврядування, зостаються на своїх урядах без особливих прохань чи заяв.

З оригіналом протоколу згідно:
Заст. голови Української Центральної ради *М. Шраг*
Секретар *Постоловський*
Ствердив: за генерального писаря України *І. Мірний*

Вістник Генерального секретаріяту Української Народньої Республіки. — 1917. — 1 груд.

№ 225

ЗАКОН ПРО УТРИМАННЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ЗА ДЕРЖАВНИЙ РАХУНОК

25 листопада 1917 р.

1. Центральна рада утримується на кошт Української Республіки.
2. Всі члени Центральної ради під час сесії отримують по 15 крб.
3. Члени Малої ради увесь час пробування в складі Малої ради одержують по 15 крб. в день, починаючи з дня затвердження закону Малою радою.
4. Все діловодство Центральної ради, канцелярія, комісії, господарські видатки і інші удержуються на державний кошт.

Примітка: наймання служащих і призначення їм платні залежить від президії Центральної ради, в розпорядження якої асигнується відповідний кредит.

5. Проїзд членів Центральної ради з місця проживання на сесію і назад оплачується по 1 класу залізної дороги.
6. Кожен член Центральної ради, який не входить в склад Малої ради і який працює в комісії, одержує 15 крб. суточних за дні засідань, їх присутність відмічається в протоколах.
7. Закон входить в силу з дня ухвали його Малою радою.

З оригіналом протоколу згідно:
Заст. голови Української Центральної ради *М. Шраг.*
Секретар *А. Постоловський*
Ствердив: за генерального писаря України *І. Мірний*

Вістник Генерального секретаріяту Української Народньої Республіки. — 1917. — 1 груд.

№ 226

ПОСТАНОВА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ПРО СТРОКИ ПІДГОТОВКИ ТА ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ ДО УКРАЇНСЬКИХ УСТАНОВЧИХ ЗБОРІВ

25 листопада 1917 р.

1. Складання списків

1 грудня — день початку складання виборчих списків (ст. 26 Закону про вибори до Установчих зборів; Інструкція, ст. 36).

10 грудня — перше оголошення виборчих списків (ст. 30).

14 грудня — останній строк подачі заяв новоприбувших на внесення їх у виборчий список (ст. 28).

18 грудня — строк оголошення додаткового списка (ст. 35).

19 грудня — останній строк для подачі скарг на неповність і помилки виборчих списків (ст. 31 і 36).

24 грудня — друге оголошення уже виправлених списків (ст. 40).

2. Кандидатські списки

10 грудня — перший день подачі кандидатських списків (ст. 83 Інструкції).

13 грудня — останній день подачі кандидатських списків (ст. 42).

15 грудня — останній день подачі заяв про полагодження кандидатських списків.

17 грудня — день оголошення кандидатських списків (ст. 51).

24 грудня — останній день подачі заяв про поєднання кандидатських списків (ст. 53).

26 грудня — день оголошення про поєднання списків (ст. 54).

3. Дні виборів

27 грудня. Для села од 8 год. ранку до 8 год. вечора. Для города од 9 год. ранку до 9 год. вечора.

28 грудня. Для села од 8 год. ранку до 8 год. вечора. Для города од 9 год. ранку до 9 год. вечора.

29 грудня. Для села од 8 год. ранку до 2 год. дня. Для города од 7 год. ранку до 2 год. дня.

З оригіналом протоколу згідно:
Тов. голови Української Центральної ради *А. Ніковський*
Секретар Української Центральної ради *А. Постоловський*
Ствердив в. о. генерального писаря *І. Мірний*

Вістник Генерального секретаріяту Української Народньої Республіки. — 1917. — 21 груд.

№ 227 — 228

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

27 — 28 листопада 1917 р.

№ 227

27 листопада 1917 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Ковалевський, Петлюра, Єщенко, Голубович, Мазуренко, Одинець, Порш, Стешенко, Шульгін, Міцкевич, Зільберфарб, Золотарьов, Мірний.

Вислухано звідомлення голови Секретаріату *Винниченка* про розмову з Спаде, представником командуючого Чорноморським флотом Немітца, який пропонує Генеральному секретаріату організувати Чорноморське правительство автономних країв, що прилягають до Чорного моря, організувати комерційний український флот, реформувати військовий Чорноморський флот, розпустивши матросів старших призивів. Немітц бажає побачитися з представником Секретаріату в Одесі, куди він виїздить з делегацією від революційного комітету.

Вислухані повідомлення в цій справі генерального секретаря *Петлюри.* Питання обговорено докладно: визнано бажаним українізувати Чорноморський флот і взяти його до своїх рук, утворивши окреме Морське секретарство та залагодивши справу з іншими автономними краями, що прилягають до Чорного моря. Генеральному секретареві Голубовичу доручено перебалакати у цій справі з Спаде і негайно виїхати до Одеси для побачення з Немітцем.

По докладу голови Генерального секретаріату у х в а л е н о: представни-

кам українських організацій на чолі з Герасимовим, які виїздять до Севастополя для політичної організації Чорноморського флоту, видати авансом підотчотно 15 000 крб. на переведення цієї справи.

По докладу генерального секретаря Петлюри у х в а л е н о розрішити йому аванс 100 000 крб. на видатки Військового секретарства, рахуючи цю суму і раніше видані йому аванси. Прохати Петлюру і інших секретарів подати якнайшвидше справоздання по тих авансах, які були видані до цього часу.

Доручено генеральному секретареві по судових справах переглянути усі закони і постанови, що дотикаються реквізицій, виробити законопроект про реквізиції і скласти головну реквізиційну комісію при Генеральному секретаріаті, якій з часом можно було б надати характеру апеляційної інстанції по справах реквізиційних.

Вислухано звідомлення *голови Секретаріату* про прохання Дзіваловського усунути Шумицького.

В и р і ш е н о: залишити Шумицького тільки на посаді начальника технічного відділу; посаду комісара по реквізиціях при Військовому секретарстві, яку посідав Шумицький, скасувати.

У х в а л е н о: перевести кандидатуру генерала Байова на посаду командуючого Київською військовою округою через Раду солдатських депутатів; справу усунення або переводу Павленка доручити Петлюрі.

Вислухано доклад *генерального секретаря праці* про лихий матеріальний стан залізнодорожних служащих, який спонукає їх до страйку, коли не буде негайно ужито заходів до поліпшення їх становища. Вони просять зараз видати їм авансом по 100 крб. і негайно вирішити питання про повищення платні до розміру ставок Московського з'їзду.

У х в а л е н о: уповноважити генерального секретаря Порша обговорити цю справу разом з представниками залізнодорожних служащих, маючи на увазі, що надбавка з 15 листопада до кінця року викличе видаток в розмірі 90 млн крб., а з 1 вересня — 240 млн.

Вислухано і обговорено доклад Мазуренка в справі фінансовій про заходи до випуску українських грошей, про негайний продаж на місці цукру, який немає змоги зараз вивозити до північних губерень, про призначення народними комісарами — комісарів до відділів Державного банку і про потребу негайного збирання податків.

У х в а л е н о: доручити комісару при Київській конторі Державного банку Галицинському виконувати свої обов'язки і ніяких інших комісарів не допускати.

У х в а л е н о відозву до населення в справі внесення податків.

В. Винниченко, М. Ткаченко, І. Стешенко, В. Єщенко, І. Мірний, О. Шульгін, В. Мазуренко

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 94 — 94 зв. Оригінал.

228

28 листопада 1917 р.

Присутні: Винниченко, Ковалевський, Мазуренко, Ткаченко, Золотарьов, Зарубін, Зільберфарб, Стешенко, Міцкевич, Мірний, Голубович, Єщенко, Порш.

Вислухано доклад генерального секретаря *Зарубіна* про лихий матеріальний стан поштово-телеграфних служащих, який примушує їх вимагати негайного побільшення платні; у х в а л е н о: негайно видати одночасову допомогу всім поштово-телеграфним служащим в Києві, Харкові, Одесі та Катеринославі в розмірі 150 крб., а в інших місцевостях на території Української Республіки — по 100 крб. з переводних сум і разом з тим якнайшвидше скликати при Секре-

тарстві фінансів міжвідомствену комісію для перегляду розміру платні служащих усіх відомств. Секретарю пошт і телеграфу доручено якнайшвидше скласти комісію для негайного підвищення поштових та телеграфних тарифів.

Обговорено відповідь на запитання, яке меншості мають внести в Малій раді до Генерального секретаріату, а саме: 1) що думає робити Генеральний секретаріат, коли намічений їм спосіб утворення центрального уряду не здійсниться і 2) чи не вважає Генеральний секретаріат потрібним підтримувати Установчі збори, щоб вони могли утворити центральну владу. У х в а л е н о заявити: 1) що Генеральний секретаріат і далі стоятиме на ґрунті організації федеративної власті, спосіб же її організації не можна наперед визначити, бо це буде залежати від обставин, які щодня можуть змінитися; 2) Генеральний секретаріат буде підтримувати Установчі збори, маючи на увазі, що вони повинні утворити Федеративну Російську Республіку.

З пропозиції генеральних секретарів Петлюри та Голубовича переглянуто справу з ліквідацією організацій, що працюють на оборону (Всеросійських земських і городських союзів і т. ін.). У х в а л е н о: для полагодження цієї справи створити комісію з представників секретарств військового, продовольчого, торгу й промисловості і контролю з участю представників від всіх цих організацій. Вироблений проект комісія має подати на розгляд і остаточне вирішення Генеральному секретаріату.

Вислухано звідомлення генеральних секретарів про законопроекти, які вони мають подати до Центральної ради на ближчу сесію, що має розпочатися 12 грудня, почасти і до Малої ради (по Секретарству продовольчих справ — проект цукрової монополії, по Секретарству торгу і промисловості — проект «Центрометал», «Центровугілля», «Шкурком», по Секретарству контролю — проект центрального органу державного контролю Української Народної Республіки, по Секретарству військовому — устав української армії, по судовому — законопроект про генеральний суд, про реорганізацію судових палат та окружних судів, про присягу, про реквізиції, про мораторій, по Секретарству по європейських справах — законопроект про персональну автономію, по Секретарству освіти — проект тимчасового шкільного управління і про передачу домів тверезості в Секретарство освіти).

Обговорено питання про потребу для Генерального секретаріату друкарень і всякого друкарського матеріалу; доручено генеральному писарю вияснити, що нам потрібно у цій справі, які можно реквізувати друкарні, і чи не можна реквізувати всього паперу для розпреділення між усіма інституціями і закладами.

У х в а л е н о: одкрити Генеральному секретаріату по спеціальному біжучому рахунку в Государственному банку для короткострочних позичок («ссуд») кредит в 2 млн крб. (окрім «ссуд» містам і земствам).

Вислухано і обговорено інформації і пропозиції генерального секретаря *Шульгіна* в справах закордонних і замирення. Визнано принципіально бажаним видачу громадянам Української Республіки, що бажають виїхати за кордон, закордонних паспортів від Української Республіки; визнано бажаним випускати за кордон тільки тих заложників, які мають 50 років, молодих же пускати визнано незручним; для вироблення умов постійного миру доручено генеральному секретарю Шульгіну скласти спеціальну комісію.

Вислухано звідомлення *Мазуренка* про те, що до Генерального секретарства фінансів надходять протести від контор Державного банку про призначення комісарів від народних комісарів. У х в а л е н о повідомити контори, що вони мають не допускати більшовицьких комісарів, і коли потрібно буде, то звертатися за військовою охороною до наших місцевих властей. За охорону доручено подбати Петлюрі. У ті контори Державного банку, які до нас у цій справі не звернуться, призначити комісарів від місцевих самоврядувань.

Вислухано звідомлення *голови Секретаріату* про незадоволення Удовиченком фронтової ради і інших організацій. Доручено генеральному секретарю Петлюрі викликати представників фронтової ради і порозумітися в сій справі.

Заслухано копії телеграм, розісланих більшовиками по фронту і по Україні.

Обговорено питання про організацію охорони громадян Української Республіки в Москві. У х в а л е н о: перебалакати у цій справі з Москвою і тоді знов переглянути цю справу.

Вислухано і обговорено звідомлення генерального секретаря *Петлюри* про стан оборони краю і про стягнення українського війська на Україну.

Обговорено питання про висилку до Двинська наших представників в справі переговорів про тимчасове замирення. В и р і ш е н о: послати Левицького та Любинського для інформації і контролю, аби замирення було переведено по можливості згідно з нашою платформою і не на шкоду Українській Народній Республіці. Доручити комісії з генеральних секретарів справ військових, міжнаціональних і судових виробити наказ для делегації. Генеральному секретарю Петлюрі доручено знестися з ставкою і вияснити, коли саме і хто виїздить до Бреста у справі замирення.

Вислухано звідомлення *Мазуренка* про справу з друкуванням українських грошей. У х в а л е н о: замовити малюнок грошових знаків, ціну грошей позначити на чотирьох мовах. Доручено Мазуренкові перебалакати з Кульженком в справі випуску облігацій.

З пропозиції товариша генерального писаря у х в а л е н о призначити секретарем на засідання Генерального секретаріату В. С. Бойка з платнею в 500 крб. місячно*. З пропозиції генерального секретаря Міцкевича призначено товаришем генерального секретаря по справах польських В. Л. Рудницького.

У х в а л е н о: видати Бердичівському земству в позику на три місяці 25 000 крб.

В. Винниченко, О. Золотарьов, М. Міцкевич, Єщенко, І. Стешенко, М. Зільберфарб, В. Голубович, В. Мазуренко, М. Ковалевський, М. Ткаченко, М. Порш

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 95 — 96. Оригінал.

№ 229

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

28 листопада 1917 р.

Чергове засідання Малої ради в вівторок 28 листопада почалось в 9 1/2 год. вечора при мало не повному числі членів та численних гостях на хорах.

З президіуму були — М. Грушевський, А. Ніковський та М. Шраг. З генеральних секретарів — В. Винниченко, І. Стешенко, С. Петлюра, М. Ковалевський та О. Зарубін.

Асигновка на народну освіту

Спочатку Мала рада вирішила кілька порівнюючи дрібних справ. Першою з таких справ було внесення генерального секретаря освіти *І. Стешенка* про асигновку на потреби народної освіти 250 000 крб., з них 200 000 в розпорядження

* Доданому: «з платнею в 500 крб. місячно вірити. Виконуючий обов'язки генерального писаря *Мірний*. [Прим. док.]

Генерального секретарства освіти і 50 000 в розпорядження Генерального секретарства єврейських національних справ.

Мала рада без обговорення одноголосно цю асигновку ствердила.

Допомога поштово-телеграфним трудівникам

Генеральний секретар поштово-телеграфних справ *О. Зарубін* зробив внесення про допомогу з державних коштів служащим поштових та телеграфних установ України. Секретар радив видати цю допомогу одноразово, до вироблення докладного проекту збільшення сталої платні на пошті та телеграфі. На думку секретаря, така одноразова допомога мала бути видана в кількості 100 крб. кожному штатному служащому, а в містах — Києві, Харкові, Одесі та Катеринославі — по 150 крб. з огляду на те, що в цих містах життя коштує значно дорожче.

Але за порадою М. Шаповала від імені фракції українських соціалістів-революціонерів та Скнара від українських соціал-демократів цю допомогу Мала рада ствердила в кількості 150 крб. для всіх поштово-телеграфних служащих України і 200 крб. для служащих в Києві, Одесі, Катеринославі та Харкові.

Нарада депутатів до Установчих зборів

О. Севрюк, від імені фракції Українських соціалістів-революціонерів, зробив внесення про потребу скликання на 10 грудня в Києві наради всіх обраних від України до Всеросійських Установчих зборів депутатів.

Рафес («Бунд») запитував, для чого, власне, скликається ця нарада 10 грудня, коли відкриття Установчих зборів призначено в Петербурзі на 28 листопада, тобто на сьогодні. Чи не направлено це взагалі проти Всеросійських Установчих зборів.

На це запитання О. Севрюк пояснив Рафесові, що скоріше наради скликати було неможливо, бо по деяких виборчих округах України вибори були тільки цими днями, а на Поділлі їх призначено тільки на 3 грудня, а по закону наслідки виборів мають силу тільки через тиждень.

Внесення О. Севрюка про скликання в Києві наради депутатів від України Мала рада майже одноголосно ствердила.

Запитання про погроми на Україні

Від імені фракції сіоністів *Шахтман* вніс з приводу численних в останній час єврейських погромів на Україні слідуюче запитання до генеральних секретарів військового та внутрішніх справ:

«1). Яких дійсних заходів вживає Генеральний секретаріат до негайного спинення погромів і 2). Чи не вважає можливим Генеральний секретаріат дозволити воякам-євреям складати окремі дружини для охорони від погромів єврейської людності?»

Відповідь на запитання давав *С. Петлюра.*

«Охорона ладу тісно зв'язана з тою лихою спадщиною, яку дістав Генеральний секретаріат від старого російського правительства. Погроми по-більшості робляться вояками запасних частин, котрі стоять в прифронтових місцевостях. Цих запасних частин занадто багато в тилу і Генеральний секретаріат вживає заходів, щоб їх тут зменшити. Крім того, для охорони ладу і спокою викликаються певні організовані військові частини з самого фронту, поскільки це фронтові не шкодитиме. Цих частин занадто мало, щоби їх можна було розставити по всіх містах і містечках України і таким чином запобігти самій можливості погромів, але військо це розташовується по Україні з таким обчисленням, щоби зараз же можна було послати військо в кожне місце, де тільки виникне погром. Тепер саме на Україну надходить українська кіннота, котра рухливіша за інше військо, і за її поміччю можна буде краще охороняти лад. Щодо формування єврейських військових дружин, то, на думку С. Петлюри, в цій справі нема жодних перешкод».

Але останній думці рішуче заперечив *Рафес*:

«Ми приєднуємось до першої частини запитання про заходи проти погромів, але протестуємо проти другої частини цього запитання. Єврейську людність України повинні боронити загальні органи власті на Україні і відповідальність за це повинна падати на Генеральний секретаріат. Військо на Україні повинно бути спільним і повинно формуватись на засаді територіальній.

Утворення окремих національних військових частин буде тільки сприяти національній ворожнечі та спричинюватись до погромів, а також може призвести до відновлення минулого безправства євреїв. Ознаки цього уже видно в тому, що євреїв не приймають в українські школи прапорщиків та вилучають з українізованих військових частин. Далі євреїв почнуть не приймати на українізовану пошту, залізницю та в інші установи...».

Юдін (Єврейська народна партія) повідомив, що Єврейська національна рада[372] не згодна з думкою сіоністів про потребу окремих єврейських дружин.

Виступило в цій справі ще кілька промовців, але далі промови з приводу цього запитання було припинено, щоб дати можливість Генеральному секретаріатові відповісти на внесені ще на попередньому засіданні запитання російських соціал-демократів, соціалістів-революціонерів та «Бунду».

Відповідь Генерального секретаріату

Запитання єврейсько-російської фракції мало такий зміст:

«І). Якої політики в справі організування власті має держатись Генеральний секретаріат тоді, коли згадані в ноті 23 листопада* заходи не дадуть бажаних наслідків;

2). Чи не думає Генеральний секретаріат, що в такім разі єдиним правомочним органом творення центральної власті є Всеросійські Установчі збори і що Генеральний секретаріат повинен разом з іншими організованими краями і зі всією організованою демократією підтримувати Всеросійські Установчі збори?».

На це запитання відповідав голова Генерального секретаріату *В. Винниченко*: «На першу частину цього запитання, — каже В. Винниченко, прочитавши попереду саме запитання, — Генеральний секретаріат може відповісти, що він не має пророчого дару, і через те не може наперед сказати, що трапиться в будучому й які нові комбінації складуться. Єдине, що Генеральний секретаріат може сказати з певністю, це те, що він, як і перше, дбатиме про організування міцної центральної власті, котра спиралася б на всі демократичні сили і могла б зміцнити здобутки революції. На другу половину запитання Генеральний секретаріат може сказати, що він обстоював і обстоює за Всеросійськими Установчими зборами і буде їм допомагати в творенні центральної власті. Але Генеральний секретаріат думає, що депутати з України повинні обстоювати в Установчих зборах федеральну засаду в утворенні центрального правительства, бо тільки таке правительство буде правомочне і авторитетне».

На цьому В. Винниченко скінчив.

Всі сподівались якоїсь важної заяви, а вийшло коротко і просто. Члени Малої ради усміхаються. «Меншості» шепчуться і собі починають сміятись. Тихий сміх опановує всіма, в тому числі і самим Винниченком.

Після кількох хвилин мовчанки взяв слово російський соціаліст-революціонер *Скловський*, котрий в довгій промові заявив, що тепер, коли українські соціалісти-революціонери на своєму останньому з'їзді краще виявили свої погляди, а російські соціалісти-революціонери провалились на виборах по Україні і бачать, що для них тут нема міцного ґрунту, обом партіям есерів — українській і російській — можна було б на Україні злучиться. Але в цій справі більшовики

---

* Див. док. № 221.

«змішують карти». Треба щоби українці виразно не визнавали більшовицького правительства і не зміцнювали позицій більшовиків. В цій справі і Генеральний секретаріат не додержує слова, і коли Петлюра та Порш розмовляли по телефону з Криленком, то називали його Верховним головнокомандуючим, а з цього видно, що генеральні секретарі признають власть народних комісарів.

Меншовик *Балабанов* заявив, що його фракція не задоволена відповіддю Генерального секретаріату. В цій відповіді Генеральний секретаріат не сказав, як він ставиться до вчасного скликання Установчих зборів, охорони його спокійної праці, замирення. На все це бажано було мати докладні відповіді. Генеральному секретаріатові нема діла до того, як Установчі збори будуть організовувати центральне правительство, — чи на федеративній засаді, чи ні. Про це повинні дбати депутати. Завдання Генерального секретаріату тільки сприяти і допомагати роботі Установчих зборів, а не давати вказівки депутатам.

М. Салтан (український соціаліст-революціонер). Наша фракція цілком задоволена відповіддю Генерального секретаріату. Передбачати, що буде після невдачі організування центральної власті — не можна. Власть, утворена Установчими зборами, буде для нас авторитетного лише постільки, поскільки вона буде складена на засаді федерації. В противному разі ми розв'язуємо собі руки і полишаємо за собою волю вчинків.

Бундівець *Тьомкін*, після довгої промови, в якій скаржився, що Винниченко не дав вичерпуючої відповіді на всі ті сумніви, які є у «Бунду», вніс від імені російських соціалістів-революціонерів, меншовиків та «Бунду» таку резолюцію:

«Заслухавши відповідь Генерального секретаріату на запитання і признаючи, 1) що негайною і найважнішою задачею є загальне демократичне замирення, яке однаково охороняло б інтереси цілої Російської Республіки та окремих її частин; 2) що як це замирення, так і забезпечення вільного розвитку Російської Республіки та окремих її країн може бути досягнуто лиш спільними змаганнями всіх народів Росії, але не Радою народних комісарів, яка не може бути признана властю, і що всяке змагання до сепаратного замирення повинно бути рішуче збештане, як загибельне для всіх здобутків революції; 3) що при теперішніх обставинах тільки Всеросійські Установчі збори можуть вирішити ці завдання і створити правомочну власть, яка матиме в своєму складі також представників організованих федеративних одиниць і 4) що всякий замах на волю Установчих зборів є найбільшою небезпекою як для справи загального миру, так і для самого існування держави, і що через це вся демократія Росії і всі органи крайової власті повинні твердо стати в оборону Установчих зборів, — Мала рада переходить до чергових справ».

Ще раз взяв слово *В. Винниченко*: «Виникає явне непорозуміння, — каже він. — Очевидно ті, що вносили запитання, хотіли мати відповідь на те, чого в запитанні зовсім нема. (*Сміх.*) Я справно відповідав якраз на те, про що мене питали, а про мир і таке інше в запитанні нічого не говориться. На перший пункт запитання Генеральний секретаріат дав відповідь ще тиждень тому назад, а за цей час, розуміється, наша політика не могла змінитись. Але що буде далі — ми не знаємо. Наша політика лишається тою самою: ми дбаємо про створення центральної власті зо всіх елементів російської революційної демократії, яка власть була б правомочна зробити замирення. Так само і щодо Установчих зборів, ми їх підтримуємо в справі творення власті, але вважаємо, що ця власть повинна бути федеративною».

О. Севрюк від імені фракції українських соціалістів-революціонерів вніс таку формулу переходу:

«Заслухавши відповідь Генерального секретаріату на запитання російських соціал-демократів, соціалістів-революціонерів та «Бунду», Мала рада приймає її до уваги і переходить до чергових справ».

При голосуванні за формулу Тьомкіна подано було тільки 7 голосів пред-

ставників «меншостей». Прийнято було 19 голосами проти 7 «меншостей». Прийнято було 19 голосами проти 7 «меншостей» формулу О. Севрюка.

Незакінчені дебати з приводу запитання фракції сіоністів про програми постановлено відкласти до слідуючого засідання, яке має бути в суботу, 2 грудня, о 8 год. вечора[373].

Нова Рада. — 1917. — 30 листоп.

№ 230 — 231
ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

29-30 листопада 1917 р.

№ 230

29 листопада 1917 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Петлюра, Мазуренко, Золотарьов, Єщенко, Стешенко, Зільберфарб, Міцкевич, Мірний, Абрамович, Красковський, М. Порш.

Вислухано звідомлення *голови Секретаріату* в справі переговорів з прибувшою делегацією уряду Юго-Восточного союзу про поєднання і скликання конференції в справі біжучого моменту.

У х в а л е н о: прохати голову Секретаріату вияснити делегації нашу позицію, а також повторити нашу декларацію в справі утворення центрального уряду і в справі замирення, і порозумітися в цій справі з делегацією Південно-Східного союзу, а також з урядами Бессарабії, Криму, Білорусії, Башкирії, Туркестану, Сибіру і ін.

Обговорено і у х в а л е н о законопроект про утворення Генерального суду.

У х в а л е н о кандидатуру на посаду генерального секретаря пошти і телеграфу Шаповала.

З пропозиції генерального секретаря Єщенка призначено на товаришів генерального секретаря шляхів дд. Саковича та Сидоренка.

По докладу генерального секретаря *Єщенка* у х в а л е н о: надати право начальникам залізних доріг робити для потреби залізниць реквізиції залізничих грузів, а саме: палива, заліза, дошок та свічок, признаючи для переведення реквізицій комісії з участю заінтересованих сторін.

Вислухано доклад делегації на Румунський фронт *Левицького* і *Любинського.*

Доручено їм зараз виїхати до Бреста і дано відповідні інструкції, ухваливши резолюцію (див. додаток до журналу)*.

З пропозиції голови Секретаріату доручено генеральному писарю призначити комісара до Київського відділу телеграфного агентства.

В и р і ш е н о: виказати генеральним секретарям і служащим Генерального секретаріату суточні при службових подорожах по Україні і поза межами України у розмірі, ухваленому комісією при Секретарстві фінансів.

Обговорено і у х в а л е н о законопроект про демобілізацію з поправкою С. В. Петлюри.

По докладу *Красковського* у х в а л е н о: видати короткострочну позичку Радомисльському повітовому земству 150 000 крб. продовольчих капіталів, коли не буде з боку Генерального секретарства продовольчих справ протесту проти цього.

Заслухано пропозицію московського міського голови щодо охорони Установчих зборів. У х в а л е н о: передати до Центральної ради згідно з адресою.

По докладу генерального секретаря *Петлюри* обговорено питання про заходи,

* Додатку в справі немає.

які має вжити Військове секретарство, аби припинити самовільне вивезення хліба з України.

Вислухано повідомлення Петлюри про розмову по прямому дроту з ставкою. Бонч-Бруєвич повідомляє, що вже делегація до Бресту виїхала; прохає якнайшвидше висилати наших делегатів через Двінськ.

П о с т а н о в л е н о: всі законопроекти, ухвалені Генеральним секретаріатом, подавати до Центральної ради в одному примірникові через генерального писаря.

По докладу товариша генерального писаря у х в а л е н о: негайно згорнути Єлизаветський шпиталь на Сінній площі, Дворянський шпиталь перенести на Хрещатик, 42, на місце шпиталю Київського міського комітету Всеросійського союзу, який можна перевести до військового шпиталю; коли буде потреба — реквізувати лікарню Нейштубе. Затвердити складену по розпорядженню генерального секретаря Петлюри ревізійну комісію для перевірки і згорнення шпиталів, без яких зараз можна обійтися.

По докладу Петлюри принципіально у х в а л е н о: заборонити в'їзд до Києва, як до Москви і Петрограда, і вжити заходів до розгрузки Києва; доручити Петлюрі перевірити і вияснити скільки (і хто саме) мається у Києві вояків, одчислених у резерв, які користуються помешканнями по одводу, вияснити, які шпиталі, інституції і т. ін. можна вивезти з Києва; справу цю перевести в порозумінні з міським самоврядуванням, Секретарством внутрішніх справ та справ продовольчих.

Секретарству внутрішніх справ доручено вжити заходів негайно відновити комісію по розгрузці м. Києва при штабі Київської військової округи. Товаришу генерального писаря доручено негайно виробити проект постанови про заборону в'їзду до Києва.

Вислухано доклад генерального контролера *Золотарьова* з приводу прохання головного контролера контролю Південно-Західних залізниць про асигнування на київську скарбівню 135 764 крб. 92 коп. для виплати урядовцям контролю неотриманої ними додаткової платні за минулі місяці біжучого року.

У х в а л е н о: дозволити кредит в готівці 65 000 крб. на часткове задоволення урядовців контролю Південно-Західних залізниць на рахунок неотриманої ними платні, про що дати розпорядження місцевій скарбівні.

Обговорено питання про допомогу громадянам Української Народної Республіки, що мешкають у Москві або прибувають туди часово.

У х в а л е н о: заснувати з цією метою у Москві Консульське бюро.

В. Винниченко, М. Ткаченко, М. Порш, В. Мазуренко, М. Міцкевич, І. Стешенко, М. Зільберфарб

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 98 — 99. Оригінал.

№ 231

30 листопада 1917 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Мазуренко, Єщенко, Шульгін, Стешенко, Петлюра, Зільберфарб, Порш, Ковалевський, Мірний, Красковський.

Вислухано доклад по Секретарству праці про необхідність установити кару за порушення розпорядження негайно замінити полонених безробітними.

У х в а л е н о: доповнити розпорядження Генерального секретарства праці від 16 листопада с. р. відносно заміни полонених, які працюють на фабриках, заводах та находяться на послугах у приватних осіб та інституцій, безробітними слідуючим: «Невиконання вищеозначеної постанови тягне за собою відповідальність по ст. 29 «Устава о наказаниях», налагаємих мировими суддями». Постанова ця має силу з дня прийняття її, про що негайно оголосити в місцевих часописах і в «Вістнику» Генерального секретаріату.

Вислухано і у х в а л е н о докладений Генеральним секретарством освіти «проект тимчасового шкільного управління» (див. додаток до журналу)*.

Вислухано доклад Секретарства освіти про потребу передачі домів тверезості до Секретарства освіти. Доручено Генеральному секретарству освіти виробити належний законопроект в цій справі і подати на розгляд Секретаріату.

Вислухано доклад в. о. генерального секретаря фінансів *Мазуренка* про стан справи з випуском українських грошей, про заснування Головного українського казначейства, про потребу видати подвійні пайки цукру на Україні, щоб швидше одержати потрібні гроші, бо вивоз цукру за межі України припинився.

Вислухано звідомлення генерального секретаря *Петлюри* про стан оборони України проти більшовиків, про більшовицькі військові сили, вислані проти українського правительства, і про відношення залізнодорожного стачечного комітету і обласного комітету до цієї справи, і про пропаганду, яка ведеться прихильниками більшовиків між залізнодорожними служачими.

По обговоренні питання і вислуханні пояснень генерального секретаря *Єщенка* визнано бажаним видати відозву до залізничників, врахувати позицію Генерального секретаріату щодо соціальної і політичної реформ, до Каледіна, до соціалістичного загальнодержавного уряду, який бажано якнайшвидше утвердити і т. ін.

Вислухано заяву генерального секретаря *Шульгіна* про те, що Черемшанський прохає якнайшвидше вирядити на Дон делегацію Генерального секретаріату разом з Шапкіним, щоб вияснити на Дону наші позиції. Вирішено доручити козачій делегації з Шапкіним, щоб вона сама, прибувши на Дон, повідомила донське правительство про стан речей і з'ясувала наші позиції, а тоді, вияснивши деякі справи, ми пошлемо і свою спеціальну делегацію для остаточного порозуміння (в делегацію намічається Галаган).

В. Винниченко, М. Ткачєнко, М. Порш, В. Мазуренко, І. Стешенко, М. Зільберфарб

Ф. 1063, оп. 3, спр. 1, арк. 101[а] — 101[а] зв. Оригінал.

№ 232

ЗАЯВА ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ ПРО ВІДНОШЕННЯ ДО РАДИ НАРОДНИХ КОМІСАРІВ РОСІЇ

30 листопада 1917 р.

Від Генерального секретаріату Української Народної Республіки

Безвідповідальні люди які розуміють революцію як ламання всякого організованого життя, ведуть темну нечесну агітацію проти Центральної ради і Генерального секретаріату.

Головним аргументом цих людей серед широких неосвідомлених мас служить відношення Генерального секретаріату до козачого правительства.

Розпускаються чутки ніби Центральна рада веде таємні** переговори з козаками проти народних комісарів.

Як доказ приводиться те, що Генеральний секретаріат дозволив вихід козачих військ на Дон і не пропустив більшовицьких ешелонів для походу проти козаків.

Генеральний секретаріат заявляє: ніяких таємних переговорів з козаками не

---

* Не виявлено.

** В тексті «темні».

ведеться. Ведуться з ними переговори про утворення центрального правительства всієї Російської Республіки. Але такі самі переговори ведуться з Народним совєтом в Петрограді, і з правительством Сибіру, і з правительством Кавказу, і з правительством других республік.

Генеральний секретаріат всім цим правительствам пропонує організувати Центральне правительство на таких умовах: щоб воно було однорідно-соціалістичне (від більшовиків до народних соціалістів) і федерального характеру, себто складене з представників крайових республік.

Тільки таке правительство, на думку Генерального секретаріату, може бути правомочним рішати питання державного життя всієї Росії і особливо таку велику справу, як встановлення миру.

Тільки таке правительство матиме силу і авторитет, бо спиратиметься на всі реальні сили демократії всіх соціалістичних напрямів і на всі народи Російської Республіки.

Генеральний секретаріат не визнає народних комісарів правительством всієї Росії, бо сила їх тільки серед певної частини великоруської демократії, народи ж Сибіру, Поволжя, Кавказу, Криму, Дону, України, Бессарабії, Білорусії не признають народних комісарів правительством Росії. Так само навіть не вся великоруська демократія признає їх правительством. Через те в інтересах всієї Російської Республіки, в інтересах селянства, робітництва і солдатства Росії, від імені і за кошти яких буде встановлятися мир і будуть рішатися питання великої соціальної ваги, Генеральний секретаріат вважає неодкладним якомога швидше скласти Центральне правительство на вищезазначених основах.

Поки ж такого правительства немає Генеральний секретаріат не вважає можливим ставати на бік тої чи іншої області. І через те Генеральний секретаріат, признаючи право як за народними комісарами в Великоросії, так і за козаками на Донщині, на Кубані та по інших всіх землях порядкувати своїм життям, не вважав справедливим задержувати козачі військові частини на Україні, коли вони хотіли йти до свого краю. Так само Генеральний секретаріат вважає недопустимим затримувати і руські частини, коли вони виявляють бажання йти в Росію, як недопустимо те, що народні комісари задержують українські частини, не пропускаючи їх на Вкраїну. Виходячи з цієї своєї основної позиції, Генеральний секретаріат не вважав можливим порушити свій нейтралітет в боротьбі великоруських більшовиків з донськими козаками і одмовився допомагати пропуском ешелонів на Дон. Разом з тим Генеральний секретаріат вважає необхідним заявити, що він перший вступився за робітничі організації в Донській області, над якими з боку козачого правительства було вжито репресій. Головою Генерального секретаріату було виразно зазначено військовому правительству, що всякі утиски й обмеження повинні бути скасовані. І так само тепер Генеральний секретаріат стоїть на тому, що й раніше. В даний момент в Київ прибула делегація від юго-восточного союзу козаків і від Кубанського правительства в справі переговорів про утворення Центрального правительства. Генеральним секретаріатом офіціально заявлено делегації, що Генеральний секретаріат вважає можливим склад правительства тільки соціалістичній, для успішності переговорів з козаками ставить першу умову: скасування «военного положения» в Юго-Восточному союзі і усунення всяких репресій та обмежень над робітничими і демократичними організаціями.

Оце ті «таємні» переговори, які ведуться Генеральним секретаріатом з козаками. Тим пачс, розуміється, Генеральний секретаріат не дозволить нікому на території Української Народної Республіки ніяких утисків над робітничими чи якими-небудь іншими організаціями. Генеральний секретаріат ставить собі метою організованими і мирними способами затвердити й зміцнити власть демократії на Україні. Генеральний секретаріат вживає всіх заходів, щоб всі соціальні реформи такої великої ваги, як, наприклад, земельна реформа і військова, були

переведені якнайширше, якнайповніше, але організовано і без того потрясіння, кровопролиття та анархії, якими означено ці самі реформи на території народних комісарів.

Генеральний секретаріат твердо і непохитно стоїть на тому, що вся власть повинна належать всьому народові, а не частинам його. І через те вважає, що власть на місцях повинна бути в руках вибраних всім народом вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням органів, а не групам людей, вибраних неправильно і випадково. Генеральний секретаріат вважає недопустимим утиски над свободою слова і через те не закриває ніяких газет, навіть тих, які клевещуть на нього. Так само Генеральний секретаріат не допускає ніяких ні утисків, ні обмежень свободи зібрань, союзів, страйків, віри. І через те не може погодитись з тими утисками і терором, які вживаються правительством народних комісарів навіть над соціалістами, навіть над вибранцями селян і робітників. І Генеральний секретаріат заявляє: такої позиції він твердо буде держатися і далі. Але повинен додати: всякі спроби силою порушити той лад, який твориться організованою демократією України, він рішучо і так само силою буде подавляти вкорені. Доказом тому є роззброєння деяких військових частин, зроблене вночі з 29 на 30 ноября[374]. Сі частини з анархістичних, недисциплінованих елементів, підбурені нечесною агітацією більшовиків, весь час погрожували розгромом Києва з тих тяжких орудій, які були у них. Приклад братовбивчої, кривавої війни в Петрограді, Москві та й у самому Києві, погрози віддати на розгром безвинне населення Києва примусили Генеральний секретаріат одібрати зброю у найбільш анархістичних частин і деякі з них навіть вислати за межі Української Народної Республіки. Під час роззброєння військовими українськими частинами було випадково, без наказу Генерального секретаріату, затримано деяких членів воєнно-революційного комітету, але в сей же день випущено. Роззброєння одбулось без пролиття краплі крові, але в той же час з боку роззброєних було вбито одного українського козака — богданівця, і чотирьох ранено.

Не ховаючи ні одного свого кроку як в політичній внутрішній, так і в зовнішній діяльності, стоячи на позиціях соціалістичного правительства організованої демократії України, її селянства, робітництва і солдатства, Генеральний секретаріат звертається до тої частини робітництва, яку введено в блуд нашими несовісними політичними противниками з застереженням: ворожнеча робітництва проти Центральної ради є ворожнеча проти українського селянства, яке по справедливості має найбільшу силу як в Раді, так і по всій Росії. Ворожнеча робітництва з селянством, города з селом є тільки на користь реакції, бо розбиває сили всієї революційної демократії. Селянство українське, найбільше представлене в Раді, найбільше грабоване царизмом, найбільше скривджене до революції соціально, національно і політично, не допустить, щоб його відродження було знесено агітацією зайшлих з півночі Росії анархістичних елементів.

Центральна рада і Генеральний секретаріат як вищі органи влади українського селянства, робітництва і солдатства заявляють: мир всьому світові, земля трудовому народові, робітництву — економічні, соціальні реформи, всій людності — демократичні свободи, але в формах організованих, не тільки руйнувати, але й будувати, творити нове.

І цю позицію Генеральний секретаріат буде боронити всіма силами від всіх, хто б не захотів її зломити.

Підписали: голова Генерального секретаріату *В. Винниченко*

За генерального писаря *І. Мірний*

Робітнича газета. — 1917. — 5 груд.

№ 233 — 234

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

1 — 2 грудня 1917 р.

№ 233

1 грудня 1917 р.

Присутні: Мірний, Петлюра, Ковалевський, Ткаченко, Стешенко, Порш, Шульгін, Золотарьов, Єщенко, Зільберфарб, Одинець, Красковський.

Слухали внесення генерального секретаря Єщенка, що служащі залізниць і шосейних доріг просять замість грошової виплати одержати харчові та інші продукти, для чого використати запасні склади інтендантства.

П о с т а н о в и л и: дозволити взяти харчові і інші продукти з інтендантських складів для задоволення потреб залізничників і шосейників замість оплати грошима, після погодження в цій справі генеральних секретарів доріг, військового і продовольчого. При голосуванні цієї постанови генеральний секретар Петлюра утримався.

Слухали внесення генерального секретаря *Ткаченка* про потребу почати газетну агітацію за нові українські гроші і державну позику. П о с т а н о в и л и: видати популярну брошуру і велику брошуру з поясненням щодо фінансового плану Генерального секретаріату і фондів забезпечення українських грошей, а також, опублікувавши розмову Порша з Пятаковим[375], почати газетну кампанію проти фінансової політики Совєта народних комісарів, що може спричинитися і до спопуляризування українських грошей. Для початку кампанії скликати нараду представників преси в Києві і інших великих містах України, що доручити генеральному секретарю фінансів.

Слухали повідомлення генерального секретаря *Ткаченка*, що, по даним Генерального секретаріату, на місцях не почувають урядової власті. Пропонується вжити заходів: зав'язати більш тісні стосунки з місцевими і громадянськими організаціями.

П о с т а н о в л е н о: одложити обміркування цієї справи в зв'язку з пропозицією видавати велику російську газету-офіціоз, план виконання якої доручається розробити в 6-денний строк комісії з генеральних секретарів — Винниченка, Ткаченка і Петлюри. Взяти в свої руки Київське телеграфне агентство.

Слухали внесення про надання права реквізиції паперу секретарю фінансів для друку грошей і реквізувати також для цього друкарню Кульженка.

П о с т а н о в л е н о: доручити Секретарству фінансів реквізувати папір для друкування грошей і реквізувати друкарню Кульженка. Для експедиції грошей реквізувати помешкання лазарету проти типографії Кульженка на Пушкінський вул.

Слухали прохання чехословацького союзу дозволити їм зробити набір добровольців до своїх військ[376].

П о с т а н о в и л и: доручити ближче розглянути цю справу військовому секретареві.

Слухали проект правил приїзду до Києва в зв'язку з планом розгрузки міста Києва[377].

П о с т а н о в и л и: затвердити правила (дивись додаток)*.

---

* Не публікується.

Слухали лист Туган-Барановського про пропозицію французького посла підтримати український уряд фінансовою допомогою.

П о с т а н о в и л и: доручити секретарю фінансів розробити план фінансових операцій між Україною і Францією.

Вислухали повідомлення генерального секретаря *Порша* про події в Одесі і Києві. В Одесі сталася кривава сутичка між «красною гвардією» і українськими гайдамаками, по ініціативі «красної гвардії»[378]. В сутичці було вбито начальника «красної гвардії». В справу вмішались матроси, які домагались згоди між ворогуючими сторонами, в противному разі, коли в Одесі не буде спокою, матроси погрожували почати обстріл міста з кораблів. Згода сталася. Організували «Совет трех» з представників міської думи, Української ради і ради робочих депутатів. Українська рада настояла на тому, щоб ніяких отрядів на Дон не посилати. В Києві забастовка йде мляво. Генеральне Секретарство праці розіслало своїх емісарів по підприємствах, щоб умовити робітників не страйкувати. В деяких підприємствах робітники від страйку одмовились. На водопроводах стоїть охорона, на електричній станції робітники не страйкують. Совєт робочих депутатів постановив на завтра силою примусить робітників пекарень до страйку. Коли цей план буде виконаний, совєт солдатських депутатів рішив послати до всіх пекарень солдатів-пекарів, які мають працювати під охороною.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
Діловод *В. Мільчевський*

Ф. 2592, оп. 1, спр. 2, арк. 48 — 49. Засвідчена копія.

№ 234

2 грудня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Шульгін, Петлюра, Стешенко, Мазуренко, товариші генеральних секретарів — Мартос, Зільберфарб, Мірний, Золотарьов, Стебницький, Красковський.

Слухали повідомлення комісара по справах України *П. Стебницького* про охорону життя і осіб українських громадян. Така охорона була в Петрограді організована поляками способом реєстрації польського населення і охорона помешкань поляків — силою польського війська і, за дозволом Совєта народних комісарів, способом роздачі посвідчень комісією Ледницького в тому, що такий-то є польський громадянин. Комісаром України організована реєстраційна комісія для видачі посвідчень в тому, що такий-то є громадянин України. Комісар просить дати йому інструкції щодо того, кому видавати посвідчення. Чи досить подати доказ свого українського походження, походження з території України без різниці нації, стану, віри і переконань, чи потрібні ще якісь докази? Так само, як бути з військовими? Охорона військовою силою ще не налагоджена, бо для цього потрібно входити в зносини з більшовицьким урядом, а комісар в такі зносини ще не входив.

П о с т а н о в и л и: В зв'язку з оголошенням Української Народної Республіки посаду комісара перетворити на посаду представника Української Народної Республіки [при рос]ійському уряді з наданням йому обов'язку охороняти інтереси [громадян] Української Республіки. Формально вимагати від Совєта народних комісарів охорони громадян України, фактично потрібну охорону організувати з українського війська. Заходи, які дотепер були зроблені комісаром, ухвалити.

Слухали звідомлення комісара про видатки з авансу, виданого комісаріату.

П о с т а н о в и л и: видатки затвердити і дати дозвіл самостійно робити потрібні трати; штати комісаріату подати на затвердження Генерального секретаріату.

Слухали доклад генерального секретаря Ткаченка про текст написів на державних кредитових білетах Української Народної Республіки.

П о с т а н о в л е н о: ухвалити форму українських державних кредитових білетів. На лицевій стороні напис:

«Серія №

Українська Народня Республіка.

Державний Кредитовий Білет

3 карбованці рівняються 3 російським рублям. (1 карбов. — 1/15 золотої п'ятнадцятирублевої монети і містить 17, 424 долі щирого золота).

Директор Державного банку Української Народньої Республіки — (підпис)

1917 р. Скарбничий — (підпис)

Серія № »

На оборотній стороні напис:

«Три карбованці ... 3 крб. (польськ. мовою.)

Державні кредитові білети Української Народньої Республіки — забезпечуються всім державним майном Української Народньої Республіки, як-то: землями, лісами, залізницями, державними доходами, монополією цукру і іншими монополіями і всяким іншим майном Республіки. Державні кредитові білети Української Народньої Республіки ходять рівно з золотою монетою. За фальшування державних кредитових білетів винуваті караються позбавленням прав і каторгою.

3 карбованці (єврейською мовою)».

Слухали повідомлення генерального секретаря *Винниченка* про візит представника московських громадських кругів Філатова, який питався про думку Генерального секретаріату щодо Російських Установчих зборів. Генеральний секретар Винниченко сказав, що Російські Установчі збори ні в Петрограді, ні в Москві не зберуться, що краще їм зібратися в Курську, де можна сподіватися на поміч України, або в Нижньому Новгороді. На питання про організацію центрального правительства, яке вони хотіли б бачити коаліційним, Винниченко сказав, що Генеральний секретаріат з своєї позиції не зійде.

Повідомлення прийнято до відома.

Слухали повідомлення генерального секретаря *Порша* про перехвачену телеграму Криленка фронтовим військам з призивом підтримати «Совет народных комиссаров» і не підлягати власті Установчих зборів, куди пройшли поміщики, кадети і соціалісти-революціонери оборонці — обманщики народу.

Повідомлення прийняли до відома.

Слухали прохання Морської генеральної ради асигнувати їй на культурно-просвітні цілі 22 000 крб.

П о с т а н о в л е н о: внести в бюджет Української Центральної ради 22 000 крб. на потреби Морської генеральної ради.

Слухали докладений генеральним секретарем *Мазуренком* законопроект про державні доходи Української Народної Республіки, перетворення Київської контори Державного банку на Український державний банк і реформу казначейств.

П о с т а н о в и л и: законопроект ухвалити (див. додаток)*.

Слухали доложений генеральним секретарем *Мазуренком* законопроект про

---

* Не виявлено.

ліквідацію Дворянського і Крестьянського земельного банків, через перетворення їх на Український Державний земельний банк.

П о с т а н о в и л и: Дворянський земельний банк ліквідувати; ліквідацію доручити Державному банкові через особливих комісарів. Про утворення Українського Земельного державного банку і скорочення операцій Крестьянського банку доручено порозумітися Генеральним секретарствам фінансових і земельних справ.

Слухали пропозицію генерального секретаря *Зільберфарба* затвердити члена Української Центральної ради, члена Центрального комітету Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії Іллю Хургіна на посаду товариша генерального секретаря по єврейських справах.

П о с т а н о в и л и: Іллю Хургіна затвердити на посаду товариша генерального секретаря по єврейських справах.

Слухали: прохання ісполкому совєта солдатських депутатів повернути члена совєта Д. І. Голенищева-Кутузова для несення обов'язків члена совєта.

П о с т а н о в л е н о: повідомити, що Генеральний секретаріат нічого не має проти особистого пробування в м. Києві Д. І. Голенищева-Кутузова.

Слухали відношення президіуму Української Центральної ради про недопустимість вживати помешкання Центральної ради для задержання громадян, як це мало місце з громадянином Пятаковим[379].

П о с т а н о в и л и: висловити президії Української Центральної ради жаль і повідомити, що Генеральний секретаріат призначив в цій справі розслідування.

Слухали заяву-протест товариша генерального секретаря Мартоса про великі перешкоди праці Земельного секретарства через брак помешкання. До протесту прилучилися генеральні секретарі Ткаченко, Мазуренко, Міцкевич, Зільберфарб і Золотарьов.

П о с т а н о в л е н о: дати 4 дні генеральному писарю для реквізиції помешкань для потреби секретаріату.

Слухали внесення генерального секретаря Стешенка про ліквідацію учебних округів.

П о с т а н о в л е н о: проект ліквідації ухвалити і доручити відповідний законопроект подати на розгляд Центральної ради.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
Діловод *В. Мільчевський*

Ф. 2592, оп. 1, спр. 2, арк. 50 — 51 зв. Засвідчена копія.

№ 235

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

2 грудня 1917 р.

Знову одне з дуже цікавих засідань[380]. Сила публіки переповнила хори. Серед них чи не більшість сіоністів, притягнутих сюди повісткою, на котрій стоїть обміркування закону про єврейські громадські ради.

На початку Раду вітають представники 1-ї армії під гучні оплески членів і публіки, обіцяючи їй всіма силами допомагати.

Виступ Винниченка

Голова Генерального секретаріату виступає з позачерговим повідомленням в справах внутрішньої політики: «Позавчора, — говорить він, — сталися в Києві події, котрі стурбували не тільки Київ, не тільки Україну, але й усю Росію та, може, й цілу Європу. Секретаріат мав відомості, що кілька військових частин настроєні агітацією проти Центральної ради. Винні в тому більшовики, котрі тепер хотять знищити нашу державу. Звичайно, Генеральний секретаріат не міг не вжити супроти такої їхньої діяльності рішучих заходів. Їм не пощастило повторити тут петербурзьку і московську історію, бо Генеральний секретаріат, спираючись на всю революційну демократію України, має і іншу позицію і іншу силу, ніж мав Тимчасовий уряд. Секретаріат без пролиття крові зумів роззброїти більшовицьке військо. Тільки ми втратили одного вбитого і чотирьох ранених. Взагалі ж більшовики здавалися покірно, відчуваючи своє безсилля.

Всі чутки, ніби ми вивозимо роззброєних солдатів ледве не голих і до того ж голодних — неправдиві. Цього не було. Їх везуть у звичайних для ешелонів вагонах, нагодованих і одітих. Над роззброєними нема ніяких насильств. Та вони були б і ні до чого.

Ще раз маю публічно і одверто заявити про позиції Генерального секретаріату. Більшовики демагогічно, нечесно і безсовісно ведуть свою агітацію. Ніяких таємних переговорів ми не ведемо. Як раніш, так і тепер ми стоїмо на ґрунті організації загальноросійської влади однорідної, соціалістичної і федеративної. Ми ведемо про це переговори з урядами всіх державних країв — Дону, Петербурга, Бессарабії, Білої Руси, Криму, Сибіру і іншими. Пропускаємо через Україну військо тих країв, що самовизначаються, так само як і наше військо з інших країв вертається додому. Але, додержуючи строгого нейтралітету, не пропускатимемо більшовицького війська для братовбивчої боротьби на Дону.

Так само ми не дозволимо, щоб в нашому краї запанувала реакція і анархія. Ми ведемо свою лінію і доведемо її до кінця. Творчість нашого народу буяє. Це видно всім. Бачать це й більшовики, котрі своїм чоботом хочуть роздушити український рух і затягти нас у своє гниле петербурзьке багно. Є чутки, що більшовики ведуть на Україну своє військо і скоро оповістять нам війну. Але нехай же вони знають, що вони руйнують не тільки Росію, а самих себе. Вони грузнуть в гнилому багні і, тонучи, хапаються за різні тверді речі, от як армія. Але тут вони просчитались. Симпатії армії швидко зникнуть.

Більшовики дурять масу брехнями, ніби Рада — інституція контрреволюційна. Це смішно. Але рахуватися з цим треба. Тому ми ухвалили кожного разу освітлювати свою працю в парламенті.

Ми послали до Бреста своїх представників контролювати діяльність більшовиків[381]. Ми послали ноту крайовим урядам в справі організації влади на тих принципах, щоб не було репресій ні на кого, щоб забезпечено було свободи. Відповіді, однак, досі ще не має[382].

Всеросійські Установчі збори обов'язково мусять відбутися. Коли більшовики унеможливлюють їхню роботу в Петербурзі, їх можна перенести кудись в інше місце. Звичайно, не на Україну. А коли б Центральна рада визнала потребу переносу їх сюди, Генеральний секретаріат зробив би все, що в його силах, щоб дати їм можливість працювати.

Українська Народна Республіка не може лишитися рівнодушною до того, що твориться на Чорному морі. Там налагоджується перемир'я. Хто ж візьме ініціативу? Очевидно, Українська Народна Республіка. Отже, якнайшвидше треба організувати Морське Генеральне секретарство». (Кінець промови покривається гучними оплесками, котрі часто перебивали і саму промову.)

Заява ради солдатських депутатів

Після Винниченка виступає голова Київської ради солдатських депутатів *Григор'єв*, котрий оголошує резолюції її в справі роззброєння і страйку.

В першій рада визнає, що діяльність начальника військової округи носила характер цілком закономірний, бо більшовики готували збройне повстання проти Центральної ради. З огляду ж на чутки про насильства при роззброєнні, то не визнаючи їх правдивість доведеною, рада, проте, пропонує зацікавленим сторонам організувати комісію для вияснення причин роззброєння і покликання до відповідальності винних у можливих надужиттях влади і інших злочинах, коли вони виявляться.

Що ж до страйку, то рада солдатських депутатів протестує проти винесення його тільки робітничою секцією, вважає його шкідливим для робітництва і закликає товаришів робітників припинити страйк, щоб необміркованим виступом не ослаблювати своїх же сил.

Законопроекти

Після того Мала рада переходить до законопроектів. Першим розглядається законопроект про єврейські громадські ради, внесений генеральним секретарем Зільберфарбом[383].

Законопроект ухвалено[384].

Під час розгляду законопроекту Генерального секретарства освіти, уже після 12-ї год., констатовано відсутність кворуму.

Робітнича газета. — 1917. — 5 груд.

Затвердження М. Шаповала секретарем пошт

Від Генерального секретаріату робиться повідомлення, що 25 листопада О. М. Зарубін подався в одставку. На вільну посаду секретаря пошти й телеграфу Генеральний секретаріат пропонує обрати М. Шаповала ([український] соціаліст-революціонер).

Пропозиція одноголосно прийнята.

Заява PPS

Позачергова заява члена PPS *Корсака** з приводу повідомлень Винниченка та оголошення резолюцій ради солдатських депутатів. «На заяви Винниченка та Григор'єва не було дано одповіді. Мовчання єсть знак згоди. Я вважаю за свій обов'язок говорити певною і виразною мовою. Генеральний секретаріат обіцяє повідомляти Малу раду про всі свої заходи. Але я, бувши на засіданнях Малої ради, не все, що треба було знати, чув».

Голова *С. Веселовський* пропонує промовцеві поставити запитання, а не входити в критику промови В. Винниченка, який уже пішов з засідання. Промовець настоює на тому, щоб заяву його вислухали.

«Те, що робиться в Росії, є соціальна революція. Те що, робиться на Дону, є контрреволюція. І ми повинні виразно ставитись до подій. Роззброєння революційного гарнізону Києва недопустиме. Рішучо протестуємо проти роззброєння. Домагаємось повернення їм воїнської честі і визволення всіх арештованих». (Крики: «Нема арештованих!»)

Голова спиняє промовця, пропонуючи внести певну інтерпеляцію. На хорах крики: «Геть! Годі!»

Промовець каже, що через кілька днів може бути запізно для всяких інтерпеляцій.

Засідання закривається в 12 год. ночі.

Нова Рада. — 1917. — 5 груд.

---

* Представник ППС (лівиці).

№ 236

ЗАКОН ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ПРО УТВОРЕННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СУДУ

2 грудня 1917 р.

Поки буде заложений Генеральний суд Української Народної Республіки на основі її конституції, яка буде ухвалена Українськими Установчими зборами, УЦР ухвалила утворити Генеральний суд на таких основах.

1. Генеральний суд складається з трьох департаментів — цивільного, карного і адміністративного і виконує на цілій території України всі функції, належні досі Правительствующему Сенатові в справах судових і в справах нагляду над судовими установами і особами судового відомства також тимчасового, до розв'язання питання про скасування всіх особливих суддів, виконує функції Головного воєнного суду щодо справ, вирішених на території України.

2. Генеральний суд находиться в Києві.

3. Члени Генерального суду мають звання генеральних суддів. Вони вибираються Центральною радою на внесення Генерального секретаріату на час, поки буде заложений Генеральний суд на основі конституції і в протязі сього часу мають права, зазначені в арт. 243 «Учреждения судовых установлений».

4. Провід в розправі Генерального суду доручається даним складом присутності одному з присутніх генеральних суддів.

5. Провід над канцелярією розпорядною, господарською частиною Генерального суду доручається одному з генеральних суддів по обранні генерального секретаря справ судових.

6. При Генеральному суді утворюється Прокураторія. Одному з прокураторів генеральний секретар справ судових надає звання старшого і доручає провід над Прокураторією.

7. Від дня проголошення Генеральним судом про початок своєї діяльності всі судові установи на території України повинні подавати Генеральному судові всі справи, які до того дня мали подаватися до Правительствующого Сенату.

8. Генеральний суд негайно по утворенні його персонального складу виробляє і подає на затвердження Центральній раді через генерального секретаря справ судових свій докладний регламент. Поки буде затверджений регламент, Генеральний суд в своїй чинності пристосовується до законів, нормуючих чинність Правительствующого Сенату, і координує їх з нинішним законом про утворення Генерального суду і ухвалами законодавчого органу України.

Регламент Прокураторії Генерального суду виробляється нею і затверджується генеральним секретарем справ судових.

9. Декрети Правительствующого Сенату в справах, повсталих на території України і поданих йому до дня проголошення Генеральним судом своєї діяльності, визначаються Українською Народною Республікою за правосильні і обов'язкові для судових установ України.

З оригіналом протоколу згідно:
Заст. голови Української Центральної ради *М. Шраг*
Секретар Центральної ради *А. Постоловський*
Ствердив: за генерального писаря України *І. Мірний*

Вістник Генерального секретаріяту Української Народньої Республіки. — 1917. — 9 груд.

№ 237

ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

4 грудня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Шаповал, Ткаченко, Ковалевський, Петлюра, Шульгін, Мазуренко, Стешенко, Порш, Зільберфарб, Міцкевич, товариші генеральних секретарів Мартос, Мірний, Сидоренко, Сокович, Коліух, Абрамович, Жуковський, Красковський.

Вислухали прочитану *головою Генерального секретаріату* декларацію «Совета народных комиссаров» про признання Української Народної Республіки і ультиматум про українсько-більшовицькі відносини в військовій справі і борьбі з «контрреволюцією»[385].

Голова Генерального секретаріату прочитав проект відповіді «Совету народных комиссаров» від імені правительства Української Народної Республіки. Після деяких поправок генеральних секретарів проект відповіді ухвалюється (див. додаток*).

2. Вислухали доклад генерального секретаря *Шульгіна* про делегацію правительства Дону до Генерального секретаріату.

У х в а л и л и: послати всім правительствам республік Росії ноту Генерального секретаріату (див. додаток**) і послати членів Української Центральної ради Галагана і Онацького представниками Генерального секретаріату при правительствах Закавказзя, Юго-Восточного союзу, Дону.

3. Вислухали і у х в а л и л и виданий головою Генерального секретаріату і генеральним секретарем військових справ акт до війська Юго-Западного і Румунського фронту про утворення Українського фронту.

4. По докладу Генерального секретаря військових справ у х в а л е н о кандидатуру генерала Щербачова на посаду Головнокомандуючого Українським фронтом, генерала Головіна, командира 18-го корпусу, на посаду начальника штабу і в. о. командуючого Румунським фронтом.

5. Вислухали повідомлення генерального секретаря *Петлюри* про військовий стан на Україні. Штаб Українського фронту (Румунський фронт) зайнятий українським військом; так само в руках українців весь технічний апарат ставки, арештовано військово-революційний комітет, цілком самозваний. Штаб Юго-Западного фронту зайнято українським гарнізоном, радіо-телеграф, прямий провід і інші технічні апарати також в руках українців. Російське небільшовицьке військо діяльно допомагає українцям. На Жмеринці йде успішно роззброєння більшовицьких частин. Частина Волинського полку, який мав йти на Київ в поміч більшовикам, будучи вже в вагонах, «самоопреділилася» національно, вийшла з вагонів, одержала зброю від українського корпусу і прийняла участь в роззброєнні більшовицького війська. Роззброєння іде на ст. Козятин, в м. Білій Церкві і інших. В зв'язку з потребою заздалегідь прийняти відповідні заходи для охорони Української Республіки, для чого прийдеться вжити українські військові частини, генеральний секретар військових справ просить Генеральний секретаріат ухвалити проект мобілізації частин «Вільного козацтва», щоб ужити його для охорони ладу і порядку в тилу. Для переведення справи організації Української армії генеральний секретар військових справ просить асигнувати 1 000 000 крб., витрати якої суми будуть робитися під доглядом генерального контролера.

---

* Див. док. № 242.

** Див. док. № 243.

У х в а л е н о: 1) Генеральний секретаріат, з огляду на державну необхідність, вважає потрібним для охорони порядку в краю викликати організації «Вільного козацтва»; 2) внести в Центральну раду проект ухвалити асигновку 1 000 000 крб. під одчот в розпорядження Генерального секретарства військових справ.

6. Вислухано повідомлення генерального секретаря *Петлюри* про виданий їм наказ українському військові Північного фронту не виконувати приказів Криленка і сповнити свій національний обов'язок щодо України, на яку з Петрограда насувається небезпека.

7. Вислухали повідомлення т. генерального секретаря Красковського, що по відомості фінансових кругів в Петрограді, єсть німецький штаб, на чолі якого стоїть фон Люціус. Штаб дає директиви більшовикам; введені в Петроград нібито латиські полки, справді є німецькі, якими фактично почалась окупація Петрограда. Німецький штаб ставить метою зруйнування державних заводів, що працюють на оборону. Він же навмисно мусірує каледінську історію і він же розробляє план знищити Україну «во что бы то ни стало», бо Україна єдине здорове тіло в державі, яка може об'єднати всю Росію. Остаточний план німецького штабу — після ліквідації більшовиків вернути монархію. Незважаючи на «декрет» про конфіскацію будинків, у Петрограді йде купля будинків і земель. Робітники поволі одходять од більшовизму, «красная гвардія» організується з подонків, способом підкупу. Настрій в Петрограді такий, що більшовики довго не продержаться. Всі з надією дивляться на Україну і чекають від неї спасіння. З огляду на приватні джерела цих відомостей, які не ґрунтуються на документах, повідомлення приймають до відома.

8. Вислухали доложену генеральним секретарем *Ковалевським* телеграму комісарів Оболенського і Пятакова на ім'я совєта робітничих депутатів, що, з огляду на роззброєння більшовиків, гроші в Київський державний банк не будуть вислані, поки не будуть признані комісари Київського совєта робітничих депутатів.

П о с т а н о в л е н о: Продовольчі наряди на Великоросію припинити, а одпускати лише за налічні гроші, причому третя частина вартості продовольчих грузів повинна оплачуватись золотом. Сповістити західну і північну армії, що їм так само одпускатися хліб буде на таких же умовах; армії мусять подбати, щоб хліб попадав по адресах і не був перехоплений в Петрограді.

9. Вислухали повідомлення т. генерального секретаря *Коліуха*, що комісар по цукру і солі розіслав продовольчим комітетам «декрет» про пониження ціни на цукор до 75 коп. за фунт. П о с т а н о в и л и: Вивіз цукру з України припинити; доручити генеральному секретарю продовольчих справ в порозумінні з генеральним секретарем фінансових справ негайно розробити законопроект про монополію цукру і встановлення нових твердих цін і норм споживання цукру; передати «Центросахар» в розпорядження генерального секретаря продовольчих справ. Доручити генеральному секретарю торгу і промисловості в порозумінні з генеральним секретарем фінансових і продовольчих справ розробити законопроекти про монополії заліза, тютюну, кожі, камінного вугілля і інших продуктів.

10. Слухали пропозицію голови Генерального секретаріату призначити політичному комісарові в Одесі Чеховському відповідну платню. П о с т а н о в и л и: призначити п. Чеховському 600 крб. в місяць.

11. Вислухали повідомлення генерального секретаря *Ковалевського* про візит представників французької місії, які мають офіціозні доручення від французького правительства. Представники пропонували послуги Франції щодо постачання Україні подвижного составу, кредитування і помочі інструкторами по продовольчій справі; їм була дана відповідь, щоб вони раніше погодились в національно-політичних справах. На питання генерального секретаря, чому Франція нічого не робить в справі миру, представники сказали, що Франція мог-

ла б приступити до мирних переговорів, коли б знала, які цілі війни у Германії. Франція підтримує представництво України на мирному конгресі. Враження од тих переговорів генеральний секретар одержав такі, що Франція боїться, щоб Україна не підпала під вплив Германії, хоче наперед забезпечити* собі економічний вплив на Україну.

Генеральний секретар Шульгін додав, що ті ж самі представники були у нього, їм була дана відповідь, що перше чим входити в ділові зносини з Францією, Франція мусить офіціально визнати Українську Республіку. Були представники Америки і Англії, яким так само дана порада — признати Українську Республіку. Нота Генерального секретаріату одержана послами союзників, які на своїй нараді висловили співчутливе відношення до Української Народної Республіки. Нота передана послами правительствам. Повідомлення прийняти до відома.

12. Слухали прохання т. генерального секретаря *Мартоса* дозволити йому право реквізиції помешкання. П о с т а н о в и л и: реквізиції робити через реквізиційну комісію.

13. Слухали прохання т. генерального секретаря *Мартоса* призначити Доманицького комісаром 5-го авіаційного парку, на території якого нищиться державне майно: автомобілі, коні і т. ін. П о с т а н о в и л и: призначити Доманицького тимчасовим комісаром по охороні майна 5-го авіаційного парку, поки виясниться, які заходи зроблені секретарем військових справ для потрібної охорони цього майна.

14. Слухали внесення т. генерального секретаря *Мартоса* доручити тільки Секретарству земельних справ давати дозвіл на вивіз інвентаря і всяких речей маєтків, які переходять до земельних комітетів. П о с т а н о в и л и: доручити справу такого дозволу тільки секретарствам продовольчих і земельних справ.

15. Слухали прохання генерального секретаря *Стешенка* асигнувати 6000 руб. на ноти. Постановили дати 6000 руб. в позику з тим, щоб суми, які будуть одержані від продажу цих нот, повернулись назад.

16. Слухали внесення генерального секретаря *Мазуренка* про надання йому права реквізиції всіх потрібних матеріалів для друкування грошей.

П о с т а н о в и л и: Дати генеральному секретареві права реквізиції всіх потрібних матеріалів для друку грошей.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
Діловод *В. Мільчевський*

Ф. 2592, оп. 1, спр. 2, арк. 52 — 54. Засвідчена копія.

№ 238

ВІДОЗВА ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ ДО ВОЇНІВ-УКРАЇНЦІВ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ТА РУМУНСЬКОГО ФРОНТІВ І ТИЛУ

4 грудня 1917 р.

Від Генерального секретаріату Української Народної Республіки.

Петроградський уряд народних комісарів з кожним днем показує свою нездібність вести армію Російської Республіки до замирення й відбудови життя змучених народів Росії. Солдати в окопах і в тилу починають голодувати, одежі не стає, коні падають від браку провіанту.

* У тексті — застерегти.

Недотепними розпорядженнями так званих народних комісарів остаточно розстроєно дороги, і нема надії, що ставка Верховного головнокомандуючого зможе влаштувати справу підвозу хліба та фуражу. Від цього голодні та мерзнучі солдати примушені тікати геть зі своїх постів та відкривати фронт перед ворогом, який ще з нами не замирився.

Генеральний секретаріат як уряд Української Народної Республіки не може ставитись до цього байдуже і, з огляду на сказане вище, п о с т а н о в л я є: об'єднати два фронти — Південно-Західний та Румунський, що знаходяться на території Народної Української Республіки, в один Український фронт, залежний від Генерального секретаріату Української Народної Республіки.

Оповіщаючи про це все військо Українського фронту, Генеральний секретаріат заявляє, що з цього дня він бере справу перемир'я в свої руки і буде вести його найрішучішим способом, причому матиме на увазі інтереси трудящого люду, а також честь і достоїнство революційних армій — української та всеросійської.

Приймаючи до уваги єдність фронту всієї Росії та потребу одностайності в умовах перемир'я на всіх фронтах, Генеральний секретаріат уживатиме всіх заходів, аби в цій важній для всієї Росії справі бути в контакті з ставкою Верховного головнокомандуючого як технічним центром усієї російської армії.

Одначе, Генеральний секретаріат вважає необхідним оповістити військо Українського фронту, що всякі розпорядження ставки Верховного головнокомандуючого матимуть силу лише при умові, коли вони перейдуть через Генеральний секретаріат Української Республіки.

Так само справу воєнного підвозу і харчування військ Українського фронту Генеральний секретаріат бере на себе і зробить усе можливе, аби хліборобна Україна зібрала всі сили і забезпечила оборонців її всім потрібним для них — хлібом, одежою, фуражем для коней і т. ін.

В зв'язку з цим Генеральний секретаріат негайно приступає до впорядкування та по можності відбудування розстроєних шляхів, а також до їх охорони. З цією метою вживаються надзвичайні та рішучі заходи, які повинні підвищити здібність провозу по українських залізних дорогах, особливо тих, що обслуговують фронт.

Щоб досягти гідного революційних військ перемир'я, а також, щоб якнайшвидше встановити демократичний мир, потрібний порядок на фронті, котрий як усім відомо, недотепними розпорядками народних комісарів цілком зруйновано, від чого страждають найбільше солдати.

Генеральний секретаріат в найближчих днях видасть розпорядок про реорганізацію армії на нових демократичних принципах, які мають на меті завести серед всіх військових чинів, що несуть тяжку службу оборони своєї землі.

До видання ж розпорядку, негайно після оголошення цього, для координації роботи командного складу з виборними організаціями повинні бути утворені комісаріати із представників національних та обласних військ. Воєнно-революційні комітети мусять негайно передати цим комісаріатам усі свої уповноваження. Одночасно з цим тилові части[ни] повинні перейнятись свідомістю, що порядок на фронті можна підтримати тільки при якнайбільш строгім пильнуванні такого ж порядку в тилу. Тил мусить бути підпорою тим, хто несе усі тяготи фронту. Тим часом ця підпора розхитується всілякими темними, безвідповідальними елементами, чим фронт ставиться в ще тяжче становище і погіршуються засоби підвозу провіанту, і розкрадається і самий провіант.

Генеральний секретаріат найрішучішим способом боротиметься з усякою анархією та бешкетами і не допустить, щоб товариші наші, які стоять на фронті та грудьми своїми оберігають його, терпіли шкоду від людей, що згубили всяке товариське почуття та свідомість відповідальності перед революцією.

Мир повинен бути встановлений негайно.

Всі вищевказані заходи направлено до цієї дорогої для всіх і бажаної мети. І

через це Генеральний секретаріат як орган влади солдатів, робітників та селян Народної Української Республіки, заявляє, що хто заважатиме йому здійснити цю мету і намічені способи та заходи, той є ворогом інтересів солдатів, робітників і селян України.

А з ворогами демократії Генеральний секретаріат уміє боротись.

Голова Генерального секретаріату Української Народної Республіки
В. Винниченко

Генеральний секретар по військових справах *С. Петлюра*

Вістник Генерального секретаріяту Української Народньої Республіки. — 1917 р. — 9 груд.

№ 239 — 241

МАТЕРІАЛИ І ДОКУМЕНТИ З'ЇЗДУ РАД РОБІТНИЧИХ, СЕЛЯНСЬКИХ І СОЛДАТСЬКИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ[386]

4 — 6 грудня 1917 р.

№ 239

4 грудня 1917 р.

З'їзд представників робітництва, вояцтва та селянства України, скликаний Київським обласним «советом» робітничих та солдатських депутатів на 3 грудня, почався тільки ввечері 4 грудня. Збори незвичайно численні[387]. Зала зібрання повніша, ніж була під час Українського національного конгресу навесні. Більшість делегатів — українські селяни. Більшовиків мало помітно. Після окремої наради делегатів-українців зранку в театрі Садовського, де було намічено членів президіума з'їзду, вирішено було в порозумінні з «областным советом» зібратись всьому з'їздові в помешканні купецького зібрання.

З тої причини, що селян скликав на з'їзд центральний комітет Селянської спілки, в той час, як весь з'їзд скликано було «областным советом», то між представниками Спілки і «совета» виникла суперечка, хто має відкривати з'їзд. Зважаючи на те, що більшовики хотіли, щоб спочатку відкрито було не з'їзд, а нараду («совещание»), то нараду відкрито було представником Спілки *М. Стасюком*, а більшовикам полишено право відкрити з'їзд, бо вони його скликали.

Після того як М. Стасюк проголосив нараду відкритою, більшовик Затонський хотів щось проголосити від імені «областного совета», але, як тільки він вимовив ім'я «совета», зі всіх боків залунали вигуки: «Геть його! Геть більшовиків!», і Затонському говорити не дали. Припинити галасу непощастило, аж доки хтось запросив проспівати «Ще не вмерла Україна». Потім з піднесенням проспівано було «Заповіт», чим збори трохи заспокоїлись, але говорити більшовикові і потім не дали.

Приступили до виборів президіуму. Від соціалістів-революціонерів обрано було: М. Ковалевського, Арк. Степаненка, М. Панченка, М. Стасюка, Д. Ісаєвича, Курилку, Еланського, Полозова і Коваліва. Від соціал-демократів: М. Порш, А. Пісоцький і Грудина. Від російських меншовиків — Бердичевський. Від Південно-Західного фронту — Козак. Від Чорноморського флоту — Петренко. Від українців Балтійського флоту — Ковалів. Від різних російських фракцій ухвалено було обрати 7 членів президіуму на другий день, в тому числі чотирьох більшовиків.

Після обрання президіуму, заслухано було прислані з'їздові телеграми з привітаннями та протестами проти поводження більшовиків в справі скликання з'їзду. Потім урочисто, навстоячки вислухано було Третій Універсал, а за тим зроблено було більш ніж на годину перерву, під час якої були фракційні наради.

По відновленні засідання після перерви виступив з заявою від імені ор-

ганізаційного комітету «областного совета» більшовик *Затонський*. В своїй заяві Затонський сказав, що може більшовики і помилились в справі представництва на з'їзді, але запропонував нікому на слова не вірити, а роздивитись справу і вирішити, чи з'їзд має бути правомочним з'їздом, чи тільки нарадою.

М. Стасюк виступив з заявою від імені організаційного комітету з'їзду Селянської спілки. Промовець дуже ясно довів, як несправедливо, на шкоду селянству, хотіли більшовики скликати цей з'їзд. Вони все готували так, щоб на з'їзді було меншість селянства, а більшість робітників та солдатів, а до того ще і не українців, а чужинців. На слова Затонського, що більшовики також стоять за Україну і за українців, Стасюк зауважив, що петербурзьке більшовицьке правительство навидавало уже багато всяких декретів, але досі ще не спромоглось видати декрета про федеративну республіку в Росії та про признання Української Народної Республіки.

Зробили також короткі заяви в справі скликання з'їзду *А. Пісоцький* та *Грудина* від імені Всеукраїнських рад робітницьких і вояцьких депутатів.

М. Порш (генеральний секретар праці) порадив не обговорювати докладів про норми представництва, а передати цю справу на розгляд комісії, складеної зі всіх фракцій з'їзду. Промовець доводив, що тепер, коли всім здобуткам революції в Росії загрожує велика небезпека, всі течії революційної демократії повинні об'єднатись, погодившись між собою. Коли ж представники фракцій в цій справі не зможуть погодитись, то тоді нехай сам з'їзд вирішить, за якою частиною демократії йому йти.

Заслухавши привітання представника спілки вояків-калік, збори ухвалили коло 10 год. вечора засідання скінчити, з тим, щоб зібратись на другий день в 11 год. ранку[388].

Народня воля. — 1917. — 6 груд.

№ 240

5 грудня 1917 р.

Ранішнє засідання [389].

Зібрання одкриває т. *Порш.*

Степаненко (український соціаліст-революціонер) повідомляє, що фракція українських есерів ухвалила рахувати з'їзд з'їздом, а не нарадою, як пропонували більшовики.

Таку ж заяву складає і т. *Порш* від українських соціал-демократів, запропонувавши, однак, з'їздові ствердити це після обговорення ультиматуму Ради народних комісарів, щоб більшовики, які не погоджуються з такою ухвалою, не мали підстав покидати збори [390].

Шахрай (більшовик) мотивує, чому більшовики не можуть визнати нараду з'їздом і перераховує список тих рад, які в особі своїх делегатів відмовляться признати з'їзд в його нинішньому складі.

Після цього кілька делегатів спростовує заяву т. Шахрая відносно декількох рад, от як Харківська губернська селянська рада, Летичівська, Чернігівська і ін.

Голосуванням збори ухвалюють пропозицію т. Порша і після читання ноти УНР та РНК перше слово віддається більшовикам. Його бере т. *Шахрай.*

«Товариші і громадяни! — говорить він. — Я ще раз зазначаю, що ми вважаємо цей з'їзд не з'їздом, а нарадою, чи краще мітингом (*протести*). І перед цією нарадою я мушу зазначити позиції, яких додержується наша фракція в справі ультиматуму.

Цей ультиматум, на нашу думку, є непорозумінням, яке мусимо ліквідувати без пролиття крові. Не треба розпалювати національне почуття, як отутечки робиться.

Наша партія нічим не страшніша за інші партії Російської Федеративної Ре-

спубліки. Частина ж її, що живе на Україні, має те ж право називатися українською, як і всяка інша з тутешніх партій. І як представник її кажу: з ультиматумом трапилося непорозуміння. Між пролетаріатом та селянством України і Росії нема різниць в їхній долі. І ділить їм нічого.

Рада народних комісарів в ультиматумі вказала на визнання Української Народної Республіки. В тім документі на Україну чи українців нападу нема. Справа стоїть інакше ніж вам тут представлено. В кінці жовтня сталася революція робітників, солдат і селян. До того часу всі російські соціалістичні партії стояли за коаліцію з буржуазією і всі відвернулися від цієї революції мас.

Капіталісти, поміщики — нелегко здають свої позиції. Правительство робітників і селян взяло на себе страшний тягар витримати натиск поміщиків і капіталістів. Треба ж дивитися, хто йому пособляє і хто перешкоджає.

Генеральний секретаріат — українські соціалісти — говорять добрі слова, пишуть гарні прокламації».

«Німецький шпіон!» — несеться з верхньої ложі.

Голова вимагає, щоб виновник сього образливого вигуку назвав своє прізвище. Той ніяковіє і нарешті називається — Мартиненко.

Голова просить Мартиненка покинути залу. Мартиненко змагається і хоче взяти слово в пояснення, але т. Порш ставить питання на голосування з'їзду, котрий майже одноголосно ухвалює, щоби Мартиненко покинув залу.

«Під час цієї пролетарської революції, — говорить т. Шахрай, — ніхто не може зостатися посередині. Кожен мусить пристати або до робітників і селян, або до поміщиків і капіталістів, яких інтереси боронить Каледін на Дону.

Пропуск Генеральним секретаріатом козачих частин — це певна допомога Каледінові не на словах поки що, а на ділі.

Роззброєння великоруських частин було гіркою образою для великоруських солдат і тим клином, що вбитий нині між українською і неукраїнською демократією. Це вина тієї політики, що провадила Центральна рада.

Генеральний секретаріат хоче центральної влади однорідної соціалістичної. Він хоче її і федеральної. Очевидно, і Дон мусить йому дати соціаліста. Та чи ж той каледінський соціаліст обстоюватиме інтереси робітників і селян?

Це знову буде та ж сама коаліція, що стільки шкоди принесла робітникам, селянам і солдатам за сім місяців революції.

Такий, заснований з допомогою Каледіна, центральний уряд не передасть землі селянам, не дасть демократичного миру.

Ми будемо боротися з буржуазною політикою Центральної ради, за повний успіх революції. Але цей ультиматум ми вважаємо непорозумінням.

Та частина російської соціал-демократичної партії більшовиків, що живе на Україні, вживе всіх заходів, щоб непорозуміння це закінчилося миром. Між російською і українською демократіями не може бути ворожнечі. Більшовики ж з себе складають всяку одповідальність» [391].

Промова Петлюри

«Я буду говорити коротко і тільки факти. А факти ті говорять, що ледве тільки в армії явилися емісари Ради народних комісарів, з українцями там не рахувалися. Ставка пучкою об пучку не вдарила, щоб піти нам назустріч в справі українізації армії. Мені в моїй роботі ставка чинила саботаж. Граючись з нами чудесними словами, на нас готовили похід. І ми відчували, що нам, українській демократії, у спину хтось готує ніж.

Захищаючи права українського народу, українське правительство мусило захищати себе, Центральну раду, і знов же той народ, що створив їх. Разом з ультиматумом більшовики концентрують своє військо для розбиття Української Народної Республіки. У Старокостянтинові, Гомелі і Брянську збираються ті кулаки, що мають знищити всю нашу роботу національного відродження. Перші еше-

лони з Гомелю підходять до Бахмача (*крик з боку більшовиків: «Неправда!»*). Правда! У мене документи в руках!

Скільки шкоди наробили більшовики! Вони перші почали оголяти фронт, чого я в своїй діяльності ніколи не робив. Фронт оголяється, щоб виступити проти України. Першим мав виступити гвардійський корпус. Ви уже знаєте, що він розброєний. Карательні експедиції ідуть на нас з усіх боків. Але всіх заходів, щоб не пустити насильників, мною вжито.

З дозволу Генерального секретаріату я мусив оповістити частину мобілізації «Вільного козацтва» для внутрішньої охорони.

На ультиматум я дивлюсь як на потоптання наших прав і мушу тільки сказати, що захистити їх ми зможемо!» (*Рясні оплески.*)

Промова Винниченка

«Дорогі товариші! Дозвольте мені перш за все від імені правительства робітників, солдат[ів] і селян України привітати вас!

Я, товариші, гадаю, що кардинальним місцем в ультиматумі є не оповіщення війни, а те єхидне словечко: «буржуазна» Рада. Але це словечко наша Центральна рада уже не раз чула. Говорив нам його і начальник міліції Лепарський.

Коли народ розправив свої 250-літнім [в]узлом неволі скручені руки, почалася шамотня серед неукраїнців, і ця шамотня вся виявилася в цьому словечку. Ті буржуазні керманичі Російської держави, що сидять зараз по більшовицьких тюрмах (меншовики), вони теж звали нас буржуазними. Отже, це словечко тільки прийом боротьби, котра по суті своїй є тільки боротьбою національною. Хто починає цю боротьбу, той мусить за неї відповідати.

Ми твердо взялися до будування відродженої Української держави. А це й не подобається більшовикам, от вони й розводяться про «буржуазність» Ради, бо не можуть одверто і чесно признатися, що борються як великороси.

Більшовики стоять за самовизначення націй, але нам накидають свої державні школи. Це знов те саме, як і 1906 р., коли Ленін визнавав право України навіть відділятися, але українських шкіл не хотів дати, «бо це розбивало б робітничу клясу» [392].

Годі нам цієї науки. Центральна рада буде робити лише те, що є в інтересах української демократії. Нас обвинувачують в контрреволюційності, тобто в боротьбі проти здобутків революції. А тим часом, що робить сама Рада народних комісарів. Дивіться. Свободу слова знищено. Виходять тільки більшовицькі газети. Свободу страйків так само, бо більшовики, очевидно, страйк визнають тільки для себе. Чи це ж не є контрреволюція, боротьба проти здобутків революції?

Зверніть тільки увагу на ту нещасну Великоросію. Більшовики, захоплені ідеєю завести соціалізм, хоч Росія ще не дозріла до сього, хоч усі соціалісти добре знають, що соціалізм мусить прийти внаслідок розвитку капіталізму як плід розвитку продуктивних сил. Вони ж хочуть зірвати сей недозрілий плід завчасу, хіба тільки щоб здобути розстройство шлунку. Таке розстройство шлунку, яке завели у себе в Росії.

Ми, українські соціал-демократи, гадаємо, що заводити у себе такий лад — то значить тільки руйнувати край. Логічний і нормальний хід громадського розвитку мусить бути забезпечений надалі, а умови того — свободи! Такої лінії весь час держимось і держатимемся. Дон гнітить робітничі організації і Генеральний секретаріат робить йому зауваження *, щоб він спинив свою практику. Це приносить результати. Генеральний секретаріат визнає потрібним вживати політичної, класової боротьби, а не політики заліза і крові. І ви бачите — на Україні нема ні арештів, ні насильств [393].

---

* У тексті — уваги.

Протягом 3 тижнів весь Київ жив під загрозою розгрому. Більшовики хотіли розпочати своє діло. І ми упорались з ними цілком делікатно. Тільки ми понесли втрати — одного вбитого і чотирьох ранених.

А тепер на Україні панує знову свобода. Агітуйте собі, робіть страйки, вдалі чи невдалі — інша річ, але збройною силою боротьби не зачинайте. Хто зачинає, на того меч упаде». (Кінчає Винниченко під грім оплесків, що переходять в овації [394].)

Промова Ткаченка

«Товариші селяни, робітники і солдати! Коли ми взяли власть до рук — першим актом було дати народові землю. Ми дійсно провадимо революційну роботу, але треба щоб ця робота була заснована на нашому праві, а не по приказах з Петербурга.

Ми не можемо йти шляхом петербурзьких насильств. «Пролетарская мысль», що вкупі з «Киевлянином» щодня помиями обливає наш народ, хіба вона закрита?

Дев'ять місяців ми вкупі з більшовиками боролися проти Керенського і буржуазії, а тепер ми доходимо до війни.

Що ж сталося? — Та тільки те, що ми не відійдемо від того, щоб творча діяльність побудови держави належала всьому народові» [395].

5 грудня. [Продовження.]

Голова *А. Степаненко* пропонує, згідно з постановами всіх фракцій, окрім більшовиків, вважати ці збори правомочним Всеукраїнським з'їздом рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. Питання без обговорення ставиться на голосування. Майже одноголосно нарада приєднується до сеї пропозиції.

Зразу після цього з місць вигукують: «Грушевського почесним головою». Всі піднімаються з місць і плескають в долоні. М. С. Грушевський займає місце серед членів президії і звертається до з'їзду з промовою, в якій між іншим зазначає, що коли Високі Збори постановляють перевибрати ЦР, то остання не буде тому противитися. ЦР ні на один день не затримає в своїх руках владу. ЦР вживає всіх засобів, щоб Українські Установчі збори були скликані у призначений строк [396].

Спинившись на останніх подіях, М. С. Грушевський говорить, що «Українська демократія на чолі з ЦР одведе ворожу руку і, вибивши з неї зброю, скаже всім, що у нас на Україні — вам зась!».

Знову йдуть овації, які нагадують різні всеукраїнські національні і територіальні з'їзди. Коли більш-менш стихло, т. голова сповіщає збори про смерть духовного поводиря єврейської соціал-демократичної партії («Поалей Ціон») т. Борохова.

Депутати шанують його пам'ять підняттям з місць.

Мазуренко (український соціал-демократ) інформує, що вже вироблений і внесений в Малу раду законопроект про те, щоб всі державні податки вносились в скарбницю Української Народної Республіки. Тоді «ми зможемо обійтися без більшовиків, позаяк одна київська казенна палата навіть до війни мала 15 — 16 млн прибутків».

Вноситься пропозиція зробити перерву.

Але т. *Степаненко* повідомляє, що краще сьогодні на цьому скінчити засідання і ось з яких мотивів: насамперед комісія має перевірити всі мандати, щоб ніхто потім не закидав, що на з'їзді були присутніми сторонні люди, по-друге, ввечері мають відбутися фракційні наради. Пропозиція ухвалюється.

Окрім того виноситься постанова, аби всі вільні депутати зібралися о 8-й год. в помешканні Генерального комітету, щоб, порозумівшись між собою, потім піти в різні військові частини з метою ознайомлення солдат-українців і неукраїнців з пануючими настроями з'їзду рад.

Робітнича газета. — 1917. — 8 груд.

№ 241

6 грудня 1917 р.

Засідання розпочалось в циркові тільки коло 12-ї год. дня. Головує А. Степаненко.

На порядку денному — дальше обговорення ультиматуму народних комісарів. Вирішено було спочатку дати слово фракційним промовцям.

Заяви фракцій та фронтів

Першим виступив представник фракції «объединенных меньшевиков» д. Бердичевський: «Більшовики сіють туман, вони є політичні шулери, — каже цей промовець. Війну Українській Республіці оповіщає не московський народ, а вороги цього народу. Коли більшовики справді борються з контрреволюцією, то нехай воюють з контрреволюційною Германією, а не з революційною Українською Народною Республікою» [397].

Промову вкрито оплесками.

Другу промову говорить *М. Ковалевський*, український соціаліст-революціонер, генеральний секретар харчових справ. Його збори зустрічають оплесками.

«Найбільша різниця між більшовицьким і українським правительством та, що в той час, коли на Московщині скасовано всі здобутки революції і там панує сваволя більшовиків, коли там земля, заводи, фабрики та інше добро, замість того, щоб перейти до рук народу, попало в вир безладу, на Україні весь час ведеться планомірна праця і поволі все добро організовано доладу, переходить в народні руки. Більшовики самі не вірять в ті декрети, які вони видають. Тепер, коли видано декрет про соціалізацію будинків, в Петербурзі капіталісти найбільше купують домів, — капіталісти певні, що з страшних декретів народних комісарів нічого не буде. Нібито ідейна «красная гвардия» несе свою службу не за ідею, а за гроші. Кожен «красногвардеец» одержує щодня по кількадесять карбованців, залежно від того, на яку роботу він іде: на «суху» чи на «мокру». (*«Ганьба!» — чуються крики.*)

Баклаженко, представник українців Кавказького фронту, каже: «Своїм ультиматумом більшовики хотять залякати Українську Республіку, але нехай вони знають, що всі українці стануть в оборону волі і прав рідного краю».

Виступали ще представники Південно-Західного та Західного фронту, а потім взяв слово представник єврейської робітничої партії *Шац [-Анін]*.

«Шеститижневе панування більшовицького правительства — це цілковите непорозуміння, — каже цей промовець. Більшовики, ці марцьові соціалісти, є продуктом розкладу царського режиму. Народні комісари посилають з болотяного Петрограда на нас гармати і кажуть: «Ви можете самовизначуватись скільки хочете в тих межах, які ми вам визначимо». Тепер в Росії ще лишилась тільки одна організуюча сила — це українська демократія і її орган — Центральна рада. В цьому непорозумінні між Центральною радою і більшовицьким правительством весь єврейський народ України рішуче стане на бік Центральної ради і буде підтримувати її всіма силами», — закінчив Шац [-Анін].

Збори відповіли промовцеві овацією.

Далі виступає більшовик *Шахрай*, котрого збори зустрічають глухим гамором, а з перших же слів починають перебивати.

«Всі попередні промовці, в тім числі і генеральні секретарі, були добрими агітаторами за більшовиків. Винниченко казав: «Що ми маємо робити, коли Донові подобається Каледін?» А Мазуренко казав, що на Дону меншість козаків, а більшість українців, котрі бажають прилучитись до України. Та Генеральний секретаріат замість того, щоб визволяти тих українців, робить згоду з Каледіним.

(*«Провокація!» — чуються крики. Підіймається на кілька хвилин гамір.*) Мені дуже приємне ваше обурення, — каже Шахрай, — бо це показує, що коли вчора ви вітали генеральних секретарів оплесками, то тепер ви проти них обурені. (*Промовця знов перебивають.*)

Коли вчора я казав, що ультиматум є непорозумінням, то після промов генеральних секретарів я кажу, що він був не зовсім непорозумінням, бо генеральні секретарі братаються з Каледіним». (*«А и з Вільгельмом!» — чуються крики. Гамір. Свист. Шахрай, якому давно уже кінчилось більше, ніж призначені кожному промовцеві 10 хв., постоявши трохи, сходить з трибуни.*)

Заковоротний, представник Київського окружного «совета» солдатських депутатів, заявив від імені цього «совета», що ультиматум пред'явлено ніби не народові українському, а Генеральному секретаріатові, з яким «Совет народных комиссаров» бореться за панування. «Окружной совет» солдатських депутатів, значить, не думає вмішуватись в цю боротьбу [398].

Кудрицький, представник фракції українських соціал-демократів, зауваживши непослідовність більшовиків, котрі, нібито обстоюючи загальний мир, оповіщають тепер нову війну Україні, вніс резолюцію, в якій висловлено було доручення Генеральному секретаріатові запобігти братозгубній війні, вважаючи на те, що війну Україні оповіщають ті народні комісари, яких не визнає сам московський народ.

Черняхівський, представник Румунського фронту, доводив, що, оповіщаючи війну Центральній раді, народні комісари тим самим оповіщають війну всьому українському народові. «Коли б війну оповіщалось тільки самій Центральній раді, то нащо було б тоді посилати на ню тисячі війська з гарматами та самостріламі? Всі ми будемо боронити рідний край, — каже промовець, — і коли ми накладемо головами, то для своїх дітей здобудемо землю і волю». (*Оплески.*)

Березняк (український соціаліст-революціонер), представник Всеукраїнської ради військових депутатів, нагадує в своїй промові, як поволі коло Центральної ради купчився народ український та військо і як разом з тим починало до її слова прислухатись російське правительство. «Ленін більше уже поважає силу Центральної ради, ніж поважав її Керенський, але він хоче випробувати цю силу і для того поставив ультиматум. Ультиматум ще не є війна, і до війни ми не допустимо, але треба показати Ленінові, що всі ми стоїмо за Центральну раду. Коли ж Ленін таки піде на війну, то ми йому зломимо зуба».

Промова професора *М. Грушевського*

М. Грушевський: «Тепер, коли ми тут радимось, на Україну уже вступило і пробивається всіма силами в глиб краю військо, послане тими «миролюбцями», які так дбають про замирення з Германією та Австрією. Центральна рада весь час, всі 9 місяців свого життя, дбала про замирення на фронті, і тепер, коли на заході зроблено перемир'я, нова небезпека насувається на наш край з півночі [399]. Сьогодні ви, шановні збори, повинні своєю резолюцією показати, чи Центральна рада і Генеральний секретаріат є щось чуже українській демократії, чи це є сама ця демократія. Ви, я певен, дасте належну одсіч тим, хто хоче забити клина між Центральною радою і народом українським. Ви також піддержите ті «бумажечки», як їх називають, — Універсали, котрі видала Центральна рада, і нові українські гроші і покажете, чи ви більше ціните гроші Народної Української Республіки, чи гроші царські або гроші Керенського. Своєю резолюцією ви покажете так званим «народним комісарам», що вони не мають права мішатись до українських справ. Я певен, що ви чинно станете в оборону Центральної ради і нікому не дозволите підняти на ню руку».

— Оборонимо! — тисячами голосів відповідає з'їзд.

М. Грушевському роблять бучну овацію. Кілька хвилин в залі лунає: «Слава батькові — Грушевському! Слава Центральній раді!» та громові оплески.

Ковальський, представник українців Балтійського флоту, каже запальну промову. Він повідомляє, що в Балтійському флоті зовсім не слухаються наказів «морського народного комісара» Дибенка, який видав приказ не пускати українців в одпуски. Проте, всупереч цьому приказові, українців вільно пускають. Більшість моряків-балтійців зовсім не стоять за народних комісарів, а коли тепер ці моряки довідаються про ультиматум, то весь Балтійський флот піде проти більшовицького правительства.

Петренко, представник Чорноморського флоту, розповідав, що в цьому флоті більшовиків велика меншість, більше є есерів. До цих двох партій горнуться всі матроси, бо вони так розуміють, що як хто не більшовик або не есер, то значить це буржуй, «кадет». А матроси — це ж самі селяни, і вони борються з буржуазією.

— Ще коли більшовицьке правительство не оповіщало війни Центральній раді, то ми прислали сюди, в Київ, 600 чоловік. Тепер же ми всі з своїми кораблями станемо в оборону Центральної ради.

Липець, голова Волинського губернського комітету рад робітничих і солдатських депутатів, представник фракції «Бунду», радить випустити відозву до робітництва і солдатства Росії, з котрою більша частина піде разом з демократією України проти народних комісарів. «Більшовицьке правительство посилає делегацію і веде переговори з німецькими генералами, а Українській Республіці воно ставить ультиматум, чом же воно не ставило ультиматуму Германії? — запитує цей промовець.

Григор'єв від фракції українських соціалістів-революціонерів: «Більшовики своїм ультиматумом кажуть українському народові: «Я тобі нічого не зроблю, тільки голову здійму». Це так є, бо вони хочуть знищити Центральну раду, котра є головою і мозком України. Центральну раду обрано, тоді як народних комісарів ніхто не обирав».

Після цієї промови зроблено було перерву, перед якою з'їзд одноголосно ухвалив видати відозву до всієї демократії Росії з приводу проголошення народними комісарами війни Україні. Відозву доручено виробити президіумові разом з представниками всіх фракцій з'їзду [400].

[Вечірнє засідання.]

На вечірньому засіданні з'їзду, котре розпочалось в тому ж циркові коло 7-ї год. вечора, закінчено було обговорення ультиматуму народних комісарів.

Першим виступив з промовою *Ісаевич* (український соціаліст-революціонер): «Час тепер дуже небезпечний, але все ж я не вірю, щоб між українською та московською демократією розпочалась різанина. Нас, українців, керенські звали більшовиками, і більшовики тоді мовчали та наче б підтримували нас, а тепер самі виступають проти українців. Ми війни не хочемо. Ми не хочемо ступати на цей шлях, на який штовхають нас узурпатори (самовольці) влади — Ленін та Троцький. Вони йдуть шляхом Романових і хотять посварити московську та українську демократії. Ця війна загрожує величезним лихом як демократії нашій, так і великоруській. Вона може дощенту зруйнувати той лад, який у нас ще є і ще гіршим зробить становище Великоросії».

Після Ісаєвича виступили ще з промовами тт. *Скловський* (російський соціаліст-революціонер), *Геращенко* (самостійник) та *Полозов* (український соціаліст-революціонер), промовою якого дебати було скінчено.

Резолюція про ультиматум

По скінченні всіх промов прийнято було всіма проти 2 при 19, що ухилились від голосування, таку резолюцію, оголошену представником Української партії соціалістів-революціонерів *Севрюком*: а) вважаючи ультиматум Ради народних комісарів замахом проти Української Народної Республіки; б) виходячи з того,

що заявлені в ньому домагання брутально порушують право українського народу на самовизначення та на вільне будування форм свого державного життя, Всеукраїнський з'їзд рад селянських, робітничих та солдатських депутатів стверджує, що централістичні заміри теперішнього московського (великоруського) правительства, доводячи до війни між Московщиною та Україною, загрожують до решти розірвати федеративні зв'язки, до яких прямує українська демократія.

В той час, коли демократія всього світу з передовими відділами міжнародного соціалізму на чолі бореться за досягнення загального миру, який єдиний тільки дасть можливість селянським та пролетарським масам успішно боротись за інтереси трудящого люду, — погроза новою братогубною війною, що оголошено Радою народних комісарів Україні — руйнує братерство трудящих верств всіх народів, розбуджує прояви національної ворожнечі та затемнює класову свідомість мас, сприяючи тим самим зростові контрреволюції.

Визнаючи, що відповідь Генерального секретаріату 4 грудня є належною відповіддю замахові народних комісарів на права українських селян, робітників та вояків, Всеукраїнський з'їзд рад селянських, робітницьких та вояцьких депутатів вважає потрібним вжити всіх заходів, щоб не допустити пролиття братерської крові і звертається з гарячим закликом до народів Росії всіма способами запобігти можливості нової ганебної війни».

Відозва з'їзду до народів Росії

Далі одноголосно ухвалено було відозву до всіх народів Росії з приводу ультиматуму народних комісарів:

«З'їзд рад селянських, робітницьких та вояцьких депутатів України, числом більше 2 500 делегатів, обговоривши ультиматум Ради народних комісарів Центральній Українській раді та оповіщення війни Українській Народній Республіці, одноголосно постановив: висловити цілковите довір'я Центральній Українській раді та Генеральному секретаріатові і звернутися до всіх селян, робітників та вояків всіх народів революційної Росії з наступною відозвою.

Браття! Більше трьох років сини всіх народів, сущих в Росії, попліч билися в окопах. Довгі роки ми всі разом боролись з осоружним самодержавним ладом і спільними силами досягли перемоги революції. Першим ділом великої революції було проголошення прав всіх народів на самовизначення. Український народ використав це своє право і проголосив Народну Українську Республіку. Цій Народній Республіці Рада народних комісарів тепер оповіщає війну! З генералом Гінденбургом Рада народних комісарів веде мирні переговори, а демократії всіх народів України вони ставлять ультиматум і погрожують війною.

На словах Рада народних комісарів наче б признає право нації на самовизначення аж до відокремлення. Але це тільки на словах, а на ділі власть комісарів намагається брутально вмішуватись в діяльність українського правительства, яке виконує волю законодатного органу — Центральної Української ради. Яке ж це право на самоозначення?! Певне, комісари дозволяють самовизначуватись тільки своїй партії, всі ж інші групи людності та народи, вони, як і царське правительство, хочуть тримати під своєю кормигою силою зброї.

Але український народ не для того скинув з себе царське ярмо, щоб запрягтись в ярмо комісарів. І не для того народи Росії прагнуть замирення на фронті, щоби в тилу розпочати ще страшнішу братогубну міжусобну війну в рядах самої демократії.

Центральну Українську раду народні комісари проголошують буржуазною. Чи ж це правда? Ні це наклеп! Центральну Раду обрано з'їздами робітників, селян та вояків всієї України. Дев'ять місяців вона провадить боротьбу за права демократії та національних меншостей України.

За цей час Центральна рада зорганізувала коло себе селянство та робітників, з'єднала українське революційне військо, проголосила Народну Українську Ре-

спубліку в складі федеративної Росії, передала землю без викупу трудовому народові, завела восьмигодинний робочий день та догляд за виробництвом, скасувала кару на смерть, дала амністію за політичні проступки та проголосила національно-персональну автономію для меншостей України. Всього цього вона досягла не порушенням прав інших народів, а пошаною до них, не касуванням громадянських та політичних свобод, а їх обороною, не зброєю та насильством, а одвертою організованою політичною боротьбою. От за яку працю народні комісари обізвали Центральну раду буржуазним правительством.

Та якраз за це вся демократія України підтримувала і буде підтримувати Центральну раду як найвищу в краю власть, утворену спілкою революційних селян, робітників та вояків, до того дня, коли на місце Ради стане верховний господар землі української — Українська Установча рада.

Брати і товариші — робітники, вояки та селяни! Хіба це ви оповістили війну революцій[ній] демократії України? Хіба вам треба душити волю на Україні? Хіба ви вважаєте нас, демократію України, страшнішими ворогами ніж полчища Гінденбурга?!

Ні, ми цьому не повіримо! Поміркуйте! Скажіть тим, які ведуть вас — Раді народних комісарів — що вони розпочали злочинне діло. Скажіть їм, що ви не порушите тої братньої згоди між Україною і всіма народами Росії, на яку роблять замах петербурзькі комісари.

Чого ми хочемо? Ми хочемо утворити всеросійську федеративну власть, яка б спиралась на організовану волю народів і країв. Ця власть повинна бути однорідно-соціалістичною, від більшовиків до народних соціалістів включно.

Ми домагаємось негайно загального демократичного замирення. Отсе програма нашої діяльності і наших домагань. Отже, питаємо, чи за цю програму ви згодитесь приборкати нас гарматами і штиками?!

Спиніться брати і товариші! Щоб ні одна рука селянина, робітника чи вояка не замахнулась на свого брата! Щоб ні одної краплі крові не пролилось в братогубній війні!

Досить крові!»

Крім того з'їздом обрано з сього складу по три чоловіки від кожної губернії. Ці делегати, щоб запобігти кровопролитттю мають роз'їхатись умовляти більшовицьке військо не йти війною на Україну.

Під кінець засідання прийнято було подану нижче резолюцію про відношення з'їзду до Центральної ради.

Про Центральну раду

Приймаючи на увагу, що Центральна Українська рада, представництво в котрій безперестанно поновлюється, складається з всеукраїнських рад селянських, робітницьких та вояцьких депутатів, обраних на всеукраїнських з'їздах, та з представництва демократії національних меншостей, через що вона уявляє з себе тимчасовий правомочний законодавчий орган революційної демократії України, і зважаючи на те, що проголошенням Третього Універсалу Центральна рада стала на шлях широких соціальних і політичних реформ та приступила до найшвидшого скликання Українських Установчих зборів, яким єдино може Центральна рада передати всю повноту влади на Україні, — з'їзд рад селянських, робітницьких та вояцьких депутатів України вважає переобрання Центральної ради невчасним і непотрібним.

Підкреслюючи своє рішуче домагання, щоб Центральна рада в своїй дальшій роботі стояла твердо на сторожі здобутків революції, поширюючи та поглиблюючи невпинно свою революційну творчість і обороняючи непохитно класові інтереси трудової демократії, та щоб не відкладаючи скликала в свій час Українську Установчу раду, яка єдино може виявити справжню волю всієї демократії України, — з'їзд рад селянських, робітницьких та вояцьких депутатів України висловлює на

цьому шляху Центральній Раді своє цілковите довір'я і обіцяє їй свою рішучу піддержку.

За цю резолюцію голосував весь двохтисячний з'їзд, крім двох, що подали голоси проти та двох, що утримались від голосування.

Закриття з'їзду

Коли голосування було скінчено, то в залі залунали поклики: «Слава Центральній раді!», «Слава Українській Республіці!».

Всі делегати повставали з місць і гучні оплески та поклики «Слава!» кілька хвилин розлягались у залі.

Під кінець деякі делегати зробили звідомлення, сказано було кілька щирих промов і коло першої години ночі, урочисто проспівавши «Вже воскресла Україна» та «Заповіт», з'їзд закрився.

Народня воля. — 1917. — 8 груд.

№ 242

ВІДПОВІДЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ НА МАНІФЕСТ РАДНАРКОМУ

5 грудня 1917 р.

Відповідь Генерального секретаріату на заяву більшовиків

У відповідь на декларацію «Совета народных комиссаров» Великоросії Генеральний секретаріат Народної Української Республіки цим заявляє:

Генеральний секретаріат в заяві народних комісарів про те, що вони визнають Українську Республіку, вбачає нещирість або ж суперечність самим собі. Неможливо одночасно визнавати право на самовизначення «аж до відокремлення» і в той же час робити грубий замах на це право, накидаючи свої форми політичного ладу державі, яка самовизначилась, як це робить «Совет народных комиссаров» Великоросії щодо Народної Української Республіки.

Генеральний секретаріат рішуче одкидає всякі намагання народних комісарів вмішуватись в справу упорядкування державного й політичного життя в Народній Українській Республіці. Претензії народних комісарів на керування українською демократією тим менше можуть мати яке-небудь виправдання, що ті форми політичного правління, які накидають Україні, дали на території самих народних комісарів такі наслідки, що цілком не викликають заздрості.

Поки в Великоросії розвивається анархія, економічні, політичні та господарчі розрухи, поки там панує груба сваволя та нищення всіх свобод, які одвоювала у царизму революція, Генеральний секретаріат не визнає потрібним повторювати цю сумну спробу на території українського народу.

Українська демократія в особі українських рад солдатських, робітничих й селянських депутатів, які зорганізувались в законодавчому органі — Центральній раді — та в уряді її — Генеральному секретаріаті, цілком задоволена як складом цих органів, так і переведенням в життя її волі.

Центральною радою незадоволені великоросійські елементи чорносотенного, кадетського й більшовицького напрямків, які, певно, більше хотіли б другого національного складу Ради. Але Генеральний секретаріат дає повну можливість зазначеним елементам виїхати з території України до Великоросії, де їхнє національне почуття буде задоволено.

Маючи це на меті, українські солдати роззброїли анархічно настроєних великоросійських солдатів, які робили змови проти влади українського народу й за-

грожували внести в життя України криваву братовбивчу війну, анархію і всю ту розбещеність, яка панує на території народних комісарів. Солдати ці одержали можливість безборонно виїхати в межі власної держави. Відціля випливають й другі відповіді на запитання «Совета народных комиссаров».

Єдність фронту визнає і Генеральний секретаріат Української Народної Республіки. Але після того як «Совет народных комиссаров» Великоросії розруйнував цей фронт, додавши в нього повну дезорганізацію, після того як більшовицькі части[ни] кидають позиції й оголяють фронт, Генеральний секретаріат не вважає можливим тільки силами українських частин охороняти всю величезну лінію фронту. Тому-то він одкликав з Північного і Західного фронтів українське військо на Український фронт (об'єднавши в теперішній час Південно-Західний й Румунський фронти).

Робиться це задля врятування хоча би однієї частини фронту, і од цього завдання Генеральний секретаріат не одступить ні перед якими перешкодами.

В ім'я ж дійсного захованнн* і зміцнення єдності фронту, настільки потрібної для успішного досягнення загального миру, Генеральний секретаріат пропонує «Совету народных комиссаров» припинити ворожу діяльність проти українських частин, які є зараз поза межами Української Республіки, і не заважати Генеральному секретаріату в його роботі по приведенню в порядок розруйнованих діяльністю великоросійських частин частин української армії, потрібної для оборони як України, так і всієї Росії.

Що ж до другого питання про пропуск військових частин через територію Народної Української Республіки, то Генеральний секретаріат займає цілком певну позицію: він визнає право на самовизначенння кожної національності або країни аж до відокремлення.

Тому накидати Великоросії, Дону, Уралу, Сибіру, Бессарабії або кому другому свого розуміння політичного управління Генеральний секретаріат не вважає логічним і можливим. Тим більш не вважає правильним допомагати одній країні накидать другій її розуміння. Генеральний секретаріат вважає необхідним сформування центральної влади всієї Російської Республіки. Але для цього він пропонує другі методи, ніж ті, які вживає «Совет народных комиссаров». А саме: 1) охоча згода всіх країн і народів Великоросії, Сибіру, Кавказу, Кубані, Дону, Криму й др. на таких умовах: *а)* уряд мусить бути однорідно-соціалістичним — від більшовиків до народних соціалістів; *b)* мусить бути федералістичним.

Тільки такий уряд має право розв'язувати питання миру всієї Росії. І, нарешті, щодо четвертого питання, чи буде Рада роззброювати неукраїнські полки, Генеральний секретаріат заявляє, що на території Української Народної Республіки влада належить демократії України. Всякі замахи озброєною силою на цю владу будуть придушуватись тою ж силою. Через те Генеральний секретаріат, для того щоб уникнути братоубивчої війни, пропонує «Совету народных комиссаров» відкликати більшовицькі полки з України. Генеральний секретаріат ніяких перешкод до виходу їх чинити не буде. Так само «Совет народных комиссаров» мусить дати можливість українським частинам безборонно проїхати з Великоросії й з фронтів на Україну.

Стан війни між двома державами Російської Республіки Генеральний секретаріат вважає смертоносним для діла революції й для перемоги інтересів робітників та селян. Генеральний секретаріат всіма способами уникає кривавих засобів розв'язання політичних та державних питань. Але, коли народні комісари Великоросії, беручи на себе всі наслідки майбутнього лиха братовбивчої війни,

---

* Так у документі.

винудять Генеральний секретаріат прийняти їх визов, то Генеральний секретаріат цілком певен в тому, що українські солдати, робітники й селяни, обороняючи свої права й свій край, дадуть належну відповідь народним комісарам, що здіймають руку великоросійських солдатів на їх братів українців.

Голова Генерального секретаріату, секретар справ внутрішніх *В. Винниченко*
Генеральний секретар міжнаціональних справ *О. Шульгін*

Вістник Генерального секретаріяту Української Народньої Республіки. — 1917. — 9 груд.

№ 243

НОТА ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ УРЯДАМ РЕСПУБЛІК, УТВОРЕНИХ НА ТЕРИТОРІЇ РОСІЇ

5 грудня 1917 р.

Правительство Української Народної Республіки — Генеральний секретаріат — розіслало 25 листопада всім правительствам новоутворених республік Росії, а саме: правительству Південно-Східного Союзу, правительству автономного Сибіру, крайовому Закавказькому комітетові, правительству автономного Криму, Білоруській Центральній раді [401], правительству автономної Молдавії та іншим, а також і Народній раді в Петербурзі, свою ноту з запрошенням утворити на засаді федералізму однорідно-соціалістичне правительство.

Тепер, коли цілком виразно і певно вияснилась неможливість справної роботи Установчих зборів при відсутності загальновизнаної всеросійської власті, котра б порядкувала правомірно, установлення правительства, яке б спиралося на авторитет республік, що тепер утворюються, а також і на всю соціалістичну демократію Росії, є конечним. Тим часом аж досі Генеральний секретаріат не одержав відповіді на свою ноту ані від Народної ради, ані від крайових правительств.

Єдиним винятком є Донське військове правительство, котре через своїх представників заявило, що воно згоджується на запрошення Генерального секретаріату і на сформування однорідного соціалістичного правительсва, утвореного притім на федеративних засадах.

Вітаючи таку заяву та обчислюючи потребу вести переговори по можливості спішно, Генеральний секретаріат примушений для того цілою низкою фактів, які мали місце в різних краях Росії, в той же час вважає конче потрібним вперед звернути увагу на ті основи будучої федеративної держави Російської, котрі український народ вважає обов'язковими для всіх частин Федеративної Росії.

До таких загальнодержавних підвалин Генеральний секретаріат зачислює: республіканський та справді демократичний політичний устрій кожної держави Росії, свобода особи, сумління, слова, друку, зборів, страйків, незайманість оселі та ін.

Одночасно Генеральний секретаріат стоїть на засаді цілковитого взаємного невтручання в політичне життя федеруючих республік, оскільки вони не виходять за межі вищезазначених підвалин. Через це правительство Української Народної Республіки вважає злочинними спроби зламати право на внутрішню незалежність кожної республіки Росії.

Генеральний секретаріат рішуче боротиметься в тому разі, коли б проти прав Української Республіки робилися які замахи, а також обіцяє свою піддержку проти узурпаторів прав усім щиро демократичним і вільним республікам Росії.

Коли таке розуміння підвалин федеративного устрою поділяється всіма республіками, коли і там можливі умови, що цілком допускають негайне переведення в життя згаданих політичних свобод, то Генеральний секретаріат не бачить ніяких реальних завад для діяльного формування разом зі всіма ре-

спубліками Росії нового федеративного правительства, маючи на оці в найближчу чергу утворення сприятливих для праці Установчих зборів умов, а також для найскорішого переведення в життя загальноєвропейського демократичного миру.

Підписали: голова Генерального секретаріату *В. Винниченко*
Генеральний секретар міжнаціональних справ *О. Шульгін*
Заступник генерального писаря *І. Мірний*

Вістник Генерального секретаріяту Української Народньої Республіки. — 1917. — 15 груд.

№ 244

З МАТЕРІАЛІВ ЗАСІДАННЯ МАЛОЇ РАДИ

5 грудня 1917 р.

Закон про шкільне правління

По відкритті засідання М. Грушевським рівно в 9 год. вечора заслухано було першим проект закону про тимчасове шкільне правління. Докладчиком від комісії виступив д. *Галаган.*

Проект закону слідуючий:

«1. Передати Секретарству освіти всі школи та просвітні установи, які є на території Української Народної Республіки і належать до відомств — опіки, внутрішніх справ (музичні, театральні та інші школи), торгу і промисловості, бувшого відомства цариці Марії і бувшого царського Двору [402].

2. Тимчасово, до переведення шкільної реформи, за спеціальними школами відомств: духовного, військового, шляхів, земельного, медичного та правничого — доручити Секретарству освіти встановити педагогічний догляд через затвердження учебних планів та програм по загальноосвітніх предметах».

З критикою законопроекту виступив *І. Маєвський*, котрий закидав законопроектові, ніби він збудований на засадах централізму.

Після промови генерального секретаря *І. Стешенка* в оборону законопроекту виступали *Є. Касяненко* та *Скловський*, котрий настоював на тому, щоб школами неукраїнськими порядкували секретарства єврейських, польських та московських національних справ.

По скінченні обговорення проект закону прийнято було Малою радою з таким додатком: «Всеукраїнські школи переходять в порядкування Секретарства національних справ під загальним доглядом Шкільної ради, яка складається з представників як українців, так і сущих на Україні неукраїнців».

Народня воля. — 1917. — 8 груд.

... * Слово поза чергою дається генеральному секретарю національних справ О. Я. Шульгіну, котрий зробив доклад про ультиматум народних комісарів.

«Вчора ми отримали ультиматум від Совіту народних комісарів (з хорів підіймається сміх), ми негайно зібрались, обміркували цей ультиматум і дали свою відповідь. Докладаючи про це Генеральний секретаріат просить Раду дати свою відповідь, чи ми справедливо зробили чи ні?»

Салтан (український соціаліст-революціонер): «Наша партія признає право на самоозначення національності аж до відділення. Ці лозунги і більшовики твер-

* Опущено три рядки про затвердження законопроекту стосовно шкільного управління. Далі текст документа подається за матеріалами «Нової Ради».

дять давно. Ми їм вірили. Але вони показались такими ж централістами, як і правительство Львова і Керенського. Вони допускають самоозначення тільки під своїм контролем і тоді тільки, як Рада буде слухатись їхніх наказів.

Теперішню боротьбу можна назвати боротьбою між централістичним правительством Петрограда і демократією України. Нам треба охороняти свою свободу, права і землю від наших ворогів, але якщо можна не доводити діла до кровопролиття або можна зменшити його, то треба звернутися до великоруського народу, щоб роз'яснити йому політику народних комісарів щодо України. З цим же самим треба звернутись і до великоруського війська, котре пхають на кровопролиття. Рада повинна санкціонувати ту відповідь більшовикам, яку дав їм Генеральний секретаріат».

Генеральний секретар військових справ *Петлюра* повідомив зібрання про репресії, які більшовики допускали проти українців на фронті.

«Секретаріату стало звісно, що більшовики думають захватити штаби фронтів. Але ми їх випередили. (*Оплески.*)

Це пройшло без пролиття краплі крові. Далі вияснилось, що більшовики йдуть на Київ. Але тут також ми розробили заходи для роззброювання більшовиків. Ми з фронту війська не брали, а обходились військами з запасу і тилу.

Більшовики почали оголяти фронт. (*Вигуки: «Ганьба!»*)

Назначений Головнокомандуючим фронтом генерал Щербачов обіцяв підлягати урядові Української Народної Республіки.

Ультиматум комісарів — це тільки початок агресивних заходів проти нас. Зараз становище таке, що необхідно зробити заходи, щоб права нашої республіки і народу не були потоптані. Ми будемо тільки відбиватись, але твердо і рішучо — скільки у нас є сили. Ми будемо, — закінчує С. Петлюра, — охороняти свої права, як того вимагає любов до свого краю і народу. Ми певні, що такими ідеями перейняте наше військо» (*оплески*).

Після детального обміркування справи [403], Рада одноголосно (1 утримався) ухвалює таку резолюцію, внесену фракціями українських соціал-демократів та українських соціалістів-революціонерів.

«Заслухавши повідомлення Генерального секретаріату про ультиматум з погрозою оповістити війну, який Петроградська рада народних комісарів прислала урядові Української Народної Республіки, а також про відповідь Генерального секретаріату на цей ультиматум, задовольняючись оповіщенням Генерального секретаріату та змістом його відповіді Петроградській раді народних комісарів, але разом з тим вважаючи необхідним, щоб уряд Української Народної Республіки вжив усіх заходів для того, щоб не допустити викликаного Радою народних комісарів взаємного пролиття крові української та великоруської демократій, Українська Центральна рада переходить до чергових справ».

Засідання затяглось далеко за північ.

Нова Рада. — 1917. — 8 груд.

№ 245 — 247

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

6 — 8 грудня 1917 р.

№ 245

6 грудня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Петлюра, Шульгін, Мазуренко, Стешенко, Порш, Золотарьов, Міцкевич, Мірний, тов. генерального секретаря Красковський і Сокович.

[1.] Вислухали звідомлення генерального секретаря Петлюри про те, що штаб Південно-Західного фронту вимагає 40 млн, штаб Румунського фронту — 500 000 крб., бо, невважаючи на їх телеграми до Петрограда, ніяких грошей не получають. *Винниченко* запитує Мазуренка, чи можна задовольнити вимоги штабів. *Мазуренко* повідомляє, що 50 млн прислано в розпорядження залізниць (Куриловичу — Управління Юго-Западними дорогами). Налічних грошей в Державному банку мільйонів 6. *Винниченко* повідомляє, що Московський і Петроградський банки згоджуються одкрити нам кредит на велику суму. *Золотарьов* пропонує згодитись на кредит в синдикаті банків, які мають зобов'язатися розмінювати наші гроші на російські рублі.

П о с т а н о в л е н о: запросити до Києва представників деяких банків — Вишнеградського, Когана, Розенберга й інших — для переговорів в справі позики.

Для задоволення потреб фронту п о с т а н о в л е н о одпустити в розпорядження ГСВС 20 500 000 крб., взявши 10 млн з Державного банку, 10 500 000 позичково з переводних сум поштово-телеграфного відомства і сум правлєній всіх залізниць України.

[2.] Слухали повідомлення *Винниченка*, що генерал Верховський пропонує свої послуги Генеральному секретаріатові [404].

Петлюра висловився проти прийняття послуг Верховського, бо він належав до складу того правительства, яке вимагало од Генерального секретаріату пояснення і яке до української справи відносилося не досить позитивно. Крім того, невідомо ще скільки щиро він ставиться до нашої справи. *Винниченко* указує на те, що Верховський розійшовся з Временним правительством в поглядах на внутрішню політику і політику миру, його політична честь незаплямована. Йому й більшовики пропонували посаду. Українські війська зустріли його в Петрограді з ентузіазмом. Проти запрошення Верховського висловлюється *Порш*. Через які причини вийшов Верховський із складу Временного правительства, невідомо. Він пройшов, як метеор, ніяких заслуг перед революцією і демократією не має, як спеціаліст-технік, він не визначається особливими талантами. Він зв'язав себе ясно з Временним правительством, і для нас неможливо тепер користуватись його послугами. *Ткаченко* каже, що на петроградській Демократичній нараді Верховський зробив негативне враження. *Шульгін* питає, де популярність Верховського. Більшовики його не дуже люблять, буржуазія його не терпить, його популярність серед невеликої купки сторонників Временного правительства. *Золотарьов* каже, що політично Верховський чистий; не знаючи його як військового спеціаліста, Золотарьов висловлюється за те, щоб Генеральне секретарство військових справ дало йому відповідну посаду, наприклад, на фронті. Більшовики його запрошували, цього утаїти не можна. Його призначення не мо-

же стати козирем в руках більшовиків проти нас. *Винниченко* підкреслює, що Верховський перший поставив справу миру в Временному правительстві і через те вийшов в одставку. Можна дати йому відповідну посаду. Петлюра висловлюється проти того, щоб поставити на голосування призначення Верховського, бо це являється втручанням в сферу компетенцій Секретарства військових справ. *Винниченко* ставить на голосування справу з призначенням Верховського на відповідальну посаду принципіально. Принципіально у х в а л е н о рекомендувати Генеральному секретарству військових справ генерала Верховського на посаду по Військовому секретарству. Генеральний секретар *Петлюра* заявляє протест. П о с т а н о в л е н о: передати цю справу на розгляд Малої ради.

3. Вислухали доложену генеральним секретарем військових справ телеграму наштаюза * про потребу укомплектування чехословацьких дивізій кіньми. Утримання цих дивізій взяло на себе Временне правительство. *Генеральний секретар військових справ* ставить питання, в якій мірі ми можемо взяти на себе обов'язки Временного правительства, з яким була умова з чехословаками. *Ткаченко* каже, що організація чехословацьких дружин була проведена в цілях війни з Австрією; ми проти війни, і тому не можемо брати на себе виконання таких обов'язків Временного правительства. П о с т а н о в и л и: одобрити зроблену генеральним секретарем військових справ задержку формування чехословацьких дивізій; доручити генеральному секретарю військових справ і міжнаціональних вияснити характер договору чехословаків з Временним правительством і доложить Генеральному секретаріату, а зараз дальший набор чехословацьких військ припинити.

4. Слухали пропозицію генерального секретаря *Шульгіна* організувати в Петрограді і Москві «бюро-комісаріат» по охороні прав громадян Української Народної Республіки. Генеральний секретар Порш вносить пропозицію розробити спеціальний законопроект про охорону громадян України не тільки в Петрограді і Москві, а по всій Великоросії, де помічається вигнання українських переселенців великоруськими селянами. П о с т а н о в и л и: доручити генеральному секретарю міжнаціональних справ розробити законопроект про способи охорони громадян Української Народної Республіки.

5. Слухали пропозицію генерального контролера *Золотарьова* встановити такий порядок внесення в Малу раду інтерпеляцій: інтерпеляція, внесена фракцією, повинна бути прийнята Малою радою, і тільки на таку інтерпеляцію Генеральний секретаріат повинен одповісти; крім того, встановити порядок запитань, «вопросов», коли генеральний секретар повинен одповідати без прийняття запитання Малою радою. Проект Золотарьова ухвалений.

6. Повідомлення генерального секретаря *Порша*, що з'їзд представників волосних, повітових земств, городських дум і земельних комітетів одноголосно при трьох утримавшихся признав Центральну раду і організував губернський секретаріат для управління губернією [405].

7. Слухали і затвердили штати Морського українського куріня.

8. Вислухали повідомлення генерального секретаря *Петлюри* про перехвачений документ-оригінал договору про перемир'я на Румунському фронті. В зв'язку з тим генеральний секретар військових справ ставить питання про те, як тепер можна перевозити українські війська з інших фронтів на Український, бо в договорі єсть пункт про заборону перевозки військ. Стоїть питання про те, оскільки для нас є обов'язковим договір перемир'я, бо Криленко може ускладнить наше міжнародне становище через перевозку українських військ на Україну. Також треба розрішити питання, чи одпускати кур'єра, який віз цей документ до ставки, чи задержати. П о с т а н о в и л и: документ залишити в Генераль-

---

* Начальник штабу Південно-Західного фронту.

ному секретаріаті, а справу з призначенням договору перемир'я одложити до приїзду делегатів Центральної ради, посланих в Брест.

9. Вислухали запитання генерального секретаря Петлюри, кого пропускати на Україну. П о с т а н о в и л и: доручити секретарствам справ внутрішніх, військових, міжнаціональних і шляхів розробити проект правил в'їзду на Україну.

В. Винниченко, О. Золотарьов, М. Міцкевич, О. Шульгін, М. Порш, М. Ткаченко, І. Стешенко

Ф. 1063, оп. 1, спр. 2, арк. 20 — 21 зв. Оригінал.

№ 246

7 грудня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Порш, Шульгін, Петлюра, Золотарьов, Шаповал, Стешенко, Одинець, Ковалевський, Голубович, товариш генерального секретаря Мацієвич, товариш генерального секретаря Абрамович, товариш генерального секретаря Сокович.

С л у х а л и:

1. Повідомлення Винниченка про переговори по телеграфу з делегацією Всеросійського з'їзду крестьянських депутатів.

2. Телеграфне повідомлення Петроградського революційного штабу про відгуки ультиматуму більшовиків Україні [406].

3. Повідомлення по телеграфу про становище в Херсоні, де повна політична перемога українців.

4. Прохання генерального секретаря земельних справ асигнувати 50 000 крб., які було б можна брати в касі Генерального секретарства фінансів в міру потреби, по ордерам Генерального секретарства земельних справ.

5. Внесення Секретарства земельних справ про потребу асигнувати Подільській губернській земській управі 58 000 крб. на закінчення сільськогосподарського перепису.

6. Внесення Генерального секретарства земельних справ прохання т-ва «Український агроном» про асигнування 10 000 крб. в допомогу т-ву на видання «Вістника громадської агрономії» в 1918 р.

7. Прохання Генерального секретарства національних справ дозволити йому кредит в сумі 50 000 крб. на посилку місій і послів Генерального секретаріату по справах Республіки.

П о с т а н о в и л и:

1. Повідомлення прийнято до відома.

2. Повідомлення прийнято до відома.

3. Повідомлення прийнято до відома.

4. Асигновку в розмірі 50 000 крб. генерального секретаря земельних справ ухвалити.

5. Асигнувати под отчет Подільській губернській земській управі 58 тис. крб. на закінчення сільськогосподарського перепису.

6. Асигновку т-ву «Український агроном» субсідірувати в розмірі 10 000 крб. затвердити.

7. Кредит в сумі 50 000 крб. Генеральному секретарству національних справ ухвалити.

* Див. прим. 405.

8. Пропозицію Генерального секретарства освіти затвердити Федора Кричевського на посаді ректора Української академії мистецтв.

9. Прохання утвореного на Херсонському з'їзді губерніального секретаріату [407] затвердити цей інститут як вищий губерніальний орган Херсонщини. Генеральний секретар *Голубович* пропонує визнати Херсонський секретаріат як виконавчий орган з'їзду і дати йому право намітити кандидата на посаду губерніального комісара Херсонщини.

Генеральний секретар *Порш* вказує на те, що Секретарство внутрішніх справ зараз виробляє проект колегіального управління губерніями.

10. Пропозицію генерального секретаря Шаповала затвердити Іоникія Івановича Шимоновича і Івана Дем'яновича Штефана на посадах товаришів генерального секретаря пошти і телеграфу.

11. Проект Генерального секретарства внутрішніх справ про організацію відділу страхування.

12. Доклад генерального секретаря Голубовича про події в Одесі. В кривавих сутичках вбито 4 гайдамаків і біля 300 красногвардійців і більшовиків. З боку більшовиків убито багато керівників, серед яких Кангун — начальник Красної гвардії і його брат — начальник штабу Красної гвардії. Більшовики одкрили запис бажаючих їхать на Дон, і записалось тільки 23 чоловіки.

Красною гвардією страшенно обурене все населення Одеси. Красна гвардія складається частково з робітників, а в більшості з портових хуліганів, бо більшовиками роздавалась зброя всякому, хто хотів її одержати. В пресі були відомості, ніби гайдамаки грабують населення. Слідчою комісією встановлено, що з 35 гайдамаків, які були затримані на грабунку, 32 особи були передягнені, і лише 3 особи були справді гайдамаки, ці гайдамаки були своїми товаришами розстріляні. Гайдамаки — надзвичайно дисциплінована бойова одиниця. В Одесі спочатку панував бойкотистський настрій щодо виборів в Українські Установчі збори. Тепер всі партії постановили взяти участь в виборах. До Генерального секретаріату має в цій справі прибути спеціальна делегація.

Фінансове становище в Одесі надзвичайно скрутне, представники банків просять як можна швидше прислати українські бони, щоб банки не були змушені випустити

8. Федора Кричевського затвердити на посаді ректора Української академії мистецтв.

9. Повідомити Херсонський секретаріат, що Генеральний секретаріат не має нічого проти затвердження тимчасової колегії-комісаріату Херсонщини, після того, як будуть подані протоколи з'їзду і його постанови.

10. Затвердити І. І. Шимоновича і І. [Д.] Штефана на посадах товаришів Генерального секретаря пошти і телеграфу.

11. Проект організації відділу страхування затвердити.

свої бони. Щодо українських грошей, то банки не мали б нічого проти їх випуску, але для цього треба Київську контору Державного банку перетворити в Український національний державний банк. Згоджуються банки підтримати українську позику, причому зобов'язуються покрити 130 млрд позики.

На Румунському фронті помітно упадок більшовизму. Генеральний секретаріат може цілком опертися на всі соціалістичні організації. Генерал Головін за хворістю зрікся бути начальником штабу Румунського фронту. Рекомендується генерал Незнамов.

Генеральний секретар Голубович мав розмову з котрий сказав, що був тайний наказ Временного правительства не допустити українізації флоту. В сучасний момент, коли Україна являє з себе все ж більше, ніж інший край, організовану державу, треба негайно утворити Морське секретарство, для організації котрого можна використати офіцерів морської служби. Одночасно почати українізацію флоту шляхом частичної демобілізації на 75 % сучасного складу флоту. Два — три броненосці і кілька міноносців, укомплектовані українцями, добре організованими, може стать кращою бойовою силою, ніж весь теперішній дезорганізований флот.

В Одесі і інших городах виникли організації «Великоруське віче», які об'єднують всі великоруські елементи від крайніх чорносотенців до більшовиків. Мета організації — утворення Великоруської Республіки, як частини Російської Федерації.

13. Вислухали пропозицію Генерального секретаря внутрішніх справ затвердити святочні прибавки деяким категоріям служачих в центральних управліннях Генерального секретаріату.

13. Видати служачим Генерального секретаріату святочні прибавки:
1) співробітникам, що одержують до 200 крб. місячної платні — повний місячний оклад;
2) тим, що одержують від 201 — 300 крб. — 75 % окладу;
3) тим, що одержують від 301 — 400 крб. — 50 % окладу.
Прибавки можуть одержати лише ті співробітники, що служать в секретарствах не менше як місяць до 1 грудня 1917 р.

14. Вислухали інформації Левицького і Гасенка, делегатів Української Центральної ради для участі в переговорах про перемир'я в Бресті.

---

* Так у тексті — прізвище не вказане.

Коли делегація прибула в Брест, договір про перемир'я був вже підписаний. Делегація просила дати папір договору і протоколи засідань. Ніяких пояснень по деяких пунктах договору російська делегація не дала, таким неясним пунктом являється пункт про заборону обстрілу торгових суден і перекидання військ з одного фронту на другий. Протоколи складені дуже неповно, німці записували тільки те, що їм було бажано, російський протокол ще гірший. Делегація не знала, як їй поставитися до факту підписаної згоди, бо не мала на це уповноваження. Найбільш неясним був пункт договору, що негайно після перемир'я обидві сторони приступають до миру. Делегація не мала уповноваження брати участі в переговорах про мир, тому рішила вернутися до Киева, щоб одержати відповідний мандат. Залишився в Бресті член делегації Любинський, якому треба негайно послати телеграму, щоб він був присутній при мирних переговорах для інформації. В приватних розмовах члени делегації з боку центральних держав, як Леопольд Баварський, генерал Гофман, цікавились українським військом; ставили питання, в якому стані українське військо, чи дисципліноване воно, чи може бути активним. На ці питання була дана позитивна відповідь. Щодо миру, то делегація Центральної ради пояснила представникам центральних держав, що Українська Народна Республіка не вважає «Совет народных комиссаров» правомочним заключити мир від імені всієї Росії. Німці вказували на те, що російська делегація виступала як представниця російського правительства, і тому, з погляду міжнародного, вони мусять входити з ними в зносини. Германія знає про оголошення Української Народної Республіки, але офіціального повідомлення про це від українського правительства вона не мала, тому формально вона мусить рахувать представників «Совета народных комиссаров» представниками правительства Росії. Делегація відповіла, що центральні держави і не могли одержать офіціального повідомлення про проголошення Української Республіки, бо вони находяться в стані війни з Росією, а значить і з Україною. Гофман сказав, що коли Германія буде мати офіціальне повідомлення від українського правительства про те, що «Совет

народных комиссаров» воно не вважає правительством всієї Росії, тоді Германія не буде говорити з делегацією «Совета народных комиссаров» про українські справи.

Представники Австрії цікавились поглядом українського правительства на Галичину і Буковину. Делегація сказала, що вона не може нічого сказати, не маючи на це ніяких уповноважень.

Турки виявляли інтерес до України і висловили бажання одержувати правдиві і точні інформації про Україну.

Члени російської делегації казали, що вони хотіли побачиться з німецькими соціал-демократами, але німці цього не дозволили. В германській пресі виключно більшовицька інформація. Необхідно негайно організувати Українське прес-бюро за кордоном для інформації закордонної преси про українські справи.

Загальне враження таке, що Германія навмисно признає «Совет народных комиссаров» правительством Росії, щоб заключить як можна швидше мир на «законном основании».

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
Діловод *В. Мільчевський*

Ф. 3690, оп. 1, спр. 5, арк. 10 — 13. Засвідчена копія.

№ 247

8 грудня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Порш, Ковалевський, Шульгін, Мазуренко, Золотарьов, Стешенко, товариш генерального секретаря Сокович, члени мирної делегації Левицький, Шаповал, товариші генеральних секретарів Штефан, Міцкевич.

С л у х а л и:

1. Справу мирних переговорів і відношення до «Совета народных комиссаров».

Шульгін пропонує видати ноту, в якій зазначити свій погляд на справу ведення мирних переговорів: це діло центральної російської власті.

Порш з чисто принципіального боку гадає, що мир може заключить центральне правительство, а не «Совет народных комиссаров», центрального правительства зараз не-

П о с т а н о в и л и:

1. Послати ноту до всіх держав.

має, тому в цій справі мусять взяти участь всі республіки і області Росії. Треба підтримувати загальнодемократичну формулу миру.

Винниченко каже, що треба заявити німцям, що миру, який буде заключений «Советом народных комиссаров», ми визнати не можемо; мир може заключити центральне правительство, обране Установчими зборами; коли цього зараз зробити не можна, то представництвом всіх республік Росії. *Стешенко* вказує на потребу розробити конкретні умови миру, які можна було б запропонувати як німцям, так і союзникам. *Ткаченко* каже, що ставати на грунт ігнорування «Совета народных комиссаров» в його мирних заходах небезпечно, бо це дасть сильний аргумент більшовикам, що ми затягаєм мир. Через те ми мусимо виступити в цій справі як самостійна держава, котра має свої інтереси, які повинні бути забезпечені.

Порш указує на необхідність рішуче поставити на переговорах справу участі Української Народної Республіки як держави. *Золотарьов* каже, що делегація Української Республіки повинна бути політично сильна. Ми повинні йти на переговори з конкретними умовами миру, з вимогами участі всіх республік Росії, переговори треба вести на нейтральному грунті, треба видати ноту до всіх держав.

Проект ноти доручено скласти Шульгіну і Ткаченку.

Дати телеграму Любинському, що йому доручається бути присутнім при мирних переговорах для інформації, поки приїдуть представники Центральної ради.

2. Законопроект генерального секретаря судових справ про утворення апеляційних судів.

3. Пропозицію організувати Українське телеграфне агентство.

2. Законопроект про утворення апеляційних судів ухвалити (див. додаток) *.

3. Доручити Генеральному секретарству внутрішніх справ розробити законопроект про організацію Українського телеграфного агентства. Ліквідувати через комісара Київський одділ Петроградського телеграфного агентства доручається секретарю внутрішніх справ в порозумінні з секретарем пошти і телеграфу.

* Не публікується.

4. Справу запросу про погроми в Ямпільському повіті Подільської губернії [407], внесеного в Малу раду.

5. Прохання Київської городської думи про надання їй права реквізиції помешкань.

6. Прохання Генерального секретарства національних справ призначити суточні командируємим за кордон представникам Генерального секретаріату.

4. Призначити слідство з участю прокурора, дати право всім, хто поніс втрати, в судовому порядку вимагати відшкодування.

5. Дати Київській городській думі право реквізиції помешкань за згодою реквізиційної комісії Генерального секретаріату.

6. Суточні командируємим за кордон призначити в розмірі 30 крб.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:

Діловод *В. Мільчевський*

Ф. 2592, оп. 1, спр. 2, арк. 57 — 58 зв. Засвідчена копія.

№ 248 — 249

ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ МАЛОЇ РАДИ

8 — 9 грудня 1917 р.

№ 248

8 грудня 1917 р. [408]

Головою М. Грушевський. Слово поза чергою дається генеральному секретарю військових справ С. Петлюрі, котрий робить доклад про потребу асигнування 1 млн крб. на військові справи.

Мотивуючи цю асигновку д. Петлюра каже, що, з одного боку, необхідно обороняти свій край, з другого — боротися з анархією.

На Україну йде зі всіх кінців Російської республіки українське військо. Все це потребує видатків, через що і необхідні спеціальні кредити.

Асигновка 1 млн крб. приймається більшістю всіх проти голосів поодиноких російських та українських соціал-демократів.

Доклад делегації з Бреста

Всі звернули свою увагу на трибуну, на котрій появились делегати, що їздили на мирні переговори в Брест. Делегати зробили цікаві доклади.

В делегацію увійшли дд. Любинський, Левицький і Гасенко. Д-й Любинський зостався ще у Бресті, а Левицький і Гасенко вернулись у Київ для докладу і отримання дальших вказівок.

Першим зробив свій доклад д. *Левицький*. «Спочатку ми приїхали у Двинськ, де нас мали ждати народні комісари, щоб разом з ними поїхати в Брест.

Але комісари нас не ждали, а поїхали самі. Я знісся по прямому дротові з Каменєвим, котрий був уже в Бресті. Каменєв мені сказав, що «перемир'я вже закладено, але ще не підписано. Я вважаю, що вам нема чого і їхати». Після детального обміркування цієї справи зі своїми товаришами ми рішили поїхати у Брест.

Приїхавши туди в суботу, 3 грудня, удень нас зустріли генерал Гофман і принц Леопольд Баварський. З ними ми пішли в офіцерське зібрання. Після обіду ми побачились з представниками народних комісарів Каменєвим, Караханом* і Іоффе. Тут зав'язалась коротка розмова. Каменєв питається: «Як ви відноситесь до нас»? «Ми вас не визнаємо за всеросійське правительство, а за правительство тільки Великоросії», — відповів йому д. Левицький. «Перше ви нас скиньте, а потім будете так казати», — заявив Каменєв.

Коли перейшли до умови перемир'я, делегація зауважила нам, що вона передбачала інтерес наш до пунктів про переброски війська, і пункт так зредагований, що він не припиняє можливості повної українізації військових відділів. Німці цікавились взагалі українською армією, формою, порядками, становищем і взагалі дисципліною. Я дипломатично ухилявся од відповіді. (*Оплески.*)

Німці бажають миру, але якого, про це ще не було розмови, і щоб на конференції були наші представники». (*Оплески.*)[409]

Д-й Гасенко посвідчує все те, що докладував д. Левицький і говорить слідуюче: «Ніяких офіціальних засідань і підписувань перемир'я не було, а були тільки приватні розмови. З німців були принц Леопольд Баварський і генерал Гофман.

З турків — Первод-Закк Паша і з австріяків посланець барон Мірбах. Більше всього німці цікавились українською армією, порядками і родом зброї. Але ми ж не мали на це повноважень, щоб їм на це відповісти.

Приводжу приклад розмови з генералом Гофманом. Генерал питає: «Яка ваша кавалерія?», «Яка зброя?», «Хто у вас козир?»

«Козир — наша щира любов до рідного краю і народу. По роду зброї — всі ми однакі, — відповів д. Гасенко. — Гофман питає: «Чи українська армія дисциплінована?»

Гасенко відповів, що дисциплінована.

«А чи може вона виступити активно?»

«Поскільки вона дисциплінована, постільки і активна».

Угорці цікавились: чи Бессарабія, чи частина Буковини відійде до Румунії.

Турки цікавились про Дарданелли і Константинополь.

«На папері ще нічого нема, — відповів Гасенко. —

Взагалі турки цікавляться своїми сусідами».

Гасенко закінчив. (*Оплески.*)

Ткаченко зробив доклад про переговори з селянським з'їздом в Петрограді. Генеральний секретар О. Шульгін докладав зібранню, що проект ноти Генерального секретаріату про мирні переговори буде прочитаний на завтрашньому засіданні.

Засідання закривається коло 2-ї год. ночі.

Нова Рада. — 1917. — 10 груд.

№ 249

9 грудня 1917 р.

Фінансові законопроекти

Засідання** почалось тільки в 10 1/2 год. вечора через те, що від п'яти годин засідала комісія з представників фракцій, яка розглядала зміст декларації Генерального секретаріату про замирення.

На початку засідання Мала рада заслухала і прийняла кілька невеликих, але важних законопроектів, внесених Генеральним секретарством фінансів. Обгово-

---

* У тексті помилково «Карканом».

** Головував М. С. Грушевський.

рення цих законопроектів сливе не було. Виступав тільки з критикою Ф. Крижанівський та в оборону законопроектів товариш генерального секретаря фінансів професор В. Мазуренко.

Законопроектів цих п'ять: про державні кошти Української Республіки, про Головну скарбницю та Державний банк України, про скасування Дворянського та Селянського банків і про повернення зиску з цукрової монополії на Україні в користь Української Республіки. Законопроекти ці дуже коротко виложені і тут їх цілком подаємо.

Державні кошти України

Всі державні податки і прибутки, які на підставі існуючих законів збираються на території Української Народної Республіки, визнаються прибутком державного скарбу Української Республіки.

Головна Скарбниця (казначейство)

Для прийняття і переховування прибутків державного скарбу і видавання сум на державні видатки закладається Головна скарбниця Української Народної Республіки.

Всі існуючі на території України губерніальні і повітові казначейства стають скарбницями Української Народної Республіки.

Обов'язки Головної скарбниці до видання особливого статуту і штатів цієї скарбниці доручається виконувати Київській скарбниці.

Генеральному секретареві фінансів доручається вибрати і внести на ухвалу Ради статут і штати Головної скарбниці Української Народної Республіки.

Державний банк

«Киевскую контору государственного банка» перетворити в Український державний банк, який має тимчасово керуватися «уставом государственного банка (т. II, ч. 2. Св. зак. Рос. Имп.)». Цей же Банк має взяти на себе тимчасово всі функції Київської контори Українського державного банку.

Всі місцеві устави «Государственного банка» на території Української Народної Республіки стають відділами Українського державного банку.

Скасування Дворянського та Селянського банків

Відділи «Государственного дворянского земельного банка» та «Крестьянского поземельного банка» на території Української Народної Республіки скасувати, а служачих лишити за штатом у звичайному порядкові.

Ліквідацію зазначених банків доручити Генеральному секретарству фінансів в порозумінні з Генеральним секретарством земельних справ.

Цукрова монополія

Цукрова монополія, яку заведено з 1 листопада 1917 р. на території Української Народної Республіки, визнається виключним правом Державного скарбу Української Народної Республіки.

Повідомлення (нота) Генерального секретаріату в справі миру

По вирішенні дрібніших справ, коло 12-ї год. ночі Мала рада заслухала повідомлення Генерального секретаріату в справі миру, яке він розсилав всім воюючим і стороннім (нейтральним) державам.

З цим повідомленням виступив перед Малою радою генеральний секретар міжнародних справ О. Шульгін [410], який після невеликої промови прочитав наступне офіціальне повідомлення.

«Правительство Української Народної Республіки — Генеральний секретаріат — отсим повідомляє всі воюючі та нейтральні держави про наступне:

Третім Універсалом Центральної ради від 7 листопада 1917 р. проголошено Українську Народну Республіку і цим актом визначено її міжнародне становище.

Прямуючи до створення федеративної спілки всіх республік, які виникли в цей час на території бувшої Російської імперії, Українська Народна Республіка в особі Генерального секретаріату стає на шлях самостійних міжнародних стосунків до того часу, поки не буде створено загальнодержавної федеративної власті в Росії та не буде розмежовано міжнародного представництва між правительством Української Республіки і федеральним правительством майбутньої федерації.

В зв'язку з цим Генеральний секретаріат вважає потрібним сповістити тепер всім державам і народам світу про відношення Української Народної Республіки до тих переговорів про мир, які цими днями розпочинаються в Бересті-Литовському між представниками «Совета народных комиссаров» і правительствами держав, що воюють з Росією.

Стоячи непохитно на тому, що теперішня війна є найтяжчим лихом для всіх держав, а особливо для трудящих верств кожної держави, що всі держави, які беруть участь у війні, повинні зректись заборчих намірів і негайно приступити до мирових переговорів, Центральна Українська рада — парламент Української Республіки — признала потрібним розпочати діяльну працю в справі миру з перших днів проголошення Української Народної Республіки. І проголосивши в своєму Третьому Універсалі конечну потребу негайного миру, Центральна Українська рада признала потрібним приступити до замирення і для цього послано було представників Генерального секретаріату на Південно-Західний та Румунський фронти, які тепер з'єднано в один Український фронт під владою правительства Української Народної Республіки. Одночасно Центральна Українська рада доручила Генеральному секретаріатові повідомити про ці переговори союзні держави, що в свій час і було Генеральним секретаріатом зроблено.

І далі, коли «Совет народных комиссаров» в згоді з правительствами держав, що воюють з Росією, приступив до замирення на всіх фронтах Росії, то Генеральний секретаріат вислав в Берестя-Литовське своїх представників для догляду та повідомлення. При цьому Генеральний секретаріат вважає потрібним зазначити, що представники «Совета народных комиссаров», незважаючи на сповіщення про те, що для участі в переговорах мають приїхати делегати правительства України, самі підписали загальне замирення без всякої згоди з правительством Української Народної Республіки.

Тепер же, коли «Совет народных комиссаров», згідно з останнім пунктом умов загального замирення, розпочав в Бересті-Литовському мирові переговори з правительствами Германії, Австро-Угорщини, Туреччини та Болгарії, — Генеральний секретаріат іменем Української Народної Республіки заявляє:

1. Вся демократія Української держави прагне припинення війни по всьому світі і миру між всіма державами, що тепер воюють, миру загального.

2. Заведений між всіма державами мир повинен бути демократичним, повинен забезпечувати кожному, навіть найменшому народові, в кожній державі повну волю нічим не обмеженого самовизначення.

3. Для установлення можливості справжнього виявлення волі народів повинні бути заведені належні забезпеки (гарантії).

4. Тим самим ніякі анексії, тобто насильне прилучення або передача тої чи іншої части території (краю) без згоди людності — недопустимі.

5. Так само недопустимі, з погляду інтересів трудящих верств всіх країн, контрибуції (подереч, податі, рати)*, в яких би то не було формах.

6. Малим народам та державам, поруйнованим війною, повинно бути дано матеріальну допомогу, згідно з правилами, які вироблено буде на мирових конгресах.

7. Українська Народна Республіка, маючи тепер на своїй землі Український фронт і виступаючи самостійно в справах міжнародних в особі свого правительства, яке повинно пильнувати інтереси народу українського, повинна взяти участь нарівні з іншими державами у всіх мирових переговорах, конференціях (нарадах) та конгресах (з'їздах).

---

* Подереча — подать, податок. Рата — частковий платіж, частина боргового зобов'язання.

8. Влада «Совета народных комиссаров» не поширюється на всю Росію, а разом з тим не поширюється і на Українську Народну Республіку. І через те мир, який може статися внаслідок переговорів з державами, що воюють з Росією, може стати обов'язковим для України тільки тоді, коли умови цього миру буде прийнято і підписано Українською Народною Республікою.

9. Мир від імені цілої Росії може бути заведено тільки тим правительством (притому правительством федеральним), яке буде признано всіма республіками та державно-організованими краями Росії. А коли б таке правительство в найближчім часі не було створено, то тільки об'єднаним представництвом цих республік та країв.

Твердо стоячи на засаді демократичного загального миру, Генеральний секретаріат одночасно, прямуючи до найскорішого наближення цього загального миру і надаючи велику вагу всім спробам, які можуть наблизити його здійснення, вважає конче потрібним мати своє представництво на конференції в Бересті-Литовському, сподіваючись разом з тим, що остаточно справу миру буде довершено на міжнародному конгресі, до участі в якому правительство Української Республіки закликає всіх, що тепер воюють».

Заяви фракцій і резолюція

Після оголошення поданої ноти зроблено було невелику перерву, під час якої відбулись наради фракцій, а по відновленні засідання представники фракцій зробили заяви про те, якої думки кожна фракція про ноту Генерального секретаріату. Більшість фракцій виявила прихильність до ноти і задоволення нею, тільки фракції «Бунду» та «меншовиків» зостались де в чому незадоволеними.

Коли промови скінчились, то більшістю Малої ради прийнято було наступну резолюцію, першу половину подала фракція «Бунду», а другу — фракція українських соціалістів-революціонерів:

«Заслухавши ноту Генерального секретаріату, Центральна Українська рада доручає йому негайно приступити до вироблення докладних умов загального демократичного миру. Разом з тим Центральна рада доручає Генеральному секретаріатові вжити всіх заходів для створення об'єднаного представництва республік та державно організованих областей Росії, котре повело б справу миру від імені всіх цих республік і областей».

Засідання Малої ради скінчилось о 2-й год. ночі.

Народня воля. — 1917. — 12 груд.

250
ПРОТОКОЛ ЗАСІДАННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЕКРЕТАРІАТУ

9 грудня 1917 р.

Присутні: Винниченко, Ткаченко, Порш, Шульгін, Зільберфарб.

Слухали і ухвалили текст ноти* до всіх воюючих і нейтральних держав від правительства Української Народної Республіки в справі прогодошення Української Народної Республіки і мирних переговорів [див. додаток]**.

Оригінал за належними підписами.

З оригіналом згідно:
Діловод *В. Мільчевський*

Ф.2592, оп. 1, спр. 1, арк. 58 зв. Засвідчена копія.

---

* Цю ноту було заслухано і схвалено на засіданні Малої ради 9 грудня (див. док. № 249), а розіслано 11 грудня.

** Не публікується.

ПРИМІТКИ

1. «Просвіти» — українські культурно-просвітні заклади клубного типу. Першу «Просвіту» засновано 1868 р. у Львові. З 1905 р. почали створюватись у Східній Україні. Наказом П. Столипіна 1910 р. їх було ліквідовано. Відродилися повсюдно 1917 р.; на вересень, коли зібрався І Всеукраїнський з'їзд «Просвіт», їх налічувалося вже кілька тисяч. Провінційні «Просвіти», очолювані місцевою інтелігенцією, провадили у селах і містечках культурно-освітню роботу: організовували школи для неписьменних, невеличкі бібліотеки, музичні і драматичні гуртки тощо. Одночасно «Просвіти» були осередками національного руху, пропагували ідею національного відродження України, консолідували націю. Проведення ними маніфестацій, свят, лекцій, концертів мало агітаційно-пропагандистський характер. Центральна рада всіляко сприяла діяльності «Просвіт», вбачаючи в них свою опору у провінції.

Радянська влада засудила діяльність «Просвіт» як націоналістичну і контрреволюційну й висунула завдання перебудови ідеологічного змісту їхньої роботи, так званої пролетаризації. До середини 20-х років «Просвіти» поступово замінялися радянськими культурно-освітніми закладами. — *Док. № 2.*

2. Міський виконавчий комітет — виконавчий орган Ради об'єднаних громадських організацій, органу, створеного за часів діяльності Тимчасового уряду. Комітети (міські, губернські, повітові) формувались за участю представників земств і міських дум. До складу Київського виконкому, обраного 4 березня 1917 р. і очоленого кадетом М. Ф. Страдомським, увійшли 15 представників різних політичних та громадських об'єднань, у тому числі п'ять українських діячів: Ф. Штейнгель, С. Єфремов, А. Ніковський, М. Паламарчук, М. Порш. — *Док. № 4.*

3. 254-та піша Рязанська дружина — військове формування ополченців чисельністю 2,5 тис. чоловік, входила до складу військових частин київського гарнізону, була розквартирована на вул. Московській. У ніч на 30 листопада 1917 р. роззброєна військами Центральної ради і разом з іншими неукраїнізованими військовими частинами гарнізону відправлена з Києва. — *Док. № 4.*

4. Українська організація, створена в Одесі у перших числах березня 1917 р. для керівництва національним рухом. Голова — С. П. Шелухін. Видавала газету «Живе слово». — *Док. № 5.*

5. Тимчасове військове бюро у складі семи чоловік обрано 11 березня 1917 р. у Києві на військовому вічі. 12 березня ним створено Український військовий організаційний комітет, на який покладалося завдання безпосередньої організації українських військових частин. Очолив комітет полковник П. Глинський, начальник резервної команди у Києві. До складу президії увійшли полковник П. Волошин, капітан Л. Ган, підпоручик М. Міхновський, прапорщик В. Павелко. — *Док. № 7.*

6. Мова йде про Раду представників громадських організацій Київщини, обрану на губернських земських зборах у середині березня 1917 р. Рада утворила губернський виконавчий комітет, який майже цілком опинився в руках українців. — *Док. № 8.*

7. «Вісти з Української Центральної ради» — офіційний друкований орган Центральної ради. Вийшло 25 номерів. Перші три мали назву «Вісти з Української Центральної ради у Києві». До № 19 газету видавав Комітет ЦР, а з № 20/21 — президія Української Центральної ради. В газеті відтворено всю діяльність Ради з моменту організації до початку вересня 1917 р. Хоч № 5 — 9 «Вістей з Української Центральної ради» позначено травнем, але вийшли вони пізніше, тому в № 9 вміщено матеріали IV сесії Центральної ради, що відбулася 1 — 3 червня. — *Док. № 9.*

8. Д. Дорошенко у своєму рефераті порушив питання автономного устрою і докладно розповів про великі змагання за автономію в Україні, які протягом 263-х років провадили українські політичні діячі. О. Я. Шульгін ґрунтовно доповів про устрій федеративних держав усього світу і дійшов висновку, що для справжнього щастя і добробуту всіх народів, які населяють Росію, вона має бути федеративною демократичною республікою, в якій український народ, як і інші народи, матиме повне право творити свої державні й культурні справи. Ф. Матушевський відстоював необхідність автономного політичного устрою для України в Федеративній Російській Республіці, зазначивши, що вільна автономна Україна забезпечить права всіх народів, які її населяють. — *Док. № 17.*

9. Українська Селянська спілка (Селоспілка, 1917 — 1919) — професійно-класова організація селянства України, об'єднувала незаможне селянство. Перебувала під впливом УПСР. Була організатором Першого Всеукраїнського селянського з'їзду (28.VI — 2.VII 1917 р.), на якому було обрано Центральний комітет Української Селянської спілки: М. Ковалевський (голова), П. Христюк, А. Степаненко, І. Пугач, В.Винниченко, М. Стасюк, Б. Мартос, Т. Осадчий, А. Левицький, І. Діденко, А. Заливчий, В. Матюшенко, Б. Бабич, З. Висоцький, М. Гаркуша. В своїх програмних вимогах домагалася скасування приватної власності на землю та її соціалізації. Підтримувала політику Центральної ради. 1918 р. не визнала гетьманської влади. Друкований орган — газета «Народня воля». — *Док. № 17.*

10. Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР) до 1917 р. існувала у вигляді окремих гуртків і груп, заснованих під час першої російської революції. Організаційно оформилась на установчому з'їзді в Києві (4 — 5 квітня 1917 р.). Соціальною базою партії було селянство та радикальна українська інтелігенція. Наприкінці 1917 р. була однією з найвпливовіших політичних сил українського руху, налічувала близько 75 тис. членів. Лідери: М. Ковалевський, Л. Ковалів, В. Залізняк, П. Христюк, О. Севрюк.

Програма УПСР, прийнята на її другому з'їзді (15 — 19 липня 1917 р.), вимагала в національному питанні здійснення права націй на самовизначення, перебудови Російської держави на федерацію рівноправних національно-територіальних республік; у внутрішній політиці — республікансько-демократичної форми правління, гарантії демократичних прав і свобод для громадян; в аграрному питанні — скасування приватної власності на землю та її соціалізації.

Фракція УПСР була однією з найчисельніших у Центральній раді. До Генерального секретаріату у різні часи входили: В.Голубович, О. Зарудний, М. Ковалевський, М. Савченко-Більський, М. Стасюк, М. Шаповал, П. Христюк; до Ради народних міністрів: В. Голубович (голова), Н. Григор'єв, О. Жуковський, М. Ковалевський, М. Любинський, Є. Сокович, С. Перепелиця, П. Христюк.

Третій з'їзд УПСР (21 — 24 листопада 1917 р.) зажадав від Центральної ради прискорення соціальних реформ, проведення в Україні соціалістичних перетворень. У січні 1918 р. група лівих українських есерів, членів Центральної ради, вела таємні переговори з більшовиками.

На IV з'їзді (травень 1918 р.) стався розкол партії. Її ліва частина об'єдналась у серпні 1919 р. з лівою частиною УСДРП («незалежниками»), створивши «Українську комуністичну партію (боротьбистів)». Вона стояла на радянській платформі, її представники входили разом з більшовиками до Всеукрревкому (грудень 1919 — лютий 1920 р.). Влітку 1920 р. відбулась «самоліквідація» партії, більшість її членів в індивідуальному порядку було прийнято до КП(б)У.

Права частина УПСР увійшла до Українського національного союзу, підтримала повстання проти гетьмана та Директорію УНР. На конференції наприкінці січня 1919 р. вона оформилася в УПСР «центральної течії». Того ж року частина ЦК УПСР на чолі з М. Грушевським емігрувала і діяла як закордонна делегація УПСР. УПСР було прийнято у члени II Інтернаціоналу. На початку 20-х років у Празі відбулося декілька конференцій закордонної делегації УПСР, на яких переглядалася програма і тактика партії. В основі нової програми лежав принцип диктатури трудового народу і радянської влади.

На території України УПСР припинила свою діяльність наприкінці громадянської війни, однак у травні 1921 р. над її членами відбувся один із перших показових судових політичних процесів. Під впливом ідей зміновіховства та українізації значна частина закордонної делегації УПСР 1924 р. повернулася в Україну, оголосивши про припинення партійної діяльності. Проте вже 1931 р. колишні українські есери склали більшість засуджених по сфабрикованій ОДПУ СРСР справі «Українського національного центру». Серед них були активні діячі Центральної ради — В. Голубович, В. Мазуренко, В. Потішко, Ар. Степаненко, П. Христюк, М. Чечель, М. Шраг.

Друковані органи партії — газети «Народня воля», «Боротьба». — *Док. № 17.*

11. Українська соціал-демократична робітнича партія (УСДРП) утворилася у грудні 1905 р. з Революційної української партії (РУП). До квітня 1917 р. провадила обмежену революційну діяльність. Визнаючи марксистську ідеологію, УСДРП діяла незалежно від Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП). Вироблена на II з'їзді партії (1917) програма з національного питання домагалася автономії України з окремою державною інституцією (соймом), вимагала демократичних свобод, передачі землі державі, заміни постійної армії народною міліцією. УСДРП була найвпливовішою політичною силою українського руху, наприкінці 1917 р. налічувала 45 тис. членів. Лідери: В. Винниченко (голова), Д. Антонович, Б. Мартос, С. Петлюра, М. Порш, М. Ткаченко. Фракція УСДРП відігравала провідну роль у формуванні політики Центральної ради. До Генерального секретаріату в різні часи входили: В.Винниченко (голова), Д. Антонович, В. Мазуренко, Б. Мартос, С. Петлюра, М. Порш, В.Садовський, І. Стешенко, М. Ткаченко; до Ради народних міністрів: Д. Коліух, Л. Михайлів, М. Ткаченко.

У грудні 1917 р. від УСДРП відокремилось ліве крило — «ліві українські соціал-демократи», які підтримували радянську владу, частину з них згодом було прийнято до КП(б)У.

У січні 1919 р. з УСДРП виділились «незалежники», які у серпні 1919 р. створили разом з лівими українськими есерами УКП (боротьбистів) (див. прим. 10).

УСДРП входила до Українського національного союзу, підтримала повстання проти гетьмана та Директорію УНР. Члени УСДРП декілька разів очолювали уряд УНР (В. Чеховський, Б. Мартос, А. Левицький, І. Мазепа).

Після розгрому УНР керівництво партії емігрувало спочатку до Львова, а згодом — до Праги. 1938 р. партія припинила своє існування.

Друкований орган — «Робітнича газета». — *Док. № 17.*

12. Товариство «Праця» — організація української науково-технічної та агрономічної інтелігенції, утворена 7 березня 1917 р. Керівники: І. Ганицький, І. Левинський, доц. С. Веселовський, інженери В. Величковський, В.Коробцов, І. Чопівський, агрономи В. Коваль, Ф. Левченко. Напрямки діяльності: вивчення та аналіз стану економіки України, розробка планів її розвитку, підготовка кадрів, працевлаштування. Товариство відкрило вечірні загальноосвітні курси для робітників у Лук'янівському народному домі. «Праця» була одним з ініціаторів та організаторів створення Українського народного університету. — *Док. № 17.*

13. Українську національну раду в Петрограді створено 19 березня 1917 р. з представників ТУП, українських соціал-демократів, української фракції Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів, робітників, українського студентства та ін. Голова виконкому — О. Лотоцький, з травня — П. Стебницький. Підтримувала тісний зв'язок з Центральною радою, де мала свого представника (Г. Голоскевич). Допомагала ЦР у її зв'язках з Тимчасовим урядом. Після визнання УЦР крайовою владою функції Української національної ради перебрав комісар України при Тимчасовому уряді П. Стебницький. — *Док. № 17.*

14. Товариство ім. Павла Полуботка — українська військова громадська організація, започаткована 16 березня 1917 р. на Установчих зборах представників київського гарнізону, які ухвалили організувати Український військовий клуб ім. гетьмана Павла Полуботка. Згідно з статутом клубу, виробленим підпоручиком М. Міхновським і затвердженим на загальних зборах членів 18 березня, метою товариства було створення української національної армії. Виконавчим органом клубу була рада з 24 членів і 12 кандидатів на чолі з М. Міхновським. Клуб мав право відкривати свої філії по всій Україні. — *Док. № 17.*

15. *М. Ткаченко* докладно зупинився на тому, які закони в майбутній федеративній демократичній республіці має видавати центральний (загальний) уряд і які — уряди окремих національно-територіальних автономій.

Ф. Крижанівський підкреслив, що український народ ні на цьому, ні на майбутньому конгресі не має мети оголосити своїм законодавчим актом автономію України, що вона «повинна бути затверджена тільки на Установчих зборах представників всіх народів Росії. Мета теперішнього з'їзду — це організація всього українського народу і всіх інших народів, що живуть на Україні, до загального Українського конгресу, який мусить виробити декларацію до Установчих зборів для здійснення автономії України».

В. Садовський у своїй доповіді зазначив межі української землі, на якій більшість населення складали українці, навівши дані по губерніях та загальні дані про кількість окремих національних груп, що проживали на Україні за переписом 1897 р. — *Док. № 18.*

16. Конституційно-демократична партія (кадети, партія народної свободи) заснована в жовтні 1905 р. лівим крилом російського ліберального руху. Партію складала інтелектуальна еліта Росії. Партія парламентського типу, в міжреволюційний період була опозиційною царському уряду. Програмні вимоги: запровадження в країні парламентської системи та правового ладу, 8-годинного робочого дня, свобода профспілок, розподіл серед селян за викуп частини поміщицьких земель. Підтримувала національно-культурні вимоги українців, проте надання автономії Україні відкладала до Установчих зборів. Лідери: П. Мілюков (голова), В. Набоков, П. Струве, О. Шингарьов.

1917 р. кадети мали 50 тис. членів, в Україні — близько 10 тис., серед них М. Василенко, В. Науменко, Ф. Штейнгель. Кадети увійшли до складу ЦР наприкінці липня 1917 р., залишили її після проголошення III Універсалу. До Генерального секретаріату входив колишній кадет М. Туган-Барановський.

Після гетьманського перевороту з'їзд представників партії у Києві (травень 1918 р.) утворив місцеву головну управу, незалежну від загальноросійського головного комітету. Кадети входили до гетьманського уряду; М. Василенко, С. Гербель очолювали його.

Згодом більшість кадетів опинилися на еміграції, після громадянської війни партія припинила своє існування.

Друкований орган — газета «Речь». — *Док. № 18.*

17. Російська партія соціалістів-революціонерів (ПСР) — найчисленніша і найвпливовіша політична партія у Росії (у травні 1917 р. налічувала понад 500 тис. членів). Створена наприкінці 1901 — на початку 1902 р. з народницьких груп і гуртків, вважалась селянською партією. Визнавала терор як засіб політичної боротьби, мала бойову організацію, до лютого 1917 р. перебувала на нелегальному становищі. Програма партії, прийнята на I з'їзді (грудень 1905 — січень 1906 р.), передбачала встановлення демократичної республіки, загальне виборче право, демократичні свободи, в аграрному питанні — соціалізацію землі і перехід її до сільських общин. Есери виступали за співробітництво різних політичних сил, входили до Тимчасового уряду (О. Ф. Керенський, В. М.Чернов та ін.). Разом з меншовиками мали більшість у радах робітничих, солдатських та селянських депутатів першого скликання, ВЦВК. На виборах до Всеросійських Установчих зборів одержали 40 % голосів.

Влітку 1917 р. почалось розмежування партії на два крила — праве і ліве (див. прим. 58), яке організаційно оформилось у листопаді створенням партії лівих есерів (ПЛСР).

Лідери: М. Авксентьєв, А. Гоц, В. Зензінов, О. Керенський, В.Чернов. Центральний друкований орган — газета «Дело народа».

Партія була досить впливовою в Україні, осередки діяли в усіх губерніях, загальна чисельність членів сягала 69 тис. Лідери: О. Зарубін, І. Скловський, П. Сухових. Російські есери входили до ЦР

і Малої ради, О. Зарубін — до Генерального секретаріату. Партія припинила своє існування 1923 р. — *Док. № 18.*

18. Соціалістична єврейська робітнича партія (СЄРП) була створена 1906 р., діяла переважно в Україні і Білорусії. Пропагувала екстериторіальну єврейську автономію. Після лютневої революції об'єдналася з партією «Цеіре Ціон» — «Соціалісти Сіону», отримавши назву Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії. В Україні партосередки діяли в Києві, Харкові, Миколаєві, Катеринославі, Одесі. Підтримувала Тимчасовий уряд. Представники партії входили до складу Центральної та Малої рад: Гутман, Дубинський, М.Литваков, І. Хургін, М. Шац-Анін; до складу Генерального секретаріату — М. Зільберфарб. — *Док. № 18.*

19. Київську раду робітничих депутатів створено 2 — 4 березня 1917 р. Вибори до неї провадилися так: підприємства з числом робітників від 25 до 100 обирали 1 депутата, від 150 до 250 — 2, від 250 до 500 — 3, і далі до 2 тис. один представник додавався на кожні 250 чоловік. Голова ради — есер К. Незлобін. Серед членів переважали меншовики та есери. — *Док. № 18.*

20. П. Понятенко у доповіді торкнувся проблеми національних меншин, що мешкали в Україні, зокрема й питання про захист їхніх прав. — *Док. № 18.*

21. Українську радикально-демократичну партію (УРДП) — створено в грудні 1905 р. у Києві в результаті об'єднання Української демократичної партії (УДП) і Української радикальної партії (УРП). Партія виступала за автономію України у складі федеративної Росії з виборною Українською народною радою (сеймом), вимагала викупу землі та підприємств у власників з наступною їх націоналізацією.

З 1907 по 1917 р. УРДП провадила в основному культурологічну роботу, будучи активною складовою частиною Товариства українських поступовців (ТУП) — міжпартійного об'єднання ліберального напряму, яке гуртувало українських діячів на платформі автономії України та конституційно-демократичного ладу.

У квітні 1917 р. в Києві відбулася нарада членів УРДП — учасників Національного конгресу, яка ухвалила до з'їзду зберегти її назву і програму. До складу тимчасової партійної ради було обрано Д. Дорошенка, С. Єфремова, Ф. Матушевського, А. Ніковського, В. Прокоповича, О. Шульгіна. 25 червня 1917 р. відбулася конференція УРДП, на якій партію було перейменовано в Українську партію соціалістів-федералістів (див. прим. 22). — *Док. № 18.*

22. З'їзд ТУПу, що відбувся 12 — 13 березня 1917 р. у Києві, прийняв нову назву «Союз українських автономістів-федералістів». Історичною правонаступницею ТУПу та УРДП (див. прим. 21) стала Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ). Її програму було прийнято на з'їзді партії у вересні 1917 р. УПСФ — ліберально-демократична партія, відстоювала еволюційний шлях соціально-економічних перетворень, а кінцевою метою вважала ліквідацію експлуатації, побудову соціалізму. Виступала за автономію України у складі Російської Федерації. УПСФ була партією виключно інтелігентською, її орієнтовна чисельність — кілька тисяч чоловік. Лідери: С. Єфремов (голова), А. Вязлов, Д. Дорошенко, Ф. Матушевський, А. Ніковський, В. Прокопович, О. Шульгін. Провідні діячі УПСФ (колишні «тупівці») створили Центральну раду, були її першими членами і керівниками, входили до Малої ради. До Генерального секретаріату обиралися: С. Єфремов, О. Лотоцький, І. Мірний, П. Стебницький, М. Туган-Барановський, О. Шульгін; до Ради народних міністрів — І. Фещенко-Чопівський, В. Прокопович, С. Шелухін.

УПСФ була в опозиції до гетьманщини, проте окремі її члени входили до уряду. Соціалісти-федералісти увійшли до Українського національного союзу, підтримали повстання проти гетьмана та Директорію УНР.

Після розгрому УНР ЦК УПСФ емігрував спочатку до Львова, а згодом до Праги. 1923 р. партія повернула собі колишню назву — УРДП, прийняла нову програму, відмовившись від соціалістичних ідей.

Друкований орган — газета «Нова Рада». — *Док. № 20.*

23. Українська партія соціалістів-самостійників (УПСС) утворилася в грудні 1917 р. на Всеукраїнському з'їзді самостійницьких груп і течій — націонал-демократи, націонал-соціалісти, члени УНП, — які виступали за незалежність України. Найвпливовіша з них — Українська народна партія (УНП) увійшла до УПСС на федеративних засадах, зберігаючи свою назву. Тоді ж затверджено програму партії, головними вимогами якої були: проголошення незалежної Української Народної Республіки на чолі з президентом, націоналізація землі (визнавала соціалістичну програму). Лідери: О. Андрієвський, І. Луценко, І. Липа, О. та П. Макаренки, М. Міхновський, О. Степаненко. Партія залишалась в опозиції до Центральної ради (до проголошення IV Універсалу) і виступала з критикою її земельної політики. Представництво УПСС в ЦР було незначним. До Генерального секретаріату входив В. Єщенко, до Ради народних міністрів — В. Єщенко, Г. Сидоренко. Орієнтовна чисельність партії — кілька тисяч чоловік. — *Док. № 20.*

24. Український центральний кооперативний комітет (Коопцентр) створено в березні 1917 р. Найвищий орган кооперації в Україні, спрямовував її виробничу, наукову, статистично-економічну та освітню діяльність. Мав 9 відділів та 8 допоміжних комісій, які надавали кооператорам кваліфіковану допомогу. Охоплював усі види кооперації, до його складу входили ради кооперативних з'їздів. Провідними діячами кооперативного руху були Х. Барановський, М. Туган-Барановський, Б. Мартос, М. Левитський та ін. 1921 р. Коопцентр ліквідовано. — *Док. № 20.*

25. «Позику волі» («Заем свободы») — випущено Тимчасовим урядом постановою від 26 березня 1917 р. з метою покриття боргів та забезпечення витрат на війну. Після повалення царизму уряд

сподівався на підтримку народу, в тому числі й у питанні про війну. Соціалістичні партії (як російські, так і українські), що займали позиції «революційного оборонства», підтримали позику. Так само підтримала її і Центральна рада. — *Док. № 22.*

26. У телеграмі міністра фінансів Тимчасового уряду М. І. Терещенка зазначалося: «Звертаюся до вас із щирим проханням сприяти успіху позики свободи, необхідному для переможного кінця війни і скріплення здобутої волі. Ваш заклик до всіх українців, що зібрались на конгресі, а так само друкованим словом у відозві, щоб підписувались на позику, зробило би спільній справі велику поміч. Міністр фінансів Терещенко». (Нова Рада. — 1917.). — *Док. № 22.*

27. Архієпископ Харківський Антоній (Храповицький) ворожим ставленням до українського руху та нетактовними випадами проти української мови і культури настільки обурив харківське громадянство, що воно кілька разів протягом 1917 р. домагалося його усунення з України. Проте Антоній, якого підтримував Московський патріархат, залишився у Харкові. У травні 1918 р. його було обрано митрополитом Київським і Галицьким, вибори відбулися з порушенням церковних канонів і всупереч бажанню гетьмана та його уряду. — *Док. № 22.*

28. На заклик Українського військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка у квітні 1917 р. збори 5 тис. солдатів-українців, що відбувалися в Києві, висловили бажання організувати український піший полк ім. гетьмана Б. Хмельницького. Збори обрали першого командира полку штабс-капітана Д. Путника-Гребенюка. На засіданні 15 квітня Центральна рада підтримала пропозицію клубу. Перший Всеукраїнський військовий з'їзд виніс резолюцію про створення Першого українського козацького ім. Б. Хмельницького полку, зарахувавши до його складу 3400 чоловік. Командиром полку з'їзд призначив підполковника Ю. Капкана.

Структура полку відповідала зразку російських полків того часу: він складався з 4-х куренів (батальйонів) у складі 4-х сотень, кулеметної сотні, відділу піших та кінних розвідників, відділу зв'язку, господарської сотні і медсанчастини. 26 липня 1917 р. за наказом Центральної ради полк виїхав на Південно-Західний фронт. Наприкінці жовтня прибув до Києва. У січні 1918 р. брав участь у боях з червоногвардійськими загонами в Києві. Разом з Центральною радою у другій половині січня відійшов на Волинь. Від квітня 1918 р. перебував у складі Запорізького корпусу як 3-й Запорізький ім. гетьмана Б. Хмельницького піхотний полк. Після гетьманського перевороту — в складі дивізії генерала Натієва. Пізніше — в складі армії УНР. — *Док. № 27.*

29. Дні Національного фонду проводилися в Україні 20 — 22 травня. За свідченням М. С. Грушевського, тільки в Києві тоді було зібрано 40 тис. крб. — *Док. № 27.*

30. Всеросійський земський союз допомоги хворим та пораненим воїнам і Всеросійський союз міст — воєнізовані громадські організації. Утворені 1914 р. у Москві в результаті об'єднання місцевих органів самоврядування (міських дум та земств) з метою організації роботи тилу на користь фронту. Спочатку їхня діяльність мала гуманітарний характер, а саме: організація санітарних поїздів, госпіталів, підготовка медперсоналу, допомога біженцям. Пізніше почали виконувати замовлення інтендантства по постачанню армії (одяг, взуття, військове спорядження та ін.), мобілізувавши дрібну кустарну промисловість. Утворений у липні 1915 р. об'єднаний комітет союзів — Земгор — був впливовою політичною організацією ліберального напряму. В місцевих організаціях союзів працювало багато українських діячів (Ф. Штейнгель, Д. Дорошенко, С. Петлюра та ін.). Керівні діячі союзів 1917 р. увійшли до Тимчасового уряду. — *Док. № 30.*

31. «Клуб» — український клуб «Родина». Існував у Києві ще з довоєнних часів. Під час війни, коли уряд заборонив українські організації, у помешканні клубу його діячі відкрили лазарет. Серед поранених, а це здебільшого були українці, провадилась культурно-освітня та агітаційна робота. З перших днів революції клуб «Родина» став осередком українського національного життя. Він перший надав своє приміщення (декілька кімнат при лазареті) новоствореній Центральній раді. — *Док. № 30.*

Офіційна назва організації «Юг» — «Общество помощи населению Юга России, пострадавшему от военных действий». Восени 1914 р. до Києва прибула перша група депортованих галичан — священиків греко-католицького обряду та інтелігенції — які висилалися до Сибіру та Середньої Азії. Українська громадськість почала допомагати виселенцям, всіляко поліпшуючи їхнє становище. Протягом зими — весни 1915 р. збільшувався потік біженців і виселенців, зростали масштаби допомоги. У травні 1915 р. з дозволу уряду було утворено згадану організацію, голова — директор Київської філії державного банку Я. Я. Ігнатович, заступник — Д. І. Дорошенко. Це була одна з небагатьох легальних українських організацій. Крім безпосередньої матеріальної допомоги та моральної підтримки депортованим і біженцям, товариство провадило значну культурно-освітню роботу, відкрило кілька дитячих притулків, у яких працювали українські школи. — *Док. № 30.*

32. Союз визволення України (СВУ) утворився в серпні 1914 р. у Львові, пізніше переїхав до Відня. До його складу увійшла частина членів УСДРП (Д. Донцов, В. Дорошенко, Л. Цегельський), Української соціал-демократичної «Спілки» (М. Меленевський (Басок), О. Скоропис-Йолтуховський, П. Бендзя), українських есерів (М. Залізняк, Ю. Бачинський), а також представники інших партій і організацій. До президії входили О. Скоропис-Йолтуховський, М. Меленевський (Басок), А. Жук, В. Дорошенко. СВУ проголосив своїм завданням відокремлення України від Росії і створення конституційної монархічної Української держави під протекторатом Австро-Угорщини та Німеччини. З цією метою СВУ провадив роз'яснювальну роботу серед українців — військовополонених в австрійських та німецьких таборах: Вецлярі, Фрайштадті та ін. При підтримці представників СВУ у Вецлярі було створено Перший полк ім. Дорошенка, в Ганновері — Гміндені — чотири сотні з українців-полонених. Друкований орган СВУ — газета «Вісник Союзу визволення України» — вида-

вався у Відні й розповсюджувався в Києві, Катеринославі, Одесі та інших містах України. — *Док. № 30.*

33. У Центральній раді були два Степаненки. А. Степаненко — відомий політичний діяч, член УПСР, один з керівників Селянської спілки, та О. Степаненко — соціаліст-самостійник, обраний від кооперативної організації. Противники українського руху заявили в пресі, що Степаненко (не вказуючи який саме) був жандармським агентом. Очевидно, малася на меті дискредитація А. Степаненка. Третя сесія ЦР створила комісію для встановлення істини. Виявилося, що звинувачення торкається О. Степаненка. — *Док. № 30.*

34. Обласний з'їзд рад робітничих, солдатських і селянських депутатів (23 — 29 квітня 1917 р.) був скликаний Київською радою робітничих і солдатських депутатів. Українські громадські організації запрошень не одержали. Дізнавшись про з'їзд з газет, Селянська спілка розіслала телеграми до своїх губерніальних та повітових філій. Останні прислали 200 делегатів, з яких 150 представляли Звенигородський повіт. На заклик Київської ради на з'їзд з'явились 80 делегатів, переважно солдатів. Керівництво Київської ради перебувало в руках представників російської демократії — меншовиків та есерів. Вони запропонували селянським депутатам обрати по два представники від повіту, а решті — залишити з'їзд. Селяни не погодилися й відмовились брати участь у з'їзді. — *Док. № 35.*

35. Перший Всеукраїнський військовий з'їзд (5 — 8 травня 1917 р., Київ) було скликано за ініціативою Українського військового комітету при підтримці Центральної ради. В його роботі взяли участь понад 900 делегатів — представників українських груп і організацій армій усіх фронтів, Балтійського і Чорноморського флотів, окремих гарнізонів і військових округів в Україні й Росії, які представляли понад 1,5 млн військових-українців. З'їзд розглянув питання про ставлення до поточних подій, Тимчасового уряду, рад робітничих і солдатських депутатів, до війни; про українізацію військ; підтримання дисципліни і боротьбу з дезертирством; земельне питання і питання освіти. З'їзд утворив Український військовий генеральний комітет при ЦР (див. прим. 37) для керівництва військовими справами, який мав працювати в контакті з російським Генеральним штабом. — *Док. № 35.*

36. Волинський український національний з'їзд (10 — 12 травня 1917 р., Житомир) заслухав низку доповідей: про автономію і федерацію, Український національний з'їзд і діяльність ЦР, організацію «Просвіт» і селянських спілок, про земельну справу. — *Док. № 35.*

37. Український генеральний військовий комітет (УГВК) обрано на Першому всеукраїнському військовому з'їзді. До його складу увійшли: С. Петлюра, І. Луценко, В.Винниченко, підполковники В. Павленко та О. Пилькевич, прапорщик М. Полоз, матрос С. Письменний, генерал-майор М. Іванов, І. Горемика-Крупчинський, підпоручик А. Чернявський, солдат Д. Ровинський, прапорщик А. Певний, підполковник Ю. Капкан, підпоручик М. Міховський, прапорщик Ф. Селецький, солдат С. Граждан, підполковник В. Поплавко, прапорщик В. Потішко. Комітет очолювався президією з п'яти членів: С. Петлюра (голова), О. Пилькевич, С. Письменний, М. Полоз, В. Потішко (секретар). На Другому всеукраїнському військовому з'їзді було дообрано десять нових членів: генерал Л. Кондратович, підполковник В. Матяшевич, полковник О. Жуковський, підполковник О. Сливинський, штабс-капітан С. Білецький, поручик М. Левицький, поручик П. Скрипчинський, капітан Г. Глібовський, прапорщик В. Кедровський і солдат С. Колос. — *Док. № 35.*

38. Наприкінці квітня — на початку травня 1917 р. у військових частинах Петроградського військового округу налічувалося 72 організації солдатів-українців, Московського — 128, Київського — 291, Одеського — 55. На Північному фронті — 244 організації, на Північно-Західному — 93, на Західному — 209, на Південно-Західному — 685, на Румунському — 62. Усього в російській армії навесні 1917 р. налічувалося 1337 організацій солдатів-українців. — *Док. № 35.*

39. Подільський український національний з'їзд (5 — 7 травня 1917 р., Вінниця) обговорював ті ж самі питання, що і Волинський (див. прим. 36). — Док. № 35.

40. 25 березня 1917 р. Тимчасовий уряд прийняв постанову про створення Особливої наради для підготовки проекту Положення про вибори до Установчих зборів. Нарада мала складатися з призначених урядом фахівців і запрошених ним політичних і громадських діячів, які б репрезентували основні політичні сили Росії. Національно-політичним організаціям у ній відводилося по 2 місця. У роботі Особливої наради від ЦР взяли участь П. Я. Стебницький і М. С. Ткаченко. — Док. № 40.

41. Свято у Кирилівці 21 — 22 травня 1917 р. відбулося в зв'язку з роковинами перенесення праху Т. Г. Шевченка в Україну і перезахування його на Чернечій горі у Каневі 20 — 22 травня 1861 р. — Док. № 42 .

42. Ліквідаційну комісію у справах Королівства Польського було утворено Тимчасовим урядом 15 березня 1917 р. Вона займалась встановленням місця знаходження та стану збереження майна державних і громадських установ Королівства Польського, визначала порядок зберігання його до моменту передачі Польській державі, а також ліквідувала державні установи, що діяли у Королівстві Польському. Припинила свою діяльність у грудні 1917 р., її функції було передано Комісаріату у польських справах. — *Док. № 42.*

43. Союз української державності — організація самостійницького напрямку, виступала за негайне проголошення незалежної Української держави, пізніше увійшла до Української партії соціалістів-самостійників. — *Док. № 45.*

44. На Першому Всеукраїнському селянському з'їзді (28 травня — 3 червня 1917 р., Київ) було представлено 2200 делегатів, в основному від селянських спілок. Фактично це був з'їзд делегатів від Селянської спілки, тобто від незаможного селянства. З'їзд розглянув такі питання: звіт делегації ЦР про переговори з Тимчасовим урядом, доповідь про ставлення до центрального уряду й до війни,

про автономію України, організацію селянства, земельне питання. З'їзд обрав Всеукраїнську раду селянських депутатів і ухвалив резолюцію про входження її до складу ЦР як представництва селянства України. 134 депутати було обрано на з'їзді від повітів, які були тут представлені. Всього у ЦР для Всеукраїнської ради селянських депутатів відводилось 212 місць, решта депутатів добиралась на місцях. Відбулися вибори ЦК Селянської спілки, який мав бути виконавчим органом Всеукраїнської ради селянських депутатів. — *Док. № 46.*

45. На порядку денному загальних зборів Центральної ради 2 червня стояли питання: 1). Справоздання про діяльність ЦР; 2). Справоздання делегації до Тимчасового уряду; 3). Справоздання з місць (Нова Рада. — 1917. — 3 черв.). — *Док. № 46.*

46. А. Геровський, за свідченням Д. Дорошенка, був помічником чернівецького губернатора і виявив неприхильне ставлення до українських справ. — *Док. № 46.*

47. Представник Кронштадта відзначив також, що українці натрапляють на чимало перешкод у вирішенні організаційних питань і просив УЦР підтримати їх, звернувшись до Тимчасового уряду (Нова Рада. — 1917. — 3 черв.). — *Док. № 46.*

48. Викладу доповіді Винниченка немає. У пресі всебічно висвітлювалися хід сесії і виступи її учасників. Зокрема, «Нова Рада» повідомляла: «В. К. Винниченко дає справоздання про делегацію до Тимчасового уряду. Він розповідає про ті митарства, які довелось перетерпіти делегатам, поки їм пощастило добратись до пп. міністрів. Лише після того делегати, порадившись між собою, рішили написати докладну записку і подати її всім міністрам і надрукувати в часописах. Останнє не вдалось зробити, тому що записка видалась занадто великою для щоденних газет. Одначе у делегатів було таке враження, що і преса і уряд (окрім єдиного п. Чернова) ставляться до українських справ неприхильно. Уряд для обговорення записки призначив комісію з 5 членів: пп. Леонтьєва, Щепкіна, Лазаревського, Котляревського і Туган-Барановського. В результаті переговорів з Урядом у делегатів склалося враження, що Уряд рішив їм нічого не давати, одпустити їх з нічим. Так воно оце тепер і виявилось, як повідомляє сьогоднішня агентська телеграма.

М.С. Грушевський робить до цього докладу деякі додатки і запитує збори, як Центральна рада бажає обговорювати те становище, яке утворилося: на одкритім чи закритім засіданні? Голосуванням збори майже одноголосно рішають двері закрити. Двері зачиняють о 6 1/2 год.» (Нова Рада. — 1917. — 3 черв.). — *Док. № 46.*

49. Генеральний секретаріат — виконавчий орган УЦР, діяв з 15 червня по 9 січня 1918 р. — *Док. № 48.*

50. Другий Всеукраїнський військовий з'їзд (5 — 10 червня 1917 р., Київ) відбувся, незважаючи на заборону військового міністра О. Ф. Керенського. На з'їзд прибули 2 тис. делегатів від 1 млн 390 тис. солдатів фронту і тилу. З'їзд заслухав доповіді УГВК та з місць, розглянув питання про політичний момент, землю і народну освіту, статут УГВК та ін., доручив УГВК розробити детальний план українізації війська й негайно розпочати впровадження його в життя. З'їзд обрав Всеукраїнську раду військових депутатів (132 чол.) і постановив ввести її у склад ЦР так само, як Всеукраїнську раду селянських депутатів. 10 червня на з'їзді було урочисто проголошено І Універсал. — *Док. № 49.*

51. Наводимо текст телеграми з Філадельфії: «Позвольте нам висловити Українському конгресові депутатів найщиріші привітання мільйона українських емігрантів галицької і буковинської України. Бажаємо успіху Конгресові в забезпеченні національного ідеалу об'єднання України». (Нова Рада. — 1917. — 22 черв.). — *Док. № 49.*

52. Далі матеріали опущено. Подаємо їх за газетою «Нова Рада» від 22 червня 1917 р.:

«Після обговорення комісій починаються справоздання з місць:

Плевако (з Харкова), зауваживши, що залізничники з українського погляду найменше організовані, просить Центральну раду допомогти скликанню в Києві Всеукраїнського з'їзду залізничників. Докладчик запевняє, що якби Центральна рада звернулась до залізничників з відозвою чи наказом, то серед них дуже швидко пішла б національна організація, бо взагалі залізничники давно уже звикли до організації. Наостанку докладчик каже, що треба при Центральній раді, поруч зі шкільною радою, селянською та іншими радами утворити ще і раду залізничників.

Шульгін розповідає, що він був у Бердичеві, і збори тамошніх українців, обміркувавши Універсал, приєдналися до Центральної ради і постановили добровільно оподаткувати себе на 1 % з доходу на користь Центральної ради. Селяни одної волості Бердичевського повіту теж встановили для Центральної ради добровільний податок по 10 коп. з десятини». — *Док. № 49.*

53. Матеріали про засідання 21 червня далі подаємо за викладом «Нової Ради» від 22 червня:

«*Киянщя* (з Кобиляцького повіту) повідомляє, що селянство в цьому повіті охоче приєднується до постанов Всеукраїнських селянського та військового з'їздів, а також до Центральної ради.

С. Підгірський (з Волині) коротко повідомляє про те, що на Волині тепер відбуваються українські з'їзди і взагалі ширіться організування українців. Губернським комісаром обрано українця Вязлова. Між іншим, докладчик спростовує брехливу звістку «Киевской мысли» про те, що нібито єпархіальний з'їзд на Волині неприхильно поставився до Універсалу, — цей з'їзд відбувся уже давно, коли про Універсал ще і чутки не було. Селяни волинські по більшості приймають Універсал дуже гарно, лиш по деяких селах, де темні сили вправились спантеличити людей, ставляться вороже.

Є. Онацький розповідає про губернський український і селянський з'їзди на Чернігівщині. Селянство, яке на першому своєму з'їзді було зовсім несвідоме і неорганізоване, на цьому з'їзді дуже

добре згуртувалось і прямо з побожністю ставиться до Центральної ради. Повіти: Суражський, Стародубський, Мглинський та Новозибківський, які вели перед в протиукраїнському рухові на першому селянському з'їзді Чернігівщини, і, не будучи через це саме запрошені упорядчиками на другий з'їзд, прислали свого представника, котрий офіціально заявив, що людність цих повітів визнає себе українцями і до останку буде підтримувати українські домагання.

Глуха боротьба, яка з самого початку революції велася на Чернігівщині між українцями та «общероссами», закінчилась перемогою українців. Найбільшою ознакою цієї перемоги є усунення з посади губернського комісара п. Іскрицького, який неприхильно ставився до українства. На з'їзді Онацький поставив, з дозволу зборів, п. Іскрицькому три запитання: 1) Як п. Іскрицький ставиться до Центральної ради; 2) Чи вважає він необхідним перетворення Росії на федеративно-демократичну республіку і 3) Чи не думає він, за прикладом київського губерніального комісара п. Суковкіна, звернутись до Тимчасового правительства і піддержати домагання Центральної ради. Комісар на ці запитання дав ухильчиву відповідь, і збори більшістю голосів ухвалили його з посади комісара усунути.

Огородній і другий товариш дають досить докладні справоздання про діяльність українських організацій, особливо військових, в Москві і, між іншим, зазначають дуже симпатичне відношення до українців нового командуючого військом Московської округи.

На цьому засідання закінчується в 11 год. вечора». — *Док. № 49.*

54. Згідно з Статутом Українського генерального військового комітету, виробленим і затвердженим Другим Всеукраїнським військовим з'їздом, комітет складався з 10-ти відділів відповідно до напрямків його роботи: 1) агітаційно-освітній і організаційний (голова Д. Ровинський); 2) інспекторський (М. Іванов); 3) мобілізаційний та військової комунікації (В. Кедровський); 4) канцелярія (С. Колос); 5) комендатура УГВК та організація «Вільного козацтва» (А. Певний); 6) юрисконсульський (М. Левицький); 7) відділ військових шкіл (В. Поплавко); 8) комісія спеціальних служб (Л. Кондратович); 9) санітарно-медичний (Д. Одрина); 10) військово-інженерний (М. Шумицький). — *Док. № 50.*

55. Формування цього полку розпочалося в Чернігові. У червні ще до кінця не сформовану військову частину було переведено на Київський розподільний пункт. Тут зібралося близько 5 тис. солдатів, які відмовилися виступати на фронт до створення окремої української військової частини. За ініціативою Українського військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка новостворюваному полку було присвоєно ім'я гетьмана П. Полуботка. — *Док. № 50.*

56. Йдеться про перший з'їзд Румчероду — обласний з'їзд Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, армійських і флотських комітетів Одеської військової округи, Румунського фронту та Чорноморського флоту (10 — 27 травня 1917 р., Одеса). У його роботі взяли участь до 2 тис. делегатів. На з'їзді був присутній О. Ф. Керенський. Всі ухвалені рішення підтримували політику Тимчасового уряду. З'їзд обрав Центральний виконавчий комітет (Румчерод), до складу якого увійшли 127 членів, переважно меншовики та есери. — *Док. № 50.*

57. Перший Всеросійський з'їзд рад робітничих та солдатських депутатів (3 — 24 червня, Петроград). У ньому взяли участь 1090 делегатів, з них 822 з вирішальним голосом. Від України — близько 100 представників рад найбільших міст. З'їзд відбувся за умов, коли у радах всіх ступенів переважали представники революційної демократії — меншовики та есери, вони ж мали значну перевагу на з'їзді. З'їзд розглянув головні питання поточного моменту: ставлення до Тимчасового уряду, до війни, підготовка до Установчих зборів, місцеве самоврядування, боротьба з господарчою розрухою, національне, земельне, продовольче та фінансове питання. Головною стратегічною лінією революційної демократії був курс на угоду, коаліцію з іншими партіями та політичними силами, що й відбилося у рішеннях з'їзду. Він прийняв резолюцію про довіру Тимчасовому уряду, підтримав наступ військ на фронті та висловився проти переходу влади до рад. Більшовики, які вимагали переходу влади до рад, не були підтримані. З'їзд обрав Центральний виконавчий комітет рад (ВЦВК), в якому переважали меншовики та есери. — *Док. № 51.*

58. Есери-інтернаціоналісти — ліве крило партії російських есерів, яке організаційно оформилося в російську партію лівих есерів у листопаді 1917 р. Виступали з засудженням війни як імперіалістичної та за негайне її припинення, вимагали передачі землі селянам за зрівняльною нормою, засуджували співробітництво партії есерів з Тимчасовим урядом. — *Док. № 51.*

59. Меншовики — члени РСДРП. Меншовизм виник після розколу партії на II з'їзді (1903). 1917 р. існували дві окремі партії: РСДРП — меншовики та РСДРП(б) — більшовики. Влітку 1917 р. РСДРП налічувала 193 тис. членів. Лідери: Ф. Дан, Ю. Мартов, Г. Плеханов, І. Церетелі. Меншовики наголошували на відсутності в Росії об'єктивних передумов соціалістичної революції, вважали революцію, що відбувалась, буржуазною. Виступали за співробітництво різних суспільних верств і партій, входили до Тимчасового уряду. Їхні політичні вимоги передбачали демократичні перетворення державного і суспільного ладу (парламентська республіка, демократичні свободи, 8-годинний робочий день тощо).

1917 р. переживали ідейні розбіжності. Праве крило та центр складали різні групи меншовиків-оборонців, які підтримували продовження війни та співробітництво з буржуазією. Нечисленне ліве крило складали меншовики-інтернаціоналісти, які хоч і виступали проти продовження війни та коаліції з буржуазією, але не йшли на розрив з оборонцями.

1917 р. в Україні діяло 50 місцевих організацій РСДРП, чисельність їх членів сягала 40 тис. Партія мала представників у ЦР та Малій раді. Фракція меншовиків у ЦР підтримувала вимогу української автономії у складі Російської федеративної держави. Друковані органи — газети «Вперед», «Рабочая газета». — *Док. № 51.*

60. Червнева демонстрація відбулась 18 червня у Петрограді під час проведення І Всеросійського з'їзду рад робітничих та солдатських депутатів і з його дозволу. Обраний на з'їзді ВЦВК розраховував провести її під гаслами підтримки Тимчасового уряду, продемонструвавши свій вплив та підтримку мас. Більшовики, які на з'їзді були у меншості, вирішили взяти участь у демонстрації, але під гаслом «Вся влада радам!». Майже три чверті демонстрантів йшли під більшовицькими гаслами. Це була, по суті, перша перемога більшовиків. Петроградські події стали свідченням нової глибокої політичної кризи в країні. Одночасно вони показали, що більшовики у Петрограді стають впливовою політичною силою. — *Док. № 51.*

61. З другою позачерговою промовою виступив представник Миргородського повіту Кулишенко. Він розповів «про організацію селян в їх повіті. Коли прийшов «Універсал», його прочитали на засіданні повітової ради селянських депутатів і, обсудивши, визнали, причім голова цієї ради, російський меншовик, вийшов з складу ради. Прийняло також «Універсал» повітове земство, котре і асигнувало зараз 3 000 крб. на нужди Центральній раді. Було також постановлено переслать в Центральну раду всі податки, котрі наклала Центральна рада, зараз, а потім вже їх збирати. Таких грошей з повіту набралось 24 000 крб.» (Народня воля. — 1917. — 24 черв.). — *Док. № 51.*

62. «Бунд» (Всезагальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі і Росії) — одна з найстаріших політичних партій у Росії, створена 1897 р. На І з'їзді РСДРП (1898) увійшла до складу останньої як автономна організація, самостійна з усіх питань, що стосувалися єврейського пролетаріату. Партійні організації активно діяли у Київській, Подільській, Волинській губерніях. Програмні вимоги «Бунду» значною мірою збігалися з програмою меншовиків. Лідери: Р. Абрамович (Рейн), І. Айзенштадт, А. Кремер; в Україні — О. Золотарьов, М. Лібер (Гольдман), А. Тьомкін. Мала представників у Центральній і Малій радах. До складу Генерального секретаріату входили М. Рафес і О. Золотарьов.

На території Росії налічувалося 32 парторганізації «Бунду» загальною чисельністю понад 18 тис. чоловік, чисельність в Україні невідома. Центральний друкований орган — газета «Голос Бунда». — Док. № 51.

63. Перший з'їзд був скликаний з ініціативи Гельсингфорської української ради. На ньому було прийнято постанову про створення Центральної військової ради, яка б координувала дії українських військових організацій серед російських частин у Фінляндії. 23 липня 1917 р. Центральна військова рада звернулась у ставку Верховного головнокомандуючого і Військове міністерство з проханням створення українських військових частин на Північному фронті. Другий з'їзд прийняв постанову про створення при Центральній військовій раді комісії (військового комітету) в складі 17 чоловік, завданням якої була організація окремих українських військових частин. — *Док. № 51.*

64. З резолюції II Всеукраїнського військового з'їзду «Про діяльність Українського генерального військового комітету»: «...Другий Всеукраїнський військовий з'їзд, висловлюючи догану тим воякам-українцям, які не корились постановам Українського військового генерального комітету і цим гальмували діло революції та вносили дезорганізацію в справи українські, постановив, що прикази Українського військового генерального комітету для всіх українських вояків та українських військових організацій віднині є обов'язковими» (Нова Рада. — 1917. — 8 черв.). — *Док. № 51.*

65. На ранковому засіданні 24 червня були заслухані доповіді з місць, які подаються за матеріалами «Народньої волі» від 28 червня 1917 р.:

«Тов. *Висоцький* розказує про становище на Херсонщині, а *Дубовий* і *Тушкан* про становище на Катеринославщині. В обох губерніях усі буржуазні елементи ведуть сильну протиукраїнську роботу. Їм допомагають у великій мірі російські соціалісти.

Про такий яскравий приклад розповідає *Сибірний*: його хотіли арештувати члени солдатської ради в Константинограді тільки тому, що він загальновідомий як борець за українське діло.

Член ради *Шапаран* розповідає про чорносотенних батюшок в Пирятинському повіті, які молилися ще донедавна за царя. До їх приєднується і повітовий комісар; він приказує селянам годитись з поміщиками і грозить нагаями народу.

Селянин — член Ради *Черанівський* розповідає про прихильне відношення до Універсалу селян в Ровеньскому повіті; треба тільки, щоб самі свідомі селяни усюди поїхали.

Про незвичайний випадок в нашому житті розповідає депутат Чигиринського повіту *Зозуля*. А іменно в тому повіті викликали донських козаків для усмирення селян, і козаки били народ нагайками. Тому селяни рішили організувати свою міліцію.

Член Ради *Брусило* каже, що селяни бажають миру ще більше, ніж землі, а досі для прискорення миру нічого не робиться.

Делегат Сосницького повіту розказує, як селяни пізнались на російських агітаторах і викинули їх із земства, а т. *Швець* розповідав про темні московські сили, які в Черкащині скликають їх. Вони мають сильну організацію. Навіть повісток на з'їзд не допускають до селян.

В тому самому місці видав повітовий комісар, ворог українців, приказ, щоб кожен агітатор мав від його удостовірення.

Руденко закликає селян, щоб вони викинули усіх централістів, тоді не будуть викликати донців на «усмиреніє».

Невгад заявляє, що наші люди, як лози, гнуться туди, звідки віє організаційний вітер. Треба слати на села вірних людей і давати їм на письмі накази.

Наприкінці засідання сповіщає т. *Павелко* про організацію нової «національ-революційної фракції» — не соціалістичної, — яка «стоїть за передачу землі народу». — *Док. № 53.*

66. Виконком Всеросійської ради селянських депутатів було обрано на І Всеросійському з'їзді

селянських депутатів (4 — 28 травня 1917 р., Петроград). У роботі з'їзду взяли участь 1353 делегати, переважно есери. Від України — 253 делегати. До складу виконкому увійшли 250 чоловік, здебільшого есери. Він підтримував Тимчасовий уряд, відкладав розв'язання головних політичних питань, у тому числі й земельного, до Установчих зборів. У виконкомі працювала українська фракція. — *Док. № 53.*

67. Останнім на цьому засіданні виступив Криворот, депутат-українець Петроградської ради селянських депутатів, який спростував багато тез доповіді Пічкурова (Народня воля. — 1917. — 28 черв). — *Док. № 53.*

68. «Голос воїна» — газета підготовчої команди київських шкіл прапорщиків. Виходила з травня 1917 р. двічі на тиждень. Останній номер (18) вийшов 12 липня того ж року. — *Док. № 54.*

69. Всеросійський селянський союз (Всероссийский крестьянский союз) виник 1905 р. як масова демократична організація. Після лютневої революції 1917 р. мережа його відділень значно збільшилася. В Україні місцеві відділення союзу у великій кількості виникли на Катеринославщині, Чернігівщині, Херсонщині та в Таврії. Програму союзу виробив його Головний комітет, сформований у березні 1917 р. Вона підтримувала політику Тимчасового уряду, вважала необхідним продовження війни, відстоювала приватну власність на землю. Керівництво Союзу і його осередків перебувало під впливом російських есерів. — *Док. № 55.*

70. Цензовики — ті, хто мав відповідний майновий ценз при обранні до органів місцевого самоврядування — земств та міських дум. — *Док. № 55.*

71. Мова йде про військовополонених-українців, вихідців з Галичини й Буковини, які добровільно вступили 1914 р. до легіону Українських січових стрільців, української частини у складі австро-угорської армії. Протягом 1914 — 1916 рр. близько 1 тис. січових стрільців потрапили у полон до росіян і перебували в таборах для військовополонених, у тому числі й в Україні (Київ, Кривий Ріг).

Влітку 1917 р. у Києві з ініціативи Д. Левицького, В. Охримовича, М. Шухевича, М. Сабата, М. Балтаровича, І. Герасимовича — лідерів руху за звільнення Галичини і Буковини — було створено «Галицько-Буковинський комітет допомоги жертвам війни». Він займався організацією допомоги українському населенню зайнятих російськими військами Галичини й Буковини. Комітет домагався звільнення з концтаборів військовополонених-галичан. Протягом серпня — жовтня 1917 р. він неодноразово звертався до Центральної ради з проханням створити з полонених січових стрільців окрему галицьку військову частину, яка б увійшла до української армії.

2 — 5 листопада 1917 р. з 22-х полонених Дарницького табору для військовополонених у Києві було створено Галицько-Буковинський курінь січових стрільців, який став складовою частиною українізованого полку ім. гетьмана П. Дорошенка. Першим командиром куреня було призначено О. Лисенка. — *Док. № 55.*

72. У зв'язку з тим, що фракція соціал-демократів не встигла завершити розробку своєї формули переходу з приводу декларації Генерального секретаріату, голова відкрив дебати по доповіді К. О. Коржа, який виступив від агітаційно-організаційної комісії. (Нова Рада. — 1917. — 28 черв.). — *Док. № 56.*

73. Від фракції українських есерів вніс постанову по доповіді агітаційно-організаційної комісії І. Пугач. — *Док. № 56.*

74. За матеріалами «Нової Ради» від 28 червня 1917 р. М. Огородній першим від імені українських есдеків вніс формулу переходу з приводу декларації Генерального секретаріату, в якій висловлювалось повне довір'я Генеральному секретаріатові. За ним з питань освіти виступив Д. І. Личко (Нова Рада. — 1917. — 28 черв.). — *Док. № 56.*

75. Українська національно-революційна партія існувала в липні — серпні 1917 р. як фракція УПСР; лідер — М. Любинський. Входила до ЦР, мала 1 місце в Малій раді (М. Любинський). Виступала проти згоди ЦР з «Інструкцією» Тимчасового уряду. — *Док. № 56.*

76. Комісія мала бути утворена спільно з київськими виконавчими комітетами «і більшість промовців висловилась в тому розумінні, що ЦР, як представництво крайове, не повинна ставати на одну дошку з місцевими представництвами, якими є київські виконавчі комітети.

В. Винниченко відповідає всім попереднім промовцям і, зазначивши, що амбіція ЦР повинна полягати в тому, щоб дбати про лад і добро рідного краю, радить передати справу утворення комісії Генеральному секретаріатові, котрий сам найде відповідну форму порозуміння з київськими виконавчими комітетами» (Нова Рада. — 1917. — 28 черв.). — *Док. № 56.*

77. *Х. Барановський* зробив на цьому засіданні дві доповіді: про загальні основи найближчої роботи у фінансових справах і про систему та норми оподаткування населення.

Тези першої доповіді за матеріалами «Нової Ради» від 28 червня 1917 р. подавалися так: «а) ніякий податок не може бути установлений без затвердження пленарним засіданням Ц. ради; б) ніякі видатки та розходи не можуть бути виплачені без затвердження пленарним засіданням Центральної ради або, з дозволу цього зібрання, об'єднаним засіданням Комітету Ради та Генерального секретаріату; в) Генеральному секретаріатові дозволяється робити грошові позички для задоволення потреб Ц. ради, причому позички на строк більше одного року можуть бути зроблені тільки з дозволу пленарного засідання Ц. ради, а позички на строк не більше року — по постанові об'єднаного засідання Комітету Ради та Генерального секретаріату; г) Генеральний секретаріат має право погодитись з якоюсь банковою установою, щоб вона взяла на себе обов'язки обслуговування фінансової потреби Ц. ради, і д) всі розходи і доходи контролюються ревізійною комісією, яка обирається загальними зборами Ц. ради і про свої ревізії складає перед Ц. радою справоздання.

У другому докладі Х. Барановський, зазначивши, що найкращою системою державного оподаткування населення є прогресивне подоходне оподаткування, докладчик радить Центральній раді завести цю систему і на Україні, скориставшись для цього тими самими нормами, які установило для подоходного оподаткування російське правительство, і лише *зменшивши* його *ставки в 4 рази*. Але вважаючи на те, що збирання подоходного податку можна буде почати лише з 1-го серпня, коли почнеться збирання і загальноросійського податку, а гроші Центральній раді потрібні зараз, то докладчик радить тепер же установити оподаткування по 3 крб. з кожної родини і сім'ї з тим, що при введенні подоходного податку, кожний, хто цей податок заплатив, матиме право відчислити з своєї норми цих 3 крб. Збирати податки, на думку докладчика, мають кооперативи, земські установи та деякі банки і інші установи, по вказівках Генерального секретаріату». — *Док. № 56.*

78. Інструкцію до Універсалу було роздано делегатам II Всеукраїнського військового з'їзду для роз'яснення на місцях значення автономії України та створення ЦР, а також змісту І Універсалу. — *Док. № 56.*

79. Українську трудову партію остаточно оформлено в жовтні 1917 р. у Києві, була ідеологічно близька до УПСР. Її члени — переважно українці, кооператори, лідер — Ф. Крижанівський. Входила до ЦР, мала 1 місце в Малій раді (Ф. Крижанівський). УТП була малочисельна і не відігравала великого значення у політичному житті країни. — *Док. № 57.*

80. Народні соціалісти — Народно-соціалістична (трудова) партія, виокремилася 1906 р. з партії російських есерів. 1907 р. припинила своє існування. Після лютневої революції 1917 р. її організації відродилися. На Першому з'їзді партії 17 — 23 червня «енеси» об'єдналися з трудовиками. Це була селянська партія, яка порівняно з есерами займала більш помірковані позиції. Підтримувала Тимчасовий уряд. Активно протидіяла радянській владі. Після громадянської війни припинила своє існування на еміграції. — *Док. № 57.*

81. «Поалей Ціон» («Робітники Сіону», Єврейська соціал-демократична робітнича партія) створена 1901 р. у Катеринославі. Головна мета партії — пропаганда масової еміграції євреїв до Палестини. Основні програмні вимоги: усуспільнення засобів виробництва, розвиток кооперативного руху, створення національної єврейської держави на землі Палестини, визнання права України на територіально-автономний державний лад. Лідери: Б. Борохов, М. Бару. Партія мала представництво у Центральній та Малій радах (С. Гольдельман, П. Меньчковський). У серпні 1917 р. налічувала 16 тис. членів. Центральний друкований орган — журнал «Еврейская рабочая хроника». — *Док. № 57.*

82. Польська соціалістична партія (ППС) — одна з найстаріших партій, що діяли на території Російської імперії (заснована 1893 р.). 1906 р. розкололася на ППС (фракція революційна) та ППС «лівиця». Програмні вимоги: соціалістичні перетворення суспільства, створення незалежної Польської держави. Чисельність в Україні — кілька сотень чоловік. Один із лідерів — Ю. Пілсудський. — *Док. № 57.*

83. Як повідомлялось у «Новій Раді» від 1 липня 1917 р., «представники Центральної ради виставляли з свого боку таку пропорцію, щоб в склад усього органу входило не більше чверті неукраїнців, в той час як представники київських комітетів та неукраїнських партій домагалися для себе цілої половини місць. До остаточної згоди нарада не прийшла». — *Док. № 57.*

84. У резолюції опущено першу частину, яку подаємо за матеріалами «Нової Ради» від 1 липня 1917 р.:

«1) ніякий податок не має вже бути установлений без затвердження пленарним зібранням Центральної Української ради;

2) ніякі видатки та розходи не можуть бути виплачені без затвердження бюджету пленарним зібранням Центральної ради, або, з дозволу цього зібрання, об'єднаним засіданням Комітету Ради та Генерального секретаріату;

3) Генеральному секретаріатові дозволяється робити грошові позички для задоволення потреб Ради, причому позички на строк більше одного року можуть бути зроблені тільки з дозволу пленарного зібрання Ради, а позички на речинець не більше року — по постанові об'єднаного Комітету та Генерального секретаріату;

4) Генеральний секретаріат має право погодитись з якоюсь банковою установою, щоб вона взяла на себе обов'язки обслуговувати потреби Центр[альної] ради;

5) всі прибутки і видатки контролюються ревізійною комісією, яка обирається загальним зібранням Центральної ради і про свої ревізії дає Центральній раді справоздання».

У газеті в кінці резолюції є ще один пункт:

«10) платня поземельного податку починається негайно, а платня подоходного — з першого серпня, коли починається платня і державного подоходного податку. Розуміється, що податки на потреби Центральної ради морально-обов'язкові для населення». — *Док. № 57.*

85. Коли сесія перейшла до виборів членів комісії по виробленню проекту статуту автономії України, відбулися дебати. Ось як повідомлялось про це на сторінках «Нової Ради» від 1 липня 1917 р.:

«Справа в тому, що коли затверджувався порядок виборів, то не всі фракції вспіли подати до президіуму про своє існування і через те дано місця тільки п'ятьом фракціям. Найпізніше зорганізувались фракції трудовиків та націонал-революціонерів і не зовсім ясно, котра з цих двох фракцій має зайняти місця в комісії. Під час дискусій представники с.-д. та с.-р. фракцій виявляють намір позбавити представництва в комісії націонал-револ[юційну] фракцію і представник цієї фракції — Любинський — вступає в гострі суперечки з с.-д. та с.-р.-ами. Нарешті вирішується добавити ще 4 місця для шостої фракції. Під час оголошення прізвищ членів комісії виявляється, що

радикал-демократична партія змінила свою назву на «соціалістів-федералістів». За матеріалами «Робітничої газети» від 1 липня 1917 р., УЦР вирішила урівняти в правах представництва всі фракції. — *Док. № 58.*

86. Після доповіді *М. Огороднього* «знов виникла суперечка між докладчиком та *М. Любинським* з того приводу, що по проекту комісії в склад Комітету ЦР від всіх інших фракцій має ввійти по представнику, а від націонал-револ[юціонерів] тільки один. Докладчик на запитання п. Любинського, пояснює, що комісія брала на увагу невелику численність нац[іонал]-рев[олюційної] фракції і те, що програма цієї фракції ще невідома. На це Любинський відповідає, що так само ще не оголошено в пресі програм трудової партії та групи позапартійних соціалістів, і фракція нац[іонал]-рев[олюціонерів] вважає таке відношення черговим над собою насильством з боку більшості.

Л. Чикаленко зауважує, що самі назви трудовиків та соціалістів позапартійних і федералістів показують певний програмовий мінімум, а назва нац[іонал]-революціонерів нічого такого не показує» (Нова Рада. — 1917. — 1 лип.). — *Док. № 58.*

87. «Нова Рада» подає такі додаткові відомості: «Під час голосування по пунктах виробленого комісією проекта постанови з приводу поповнення Комітету виникає жвава дискусія з приводу того, чи допускати в нарадах Комітету участь членів Генерального секретаріату з правом рішаючого голосу» (Нова Рада. — 1917. — 1 лип.). — *Док. № 58.*

88. М. Шраг запропонував назвати Комітет «Малою радою» і надати їй право законодавчої ініціативи. Щодо Генерального секретаріату, то він є органом суто виконавчим, зазначив він. З цією поправкою доповідач не погодився. «Сучасний момент, — заявив він, — не допускає такого розріження функцій Комітету та Секретаріату та надавати Комітетові права пленуму Центральної ради (Нова Рада. — 1917. — 1 лип.). — *Док. № 58.*

89. Під час обговорення питання про новий склад Комітету УЦР М. С. Грушевський оголосив перерву, запросивши до себе лідерів фракцій на нараду у негайній справі. Стало відомо, що командуючий КВО К. М. Оберучев наказом заборонив церемоніал (парад) частин київського гарнізону на честь Центральної ради. Тоді УГВК надіслав до військових частин своїх представників з наказом, щоб вони все ж взяли участь в церемоніалі, який мав відбутися на Софійському майдані.

Під час цієї перерви до Педагогічного музею підійшли військові-українці з хутора Грушок, які оголосили себе полком ім. гетьмана Полуботка і провели мітинг. Вечірнє засідання почалося пізніше призначеної години, оскільки члени президії УЦР та УГВК приймали парад українських частин київського гарнізону, які пройшли перед будинком Педагогічного музею (Нова Рада. — 1917. — 1 лип.). — *Док. № 58.*

90. На цьому засіданні, як свідчать матеріали «Нової Ради» від 1 липня 1917 р., Г. Касяненко зробив доповідь від комісії по розробці наказу Центральній раді. Комісія підготувала проект постанови, але, не маючи достатніх матеріалів, звернулась з проханням передати цю справу Комітетові Центральної ради, що й було ухвалено.

По закінченні вечірнього засідання продовжувались наради фракцій у зв'язку з тим, що цього дня відбулася зустріч представників Генерального секретаріату з міністрами Тимчасового уряду. — *Док. № 58.*

91. Кронштадтська рада робітничих і солдатських депутатів 17 травня 1917 р. ухвалила зосередити всю владу в місті у своїх руках. Преса широко коментувала цю подію, оцінюючи її як анархізм, непідкорення владі Тимчасового уряду. — *Док. № 59.*

92. Напередодні, 24 червня 1917 р., засідання Українського генерального військового комітету ухвалило направити постійних представників Комітету до ставки Верховного головнокомандуючого (підполковник В. Поплавко), до Головного штабу (підполковник О. Пилькевич), до Генерального штабу (полковник О. Жуковський), до Військового міністерства Тимчасового уряду (прапорщик М. Полоз), до штабу Південно-Західного фронту (поручик П. Скрипчинський). — *Док. № 59.*

93. Г. С. Носарь (П. О. Хрустальов) — меншовик, голова Петербурзької ради робітничих депутатів (1905). Був обраний головою земської управи (1917), а згодом повітовим комісаром Переяславського повіту Полтавської губернії. Сконцентрував у своїх руках всю владу, створивши «Переяславську республіку». Переяславська і Полтавська ради робітничих і солдатських депутатів, які теж претендували на владу в повіті, намагалися усунути Г. С. Носаря, але їхні зусилля виявилися марними. «Переяславська республіка» існувала до грудня 1917 р. Розстріляний в Переяславі Надзвичайною комісією (травень 1919 р.). — *Док. № 60.*

94. «Киевская мысль» — щоденна газета ліберального напряму. Виходила з 30 грудня 1906 до грудня 1918 р. У 1917 — 1918 рр. друкувалась у двох випусках — ранковому і вечірньому. Редактором її тоді був меншовик М. С. Балабанов. — *Док. № 60.*

95. 22 червня у Маріїнському палаці відбулось об'єднане засідання виконкомів рад і представників політичних партій, в якому взяли участь О. Ф. Керенський, М. І. Терещенко, І. Г. Церетелі. Розглядалося питання про ставлення неукраїнської демократії до ЦР. — *Док. № 60.*

96. Лейб-гвардії кірасирський полк — гвардійська кавалерійська частина, комплектувалася офіцерами виключно з дворян, які закінчили привілейовані військові училища. — *Док. № 71.*

97. Короткі відомості про засідання Малої ради 10 липня можна знайти на сторінках «Народньої волі» від 12 липня 1917 р. На ньому «обговорювалися події останніх днів на фронті. Було зроблено кілька докладів про прорив коло Тернополя. Після недовгих розмов Комітет ухвалив таку резолюцію: «Заслухавши доклад і обміркувавши становище на фронті, Комітет Центральної ради ухвалив вжити всіх засобів для оборони краю».

На тому ж засіданні було також знято питання про права Комітету, поповненого представни-

ками національних меншостей. В цій справі не було вирішено остаточно нічого; обговорення її перенесено на слідуюче засідання». — *Док. № 72.*

98. Це було перше відкрите засідання Малої ради, поповненої представниками національних меншин, на якому були присутніми 50 чоловік (Нова Рада. — 1917. — 13 лип.). — *Док. № 72.*

99. Крім наведених у газеті «Вісти з Української Центральної ради» виступаючих від національних меншин, слово для привітання від імені Польської соціалістичної партії було надано також інженерові В. Ф. Матушевському, від соціалістів-федералістів виступив В. С. Бойко. — *Док. № 72.*

100. Виступ М. С. Грушевського наведено на сторінках газет «Народня воля» від 12 липня та «Нова Рада» від 13 липня, який подаємо за викладом в останній: «Зазначивши, що він говорить на цей раз не як голова Центральної ради, а особисто від себе, згадує про ті переговори, які ще три місяці тому назад почали вестись між українцями та неукраїнцями в Києві і які тепер завершились доповненням Центральної ради.

Далі професор каже, що він як історик був би щасливий, якби ці моменти, які тут зараз переживаються, лишились назавше найкращими сторінками в історії єднання демократій і висловлює думку, що надалі все, що роз'єднувало українців з іншими народами на Україні, зникне і що далі буде не кілька революційних демократій, а одна революційна демократія України.

«Я буду всіма силами сприяти тому, щоб це об'єднання перетворилось в органічний зв'язок і вірю, що ми твердою ногою стали на шлях до такого єднання», — закінчує промовець». — *Док. № 72.*

101. За деякими відомостями більшовики не з'явились на перше засідання, де були присутні представники від національних меншин тому, що їх не було вчасно повідомлено. М. С. Грушевський у спогадах дещо інакше подає матеріали про відмову більшовиків: «Присутні були майже всі неукраїнські делегати (мандат більшовиків, що його зреклися і вислали потім свого представника тільки до Повної ради, київський виконавчий комітет віддав Київській раді військових депутатів» (*Грушевський М.* Спомини // Київ. — 1989. — № 10. — С. 151). — *Док. № 72.*

102. За матеріалами «Народньої волі» від 16 липня 1917 р. М. М. Ковалевський зазначив також, «що для зміцнення фронту і спасіння краю мусить бути проведена правильна реорганізація армії по національному принципу. Але для цього треба мати орган, який би мав дійсно владу». — *Док. № 73.*

103. «М. Ковалевський каже, що останнє не являється якоюсь новою видуманою вимогою, а має під собою широкий і твердий ґрунт. Він вказує на ті постійні звертання українців-вояків до Центральної ради в справі українізації, на постійні домагання з боку останніх одправитись на фронт тільки як окрема українська частина і тільки в український корпус, дивізію. Коли Центральна рада не зверне на це уваги, то може статися, що вона потеряє довір'я в очах наших вояків» (Народня воля. — 1917. — 16 лип.). — *Док. № 73.*

104. У своїй промові Л. Є. Чикаленко (укр. с.-д.) наголосив на тому, «що саме військове начальство визнає, що в армії не все благополучно», що армія потребує реорганізації. Він зазначив, що ця реорганізація має бути проведена з перебудуванням всіх частин за національним принципом. «На думку Чикаленка, розпорядження гарнізонами на Україні мусить перейти в руки Українського генерального комітету» (Народня воля. — 1917. — 16 лип.). — *Док. № 73.*

105. До складу цієї комісії було обрано 5 представників від українців і 5 від національних меншин.

Було визначено кандидатури товаришів секретаря охорони прав національностей — у єврейських справах М. І. Зільберфарба й у польських — В. К. Міцкевича.

«Виникли суперечки тільки з питання про товаришів секретаря охорони прав національностей.

Представник од сіоністів п. Сиркін вважає необхідним, аби при генеральному секретареві по охороні прав національних меншостей було складено невеличкі ради з представників партій різних національностей.

Після недовгих розмов про це, питання ухвалюється резолюцією, запропонованою т. Рудницьким (од поляків). Резолюція ця така:

«При секретареві по охороні прав національних меншостей призначається три товаришів секретаря від євреїв, від поляків і від великоросів.

Товариші секретаря по справах своєї нації мають право докладу і право голосу в Генеральному секретаріатові.

Товариші секретаря по охороні прав національних меншостей затверджуються Комітетом Ради (Малою радою). При товаришах секретаря організується рада з представників національних партій» (Народня воля. — 1917. — 16 лип.). — *Док. № 73.*

106. Як повідомила «Народня воля» 17 липня 1917 р., на початку засідання були зачитані привітання від Білоруського виконавчого комітету у Мінську, від Латиської демократичної партії і письмова заява від Виконавчого комітету польських громадських організацій. Інформацію про останню подаємо за цією газетою:

«В цій заяві вказується, що Виконавчий комітет польських організацій не має своїх представників в складі Центральної ради, а через це вважає, що польський народ на Україні неправильно представлений в Центральній раді.

Представник Польського централу т. Рудницький просить для пояснення слова і переказує історію взаємовідносин між Польським централом і Польським виконавчим комітетом.

«Польський виконавчий комітет, — каже Рудницький, — утворився в перших днях революції; в нього ввійшли представники всіх польських партій.

Але зразу ж почувався розлад між буржуазними партіями і демократичними. Повна неможливість бути в контакті виникла на Польському крайовому з'їзді, коли приблизно третина всіх членів з'їзду покинула залу засідань. Решта, яка зосталась на з'їзді, утворили новий Виконавчий комітет, який от тепер і заявляє свої права. Польський централ же утворили чотири цілком демократичні партії, з'єднавшись в певний блок. В контакті з цим Централом провадять свою роботу і польські соціалістичні партії. Об'єднаний комітет київських громадських організацій ухвалив дать місце в Малій раді од польських організацій одно Централу і одно ППС (лівиці).

Таким чином, не ми тут винні, що нам прийшлось представляти собою польський народ в Центральній раді».

Далі Рудницький вказує, що при генеральному секретареві по охороні прав національних меншостей буде ціла рада з представників різних партій, різних націй. Надіславши в цю раду своїх представників, Польський виконавчий комітет буде забезпечений в своїх правах.

Рада ухвалює передати заяву Польського виконавчого комітету на розгляд секретарю по охороні прав національних меншостей». — *Док. № 75.*

107. Виступили також С. І. Березняк від Всеукраїнської ради військових депутатів, Т. П. Марцинюк від селян, М. М. Любинський від фракції націонал-революціонерів і С. Ф. Веселовський від робітників (Народня воля. — 1917. — 17 лип.). — *Док. № 75.*

108. Слово для позачергової заяви було надано представникам від Київської губернської земської управи і Бюро по виборах до земства П. Пожарському і М. Морозу (Народня воля. — 1917. — 19 лип.). — *Док. № 76.*

109. Обрана з шести чоловік комісія мала виробити назву земства та підготувати відозву до населення, а також розглянути справу з виборами до земств (Нова Рада. — 1917. — 19 лип.). — *Док. № 76.*

110. Як повідомила газета «Нова Рада» 19 липня, на цьому засіданні Малої ради було також зачитано телеграму від Костянтиноградського повітового комітету, в якій він запитував, чи посилати йому представника на Московську нараду. Збори визнали, «що питання це має велику принципіальну вагу, і через те треба в вирішенні його зачекати до повороту делегованих до Петрограда генеральних секретарів...»

«Після вирішення ще деяких дрібних справ Л. Чикаленко робить повідомлення про свою подорож до Бердичева на козачий з'їзд, а потім генеральний секретар по народній освіті І. Стешенко представляє розпис видатків по своєму секретаріатові.

В зв'язку з розглядом цього бюджету ухвалено призначити комісію, яка виробила б порядок ведення справи народної освіти поміж національними меншостями України». — *Док. № 76.*

111. Повідомлення С. В. Петлюри про поїздку до ставки Верховного головнокомандуючого було зроблено при зачинених дверях.

С. В. Петлюру викликали до ставки Верховного головнокомандуючого О. О. Брусилова телеграмою. За дорученням Малої ради, він мав провести переговори про українізацію військ та повернення з армії учителів-українців.

Генерал О. Брусилов запевнив, що з 1 вересня всі учителі-українці будуть увільнені з армії. У справі українізації військових частин Верховний головнокомандуючий пообіцяв видати наказ, щоб не чинилося ніяких перешкод діяльності українських культурно-просвітніх громад та комітетів, поширенню у військах II Універсалу УЦР та декларації Тимчасового уряду про згоду з Центральною радою. Крім раніше призначених для українізації корпусів О. Брусилов погодився виділити ще кілька корпусів, а також одну кінну дивізію.

Для підготовки офіцерів-українців мали бути українізовані 2 київські школи прапорщиків, а також підготовча школа при Першому українському запасному полку.

Верховний головнокомандуючий погодився на те, щоб всі білобілетники, новобранці та ті, що виписувались з шпиталів, залишались в Україні. Українські військові комітети мали затверджуватися на тих самих засадах, що й загальноросійські.

Стосовно українізації гарнізонів в Україні, О. Брусилов запевнив, що вона буде провадитись по можливості (Нова Рада. — 1917. — 19 лип.).

Але вже незабаром військовий міністр наказав не увільняти з діючої армії учителів (Нова Рада. — 1917. — 22 лип.). — *Док. № 76.*

112. 12 липня постановою Тимчасового уряду на фронті було відновлено смертну кару і запроваджено військово-польові суди («військово-революційні суди»). Генеральний секретаріат з цього приводу прийняв постанову, яка засуджувала дії Тимчасового уряду. — *Док. № 77.*

113. З питання біженства було ухвалено таку резолюцію: «При кожній армії повинен бути призначений від Центральної ради (крайового органу) комісар по справах втікачів, а також для полагодження стосунків між військом і людністю.

В Києві при Центральній раді утворюється нарада по справах втікачів; в склад цієї наради мають ввійти представники Центральної ради, громадських та національних організацій для допомоги виселенцям і людності, яка потерпіла від війни, а також представники загальнореволюційних органів; нарада ця має керувати всею справою допомоги виселенцям на Південно-Західному фронті» (Нова Рада. — 1917. — 22 лип.). — *Док. № 77.*

114. На цьому ж засіданні було розглянуто питання про видатки на канцелярію генерального писаря та видання «Вістника Генерального секретаріату» (Нова Рада. — 1917. — 22 лип.). — *Док. № 77.*

115. Про засідання Малої ради 21 липня 1917 р. є тільки повідомлення в «Народній волі» від 22 липня 1917 р., яке доповнюють матеріали, вміщені на сторінках «Нової Ради» за те саме число.

Як повідомлялося у «Новій Раді», член УЦР Н. Я. Григор'єв, який повернувся з фронту, доповів про становище там та у прифронтовій смузі, але докладніше він розповів про арешт Блонського. Наводимо його виступ за матеріалами «Народньої волі»:

«Вчора на засіданні Малої ради член Центральної ради Григор'єв давав відомості про арешт Кам'янець-Подільського повітового комісара Блонського. З його слів вияснились слідуючі подробиці цього факту: Блонського арештовано було по наказу Головнокомандуючого. Причім зроблено це було таємно і нагло: до його квартири приїхав на автомобілі офіцер і запросив на важне засідання по військових справах. Нічого не підозріваючий Блонський поїхав, але повезли його не на засідання, а до губернської тюрми.

Коли він запитав, в чому його обвинувачують, то довго нічого не одповідали; тільки через кілька днів було йому передано, що головна вина його в тім, що він нібито закликав селян до захвату земель поміщицьких. Коли довідались про його арешт кам'янець-подільські українські кола, то послали до комісара N армії Савенкова делегацію, яка й мала довгу розмову з Савенковим про цей арешт. Савенков казав, що він про злочинні виступи Блонського проти правительства має певні відомості од приватних осіб і громадських організацій. Савенков, вказавши, що арешт зроблено по наказу Головнокомандуючого, одмовився зробить що-небудь для його увільнення.

Цю справу було винесено на спільне засідання всіх губернських організацій. Там виявилося, що ні одна організація, ні одна партія не подавала відомостів про злочинства Блонського Головнокомандуючому. Навпаки, засідання одноголосно ухвалило протест проти його арештування. Протест підписали представники всіх партій. Кілька днів після цього Блонського випустили на поруки і назначили над ним слідство.

З приватних рук відомо стало, що на Блонського було подано жалобу од кількох поміщиків, незадоволених впливом Блонського між селянством. Особливо вказують на поміщика Журавського, який поставляє в армію хліб і має великі зв'язки з штабом продовольствія». — *Док. № 78.*

116. Влітку 1916 р. унаслідок контрнаступу військ Південно-Західного фронту під командуванням генерала О. Брусилова територію Буковини і значної частини Східної Галичини (Станіслав, Коломия, Львів, Тарнопіль) було зайнято російськими частинами. Відновлено Галицько-Буковинське генерал-губернаторство, очолюване генерал-губернатором Ф. Треповим, з резиденцією спочатку у Тарнополі, а потім у Чернівцях. Генерал-губернаторство поділялося на дві губернії: Чернівецьку (губернатор Лігін) і Тарнопільську (губернатор Чарторизький).

На початку квітня 1917 р. на прохання Центральної ради та уповноваженого Земського союзу Тимчасовий уряд затвердив Д. Дорошенка крайовим комісаром Тимчасового уряду Галичини і Буковини з правами генерал-губернатора. Губернаторами Чернівецької та Тарнопільської губерній були призначені О. П. Лотоцький та І. І. Красовський. Адміністрація крайового комісара Галичини та Буковини провадила політику українізації державного апарату на місцях. Протягом травня — червня 1917 р. було переобрано комісарів у всіх повітах Буковини й Галичини.

Наприкінці липня — на початку серпня 1917 р. внаслідок наступу австро-німецьких військ крайова адміністрація припинила існування. — *Док. № 78.*

117. 2 липня 1917 р. група міністрів-кадетів вийшла зі складу Тимчасового уряду (див. прим. 141). 7 липня пішов у відставку його голова Г. Є. Львов. 8 липня міністром-головою було призначено О. Керенського, який зберіг за собою портфель військового та морського міністра. Він розпочав формування уряду. 8 липня, одночасно з призначенням міністра-голови, було опубліковано декларацію, в якій викладалась програма майбутньої діяльності уряду: рішуча боротьба з економічною кризою, підготовка законів про 8-годинний робочий день, охорону праці, запровадження всіх видів соціального страхування, розв'язання земельного питання та ін. Підтверджувався й намір скликати Установчі збори. На основі цієї платформи 24 липня було сформовано другий коаліційний уряд. — *Док. № 78.*

118. На черзі дня цього засідання стояли питання: «1) скликання сесії Центральної ради і програма засідань; 2) телеграфічне повідомлення д. Винниченка про переговори в Петрограді; 3) скликання З'їзду народів» (Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 18. — Лист.). — *Док. № 79.*

119. О. Таск також зазначив, «що після того, як всі національності більш-менш прийшли до згоди і надіслали своїх представників в склад «Малої ради», — нема великої небезпеки од того, що слідуюча сесія ЦР одбудеться без певного представництва національних меншостей» (Народня воля. — 1917. — 27 лип.). — *Док. № 79.*

120. Було повідомлено, що в касі УЦР було близько 90 тис. крб., але видатки її більші ніж прибутки (Нова Рада. — 1917. — 27 лип.). — *Док. № 79.*

121. В. Садовський доповів про переговори в Петрограді з представниками Тимчасового уряду з питання затвердження Генерального секретаріату та автономії України на підставі згоди з міністрами О. Ф. Керенським, І. Г. Церетелі та М. І. Терещенком. У приватних розмовах з Керенським та Церетелі з'ясувалося, що їхня позиція щодо Центральної ради не змінилася. Але «Тимчасовий уряд — а передовсім буржуазні його представники — заявляють, що статуту Секретаріату затвердити не можуть тому, що цей статут виходить за межі не то федерації, а являється просто конфедерацією. Тому також Тимчасовий уряд жадає зміни деяких §§ статуту.

Д-й Винниченко в своїй телеграмі просить Центральну раду про вказівки в дальших переговорах», — повідомив він (Вісти з Української Центральної ради. — 1917. — № 18. — Лист.). — *Док. № 79.*

122. Дещо повніше виступи П. Христюка і М. Ткаченка подано у газеті «Вісти з Української Центральної ради» (1917. — № 18. — Лист.):

«Д-й Христюк зауважує, що офіціальних переговорів зараз ще немає; в Петрограді йдуть приватні балачки з поодинокими членами кабінету. Центр[альна] рада повинна настоювати на тому, щоби статут був затверджений в цілості».

«Д-й Ткаченко вказує на те, що зміни статуту жадають кадети, які вже з самого початку згоди з Тимчасовим урядом відносилися дуже неприхильно до вирішення українського питання. Зараз вони також йдуть до того, щоби розбити згоду, жадають зміни статуту, який Центральна рада ухвалила одноголосно. Бесідник вважає необхідним ужити рішучих заходів, щоби не допустити до ніяких змін». — *Док. № 79.*

123. Як повідомляла «Нова Рада» від 2 серпня 1917 р., «найбільше розмов викликав той розділ наказу, де говориться про таємне і поіменне голосування. Одні доводили, що треба головним чином забезпечити таємність голосування, а другі настоювали, що по бажанню невеликого числа членів голосування повинно переводитись поіменно. Ухвалено було, що по вимозі 5 чоловік голосування має бути таємним, а поіменне голосування переводиться після домагання 10 чоловік; коли домагання, як поіменного так і таємного голосування, виникнуть одночасно, то тоді це питання вирішують зборами через голосування». — *Док. № 84.*

124. У доповіді В. В. Садовський наголосив на тому, що Генеральний секретаріат на своєму засіданні 30 липня ухвалив, що буде вести переговори з Тимчасовим урядом до 3 серпня і не пізніше (Робітнича газета. — 1917. — 3 серп.).

Як відомо з матеріалів незавіреної копії протоколу цього засідання Малої ради, що зберігається у фонді Центральної ради, Ф. І. Крижанівський запитав В. В. Садовського, що змусило Генеральний секретаріат призначити на посаду генерального секретаря торгу представника буржуазних кіл. Останній на це відповів: «Генеральний секретаріат вважав сю посаду для соціаліста неприємлимою» (Ф. 1115, оп. 1, спр. 20, арк. 12. Оригінал). — *Док. № 84.*

125. О. Шульгін повідомив також про поїздку в ставку Головнокомандуючого Південно-Західним фронтом, де він провів переговори у справі переселення людей з прифронтової смуги (Народня воля. — 1917. — 2 серп.). — *Док. № 84.*

126. У повідомленнях про це засідання Малої ради, що з'явились у пресі, останні слова виступу С. Гольдельмана було старанно відредаговано, оскільки він заявив: «Але, кажемо, що нас не лякає те, коли б Центральна рада рішила взяти в свої руки владу, коли б се знайшла потрібним» (Ф. 1115, оп. 1, спр. 20, арк. 12 зв.). — *Док. № 84.*

127. 18 червня 1917 р. відкрився з'їзд польських спілок, організацій і товариств у Києві, на який прибули 434 делегати, що представляли 170 організацій. При обговоренні основних питань порядку денного визначилися значні розбіжності у поглядах, що спричинилося до розколу між правою і лівою частиною делегатів. Демократичний блок і соціалісти залишили з'їзд і зібралися на окрему нараду. Вони ухвалили створити Польський демократичний централ, який поставив би своїм завданням підтримку революції в Росії і українського національно-визвольного руху. До керівництва Демократичного централу були обрані Є. Старчевський, С. Стемпковський, М. Міцкевич, Р. Кнолль, З. Янушевський. — *Док. № 84.*

128. Про свою солідарність з заявою С. Гольдельмана заявив представник сіоністів *М. Розенштейн* (Робітнича газета. — 1917. — 3 серп.).

М. Шац-Анін закликав не загострювати становища, а намагатись захистити перед Тимчасовим урядом раніше укладену угоду. — *Док. № 84.*

129. Серед матеріалів цього засідання, що подавались у пресі, за незавіреною копією, було пропущено заяви М. Ковалевського та М. Іоселевича, які запропонували оголосити текст резолюції Генерального секретаріату, щоб не виникало непорозумінь. Після цього виступив *Б. Мартос*: «Коли Центральна рада вибрала нас в генеральні секретарі, то мала на увазі, що уряд влади нам не дає. Обов'язки деякі ми на себе взяли, хоч сказали, що влади не беремо. Коли явились представники Временного правительства і сказали, що хотять дати нам власть, то ми сказали, що власть візьмемо, але при умові, що перше порозуміємось з національними меншостями. Центральна рада мала на увазі співробітництво з неукраїнською демократією ще до згоди з Временним правительством. Тому мене дивує заява тов. Балабан[ова], що вони будуть працювати з нами лише тоді, коли Временне правительство нас затвердить. Справа з затвердженням тепер затягується, і се нас ставить в фальшиве положення.

Уряд оповістив на всю Росію, що на Україні створюється крайова злада. До нас звертаються зі всіх сторін з вимогами, щоб ми приміняли сю владу. А ми, не будучи затвердженими, [не можемо] робити всього того, чого вимагає час і революція. Через се в Секретаріаті чуються заяви про замір скласти свої обов'язки через неможливість працювати. Отже, ми і рішили, що не маємо права зрікатись тих обов'язків, котрі на нас наложила Центральна рада. Ми не маємо заміру «захвачувати власть». Її ми могли б взяти або з рук Временного правительства, або з рук усієї демократії України. Наша заява і зводиться до того, що, недивлячись на тяжкі умови, в яких ми перебуваємо, ми рішили провадити свою роботу далі.

Але разом з тим ми доводимо до відома Временного правительства, що кожний день зволікання веде до знесилення авторитету Центральної ради в очах населення» (Ф. 1115, оп. 1, спр. 20, арк. 12 зв.). — *Док. № 84.*

130. *М. С. Балабанов*, який вдруге взяв слово, нагадав деякі моменти переговорів з міністрами Тимчасового уряду в Києві, які вимагали і примусили Центральну раду всього за півгодини ухвалити текст порозуміння і декларації уряду, а потім за місяць не спромоглися затвердити Генеральний секретаріат. — *Док. № 84.*

131. Повніший виклад другого виступу *Б. Мартоса*, який узяв слово після М. С. Балабанова, можна зробити за цією копією протоколу засідання Малої ради від 1 серпня 1917 р.:

«Вимагаючи від Временного правительства найскорішого затвердження, ми не виявляємо нетерпеливості, як думає тов. Балабанов. Місяць назад міністри нам казали, що коли ми віримо соціалістам в міністерстві, то щоб скоріше дали свою згоду на проект універсалу, що соціалісти в міністерстві нас піддержать. Нам сказали: покажіть, що Рада йде нам назустріч, і ми вас піддержимо. Ми показали свою готовність. Ми чекали, не виявляли нетерпеливості. Але часу на переговори ми не можемо витрачати. З тих повідомлень, які ми дістаємо від тов. Винниченка, ми бачимо, що справа може затягнутись хтознає наскільки. І через те у нас з'являється думка, чи можемо ми дурити населення, кажучи йому: не обороняйте своїх інтересів. Ми їх оборонимо для вас. От ми й говоримо: чи не краще нам скласти з себе обов'язки і сказати населенню, нехай саме воно боронить своїх інтересів. Але нам було б цікаво почути: а якою буде тактика с.-д. і «Бунду», коли нас не затвердять ще місяць, або відложать затвердження до Установчих зборів. Се нам треба знати, щоб нам було відомо, з ким ми йдемо і хто нас піддержить» (Ф. 1115, оп. 1, спр. 20, арк. 12 зв. 13.). — *Док. № 84.*

132. Цей матеріал докладніше висвітлюється на сторінках газети «Нова Рада» від 3 серпня 1917 р. За словами представника ППС (революційна фракція), справа полягала в тому, що ППС «лівиця» та Польський демократичний централ всі 20 місць, які припадають в пленумі Центральної ради на долю поляків, забирають для себе, а ППС «правиці» не хотять дати ані одного місця. Через те ППС просить Комітет Центральної ради дати і їм відповідне число місць.

Від двох представників єврейських організацій поступають також подібні заяви про те, що і єврейські партії не можуть поділиться своїми мандатами в Центральній раді і просять Малу раду взяти на себе справу поділу мандатів поміж різними національними партіями.

М. Грушевський пояснює, що Центральна рада вирішила віддати справу поділу національних мандатів самим національностям.

В. Рудницький вказує, що зараз ця справа не стоїть на порядку денному, але проте він висловлює свою думку, що самі партії ніяк не зможуть поділитись: Комітетові Центральної ради прийдеться таки взятись за вирішення цієї справи.

Лукашевич, представник ППС, дає додаткові пояснення до заяви своєї партії.

В. Рудницький ставить запитання, чи повинно бути в Центральній раді представництво польське тільки місцеве, чи також і від Королівства Польського. Коли бажане тільки місцеве представництво, то тоді треба зауважити, що польська «лівиця» не має на Україні ніякої рації існування, — вона являється сильною організацією тільки в Королівстві, а на Україні, згідно з ідеологічною позицією «лівиці», вона повинна злитись з українською соціал-демократією. Рудницький порушує нарешті питання про допущення до Центральної ради також і більш правих польських організацій.

М. Ковалевський радить утворити погоджувальну комісію в цій справі» — *Док. № 84.*

133. ПЄДС. Можливо, розшифровка цієї абревіатури така — Партія єврейського демократичного союзу. Імовірно також, що малась на увазі Рада єврейських громадських організацій, яка була організована в Києві 21 березня 1917 р. Це був блок різних несоціалістичних груп, що претендували на роль загальноєврейського представницького органу. Бундівці і сіоністи відмовились від участі в ній. — *Док. № 85.*

134. Фінляндія з 1809 по 1917 р. входила до складу Росії. Її автономію було ліквідовано 1910 р. Тимчасовий уряд 7 березня 1917 р. відновив автономні права Фінляндії, але одночасно виступив проти зростання в ній прагнення до самостійності. 18 липня 1917 р. фінський парламент прийняв «закон про владу», яким оголосив себе носієм верховної влади в країні. Тимчасовий уряд розпустив парламент і призначив нові його вибори, які відбулися в жовтні. 6 грудня 1917 р. парламент прийняв декларацію, яка оголошувала Фінляндію незалежною державою. 18 грудня Раднарком РСФРР визнав незалежність Фінляндії. — *Док. № 88.*

135. У матеріалах цього засідання Малої ради, вміщених на сторінках «Нової Ради» від 8 серпня 1917 р., повідомлялось, що «на запитання Крижанівського про думку Г[енерального] секретаріату, Винниченко відповідає, що Ген[еральний] секретаріат висловився за прийняття «інструкції, але дуже невеликою більшістю». — *Док. № 89.*

136. Як повідомила «Народня воля» 8 серпня 1917 р., *М. Рафес* у своєму виступі перш за все підкреслив, «що інструкція Временного правительства не є результатом згоди з делегацією, вона є вчинком (актом) одностороннім, який має дуже великі хиби і недостатки. Поперед усього правительство в цій інструкції хоче обмежити, обраяти Україну навіть з тих земель, де живе велика більшість українців». — *Док. № 89.*

137. Як свідчать матеріали «Нової Ради» від 8 серпня 1917 р., *В. Довженко* (укр. с.-р.) у промові зазначив: «...коли придивитись до змісту інструкції, то ніякого органу крайової влади вона не допускає. Розділ 9-й зв'язує Генеральний секретаріат і, згідно з цим розділом, правительство зможе порядкувати на Україні, як само схоче. Промовець радить ніякого рішення з приводу інструкції не робити...»

За матеріалами незавіреної копії протоколу цього засідання Малої ради, що зберігається у фонді Центральної ради, В. Довженко на закінчення своєї промови сказав: «І коли чекати, що наші секретарі поробляться тільки чиновниками Временного правительства, то ще б нічого, коли б воно було революційне, а не так контрреволюційне, як тепер». (Ф. 1115, оп. 1, спр. 20, арк. 16 зв.)

У матеріалі про це засідання Малої ради, вміщеному у збірнику, пропущено виступ *Долгарева* (рос. с.-д.), який взяв слово за В. Довженком. Він теж висловився «проти інструкції, яка одрізує од

України частину її землі і бачить в тій інструкції двоєвластя. Вона є продуктом упадку революції; тому треба спасати революцію, але не розривом з правительством. Розрив пошкодив би фронтові і приніс всім нещастя». (Народня воля. — 1917. — 8 серп.). — *Док. № 89.*

138. Незавірена копія протоколу цього засідання дає змогу відновити закінчення промови українського есера *І. Маєвського*, який у зв'язку з тим, що на Україну насувається катастрофа, що вимагатиме самооборони краю, наголосив: інструкція не дає саме твердої влади для вжиття необхідних заходів для цього (Ф. 1115, оп. 1, спр. 20, арк. 16 зв.). — *Док. № 89.*

139. Згідно з матеріалами «Нової Ради» від 8 серпня 1917 р., *М. Літваков* так пояснив свою думку: «насильним нав'язуванням певного числа генеральних секретарів неукраїнців правительство зіпсувало перший в Росії документ національної волі. Через те меншостям треба відмовитись від 4-х місць в Генеральному секретаріаті.

Інструкцію все ж таки треба прийняти, і хоч вона є злиденним («жалким») документом, але від нас залежить витворити на його основі нові великі хартії».

На закінчення М. Літваков закликав стати «на тверду ногу планомірної організації власті, аби населення звикло до того, що ми все-таки маємо Центральну раду; маємо свою власть» (Ф. 1115, оп. 1, спр. 20, арк. 18.). — *Док. № 89.*

140. Кадет *С. Г. Крупнов* заявив, що «статут автономії України був протидержавний і тому добре зробило правительство, що його одкинуло» (Народня воля. — 1917. — 8 серп.). — *Док. № 89.*

141. Після повернення делегації Тимчасового уряду у складі О. Керенського, М. Терещенка та І. Церетелі з Києва, 2 липня відбулося його засідання. На ньому розглядався проект декларації з українського питання відповідно до досягнутих у Києві домовленостей, тобто про визнання Генерального секретаріату крайовою виконавчою владою. Проти виступили кадети, які заявили, що питання про надання Україні автономії виходить за межі компетенції Тимчасового уряду, його спроможні вирішити тільки Установчі збори. При голосуванні кадети А. Шингарьов, Д. Шаховський та О. Мануйлов залишились у меншості і на знак протесту вийшли зі складу Тимчасового уряду. Тим самим був покладений початок урядовій кризі, однак її головною причиною, за визнанням голови уряду Г. Львова, було не українське питання, а корінні суперечності між соціалістичною частиною членів кабінету й кадетською (див. прим. 117). — *Док. № 89.*

142. Дещо чіткіше ставлення до інструкції *Ф. Менчиковського* («Поалей Ціон») викладено на сторінках «Нової Ради» від 8 серпня 1917 р. Він заявив, що УЦР усунено також від питань війни і миру й закликав інструкції не приймати, бо, «погнавшись за маленькою владою, Ц. рада втратить великий моральний авторитет». — *Док. № 89.*

143. Виступ представника українських есерів *М. М. Ковалевського* слід доповнити за матеріалами «Народньої волі» від 8 серпня 1917 р. Він поставив питання, чи «інструкція створює власть на Україні, чи ні?»

Далі промовець підкреслив бажання російського уряду, «щоби багаті вугіллям та залізом і надморські губернії України «самоопреділялись», і наголосив, що «ми не боїмось такого самоопределення. А щоб воно було певне, треба скликати, якнайшвидше Установчі збори (Учредительное собрание) України». — *Док. № 89.*

144. *Н. Сиркін*, який представляв фракцію сіоністів у Малій раді, назвав інструкцію «нужденною пародією» на автономію, але запропонував прийняти її як першу завойовану позицію (Народня воля. — 1917. — 8 серп.).

У «Новій Раді» від 8 серпня зазначено, що *Н. С. Сиркін* з приводу участі меншин у Генеральному секретаріаті заявив, «що порозуміння між націями повинні вироблятись ними самими, а не в петербурзьких кабінетах, і радить від такого подарунку меншостям відмовитись». Він також підкреслив, що український народ не може задовольнитись такою «злиденною автономією». — *Док. № 89.*

145. Російський есер *К. Сухових* вбачав «в принятті інструкції ту добру сторону, ... ті нитки, які можуть з'єднати тісніше російську і українську демократію» (Народня воля. — 1917. — 8 серп.).

Матеріали «Нової Ради» від 8 серпня дають змогу доповнити виклад про це засідання Малої ради. Так, після виступу К. Сухових слово було надано *О. Чапківському* (укр. позапартійний соціаліст), який відзначив, що «за той час, як ми вели з правительством переговори, багато нашого авторитету зменшилось і сили розгубилось. Треба взятись за організацію сили на місцях, щоб в слушний час, котрий уже недалеко, цю силу показати».

Як відомо з копії протоколу цього засідання Малої ради, що зберігається у фонді Центральної ради, наступне слово після О. Чапківського було надано *П. Дубинському*, який відзначив, «що звістка про інструкцію Временного правительства його приголомшила. Але з точки погляду розвитку революції іти на розрив з Временним правительством не можна. Тому від фракції я приєднуюсь до того, аби інструкцію прийняти як ісходну точку» (Ф. 1115, оп. 1, спр. 20, арк. 18). — *Док. № 89.*

146. «Нова Рада» від 8 серпня 1917 р. повідомила, що *В. Винниченко* на початку своєї промови підкреслив: «Ми дістали владу не від правительства — ми її здобули собі революційним шляхом, і нічого цієї влади цуратись. Треба міцно триматись за ті здобутки революції, котрі ми маємо, а не випускати їх з рук.

Інструкція, це є вже признання принципу автономії, чого ми спочатку тільки і домагались.

Але ж тепер ми здобули більше, ніж хотіли 2 місяці назад. Признання самої ідеї автономії, а не «обласного самоуправленія», дуже важне.

Тої організації краю, про яку тут говорили, не можна буде переводити без апарату влади, яким є Генеральний секретаріат, і цей апарат, хоч і кепський, нам треба зберегти і скористуватись ним». — *Док. № 89.*

147. Всеукраїнську раду робітничих депутатів було обрано на Всеукраїнському робітничому з'їзді, що відбувся 11 — 14 липня 1917 р. у Києві. В його роботі взяли участь 300 делегатів — члени УСДРП, УПСР та безпартійні. З'їзд розглянув такі питання: поточний момент, Установчі збори і українські робітники, автономія і федерація, аграрне питання та робітнича політика. 12 липня на з'їзді було проголошено II Універсал. З'їзд схвалив резолюцію, запропоновану українськими соціал-демократами, в якій робітники закликались до підтримки УЦР і її Генерального секретаріату, висловлювалась вимога припинення війни. З'їзд підтримав вимогу автономії України. На заключному засіданні з'їзд обрав Всеукраїнську раду робітничих депутатів у складі 70-ти українських соціал-демократів і 30-ти українських есерів, яка увійшла до складу УЦР. — Док. № 90.

148. *С. Петлюра* також розповів про поїздку до ставки і переговори з Головнокомандуючим у справі українізації війська. Він зазначив, що «після тої поїздки генерал Брусилов, який був тоді Головнокомандуючим, видав кілька приказів, які значно посували вперед українізацію війська. Тоді був виданий особливо важний приказ, яким розрішалося українізувати гарнізони».

Він докладно доповів і про заснування по деяких містах України полків «Вільного козацтва», підкресливши, що у ряді місць ці формування складаються з представників різних національностей (Народня воля. — 1917. — 8 серп.). — *Док. № 92.*

149. За матеріалами «Народньої волі» від 8 серпня 1917 р. у доповідь *Б. М. Мартоса* слід внести такі доповнення. Він відзначив, що «Тимчасове правительство мало звертало уваги на земельну справу на Україні. Правительство не мало певного програму і це тяжко одбивалося на ділі. Різні установи надсилали свої прикази, розпорядження, протилежні один одному. Ці розпорядження часто спізнялися і вносили повне безладдя в земельну справу. Дійшло до того, що військові власті, які нічого не розуміють в земельній справі, стали видавати накази. Генерал Корнілов своїм наказом вніс цілу смуту в село, бо майже скасував діяльність земельних комітетів».

Далі він розповів про підготовчі роботи, розпочаті в справі земельної реформи та охорони лісів, про заснування відділів скотарства, хліборобських машин і агрономічної допомоги. — *Док. № 92.*

150. *О. Шульгін*, зокрема, відзначив, що до Секретарства по міжнаціональних справах прибуває чимало делегацій від різних національних меншин в Україні та з Росії (Народня воля. — 1917. — 8 серп.). — *Док. № 92.*

151. Згідно з матеріалами «Народньої волі» від 8 серпня 1917 р., *І. Стешенко* у своїй доповіді відзначив також, що робота Секретарства по справах освіти спрямовувалася на те, «щоби початкова школа на Україні цього року була українська. Для цього по різних городах України були улаштовані курси для учителів — всього біля 50 курсів. Зараз уже кінчається, — сказав він, — друкування підручників і потрібних в школах книжок... В справі українізації середньої школи робиться все тільки по власній ініціативі місцевих установ. Досі ще нема наказу про українізацію казенних середніх шкіл. Кепсько стоїть справа з заведенням українських кафедр по вищих школах, бо ще й досі на чолі їх стоять старі, дореволюційні чиновники».

Завершуючи доповідь, І. Стешенко підкреслив, «що успішно піде робота тільки тоді, коли Секретаріат буде мати власть на всій Україні без винятків». — *Док. № 92.*

152. Третє засідання Шостої сесії УЦР 7 серпня почалося з таким запізненням тому, що не всі фракції напередодні остаточно визначили свою позицію до інструкції Тимчасового уряду і продовжили свої засідання зранку цього дня (Нова Рада. — 1917. — 8 серп.). — *Док. № 93.*

153. 3 — 5 липня революційні солдати і робітники деяких заводів вийшли на вулиці Петрограда під гаслами усунення Тимчасового уряду і переходу всієї влади до рад. І хоч початок виступу виглядав як стихійний вибух мас, але він був зумовлений передусім попередньою антиурядовою агітацією і пропагандою більшовиків.

Частина мітингуючих відверто закликала до збройного повстання, відбулись масові виступи, збройні сутички. Урядові війська застосували зброю проти демонстрантів.

Липневі події були невдалою спробою більшовиків захопити владу збройним шляхом. Ініціативу в ній виявили окремі організації (більшовицька військова організація при Петербурзькому комітеті РСДРП(б) та ін.), хоча ЦК офіційно згоди на це не давав. — *Док. № 93.*

154. «Народня воля» від 9 серпня 1917 р. цю частину доповіді О. Золотарьова подає дещо інакше: «По інструкції 4 повіти Чернігівської губернії виключаються з України через те, що мають більшість населення неукраїнських націй, але в такім разі треба було б неодмінно ті повіти і губернії, в яких більшості мають українці, як Катеринославська і Херсонська, прилучити до України. Цього в інструкції нема». — *Док. № 93.*

155. Згідно з матеріалами «Робітничої газети» від 10 серпня 1917 р., *О. Золотарьов* наголосив на тому, що інструкція «є побідою, бо в ній є потвердження ідеї органу крайової влади».

156. Священик *А. Матіюк* (безпартійний) наприкінці своєї промови закликав розірвати з Тимчасовим урядом (Нова Рада. — 1917. — 9 серп.). — *Док. № 93.*

157. *Д. Ісаєвич* — представник українських есерів —висловився проти інструкції. Як свідчать матеріали «Робітничої газети» від 10 серпня 1917 р., він заявив, що «прийнявши інструкцію, Рада опиниться в неяснім становищі, в відношенні до населення тої частини України, яку інструкція відриває від цілості України». — *Док. № 93.*

158. «Народня воля» від 9 серпня 1917 р. повідомила, що поза чергою було надано слово *В. К. Винниченку*, який застеріг, «щоб деякі промовці не говорили про причини його одставки і не вказували других неправдивих причин. А на запитання Стасюка заявляє, що він ще не зложив своїх обов'язків і ще єсть генеральним секретарем». — *Док. № 94.*

159. На Всеукраїнському селянському з'їзді до Ради селянських депутатів було обрано 134 чле-

ни, а також 15 членів до Центрального комітету Української Селянської спілки, що в сумі й склало 149 членів Центральної ради. — *Док. № 94.*

160. *В. Косинський* зазначив, що «кадети» є найкращими виразниками волі народу. Статут, сказав промовець, «пішов» занадто далеко: він робить з України окрему державу, а, на думку промовця, Україна настільки мало відрізняється від решти Росії, що прагнути утворення Української держави нема ніякого ґрунту і що це було б «несправедливим» (Нова Рада. — 1917. — 9 серп.). — *Док. № 94.*

161. З матеріалів «Народньої волі» від 9 серпня 1917 р. відомо, що Гутман (ОЄСРП) запропонував «лишити увесь Секретаріат, себто 14 душ, з умовою, щоб 5 секретарів, непризнаних урядом, були секретарями без портфелю ...Централістичну федерацію вже зрушено недержавними народами і треба її далі валити в згоді з російською демократією, яка на з'їзді солдатських і робітничих депутатів і на з'їзді соціалістів-революціонерів признала вже основні національні права». — *Док. № 94.*

162. Про виступ *Х. Барановського* розповідається на сторінках «Народньої волі» від 9 серпня 1917 р.:

«Він коротко розповів про всі ті наради, розмови, які їм прийшлось мати з представниками правительства і окремими особами. Підтвердив також те, що інструкція складена під великим впливом російських кадетів. «На другий день, — каже в кінці своєї промови Барановський, — після ухвалення правительством інструкції ми скликали нараду комісарів українських губерній, які в той час перебували в Петрограді, і на цій нараді обговорили інструкцію. Всі комісари визнали інструкцію нікчемним актом, але все-таки всі гадали, що її треба прийняти. У нас всіх, які бачили петроградські настрої, була певність в тому, що коли б Центральна рада одкинула інструкцію, то вороги наші петроградські дуже б цьому зраділи.

У декого з комісарів були майже певні відомості, що одказу Центральної ради з нетерпінням ждуть, бо він їм дасть в руки зброю проти нас. Після цієї наради ми порішили всіма силами прохати Центральну раду прийняти інструкцію. Те ж саме висловлювали петроградські українські діячі після панахиди по богданівцях, яку улаштувала тамошня Українська рада 6 августа». На закінчення Х. Барановський висловив думку, що інструкцію треба прийняти». — *Док. № 94.*

163. Промову Ф. Крижанівського, викладену у газеті «Вісти з Української Центральної ради», доповнюють матеріали, надруковані в «Народній волі» від 10 серпня 1917 р.: Центральна рада, каже він, «спирається головним чином на трудове селянство, яке в нашому краї складає більшість населення. Через це нам треба перш за все подумать, чи зможе наш Генеральний секретаріат, прийнявши цю інструкцію, задовольнити потреби селянства. Я кажу — не зможе. Сільське населення зацікавлено зараз головним чином в продовольчій і земельній справах. Але продовольча справа по інструкції лишається в руках петроградського правительства. Земельна ж справа тісно зв'язана з продовольчою. Таким чином, по інструкції наш Секретаріат не зможе задовольнити двох головних потреб нашого селянства. Дуже шкодить ділу відсутність секретаря по військових справах. Центральна рада, коли вона прийме інструкцію, не зможе задовольнити всіх потреб населення. Наслідком цього буде те, що Центральна рада загубить свій авторитет».

На закінчення Ф. Крижанівський запропонував «згодиться на затвердження Секретаріату, як органу крайової власті, але не Центральної ради, а правительства». — *Док. № 94.*

164. *М. Порщ*, який виступив від українських соціал-демократів, за матеріалами «Нової Ради» від 10 серпня 1917 р., дав таку оцінку інструкції Тимчасового уряду:

«Підходячи до інструкції не з юридичного, а з класового політичного погляду, ми зробили той висновок, що цей акт є витвором буржуазної політики і ясно показує наміри російської буржуазії. Все ж таки цей акт є перемогою української демократії над всіма своїми ворогами і цеї перемоги не треба випускати з рук». — *Док. № 94.*

165. Державна московська нарада (12 — 15 серпня 1917 р.) скликана Тимчасовим урядом з метою пошуку шляхів для виходу країни з кризи. На нараді відбулось об'єднання правих сил, які схилялися до встановлення в Росії військової диктатури. Більшість тут мали кадети та монархісти, революційна демократія (меншовики та есери) була в меншості. Більшовики бойкотували Державну московську нараду. УЦР, враховуючи склад наради та її завдання, також відмовилась брати в ній участь. — *Док. № 95.*

166. *М. Любинський* вніс пропозицію, щоб всі резолюції, які будуть ставитись на голосування, попередньо зачитувались, ось чому *М. Порш* запропонував цього не робити (Нова Рада. — 1917. — 10 серп.). — *Док. № 95.*

167. Було оголошено перерву, під час якої відбулися наради фракцій (Народня воля. — 1917. — 10 серп.). — *Док. № 95.*

168. За матеріалами «Народньої волі» від 10 серпня 1917 р., слід зробити уточнення: *О. Доротов*, який виступив з заявою від російських меншовиків, наголосив на тому, що, знімаючи свою резолюцію, вони будуть вносити поправки до резолюції українських соціал-демократів. — *Док. № 95.*

169. Як свідчить інформація про це засідання VI сесії УЦР, вміщена у «Робітничій газеті» за 11 серпня 1917 р., далі виступили представники Київського комітету РСДРП(б), які увійшли до складу Центральної ради — *М. Лебедев* та *І. Фіалек*. Присутні зустріли їх гучними оплесками. Промовці привітали Центральну раду і закликали боротися за міжнародну солідарність пролетаріату. З приводу вступу більшовиків у Центральну раду М. Лебедев оголосив декларацію більшовицької фракції, текст якої подаємо за збірником документів «Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март — ноябрь 1917 г.)». — К., 1957. — С. 711 — 713:

«От имени революционных социал-демократов большевиков и примыкающих к ним интернационалистов мы приветствуем рабочий класс и неимущее крестьянство Украины. В тяжелый момент переживаемого кризиса революции, когда мировая реакция империалистической буржуазии обрушивается на нее, когда контрреволюция наступает по всему фронту, при полной растерянности плетущихся за меньшевиками и эсерами широких масс и прямом предательстве революции со стороны министерских социалистов, с особенной остротой выявились классовые противоречия и полное банкротство потерпела идея национального «единения» и общих национальных задач с буржуазией.

Задачей революционной социал-демократии было и будет разоблачение перед рабочими массами и беднейшими крестьянами всей вредности и реакционности национализма, под каким бы покрывалом он не скрывался. Не путем национального единения с буржуазией, а путем классовой борьбы, не путем национального союза, а путем интернационального братства пролетариев смогут трудящиеся добиться своего освобождения.

Исходя из классовых интересов пролетариев и полупролетариев Украины, из развития международного рабочего движения и революции, мы отстаиваем для Украины широкую областную автономию.

Вместе с тем мы будем самым решительным образом бороться против великороссийского империализма, который проявляется в лице контрреволюционного правительства, нарушившего права Финляндии, разогнавшего его сейм, пославшего туда казаков, правительства, которое теперь отказывается исполнять обещания, данные украинскому народу, и которое несомненно их совершенно нарушит. Судьбы Украины должно определять ее население. Всякое покушение на это право является проявлением империализма, с которым революционная социал-демократия будет самым решительным образом бороться. Но от империалистической диктатуры, которая теперь фактически господствует в России, но от мелкобуржуазных демократов, которые кричат «о праве наций на самоопределение», а на деле поддерживают кадетско-октябристскую контрреволюцию, нарушающую на каждом шагу это право, демократия Украины этого права не получит. Не в союзе с буржуазией, а в союзе с рабочими и беднейшими крестьянами всей России, всего мира сумеют рабочие и беднейшие крестьяне Украины добиться своих стремлений.

Доверие к капиталистам будет разбиваться непреложным ходом истории. Политика доверия приведет к самым тяжелым последствиям для пролетариев и полупролетариев Украины.

Капитализм у власти. Тяжелыми путами сковал он мир, тяжелой рукой давит он рабочий класс и крестьянство, всеми мерами он старается задушить нашу революцию. Но вместе с тем могучей волной ширится мировое восстание рабочих и объективные силы развития истории ведут к нему. Непримиримая борьба с контрреволюцией, непримиримая борьба с буржуазией — вот какова задача рабочих и крестьян, и революционная демократия Украины должна поддержать пролетариат в этой великой битве, в грядущем восстании рабочих.

Только тогда, когда у власти будут рабочие и беднейшие крестьяне, незаинтересованные в национальном насилии и гнете, только тогда добьется народ Украины своих чаяний, только тогда сумеет существовать действительно вольная Украина.

Вступая в Центральную Украинскую раду, мы здесь будем вести неуклонную борьбу с буржуазией, буржуазным национализмом и будем звать рабочих и крестьян Украины под красное знамя Интернационала для полной победы пролетарской революции». — *Док. № 95.*

170. У резолюції також зазначалося, щоб на з'їзд усі народи посилали рівну кількість представників, а саме — не більше 10 (Народня воля. — 1917. — 10 серп.). — *Док. № 95.*

171. До цієї резолюції VI сесія Центральної ради ухвалила такий додаток:

«Щоб Временне правительство і Генеральний секретаріат встановили державний контроль над промисловістю» (Народня воля. — 1917. — 11 серп.). Деякі біжучі питання, внесені у порядок денний сесії, але нерозглянуті, було ухвалено передати на розгляд Малої ради (Нова Рада. — 1917. — 11 серп.). — *Док. № 95.*

172. У публікації інтерв'ю В. К. Винниченка кореспонденту французької газети про український національно-визвольний рух, свідомо або випадково, було перекручено його зміст. У ній ішлося про те, що начебто більша частина членів УЦР германофільської орієнтації. Це викликало відповідну реакцію у пресі, в зв'язку з чим В. К. Винниченко дав спростування.

«Нова Рада» від 12 серпня 1917 р. повідомила, що після М. Ковалевського до В. К. Винниченка звернувся із запитанням від фракції націонал-революціонерів *М. Любинський* з приводу його інтерв'ю французьким кореспондентам. Він заявив, «що такі слова, які нібито говорив Винниченко кореспондентам, є образою для тих членів Центральної ради, котрих він назвав германофілами».

За матеріалами незавіреної копії протоколу цього засідання Малої ради, що зберігається у фонді Центральної ради, М. Любинський оголосив інтерпеляцію фракції націонал-революціонерів такого змісту:

«Приєднуючись цілком до заяви тов. соц[іалістів]-револ[юціонерів], фракція Української націонал-революційної партії вважає конче потрібним заявити, що, незважаючи на виразно різку тактику, якої додержується в своїй роботі Українська націонал-революційна партія, і на повну щирість і одвертість всіх її виступів, ні програма партії, ні думки і вчинки окремих членів, ні публічні виступи представників партії не давали жодного матеріалу т-ві Винниченкові для тих заяв, які він зробив кореспондентам закордонних французьких газет. Українська націонал-революційна партія визнає лише одну орієнтацію *українську* і твердо переконана, що в правдивій боротьбі за волю народ український може опиратись і рахувати лише на свої власні сили, і через те, Українська націонал-революційна партія ні в якому разі не допустила би в своєму складі людей, котрі б могли

покладати навіть найменші надії на ворожі українському народові держави: Австрію та Германію. Заяви тов. Винниченка, якщо вони точно передані телеграфним агентством, рахує глибокою образою для Української Центральної ради і просить Комітет Центральної ради запропонувати тов. Винниченкові дати докладні пояснення в цій справі і вказати тих членів Центральної ради або ті факти, які він мав на увазі при розмові з кореспондентом газет» (Ф. 1115, оп. 1, спр. 20, арк. 19).

Пояснення *В. К. Винниченка* з приводу його інтерв'ю французькому кореспондентові доповнюють матеріали, наведені на сторінках газети «Нова Рада» за 12 серпня 1917 р.: «...першу розмову з кореспондентом французької газети «Journal» він мав в гостиниці «Прага» в Києві, причому в кінці розмови кореспондент зазначив, що зовсім інші, ніж Винниченко, йому давав раніше відомості з українського життя член Цен[тральної] ради І. Маєвський. Інші розмови з закордонними кореспондентами у Винниченка були під час його останнього перебування в Петербурзі».

Дещо уточнюють його виступ і матеріали «Народньої волі» від 11 серпня 1917 р.:

«Правда я вказував, що між українцями є самостійники, але з ними одповідальна інтелігенція, і особливо українські соціалісти, боролись і борються.

Як приклади я приводив військові з'їзди. Можливо, що кореспондент не зрозумів мене і зрозумів натяки на самостійність як германофільство, тим більш, що говорили ми на різних мовах...».

Серед виступаючих від партій з приводу інтерв'ю В. Винниченка були М. Ковалевський, М. Ткаченко, В. Бойко, Б. Мартос, М. Грушевський. *Голова УЦР* зауважив, «що ні до Центральної ради, ні до Генерального секретаріату ніякого запитання з цього приводу не поступало, в той час, як в газетних звістках сказано, що правительство запитало нібито в цій справі пояснень від Цен[тральної] ради. До цього М. Грушевський додає, що він, яко голова Цен[тральної] ради з самого початку її існування, не знає ні одного члена Цен[тральної] ради, який поділяв би германофільську орієнтацію» (Нова Рада. — 1917. — 12 серп.).

За даними незавіреної копії протоколу цього засідання Малої ради, наприкінці виступив *І. Маєвський*, який дав пояснення щодо своєї розмови з французьким кореспондентом: «... ми балакали виключно про історію України, про яку мій бесідник не мав ніякого уявлення і дуже нею зацікавився, а також про Всеукр[аїнський] військовий з'їзд, який в той час відбувався, і про націоналізацію війська. Питання ж про війну і о зовнішній політиці не зачіпалось. Ця бесіда була в присутності свідків і про її зміст я повідомив своїх тов[аришів] по партії. Отже, після докладного пояснення тов. Винниченка Комітету робити нічого, а тому перейдем до чергових справ» (Ф. 1115, оп. 1, спр. 20, арк. 19 зв.).

Ця далекосяжна провокація набула такого розголосу, що *В. Винниченкові* довелося дати пояснення Тимчасовому урядові. Далі подаємо текст його телеграми Тимчасовому урядові за газетою «Народня воля» від 11 серпня:

«Рішуче заявляю, що не висловлював таких думок, які накидає мені кореспондент французької газети. Я не говорив і не міг говорити про те, що в Центральній раді є германофільські течії. Це може свердити кореспондент другої французької газети, який цими днями мав зі мною розмову. І тому і другому я казав, що до революції серед українського громадянства через жорстокі утиски царату на Вкраїні були германофільські течії. Після революції вони зовсім зникли. І це нормально і зрозуміло, бо демократично-республіканський устрій Росії ближче по духу українській демократії і в більшій мірі забезпечує права українського народу, ніж монархічна Германія або Австрія.

В своїй розмові з кореспондентами заграничних газет я торкнувся того, що недовір'я уряду до стремлінь українців і перепони їм такі чи інші дійсно викликали намір до виділення між крайніми групами, але не в смислі злучення з Австрією або Германією, а як самостійної України.

Я вказував притому, що ці речі, як і раніше, не мали значного впливу в краю, зріст же їх через недовір'я правительства являється для нас самих небажаним і служить для нас справжньою препоною при організації єдиної волі української демократії при проведенні основ автономії України.

Мене дивує, як можна було так перекрутить мої слова, в яких одбиваються мої упевнення, которих я ніколи не таїв ні до, ні після революції.

Пояснюю це або злим умислом, або ж кепським розумінням кореспондентом французо-російської мови, на якій велась розмова». — *Док. № 97.*

173. Слід зазначити, що згідно з матеріалами незавіреної копії протоколу цього засідання Малої ради, в обговоренні питання про 1-й Український полк ім. Богдана Хмельницького взяли участь, крім О. Шаповала, також *М. Панченко* та *М. Любинський*, які підкреслювали постійну увагу УЦР до полку, але відзначили й об'єктивні труднощі у забезпеченні його продовольством тощо (Ф. 1115, оп. 1, спр. 20, арк. 20). — *Док. № 97.*

174. На цьому засіданні Малої ради, за публікацією «Нової Ради» від 15 серпня 1917 р., було повідомлено, що Комітет Грузинського військового союзу звернувся телеграфом до УЦР з проханням допомогти поінформувати воїнів-грузинів, які перебували на території України, що 22 серпня у Тифлісі відбудеться Всеросійський з'їзд грузинів-військових. Мала рада ухвалила вжити заходів, щоб повідомлення про цей з'їзд були надруковані в газетах. — *Док. № 98.*

175. Про цю частину засідання Малої ради у «Новій Раді» від 15 серпня 1917 р. вміщено таке повідомлення:

«Спочатку запитано було В. Винниченка про те, з яких причин Генеральний секретаріат подав в одставку. На це Винниченко відповів, що ці причини цілком формального характеру.

Під час суперечок, котрі тяглись більше двох годин, особливо настоювали на прийнятті одставки представники фракції українських соціалістів-революціонерів, причому вони досить гостро кри-

тикували діяльність Генерального секретаріату. Представники українських соціал-демократів, а також представники неукраїнських фракцій обстоювали ту думку, що Комітет Центральної ради не повинен приймати одставки». — *Док. № 98.*

176. За цю формулу подали голоси всі фракції, крім українських соціалістів-революціонерів (Нова Рада. — 1917. — 15 серп.). — *Док. № 98.*

177. На цьому засіданні Малої ради, за повідомленням «Нової Ради» від 17 серпня 1917 р., «*Вротновський-Сивошапка* подав звіт про подорож в ставку Верховного головнокомандуючого. До ставки Вротновський-Сивошапка їздив за тим, щоб полагодити справу з відпустками членам Всеукраїнської ради військових депутатів, котрим наказано було повернутись до своїх військових частин. Виявилось, що в ставці не знали того, що всі 132 члени Ради військових депутатів є разом з тим і членами Центральної ради.

Коли Верховний головнокомандуючий генерал Корнілов і начальник його штабу генерал Лукомський докладніше ознайомились зі справою, то сказали, що всім цим 132 членам вони затвердять відпустки після того, як Центральна рада пришле від себе повний їх список.

Мала рада ухвалила на другий же день послати такий список до ставки з окремим посланцем, якого дасть Рада військових депутатів.

На запитання одного з членів фракції українських соціалістів-революціонерів про те, як розуміти таке затвердження і чи не є це з боку ставки нехтуванням Ради військових депутатів, Вротновський-Сивошапка відповів, що від розмови з генералом Корніловим у нього осталось таке враження, що генералові не дуже подобається існування Ради військових депутатів». — *Док. № 101.*

178. Мова йшла про організацію особливого Комітету над вищими школами в Києві та їх демократизацію. *М. М. Ковалевський*, промови якого немає у протоколі, заявив, що він погоджується з необхідністю організації комісаріату, але вважає, що це треба зробити обережно, щоб не порушити різко автономії університету, яку він має.

М. Любинський погодився з М. Ковалевським, але додав, «що з цією справою не слід звертатись до Петрограда, що це тільки зміцнить позиції київської професури, а слід вирішити цю справу самим (Нова Рада. — 1917. — 19 серп.). — *Док. № 103.*

179. Реакційне керівництво Київського університету ім. св. Володимира на чолі з ректором проф. М. М. Цитовичем протягом кількох місяців вело боротьбу проти студентської ради та ради молодших викладачів, які вимагали демократичних перетворень у внутрішньому житті й керівництві університетом. Таке ж відверте неприйняття було висловлено й відносно українізації. У липні рада університету, очолювана М. Цитовичем, надіслала Тимчасовому урядові меморандум, де взагалі заперечувала освіту українською мовою. — *Док. № 103.*

180. За матеріалами «Народньої волі» від 19 серпня 1917 р., *О. Зарубін* на завершення свого виступу запропонував передати цю справу до Генерального секретаріату — запровадити контроль над вищою школою, не порушуючи її автономії. — *Док. № 103.*

181. Як свідчить публікація у «Народній волі» від 19 серпня 1917 р., *С. В. Петлюра* відстоював необхідність запровадження контролю над університетом. — *Док. № 103.*

182. Це повідомлення М. С. Грушевського можна відтворити за матеріалами «Робітничої газети» від 20 серпня 1917 р. *М. С. Грушевський* доповів, що на його ім'я з м. Нью-Йорка (Америка) надійшло 100 тис. крб. Ці гроші надіслала через Русько-Азіатський банк Українська рада в Америці для галичан-біженців. Виявилося, що Комітет допомоги галичанам звернувся до цієї ради з проханням надати допомогу грішми. За два місяці до цього на адресу Комітету прийшла телеграма з Америки, в якій повідомлялося, що гроші в сумі 100 тис. крб. будуть надіслані на адресу Центральної ради. М. С. Грушевський зробив припущення, що це і є саме ті гроші, але запропонував обрати комісію з членів Центральної ради для з'ясування, звідки вони надійшли. — *Док. № 103.*

183. Як повідомила «Народня воля» 23 серпня 1917 р., *М. С. Грушевський* наголосив на тому, що ще у травні 1917 р. «до Центральної ради зверталися з-за кордону члени організації «Союзу визволення України», прохали піддержки Центральної ради. Центральна рада на одному з своїх засідань розглянула ці прохання і ухвалила *не вступать з «Союзом визволення України»* ні в які відношення». — *Док. № 104.*

184. Йдеться про так званий Тарнопільський прорив. Після невдалого наступу російської армії австро-німецькі війська на початку липня 1917 р. перейшли в контрнаступ і прорвали фронт, внаслідок чого було залишено Галичину. Російські війська відступили, втративши 150 тис. солдатів і офіцерів. 19 — 24 серпня розпочався наступ німецьких військ на ризькому напрямі. У ніч на 21 серпня російські війська залишили Ригу, в боях загинули 25 тис. чоловік. — *Док. № 105.*

185. Постанову «Про порядок збирання врожаю» було видано командуючим Південно-Західним фронтом генералом Л. Корніловим 8 липня 1917 р. з метою припинення аграрних безпорядків у прифронтовій смузі. Постановою заборонялося захоплення поміщицьких посівів, зібраного хліба і реманенту, підвищення цін на працю. Порушникам загрожувало тюремне ув'язнення, виконання постанови покладалося на військові частини. Корнілов, призначений 31 липня Верховним головнокомандуючим, розповсюдив постанову на весь тил діючої армії.

У свою чергу наказ міністра продовольства О. В. Пєшехонова покладав охорону інтересів землевласника на продовольчі комітети, а особи, які перешкоджали збиранню врожаю, так само мали нести карну відповідальність. — *Док. № 105.*

186. Очевидно, малися на увазі й невеликі підприємства по виробленню цукру, оскільки в Росії напередодні першої світової війни було тільки 236 цукрових заводів. — *Док. № 105.*

187. Як свідчать матеріали «Нової Ради» від 29 серпня 1917 р., ввечері цього ж дня «відбулось

друге засідання Комітету Центральної ради з приводу відомостей про заходи генерала Корнілова забрати в свої руки державну владу. Це засідання, почавшись в 11 год. вечора, скінчилось аж в 3 год. ранку в понеділок. Обміркувавши становище, Мала рада доручила Генеральному секретаріатові розіслати по телеграфу розпорядження всім радам, комісарам та іншим місцевим організаціям та установам, військовим українським частинам та організаціям про те, щоб вони не слухались розпоряджень генерала Корнілова і всіма силами боролись з протиреволюційними заходами.

Крім того декого з членів Малої (ради) послано було на об'єднане засідання представників київських організацій та властей, яке також відбулося вночі в міській думі». — *Док. № 105.*

188. Особливий Комітет по охороні революції було створено на об'єднаному засіданні рад робітничих і солдатських депутатів м. Києва 27 серпня 1917 р. До його складу увійшли: начальник Київського військового округу, начальник міліції, міський голова, голови рад робітничих і солдатських депутатів та представники партій. Метою Комітету була організація боротьби з корніловщиною. — *Док. № 107.*

189. Дещо доповнюють виступ В. Винниченка матеріали, опубліковані на сторінках «Нової Ради» від 1 вересня 1917 р. Для ілюстрації ставлення військових властей КВО до представників Генерального секретаріату він навів низку фактів. К. Оберучев, командуючий КВО, і І. Кирієнко, комісар Тимчасового уряду, не всіх генеральних секретарів допускали до безперервного телеграфу, яким Генеральний секретаріат користувався для зносин з Тимчасовим урядом. Крім того, вони дозволяли представникам Генерального секретаріату говорити тільки з міністерством внутрішніх справ і ні в якому разі з військовим міністерством. «Зокрема, — відзначив В. Винниченко, — Кирієнко рішуче забороняє викликати до апарата Керенського, бо, мовляв, Керенський дуже зайнятий тепер». Генеральному секретаріатові довелося для зносин з урядом користуватись безперервним телеграфом залізничників. —*Док. № 111.*

190. Повніше звіт про виступ С. Петлюри наведено у «Новій Раді» від 1 вересня 1917 р.: «*Петлюра*, з свого боку, повідомляє, що Генеральному військовому комітетові приходиться мати більше стосунків з Кирієнком і Оберучевим, бо Г. Комітет має більше потреби в користуванні телеграфним проводом. Коли в «особом комитете обороны революции» представник Генерального секретаріату порадив допустити і представника Ген[ерального] військового комітету, то Оберучев і Кирієнко рішуче заперечили цьому, причому Кирієнко посилався на те, що Генеральний комітет нібито є приватною організацією. На це було зауважено, що Г[енеральний] комітет має своїх представників при військовому міністерстві та при Генеральному штабі і тому, очевидно, що він зовсім не приватна організація, але Кирієнко відповів, що він про цих представників нічого не знає і має про це запитати військового міністра».

Наприкінці *В. Винниченко* додав, що «далі Генеральний секретаріат поруч з Оберучевим не зможе працювати, бо Оберучев просто хвора на українофобство людина і вихід з цього становища мусить бути тільки той, що або Генеральний секретаріат, або Оберучев мусить вийти в одставку». — *Док. № 111.*

191. Слід доповнити і виступ *М. Шаповала* на цьому засіданні Малої ради за матеріалами газети «Нова Рада» від 1 вересня 1917 р. Він проаналізував детальніше заходи «Комітету по охороні революції». «Коли в Комітеті підняли питання про те, щоб видати зброю для оборони революції першому українському запасному полкові, а також викликати до Києва з фронту полк [ім.] Богдана Хмельницького та інші військові частини, то Оберучев на це сказав, що йому невідомо, чи готовий уже запасний полк. Коли він готовий, то Оберучев видасть йому зброю і відправить на фронт. Щодо викликання з фронту війська для боротьби з контрреволюцією, то Оберучев гадає, що для цього досить буде донських козаків та кірасирів, на котрих він цілком покладається».

У другій частині викладу виступу М. Шаповала на сторінках «Нової Ради» є певна розбіжність з висвітленням його виступу у газеті «Вісти з Української Центральної ради» (1918 р. — № 24/25. — Січ.). В останній йдеться про те, що постало питання про допущення представника Генерального секретаріату до «Комітету по охороні революції», а в газеті «Нова Рада» зазначалося, що було порушено питання про представництво УГВК (Українського генерального військового комітету), проти чого виступив комісар *І. Кирієнко*, «бо, мовляв, Генеральний комітет є культурно-просвітньою організацією, і коли «особый комитет» прийме в свій склад представника Генерального комітету, то Кирієнко як комісар Тимчасового правительства буде вважати це демонстрацією проти правительства, а значить і контрреволюційним актом. До цього Кирієнко додав, що як він виїжджав з Петербурга, то Керенський «в очень резких выражениях» дав йому певні вказівки щодо української справи».

М. Шаповал також ще зазначив, що «в Києві Оберучев не бореться з контрреволюцією через те, що вважає таку боротьбу за «украинскую интригу». Цього виразу Оберучев вжив ще тоді, як Київська рада військових депутатів домагалась заміщення відомого «корніловця» ген. Оболешева. Оберучев тоді сказав, що нападки на Оболешева — це тільки «украинская интрига». — *Док. № 111.*

192. Конфлікт виник у зв'язку з тим, що кореспондент газети «Киевская мысль», який був присутній на засіданні Малої ради і мав розмову з М. С. Грушевським, подав неточну інформацію до газети. — *Док. № 114.*

193. Слід внести доповнення до матеріалів про засідання Малої ради 9 вересня 1917 р. за повідомленням, уміщеним на сторінках «Нової Ради» 12 вересня: «Секретар Центральної ради *М. Чечель* прочитав телеграму-запрошення Центральної ради на Петербурзьку Демократичну нараду, після чого збори приступили до обговорення справи обрання 15 представників на нараду і виробления їм наказу». — *Док. № 116.*

194. «Нова Рада» від 12 вересня 1917 р. далі повідомила: «Ці домагання внесені були фракцією українських соціалістів-революціонерів.

Зараз же по прийнятті першого з цих домагань представник російських фракцій і «Бунду» заявив, що ці фракції на такі домагання не згодні пристати і через те не візьмуть участі в виборах делегатів від Центральної ради на Петербурзьку нараду». — *Док. № 116.*

195. Перед початком роботи З'їзду народів, який відкрився об 11-й год. ранку в Педагогічному музеї, було проведено приватну нараду делегатів. Крім зазначених у «Новій Раді» від 10 вересня 1917 р. представників, «Народня воля» від 8 вересня 1917 р. повідомляла, що прибули ще 4 делегати Петроградської Козачої ради та від Козачого союзу Південно-Західного фронту. Серед делегатів були дві жінки — представниці Кримського мусульманського комітету. — *Док. № 120.*

196. Інформаційну доповідь *М. Любинського* можна відтворити за матеріалами «Народньої волі» від 10 вересня 1917 р. Він доповів делегатам з'їзду, що «Центральна рада 25 іюня ухвалила постанову, щоб запросити до участі в з'їзді ті нації, що визнають принцип федеративного устрою Росії. Крім поодиноких народів, які в цілості признають принцип автономії, участь в з'їзді могли брати і ті представники других народів, які в своїй програмі визнають цей принцип, та представники поодиноких областей, які стремлять до автономії в федеративній Росії. Всім цим признано право прислати на з'їзд по 10 делегатів.

Порядок нарад з'їзду доручено установити Генеральному секретаріатові в порозумінні з Центральною радою.

В зв'язку з цею постановою Ради вислано запрошення майже до всіх народів Росії, які зуміли скласти національні організації. Майже всі народи відгукнулися на заклик Ради і вислали своїх делегатів...». — *Док. № 120.*

197. Як свідчать матеріали «Народньої волі» від 10 вересня, *М. С. Грушевський* наголосив на тому, що «Укр[аїнській] Центр[альній] раді, яка об'єднує всі демократичні верстви українського народу, вдалося вже зав'язати зносини з демократичними частинами других націй на Україні на основі власне федерації. З привітів різних народів, яких так багато приходило до Ради, Рада бачить, що вона не одна в боротьбі за федеративний принцип устрою Росії, а що за нею йдуть майже всі народи». — *Док. № 120.*

198. В інформації, вміщеній на сторінках «Робітничої газети» від 10 вересня 1917 р., про виступ М. Славинського, йшлося про ще одну позицію Тимчасового уряду щодо майбутнього федеративного устрою Росії. Зазначивши, що «автономія пустила корінці в багатьох місцях Росії, він підкреслив: «Уряд рахується з цим як з фактом. Він не може проголосити федеративного ладу, але не противиться підготовчій до нього діяльності». — *Док. № 120.*

199. Як свідчать матеріали «Робітничої газети» від 10 вересня 1917 р., *О. Шульгін* наголосив на тому, що в Україні до фактичної автономії ще далеко, але Генеральний секретаріат своєю програмою ставить зміцнити, поглибити і розширити її автономні права. — *Док. № 120.*

200. «Народня воля» 10 вересня 1917 р. повідомила, що Є. Рябцев у своєму виступі наголосив: «...тут, у Києві, ідея федералізму найбільше закріпилася і звідсіль вона зробилася загальноросійською ідеєю». — *Док. № 120.*

201. Цей виступ С. Петлюри слід доповнити за газетою «Народня воля» від 10 вересня 1917 р., де чітко занотовано його розуміння призначення національної армії: «...російський Тимчасовий уряд, проголошуючи Російську республіку, проголосив її централістичною, а не федеративною. Уряд не спитав народів про те, якої республіки вони хотять. Тому треба найти шлях, щоб вийти з того положення, а силою, яка поможе найти той шлях, є власне національна армія. Українці не тому українізують штики, щоб при їх допомозі поглянути на чужу свободу, а тому щоби оборонити свій народ і свій край перед противником». — *Док. № 121.*

202. У «Народній волі» від 12 вересня 1917 р. дещо інакше викладено тезу *І. Мачаваріані* про договори з Росією: «Тепер саме настав час відновити і змінити ті старі договори для закріплення свободи всіх народів. Треба признати рівні права всім народам Росії, як великим, так і малим». — *Док. № 121.*

203. Уявлення про виступи К. Сержанта, Юсуфа Мусуфала, Юсуфа-бека Ізірова і Ожена (Озена)-Башли дають матеріали, вміщені на сторінках «Народньої волі» від 12 вересня 1917 р. Так, *К. Сержант* підкреслив, «що його партія вважає вирішення національного питання не метою своєї роботи, а тактикою, за допомогою якої вирішаться багато важніші питання, — соціальні. Очевидно, автономію народів вона признає необхідною для розвою народів, але до неї стремітися треба в порозумінні з демократіями других народів, а насамперед, з руською демократією».

Юсуф Мусуфал — представник Центрального військового мусульманського комітету, який об'єднував близько півтора мільйона мусульманських солдатів російської армії, заявив, що «всі вони на своїх з'їздах рішили домагатися федеративного устрою Російської республіки та націоналізації армії. В армії служать різні народи мусульманські, яких посилають все на найгірші місця... щоб вони не могли винести ніякої користі із воєнної служби. Положення їх тим трудніше, що не знають руської мови і через те легко можуть статися зброєю в руках всяких контрреволюційних замахів, як це було в зв'язку з бунтом Корнілова». Юсуф Мусуфал вірить, що всі мусульманські народи підуть слідом за українським народом.

Юсуф-бек-Ізіров — представник мусульманських військ Київської військової округи — говорив про політику царського уряду, направлену проти всіх мусульманських народів Росії, яка привела до страшної їх нужди. «Тому ідея федералізму, — сказав він на закінчення, — стала дорогою для всіх мусульман і вони її гаряче піддержують».

Ожен (Озен)-Башли — представник Виконавчого комітету кримських татар — теж відзначив, що «кримські татари зазнали багато лиха від царського уряду. Не тільки наложено на них ярмо політичної неволі, але всіма способами старалися знищити їх культуру та економічне життя. Землі роздано різним царським сатрапам і дворянам. Темний народ шукає оборони у духовенства, яке держить руку з буржуазією. Доведений до розпачу, покидає народ рідну землю і переселяється в чужину. В 1905 р. учительство мусульманське кримське творить союз для оборони народних інтересів, але союз підпадає під терор уряду і справа знову завмирає. Аж тепер з революцією народ татарський взявся до сильної організації всіх верств і свідомість національна надзвичайно поширилася. Татари обстоюватимуть свободу всіх народів, але не позволять теж, щоб хто-небудь другий верховодив у Криму...». — *Док. № 121.*

204. Ознайомитись з виступом представника грузинських соціалістів-федералістів Й. Бараташвілі дають змогу також матеріали «Народньої волі» від 12 вересня 1917 р., в яких повідомлялось: «Він вказує, що грузинський народ жив в братській згоді зі всіма народами, а передусім, з мусульманськими народами Закавказу. Новий революційний уряд не зумів усунути перешкод, які утруднюють дорогу до будови нового життя. Правда, старий режим оставив по собі трудне положення, але народи Росії в силі розв'язати ті складні питання, коли візьмуться за це одностайно. Для цього треба об'єднати всі живі сили під гаслом рівності, братства та взаїмної любові...

Українська демократія зуміла згуртувати всі свої стремління коло одної основної задачі, а саме — коло здобуття автономії, яку вона вже на ділі має. І саме Рада скликає З'їзд народів, а не уряд, який зайнятий нібито важнішими справами, але якими, то ще невідомо. Ми стоїмо перед великою небезпекою, як іззовні, так і всередині, а спосіб рятунку — це новий децентралізм держави, який не означає розпаду. Промовець кінчає свою промову привітом і подякою Центральній раді за те, що вона взяла на себе роботу по скликанню з'їзду». — *Док. № 121.*

205. Литвин *А. Вольдемар*, за матеріалами газети «Народня воля» від 12 вересня 1917 р., на закінчення своєї промови сказав: «Литовці прийшли просити допомоги у народів Росії до скорішого розв'язання литовського питання». — *Док. № 121.*

206. У газеті «Нова Рада» від 10 вересня 1917 р. дещо інакше подано тезу з промови литовського соціаліста *В. Бельського*, ніж у «Народній волі». В останній її, на нашу думку, зафіксовано точніше — коли ж не удасться увійти з ким-небудь в союз, то Литва утворить свою самостійну державу (Народня воля. — 1917. — 12 верес.). — *Док. № 121.*

207. Представник Центрального кримського мусульманського комітету *С. Ідрісов (Удрісов)* у своїй промові, як зазначається у «Народній волі» від 12 вересня 1917 р., подякував «представникам українського народу за те, що вони дали початок могучому визвольному рухові всіх народів Росії» і підкреслив, що «Росія може стати могутньою тільки тоді, як всі її народи добровільно заключать союз». — *Док. № 122.*

208. За матеріалами «Народньої волі» від 12 вересня 1917 р., представник донських козаків *Карасьов* на закінчення своєї промови сказав: «На цьому з'їзді треба заложити міцний союз народів, який разом постояв би за спільне домагання всіх». — *Док. № 122.*

209. Офіцери українських частин, присутні на з'їзді, залишили зал засідання на знак протесту проти виступу К. М. Оберучева. Як свідчать матеріали «Робітничої газети» від 13 вересня 1917 р., К. Оберучев у промові знову наголосив, що націоналізація армії — це розпорошення сил країни, яке неминуче призведе до загибелі республіки і волі. — *Док. № 122.*

210. З матеріалів газети «Народня воля» від 12 вересня 1917 р. відомо, що, завершуючи промову, *Ф. Іонку (Іон)* заявив: «Молдаване стоять за федеративні штати російські і вони просять не відганяти їх від свобідної Росії на шлях сепаратизму».

Від імені національних молдавських організацій виступив *В. Чижевський*, який наголосив на тому, «що їх стремління до націоналізації основується не на стремлінні мілітаристичного характеру, а на необхідності оборони своєї власної землі від ворога. Молдаване не повернуть своїх штиків проти волі других народів». — *Док. № 122.*

211. У «Народній волі» від 12 вересня 1917 р. наведено цікаву тезу з промови *М. С. Грушевського:* «Після упадку старого режиму серед українських народних мас виявився незвичайний політичний розум. Всюди, де тільки домагалося демократичної республіки, український селянин додав ще і федеративної. Це робив він не тому, що його так вивчено, а тому, що це в ньому вже вроджене. І вже з самого початку українське представництво без різниці партій об'єдналося на платформі національно-територіальної автономії України і федеративного устрою Росії». — *Док. № 122.*

212. *М. Славинський* на підтвердження цієї заяви додав: «Що правительство змінило свій погляд на національне питання, про це свідчить те, що його представник бере участь в з'їзді народів, і що утворено окрему нараду про обласне самоуправління» (Народня воля. — 1917. — 12 верес.). — *Док. № 122.*

213. *М. Векілов* на завершення своєї промови сказав: «Закавказькі мусульмани стремлять до найскорішого закінчення війни та перебудови Росії в федеративну республіку на широких автономних основах» (Народня воля. — 1917. — 12 верес.). — *Док. № 122.*

214. Дещо інакше ця частина засідання подається у «Народній волі» від 13 вересня 1917 р.: «Дальше голова читає привітні телеграми, які прийшли від різних народів Росії та українських національних організацій.

Від імені конвенту сеньйорів пропонується вибрати редакційну комісію. В склад комісії має увійти від з'їзду 5 чоловік, всі докладчики та по одному або два представники від національних груп, в залежності від того, чи в даній нації одна або більше думок про устрій Росії. З'їзд годиться

на це і вибирає до комісії таких людей: Шац[-Анін], Марковський, Салтан, Вольдемар, Банзай.

Представник мандатної комісії докладає, що комісія уже зорганізувалася, вибираючи головою Кушніра, а писарем Чумило. Розглянувши мандати учасників з'їзду, комісія найшла безспорними мандати від таких націй і груп: литовці 8, латиші 10, євреї 10, грузини 2, молдавани 7, мусульмани 13, естонці 3, білоруси 7, українці 10, козаки 6, російська с.-р. партія 3 і поляки 6.

Право участі поляків у з'їзді буде рішено по виясненні заяви Кноля. Всіх учасників з'їзду з поляками 85». — *Док. № 123.*

215. У промові *М. Рустамбеков,* згідно з матеріалами «Народньої волі» від 13 вересня 1917 р., заявив, «що всі тюркські народи стоять за федеративний устрій Росії. Уряд замало прислухувався до голосу народів, хоч справа устрою Росії — діло всіх народів, а не самого тільки руського». — *Док. № 123.*

216. *Борохов* висловився за федерацію, оскільки, на його думку, «при автономічнім строю народи будуть залежні від центральної власті, яка часто не позволятиме того, що буде потрібно для відповідного вирішення якої-небудь справи на користь народу». Борохов також наголосив на тому, що «з вирішенням федеративного строю в Установчих зборах ми не можемо ждати, тому що в Росії великий безлад економічний, який грозить в кожну хвилю катастрофою» (Народня воля. — 1917. — 13 верес.). — *Док. № 123.*

217. Промову Б. Борохова можна доповнити кількома тезами за матеріалами «Робітничої газети» від 14 вересня 1917 р. Він порушив питання про визначення державної мови в федеративній державі. Підкресливши, що мова є органічним елементом кожної нації, Б. Борохов заявив: «...з політичної точки погляду дана мова буде самостійною мовою постільки, поскільки вона є знаряддям народу, який прагне до самостійного життя». Однак він наголосив на необхідності державної мови для спілкування народів. «Інститут державної мови випливає з інтересів не тільки всієї держави, але й окремих народів». — *Док. № 124.*

218. *М. Шац-Анін* на початку промови підкреслив, що «в авангарді ... творчої перебудови Росії на нових підвалинах стоїть героїчна в своїх зусиллях Україна; федеральна нова Росія не повинна зупинятись на крайовій автономії або обмежитись територіальною. Позаяк нації і території не сходяться. Там, де неможливо установити кордону тої чи іншої нації, повинно установити національно-персональну автономію» (Робітнича газета. — 1917. — 14 верес.). — *Док. № 124.*

219. Виклад його доповіді подано в газеті «Народня воля» від 14 вересня 1917 р.: «...нема ніде держави, в якій живе кілька націй, з абсолютною більшістю одної нації. Є тільки процентово найбільша величина пануючої нації. На цьому помилковому погляді витворилося поняття національної держави, де численно найбільша нація стала пануючою, а всі другі нації її слугами. Якщо ми хочемо перетворити Росію на справедливих основах, то прийдеться зробити її державою націй, а тим самим признати кожній нації право на національно-персональну автономію. Це відноситься головно до єврейської нації, яка всюди є в меншості». — *Док. № 124.*

220. Головну тезу доповіді *Р. Лащенко* можна відтворити за матеріалами «Народньої волі» від 14 вересня 1917 р. Він зазначив, «що поодинокі штати повинні увійти в Спілку як цілком независимі держави. За поодинокими штатами треба оставити право повної власті, а центральним органам віддати право рішення тільки деяких справ». — *Док. № 124.*

221. 13 вересня 1917 р. делегати З'їзду народів працювали у секціях та комісіях. Представники кожної нації утворили окремі секції, а делегати від ісламських народів, організували спільну секцію. Відбулися засідання двох комісій — організаційної та тактичної. Засідав і «сеньйорен-конвент», до якого увійшли президія з'їзду та по одному представникові від кожного народу (Народня воля. — 1917. — 14 верес.). — *Док. № 125.*

222. Делегат від Литви професор *А. Вольдемар* вважав: «Треба домагатись, щоб державне представництво було одночасно й національним, тобто держава має провести на конгрес з дорадчим голосом і представників недержавних націй» (Робітнича газета. — 1917. — 16 верес.). — *Док. № 125.*

223. Від Ради національних соціалістичних партій Росії учасників З'їзду народів привітав *Штейн,* який розповів, що «рада організувалася ще з початку революції і поставила собі за задачу об'єднати всі національні соц[іалістичні] партії. Далі об'єднує вона 12 різних соціалістичних партій. Праця проводиться в тому напрямі, щоби сотворити щось подібне до *російського інтернаціоналу*» (Народня воля. — 1917. — 16 верес.). — *Док. № 125.*

224. *М. Шац-Анін,* за матеріалами «Робітничої газети» від 16 вересня, завершуючи виступ, заявив: «Конгрес мусить одмінити всі існуючі обмеження і забезпечити в всесвітнім масштабі право на організацію по персональному принципу нації, які не мають певної території. Тоді цілковито вирішується й єврейське питання». — *Док. № 125.*

225. Серед них був литовець *К. Аст,* який наголосив, що «перед кожним народом, зацікавленим результатами війни, стоїть задача приготуватись до майбутньої конференції. Наш з'їзд останнього слова в цій справі ледве чи може сказати, але ми можемо винести побажання, щоб на конференції були неодмінно репрезентовані всі народи» (Робітнича газета. — 1917. — 16 верес.). — *Док. № 125.*

226. Ці матеріали досить повно представлено на сторінках «Робітничої газети» від 16 вересня 1917 р. «Скандальний виступ зробив «некій» матрос *Тагієв.* Починає він з того, що нібито йому не дають промовляти, на що голова зауважує, що це неправда. Далі йде цілий набір фраз без зв'язку і змісту. «Вы боитесь, что вам докажут, что вы неправы. Зачем вы не пригласили представителей других [?] партий? Съезд не может говорить поэтому от имени целого народа. Вы тут рассуждаете о вооруженном давлении на темные русские массы [!?]».

Голова зауважує, що нічого подібного не було. «Финляндия вам пример [?]. Туда посылаются русские войска. Здесь безответственные лица требовали во что бы то ни стало мира на фронте и войны в тылу [?!]. Это вполне невозможно. Еще скажу я насчет этой самой федерации. Все вопят: «Федерация в федерации. [?]. Что ж, по-вашему, в каждом доме должна быть федерация? А о целях единения позабыли?»

П'ять хвилин скінчилось і великодумна промова обірвалась. З'їзд не побажав другий строк його слухати.

До трибуни йде д[елегат]ка *Островська.* Вона починає майже з того самого: «Съезд открещивается от демократии [?]. Хотя этого в стенограмме нет, но я отлично помню...».

Голова зауважує ще раз, що якраз навпаки. «Ораторша» ж товче своє. «Тут призывали к борьбе с темными русскими массами» [?].

Голова спиняє її.

Вона копилить губи і, образившись [чому?], схвильовано кидає: «Вот теперь вы видите, что это за съезд».

Як члени з'їзду, так і численна аудиторія мовчки і здивовано проводжає її з трибуни.

Голова відповідає обом «промовцям».

Насамперед, каже він, се є З'їзд народів і політичних партій Росії, які прагнуть і співчувають федерації на демократичних підвалинах. (*Гучні оплески.*) По-друге, кожний може перевірити потім, що більшість з членів з'їзду належить до тої чи іншої соціалістичної партії, отже склад з'їзду переважно соціалістичний (*знову оплески*).

В-третє, наш голос є цілком авторитетним, бо всі ми є представники народів, а не окремих партій чи класів (*гучні і довгі оплески*).

З позачерговою заявою виступає член організаційної комісії по улаштуванню з'їзду.

Він свідчить, що попередні два промовці — Тагієв і Островська — є представники кронштадтського блоку національностей [?], а по політичних поглядах вони належать до російських соціал-демократів (більшовиків) [??].

Організаційна комісія постановила (а мандатна з цим погодилась) допустити їх з дорадчим голосом.

Останнім із записаних виступає доктор *Луценко* (українець). Він обмежується читанням резолюції, яку й пропонує з'їздові.

Голова повідомляє, що сьогодні в 6 год. вечора буде засідати лише сеньйорен-конвент. Буде вироблена відповідна резолюція і передана на затвердження позавтра о першій годині з'їздові». — *Док. № 125.*

227. Перший український жіночий з'їзд відбувся 14 вересня 1917 р. у Києві. В його роботі взяли участь представники українських жіночих організацій. З'їзд висловився за створення Української демократичної республіки, за Українські Установчі збори, що мали вирішити долю України, за передачу земель і фабрик до рук трудового народу. З'їзд обговоривши питання соціального захисту жінок та дітей, заявив протест проти поділу України і виступив за об'єднання всіх її земель у єдиній державі. — *Док. № 126.*

228. 18 липня 1917 р. командуючий Південно-Західним фронтом Л. Корнілов видав наказ про українізацію 34-го армійського корпусу, яким командував генерал-лейтенант П. Скоропадський. Складався з 104-ї та 153-ї піхотних дивізій. Формування корпусу відбувалося в серпні-вересні 1917 р. у районі м. Меджибожа. Наприкінці вересня корпус складався з восьми піших та двох легкогарматних полків, які було зведено у дві дивізії під командуванням генералів Я. Гандзюка і В. Клименка. Начальником штабу корпусу було призначено генерала Я. Сафонова. У склад корпусу увійшли: Перший Київський ім. Б. Хмельницького піхотний, Стародубський ім. гетьмана Скоропадського, Полтавський ім. гетьмана Сагайдачного, Чернігівський ім. гетьмана Полуботка українізовані полки.

У жовтні — листопаді 1917 р. корпус тримав оборону на лінії Жмеринка — Козятин, Шепетівка — Христинівка — Вапнярка проти 2-го гвардійського російського корпусу, що під впливом агітації більшовиків рухався до Києва.

У січні 1918 р. корпус було роздроблено на окремі частини, які передислокувалися у Білу Церкву, Бердичів, Фастів і Вінницю. Практично це означало його розформування. — *Док. № 126.*

229. Було виголошено заяви від імені сіоністів і соціал-демократичної фракції «Поалей Ціон» (*Б. Борохов*) та від Соціал-демократичної об'єднаної єврейської партії (*М. Шац-Анін*).

Після цих заяв *М. Любинський* від редакційної комісії запропонував резолюції: про сучасний момент, організацію Ради народів та державну мову (Народня воля. — 1917. — 16 верес.). — *Док. № 126.*

230. *М. С. Грушевський* звернувся до національних фракцій з проханням визначити представників до Ради народів (Народня воля. — 1917. — 16 верес.). — *Док. № 126.*

231. На першому засіданні Ради народів 16 вересня 1917 р. було ухвалено повідомити Тимчасовий уряд (через його представника П. Я. Стебницького) про постанови з'їзду. Головою Ради народів обрано М. С. Грушевського (Народня воля. — 1917. — 19 верес.). — *Док. № 126.*

232. Доповнити виступ *М. Шаповала* можна за «Народньою волею» від 27 вересня 1917 р.: «Вони одірвані од демократії, не мають твердого ґрунту під ногами, а проте не хотять задовольнити справедливих вимог народів, не хотять йти разом з усіма народами. Особливо до українців вони ставляться так вороже, що на промову нашого представника кричали: «В Якутский край его!» Демократична нарада дала нам добру науку, чого ми можемо сподіватись од російської демократії в Установчих зборах». — *Док. № 138.*

233. Згідно з матеріалами «Робітничої газети» від 28 вересня 1917 р., *П. О. Христюк* у своєму повідомленні підкреслив: «Характерно також, що в міру розвитку ворожості до національностей, і зокрема до українців, з боку правої частини наради, йшло щире єднання представників національностей, і до того ж увесь час біля української делегації». — *Док. № 138.*

234. *М. Порш* заявив також, що «для демократії авторитетними органами лишилися, як і раніше, ради робітничих, селянських і солдатських депутатів» (Робітнича газета. — 1917. — 28 верес.). — *Док. № 138.*

235. «Вільне козацтво» — добровільні військові формування в Україні. Створювалися за територіальним принципом і традиціями українського запорозького козацтва. До осені 1917 р. їхньою соціальною базою було переважно селянство. Перший загін «Вільного козацтва» створено в квітні 1917 р. у Звенигородському повіті на Київщині. 3 — 7 жовтня в Чигирині відбувся перший Всеукраїнський з'їзд «Вільного козацтва», на який прибули 200 делегатів — представників понад 60 тис. вільних козаків Київської, Чернігівської, Полтавської, Катеринославської, Херсонської губерній та Кубані. На з'їзді було ухвалено статут «Вільного козацтва», обрано Генеральну раду з 12 чоловік на чолі з П. Скоропадським. Як підрозділи міліції загони «Вільного козацтва» підпорядковувалися Генеральному секретарству внутрішніх справ, а з 18 грудня як підрозділи української армії — Генеральному секретарству військових справ. З цього часу розширюється соціальна база «Вільного козацтва» — до його загонів вступають робітники, інтелігенція, студентство.

«Вільне козацтво» брало активну участь у підтриманні правопорядку на місцях, боротьбі з дезертирством і бандитизмом. У січні 1918 р. брало участь у військових діях як складова частина армії УНР. 5 квітня 1918 р. наказом військового міністра УНР було ліквідовано. — *Док. № 143.*

236. Як свідчать матеріали «Народньої волі» від 1 жовтня 1918 р. про це засідання Малої ради, *М. Ковалевський* наголосив не тільки на тому, щоб на міжнародних конференціях пролунав голос українського народу, «а також голос за об'єднання усіх земель України — за приєднання Волині, Холмщини, Галичини та мадярської України». — *Док. № 144.*

237. На сторінках «Робітничої газети» від 1 жовтня 1917 р. дещо повніше викладено заяву *М. С. Ткаченка*: «Наша національна задача — будування державної України. В цій роботі Генеральний секретаріат мусить спиратися переважно на трудящі маси. Не може цілком задовольнити нас програм Секр[етарства] внутр[ішніх] справ. «Вільне козацтво» — його організаційні форми, методи і т. ін. не зовсім ясні. Чи є це всенародна міліція, чи щось інше? Чи це буде військова організація з обов'язковою службою, чи добровільна?

В справі демобілізації не можна було обмежитись вказівкою, що будуть організовані демобілізаційні одділи, не зазначаючи точно функції останніх. В земельній політиці не видко бажання здійснити домагання Цен[тральної] ради щодо конфіскації земель. Треба було ширше поставити справу з державним страхуванням робітництва. Нарешті, необхідно було зазначити, що не тільки державні, а й всі приватні банки будуть під контролем Генерального секретаріату». — *Док. № 144.*

238. Разом з тим *С. Петлюра*, як засвідчують матеріали «Робітничої газети» від 1 жовтня 1917 р., висловив побажання, щоб діяльність Генерального секретаріату «набула найбільшої рішучості. Безладдю та анархії, які зараз захоплюють Україну, мусить бути покладений край. Конкретні домагання, висловлені в декларації, мусять бути проведені в життя якнайскоріше». — *Док. № 144.*

239. Як повідомлялося про це засідання Малої ради на сторінках «Робітничої газети» 1 жовтня 1917 р., *С. Крупнов* не погодився передусім з тим, щоб Українські Установчі збори були скликані раніше російських. — *Док. № 144.*

240. Ось що заявив *Й. Скловський*, заперечуючи необхідність організації «Вільного козацтва». Воно «не відповідає соціалістичним ідеалам... Нам здається, — продовжував він, — що навіть в боротьбі з контрреволюцією не можна спиратися на озброєне населення, бо це неминуче доводить до горожанської війни. Інше діло є народна міліція, бо це є виборна організація, тоді як в «Вільне козацтво» може записатись кожний...»

Щодо створення національної армії Й. Скловський висловився теж не дуже позитивно: «Дивує нас ще те місце, де говориться про українське військо як органічну потребу нації».

Але в цілому, підкреслив він, «діловий характер декларації цілком задовольняє нас» (Робітнича газета. — 1917. — 1 жовт.). — *Док. № 144.*

241. За свідченням кореспондента газети «Народня воля», М. Балабанов, проте, не погодився з деякими положеннями декларації Генерального секретаріату (Народня воля. — 1917. — 1 жовт.). — *Док. № 144.*

242. У «Робітничій газеті» від 1 жовтня 1917 р. повідомлялось, що *П. Дубинський* також висловив побоювання з приводу формування підрозділів «Вільного козацтва»: «Тривожить нас питання з «Вільним козацтвом». В разі ж, коли дійсно організація останнього піде під контролем Генерального секретаріату, то ми віримо, що козацтво стане в оборону інтересів трудящого люду». — *Док. № 144.*

243. Після ухвали формули переходу *Н. Н. Сиркін* запитав, чи було відомо Генеральному секретаріатові про погром у м. Острозі Волинської губернії і що зроблено для його ліквідації. Відповідав *В. Винниченко*: «Г[енеральним] секретаріатом послано комісару і командуючому фронтом телеграми з проханням вжити рішучих заходів, аби спинити той погром. Разом з тим комісару доручено тримати Генеральний секретаріат в курсі подій» (Робітнича газета. — 1917. — 1 жовт.). — *Док. № 144.*

244. Департамент уділів, який входив до Міністерства імператорського двору, відав удільними землями та майном царської сім'ї. — *Док. № 147.*

245. Як свідчать матеріали «Робітничої газети» від 7 жовтня 1917 р., далі законопроектом передбачалось, що «діяльність його буде спиратися на об'єднання всіх суспільних органів, що працюють

над окремими боками праці секретарства. Всі вони входять в склад органів секретарства і спільно з ним провадять справу. З таких органів покіль що мають утворитися: Сільськогосподарська рада України, Крайовий земельний комітет, Лісовий комітет та Економічна рада України. Інші суспільні органи будуть закладатися в міру потреби та розвитку діяльності Секретарства». — *Док. № 147.*

246. Як повідомлялось у «Робітничій газеті» від 7 жовтня 1917 р., статут Крайового українсько-земельного комітету було розроблено відповідно до зразкового статуту, підготовленого Тимчасовим урядом, але з урахуванням автономії України.

З питанням про Український крайовий земельний комітет виступив також *В. Л. Руднищький* (Польський демократичний централ), який звернув увагу на те, що до Комітету зможуть, згідно із статутом, приєднуватись земельні комітети «анексованих» губерній. Він запитав, чи не пошкодить це справі об'єднання України, якщо давати тим губерніям можливість і земельні порядки України використати, і до України не прилучитися.

Порш (український соціал-демократ) пояснив, що «фактичне розширення впливу Генерального секретарства земельних справ за мент автономної України не може пошкодити. Дуже було б бажано, аби й інші секретарства знайшли відповідні шляхи до такого ж поширення своєї влади». — *Док. № 147.*

247. Після ліквідації заколоту Корнілова, за рішенням ВЦВК рад робітничих і солдатських та рад селянських депутатів, було скликано Демократичну нараду (14 — 22 вересня 1917 р., Петроград). На ній обрано передпарламент (Тимчасову раду Російської республіки), який відігравав роль дорадчого органу при Тимчасовому уряді, складався переважно з представників революційної демократії (есери, меншовики). 25 жовтня 1917 р. його розпущено. — *Док. № 147.*

248. Докладніше виступ *М. Рафеса* подано в «Робітничій газеті» від 12 жовтня 1917 р. Продовжуючи промову, він заявив: «Нам перш за все треба було б вияснить, які саме Установчі збори скликаються і які будуть відносини між ними і Всеросійськими Установчими зборами.

Тут говорилося про суверенність Українських Установчих зборів. Я говорю зараз від імені «Бунду» і заявляю, що з питанням суверенних національних зборів нам уже не раз доводилося зустрічатись. Наприклад, Польська соціалістична партія вимагала для себе саме суверенних Установчих зборів. Але вона стояла на ґрунті відділення Польщі від Росії.

В позиції ж партії українських соціалістів-революціонерів криється логічна суперечність. Коли партія українських соціалістів-революціонерів одрікається самостійності, то для чого ж мріяти про суверенність? Коли ми визнаємо неподільну єдність держави, то визнаємо і єдину волю, перед якою все мусить схилитися.

Таку волю ми знайдемо у Всеросійських Установчих зборах.

Уживаючи слова «суверенність», ви хочете піти з кимось [?] на угоду і посіяти серед людності всякі утопійні мрії про самостійність України і повне відділення її від Росії.

В такому разі ідея суверенних Українських Установчих зборів являється безперечно шкідливою. Ми категорично заявляємо, що вона глибоко нам антипатична і що ми будемо з нею боротися.

Протиставити Українські Установчі збори Всеросійським ми не можемо.

Генеральний секретаріат спирається виключно на Малу і Центральну раду. В цей момент вони не можуть сказати, що вони собою представляють волю всієї людності України. Щоб Секретаріат не повис у повітрі, треба, щоб ідея автономії одержала піддержку знизу.

Ми глибоко віримо, що коли невідомо, чи визнають Всеросійські Установчі збори федерацію, то автономію України, напевне, дадуть. Тому треба скликати сойм, котрий регулював би внутрішнє життя України в тих рамках, що дадуть Установчі збори Всеросійські. От це ідея правильна.

Ми не брали участі на «З'їзді народів» невипадково. Для вас ідея федерації є питанням тактичної лінії; для вас, очевидно, Всеросійські Установчі збори будуть «радою народів»; нам же ця ідея чужа. На нашу думку, органи влади будуються не на основі угоди між націями, а в процесі класової боротьби у всеросійському масштабі.

У вимозі суверенних Українських Установчих зборів бачимо відгук цієї ідеї федерації як угоди. Ми ж, класова партія єврейського пролетаріату, права на суверенність за націями не визнаємо. І ми заявили завчасу, що єврейський з'їзд, котрий скликається в декабрі на основі вселюдного, рівного, безпосереднього та таємного виборчого права, не має права виявлення суверенної волі єврейської нації.

Отже, в бажанні скликати суверенні Українські Установчі збори ми добачаємо старі рудименти руху до самостійності, котрі нічого спільного з федерацією не мають». — *Док. № 148.*

249. Згідно з інформацією газети «Народня воля» від 12 жовтня 1917 р., «член фракції українських соціалістів-революціонерів *Пугач* питається Рафеса, як тоді він розуміє думку *самовизначення народів*, проголошену російською демократією.

Рафес одповідає, що Україні доволі буде й *сейму*, який робитиме те, що скаже Російське Учредительне зібрання». — *Док. № 148.*

250. Досить повно виступ *М. Ткаченка* наведено в «Робітничій газеті» від 12 жовтня 1917 р.: «Позиція Рафеса цілковито покриває позицію в цій справі кадетів! Очевидно, єсть певний об'єктивний основний зв'язок між тими і другими, який диктує їм цю позицію. Цей зв'язок є імперіалізм, якого ще не можуть позбавитись деякі кола революційної демократії.

Цей зв'язок лучить Рафеса із Бразом, який недавно вимагав від Генерального секретаріату притягти до відповідальності організацію, що проповідує самостійність України. І все це в нашій найвільнішій державі, рівночасно з тим, що в абсолютистичній монархії Австрії за самостійність України безборонно агітували і агітують всі українські політичні партії.

Коли Рафес закидає, що комісія не була відвідана деякими товаришами, то нам, українським соціал-демократам, унеможливили те технічні перешкоди (партійний з'їзд і напружена чергова партійна робота), а принципіальна наша позиція щодо суверенності зборів нічим не відрізняється від позиції есерів, та й взагалі всі українські політичні течії на суверенності цілковито погоджуються.

І коли зрозуміло, чому українські соціал-демократи не могли взяти участі у комісії (для них там справа стала би чисто технічно-роззначування округ, визначення строку виборів), то чому не взяли там участі «меншості», це вимагає пояснення.

Останній з'їзд нашої партії підкреслив неминучу потребу негайного утворення Української Демократичної Республіки. Ясно, що встановити її могла би тільки воля народу, і ця воля може виявитися тільки на суверенних Установчих зборах.

На Всеросійському з'їзді рад робітничих і солдатських депутатів тов. Лібер став на цілковито відмінній від Рафеса позиції, і з'їзд виніс постанову, що визнає навіть право нації на повне відділення.

Ми весь час йшли в напрямку погодження своєї волі з волею російської демократії, а не злиття її в одну всеросійську волю. Юридично ж волю на Установчих зборах можна виносити тільки суверенну.

Дехто не хоче розуміти, що таке федерація. Хай же подивиться на Канаду, котра по суті самостійна, але не суверенна. Коли мова йде про федерацію, то слід вказати, що і в Швейцарії, і в Америці параграф перший конституції говорить: «Кантон — ось такий — суверенний».

Коли б ми з самого початку слухали рецептів Рафеса і не переводили організаційної роботи, то чи стояло б перед нами так близько питання про автономію і федерацію?

Якби ми ждали, то чи сиділи б ми тут за нашою корисною роботою, чи сидів би тут сам тов. Рафес?

Тільки тому, що ми вас не слухали, ми працюємо вкупі і, певне, будемо сподіватися, і далі працюватимем вкупі.

Рафес учить нас класової боротьби і не визнає в особі Центральної ради дійсного представництва мас, але чому ж тоді він стоїть за передпарламент, де сидять кадети і 150 інших представників буржуазії? Чому він не хоче бачити, що тут, у Малій раді, сидять в більшості українські соціал-демократи і соціалісти-революціонери, виявляючи класову тактику пролетаріату і революційного селянства?

І от, в інтересах пролетаріату, коли б вони того вимагали, ми можемо поставити і самостійність, але з огляду на те, що в цей момент цим інтересам вона не відповідає, ми не йдемо на розрив з Росією і висуваємо федеративний зв'язок.

Рафес уперто намагається нав'язати нам думку, що федерація шкодить інтересам пролетаріату, але нехай же він це спершу доведе, а довести він навіть не спробував.

Навпаки, саме ці інтереси українського пролетаріату вимагають, щоб федерацію було переведено негайно». — *Док. № 148.*

251. Інакше подано завершення промови *М. С. Ткаченка* в «Народній волі» від 12 жовтня 1917 р.: «...російська демократія дуже вже уперто не дає українцям повної волі, і як так далі піде, нам не можна буде піти іншим шляхом, як лише *шляхом самостійності.* Установчі збори, обрані загальним і рівним правом, можуть бути тільки суверенні». — *Док. № 148.*

252. Чіткіше уявлення про виступ *М. С. Балабанова* дає звіт про це засідання Малої ради, опублікований у «Робітничій газеті» від 12 жовтня 1917 р. «На з'їзді рад робітничих і солдатських депутатів визнано не тільки право на самовизначення аж до відокремлення. Там вказано також, що це право мусить вийти зі всієї волі Установчих зборів. Отже, першим актом революційної демократії мусить бути вислів волі всіх народів на Установчих зборах.

Можливо, що воля народів буде висловлена також окремо, додатково на сеймах, але вона не буде обов'язковою для волі Установчих зборів.

Це єдиний правильний шлях будування нової Росії. Українські ж соціал-демократи і есери думають навпаки, вважаючи, що можна спочатку розділить її на шматки, а потім зліплювати докупи.

Наш шлях більш відповідає інтересам революції, демократії і народів Росії.

Те ж, що Ткаченко послався на резолюцію ради робітничих і солдатських депутатів, свідчить [!], що він і українські есери настроєні саме до відділення.

Лінію українських есерів ми бачили, коли посилали делегатів на Демократичну нараду. Вони дивляться на Всеросійські Установчі збори як на щось другорядне, з чим ми ніяк погодитись не можемо.

Мене здивувало і завдало жалю, коли я прочитав останню резолюцію партійного з'їзду українських соціал-демократів про Українську Демократичну Республіку, про федеративний зв'язок її з Росією й іншими республіками Європи. Тут уже бачимо досить яскраву картину незалежної держави. І в цьому я бачу перехід українських соціал-демократів від автономії не до федерації, а до самостійності.

А до цього ми ставимось вороже не тільки з точки погляду російського пролетаріату, а й пролетаріату України і будемо з цим боротись, хоч і не силою зброї, але всіма допустимими способами політичної боротьби.

Скликання Українських Установчих зборів могло б самим згубним способом відбитися на скликанні всеросійських, а це скликання ми ставимо вище всього.

А треба зазначити, що як би високо не оцінювати український революційний рух, не треба скидати з рахунку і сил неукраїнської революційної демократії». — *Док. № 148.*

253. Яскраво відбито погляди російського есера *Й. Л. Скловського* у репортажі «Робітничої газети» від 12 жовтня 1917 р.:

«Винниченко сказав, що на всіх язиках «Установчі збори» треба розуміти однаково.

Я гадав трохи інакше. Федеративний устрій держави я уявляю як одну велетенську державну волю, «осколки» якої передаються окремим автономним одиницям.

Федерація може бути не тільки по відзнакам національності населення, але й крайова; можуть бути цілком автономні краї, населені однією нацією. Ми думаємо, що федерація не страшна, і в Установчих зборах будемо боротись за федерацію.

Але ледве я зачув про суверенність Українських Установчих зборів, я приєднуюсь до думки «меншинств».

В Західній Європі федерація йшла знизу в процесі сполучення окремих незалежних до того державних одиниць.

Нам же українські есери пропонують цілком противний порядок. Не дурно ж у їх резолюції написано не «федеративно-демократична республіка», а «федерація демократичних республік». Це не просто гра слів, тут криється цілком інше розуміння федерації, ніж у нас.

Я ні на хвилину не згоден з Балабановим, щоб Всеросійські Установчі збори виробляли і декретували місцеві автономії. Революційний процес не спинився, не спинилася, отже, і творчість на місцях. Ця творчість буде йти своїм порядком і під час Всеросійських Установчих зборів, виявляючись в праці таких органів, як Центральна рада, і доповнюючи творчу працю Установчих зборів в справі переведення федеративного устрою в життя». — *Док. № 148.*

254. Уточнити позицію представника сіоністів *І. Шехтмана* дають змогу матеріали газети «Народня воля» від 12 жовтня 1917 р.: «Ми думаємо, що не тільки Бельгія, Сербія, але й Україна має право на самоопределення — отже, Установчі збори не можуть бути несуверенні». — *Док. № 148.*

255. Зрозуміти позицію *Б. Мартоса* допоможуть останні слова його промови, наведені «Народньою волею» від 12 жовтня 1917 р.: «Як Росія буде так далі *вмішуватися* в діла України — тоді і я стану *за самостійність*». — *Док. № 148.*

256. Яскравим свідченням ставлення *В. Винниченка* до Українських Установчих зборів є інформація про його виступ у «Народній волі» від 12 жовтня 1917 р.: «Українські Установчі збори будуть рішати, що для нашого народу найкраще: федерація, конфедерація чи повна самостійність. І тепер ми не можемо присягатись, що не вийдемо *ніколи з російської імперії*, коли за 200 літ нашого перебування в цій імперії немає з нею тісного зв'язку». — *Док. № 148.*

257. *М. Шаповал* у своєму виступі також наголосив на тому, що «російська демократія тягне за собою *хвіст старого московського імперіалізму*. Нам зостається тепер завзята і рішуча боротьба проти цієї демократії — якщо вона захоче й далі робить з Україною, як досі» (Народня воля. — 1917. — 12 жовт.). — *Док. № 148.*

258. «Народня воля» від 21 жовтня 1917 р. повідомляла, що після цього генеральний секретар військових справ *С. Петлюра* звернув увагу присутніх на те, що цим новим формуванням загрожує велика небезпека, а саме — голод. «...Недопустити до голодування наших солдат[ів] на фронті є першим обов'язком Центральної ради», — підкреслив він. — *Док. № 157.*

259. Конференції країн Антанти скликалися періодично для обговорення економічних і військових питань. Передбачалося, що чергова конференція розпочне свою роботу 28 листопада 1917 р. у Парижі. В результаті переговорів 23 грудня 1917 р. було підписано спеціальний англо-французький договір, який визначив «зони впливу» цих держав на території колишньої Російської імперії. — *Док. № 157.*

260. «Народня воля» від 21 жовтня 1917 р. згадує землі, які назвав у своїй промові М. Ковалевський, а саме: Волинь, Холмщина, Галицька мадярська Україна, Буковина. — *Док. № 157.*

261. Коробочний збір — спеціальний податок, що стягувався з євреїв, які проживали в губерніях «смуги осілості». Поділявся на загальний та індивідуальний, був вкрай обтяжливим для бідноти і несправедливим. — *Док. № 157.*

262. На сторінках «Народньої волі» від 26 жовтня 1917 р. наведено відповідь *М. Шаповала* Й. Скловському: «...крайовий земельний комітет не допустить самочинства, а передасть землю трудовому народові. Але те, що ви називаєте самочинністю, є самодіяльність. Коли Центральна рада не ствердить статут земельних комітетів, зробиться величезна політична і економічна помилка». — *Док. № 162.*

263. Після голосування резолюції виступив *О. Лотоцький*, який підкреслив, «що, не маючи відповідних людей, Секретаріатові трудно буде провадити своє діло. І задля того він має намірення, щоб цих людей, яких ще не взяли на військову службу, але мають взяти, залишити для праці в Секретаріаті, і не мав би нічого проти, як можна було би викликати з війська цих людей, які потрібні Секретаріатові» (Народня воля. — 1917. — 26 жовт.). — *Док. № 162.*

264. Загальнофронтовий козачий з'їзд відбувався 21 — 26 і 31 жовтня 1917 р. у Києві. В його роботі взяли участь близько 600 делегатів. З'їзд мав продемонструвати монолітність козацтва в тилу і на фронті. Отримавши повідомлення про повстання у Петрограді, з'їзд заявив про повну підтримку Тимчасового уряду і закликав усі козачі частини стати зі зброєю на його захист. 31 жовтня з'їзд ухвалив усім складом їхати на Дон, і наступного дня його делегати залишили Київ. З'їзд завершив свою роботу в Новочеркаську 25 листопада 1917 р. — *Док. № 165.*

265 Чіткіше, ніж у «Новій Раді», простежується позиція М. Г. Рафеса в «Робітничій газеті». Тут, зокрема, повідомлялось, що він вимагав «від Малої ради, щоб вона визнала повстання більшовиків шкідливим і рішуче його осудила» (Робітнича газета. — 1917. — 28 жовт.). — *Док. № 165.*

266. «Робітнича газета» 28 жовтня 1917 р. повідомила про вимогу *М. Тугана-Барановського*, «щоб Мала рада як відповідальний і авторитетний орган, висловила свою позицію. Чи з більшовиками вона, чи ні». — *Док. № 165.*

267. *Рябцев* на початку свого виступу сказав, що його «також турбує участь більшовиків у Малій раді» (Робітнича газета. — 1917. — 28 жовт.). — *Док. № 165.*

268. Після представників козачого з'їзду з позачерговою заявою виступив представник III Всеукраїнського військового з'їзду. Він довів до відома Малої ради, що з'їзд припинив роботу і сформував з делегатів «Перший український революційний полк» під командуванням полковника Ю. Капкана (Робітнича газета. — 1917. — 28 жовт.). — *Док. № 165.*

269. *М. Порш* заявив: «...петербурзький конфлікт мусить бути розв'язаний виключно мирним шляхом» (Робітнича газета. — 1917. — 28 жовт.). — *Док. № 165.*

270. Ці матеріали наведено на сторінках «Робітничої газети» від 28 жовтня 1917 р. Так, *М. Рафес*, незадоволений формулою переходу, вимагав, «щоб Мала рада висловила «рішучий осуд повстанню більшовиків» і заявила, що буде боротися з піддержкою його на Україні.

Ткаченко приймає другу частину поправки, що ж до осуду повстання, то українська соціал-демократія не може його винести, бо це значило б, що в повстанні винні тільки більшовики, тоді ж як в далеко більшій мірі винний тут коаліційний Тимчасовий уряд з його класовою буржуазною тактикою і імперіалістичним затяганням війни.

Проти голосів, головним чином, російських соціал-імперіалістів Мала рада осуд повстанню відкидає.

Одкидається також поправка російського есера *Сараджева*, де говорилося про «нав'язування більшовиками волі меншості демократії всій демократії». — *Док. № 165.*

271. 28 жовтня 1917 р. «Народня воля» опублікувала заяву *Г. Пятакова* у такому викладі:

«Громадяни України! Вже три дні в Петрограді ллється кров революційного пролетаріату і війська. Це ясно вам каже, що до того повстання приєднались широкі маси народу і що причини його треба шукати не тільки в програмі одної партії.

І коли ви нині винесли резолюцію проти повстання, то наша робота тут неможлива. Ми мусимо звідсіль вийти. Але знайте, громадяни України, що коли після придавлення повстання важкий кулак реакції наляже на всю Росію і коли вам прийдеться вести завзятий бій з централістами — ми будемо разом з вами». — *Док. № 165.*

272. Після виходу більшовиків Малою радою було ухвалено ще дві резолюції:

«1. В цілях охорони революційного порядку на Україні і для об'єднання всіх потрібних до того конкретних мір — Центральна рада вважає, що Комітет по охороні революції на Україні разом з Генеральним секретаріатом тимчасово повинен об'єднати всі власті на Україні.

2. Комітет Української Центральної ради ухвалює запросити всі комітети охорони революції у Києві і всіх представників влади на спільне засідання з Крайовим революційним комітетом для обміркування способів погодження роботи» (Робітнича газета. — 1917. — 28 жовт.). — *Док. № 165.*

273. На першу сесію Ради народів прибули представники башкирів, білорусів, грузинів, естонців, латишів, кримських татар, азербайджанських тюрків, українців та інших народів. Представники козацтва попередили про те, що не зможуть взяти участь в її роботі. Не брали участі в її засіданнях і представники євреїв, які не поділили належні їм 4 місця в Раді народів. Через події, що відбувалися тоді в країні й у Києві, хід сесії не знайшов належного висвітлення у пресі.

Ось що повідомила 9 листопада 1917 р. про її роботу «Робітнича газета»: «...були доклади президіуму та повідомлення з місць, котрі дали загальну картину того стану, в якому є тепер народи Росії. У більшості цих народів праця коло організування їхніх країв дає досить добрі наслідки. Де у кого призначено навіть дні для крайових Установчих рад або крайових з'їздів, як, наприклад, у естонців Естляндська рада. Молдаване повідомили «Раду народів», що їхній військовий з'їзд оповістив автономію Бессарабії. Мало не кожен народ переводить націоналізацію війська. Крім того, латиші та естонці докладно розповідали про ту руїну, яку зроблено в їхніх краях через близькість фронту реквізиціями російського війська та грабунками». — *Док. № 168.*

274. Докладніше доповідь *М. Порша*, голови Крайового комітету по охороні революції, подано в «Робітничій газеті» 29 жовтня 1917 р.

У зв'язку з тим, що у Києві утворилася низка «революційних комітетів», які спиралися на певні сили і віддавали свої накази, УЦР вирішила скликати їхнє спільне засідання для узгодження дій та «щоб погодити діяльність начальника Київської округи Квецинського, комісара Кирієнка з приписами Крайового революційного комітету». Згідно з матеріалами «Бюлетеня «Народньої волі» від 29 жовтня 1917 р. М. Порш зазначив, що на спільному засіданні Крайового комітету і представників козачого командного комітету та ради солдатських депутатів було ухвалено таку постанову: «1. Установити єдність діяльності воєнних і гражданських властей. 2. В роботах Крайового комітету повинні взяти участь представники начальника військової округи. 3. При начальнику округи має бути комісія, щоб ні один приказ не видавався без комісії. 4. Щоб розпорядження до українських частей видавались за згодою Генерального комітету. 5. Комісія при штабі округи має складатись по одному представнику Центральної ради, Генерального комітету, 3-го Всеукраїнського військового з'їзду, городського самоуправління і од козачого з'їзду. 6. Щоб усунути комісара Кирієнка». Та штаб КВО відкинув ці вимоги, І. Кирієнко теж заявив, що не може піти у відставку.

Матеріали «Робітничої газети» розповідають, що М. Порш заявив протест з приводу висвітлення в пресі «арешту» Крайового революційного комітету, оскільки такого арешту не було. «Було тільки бажання купки знервованих солдат[ів], що обурені арештом комісарів Революційного комітету у штабі. Вони довідались, що комісарів зробили заложниками і, з свого боку, зробили заложниками представників штабу на засіданні Комітету».

Стосовно переговорів представників Крайового революційного комітету з штабом округу

М. Порш розповів, що там було скликано велику нараду, яка, розглянувши постанови спільного засідання комітетів, фактично звела Крайовий комітет до функцій дорадчого органу при начальникові Київської військової округи. Відпав контроль, бо начальник узурпував собі законодавчу владу, одкинутий і революційний штаб Генерального військового комітету...

Тому більшість Революційного комітету, не бажаючи брати на себе відповідальності за розпорядження, не їм роблені, висловилися опів другої ночі з 27-го на 28-е жовтня за припинення діяльності Комітету і за пропозицію надзвичайним зборам Малої ради розпустити його» (Робітнича газета. — 1917. — 29 жовт.).

Рябцев — делегат козачого з'їзду — виступив після М. Порша і заявив, що «козачий виконавчий комітет однісся досить нервозно до вчинку командуючого військами. Ми послали 5 душ до командуючого, щоб контролювати його діяльність, і рішили довести це до відома Центральної ради, щоб йти в контакті з нею. Але довідавшись, що Комітет припинив свою діяльність, ми приїхали до Вас, щоб знайти «точку соприкосновения всех». Козаки не одкидають домагань Крайового комітету» (Бюлетень «Народньої волі». — 1917. — 29 жовт.). — *Док. № 169.*

275. Текст телеграми подано в «Бюлетені «Народньої волі» від 29 жовтня 1917 р.: «Більшовицький бунт ліквідується усюди. Я одержав звістки, що в Києві не зроблено ніяких заходів, щоб провести в життя резолюцію Ради проти більшовиків. Армія не може допустити нового вибуху бунту в Києві. Прошу авторитетом і силами Ради й Секретаріату завести порядок в Києві. Як мало у вас місцевих сил — тоді будуть послані в Київ». — *Док. № 169.*

276. *М. Порш,* згідно з матеріалами «Бюлетеня «Народньої волі», також заявив від імені Комітету, що останній хоче передати справу охорони революції до рук Генерального секретаріату.

Рябцев запропонував, щоб до командуючого КВО було знову направлено комісара, який мав контролювати діяльність командуючого. — *Док. № 169.*

277. М. Ковалевський вніс пропозицію, щоб Генеральний секретаріат узяв всю владу в свої руки, як і «на всій українській землі» («Бюлетень «Народньої волі». — 1917. — 29 жовт.). — *Док. № 169.*

278 — 279. За станом на жовтень 1917 р. у Києві функціонувало п'ять шкіл прапорщиків і військова школа льотчиків-спостерігачів (4682 військовослужбовці); Костянтинівське, Миколаївське і Олексіївське юнкерські військові училища (1700 юнкерів). — *Док. № 169.*

280. Третій київський національний з'їзд відбувся 28 — 30 жовтня (перший — 17 — 18 червня, другий — 19 — 20 серпня). В його роботі взяли участь 477 представників від 12 повітів Київщини і 10 гостей. З'їзд прийняв рішення про необхідність проголошення України республікою, перехід влади до УЦР, організацію «Вільного козацтва», переобрання місцевих комісарів та розв'язання земельного питання шляхом передачі всієї землі без викупу в земельний фонд і надання права розпоряджатися нею земельним комітетам. — *Док. № 171.*

281. Після виступу М. Ковалевського слово було надано *І. Чопівському* — голові Київської української губернської ради, який привітав УЦР від губернського з'їзду і зачитав його постанови, ухвалені напередодні:

«Висловлюючи глибоке обурення і рішучий протест проти постанови козачого з'їзду в Києві про захват влади на Україні та беручи на увагу, що здобуткам революції на Україні загрожує велика небезпека, з'їзд рішуче домагається: 1) щоб усю владу на Україні взяла в свої руки Центральна рада;

2) щоб Центральна рада оголосила Україну Демократичною Республікою і взяла діяльну участь в утворенні Російської Федерації;

3) щоб усе російське військо негайно вивезено було з України і замінено було українськими військовими частинами, котрими має порядкувати Генеральний військовий комітет;

4) щоб негайно скликано було Українську Установчу раду;

5) щоб усі податки на Україні, а також доходи з державних земель та іншого майна поступали в розпорядження Центральної ради;

6) щоб усі комісари на Україні були переобрані і підлягали тільки Генеральному секретаріатові.

Крім того, з'їзд радить звернутись до українського народу з відозвою, щоби для рятунку справи революції народ всіма засобами піддержував своє правительство — Центральну раду — і робив можливі жертви на Національний фонд золотом, сріблом та іншим майном, а при потребі щоб було віддано на фонд також дорогу церковну утварь і навіть половину дзвонів зі всіх дзвіниць» (Нова Рада. — 1917. — 3 листоп.). — Док. № 171.

282. Дещо повніше доповідь голови Генерального секретаріату В. Винниченка на 7-й сесії УЦР подано на сторінках газети «Нова Рада» від 3 листопада 1917 р.: «Генеральний секретаріат існував досі більш фіктивно, ніж реально, бо у нього не було майже жодних органів і апаратів. Через те діяльність його не відзначалась широтою і помітністю, бо багато праці йшло на внутрішнє налагодження апарату.

В цей час, коли інтелігентні сили нації не скупчені, не пристосовані до своєї праці, це також забрало чимало сили, щоб найти потрібних людей і поставити їх на належне місце.

Спочатку стала працювати коло цієї справи сама українська демократія, а згодом до роботи пристала і демократія неукраїнська, що також спочатку немало гальмувало справу. Кадети з самого початку ставились неприхильно до нашої автономії та намагались урвати від неї, що можна. Деякі лозунги вони визнають, але всіма силами намагаються не допустити переведення їх в життя і весь час торгувались та намагались довести, що та або інша губернія не належить до України.

Так само на перешкоді стояла весь час фінансова справа, бо, не маючи в своїх руках крайових

фінансів, Секретаріат не міг фінансувати і своїх органів, а правительство навмисне держалось централістичної політики та давало зрозуміти місцевим органам, щоб вони обминали Генеральний секретаріат і зносились просто з правительством. Таким чином правительство не раз порушувало свою ж інструкцію і навіть призначувало комісарів всупереч бажанню Генерального секретаріату.

Маючи все це на увазі, Секретаріат думав послати до правительства особливу делегацію, яка б із ним порозумілася, але тут пішли чутки, що правительство призначає слідство над Секретаріатом, і посилку делегації було відложено на кілька днів, поки довідались, що київським судовим властям не доручалось вести слідство, як про це раніше сповіщалось. Коли генеральні секретарі приїхали до Петербурга, то довідались, що питання про слідство над Секретаріатом дуже гаряче дебатувалось на засіданнях правительства і майже всі міністри поділяли цю думку, так що міністрові юстиції справді доручено було переводити це слідство. Асигновку Секретаріатові також було припинено. Найбільшу роль в цих заходах проти Секретаріату грав Гальперін ще з якимсь «кадетом». Правительство робило в цій справі засідання таємно від представника України П. Стебницького, через що він подав в одставку. Правительство було вражено цією одставкою, бо не сподівалось, що Секретаріат буде так гостро відзиватись на вчинки правительства. Одставки Стебницького Генеральний секретаріат, як відомо, не прийняв до вияснення справи.

В Петербурзі генеральні секретарі обміркували справу разом з статс-секретарем П. Стебницьким і поставили правительству цілу низку запитань в справі його поводження з Генеральним секретаріатом та зажадали, щоби правительство зробило в цій справі спільне з генеральними секретарями засідання. Але на другий день по приїзді секретарів до Петербурга там почалося повстання, і правительство, заклопотане цим, не мало змоги робити засідання з генеральними секретарями, а ще через день воно було заарештоване більшовиками.

Вважаючи тепер на загальне безладдя в Росії та непевне становище на Україні, яке вимагає дужої влади, *Генеральний секретаріат думає розширити свою діяльність* на декотрі з тих справ, що не входили досі в його компетенцію, і **вводить в свій склад комісарів по справах військових, продовольчих та шляхів**, яких тепер не можна полишати в непевному становищі. (*Оплески.*)

Крім того, вважаючи на звертання і заяви різних повітових, губернських та інших організацій з так званої «анексованої» частини України, про те, що вони бажають підлягати Генеральному секретаріатові, вважаючи на те, що більшість людності по тих «анексованих» губерніях є безумовно українською, а також на те, що пора уже здійснювати принцип федерації та що всяку федеративну республіку будує сам народ на місцях, **Генеральний секретаріат думає здійснити ті форми федеративної республіки, котрі, певне, місяців через два затверджено буде в Росії законним шляхом.**

Так само Генеральний секретаріат думає стати на шлях об'єднання всієї України, і тому він не буде відмовляти тим губерніям, повітам й іншим одиницям «анексованої» української території, котрі захотять йому підлягати. Про це в найближчі дні Генеральний секретаріат випустить осібне офіціальне повідомлення.

Військо в краю не досить добре організовано. Ми його організовуємо не для сепаратизму, як кажуть деякі недруги, а для додержання в краю ладу і спокою. Здійснення **таких заяв, які роблять тут козаки, що вони візьмуть владу на Україні в свої руки і будуть тут заводити свої порядки, Генеральний секретаріат не може допустити...»**

(*Овація.*) Люди, які прийшли до нас з інших країв, нерівні нам ні побутом, ні життям, ні поглядами, ні звичаями, не повинні порядкувати у нас, і ми не можемо прийняти жодних їхніх заяв.

Коли б українські військові частини були під керуванням Генерального секретаріату, то ми певні, що ніяке військо не навело б в краю такого порядку, як ці самі люди, що звідси ж і вийшли. Штаб Київської округи звозить до Києва різне військо, є чутки, що приїхали уже «дика дивізія» й інші частини. Все це робиться без порозуміння з Генеральним секретаріатом. Київ і так повний людності, безмірно перевантажується цим військом. Цього не повинно далі бути. Штаб повинен все робити тільки за згодою Генерального секретаріату, котрий певен, що тільки українські частини можуть з повною відповідальністю і уважністю поставитись до місцевих потреб, тільки вони можуть розібратись в складних місцевих відносинах, в той час, як чужі люди бачать тільки зовнішній бік відносин і «наводять порядок» тільки страхом та нагаями. Від цих чужих людей місцева людність буде мати не оборону, а тільки шкоду матеріальну та образи...

Вся праця Генерального секретаріату розрахована тільки на час до Української Установчої ради, після якої він перестає існувати і уступить місце справжньому парламентарному правительству на Україні. До тої ж пори Генеральний секретаріат твердо стоятиме на ґрунті автономії і федерації України в Федеративній Російській Республіці». — Док. № 171.

283. *М. Ткаченко* (український соціал-демократ) був одним з трьох делегатів, яких Мала рада направила до штабу КВО, щоб запобігти кривавій сутичці між Київською радою робітничих депутатів і військами штабу. У газеті «Нова Рада» від 3 листопада 1917 р. вміщено звіт про його доповідь:

«Військо ухвалено було послати проти ради робітничих депутатів на нараді в штабі голосами контрреволюційних генералів проти голосів представників революційної демократії.

Коли представники Малої ради поїхали вночі до штабу, щоб запобігти кривавій сутичці, то в штабі стали затягати справу, воловодитись і ставити представникам Малої ради різні провокаційні питання. Нарешті штаб мусив погодитись на мирну ліквідацію конфлікту і дав два своїх представники, котрі разом з представниками Малої ради та міста Києва поїхали до палацу, де були обступлені військом члени ради робітничих депутатів. В числі цих членів були не тільки більшовики, а також меншовики та есери, котрі, коли побачили, що контрреволюціонери послали проти Ради військо, то хотіли всі до останнього боронити Раду від контрреволюційного на ню замаху.

Штаб дуже добре знав, скільки зброї є в палаці, бо Кирієнко, коли другий раз ішов з Ткаченком до штабу, то перелічував ту зброю, яка там мала бути. Козачий офіцер домагався, щоб члени ради робітничих депутатів були формально понижені перед козаками, як «побежденные перед победителями», щоб вони продефілювали в знак покори перед військом. Цієї думки тримались і юнкери, що там були.

Проте пощастило виробити почесні для депутатів-робітників умови здачі ними зброї. Умови ці були стверджені штабом, який поручився, що депутатам не буде вчинено жодних образ і що військо не буде входити навіть в палац. Але як тільки зброю було віддано, то козаки і, мабуть, навмисне для цього підібрані штабом вояки вдерлися до палацу і стали чинити там бешкет, ображаючи депутатів і навіть жінок самими брутальними словами. Голову ради робітничих депутатів більшовика Пятакова козаки хотіли просто розірвати і кинулись на нього з багнетами, так що тільки власними грудьми та іменем Центральної ради помічникові комісара Південно-Західного фронту та делегатам пощастило врятувати як Пятакова, так і інших депутатів.

Потім вояки ці вдерлись до одної кімнати в палаці, де були складені всі революційні трофеї, портрети, знамена і таке інше, і все це порвали, пошматували і потоптали ногами. Частину депутатів було потрушено, поодбирано у них власну їхню зброю і таке інше, чим зламано було цілу низку умов, на яких сталася здача зброї радою робітничих депутатів.

Крім того промовець сам чув, як «начальствующия лица» в штабі говорили, що треба ще в Чернігові «ліквідувати справу, бо там ще є 8 тис. куріня». Загальний настрій як у війська, так і у начальства явно контрреволюційний». — *Док. № 171.*

284. Згідно з матеріалами «Нової Ради» від 3 листопада 1917 р., далі *В. Винниченко* повідомив, що Генеральний секретаріат посилає до штабу свого представника для порозуміння та розробки умов, на яких Секретаріат буде контролювати пересування військових частин в Україні.

Після нього виступив *М. Порш* з доповіддю про роботу Крайового комітету охорони революції в Україні, що був скасований напередодні рішенням Малої ради. — *Док. № 171.*

285. Київська станція іскрового телеграфу була розташована в районі Печерська на території військової частини, обслуговувалася солдатами-телеграфістами 4-ї іскрівської роти (вул. Цитадельна, 10). — *Док. № 171.*

286. Чехословацький одділ — чехословацький загін (2, 5 тис. бійців), викликаний з фронту командуванням КВО для підтримки сил Тимчасового уряду в Києві. Прибув до міста 28 жовтня на чолі з помічником комісара Південно-Західного фронту Н. Григор'євим. 29 жовтня на екстреному засіданні загону було прийнято рішення про те, що він «не виступить проти Центральної ради», а 3 листопада збори солдатів і офіцерів ухвалили дотримуватися нейтралітету. — *Док. № 171.*

287. Далі *І. Стешенко*, як свідчать матеріали «Нової Ради» від 3 листопада 1917 р., розповів про здобутки в освітній справі: «Вважаючи на ці перешкоди в справі українізації як середньої, так і вищої школи, секретарство повело свою працю ще й іншим шляхом — творення окремої української школи. Таким чином, заведено коло 25 українських гімназій, відкрито Народний університет і скоро має бути відкрито Академію мистецтв та Педагогічну академію.

По інших відділах секретарства, як театральний, позашкільної освіти тощо, також ішла жвава робота, яка виявлялась в упорядкуванні різних спеціальних (як театральна) шкіл, курсів, лекцій, видання книжок і т. ін.

Та лихо в тому, що вся праця секретарства висить в повітрі через брак коштів, особливо на такі установи, як академії, бо своїми крайовими коштами Генеральний секретаріат ще не розпоряджається, а петербузьке правительство не має ані найменшої охоти піддержувати ці справи грошовою допомогою». — *Док. № 171.*

288. Матеріали виступу генерального секретаря фінансових справ *М. Тугана-Барановського* слід доповнити викладом його промови на сторінках «Нової Ради» від 3 листопада 1917 р. Доповідач накреслив план проведення фінансової реформи в Україні. «Виходячи з тої засади, що Україна повинна бути в федеративному зв'язку з іншими краями Росії, докладчик зазначив, що і тепер уже ні одного податку на Україні не повинно заводитись помимо Генерального секретаріату. Найближчим завданням Секретарства фінансів є підпорядкування собі ощадних та позичкових установ, через які російський центр висисає з українського народу величезні гроші.

Другим черговим завданням секретарства є *утворення Національного українського банку*, котрий дасть в руки Генерального секретаріату могутню силу, за поміччю якої з України можна буде зробити справді цвітучий край.

Переходячи до торговельних і промислових справ, докладчик зауважив, що промисловість повинна перестати бути засобом для збагачення спекулянтів. Поки що не пора говорити про громадську промисловість, але треба порушити справу про догляд громадських органів над промисловістю та виробництвом. Крім того, секретарство торгу і промисловості має вжити цілої низки заходів для розвитку промисловості на Україні, де через централістичну політику російського правительства промисловість дуже квола, в той час коли на Московщині, яка, порівнюючи з Україною, має умови зовсім для цього не сприятливі, промисловість розвинулась далеко ширше, ніж на Україні. По всіх державах промисловість краще розвинена в тих краях, в землі яких є земляне вугілля. На Україні є багато вугля, але штучними заходами правительства промисловість росла не на Україні, а на бідній на вугіль Московщині.

Не тільки вугіллям, але і всякими іншими природними багатствами, Україна має самі сприятливі умови для широкого розвитку промисловості, але для цього розвитку треба утворити ще й інші сприятливі умови, щоб він міг піти швидким темпом. Дужу підмогу розвиткові промисловості на Україні може дати кооперація та товариські й громадські підприємства. Велику вагу в цій справі має також належне вирішення земельної справи». — *Док. № 171.*

289. Засідання було призначено на 10-ту год., але розпочалося близько 12-ї і тривало кілька хвилин. Його учасники вирішили зробити перерву для нарад по фракціях у зв'язку з подіями в місті, де почалося повстання (на Печерську вже точилися бої). Відновилася робота сесії тільки після 2-ї год. дня (Нова Рада. — 1917. — 3 листоп.). — *Док. № 172.*

290. Віжель — Всеросійський виконавчий комітет залізничної профспілки. Заснований в липні 1917 р., у його складі переважали меншовики та есери. Виступив проти радянської влади за створення однорідного соціалістичного уряду, намагався організувати загальний страйк залізничників. Було ліквідовано в січні 1918 р. — *Док. № 172.*

291. Третій Всеукраїнський військовий з'їзд відбувся 20 жовтня — 1 листопада 1917 р. у Києві. В його роботі взяли участь понад 1000 делегатів, у тому числі 738 українських есерів, 111 українських есдеків, 24 соціалісти-федералісти, 22 самостійники, 13 націонал-революціонерів, 11 більшовиків та ін. З'їзд підтримав Центральну раду та Генеральний секретаріат, висловився за негайне проголошення Української Демократичної Республіки в етнографічних межах України. Прийняв резолюції про повстання в Петрограді, про Українські Установчі збори, про українізацію війська та демобілізацію. Заслухав звіти УТВК та Всеукраїнської ради військових депутатів, доповіді з місць. — *Док. № 172.*

292. Наприкінці засідання було обрано комісію з 3-х чоловік, якій доручалося скласти від імені УЦР відозву до населення України з роз'ясненням подій, що відбувалися (Нова Рада. — 1917. — 3 листоп.). — *Док. № 172.*

293. Меншовик *А. Тьомкін* після виступу представників Херсонщини заявив протест проти того, щоб російських есерів називали чорносотенцями (Народня воля. — 1917. — 1 листоп.). — *Док. № 173.*

294. Згідно з матеріалами «Народньої волі» від 2 листопада 1917 р., *М. Порш* повідомив присутніх, що до Києва прибув ударний батальйон, який перебуває на ст. Пост-Волинський, але за ним до міста йдуть українські частини. На станцію вислано делегацію, яка має запобігти сутичці. — *Док. № 174.*

295. Доповідь від мандатної комісії зробив *П. Зайцев*, директор канцелярії Секретарства освіти. Центральна рада прийняла до свого складу депутата чехословацьких профспілок в Україні доктора Новотного і надала одне місце «Професійному обласному учительському союзу» (Народня воля. — 1917. — 3 листоп). — *Док. № 175.*

296. Українську морську раду створено під час роботи III Всеукраїнського військового з'їзду (20 жовтня — 1 листопада). До її складу увійшли делегати, прислані від військових кораблів, моряків торговельного флоту і різних військово-морських частин — всього 20 чол.; очолив її В. Лотоцький. Існувала поряд з Генеральним морським секретарством (створене в грудні 1917 р. на чолі з Д. Антоновичем), з Міністерством морських справ. Рада займалася питаннями, пов'язаними з українізацією Чорноморського флоту, організацією моряків-українців Чорноморського і Балтійського флотів, розробила, зокрема, проект українського морського прапора, який було затверджено Малою радою 18 січня 1918 р., провела в січні 1918 р. Перший український морський з'їзд. — *Док. № 175.*

297. Після виходу 26 жовтня з Крайового комітету по охороні революції більшовики скликали 27 жовтня об'єднане засідання київських рад робітничих і солдатських депутатів, представників військових частин, фабзавкомів і профспілок. Воно ухвалило більшовицьку резолюцію про повстання у Петрограді та створило революційний комітет, який мав захопити владу в місті. Ревком, у якому переважали більшовики, очолив Л. Пятаков. 28 жовтня членів ревкому було заарештовано за наказом штабу КВО, а 29 жовтня обрано новий склад ревкому. Членів першого складу ревкому було звільнено 31 жовтня. — *Док. № 175.*

298. М. Літваков поставив ще одне запитання: «...які міри Генеральний секретаріат зробив для ліквідації двоєвластя?» (Народня воля. — 1917. — 3 листоп.). — *Док. № 175.*

299. Далі представник УПСР О. Ільченко виступив з пропозицією, щоб Генеральний секретаріат видав декрет про перехід земель до рук трудового селянства. Після роз'яснення, що новий законопроект УЦР має на меті передати землю в користування земельних комітетів, фракція українських есерів зняла свою пропозицію.

Холмська комісія внесла пропозицію продовжити її уповноваження і дозволити їй внести відповідну заяву до Малої ради (Народня воля. — 1917. — 3 листоп.). — *Док. № 175.*

300. Військово-революційні комітети створювалися більшовиками для підготовки і проведення збройного повстання з метою повалення влади Тимчасового уряду. Масова організація ВРК відбувалася в жовтні 1917 р. 27-го жовтня об'єднане засідання київських рад робітничих і солдатських депутатів обрало ревком у складі В. Затонського, Я. Гамарника, О. Горвіца, А. Іванова, П. Пятакова, І. Крейсберга, І. Кулика та ін. — *Док. № 185.*

301. Як повідомлялося в «Народній волі» 9 листопада 1917 р., цього дня відбулися наради фракцій, де обговорювався проект Універсалу, розроблений українськими соціал-демократами та соціалістами-революціонерами. Виникли деякі суперечки між українськими і російськими соціалістами, а також українськими соціалістами-федералістами. — *Док. № 186.*

302. Як свідчать матеріали про це засідання Малої ради, вміщені у «Народній волі» за 9 листопада 1917 р., після О. Золотарьова виступив російський есер *С. Сараджев*, який підкреслив, що саме російські есери обстоювали принцип федерації, «але тепер він не може приєднатися до проголошення цієї федерації, бо Україна проголошує її без згоди усієї російської демократії... що треба було підождати до Установчих зборів України.» — *Док. № 186.*

303. Цю ухвалу Малої ради було прийнято одноголосно на пропозицію члена фракції українських есерів *М. Салтана.* Він запропонував, щоб тимчасові генеральні комісари не тільки іменувались генеральними секретарями, а й були зрівняні з ними в усіх правах. — *Док. № 186.*

304. Українські Установчі збори — представницька установа, створена на основі загального виборчого права й призначена для встановлення форми правління і вироблення конституції. Були декларовані в III Універсалі УЦР. Днем виборів до них визначалось 27 грудня, а скликання передбачалося на 9 січня 1918 р. Для проведення виборів було створено центральну виборчу комісію та виділено кошти. Вибори відбулись у січні-лютому 1918 р., але не по всіх виборчих округах (у 7 з 13-ти). Значна частина населення України не взяла участі у виборах. На 301 депутатське місце було обрано 172 депутати. Після повернення до Києва УЦР ухвалила провести вибори там, де вони не відбулись, а день скликання Установчих зборів призначила на 12 травня 1918 р. З припиненням діяльності УЦР вони так і не були скликані. — *Док. № 187.*

305. Земельні комітети — організації, створені Тимчасовим урядом згідно з Положенням від 21 квітня 1917 р., для проведення земельної реформи. Контроль за діяльністю повітових і губернських земельних комітетів здійснювали комісари Тимчасового уряду. В Україні земельні комітети почали створюватися наприкінці травня — у червні. Вже восени 1917 р. діяли 9 губернських, 94 повітових і 1528 волосних, подекуди виникали сільські земельні комітети.

Після повалення Тимчасового уряду Центральна рада поклала на земельні комітети обов'язки нагляду за поміщицькими господарствами, закликавши відкласти розв'язання земельного питання до Українських Установчих зборів, але низові комітети подекуди почали розподіл поміщицької землі та майна. Вони продовжували свою діяльність і за радянської влади. Остаточно їх було ліквідовано згідно з грамотою гетьмана П. Скоропадського від 29 квітня 1918 р., на місцях припинено діяльність у травні цього ж року. — *Док. № 187.*

306. Центральна рада була в конфлікті з командуванням КВО, тому вела переговори з Тимчасовим урядом про заміну його українськими військовими діячами. Після подій 29 жовтня — 1 листопада у Києві командуючий КВО генерал-лейтенант М. Квецинський та комісар штабу І. Кирієнко фактично залишили свої посади, покинули приміщення штабу КВО та перебували на території Миколаївського артилерійського училища, де були затримані 1 листопада українською військовою владою. Звільнені з-під арешту за рішенням Генерального секретаріату від 8 листопада. — *Док. № 188.*

307. «Полтавский день» — щоденна міська газета, виходила у 1913 — 1919 рр. На початку листопада 1917 р. була заборонена за наказом Полтавського військово-революційного комітету, очолюваного більшовиками. В останніх числах листопада до Полтави виїздила комісія Генерального секретаріату з представників секретарств внутрішніх справ, суду та праці, яка на місці вивчала наслідки керівництва ВРК губернією. Комісія зняла заборону з газети «Полтавський день».

«Киевлянин» — російська націоналістична газета вкрай правого напряму. Була закрита за ініціативою Київської ради робітничих та солдатських депутатів. Після резолюції Генерального секретаріату вихід газети з 20 листопада було поновлено. — *Док. № 188.*

308. Гайдамацький курінь в Одесі формувався з початку червня 1917 р. Згодом курінь було розгорнуто у трьохкурінний полк, що мав гармати та кінноту. — *Док. № 188.*

309. Інформацію про проголошення Української Народної Республіки було передано по радіотелеграфу всім комісарам, установам та інституціям України й Росії, вміщено на сторінках газет. — *Док. № 189.*

310. За матеріалами «Робітничої газети» від 10 листопада 1917 р., читання Універсалу проводилось на площі у трьох місцях. Крім генерального секретаря продовольчих справ М. Ковалевського, його читали також секретар УЦР М. Єреміїв та відомий діяч Української Селянської спілки Д. Одинець. — *Док. № 189.*

311. Загальноармійський комітет при ставці Верховного головнокомандуючого було створено 23 вересня 1917 р. з представників фронтових та армійських комітетів, які зібрались у ставці. Це була громадська організація, що виникла внаслідок «демократизації» армії знизу догори. Загальноармійський комітет стояв на позиціях революційної демократії, значної ролі у політичних та військових подіях не відігравав. Владу РНК не визнав, підтримував ставку та Верховного головнокомандуючого генерала-лейтенанта М. Духоніна.

Організуючи переговори про сепаратне перемир'я, Рада народних комісарів не наважилась звернутися до німецького командування напряму. Вона побоювалась, що німці відмовляться вести переговори з урядом, легітимність якого викликала сумнів. Тому 7 листопада 1917 р. РНК запропонувала цю місію виконуючому обов'язки Верховного головнокомандуючого генералу Духоніну. До того ж, якби переговори виявились невдалими, відповідальність за них було б покладено на «контрреволюційний» генералітет.

9 листопада РНК в ультимативній формі зажадала від Духоніна розпочати переговори. У розмові по телефону з М. Криленком та В. Леніним генерал рішуче відмовився і заявив, що не може звертатись до німецького командування від імені уряду, який невизнаний усією країною та армією. Від імені РНК Ленін заявив Головнокомандуючому про його зміщення з посади. 9 листопада генерал Духонін надіслав усім командуючим фронтами телеграму з обгрунтуванням своєї відмови виконувати розпорядження Раднаркому. Його дії були підтримані командуванням Румунського, Південно-Західного та Кавказького фронтів. Телеграми з повідомленням про події у ставці розсилав Загальноармійський комітет.

У зв'язку з заходами більшовиків щодо укладення перемир'я і ставленням РНК до Верховного головнокомандуючого Духоніна Генеральний секретаріат провів наради ввечері 9 і вдень 11 листопада. Водночас Генеральний секретаріат постійно підтримував телеграфний зв'язок із ставкою Духоніна. Секретаріат, за повідомленням газети «Нова рада» від 11 листопада 1917 р., радив йому утримуватись від переговорів з ворогом; в разі неможливості утримати війська — укласти перемир'я у

порозумінні з представниками союзних держав. Одночасно Генеральний секретаріат вів переговори з Загальноармійським комітетом при ставці Головнокомандуючого. Останній мав разом з урядами, що утворилися на окраїнах держави, та з демократичними організаціями розпочати формування нового соціалістичного федеративного уряду, який взяв би справу замирення у свої руки. — *Док. № 190.*

312. Створення «однорідного соціалістичного уряду» передбачало входження до його складу представників тільки соціалістичних партій від народних соціалістів до більшовиків. Питання про такий уряд було порушено на Демократичній нараді (вересень 1917 р., Петроград). Як вимогу, підтриману соціалістичною демократією, її висунув Вікжель 26 жовтня 1917 р. на противагу більшовицькому Раднаркому, що фактично узурпував владу в країні.

Вимогу «однорідного соціалістичного уряду» було підтримано Центральною радою та іншими національно-обласними утвореннями, частиною армійського командування. — *Док. № 190.*

313. Процеси, які відбувались після лютневої революції на територіях козачих військ (особливо Донського та Кубанського), мали деякі спільні риси з національно-визвольним рухом, що розгорнувся у національних регіонах. Козацтво виступало проти жорсткої централізаторської політики держави, вимагало поновлення старовинних козачих привілеїв — місцевого самоврядування та виборності головних військових посад. Потяг до самовизначення козачих територій дедалі зростав із розвитком анархії у країні та ростом впливу більшовиків. Гасла останніх про перерозподіл землі були неприйнятні тут, оскільки козаки, які несли важкий тягар військової служби, традиційно володіли значно більшими земельними наділами, ніж місцеве селянство. Згодом так само, як і в національних рухах, у козачому русі відбувалась еволюція вимог: від місцевого самоврядування до автономії, федерації та конфедерації.

17 червня 1917 р. на Великому військовому крузі (представницькі збори козацтва) у Новочеркаську було створено Донський військовий уряд (Донское войсковое правительство), що перебрав місцеве самоврядування. Його очолив обраний отаманом генерал О. Каледін. Після жовтневого перевороту Донський військовий уряд оголосив себе єдиною владою в Області Війська Донського.

На з'їзді кубанського козацтва (квітень 1917 р.) у Катеринодарі було створено Кубанську крайову військову раду. З'їзд обрав Тимчасовий військовий уряд на чолі з отаманом полковником А. Філімоновим. Національно-визвольний рух та прагнення до самовизначення охопили також народи Північного Кавказу — дагестанців, осетинів, кабардинців, чеченців.

Донський уряд виступив ініціатором створення «Південно-Східного союзу козачих військ, горців Кавказу та вільних народів степів», до якого увійшли Донське, Кубанське, Терське та Астраханське козачі війська (31 жовтня приєдналось Уральське козаче військо), Дагестан, гірські та степові народи Тереку, Кубані, Ставропольської губернії, а також горці Сухумського та Закатальського округів. Договір про його утворення було підписано 20 жовтня (2 листопада) у Владикавказі, головою союзу став генерал О. Каледін. 16 (29) листопада у Катеринодарі було утворено об'єднаний уряд на чолі з генералом М. Богаєвським. Створення Південно-Східного союзу було спробою шляхом самовизначення врятувати регіон від анархії та громадянської війни, яку несло встановлення радянської влади. Союз припинив існування навесні 1918 р. після проголошення радянської влади.

Результатом самовизначення народів Закавказзя — вірменів, грузинів та азербайджанців — стало утворення Закавказького комісаріату, об'єднаного уряду цього регіону, 15 (28) листопада 1917 р. у Тифлісі. Його створили представники соціалістичних партій: меншовики, есери, дашнаки та мусаватисти, які очолювали керівництво національними рухами, голова — меншовик Є. Гегечкорі.

Південно-Східний союз пропонував Закавказькому комісаріату об'єднатися. І хоч об'єднання не відбулось, сторони заключили угоду про спільні дії проти радянської влади. Тісні контакти Південно-Східний союз підтримував із Центральною радою, мав свого представника у Києві. Наприкінці листопада відбувся обмін делегаціями. — *Док. № 190.*

314. Марков М. Є. — політичний діяч вкрай правого напряму, організатор партії «Народный порядок» (1905), яка злилася 1907 р. з «Союзом русского народа». Депутат III та IV Державних дум, один з керівників чорносотенного «Союза Михаила архангела», відзначався своїми виступами погромно-шовіністичного характеру. Створена Марковим організація «Порядок» ставила своїм завданням реставрацію монархії у Росії, її військовий відділ провадив з цією метою вербовку офіцерів. — *Док. № 191.*

315. *М. Грушевський,* підкресливши, що «народи Росії заінтересовані в тому, щоб така власть була утворена», наголосив на тому, що «очевидно, їм самим прийдеться заходжуватись коло цієї справи» (Нова Рада. — 1917. — 12 листоп.). — *Док. № 192.*

316. Як зазначалось у повідомленні про це засідання в «Народній волі» від 12 листопада 1917 р., *О. Севрюк* назвав ці суміжні землі. «Деякі українські землі, як, наприклад, *Таганрозька* Донської області та *Хотинський повіт* Бессарабщини, не включені в округи з політичних причин. Але адміністративні одиниці, як земські зібрання, можуть висловитись за участь в Установчих зборах; тоді їх буде причислено до українських виборців». — *Док. № 192.*

317. *О. Севрюк* повідомив, що окружні та повітові комісії залишаються ті самі, що були організовані під час виборів до Всеросійських Установчих зборів (Народня воля. — 1917. — 12 листоп.). — *Док. № 192.*

318. Згідно з матеріалами газети «Нова Рада» від 12 листопада 1917 р., обговорення цього питання проходило так: *«І. Маєвський* вніс другу формулу. «Суд твориться іменем українського народу». *М. Салтан* зробив поправку до останньої формули так, щоби в ній говорилося, що суд твориться іменем не одного українського народу, а народів Української Республіки.

Генеральний секретар судових справ *М. Ткаченко* підтримував першу формулу, підпираючи її тим, що в формулі «Українська Республіка» виявляється об'єднана воля всіх народів цієї держави.

Представники «меншостей» *Тьомкін* (бундівець) та *Літваков* («серпівець») у довгих промовах доводили, що треба справу відкласти в комісію і взагалі не треба квапитись з прийняттям законопроектів, бо, мовляв, і для Установчої ради не лишиться жодної роботи.

Григор'єв. Коли іти шляхом двох попередніх промовців, які казали, що не треба квапитись «міняти таблиць», то треба було залишити в судах стару формулу — «по указу его величества...». — *Док. № 192.*

319. В. Пузанова привітали присутні. *М. С. Грушевський* подякував делегації козаків і нагадав, що на З'їзді народів Росії у Києві представники козаків і українського народу обіцяли один другому взаємну допомогу «в досягненні ідеалів народоправства своїх країв» (Нова Рада. — 1917. — 12 листоп.). — *Док. № 192.*

320. Сибірські обласники — суспільно-політична течія ліберально-демократичного напряму, виникла у середині XIX ст. Висували ідею автономії Сибіру. Активізувались 1917 р. І Сибірський з'їзд обласників відбувся в жовтні 1917 р. у Томську (52 % делегатів — есери), обрав Сибірську обласну раду (33 члени), яка стала органом місцевого самоврядування. Надзвичайний загальносибірський обласний з'їзд 6 (19) грудня 1917 р. оголосив Сибір автономною частиною Російської Республіки та обрав Сибірську обласну думу. — *Док. № 192.*

321. *В. Винниченко* зазначив також, що Генеральний секретаріат радився також з Кубанською республікою (Нова Рада. — 1917. — 12 листоп.). — *Док. № 192.*

322. За матеріалами газети «Нова Рада» від 12 листопада 1917 р., *В. Винниченко* на сумніви Вікжеля у своїй промові зауважив: «Коли Дон, Кубань, Сибір, Кавказ та інші краї згодяться з Генеральним секретаріатом, а політичні організації Росії підтримають, то справа піде швидко. До Новочеркаська відси вже виїхала козача делегація, яка також буде там підтримувати нашу думку». — *Док. № 192.*

323. Генеральний секретаріат висловив припущення, що федеральне правительство може бути сформованим і в Могилеві, згодом воно обере собі місце перебування (Нова Рада. — 1917. — 12 листоп.). — *Док. № 192.*

324. Зразу ж після доповіді В. Винниченка слово взяв *В. Пузанов*, який сказав, що переконаний у тому, що «відси піде по всій державі живущий лад та спокій» і побажав міцності УНР.

В обговоренні доповіді взяли участь І. Маєвський, Д. Ісаєвич, М. Грушевський та М. Порш (Нова Рада. — 1917. — 12 листоп.). — *Док. № 192.*

325. Як свідчать матеріали газети «Нова Рада» від 12 листопада 1917 р., *М. Порш* доводив, «що коли не буде сформовано центральної власті й не буде заведено ладу в цілій державі, то й Українська Республіка не зможе встояти і загине в огні загального безладу. Через те треба, не гаючи навіть одного дня, організувати федеральне правительство, з представництвом у ньому від різних країв, які уже сформували свою власть». — *Док. № 192.*

326. Як свідчать матеріали «Робітничої газети» від 14 листопада 1917 р. М. С. Грушевський на початку цього надзвичайного засідання Малої ради 11 листопада розглянув питання про протест Українського парламентського («Парляментарного») клубу у Відні проти прилучення Галичини, Холмщини та Західного Полісся до Польської держави.

На початку листопада 1917 р. поширювались чутки про те, що поляки домагаються утворення Польської держави, до складу якої увійшла б Галичина, і що цей проект підтримали Німеччина та Австро-Угорщина. Українська парламентська репрезентація була настільки стривожена цими відомостями, що внесла свій запит до уряду Австро-Угорщини в Палаті послів з приводу чуток про вирішення польської справи за рахунок українського народу. 9 листопада 1917 р. в Палаті послів Державної ради у Відні було зачитано сім запитів щодо польської справи, внесених українцями, південними словенами, чехами, німецькими соціал-демократами та віденськими поступовими послами. Запит Української парламентської репрезентації містив протест проти прилучення Галичини до Польщі. З цього питання виступили українські посли Євген Петрушевич, доктор Євген Левицький і Семен Вітик. — *Док. № 195.*

327. У «Робітничій газеті» від 14 листопада 1917 р. дещо детальніше наведено виступ *О. Севрюка.* Він ознайомив присутніх з останніми постановами комісії по виборах до Українських Установчих зборів і підкреслив, що «комісія визначила число депутатів на виборчі округи. Київщина, по відомостях комісії Всеросійських Установчих зборів, числила 4 368 000 мешканців. По відомостях Київського земства тепер тут населення 4 778 000 душ. Тому комісія взяла середнє число і визначила число депутатів на Київщині — 45.

Для інших округ таких суперечностей по відомостях комісій нема. Для них число людності і число депутатів будуть такі:

Поділля 3 873 000.....39 деп.
Волинь 3 055 000.....30 —"—.
Катеринославщина 3 561 000.....36 —"—.
Полтавщина 3 038 000.....30 —"—.
Херсонщина 3 368 000.....34 —"—.
Харківщина з Гайворонським повітом Курської губ. 3 548 000.....35 —"—.
Чернігівщина з Путивльськ[им] повітом Курської губ. 2 816 000.....28 —"—. — *Док. № 195.*

328. Мала рада схвалила не тільки законопроект, а й число депутатів. Новообраному голові Всеукраїнської комісії по виборах до Українських Установчих зборів М. Морозу доручалося розробити фінансовий аспект виборчого діловодства. — *Док. № 195.*

329. Голова Генерального секретаріату *В. Винниченко* запевнив А. Ніковського, що Секретаріат дасть йому відповідь на наступному засіданні, оскільки цього дня був відсутній секретар освітніх справ І. Стешенко (Робітнича газета. — 1917. — 14 листоп.). — *Док. № 198.*

330. Холмщина і Підляшшя — території, на яких переважало українське населення. До першої світової війни входили до складу Російської імперії (Холмська та Гродненська губ.). Під час війни стали театром військових дій, 1917 р. перебували під окупацією німецьких військ. Українське населення Холмщини та Підляшшя підтримало національно-визвольний рух в Україні, висловило бажання приєднатися до нього. Так само, як і в Наддніпрянській Україні, тут відбулися національні з'їзди, було створено національні об'єднання, делеговано представників до УЦР. УЦР визнавала Холмщину та Підляшшя як українські землі, подавала українському населенню політичну та моральну підтримку, клопоталася про приєднання цих земель до України. За Брестським мирним договором ці землі мали стати складовою частиною України. Українська дипломатія часів гетьманату доклала багато зусиль, здійснюючи цю умову договору. Проте після поразки Четверного союзу держав та анулювання Брестського миру було анульовано й угоди щодо Холмщини та Підляшшя. За Паризьким мирним договором їх включено до складу Польщі. — *Док. № 198.*

331. Як свідчать матеріали «Робітничої газети» від 14 листопада 1917 р., на цьому засіданні Малої ради порушувались ще два питання:

«Всеукраїнські вибори.

По закону, ухваленому 11 листопада, 21-го числа повинно уже початись складання списків. Для того треба, щоб «Всеукраїнська в справах виборів до Українських Установчих зборів комісія», або коротше «Всеукрвибори», розпочала свою працю негайно.

Тов. *Севрюк* (український соціаліст-революціонер) пропонує в число 15-ти душ «Всеукрвиборів» призначити Стефановича П. В. — тов[ариша] гол[ови] Київської окружної комісії в справах виборів до «Учредит[ельного] собрания», Кириченка Г. І., члена цієї комісії, та Радченка М. І., голову Київської міської виборчої комісії.

Мала рада запропоновані кандидатури ухвалює. Решта 12 членів комісії ввійдуть згодом від політичних партій і громадських організацій.

Золотарьов («Бунд») пропонує, щоб у комісії місця було дано тільки тим партіям, що представлені в Раді. «Тим була б усунена участь там більшовиків». Пропозицію Золотарьова не прийнято». — *Док. № 198.*

332. За матеріалами «Робітничої газети» від 16 листопада 1917 р., *М. С. Грушевський* повідомив, що на вільне місце у Малій раді, яке раніше належало представникові Київського виконавчого комітету громадських організацій, претендують два представники — від народних соціалістів і від ППС (правиці). Мандатна комісія висловилась за передачу цього місця ППС (правиці), оскільки її представники раніше увійшли до пленуму Ради і домагалися представництва у Малій раді. Представник ППС (лівиці) запропонував надати місце соціал-демократам Польщі й Литви.

Більшістю голосів есерів Мала рада надала цей мандат представникові ППС (правиці). — *Док. № 201.*

333. Тут слід дещо уточнити виклад промови М. Шаповала. За матеріалами «Робітничої газети» від 16 листопада 1917 р., промовець зазначив, що «компетенція Головного комітету встановлюється згідно з законами Російської Республіки від 6-го грудня 1915 р. і 25 квітня 1917 р. «В своїй діяльності, — наголосив М. Шаповал, — Головний комітет має керуватися вищевказаними законами Російської Республіки і додатками та інструкціями щодо їх видань, а також своїми постановами, що для Української Республіки являються остаточними». Комітет по відстрочках мав очолити товариш генерального секретаря військових справ. — *Док. № 201.*

334. 2 листопада 1917 р. було опубліковано у формі листа декларацію міністра закордонних справ Англії Бальфура до банкіра Ротшильда. У ній зазначалося, що британський уряд ставиться прихильно до встановлення в Палестині національного осередку для єврейського народу. 1918 р. цю декларацію було визнано урядами Франції та США. Включено до Севрського договору, а також у мандат на Палестину, що надало їй обов'язкового міжнародного характеру. — *Док. № 201.*

335. Маніфест Міжнародного соціалістичного бюро від 10 жовтня 1915 р. пропонував усім членам соціалістичного Інтернаціоналу з'єднатися для вироблення умов тривалого і стійкого миру. З цією метою пропонувалося скликати в Стокгольмі у червні-липні 1917 р. міжнародну конференцію представників соціалістичних партій воюючих країн. Передбачалося укладання миру за таких умов: визнання права націй на самовизначення, принципу поступового роззброєння і утворення міжнародного третейського суду. Конференція не відбулася. — *Док. № 201.*

336. Дещо чіткіше матеріали про запит *М. Шаповала* від імені українських есерів щодо поширення безладу в Україні викладено на сторінках «Народньої волі» від 16 листопада 1917 р. Він звернув увагу саме на ті сили, що були причетні до цього: «...по краю нашому шириться анархія, безладдя, грабування, що приходять із Московщини агітатори, які закликають од імені більшовиків до грабування, самочинних захватів землі, і що проти того треба якихось незвичайних героїчних заходів, щоб грабіжників і розбійників знищити збройною силою». — *Док. № 201.*

337. Запитання про стан справи з організацією центральної влади було поставлено *М. Галаганом* від імені фракції УСДРП. Зокрема, його цікавило, чи отримав Генеральний секретаріат відповідь від козачого уряду Дону про організацію центральної влади (Народня воля. — 1917. — 16 листоп.). — *Док. № 201.*

338. 4 — 11 листопада у ставці велися переговори про утворення так званого загальноросійського уряду. В них брали участь представники Загальноармійського комітету, комітету «Спа-

сения Родины и революции» (створений 26 жовтня під керівництвом есерів), Вікжеля, партій кадетів, есерів, народних соціалістів, у тому числі В. Чернов, А. Гоц, комісар Тимчасового уряду при ставці В. Станкевич та ін. Обговорювалася можливість створення однорідного соціалістичного уряду. Проте сторони не дійшли згоди. В цей час у ставці перебували представники ЦР — Д. Дорошенко та О. Лотоцький. — *Док. № 201.*

339. У Києві 14 листопада група галицьких студентів скликала збори українців з Австро-Угорщини та Буковини, щоб висловити протест у зв'язку з повідомленням, яке надійшло з-за кордону, про прилучення Холмщини, Полісся та частини Волині до Польщі, а також у зв'язку з намірами загарбання нею Східної Галичини та Буковини. На збори, що відбулися в Педагогічному музеї, зібралося близько 2 500 чоловік. Після доповіді І. Лизанівського виступив з великою промовою професор Т. Масарик, який обстоював право націй на самовизначення, національну самостійність кожної нації як Австро-Угорщини, так і Росії. З протестом проти насильницького приєднання Буковини до Польщі виступив доброволець румунської армії родом з Буковини поручик Е. Усопеску. Він висловив надію, що у боротьбі за самовизначення буковинці одержать підтримку українського народу. З протестом проти планів Австро-Угорщини виступили член ЦК УПСР М. Шаповал, генеральний секретар судових справ М. Ткаченко (від імені ЦК УСДРП) та А. Ніковський (від українських соціалістів-федералістів). С. Петлюра наголосив на необхідності мати реальну збройну силу для захисту незалежності і волі народів, створивши сильну армію. Губернський комісар К. Лоський виступив від імені холмських українців. Збори одностайно схвалили резолюцію. — *Док. № 201.*

340. Шура — Рада. Мусульманські військові ради і комітети (шуро) було створено як у тилових гарнізонах, так і в діючій армії. Всеросійську мусульманську військову раду (Харбі шуро), в якій керівне становище займали казанські татари, було створено в Казані на Всеросійському мусульманському військовому з'їзді у липні 1917 р. Рада мала обласні, окружні й армійські органи і займалася формуванням мусульманських військових частин. Підтримувала зв'язки з Центральною радою та іншими національними і обласними утвореннями на території Росії. — *Док. № 208.*

341. Згідно з матеріалами газети «Нова Рада» від 18 листопада 1917 р., на запитання одного з членів Малої ради О. Лотоцький пояснив, що думку про потребу такого окремого органу церковного управління в Україні висловила Генеральному секретаріатові особлива нарада з мирян та духівництва. Нарада вважала, що для церковного життя України загрожує небезпека з боку російського церковного собору, який збирається проголосити в Росії патріаршество. А це призведе до ще більшої централізації у церковному житті. — *Док. № 208.*

342. Крім В. Винниченка виступив також *І. Стешенко.* Вони обстоювали необхідність утворення органу, який відав би церковними справами, тим більше, що при Секретарстві внутрішніх справ існував відділ справ віросповідних. — *Док. № 208.*

343. На засіданні з цього питання виступили також *М. Стасюк, М. Балабанов* та *О. Золотарьов.* — *Док. № 208.*

344. М. Рафес не був присутнім на попередньому засіданні і склав протест у зв'язку з тим, що таке важливе питання, як ставлення Малої ради до акту англійського уряду про автономію Палестини, не було внесено до порядку денного. Не знаючи про те, що це питання мало вирішуватись на тому засіданні, бундівці не прийшли, і тому голосування за «сіоністську» резолюцію мало такі наслідки. Після цього *М. Рафес* виголосив досить довгу промову, в якій гостро критикував українських соціал-демократів за те, що вони не голосували проти резолюції Н. С. Сиркіна.

Після М. Рафеса виступило ще чимало промовців — представників єврейських партій. Одні з них доводили, що треба резолюцію переголосувати, оскільки за наслідками попереднього голосування її не можна вважати прийнятою. Другі вважали, що резолюцію ухвалено і наслідки голосування є якраз виявленням «прихильного ставлення Центральної ради до сіоністів».

З поясненнями виступили члени президії *М. Грушевський* та *А. Ніковський.* М. Рафесу було доведено, що його протест із формального боку необгрунтований, оскільки на минулому засіданні жодна фракція не подала заяви про те, що прийняття резолюції про Палестину треба відкласти.

Врешті-решт 15-ма голосами проти 9-ти було схвалено таку резолюцію: «Заслухавши промови і пояснення голови, Мала рада вважає питання вичерпаним і переходить до чергових справ» (Нова Рада. — 1917. — 18 листоп.). — *Док. № 208.*

345. Як тільки звістка про виступ більшовиків у Петрограді досягла Дону, генерал О. М. Каледін, голова Донського військового уряду, прийняв на себе усю повноту влади та запровадив військовий стан у Донбасі. У телеграмах, відправлених Тимчасовому уряду, Верховному головнокомандуючому, військовим урядам козачих військ, козачим частинам, він прямо вказав, що вважає «захват влади більшовиками злочинним та геть чисто неприпустимим», і висловив підтримку Тимчасовому уряду.

2 листопада військовий стан поширився на Ростовський, Таганрозький та Черкаський округи, міста Ростов, Таганрог, Новочеркаськ та Азов. У Донбасі було розпущено ради робітничих депутатів, інші робітничі та громадські організації, заборонено страйки. Козачі військові підрозділи розмістилися у 45 населених пунктах басейну.

Генеральний секретаріат висловив протест Донському уряду з приводу репресій проти громадських організацій, оскільки на території Ростовського та Таганрозького округів проживало багато українців. У відповіді, одержаній наприкінці листопада, Донський уряд назвав єдиною причиною запровадження військового стану, боротьбу з протидержавними елементами, злочинну агітацію і анархію, заявив про своє невтручання у внутрішні справи Української республіки. Було також

обіцяно скасувати ті розпорядження, які перешкоджають громадським організаціям у їхній роботі.

Між Донським військовим урядом та Генеральним секретаріатом було досягнуто домовленості про взаємний пропуск військ, тобто козачих частин, на Дон та українських — в Україну.

Як демократичний уряд Генеральний секретаріат негативно ставився до запровадження військового стану, проте вважав це внутрішньою справою козаків. Дотримуючись нейтралітету, він не пропускав через територію України більшовицькі частини, послані на боротьбу з Каледіним. — *Док. № 209.*

346. Сьома (Квітнева) Всеросійська конференція РСДРП(б) відбулася в Петрограді 24 — 29 квітня 1917 р. Конференція розглянула низку важливих питань. В ухваленій резолюції з національного питання визнавались рівноправність усіх націй, право на самовизначення; підкреслювалось, що всі нації, які входили до складу Росії, мають право на вільне відокремлення і утворення самостійної держави. Проте питання про доцільність відокремлення, як зазначалося в резолюції, повинно розв'язуватись у кожному окремому випадку, відповідно до інтересів усього суспільного розвитку і боротьби за соціалізм. — *Док. № 211.*

347. На той час більшовики в Україні мали значно меншу підтримку населення, ніж у Великоросії. Про це свідчили хоча б результати проведених у листопаді виборів до Всеросійських Установчих зборів, на яких більшовики одержали 10 % голосів, тоді як українські партії — близько 75 %. Так само не була більшовицькою і переважна більшість рад. Навіть приймаючи резолюції на підтримку петроградського Раднаркому, вони не висловлювались проти Центральної ради, вважали її крайовою владою в Україні (наприклад, у Києві, Полтаві, Одесі, Катеринославі). Вимога ліквідації УЦР виходила виключно з Петрограда.

З самого початку зміст контактів УЦР з Раднаркомом свідчив, що останній не шукає згод, порозумінь або компромісів. Він прагнув єдиної мети — захоплення влади в Україні більшовиками. Мирним шляхом це було можливо зробити за допомогою рад, попередньо усунувши від влади Центральну раду. Більшовицька преса розгорнула кампанію дискредитації Центральної ради — нібито «буржуазно-націоналістичної» за характером, яка не представляє інтереси трудящих України.

Справді, створення Центральної ради відбулося таким чином, що вона не була представницькою організацією усього населення України, для цього були потрібні загальні вибори. Проте її соціальна база залишалася досить широкою, не мали представництва у ній лише заможні верстви населення.

Соціальна база рад в Україні була вкрай вузькою. Більш-менш повно в них було представлено міський промисловий пролетаріат (переважно російський або зрусифікований), солдатів тилових гарнізонів. Ради селянських депутатів представляли незначну частину селянства, оскільки низових рад — сільських, волосних — існувало зовсім мало. В українському селі переважали селянські спілки, які поділяли погляди українських есерів. Тобто, вимога більшовиків про передачу всієї влади до рад в Україні означала перш за все дискримінацію української інтелігенції та селянства, які становили близько 80 % населення. — *Док. № 211.*

348. 10 — 12 листопада відбулися вибори об'єднаного виконкому Київської ради робітничих та солдатських депутатів. З 58-ми місць більшовики отримали 23, укр. с.-р. — 14, укр. с.-д. — 4. Головою обрано укр. с.-р. Н. Григор'єва. Об'єднаний виконком ради робітничих і солдатських депутатів схвалив резолюцію на підтримку Центральної ради. Розпався після 30 листопада 1917 р. — *Док. № 211.*

349. На засіданні Малої ради 19 листопада 1917 р. мали розглядатися законопроекти Генерального секретарства судових справ про амністію за політичні проступки, проголошену III Універсалом, та порядок розпублікування законів. Законопроект про амністію зачитав М. Левицький (український соціал-демократ). Згідно з законом, амністії підлягали тільки засуджені до 7 листопада 1917 р. за політичними мотивами, а також ті, хто звинувачувався у військових карних вчинках, зумовлених політичною діяльністю (крім тих, що були винні у державній зраді).

Особам, засудженим за згадані проступки до позбавлення чи обмеження прав, а також їхнім дітям, народженим по проголошенні вироків, повертались усі права, за виключенням прав на маєтності. Скасовувалися звинувачення лише громадянам — мешканцям України. Серед військових амністії підлягали ті, хто служив на Південно-Західному й Румунському фронтах та кораблях Чорноморського флоту. — *Док. № 214.*

350. В обговоренні законопроекту, крім А. Тьомкіна, взяли участь *І. Хургін, Юдін, Ф. Крижанівський* та *М. Корчинський.* Далі, як повідомлялось у газеті «Нова Рада» від 21 листопада 1917 р., «Малою радою прийнято до відома внесення Генерального секретарства судових справ про те, що кожен новий закон набирає сили з того моменту, коли його затверджує Центральна рада. Після затвердження закону Центральною радою він передається Генеральному секретаріатові для розпублікування в «Віснику Генерального секретаріату». — *Док. № 214.*

351. За повідомленням про це засідання Малої ради у «Народній волі» від 21 листопада 1917 р., після обговорення законопроекту про амністію під час перерви відбулися наради фракцій. Потім виступив *Юдін,* представник народної єврейської партії, з запитом до Генерального секретаріату, чи відомо йому, що у газеті «Вісті Губернської управи» за № 16 серед офіційних матеріалів вміщено заклик до селянок Київщини голосувати за список «Селянської спілки» і не допустити, щоб перемогу на виборах одержали городяни.

Цей запит підтримала й фракція УСДРП. — *Док. № 214.*

352. Далі його виступ можна відтворити за матеріалами «Народньої волі» від 21 листопада 1917 р. *М. Балабанов* наголосив на тому, що Мала рада вже чітко висловила думку з приводу по-

будови центральної державної влади і зайняла позицію «непризнання правительства більшовиків». Він заявив, що М. Порш, який вів переговори з петроградськими більшовиками нібито тільки як член своєї партії (УСДРП), насправді цікавився питаннями державними і говорив як генеральний секретар. Наостанку М. Балабанов заявив: «Ми бачимо, що більшовицька власть веде нас до сепаратного миру або до загального миру на кошт Росії і не хоче дивитись на волю самостійних і півсамостійних країв. Як ставиться до цієї роботи Генеральний секретаріат? А ми думаємо, що лише повноправне правительство, усіма признане, може це робити». — *Док. № 214.*

353. *Є. Нероновіч* підкреслив, як зазначено у «Новій Раді» від 21 листопада 1917 р., що «Всеукраїнська рада військових депутатів вважає... порозуміння Центральної ради з «Советом народных комиссаров» цілком можливе, крім того хіба пункту, що «Совет народных комиссаров» бажає бути правительством всеросійським, тоді як ми вважаємо його тільки правительством Великоросії». — *Док. № 214.*

354. Дещо чіткіше сформульовано думку *М. Балабанова* у матеріалах «Народньої волі» від 21 листопада 1917 р.: «...він дивується, чому Всеукраїнська рада військових депутатів хоче признати правительство більшовиків для Росії, а для України не хоче. Меншовики хотять однакової власті і в Петрограді, і в Москві, і в Києві». — *Док. № 214.*

355. На завершення свого виступу *М. Порш* заявив: «Грунт під ногами народних комісарів стає чим раз твердіший, і ми мусимо теж змінити свій погляд на справу відношення до народних комісарів. І з народним рухом до миру мусимо рахуватись і надати йому такі рамки, щоб він приніс якнайбільше користі народу» (Народня воля. — 1917. — 21 листоп.). — *Док. № 214.*

356. Як повідомила «Народня воля» від 21 листопада 1917 р., *М. Шац-Анін* заявив, «що він в промові Нероновича і Порша бачить капітуляцію перед «призрачним фактом» існування ради комісарів». А далі він підкреслив, «що нам треба дати почин до організації центральної власті «на Русі», і та власть буде мати право вести переговори».

Він також запропонував: «Треба в резолюції зазначити, що тільки інше соціалістичне правительство, а не більшовики, зможе заключити гідний Росії мир» (Нова Рада. — 1917. — 21 листоп.). — *Док. № 214.*

357. Після відмови генерала М. Духоніна розпочати переговори з німцями Раднарком 9 листопада 1917 р. звернувся, обминаючи штаби, безпосередньо до солдатів, яким надав право вступати у прямі контакти з противником та домовлятися про перемир'я на окремих ділянках фронту. Цей безпрецедентний у політичному й у військовому плані крок більшовиків мав фатальні наслідки. Оскільки солдати одержали змогу вирішувати (і фактично вирішували) долю окремих ділянок оборони, фронт як єдине ціле перестав існувати. Укладення окремих угод про перемир'я остаточно підірвало єдине централізоване керівництво військами, звело нанівець роль ставки. Російська армія на 1000-кілометровому фронті водночас втратила здатність до опору ворогові. Тим самим Раднарком позбавив себе можливості бути рівноправною стороною на переговорах з німцями. Відтепер більшовики змушені були підкорятися диктату німецького командування.

За прямою вказівкою В. Леніна, для оволодіння ставкою у Могилів було послано революційні загони на чолі з прапорщиком М. Криленком. 20 листопада (3 грудня) загони зайняли ставку. Заарештованого генерала Духоніна було по-звірячому вбито натовпом солдатів на вокзалі у Могилеві. За багатьма свідченнями, Криленко мав у своєму підпорядкуванні достатньо військової сили, щоб запобігти розправі натовпу над Головнокомандуючим. Генерала М. Духоніна було поховано на Аскольдовій могилі у Києві. — *Док. № 216.*

358. Телеграма Головнокомандуючого Румунським фронтом *Д. Щербачова* у справі перемир'я.

«Ясси, 20-го листопада, 2 г. 5 хв.

«Чесно виконуючи свій обов'язок перед рідним краєм, військо Румунського фронту додержується цілковитої єдності в поглядах.

Так[а] сама єдність повинна бути на фронті і тепер. Всякі самочинні виступи можуть розколоти фронт і загубити рідний край. Тільки спільною роботою всього фронту можна урятувати фронт від розвалу.

Після досягнутого порозуміння з румунами я, в згоді з військово-революційним комітетом, вирішив заключити на певних умовах перемир'я по всіх фронтах російських і румунських армій до заключення миру центральними правительствами. Для переговорів безпосередньо з представниками від усіх армій фронту з участю румунів приписую негайно довести це до відома всіх частей та організацій фронту і закликати їх зберігати цілковитий спокій та здатність до бою, вичікуючи заключення негайного перемир'я. Про місце зборів парламентерів та порядок їх відправки буде негайно повідомлено.

Головнокомандуючий військом Румунського фронту Щербачов». — *Док. № 218.*

359. За матеріалами «Народньої волі» від 23 листопада 1917 р., УЦР зразу ж відповіла Головнокомандуючому Румунським фронтом Д. Щербачову, що посилає своїх представників. Тому призначене на вечір засідання було вирішено скликати раніше. — *Док. № 218.*

360. На завершення свого виступу *М. Чечель*, як повідомила «Народня воля» від 23 листопада 1917 р., підкреслив: «Разом з тим треба старатись про створення всеросійської федеральної власті, а як її не можна буде створити, переговори вести од того незалежно». — *Док. № 218.*

361. Російський есер *Й. Скловський*, за матеріалами «Народньої волі» від 23 листопада 1917 р., висловився проти участі в переговорах. — *Док. № 218.*

362. Щодо перемир'я, то *С. Гольдельман* вважав, що «Центральна рада має тимчасове право почати це перемир'я» (Народня воля. — 1917. — 23 листоп.). —*Док. № 218.*

363. Доповідь Є. Нероновича викликала найбільше незадоволення меншовика *М. Балабанова*, який вважав її самостійницьким виступом, що мав на меті сепаратний мир України з державами Четверного союзу (Робітнича газета. — 1917. — 23 листоп.).

Дещо інший висновок з виступу М. Балабанова зроблено у «Народній волі» від 23 листопада 1917 р. *М. Балабанов* вважав — Центральній раді «не треба мішатись до перемир'я».

Після обговорення питання про укладення перемир'я та миру М. С. Грушевський зачитав телеграми про проголошення Башкирської Республіки та початок роботи Бессарабської Крайової ради («Сфатул церій»), запропонувавши надіслати привітання башкирам та молдаванам.

Було оголошено перерву для проведення фракційних нарад.

Чомусь на сторінках «Нової Ради» від 23 листопада про це засідання Малої ради немає матеріалів, пов'язаних з повідомленнями про резолюції з'їзду Південно-Західного фронту, які безпосередньо стосувалися питання, що обговорювалось. Наводимо ці матеріали за газетою «Народня воля» від 23 листопада 1917 р.:

«Генеральний секретар військових справ *С. Петлюра* читає телеграми про постанови загальнофронтового з'їзду Південно-Західного фронту. Телеграму передає член Української фронтової ради Нечаївський.

З'їзд Південно-Західного фронту про мирні заходи і участь у них Української Республіки.

Нечаївський передає:

«В сьогоднішньому ранішньому засіданні з'їздом винесені такі резолюції:

1. Виконавчий комітет Південно-Західного фронту передає політичну власть на фронті Надзвичайному фронтовому з'їздові, а з'їзд передає президії з'їзду в тісному контакті з Українською фронтовою радою.

2. Відношення з'їзду до Універсалу:

З'їзд постановив без обговорення вітати Центральну раду з нагоди оголошення Української Народної Республіки.

3. Про приїзд Криленка в ставку:

З'їзд після довгих попередніх фракційних змагань і міжфракційних угод, після всестороннього оброблення з поправками і додатками, прийняв таку резолюцію:

а) не допустити до проливу крові;

б) зупинити сутички як зі сторони більшовиків, так і ударників;

в) протестувати проти політичного терору;

г) протестувати проти розпуску виборних солдатських організацій.

Через те що загальноармійський комітет не одповідає настроєві фронту, він повинен зложити уповноваження і уступить місце новому загальноармійському комітету, скликаному на основах пропорціонально-національного представництва.

З'їзд обирає і посилає од себе представників од Південно-Західного фронту; іншим фронтам запропоновано послати своїх представників.

Признається власть солдатських, робочих і селянських депутатів в центрі і на місцях до сформування і затвердження власті на Установчих зборах.

Вищим політичним органом армії призначається Загальноармійський комітет, який повинен взяти в свої руки політичну власть і контроль над оперативною діяльністю ставки в контакті з Генеральним військовим секретаріатом Української Республіки.

Про мирні переговори:

З'їзд пропонує Головнокомандуючому Південно-Західного фронту почати негайно переговори про загальне перемир'я, сповістивши про це союзників. Переговори почати в контакті з Центральною радою.

Всі резолюції прийняті з'їздом одноголосно. Вкінці з'їзд проспівав гімн: «Ще не вмерла Україна» та «Інтернаціонал». — *Док. № 218.*

364. Крайова рада Бессарабії («Сфатул церій») — представницька організація. Утворена 21 листопада (4 грудня) 1917 р. у Кишиневі. До «СЦ» увійшли представники політичних партій, просвітніх та інших національних громадських організацій. Із 150 членів «СЦ» 70 % складали молдавани, 30 % — національні меншини, в тому числі 15 % українців. Головною політичною вимогою «СЦ», у якому переважали представники демократичних партій (Молдавська національна партія та молдавські есери), була автономія Молдавії. Голова — есер І. Інкулець. 2 (15) грудня «СЦ» проголосив Молдавську Народну Республіку, а себе — її верховною владою. У січні 1918 р. Бессарабію було окуповано румунськими військами. 27 березня 1918 р. «СЦ» затвердив акт про приєднання Бессарабії до Румунії на правах автономії. 10 грудня 1918 р. «СЦ» визнав безумовне приєднання до Румунії і, за королівським декретом, припинив свою діяльність.

Розгортання національно-визвольного руху башкирів зумовило скликання І Всебашкирського з'їзду в Оренбурзі (липень 1917 р.), на якому було обрано Башкирську національну раду (Шуро). З'їзд порушив питання про автономію Башкортостану, утворення національного війська і розв'язання земельного питання. Після жовтневого перевороту Шуро приєдналась до сформованого у жовтні отаманом Уральського козацтва О. Дутовим Комітету спасіння батьківщини та революції. 11 (24) листопада Шуро проголосила автономію Башкортостану, 20 грудня Установчі збори (Курултай) в Оренбурзі обрали уряд автономної Башкирської Республіки на чолі з Ахмет-Закі Валідовим, визнаним лідером національного руху, членом партії башкирів-федералістів. — *Док. № 218.*

365. На вечірньому засіданні Малої ради 21 листопада 1917 р. були присутні делегати III з'їзду УПСР, який розпочав цього дня свою роботу в Києві (Народня воля. — 1917. — 23 листоп.). — *Док. № 218.*

366. *В. Винниченко* підкреслив, що «мирні переговори повинні вестись від імені Української

Республіки», але у згоді з тими організаціями, які вже провадили переговори (Народня воля. — 1917. — 23 листоп.).

«Справа миру надзвичайно серйозна, — сказав він, — вона зачіпає і сучасні, і майбутні інтереси українського народу. Генеральний секретаріат розробляє програму миру» (Робітнича газета. — 1917. — 23 листоп.).

Далі він повідомив, що Генеральний секретаріат вважає необхідним вислати своїх представників на фронти. Одночасно В. Винниченко зазначив, що Генеральний секретаріат вважав за необхідне знайти порозуміння з Радою народних комісарів (Народня воля. — 1917. — 23 листоп.). — *Док. № 218.*

367. М. Шумицького було призначено Генеральним секретаріатом на посаду завідуючого пересуванням військ району Південно-Західного фронту. Він також виконував обов'язки комісара по реквізиціях при Генеральному секретарстві військових справ та очолював його технічний відділ, не завжди погоджувався виконувати розпорядження Генерального секретаріату. — *Док. № 219.*

368. Після жовтневого перевороту у Петрограді більшовики кинули всі сили для оволодіння діючою армією. Вони вдалися до розпуску існуючих армійських комітетів та створення замість них ВРК (військово-революційних комітетів), а там, де це виявилось неможливим, до термінового проведення нових з'їздів та переобрання армійських комітетів. Тероризуючи командні кадри, вдаючись до махінацій і підтасовок при проведенні армійських з'їздів, вони досить швидко оволоділи ситуацією на Північному та Західному фронтах.

Складнішим був розвиток подій на Південно-Західному та Румунському фронтах. Тут армійське командування, протидіючи більшовикам, знайшло підтримку в особі Центральної ради, румунської армії та дипломатичних і військових місій Антанти. 6 листопада на переговорах у ставці, які вели представники Генерального секретаріату О. Лотоцький та Д. Дорошенко, було досягнуто угоди про скупчення українізованих частин на Румунському та Південно-Західному фронтах та проведення на цих фронтах подальшої українізації. 11 листопада генеральний секретар військових справ С. Петлюра надіслав у військові частини телеграму, якою наказав командуванню не виконувати розпоряджень більшовицького керівництва з Петрограда. Новоорганізована Раднаркомом ставка на чолі з М. Криленком всіляко протидіяла пересуванню українізованих частин в Україну, що також загострювало стосунки Центральної ради з Раднаркомом.

Проголошення III Універсалу УНР означало встановлення її суверенітету в етнографічних межах України. Центральна рада, яка стала єдиною легітимною владою, була прямо зацікавлена у збереженні боєздатності Південно-Західного та Румунського фронтів, які прикривали українську територію. Командування цих фронтів визнало владу Центральної ради, оскільки після розгрому ставки Духоніна не мало альтернативи. 23 листопада Генеральним секретаріатом було прийнято рішення про створення з цих двох фронтів єдиного Українського фронту на чолі з генералом Д. Щербачовим.

Центральна рада створила на Румунському фронті міжнаціональний орган — Комітет національних і обласних комісарів, який, змагаючись з більшовиками, вів активну боротьбу за вплив на солдатські маси. Самочинно створений більшовицький ВРК Румунського фронту було, за розпорядженням генерала Щербачова та при сприянні Комітету національних і обласних комісарів, 4 грудня заарештовано і так само усунено ВРК в арміях фронту.

Під контроль Центральної ради перейшли штаб Південно-Західного фронту та інші армійські установи у Бердичеві. В ніч з 10 на 11 грудня 1917 р. війська Центральної ради зайняли штаби усіх частин Румунського та Південно-Західного фронтів, починаючи з полкових (ВРК залишився тільки у 8-й армії, розташованій поза межами України). С. Петлюра скасував наказ Криленка про виборність командного складу, ліквідацію чинів, звань та нагород в армії, підкресливши, що частини Українського фронту підпорядковано Генеральному секретаріату.

Напружена боротьба антибільшовицьких сил на Румунському та Південно-Західному фронтах, а головне боротьба українського народу за свої національні інтереси тривала близько двох місяців, значно гальмуючи «тріумфальну ходу» радянської влади. — *Док. № 220.*

369. Генеральний секретар військових справ С. Петлюра 24 листопада мав розмову по прямому дроту з М. Криленком. Окрім згаданого у документі, він також повідомив, що Генеральний секретаріат взяв на себе ініціативу створення загальноросійського однорідного соціалістичного уряду, і з цією метою звернувся до всіх утворених на терені колишньої Росії органів крайової влади розпочати відповідні переговори.

С. Петлюра поінформував про створення єдиного Українського фронту, який відтепер підлягає тільки українській військовій владі. Криленко не висловив з цього приводу певної думки. Проте у подальшому більшовицька ставка не визнала Українського фронту.

Як повідомлялось у «Новій Раді» від 26 листопада 1917 р., «далі *Криленко* заявив, що «кадети» готують з козаками змову на здобуту волю, і просив, щоби Секретаріат прислав в ставку свого представника. Крім того, Криленко запитав, чи пропустить Генеральний секретаріат через Україну на Дон більшовицьке військо, і просив затримати на Україні всі козачі частини».

Генеральні секретарі також довели до відома М. Криленка, що Генеральний секретаріат ухвалив пропустити дві кавалерійські дивізії на Дон, вважаючи їх дальше перебування в Україні небажаним.

Одночасно вони поінформували про становище, що склалося у Донбасі в зв'язку з діями каледінців у цьому регіоні, і запропонували створити спільну комісію з представників Центральної ради і Раднаркому для мирного розв'язання конфлікту.

У свою чергу М. Криленко повідомив, що він передасть зміст цієї розмови Раднаркому, і за-

пропонував відрядити представника Генерального секретаріату у ставку на нараду про укладання перемир'я на фронтах, що мала відбутися 26 листопада. — *Док. № 222.*

370. За інформацією про це засідання, вміщеною у «Новій Раді» від 26 листопада 1917 р., Генеральний секретаріат доручив генеральним секретарям С. Петлюрі та М. Поршеві передати зміст цього рішення у ставку М. Криленка. — *Док. № 222.*

371. «Нова Рада» від 28 листопада 1917 р. повідомила, що наприкінці засідання *Корсак* від імені Польської партії соціалістичної (революційної фракції) зачитав декларацію, в якій були такі положення:

«Рада народних комісарів признається за тимчасову центральну власть в Росії, а згодом повинно бути утворено федеральну соціалістичну власть. Центральне російське правительство повинно бути відповідальним перед центральним виконавчим комітетом рад робітничих, селянських та солдатських депутатів.

Центральна рада повинна в своїй діяльності порозумітись з радою робітницьких депутатів і взяти на себе почин скликання з'їзду рад робітницьких, селянських та солдатських депутатів України для переобрання свого складу. Крім того, PPS закликає Центральну раду порозумітись і виявити своє відношення до Ради народних комісарів як до тимчасового центрального правительства.

Браццям всіх націй повинно бути забезпечено всі права, і в першу чергу особисту вільність та право вільного замешкання, а також повинно бути їм забезпечено утримання та способи найти працю.

В час демобілізації воякам-полякам повинно бути забезпечення утримання, праця та змога повернутись до рідного краю. Українська Народна Республіка повинна перейняти на себе всі обов'язки російського правительства щодо виселенців-поляків і забезпечити їм прожиток до кінця війни та повернення додому, що можна перевести тільки шляхом демократизації польських організацій, що допомагають полякам-виселенцям та калікам — цим організаціям повинна бути видана грошова допомога з державних коштів.

Всі польські культурно-просвітні товариства та організації, які обслуговують інтереси широких польських мас, як місцевих мешканців України, так само і виселенців, і які удержувались в значній мірі коштами польської буржуазії, — повинні надалі удержуватись коштами Української Народної Республіки та органів місцевого самоуправління.

З огляду на те, що земельна реформа на Україні, касуючи приватну власність на землю, тим самим руйнує економічні підвалини життя великого числа поляків, здавна осілих на Україні, існування котрих через особливий склад польського громадянства на Україні економічно було тісно зв'язане з польською буржуазією, PPS домагається: а) щоб при вирішенні земельної справи було взято на увагу ці особливі обставини польської людності на Україні та щоби було забезпечено існування і можливість найти працю всім, хто матиме шкоду від земельної реформи; б) щоби в рівній мірі наділено було землею як місцеву польську трудову людність на Україні, так само і тих поляків-виселенців, що забажають лишитись громадянами України.

Національно-культурні інтереси польської людності на Україні повинно бути забезпечено на правах автономії для справ внутрішніх як польської людності, так і інших національних меншостей на Україні. В цій справі PPS вимагає негайного вироблення і переведення в життя окремого законопроекту». — *Док. № 223.*

372. Єврейська народна партія («Фолькспартай») — нечисленна і порівняно молода організація, яка не мала значного впливу і спиралась на частину інтелігенції та заможні верстви єврейського населення. За своєю політичною платформою була близькою до російських кадетів і українських соціалістів-федералістів.

Єврейська національна рада складалася на пропорційній основі з представників п'яти єврейських політичних партій — «Бунду», «Поалей Ціон», об'єднаних єврейських соціалістів, народної партії, сіоністів. Спочатку налічувала 25 членів (по п'ять від кожної партії), а незабаром її чисельність зросла до 50-ти (по десять від кожної партії). На першому засіданні 1 жовтня 1917 р. відбувся розкол ради, і сіоністи, які претендували на ширше представництво, тимчасово залишили Національну раду. Спочатку рада діяла як дорадчий орган при Секретарстві єврейських справ, а згодом перетворилася на настановчий орган, рішеннями якого мав керуватись генеральний секретар у єврейських справах. Припинила свою діяльність 16 липня 1918 р. — *Док. № 229.*

373. Вміщені на сторінках «Народньої волі» від 30 листопада 1917 р. матеріали про це засідання Малої ради свідчать про внесення *М. Шаповалом* інтерпеляції від фракції українських соціалістів-революціонерів до Генерального секретаріату — «що він думає зробити для охорони життя і спокою громадян Української Республіки поза межами України».

Товариш генерального секретаря фінансів *В. Мазуренко* запропонував, щоб Мала рада асигнувала 2 млн. крб. для підтримки інституцій місцевого самоврядування. Мала рада передала це внесення до Комісії законодавчих внесків. *М. Шац-Анін* від єврейської соціалістичної фракції вніс інтерпеляцію до Генерального секретаріату про те, «що деякі українські частини, переводячи українізацію, не розуміють українізації як територіального доповнювання, а розуміють її як чисто національну, українську справу, викидаючи усіх неукраїнців». — *Док. № 229.*

374. Київський військово-революційний комітет на чолі з Л. Пятаковим 29 листопада ухвалив розпочати наступного дня збройне повстання проти УЦР. Щоб запобігти цьому, 1-а українська гвардійська дивізія (Богданівський, Полуботківський, Дорошенківський та Георгіївський полки) оточила пробільшовицькі військові частини та роззброїла їх. Керував операцією полковник Ю. Капкан. Було роззброєно 3-й і 5-й авіапарки, батальйони понтонний та телеграфістів, важкий артилерійський

дивізіон, 1-шу гірську батарею, 524-ту Рязанську дружину, 5-й залізничний батальйон, а також червону гвардію заводу Гретера і Криванека. Тієї ж ночі обеззброєно артилерію, яка стояла за Дніпром і мала під час повстання обстрілювати Київ. Опір вчинив тільки 5-й авіапарк, відкривши стрілянину, під час якої загинув один та було поранено четверо українців. Обеззброєних солдатів негайно вивезли на вокзал та відправили до Росії.

Одночасно на підходах до Києва було перекрито всі вузлові станції, встановлено суворі правила в'їзду до міста. З метою запобігти передислокації частин збільшовиченого 2-го гвардійського корпусу вірні Центральній раді війська — 1-й український корпус генерала П. Скоропадського — розібрали залізничну колію поблизу ст. Гнівань, блокували вузлову ст. Козятин і не пропустили до Києва військові ешелони.

Вранці 30 листопада було заарештовано голову ВРК Л. Пятакова та кількох керівників рад і профспілок, які мали очолити виступ. Увечері того ж дня їх було звільнено.

Центральне бюро профспілок та рада фабрично-заводських комітетів, виконавчий комітет ради робітничих депутатів у зв'язку з роззброєнням більшовицьких частин закликали розпочати у місті загальний страйк. Проти висловились усі соціалістичні партії, окрім більшовиків.

Страйк розпочався 1 грудня. У ньому, за даними страйккому, взяли участь не більше 20 тис. чоловік, причому робітники трамвайних депо, водопроводу та електричної станції не страйкували. 2 грудня увечері страйк було припинено. Перша спроба більшовиків захопити владу виявилася невдалою. Проте ніяких репресій щодо них вжито не було. Політична організація, яка тільки-но зі зброєю в руках готувалася до повстання проти українського уряду, продовжувала легально існувати, вести антиурядову агітацію і пропаганду. — *Док. № 232.*

375. Оскільки УНР не мала власної грошової системи, їй довелося звертатися до банківських установ радянської Росії. Раднарком використовував це як один із засобів тиску на УЦР. Розмова по прямому дроту між генеральним секретарем праці М. Поршем та радянським комісаром Державного банку Г. Пятаковим відбулася 30 листопада 1917 р. У ній ішлося про виділення коштів з Державного банку для виплати залізничникам України, які погрожували у разі затримки заробітної плати оголосити загальний страйк. Г. Пятаков пообіцяв, що гроші будуть надіслані безпосередньо страйковому комітету Південно-Західної залізниці. Він також заявив, що постачання грошей в Україну можливе лише за умови визнання Раднаркому верховною владою і влади рад на місцях. — *Док. № 233.*

376. Чехословацьку національну раду було створено у Києві (квітень, 1917 р.) на з'їзді представників чехословацьких організацій та військових частин, сформованих у Росії з емігрантів та військовополонених. Рада налічувала 30 членів, голова — проф. Т. Масарик, його заступники — В. Макса, Я. Оршак, В. Чермак. У Києві діяли відділи військовий та у справах військовополонених. За допомогою Тимчасового уряду та військових місій Антанти Чехословацька національна рада у серпні завершила формування стрілецького корпусу у складі двох дивізій та запасної бригади (близько 45 тис. чоловік), переважно з військовополонених австро-угорської армії. Корпус дислокувався в Україні. Ще під час формування корпусу союзники порушували питання про його передислокацію на Західний фронт. Згоди було досягнуто.

Захоплення влади у Петрограді більшовиками та наступні події в Україні унеможливили виконання попередніх угод. Проте, опинившись у вирі політичних катаклізмів, чехословаки намагалися тримати нейтралітет. Як послідовні демократи вони різко негативно ставилися до більшовиків та вбачали свій союзницький обов'язок у підтримці Тимчасового уряду. Під час жовтневих подій до Києва прибув 2,5-тисячний загін чехословаків, який, ознайомившись із становищем у місті, оголосив нейтралітет.

Наприкінці листопада в Яссах відбулася нарада командування Румунського фронту, представників Антанти, Центральної ради та чехословацького корпусу, на якій обговорювалась можливість використання чеських військових підрозділів у боротьбі з більшовиками. Остаточне розв'язання цього питання мало відбутися після узгодження з Національною радою. Остання вирішила відмовитися від втручання у внутрішні справи колишніх союзників. Голова Національної ради Т. Масарик відверто заявив, що у випадку виходу Росії з війни корпус буде вивезено у Францію.

УЦР визнавала чехословацький корпус як союзну їй військову силу. На початку грудня, зважаючи на прохання Національної ради, було дозволено подальше формування чехословацьких частин з військовополонених, закупівлю необхідної кількості коней та військового ременанту. З цього часу корпус перебував на повному утриманні союзників. Згідно з домовленістю з українською владою чехословацькі частини несли у Києві сторожову службу, за умови, що вони не будуть втягнені до внутрішньої політичної боротьби.

Між урядом УНР та Національною радою було укладено угоду, що у разі заключення Україною сепаратного миру з німцями чеські частини негайно її залишать.

2 березня частини корпусу одержали наказ залишити територію України, зосередитися у районі Льгов — Курськ, звідки просуватися через Челябінськ до Владивостока. Відходячи з України, частини корпусу прийняли жорстокий ар'єргардний бій з німцями. — *Док. № 233.*

377. Для підтримання порядку у Києві після роззброєння 30 листопада більшовицьких військових частин було вжито заходів щодо скорішого відправлення військових частин, які тимчасово перебували у місті, до пунктів призначення. Обмежувався в'їзд до Києва. Починаючи з 5 грудня в'їзд здійснювався лише за спеціальним дозволом. — *Док. № 233.*

378. В Одесі Українська рада та Українська військова рада співіснували досить мирно з радами робітничих та солдатських депутатів і навіть вели переговори про об'єднання. 29 листопада Одеська

Українська рада заборонила відправку на Дон для боротьби з Каледіним місцевого загону, сформованого з червоногвардійців та матросів. Більшовики у відповідь пообіцяли розігнати Раду. 30 листопада загін, керований більшовиками, напав на гараж української військової частини, обеззброїв варту та захопив декілька автомобілів. Після цього було зроблено спробу оволодіти арсеналом, причому до червоногвардійців приєдналися солдати двох піхотних полків. Українські військові формування в Одесі становили значну силу, за деякими даними — майже дивізію.

1 грудня в Одесі відбулися справжні бої. Українські підрозділи захопили штаб Одеської військової округи, міський театр, відбили напад на арсенал. Під час боїв загинув командуючий червоною гвардією М. Кангун. 2 грудня бої було припинено та розпочато переговори між конфліктуючими сторонами. 3 грудня до Одеси прибули 4 ешелони українських солдатів, які поверталися з фронту. Результатом дводенних боїв стала перемога українських сил, які були більш дисципліновані порівняно з матросами та червоногвардійцями. Сторони дійшли згоди щодо створення єдиного органу влади з представників рад робітничих та солдатських депутатів і українських організацій. — *Док. № 233.*

379. Затриманий у ніч з 29 на 30 листопада голова Київського військово-революційного комітету Л. Пятаков деякий час утримувався під арештом у приміщенні Центральної ради на Володимирській вулиці нібито за наказом Генерального секретаріату. Президія Центральної ради звернулася до голови Генерального секретаріату із запитанням, чому цей факт мав місце у приміщенні найвищого законодавчого органу України і за чиїм наказом було заарештовано Л. Пятакова. Президія настійно прохала розслідувати цю справу. — *Док. № 234.*

380. Порядок денний засідання Малої ради 2 грудня 1917 р. було затверджено такий: «І. Законопроекти: а) про Генеральний суд, б) про Демобілізаційний комітет, в) про єврейську громаду (общину), г) законопроекти Генерального секретарства фінансів. 2. Доклад Генерального секретаріату про відставку генерального секретаря пошт і телеграфу. 3. Дебати з приводу інтерпеляції сіоністів. 4. Справа інтерпеляцій» (Народня воля. — 1917. — 1 груд.). — *Док. № 235.*

381. За матеріалами газети «Нова Рада» від 5 грудня 1917 р., В. Винниченко у своїй промові торкнувся питання про мирну делегацію УЦР до Бреста. Він, зокрема, підкреслив, що делегація, «вернувшись, розкаже всім правду про свою участь в мирних переговорах. Ми умов миру ховати не будемо. Але й ті умови, які сепаратно пропонують більшовики, для нас не підходять». — *Док. № 235.*

382. У «Народній волі» від 6 грудня 1917 р. наведено важливу частину промови В. Винниченка щодо переговорів з урядами Дону і Кубані: «В Генеральний секретаріат приходили дві делегації: од Кубанської і Донської області в справі організації влади; Секретаріат сказав козакам, що першою умовою переговорів мусить бути воля революційних організацій на Дону, Кубані. Тільки тоді Секретаріат буде говорити з козаками, коли почує, що на Дону не робиться ніяких утисків над робітничими і солдатськими товариствами». — *Док. № 235.*

383. Доповідь про єврейські громади (общини) зробив *М. Шац-Анін.* В обговоренні її, як повідомила «Нова Рада» від 5 грудня 1917 р., взяли участь *Сиркін, Рафес, Гольдельман, Золотарьов, Ліров, Зільберфарб.* Було прийнято поправку *М. Г. Рафеса*, «що вибори одбуваються в громадських та урядових організаціях, в помешканнях, що мають виключно мирський (а не церковний) характер», та поправку *Гольдельмана*, «що загальне керування виборами веде секретар єврейських справ у згоді з особливою адміністративною комісією». — *Док. № 235.*

384. Згідно з матеріалами «Нової Ради» від 5 грудня 1917 р., перед доповіддю про організацію єврейської громади було заслухано від комісії законодатних внесень доповідь *Юдіна* про законопроект стосовно Генерального суду. Комісією було внесено деякі зміни у законопроект, і його було схвалено.

З доповіддю про проект тимчасового шкільного правління виступив *М. Галаган,* пояснення дав генеральний секретар освіти *І. Стешенко.* Законопроект було схвалено. — *Док. № 235.*

385. «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української ради» було підготовлено за ухвалою Раднаркому комісією у складі В. Леніна, Л. Троцького та Й. Сталіна. Передано телеграфом у Київ 4 грудня, опубліковано 5 грудня в газеті «Правда», 6 грудня в — «Известиях ВЦИК».

Маніфест Раднаркому — чергова спроба грубого тиску більшовиків на УЦР з метою її усунення від влади. Його поява свідчила про те, що намагання повалити Центральну раду шляхом втручання в окремі ланки державного життя, економіки, військового порядку не дали бажаного результату і Раднарком переходить до рішучого наступу. Маніфест можна оцінити як зразок політичного лицемірства більшовиків. Раднарком ніби визнає національні права українського народу та незалежність Української Республіки і водночас грубо втручається у її внутрішні справи: нав'язує самочинні більшовицькі ради, чим фактично відмовляє українському народу у національному суверенітеті. В ультимативній формі він вимагає від українців участі у братовбивчій громадянській війні — пропуску більшовицьких загонів на Дон, урядові якого радянська влада оголосила війну.

Можливо, поява маніфесту приурочувалася до скликаного за ініціативою більшовиків Всеукраїнського з'їзду рад, який відкривався саме цього дня. Зміст його виявився несподіваним навіть для більшовицьких лідерів України. В. Шахрай з трибуни з'їзду назвав маніфест «непорозумінням». В. Затонський на обласному з'їзді РСДРП(б), що відбувався цими ж днями, вказував, що ультиматум та звинувачення проти Центральної ради є не що інше, як втручання у внутрішні справи, вважав його появу «результатом поганої інформації». — *Док. № 237.*

386. З'їзд рад робітничих, солдатських та селянських депутатів було скликано за ініціативою

більшовицьких організацій України з метою домогтися ухвали ним рішення про перехід усієї влади до рад. Вони вважали, що це поставить Центральну раду поза законом. Хоч існуючі ради спиралися на досить вузьку соціальну базу і більшовики далеко не скрізь мали у них провід, все ж вони розраховували на прийняття необхідних їм рішень. Але українські соціалісти зуміли обернути цей з'їзд на користь Центральної ради.

Більшовики, які безпосередньо займались організаційною роботою по скликанню з'їзду, зробили все можливе, аби вплинути на його склад. Цьому слугувало нечітко визначене представництво від різних організацій, за допомогою якого вони намагалися збільшити число своїх прихильників на з'їзді. Проте саме невизначеність модусу представництва та статусу делегата завадили більшовикам взяти гору над політичними опонентами. Українські соціалісти мали у своєму активі масові організації — селянські спілки та українські військові ради в армії.

Центральна рада спочатку відмовилась від участі у з'їзді, але потім змінила рішення і наказала Селянській спілці та військовим українським організаціям прислати на з'їзд якомога більше представників. Делегатів від українських організацій з'явилося дуже багато, з понад 2 тис. учасників з'їзду більшовиків представляли лише 150 делегатів. Це й визначило порядок роботи та зміст ухвал з'їзду. — *Док. № 239.*

387. До 4 грудня на І Всеукраїнський з'їзд рад робітничих, солдатських і селянських депутатів прибули близько 2 000 делегатів, з них 670 селян і 905 військових. З'їзд розпочав свою роботу о 5 год. вечора. — *Док. № 239.*

388. Наступне засідання з'їзду вирішено було провести в Оперному театрі. — *Док. № 239.*

389. Засідання з'їзду цього дня почалося о 14-й год. в Оперному театрі після низки фракційних нарад. На засіданні були присутні деякі секретарі Генерального секретаріату. — *Док. № 240.*

390. З матеріалів «Народньої волі» від 6 грудня 1917 р. відомо, що після М. Порша слово взяв більшовик *І. Кулик*. Він заявив: «... фракція більшовиків зараз же покине з'їзд, коли збори не ухвалять, що це є не з'їзд, а нарада». *М. Порш* зауважив, «що таким чином більшовики не хотять виявити своєї думки про ультиматум народних комісарів Центральній раді». — *Док. № 240.*

391. Після виступу В. Шахрая на засідання прибули члени Генерального секретаріату В. Винниченко, М. Шаповал, М. Ковалевський, М. Ткаченко, яких палко привітали делегати з'їзду.

До президії, як повідомлялось у «Народній волі» від 6 грудня 1917 р., було подано записку із запитанням, «як саме думають більшовики реагувати на оповіщення більшовицьким правительством війни Україні і чи беруть більшовики на себе відповідальність за ті події, які стануться через це оповіщення. *Шахрай* відповів, що вони на себе відповідальності не беруть, але порадять, з свого боку, народним комісарам не починати війни з Україною». — *Док. № 240.*

392. Програма більшовицької партії з національного питання визнавала право націй на самовизначення аж до відокремлення та створення національних держав. Але доцільність такого відокремлення ставилася в залежність від інтересів пролетаріату. Національну культуру (а також національну школу) В. Ленін, головний ідеолог партії, вважав знаряддям буржуазії у справі роз'єднання робітничого класу. Ці погляди відбито у його працях «Як єпископ Нікон захищає українців», «Критичні замітки з національного питання» тощо. — *Док. № 240.*

393. Далі *В. Винниченко* зазначив: «Ми пропускаємо козаче військо на Дон... але так само ми пропускаємо і московське військо на Московщину, бо ми домагаємось, щоб наше військо з-поза меж України повернено було до рідного краю» (Народня воля — 1917. — 6 груд.). — *Док. № 240.*

394. Як повідомлялося у «Народній волі» від 6 грудня 1917 р., після промови В. Винниченка взяв слово *І. Кулик*, який вимагав, «щоб було зараз же вирішено питання: чи це є правосильний з'їзд чи нарада». Президія цього питання на голосування не поставила, і більшовики залишили збори. — *Док. № 240.*

395. Далі хід роботи з'їзду дещо повніше відтворено на сторінках «Народньої волі» від 6 грудня 1917 р.: «*М. Порш*, генеральний секретар праці, почав свою промову з зазначення, що «сповідь» фракції більшовиків була нещирою і неясною. Вони так і не виявили ясно своєї думки. Більшовики сказали, що більшовицьке військо не піде проти українського народу, але, значить, проти Центральної ради та Генерального секретаріату воно піде... Цього більшовики одверто не сказали... Коли вони хотять визволяти народи з-під кормиги буржуазії, то нехай би краще воювали з Вільгельмом та визволяли від нього та німецьких панів німецький народ.

Коли більшовики вважають себе інтернаціональною партією, то нехай же вони стають разом з місцевим українським народом до оборони його прав.

Політика народних комісарів відносно України така сама ненатуралістична, як була за царів та за Керенського. Україна весь час посилала хліб до Москви, Петрограда та на Північний фронт, коли відти ішов крик, що там голод, а народні комісари за весь час не прислали на Україну ні копійки грошей — навіть за тей хліб. Замість того народні комісари присилають на Україну своїх диктаторів, котрі мають порядкувати тут всіма ділами та забирати і відсилати на Московщину хліб.

Більшовики дорікають українському правительству, що воно веде переговори з козачим отаманом Каледіним, а самі в той же час ведуть переговори з німецьким генералом Гінденбургом».

М. Шаповал (генеральний секретар пошти і телеграфу) у своїй промові звернув увагу на ті приготування до насильного захоплення влади в Києві, які робили тутешні більшовики, і навів слова більшовицького верховода Пятакова, що «в скором времени Центральная рада будет сметена с лица земли».

«З німцями більшовики заключають мир на тій умові, що 15 років німці мають порядкувати «хлібним ринком» Росії. В Росії хлібний ринок — це Україна, і ті більшовики, які декретами віддають землю українському селянству, здобутки цієї землі — хліб — на 15 років віддають в німецькі руки», — закінчив М. Шаповал.

Після промови *Б. Мартоса* збори приступили до голосування: чи вважати себе нарадою, чи з'їздом». — *Док. № 240.*

396. *М. С. Грушевський*, який привітав делегатів з'їзду від імені Центральної ради, виголосив досить велику промову. Як інформувала про роботу з'їзду «Народня воля» від 6 грудня 1917 р., він «ознайомив з'їзд з роботою Центральної ради та з підготовкою Української Установчої ради.

Також промовець звернув увагу на те, що більшовицьке правительство поставило Центральній раді ультиматум в цей самий день, на який тутешні більшовики призначили цей з'їзд. Вони на цей з'їзд покладали великі сподіванки, але тут вони дуже помилились, і в цьому винні не українці. Більшовики хотіли вбити клин між українським народом і Центральною радою, та в цьому їм не пощастило». — *Док. № 240.*

397. За матеріалами «Робітничої газети» від 8 грудня 1917 р., *І. Бердичевський* закликав не допустити пролиття крові і всіма силами запобігти після укладення миру з німцями походові проти України. — *Док. № 241.*

398. У «Робітничій газеті» від 8 грудня 1917 р. дещо інакше подано інформацію про виступ представника ради солдатських депутатів Київської військової округи українського есера-інтернаціоналіста *Заковоротного*: «Виступаючи один проти другого, ми тим самим діждемось, що явиться всеросійський диктатор і візьме всіх нас знову за карк. Як комісари, так і генеральні секретарі найдуть стежку за кордон, а ми будемо за їх розплачуватись. Ні ленінські декрети, ні Універсали Центральної ради великого значення не матимуть, коли вони не перейдуть в життя».

На запитання, як окружна рада солдатських депутатів ставиться до ультиматуму РНК, він відповів: «На мою думку, ми маємо перед собою дві боротьби: боротьбу за існування і боротьбу за владу і панування над масами між нар[одними] ком[ісарами] і Центральною радою.

Ультиматум зроблений не укр[аїнському] народу, а Центральній раді (*голос і крики спиняють його і теж не дають закінчити промову*).

Тов. *Григор'єв* (укр. с.-р., голова Київської ради солдатських депутатів) робить посвідчення, що попереднього промовця укр. с.-р. фракція ради Київської округи не уповноважувала виступити тут. Виникає інцидент». — *Док. № 241.*

399. За матеріалами «Робітничої газети» від 8 грудня 1917 р. про це засідання І Всеукраїнського з'їзду рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, М. С. Грушевський у своїй промові наголосив на тому, що більшовицькі полки вже під Брянськом і що «перехоплений наказ тим полкам за всяку ціну дістатись до Києва». — *Док. № 241.*

400. Також було ухвалено відрядити делегатів до загонів радянської Росії, щоб запобігти розв'язанню громадянської війни (Нова Рада. — 1917. — 8 груд.). — *Док. № 241.*

401. У Криму, як і в інших національних регіонах, після падіння самодержавства спостерігався бурхливий підйом національно-визвольного руху. У березні 1917 р. в Сімферополі відбувся І з'їзд делегатів-татар Криму, на якому було обрано Мусульманський виконком. У липні 1917 р. було створено татарську національну партію «Міллі-фірка», яка ставила своєю метою самовизначення Криму. Висунула вимогу: «Крим для кримців». Лідери: Ч. Челебієв, Д. Сейдамет, А.-С. Айвазов.

Рух за автономізацію Криму активізувався після захоплення влади в центрі більшовиками. 20 листопада на з'їзді делегатів земств та міст Криму було обрано Раду народних представників з 48 чоловік, яка здійснювала місцеве самоврядування. У її складі переважали ліберали та соціалісти (кадети, меншовики, есери), були представники усіх національностей, які проживали в Криму. 10 — 13 грудня у Бахчисараї відбувся Установчий з'їзд кримсько-татарського народу (курултай). 12 грудня він обрав національний уряд — Раду директорів, ухвалив конституцію Кримської Народної Республіки (загальне виборче право, скасування станових прав та привілеїв, рівноправність чоловіків та жінок), прийняв рішення про термінове скликання Установчих зборів краю для розв'язання питання про форму правління в Криму. Директорія діяла спільно з Радою народних представників. Створений Кримський штаб (керівник Д. Сейдамет) намагався залучити на свій бік Чорноморський флот. Військові частини — ескадрони — з кримських татар вели боротьбу проти більшовиків у Євпаторії, Феодосії, Ялті, інших містах Криму. Раду народних представників та Директорію Криму ліквідовано наприкінці січня 1918 р. після встановлення радянської влади.

Білоруську Центральну раду (Центральну раду білоруських організацій) утворено на з'їзді в Мінську 23 липня 1917 р. Це громадська організація, яка очолила національно-визвольний рух білоруського народу. До її складу входили національні партії — Білоруська соціалістична громада, меншовики, есери, «Бунд», «Поалей Ціон» та ін. Встановила та підтримувала контакти з УЦР.

На 2-й сесії (жовтень 1917 р.) БР реорганізовано у «Велику БР», до її складу увійшли члени БР Західного фронту. Висувала вимогу автономії Білорусії у межах Російської Республіки, розглядала себе як орган крайової влади. Не визнала владу Раднаркому, так само, як УЦР, перебувала в конфлікті з більшовиками. Разом з Білоруським обласним комітетом (селянською організацією, створеною у листопаді) 15 (28) грудня скликала в Мінську Всебілоруський з'їзд, який 18 (31) грудня було розпущено більшовицьким керівництвом рад.

Поновила свою діяльність під час німецької окупації. 21 лютого БР створила Народний секретаріат Білорусії як тимчасовий орган влади в краї. 9 березня було проголошено Білоруську Народну Республіку та прийнято уставну грамоту, якою ліквідовувалася приватна власність на землю, запроваджувався 8-годинний робочий день, встановлювалася національно-персональна автономія. — *Док. № 243.*

402. До «Відомства закладів імператриці Марії» належали жіночі навчальні заклади закритого типу. У Києві це були Інститут шляхетних дівчат, Фундуклеївська жіноча гімназія, Києво-Подільська жіноча гімназія та пансіон графині Лєвашової. — *Док. № 244.*

403. В обговоренні питання про ультиматум РНК взяли участь також: М. Ковалевський, В. Мазуренко та члени Малої ради — Є. Неронович (український соціал-демократ більшовик), Н. Григор'єв (голова Київської ради солдатських депутатів), К. Кононенко (меншовик), О. Золотарьов (бундівець), Й. Скловський (російський есер). Всі вони висловили своє негативне ставлення до РНК. Обговорення закінчилось близько 2-ї год. ночі (Народня воля. — 1917. — 8 груд.). — *Док. № 244.*

404. Генерал О. І. Верховський (1886 — 1938) був відомий своїми демократичними поглядами. Підтримав лютневу революцію та Тимчасовий уряд. Від 31 травня 1917 р. начальник Московського військового округу (тоді ще у званні полковника), відмовився приєднатися до виступу Корнілова. 30 серпня отримав чин генерала та пост військового міністра, який залишив 22 жовтня за власним бажанням. Прибув до Києва як приватна особа. — *Док. № 245.*

405. У повідомленні М. Порша йдеться про Херсонщину. III Універсал проголосив Українську Народну Республіку в її етнографічних межах, тобто значно розширивши територію, яка офіційно перебувала під юрисдикцією УЦР. Це викликало низку звинувачень на адресу ЦР у самочинних діях з боку певних політичних кіл України і Великоросії. Проведений 2 — 3 грудня 1917 р. Херсонський губернський з'їзд рад робітничих, солдатських та селянських депутатів, волосних та повітових земств, міських дум визнав владу Центральної ради та Генерального секретаріату, обрав губернський секретаріат з 9-ти секретарів: 5 від українців, 4 від національних меншин. — *Док. № 245.*

406. У Петрограді існувала Українська військова (Петроградська крайова) рада, яка займалася формуванням українізованих військових частин. Дати її створення не встановлено, за деякими даними, це відбулося наприкінці вересня — на початку жовтня 1917 р. За постановою Ради після жовтневого перевороту був заснований Український військово-революційний штаб (очолив його отаман Байздренко).

6 (19) грудня Український військово-революційний штаб запропонував Раднаркому РСФРР своє посередництво в справі полагодження конфлікту між Центральною радою і РНК.

Наступного дня український штаб передав Раднаркомові офіційну ноту, яку наведемо з деякими скороченнями (Летопись революции. — 1925. — № 2. — С. 63 — 64):

«...Переговори про мирне полагодження спору між Російською Республікою й Україною залежать від цих умов:

1. Признання прав українського народу й Української Республіки, що ніхто не має вмішуватися в справи Республіки.

2. Сповнення домагання українізації військ (перенесення відділів з інших фронтів на територію України).

3. Полагодження фінансових справ державного скарбу.

4. Невмішування Ради народних комісарів, головної кватири і Головнокомандуючого до управи Українського фронту, цебто Румунського і Південно-Західного фронтів.

Правительство Української Республіки думає, що признання поданих принципів Радою народних комісарів може стати основою для полагодження спору так, що оминеться війна між Україною і Великоруссю».

7 (20) грудня 1917 р. з Раднаркому РСФРР надійшла відповідь (Летопись революции. — 1925. — № 2. — С. 64 — 65):

«Украинскому Рев. Штабу Петроградской краевой войсковой рады.

В ответ на Ваше предложение о мирном улаживании конфликта... Совет народных комиссаров постановляет:

1. Мирные способы улаживания конфликта, разумеется, желательны, и советская власть все делала для достижения именно мирного разрешения вопроса.

2. Что касается выдвинутых Радой условий, то те из них, которые имеют принципиальный характер (право на самоопределение), не составляли и не составляют предмета спора или конфликта, так как Совет народных комиссаров признает и проводит эти принципы во всей полноте.

3. Действительным предметом конфликта, совершенно замалчиваемым в передаваемых вами условиях Рады, является поддержка Радой буржуазно-кадетско-калединской контрреволюции, направленной против власти советов крестьянских, рабочих и солдатских депутатов.

4. Соглашение с Радой возможно только при условии категорического заявления Рады об ее готовности немедленно отказаться от какой бы то ни было поддержки калединского мятежа и контрреволюционного заговора кадетской буржуазии.

Совет Народных комиссаров»

Того ж дня делегація II Всеросійського селянського з'їзду зв'язалась по прямому дроту з Генеральним секретаріатом, відбулася розмова з генеральними секретарями В. Винниченком та М. Ткаченком. Подаємо зміст переговорів за викладом «Народньої волі» від 9 грудня 1917 р.:

«З Петрограда представники селянського з'їзду запитали представників Генерального секретаріату — чи є небезпека від негайної кривавої сутички, яка може бути між більшовиками і українським військом. На це Винниченко і Ткаченко відповіли, що становище дуже непевне, бо з боку Проскурова, Ровно і Бахмача насувається на Україну більшовицьке військо.

Делегація відповіла, що треба вжити всіх заходів, щоб кривавої сутички не було, а також, щоб Центральна рада змінила своє відношення щодо Совіту народних комісарів і припинила роззброєння більшовицького війська взагалі, а київському більшовицькому війську повернути зброю.

Секретарі на це одповіли, що основою для дальніших переговорів може служити цілковите признання

з боку народних комісарів Української Народної Республіки і відмовлення вмішуватися з боку цих комісарів в українські справи.

Делегація на це одповіла, що Троцький признав всі права Української Республіки на самостійну роботу, але вважає, що про все треба докладно переговорити в комісіях.

Генеральні секретарі одповіли, що вони згодні на це, але при умові, коли вони знатимуть, що народні комісари припинили ворожу діяльність щодо Української Республіки.

Делегація з Петрограда на це одповіла, що вона зовсім не знала про ультиматум, який послала до народних комісарів Центральна рада... і попросила генеральних секретарів повідомити їх про це.

...Генеральні секретарі повідомили делегацію про все, що говориться в ультиматумі...»

Комісія штабу, яка на запрошення Раднаркому прибула у Смольний для обговорення умов порозуміння, була заарештована. У ніч з 7 на 8 грудня загони Червоної гвардії оточили приміщення Українського військового штабу, заарештували всіх, хто перебував там — 15 чоловік, у тому числі 3-х членів штабу; було зроблено трус, вилучено і вивезено всі документи і матеріали, а приміщення розгромлено. Байздренко, який не був заарештований, 9 грудня прибув на засідання II Всеросійського з'їзду селянських депутатів, який відбувався в Петрограді (26 листопада — 10 грудня 1917 р.), і звернувся до делегатів з протестом проти арешту штабу. Обуреним делегатам було заявлено, що члени штабу заарештовані за розпорядженням Верховного головнокомандуючого М. Криленка. Після переговорів делегатів з'їзду зі ставкою та настійних дій члена ЦВК Рад Василюка 9 грудня члени штабу були звільнені. Проте, отримавши невдовзі повідомлення, що готується новий арешт, члени Українського військово-революційного штабу, які працювали фактично нелегально, ухвалили залишити Петроград: 3 його працівники виїхали в Україну, інші повернулись до своїх частин в Кронштадт, Гельсінгфорс та ін. У місті залишився тільки один член штабу з метою інформаційного зв'язку. Спроба відновити діяльність штабу наприкінці грудня не вдалася. — *Док. № 246.*

407. У телеграмі Ямпільської управи губернському комісару від 15 грудня 1917 р. зазначалося: «В місті повна анархія... Робота управи паралізована...». По всій Подільській губернії, в тому числі і в Ямпільському повіті, в грудні 1917 р. солдатами та селянами громились поміщицькі маєтки, вирубувались ліси, мали місце численні підпали та грабунки. Така ж сама картина спостерігалась і в інших губерніях (див. доповідь генерального секретаря земельних справ Б. Мартоса у т. 2). — *Док. № 247.*

408. Це термінове засідання Малої ради було скликане для заслуховування звітів членів делегації УЦР на мирні переговори у Брест-Литовську та про взаємовідносини з урядом Російської Радянської Республіки. Великий зал Педагогічного музею, де проходило засідання, був переповнений (Народня воля. — 1917. — 10 груд.). — *Док. № 248.*

409. За повідомленням про це засідання Малої ради у «Народній волі» від 10 грудня 1917 р., слід доповнити доповідь *М. Г. Левицького*: «Ще німці питали делегатів, чи мають вони свою декларацію в справі миру. Такої декларації делегати не мали, а її треба мати, і через те, лишивши Любинського в Бресті, Гасенко і Левицький повернулись до Києва. Після перемир'я петроградські комісари думають розпочати переговори про мир. В цій справі до Берестя мають приїхати германський, австрійський, турецький та болгарський міністри закордонних справ. Німці знають уже про ультиматум петроградського правительства Україні і дуже цікавляться цією справою. Дивувались дуже, що українці не турбуються, а навіть втішені. «Чого ви тішитесь?» — питали. «А того, що справа, нарешті, стає на певний грунт», — відказували наші. В справі пересування війська, німці казали, що їх не обходить, коли в середній Росії куди б то не було перевозитимуть військо, а важно тільки, щоб їм самим в Германії та Австрії можна було перевозити, що заборонено умовами перемир'я. Загальне враження Левицького таке, що німці дуже бажають миру, не знати тільки, якого саме.

— Конче треба зміцнити наше міжнародне становище, яке тепер ще не досить міцне, — закінчив Левицький». — *Док. № 248.*

410. Промову О. Шульгіна викладено у «Новій Раді» від 12 грудня 1917 р.:

«Перше ніж оголосити цю ноту, котра тісно зв'язана з переговорами, що ведуться в Бресті, я повинен вказати на те, що Генеральний секретаріат, згідно з не раз висловленою волею української демократії, стоїть на заключенні загального демократичного миру, заключеного в згоді зі всіма союзними Росії державами.

Ці мирні переговори ведуться тільки між центральними державами і совітом народних комісарів — без [з]годи на те всіх республік і країв Росії. По цьому видно, що рішаючого [з]начення ці переговори мати не можуть. Але вважаючи, що вони можуть приблизити загальний мир, а також обороняючи національні інтереси України, котрі у Бресті можуть бути забутими, Генеральний секретаріат вважає необхідним мати своїх представників на цій конференції.

Надіюсь рівночасно з тим на близьке скликання мирного конгресу з представниками всіх воюючих держав, а також при справедливім представництві всіх державних частин Росії і її федеративного правительства, як воно до того часу буде складене». — *Док. № 249.*

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

безп. — безпартійний
біл. — білоруський
військ. ком. —. військовий комісар
ВК — виконавчий комітет
ВРВД — Всеукраїнська рада військових депутатів
г., гг. — город, города
ген., генер. — генерал
Главковерх — Верховный главнокомандующий
Главкоюз — Главнокомандующий Юго-Западным фронтом
год. — година
гром. — громадянин
ГСВС — Генеральне секретарство військових справ
губ. — губернія, губернський
д., д-й — добродій
д. п. — демократична партія
д-р — доктор
Євр. демокр. об'єдн. — Єврейське демократичне об'єднання
ОЄСРП — Об'єднана єврейська соціалістична робітнича партія
Євр. СДРП — Єврейська соціал-демократична робітнича партія
«Изв. Петр. сов. раб. и солд. деп.» — «Известия Петроградского совета рабочих и солдатских депутатов»
карб., крб. — карбованець
КВО — Київська військова округа
к.-д., кадети — конституційні демократи
кн. — князь
комерц. — комерційний
к. повіт. земства — комітет повітового земства
Лат. дем. п. — Латиська демократична партія
Лат. сел. сп. — Латиська селянська спілка
м-во, мін-во — міністерство
М. рада — Мала рада
Нар. свободи партія — Народної свободи партія
нац., національн. — національний
нац.-рев. — націонал-революціонер
нац.-тер. автономія — національно-територіальна автономія
наштаверх — начальник штабу Верховного головнокомандуючого
н.-д. — націонал-демократ
о-во — общество
Одес. тов. — Одеське товариство
організ. — організація
п. — пан
парт. нац. поступу — партія національного поступу
ПЄДС — Єврейська соціал-демократична партія
підп. — підполковник
підпор. — підпоручик
пов. — повіт, повітовий
позап. соц. — позапартійний соціаліст
полк. — полковник
пор. — поручик
ППС — Польська соціалістична партія
прап. — прапорщик
предст. — представник
пр., проф. — професор
п. ц. — партійний центр
рада р. та с. д., рада роб. і солд. деп. — рада робітничих і солдатських депутатів
радик.-дем. — радикал-демократ
р.-д. — революційний демократ
рев. — революційний
рос. труд. партія — російська трудова партія, Народно-соціалістична (трудова) партія
рос. — російський
р. с.-д. — російський соціал-демократ
р. с.-р. — російський соціаліст-революціонер
с.-д. менш. — соціал-демократ (меншовик)
с.-д. р. п. — соціал-демократична робітнича партія

с.-д., соц.-дем.	—	соціал-демократ
сіон.	—	сіоніст
с. м.	—	сього місяця
Совет раб. деп.	—	Совет рабочих депутатов
соц.	—	соціаліст
соц. нар. п.	—	соціалістична народна партія
с.-р., есер, соц.-рев.	—	соціаліст-революціонер
ССД КВО	—	Совет солдатских депутатов Киевского военного округа
студен.	—	студентський
с.-ф., с.-фед.	—	соціаліст-федераліст
т., тов.	—	товариш
т-во	—	товариство
т. г. с., тов. ген. секр.	—	товариш генерального секретаря
Тимч. уряд	—	Тимчасовий уряд
труд. партія	—	трудова партія
труд., трудов.	—	трудовик
укр.	—	український
Укр. губерн. націон. з'їзд	—	Український губернський національний з'їзд
укр. нац.-рев.	—	українські націонал-революціонери
Укр. Устан. збори	—	Українські Установчі збори
УЦ Рада, УЦР, ЦУР	—	Українська Центральна рада
УПСР	—	Українська партія соціалістів-революціонерів
УСДРП	—	Українська соціал-демократична робітнича партія
у. с.-ф., у. соц.-федераліст	—	український соціаліст-федераліст
ЦДАВО України	—	Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
ЦК УПСР	—	Центральний комітет Української партії соціалістів-революціонерів
ЦР, Ц. рада	—	Центральна рада
чл.	—	член
Ю.-З. фронт	—	Юго-Западный фронт

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ

1 — 2. Перші газетні повідомлення про створення Центральної ради. *4 — 5 березня 1917 р.* 37
3. Перша відозва Центральної ради. *9 березня 1917 р.* 38
4 — 8. Протоколи засідань Центральної ради. *9 — 21 березня 1917 р.* 39
9. Повідомлення газети «Вісти з Української Центральної ради» про створення Центральної ради. *19 березня 1917 р.* 44
10. Звернення Центральної ради до українського народу. *19 березня 1917 р.* 45
11 — 12. Протоколи засідань Центральної ради. *20, 21 березня 1917 р.* 46
13. Інформація газети «Вісти з Української Центральної ради» про демонстрацію в м. Києві. *21 березня 1917 р.* 47
14. Повідомлення про скликання Українського Національного з'їзду. *25 березня 1917 р.* . 50
15. Засідання Центральної ради. *30 березня 1917 р.* 51
16. Засідання Центральної ради. *31 березня 1917 р.* 52
17 — 19. Матеріали Українського національного з'їзду. *6 — 8 квітня 1917 р.* 52
20. Матеріали Першої сесії Центральної ради. *8 квітня 1917 р.* 63
21. Список дообраних членів Центральної ради. *Не раніше 9 квітня 1917 р.* 66
22. Огляд роботи Комітету Центральної ради за 12 — 13 квітня 1917 р. *Не раніше 13 квітня 1917 р* .67
23. Засідання Центральної ради. *13 квітня 1917 р.* 67
24. Засідання Комітету Центральної ради. *14 квітня 1917 р.* 68
25. Резолюція Української Центральної ради. *15 квітня 1917 р.* 68
26. Заява Української Центральної ради. *21 квітня 1917 р* . . . . . 68.
27. Матеріали другої сесії Центральної ради. *22 — 23 квітня 1917 р.* 69
28 — 29. Газетні повідомлення про Другі загальні збори Центральної ради. *22 — 23 квітня 1917 р.* 73
30 — 34. Протоколи засідань Комітету Центральної ради. *26 квітня — 5 травня 1917 р.* . 74
35. Матеріали Третьої сесії Центральної ради. *7 — 9 травня 1917 р.* 82
36 — 42. Протоколи засідань Комітету Центральної ради. *10 — 19 травня 1917 р.* . . . 84
43. Повідомлення Центральної ради про хід переговорів з Тимчасовим урядом Росії. *30 травня 1917 р.* 92
44. Доповідна записка делегації Української Центральної ради Тимчасовому уряду та Виконавчому Комітетові Петроградської ради робітничих та солдатських депутатів з питань автономії України. *30 травня 1917 р.* 93
45. Список новообраних членів Центральної ради. *Травень 1917 р.* 97
46. Матеріали четвертої сесії Центральної ради. *1 — 3 червня 1917 р.* 97
47. Перший Універсал Центральної ради. *10 червня 1917 р.* 101
48. Повідомлення Комітету Центральної ради про організацію Генерального секретаріату. *17 черв ня 1917 р* 105
49 — 60. Матеріали і документи п'ятої сесії Центральної ради. *20 червня — 1 липня 1917 р.* 106
61. Декларація Генерального секретаріату. *27 червня 1917 р.* 157
62. Протокол засідання Генерального секретаріату. *29 червня 1917 р.* 160
63. Постанова Тимчасового уряду про затвердження Генерального секретаріату. *3 липня 1917 р.* 163
64. Другий Універсал Центральної ради. *3 липня 1917 р* 164
65 — 69. Матеріали засідань Малої ради. *2 — 7 липня 1917 р.* 168
70. Протокол засідання Генерального секретаріату. *8 липня 1917 р.* 172
71 — 77. З матеріалів засідань Малої ради. *9 липня — 2 серпня 1917 р.* 173
78. Засідання Комітету Центральної ради. *22 липня 1917 р.* 184
79. Протокол засідання Комітету Центральної ради. *25 липня 1917 р.* 193
80. Протокол екстреного засідання Комітету Центральної ради. *27 липня 1917 р.* 198
81. Відозва Генерального секретаріату. *27 липня 1917 р.* 206
82. Газетний звіт про засідання Малої ради. *28 липня 1917 р.* 206
83. Постанова комісії в справі поповнення Центральної ради. *29 липня 1917 р.* 207
84. Матеріали засідання Малої ради. *1 серпня 1917 р.* 208
85. Рішення комісії в справі розподілу місць в Центральній раді між представниками польських та єврейських організацій. *2 серпня 1917 р.* 212

86. Звернення Генерального секретаріату до революційної демократії Росії. *4 серпня 1917 р.* 213
87. Тимчасова інструкція Генеральному секретаріатові Тимчасового уряду на Україні. *4 серпня 1917 р.* 213
88. Матеріали засідання Малої ради. *5 серпня 1917 р.* 215
89. Матеріали засідання Малої ради. *6 серпня 1917 р.* 217
90 — 95. Матеріали шостої сесії Центральної ради. *5 — 9 серпня 1917 р.* 220
96. Звернення генерального секретаря внутрішніх справ В. Винниченка до населення прифронтової смуги України. *15 серпня 1917 р.* 255
97. — 105. Матеріали засідань Малої ради. *10 — 27 серпня 1917 р* 255
100. Одставка генерального секретаріату. 258
106. Телеграма Центральної ради до міністра-предсідателя Керенського і комісара при Временному правительстві по справах України Стебницького. *28 серпня 1917 р.* 269
107. Матеріали засідання Малої ради. *28 серпня 1917 р.* 270
108. Телеграма Генерального секретаріату радам робітничих, солдатських і селянських депутатів на Україні. *29 серпня 1917 р.* 271
109. Телеграма Генерального секретаріату до губерніальних та повітових комісарів і до громадських установ. *29 серпня 1917 р.* 271
110. Відозва до населення України з приводу заколоту Корнілова. *29 серпня 1917 р.* . . . 271
111. Матеріали засідання Малої ради. *30 серпня 1917 р.* 272
112. Протокол засідання Генерального секретаріату. *3 вересня 1917 р.* 274
113. Протокол засідання Генерального секретаріату. *4 вересня 1917 р.* 275
114. Матеріали засідання Малої ради. *5 вересня 1917 р.* 276
115. Протокол засідання Генерального секретаріату. *8 вересня 1917 р.* 278
116. Матеріали засідання Малої ради. *9 вересня 1917 р.* 279
117 — 119. Протоколи засідань Генерального секретаріату. *11 — 13 вересня 1917 р.* . . . 285
120 — 126. Матеріали роботи З'їзду народів. *8 — 15 вересня 1917 р* 288
127. Постанови З'їзду народів. *15 вересня 1917 р.* 307
128 — 129. Протоколи засідань Генерального секретаріату. *18 — 19 вересня 1917.* . . . 313
130. Повідомлення газети «Нова Рада» про перше засідання Ради народів. *19 вересня 1917 р.* 314
131 — 134. Протоколи засідань Генерального секретаріату. *20 — 23 вересня 1917 р.* . . . 314
135. Заява Генерального секретаріату України про розгортання своєї діяльності. *24 вересня 1917 р.* 316
136. Протокол засідання Генерального секретаріату. *25 вересня 1917 р.* 317
137. Звернення Генерального секретаріату до губернських і повітових комісарів. *26 вересня 1917 р* 318
138. Матеріали засідання Малої ради. *26 вересня 1917 р.* 319
139. Звернення Генерального секретаріату до українського народу. *27 вересня 1917 р.* . 320
140 — 142. Протоколи засідань Генерального секретаріату. *27 — 29 вересня 1917 р.* . . . 322
143. Декларація Генерального секретаріату. *29 вересня 1917 р.* 323
144. Матеріали засідання Малої ради. *29 вересня 1917 р.* 327
145 — 146. Протоколи засідань Генерального секретаріату. *2 — 3 жовтня 1917 р.* . . . 330
147 — 148. Матеріали засідань Малої ради. *5, 10 жовтня 1917 р.* 332
149 — 152. Протоколи засідань Генерального секретаріату. *9 — 11, 13 жовтня 1917 р.* . 339
153. Меморандум Генерального секретаріату України Тимчасовому урядові Російської Республіки. *13 жовтня 1917 р.* 341
154. Протокол засідання Генерального секретаріату. *16 жовтня 1917 р.* 345
155. Протокол засідання Генерального секретаріату стосовно заяви про Українські Установчі збори. *17 жовтня 1917 р.* 345
156 — 157. З матеріалів засідань Малої ради. *17, 19 жовтня 1917 р.* 346
158. Протокол засідання Генерального секретаріату. *18 жовтня 1917 р* 353
159. Відозва генерального секретаря міжнаціональних справ «До свідомого громадянства України». *18 жовтня 1917 р.* 354
160 — 161. Протоколи засідань Генерального секретаріату. *20 — 21 жовтня 1917 р.* . . . 355
162. Матеріали засідання Малої ради. *24 жовтня 1917 р.* 356
163. Повідомлення про створення Крайового комітету охорони революції в Україні. *25 жовтня 1917 р.* 359
164. Постанова Крайового комітету по охороні революції в Україні. *26 жовтня 1917 р.* . 360
165. Матеріали надзвичайного засідання Малої ради. *26 жовтня 1917 р.* 360
166. Звернення Генерального секретаріату «До всіх громадян України». *27 жовтня 1917 р.* 364
167. Відозва Крайового комітету охорони революції в Україні. *27 жовтня 1917 р.* . . . 364
168. Повідомлення про ухвалу першої сесії Ради народів. *27 жовтня 1917 р.* 365
169. Матеріали засідання Малої ради. *28 жовтня 1917 р.* 366
170. Звернення Генерального секретаріату «До війська і громадян України». *31 жовтня 1917 р.* 370
171 — 175. Матеріали і документи сьомої сесії Центральної ради. *29 жовтня — 2 листопада 1917 р.* 370.
176. Звернення Центральної ради до громадян України. *1 листопада 1917 р.* 383
177. Розпорядження Генерального секретарства внутрішніх справ про недоторканість особи та її житла. *1 листопада 1917 р.* 384
178. Заява С. В. Петлюри про вступ на посаду генерального комісара військових справ України. *2 листопада 1917 р.* 385
179 — 180. Протоколи засідань Генерального секретаріату. *2 — 3 листопада 1917 р.* . . . 385

181. Відозва Генерального секретаріату до громадян, урядових і громадських установ. *3 листопада 1917 р.* 390
182. Протокол засідання Генерального секретаріату. *4 листопада 1917 р.* 392
183. Інформація члена ставки Верховного головнокомандуючого про наслідки переговорів з представниками Генерального секретаріату. *Не раніше 6 листопада 1917 р.* 393
184. Протокол засідання Генерального секретаріату. *6 листопада 1917 р.* 394
185. Повідомлення про позачергове засідання Малої ради. *6 листопада 1917 р.* 395
186. Матеріали засідання Малої ради. *7 листопада 1917 р.* 396
187. Третій Універсал Української Центральної ради. *7 листопада 1917 р.* 398
188. Протокол засідання Генерального секретаріату. *8 листопада 1917 р.* 401
189. Повідомлення газети «Народня воля» про проголошення Української Народної Республіки. *9 листопада 1917 р.* 403
190 — 191. Протоколи засідань Генерального секретаріату. *9 — 10 листопада 1917 р.* . . . 404
192. Матеріали засідання Малої ради. *10 листопада 1917 р.* 407
193. Звернення С. В. Петлюри до воїнів-українців. *11 листопада 1917 р.* 409
194. Протокол засідання Генерального секретаріату. *11 листопада 1917 р.* 410
195. Матеріали надзвичайного засідання Малої ради. *11 листопада 1917 р.* 411
196. Постанови Української Центральної ради щодо затвердження закону про вибори до Українських Установчих зборів. *11, 16 листопада 1917 р.* 412
197. Закон про вибори до Установчих зборів Української Народної Республіки. *11, 16 листопада 1917 р.* 413
198. Матеріали надзвичайного засідання Малої ради. *12 листопада 1917 р.* 432
199. Протокол засідання Генерального секретаріату. *13 листопада 1917 р.* 434
200. Статут «Вільного козацтва» України. *13 листопада 1917 р.* 435
201. Протокол засідання Малої ради. *14 листопада 1917 р.* 440
202. Закон Центральної ради про відстрочку призову на військову службу і відкомандирування з військ громадян УНР. *14 листопада 1917 р.* 443
203. Протокол засідання Генерального секретаріату. *14 листопада 1917 р.* 444
204. Відозва Земельного секретарства. *14 листопада 1917 р.* 444
205. Протокол засідання Генерального секретаріату. *15 листопада 1917 р.* 446
206. Роз'яснення Генерального секретаріату з земельного питання, викладеного в Третьому Універсалі. *16 листопада 1917 р.* 449
207. Розпорядження В. К. Винниченка губернським комісарам про органи влади на місцях. *16 листопада 1917 р.* 450
208. Протокол надзвичайного засідання Малої ради. *16 листопада 1917 р.* 451
209. Переговори по прямому дроту генерального секретаря праці М. Порша з представником Військового уряду Дону Поляковим. *17 листопада 1917 р.* 452
210. Протокол засідання Генерального секретаріату. *17 листопада 1917 р.* 454
211. Переговори по прямому дроту представника ЦК УСДРП М. Порша та члена Київського обласного комітету РСДРП(б) С. Бакинського з представником Раднаркому Росії Й. Сталіним. *17 листопада 1917 р.* 455
212. Протокол засідання Генерального секретаріату. *18 листопада 1917 р.*
213. Звернення відділу охорони пам'яток старовини і мистецтва Генерального секретарства народної освіти до народу про збереження культурних цінностей. *19 листопада 1917 р.* . 460
214. Матеріали надзвичайного засідання Малої ради. *19 листопада 1917 р.* 460
215. Закон Центральної ради про амністію. *19 листопада 1917 р.* 463
216 — 217. Протоколи засідань Генерального секретаріату. *20 — 21 листопада 1917 р.* . 464
218. Матеріали надзвичайного засідання Малої ради. *21 листопада 1917 р.* 466
219 — 220. Протоколи засідань Генерального секретаріату. *22 — 23 листопада 1917 р.* . 470
221. Звернення Генерального секретаріату до уряду Південно-Східного союзу козаків, горців і народів вільних степів. *23 листопада 1917 р.* 473
222. Протокол засідання Генерального секретаріату. *24 листопада 1917 р.* 474
223. Матеріали засідання Малої ради. *25 листопада 1917 р.* 475
224. Закон про виключне право Центральної ради видавати законодавчі акти УНР. *25 листопада 1917 р.* 477
225. Закон про утримання Центральної ради за державний рахунок. *25 листопада 1917 р.* 478
226. Постанова Центральної ради про строки підготовки та проведення виборів до Українських Установчих зборів. *25 листопада 1917 р.* 478
227 — 228. Протоколи засідань Генерального секретаріату. *27 — 28 листопада 1917 р.* . 479
229. Матеріали засідання Малої ради. *28 листопада 1917 р.* 482
230 — 231. Протоколи засідань Генерального секретаріату. *29 — 30 листопада 1917 р.* . 486
232. Заява Генерального секретаріату про відношення до Ради народних комісарів Росії. *30 листопада 1917 р.* 488
233 — 234. Протоколи засідань Генерального секретаріату. *1 — 2 грудня 1917 р.* . . . 491
235. Матеріали засідання Малої ради. *2 грудня 1917 р.* 494
236. Закон Центральної ради про утворення Генерального суду. *2 грудня 1917 р.* . . . 497
237. Протокол засідання Генерального секретаріату. *4 грудня 1917 р.* 498

238. Відозва Генерального секретаріату до воїнів-українців Південно-Західного та Румунського фронтів і тилу. *4 грудня 1917 р.* 500
239 — 241. Матеріали і документи з'їзду рад робітничих, селянських і солдатських депутатів України. *4 — 6 грудня 1917 р.* 502
242. Відповідь Генерального секретаріату на Маніфест Раднаркому. *5 грудня 1917 р.* . . . 512
243. Нота Генерального секретаріату урядам республік, утворених на території Росії. *5 грудня 1917 р.* 514
244. З матеріалів засідання Малої ради. *5 грудня 1917 р.* 515
245 — 247. Протоколи засідань Генерального секретаріату. 6 — 8 грудня 1917 р. 517
248 — 249. Протоколи засідання Малої ради. *8 — 9 грудня 1917 р.* 517
250. Протокол засідання Генерального секретаріату. *9 грудня 1917 р.* 529

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

5

ДОКУМЕНТИ І МАТЕРІАЛИ

37

ПРИМІТКИ

531

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

584

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ

585

Наукове видання

УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА

Документи і матеріали

У двох томах

Том 1

4 березня — 9 грудня 1917 р.

Упорядники:

Верстюк Владислав Федорович (керівник),
Бойко Олена Дмитрівна, Гамрецький Юрій Маркович,
Михайличенко Ганна Митрофанівна, Огінська Алла Пилипівна,
Осташко Тетяна Сергіївна, Устименко Володимир Михайлович,
Шаталіна Євгенія Платонівна, Щусь Оксана Йосипівна,
Яковлєва Лариса Василівна

Оформлення художника *Р. К. Паholюка*
Художній редактор *Р. І. Калиш*
Технічні редактори *Г. М. Ковальова, С. Г. Максимова*
Коректори *Т. В. Пантелеймонова, А. І. Смолкіна*
Оператори *М. А. Кравченко, Н. Ф. Ігнатова, Н. А. Заколодяжна*
Комп'ютерна верстка *Л. М. Дзендзеловської, В. О. Краснової, А. О. Нагорної*

Підп. до друку 15.07.96. Формат 70×100/16. Папір офс. № 1. Офс. друк.
Ум. друк. арк. 48,1. Ум. фарбо-відб. 48,1. Обл. вид. арк. 59,35. Наклад 1500 пр. Зам. № 6—861

Видавництво «Наукова думка».
Р.с. № 05417561 від 16.03.95
252601 Київ 4, вул. Терещенківська, 3.

Головне підприємство РВО «Поліграфкнига»,
252051 Київ 57, вул. Довженка, 3.